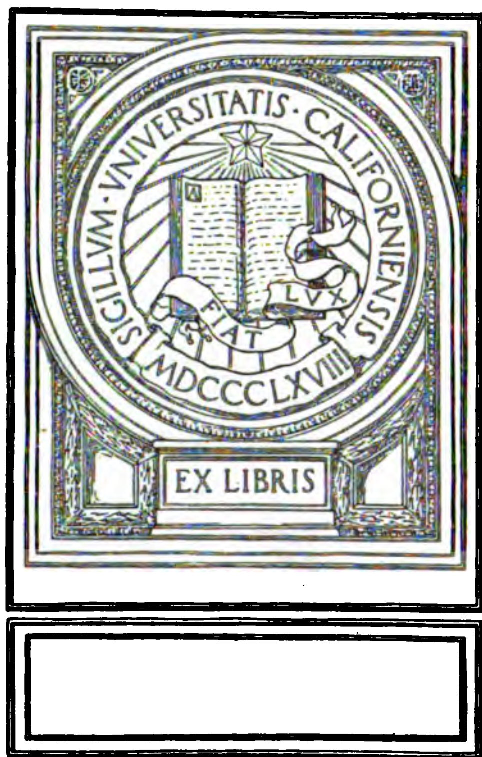
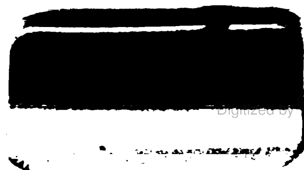

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
LVX
FIAT
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

Cornell

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

TORVALD HÖJER

UNDER MEDVERKAN AF

SAM. CLASON
STOCKHOLM

NILS EDÉN
UPPSALA

EMIL HILDEBRAND
STOCKHOLM

LUDVIG STAVENOW
UPPSALA

TRETTIOÅTTONDE ÅRGÅNGEN

1918

STOCKHOLM 1919
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

I afdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter.

August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana.

AF

HELGE ALMQUIST.

II.

Hartmansdorff visade tidigt ett starkt politiskt-parlamentariskt intresse, som hos honom trifdes väl tillsammans med entusiasmen för det administrativa arbetets uppgifter. Det var särskildt inför och under riksdagen 1818, som han, ännu i sin norska förvisning, greps af en oemotståndlig längtan efter det parlamentariska lifvets spänning och segrar, och han förliknar betecknande nog (i bref till P. Lagerhjelm) sin stämning med den heta ungdomsförälskelsens:[1]

»Riksdagen leker nu för min hog likasom flickan i den tiden jag ansåg henne för min. Af alt hjerta har jag bedt Gud för främjandet af detta riksmötes företag, till fäderneslandets bästa, och på 2:ne morgnar har jag ej med reda kunnat läsa hvarken Kant eller Steffens för bara Riksdagstankar. Jag är verkligen nära att blifva hemsjuk af längtan efter ett verksamt deltagande i Ståndets öfverläggningar»

— — — — — — — — — — — — — —

» . . . Riksdagen spökar i mitt hufvud. Ja, Du kunde under Ditt arbete aldrig vara mera störd af tankarne på Din fästmö än jag nu hvarje morgon efter postens ankomst är oroad och uptagen af hvad som på Riddarhuset förefaller. Jag går i tankarne och gör upp långa tal, vederläggningar m. m. och famlar med armarna i det tomma rummet, hvarvid de bägge tigande ljusen och de stumma väggarna imellanåt påminna mig, att jag är ensam.»

---

[1] Det första citatet är hämtadt ur Hartmansdorffs bref t. P. Lagerhjelm af Kristiania 22 nov., det senare ur ett af Kristiania 13 dec. 1817.

Man kan sålunda förstå, att Hartmansdorff med spändt intresse skulle motse 1823 års riksdag, på hvilken han föresatt sig att spela en roll inom riddarhusoppositionen; han ämnade taga sin plats bland dem, »som slöto sig tillsammans, om ej mot regeringen, dock till oberoende af densamma».[1] Trots sitt trägna arbete med de administrativa reformspörsmålen glömde han icke att rådgöra med sina vänner, främst Lagerhjelm och Lefrén, troligen också med Schwerin, om den stundande riksdagen.[2] För öfrigt var kommittéarbetet icke heller från denna synpunkt någon bortkastad tid; han kunde senare med skäl beteckna det som en den yppersta förberedelse till det parlamentariska värfvet.[1]

Vid riksdågens början finner man Hartmansdorff öfverlägga med Lagerhjelm, Cederschiöld, Richert och andra oppositionsmän om de närmast liggande taktik- och personfrågorna.[3] I samarbete med Lagerhjelm författade han samtidigt en liten skrift, »Hvad bör man i financielt och oeconomiskt hänseende af den påbörjade Riksdagen hoppas och vänta?», som vill vara ett program för den nya oppositionsgruppen.[4] Den sysslar företrädesvis med spannmålshandelns ordnande, hvarvid naturligtvis magasinsinrättningen angripes, och med jordbrukets kreditbehof och skattebördor; den gör därvid gällande, att näringsfriheten bör utsträckas och att regeringens envälde i ekonomiska frågor bör inskränkas; åtminstone grunderna för näringsförfattningarna borde såsom i Norge fastställas af konung och riksdag gemensamt. En reform i detta afseende borde draga med sig en annan, som för öfrigt äfven från andra synpunkter är påkallad, införande af tätare riksdagar, femårsperiodens utbytande mot en treårsperiod. De producerande inom samhället böra på allt sätt uppmuntras, de »nä-

[1] Själfbiograf. anteckn. 1823.
[2] Almanacksanteckn. 26 nov., 20 dec. 1822.
[3] Almanacksanteckn. 16, 23 jan. 1823.
[4] Ib. 12, 13, 16, 31 jan., 5, 21 febr. 1823. Sistnämnda dag utdelades skriften till utskotten. — Jfr Adlerbeths dagbok 13 febr. 1823. »E. m. blefvo [sic] hos Lagerhjelm hans och Hartmansdorffs åsigt af den gång Riksdagen borde få framställdt till pröfning inom en talrik krets af Riksdagsmän. Idén om en krigsfonds bildning af besparingarna smakade många ej väl. Af Hagelstams och Lefréns framställningar om beskaffenheten af ett väl beräknadt försvar till lands och sjös hämtade jag många vigtiga upplysningar. Lefréns klara och lugna framställning förnöjde mig. Jag använde allt mitt bemödande att hos Lagerhjelm ingjuta samma tänkesätt.»

rande» klasserna understödjas, men de »tärandes» antal inskränkas till det minsta möjliga. Det var tidens åskådning, och frågan väcktes sedermera vid riksdagen från annat håll än de båda broschyrförfattarnas. I sammanhang med detta yrkande framkommer förslaget, att indragningar i möjligaste mån böra göras i den civila förvaltningen, ty ämbetsmännen äro ju i högsta grad »tärande» samhällsmedlemmar, men långt större vikt lägges dock vid ökad sparsamhet på ett annat område, försvarsväsendets. De militära utgifterna äro i förhållande till folkmängden större i Sverige än i något annat land, och man har städse sökt »uppdrifva krigsmakten till den största möjliga massa utan afseende på huruvida krafterna tillåto att sätta den i rörelse eller ej». För att råda bot på dylika missförhållanden se författarna endast *en* utväg, ett nytt försvarsprogram, hvars formuleringar för öfrigt klinga märkvärdigt bekant för oss, en långt senare tids barn. »En allmän plan borde uppgöras för rikets försvar, och efter militärvetenskapliga grunder å ena sidan samt rikets krafter å den andra bestämmas ej mindre det förhållande, som bör äga rum imellan landt- och sjömakt, imellan örlogs- och skärgårdsflotta, än det mellan stam och beväring, så att det kraftigaste nationalförsvar, med minsta möjliga tunga för landet, måtte kunna åstadkommas.» I ett afseende föregriper författarnas ståndpunkt den af dem åtrådda utredningen, och deras åskådning erinrar i den delen *mindre* om vissa moderna sträfvanden; de mena, »att i den mån inskränkningar och besparingar skedde, borde medel kunna vinnas till att göra sjömakten, som i följd af vårt läge först behöfves, vare sig till anfall eller försvar, lika öfvad som landtmakten».

Den nya oppositionsgruppens program står sålunda i den begynnande ekonomiska liberalismens tecken, och dess politiska reformkraf äga uppenbar släktskap med en Benjamin Constants firade teorier. För öfrigt är det icke omöjligt att särskilja de båda vännernas individuella åskådningar, ehuru de tala med samma röst: åberopandet af Norges föredöme, då fråga är om näringslagstiftningens öfverlämnande till konung och riksdag, bär exempelvis Hartmansdorffs personliga signatur, medan åter

Lagerhjelms radikalism skymtar bakom det gemensamma militärprogrammet.

I fråga om Hartmansdorffs yttre politiska karriär under riksdagen bör det omnämnas, att han invaldes i det särskilda utskott, som hade att behandla frågan om ämbetsverkens omorganisation,[1] att han utsågs till medlem af riksgäldsfullmäktige och i sammanhang därmed afstod från en plats i statsutskottet,[2] men att han å andra sidan trots Lagerhjelms och Adlerbeths bemödanden[3] icke kom in i det hemliga utskottet och icke heller samlade majoritet vid valet till justitieombudsman. Man ansåg honom för ung till de högsta parlamentariska utmärkelserna, men han vann i alla fall framgångar, som någorlunda motsvarade hans stigande självförtroende.[4]

Inom det särskilda utskottet gjorde sig naturligtvis Hartmansdorffs sakkunskap gällande, och dess utlåtande hänvisar i en mängd fall till hans utredningar och synpunkter, sådana dessa voro tillgängliga i hans delvis redan tryckta »Förslag». I fråga om sjöärendenas förvaltning upptog utskottet, till god del ordagrant, Hartmansdorffs organisationsförslag med dess åtföljande motivering och fäste sålunda intet afseende vid kommittémajoritetens ståndpunkt.[5] Om utskottet sålunda med sin auktoritet stödde hans förslag om ett nytt »sjökollegium»[6], ville det å andra sidan icke veta af det af honom förordade nya »ecklesiastikkollegiet», som genom sin konkurrens med konsistorierna helt naturligt måste väcka prästeståndets misstro. De klerikala synpunkterna i denna fråga framlades inom utskottet af prosten Anders Fornander, som bland annat ville göra gällande, att man redan ägde den af Hartmansdorff påyrkade

[1] Ridd. och adelns prot. 1823; 2, s. 611. Jfr Adlerbeths dagbok 20 mars 1823: inom statsrådet hade man ansett Hartmansdorff jäfvig såsom ledamot af kommittén.

[2] Ridd. och adelns prot. 1823, 8, s. 516.

[3] Almanacksanteckn. 3 maj, 1, 4 aug. 1823; Adlerbeths dagbok 20 febr. 1823.

[4] »Jag hade önskat blifva ledamot af Hemliga Utskottet, men det misslyckades på tvenne röster, emedan man ansåg mig för ung och ännu ej nog känd till detta förtroende, som jag åstundat emedan dervid var så litet göromål.» Självbiograf. anteckn. 1823.

[5] Utskottets betänkande (Stockholm 1823), s. 137 ff.; jfr Hartmansdorffs Förslag, II, s. 114 ff. — Almanacksanteckn. 16 juni 1823.

[6] Särsk. Utskottets protokoll 2 juni 1823.

mellaninstansen vid behandlingen af kyrkliga ärenden: biskop och konsistorium intoge denna ställning i förhållande till kontraktsprosten å ena sidan och Kungl. Maj:t å den andra. Han vände sig för öfrigt särskildt mot Hartmansdorffs yrkande, att ecklesiastikkollegiet skulle utöfva särskild uppsikt öfver biskopar och konsistorier i afseende på den pastorala vården, och mot dennes muntligen gjorda förtydligande, att denna uppsikt borde sträcka sig ända till biskoparnas lära och lefverne. Den prästerlige talaren kunde med ett visst patos göra gällande, att ingen svensk biskop allt sedan reformationen blifvit afsatt för oskickligt lefverne, hvadan en sådan bestämmelse måste anses opåkallad.[1] Bland öfriga frågor, i hvilka utskottsmajoriteten intog en annan ståndpunkt än Hartmansdorff, märkes dennes förslag att gifva förvaltningscheferna en mycket vidsträckt disciplinär myndighet gent emot sina underordnade; man ville icke gå med på hans yrkande, att de till och med skulle äga rätt att ålägga dessa arrest.[2]

På riddarhuset blef Hartmansdorff för öfrigt en af de flitigaste talarna, och han behandlade därvid de mest olikartade frågor, vanligen med en rikedom på sakuppgifter och gärna under jämförelser med norska förhållanden; det senare gaf anledning till mer än en satirisk anspelning.[3] I rent militära och penningtekniska frågor kände och erkände han sin bristande sakkunskap och höll sig därför visligen tillbaka.[4] Han tillkämpade sig snart ett visst inflytande genom sina insikter och sin oräddhet, ehuru mången mest röjde häpnad öfver att se Wetterstedts skyddsling som ifrig oppositionsman. Han blef naturligtvis olika bedömd. Utom de partibundnas krets måste man i hvarje fall inse det »otroliga arbete», som låg bakom hans uppträdande, men mången fann säkert med den unge grefve Hans Wachtmeister hans historiska utredningar »långa och tråkiga», och han blef för

[1] Särsk. Utskottets protokoll 17 juni 1823. Angående omröstningen får man ingen annan upplysning än att propositionen om inrättandet af ett ecklesiastikkollegium »besvarades af Utskottets pluralitet med *Nej*». H. besvarade vissa af Fornanders anmärkningar den 20 juni. — Jfr Utskottets betänkande, ss. 97 ff., 144 ff.; jfr s. 267 f.

[2] Särsk. Utskottets protokoll 23 juli 1823. Jfr Hartmansdorffs Förslag I, s. 277 ff.

[3] Ridd. och adelns prot. 1823, 8, s. 170.

[4] Ib. 6, ss. 260, 786.

dem en »förtviflansväckande talare». Själva formen och utförandet hade icke heller något fängslande för riddarhusets unga ädlingar, som kunde förlåta en Anckarsvärd mycket för hans eleganta och opedantiska ton. Hartmansdorff hade »den olyckligaste stämklang» och talade liksom »i stenstil», långsamt och starkt accentueradt.[1] — Men han ägde också den beundransvärda energi och personliga myndighet, som trots allt med tiden skulle göra honom till riddarhusets politiske ledare. Själf yttrar han om sitt första uppträdande i debatterna:[2]

»På Riddarhuset var jag just i mitt element. Mitt länge kufvade begär att offenteligen och med någon påföljd utsäga mina meningar fick luft och tillfredsställelse. I den första öfverläggningen talade jag halft ur papper och sluteligen dessförutan . . . I den andra debatten besvarade jag inkast, som mot mig gjordes, och utmärkte mig. Därvid gjorde jag bekantskap med Hohenhusen, som tillhviskade mig ett af svaren . . . Mer och mer lät jag känna min förmåga och förde ett starkt språk, utan att förena mig med Anckarsvärd och hans närmaste medhållare.»

Det har till att börja med sitt intresse att undersöka, i hvad mån de båda vännerna under riksdagens lopp arbetade för sitt framlagda reformprogram; det blir därvid närmast fråga om Hartmansdorff, äfven med hänsyn därtill att Lagerhjelm af privata skäl försummade riksdagsarbetet.[3] Denne hade visserligen i en motion utvecklat det i broschyren antydda försvarsprogrammet,[4] och han ägde såsom ledamot af statsutskottet möjlighet att öfver hufvud föra sparsamhetspolitikens talan, men han var dock i det hela förlorad för oppositionen. Hartmansdorff väckte för sin del åtskilliga motioner, af hvilka några stodo i sammanhang med broschyrens åskådning; de viktigaste afsågo inskränkning i regeringens ekonomiska lagstiftningsmakt och en an-

[1] Anteckningar och bref från Carl Johanstiden af Hans Wachtmeister (Stockholm 1915), ss. 197, 205. Jfr Crusenstolpes omdöme, De närvarande, 2 uppl. (Stockholm 1836), s. 248.

[2] Själfbiograf. anteckn. 1823. — Jfr almanacksanteckn. 24 jan.: »Jag talade för första gången på Riddarh. Officerare tackade mig. Sandels blängde.» 11 apr.: »Talade för Kgl. Biblioteket och om Kronprinsens resekostnader. Det olyckliga ordet *biläger* väckte åtlöje. Bedröfvad deröfver.»

[3] »Det biträde vi påräknat af Lagerhjelm gick förloradt emedan han förlofvade sig och satt hos fästmön.» Själfbiogr. anteckn. 1823.

[4] Ridd. och adelns prot. 1823, 1, s. 951.

hållan hos konungen, att adlandet måtte inskränkas till det minsta möjliga.

Med sin motion om inskränkning i adlandet ville Hartmansdorff råda bot på den »tärande» klassens tillväxt, som borde hämmas i själfva sin upprinnelse. Han ansåg adeln alltför talrik »både i förhållande till rikets storlek och till medständerna», och han såg ingen utsikt till att den adliga ungdomen skulle återvända till näringarna, »taga till spaden eller verktygen.»[1] Han fann detta för öfrigt helt naturligt: adelsmannen var redan genom sin börd bestämd till det offentliga lifvet, till deltagande i representationen, och det var hans plikt att skaffa sig en däremot svarande bildning.[2] Hartmansdorffs motion väckte, som man kan vänta, stor ovilja på riddarhuset, och förslaget aflifvades utan remiss till utskott. — I ett visst sammanhang med denna fråga stod striden om adelns rätt att vägra nyadlade introduktion på riddarhuset. Hartmansdorff häfdade vid Wrangels och Schwerins sida denna rätt och gjorde rent af gällande, att konungen med afseende på adelskaps utdelande berodde af adelns bifall alldeles på samma sätt som han vid stiftande af allmän lag berodde af ständernas.[3] Det är intressant att finna Anckarsvärd i denna fråga hålla på konungens rätt; ridderskapet och adeln borde enligt hans mening icke »utgöra ett skrå», som genom vägrad introduktion stängde den af konungen belönade förtjänsten ute.[4]

Alldeles i broschyrens anda talade Hartmansdorff vid olika tillfällen för utvidgad näringsfrihet, mot »de öfverdrifvet trånga tvångs- och förbudslagarna», som särskildt i England framkallat de värsta missförhållanden, men å andra sidan tog han bestämdt afstånd från yrkandet på skråordningarnas fullständiga upphäfvande; exemplet från Preussen ansåg han i det fallet böra afskräcka. Han saknade icke blick för det berättigade i protektionismens omsorg att icke »sätta våra näringar utom all täflan med utländingens näringsflit», men han sökte genom en jämförelse med norska förhållanden bevisa, att ett mer liberalt system i tullpoli-

[1] Ib. 2, Bil., s. 267 ff.
[2] Ib. 8, s. 262. Jfr Ridd. och adelns prot. 1828—30, 17, s. 311.
[3] Ridd. och adelns prot. 1823, 5, ss. 217, 226; 7, s. 222.
[4] Ib. 7, s. 226.

tiken skulle förbättra Sveriges finanser. — Lika ifrigt sökte han att i broschyrens anda verka för de »närande» klassernas tillgodoseende och de »tärandes» inskränkning; han hade därvid principiellt stöd af en härskande åskådning, som icke rubbades af en Lorenzo Hammarskölds kätterska funderingar om samma ämne. Han godkände visserligen icke alla de patentmedel, som föreslogos i syfte att draga folk till det produktiva arbetet, såsom utbytande af stipendier för vetenskapliga studier mot dylika för näringsutbildning; han yrkade i stället framför allt på indragningar i den civila förvaltningen och beträffande försvarsväsendet. Han formulerade sparsamhetspolitikens grundsats på följande sätt:[1] »Om hvarje ny organisation kostar mera än den gamla, så är det icke svårt att organisera, men i sådant fall lärer ock riket föga vinna därvid, ty ändamålet med all organisation måtte vara att för samma medel som tillförene uträtta mera eller att uträtta detsamma med mindre tillgångar». Han afstyrkte liksom Anckarsvärd tillsvidare alla begärda anslag till nya tjänster inom ämbetsverken; han såg däri det enda sättet för ständerna att tillförsäkra sig inflytande på det slutliga afgörandet angående förvaltningens omorganisation.[2] Han befann sig i god öfverensstämmelse med den Anckarsvärdska liberalismen, då han särskildt nagelfor anslagskrafven under hof- och slottsstaten; han gick ända därhän att beskärma sig öfver för stor förbrukning af ved och kol, ehuru han visste, att man från hofvets sida utöfvade välgörenhet med veden gent emot hufvudstadens fattiga.[3] Om sitt uppträdande vid detta tillfälle (den 5 juli 1823) skrifver han själf i sina anteckningar:[4]

»Genom drottningens och kronprinsessans ankomst samt förmälningshögtidligheterna fattades sinnena af en svindel. Då framställdes från statsutskottet förslag till ökande af konungens apanage. Han hade mera än sin företrädare och var enskildt den rikaste man i landet. Officerarne från det lustläger, som hölls, voro inmanade på riddarhuset för att rösta till sakens beviljande. Anckarsvärd och Schwerin lade det ytterligare på bordet och lägret förlängdes. Då saken å nyo, dagen efter en fest i lägret, förekom och hjelptropparne derifrån åter voro indragna, talade endast Ankarsvärd, Öfverste

[1] Ridd. och adelns prot. 1823, 6, s. 135.
[2] Ib. 6, ss. 149, 186.
[3] Ib. 6, s. 137.
[4] Självbiograf. anteckn. 1823.

Berghman och jag mot beviljandet. Det var ganska tungt, ty jag visste, när jag uppträdde på bänken, att det var förgäfves, och under det jag stod der, sorlades så, att få lära hafva hört, hvad jag sade. Imedlertid framförde jag allt hvad jag ämnat; en del blef sedan tryckt i tidningarne.»

För öfrigt sökte Hartmansdorff i den liberala oppositionens anda på allt sätt häfda ständernas befogenhet att kontrollera regeringens åtgöranden, särskildt på det finansiella området. Han gick i Anckarsvärds fotspår, då han väckte en särskild motion, som afsåg att gifva ständernas revisorer rätt att granska statsverket i alla dess delar, med undantag endast för den första hufvudtiteln och utrikesledningens hemliga utgifter.[1] Han var outtröttlig i att uppspåra särskilda kassor och förvaltningar, som voro halft bortglömda af ständerna och i hvarje fall undgingo statsrevisorernas granskning. I den ofta dryftade frågan om ständernas rätt att specialisera anslagen under de olika hufvudtitlarna häfdade han på samma sätt den liberala oppositionens uppfattning gent emot regeringen, som endast ville medgifva ständerna rätt att fastställa hufvudtitlarnas slutsummor.[2]

Sparsamhetspolitikens talan förde han också i broschyrens anda gent emot de militära anslagskrafven, och han hade därvid tillfälle att framföra yrkandet om en gemensam plan för arméns och flottans utveckling, en plan som borde uppgöras »i sammanhang med anslagen för de öfrige Styrelsens grenar och i förhållande till deras behof»; man måste nämligen utgå från »en allmän åsikt af Sveriges behof och krafter».[3]

Ett särskildt intresse äger Hartmansdorffs ståndpunkt till de undervisningsfrågor, som dryftades vid riksdagen;[4] hans verksamhet under de närmast följande åren skulle särskildt falla inom deras område. Närmast gällde striden officersutbildningen vid Carlbergs krigsakademi, som blef föremål för skarpa angrepp; man väckte i stället förslag om att universiteten skulle meddela teoretisk undervisning

[1] Ridd. och adelns prot. 1823, 2, Bil., s. 252 ff. Jfr 1, s. 469.
[2] Ib. 8, ss. 34, 45.
[3] Ib. 6, s. 260 ff. — Jfr almanacksanteckn. 15 jan. 1823: »Talade med Lefrén om arméns indragning.»
[4] Jfr M. Dalsjö, Öfversigt af den svenska skollagstiftningens historia i vårt århundrade, Stockholm 1871, s. 16 ff.

i krigsvetenskap. Hartmansdorff anslöt sig till samma åskådning och väckte en motion,[1] som bland annat afsåg, att krigsakademien skulle indragas och den tekniska utbildningen af officerare i stället förläggas till de allmänna läroverken, »applikationsskolorna» och universiteten, vid hvilka ett antal »militärstipendier» borde utdelas. I sin motivering utmålade han den militära uppfostran såsom »ensidig och stridande emot den medborgerlighet, som bör vara andan i grundlagliga samhällen»; den i Carlberg utbildade officeren hade liksom blifvit ställd som »en främling i sitt eget fädernesland», fången i sådana fördomar som den, att »samhället vore gjordt endast för stridens skull». Den föreslagna reformen skulle enligt motionärens beräkningar också medföra afsevärda besparingar. — Hartmansdorff fick stöd bland annat af Anckarsvärd och Adlerbeth,[2] medan åter Lefrén såsom krigsakademiens styresman, men också Schwerin och Björnstjerna ifrigt togo den angripna institutionens parti. Björnstjerna fick därvid tillfälle att rikta sin kritik mot de allmänna läroverken, mot universitetsutbildningen, särskildt också mot den nyare tyska filosofiens »invecklade, mörka språk», som menligt påverkat undervisningen också i andra ämnen.[3] Hartmansdorff åter försvarade med stor talang universitetens arbetssätt, deras sträfvan att fostra till självverksamhet och deras omhuldande af alla vetenskaper, oafsedt dessas materiella eller praktiska betydelse. Han formulerade för öfrigt sin ståndpunkt därhän, »att alla de, som ägna sig åt det allmännas tjänst och kunna komma att leda statens krafter i stort, följakteligen äfven militärer, borde från början bildas allmänt och till något stort och icke söka att på genvägar komma hastigare till det bestämda målet». — För öfrigt påpekade Hartmansdorff i detta sammanhang, att man i Sverige saknade en central styrelse för undervisningsverken, en brist som endast i någon mån ersattes af den år 1812 tillsatta uppfostringskommittén.[4] Det var under diskussionen om dessa frågor, som från olika håll den tanken framkastades, att

[1] Ridd. och adelns prot, 1823, 2, s. 912.
[2] Ib. 2, s. 688.
[3] Ib., Bil., s. 150.
[4] Ib. 5, s. 147 f.

icke blott krigsakademiens, utan *alla* offentliga undervisningsverks förhållanden skulle göras till föremål för en sakkunnig utredning.[1]

Utom det egentliga riksdagsarbetet hade Hartmansdorff haft tillfälle att medverka vid en för den stora allmänheten afsedd demonstration, som riddarhusoppositionen efter utländskt mönster och med god regikonst anordnat till sitt eget förhärligande och till de maktägandes förargelse. Han hade varit en bland talarna på den stora bankett, som hölls på Stora börssalen den 16 april 1823 »till åminnelse af sådana sedan nästförflutna riksdag aflidne riksdagmän, hvilka verksamt bidragit till de konstitutionella samhällsförhållandenas utbildande».[2] Planen till denna demonstration hade utgått från Schwerin och frih. Henning Wrangel, som också blefvo dess förgrundsfigurer, den förre genom sitt tal öfver C. L. Staël von Holstein, den senare såsom »festens ordförande». Schwerin vände sig till Hartmansdorff med förslag, att denne skulle hålla minnestalet öfver statsrådet Gudmund Göran Adlerbeth, och han behöfde icke länge pröfva sin öfvertalningskonst, så mycket hellre som Jacob Adlerbeth, som gärna ville höra vännen rista faderns minnesruna, gaf förslaget sitt stöd.[3]

Hartmansdorffs tal öfver den gamle gustavianen äger ett visst intresse, emedan det i sin mån belyser, hur en oppositionsman på Karl Johans tid bedömde sina föregångare under 1780-talets politiska strider. Schwerin, som ägde personliga minnen från dessa, talade ibland med patos om Fersen, De Geer, Frietzky och Spaldencreutz såsom den konstitutionella frihetens stridsmän, hvilka kämpat »för

[1] Ib. 4, Bil., s. 164 f.

[2] Se den tryckta redogörelsen (Tal, till åminnelse af aflidne riksdagsmän. Den 16 April 1823. Stockholm 1823), som också innehåller talen in extenso. H:s koncept finnes i H. S. n:o 41.

[3] Jacob Adlerbeths dagbok 25 mars 1823. »På f. m. hade Grefve Schwerin meddelat Hartmansdorff och mig ett förslag att den 9 april på Börsen samla 2 till 300 personer för att afhöra korta minnestal öfver de sedan sistförflutna Riksmötc afgångne riksdagmän. Han nämnde att han och Frih. Wrangel ämnade tala öfver Frih. Stael von Holstein och Grefve Ruuth. Nu åtog sig Hartmansdorff att tala öfver min sal. Fader.» Man finner sålunda, att planen sedermera blef ändrad. — H:s självbiograf. anteckn. 1823. Det heter om talet: »Det hölls och *trycktes* samt ansågs som det bästa af dem, som då ägde rum.»

grundsatsers helgd» och fört »ädle mäns språk»,[1] och Hartmansdorff ger i mer dämpad ton uttryck åt samma åskådning. Han synes dela deras mening, som ansågo Gustaf III:s ryska krig »hvarken nödigt eller lagligt»; han vidrör med helt lätt hand Anjalaförräderiet, och han ser i 1789 års statskupp endast ett anslag mot folkets lagbundna frihet och beskattningsrätt, som icke blef mera sympatiskt därigenom, att de ofrälse hetsades mot adeln och »af jämlikhetens förförelser lockades att glömma, hvad friheten kräfde». Han skildrar relativt vidlyftigt Adlerbeths uppträdande i det kritiska ögonblicket på 1789 års riksdag, vid hvilken adeln öfver hufvud »manligt förfäktade frihetens sak», och han uppehåller sig också vid hans blygsammare roll vid det nya statsskickets tillkomst 1809. Särskildt erinrar minnestecknaren om hans yrkande på »en förbättrad representation», men nämner samtidigt med tydligt gillande, att han dock icke önskat »under vådan för fientliga anfall företaga en förändring, hvartill sättet ännu icke var i sinnena förberedt». Och Hartmansdorff tillägger för egen del med ett språk, som klingar något dunkelt i en reformväns mun: »Utan tvifvel hade han rätt; och vi bestyrka det ju mer ju längre vi draga i betänkande att oaktadt fredens säkerhet och sinnenas lugn företaga denna viktiga fråga».

Det är uppenbart, att Hartmansdorffs ifrigt oppositionella hållning skulle väcka uppmärksamhet på högsta ort och förargelse inom regeringsvänliga kretsar. Man äger ett vittnesbörd af Jacob Adlerbeth, att denne vid tillfälle måste »kraftigt försvara Hartmansdorffs goda namn och rykte».[2] Bland dennes afundsmän märktes Sandels, som med förvåning och harm synes hafva iakttagit sin forne sekreterares målmedvetna opposition och stigande inflytande på riddarhuset. Åtminstone Hartmansdorff själf trodde sig veta, att Sandels angifvit honom som författare till de bekanta mot dynastien riktade paskiller, som spriddes under riksdagen. Sandels skulle rent af hafva sökt muta Hartmansdorffs betjänt att förråda honom, och grefvinnan Sandels, »ett fruntimmer hvars ynnest han icke påräknat,» var-

[1] Ridd. och adelns prot. 1823, I, Bil. s. 109 (den 3 febr. 1823).
[2] Adlerbeths dagbok den 14 mars 1823.

nade honom i hvarje fall för dylika intriger.[1] Hvad konungen själf angår, äger man ett pålitligt vittnesbörd, att denne under ett vredesutbrott sagt sig hellre räcka handen åt Anckarsvärd än åt Hartmansdorff.[2]

Från regeringens sida sökte man på olika sätt utöfva påtryckning på den talangfulle oppositionsmannen, som man önskade antingen vinna eller på något sätt afstraffa. Wetterstedt hade upprepade vänskapliga samtal med honom »om riksdagen, oppositionen och offentligheten», och äfven kronprinsen, som redan vid denna tid med sin personliga älskvärdhet sökte vinna inflytande hos framskjutna oppositionsmän, uppmärksammade honom vid flera tillfällen.[3] Om ett af sina samtal med Wetterstedt berättar Hartmansdorff själf följande:[4]

»Efter ett tal om granskningen af allmänna räkenskaper, under förberedelserna hvartill jag var nära att blifva oense med Lagerhjelm, kallade mig Hofcantzleren till sig och antydde, att Regeringen hade ämnat mig till något stort och att jag genom fortfarandet i samma Riksdagston skulle gå miste derom. Men nu var ordningen hos mig att vara döf och likgiltig. Tillfredsställelsen inom mig sjelf att för hvarje ögonblick säga och göra det rättaste jag kunde som Riksdagsman var så stor, att jag ej ville upoffra den för ovissa förhoppningar i framtiden.»

Trots alla hotande antydningar drabbades icke Hartmansdorff af några påtagliga efterräkningar för sitt uppträdande under riksdagen; han menade själf, att regeringen »fattat bättre tankar» om honom. Af kronprinsen hade han trots de politiska stridernas hetta ständigt rönt en välvilja, som han själf tillskref dels »ett äldre personligt tycke», dels också vännen Tannströms inflytande hos denne. Efter riksdagens slut ägnade han en god del af sin energi åt arbetet inom riksgäldskontorets styrelse; han verkade för indragningar och besparingar och väckte därmed på vissa håll

[1] Själfbiografiska anteckningar 1823. Almanacksanteckn. den 20 jan., 11 apr., 5 maj. Jfr ib. 11 nov. 1824: »tog afsked af Sandels. Han bad mig glömma det förflutna.»

[2] J. Adlerbeths dagbok den 21 mars 1823 (meddelande af Tannström). I bref t. Lagerhjelm, Stockholm 4 aug., yttrar H. på tal om sitt val till fullmäktig i Riksgäldskontoret: »Hofvet tog mitt insättande mycket illa, och hotelserna, som förut förnummits, att jag efter Riksdagen skulle mista min Barthelemyska tjenst och lön, hafva ånyo låtit höra sig.»

[3] Almanacksanteckn. den 13 febr., 6, 13 mars, 6 apr., 26 maj, 4 och 5 aug. 1823.

[4] Själfbiografiska anteckn. 1823.

ovilja. Sin oppositionella ståndpunkt förblef han trogen, och han ansåg sig hafva blottat förhållanden, som rent af kunde leda till åtal mot konungens rådgifvare.[1] Hur han själf betraktade sin ställning och sina utsikter, framgår i någon mån af följande uttalande i ett bref från nov. 1824:[2]

»I statens tjenst kan jag möjligen göra lycka, emedan det kan hända, att man behöfver mig. Att jag icke användes, är ock lika möjligt, emedan jag vid sista Riksdagen mera hörde till oppositionen än till Regeringen. Många torde anse det för ett indirekt lycksökeri, som förgår, sedan det förfelat sitt ändamål. Men de, som känna mig, sedan jag var Riddarhus-Canzlist, skola kunna intyga, att jag då såsom yngling yttrade samma meningar, hvilka jag sedan förfägtat såsom man.»

Det skulle snart visa sig, att Hartmansdorff måste vara beredd på skiftande vindkast från högsta ort. — Redan i jan. 1824 blef man inom ledande kretsar ense om att tillsätta en kommitté för att göra den utredning om undervisningsväsendets behof, som väckts på tal vid riksdagen, och kronprinsen förmåddes af Tannström att i första hand tänka på Hartmansdorff såsom kommitténs sekreterare.[3] Saken framställdes såsom redan afgjord på högsta ort, och Hartmansdorff, som på riksdagen visat sitt intresse för undervisningsfrågor, antog med glädje anbudet.[4] Det visade sig emellertid, att saken ingalunda var så lätt ordnad; konungen synes icke utan vidare hafva gillat kronprinsens val af ledamöter och sekreterare i kommittén. Principiella betänkligheter mot en kommitté af alltför radikala nyhetsifrare gjorde sig därvid troligen gällande vid sidan af mer personliga synpunkter; det är mycket sannolikt, att konungens afvoghet mot Hartmansdorff ännu icke hade lagt sig, och det är säkert, att denne var illa sedd i inflytelserika kretsar. Då frågan ånyo kom upp i jan. 1825, voro starka krafter i rörelse för att utestänga Hartmansdorff från hvarje deltagande i det blifvande kommittéarbetet; Tannström dolde icke, att hans skyddsling på sina håll var hatad.[5]

---

[1] Själfbiografiska anteckn. 1824.

[2] Bref t. expeditionssekreteraren Risellsköld, Stockholm 16 nov. 1824. Konc. H. S. n:o 6.

[3] J. Adlerbeths dagbok 27 jan., 6, 27, 30 mars, 2 apr. 1824. Bref fr. Tannström 12 mars, 9 maj.

[4] Almanacksanteckn. 29 mars, 1—4 apr. 1824 (audienser hos kronprinsen).

[5] J. Adlerbeths dagbok 2 febr. 1825. I stället för H. hade man enligt

Det bör visserligen framhållas, att Hartmansdorffs egen framställning af denna episod[1] är något olika färgad. Kronprinsen skall hafva låtit sitt val falla på Hartmansdorff, särskildt emedan denne på riksdagen »tagit universitetens försvar», och det heter utan vidare, att han utverkat konungens bifall trots invändningar af några statsråd. Det talas väl om tvister angående kommitténs sammansättning, genom hvilka saken drog ut på tiden, men icke om tvekan och intriger i fråga om sekreterarplatsens besättande. Hartmansdorffs tystnad på denna punkt har måhända sin förklaring däri, att han redigerat sina självbiografiska anteckningar för år 1824, innan han fått vetskap om sina fienders verksamhet. — För öfrigt hade han gifvit dessa kort på hand genom att visa sig besvärlig för regeringen i en ganska ömtålig fråga, som närmast gällde konungamaktens resp. adelns befogenhet vid fastställande af ny riddarhusordning. En konflikt hade kommit inom synhåll i riksdagens sista skede: regeringen hade icke velat fastställa adelns förslag i dess helhet, men ansett sig äga rätt att utfärda en ny riddarhusordning med *vissa* af de påyrkade ändringarna. Adeln hade motsatt sig en sådan lösning och begärt, att sanktionen eller sanktionsvägran skulle gälla förslaget i dess helhet, och Hartmansdorff hade på riddarhuset framträdt som talman för denna ståndpunkt. Regeringen hade låtit frågans afgörande hvila, och Hartmansdorff fick sålunda tillfälle att följande år (1824) göra de ansvariga föreställningar i saken; han synes därvid hafva handlat i samråd med andra oppositionsmän såsom Schwerin och Cederschöld. Han uppvaktade både Wetterstedt och Wirsén, men förmådde intet uträtta; riddarhusordningen utfärdades i enlighet med regeringens ursprungliga intentioner, men visserligen *antedaterad* till tiden före adelns hänvändelse till konungen. Detta tillvägagångssätt gaf Hartmansdorff anledning till en bitter reflexion om »ärligheten hos närvarande ministère».[2]

Tannström föreslagit A. själf; denne hade undanbedt sig och nämnt lektor [Axel] Fryxell såsom lämplig. Det blef i självfva verket denne, som sedermera mottog uppdraget. — Almanacksanteckn. 21 jan., 6 mars 1825.

[1] Självbiograf. anteckn. 1824.

[2] Självbiograf. anteckn. 1824. Almanacksanteckn. 23 okt., 23, 28 nov., 1, 4, 25 dec. 1824, 21 jan. 1825. Schinkels Minnen, XII: 1 (Upsala 1881), s. 13.

I början af år 1825 hade Hartmansdorff i hvarje fall en viss erfarenhet af motvinden från samhällets höjder; icke ens kronprinsens beskydd[1] syntes kunna hjälpa fram oppositionsmannen pa den administrativa banan. Det är en händelse, som ser ut som en tanke, att han ungefär från samma tid inleder en brytning med sina liberala åskådningar, och det är icke alldeles uteslutet, att karriäristens beräkningar därvid spelat in, på samma sätt som hans oroliga äregirighet haft sin del i hans tidigare beslut att framträda som oppositionsman. Men problemet får naturligtvis icke förenklas därhän, att det skulle anses löst med ett sådant antagande; Hartmansdorff hade väl något af Adam Homo i sin natur, men han var samtidigt och i minst lika hög grad *en sökande doktrinär*, som oaflåtligt sträfvade att orientera sig i den pågående idéstriden. Då han lät sina liberala åskådningar trängas undan af »den historiska skolans» lärosatser, speglar hans utveckling i viss mån hela hans generations, men under det *han* kastade sig från ytterlighet till ytterlighet, mognade hans Uppsalavänner långsamt från ungdomsårens »götiska» frisinne till mannaålderns »historiska» konservatism. Men särskildt Geijers senare utveckling med hans bekanta »affall» bär från en synpunkt sedt vittnesbörd om de motsatser, som rörde sig i tiden, om de stridiga idéer, som kämpade om själarna i romantikens och liberalismens period.

Hartmansdorffs intressen riktades under den närmaste tiden alltmer på nationalekonomiska frågor, och under hans diskussioner med vänkretsen kom näringsfriheten att intaga samma ställning som tidigare de administrativa reformkrafven. Hans åsikter på detta område hade undergått en radikal förändring, som åtminstone från slutet af år 1824 låter honom framstå såsom en öfvertygad anhängare af den gamla ekonomiska organisationen, af det prohibitivsystem, mot hvilket han några år tidigare så skarpt vändt sig. Enligt hans egen utsago hade hans »liberala tänkesätt» alltmer rubbats redan under den senaste riksdagens lopp; han hade småningom lärt sig »att inse deras tomhet».[2] Han beslöt

[1] Det goda förhållandet mellan denne och H. bestyrkes ytterligare af almanacksanteckn. 26 mars, 19 juni, 3 sept. 1825, 15 jan. 1826.

[2] Självbiograf. anteckn. 1824. — Jfr självbiograf. anteckn. 1823: »Nöd-

att upptaga de ekonomiska problemen till ingående behandling i ett arbete, som han från början afsåg för offentligheten, och han ger i inledningen därtill följande motivering:[1]

»Dessa [den ekonomiska liberalismens] föreställningar hafva gjort sin stora verkan på allmänna tänkesättet, och författaren har äfven delat intrycket deraf. Men då han under riksdagens lopp mera än förut hade tillfälle att se, hvarthän utförandet af dessa satser skulle leda och att någon stor villfarelse under dem måste ligga förborgad, så fattade han föresatsen att söka för sig och andra utreda ärendet. Under striden om skråväsendets uphäfvande tyckte han sig äfven förnimma, att den fördes skeft till följe af obestämda eller outvecklade begrepp om äganderätten. . . . .

Ingen författare har hos oss framträdt till utredande af dessa förhållanden. Den, som icke hållit med förändringsälskarnes rop, har blifvit ansedd lika oupodlad till sitt förstånd som förstockad till sitt hjertelag mot den fattige arbetaren. De flesta hafva följt med strömmen, och sålunda låter sig utgången på näringsfrihetens behandling vid sista riksdag utan svårighet förklara.»

Frånsedt riksdagens erfarenheter hade han tagit starkt intryck af Geijers 1823 utgifna »Nytt ett och annat i anledning af frågan om akademiska jurisdiktionen», i hvilket han fann den konservativa doktrinen om korporationernas betydelse klart utvecklad.[2] Han sökte emellertid bana sin egen väg genom att studera problemen både från filosofisk och historisk synpunkt; han ville klarlägga frågorna »om samhällsbildning och lagstiftning i allmänhet» och om egendomsrättens väsen, och han drefs icke minst in på undersökning af »forna närings- och samhällsförhållanden», i första hand de orientaliska folkens och den antika världens inre utveckling. Han fördjupade sig i Heerens och Niebuhrs skrifter, men glömde icke heller att studera de isländska sagorna och de svenska landskapslagarna. Palmblad var honom till stor hjälp både genom sitt verk om Palestina och genom att besvara hans speciella förfrågningar. Äfven Geijer fick kännedom om hans nya planer och ansåg sig

tvånget att genomtänka och utföra ett helt system gaf mig en bildning och stadga i begrepp om samhället, hvilka jag förut saknade. Jag öfvergick med detsamma från de toma liberala begrepp jag hittills haft till mera sammanhängande och inskränkande.»

[1] Manuskript i H. S. n:o 30. — H. började skrifva om näringsfriheten den 11 aug. 1824. Almanacksanteckn.

[2] Självbiograf. anteckn. 1824.

då böra gifva honom ett vänskapligt råd, som är intressant såsom bidrag både till Hartmansdorffs och till den store historikerns karakteristik:[1]

»Du arbetar flitigt, men akta dig för missbruket af så kallade filosofiska constructioner i historien. — Man får så lätt en *uppgjord* historia i stället för en opartisk på facta grundad framställning. Jag aktar de filosofiska constructionerna på *deras* ställe. I Historien har jag blifvit dem hjerteligen gramse.»

Hartmansdorff gaf i ett bref till Palmblad följande replik:[2]

»Tacka äfven Geijer, då han träffas, för sitt bref. Jag skall söka iakttaga hans varning för *Philosophiska constructioner* eller en *upgjord* historia. Men jag tillstår, att om man ej får låta det *väsendteliga*, som olika framtränger i skiftande skepnader, *afhöljas i sitt inre ovanskeliga sammanhang*, så förlorar både historiens läsning och behandling sitt intresse för mig.»

Hartmansdorffs arbete skulle enligt planen[3] inledas med en framställning af »näringarnas olika beskaffenhet», sedd i sammanhang med statens olika utvecklingsstadier, och därvid skulle också äganderättens väsen och historia undersökas. Särskild uppmärksamhet skulle ägnas åt »skråfrihetens verkan på de samhällen, hvarest den blifvit införd», och meningen var att därvid påvisa dess skadlighet och desorganiserande inflytande. Afhandlingens hufvuddel skulle utgöras af en framställning af näringslagstiftningen och reformkrafven i Sverige efter 1809, men den skulle föregås af en vidlyftig historisk återblick på näringslagstiftningen och särskildt borgarståndets privilegier allt sedan 1718. — Arbetet blef i själfva verket till stora delar utfördt, men det blef aldrig afslutadt och har förblifvit liggande i manuskript. För kännedomen af Hartmansdorffs idéutveckling är det naturligtvis af en viss betydelse, men här är icke platsen för ett utförligt referat, och författarens nya ståndpunkt framträder nästan klarare i de kortare uppsatser, som i det följande skola omnämnas. Tyngdpunkten ligger på försvaret för borgarståndets privilegier, som Hartmansdorff något krasst betraktar nästan uteslu-

[1] Bref från Geijer (odat., ank. 17 nov. 1824).
[2] Bref t. Palmblad, Stockholm 18 nov. 1824.
[3] Denna förändrades något under arbetets gång. Jfr almanacksanteckn. 11, 22, 24 aug., 1, 4, 5, 8 sept., 10, 30 nov. 1824.

tande från äganderättens synpunkt. Det heter bland annat i en polemik mot skråtvångets fiender:

»Man tyckes utom fast egendom icke hålla någon annan för helig än den, som kan gripas med händerna eller lösören och penningar, men icke den, som består i rättigheter eller privilegier och blott kan af tankan fattas eller begripas. . . . Öfverhufvud synes efter tidens läror intet näringsfång eller någon egendom hållas nog heliga för att ej böra inskränkas eller upofras för hvad man kallat det allmänna bästa. Hvari det består, har man, då tvist derom yppats, trott kunna afgöras efter de flesta rösterna, och då de fattiga eller de, som äga mindre, alltid äro flera än de förmögna eller de, som äga mera, så har icke blott allmän osäkerhet för egendoms- eller rättighetshafvare, utan äfven deras verkeliga plundring varit följden af mängdens tillfälliga förklaringar öfver sina egna fördelar eller hvad man äfven kallat tidens fordringar».

Särskild uppmärksamhet ägnas åt den friare näringslagstiftningen i Preussen, Frankrike och Förenta Staterna, och Hartmansdorff åberopar i fråga om preussiska förhållanden sina iakttagelser i Berlin år 1815. Skråväsendets upphäfvande i Preussen genom 1810 års lagstiftning betraktar han med visst skäl främst som en statsfinansiell åtgärd, afsedd att öppna en ny skattekälla (Gewerbesteuer), och han utmålar dess verkningar i mörka färger: många gamla näringsidkare hade förlorat både arbetare och kunder, och de nya hade visat sig sakna nödig utbildning.

Medan Hartmansdorff var upptagen af dessa samhällshistoriska studier, mottog han från Palmblad en inbjudan att medarbeta i tidskriften Svea, den konservativa Uppsalakretsens kända organ. Man hade beslutit att nedlägga recensionstidskriften »Upsala Litteraturtidning», men fortsatte i stället »Svea» efter en något förändrad plan, och Palmblad hade kommit öfver ens med Geijer, att man skulle erbjuda Hartmansdorff att därvid sköta »hushållningsgebietet», tidskriftens ekonomisk-statistiska afdelning.[1] Denne var genast villig att ställa sin penna till förfogande, ehuru han själf betonade, att hans intressen länge varit ensidigt riktade på administrativa frågor och »det formella af samhället», hvadan han något misstrodde sin förmåga att behandla hvad han kallade »de reella föremålen».[2] Det skall i det följande

[1] Bref fr. Palmblad, Upsala 16 nov. 1824.
[2] Bref t. Palmblad, Stockholm 18 nov. 1824.

omnämnas, att han år 1826 infriade sitt löfte med en vidlyftig afhandling om nordamerikanska förhållanden; tills vidare nöjde han sig med att i tidningen Journalen offentliggöra ett par uppsatser, som ägde nära sammanhang med hans studier och för öfrigt berörde nog så »reella föremål».

Hartmansdorffs första uppsats, som bär titeln »Grunder till försvar för våra städers privilegier och skråinrättningar»,[1] sysslar endast obetydligt med nationalekonomiska teorier och tynges icke af hänvisningar till litteraturen i ämnet.[2] Den erbjuder i det hela icke heller några originellare synpunkter; författaren gör sig genomgående till advokat för den rättsuppfattning och de åskådningar, som borgarståndet senast på 1823 års riksdag hade förfäktat. Han anser den bestående lagstiftningen om borgerlig näring vara af privilegienatur, hvadan borgarståndet alltid kan åberopa § 114 RF. som skydd mot ingrepp af konungens ekonomiska lagstiftningsmakt. Han framhåller, att de senast ifrågasatta förändringarna i näringslagstiftningen skulle rubba själfva grunden för ståndets representation, och han befarar för dess del en ny period af korruption, om »den personligen arbetande, i staden bosatte näringsidkaren» skulle undanträngas af främmande element. Han betonar starkt de borgerliga näringarnas behof af fortsatt privilegieskydd och det allmännas intresse af att städerna hållas vid makt; han varnar för »förskingrande af deras innevånare på landet samt utmärglande af dem, som i husen kvarblifva». Han inskärper, att landt- och stadsmannanäringar alltjämt måste hållas i sär och att inom städerna den gamla organisationen, med dess stränga åtskillnad mellan olika näringar och olika skrån, icke kan ersättas af nymodiga, brokigt sammansatta handels- och handtverkssocieteter. Han häfdar nyttan af obligatorisk utbildning inom handtverken i enlighet med de gamla skråordningarna och ser däri bland annat ett skydd för fattiga näringsidkare mot kapitalisterna; lära och prof äro som garantier för duglighetens rätt lika nödvän-

[1] Journalen 1825, n:r 27, 28, 30, 31, 34, 35, 42, 45, 46, 48, 53 (8 febr. —5 mars). Konc. i H. S. n:o 31. Jfr almanacksanteckn. 12, 28 jan., 1 febr. 1825.

[2] Han citerar endast Axel Klinckowströms Bref om de Förenta Staterna (1824) och Jouy, Etat actuel de l'Industrie Française (1821).

diga i näringslifvet som i statstjänsten. Han vill icke släppa de lagbestämda lärlingsåren och de fria gesällvandringarna. Med ett ord: Hartmansdorff framträder som den mest obetingade anhängare af den häfdvunna ekonomiska organisationen och är mindre benägen för kompromisser än mången af borgarståndets egna riksdagspolitiker. Och äfven beträffande de stora handelspolitiska frågorna, som han i förbigående berör, framstår han numera som anhängare af den skyddsvänliga ståndpunkten.

Hartmansdorff visade sig angelägen att gifva sina synpunkter spridning på inflytelserikt håll; han sände sin uppsats till de flesta af statsrådets ledamöter.[1] Det dröjde dock icke länge, förrän han blef bemött i samma tidning, som offentliggjort hans uppsats, och det förefaller icke omöjligt, att det var Lagerhjelm, som därvid framträdde till de liberala doktrinernas försvar mot vännens angrepp.[2] Att Hartmansdorffs inlägg väckte stor uppmärksamhet framgår också af andra omständigheter; ännu ett år senare upptogs det till ny vederläggning i Journalens spalter.[3] En redogörelse för dessa polemiska inlägg torde i detta sammanhang vara onödig.

Sin nya handelspolitiska ståndpunkt framlade Hartmansdorff något senare i en uppsats, som närmast föranledts af de inledda förhandlingarna om en handelstraktat med England; han ville därvid besvara frågan: »Böra genom någon handelstraktat med England eller andra motsvarande åtgärder de näringsgrenar i Sverige, hvilka redan genom fortgående omständigheter äro mera lönande, gynnas på bekostnad af dem, hvilka redan genom samma omständigheter äro mindre lönande?»[4] Han vill framför allt göra gällande, att en engelsk tullnedsättning i fråga om svenskt järn och koppar icke får köpas med sådana förändringar i

[1] Almanacksanteckn. 10, 13, 20 mars 1825.

[2] Dessa »Anmärkningar» äro tryckta i Journalen 1825, n:o 65, 66, 71, 72, 79 (19 mars—8 apr.). De äro signerade —h—m. »Häftiga disputer» med Lagerhjelm om hithörande frågor omtalas i almanacksanteckn. 8 febr.; jfr 3 febr., 17 mars.

[3] Se Journalen 1826, n:o 73—77 (31 mars—5 apr.). Jfr också n:o 54. Almanacksanteckn. 1 apr. 1826.

[4] Själfva uppsatsens rubrik. Journalen 1825, n:o 174—176, 179, 180 (1—8 aug.) (med redaktionens reservation). Konc. i H. S. n:o 31. Jfr almanacksanteckn. 12 juni, 21 juli 1825.

de svenska tulltarifferna, att engelska fabrikat komme att öfversvämma landet och hota den inhemska industrien. Han söker uppvisa, att bergsbruket har att glädja sig åt de gynnsammaste konjunkturer, men att det icke skulle förmå att i någon högre grad utnyttja en engelsk tullnedsättning genom ökad produktion; han kan därvid stödja sig på en officiell utredning, i hvilken Lagerhjelm medverkat. I sammanhang därmed uppehåller han sig vid handtverkens och industriens betryckta läge; han finner de rika fabrikörernas och de förmögna handtverkarnas antal alltmer förminskadt och blir så mycket obenägnare att offra deras ekonomiska intressen för bergsmännens och brukspatronernas.

Hartmansdorff hade blifvit öfvertygad om det svenska jordbrukets behof af skyddstullar och fick anledning att utveckla sin ståndpunkt på sommaren 1826, då man befarade en dålig skörd och på många håll yrkade, att regeringen skulle underlätta införseln af utländsk spannmål. I en artikel i »Journalen»[1] förde han ifrigt landtmannaintressenas talan och afstyrkte hvarje obetänksam tullnedsättning. Konsumenterna skulle visserligen i någon mån lida, men han hyste icke medkänsla ens för »handtverkare, arbetare, daglönare och landtbrukares tjänstehjon», som under den goda tiden blifvit »lata, liderliga och dyrlegda» och kunde hafva godt af att vänjas till »mera arbetsamhet och ringare anspråk».

I ännu en fråga hade Hartmansdorff ämnat taga till orda i pressen, ehuru han på Lagerhjelms inrådan icke synes hafva låtit sina tankar komma längre än till manuskriptet.[2] Stockholmsposten innehöll i dec. 1825 en artikel, »Några reflexioner i anledning af innevarande års kalender»,[3] som utgjorde ett af de i den liberala pressen icke ovanliga angreppen mot ordensslöseriet och samtidigt också mot adelns privilegierade ställning i Sverige, mot de ofrälses tillbakasättande i fråga om ämbeten och utmärkelser, civila såväl som militära. Författaren, som till sist berör nödvändig-

---

[1] Journalen 1826, n:o 167 (22 juli). Jfr almanacksanteckn. 13—15, 22 juli (öfverläggningar i saken med Schwerin). Artikeln bemöttes i n:o 198 (28 aug.).
[2] Almanacksanteckn. 31 dec. 1825, 2 jan. 1826.
[3] Stockholmsposten 1825, n:o 295, 296, 298, 299, 301 (20—28 dec.).

heten af en representationsreform, är »alldeles icke fiende till adelsmännen», men han »älskar ej ståndet såsom en särskilt statsmakt», han »älskar ingen ståndsskillnad, ingen kastfördelning», och han måste beklaga, att »den betydligare delen af nationens kärna är utesluten från all inverkan på statens angelägenheter». Mot denna skarpa vidräkning, som trots vissa öfverdrifter för fram en berättigad kritik, kände sig Hartmansdorff manad att taga till orda; hans adliga självkänsla, som alltid varit stark, ägde numera också stödet af doktrinen om korporationernas allmänna betydelse i statslifvet.[1] Han erinrade om att adeln i Sverige icke var någon kast, och han häfdade, att den såsom riksstånd just genom att bero endast af »bördens rätt», icke af »hofvets eller folkets gunst», kunde visa den sanna frimodigheten och självständigheten både uppåt och nedåt. Bakom hans utveckling af detta ämne skymta egna erfarenheter:

»Låt en prest eller borgmästare, som talat mot sitt stånds önskningar, försöka att blifva återvald, eller mot regeringens, att erhålla vissa ämbeten, som af hennes magt bero, så får man se, huruvida det lyckas. Den födde adelsmannen, som behöfver eller söker befordran, kan visserligen lockas eller afskräckas genom samma magt, och man skall vara bra okunnig om det inre af riksdagshistorien, om man tror, att någon adelsman undslipper vederbörandes ovilja eller tillvitelse för att hafva öfvergifvit deras fana, om han oberoende af deras önskningar begagnar den fria yttranderätt, som han ägde, innan han fick ämbeten af den ena eller updrag af den andra parten. . . . Men ingen i världen kan hindra honom att ånyo uppträda på riddarhuset!»

För öfrigt vill Hartmansdorff göra gällande, att adeln i fråga om kunskapstörst icke står efter de ofrälse; han framletar exempel både på adliga biskopar och adliga professorer och erinrar med en viss triumf om att man inom riddarhuset finner sex medicine doktorer. Han erkänner dock, att de adliga officerarnas antal är minst inom de vapenslag, där de största kunskaperna erfordras, och att regeringen begått många misstag, då den som regel utnämnt officerare och hofmän till landshöfdingeposterna. Han spårar emellertid i detta afseende en vändning till det bättre och hoppas, att också presidenter och statssekreterare alltmer komma

[1] Uppsatsen finnes i H. S. n:o 41.

att utses bland personer, »som studerat och utöfvat rikets lagar».

Samtidigt hade Hartmansdorffs politiska intresse riktats åt ett annat håll: han hade, närmast i anledning af den svenske sjöofficeren frih. Axel Klinckowströms nyss utgifna »Bref om de Förente Staterne»,[1] börjat studera den nordamerikanska republikens förhållanden. Han hade från början endast tänkt skrifva en recension af nämnda skildring, men han stod snart midt inne i förarbetena till en afhandling i större stil, som omsider blef införd anonymt i en följd häften af tidskriften Svea under titeln »Framställning af de Nordamericanska Förenta Staternas tillstånd.»[2] Han sökte på olika håll komma öfver litteratur i ämnet, han gjorde Klinckowströms personliga bekantskap och uppvaktade Förenta Staternas chargé d'affaires Hughes med begäran om upplysningar.[3]

Hartmansdorff hade med denna afhandling kommit in på ett ämne, som för de politiskt intresserade på Karl Johans tid ägde den största aktualitet och i hvilket konservativ och liberal åskådning skarpt bröto sig mot hvarandra. För tidens liberaler framstod den nordamerikanska republiken i ännu högre grad än Norge såsom ett mönsterland, såsom folkfrihetens och den borgerliga jämlikhetens lyckliga hemvist, där man i det hela förverkligat de politiska och sociala ideal, för hvilka frihetens vänner i Europa alltjämt måste strida. De amerikanska institutionernas förträfflighet är ett stående ämne för den liberala pressens utläggningar på 1820-talet, och särskildt Johanssons »Argus» ägnade dem en oförtröttad dyrkan; ännu på 1860-talet talar för öfrigt Richert om »vårt älsklingsland Amerika».[4] På den konservativa sidan iakttog man i samma mån de amerikanska för-

[1] Bref om de Förente Staterne, författade under en Resa till America åren 1818, 1819 och 1820. I—II. Stockholm 1824.

[2] Svea, h. 7 (1825), s. 165 ff.; h. 9: 2 (1826), s. 1 ff.; h. 10: 2 (1826), s. 1 ff.

[3] Se Svea, h. 7, s. 170 ff.; h. 9: 2, s. 1 ff.; h. 10: 2, s. 1 not. — Om materialsamlandet och utarbetandet: Almanacksanteckn. 14, 27, 29 mars, 13, 14, 19, 20, 23, 27 apr., 3 dec. 1825: 25, 29 mars, 8, 12 apr., 15 juli, 4, 7 aug., 18 sept. 1826; 14 mars 1827. Jfr ib. 16 nov. 1824. Bref fr. Palmblad, Upsala 23 febr., 9 sept. 1825. — Excerpter och utkast i H. S. n:o 32. Omnämnande af uppsatsen: Kometen 1826, n:o 41.

[4] K. Warburg, Johan Gabriel Richert, II (Stockholm 1905), s. 369.

hållandena med vaken kritik; man erkände villigt, att de liberala världsförbättrarplanerna där i mycket redan blifvit realiserade, och man kunde därför med så mycket större tillfredsställelse framhäfva bristerna och sjukdomssymtomen. Typiskt är i det afseendet Palmblads uttalande i ett bref till Hartmansdorff:[1]

»Jag har alltid föreställt mig N. Amerika såsom ett realiseradt Argus[e]ri. Men det är märkligt, att Kl[inckowströ]m, som annars vill berömma dessa fristater, ändock måste tillstå, att handeln och penningväsendet der är uselt, crediten ingen, köpmännen skälmar. Handel och penningar borde man åtminstone vänta i en sådan stat! Men Engelsmännen draga derur bort penningarna liksom från Pyren[eiska] halfön, som är fattigare, emedan deras *naturliga* ressourcer äro färre.»

Före Hartmansdorff hade bland andra Järta formulerat den konservativa åskådningens domslut öfver Amerika, »där ingen moralisk kraft återhåller rikedomsväldet» och där man knappast kan vänta någon »utveckling av människosläktets ädlare förmögenheter»;[2] efter honom skulle Bernhard von Beskow öfvertaga rollen såsom kritiker och anklagare.[3] Hartmansdorff går i Järtas spår och ägnar en hufvuddel af sin afhandling åt kritiken af Förenta Staternas politiska och sociala förhållanden, men han ger först en utförlig objektivt hållen framställning af de geografiska och etnografiska förutsättningarna liksom af författning och förvaltning. Därvid anger han samvetsgrant sina källor och söker i sant vetenskaplig anda pröfva deras trovärdighet, men det hela går väl mycket på bredden, och framställningen tynges af de hopade detaljuppgifterna.[4] Sin kritik af den stora republikens och dess olika staters författningar sammanfattar han sedan i tre punkter: »uppgiften af ett för lågt ändamål för samhället, bristen på statsreligion och de flestas allrådighet». Han återfinner i de amerikanska författningarna det franska 1700-talets samhällslära, tillämpad utan hänsyn till folkets individualitet och utan stöd af nedärfd häfd,

[1] Bref fr. Palmblad. Upsala 28 maj 1825.
[2] »Om de Nordamericanska Förenade Staternas materiella tilväxt» i Odalmannen, h. 2 (1824), s. 111 ff., särskildt s. 185.
[3] Har Sverge publicitet och publicister? II (Upsala 1839).
[4] Palmblad finner också (i bref från Upsala 23 juni 1826), att H. »kunnat vara mindre copiosus i sådant, som egentl. blott intresserar Americanerne».

och han stötes bort af denna statsdoktrin, »som icke sträcker sin åsyftning högre än till medlemmarnes välstånd» — ett sådant samhälle »är icke bättre, fastän det är större än något annat näringsbolag». Hvad han saknar är framför allt »en viss och egen samhällsanda», själfva »själen i statskroppen», ty han är öfvertygad, att hvarje stat måste vara »en bestämd person med egen själ», »med bestämda meningar och vilja». Hvarken i fråga om grundsatser eller personer finnes »någon fast och stadig punkt, hvaromkring den rörliga massan hvälfver»; hela samhällslifvet präglas af »evinnerlig rastlöshet och begär efter ombyte». Orsaken till denna brist ligger ytterst i frånvaron af en statsreligion, som aldrig kan ersättas af lagar eller af moraliska föreskrifter; enbart religionen kan »förknippa människor till ett folk». Vid skärskådandet af det demokratiska styrelsesättet påpekar Hartmansdorff, att inkonsekvent nog flere kategorier af medborgare, såsom kvinnor och negrer, sakna politisk fullmyndighet; »det suveräna folket» kommer i själfva verket att utgöras af »de flesta bland minoriteten». Men oafsedt detta vänder han sig mot den demokratiska principen om majoritetens rätt att härska:[1]

»Men de fleste äro ej någonsin eller någonstädes de kunnigaste, dygdigaste och skickligaste; ej heller kan med någon säkerhet påräknas, att de fleste af en viss förmögenhet så äro. En statsförfattning, hvarest de fleste utan andra åtskillnader äro allrådande, är således förvänd, med mindre desse hafva förmåga att urskilja, hvilka som äro de kunnigaste, dygdigaste och skickligaste medborgare, samt vilja att sätta dem i spetsen för allmänna ärenders ledning och afgörande. Men denna förmåga och vilja förutsätta hos den pröfvande stora hopen en upplysning i förstånd och en ädelhet i afsikter, som han först genom samhällsinrättningen och med tiden kan vinna, men ingalunda genast eller samtidigt och lika med de utmärktaste äger . . . Då de kvalitativa åtskillnaderna mellan medborgare blifvit åsidosatta, återstår för att komma till ett slut endast det kvantitativa förhållandet mellan medlemmarne af den massa, som erkännes för allrådande. Men på sådant vis finnes ingen gräns för de flestas godtycke, vankelmod och egenkärlek.»

»Mängdens välde och styrelsens svaghet» prägla sålunda det amerikanska statslifvet. Såsom ett af författningens värsta lyten anser Hartmansdorff regeringens vanmakt gent

[1] H. 10: 2, s. 22 ff.

emot representationens vilja i lagstiftningsfrågor; afgörandet i dessa borde såsom i konstitutionella monarkier vara deladt mellan regering och representation. I detta sammanhang omnämner han domstolarnas uppgift att »bilda ett värn mot de flesta lagstiftarnes godtyckliga utöfning af sitt envälde», men han yttrar sitt tvifvel om betydelsen af denna författningsgaranti; det rådande partiet låter icke på detta sätt binda sig i sin maktutöfning och har alltid i sin krets tillräckligt många af de lagvrängande advokater, som i själfva verket styra landet. Den enda inskränkningen i massväldet ligger i förmögenhetens inflytande, men man har därutinnan gått till en skadlig öfverdrift: »förmögenheten är den allmänna måttstock, hvarefter människor värderas». Den amerikanska »fördomsfriheten» innebär i själfva verket endast, att man ej såsom i Europa skiljer mellan människor efter deras religiösa och politiska tänkesätt, utan endast efter förmögenhet och färg. Det bestående negerslafveriet, som stundom tar de mest barbariska former, är för öfrigt ett bevis på den motsats mellan ord och verklighet, som ofta framträder; i grundlagarna talas om alla medborgares frihet, men dock födes en hel klass till ärftlig träldom och fattigdom.

Till sist häfdar Hartmansdorff programmatiskt, att medborgarnas inflytande på statslifvet bör bero af deras »företräden i visad ära och tro, i bepröfvade kunskaper och ådagalagd färdighet». Och han fortsätter med följande högst karakteristiska satser:

»Men om dessa företräden skola vara med sakkännedom och oväldigt någon tillerkända, så bör det hafva skett icke af den stora mängden, som är okunnig och ombytlig, eller blott för representationens och tillfällets skuld, då partiåsikter och hvarjehanda åsyftningar kunna verka på beslutet, utan af beståndande sakkunniga korporationer, som städse lefva och verka för hederns, kunskapernas eller färdigheternas upprätthållande och förkofran och som meddela vederbörande sina vitsord i och för själfva saken utan afseende på tillfället, när de skola begagnas. En sådan statsförfattning, utgående från grundsatser af *stånd*, är den *svenska*, och han höfves ett fattigt folk, som endast genom sina regenters och medborgares *personliga* duglighet och *moraliska* kraft kunnat försvara och utmärka sig. Utom det att vara *sin egen* genom besutenhet på landet eller motsvarande näringsdrift i städerna eller ämbete bland presterna fordras för inträde bland Sveriges lagstiftare blott *personliga* egenskaper. Förmögenheten

gifver lika så litet någon företrädesrätt, som hon uteslutes. Endast den *själfarbetande* bonden eller bergsmannen (icke ståndspersonen eller brukspatronen) på landet, den *konst-* eller handelsförfarne borgaren (icke hus- eller penningeägaren) i städerna samt på bägge ställen den *lärde* presten och den *äldste* af hvarje ätt bland hederns eller adelsståndet hafva, lika om de äro fattiga eller förmögna, säte och stämma på våra riksdagar . . . I vår statsförvaltning är det äfven, ehuru många undantag hvarjehanda bevekelsegrunder må hafva gjort, likväl regeln, att icke förmögenhet eller andra företräden än *personlig* skicklighet och förtjänst skola gifva förmånsrätt till erhållande af rikets ämbeten och tjänster.»

Hartmansdorffs kritik af Förenta Staternas samhällsförhållanden utmynnar sålunda i ett förhärligande af den svenska statsförfattningen, och han visar sig öfver hufvud numera hafva tillägnat sig »den historiska skolans» doktriner. Han tvekade emellertid alltjämt att offentligen vidgå sitt affall från den liberala åskådningen, och han hade icke heller denna gång velat afkasta anonymitetens mask. Hans Upsalavänner hade förgäfves bedt honom att låta sitt namn utsättas i tidskriften; de hade förgäfves åberopat, att det annars såge ut, »som vore man rädd för Argus»![1]

Hartmansdorffs starka politiska intressen hade tidigt i det hela förkväft hvad han haft af estetiska och litterära, ehuru man alltjämt finner honom på lediga stunder läsa Schiller, Ling och Walter Scott. Till sina tidigare års mer ideella atmosfer hade han för några dagar känt sig flyttad tillbaka, då han på sommaren 1824 gjort personlig bekantskap med Heinrich Steffens, författaren till »Die gegenwärtige Zeit» och »Caricaturen des Heiligsten», af hvilka han tagit starkt intryck. Atterbom hade bedt honom taga sig an den resande främlingen, och han gjorde det med glädje; han sammanförde Steffens med Beskow och Adlerbeth, visade honom Stockholms historiska minnen, förde honom till Gripsholm och till Upsala, där Geijers och Malla Silfverstolpes krets visade sin vanliga gästfrihet.[2] Samvaron med den tyske filosofen blef för honom »lika munter som lärorik», säkert mer gifvande än alla samtal med Adlerbeth om »indiska och nordiska myter», mer präglad af själarnas sym-

[1] Bref fr. Palmblad, Upsala 14 nov. 1826. Almanacksanteckn. 16 nov.

[2] Almanacksanteckn. 15 maj—13 juni 1824. Själfbiograf. anteckn. Bref fr. Atterbom, Upsala 14 maj. Jfr Steffens, Hvad jeg oplevede, IX (Köpenhamn 1845), s. 114 ff. Hartmansdorff nämnes s. 130 såsom en »skarpsinnig och strängt efter sin öfvertygelse handlande man».

pati än hvarje diskussion med den gamle Leopold om »lord Byron och försynen».[1]

Att Hartmansdorff kunde föra pennan i andra ämnen än politiska och ekonomiska, bevisas af en uppsats från början af år 1826, ett försök till stilistisk kritik af »Frithiofs saga».[2] Den blef aldrig befordrad till trycket, något som kanske sammanhängde därmed, att Hammarsköld på sätt och vis tog ordet ur munnen på Hartmansdorff; den förre offentliggjorde vid samma tid en recension, där han går samma vägar som den senare.[3] Hartmansdorff är som språkgranskare blott ännu ett stycke strängare, och han vill icke endast påvisa »oriktiga bilder» och »föråldrade danska eller matta talesätt», utan också rena grammatikaliska fel och »våldförda eller stympade ord och ändelser»; exempelsamlingen blir ganska rik. Det är bekant, att berättigade anmärkningar i sådant afseende kunna göras mot Tegnérs stora dikt, men man inbillar sig nästan höra mästarens svar på en kritik, som aldrig kom för hans ögon, då man läser hans omdöme om Hammarskölds samtidiga angrepp.[4] Ty äfven Hartmansdorff kunde sägas »studera poesien alldeles som en anatom studerar skönheten»; det är inte utan, att »hull och skinn, ådror och ben räknas upp i tabellarisk form».

Det är sannolikt, att Hartmansdorffs nya orientering i politiska och ekonomiska frågor, sådan den tagit sig uttryck både i tidningsartiklar och för öfrigt, räknades honom till godo på högsta ort. I hvarje fall blef han en af de utvalda, då den stora undervisningskommittén i dec. 1825 blef tillsatt; han inträdde visserligen icke som sekreterare, utan som medlem vid sidan af sådana män som Wingård, Wallin, Geijer, Grubbe, Agardh och Berzelius; senare inkallades Järta och Tegnér.[5] Det skulle dock dröja månader, innan kommittén höll sitt första sammanträde, och medlemmarna fingo sålunda god tid att bereda sig till sitt kräfvande värf. Hartmansdorff hade från början af år 1824 tidvis

[1] Jfr Almanacksanteckn. 17, 30 juli 1826.
[2] Manuskr. i H. S. n:o 41. Almanacksanteckn. 10 jan., 19 febr. 1826.
[3] Bref till Julia i Kometen 1826, n:o 9 (1 febr.).
[4] Tegnérs Efterlemnade Skrifter, ny saml. I (Stockholm 1873), s. 302 f.
[5] Almanacksanteckn. 21 dec. 1825.

sysslat med de pedagogiska spörsmål, som voro omstridda och aktuella, och gärna dryftat dem med Tannström och Lefrén. För att skaffa sig klarhet om särskildt den högre »undervisningens föremål och indelning» hade han efter sin vana konstruerat en »tabell», som han sedan omkonstruerade till en »cirkel», och han gjorde med förkärlek dessa grafiska framställningar till medelpunkten i den pedagogiska diskussionen med sina vänner.[1] Den filosofiska fakulteten, »själfva medelpunkten af universitetet», borde enligt hans systematik omfatta dels »en ideell afdelning» med de humanistiska ämnena, dels »en reell afdelning» med de matematisk-naturvetenskapliga, den förra med 9, den senare med 7 lärostolar. En självständig plats är därvid inrymd åt ämnet »politisk geografi och statistik», den allmänna historien är skild från den svenska, men den moderna filologien tränges med logik och estetik inom samma professur, och geologien med fysisk geografi måste dela husrum med »naturfilosofien». Hartmansdorff synes för öfrigt redan denna tid hafva formulerat den ståndpunkt, som han kom att företräda inom kommittén, rörande nödvändigheten att sammanslå de båda universiteten till ett större, rikt utrustadt »centraluniversitet».[2]

Kommittén sammanträdde ändtligen den 7 sept. 1826, och Hartmansdorffs arbetskraft togs genast i anspråk; han och professor C. P. Hagberg fingo i uppdrag att på grundval af konsistoriernas yttranden uppsätta förslag angående folkskolans organisation, och redan efter en vecka hade de utfört sitt värf. Hartmansdorff var utsedd till medlem i »sektionen för folkskolor»,[3] då kommittén den 14 okt. ajournerades för att sedermera icke sammanträda förrän den 18 jan. 1828. Redan under den första perioden hade man varit inne på så brännbara ämnen som frågorna om den akademiska jurisdiktionen och om Lunds universitets indragning,

[1] Almanacksanteckn. 18, 30 juli, 2, 3, 8, 11, 26 (gillande af Grubbe), 31 aug., 9, 11, 17 okt. 1824, 6, 17 jan., 20 nov. 1825, 30 aug. 1826. Självbiograf. anteckn. 1824. Geijer förklarar sig i bref af 22 okt. [1824] icke hafva tid att diskutera H:s »akademiska tabellverk».

[2] Jfr Ur Esaias Tegnérs papper (Stockholm 1882), s. 207. Det där tryckta brefvet från H. till Tegnér, dat. 3 sept. 1824, behandlar också andra med den högre bildningen sammanhörande frågor.

[3] Almanacksanteckn. 4—15 sept. Kommitténs protokoll (högst summariska) 9, 16 sept., 12, 14 okt.

som Hartmansdorff påyrkade,[1] men de stora principdiskussionerna började först under den andra arbetsperioden. För Hartmansdorff betydde icke kommitténs ajournering ett omedelbart afbrott i arbetet; man finner honom tillsammans med Lefrén och Tannström syssla med frågor angående skolorganisationen, och han har snart en »skoltabell» färdig. För öfrigt ägnades en god del af den sällskapliga samvaron med Tegnér, Wallin och andra åt diskussion af de stora pedagogiska frågorna.[2] Under år 1827 voro Hartmansdorffs intressen i det hela riktade åt annat håll, men han blef dock medlem af den direktion, som regeringen tillsatte för organisationen af en statens profskola i enlighet med ett af Lefrén uppgjordt förslag. Han kom i denna egenskap att samarbeta särskildt med Lefrén, Tannström och Wallin, och han fick åtskilligt att göra med C. J. L. Almquist, hvilken som bekant hörde till profskolans lärareuppsättning, då den på hösten 1828 trädde i verksamhet.[3] Under de närmast följande åren var Hartmansdorff utan tvifvel den främsta organisatoriska kraften inom skolans direktion. Det må för öfrigt i detta sammanhang framhållas, att dess inrättande fick en viss betydelse för det fortsatta arbetet och meningsbrytningarna inom den stora kommittén. Reformvännerna i dennas krets läto nämligen från början förstå, att de icke ville yrka någon fullständig och våldsam förändring af det bestående systemet, utan ville afvakta de nya pedagogiska metodernas pröfning i experimentalskolan.[4]

Då man vill utreda, hvilken ställning Hartmansdorff intog till de stora stridsfrågorna inom kommittén, är man hänvisad till ett rätt knapphändigt material; man saknar för hans del hvarje motsvarighet till de vidlyftiga bekännelseskrifter, som man äger i Agardhs, Grubbes och Järtas reservationer. Det är bekant,[5] att en het strid stod mellan

[1] Almanacksanteckn. 4, 6 okt. 1826.
[2] Almanacksanteckn. 19—31 okt., 9 nov. 1826.
[3] Almanackanteckn. 30 aug., 26 sept., 10 okt. 1827, 26 febr., 3, 5 mars, 1, 13, 16, 17, 20, 22 sept. 15, 16 okt., 7 nov. 1828. Jfr G. Sjöberg, Bidrag till Nya Elementarskolans historia, I (Stockholm 1878), ss. 5 ff., 10.
[4] Hans Järta t. C. T. Järta, Stockholm 21, 28 jan. 1828. Upsala U. B., F. 857 i.
[5] Se G. Sjöberg, Striden mellan det gamla och nya skolsystemet under förra hälften av detta århundrade, Stockholm 1882, passim, och E. Rodhe, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet, I (Stockholm 1908), s. 90 ff.

reformvänner och konservativa i fråga om den högre skolundervisningen; de förra hade på sitt program framför allt realbildningens kraf och tidens pedagogiska modeteorier, »ämnesläsningen», »den fria flyttningen» och »växelundervisningen»; de senare voro icke emot hvarje reform, men höllo hårdt på de klassiska studierna och voro på sin vakt mot hvad de betraktade som »pedagogiska griller». Den idérikaste representanten för reformsträfvandena var utan fråga Agardh, medan Tannström och Lefrén voro svurna anhängare af det nya skolsystemet; den senare hade som chef för Carlbergs krigsskola omsatt de nya teorierna i praktiken. Den gamla skolan, de klassiska studierna hade i Järta en nästan fanatisk försvarare, och icke heller Wingård och Geijer ville släppa den klassiska bildningen såsom skolans grundval, medan Tegnér vacklade mellan de olika ståndpunkterna, men röjde starkt inflytande af Agardh. Det nyss utkomna berömda arbete af Friedrich Thiersch, som formulerar den »nyhumanistiska» undervisningens program, gaf de klassiska studiernas anhängare vapen i händerna; man finner, att både Järta och Hartmansdorff studerade det vid tiden för principdebatterna inom kommittén.[1]

Hartmansdorff tillhörde inom kommittén »nyhetspartiet», påverkad som han länge varit af Lefréns och Tannströms åskådningar, och det kom till häftiga sammanstötningar mellan honom och Järta, som i sina temperamentsfulla bref till sonen betecknar honom såsom »en formalistisk ignorant» och »en fantast».[2] Hans roll inom kommittén kan icke i detalj utredas, då några diskussionsprotokoll icke blifvit förda, men i vissa fall kan man dock få klarhet om hans insats. I fråga om universitetsorganisationen gjorde han sig till målsman för en ståndpunkt, om hvilken han blef ensam: han yrkade på indragning af Lunds universitet och skapande af ett rikt utrustadt »centraluniversitet» i Upsala, en förändring som han ansåg påkallad både af sparsamhets-

[1] Almanacksanteckn. 15 febr. 1828. Hans Järta t. C. T. Järta 4 febr. 1828. Det är fråga om Fr. Thiersch. Über gelehrte Schulen mit besonderer Rücksicht auf Bayern, I—II, 1826—28 (III, 1829).

[2] Almanacksanteckn. 6 febr. (»talade i Comitén mot Järta om Adelns duglighet»), 9 febr. (»Järta beskyllde mig för origtiga upgifter»), 16, 29 febr., 7 maj (»tog Riks. St. i försvar mot Järta i Comitén») 1828. Hans Järta t. C. T. Järta 11 febr. 1828.

skäl och af lämplighetshänsyn.[1] Däremot lyckades han vinna kommittémajoritetens öra för ett förslag, som klargör hans ståndpunkt till frågan om latinherraväldet: han önskade inom elementarläroverken *två* »bildningslinjer», den ena med både klassiska och moderna språk, den andra med endast moderna, mer intensivt studerade, men för öfrigt utan skillnad i fråga om meddelade »realkunskaper». En sådan undervisning efter olika bildningslinjer har ju visat sig höra framtiden till, men den annars så moderne Agardh uppträdde egendomligt nog som Hartmansdorffs motståndare i denna fråga.[2]

Inom kommittén bildades småningom, visserligen på rätt vacklande grund, en reformvänlig majoritet, till hvilken Hartmansdorff slöt sig, och han framstod till sist såsom dess verklige talman. Uppdraget att författa inledningen till betänkandet, med en utredning af majoritetens principiella ståndpunkt, hade först gifvits åt Grubbe och sedan åt Wallin, men då man icke blef nöjd med någonderas utkast, anförtroddes det åt Hartmansdorff. Det blef också han, som fick på sin lott att formulera betänkandet i dess helhet, dock med undantag af den afdelning, som rörde universiteten. Därvid hade han beträffande folkskolorna och elementarläroverken hjälp af lektor Fryxell och rådgjorde för öfrigt flitigt med Tannström och Lefrén. Han utförde sitt uppdrag på mindre än två månader.[3]

Den stora undervisningskommitténs arbeten voro förda till slut, då den nya riksdagen sammanträdde på hösten 1828, och Hartmansdorff kunde med osplittradt intresse ånyo kasta sig in i de parlamentariska fejderna. Mången torde med spänning hafva afvaktat, hur han skulle taga ställning i den fortsatta striden mellan regering och opposition; skulle han fullfölja sin roll från 1823 års riksdag eller skulle hans

[1] Se hans reservation i Kommitténs Betänkande, Anföranden och reservationer, s. 165. Almanacksanteckn. 30 apr. 1828. Jfr Crusenstolpe, 1720, 1772, 1809 (Stockholm 1836), s. 277 n.

[2] Kommitténs Betänkande, s. 37 f. Ur Essaias Tegnérs papper, s. 305.

[3] Se kommitténs »Betänkande» (Stockholm 1829), »Anföranden och reservationer», s. 161 f. Tegnérs Efterlemnade Skrifter II, ss. 259, 405. H:s almanacksanteckn. 2—4, 7, 9—15, 24—26, 29, 30 sept. 2, 12, 25, 28, 29, 31 okt., 8 nov. 1828. Kommitténs protokoll 25 okt. 1828. — H. yttrade senare själf på riddarhuset, att han »haft uppdrag att uppsätta större delen af betänkandet». Ridd. och adelns prot. 1828—1830, 5, s. 187 f.

tillkämpade konservativa åskådning i viktiga samhällsfrågor föra honom öfver till de regeringstrognas läger? I själfva verket hade han åtminstone ett år tidigare visat, att han ville uppehålla sina förbindelser med Anckarsvärd och fortfarande hafva sin del i oppositionens hemliga rådslag. Då statsrevisorerna sammanträdt på hösten 1827 för att börja en verksamhet, som skulle blifva mycket omtalad, hade Hartmansdorff varit med på deras enskilda öfverläggningar och gärna sökt Anckarsvärds, Henning Wrangels och Gustaf Hjertas sällskap, något som inbragte honom en vänskaplig varning af Tannström.[1] Man finner honom samtidigt umgås med Crusenstolpe, men hvarken denne eller Anders Danielsson kunde räkna på hans sympatier.[2] Man kan i hvarje fall vänta att vid början af följande riksdag finna honom i oppositionens läger.

Under riksdagens första veckor, då redan en kraftmätning mellan »hofvet» och »oppositionen» förbereddes i sammanhang med utskottsvalen, hade Hartmansdorff i själfva verket täta rådplägningar med Schwerin, Anckarsvärd och andra oppositionsmän.[3] Han röstade otvifvelaktigt med oppositionens lista vid bänkmans- och elektorsvalen och betraktade de regeringstrognas seger såsom en motgång, men han sökte förmå Anckarsvärd, som genom hofvets och kronprinsens inflytande blef utestängd från statsutskottet, att icke som demonstration afsäga sig den plats han erhöll i bankoutskottet. Själf blef Hartmansdorff invald i bankoutskottet, men förflyttades under riksdagens lopp (aug. 1829) till statsutskottet; af hans närmaste vänner fingo Lagerhjelm och Lefrén plats i statsutskottet, Tannström i allmänna besvärs- och ekonomiutskottet.[4] För öfrigt var det äfven på denna riksdag fråga om att välja honom till ju-

---

[1] Almanacksanteckn. 14, 26 sept., 6, 8, 13, 21, 27, 28, 31 okt., 4, 15, 21 nov. 1827.

[2] Almanacksanteckn. 5 sept. (»Crusenstolpe kom up och talade om vårt Repråsentationssätt»), 14 sept. (»besökte Ankarsvärd och bad honom icke understödja And. Danielsson»), 4 nov. 1827.

[3] Almanacksanteckn. 20 sept., 4, 5, 9 nov. (»På f. m. hos Ankarsvärd med listor. A. Danielsson m. fl. bönder, Crusenstolpe m. fl. der. Sedan hos Cederskőld»), 13, 15, 20 nov. 1828.

[4] Almanacksanteckn. 12, 17, 21, 22, 24 nov. 1828; 11, 13 aug. 1829. Riddersk. och adelns protokoll 1828—30, 1, ss. 92 ff., 241 ff.

stitieombudsman, men han fick nöja sig med ett antal röster vid valet af dennes suppleant.[1]

Att Hartmansdorff, trots sin plats i oppositionens led, mindre än någonsin tänkte på att följa Anckarsvärd i dennes hetsiga anfall mot regeringen, blef klart redan genom hans uppträdande i debatten om 1823 års riddarhusordning, hvars utfärdande han själf sökt förekomma. Han bemödade sig därvid om varsamma uttryck och fann efter den afgörande voteringen en formel, som kunde tillfredsställa både oppositionen och den hårdt angripne Wetterstedt.[2] Men da Jacob Cederström vid protokollsjusteringen riktade ett anfall mot Anckarsvärd och hotade denne med ansvar för missbruk af yttranderätten, uppträdde Hartmansdorff till oppositionschefens försvar; i en besk replik till Cederström erinrade han denne, att han själf vid striden om tryckfrihetsförordningen år 1812 hade befunnit sig i en ställning, analog med Anckarsvärds, och blifvit på samma sätt hotad af de maktägande.[3]

Om man bortser från rent ekonomiska frågor, uppträder Hartmansdorff under riksdagens förra skede i samma oppositionella anda som på 1823 års riksmöte. Man finner honom ånyo bland dem, som yrka offentlighet vid riddarhusets öfverläggningar; han talade därvid om »inflytandet af de makthafvandes närvaro» och om »de olägenheter, som kunna följa däraf, att man emot dem frimodigt höjer sin röst».[4] Liksom förut ifrade han för statsrevisorernas rätt och plikt att granska statsverkets förvaltning i alla dess grenar, och han yrkade bland annat, att dessa skulle erhålla en ny instruktion.[5] Han visade sig alltjämt mån om kammarrättens motsvarande behörighet, icke minst i fråga om första hufvudtiteln.[6] Han ville icke eftergifva något af ständernas finansiella granskningsrätt, sådan denna närmast utöfvades af

[1] Almanacksanteckn. 16 febr., 17 febr. (»Ankarsvärd hade ansett mig böra blifva Just. Omb.»), 3, 8 mars, 14, 15. 29, 30 apr. 1829.

[2] Ridd. och adelns prot. 1828—1830, 1, ss. 160, 185. Almanacksanteckn. 18 nov. 1828. (»Jag betackades på e. m. både af oppositionen och Hofvet.») — Det må framhållas, att Lagerhjelm i motsats till H. reserverade sig mot riddarhusordningens giltighet.

[3] Ridd. och adelns prot. 1828—1830, 1, s. 491. Almanacksanteckn. 28 nov. 1828.

[4] Ib. 1, s. 281 f.

[5] Ib. 5, ss. 151, 185.

[6] Ib. 5, ss. 154, 158. Jfr ib. 17, s. 127.

statsutskottet, och kräfde af detta »ett allmänt omdöme om förvaltningen af statsmedlen sedan sista riksdag». Med hänsyn till de talrika, om än icke i sig själfva märkliga fall, då regeringen trädt riksdagens statsregleringsrätt för nära, ansåg han sig böra anklaga denna för ringaktning gent emot ständernas föreskrifter.[1] Men i Hartmansdorffs opposition, jämförd med Anckarsvärds, saknar man alltjämt det antidynastiska inslaget; han talade för apanage åt arfprinsarna och prisade i det sammanhanget kronprinsens hof, där man lefde »så stilla och så litet kostsamt.»[2]

I utpräglad motsats till sitt uppträdande år 1823 kom Hartmansdorff, då han ställde sig på deras sida, som yrkade på löneförhöjning åt de högre ämbetsmännen alldeles oberoende af frågan om de administrativa reformförslagens öde.[3] Och han förnekade på samma sätt en del af sitt föregående, då han uppträdde för beviljande af tillräckliga anslag åt försvaret, utan hvars skydd »alla våra inhemska fördelar snart skulle gå förlorade».[4] Då han numera förde sparsamhetspolitikens talan, vände han sig särskildt mot de alltför glupska kommunikationsintressena, och han hade en sammanstötning med von Platen i fråga om Göta kanal.[5]

Hartmansdorffs nya åskådningar på det ekonomiska området prägla från början hans inlägg i dithörande frågor. Han ville icke längre höra till dem, som läto sig »hänföras af liberalismens skenfagra yta», och han yrkade i en särskild motion tillräckligt tullskydd åt jordbruket lika väl som åt industrien; han varnade ständerna för att fortskrida på den väg, som de slagit in på år 1823. I sin polemik med prohibitivsystemets motståndare berörde han Nordamerikas ekonomiska utveckling och kunde därvid tillgodogöra sig sina litterära studier öfver förhållandena i »de liberalas paradis»; han ställde också Gustaf Vasas storstilade ekonomiska politik emot den moderna liberalismens *laisser aller*.[6]

[1] Ib. 15, ss. 203 f., 256 f. Almanacksanteckn. 5 mars 1829: »Betackad af Ankarsvärd, Eckerman m. fl.»
[2] Ib. 8, s. 181 f.; 24, s. 258 f.
[3] Ib. 24, s. 320 f.; 42, ss. 91 f., 124, 165 f., 179 f., 194 f., 206 f., 215 f.
[4] Ib. 44, ss. 140 f., 318 f.; 48, s. 86 ff.
[5] Ib. 18, s. 123 ff., 176 ff.; 20, ss. 222, 244; 56, s. 209 ff.; 62, ss. 285 f., 290; 63, ss. 219 ff., 235 f.
[6] Ib. 5, s. 164 f.; 8. ss. 264 f., 289 f.; 6, s. 283; 27, s. 25 f.

Han lät sina antagonister förstå, att man i Tyskland och Frankrike börjat tröttna på »det rothuggande omstörtningsbegäret» och längta tillbaka till skråtvångets tid.[1] Sina åsikter i tullpolitiken sammanfattade han i en vidlyftig kritik af bevillningsutskottets förslag till ny tulltariff.[2] Hans nya åskådning gjorde honom för öfrigt till en ifrig förfäktare af städernas och borgerskapets intressen, exempelvis i fråga om tolagen och i sammanhang med legostadgans revision, men han hade därvid svårt att få sina ståndsbröder med sig.[3] Hans omsorg om borgarståndets privilegier gjorde honom mån att vid tillfälle bevaka också prästeståndets; han såg i båda de enda fasta bålverken mot liberalernas omstörtningsplaner.[4]

I lagstiftningsfrågor häfdade han principiellt en konservativ ståndpunkt och kom därvid i strid med Anckarsvärd; han ville undvika hvarje tvär brytning med »uråldriga bruk och vanor» och hade hellre sett en kodifikation af gällande rätt än försöket att skapa ett helt nytt lagverk; en hastig dietförändring vore lika skadlig för samhället som för människokroppen![5] Med särskild ifver vände han sig emot det väckta förslaget om lika arfsrätt oberoende af kön: det kunde vara rimligt endast om man yrkade icke blott lika rättigheter, utan också samma skyldigheter för kvinna som för man, men i alla samhällen gällde regeln, att mannen tillhörde både det offentliga och det enskilda lifvet, kvinnan endast det enskilda. Såge man saken enbart från adelns synpunkt, skulle den lika arfsrätten undanröja dess ekonomiska grundval och äfven hota dess tillvaro som offentligt stånd.[6]

I det stora hela framträder Hartmansdorff mera som oppositionsman vid riksdagens början och mera som regeringstrogen vid dess slut. Detta får sin naturliga förklaring i regeringens försök att vinna den inflytelserike riddarhuspolitikern för sina syften; dess bemödanden i sådant af-

[1] Ib. 27, ss. 71 f., 289 f.
[2] Ib. 28, s. 366 f.
[3] Ib. 40, s. 10 ff., 225 ff.; 48, s. 19; 56, ss. 67, 72; 58, s. 35 f., 47. 49 f. Jfr almanacksanteckn. 20 dec. 1828: »Tacksägelser af Borgarne för Näringarnes försvar».
[4] Ib. 30, ss. 205 f., 209; 38, s. 237; 39, ss. 70, 74.
[5] Ib. 8, s. 51 f.
[6] Ib. 29, s. 81 ff.; 49, s. 111 ff. Almanacksanteckn. 22 juni 1829.

seende äro åter blott ett led i dess allmänna, af Nordin inspirerade riksdagspolitik, som gick ut på att splittra och desorganisera riddarhusoppositionen. Genom kronprinsen och Wetterstedt stod Hartmansdorff från riksdagens början i förbindelse med hofvet,[1] ehuru förhållandet måste vara kyligt; med Nordin åter synes han icke haft några personliga förbindelser. Redan i jan. 1829 fick Hartmansdorff höra några af hofvets anhängare nämna hans namn i sammanhang med ett väntadt hofkanslersskifte.[2] Märkligare var, att han i maj 1829 mottog inbjudning till konungens taffel »första gången på 8 år»; det stod måhända i sammanhang med att han en vecka tidigare talat för apanage åt arfprinsarna. Äfven i det följande mottog han liknande bevis på den kungliga nåden,[3] och i juli fick han plats på hofpartiets lista vid val af bankofullmäktige, visserligen närmast för att utestänga Gustaf Hjerta, hvilket för öfrigt icke lyckades.[4] Då han något senare invaldes i statsutskottet, nedlade hofpartiet det motstånd, som det synes hafva planlagt: det var vid samma tid, som Schwerin öppet frågade honom, om han icke skulle »inträda i ministären».[5] Från hösten 1829 framträdde Hartmansdorff ganska påtagligt som en regeringens man i allt hvad anslagsfrågor hette, och han hade täta konferenser med Brahe, som mönstrade hofpartiet i sina salonger.[6] Från samma tid togo också planerna att gifva honom en plats bland konungens rådgifvare en mera fast form. I okt. 1829 lät honom Wetterstedt upprepade gånger förstå, att man ämnade honom till statssekreterare för ecklesiastikärenden efter Anders af Kullberg, som aldrig räknats till de större ljusen, och något senare gjorde honom konungen själf samma erbjudande.[7]

[1] Almanacksanteckn. 23 nov., 2 dec. 1828, 26 febr., 1, 27–30 mars 1829 (samtal med kronprinsen om realisationen), 5 jan., 2 febr. (audiens hos konungen), 18 febr., 1 mars (»Kronprinsen talade med mig på gatan om prohibitivsystemet»), 10 mars 1830 (»Kallad till Brahe, ursäktade sig för de 70,000 rdr. Talade om räntan. Nöjd, kysste mig»).

[2] Almanacksanteckn. 13, 25 jan. 1829.

[3] Ib. 19, 26 maj, 14 juni, 4 juli 1829.

[4] Ib. 13, 15, 16 juli 1829 (16 juli: »Valdes till Fullmägtig i Banken för att utestänga Hjerta. Han blef qvar. Rosenblad uteblef i stället»).

[5] Almanacksanteckn. 7, 10, 11 aug. 1829.

[6] Ib. 15, 18, 20 sept., 23 sept. (»talade för Ministrarnes anslag och vann. . . . Opposition vred på mig»), 25 okt. 1829.

[7] Ib. 11, 18 okt., 4 nov. 1829. Jfr ib. 18 sept.: »Middag hos Brahe. Wingård talade med mig om Statssecretariatet».

Det visade sig emellertid snart, att han icke var utan medtäflare till ifrågavarande ämbete och att afgörandet drog betydligt ut på tiden. För att rätt förstå hans och hans rivalers ställning är det nödvändigt att kasta en blick på regeringens skolpolitik och undervisningsfrågornas behandling under riksdagen.

Karl Johans regering kunde vid granskningen af undervisningskommitténs betänkande icke besluta sig för att taga position i striden mellan det gamla och det nya systemets anhängare, utan bestämde sin officiella ståndpunkt därhän, att den »funnit ämnets vikt fordra att med förslagets hufvudsakliga granskning och slutliga afgörande uppskjuta, intill dess allmänna tänkesättet, i synnerhet öfver vissa mycket omtvistade punkter, hunnit stadga och uttala sig». Behofvet af löneförbättring för universitets- och elementarlärares del ansåg den dock vara genom kommitténs utredning styrkt; men de begärda universitetsanslagen föreföllo den ställa alltför stora kraf på statskassan. Den inskränkte sig därför till att af de vid 1828—30 års riksdag församlade ständerna begära ett anslag af 42,000 rdr banco till löneförhöjningar åt läroverkslärarna — hvarvid det uttryckligen sades, att denna fråga skulle behandlas »oberoende af de ifrågasatta förändringarna i lärometoder och i elementarläroverkens organisation» — samt dessutom ett anslag af 18,000 rdr banco till universitetens och tillämpningsskolornas motsvarande behof. Till statens nyinrättade profskola begärdes intet särskildt anslag, utan det förutsattes, att denna skulle kunna underhållas med besparingar från hufvudtitelns öfriga tillgångar; och sålunda kommo regeringens äskanden att uppgå till endast en dryg tredjedel af kommitténs.[1]

På riksdagen blef denna anslagsfråga ett led i striden mellan regering och opposition, om också icke ett af de mest framträdande. Frölich och Anckarsvärd sökte på riddarhuset störta regeringens förslag,[2] och deras argumentering rörde sig hufvudsakligen efter två linjer. Å ena sidan gjorde de (särskildt Frölich) gällande, att statens omsorger för den högre undervisningen icke rättvisligen kunde sträckas längre än för den lägre, som de styrande ville lämna åt

[1] K. M:s proposition n:o 59, dat. 27 febr. 1829.
[2] För det följande: Ridd. och adelns prot. 1828—1830, 25, s. 213 ff.

enskilde och kommuner att bestrida. Å andra sidan proklamerade de sig (särskildt Anckarsvärd) som anhängare af den nya undervisningsmetoden och ville icke ytterligare bidraga till den gamlas uppehållande. Såsom regeringsförslagets anhängare framträdde särskildt Hartmansdorff och Lefrén, som sökte påvisa olämpligheten och omöjligheten af ett statligt ingripande på den lägre folkundervisningens fält, där hemmet och i nödfall kommunen borde vara enarådande. Gent emot motståndarnas andra argument befunno de sig i en svårare ställning, men förordade — under fasthållande af sin principiella ståndpunkt — den allmänna opinionens långsamma öfvertygande som ett villkor för reformverkets framgång. Lefrén afsvor därvid sin tidigare åskådning, enligt hvilken man skulle hafva gått »för mycket lakoniskt till väga», och Hartmansdorff bemötte i samma anda motsidans argument: »Man känner ju redan tillräckligt de nya metodernas förträfflighet? Om någon varit öfvertygad om deras företräde, så är det visserligen jag, som i ett halft år tvistat med mina närmaste vänner för att försvara dem. Men det skulle dock hafva varit högst förmätet af mig att tro mig äga en så djup insikt och ofelbar insikt, att jag skolat yrka, det de genast måtte öfverallt införas utan att lämna erfarenheten tid att tala».[1] — Öfverläggningens resultat blef i första hand återremiss till det sammansatta utskottet, och då frågan ånyo kom före, kunde oppositionen hänvisa till ett i dess anda fattadt beslut af bondeståndet. Där hade Anders Danielsson förstått att vinna sina medbröders öra, då han börjat tala om öfverhetens försummelser gent emot den skattedragande allmogen, om den kyrkliga undervisningens torftighet och den därmed sammanhängande olägenheten, att klyftan mellan folkklasserna förblefve bred. Det måste framstå som öfverflödigt att bevilja ökade löner åt lärare, som icke kände sig kallade »att till ungdomen efter enkla, lättfattliga, på tidens besparande och själskrafternas fria utbildande syftande lärometoder öfverflytta sanna och rediga begrepp». Först när de nya lärometoderna och ändamålsenliga läroböcker blifvit införda, kunde man tänka på att bevilja ett så stort anslag

[1] Ridd. och adelns prot. 1828—1830, 25, s. 228.

som det af regeringen äskade; tills vidare borde man inskränka sig till halfva beloppet, 30,000 rdr banco, och vid detta anslag knyta det villkoret, att det företrädesvis skulle användas till skyndsamt utarbetande av tjänliga läroböcker för folkskolans behof och i andra hand till lönereglering vid krigsakademien och vid de lägre skolor, där dennas praktiska metoder vunne efterföljd. Detta yrkande vann ståndets bifall, sedan (fullt typiskt) Nils Strindlund uppträdt halft regeringsvänligt och yttrat betänkligheter mot sist antydda villkor, men å andra sidan J. J. Rutberg föreslagit en ytterligare nedprutning af anslaget. På riddarhuset yttrade Frölich vid den förnyade behandlingen[1] sympatier för bondeståndets beslut, liksom också von Quanten, och äfven Gustaf Hjerta framträdde som talman för den radikala oppositionen, under yrkande att endast ett mindre anslag skulle beviljas för läroböckers utarbetande och löneregleringen inskränkas till krigsakademien och försökskolan. På motsidan förde Hartmansdorff, understödd af den alltid tjänstvillige Bernhard Rosenblad, diskussionen vidare på redan utstakade banor; karakteristiskt är därvid endast hans polemiska betonande af att en stark konungamakt alltid i Sverige främjat den högre bildningens växt, och hans strama hållning gent emot bondeståndets pedagogiska reformifver: »Man har äfven åberopat, att bondeståndet velat uppmuntra de nya undervisningsmetoderna. Jag, som äfven hyllar dem, borde därföre vara tacksam, men jag önskar, att dessa metoder må bedömas af sakkunnige män. Sker det blott af personer, som hvarken i egenskap af lärare eller lärjungar hafva försökt nytt eller gammalt, så sätter jag endast värde på deras välmening.»[2] Sakens utgång på riddarhuset blef, att den kungliga propositionen i det sammansatta utskottets formulering bifölls med stor majoritet. Då Anckarsvärd senare med skärpa uppträdde mot detta sätt att behandla frågan isoleradt, utan sammanhang med fjärde hufvudtiteln i dess helhet, ställde sig Hartmansdorff i första ledet af dem, som försvarade beslutet.[3]

[1] Ib. 33, s. 33 ff.
[2] Ib. 33, s. 60 f.
[3] Ib. 44, s. 369 ff.

Frågan, i hvad mån regeringens ståndpunkt i skolpolitiken skulle taga sig uttryck i dess val af statssekreterare, sysselsatte lifligt den allmänna opinionen, sedan det blifvit tydligt, att Kullbergs afgång endast var en tidsfråga. Det visade sig snart, att Hartmansdorff hade en farlig medtäflare i en annan af riddarhusmajoritetens lojalaste och talföraste medlemmar, kammarherren Bernhard Rosenblad, och man kan med säkerhet antaga, att dennes kandidatur stöddes af hans farbroder, den för släkt och vänner varmt intresserade justitiestatsministern.[1] I början af år 1830 talade den unge Rosenblad med en viss tillförsikt om sin blifvande upphöjelse, och Kullberg hördes vid tillfälle bekräfta ryktet;[2] äfven till pressen nådde det jämsides med ett annat, att den lediga statsrådsplatsen skulle komma att intagas af — Lefrén. Om denna kombination yttrade »Nya Argus»[3] följande, i anslutning till ett uttalande af »Svenska Minerva» om önskvärdheten af homogenitet och inbördes enighet i konseljen:

»Hrr Lefrén och Rosenblad ha under loppet af denna Riksdag med största tänkbara nit, både såsom Utskotts- och Ståndsledamöter, visat sig tillgifna och arbetat för alla de förslager och syftemål, som legat *Ministèren* lifligast om hjertat och för hvilkas befordrande de mest betydande af Statsrådets Ledamöter äfven sjelfve användt sin vältalighet och sitt inflytande. Denna redan ådagalagda enighet i opinioner, öfriga förhållanden oberäknade, torde kunna antagas såsom ett tämligen säkert bevis för att samma lyckliga öfverensstämmelse äfven skulle fortfara att bli rådande emellan Hr Lefrén och Hr Rosenblad, befordrade till Statsråd- och Statssekreterarplatsen, och de andra Medlemmarne af Ministèren samt att ingen opinionsstridighet i någon fråga af vigt skulle störa det lugn och det förtroende inom Rådkammaren, hvilkas bibehållande Minerva utan tvifvel har sina skäl att anse för så önskligt. Huruvida andra personer kunde ur denna synpunkt vara ännu mera convenabla, lämna vi dock oafgjort. Emedlertid är det ej otroligt, att några dylika grunder, som de nyssnämnda, gifvit åt det ifrågavarande ryktet cirkulation och en viss kredit.»

Hartmansdorff började under sådana förhållanden att misströsta om det gifna halfva löftets infriande, särskildt

[1] Dennes böjelse för nepotism var, om icke styrkt, åtminstone allmänt omtalad. Om hans intresse för brorsonen berättar Brinkman 1834 en anekdot: se Ur Hans Järtas literära brefväxling, utg. af E. Lewenhaupt (Upsala 1900), 119.

[2] Almanacksanteckn. 22 jan., 22 mars 1830. Jfr dock ib. 22 maj.

[3] N:r 21, 13 mars 1830. Jfr n:r 26, 31 mars.

sedan konungen vid en audiens (den 24 maj 1830) iakttagit fullständig tystnad om saken.[1] Att han alltjämt stod väl hos regeringen. framgick emellertid af det tillmötesgående, som denna i en annan fråga visat honom: på hans länge och ifrigt upprepade förord erhöll hans svåger Johan Ehrencrona vid samma tid en inbringande domsaga. Ett oppositionsblad underlät icke att vid detta tillfälle diskret antyda betydelsen af den utnämndes släktskap med Hartmansdorff.[2]

För den bildade opinionen, som bakom konungens alltjämt uppskjutna afgörande gärna ville ana en strid mellan principer snarare än en rivalitet mellan personer, hade Rosenblads kandidatur trädt i bakgrunden; man önskade att se dilemmat formulerat som ett val mellan den radikalt moderne Agardh och den mellan nytt och gammalt kompromissande Hartmansdorff. Det låg därvid i sakens natur, att den senare af den liberala opinionen skulle framställas såsom en nödtorftigt maskerad reaktionär, medan han åter för de konservativa måste framstå såsom en nyhetsmakare, som visserligen icke saknade stunder af betänksamhet och självrannsakan. Frågan, på hvilken man då till sist skulle kunna obetingat lita, hade därvid framställt sig för många inom det konservativa lägret — tidigt nog också för dettas store man och *enfant terrible*, Järta. Redan i oktober 1829 (således samtidigt med regeringens första bestämda inviter till Hartmansdorff) hade Järta helt oväntadt fått mottaga besök af Tegnér, som kommit för att tala om den skolpolitiska situationen och därvid rent af sökt vinna sin gamle antagonist för ett gemensamt uppträdande. Anledningen därtill var närmast det ofvan antydda ryktet, att vissa af regeringens medlemmar med Nordin i spetsen ämnade sammankoppla frågan om skolreformen med frågan om det nyss beviljade anslagets användning. Tegnér medförde underrättelsen, att kronprinsen i ett samtal med honom bestämdt ställt sig på samma ståndpunkt, hvilken måst förefalla både Tegnér och Järta så mycket mer anstötlig, som den kunde sägas hafva ursprungligen formulerats af Anders Danielsson,

[1] Almanacksanteckn. 24 maj 1830.
[2] Ib. passim 1829—1830 (t. ex. 4, 30 nov. 1829, 25 mars. 28 apr., 21 maj 1830). — Nya Argus 2 juni 1830.

alldeles i stil med dennes vanliga »bondpretentioner». Efter några halft skämtsamma antydningar om tidigare sammanstötningar inom skolkommittén började Tegnér utveckla vådorna af detta uppslag och sökte öfvertala Järta att tillsammans med honom göra föreställningar hos kronprinsen mot hvarje sådan sammankoppling, i hvilken han såg »en uppenbar misstydning af ständernas beslut». Tegnér framlade därvid icke någon egentligen ny trosbekännelse i själfva reformfrågan, men yttrade som sin öfvertygelse, att man icke borde genomdrifva några förändringar, innan opinionen inom lärarkåren vunnits för ett sådant program. Järta måste i hvarje fall blifva gladt öfverraskad att finna Tegnér intaga en så moderat ståndpunkt; han anade bakom denna åsiktsväxling inflytandet från Heurlin och kanske också från domkapitlet i Växjö. Men han kunde icke låta förmå sig att okallad tränga sig fram som rådgifvare åt kronprinsen, och Tegnérs invit fick så tillvida inga direkta följder. — Under samtalets gång berördes också frågan, hvem som skulle efterträda Kullberg såsom statssekreterare; Tegnér nämnde därvid Agardh och Hartmansdorff såsom påtänkta, men sade sig icke önska någondera: den förre betraktade han såsom »för revolutionär» den senare åter som »en dum karl med beläsenhet». Det är ovisst, om han vid denna tid tänkte sig möjligheten af Järtas kandidatur; i hvarje fall stod denne själf icke främmande för tanken och hade redan rådgjort med Geijer om saken. Rörande sina motiv och betänkligheter yttrar han följande i ett bref till sonen Carl Thomas — detsamma, i hvilket han redogör för sitt samtal med Tegnér:[1]

»Jag har allvarligen tänkt på at erbjuda mig ställa det kronprinsliga partiet i bryderi samt talade äfven härom med Geijer, som önskade detta steg. Men deremot äro många betänkligheter, ej endast de för mig individuella. Jag tror, at H. M. skulle gerna antaga anbudet och at det äfven blefve behagligt för de äldre ibland Statsrådets Ledamöter. Men Regeringen är så vacklande och derhos så söndrad, at något raskt motstånd mot tidsandan från dess sida ej längre souteneras. Att nämna mig til Statssecreterare för upfostringsärenden vore at, innan Comiténs Betänkande hunnit pröfvas, afgöra quæstio an. Dervid förblefve man sannolikt icke länge, och jag å min sida gåfve ej med mig. Således snart en ny slitning, hvarvid

[1] Hans Järta t. C. T. Järta, Upsala 19 okt. 1829.

Regeringens anseende komme at lida. Sjelfva saken åter, som jag upträdde at med Embetsinfluence försvara, blefve just derigenom mindre populär, och et icke understödt motstånd af mig från en plats, der jag mer än nu blefve mål för smädelser, skulle, fruktar jag, bereda nyhetspartiet en fullkomligare, blott några månader fördröjd seger. Deremot skulle svårligen en Agardh eller en Hartmansdorff kunna genomdrifva något väsendtligt, innan de stötte på svårigheter, som gjorde deras försök opopulära. Min plats blir rättast i en opposition, som bildar sig, af annan art än den Ankarsvärdska, hvilken allt mer i sjelfva verket blir, pris vare Nordin, ministeriel».

Järta fick något senare tillfälle att tala i det brännande ämnet med den af regeringens medlemmar, som enligt Tegnér var den ifrigaste för sammankopplandet af skolreformsfrågan med frågan om det till läroverken beviljade anslagets närmare användning. Han mottog den 31 jan. 1830 besök af baron Nordin, i hvilken han icke blott med de flesta såg en slug statsman utan rent af »en komplett skälm»; det är under sådana förhållanden klart, att ingendera afslöjade sina innersta tankar. Nordin väckte själf anslagsfrågan på tal, sedan man berört andra politiska ämnen »under skenbar förtrolighet», och han frågade därvid Järta om hans mening rörande denna sak. Järta svarade i enlighet med sin öfvertygelse, att ständerna måste anses hafva beviljat anslaget »utan villkor af någon total förändring af det gamla», endast för att i någon mån förbättra lärarnes ställning; för en sådan tolkning talade äfven den omständigheten, att anslaget i annat fall måste framstå som alldeles otillräckligt. Då Nordin gjorde vissa invändningar och talade om regeringens ansvar, utvecklade Järta något närmare sin personliga ståndpunkt, och i detta sammanhang kom också frågan om Kullbergs efterträdare på tal. Järta berättar därom i ett bref till sonen Carl Thomas[1] följande:

»Jag utvecklade i korthet mina åsigter, men förklarade tillika, at då jag funnit mina bemödanden sakna bifall och stöd, i synnerhet af Kronprinsen, för hvars skull jag mest intresserat mig häruti, hade jag beslutit att blifva en tyst åskådare af de nya ideernas utförande samt önskade blott, at det experiment man ville våga måtte ske på en gång och fullständigt. I följd häraf blef talet om de 2:ne candidaterna til Statssecretariatet efter Kullberg — Agardh och Hartmansdorff. Nordin syntes mera porterad för den förre än den sednare. Jag sade mig ock vara det af det skäl, at Agardh förr skulle, efter

[1] Hans Järta t. C. T. Järta, Upsala 1 febr. 1830.

min öfvertygelse. bringa nyhetsförsöken til det resultat, som jag deraf väntade, hvaremot Hartmansdorff skulle sannolikt accomodera allt, nytt och gammalt, til oduglighet. Nordin inföll då: 'herr Landshöfdingen gillar således ingendera; nämn då någon annan!' Jag svarade, at jag kände ingen, som kunde duga och skulle vilja under nuvarande förhållanden emottaga denna plats, men at om Regeringen hade bestämt sig at bibehålla och blott lifgifva det bestående verket, vore väl valet af en Statssecreterare efter Kullberg icke så svårt. — Om denna conversation ej gagnade til något väsentligt, tror jag dock, at min annoncerade likgiltighet och min yttrade önskan, at Agardh måtte få göra förstöringsexperimentet snart, gjorde en viss effect på mannen.»

Det är bekant, att utom Geijer ännu en annan betydande man yttrade sympatier för tanken på Järta såsom statssekreterare för ecklesiastikärenden, för öfrigt nästan den siste man kunde gissa på — Agardh. Denne, som icke anslog sina egna utsikter allt för högt, betraktade särskildt Hartmansdorffs kandidatur med utpräglad motvilja; från allmän kultursynpunkt kunde han icke för den post det gällde önska en person, som såg »i den bakvända ändan af teleskopet, allt i smått», och dessutom hade ju Hartmansdorff yrkat på indragande af Lunds universitet. Trots den djupa meningsskiljaktigheten i skolfrågan ansåg han, alltjämt från allmän kultursynpunkt, Järta vara mer lämpad för det viktiga ämbetet; denne var dock trots allt »en storsinnad och ädel själ».[1] Då han, med sympatiskt nämnande också af Wingårds namn, framlade sina åsikter i detta afseende för Tegnér, som han ville sätta i rörelse, visade sig emellertid denne stå på en helt annan ståndpunkt, bestämdt afvisande mot Järtas kandidatur, utan entusiasm accepterande Hartmansdorffs. Den förre betraktade han såsom till sin karakter fåfäng och vankelmodig, till sin politiska åskådning oresonligt reaktionär, med lust att vrida utvecklingen tillbaka till det sextonde århundradet; hos den senare kunde han i hvarje fall skatta redbarheten och arbetsförmågan, äfven om han hade öppen blick för hans småaktiga pedanteri och »hans tyska dödfödda systematologi».[2] Man har visserligen allt skäl att förmoda, att vid denna samman-

[1] Ur Esaias Tegnérs papper (Stockholm 1882), s. 303 ff.
[2] Esaias Tegnérs Efterlemnade Skrifter. Ny samling, II (Stockholm 1874), s. 260.

ställning antipatien mot Järta med sina djupa rötter lät bedömandet af Hartmansdorff blifva missvisande gynnsamt; i hvarje fall fick Tegnér snart anledningar nog att ånyo närma sig det omdöme, som han tidigare afgifvit inför Järta. — I förbigående må för öfrigt här anmärkas, att Tegnérs personliga antipati mot Järta måhända fått ny näring af dennes afvisande hållning vid det tillfälle, då han sökt vinna honom för ett gemensamt uppträdande i frågan om skolanslagets användning.

Året 1830 gick till ända, utan att regeringen ännu gjort sitt val. Pressen höll emellertid alltjämt sina blickar riktade på Hartmansdorff såsom designerad till det lediga ämbetet. Nya Argus skref i juli 1830[1] följande betecknande rader:

»Statssekreteraren Kullbergs utnämning till Biskopsembetet i Calmar säges snart bli officielt känd, och i sammanhang dermed berättas Kansliradet Hartmansdorffs utnämning till Statssekreterare för Ecclesiastik- och Undervisningsärendena vara säker. Om Professor Agardh skall ej mera vara fråga, huru lifligt än hans befordran till denna post önskas af alla dem, som interessera sig för Undervisningsverkens förbättring, och änskönt hans erfarenhet och praktiska insigter som Lärare samt de kunskaper och det djupa snille i förening med förstånd, som utmärka hans i Stora Kommittéen afgifna yttranden, åtminstone i opinionen framställt honom såsom den mest qvalificerade till denna post. Dock, just den höga genialiteten, det klara förståndet och den frisinnade andan i Hr Agardhs yttranden, som väckt så mångas beundran, lära hos andra ej gjort samma intryck; man har sett, att detta var händelsen inom sjelfva Kommittéen. Personer med inflytande skola, som det påstås, ha funnit hans åsigter alltför litet *historiska*; och dessutom är ju Hr Agardh Ofrelse, men Hr Hartmansdorff deremot Riddarhusledamot och en af Riddarhusets skickligaste talare, hvars talang och Riksdagserfarenhet visserligen göra honom till en vigtig acqvisition för Ministeren vid framtida Riksdagar.»

Först i febr. 1831 mottog Hartmansdorff genom Kullberg meddelande, att konungen bestämt honom till dennes efterträdare,[2] men det dröjde till den 23 april, innan den officiella utnämningen följde.[3]

[1] N:r 54, 7 juli 1830. Jfr »Swenske Medborgaren» n:r 5, 15 febr. 1831.
[2] Almanacksanteckn. 20 febr. 1831.
[3] Ib. 11 mars, 11, 22 apr. (»Exc. Wetterstedt tillsade mig, att utnämningen till Statssecreterare skulle ske i morgon. Var emot häftiga reformer»), 24. 25 apr. (»Gjorde mina uppvaktningar. Brahe hjertlig och välvillig. Lyckönskningar af De Geer. Middag hos Konungen med Cederström och Beskow. Konungen munter. Berättade historier»).

Sålunda inträdde i Karl Johans rådkammare Hartmansdorff i stället för Agardh — den stora administrativa förmågan i stället för det admistrativt oskolade geniet. Att förhållandet dem emellan skulle blifva en smula kallt, åtminstone under tiden närmast efter utnämningen, är ju endast helt naturligt; det har för öfrigt ofvan antydts, att den intelligensaristokratiske Agardh minst af allt önskade se sig förbigången af en i hans ögon så smått skuren ämbetsmannatalang som Hartmansdorff. Hans bitterhet kunde icke skingras därigenom, att han nästan omedelbart fick mottaga ett smickrande bref från denne, med erinran om gammal vänskap och anmodan om understöd i arbetet för mål, som i mångt och mycket voro gemensamma; Hartmansdorff kallade honom därvid »a leading member vid den ena högskolan» och anspelade på det förhållandet, att inom statsrådet röster höjts för hans utnämnande.[1] Härpå svarade Agardh följande, i hvilket ett och annat måste läsas mellan raderna:[2]

»Jag har, alltsedan *Tegnér* lemnade Lund, af många skäl önskat mig en annan plats. Jag emottog hvarje utsigt till en sådan förändring med nöje, och då Biskopsstiftet i Calmar gick mig ur händerna, var jag glad, att man i anseende till den *vinst* Regeringen gjort genom *förlusten* af sin Statssecreterare trodde sig hafva en slags förbindelse att på något sätt hålla mig skadeslös för den uppoffring jag dervid gjort. Då några röster höjde sig till min fördel inom Konungens Råd vid frågan om Kullbergs efterträdare, härledde sig dessa förmodligen snarare ifrån en sådan förbindelse än ifrån någon annan för mig mera smickrande grund. Att jag sjelf icke undandragit mig täflan med en högre och af mig alltid erkänd förtjenst, torde Du af det skäl förlåta, att jag kände din skicklighet i lika utmärkt grad för flera olika högre befattningar, äfvensom den allmänna rättvisa man deråt gjorde, hvaraf följde en säker befordran för Dig i alla händelser, under det för mig ej fanns mer än denna.»

Det kan visserligen sägas, att i denna utgjutelse bitterheten mot regeringen, trots all försynthet, har tagit sig tydligare uttryck än kylan gent emot Hartmansdorff, men för att rätt fatta de sista ordens innebörd måste man erinra sig, att då Agardh tidigare inför Tegnér vitsordade Hartmansdorffs skicklighet för olika högre befattningar, »där det kommer an på att iakttaga dagen och timman, att be-

[1] Hartmansdorff t. Agardh, Stockholm 17 maj 1831. Lunds Univ. Bibl.
[2] Agardh t. Hartmansdorff, [Lund] 27 maj 1831.

räkna skillingen och runstycket», nämnde han väl sådana ämbeten som statssekreterare för kammarärenden och president i kammarrätten — men undantog uttryckligen det, som sedan tillföll hans rival.

Samtiden hade öfver hufvud skarp blick för Hartmansdorffs svagheter, och äfven hans administrativa duglighet som annars var känd och erkänd, blef föremål för något tvifvel med anledning af hans omstridda koleraförfattning af den 9 juli 1831. Den skildring af hans jäsningstid och långsamma mognande, som jag här sökt gifva, torde dock hafva visat, att hans väsen icke är så lätt fångadt i en formel, som Tegnér eller Agardh ville tro. Jag har kallat honom en sökande doktrinär, som oaflåtligt sträfvade att orientera sig i den pågående idéstriden, och säkert är, att han var något annat och *mer* än en utmärkt ämbetsman, något annat och *mer* än en slagfärdig parlamentariker.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Några anmärkningar rörande användningen af folknamnen svear och uppsvear.

Fastän efter Geijer både Schlyter och Tengberg i sina arbeten »Om Sveriges äldsta indelning i landskap» och »Om den äldsta territoriala indelningen och förvaltningen i Sverige» ägnat sin uppmärksamhet åt frågan om landskapsfolkens utbredning och förhållande till hvarandra under den äldre medeltiden, kan man dock ej säga, att terminologien på detta område vunnit den klarhet och stadga, som vore önskvärd. Vi sakna ännu en systematiskt genomförd undersökning af de respektive folknamnens förekomst och betydelse i de samtida källorna. Redan i min uppsats i Historisk tidskrift 1915: »Ägde uppsvearna enligt landskapslagarna rätt att ensamma taga och vräka konung?» har jag haft anledning att beklaga bristen på en skarp distinktion af namnen svear och uppsvear, emedan den länge stått hindrande i vägen för en riktig uppfattning af konungavalet under medeltidens tidigare skede. Och jag har nu fått anledning att återkomma till frågan, ehuru jag endast på en liten punkt är i tillfälle att bidraga till densammas ytterligare belysning.

Som bekant förekommer namnet svear i den historiska litteraturen i icke mindre än tre olika bemärkelser. Dels har därmed först och främst betecknats inbyggarne i de s. k. svealandskapen i motsats mot götarne, dels har därmed afsetts uppläningarne, invånarne i Uppland, svearnes antagna gamla hembygd. Men därjämte var ju ock svear den gemensamma benämningen för hela rikets befolkning, sedan landskapen förenats under en konung. I det stora hela har termen användts utan någon åtskillnad, då det varit fråga om de båda förstnämnda kategorierna. Sammanhanget har fått utvisa, hvad som i det ena och andra fallet varit meningen.

Denna från vetenskaplig synpunkt otillfredsställande terminologi, som väl närmast har sin grund i Geijers och Schlyters framställning af land och folk under äldre tid, har haft sitt egentliga stöd i Vestgöta- och Upplandslagen. »Ur det äldsta Svithiod ... uppstodo Folklanden», säger Geijer[1], »det egentliga Sveafolkets stam-

[1] Svenska folkets historia, 1, s. 74.

länder; sedermera, då namnet med väldet gick vidare, i besittning af rätten att ge hela riket en konung»; och han erinrar i sammanhang härmed därom, »att Vestgötalagen tillskrifver *Svearne* de företrädesrättigheter vid konungavalet, som Upplandslagen tillägger de tre folklandens, här Upplands, invånare uti inskränktare mening». Och Schlyter[1] säger: »De som deltogo i valet voro ursprungligen, och ännu enligt UplL., endast Upsvearne, eller Uplands invånare» samt hänvisar dels till Upplandslagens ord om de tre folklanden dels till Vestgötalagens: Svear äga etc., och anmärker därvid: »Svear har där sin ursprungliga, inskränktaste bemärkelse: Upsvear».

Då sålunda lagarna själfva enligt den hittills gängse uppfattningen ännu under 1200-talet begagnade namnen svear och uppsvear utan någon skillnad om de tre folklandens befolkning, ha icke de historiska författarne hyst någon tvekan att följa exemplet. I min nämnda uppsats tror jag mig emellertid ha anfört bindande bevis för den uppfattningen, att Vestgötalagen med svear afser samtliga rikets inbyggare och att namnet således här är liktydigt med svenskar. Nu anser jag det ock vara ställdt utom allt tvifvel, att den häfdvunna tolkningen af uppsvear i Upplandslagen är oriktig. I den öfversiktliga uppräkning af de landskapsmenigheter, som ägde att deltaga i valet, ha uppenbarligen upplänningar och vestmän sammanförts uti en enhet, en större folkgrupp, liksom södermanlänningar och nerkingar sammanförts under en traditionell beteckning — södermän — samt öst- och vestgötar under det gamla gemensamhetsnamnet götar. I första momentet föreskrifvès, huru de olika lagmännen skulle döma till konung, däribland äfven vestmännens. I det andra redogöres för Eriksgatan, på hvilken vestmän skulle möta konungen vid Upphoga bro och sedan följa honom till Östens bro, där upplänningar skulle infinna sig för att möta konungen. Att sedan i den därpå följande sammanfattningen af valet och dess betydelse vestmännen skulle varit uteslutna från uppräkningen af landskapsfolken, med hvilkas röst konungen kommit till riket, är ju en orimlighet, så mycket mer som så många skäl tala för att de olika landskapen verkligen deltogo i själfva valet och upplänningarne endast ägde den förmånsrätten framför de andra, att valet började på Mora ting.

I sitt nämnda arbete Om den äldsta territoriala indelningen etc. (s. 9) har Tengberg visserligen redan framhållit, att invånarne i landet norr om Mälaren, Svearnas stamland, om hvilket namnet Svealand ursprungligen användes, i början af 1300-talet börjat kallas uppsvear, samt hänvisar till Upplandslagen såsom stöd härför (s. 9, not 8). »I Upplandslagen (Konb. 2) sammanfattas Upplänningar och Vestmän under namnet Uppsvear i motsats mot Sudermän». Men denna observation har ej haft något inflytande på den brukliga terminologien eller blifvit fruktbärande för diskussionen om Upplandslagens innehåll och konungavalet. Vid redogörelsen för

[1] Jur. afh., 1., s. 4.

de äldsta etnografiska förhållandena säger sålunda Tengberg själf först (s. 8): »Då vi första gången få höra det svenska folket omtalas, finna vi det bestå af två hufvudstammar, Svear och Götar. Adam af Bremen framhåller upprepade gånger de båda folken, som äfven tyckas framträda i Ansgars lefvernesbeskrifning. Vestgötalagen talar om Svears rätt att välja och förkasta konungen, som sedan aflägger sin ed på alla Götars ting». Men vid redogörelsen för Sveriges äldsta författning heter det sedan (s. 26): »Äfven de olika landens likställighet är icke ursprunglig; riket framstår såsom Svearnes rike (Svea riki, isl. Svía veldi). Svear äga taga och vräka konung, säger Vestgötalagen helt kort, och saken synes bekräftas af Sturlassons berättelse, hurusom Olof Skötkonung blef 'vräkt' af uppsvearne och sonen Jakob tagen till konung». Såväl här som i en straxt därpå följande mening: »Vestgötalagen (Retlb. 1) beskrifver, utan att nämna ordet eriksgata, hurusom den af Svearne tagne konungen skall med gislomän fara ner till Östergötland», se vi ett belysande exempel på den inkonsekvens och oreda, som varit och är utmärkande för bruket af namnen svear och uppsvear.

För en historiker är det ju i de flesta fall icke förenadt med någon större svårighet att reda upp de olika begreppens innebörd, när termerna förekomma i den historiska litteraturen. Att riktigt tolka de i källorna använda namnen erbjuder emellertid ofta nog sina svårigheter, såsom de nu anförda exemplen visa. Utan att gå närmare in på denna sida af frågan, vill jag endast påpeka en uppgift från nyss citerade författare om lagbestämmelser i landen norr om Mälaren före år 1296. Han säger i detta sammanhang bl. a. (sid. 66): »1276 har konung Magnus utfärdat ett köpebref med 24 fastar more Svevorum; 1286 omtalas, att järnbörd more Sueorum afskaffades». Att här, såsom Tengberg anser, just skulle afses uppsvear i den bemärkelse han anser uttrycket förekomma i Upplandslagen, är onekligen djärft. Rimligare synes vid första påseende vara, att här åsyftas en rättssedvänja bland svearne i Svealandskapen. För att med säkerhet yttra sig härom fordras dock en särskild undersökning, som ej för detta sammanhang är påkallad.

Hvad jag nu velat fästa uppmärksamheten på är således, att en skarpare distinktion är nödvändig vid begagnandet af namnen svear och uppsvear och att den fortsatta historiska forskningen på hithörande område skulle hafva gagn af en klarare och konsekventare terminologi. Bäst är otvifvelaktigt att undvika namnet svear, då det gäller invånarne i de tre folklanden, landskapet Uppland, samt vidare att endast använda termen uppsvear i dess från Upplandslagen kända betydelse. Om sedan namnet svear förbehålles för invånarne i Svealand i motsats till götarne, behöfver intet missförstånd uppstå.

Olof Söderqvist.

När har Christian August af Augustenburg lofvat att mottaga ett eventuellt val till svensk tronföljare?

Detta spörsmål har jag sökt besvara i min hösten 1917 ventilerade afhandling »Georg Adlersparre och tronfrågan 1809», och det kunde ju därför tyckas vara öfverflödigt, att jag åter upptager frågan. Anledningen härtill är den, att docenten Per Sörensson i sin recension af nämnda afhandling i tredje häftet af Historisk Tidskrift för år 1917 på efter min mening otillräckliga grunder sökt framställa detta svar såsom ohållbart. Då nu ett jämförelsevis litet antal historiskt intresserade torde komma att läsa min rätt dryga afhandling (405 sidor, ej 505, såsom i rec. uppgifves), medan det är att förmoda, att rätt många taga del af recensionen, har jag ansett det vara på sin plats att här i korthet kritiskt belysa frågan från delvis andra synpunkter än dem, som framhållits i min afhandling. Dess slutliga besvarande på det ena eller andra sättet är nämligen af afgörande betydelse för den uppfattning beträffande Christian Augusts ställning till tronfrågan 1809, som jag gjort mig till tolk för. Denna uppfattning har Sörensson riktigt angifvit, då han sagt, »att förf. gentemot Yngvar Nielsen har visat, hvilken varmhjärtad entusiast, för att ej säga fantast Christian August var, hur all hans diktan och traktan, så länge ett spår af hopp därtill fanns, gick ut på att förvärfva Sveriges krona åt Fredrik VI och hur han ställde sig absolut afvisande till alla planer att skilja Norge från Danmark».

Trots det att Sörensson i hufvudsak instämmer i denna uppfattning, så menar han dock, att invändningar kunna göras mot min framställning på vissa punkter och framhåller särskildt, »att prinsen efter all sannolikhet gifvit sitt löfte att antaga valet till tronföljare under vissa villkor — nämligen om Fredrik VI:s val ej kunde genomdrifvas, fred slötes, danske konungen gåfve sitt samtycke och en nära förbindelse mellan rikena åstadkommes — redan till Platen i april» (under ett sammanträffande på Bogstad nära Kristiania). Af anmärkningen framgår, att jag för min del anser, att prinsen *ej* gifvit något sådant löfte, och jag tillåter mig att förutskicka, att det förefaller, som om Sörensson genom denna invändning invecklade sig i någon motsägelse. Han har ju själf betygat, att han i hufvudsak instämmer i förf:s uppfattning om Christian August, »hvars hela diktan och traktan, så länge ett hopp därom fanns, gick ut på att förvärfva Sveriges krona åt Fredrik VI». Men har Christian August redan i midten af april, medan han ännu hade godt hopp om att kunna åstadkomma detta, låtit locka sig att afgifva ett låt vara betingadt löfte om att hans egen person skulle kunna komma i betraktande, så var det ej blott, såsom Sörensson framhåller, inkorrekt att förtiga detta utan långt mer än så, ja,

nästan förrädiskt att afgifva det. Vore jag ej öfvertygad om att recensenten har orätt och jag rätt i denna fråga, skulle jag knappast vågat vidhålla den uppfattning av Christian August, som framkallat recensentens hufvudsakliga instämmande. I hvarje fall vinner Yngvar Nielsens för prinsen ogynnsamma mening i hög grad i styrka, om Sörenssons åskådning är den riktiga, och det är naturligtvis ej någon tillfällighet, att Nielsen in extenso återgifvit den enda källa, Schinkel-Bergmans berättelse om mötet på Bogstad, som innehåller någon uppgift om att ett sådant löfte verkligen afgifvits. Berättelsen skall stödja sig på muntliga uppgifter till Schinkel af Baltzar von Platen själf. Om denna källas bristfälliga arkivaliska karaktär har jag vidlyftigt uttalat mig i min afhandling (sid. 106—107, noten), och det synes mig uppenbart, att man, endast om den vinner stöd från annat håll, kan tillmäta den någon afgörande betydelse. Sörensson tyckes ej heller vilja åberopa sig på den Schinkel-Bergmanska berättelsen utan menar, att man af Platens fullständiga yttrande till det hemliga stadsrådsprotokollet den 7 juli (af mig citeradt endast i ett kort utdrag) kan draga den slutsatsen, »att Platen ansåg sig ha fått prinsens löfte att mottaga valet, låt vara under villkor, som man ej ville uppfylla och därföre helst förteg, i hopp att prinsen, ställd inför en fait accompli, ej skulle hålla på dem».

Den del af Platens yttrande, som har afseende på hans mellanhafvande med prinsen, lyder oafkortad: »Äfven med förutsättning af det värsta fall, nemligen at Prinsen af Augustenburg skulle vara så förändrad till tänkesätt och grundsatser, at han nu förnekade, hvad han för två (sic!) månader sedan sjelf sade mig, *at han ville uppoffra sin person för Nordens frälsning* (kurs. af mig), och ledd af nya principer afslog anbudet af Sveriges krona, så kan jag ej därföre inse, huru vår ställning derigenom skulle förvärras, eller hvarföre vissheten om dess samtycke innan valet bör afvagtas».

»Stats-Rådet Friherre Adlersparre förenade sig till alla delar med hvad Friherre Platen anfört, och tillade, at som Prinsen altid skulle nämnas, då han valdes, så fann han ej heller någon betänkelighet vid att Kgl. Maj:t i Dess proposition till Hemliga Utskottet nu genast kunde nämna honom vid namn. För öfrigt ansåg Stats-Rådet, at om Prinsen i förväg skulle höras, så vore det detsamma som at aldrig erhålla hans samtycke.» (Se i öfrigt om detta statsrådssammanträde min afhandling, sid. 230—232.)

Genast skall medgifvas, att Sörenssons anmärkning, att man helst kunde vilja förtiga ett löfte med de angifna betingelserna, är fullt riktig. Då statsrådet den 7 juli afhölls, hade nämligen prinsen otvifvelaktigt afgifvit ett sådant löfte — till C. H. Posse den 29 maj — och jag har därom uttalat (min afh., sid. 220): »På prinsens löfte att mottaga tronföljden vågade man ej ens i det hemliga statsrådet åberopa sig, så omgärdadt med förbehåll måtte det ha varit.» Det är emellertid ej alldeles säkert, att statsrådets medlemmar kände till det — enligt Schinkel skall Posse ha uppgifvit, att han högtidligt fått lofva att endast meddela hertigen

det. Jag medger således, att man af den omständigheten, att Platen i Hemliga utskottet den 7 juli ej omnämner något prinsens löfte, ej nödvändigtvis behöfver draga den slutsatsen, att ett sådant löfte *ej* gifvits. Men med ännu mindre skäl kan naturligtvis motsatsen häfdas, äfven om man går med på recensentens bestämda *intryck*, att Platen *ansett sig* (kurs. af mig) ha fått prinsens löfte att mottaga valet. Ty däraf följer ej att prinsen verkligen gifvit det. Må man erinra sig situationen! Prinsen hoppades att i Platen vinna en kraftig förespråkare för Fredrik VI:s val, var därför ytterligt angelägen om att ej stöta honom för hufvudet och hade instruerat sin omgifning att påverka de svenska utskickade i samma riktning. Platen å sin sida skulle sondera prinsen med hänsyn till planen om en förening mellan Sverige och Norge med Christian August som tronföljare. Han har säkerligen ej gått alltför bröstgänges till väga, och den norske ståthållaren har därför kanske ej afvisat honom med tillbörlig kraft. Prinsen har snuddat vid Platens förslag i sin rapport till kungen af den 22 april: »De mig gifne Beviser paa sand Tiltro og de Komplimenter, man gjorde mig, bevægede mig at forsikre dem, at jeg, saa længe jeg levede, skulle bevise mig mine Grundsætninger tro, at saa længe jeg stod i Spidsen for den norske Armé, der ej var at tænke paa Foreningen med Norge alene, hverken ved Erobring eller Revolution. Jeg troede at burde ytre dette, *uagtet jeg ej kan sige, at nogen indelikat eller æreformærmende Udtalelse hertil gav Anledning*, men jeg ønskede at forekomme dette og at orientere Dem».[1] Så kunde det komma sig, att prinsen kunde inbilla sig, att han vunnit Platen för *sina* planer — denne har gifvit honom en viss anledning härtill, det framgår af hans bref till prinsen från tiden omkring den 15 maj[2] — och att Platen å sin sida *möjligtvis* kan anse sig ha fått goda utsikter för *sina*, utan att därför något löfte gifvits af prinsen. Emellertid är recensentens *intryck* af Platens åsikt om Christian Augusts utfästelse ej för mig öfvertygande. Likaväl som det kan antagas, att man i bestämd afsikt har förtigit en del af prinsens uttalanden, likaväl kan man förmena, att man i samma afsikt utan något förtigande gifvit hans ord en för de egna planerna gynnsam tolkning.

Det torde därför vara säkrast att hålla sig till hvad Platen med statsrådsvärdighetens ansvarsskyldighet hvilande öfver sig angifvit såsom prinsens yttrande i april 1809. Detta inskränker sig till, att prinsen sagt, att han *ville uppoffra sin person för Nordens frälsning*. Hvad menade prinsen med detta yttrande i april 1809? Därom synas hans bref till brodern i mars och april ej lämna oss i tvifvelsmål. *Han ville uppoffra sina egna utsikter till personlig upphöjelse till förmån för sin konung, för Fredrik VI af Danmark.*

[1] Meddelelser fra Krigsarkiverne, IV. s. 233.
[2] Meddelat af N. Höjer i Hist. Tidskr. 1903, s. 187 o. följ.

Psykologiskt sedt, är väl också denna tolkning den enda, som låter förlika sig med den oförtydbara, idealistiska entusiasm, som prinsen visade inför sin uppgift. Men är det nu *denna* tydning, som Platen ger åt hans ord den 7 juli? Det är, såsom jag i annat sammanhang påpekat (se min afh., sid. 215, not 1 slutet), ej enda gången, som de båda i detta spel intresserade parterna inlagt rakt motsatta meningar i de använda uttrycken.

Det är vidare märkligt, att man ingenstädes, där man kunde vänta att finna ett omnämnande af ett prinsens löfte till Platen, påträffar något sådant. Den ingalunda förbehållsamme Armfelt, hvilken skickat åstad Platen till Kristiania, och af hvilken åtskilliga bref rörande dessa angelägenheter finnas i behåll, omnämner det ej med ett ord. Platens bref till Christian August omkring den 15 maj innehåller ej heller någonting om några löften från Christian Augusts sida vare sig i den ena eller andra riktningen.

Då ryssarna i maj trängde framåt i norra Sverige, blef man ytterst angelägen om att norrmännen skulle åtminstone hålla sig stilla. Riksföreståndaren gaf då åt öfverste C. H. Posse i uppdrag att söka åstadkomma ett sammanträffande med prinsen för att förmå honom att »afböja fortsättningen af kriget med Sverige», ja t. o. m. taga positiva steg till Sveriges förmån. Om prinsen på det ena eller andra sättet villfore hertigens önskan, så kunde han vara försäkrad om dennes och nationens erkänsla och om *ett vedermäle af den mest lysande beskaffenhet.* Mera kunde hertigen ej säga, men Posse förstode nog hans mening. I detta hertigens bref af den 21 maj[1] (se närmare om detsamma och om prinsens möte med Posse, min afh., sid. 216 o. följ.) borde man kunna ha väntat någon särskild hänvisning till Platens underhandlingar med prinsen föregående månad, men någon sådan finnes ej. Sammankomsten ägde, som nämndt, rum den 29 maj, och vid slutet af densamma lofvade Christian August, *som nu hade fullgoda bevis på att Fredrik VI:s kandidatur ej hade några utsikter i Sverige*, att han, om konungen af Danmark önskade det och om han på förhand vore försäkrad om en mycket fast förening med sitt fäderneslаnd, såsom en förberedelse till unionen skulle mottaga ett eventuellt tronföljareval. Detta svar hade prinsen redan *före* sammankomsten med Posse, i en rapport af den 28 maj, meddelat sin konung på grund af ett i Sverige tämligen allmänt rykte, att han själf, när hertigen blifvit utropad till konung, skulle väljas till tronföljare.[2] Han har således i slutet af maj gifvit Posse, Platens vän och förtrogne, precis samma löfte, som han enligt Schinkel skulle ha gifvit Platen i midten af april, *utan att man kan finna den ringaste antydan om att det varit fråga om ett upprepande eller ett bekräftande.* Härtill kan läggas ytterligare ett indirekt bevis, som jag ej hade kännedom om, då jag skref min afhandling, och som kan antagas här-

[1] Schinkel-Bergman, V, s. 352 o. följ.
[2] Meddelelser fra Krigsarkiverne, IV, s. 260.

stamma från ett håll, hvilket bör ha varit väl underrättadt, från statsrådet Adlerbeth. Hans son, Jakob Adlerbeth, skrifver nämligen i sin dagbok för juli 1810: »Redan före 1809 års Riksdags början hade Frih. von Platen för Prins Christian August framställt frågan om hans val till tronföljare i Sverige. Prinsen hade då tillstyrkt att välja konungen i Danmark». Därefter följer omedelbart: »En lång tid var hans föresats att ej förmäla sig samt till efterträdare antaga Prins Gustaf». Således ej heller här ett ord om något löfte till Platen om att eventuellt antaga ett tronföljareval.

Christian Augusts egna så pålitliga rapporter samt hans bref till syskonen innehålla naturligtvis ej någon uppgift om ett dylikt löfte. Jag har här ej tagit någon *närmare* hänsyn till dem, då prinsen som part i målet ju kunde betraktas såsom intresserad af ett fördöljande.

Sörensson påpekar också såsom en misstänkt omständighet, att prinsen ej alltid fullständigt har inrapporterat sina förhandlingar med svenskarna, fastän han ingalunda därvid vill tillskrifva honom några dåliga motiv. Detta är alldeles riktigt. Prinsens uraktlåtenhet i detta afseende[1] stod i närmaste sammanhang med hans planer att *på den vänliga öfverenskommelsens väg* åstadkomma en förening af de nordiska länderna under Fredrik VI:s spira. Denne furste och hans omgifning voro anhängare af *eröfringspolitiken*, och särskildt för de danska hofmännen voro enligt Christian Augusts egen utsago den 6 april hans planer »ein fieberbringendes Gift». Att de skulle göra allt hvad de kunde för att förmå kungen att ej lyssna till sin norske ståthållare, var lätt att förutse, och det gällde därför att, såvidt möjligt, ej också, genom att i rapporterna från Norge upptaga obestämda rykten och antydningar, väcka hans misstänksamhet. Och *hvad* är det prinsen försummat att inrapportera? Ena gången ett samtalsvis utkastadt, löst yttrande om önskningarna i Sverige,[2] andra gången ett innehållslöst bref från Georg Adlersparre.

Oändligt mera besvärande för Christian August skulle det tydligen ha varit, om han, såsom Sörensson ej anser uteslutet, förtegat vissa planer på honom såsom konung, hvilka skulle ha hysts af Adlersparre redan före revolutionen, och hvilka skulle ha framburits till prinsen i bestämdare form, än jag antagit. Recensenten vill härvid stödja sig på vissa uppgifter hos Flach, Adlersparres adjutant,[3] m. fl.

Naturligtvis kan Sörensson i likhet med hvad åtskilliga andra gjort, ha rätt att *gissa* på att Adlersparre redan före revolutionen haft

[1] Sörensson menar, att »ett påpekande häraf varit påkalladt». Förvisso! Se min afhandling, s. 87 och 97!

[2] Af C. H. Anckarsvärd till general B. D. Staffelt.

[3] Flachs adjutantskap kan knappast ha haft någon betydelse. Han blef ej Adlersparres adjutant förrän i början af mars och åtnjöt enligt sin egen uppgift ej den blifvande revolutionschefens förtroende. Denne förde, då han var tillsammans med Flach, före revolutionens utbrott »alltid samtalet på glättiga ämnen och särdeles på det vackra könet».

bestämda planer på Christian August sannolikt då såsom konung. Men denna gissning är onekligen ganska djärf, ty det befintliga källmaterialet talar i motsatt riktning. Om karaktären och dateringen af Boijs af Flach omnämnda »förslag» har jag uttalat mig dels i Historisk Tidskrift (1907, s. 33, not 2), dels i min afhandling (sid. 12 samt sid. 28—29). Det kan omöjligt tillmätas afsevärdt större vikt än det myckna lösa prat, som missnöjet med Gustaf IV Adolfs krigspolitik framkallade, och hvaraf här tillfälligtvis ett prof nått oss.[1] Allt talar för att Adlersparres eget uttalande till sin släkting C. J. L. Linroth:[2] »Jag uppdrog äfven Anckarsvärd säga prinsen, att om han hölle sig stilla, skulle jag göra allt för att skaffa honom tronföljden i Sverige, ty jag inbillade mig, att den saken skulle pigga upp honom att göra som jag ville» riktigt återger förslagets ursprungliga karaktär af »strategem» för att underlätta Värmländska fördelningens resning.

Lägger man härtill Adlersparres och Anckarsvärds högtidliga försäkringar i för trycket afsedda aktstycken[3], så torde man kunna påstå, att recensentens gissning sannolikt ej kan innebära något för forskningen fruktbringande uppslag. Det finnes ej några utsikter till att bevis på Adlersparres och Anckarsvärds otillförlitlighet i detta fall skola kunna presteras. Sörenssons förmodan bör därföre, menar jag, uteslutas till förmån för min uppfattning, *att Adlersparre först sedan han fått kännedom om tilldragelserna den 13 mars på allvar utformat sin plan om Christian Augusts svenska tronföljarskap och att således denna plan ej före revolutionen kunnat frambäras till Christian August i någon som helst form.*

I själfva verket behöfver man ej tillgripa några föregående intriger för att förklara Christian Augusts af hans storskandinavism framspringande välvilliga stämning mot den svenska revolutionen. Det var, såsom jag i inledningen till min afhandling sökt påvisa, Napoleonskrigens trångmål, som af sig själfva framkallade planerna på en sammanslutning af en eller annan art mellan de skandinaviska länderna. Dessa planer lågo så att säga i luften. Ett af de tidigaste uttrycken för dem föreligger i ett bref från Christian Augusts broder, Friedrich Christian af Augustenburg, till Joachim Bernstorff den 22 juli 1807, ett annat och betydelsefullare i den bekanta ballongproklamationen, som

[1] Flachs berättelse grundar sig på uppgifter, som han senare fått från annat håll (Boij?). Hade det varit från Adlersparre själf, hade han säkerligen upplyst därom. Först som gubbe dikterade Flach den för sin son. Se Personhist. Tidskr. 1904, s. 85 o. följ.

[2] Se »Georg Adlersparre och vestra armén, minnen och anteckningar af C. L.», Förr och nu, 1871, s. 60. Af innehållet framgår, att *C. L.* otvifvelaktigt afser kaptenen vid Wärmlands Fältjägareregemente Carl Johan Gustaf Linroth, ett antagande, som den ännu lefvande utgifvaren af Förr och nu, den åldrige skriftställaren pastor B. Wadström, menar sig kunna bestyrka. Linroth uppgifver, att Adlersparre *många gånger* till honom fällt ofvan citerade yttrande.

[3] Se t. ex. Historisk Tafla, III, s. 115, och Aall, Erindringar, s. 671—673. Jfr min afhandl., s. 86, not 1.

bevisligen kom prinsen till handa senast vid samma tid, då han fick kännedom om den svenska revolutionen. Mera af impuls behöfves ej för att förklara Christian Augusts storskandinavism, hvilken, enligt min mening, jämförelsevis plötsligt och självständigt utformade sig under förhållandenas tryck.[1] Sin speciella färgton af rysshat eller rättare sagdt *barbarhat* fick den genom Christian Augusts hela intellektuella åskådning, som bar prägeln af den västerländska upplysningens en smula självgoda frisinthet.

Såsom resultat af denna undersökning måste således enligt min mening framgå, att Christian August i midten af april 1809 till Baltzar von Platen *med all sannolikhet ej afgifvit något löfte alls* om att under vissa betingelser bli svensk tronföljare, att han först den 29:de maj gifvit ett sådant löfte till C. H. Posse, att hans uppträdande i tronföljdssaken varit korrekt, och att jag således kan ha full rätt att vidblifva mitt slutomdöme om Christian Augusts handlingssätt 1809, *att en ingående granskning — åtminstone af de urkunder, som stått mig till buds, — ej lämnar en skymt af berättigande kvar i tillvitelserna mot honom för ett mer eller mindre förrädiskt handlingssätt mot Fredrik VI.*

Birger Sjövall.

Underrättelser.

— Den 14 juli förra året afled efter långvarigt lidande den bekante danske personhistorikern, förre arkivarien A. Thiset. Mest bekant var den aflidne såsom genealog och heraldiker: i allt hvad som rörde den danska adeln, dess historia, ätteförhållanden och heraldik var han den erkända auktoriteten. I *Danmarks Adels Aarbog* har han under en lång följd af år lämnat ättartaflor öfver danska adelssläkter; det är att beklaga, att hans verk ej blifvit fullbordadt eller ens utgifvet i en samlad upplaga. Det ligger nära till hands att jämföra hans arbete med Gabriel Anreps, och det är ingen orättvisa mot den svenska ättforskaren att säga, att Thisets verk genom skarp kritik och sträng vetenskaplig metod står på ett långt högre plan. Äfven på heraldikens område intog han en framskjuten plats; åt honom anförtroddes att fullborda och utgifva Henry Petersens efterlämnade samlingar — senast det verk om danska kungasigill, som omnämnts i ett föregående häfte. Den svenska häfdaforskningen står till honom i tacksamhetsskuld bl. a. för en afhandling om *Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid* (Hist. tidskrift för Skåneland, 1903).

[1] Jag är således ej villig att tilldela grefve J. C. H. Wedel-Jarlsberg en tillnärmelsevis så betydande roll i egenskap af prinsens tillskyndare som Yngvar Nielsen gifvit honom i sin stora biografi öfver den norske statsmannen.

— Den 22 dec. 1917 afled i Braunsberg den preussiske kyrkohistorikern professor Josef Kolberg. Född 1859, utgaf han 1886 en längre undersökning med titeln *Verfassung, Cultus und Disciplin der christlichen Kirche nach den Schriften Tertullians* och blef sedermera professor i kyrkohistoria vid den katolska akademien (präst- och lärareseminarium) i Braunsberg, en befattning, som han till sin död innehade. I sin senare produktion har han behandlat olika skeden af det ermländska biskopsstiftets historia. Sålunda utkom 1905 af hans hand en uppsats om *Ermland im Kriege des Jahres 1520* och fem år senare *Beiträge zur Geschichte des Kardinals und Bischofs von Ermland Andreas Bathory.* Under sina sista lefnadsår var han sysselsatt med utarbetandet af en omfattande monografi öfver Ermlands störste biskop, den bekante humanisten Johannes Dantiscus. Med hänsyn till den grundlighet och den stora förmåga att uppspåra arkivaliskt material, som Kolberg i sina öfriga arbeten ådagalagt, är det djupt att beklaga, att hans Dantiscusbok till följd af hans förtidiga frånfälle aldrig kom att bli fullbordad. Äfven från svensk synpunkt skulle den utan tvifvel ha blifvit gifvande, enär han i densamma bl. a. också hade ämnat lämna en teckning af Gustaf Vasas kansler Johan Reineke, som var Dantiscus' svåger. Lyckligtvis medhann han emellertid att 1914 och 1915 utsända ett par biprodukter till sina Dantiscusforskningar, de synnerligen förtjänstfulla studierna öfver Hans Brasks och bröderna Magnus' lefnadsöden under landsflykten efter Västerås' riksdag (jfr recensionen i Svensk Humanistisk Tidskrift 1917, n:r 3). Han har här gifvit den bästa hittills framkomna skildringen af de tre exulanternas vistelse i Danzig och Polen under 1520- och 1530-talen och som bilagor in extenso aftryckt ett stort antal till deras korrespondens hörande bref, hvilka han påträffat i arkiv och bibliotek i Frauenburg, Königsberg och Krakau. — Kolberg underhöll förbindelser med flera svenska forskare, och den som skrifver dessa rader hade under arkivstudier i Ostpreussen förra året stort gagn af hans kunniga och med förekommande välvilja lämnade vägledning. Själf stod han vid krigsutbrottet 1914 i begrepp att afresa till Uppsala för att genomgå de båda band Dantiscusbref, som där förvaras, och ännu i en skrifvelse af den 14 aug. 1917 uttalar han sin förhoppning att få sätta den sålunda omintetgjorda resan i verkställighet, när »der unselige Krieg» ändtligen toge slut. *(G. C—n.)*

— Kungl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia firade den 11 sistlidne december sitt 100-års-jubileum med en högtidssammankomst i Vitterhets- historie- och antiqvitetsakademiens lokaler å Nationalmuseum. Sammanträdet öppnades af samfundets ordförande f. riksarkivarien Hildebrand med ett högtidstal, hvari gafs en återblick på dess utveckling och verksamhet. Sekreteraren förste arkivarien S. Bergh lämnade därefter en framställning af frih. A. L. Stjernelds verksamhet såsom samfundets stiftare och upphofsman. Föredraget för kvällen hölls

af prof. **Karl Warburg** och afhandlade den yngre Tessins arbeten för Danmark. Till 100-årsjubileet har präglats en synnerligen vacker minnespenning — ett verk af Erik Lindberg.

I sammanhang med hundraårsfesten har på samfundets föranstaltande och såsom bihang till tjugofemte delen af Historiska handlingar utgifvits en af förste arkivarien S. **Bergh** författad redogörelse för *Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia under första århundradet af dess tillvaro* (Stockholm 1917; 177 sid.; pr. 7,50 kr.). Denna framställning behandlar såväl samfundets tillkomst och utvecklingen af dess organisation, dess ledande personer och tjänstemän samt inre förhållanden som äfven dess verksamhet i urkundsutgifningens tjänst. I en särskild afdelning behandlas arbetet inom samfundet, hvarvid vederbörligt erkännande ägnas de män, som vid olika tider burit arbetets hufvudsakliga börda. Åtskilliga intressanta utdrag lämnas ur ledamöternas brefväxling om samfundsangelägenheter, särskildt ur Järtas brefväxling. Till själfva framställningen äro fogade åtskilliga bilagor: personförteckningar, förteckningar öfver publikationer, öfver institutioner och enskilda samlingar, som lämnat material till samfundets handlingar, samt öfver i samfundet hållna föredrag. äfvensom en kronologisk öfversikt öfver innehållet i dess handlingar. Publikationen prydes af en mängd vackra porträtt.

Inledningsvis framhåller förf., att samfundet framgått ur samma fosterländska rörelse med dess starkt betonade intresse för Nordens forntid och historia. som gifvit upphof till Götiska förbundet; han vill spåra ett visst samband mellan dessa båda korporationers framträdande, bl. a. manifesterad genom Jakob Adlerbeths intresse för och verksamhet inom båda. Efter en hastig blick på tidigare utgifningsarbeten inom Sverige skildras så tillkomsten af den på A. L. Stjernelds bedrifvande bildade kommitté för urkundsutgifning, hvarur några år senare samfundet framgick. Den 8 febr. 1817 beslöts, att namnet kommitté skulle afläggas och i stället benämningen samfund skulle användas. Den 16 jan. 1821 fastställdes af Konungen samfundets stadgar. I detalj redogöres succesivt för föreslagna och genomförda förändringar i sällskapets organisation och stadgar, intill dess genom 1896 års stadgar den nuvarande ordningen fastställts.

Stjerneld var framför allt angelägen om att förteckna och offentliggöra sådana »handskrifter, som hade en mer eller mindre osäker tillvaro i enskilda samlingar på landsbygden». Till förverkligande af denna tanke sökte man förbindelse med stiftsmyndigheterna och de under dessa hörande gymnasiebiblioteken utan att dock resultatet blef alltför storartadt. En del handlingar blefvo dock offentliggjorda, och förteckningar ingingo såväl öfver gymnasiebibliotekens handskrifter som öfver enskilda samlingar. En mera systematisk undersökning af lokala arkiv, såväl offentliga som enskilda, igångsattes på 1850-talet genom samfundets försorg, hvarvid det mesta arbetet nedlades af C. G. **Styffe**.

Förf. redogör vidare för samfundets utgifningsarbeten, främst

naturligtvis för dess handlingar. Den ursprungliga serien, Handlingar rörande Skandinaviens historia, omfattande 40 band, utgifna mellan åren 1816—1860, står i mycket ännu kvar på den gamla utgifningsteknikens grund, detta såväl i afseende på editionsprinciperna som namneligen i sammanförandet af till tid och innehål alldeles oensartade urkunder i samma volym. Från 1830-talets senare hälft förbättras utgifningstekniken, sedan redaktionen af handlingarna alltmera kommit i fackmännens händer. I den nyare serien — Historiska handlingar — öfvergick man efterhand till grundsatsen, att sammanhörande handlingar koncentrerades i samma volym. När olikartade urkunder sammanfördes i samma del, har sedan 1877 den regel tillämpats, att sammanhörande material under redaktion af samma person sammanförts i fristående, särskildt paginerade häften, hvilka försetts med särskild numrering inom bandet. Detta system har emellertid i vissa fall medfört den olägenheten, att olika häften i en del utkommit med rätt långa mellanrum.

Utom sina handlingar har samfundet äfven utgifvit åtskilliga fristående aktpublikationer. På 1850-talet utgåfvos sålunda Styffes båda bekanta samlingar af instruktioner för civilförvaltningen och landtregeringen. År 1870 beslöts på förslag af H. Hildebrand att igångsätta ett annat mera vidtgående utgifningsföretag nämligen att till trycket befordra Sveriges medeltida tänkeböcker. Början skedde med Stockholms stadsböcker, sedan stadsfullmäktige härför beviljat anslag. Den 12 febr. 1873 kunde förslagsställaren meddela, att tryckningen af Stockholms stads äldsta jordebok begynt; 1876 förelåg den första delen färdig. Utgifningen af andra delen af jordeboken äfvensom skotteboken 1501—1510 påbörjades jämväl af Hildebrand, men arbetet fördröjdes och fullbordades först efter hans frånfälle af L. M. Bååth (1914—1915). Sedan emellertid en rad af Stockholms stadsböcker, hvilka vid den ursprungliga planens uppgörande ansetts förkomna, återfunnits af numera riksarkivarien S. Clason, beslöt samfundet att vid den fortsatta utgifningen af stadsböckerna i första hand publicera de viktigaste af de återfunna, nämligen de medeltida tänkeböckerna. En första volym, innehållande tänkeböckerna för tiden 1474—83 jämte burspråken, redigerad af E. Hildebrand, har under det gångna året färdigtryckts. Utgifningen sker med understöd af samfundet S:t Erik.

Såsom framgår af ofvanstående korta antydningar om innehållet i dr Berghs arbete, kan samfundet vid sitt 100-års-jubileum se tillbaka på en betydelsefull verksamhet i den fosterländska häfdaforskningens tjänst. Sedan samfundets stiftande har visserligen urkundsutgifningsarbetet i vårt land kommit i ett annat läge, sedan på 1850-talet statsanslag beviljats för utgifvande af handlingar rörande Sveriges historia under riksarkivets ledning. Men arbetsfältet är stort och viktiga uppgifter stå än att fylla, om än samfundets publikationer nu ej äro så dominerande på området som under de första 50 åren af dess tillvaro. Som dr. Bergh framhåller, är det af särskild betydelse, att genom samfundets publikationer enskilda forskare

sättas i tillfälle att offentliggöra historiskt material, som de under sitt arbete framdragit, och som de svårligen skulle få tillfälle att trycka på annat håll. Den påbörjade stadsboksseriens värde för forskningen behöfver icke särskildt framhållas.

Dr. Berghs vackra skrift har värde icke blott för det samfund, hvars verksamhet han så grundligt och pietetsfullt skildrat, utan utgör äfven ett betydelsefullt bidrag till kännedomen om den svenska historiografiens historia.

— I den hittills ej utkomna 1917 års årgång af Karolinska förbundets årsbok har G. Wittrock lämnat en utförlig framställning af *Förräderipunkten i Nils Bielkes process 1704—1705*, ursprungligen en profföreläsning vid Lunds universitet (särtr.; Lund 1917; 41 sid.). I O. Malmströms bekanta arbeten till Bielkes historia har »afvogasköldspunkten» icke upptagits till behandling på den grund att materialet vid tidpunkten för dessa arbetens tillkomst ej stod till forskningens förfogande. Rörande denna del af högmålsprocessen fördes nämligen särskilda protokoll, som sedermera förseglades och gällde såsom hemliga handlingar. Om än ej deras tillvaro varit alldeles okänd, ha de dock hittills undandragit sig närmare uppmärksamhet från forskningens sida. Numera förvaras de i Svea hofrätts arkiv i Riksarkivet och ligga nu till grund för den utredning Wittrock lämnar. Förf. framhåller emellertid — med anförande af aktor i målet revisionssekreteraren Heerdhielms yttrande, att han ej trodde sig ha fått i sina händer en tiondedel af Bielkes misstänkta korrespondens — att processakterna icke ge någon fullständig bild af den anklagades utländska förbindelser och diplomatiska verksamhet. De kunna emellertid belysas och fullständigas af andra källors vittnesbörd — särskildt anföras d'Avaux' depescher och Heinsius' korrespondens —, och på denna grundval och med stöd af annan tillgänglig litteratur kan man, enligt författarens mening, komma till en någorlunda riktig helhetsuppfattning af Bielkes politiska personlighet och ställning i kampen mellan Ludvig XIV och den af Vilhelm af Oranien ledda koalitionen.

Först lämnas en redogörelse för de mot Bielke framställda anklagelserna: de viktigaste gällde hans uppträdande i Güstrowska successionsfrågan, som slutade med det Güstrowska hertigdömets sammanslagning med Schwerin, hans franska pension och brefväxling med därmed åtagna förbindelser, hans förhållande till August af Sachsen och Conti i sammanhang med polska kungavalet 1697, hans verksamhet i Hannover 1690 för det påtänkta tredje partiet och hans förtrolighet med hofvet och ledande statsmän i Brandenburg.

Förf. öfvergår därefter till en framställning af processens gång och uppehåller sig därvid främst vid de punkter, i hvilka den anklagade frikändes. Dit hörde af de ofvan angifna hans förhållande beträffande det polska kungavalet och den hannoverska underhandlingen. I den mecklenburgska arfsfrågan åter fann domstolen, att Bielke brutit sin ämbetsed och otroget förrättat sina anförtrodda uppdrag,

i det han satt sin egen vinning framför sin plikt och det Güstrowska husets bästa — ett slut som förf. i det föreliggande bevismaterialet finner väl grundadt. Beträffande Bielkes förhållande till Brandenburg blef den afgörande punkten hans uppträdande vid afslutandet af 1696 års svensk-brandenburgska traktat, därvid han öfverskridit sina instruktioner genom att gå med på en birecess, som af konungen ej ratificerades. Domstolens majoritet fann, att han i detta värf handlat oförsvarligt och emot sin ed och ämbetsplikt, en mening mot hvilken förf. på goda grunder kritiskt vänder sig.

Hufvudpunkten blef emellertid de franska förbindelserna, närmast den franska pensionen och därmed i samband stående förhallanden. Det befintliga materialet ställde i denna punkt Bielke i en tämligen tvetydig dager, som icke förbättrades af hans inför domstolen afgifna osannolika förklaringar. I den sammanfattning, som gjordes af referenten Petter Scheffer, af förf. karaktäriserad som hofrättens kanhända skarpaste hufvud, konkluderades visserligen, att Bielke ej kunde anses förvunnen att ha fört afvog sköld mot konung och fosterland, men att hans hela förhållande icke dess mindre varit i hög grad straffvärdt.

Domen löd som bekant på förlust af lif och gods. Den var emellertid ej enhällig. Tvenne ledamöter yttrade, att de visserligen funne den anklagade skyldig till brott mot ämbetsed och grofva förseelser mot öfverheten, men att de, i frånvaro af tillämpligt lagrum, ej kunde ådöma något straff. En ledamot dömde Bielke ämbetet förlustig och ersättningsskyldig för hvad han olofligt uppburit. De öfriga voro däremot ense om dödsstraffet och lade i motiveringen särskild vikt vid kungl. förordningen af 9 dec. 1696, som stadgade lifsstraff för den, som toge utländsk pension i utrikes beställningar. Denna ansågs tillämplig, enär Bielke öfvertygats att ännu 1698 ha sökt utfå sin Güstrowska pension.

I sina slutord gör förf. gällande, att man »med ringa tvekan torde kunna frikänna Bielke från gröfre landsförrädiska stämplingar», men att han genom sina franska förbindelser mer än andra satt sig en för en svensk statsman ovärdig stallning, som lätt *kunde* ha vållat skada, äfven om man anser, att knappast någon verklig skada kan påvisas såsom skedd. Straff kunde därför ej gärna uteblifva, om ock det som ådömdes var för strängt i förhållande till brottet, hvilket väl ock genom den följande benådningen till lifvet erkändes.

Förf:s framställning är synnerligen klar och upplysande, och man kan därför blott hoppas, att han måtte fullfölja sin tillkännagifna afsikt att till närmare behandling upptaga en sida af Bielkes diplomatiska verksamhet: förhandlingarna om 1696 års traktat med Brandenburg.

Såsom bilagor till uppsatsen aftryckas en del bref ur rättegångsakterna, nämligen tvenne bref från Bielke till Bidal från 1693, likaledes två bref från honom till brandenburgske sekreteraren Winckler från 1697 samt det mycket omdiskuterade »chifferbrefvet till Mumme».

— Det historiskt mest betydande bland de som vanligt talrika och omväxlande bidragen i *Personhistorisk Tidskrift* för 1917 är utan jämförelse den liffulla skildring af den bekante baltiske äfventyraren *Wolmar Farensbach*, som Nils Ahnlund under titeln *Krigare, diplomat och statsfånge* lämnar i årgångens senare dubbelhäfte. Hans tidigare öden äro ju ganska väl kända genom undersökningar från baltiskt håll; genom sammanställning af spridda uppgifter i tryckta arbeten, ej minst i den nyare Wallenstein-litteraturen, och anteckningar från sina vidtutgrenade arkivforskningar om Sveriges politiska förbindelser under trettioåriga krigets tidigare skeden har nu förf. lyckats i en sammanhängande linje uppdraga sin hjältes förut blott styckevis kända och i själfva verket ej så litet meteorliknande bana under hans senare lefnadsår, särskildt perioden 1626—33. Förf. betonar med skäl det dramatiska intresset hos Farensbachs egen person och växlande lefnadsöden — alltid »gut zu einer desperierten diversion oder impresa», såsom Wallenstein betecknade honom. Men äfven frånsedt detta blir en ingående framställning af hans politiska verksamhet, äfven om denna sällan fick någon djupare ingripande betydelse, väl motiverad genom den mängd af ständigt afbrutna och ofta återknutna förbindelser, hvari han, ofta ömsevis tjänande, ömsevis förrådande eller bekämpande dem, trädde till en mängd af Europas storpolitiska faktorer — Östersjöländerna, Polen, Turkiet och Siebenbürgen, Venedig, Frankrike, det pfalziska huset, Brandenburg, kejsaren och Wallenstein, Danmark och Sverige. Icke minst hans skiftande relationer till Gustaf Adolf komma genom förf:s framställning i klarare belysning.

Öfriga bidrag af politiskt-historiskt intresse tillhöra mest en långt senare tid. Per Samzelius underkastar i en uppsats *Bernadotte i Indien* uppgiften om Karl Johans tjänstgöring i Indien och tillfångatagande vid Cuddalore 1783 en kritisk granskning, där han utmönstrar anekdoten ur historien, men kvarlämnar gåtan hvarför Karl Johan själf i sitt samtal med generalmajor v. Wangenheim (troligen 1804) gifvit upphof däråt. — En episod från sjökriget 1789 beröres i en uppsats af O. Nycander om *Majoren Magnus Hanson*. — Anders Grade aftrycker under rubriken *Ur Michaël Gustaf Anckarsvärds papper* en del i Eriksbergs-arkivet förvarade bref från denne till föräldrarne, brodern Carl Henrik och dennes svärfar Carl Göran Bonde under riksdagarna 1823, 1828—1830 och 1835. Carl Henrik och hans riksdagsopposition, hans majestätsbrottsprocess 1822—23 och hans afsked från riddarhuset 1829 äro gifvetvis medelpunkten för intresset i större delen af brefsamlingen, men äfven andra af tidens *causes célèbres* skymta bland mycket annat, så indragningen af Gustaf Hiertas »Medborgaren» 1830, Klingsporska affären 1835 och Tore Petres afvisande från den kungliga middagen s. å. Hvad som ger brefven en särskild betydelse är författarens egendomliga mellanställning som på en gång den ledande oppositionsmannens broder och konungens adjutant (från 1829), hvarigenom han är i tillfälle att också meddela ett och annat om

konungens och hans omgifnings hållning under de olika situationerna och särskildt om de trefvare, som då och då gjordes från den sidan i riktning mot Carl Henrik. Af både riksdags- och personhistoriskt intresse är också det bref från den eljes politiskt tämligen okände *prins Gustaf*, som A. B. Carlsson aftrycker efter det i Uppsala universitetsbibliotek förvarade originalet; det är ställdt till hans förre lärare hofpredikanten J. G. Lundberg och härrör från tiden för det föreliggande representationsförslagets fall i dec. 1850. — Från riksdagen 1865 meddelar T. Säve *En politisk skämtdikt af N. F. Sander*, där denne låter de olika stridskämparne i båda lägren inom presteståndet under dess föga berömda behandling af representationsfrågan framträda och märkligt nog fem veckor i förväg gör sig lustig öfver dess uppskofstaktik i afgörandets ögonblick.

(*H. B—n.*)

— Ur de senast utkomna numren af Humanistisk Tidskrift äro att anteckna dels (ur n:o 8) en uppsats af Arthur Stille om den nyare svenska Karl XII:s-forskningen, i hufvudsak anknuten till Herlitz' i denna tidskrift anmälda afhandling (årg. 1917, Öfvers. och granskn., s. 1 o. ff.), dels (ur n:o 10) en undersökning af H. Almquist med titeln *Bidrag till kritiken af Karl Karlsson Gyllenhielms memoarer*. Till behandling har förf. särskildt upptagit Gyllenhielms skildring af sin polska fångenskap och genom jämförelse med samtida källor uppvisat, att framställningen äger en hög grad af trovärdighet.

— I sin gradulalafhandling samt i åtskilliga bidrag i denna tidskrift har d:r Bertil Boëthius framlagt resultaten af sina forskningar om Gustaf Adolfs ingripande i trettioåriga kriget. I stora drag och koncentrerad form har han nyligen sammanfattat dem i en uppsats i »Svensk Tidskrift» för 1917, *Gustaf II Adolfs protestantiska politik*, en framställning som i all sin korthet äger förutsättningarna för att tillhöra de bestående bidragen till Gustaf-Adolfs-diskussionen. I en briljant skrifven inledning antyder förf., hur den moderna klyfningen af det religiösa och det politiska draget i Gustaf Adolfs politik, som under de olika tidsströmningarnas inverkan växte sig allt starkare under förra århundradet, skapat en helt och hållet ohistorisk problemställning. För konungens personliga del ersätter han den emellertid ej med någon idealiserad harmoni, men söker i stället karakterisera konflikten i hans karaktär genom drag tillhörande sextonhundratalets egen föreställningssfär. Samma konsekventa sträfvan att undvika generalisationer utan grund i de faktiska historiska förhållandena utmärker förf:s framställning af sitt hufvudämne, där han vill teckna, dels »hur Gustaf Adolfs politik blef protestantisk i den meningen, att han gjorde det till Sveriges sak att upptaga och lösa protestantismens gemensamma frågor», dels »några hufvudpunkter af den lösning, som höll på att växa fram ur hans verk». Här kan ej komma i fråga något referat

af den i sig själf starkt sammanträngda framställningen, hvari skisseras såväl utvecklingen af och växlingarna i Gustaf Adolfs politik under 1620-talet som hans efter ingripandet i tyska kriget under inflytande af de protestantiska ständernas hållning och de lysande segrarna växande planer för den protestantiska gemenskapens organisation, först under kriget och efterhand äfven för framtiden. Som en antydan, hvart förf. syftar, må blott citeras hans slutord: »På höjdpunkten af sin och protestantismens bana bortrycktes Gustaf Adolf. Den snillrike organisatorn och fältherren ha vi kvar, den plikttrogne konungen och trosvisse hjälten likaså — men hans största statsmannatanke är nu blott en uppgift för en hypotetisk och mödosam forskning. Protestantismen var räddad — men en stor protestantisk stat kom ej att bestämma Nord-, Mellan- och Östeuropas öden.»

(*H. B—n.*)

— Såsom en hyllningsgärd åt öfverbibliotekarien Aksel Anderson vid hans afgång från chefskapet för Uppsala universitetsbibliotek har hans forne ämbetsbroder i Stockholm E. W. Dahlgren utgifvit en liten vackert utstyrd och i raritetsupplaga tryckt bok *Elias Pilgren. En karolin, språkman, bokvän och patriot* (Uppsala, Almqvist & Wiksell 1918; 59 sid.; pr. 25 kr.). Här ges en roande och tilltalande skildring af denne karolinske officer och ifrare för svenska språkets renhet, hvilken efter att i yngre år ha deltagit i Karl XII:s polska och ryska fälttåg och därefter under tretton år utstått den ryska fångenskapens vedermödor år 1739 som afskedad major hedrades med ledamotskap af den nystiftade Vetenskapsakademien med särskild uppgift att granska dess skrifter till tryggande af »en skiär och prydelig Swänska». Hans vetenskapliga verksamhet synes icke ha varit synnerligen betydande. Om hans militära bedrifter och äfventyr lämnar förf. en del uppgifter af intresse med stöd bl. a. af hans suppliker efter återkomsten från fångenskapen och uppgifter i ett å Uppsalabiblioteket i handskrift förvaradt, af honom författadt arbete i puristisk anda, kalladt »Det til sit nederfall lutande Swerige». Särskild uppmärksamhet tilldrager sig ett af förf. återgifvet utdrag ur denna skrift, innehållande en skarp kritik af kapitulationen vid Perevolotjna.

(*H. B—n.*)

— De bedröfliga lambertianska arfsfantasierna lockade ju för ett par år sedan författaren Olof Högberg till en skildring, hvilken genom ett träffsäkert grepp på vissa djupt i det svenska folklynnet bottnande drag äger ett särskildt värde. Det har nu blifvit samma arfshistorias lott att ge upphof till ett annat arbete af allmännare intresse: *Lambertska arfvet. Stockholms rådhusarkiv och Westinska samlingen i Upsala universitetsbibliotek. Ett stycke Stockholmsk arkivaliehistoria* af föreståndaren för Stockholms rådhusarkiv, arkivarien Nils Östman (Sthm, P. A. Norstedt & Söner,

1917; 80 sid.; pris 2,25 kr.). I samband med en å ämbetets vägnar företagen utredning rörande en (ofta omtalad och efterfrågad) saknad akt (Stockholms stads justitiekollegiums akt 5,288/1772), hvilken han lyckats identifiera med en redan förut känd handling — den har f. ö. visat sig ej alls ha den af lambertianerna önskade och förmodade betydelsen —, har författaren lämnat en rad upplysningar rörande Stockholms stads så länge sorgligt vanvårdade arkivväsen, hvilka såväl ur faktisk som principiell synpunkt påkalla de historiskt intresserades uppmärksamhet. Såsom redan bokens undertitel visar, innehar den bekante garfvaren och samlaren Jakob Westin en — väsentligen hedrande — hufvudroll i de verkligt bedröfliga interiörer, boken blottar. Helt visst kan han ej fritagas från vissa drag af en den tiden rätt allmän speciell samlarmoral, som har sin enda ursäkt i det sätt, hvarpå vederbörande själfva vårdade sina arkiv. Men framförallt förtjänar han att ihågkommas såsom räddaren af mängder af viktiga källskrifter, hvilka dömts till undergång vid de äfven till Stockholms stads arkivalier utsträckta, fullständigt besinningslösa gallringarna i ämbetsarkiven under medlet af 1800-talet. Följden af hans ingripande har emellertid blifvit, att stora delar af rådhusarkivets serier nu befinna sig i Uppsala universitetsbibliotek, till ständig skada och olägenhet för Stockholms myndigheter — hvilka dock här lida ett ovanligt självförvållat men — men äfven och ej minst för den Stockholmsforskning, som låg Westin så varmt om hjärtat. I några med mycket starka skäl motiverade slutpåståenden drar författaren i anslutning till den moderna arkivvetenskapens kraf de allmänna konsekvenserna af sin undersökning: de från sina naturliga platser vilsekomna arkivalierna böra, allteftersom de identifieras, utan att någon bytessynpunkt får göras gällande återställas till de genom sina vårdares oförstånd eller enskildas fördomsfrihet plundrade arkiven. (*B. B—s.*)

— Docenten Jöran Sahlgren har påbörjat utgifvandet af en samling *Svenska bygder i äldre beskrivningar*, fördelade i serier efter landskap. Hittills ha trenne volymer utkommit. Den småländska serien inledes af Samuel Ödmanns gamla mästerverk *Hågkomster från Hembygden och Skolan* (Lund 1918; 147 sid.; pr. 2,50 kr.); den senare af de båda skildringarna är här för första gången utgifven efter originalmanuskriptet. Nerike-serien inledes af G. Hedins *Beskrifning Öfver Kräklinge socken i Neriket* (Lund 1916; 53 sid.; pr. 1,25 kr.) och Östgötaserien af en liknande beskrifning öfver *Näsby Socken i Östergötland* af kyrkoherden därstädes H. Hederström (Lund 1917; 64 sid.; pr. 1,25 kr.), bådadera första gången publicerade i Vetenskapsakademiens handlingar (1757, resp. 1754). De båda sistnämnda sockenbeskrifningarna ha föranledts af Faggots i Vetenskapsakademiens handlingar 1741 publicerade uppsats »Tankar om Fäderneslandets känning och beskrifvande», som lämnar ett utförligt schema för bygdeundersökningar och gifvit upphof till en mängd dylika sockenmonografier.

Det är ett synnerligen betydelsefullt tillskott till vår historiskt-topografiska litteratur, som erbjudes genom den af docenten Sahlgren påbörjade publikationsserien. Som bekant äga vi en både rikhaltig och värdefull bygdehistorisk litteratur af äldre datum. En del af densamma hvilar emellertid ännu outgifven i våra arkiv eller bibliotek, och hvad som utgifvits är i regel mycket svårtillgängligt, icke minst på grund af själfva utgifningssättet (i lärda sällskaps handlingar, i disputationsform på latin o. s. v.). Det är denna hittills obegagnade eller föga kända och använda litteratur, som i den nya publikationsserien skall göras tillgänglig. Det ligger i öppen dag, hvilken betydelse en dylik samling kommer att få för kännedomen om vår äldre odling på alla områden, icke minst för utforskandet af vår ekonomiska historia. Utgifvaren har försett sina upplagor med förträffliga anmärkningar, ordförklaringar och register. Den typografiska utstyrseln är tidstrogen och synnerligen vårdad.

— Såsom n:r 1 i »Skrifter utgifna af Dalslands folkhögskolas elevförbund» har fil. kand. Sigfrid Gunnås utgifvit prosten Johan Hammarins hittills otryckta *Beskrifning öfver Färglanda pastorat* (Åmål, Tryckeri-aktiebol. Dalsland 1916; 49 sid.; pris 75 öre). Uppsatsen, som i original finnes bland Richard Dybecks samling »Fornminnen» i Vitterhetsakademiens arkiv, utgör egentligen en skrifvelse till denne från Hammarin, på begäran insänd 1844 såsom bidrag till hans afsedda, ehuru aldrig fullbordade Dalslandsbeskrifning. Till grund för framställningen, hvilken omfattar Färglanda socken i Dalsland och dess annex Ödeborg, ligga dels egna iakttagelser under en trettioårig tjänstgöring, dels ock forskningar i kyrko- och häradsrättsarkiv. Skildringen äger i främsta rummet topografiskt och folkloristiskt intresse och ger en ganska god inblick i folksederna i nämnda trakter under 1800-talets förra hälft; arkeologiska iakttagelser förekomma dessutom, och stundom återgifves också någon lokalhistorisk folktradition, särskildt rörande gränsstrider med norrmännen.

(*H. B—n.*)

— Af den af M. C. Gertz ombesörjda förträffliga utgåfvan af *Scriptores minores historiæ Danicæ* har nu utkommit första bandets andra häfte (Köpenhamn, G. E. C. Gad, 1918; sid. 197—486; pr. 3 kr.), hvarmed bandet föreligger afslutadt. Det nya häftet upptages hufvudsakligen af Saxonis Gesta Danorum in compendium redacta samt innehåller dessutom dess fortsättning Chronica Jutensis samt Duo Carmina historica. De synnerligen upplysande och sakrika inledningarna lämna karakteristiker af de utgifna verken samt utförliga handskriftsbeskrifningar.

— Af det i föregående häfte (årg. 1917, s. 319 och ff.) omnämnda sammelverket *Rysslands omdaning* ha numera ytterligare trenne häften utkommit. De inrymma först och främst en något kortfattad

men klar och korrekt framställning af utvecklingen i Finland och Polen, författad af V. Söderberg. Efter ett kort kapitel om samhällsklasser och näringslif af R. Essén följer så af Karlgrens hand en jämförelsevis utförlig, synnerligen innehållsrik och välskrifven framställning af det gamla Rysslands grundbrister; framförallt uppehåller sig förf. vid polissystemet, folkundervisningsfrågorna samt de agrariska förhållandena, industrien och kommunikationsväsendet. Särskildt denna sista del af kapitlet, som omhandlar bristerna och svårigheterna inom näringslifvets område, torde tillhöra det intressantaste af de nya häftenas innehåll. De följande tre kapitlen, skrifna af Alfr. Jensen, bilda en afdelning för sig under rubriken »Rysk folkpsykologi»; där afhandlas det ryska folklynnet — ett synnerligen läsvärdt kapitel — samt vidare de kyrkliga förhållandena och litteraturen. Sistnämnda kapitel synes i förhållande till ämnet alltför knapphändigt och med sin katalogartade uppräkning af författarenamn något handboksartadt hållet; det ger därför, trots allt meddeladt stoff, icke något riktigt grepp på ämnet. Den därpå följande tredje afdelningen, »Det nya Rysslands begynnelse», inledes med en af Essén skrifven framställning af kriget med Japan och revolutionstiden. Äfven denna skulle vunnit på en skarpare precisering af det inre sammanhanget och själfva hufvudlinjerna, gärna med utlämnande af en del detaljuppgifter. I sin helhet äro emellertid de nya häftena ägnade att styrka vårt omdöme om de första, att verket väl synes ägna sig för en orientering i de ytterst invecklade och betydelsefulla historiska, politiska och ekonomiska problem, som knyta sig till det gamla ryska riket. En del mindre inadvertenser kunna naturligtvis påvisas; på sid. 63 föreligger ett förargligt skriffel, i det Nikolaj I:s företrädare betecknas såsom hans fader.

— I ett föregående häfte (1917, s. 59—61) har i korthet uppmärksamheten fästats på det då nyutkomna första bandet af en engelsk handbok i det moderna Tysklands historia, *Germany 1815—1890*, författad af den bekante engelske historikern sir A. W. Ward. Med förvånande snabbhet har nyligen utsändts arbetets andra band, behandlande det händelsefyllda skedet 1852—1871 (Cambridge 1917; XVI + 588 sid.; pr. 12 sh.). För de viktiga krigshistoriska partierna har förf. haft biträde af den ansedde krigshistorikern Spenser Wilkinson, hvars namn också bredvid hans eget förekommer å titelbladet.

Vid första delens omnämnande framhölls såsom en särskild förtjänst hos arbetet dess strängt vetenskapliga objektivitet, skarpt betonad i förf.:s programmatiska uttalande i förordet. Denna upphöjda opartiskhet, vanskligare att iakttaga och därför dess mera prisvärd, i samma mån arbetet närmar sig vår egen tid, utmärker äfven det nya bandet; man finner i själfva verket så godt som inga spår af den pågående världskampens brytningar. Det torde i själfva verket vara svårt att uppdrifva ett arbete, om ej tillkommet, så dock slutfördt under krigsåren, som i lika hög grad ställer sig till efter-

rättelse all historisk forsknings grundregel att efter ingående och lidelsefri pröfning af materialet söka framställa, hvad som verkligen tilldragit sig.

Liksom första bandet hvilar det nya på en verkligt magistral kännedom om den tillgängliga litteraturen. I någon mån kan man visserligen spåra den af kriget vållade svårigheten att få tillgång till den dithörande litteratur, som sedan krigsutbrottet publicerats i fiendeland; detsamma gäller naturligtvis, ehuru i mindre grad, äfven de neutrala ländernas litteratur. Den kännbaraste brist, som i det föreliggande fallet däraf förorsakats, är att förf., såsom förut påpekats, ej synes haft tillgång till Brandenburgs båda viktiga verk *Die Reichsgründung* samt *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Reichsgründung*; vissa smärre monografier saknas ock i litteraturförteckningen, t. ex. Festers särskildt i kronologiskt afseende betydelsefulla *Die Genesis der Emserdepesche*. Neergaards under kriget fullbordade stora verk borde gifvetvis äfven ha användts, särskildt för teckningen af Londonkonferensen. Äfven det saknas emellertid i litteraturförteckningen, under det ett i psykologiskt afseende visserligen intressant, men för den allmänna framställningen af händelseförloppet så pass oviktigt arbete som Monrads redogörelse för sin andel i 1864 års händelser finnes upptaget.

Det nya omfångsrika bandet är fördeladt på sju kapitel. Det första skildrar de båda tyska stormakternas och Tyska förbundets utveckling 1852—63, det andra schleswig-holsteinska frågan och danska kriget 1864, det tredje brytningen mellan Preussen och Österrike, det fjärde 1866 års krig, det femte nordtyska förbundet, det sjätte förhållandet mellan Frankrike och Tyskland 1866—1870 samt det sista, fördeladt på tvenne afdelningar, fransk-tyska kriget fram till Frankfurtfreden. Det hela afslutas med en vidlyftig bibliografi samt register.

Liksom sin föregångare kan det nya bandet karakteriseras såsom en synnerligen vederhäftig, klar och välskrifven öfversikt öfver Tysklands historia 1852—1871, gjord med omisskännlig sympati för det tyska enhetsverkets fullbordande. Det kan förtjena påpekas, att författarens fader vid denna tid var sitt lands representant i Hamburg och i sina delvis i de engelska blå böckerna meddelade rapporter företrädde en mot de tyska sträfvandena sympatisk ståndpunkt. På enskilda punkter kunna naturligtvis anmärkningar göras mot Wards framställning, delvis beroende på att vissa delar af den nyaste litteraturen ej varit honom tillgänglig. Så t. ex. skulle Brandenburgs forskningar säkerligen ha modifierat och utfyllt framställningen af förhållandet till Frankrike och den tyska politiken åren före och under 1866. Särskild betydelse får detta, då Sybels behandling af det till hans förfogande ställda officiella depeschmaterialet visat sig lämna ett och annat öfrigt att önska i afseende på noggrannhet och fullständighet. Den öfversikt, som ges af schleswig-holsteinska frågans tidigare skeden skulle gifvetvis ha profiterat af kännedom om Erslevs utmärkta undersökning om Augustenburgarnas arfsanspråk. Fram-

ställningen af Bismarcks framtidsdigra förhandlingar med Napoleon III i Biarritz 1865 förråder ingen bekantskap med Festers viktiga undersökning (i Deutsche Rundschau, bd. 113). I sin redogörelse för Hohenzollernkandidaturens historia åter stöder sig Ward i allt väsentligt på samme tyske forskares grundläggande aktsamling. Egendomligt nog synes förf. ej haft kännedom om Festers samtidigt utgifna undersökningar i frågan, lika litet som om Hesselbarths betydelsefulla inlägg: *Drei psychologische Fragen zur spanischen Thronkandidatur Leopolds von Hohenzollern.* Teckningen af Versailles-förhandlingarna vid enhetsverkets fullbordande skulle blifvit mera tillfredsställande, därest förf. användt Brandenburgs undersökning (i festskriften för Max Lenz) och hans i den bekanta Teubnerska serien ingående urkundssamling. Däremot hade saklöst kunnat utelämnas hänvisningen till Ruvilles skäligen obestyrkta hypotes om den roll de bekanta Cerçay-dokumenten skulle spelat i förhandlingarna med sydstaterna.

I allt väsentligt är emellertid Wards arbete mycket förtjänstfullt. Det ger den engelska världen en grundlig och lidelsefri framställning af det tyska enhetsverkets tillkomst, vid nuvarande tidpunkt dubbelt betydelsefull. Man må hoppas, att förf. skall blifva i tillfälle att fullborda äfven den tredje volymen, som skall behandla det nya tyska rikets utveckling under den förste rikskanslerens tid.

— Bland de historiska undersökningar, som framkallats genom det pågående världskriget, finnas vid sidan af den stora mängden ur historisk synpunkt betydelselösa partiskrifter många af bestående värde. Det är ej blott den närmaste tidens historia, som genomarbetats i syfte att finna den nuvarande krisens orsaker; äfven långt tillbaka liggande epoker hafva vunnit ett nytt intresse, och vid deras behandling kunna synpunkter framkomma, som äro af betydelse äfven för den nuvarande situationen. Ett par tyska skrifter af denna art synas vara värda ett allmännare beaktande.

De beskyllningar, som framställts mot tyskarne, att de sträfva efter världsvälde och hota att undertrycka andra nationers frihet, ha framkallat en skrift af H. Finke med titeln *Weltimperialismus und nationale Regungen im späteren Mittelalter* (Freiburg i B. & Leipzig 1916; 64 sid.; pr. 1,50 mark). Författaren, professor vid det katolska universitetet i Freiburg, följer här utvecklingen af världsimperialismens idé genom seklerna. Han tar till utgångspunkt det romerska världsriket, som var en kosmopolitisk enhetsstat. Genom germanerna bereddes åter möjligheter för en nationell utveckling. Men under större delen af medeltiden härskade i teorien föreställningen om världsväldet, nu med kristen helgd genom Augustinus' lära om Gudsstaten. Förf. framhåller, huru föga verkligheten svarade mot teorien. Den ende, som i praktiken sökt genomföra världshärskaridén, var Henrik VI, hvars omfattande politik i korthet skisseras. Men inom litteraturen och allmänna meningen var världshärskartanken rådande. Äfven påfvarne betona med några undantag kejsarnes världs-

makt, som bör användas till kyrkans skydd och trons utbredande. I 12:e årh. når världshärskartanken sin största utbredning. Det 13:e årh. däremot utmärkes af påfvarnes försök att göra sig till innehafvare af världshärskarmakten, ett anspråk, som drifves till sin spets med Bonifacius VIII. Under hans tid utkämpas äfven inom litteraturen en strid mellan anhängare och motståndare till världsväldet. Intressant är framhållandet af konung Roberts af Neapel betydelse; denne yrkade afskaffandet af kejsardömet. För världskejsardömet kämpade konung Fredrik II af Sicilien och Dante. Finke tecknar sedan i korta drag den nationella känslans framväxt i motsats till enhetstanken med början under 12:e årh.; vid midten af 1400-talet framträda nationalstaterna fullt utbildade. Humanismen verkar kraftigt för väckande af den nationella känslan. Ehuru faktiskt nationalstaterna segrade öfver världsimperiet, fortlefde likväl dettas idé och har framträdt vid flera tillfällen under nyare tiden. Men det nya Tyska riket kan under inga omständigheter tänkas uppbära världsimperialismens idé, ty det hvilar på nationalstatens grund och kan ej heller finna stödet af en världsreligion, då tyske kejsaren måste opartiskt härska öfver sina i religiöst afseende söndrade undersåtar.

Finke lämnar sålunda i sin lilla skrift en öfversikt af medeltidens historia ur synpunkten af kampen mellan de enande och söndrande krafterna. Framställningen är kortfattad, och mycket antydes endast med få ord. I anmärkningarna utreder förf. närmare en del frågor samt lämnar synnerligen värdefulla hänvisningar till litteratur, som berör de af honom behandlade frågorna.

Ett ämne, som är något besläktadt med Finkes, behandlas af K. Burdach i hans bok *Deutsche Renaissance. Betrachtungen über unsere künftige Bildung* (2:a uppl. Berlin 1918; 99 sid.; pr. 3,00 mark). Men under det att Finke skärskådar brytningen mellan nationalstat och universalstat, upptar Burdach till behandling frågan om nationell bildning eller allmänt mänsklig. Detta spörsmål har väckts genom yrkanden, som under världskriget framkommit i den tyska litteraturen, »att Tyskland ej blott i politiskt utan äfven i kulturellt afseende skall försöka stå på egna fötter; man vill framkalla en *tysk* renässans, en nationell bildning, som skall byggas upp af endast tyska element med utskiljande af allt främmande. Detta främmande, menar man, har kommit in i den tyska kulturen främst genom upptagandet af den italienska renässansen, hvilken betraktas som ödesdiger för Tysklands nationella odling. För att visa det oberättigade i denna uppfattning undersöker Burdach, i hvad mån man öfverhufvud kan tala om en rent tysk bildning, och därvid lämnar han i själfva verket en öfversikt af det tyska folkets andliga kultur från dess första framträdande i världshistorien till nuvarande tid. Tyngdpunkten af framställningen ligger på medeltiden, rörande hvars historia författaren gjort sig känd såsom framstående forskare (hans förnämsta arbete är en stor monografi öfver Cola di Rienzo).

Sin uppfattning af den tyska kulturen under medeltiden sammanfattar Burdach i följande ord: »Eine gemeinsame nationale Kultur

hat das deutsche Mittelalter, seitdem es eine deutsche Litteratur gibt, nicht mehr besessen». Redan den allra tidigaste tyska litteraturen stod under inverkan af den klassiska. Ej ens de verk, som prisas som blomman af tysk medeltidskultur, Niebelungenlied, Wolfram von Eschenbachs eller minnesångarnes verk, äro fria från vidtgående påverkan af klassisk litteratur, delvis förmedlad genom franska författare. Renässansen har sålunda ej kunnat förstöra en nationell tysk andlig kultur.

Förf. kommer sedan in på den italienska renässansen, rörande hvars karaktär han gör en fin utredning. Renässansen var enligt hans uppfattning från början en rent italiensk rörelse. Men då den motsvarade de andliga behofven äfven hos Europas andra folk, särskildt af en religiös frigörelse, spred den sig snart och blef en världskultur. Till Tyskland kom den redan på 1300-talet med Cola di Rienzo. Intressant är här förf:s uppfattning af kejsar Karl IV. Han är »der bedeutendste Statsmann unter allen Trägern der alten deutschen Kaiserkrone». Med uppgifvande af tanken på världshärskardömet sökte han med Böhmen som medelpunkt skapa en stark tysk stat; han var sålunda en föregångare till den preussiska politiken. Samtidigt sökte han föra renässanskulturen till Tyskland.

Denna första rennässans skapade emellertid ej i Tyskland en kraftigare andlig kultur. Detta skedde däremot i Frankrike, och härifrån utgick en ny världskultur, som spred sig öfver Europa och äfven härskade i Tyskland; det var ett slags fransk kulturimperialism. Mot denna började opposition på skilda håll under 1700-talet. I Tyskland återgick man till antiken, och där skapades en andra renässans. Kulturimperialismen, representerad af den franska odlingen, är i Tyskland öfvervunnen genom den nationella kulturen, och denna nationella kultur skall man vårda och utveckla. I undervisningen bör man därför söka bevara sambandet med den äldre inhemska kulturen. Men då denna är beroende af antiken, kan man ej tänka sig en lifskraftig nationell kultur annat än i samband med vidgad kännedom om den klassiska odlingen. Burdachs syfte är sålunda en nationell kultur, som dock ej bör afstänga sig från inflytelser från andra kulturer och som framför allt måste vårda arfvet från antiken.

Burdach ger här och hvar inblickar i äfven andra europeiska länders kulturutveckling (något färgade genom stämningen från världskriget). Hans skrift är liksom Finkes rik på väckande tankar och originella uppslag.

(*E. Fk*)

Gustaf II Adolfs första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626.

AF

NILS AHNLUND.

Våren 1625 stodo Brandenburgs ledande statsmän inför uppgifter, hvilkas lyckliga lösning helt visst skulle varit ett mästerstycke.[1]

De vanskligheter, Georg Vilhelms politik hade att öfvervinna, voro, det måste erkännas, öfver höfvan stora — och han öfvervann dem ej heller. I Wien, München och Warschau var han på det djupaste misstrodd: för sin andel i förberedelserna till den evangeliska koalitionen, som i längden icke kunde förbli en hemlighet, för sin vägran att erkänna den bayerska kurvärdigheten,[2] för sitt svågerskap med den svenske konungen, som inom det ultrakatolska lägret afskyddes som knappt någon annan protestantisk furste,[3] för sin komprometterande nya frändeförbindelse med den oberäknelige Bethlen, »pater mutationis», som samtiden kallade honom. Hans förhållande till Sachsen var snarast kyligt och hans ställning till de förbundna makterna präglad af många förbehåll. Den del han tagit i de evangeliska för-

[1] Föreliggande uppsats ansluter sig till och fortsätter den framställning, som publicerades i Historisk Tidskrifts förra årgång under titeln »Gustaf II Adolf och tyska kriget 1620—25».

[2] I ett bref af den 26 april 1625 uppmanade också Sigismund Georg Vilhelm enträget att erkänna Maximilians kurhatt. Bilaga till Camerarius' bref till Oxenstierna 1625, numera bland »Handlingar rörande tyska kriget 1625», Oxenstiernska samlingen, RA.

[3] I den 1624 utkomna skriften »Foedus et bellum hæretico imperium» heter det bl. a. om Gustaf Adolf: »Was soll ich reden von den Arctoischen Königen und von ihren gottlosen, ketzerischen und hexischen Unterthanen Wildichkeit — — — Was hast du dich mit Schweden einzulassen» o. s. v. Londorp, Acta publica, II, p. 745.

bundsplanerna kunde knappast sägas ha ledt till åsyftadt mål. Att endast Kristian af Danmark och några få med honom allierade nordtyska furstar trädde under vapen mot Habsburg, ingick säkerligen icke i hans beräkningar, och lika litet stämde det öfverens med hans antagliga önskemål, att Kristians och Mansfelds operationsområden förlades till Elbe tätt inpå Brandenburgs egna gränser i stället för mellan Rhen och Weser.[1] Inom kort skulle det också bli uppenbart, att det nya fälttåget icke stod att afvända från Brandenburgs egen jord. Georg Vilhelms valda position måste i längden bli ohållbar. Midt i korsvägen för de sammandrabbande intressena fordrade den neutralitetspolitik, han tills vidare ville häfda, en ovanligt energisk kraftkoncentration för att ha utsikter att bli lyckosam. Ett beslutsamt partitagande skulle knappt heller ha kunnat åsamka kurfurstendömet större trångmål och bryderi än de följande årens balanspolitik.

I Berlin var man fullt på det klara med ställningens vådor. Man underhandlade åt alla håll, ville hvarken öppet bryta med kejsaren eller uppge sina förbindelser med de förbundna. Då lyckades den kejserliga diplomatien genom ett kraftigt och öfverrumplande uppträdande att till en viss grad tvinga öfver kurfursten på sin sida. I juli 1625 infann sig i Berlin Karl Hannibal von Dohna — samme man som våren 1630 utsågs att förhandla med svenskarna i Danzig —, i afskrift medförande en instruktion för en engelsk gesandt, och lade det interciperade aktstycket under kurfurstens ögon; det visade tillräckligt, att Brandenburg ingalunda hållit sig utanför de antikejserliga sträfvandena. Dohnas ambassad förfelade icke att göra ett starkt intryck: Brandenburg började skilja sig från de förbundna och orientera sig åt motståndaresidan. Bland de i Haag på senhösten församlade diplomaterna fanns intet brandenburgskt ombud. Kurfursten hade helt enkelt vägrat att underskrifva instruktionen,[2] ehuru denna tycks ha gått ut på den passiva taktik, som klarast formuleras i föreskriften: »ad publicas deliberationes soll es nicht kommen».[3] Vid hofvet i Wien var till-

[1] Jfr Koser, Geschichte der brandenb. Politik, s. 402.
[2] Koser, a. a., s. 401.
[3] Denna instruktion måste nämligen vara identisk med det aktstycke under titeln »Instructio auf einen unbenannten Rath nach dem Grafen Hage wegenn der confederation», dateradt den 27 oktober 1625, som i utdrag aftryckes af Schybergson, Underhandl. om ev. allians, s. 104—105 not.

fredsställelsen stor öfver det omslag, man tyckte sig skönja i Georg Vilhelms hållning, och tankarna på ett kraftigare inskridande mot Brandenburg fingo förfalla, om sådana nu varit allvarligt på tal; åtminstone hade Tilly yrkat på att kejsaren måtte släppa kosacksvärmarna lösa mot Mark.[1]

Ej långt efter Dohnas besök i Berlin blef det kändt för Gustaf Adolf, att Brandenburg slagit in på en kurs, som mer och mer måste fjärma dess intressen icke bara från makternas i Haagkonventet utan också från Sveriges. Camerarius, som redan i juni uttalat farhågor för en strömkantring i Berlin,[2] kunde i augusti inberätta, att grefve Schwarzenbergs stigande inflytande varslade allt annat än godt för de förbundnas sak.[3] Han föreslog, att Gustaf Adolf måtte tillförsäkra sin svåger understöd med vapenmakt och söka förmå honom att intaga en klarare och mindre tvetydig hållning.[4]

Tanken att nödgas gripa Georg Vilhelm under armarna var helt visst icke främmande för Gustaf Adolf, som eljes långa tider intagit en skäligen afmätt hållning mot svågern.[5] Vi ha sett, att den redan 1620 diskuterades i svenska rådet[6]; den hade sedan föresväfvat konungen hösten 1624, då han för Bellin inskärpte, att ingen furste snabbare och kraftigare än han själf kunde lämna Brandenburg bistånd, om behof däraf någon gång skulle yppas.[7] Naturligt nog afsåg konungen, att Sveriges hjälp »mit einer mechtigen armada» skulle utgå i händelse af konflikt mellan Brandenburg och Polen; också hade han låtit Bellin förstå, att Sverige måste intressera sig för, att hertigdömet Preussens kust alltid

---

[1] Koser, a. a., s. 401, not (Tilly till Maximilian den 23 juni). Jfr Camerarius' bref till Oxenstierna 1625: passim.

[2] »Deus prohibeat ne quid indignum in se committat» [scil. elector Brandeburgicus]. Camerarius till Oxenstierna den 14/24 juni 1625. Schybergson, Sverige och Holland, s. 249.

[3] Den 19/29 augusti, ibid., s. 284. Schybergson har orätt tolkat pseudonymen »Andreas» i chifferbrefvet; därmed afses ej Fredrik af Böhmen utan Georg Vilhelm.

[4] Camerarius till Oxenstierna d. 20/30 okt. Schybergson, a. a., s. 321. Jfr f. ö. brefvet d. 5/15 augusti, ibidem, s. 275—276.

[5] Se t. ex. Hallenberg, V, s. 99—100, 101—102. — För Bellin klandrade Gustaf Adolf 1624 ganska oförbehållsamt kurfurstens politik mot Sverige. Bellins relation den 13 okt. 1624. Hammarstrands afskr. från Berlinarkivet, Ups. E. 379 H.

[6] Historisk Tidskrift 1917, s. 250.

[7] Bellins anförda relation.

stannade i kurfurstens oförkränkta besittning.[1] Det är utan vidare klart, att denna intressegemenskap grundade sig på Sveriges fördel af att äga ett vänskapligt eller åtminstone neutralt bälte på en del af den farligaste fronten mot Polen. Men ju mer Preussen förvandlades från polsk utfalls- till svensk infallsfront, desto större fördel blefve det ju för Sverige, om man finge räkna på stödjepunkter i hertigdömet för kriget med Polen. Att i godo vinna Danzig för Sverige tycktes möta oöfvervinneliga hinder; att eröfra den starkt befästa staden var ett vidtutseende företag, och besittningen af det i Danzigs närhet belägna Putzig måste anses ganska osäker med den fasta köpstaden i ryggen, en omständighet som synes förklara, att Putzig efterhand försvinner ur Gustaf Adolfs planer. Däremot befunno sig inloppen till både Frisches och Kurisches Haff i Georg Vilhelms hand. Vid det förra låg Pillau, på den tiden endast en by med en skans, behärskande tillträdet till en del af polska Preussen med östra Weichselarmen; vid det senare låg Memel, helt nära Kurlands gräns i norr och mynningen af floden af samma namn i söder. Otvifvelaktigt hade konungen ständigt haft dessa viktiga hamnar i ögonmärke; så tidigt som 1617 hade han intresserat sig för Memel och förskaffat sig en planritning däraf.[2] Hans yttrande till Götzen våren 1625 innebar måhända en antydan om, att han i nödfall skulle komma att sätta sig fast på hertigdömets kust.[3] Planen mognade under det polska fälttåget 1625. Med den nya riktning, som Brandenburgs politik vid samma tid tog, förelågo mindre utsikter än någonsin för att kurfursten godvilligt skulle gifva sitt samtycke.

Det tre månader långa sommar- och höstfälttåget förde de svenska vapnen öfver det polska Livlands gränser in i Littauen och Kurland. I början af augusti, alltså innan ännu Birse, Bauske eller Mitau fallit, syns konungen ha hyst tankar på att utsträcka sitt tåg längre söderut till Littauen. Ett sådant företag förutsatte emellertid sydligare fasta punkter

---

[1] »Undt da wehre abermahlen keiner als er, der mehr interesse dabey hette, damit so staatliche Meerhaafen in keinen andern dann E. Churf. Durchl. handen gerahten möchten.» Bellins relation.

[2] Jfr Hist. Tidskr. 1917, s. 258, not 4.

[3] Ibid., s. 289.

vid kusten. Memels betydelse låg i öppen dag; därifrån öppnade sig vägen inåt Samogitien och Littauen. Men besittningen af Memel fordrade samförstånd med Brandenburg. Ett ögonblick har också Gustaf Adolf varit betänkt på att underrätta sin svåger om sin plan, och Oxenstierna erhöll befallning att genom Götzen drifva underhandlingar därom. Memel skulle, om kurfursten tilläte svenskarna att någon tid taga det i användning, sedan utan förfång för denne godvilligt återställas. För tillfället fick emellertid planen förfalla.[1] Det är möjligt, att inlupna underrättelser om ställningen i Berlin inverkat; det är också möjligt, att den nordligare riktning fälttåget fick utgör anledningen till att korrespondensen till en tid inhiberades angående denna underhandling.

Uppskofvet kan dock icke ha varat längre än inemot ett par månader. Troligen i slutet af september har från svensk sida en framställning i saken gjorts till Brandenburg. Som det var att vänta, blef svaret helt och hållet afböjande; kurfurstens länder kunde icke öfvergifva den neutralitet, de hittills iakttagit.[2] Georg Vilhelm gjorde Gustaf Adolf uppmärksam på, att Preussens länsherre, Sigismund, anmanat honom att sörja för de preussiska hamnarnas trygghet; underläte han detta, skulle han ställas till svars för sin försummelse.[3] Att Sigismund var allvarligt orolig för ett svenskt angrepp på Preussen, är tydligt. Preussens oberräte fingo af honom uppmaningar att befästa passagen vid Pillau, och Sigismund bedref saken genom en särskild legat. I Preussen var man mer orolig för Memels öde, men i allmänhet litade man på, att svenske konungens frändskap med kurfursten skulle vara en garanti mot hvarje ockupation.[4]

---

[1] Den passus i Oxenstiernas bref till von Götzen den 5 augusti 1625 (Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 136, not), som berör denna sak, har nämligen i konceptet öfverkorsats.

[2] Götzen till Oxenstierna den 20 okt. Oxenstiernska saml., RA.

[3] Referat af kurfurstens bref i Oxenstiernas skrifvelse till Götzen den 5 jan. 1626. A. a., I: 3, s. 294. — Konrad von Falkenberg berättar i januari 1626 i bref till Axel Oxenstierna från Berlin, att en polsk gesandt för någon tid sedan anländt till därvarande hof med begäran från konung Sigismund att få lägga krigsfolk kring Pillau, »på dhett han kunde komma dhess snarare till siööss». Berlin den 19 jan. 1626. A. a., II: 11, s. 545.

[4] Lohmeyer, Zur altpreussischen Geschichte, s. 14. Jfr Piasecki, Chronicon gestorum, s. 456.

Brandenburgs afslag blef kändt af Gustaf Adolf i december.[1] Hans taktik kom nu att gå ut på att hålla Georg Vilhelm i ovisshet: »icke i thet hop honnom at öfvertala uthan hollan suspens, hvad jagh i sinnet hafver», fortsatte han underhandlingen.[2] Dock skydde han icke att ännu en gång klart och tydligt förnya sin begäran. Utförligt sökte Oxenstierna i ett bref till Götzen, dateradt Wolmar den 5 januari, vederlägga de invändningar, som anförts från brandenburgskt håll.[3] Hvad skulle väl kurfursten ha att frukta från Polens sida, sedan svenskarna väl fått fast mark på preussiska kusten? Det kom nu icke an på, hvad Sigismund hade rättighet att invända, utan hvad han verkligen skulle våga. Ville han skada Brandenburg — och allt talade för, att han ville det — skulle han nog af Brandenburgs hållning i den tyska krisen finna lämplig förevändning; hufvudsaken var emellertid, att han tilltrodde sig möjlighet därtill. Hvem kunde förebrå kurfursten något, om det befästa Memel uppläts åt svenskarna efter en skenbelägring? Alla skulle tro, att det skett mot kurfurstens vilja. Gustaf Adolf skulle med Memel i sin hand snart nog bringa polska kriget till slut och för framtiden alltid vara Brandenburg förbunden för hjälpen. Och för öfrigt, trodde man väl i Berlin, att man i längden skulle undgå den annalkande stormen? »Kejsaren har nu inne Magdeburgs, Halberstadts och Hildesheims stift; nedersachsiska kretsen lystrar till ligans arméer; Wallenstein står redan i grannskapet af Mark, han finns *in vestibulo vestro*. — — — Lika mycket, om I blifven de första, de sista eller de mellersta, som falla offer för våra gemensamma fiender!»

Det är intet tvifvel, att underhandlingarna med Brandenburg nu fått en vidare syftning för konungen än då de några månader tidigare först inleddes. Planen på ett infall i Littauen från Memel var knappt längre aktuell. Oxenstiernas nyss anförda bref skrefs ett par dagar före slaget vid Wallhof; det blef allt tydligare, att Preussen skulle bli

[1] Götzens bref till Oxenstierna af den 20 okt. är försedt med påpåteckningen, att det ankom den 22 dec. 1625. Att konungen något tidigare fått bref från kurfursten, framgår af hans bref till Oxenstierna den 19 dec. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 1, s. 295.
[2] Anfördt bref till Oxenstierna.
[3] A. a., I: 3, s. 294—296.

krigsskådeplats nästa sommar, och att fälttåget i Livland komme att inskränkas till defensiv under de la Gardies öfverbefäl. I början af 1626 var konungens beslut härom fattadt[1]; det är mot denna bakgrund vi ha att se förhandlingarna med Georg Vilhelm om Memels öfverlåtande. Förutsättningen för det nya polska fälttåget var, att polackerna vägrade fred eller ett varaktigare stillestånd.[2] Det var visserligen icke att vänta, att Sigismund i detta afseende skulle visa större efterlåtenhet än förr, eller att en mer betryggande uppgörelse med Polen skulle kunna utverkas, men om verkligen någon sådan kunde åstadkommas, hade Sverige på nytt fria händer. Och det tyska kriget visade en allt mer oroande utveckling.

Hösten 1625 synes Gustaf Adolf ha uppgifvit hvarje tanke att ingripa i Tyskland. »Mig behöfver man icke mera», skref han den 2 november till pfalzgrefven Johan Kasimir, »jag tror icke heller, att jag kan göra någon nytta i Tyskland — det skulle då vara, att högsta nöden gjorde det oundvikligt, hvilket Gud nådeligen afvände.»[3] Hans passivitet i fråga om Haagkonventet i november står fullständigt i samklang med denna hans uppfattning. Genom att sätta den polska diversionsplanen i verket menade han sig i stället fylla sin anpart i kampen. Den större redobogenhet att tillmötesgå hans föregående uppslag, som vid samma tid visades från mecklenburgsk sida, förändrade icke hans hållning; Adolf Fredriks sändebud, som i oktober besökte honom, fingo utan tvifvel den uppfattningen, att konungens planer närmast voro riktade på Preussen.[4] Säkerligen är detta förklaringen till att förbindelserna med Mecklenburg för en lång tid alldeles afbrötos.[5] Från tiden omkring årsskiftet förspörjes emellertid ett positivare intresse för den tyska krisen från Gustaf Adolfs sida. Underrättelserna om Wallensteins framryckning ha med all säkerhet sin del däri; den påtänkta nya sammankomsten i Haag var också en anledning. I december beslöt konungen att ditsända Per Banér

[1] Hallenberg, V, s. 430—431.
[2] Ibidem.
[3] Styffe, Gustaf II Adolfs skrifter, s. 372.
[4] Hallenberg, V, s. 408. — Gustaf Adolf till Adolf Fredrik den 8 okt. 1625. Styffe, s. 460—463. Jfr f. ö. Hist. Tidskr. 1917, s. 290.
[5] Winterfelds relation, se Hist. Tidskr. 1917, s. 290 not.

som sin representant. »Som Hagensche conventen är alles hop», skref han till Oxenstierna, »så voret gåt, at vij och then besöchte, ty komme vij icke til begynnelsen, så skadar thet icke, at thet sker til endan, på thet man må vetta hvad sket är, och hvad i verlden låtter».[1] Han visste nogsamt, att kejsaren var Sverige gramse och sökte dess skada; om underhandlingar i godo ej förde till något resultat, vore Sverige i sin fulla rätt att bistå sina vänner. Men denna hjälp måste stå i höjd med rikets krafter och anseende, och den finge ej heller köpas till alltför billigt pris.[2] Vi veta icke, om instruktionen för Banér verkligen utfärdats; i hvarje fall är någon sådan icke bevarad.[3] Upplysningar om den plan för samverkan med de allierades vapen, som konungen ämnat låta Banér framlägga i Haag, stå oss emellertid till buds ur andra källor. Samma bref från Oxenstierna till Götzen, som nyss refererats, visar också, att Gustaf Adolf vid nyåret var beredd att acceptera Oderlinjen som stödjebas och infallsväg för en eventuell svensk expedition till Tyskland, i strid med hans hittills ständigt vidhållna mening om dess olämplighet.

Det vill synas, som om denna omsvängning i rätt hög grad influerats af farhågorna för Östersjökustens säkerhet och känslan af att Pommern i särskildt hög grad vore utsatt för faran af kejserlig ockupation. Bayerns successionsanspråk på detta land efter den regerande ättens utslocknande med den nye hertigen Bogislavs död voro tillräckligt kända, och från svensk sida försummades nästan aldrig något tillfälle att med tillbörligt eftertryck framhäfva de framtidsutsikter, som förverkligandet af dem betydde, för Georg Vilhelm och hans diplomater[4]; Brandenburg var ju också en intressent i hertigens bo. Så tidigt som i mars 1625 hade man i Sverige fruktat, att kejsaren skulle tvinga

[1] Till Oxenstierna den 19 dec. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 1, s. 295.

[2] Gustaf Adolf till Oxenstierna den 16 dec. A. a., II: 1, s. 292.

[3] Jfr det följande, s. 86. — I svenska registraturet 1626 finnes under datum den 5 febr. ett kreditiv för Per Banér till Danmark, hvilket antyder, att också instruktion utfärdats; det var tydligen meningen, att han öfver Danmark skulle resa till Haag.

[4] Så t. ex. Oxenstierna i brefvet till Götzen den 5 januari 1626: »Pomeraniam Bavarus jam deglutiit et devorabit breve (nisi se quis obiiciat serio) obtentu juris, munitus auctoritate imperatoria et pellectus spe magnæ prædæ . . .» A. a., I: 3, s. 296.

Pommern att mottaga en armé på 12,000 man i inkvartering.[1] Man tyckes ha haft en ganska stark förkänning af de spansk-österrikiska flottplaner, som voro i görningen redan i slutet af år 1625, men som först ett stycke in på nästa år skulle bestämdare inrikta sig på Östersjön, och af vissa skäligen dunkla projekt om förvärf af pommerskt kustområde, som ledde sitt ursprung från infantinnans hof i Brüssel.[2] I själfva verket hade just vid denna tid Östersjöfrågorna börjat gripa in i såväl den kejserliga som den spanska politikens beräkningar, och både i Madrid och i Wien räknade man med Sverige som motståndare. I slutet

[1] Oxenstierna till Camerarius d. 13 mars 1625. A. a., I: 3, s. 45—46. — De bayerska anspråken voro särskildt aktuella 1625 efter hertig Filip Julius' död.

[2] Visserligen springa de spanska planerna först med Brüsselkongressen i maj 1626 öfver till Östersjön, men redan åtskilligt dessförinnan funnos tankar i samma riktning, och, väl att märka, Gustaf Adolf var tidigt dessa trefvande planer på spåren. Af synnerligt stort intresse är härvidlag en odaterad relation af Kristoffer Ludvig Rasche, som emellertid måste härröra från början af 1626, troligast januari; den redogör för Rasches kunskapande verksamhet vid hofven i Güstrow och Stettin från slutet af september 1625 och följande tid. Han skuggade då med sin hustru Reginas hjälp hertig Julius Henrik af Sachsen—Lauenburg, som vid pommerska hofvet giljade till hertiginnan Anna af Croy, Bogislavs syster. Hon mottog flere giftermålsanbud; äfven Kristian IV begärde hennes hand för en af sina söner (Oxenstierna till Levin von Knesebeck d. 2 juni 1625. A. a., I: 3, s. 86). Hvad som gjorde hertiginnan så eftersträfvad var utsikten att genom henne få stiftet Kammin. Rasche kom snart på spåren, att hertig Julius Henrik handlade i samförstånd med Brüsselhofvet, och lyckades genom flere mellanhänder utröna, »dass die Infantin und gantze spanische Liga gern sehe, dass die Hertzogin von Croye einem papistischen Herrn wie darumb vermehlen würde . . .» Bakom giftermålet skymtade Spanien ett framtidsperspektiv, som i djärfhet icke ger de senare wallensteinska flottplanerna efter. Ligan och Spanien voro intresserade af saken — så hade Julius Henriks egen adjutant förklarat — »fürnemblich wegen des Königs in Schweden, als an welchen heutiges Tages die Liga mehr dann an einigen evangelischen Potentaten stiesse, sesse ihnen gar zu tief und fest in seinen Bergen undt Klippen undt möchte man ihm nimmer mehr, es were dann zu Wasser, aus Deutschland beykommen». Sigismund hade af kejsaren, Spanien och ligan fått löfte om hjälp för ett angrepp på Sverige; detta skulle ske »zu Wasser aus Pommern, zu Lande durch die Muscow oder Lifland und auch durch Dannemark», ty med Kristian IV vore det snart ute. Rasches skrifvelser till K. M:t, Germanica, RA. — I juni 1625 hade också svenska regeringen skrifvit till domkapitlet i Kammin med uppmaning att till koadjutor utse en medlem af det brandenburgska huset. Tysk-latinska registraturet 1625 under datum den 4 juni, RA.

Oafsedt hvilka underrättelser man tilläfventyrs trodde sig äga om spansk-polska flottplaner, hyste man i Sverige ständigt farhågor för flottrustningar i Danzig, och ej minst var detta fallet våren 1625. Den 3 april erhöll David von Osten befallning att bege sig dit för att utspana, hvilka örlogsskepp som låge i Danzig eller Putzig, och om värfningar skedde i Preussen för Sigismunds eller staden Danzigs räkning. Tysk-latinskt registratur 1625, RA.

af 1625 utfärdades instruktioner för en spansk beskickning till konung Sigismund, hvars hufvudvärf veterligen varit att förmå honom att öfvergå till angrepp på Sverige och i så fall tillförsäkra honom bistånd. Denna underhandling kom visserligen icke att bära någon frukt, då Sigismund upptogs af åtgärderna att mota det väntade svenska anfallet.[1] På kejserligt håll sväfvade man ej i okunnighet om den egentliga innebörden af Sveriges förhandlingar med de nordtyska ständerna. Redan i slutet af 1624 hade man hyst farhågor för en svensk landstigning,[2] och kort därefter röjdes hemligheten med det svenska krafvet på Wismars öfverlåtande.[3] Det var ej blott Mecklenburg, hvars hållning föreföll misstänkt; de pommerska hamnarna ansågos tidigt böra hållas under noggrann uppsikt.[4] För Gustaf Adolf hade Pommern hittills intagit ett ganska obemärkt rum under förhandlingarna om ett tyskt fälttåg, och på förslagen att landstiga där och framtränga efter Oder hade han icke velat lyssna. Förbindelsen med Mecklenburg spelade då en vida betydelsefullare roll för hans tyska politik, och det kom så att förblifva ända fram till de dagar, då frågan om Stralsund blef brännande. Hans accepterande af Oderlinjen vid ingången af år 1626 utgör således ett tillfälligt afsteg från, icke ett afbrytande af denna linje. Att orsaken till denna föränd-

[1] Om Solres och d'Auchys uppdrag se Gindely, Die maritimen Pläne der Habsburger (Wienakademiens Denkschriften, B. 39), s. 3. d'Auchy afreste enligt Gindely (a. a., s. 8) först 1627, men af Kobierzyckis Historia Vladislai finner man, att Solre redan 1626 framburit sitt ärende för Sigismund före det svenska fälttågets början (a. a., s. 927 ff.). Den eljes välunderrättade K. — han bygger för vissa partier af sin skildring på spanska dokument i sin ägo (a. a., s. 931) — uppger, att d'Auchy kvarstannade efter Solres afresa (s. 930). Solres ambassad 1626 blef i hvarje fall känd; Camerarius anför i okt. 1626 en del förslag, som han skulle ha framställt för polska hofvet. C. till Oxenstierna d. 1 okt. n. st. 1626. Schybergson, Sverige och Holland, s. 447. Oxenstierna nämner den 18 nov. (till konungen, Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 406) den spanske gesandten hos Sigismund »i förledne somres». — Solre (eller Solra) instruerades i januari 1626 för sin ambassad till Polen och lämnade samma månad Brüssel. Hans egentliga värf uppges ha varit att arbeta för de planerade nya spanska handelskompanierna. Mares, Die maritime Politik der Habsburger in den Jahren 1625—28, Mittheilungen des Instituts für Oestereichische Geschichtsforschung I, s. 556.

[2] Instruktion för Henrik Husanus den 8 dec. 1624 till Lybeck och andra hansestäder. Moser, Patr. Archiv, I, s. 81—88.

[3] »Nam et regem Sveciæ portum in mari Balthico expetevisse, mihi nunc certum Dom. Husanum Cæsari prodidisse». Camerarius till Oxenstierna d. 17/27 mars 1625. Schybergson, a. a., s. 176—177.

[4] Johan Georg af Sachsen till kejsaren d. 16/26 aug. 1624. Hurter, Kaiser Ferdinand II, IX, s. 393.

ring är att söka i hans fruktan för att de fientliga intressena skulle få fast mark vid pommerska kusten, torde på ganska starka grunder kunna antagas, ehuru fullständiga bevis ej stå att förebringa. Också hade han redan sommaren 1625 genom Gabriel Gustafsson Oxenstierna försäkrat Stralsund om sin beredvillighet att bistå staden, om den komme i nöd, och anmanat borgerskapet att erkänna Brandenburgs successionsanspråk.[1]

I hvarje fall var Gustaf Adolf icke främmande för tanken att träda öfver på Brandenburgs sida, om kurfurstendömet till slut skulle nödgas uppgifva sin neutralitet och afbryta sitt närmande till kejsaren, och tydligen har i detta sammanhang hänsynen till Pommern icke oväsentligt inverkat. I sitt förut omnämnda bref till Götzen af den 5 januari 1626 gaf äfven Oxenstierna en klar och öppen försäkran om svensk hjälp för Östersjökustens tryggande mot kejserliga och polska planer: blefve det nödvändigt, vore Gustaf Adolf beredd att inskränka sig till försvarskrig mot Polen och med sina hufvudkrafter bistå sina tyska vänner och främst Brandenburg. Med situationens förändring hade konungen nu uppgifvit sitt motstånd mot Oderlinjen. Om Brandenburg råkade i verklig fara, borde därför kurfursten i samförstånd med Pommern i tid varsko Sverige och anstalter träffas för att den svenska landstigningen ostördt kunde äga rum i Stralsund och Stettin.[2] Det är första gången, Stralsund på allvar ställes i samband med Gustaf Adolfs tyska fälttågsplaner.[3]

[1] Instruktion för Gabr. Oxenstierna d. 25 juni. Hallenberg, V, s. 339. Meningen kan dock icke ha varit, att dessa brandenburgska kraf genast efter hertig Filip Julius' död skulle träda i kraft med förbigående af Bogislavs rätt.

[2] Oxenstierna till Götzen d. 5 jan. 1626, Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 296—297. Jfr hans bref till Bellin samma dag, ibid., s. 299—300. Kort förut synes konungen själf ha tillskrifvit Georg Vilhelm i saken. I Rasches instruktion för beskickningen till Berlin våren 1626 — hvarom se forts., s. 92 — hänvisas nämligen till »nostris [scil. literis] nuperis Barsonio transmissis» och till Oxenstiernas bref till Götzen. Gustaf Adolf uppehöll sig ända till de sista dagarna af december 1625 i Bersohn; den 2 jan. 1626 träffas han i Kokenhusen; se a. a., II: 1, s. 297 och 301.

[3] Denna omständighet har icke observerats af W. Carlsson i hans arbete Gustaf II Adolf och Stralsund 1628—juli 1630, som ger en sammanfattning af Sveriges förhållande till Stralsund under 1620-talet. — Det kan tilläggas, att konungen eljes vid denna tid hyste misstro mot Stralsund; han menade, »dass man uf dieselbe ein scharfes auge haben und was sie in Schilde führete wohl in acht nehmen sollte». Winterfelds relation. E. 379 H, Upsala.

Det synes säkert, att Gustaf Adolf öfverlämnat detta uppslag, som ju anknöt till Götzens förslag våren 1625, helt och hållet till Brandenburgs afgörande, och att han icke vidtagit andra åtgärder för att delgifva de evangeliska makterna sin ändrade mening om Oderlinjens lämplighet. Det stod ju Georg Vilhelm öppet att underhandla vidare i saken med Pommern och med Danmark. På sätt och vis hade konungen alltså gifvit sin frände valet fritt mellan ett svenskt fälttåg i Preussen eller i Pommern; i Oxenstiernas bref till Götzen framställas båda planerna jämsides. Med den nya orienteringen af Brandenburgs politik måste båda alternativen synas föga lockande — den pommerska linjen i hvarje fall mindre lockande nu än vid tiden för Götzens beskickning —, men ingenting vitsordar klarare dess ovilja mot en inblandning i det svensk-polska kriget än den omständigheten, att kurfursten till slut skulle välja en svensk landstigning i Pommern. Gustaf Adolfs eget val måste gifvetvis i viss mån bli beroende af svaret från Brandenburg, men på förhand kunde han antagas vara mest benägen för det preussiska tåget, beredd som han säkerligen var att lämna Georg Vilhelms protester utan afseende; vi ha sett, att hans beslut i hufvudsak redan var träffadt. I alla händelser blef hans val under loppet af februari 1626 oryggligt. Det behöfver ej heller framhållas, att han allt ifrån början ställt den pommerska expeditionen på framtiden och gjort dess realiserande beroende af den tyska krisens utveckling.

Som ett uttryck för att detta beslut numera ej stod att ändra torde man ha att betrakta inhiberandet af Per Banérs påtänkta beskickning till Haag. Oxenstierna afstyrkte densamma; han fann det bättre att se tiden an och afvakta de allierades anbud; först och främst borde dessa erkänna Sveriges krig med Polen *pro causa communi*. Konungen fann hans skäl talande, och Banérs ambassad inställdes.[1]

[1] Oxenstierna till konungen den 10 febr. 1626. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 307—308. Konungen till Oxenstierna den 3 mars. A. a., II: 1, s. 305. Till att börja med uppsköts Banérs resa på obestämd tid, hvilket var liktydigt med att den aldrig kom till stånd. Att underrättelsen om att Camerarius skulle komma till Sverige kan ha bidragit, är påpekadt af Schybergson, Sverige och Holland, s. LXVIII —LXIX, not.

Att det stundande fälttåget skulle komma att vändas mot Preussen och icke mot Pommern, framgår kanske klarast af Gustaf Adolfs förhandlingar med Ryssland och med Bethlen Gabor, till hvilka han vid alldeles samma tid, i februari 1626, tog initiativet.

* * *

I den stora polska diversionsplanen, som, antydd i sina hufvuddrag eller fast utformad, 1620, 1623 och senare framlagts af Gustaf Adolf under hans förhandlingar med makterna, ha vi sett främst Bethlen Gabor men äfven Ryssland gång efter annan framskymta. När konungen nu gick att med sitt rikes egna krafter angripa Polen i Preussen, uppgaf han ej därför planen att frambesvärja en östeuropeisk anfallsstorm mot Polen.

Både i Sverige och i Siebenbürgen hade yppats ett kännbart behof af att knyta fastare förbindelser inbördes och åstadkomma direkt diplomatisk beröring mellan länderna. Bethlen Gabors försök i denna riktning i senare hälften af 1624 hade strandat,[1] och det dröjde en tid innan nya ansatser gjordes. De sändebud, Bethlen afsände till Holland och Tyskland, synas väl ha fått i uppdrag att också bege sig till Sverige men kommo aldrig dit.[2] Å sin sida hade Gustaf Adolf sökt vinna kontakt med Bethlen genom de siebenbürgare, som uppehöllo sig i Haag och särskildt Berlin.[3] Camerarius, som tidigt ifrade för vapensamverkan mellan de två furstarna, hade redan i april 1625 bragt en

[1] Hist. Tidskr. 1917, s. 286, not 3. Det kan tilläggas, att det infångade siebenbürgska sändebudet var den från de följande årens diplomatiska historia kände Matthias Quad; se utdrag af Quads bref till Camerarius, dat. Weissenburg den 23 januari 1625, bilaga till Camerarius' bref till Oxenstierna 1625, RA.

[2] Om Scultetus' beskickning se Wibling, s. 8. Också Quad hade fått i uppdrag att resa till Sverige — det framgår af hans inför Generalstaterna hållna tal (tryckt Londorp, II, s. 931 ff.), att han ämnat sig till Fredrik af Böhmen, Danmark, Sverige och Brandenburg — och Gustaf Adolf menade, att man på högsta ort i Berlin lagt hinder för hans resa. Winterfelds relation.

[3] De indirekta förbindelserna gingo genom v. Götzen, se Oxenstiernas bref till denne den 31 aug. 1625, Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 166—167, och Götzens till Oxenstierna den 20 okt., Oxenstiernska saml., RA. Jfr Gabriel Oxenstiernas instr. till Berlin den 25 juni, Hallenberg, V, s. 339.

svensk beskickning till Siebenbürgen på förslag.[1] Redan före det livländska fälttåget torde också ett sändebud dit ha afskickats. Det var filologen Janus Gebhardus, en af tidehvarfvets många internationella litterata ämbetsjägare; han hade 1625 anländt till Sverige för att där söka sin vetenskapliga bärgning, men som kalvinist hade han ej haft framgång. Han synes i stället ha erhållit ett diplomatiskt uppdrag af någon art till fursten i Weissenburg, men afskräcktes af vägens faror och längd och kunde på senhösten inberätta att han afstått från företaget.[2] Dock är det icke alldeles uteslutet, att Gustaf Adolf denna höst verkligen lyckats nå förbindelse med Bethlen.[3] I december var alltnog tanken på nytt uppe.[4] Emellertid dröjde det till början af februari följande år, innan det nya sändebudet, Filip Sadler, erhöll sina instruktioner.[5] För ambassaden till Siebenbürgen var denne man synnerligen skickad, da han sedan tidigare år var förtrogen med förhållandena i dessa trakter.[6]

Sadlers ärende var att förmå Bethlen Gabor till ett anfall på Polen. Medan den svenska, företrädesvis af fotfolk bestående hären landsteg i Preussen och eröfrade dess befästa städer, borde de siebenbürgska kavalleriskarorna infalla i Lillpolen. Förenade eller opererande i hvarandras grannskap skulle de två arméerna snart hota Polen med undergång; hade polackerna väl en gång förlorat i öppen batalj, skulle partisplitet och missnöjet hastigt nog förlama rikets motståndskraft. Därefter kunde angreppet riktas mot kejsaren i Schlesien. Både för Sverige och för Siebenbürgen vore det lättast, skulle Sadler framhålla, att framtränga

---

[1] Till Oxenstierna 1/11 april 1625. Schybergson, Sverige och Holland, s. 189.

[2] Janus Gebhardus till Oxenstierna, Rostock den 1 nov. 1625. Oxenstiernska saml., RA.

[3] Engelske ambassadören hos Porten Thomas Roe meddelar i ett bref till lord Conway, Konstantinopel den 21 november 1625, »that there was arrived at Cassovia, with the prince, an ambassador from the king of Swethland, to treath with him in the generall cause.» Negotiations of sir Thomas Roe, s. 473.

[4] Gustaf Adolf till Oxenstierna den 19 dec. 1625. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 1, s. 295.

[5] Westrin, Philip Sadlers beskickning till Siebenbürgen 1626, Historisk Tidskrift 1890, s. 170, not 2.

[6] Om Sadlers tidigare öden se den korta sammanfattningen af Boëthius, Filip Sadlers beskickning 1629—30, Hist. Tidskr. 1917, s. 205—206.

dit genom Polen; svenskarna ville ytterst ogärna genomtåga vänskapligt sinnade makters områden, och för Bethlen själf skulle det bli svårt att slå sig igenom Mähren med dess många fasta orter. I början af juli vore Gustaf Adolf beredd att gå i fält. Sin här skulle han söka uppbringa till 30,000 man fotfolk och 3,000 ryttare.[1]

Den försiktighet, som inskärptes i Sadlers instruktioner, visar, att konungen ansåg värfvet ytterligt ömtåligt, och att man räknade med motvillighet från Bethlens sida. Sadlers resa drog också ut på tiden; först i mars kunde han afresa från Stockholm, dit han kommit från Livland,[2] och de sista dagarna af denna månad lämnade han efter åtskilliga svårigheter Berlin.[3]

Kort efter det Sadler synes ha erhållit sitt uppdrag, afsändes en annan beskickning i liknande ärenden. Den 20 februari är instruktionen för Evert von Bremen och Henrik von Ungern till ryske storfursten daterad. Bremen var ståthallare i Reval.[4]

De två sändebudens värf röjer ett omisskännligt frändetycke med Filip Sadlers. Samma uppfattning af det allmänna politiska läget och af de katolska intressenas hotande öfvervälde delges den protestantiske fursten i Weissenburg och den ortodoxe i Moskva,[5] i det senare fallet måhända

[1] Promemoria för Sadler. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 1, s. 525—528. Sadlers instruktioner, Transsylvanica, RA. Jfr Wibling, a. a., s. 11—13. W:s uppgift, att Sadler fått order redan i dec. 1625, är felaktig men förklaras af konungens bref till kanslern den 19 dec.

[2] Camerarius till Oxenstierna den 4/14 mars 1626; brefvet saknar dateringsort men måste vara skrifvet i Stockholm. Afskrift i E. 388 Ups., i hvilken handskrift finnas åtskilliga af Camerarius' bref, som saknas i RA. och förbigåtts af Schybergson.

[3] Sadlers berättelse, Historisk Tidskrift 1890, s. 171 ff. Öfverste Plato skrifver till konung Gustaf Adolf (den 26 mars 1626, RA.), att Sadler genom hans mellankomst fått pass af kurfusten, »sonsten ihme unmueglich wäre durchzukommen».

[4] För förhållandet mellan Sverige och Ryssland den tid, vår undersökning omfattar, flyta de svenska källorna sparsamt. Så t. ex äro alla i RA. förr befintliga bref från de ryska tsarerna nu förlorade. Emellertid kan man utfylla luckan med en del regestuppgifter i en förteckning öfver »Storfurstens Breff i Ryssland» 1617—1632, Muscovitica. I allmänhet ha de svensk-ryska förhandlingarna 1620—1625 rört sig om mer oväsentliga ärenden. Viktigast äro Axel Mårtenssons ambassad 1619—1620 — se Hist. Tidskr. 1917, s. 250, not 1; sitt svar af tsaren erhöll han enligt nyss anförda förteckning den 18 febr. 1620 —, vidare Bengt Mattssons beskickning i samma sak nov. 1620 och slutligen underhandlingarna rörande tsarens 1622—1623 påtänkta giftermål med Katarina af Brandenburg, Bethlens senare gemål.

[5] Jfr Wibling, a. a., s. 12.

tecknad med enklare drag och bjärtare färger. Gesandterna fingo befallning att för tsaren framhålla kejsarens, Spaniens och Polens af politiska maktmedel understödda religiösa intolerans och åstundan att utrota andra bekännelser, »den evangeliske serdeles och grekiske Religionen». Till den änden skulle Bremen och Ungern kraftigt skildra de häftiga förföljelserna mot den grekiska kyrkans anhängare i Polen. Visade sig tsaren benägen att »vela Pålacken i håred», ägde de att framställa bestämdare förslag; tsaren borde hetsa tartarerna mot Polen och underhandla med de zaporogiska kosackerna i syfte att förmå dem att infalla på polskt område, hvilket antogs vara så mycket lättare, som dessa senare berättades vara ytterst uppbragta på Sigismund på grund af religonsförföljelserna. Funne sändebuden fursten mer tveksam, borde de däremot iakttaga största förbehållsamhet; de finge ej ens ge klart besked på frågan, om det polska kriget komme att fortsättas från svensk sida.[1]

Månader gingo, innan Sadler återvände från Siebenbürgen och de två andra legaterna från Ryssland. Från Berlin förspordes ej heller någonting; Oxenstiernas senaste bref till Götzen kom till adressorten först vid påsktiden.[2] Förberedelserna till den preussiska expeditionen fortgingo utan afbrott. Camerarius, som i mars och april uppehöll sig i Sverige för att inbjuda dess konung att deltaga i det beramade nya konventet i Haag, kom icke bara i sista stund utan vid en tidpunkt, som var så olämplig som möjligt, därtill utan fullmakt att i de förbundnas namn sluta någon öfverenskommelse. Hans sändning blef också utan resultat.

[1] Instruktion för Evert von Bremen och Henrik von Ungern den 20 febr. 1626, Muscovitica, RA., tryckt i Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 337—339, och i G. V. Forstén, Baltiskij vopros 1544 -1648 (Petersburg 1894), II, s. 210—222, samt i densammes Akti i pisma, II, s. 80—83. Jfr koncept till bref till tsaren af samma datum med rättelser af Axel Oxenstiernas hand bland »Svenske regenters bref till ryske tsarer 1573, 1599—1699», Muscovitica, RA. — Sändebuden skulle äfven göra sig underrättade om stämningen i Ryssland och utröna möjligheterna för handel med detta land. I sin i Reval den 19 febr. 1626 daterade egenhändiga *Replica* på staden Revals inlaga skrifver konungen: »Was das Reussische negotium betrift, das wollen I. K. M. so viel zu Ihr ist befurderen, schicken auch zu dem Ende itzo ihre legaten hinein, das I. K. M. wissen mügen in was stat selbiges reich sey, und was freundschafft man sich von ihnen fürmuten sol.» Gustaf II Adolfs bref i original, RA.

[2] »Kurz vor unsern Ostern», säger Götzen i bref till Oxenstierna den 23 april 1626. Oxenstiernska saml., RA.

Hvad beträffade den påtänkta samverkan mellan Sveriges och Bethlens arméer, lät Gustaf Adolf svara honom, att han själf nu öppnat underhandlingar med denne furste, och att han så småningom inväntade svar på sina förslag.[1] Med fullt skäl underströk han dessutom den bristande kännedom han ägde om Bethlens verkliga afsikter — en oklarhet som förvisso var allmän äfven annorstädes. Camerarius, som mer än förr vardt intagen af tanken på en förening af Sveriges och Siebenbürgens krafter, till hvilken han i sina depescher gång på gång nästan lidelsefullt återkommer, tycks emellertid icke ha fattat det nära sambandet mellan konungens planer och hans polska krig; han hade ovanligt svårt för att frigöra sig från föreställningen, att en dylik samverkan måste byggas på fred eller stillestånd med Polen. På sin återresa till Holland sammanträffade Camerarius i Kolding under den där pågående landtdagen med prins Kristian af Danmark, som tillsporde honom, om hans fader konungen kunde räkna på någon hjälp från Sverige. Den pfalziske diplomaten förklarade, att Gustaf Adolf f. n. sett sig nödsakad att uppge hvarje tanke på att bringa sina vänner i Tyskland hjälp, men att han hvälfde planer på att förena sig med Bethlen. Prinsen frågade vidare, om man kunde vänta en öfverenskommelse mellan Sverige och Bethlen redan detta år, hvarpå Camerarius sanningsenligt antydde, att detta nog knappast skulle bli fallet; allt berodde på det svar Bethlen skulle ge; för öfrigt hade Gustaf Adolf ej händerna fria för det polska krigets skull, men också genom detta tjänade han den sak, som var gemensam för Habsburgs fiender.[2]

Emellertid hade konung Sigismund, oroad af ryktena om Gustaf Adolfs planer mot Preussen, vidtagit åtgärder för att förbereda både det polska och det under Brandenburg hörande Preussen på anfallet. Ett ombud från honom

[1] Närmast synas de förbundna makterna ha menat, att från Sverige hjälptrupper i infanteri skulle sändas till Bethlen. Resolution till Camerarius den 22 april 1626, tryckt af Schybergson, Underhandl. om ev. allians, s. XXXIV—XXXVIII, Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 315—318, och Moser, Patr. Archiv, XVI, s. 69 ff.

[2] Camerarius till Oxenstierna Altona den 15 maj 1626, E. 388 Ups. En mindre del af detta bref (slutet) är efter orig. i RA. aftryckt i Schybergson, Sverige och Holland, s. 359—362. I sin helhet finnes det, utom i E. 388, afskrifvet bland de Arckenholtzska kopiorna i E. 371 Ups.

infann sig i april vid landtdagen i Graudenz för att uppfordra de preussiska ständerna och kurfursten att sätta Pillau i försvarstillstånd och vägra fienden genomtåg.[1] Hvar den svenska landstigningen var ämnad att försiggå, därom rådde dock den största ovisshet, och man visste ej ens, om verkligen de svenska planerna gingo ut på Preussen. Ett rykte sade, att Gustaf Adolf skulle vända sig mot Wilna, ett annat — det var så sent som i juni —, att han först komme att anlöpa Riga för att strax segla vidare, hvart visste ingen; andra åter talade om Danzig.[2] Leo Sapieha trodde sig veta, att konungen själf skulle angripa Memel och därifrån tåga mot Samogitien, medan en annan här landstege vid Dünaburg för att kringsluta Littauen; han uttalade dessutom farhågor för att Ryssland skulle göra gemensam sak med svenskarna — man hade nämligen kommit Bremens ambassad på spåren.[3] Han var emellertid icke säkrare, än att han på samma gång nämnde Danzig och Thorn som Gustaf Adolfs eventuella anfallsmål. Att all denna förvirring skulle förlama de polska motåtgärderna, är ju uppenbart.

Georg Vilhelm hade låtit sin svåger veta, att han komme att iakttaga all skyldig lojalitet mot sin länsherre, och på svenska sidan underlät man icke att taga med detta i räkningen. Underrättelserna från Preussen i slutet af april och början af maj voro också högst oroande. Det berättades, att kurfursten underrättat de preussiska landständerna om sin redobogenhet att ställa sig på Sigismunds sida mot Sverige, att han därför framställt kraf på kontributioner, och att dessa äfven beviljats. Gustaf Adolf beslöt att gå kurfursten på lifvet och fordra rent besked om hans ställning; alltjämt dröjde svaret på de flere månader förut framställda svenska förslagen. Kristoffer Ludvig Rasche fick i uppdrag att i största hast resa till Berlin. Han skulle där låta kurfursten veta, att man i Sverige var underrättad om hans preussiska förhandlingar, och att Gustaf Adolf, ytterligt

---

[1] Lengnich, Geschichte der preuss. Lande poln. Antheils, IV, s. 178 ff.

[2] Lohmeyer, a. a., s. 16—17.

[3] Odateradt bref från Sapieha till Sigismund, tryckt af K. H. v. Busse i Leo Sapieha, Mittheilungen aus dem Gebicte der Gesch. Liv-, Est- und Kurland's, III (Riga 1845) i tysk öfversättning. Busse daterar brefvet med orätt till slutet af 1625; det måste vara från omkring maj månad 1626.

förvånad, ej rätt visste, om han borde fatta dem som allvar eller spegelfäkteri. Han måste få veta sanningen i denna sak, som på det kännbaraste berörde hans politik; han måste också få veta kurfurstens mening om förslaget om Memels öfverlåtande. Men i sista stund inställdes Rasches beskickning.[1] Anledningen har säkert varit ankomsten af ett brandenburgskt sändebud till Sverige.

Georg Vilhelms politik hade bestämt sin ställning till Gustaf Adolfs förslag. Det visade sig, att man i Berlin framför allt ville afvärja och afvända ett svenskt tåg till Preussen. Från denna negativa ståndpunkt och till ett accepterande af den svenska landstigningen i Pommern var visserligen steget icke själffallet, men det togs i alla händelser. Det må lämnas därhän, i hvad mån grefve Schwarzenbergs frånvaro från Berlin kan ha befordrat valet af denna position.[2] Denne man, som städse misstänktes af de förbundna makterna för att bearbeta kurfursten i kejsarens intresse, var alltnog afrest i en beskickning till Siebenbürgen.[3] Allt tyder också på, att representanterna för en med de klart evangeliska intressena sympatiserande riktning inom rådet, främst Götzen och Winterfeld, genom-

[1] Odaterad instruktion för Rasche. Förhandlingar mellan Sverige och Brandenburg 1571—1632, RA. Den har anteckningen af Oxenstiernas hand: »Hæc quædam cum copia ad hunc modum sunt, sed certis de causis legatione impedita nullum effectum habuerunt» Den måste ha tillkommit i april eller början af maj 1625; Camerarius' ambassad omtalas nämligen som liggande ett par veckor förut i tiden. Sannolikt har beslutet om Rasches ambassad fattats, medan Camerarius ännu uppehöll sig i Sverige. Denne skrifver nämligen, till Oxenstierna den 8/18 juni: »Valde expeto, Dn. Raschii in illo loco» — Berlin nämnes strax förut — »expeditionem feliciter successisse.» Schybergson, Sverige och Holland, s. 383; jfr äfven s. 426. Möjligen åsyftas den påtänkta ambassaden i en passus i Rasches bref till rikskanslern Stockholm den 6 april, där han spörjer hur han skall ställa sig: »num procinctus meo adhuc inhærere an vero animum ad res meas hic gerendas et novæ oeconomiæ instruendæ adjicere debeam». Axel Oxenstierna meddelade under samtalen med Winterfeld, att konungen ämnat sända Rasche till kurfursten af Brandenburg »und andere Fürsten des Reichs». Häraf görs tydligt, att R:s uppdrag ej blott inskränkt sig till Berlin. Winterfelds relation, afskr. E. 379 II. Ups. — Om de förhandlingar vid landtdagen i Marienwerder, som gåfvo anledning till oron i Sverige, se Lohmeyer, a. a., s. 51.

[2] Detta menade t. ex. Camerarius; se hans bref till Oxenstierna den 14/24 juli 1626. Schybergson, Sverige och Holland, s. 405—406.

[3] Koser häfdar (a. a., s. 409), att Schwarzenberg före år 1626 icke haft förbindelse med de kejserliga; först hans sammanträffande med Karl Hannibal v. Dohna i maj 1626 på hemvägen från Siebenbürgen utgör härutinnan en vändpunkt. — I hvarje fall finnas öfvernog af bevis för att man både i Stockholm och Haag flere år tidigare ansåg hans anslutning till kejsaren fullt oomstridd.

drifvit sin mening. De kommo också senare att bli desavouerade på det mest kännbara sätt, men det officiella underkännandet af den hållning de intagit kan ingalunda innebära, att icke Georg Vilhelm sanktionerat den politik, de förordat och genomdrifvit. Det tillgängliga källmaterialet låter oss icke klart skönja de grunder, som förmått kurfursten att ansluta sig till deras mening. Så mycket är emellertid tydligt, att de med kraft framhållit det tillfälle, som tycktes erbjuda sig som en knappt återkommande möjlighet att bringa en vändning till stånd i det tyska fälttåget och på samma gång skänka kurfursten ett alltför välbehöfligt ryggstöd både mot Danmark och kejsaren, som båda, om de segrade, tvifvelsutan komme att låta Brandenburg sona för sin vacklande hållning. Mindre betydde det, om Brandenburgs områden skulle få utstå omak af det nya fälttåget; redan nu kunde man tyda de stridandes afsikter till det värsta. Endast en förening af Sveriges och Siebenbürgens arméer kunde nu föra kriget till ett för den evangeliska religionen hugnesamt slut. De inskärpte vidare, att ett ryggande af Brandenburgs förr framställda förslag med allt fog skulle misstolkas af Sverige, som nu erbjöd sin hjälp »zwar ohne alle condition».[1] Förhandlingarna bedrefvos i största hemlighet, och icke ens i de politiska ryktenas centrum, Haag, ägde diplomaterna någon vetskap om saken.[2]

Det var endast konung Kristian, som underrättades därom. Som den militära ställningen artade sig — det var kort före slaget vid Dessau —, var det rätt så förklarligt, att han visade den största ifver för planens realiserande, låt vara att han icke synnerligen hoppfullt bedömde utsikterna för ett svenskt ingripande. Kristians förändrade hållning kom till uttryck, när Götzen i början af april uppsökte honom i Wolfenbüttel. Brandenburgarens ärende var egent-

[1] Källan till denna framställning är ett i Berlinarkivet befintligt betänkande angående förhållandet till Sverige, tydligen uppsatt af någon bland kurfurstens råd, afskrifvet af Hammarstrand i E. 379 H. Ups. och af honom — det är odateradt — med ett frågetecken hänfördt till år 1625. Alldeles säkert är det dock från 1626; där talas nämligen om den »discurs», som sedan en tid förts angående en svensk landstigning i Pommern, och då det vidare häntydes på Wallensteins afsikter att besätta Crossen, pekar detta med största visshet på mars eller april 1626.

[2] Camerarius till Oxenstierna den 14/24 juli. Schybergson, s. 405—406.

ligen att förhandla med konungen angående de danska inkvarteringarna i Mark, men meningsutbytet kom i hufvudsak att röra sig om Gustaf Adolfs senaste uppslag, som uppenbarligen nu delgafs konungen af Götzen. Kristians åsikt var, att Gustaf Adolf borde landstiga i Kammin och därifrån marschera till Stettin. Från denna stad kunde han så antingen tåga mot Schlesien efter Oder eller vända sig mot Elbe och till Torgau för att där förena sig med danska hären. Kristian förklarade sig villig att öfverlåta sina väntade franska subsidier och de mansfeldska trupperna till Sverige och ansåg troligt, att Bethlen Gabor hellre skulle vilja samverka med Gustaf Adolf än med Mansfeld och visa större beredvillighet till ett tåg mot Schlesien — en plan, som utgjorde själfva kärnpunkten i öfverläggningarna om Siebenbürgens väntade prestation i kriget. Han påyrkade därför, att kurfursten måtte söka förmå Gustaf Adolf till ingripande.[1]

Några veckor senare följde Mansfelds ödesdigra nederlag vid Dessaubron. Om kurfursten varit sinnad att upptaga Kristians förslag, ändrade han sig nu. Men han gaf dem endast en delvis annan riktning och accepterade f. ö. tanken på en svensk landstigning i norra Tyskland. I slutet af april eller de första dagarna af maj sändes Samuel von Winterfeld till Sverige för att å Georg Vilhelms vägnar föreslå Gustaf Adolf att landstiga i Wismar. Det förefaller, som om kurfursten faktiskt icke gjort sig underkunnig om de mecklenburgska hertigarnas ställning till projektet men menat, att det icke skulle stöta på motstånd hos dem: »Ist nicht zu vermuten, dass Ihre F. G. einige difficultät darunter machen werden».[2] Winterfeld skulle emellertid också muntligen omtala konung Kristians förslag.

* * *

[1] Opel, Der niedersächsisch-dänische Krieg, II, s. 448. Af O:s framställning är det ej klart, om Götzen gifvit uppslaget till diskussionen. Att så varit händelsen, ser man dock af Winterfelds skriftliga replik (Oxenstiernska saml., RA.), där det heter: »Die Hauptsache und gar anfenglich den Portum, da E. M:tt einlaufen, dero exercitum formiren und Ihren Recurs nehmen konte, betreffend, hat Ihr Königl. Mayt. in Dennemark uf Veranlassung dessen, was E. Königl. Mayt. Reichs Cantzler mit dem von Götzen desfals schriftlichen communicirct, anstatt Stettin Camin vorgeschlagen.»

[2] Winterfelds citerade replik.

Winterfeld företog sin färd i den allra största hemlighetsfullhet. Han uppträdde incognito och medförde ej ens en tjänare. Han var befalld att så snabbt som möjligt uppsöka svenske konungen och för honom framställa sitt ärende, dock om möjligt endast muntligen och i det längsta med undvikande af en proposition med svart på hvitt. Taktiken var ett uttryck för icke bara den brandenburgska politikens försiktighet i allmänhet utan också för dess vid ifrågavarande tid mer än eljest konsekventa obenägenhet att med öppet, officiellt ansvar bekräfta de underhandlingar, på hvilka den inlät sig.[1] Han medbrägte slutligen inga som helst förpliktande förslag för sin herre kurfurstens del. Allt visar, att det negativa syftet med hans sändning — att afstyrka det preussiska fälttåget — gick före det positiva, yrkandet på en svensk expedition till Tyskland.

Vid midten af maj kom Winterfeld till Gripsholm. Det var hans afsikt att uppsöka Gustaf Adolf, som i Strängnäs firade sin moder änkedrottningens begrafning. Insjuknad i en häftig feber hindrades han att fullfölja sitt uppsåt men lyckades genom Stellan Mörner, som träffat honom på värdshuset i Mariefred, nå förbindelse med konungen, fick sig läkare och barberare tillsända och öfverskickade själf en handskrifvelse från kurfursten. Sent en kväll mottog han ett besök af rikskanslern, som å konungens vägnar uppmanade honom att meddela sitt ärende, och med vetskap om att Oxenstierna var invigd i saken efterkom Winterfeld hans hemställan och framförde sitt uppdrag. Kanslern yttrade ingenting därom, men nämnde, att konungen genom bref från Danzig underrättats om, att rustningar företoges mot honom i hertigdömet Preussen. Winterfeld gaf en som han själf ansåg tillfredsställande förklaring — hvad denna närmare gick ut på, berättar han ej i sin relation — och saken kom tills vidare ej på tal. Oxenstierna vidrörde helt lätt planen på Memels öfverlämnande, sade sig vara öfvertygad om att kurfurstens hittills följda politik måste bli ohållbar, och förklarade, att den nu kommit till en punkt, »dass es

[1] Han hade aldrig förr anförtrott pennan, »was in publicis bishero auf seiten S:r Churf. Durchl. tractiret worden», säger Winterfeld i sin skriftliga odaterade replik till Oxenstierna.

biegen oder brechen musste». Det vore icke för tidigt, om Georg Vilhelm upphörde att sätta sin lit till *media consilia.*

Gesandtens opasslighet vållade, att audiensen inför konungen först kunde äga rum pingstmåndagen den 29 maj i Stockholm, dit han efter några dagar kunde bege sig. Det blef rent språk från Gustaf Adolfs sida. Han påminde om Bellins och Götzens beskickningar och uttalade sin förundran öfver, att Brandenburg icke gifvit honom något svar på de förslag, han låtit framställa genom den senare. Han kom med skarpa förebråelser för att man i Berlin visat så ringa intresse för, att icke säga afvoghet mot en öfverenskommelse mellan Sverige och Bethlen Gabor. Han klandrade lifligt förslaget om landstigning vid Wismar och framhöll, att han icke fått klarhet om hur Adolf Fredrik och Johan Albrekt skulle komma att upptaga något sådant; han hade på länge icke hört något från dem. Och för öfrigt, ingen visste rätt, om icke Georg Vilhelm kunde bli »gaar keiserisch», blott fälttåget gåfve vid handen de evangeliskes underlägsenhet.[1]

Eftertryckligt afvisade konungen alltså varje tanke på ett fälttåg i själfva Tyskland. Han ville emellertid, förklarade han för Winterfeld, förlägga sitt polska krig så nära den tyska oroshärden som möjligt, dels för att vid tillfälle kunna erbjuda Sachsen och kejsaren sina tjänster som medlare, dels för att betaga kejsaren hvarje möjlighet att framställa honom som en kränkare af riksfreden. Han ämnade med andra ord angripa Polen i Preussen. Om Mansfeld där förenade sig med hans här — Gustaf Adolf åberopade Kristians erbjudande, som ju dock byggde på helt andra förutsättningar — kunde det hända, att Wallenstein lockades att förfölja honom och lämna Tyskland. Han meddelade så Winterfeld de närmare detaljerna af sin fälttågsplan. Då kurfursten så bestämdt vidhöll sin vägran att släppa Memel, ville han gärna taga hänsyn till hans önskan. Det svenska angreppet skulle i stället riktas mot Danziger Werder, där konungen komme att uppföra ett förskansadt läger för att

[1] Att Schwarzenberg var frånvarande från Berlin vid Winterfelds afresa, var icke okändt i Sverige; man befarade — med full rätt, som det visade sig — att hans återkomst skulle åvägabringa ett nytt omslag i kurfurstens hållning. Oxenstierna till Camerarius den 6 juni 1626. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 325.

tvinga Danzig till en fullt uppriktig neutralitet. För att kunna sätta denna plan i verket nödgades han emellertid försäkra sig om Pillau och hoppades, att kurfursten ej skulle illa upptaga detta. Han ämnade ej minska några Brandenburg tillkommande tullar och intäkter och garanterade handelns frihet och invånarnas personliga rättsskydd under förutsättning att obrottslig neutralitet iakttoges. Visserligen hade konungen hört sägas, att kurfursten hade fyra skepp liggande i Pillaus hamn, men tog för gifvet, att dessa ej skulle tillåta sig något fientligt.

Det värsta man vid hofvet i Berlin kunde frukta var det följaktligen Gustaf Adolfs allvarliga uppsåt att genomdrifva, detta och intet annat. Winterfelds ställning var i sanning svår. För tillfället kom han endast med några korta invändningar och sökte att på bästa sätt försvara Brandenburgs politik; som saken nu stod, var kurfursten tvungen att uppehålla vänskapliga förbindelser åt alla håll, men Winterfeld bedyrade, att hans önskan att främja Sveriges sak ej förband sig med några baktankar. Han polemiserade mot förslaget om Memels utlämnande — detta var dock knappt längre nödvändigt — och framhöll, hur farlig Georg Vilhelms ställning därigenom skulle bli. Sigismund skulle begagna tillfället för att beröfva Brandenburg hertigdömet Preussen, ja, man kunde frukta, att hans undersåtar komme att göra uppror och förena sig med Polen. Hvad Pillau beträffade, skyllde han på bristande instruktioner men var genast på det klara med att detta projekt var föga mindre vanskligt än det memelska. Emellertid ansåg han bäst att på denna punkt vara förbehållsam. Han påpekade, att ett angrepp på Preussen och framsändandet af trupper genom Polen till Schlesien näppeligen skulle inverka på Tillys och Wallensteins operationer. Dessas uppmärksamhet vore riktad mot Weser och Elbe; de ville bemäktiga sig dessa floder ända fram till mynningarna för att till slut göra sig till herrar öfver Öresund.

Gustaf Adolf ställde sig tviflande inför dessa pessimistiska framtidsmålningar. Om också fienden finge i sin hand Elbelinjen ända fram till Hamburg, ägde likväl Danmark därbakom Stade och andra fasta orter samt kunde utom på sin egen flotta räkna på Englands och Hollands. Ett

angrepp på Polen måste ovillkorligen bli till gagn för protestantismens strid, och Polens motståndskraft ansåg konungen ingalunda så stor, att man för den skull behöfde uppge tanken på ett infall i Schlesien. Han hemställde slutligen, att Winterfeld måtte taga förslaget om Pillaus öfverlåtande under öfvervägande. Oxenstierna, med hvilken den brandenburgske gesandten samma dag hade en öfverläggning, underströk ytterligare konungens synpunkter och försäkrade med kraft, att Sveriges nitälskan för protestantismens sak icke var mindre än förut. På så lösa grunder och så ovissa förespeglingar, som nu förebragtes, kunde hans konung emellertid icke gripa sig an med ett vidtutseende företag; Sveriges konung finge nämligen icke förväxlas med privata kavaljerer af Ernst von Mansfelds typ. Winterfeld genmälte, att man verkligen för ögonblicket ej kunde prestera bestämdare förslag, »sondern viel mehr zu erwarten, ob durch Gottes verleiung, durch die itzige Macht, was konte verrichtet werden, dass man ins künftige zu mehrer Sicherheit gelangen konte». Af Oxenstiernas ord fick Winterfeld bekräftadt intrycket, att alla Sveriges planer syftade mot Pillau. Rikskanslern sökte visa, att besättandet af denna hamn icke borde ingifva kurfursten större betänkligheter; helt annorlunda ställde sig saken med fästningen Memel. Winterfeld protesterade: han trodde sig kunna försäkra, att betänkligheterna på intet vis vore mindre.

Så stodo sakerna till den 6 juni. Till följd af sin konvalescens kunde den främmande diplomaten ej lämna Stockholm, där allt tydde på starka rustningar. Det var honom omöjligt att sända någon underrättelse hem till Berlin, och han fann snart, att de bud, som gingo till Tyskland, voro förbjudna att medtaga bref från honom. Först den 6 juni upptogs förhandlingen af Oxenstierna, som anhöll, att Winterfeld skriftligen måtte affatta sitt ärende. Med någon tvekan efterkom han denna önskan[1] och mottog efter några dagar ett koncept till resolution. Han fann genast, att svaret ej stämde med kurfurstens önskemål och uppsatte oförtöfvadt en replik. Den fick i hufvudsak formen af en polemik mot Pillauprojektet. Låt vara, att Pillau skulle komma

[1] Winterfeld till Oxenstierna, odateradt bref. Oxenstiernska saml., RA.

att tagas, innan kurfursten hunne få vetskap om saken — i Polen komme med all säkerhet ringa eller ingen hänsyn att tagas till denna omständighet. Att Gustaf Adolf förklarade sig beredd att för öfrigt skona hertigdömet från indragande i kriget, betydde föga, då polska hären sannolikt ej skulle försumma att kränka dess område under fälttåget. Hur gärna kurfursten än ville, kunde han på intet sätt gå den svenska planen till mötes, än mindre uppfordra Danzig att förhålla sig neutralt. Han ställde sig också betänksam mot förslagen att förmå Bethlen Gabor till en diversion mot Polen. Samtidigt anhöll han — det var icke första gången — om sin dimission. Rikskanslern svarade undvikande, att sändebudets hälsa ej ännu tilläte honom att resa. Då Winterfeld lät förstå, att han icke längre kunde taga hänsyn till sin opasslighet, bytte rikskanslern fullständigt ton.

Det var egendomligt, utbrast han, att det memelska förslaget, i Sverige en hemlighet mellan konungen, kanslern och Rasche, efter hvad som inberättades var kändt af alla brandenburgska officerare och hoftjänare, omtaladt i Preussen, Polen och Livland, kanske rent af — det visste han dock ej fullt säkert — inrapporteradt till Warschau. Att Memel fått en starkare besättning, var ingen hemlighet längre i Sverige. Oxenstierna stannade icke med denna vidräkning; han kom med en hel del andra förebråelser för Brandenburgs vankelmodiga eller ovänliga politik under långa tider, dess onödiga titelstrider, dess obenägenhet att utbetala svenska drottningens hemgift o. s. v.[1] Anledning hade alltså ingalunda saknats att från svensk sida följa en skarpare politik mot Brandenburg; hertigdömet Preussen var ju dock en del af polska riket. Men både Gustaf Adolf och före honom hans fader, konung Karl — ty redan på dennes tid, antydde Oxenstierna, voro tankar på ett tåg till Preussen uppe — hade sökt tillmötesgå brandenburgska husets önskningar så mycket som stått i deras förmåga. Den gunst, konungen nu utbad sig, var ingen annan än den, som kommit Mansfeld till del; kunde kurfursten tillåta denne att

[1] Det kan anmärkas, att Rasches inställda ambassad också står i samband med hemgiftsstriden. Den svenske diplomaten skulle nämligen utspela eftergifter från svenskt håll i denna sak mot kurfurstens vägran att upplåta Memel. Jfr ofvan, s. 92—93.

dröja i Mark, vore det ingen oskälig fordran, att han bäddade för en svensk landstigning i Preussen. Inför kanslerns offensiva öppenhet stod Winterfeld fullkomligt svarslös; han anade, att man på högsta håll i Sverige visste mer om Brandenburgs politik än han själf, afstängd som han var från hvarje känning med sin regering.

Konungen hade redan gått ombord på flottan i Elfsnabben, och Winterfeld eller, som han i Sverige lät kalla sig, grefven af Erbach väntade förgäfves på en ny resolution; det preliminära svar han undfått ville han nämligen icke godtaga. Den 21 juni fick han full klarhet om, att svaret i allt väsentligt skulle bli detsamma. Han nöjde sig då med att ännu en gång framhålla de synpunkter, han förut gjort gällande, och mottog konungens besked, att ingen ändring stode att vinna. Winterfeld kunde då till slut endast uttrycka den förhoppningen, att konungen skulle taga största möjliga hänsyn till kurfurstens intressen.[1]

Utgången af Samuel von Winterfelds svenska beskickning betydde en afgjord diplomatisk seger för Sverige och en framgång, som snart fick militära konsekvenser. Det skall icke bestridas, att konungen och kanslern med en viss hänsynslöshet utnyttjade det öfvertag, som omständigheterna gåfvo dem, men det lär ej heller kunna förnekas, att de fullständigt oförbehållsamt läto den brandenburgske diplomaten blicka in i Sveriges närmaste planer. Winterfelds halft på måfå företagna resa och hans misslyckade förhandlingar i Gripsholm och Stockholm åskådliggöra lefvande den djupt liggande skillnaden mellan den svenska politikens art och Georg Vilhelms statskonst. De anklagelser, som senare riktades mot sändebudet för att ha spelat under täcke med Gustaf Adolf, äro högst ogrundade.

Några veckor före sin afresa från Sverige hade Gustaf Adolf gått i författning om att underrätta Danmark och

[1] Den resolution, Winterfeld till slut mottog, är daterad den 15 juni och tryckt i Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 331—334. Källan för min framställning har varit hans Berlin den 17 juli daterade relation, afskrift från Berlinarkivet af Hammarstrand, E. 379 H. Ups. — Winterfeld mottog af konungen ett handbref till kurfursten, dat. »aus der flotte» den 18 juni. Styffe, s. 602. Från samma dagar härrör ett bref från Gustaf Adolf till kurfurstinnan af Brandenburg, hvari han omtalar sin plan att taga Pillau och beder henne, »sie wöllte geruhen dero geliebten Herren dahin zu disponieren». Bland Gustaf II Adolfs bref i afskrift, RA.

Holland om riktningen af det nya fälttåget mot Polen.[1] Han ställde i utsikt, att den nya krigsskådeplatsen skulle ge honom tillfälle att följa utvecklingen af det tyska kriget med skärpt uppmärksamhet. Han uppgaf ej heller tanken på att vinna förstärkningar till sin armé af de förbundna, och Camerarius anbefalldes att föra denna sak vidare. Diversionsplanen var fortfarande aktuell, men dess förverkligande i sin fulla vidd hörde framtiden till. Och lysande föreföllo icke utsikterna att åvägabringa en förening af Polens grannar till det stora krig, som genom den besegrade adelsrepubliken skulle röja vägen till Schlesien.

Först när Gustaf Adolf gått ombord på flottan nådde honom säkra underrättelser om den ryska och den siebenbürgska ambassadens utgång.[2] De hade båda krönts af lika liten framgång. Bremen och Ungern, som synas ha fått vänta en månads tid i Moskva[3], återvände utan att ha lyckats utverka tillmötesgående af tsaren i fråga om sina gjorda yrkanden. I bästa fall kunde man af svaret utläsa, att han ämnade afbida en gynnsammare tidpunkt för sin aktion.[4] Ej bättre lyckades Sadler. Bethlen Gabors alla tankar hade inriktat sig på ett tåg mot Schlesien, och långt ifrån att visa synnerlig hänförelse för en svensk öfvergång till Preussen afrådde han den bestämdt med hänsyn till svårigheterna att framtränga i landets inre. Gustaf Adolfs

[1] Gustaf Adolf till Kristian IV den 10 juni, Svenska registraturet 1626. Oxenstierna till Camerarius den 6 juni, Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 323—329. Då kanslern i brefvet i fråga uppger, att det först varit konungens plan att angripa Livland, måste detta syfta på ett åtskilligt tidigare skede. Egendomligt nog heter det, att Winterfeld ankom midt under förberedelserna till denna livländska expedition. Det är visserligen möjligt, att underrättelserna om försvarsanstalterna i Preussen kunna ha bragt konungen att tänka på en nordligare krigsskådeplats, men särdeles tungt vägande kan dock denna sistnämnda möjlighet aldrig ha varit. Kanslerns bref ger uppenbarligen utvecklingen i mycket stark förkortning. En annan fråga är, när planen att taga Pillau tog fast form. Vi sakna möjlighet att besvara den.

[2] Wibling, a. a., s. 18. Oxenstierna till Camerarius slutet af juni 1626. Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, s. 336.

[3] Sändebudens proposition till storfursten är daterad den 31 mars och dennes resolution (på franska) den 25 april. Afskrifter bland Muscovitica, RA. Tsarbrefvet är tryckt af Forstén, Akti i pisma, II, s. 83—84.

[4] Storfurstens svar innehåller endast en resumé af de svenska framställningarna och några allmänt hållna vänskapsförsäkringar; f. ö. hänvisas till ryska rådets numera förlorade bref. Legationens utgång är emellertid bekant från Oxenstiernas senast anförda bref, Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, I: 3, 338—339.

tåg till Schlesien borde i stället, föreslog han, företagas från Pommern genom Brandenburg, och han sade sig vara säker på, att ett infall denna väg inom kort skulle få nästan omhvälfvande verkningar på kriget i Tyskland. För tanken på ett deltagande i Sveriges krig med Polen visade han den största köld. Han gjorde gällande, att Sigismund lätt nog skulle kunna bringas att inställa fientligheterna.[1]

Vi skola emellertid finna, att Gustaf Adolf icke ansåg dessa afslag afgörande, och att han i Preussen på nytt upptog underhandlingarna med Ryssland och Siebenbürgen.

* * *

I Tyskland rådde emellertid idel oklarhet om den svenske konungens verkliga afsikter. Detta var synnerligen förklarligt i betraktande af att icke ens i Stockholm närvarande utlänningar riktigt visste hvad de skulle tro om riktningen af den expedition, som så tydligt förbereddes.[2] Man visste i utlandet, att Gustaf Adolf företog stora rustningar; fråga var blott mot hvem. Hur hemlighetsfullt än förhandlingarna med Sverige förts från Brandenburgs sida, begynte ett och annat sippra ut om de planer, som voro å bane. Allt flere rykten visste med anspråk på visshet berätta, att en landstigning af svenska trupper vore att förvänta på den nordtyska kusten. Ryktena växte till en storm, och faktiskt synes det ha varit en ganska allmän öfvertygelse, att Gustaf Adolfs örlogsflotta en vacker dag skulle uppen-

[1] Bethlen Gabors deklaration på Sadlers propositioner den 19 mars(!) 1626, Wibling, a. a., s. 15—16. Tryckt fullständigt i Ovary Lipot, Diplomatarium relationum Gabrielis Bethlen cum Venetorum republica, s. 197 ff. — Sadlers underhandlingar med Bethlen började den 19 *april;* han lämnade Weissenburg den 14/24 maj. Bethlens eget sändebud Dreyling, som på annan väg sändes till Sverige, synes ha hunnit dit före Sadler, som uppehölls af sjukdom. Sadler till Oxenstierna den 31 maj 1626, Hist. Tidskr. 1890, s. 171—175. — Rätta dateringen för Bethlens svar torde vara den 13/23 maj. Klopp, Der dreissigjährige Krieg, II, 638—639.

[2] Ove Hög skrifver sålunda till Kristian Friis, på tal om de stora truppsamlingarna, från Stockholm den 3 juni efter att ha berättat om Winterfelds ankomst, som blifvit honom bekant, ehuru han ej känner hans ärende: »Och kand alldeles ingen viide, hvort same tog schall hengielde. Een part menner vell paa Liiffland, och en part giörer deris giezing paa Thydzland eller Prützen. Dog kand ingen noget vist derom. Högbem. Hans May. munterer sig heell stundh medh munition, saa mand menner vell, saa storre præparatoria aff storre stycker och andett icke att giöris fornöden i Liiffland». Oordnade Miscellanea, RA., Köpenhamn.

bara sig utanför någon hamn i Mecklenburg eller Pommern.

Dessa utsagor äro ju ingalunda oförklarliga, ehuru det är svårt att närmare angifva, på hvilka vägar de letat sig ut till offentligheten. Troligast är, att ryktet först uppkommit i Kristians IV:s eller Mansfelds läger till följd af brandenburgska meddelanden — hvad man helst ville tro, det trodde man också vid Georg Vilhelms hof[1] — och att det uppsåtligt förts vidare af officerare och diplomater. Hemlighetsfullheten i de svenska åtgärderna motsade ju ej dessa uppgifter, och de måste tyckas ha fått det starkaste stöd, när de kejserliga trodde sig ha kommit planen på en svensk framryckning efter Oder på spåren genom i Dessauslaget eller annorstädes interciperade bref.[2] Svenska värfningar i Nordtyskland kunna också ha främjat ryktenas spridning.[3] I Pommern synes särskildt en utpräglad nervositet ha gjort sig gällande; i slutet af maj befarades det sålunda, att svenske konungen skulle komma med en stor här och besätta Stettin för att göra denna stad till en stödjepunkt för ett därpå stundande tåg mot Schlesien.[4] Och några veckor senare lopp i hertigdömet en förmodan, att Gustaf Adolf skulle landsätta sin armé — det gissades på 18,000 man — i Kolbergs hamn.[5] Till Hamburg kom i midten af juni månad ett budskap om att tjugofyra svenska krigsskepp angjort kusten utanför Köslin i Pommern och där landsatt ett par tusen man; konungen själf och återstoden

[1] Kristian IV skrifver själf den 15 maj 1626: »Kurfursten af Brandenburgs tyener, som heer vaar, mente vist, at Kongen af Sverig kom med en armeé y Tisland», hvilket troligen syftar på Götzens besök i Wolfenbüttel. Bricka-Fridericia, Egenhændige Breve, II, s. 17.

[2] Wallenstein hade nämligen där kommit öfver ett bref från administratorn Kristian Vilhelm med uppgifter om en förestående svensk landning i Pommern. Opel, a. a., II, s. 490. Äfven omtalas ett uppsnappadt bref från konung Kristian till administratorn, som af Wallenstein den 6 juli öfversändes till kurfurst Maximilian. Wallenstein slöt däraf, att Gustaf Adolf innan månadens slut ofelbart skulle landa i Mecklenburg, och att Kurbrandenburg blott väntade på att förena sig med svenskarna. Aretin, Bayerns ausw. Verhältnisse, s. 238 ff. Jfr Hallwich, Fünf Bücher Geschichte Wallensteins, I, s. 414—415.

[3] Bland »Tidningar 1626» i RA. finns ett bref »aus Mark» den 7/17 juni 1626, där det heter: »Man hat gross Geschrei von schwedischen Volks Ankuft in Pommern und zu Wolgast von Schotten gemacht, ist aber alles erdicht Werk».

[4] Bär, Politik Pommerns, s. 3.

[5] Friedeborn till Oxenstierna den 21 juni 1626. Oxenst. saml., RA.

af hären hettes komma efter.[1] Också till Danzig, där man dock med spänd oro emotsåg ett svenskt anfall,[2] nådde ryktet om en förestående svensk expedition till Pommern.[3]

Dessa förhastade tidender hade i och för sig hvarken större eller mindre betydelse än otaliga andra, som ryktet för hvar dag bar på sina vingar, men de inverkade dock på visst sätt på situationen. Dels maskerade de Gustaf Adolfs öfvergång till Preussen, dels bragte de ganska stor oro i det kejserliga lägret. Redan på vårsidan hade Wallenstein hyst allvarliga bekymmer med anledning af vissa från polska Preussen ingångna underrättelser, som tycktes utvisa, att en fred mellan Sverige och Polen vore förestående, och att Sverige därpå skulle ingripa i Tyskland. Han ansåg det nödvändigt, att Schlesien sattes i betryggande försvarstillstånd för att möta ett eventuellt anfall.[4] Uppenbarligen fruktade han möjligheten, att Gustaf Adolf och Mansfeld skulle förena sina krafter där. Den militära situationens utveckling i början af sommaren, Mansfelds tåg mot Schlesien, faran för Bethlen Gabor från andra hållet, allt detta oroade på det högsta generalen, och det förlupna talet om att Gustaf Adolf väntades än här, än där, kunde endast stegra hans oro. I början af juli var han fullt öfvertygad, att dennes ingripande ej skulle utebli; Arnim försäkrade, att man vid månadens slut kunde vänta en svensk här på 15,000 man. Med ankomsten af denna här ansåg han sig också böra räkna i sina strategiska dispositioner; det gällde att afskära Kristians armé från den väntade svenska hjälpkåren.[5] Han höll före, att Gustaf Adolf redan gått till segels för att landa vid kusten af Mecklenburg — det var första underrättelsen — eller Pommern — så hette det senare — för att därifrån rycka vidare efter Oder mot Schlesien. Hans uppmärksamhet vändes så mycket mer mot det hotade Schle-

[1] Anders Svensson till Gustaf Adolf, Hamburg den 15 juni, PS. Germanica, RA.

[2] Jonas Bure skrifver den 26 juni från Köpenhamn till Oxenstierna, att färskaste underrättelser gåfve vid handen Danzigbornas fruktan för att svenske konungen »skall vele dem denne sommar besökia». Ox. saml., RA.

[3] Lohmeyer, a. a., s. 17.

[4] Wallenstein till Maximilian af Bayern den 28 mars 1626. Droysen, Gustaf Adolf, I, s. 275.

[5] Wallenstein till Harrach den 27 juni, 3 och 6 juli 1626. Fontes rerum Austriacarum, 41, s. 378, 381.

sien som det förljöds, att fienden skulle inskränka sig till defensiv kring Elbe och Weser men gå anfallsvis tillväga längs Oderlinjen.[1] Den 17 juli (n. st.) var han säker på, att den svenska landstigningen redan ägt rum i Pommern,[2] och fram till månadens slut hyste han intet tvifvel om att en svensk armé tillsammans med Mansfeld och Johan Ernst af Weimar skulle sätta sig i marsch mot Schlesien.[3] Först i början af augusti synes han ha vunnit klar vetskap om att de svenska vapnen vändt sig mot Preussen och icke mot Nordtyskland.[4] Äfven Tilly trodde sig veta, att Sveriges konung personligen skulle ila Danmarks till undsättning: med en här på 16- eller 17,000 man, sades det.[5] När den på kejserligt håll planerade enhetliga offensiven mot Kristian IV bröts och Wallenstein i början af augusti vände sig mot Schlesien, föreföll visserligen faran från Sverige afvärjd. Wallenstein upphörde dock icke att i Gustaf Adolf se fienden; efter det nya fälttågets slut ville han därför sända undsättning till Sigismunds armé i Preussen.[6]

Midt under det att korsande rykten förkunnade den förestående eller fullbordade landstigningen af svenska trupper i Mecklenburg eller i Pommern, gick Gustaf Adolf i tysthet öfver till Preussen. Han hade lyckats att till det sista hålla världen i okunnighet om sin nya angreppspunkt, låt vara att han sedan lång tid ej stuckit under stol med sin afsikt att angripa det polska Preussen. Han hade lyckats, kanske främst tack vare sina vänners obenägenhet att taga denna plan på fullt allvar. Som en bidragande orsak till den allmänna villrådigheten ifråga om Sveriges närmaste militära mål torde äfven få anses, att han numera ej var bunden i sitt förhållande till Polen af stilleståndsbestämmelser med samma mer högtidliga innebörd som de

---

[1] Wallenstein till Harrach den 7 juli och till St. Julian den 10 juli, till Harrach den 11, 13, 14 juli. Ibid., s. 386 ff., 388 ff., 394. Till Maximilian af Bayern den 8 juli. Droysen, a. a., I, s. 275. Till Trautmannsdorf den 13 juli. Hallwich, Fünf Bücher Geschichte Wallensteins, III, s. 80.

[2] Till Harrach, Fontes, 41, s. 396.

[3] Till Harrach den 25, 29 och 30 juli, ibid., s. 401, 405, 406.

[4] Till Harrach den 7 aug., ibid., s. 417.

[5] Tilly till infantinnan den 21 juli. Villermont, Tilly (tyska upplagan), s. 733.

[6] Till Harrach den 7 aug. Fontes, 41, s. 416—417.

föregående årens.[1] För bedömandet af hans antagliga politik hade man alltså saknat den fasta hållpunkt, som ett formellt ultimatum annars skulle ha kunnat vara.

En sommarsöndag 1626, medan predikan pågick i Peterskyrkan i Danzig, berättar stadens gamle krönikör Curicken, satte sig en bisvärm i självfva templet och i menighetens åsyn, »welche gleichfals die Ankunft frembder Völcker angezeige».[2] I kvällningen den 26 juni (6 juli) kastade svenska flottan ankar vid redden af Pillau; två andra eskadrar hade dessförinnan afsöndrat sig, af hvilka den ena styrde mot Memel. Konungen själf landsteg vid Pillau. På motstånd mot öfvermakten var ej att tänka, helst som arbetet på den nya skansen bedrifvits ytterst släpphändt och senfärdigt. Klart och obevekligt språk och kort frist för de begärda underhandlingarna men på samma gång ingen ovänlig ton, det var alltifrån början Gustaf Adolfs taktik. Den ena framgången följde på den andra, och fälttåget artade sig nästan till en triumfridt. Det var till slut endast Danzig som bjöd motstånd, men detta var endast hvad man väntat.

Ej underligt, om på vissa håll den misstanken insmög sig, att här förelåg aftaladt spel mellan Georg Vilhelm och hans svåger. Drygt en vecka efter Pillaus intagande ankom Winterfeld till Berlin, där hans mottagande helt säkert icke blef afundsvärdt. I bref och beskickningar sökte Berlinhofvet urskulda sig hos Sigismund och lade orsaken till öfverrumplingen hos gesandtens kvarhållande i Sverige, naturligen utan att yppa mer af hans värf än hvad som stod i samband med Preussen.[3] Men medan man inför Polen intog denna position, började en storm sammandraga sig öfver den olycklige ambassadörens hufvud: bland de anklagelser mot honom, som följande år ledde till hans

[1] Sedan fientligheterna afstannat efter slaget vid Wallhof, hade ingåtts en vapenhvila på sex veckor, hvilken sedermera förlängdes till den 21 maj. De la Gardie till Oxenstierna den 3 maj, Kiksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 5, s. 392 ff. Detta aftal träffades mot konungens vilja, och han förbjöd de la Gardie att hädanefter förlänga stilleståndet på månader, veckor och dagar. Till de la Gardie den 5 juni, svenska registraturet 1626.

[2] Der Stadt Danzig historische Beschreibung (1687), s. 215.

[3] Georg Vilhelm till Sigismund den 14/24 aug. och till polske kronkanslern samma dag. Lengnich, a. a., IV, s. 125—131.

ängslande, var också den, att han spelat Pillau i svenskarnas händer eller åtminstone haft kunskap därom utan att varsko sin regering.[1] Han var icke den ende, mot hvilken misstankarna att ha understödt eller underlättat den svenska ockupationen riktade sig, och troligen voro dessa misstankar i vissa fall ej heller alldeles oberättigade.[2]

Det ingår icke i det syfte, denna undersökning satt sig före, att närmare skildra förloppet af 1626 års fälttåg. En afslutande teckning skall i stället gifvas af utvecklingen af den polska diversionsplanen och af konungens ställning till tyska kriget sensommaren 1626. I stort sedt kunna vi stanna inför den epok, som bildas af slaget vid Lutter am Baremberge, men bli på några punkter nödsakade att gripa framåt i tiden.

* * *

Gustaf Adolfs krig mot Polen i Preussen kom i stort sedt att inskränka sig till en ockupation af kusttrakten. Var detta ett hårdt slag mot Polen, så betydde det likväl, att ett framträngande mot Schlesien ej kom att företagas. Men detta blef endast uppenbart så småningom, och den polska diversionen spelade kanske längre än man är benägen att tro en roll i konungens planer. Att den ej kunde förverkligas var en följd såväl af Danzigs hårdnackade trots, som gjorde besittningen af kustlandet och förbinsen med hemlandet osäkra, som af den allt tydligare ovilja, som från många håll visades mot det preussiska kriget. Mycket betydde det också, att krigets hot ryckte allt närmare den nordtyska kusten.

[1] Allgemeine Deutsche Biographie, B. 43: O. Meinardus' artikel om Winterfeld, s. 492—496.

[2] Piasecki utpekar (a. a., s. 455) Fabian Dohna (d. y.) som den där spelat Elbing i Gustaf Adolfs händer. Dohna och Borck, befälhafvaren på Fischhausen, protesterade också mot beskyllningen att ha försummat Pillaus försvar. Cronholm, II, s. 13—14, not. — I verkligheten stod Dohna åtminstone efter fälttågets början i samförstånd med svenskarna. Det framgår alldeles klart af ett bref från Anders Eriksson till Gustaf Adolf den 11 aug. (RA.), att Dohna medvetet handlade lamt i sina officiella plikter som militärbefälhafvare, och att han stod i förbindelse med svenskvänliga element i Elbing, »hvilket han bad mig opå hans ord (dock hemligen) underdånigl. E. K. M:t veta lata», skrifver Anders Eriksson. — Gustaf Adolf själf tackade kurfursten den 6 juli, kanske en smula ironiskt, för att Preussens oberrähte ej beredt honom stort besvär med ockupationen af Pillau »sine dubio ex consensu et nutu D. V:æ». Tyskt-latinskt registratur 1626—27, RA.

Omedelbart efter fälttågets början vidtog Gustaf Adolf omfattande åtgärder att underrätta makterna om sin nya krigsskådeplats och de ökade möjligheterna för samverkan med Bethlen Gabor och för ett schlesiskt tåg. Han hänvisade till sina tidigare framställda villkor; om han ej af de förbundna makterna understöddes med åtminstone 40—50,000 riksdaler, kunde han ej tänka på annat än det polska kriget med dess naturliga begränsning i Sveriges nationella intresse.[1] Om däremot Holland för hans räkning besoldade några tusen man och Bethlen Gabor kunde förmås att förena sig med honom mot Polen, ansåg konungen möjligheterna att afleda det tyska kriget österut vara ganska stora, och om denna ingalunda nya plan underrättades nu på nytt konung Fredrik af Böhmen, generalstaterna och prinsen af Oranien samt England.[2] På nytt framskymtar också samma tanke, som föresväfvat konungen under samtalet med Winterfeld, eller att Mansfeld med sitt folk skulle marschera till Preussen för att där förena sig med svenska armén, hvilket dock den beryktade kondottieren borde utföra på egen risk.[3]

Än en gång sökte Gustaf Adolf vinna Bethlen Gabors samtycke till det dubbla anfallet på Polen eller åtminstone utverka någon trupphjälp af fursten. I det svar, han i Dirschau afgaf till den siebenbürgska löpare, som öfverbragte Bethlens resolution på Sadlers yrkanden, bemötte han

---

[1] Till Camerarius den 3 juli och till Spens s. d. Tyskt-latinskt registr. 1626—27, RA.

[2] Instruktion för Camerarius den 17 juli och kreditiv för honom till konung Fredrik, prinsen af Oranien och generalstaterna s. d., till Vosbergen med samma uppdrag den 17 juli, alla dessa skrifvelser i ofvannämnda registratur, hvars upptäckt först gjort det möjligt att bilda sig en verklig föreställning om den ifriga verksamhet, som konungen utvecklade i ifrågavarande sak. Jfr f. ö. förordet till Riksk. Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling, II: 3. — Skrifvelser från konungen till generalstaterna den 14/24 juli och till prins Fredrik Henrik s. d., Gustaf Adolfs bref i afskrift 1626, RA., ursprungligen ett af Spens fördt registratur öfver honom meddelade statshandlingar.

[3] »Dock alt opå sin egen efventyr, såsom en cavailler de fortune, föregifvandes att det kunde vara en occasion för handen till att komma deste bequembligere denne vägen in i Schlesien.» Instruktion för Fegræus den 3 juli. Sv. reg. 1626. På kejserligt håll gjordes verkligen den gissningen bland andra, att Mansfeld skulle kunna komma att marschera till Preussen för att förena sig med Gustaf Adolf. Tidningar från Breslau den 31 juli, Krebs, Hatzfeld. s. 255 ff. — Om hertig Kristians af Braunschweig anbud att träda i svensk tjänst se Gustaf Adolfs bref till honom den 20 juni 1626. Styffe, s. 603—604.

utförligt och kraftigt sin svågers invändningar. Han uppvisade, att Weichsellinjen efter de af svenskarna nu senast vunna framgångarna för dem båda var lämpligare operationsbas än Odertrakten, och han underblåste Bethlens ärelystnad genom att förstulet förespegla honom Sigismunds krona. Skulle Bethlen trots allt icke se sig i tillfälle att samverka med honom i större stil, anhöll han att fursten måtte sända honom 3—4,000 man ungerskt rytteri till underlättande af företaget mot Schlesien.[1] Och kort därpå afsändes en ny besckickning till Ryssland. När Marienburg föll i svenskarnas händer, fann man där fängslade en ryss, några tartarer och en turk. Då ryssen, en Smolenskborgare vid namn Alexander Rubçoff, befanns vara »en man af god condition», uppfylld af hat mot konung Sigismund,[2] ansåg sig konungen kunna använda honom för sina syften och sände honom tillsammans med Jörgen Bönhardt till tsaren i Moskva i enahanda värf som ett halfår förut Bremen och Ungern.[3] Någon afmattning eller begränsning af de planer, som förut knutits till den preussiska expeditionen, kan sålunda knappast förspörjas. Man har tvärtom ett intryck af diplomatiska initiativ, så lifliga och snabba, att de måste förklaras ur icke alltför svaga förhoppningar om framgång. Gustaf Adolf har tydligen beräknat, att det nya lyckosamma fälttåget ej skulle förfela att göra verkan.

Om han tilläfventyrs trott sig kunna draga öfver Brandenburg på sin sida, bedrog han sig. Kort efter sin landstigning riktade han till kurfursten uppmaningen att göra gemensam sak med Sverige och framför allt underlätta ett gemensamt uppträdande af Sverige och Siebenbürgen.[4] Följden uteblef, om man ej som en sådan vill anse de envisa

[1] Gustaf Adolfs resolution den 14/24 juli. Szilágyi, Gabriel Bethlen und die schwedische Diplomatie; Hurmuzaki, Documente privitori la Istoria Românilor, Vol. VIII, s. 409 ff. Scriptores rer. Polonicarum, 4, 5, s. 112. Brefvet, som uppsnappades, har tydligen spridts i ett större antal afskrifter åt skilda håll. Jfr Wibling, s. 18. — Rekreditiv för Henrik von Dreyling den 14/24 juli. Tyskt-lat. registr. 1626—1627, RA.

[2] Han hade, heter det i hans pass, »för den gamle grekiske religionens skull uti ellofva år fången suttit». Svenska registr. den 5 aug. 1626. Jfr Akiander, Utdrag ur ryska krönikor, Suomi 1848.

[3] Svenska registraturet 21 juli, 5 aug. 1626. Hoppe berättar, att Rubçoff af konungen undfägnats synnerligen präktigt (»fürstlich kleiden und wohl halten»). Geschichte des ersten schwedisch-polnischen Krieges, s. 79.

[4] Till Georg Vilhelm den 6 juli. Tysk-lat. reg. 1626—27, RA.

tvister, klagomål, beskickningar och till slut rustningar, som karakterisera Brandenburgs förhållande till Sverige den närmast följande tiden. Definitivt drog sig slutligen Georg Vilhelm öfver på Habsburgs sida, och de farhågor, konungen oförbehållsamt uttryckt för Winterfeld i Stockholm, vunno snart nog sin bekräftelse, om också Brandenburg ej aktivt inblande sig i fejden.

I förhandlingarna om ett svenskt ingripande i Tyskland våren 1626 hade Kristian IV endast medelbart tagit del. Den svenska expeditionen till Preussen mötte hos honom af allt att döma ett ganska starkt ogillande,[1] och för Gustaf Adolfs uppfattning om det polska kriget som en förgrening af det tyska saknade han hvarje förståelse.[2] Tydligen hade Brandenburgs beskickningar hos honom väckt vissa osäkra förhoppningar på Sveriges deltagande i det krig, hvars utgång alltmer började synas tvifvelaktig. En månad före slaget vid Lutter, omedelbart efter undfången underrättelse om det preussiska tåget, sände han Jörgen Sehefeld till Gustaf Adolf med en förfrågan, huruvida den svenska armén endast vore bestämd för kriget mot Polen, eller om den skulle komma att föras till Tyskland, den nedersachsiska kretsen till hjälp. I så fall vore konungen beredd att låta en del af sina trupper förena sig med de svenska, och den samlade hären borde därefter frambryta mot Bayern och Franken, där ligan hade sin hufvudhärd.[3] Sehefeld kom till Dirschau i augusti, alltså just de dagar, då det svenska härlägret koncentrerade sin diplomatiska

[1] Anders Svensson skrifver den 22 juli från Hamburg, att han från välunderrättadt håll hört uppges, att konung Kristian varit ganska missbelåten därmed, »ty när han säker tiender först hörde, skall han hafva sagt, det han tänkte väl, att medan han och andra voro occuperade uti detta tyska kriget, skulle E. K. M:t något företaga, som till efventyrs eliest icke utan stort betenkiande skulle ske. Och är mig detta sålunda förtroliger viss berättadt». Germanica, RA.

[2] »Eragte vii det her udi Tyskland bedre end udi Polen at ske kunde, besynderlig om E. K. M:t sig med furstelig siebenburgske arme conjungerede och tillhobe her udi Tyskland paa itt bequem sted marscherede.» Kristian IV till Gustaf Adolf den 1 sept. 1626. Registratur öfver danske konungars bref 1572—1632, RA. Brefvet utgör ett svar på en skrifvelse från Gustaf Adolf den 27 juli. Sv. reg. 1626.

[3] Jörgen Sehefelds inlaga, Dirschau den 16 augusti. Tyskt-lat. registr. 1626—27, RA. Hans instruktion är daterad den 15/25 juli. Opel, a. a., s. 529. Kreditivet är dateradt Wolfenbüttel den 23 juli. Registratur öfver danska bref, supplement 1626—31. Danica, RA.

verksamhet kring diversionsprojektet. Det blef också detta, på hvilket Gustaf Adolfs svar till den danske diplomaten byggde, ett svar, som också manifesterar den intressegemenskap i faran, som ej fullt två år senare skulle leda till det kortvariga förbundet mellan de två nordiska kronorna.

Gustaf Adolf förklarade, att han hela sommaren väntat på meddelanden från konung Kristian. Ställningen i Tyskland ansåg konungen numera ändrad till det bättre till följd af upproren i Österrike och Mansfelds tåg mot Schlesien, hvilket bidragit till att han ansett sig kunna ägna sin uppmärksamhet helt och hållet åt det polska kriget, öfvertygad om att Sveriges ansträngningar i detta vore en insats också i den allmänna kampen. Konung Kristians förslag, i sig själft godt och gagneligt, kunde tills vidare icke sättas i verket; förutom det, att ett framträngande genom Franken och Bayern skulle bringa ofärd öfver vänner och trosförvanter — Gustaf Adolf hänvisade till en tidigare uttalad mening i fråga om projektet —, var det på lång tid omöjligt för svenska armén att fullborda den hundramila marsch genom idel vänskapligt land, som var ett villkor för härarnas förening. Konungen höll det sannolikt, att han i så fall skulle nödgas gå i vinterkvarter hos sina vänner, ett tväng, som kunde föranleda många vanskligheter, kanske öppet vapenskifte vänner emellan, ej att tala om, att fienden icke komme att låta tillfället gå sig ur händerna att flytta öfver kriget till trakter, som ännu voro någorlunda skonade. Vida bättre vore, om föreningen ägde rum i Preussen och marschen ställdes genom Polen till Schlesien. Det komme icke att bringa några vänner afbräck. Fienden skulle då tvingas att rikta sina krafter mot Polen och finge icke tillfälle att hindra Mansfeld och Bethlen i deras planer. Ett rikt och orördt land väntade den svensk-danska hären, om konung Kristian ville sända en del af sina trupper till förstärkning af Gustaf Adolfs, Polen låg öppet, inga befästa städer, ingen ordnad här kunde bjuda något starkare motstånd. Han föreslog därför, att svenska och danska kommisarier skulle sammanträffa i Stettin eller Stralsund för att sluta ett aftal i saken. För sin egen del meddelade han Sehefeld sina preliminära villkor, af hvilka de första voro defensivförbund mellan Sverige och Danmark

mot både den katolska ligan och Polen samt förpliktelse för båda konungarna att icke underhandla om fred utan samfälldt rådslag. En stark svensk här skulle genom Polen framsändas mot Schlesien; ginge företaget ej lyckosamt första gången, förpliktades konungen af Sverige att upprepa försöket, till dess kejsaren och ligan kunde förmås till krig. Danmark åter skulle före mickelsmässan affärda en här på 10,000 man, däraf 3,000 ryttare, till Preussen och sörja för dess underhåll; denna styrka skulle först då tagas i anspråk, när tåget till Schlesien förestod. Hotades Nord- eller Östersjön af fientliga anslag, skulle båda flottorna samverka vid försvaret, vid offensiva företag dock med samtycke af vederbörande makt. Danmark lofvade att befordra svenska värfningar och durchmarscher mot en liknande försäkran från svensk sida. För trupptransporter öfver svenskt eller danskt farvatten finge från ingendera sidan läggas hinder. Samtyckte konung Kristian till dessa villkor, ville Gustaf Adolf genast anträda tåget. I de två rikenas förbund kunde slutligen intagas England, generalstaterna, några tyska furstar och Bethlen Gabor.[1]

Dessa villkor hunno konung Kristian först efter katastrofen vid Lutter, då han mindre än någonsin kunde förefinnas redobogen att till Gustaf Adolf öfverlåta en så väsentlig del af sin här. Och oafsedt detta torde det ha varit uteslutet, att han skulle kunnat vinnas för de svenska krafven och minst af allt fordran på brytning med Polen. Förhandlingarna i början af 1628, då Kristian i det längsta spjärnade emot krafvet på åtgärder mot Danzigs sjöfart, visa tillfyllest detta. I det svar, som Kristian den 30 sept. 1626 aflät till Gustaf Adolf, tillbakavisade han också förslaget om underhandlingar,[2] på samma gång som han rätt bittert klagade öfver svikna förhoppningar på hjälp af Haagförbundets makter.

[1] Resolution till Jörgen Sehefeld den 19 aug. 1626. Styffe, Skrifter, s. 286—290. På latin i tyskt-lat. reg. 1626—27, RA. Originalet har datum den 20 aug. Opel, a. a., II, s. 529.

[2] »Hvilket alltsammen [nämligen ett ingripande i Tyskland] oss siunis at E. K:t med sin stor profit vel kunde prestere och förrete, alligevel derpaa icke siunderlige foedera, tractationes eller accorder videre end som tillforne mellem oss och Rigerne paa begge sider opretedhe äre, nu paa ny blefve slutede». Kristian IV till Gustaf Adolf den 30 sept. 1626. Registratur öfver danske konungars bref 1572—1632, Danica, RA.

Det slag, som tillfogades den blomstrande preussiska handeln af den svenska ockupationen och repressaliepolitiken mot Danzig, var kännbart öfverallt, där ekonomiska intressen i Östersjöhandeln af en eller annan art funnos. Gustaf Adolf var själf icke omedveten om det nya fälttågets impopularitet i Holland, men han var angelägen om att framställa olägenheterna däraf som öfvergående: Polen kunde icke uthärda länge, sedan dess kust tagits och dess handel blockerats. Om han endast vid fälttågets begynnelse haft tillgång till alla sina trupper och därtill kunnat förfoga öfver några tusen ryttare — ty svenska hären led brist på sådana —, skulle han troligen, skref han till Camerarius,[1] redan ha tagit både Thorn och Warschau. Med 6,000 ryttare i sin här kunde han ha trängt genom hela Polen, »ty polackarnas makt är mera inbillad än hvad mången tror». För Sveriges nationella syfte, hållandet af kusten och tilltäppandet af hamnarna, hade han trupper tillräckligt, men de försloge ej till ett angrepp på kejserligt område, tryggandet af en återtågslinje och garnisoner i Preussen och Livland. Om England och Holland i förening sände honom några tusen ryttare[2] före början af november, skulle konungen sätta sig i rörelse för att förena sig med Bethlen Gabor och infalla i kejsarens arfländer.

Gustaf Adolf räknade uppenbarligen med ett vinterfälttåg i Polen, för den händelse den kräfda hjälpen skulle utverkas. Vi se honom framflytta ankomstterminen för trupperna, i samma mån som hösten närmar sig. Men också mårtensmässan gick förbi, utan att ryttarna hördes af, och konungen reste vid samma tid öfver till Sverige. Först i slutet af året kunde Camerarius inberätta, att generalstaterna komme att hänskjuta det svenska diversionsförslaget till Englands ompröfning.[3] Därmed var frågan fallen.

Mest betydde det dock, att händelseutvecklingen ryckte undan grundvalen för den polsk-schlesiska diversionsplanen. Bethlen Gabors sent omsider beslutna aktion blef kortvarig och betydelselös, och Mansfelds expedition slutade

[1] Till Camerarius, »status et consiliorum communicatio», den 31 aug. Tyskt-lat. reg. 1626—27, RA.

[2] I registraturet är en lucka lämnad för siffran.

[3] Camerarius till Oxenstierna den 16/26 dec. 1626. Schybergson, Sverige och Holland, s. 502; jfr inledningen, s. LXXIX.

olyckligt; i november gick den ryktbare mannen ur tiden, och hans trupper sökta rädda sig genom ett i desperation företaget och fullständigt misslyckadt återtåg. Att den från Dirschau hemvändande siebenbürgska gesandten ertappades i Ungern af de kejserliga,[1] betydde alltså icke mycket i sig själf. Rubçoffs ryska beskickning bar knappt större frukt. Först i slutet af november kommo han och Bönhardt till Moskva, och den 3 december undfick han tsarens svar: något anfall på Polen kunde ej komma i fråga, då stilleståndet mellan Ryssland och denna makt ännu ej utlupit. Sändebuden, som ämnat sig till Lillryssland för att underhandla med kosackerna, hejdades i Moskva med en hänvisning till att Stolbovatraktaten ej stadgade något om skyldighet för tsaren att framsläppa svenska utskickade dit.[2]

Gustaf Adolfs diplomatiska sträfvanden att befrämja den polska diversionsplanen hade sålunda tillsvidare — och som det skulle visa sig för all framtid — på alla punkter strandat. Visserligen fullföljdes från svensk sida de förhandlingar, som inledts genom Jörgen Sehefelds besök i Dirschau, i det att Rasche mot slutet af året 1626 och Jonas Bureus, den svenske agenten i Danmark, våren 1627 bemyndigades att söka utröna Kristians ställning till svenska förslag om samverkan. Dessa diskussioner blefvo till sin verkan fåfänga: Danmark förhöll sig afböjande till alla framställningar, som syntes kunna äfventyra förhållandet till Polen. Snart nog togo ock händelserna den vändning, att Gustaf Adolfs intresse starkare än någonsin inriktades på ett svenskt inskridande i de af omhvälfning hotade nordtyska länderna, med undanskjutande af den diversionsplan, om hvars utsiktslöshet makternas länge visade kallsinnighet tillfyllest öfvertygat honom.

---

[1] Wibling, a. a., s. 18—19.

[2] S. M. Solovjev, Istorija Rossii, IX, s. 161 ff. (1 uppl.). — I svenska urkunder har jag endast funnit beskickningens utgång omnämnd i ett bref från Nils Stiernsköld till konungen, Dorpat den 11 jan. 1627, RA. Om Rubçoff se f. ö. Anreps Ättartaflor, III, adliga ätten Rubzoff. Uppgiften att R. redan 1617 gått i svensk tjänst, måste dock vara felaktig.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Dokumenten till Stockholms blodbads förhistoria.

Något skriftligt uppsatt rådslag rörande händelseförloppet den 7 och 8 nov. 1520 förefinnes som bekant icke. Man har visserligen både i äldre och senare tider skildrat Kristian II:s bevekelsegrunder och beräkningar med afseende på den stora ogärningen, men det är endast mer eller mindre skarpsinniga, mer eller mindre lyckade försök till tankeläsning. Olavus Petri, som skref några årtionden efteråt, har en rätt detaljerad och gripande skildring af själfva blodbadet, men hans framställning af de närmast föregående tilldragelserna är ganska ofullständig. De nu tillgängliga källorna till blodbadets förhistoria äro egentligen endast två. Den ena är en på riksföreståndaren Gustaf Erikssons begäran af tre Uppsalaprelater, alla tre närvarande i Stockholm den 7 och 8 nov., uppsatt berättelse, den andra ett den 8 nov. afgifvet utlåtande af en andlig nämnd beträffande anklagelsen för kätteri mot vissa angifna personer. Båda dokumenten äro redan tryckta men på ett sådant sätt, att, såsom nedan skall visas, de kunna förtjäna att tryckas om.

1. Uppsalaberättelsen.

Den är afgifven af domprosten Jöran Turesson [Tre rosor], skolastikern Peder Galle och kantorn vid Uppsala domkapitel Erik Geting. Den trycktes 1816 i andra delen af Handlingar rör. Skandinaviens historia efter en afskrift i codex n. 20 bland »Chronica Svecana» i Uppsala universitetsbibliotek, som i öfrigt innehåller afskrifter af Olavus Petris krönika m. m., och trycktes sedermera efter samma afskrift i tredje bandet af Scriptores rerum svecicarum medii ævi med iakttagande af några af Hog. Bielke gjorda rättelser. Hvarifrån afskriften är hämtad angifves icke i handskriften. Den är synnerligt dålig, på flera ställen alldeles meningslös. Antingen har en mycket svårläst text förelegat eller har en usel afskrifvare anlitats. För många år sedan anträffade jag emellertid i riksarkivet en samtida handskrift af berättelsen,[1] som har alla egenskaper af

[1] Den omtalades i en anmälan af ofvannämnda del af Scriptores i fjärde delen af Hist. bibliotek.

ett koncept med rättelser, öfverstrykningar, omsigneringar. Handskriften utgöres af ett folioark. Skrifvaren har börjat med några rader på ena yttersidan, därefter afbrutit skrifningen, vändt upp och ned på arket samt börjat på nytt på motsatta yttersidan och därefter fullföljt densamma. I marginalerna och på sista sidans obegagnade yta förekommer meningslöst klotter, som närmast liknar skriföfningar. Texten är gifvetvis vida bättre än afskriften men i och för sig mycket skröplig med besynnerliga ordformer, ofullbordade meningar och en sällsam stafning. Skrifvaren använder nämligen framför allt *ä*-former, d. v. s. streckadt *a*, i ett flertal fall, där sådana ej gärna kunna förekomma, sålunda icke blott *wäre* (vare), utan äfven *nägen* (nagen), *fäär* (faar, for), *gää* (gaa), *hänom* (hanom), *nädhe* (nadhe), *säge* (sage), *sädane* (sadane), *spyrsmääl* (spyrsmol), *tärom* (tarom) o. s. v. Äfven andra besynnerligheter i stafningen möta. Vid tryckningen har jag bibehållit *ä* i *wäre*, men i flertalet öfriga fall ändrat det till *a*. Afskriften företer vidare så pass många olikheter med konceptet, med ändrade eller öfverhoppade ord, stundom flera, och kompletterade meningar, att man vore frestad antaga, att en annan text förelegat, men med hänsyn till vissa felskrifningar synes det mig icke absolut nödvändigt att antaga detta; det kan bero på en ytterligt slarfvig afskrifvare, som därjämte sökt här och hvar förbättra sin text. Både konceptet och afskriften äro odaterade. Afvikelserna äro för öfrigt med ett enda undantag af formell art och inverka icke på sakinnehållet.

Något original är icke käudt och det är svårt att konstatera, huruvida det någonsin funnits; hade så varit fallet, borde det varit dateradt. I ett af E. Runells kronologiska register eller inventarier upptages visserligen »Relation om mordet k. Christiern bedreff i Stockholm», som möjligen kan syfta på berättelsen, men i ett annat »Relation om k. Christierns tyrannij i Sverige uthdraget af Laur. Petri och Olai Petri chrönikor». Lika svårt är det att konstatera, huruvida berättelsen blifvit använd. Den är tydligen okänd för Olavus Petri, likaså för Messenius och för följande historieskrifvare, ända tills den trycktes, hvarefter den naturligtvis träget blifvit utnyttjad. Möjligt är emellertid, att den blifvit begagnad för det latinska manifest, som riksrådet utfärdade från Sträugnäs juni 1523.[1] I berättelsen omtalas sålunda den misshandel, de fångna herrarna undergingo, när de leddes ut till afrättsplatsen, och jämföras de med får som fördes ut att slaktas. Motsvarande uttryck förekomma i manifestet, men visserligen skulle detta kunna bero på en tillfällighet.

Huru detta papper kommit att hamna i riksarkivet är icke kändt. På officiell väg kan det naturligtvis icke ha skett. Man vore närmast benägen antaga, att det följt med någon enskild samling, men i äldre tider gjordes inga anteckningar därom. För när-

[1] K. Gustaf I:s registratur, I, s. 66 f.

varande ligger det jämte ett par andra afskrifter i en liten fascikel med påskrift: »Handlingar ang. Stockholms blodbad» i vol. B 1, afskrifter från medeltiden, »Unionstraktater och handlingar till Sveriges historia i afskrift».

Berättelsen återgifves, så godt sig göra låter, i det följande. Att anföra alla olikheterna med afskriften har jag ansett onödigt. I första sidans ena hörn är skriften emellertid utplånad och orden inom klammer ha supplerats efter den sistnämnda.

Vij efftersorifne Jer. Turesson domprost, Peder Galle scolasticus ock Erich Getingh [cantor vijd Upsale] domkerke befraget aff houbärna ok strenge fyrste her Gostaff Erichson, Sueriches [riches hoffuitzman] och gubernator, ath wi med thetta näruärande tro vetnesbyrdh schulle kungöre [hwat wi] sage eller hördhe sich haffua henth epter konung Cristierns krönelse paa Stocholms [slot], huar wi och nädde och tuungne iblandh wäre ath besee then grusellige och iämmerlige (?) dotzens beschydelse och then oforhörde eller [ɔ: aller?] forra sedher gryuelighet, som war thet öncheligh mordh bodhe offuer andeligen och werdzlighen herren och andra godhe mannon, som är wäluärdugha ath haffuas i een salygh omyndelse, och epter thet som wi haffua fornymmeth i alla handha och i huart och eeth, bekennos wi openbara sanningen vthen alt tuiffuel, som her effter följer.

Aren epter Gudz byrdh Mdxx dagen i octobri manade then xxviij komma wi forscriffna till Stocholm, budna och kalladha aff erchebip:co Gostaff med flera andra ath gära erche: bistondh och tiäna honom till messa, som thet är siduenia i konungzens krönelse, när(!) hulken tienesth sech hendade sondagen nesth epther alla helienne dagh, som war iiij dagen i nouembri, och wäre wi bydne aff for:na ercheb: Gostaff, ath wi schulle fylie hanom pa slottheth odensdagen ther nest epther; hulket wi och gordhe paa dagen, som wid middagxstundh, huar medhen wi töffuade alt intill klochen slo eth epter middagen, effter nagen opfundhen suikeligh tillfelle, hulket wi icke kunne begripe, tha bleff slotzens partha(!) igen leeste och worthe instengdhe all menege ädle, quinner och mendh, biscoper och prelater i thet nestha offuer alth richet, sammalundh borgare, raadmen, borgemestere och alla for:de herre tiänare bleff dher inna bestengdh och ingen bleff vtlathen, wthen nagre kynne wäl indkomma, och ey kunne wi begripa eller betöncka för hwat saker skyldh thet gorth war.

Pa thet sisthe när konungen sat paa domstolen i storre salen, tha käm archeb: Gostaff och foorclaggadho sic ganska härdelige i moth them, som hadhe molesteret Vpsala domkerke, när Stechet war bestallath, och the, som thet neder brättha etc., och försth och fremsth moth her Sten, then tiid richensens gubernator, och hans äffterleuerske fru Kirstin, deres hielpare och styrchere i forscriffne sach, huars nampn han och leth presentera, openbara och wthropa for konungen begärandes oppa hans konungxlege eedh, som han hadhe giordh, när han kröntes, ath han skulla gära för Gudz schuldh och retuisen, thet kyrken och honom mottha sche fyllest for then oreth och scadha

them war giorth monghe lyndh. Huem konungen sa suaradhe: her erche: lyster Eder icke haffua framgogn i thenna sach med semye och forlicnelsse; ther effter som godhe men thet kunna ra[n]sacha etc., eller och wela I allaleds med lagen thet bepröua. Hulken som indelege baadh, ath the, som ther thaa wäre näruärende, schulle aresteres och huar och een gära honom fyllesth i alla hanna motha, hulket han och forwarff aff konungen, icke i motstondenne, ath saa dane sach var paa arche: wengna i Rom med een citas til forne fremiet, men konungen wille icke, ath forscriffne sach skulle i Rom fremias eller endas: thaa böd han ärche:, ath thenne sachen schulle heller randsaches her i richet och endas, loffuandes ath honom schulla ske fylles for hans schadhe ock oretthe i alla handa mathe etc., oth hulket loth sech arch: naie.

Paa thet sisthe ther effter bliffue ther framtacne nogre breff for konungen och läsne, hulket wi icke actadhe till huar puncth, huat the hadhe inbärä, men wi kunna gissa sidhen epter konungsens spyrsmol, ath thenna breffuen lyddhe moth andelege herrer och ädle mendh som tha närwäre och hadhe forscriffne breff besegelt. Thet förste spyrsmollet war till biscopen i Lincöpingh, om han hadhe saa danne breff besegelth, hulken som ther til suaradhe ja, men att han wille forwara sich for till kommandhe fal. Thaa bekennes han, att han gorth en protestationem, och bleff hans orsakelse och protestatio fram henthet och openbarligh läsen. Ther nest effter bleff huar och een aff biscoper och richensens raadh eet saadanne spyrsmaal fara(!) giffuet aff konunghen, och huar och en ladhe windingh om att gära sin orsach och openbara sin retuisa i thetta ärendhe. Huar för effter monge handha, som ther bleff forgiffueth ibland . . .[1] och them, som ther trettha, om theres retthen(?), thaa bekennes [wi] wid Gudh, at wi icke actade hurudanne dher samma stadz bleff sacth eller concludereth, for then schull att thet tyctes enthe geldhe hos oppaa, wthen wi ginge och taladhe oss emellom om thet ath portena wäre bebestengdhe och saa monge mendh wäre ther i wompn(!), huar fore wij och ladha ware windingh om, huru wi schulla kunna komma ther vth, for then schyld ath wy wära een paarth forfäradhe for saadana sacker.

Ther effter een liithen tiidh giigh konungen wth och raadeth bleff besetiandes ath ransaka och eendha sakarna alt wt til mörkeret. Sidhen bleff lysen indhenthet och lika som Judas Scariotes han willa gripa Cristum ath forradha honom, saa köm Claus Bildhe och Seffrin Nörby epter omillesta koningens byd med lycter och eeldbalsa och med ganska monge beuepnade mend badhe förgangendes och effterfyliandes och besaaia allan salen omkringh och lethade ärcheleie(?),[2] huem the schulle tage och wtledhe. Forsth wtkalladhe the biscopener och nogre eedle. Sidhen ledhe the wt i torneth med storom scakum(?) een stor hop baadhe edle och oedle, quinner och mendh, till eeth öm-

[1] Felskrifvet ord: *tyedrechtäägen*(?). Afskriften har: *twedrechtigom*.
[2] Afskriften har: *idkeliga*.

keleget mordh, som thet som sech om annen dagen hendhe beuisthe. Ther effter thy, som tha igen leffuades, när som thetta gordes, wäre saa med reddugheth och wnder bekymrat, ath wi hopades ingen friid eller trygheth, wthen wi actade oss sieliä [ɔ: sieluä?] som the faar, som döö schulle. Sidhen ath monge wäre wthenthet och natzens tymmo tilstynnadhe, ath klocken war widh x, tha wordh wtkalladhe alla prelater, canecher och prester, i huat stath the helsth wäre, och ingen annen bleff thaa wtlathen. När thet war giorth, tha wart biscoper, prelater och prester indriffne i eet traangeste rum, hulket ey wäl tilborleget(?) war, wndhentackne biscopen aff Strenganes och Scara, Gudh theres siel nadhe, hulke som väre foruaret i ecth annat rum och wi icke sage sidhen her i wärdhen, hopandes att see them i hemellom, när then dagen kommer, ath thette schal hemdes, i hulket rum wi then natthen offuer bliffue i sorgh, oungesth, gräth och frosth och mongen androm kropsens tuonghn, saa som the een nu wäl draga till mynnes, som tha wäl när ware och alt thetta här haffua ledeth.

Torsdagen där nesth epter, som war ottone dagen epter omnium sanctorum, wid thet klocken war wid ix pa dagen, bleffue alla biscoper, prelater, canecher och klostergiffne men och saa monge, som lerdhe wära, till hopa kallat til samma salen, som the om aptanen wtginge, till hulke her Joannes Bellenacke, biscop Ottoniensis, midden i theres samquemde saadane spyrsmol fram fördhe, om the, som haffua sich till hopa suäret och enkanneligh sigh haffua tillhopa forbynnet moth hielia romerska stoll och Jesu stadtholler pauen, äre dommende kettere. Till hulket spyrsmol lärde mend i then helie scripth och layen(!) sich om berödde och disputerade och ther till suarade epter euangelium och ondelege retthen, ath the, som med forsc:ne sakum vorde beslagna, skula hollas för ketthara, fors[t] aaff biscopanum, ther nest prelatum, kanekum och klostergiffna mannum och huariom wid sith staat. Men huat falskheth, grymhet och suick och huat vnt som helzt konungen och hans raagiffuare hadhe betractet i theres hierta vnder thetta spyrsmoll, bekennes wi med Gudh, som ransaker och kenner alla hierter och tancker, ath wi thet thaa ingen lees kunne forstaa, icke heller epter saadana spyrsmole eller suar, thet wi kunne forstaa, epter fwlgdhe naghen dom eller sententia, och är Gudh wart witne, ath wi paa then tiid icke kunne forstaa, till huat endhe forsaghde sporsmäle wäre gyordhe. Och ther effter igen sculle alt thet samquemdde komme igen i thet tronga rummet, som wi wäre tilforne indstengdhe.

Then samma dagh strax moltiden war gorth med sorgh och bedrouelse, thaa kom eth budh, som sadhe biscopene aff Strenge: och Scara ledes wth fongna aff slotthet, med omilde mandz hender rycthe och dragne, hulket när vi hörde, tho bögynthe alla till ath skelua [och] falnados i stora reddughet. Tho suaradhe biscop Bellenacke, som tho war när, oc sadhe: thet är icke moieleget, at konunglig Maiestath dierues naget onth ath gära oppa saa dana mendh, huarfore

är saa dana lyngn och squaller ingen ledes tro[e]nne. Ther[1] aff finge ware hierter, med stora reddighet bekymreth, nagen lysa for saadanne otencthe grymheth hos[2] then tiid bleff bebydhet. En strax oter igen effter een liithen stundh bleff hos bebudet sammalundh forsc:na tidingh som til förne. Tha suaradhe biscopen Bellenach, ath thet skulla i sannengen inthet wara. Tridie göngen tho kom een tysk, benempdh mester Henrich, som allena hadhe waret medh biscopenna till förne, och ropadhe med önche[le]gen groth och schrigh, seiandes, ath thet är nw i thet nästhe, att the skule recke theres hals vnder sueldet [ɔ: suerdet]. Thaa bleffue wi alla ganska bedroffuet aaff oseiande sorgh och reddughet och löpa hastelega alla tillhopa wth, först biscoper, ath the wille gaa till konungen och förhindra, ath han schulle icke saa dane öredlighet och grymme gerninge, som han lenge hadhe betencth, (icke) fulkomna.

Thaa möthe hos[2] then omildhe mandh och blodgerugh menneske mester Dirich, ful medh alt suich och skalcheth, hulken som och war orsach och dictare med omilleste konungen till alt thet ondha, som nu forsacth och tha sketh är, och sadhe forsth paa sine tyske och repeteradhe paa latine, som[3] han wille springe opi ansethet paa biscopenne, och sadhe: syer I till och bemerker, at I och icke forgätz(!) med thenne forrädere etc. När wi thet hördhe, tha bleff all menhethen bekymreth med vsegeligh[4] sorgh och reddugheth och icke dierfdes lenger fram gaa, forbuutna aff fornemde mester Dirich, och droge sech alla til thet samma rum, ther the till forne wäre, och bliffue där then dagen och natthen alt intil annen dagen, bidiandes med grotenne tarom till alzmectugh Gudh i stoor andelege tuonge, ath Gudh schulle werduges frelsa them aff then slemmesthe dodzens wadhe, som the reddes wnder gaa med the andra. Hulket ock skedde samme dagen, när clocken war wid eeth, tha ginge wi aaff slottith, loffuandes Gud och hans helium, hulchen os aff sadane alle grymmeste konungx omildughet nadeligh frelsthe.

Men[5] huru dane ouerdughet och omilheth theres maledic henner och begabbanne lipper, icke allene retterens wthen och grymmesthe konungsens tiänare i wärduge fäders, oschulluge paa alla syder, herrer och biscoper oretuislege bekymmerth(?). Andre edle mend, ridderskapet, borgemester och merchelege borgere, the som wäre alla dygth och äre werdth, ledde the wth at mördhe, som man pleger leda een hop oschylluge for till dödhen, begabbannes them i monghe handhe mothe. Oppa thet sisthe lethe the them halshugge. Icke war een tho theres onsche fulkomneth, ath the döde kropper löge wälthe i theres eyn blodh och i treckepussen, vthen mente een thaa

[1] Ursprungligen har stått: *Ther epter wäre ware hierter med stora reddighet bekymreth for then otencthe grymhet hos then tiid bleff bebydhet.*

[2] *h* är struket.

[3] Den följande relativsatsen saknas i afskriften.

[4] Ursprungligen: *faselege.*

[5] Den följande omeningen är i afskriften förbättrad.

the vore ouerdugh begraues och lathe saa forbrenne forscriffne dode kropper medh strengeste herres her Stens lekame, hulket som tha lenglege(?) war begrauet effter then hielie kyrkennes siduonia, sammalund hans barn, neppelege otte dage gammult, aff sin gripth vpgräffua, hulket the och med licha wanheder lethe forbrändha. Huat ther är mera skedh, wpfylla the, som wära i rood, retthe och i alla handha handel ther till enkanneligh kalleth.

* * *

2. Kättarförklaringen.

Det andra dokumentet erbjuder inga svårigheter i textkritiskt hänseende. Det är en vårdad utskrift på ett stycke pergament af dimensionerna 54 × 30 cm. Urkunden förvaras i danska riksarkivet och genom tillmötesgående af riksarkivarien Kr. Erslev har jag fått låna den till K. biblioteket. Den är tryckt af A. Huitfeld i motsvarande del af hans historia men på ett särdeles vårdslöst sätt samt därefter i modern dansk öfversättning meddelad af C. Paludan-Müller i hans bekanta arbete »De förste konger af den Oldenborgske slägt».

Wii Göstaff medh Gudz nade erchebijscop i Vpsale etc., Jöns i Othens, Hans i Linköpingh, Otte i Vesteraars medh sama nade bijscope, mester Jören Twrson domprowest i Vpsale, Verner erchediekne i Linköpingh, Larens Andree erchediekne i Stregnes, Jöns däken i Skara, doctor Peder Galle scolasticus i Vpsale, doctor Erich Getingh officialis i Vpsale, doctor Larens aff prädikareorden i Stocholm, mester Mattis, mester Henric caniche i Vpsale, och mester Swen canich i Skara göre vetherligith, ath aar epter Gudz bördh Mdxx torsdagen nest epter omnium sanctorum vaare wi epter waar kär:te nadig:te herres konwngh Cristierns etc. budh och vilie tiill hope kallede paa Stocholm sloth i store salen och thaa kom för oss i retthe hederligh man mester Joen canich i Vpsale och ladhe fram en scripth medh klagemaal emothe döde her Sten Swanteson och andre i samma skript benempde lijdandes ordh fraa ordh, som här epterfölgier:

Högmectig:te herre, her Cristiern medh Gudz nade Sweriges, Danmarks, Noriges konwngh etc., kär:te, nadige herre, jach Göstaff aff Gudz försijn owerdigh erchebijscop i Vpsala förmanar eders Högmechtighet paa eders Nades konwngxlige edh, som eders Nade swor mich paa then helge kijrkes vegna nw paa sönnedagh nest förliden, thaa jach owerdugh crismade och vigde eders Nade tiill Sweriges konwngxlige crone, ath eders Nade ville hielpe mich, erchebijscop Jacob, bijscop Otte i Vesteraars och vaara kijrkior, clercherii och all cristendomen räth öffuer tesse epter:ne oppenbarlige kättere, som är först

then döde käthere her Sten, frw Sigredh, frw Cristin, Mongs Gren, Michil Nielson, Erich Ryningh, Cristiern Benctson, Oloff Valram, Erich Kwse, Clawus Kijle, Oloff Biörnsson, Benct Ericson, Erich Nielson, Eskil Nielson, Peder skreddere, Jachim Bragde, Swen Hök, Peder smedh, borgemestere, raadh och Stocholms stadh, huilke jach holler alle liike gode och like store i kättherij, och staar mich them i ngelwnde tiill ath anamme tiill nogen venligh förlikelzse aff saadane oppenbare kätteri, som saa oppenbare haffue kastet sigh op moth allan cristendomen medh saadane obeqwemmelige och oppenbare oerlige gerninger. Tesse alle och hwar för sigh medh then döde kätteren her Sten haffde först bestallath mich i xj vecker och i aar och seden förde the mich här in oppa Stocholms raadhws och vthropede mich för en förrädere för then menige man och anskrijede teslikes mich tiill eth ewigdt fengelzse och hulle mich seden i ij aar fangen, saa lenge eders Nades högmectighetzs macht här in i richit kom, ther mich thaa frijede aff mijn fengilzse och tiill mijn kijrke och frijhet igen som en cristen förste. Teslikes saarade the mich i mijth fengilzse dödelige, som en nw för ögen är. Thet erlige then helige kijrkes sloth Stäketh haffua the affbrendt och nederbrwttet i grwnden. Teslikes haffua the ther vthtagit och aff Vpsale domkijrke och aff bijscopsgaarden alle mijne och then helge kijrkes clenodia, gwl, sölff, penninger, harnesk, bössor och värier, boskap och ägedeler, huilke clenodia, item mijn och stiktens ränthe i iiij aar, huilkit alth baade clenodia, gwl, penninga, boo och boskap och ränthe skal löpe öffwer vj maal c^m lödige marck sölff, altidh tiill goden regenskap och liquidas. Then skade, som giordh är paa Stäketh och mijn persone räknar jach för fijrehwndrade twsende maal löduge marck sölff, altidh tiill en rädeligh moderatzs. I thet [ɔ: Item?] the mijn käre herre her erchebijscop Jacob haffue gripith paa Arnö gaardh och förde honum bwndin tiill Stocholm som en tiwff och förrädere. Arnö gaardh haffue the röffuath och brendt, vthtagith ther gwl, sölff, redhepenninge och boskap mere en tiill vj^m lödige marck sölff, och gaarden kan ecke vpbijgges som han var medh ij^m löduge march sölff, hans hogmoth och fengilzse paa c^m lödige marck sölff, altidh tiill en rädeligh moderatzs. Item bijscop Otte grepe the annen dagh paaske i hans domkijrke och slipede(!) honum aff kijrken tiill slottet som en tiwff och en förrädere och ther hulle the honum fangen, saa lenge eders Nades macht slogh slottet neder och togh honum ther vth och kom honum tiill hans kijrke och frijhet igen som en cristeligh förste och konwngh. Mester Joen, mijn canich i Vpsale, haffue the i iij aar hollit här paa Stocholms sloth i fengelzse, röffuath och sköfflath i fraa honum alth thet han otthe, teslikes och all hans ränthe i iiij aar anammat och opbwrith. Item alth mijth clercherii, prelater, canicher, vicarios och prester i Vpsalä och teslikes paa landzbijgden saa monge soknä prester, som the kwnne öffuerkomme, haffue the röffuath och skijnnat, saarath och gripeth och tagith öffwer alth huat the haffde i verdlene, saa ath alth mijth klercherii, prelater, canicher och prester, som the kwnne öffuerkomme, lathe the ecke saa mijkith igen,

som the paa en tidh äthe kwnne. Item alle mijne prelater och prester öffuer alth mijth stikthe, teslikes alle prelater, canicher och prestor i Vesteraars stikth trwgedhe the tiill ath segie mässe emothe all cristendomens förbudh och skickelzse then stwndh jach och bijscop Otte vore grepne. Högmectigeste förste och cristin konwngh, hielper oss och all cristendomen räth öffuer tesse förnempde oppenbare kätthere och vaarth och then helge kijrkes gotzs igen och skadeböter, som för:uit staar, och begärer jach behindringh paa alles theres personer, saa lenge eders Nade faangit beraade sigh huat räth eders Nade är oss plichtigh öffwer them, tagendes lön aff Gudh och loff öffuer all cristendomen för straff eders Nades högmechtighet laather öffwergaa saadane oppenbare kätthere.

Huilken skripth och klagemaal dagen nest tilförene framsatthe vore aff samme mester Joen för för:ne waar kär:te nadig:te herre och mene richesens raadh, them tilkalledhe och närwarendes metzst alle samens, som i för:de scripth benempde vore, och en thaa ath the ogerninge, som ther vtinnan samme döde her Sten och för:de hans partij tillagdes, waare nogh oppenbarligh vtaff sigh sielff, saa ath huar man them visthe, vorde the thaa likwäl ther vtöffuer liwslige bewiste medh theres egen bekennelse och framboren breff, och satthe för:de mester Joen i retthe för oss, om samme misgerninga ecke vara oppenbare kettherij emoth Romare kijrke. Thaa anammade wi thet ärende till oss och öffwerwoge thet grannelige i alle pwncter. Och epter thet her Sten och för:de hans tilhenggere fwnnes i flere aar varith besmittede medh then helge kijrkes högxte ban och stondit ther haarde och ilhetzske vtinnan, saa ath the ingen raadh eller förmaningh achte eller taghe ville aff nogen, antinge aff oss eller andre bijscoper och prelater här i richit eller aff the domare, som vaar helig:te fader paaffwen i thenne saak besynnerlige skicket hade, vtan eller(!) trwgede, försmälede och förargedhe thöm, som samme waar helig:te faders paawens lijdne, interdicth och budh holle vilie och iämwäl sigh ther vtöffuer bebwnde, beseglede och beswore, ath jach för:ne Göstaff erchebijscop aldrigh skulle komme tiill mijn frijhet och domkijrke igen vtan bliffwe vthi eth ewigdt fengelzse, ijtermere beplichtendes sigh stadfesthe medh hwar annen i saadane ocristelige förbwndh, ä huat ther epter gaa kwnne medh ban eller interdicth aff Romerske gaardh, i huilke för:ne stijcker optenempde her Sten och andre benempde, ther honum vilielige och otrengde tilfalne äre i för:ne ocristelige förbwndh, clarlige tredth haffue ifraa then helge romerske kijrkes lijdne, thet wi ecke anneth fijnne kwnne epter then helige kijrkes, keijserens och Sweriges lagh en thet är oppenbare kättherij och skole baadhe han och the för oppenbare kätthere hollis och kallis. Thes tiill ijtermere visse, ath wi saa laghfwnnit och aff sagth haffwe, lathe wi för:ne erchebijscop och bijsper och alle andre för benempde hengie waar indcigle för thetta breff, som giffuit och scriffuit är paa för:de Stocholms slot aar och dagh som för:uit staar.

Följande sigill vidhänga: 1) Gustaf Trolles signet (ett trollhufvud, på sidorna G T); 2) biskop Hans Brasks stora sigill; 3) biskop Jöns Anderssons stora sigill; 4) biskop Ottes stora sigill; 5) domprosten Jöran Turessons sigill (tre rosor, öfver skölden I T); 6) signet utan initialer (en sittande krigsman med vapen på sidan); 7) signet utan initialer (Kristushufvud); 8) sigill (en gren med frukter i sköld, ofvanför M E). Flera sigill äro ej vidhängda; några snitt för sådana äro icke ens gjorda. De fem första sigillens ägare äro utan vidare klara. Efter ordningsföljden mellan utfärdarna skulle de sjätte och sjunde sigillen tillhöra ärkedjäknarne Verner i Linköping och Laurentius Andreæ i Strängnäs. Då initialer saknas, är förhållandet likväl icke fullt säkert. På bref i svenska riksarkivet förekomma signetaftryck tillhörande ärkedjäknen Verner men af ett annat utseende, och det enda sigill af Laurentius Andreæ, som jag sett, visar en sköld med tre kvistar öfver hvarandra. Det sista sigillet bör enligt initialerna ha tillhört kaniken Mathias [Erici] i Uppsala, den tolfte i ordningen af utfärdarne.

De båda dokumenten ha kritiskt behandlats af Kr. Erslev i en liten skarpsinnig uppsats: »Det stockholmske blodbads forhistorie og C. Paludan-Müllers opfattelse deraf» i dansk Hist. Tidsskrift, 6 række III. De anmärkningar jag i det följande skall göra torde i det väsentliga sammanfalla med de resultat, till hvilka Erslev kommit. Jag skall endast gruppera dem annorlunda.

Dokumenten, hvilka brister de än hvar för sig må hafva, synas åtminstone något så när lämna en föreställning om händelsernas tidsföljd de båda dagarna och därjämte några bidrag till frågan om fördelningen af skulden för hvad som skedde.

Den 7 nov. middagstiden samlades på slottet deltagarna i kröningshögtidligheterna, men något gästabud synes ej den dagen ha hållits. Slottsportarna stängdes. Konungen tog sin plats på »domstolen» i stora salen och Gustaf Trolle framträdde med sina kraf på skadeersättning. Konungen frågade, om han ej ville fullfölja saken med sämja och förlikning, men ärkebiskopen bad, att de närvarande, d. v. s. Sten Stures anhängare, skulle arresteras och honom ske fyllest i allahanda måtto, hvilket konungen lofvade. Under samtalets gång synes man äfven kommit öfverens om — berättelsen är något oklar —, att saken i sin helhet skulle behandlas i Sverige och sålunda äfven de anklagades förhållande till påfven och deras bannlysning. På detta sätt torde man kommit in på kättarespörsmålet. Kristina Gyllenstierna uppträdde nu med den svenska riksdagens föreningsskrift den 23 nov. 1517 att samfälldt försvara hvad som företagits mot ärkebiskopen, äfven om saken anhängiggjordes »i påfvens gård», och konungen anställde förhör med dem, som utfärdat nämnda bref. Af prelaternas berättelse framgår icke med säkerhet, att några flera bref blifvit upplästa, men de voro enligt egen utsago mycket ouppmärksamma åhörare, så snart det ej gällde deras egna personer, och tänkte endast på hur de skulle kunna slippa ut ur slottet. Under tiden redigerades Gustaf Trolles

anklagelse skriftligen, tydligen i ett annat rum, ty denna anklageelseskrift är ej i ringaste mån påverkad af 1517 års bref, och frambars möjligen på eftermiddagen. Efter en kort tid gick konungen ut och »rådet» stannade kvar för att fortsätta ransakningen. Ledsamt nog hörde icke heller nu prelaterna på. Slutligen inbröt mörkret och ljus tändes, hvarpå Claes Bilde och Sören Norby inträdde, åtföljda af krigsknektar, och förde ut en mängd personer till tornet, sedan biskoparne och några adelsmän först blifvit utkallade. Därefter, vid tiotiden utkallades de öfriga af andligt stånd och indrefvos jämte biskoparne i ett trångt rum, där de förblefvo öfver natten, men biskoparne i Strängnäs och Skara förvarades i ett särskildt rum.

Den 8 nov. vid niotiden fördes de andliga åter ut i stora salen. Enligt berättelsen framställde biskop Jöns Beldenacke »midt i deras samkväm» den frågan, huruvida de, som sammansvurit sig mot den romerska stolen och påfven, borde aktas som kättare. Härom ägde en öfverläggning rum och därpå svarades af de närvarande, att de, som beslagits med sådana saker, vore att hållas för kättare, men, tillägga prelaterna i olika vändningar, att hvilken grymhet och hvilket svek, som härunder låg doldt, kunde de icke förstå, icke heller följde därefter, såvidt de kunde finna, någon »dom eller sententia». Erslev, liksom andra före honom, har framhållit det besynnerliga i att prelaterna på detta sätt alldeles ignorera den högtidliga förklaring, som af de församlade, de själfva inbegripna, afgafs, att vissa namngifna eller utpekade personer borde hållas för kättare, och som beseglats åtminstone af en bland dem, domprosten Jöran Turesson, och förklarar för sin del, att de påtagligen ljugit. Att de långt ifrån sagt hela sanningen är uppenbart. Måhända ha de velat freda sitt samvete därmed, att de icke kunde ha någon aning om, att blodbadet skulle omedelbart följa, och såtillvida kunde de ha rätt i yttrandet, att någon »dom eller sententia» icke dem veterligen följde, som kätteriförklaringen icke kan anses vara någon dom i vanlig mening. En annan motsägelse mellan berättelsen och förklaringen må i förbigående framhållas. Enligt den förra var det Jöns Beldenacke som framställde den försåtliga frågan om kätteriet; enligt den senare var det kaniken mäster Jon, som »satte i rätten» om icke de angifna missgärningarna vore att anse som kätteri.

När affattades och beseglades förklaringen? Den förmodan har bl. a. af Paludan-Müller framställts att det skedde först efter blodbadet för att åt detsamma gifva något sken af laglighet. Erslev har med skäl anmärkt att, om så varit fallet, det är oförklarligt, att prelaterna icke framhållit, att de på detta sätt nödgats ge ett slags bekräftelse åt ogärningen. Äfven innehållet i förklaringen strider däremot. Gustaf Trolles klagoskrift var riktad mot Sten Sture och dennes anhängare, förutom borgmästare och råd i Stockholm ett antal namngifna personer. Klagoskriften inrycktes i förklaringen och i själfva klämmen hänsyftas till en början endast på de i skriften nämnda, med undantag af Stockholms borgmästare och råd

och ett par personer till, helt andra än utfärdarne af föreningsbrefvet. Men så har i fortsättningen på ett rätt otympligt sätt föreningsbrefvet 1517 fått spela in utan att detsamma direkt anföres eller innehållet riktigt angifves och utan att dess utfärdare uppräknas. Det är så oformligt som möjligt. Emellertid skulle fråga kunna uppstå huruvida förklaringen verkligen hunnit utskrifvas före blodbadet. Klockan 9 f. m. samlades enligt berättelsen de andlige. Huru länge öfverläggningen varade omtalas icke. Strax efter det måltiden var gjord, d. v. s. förmodligen efter kl. 12, började de fångslade utledas till afrättplatsen. Själfva förklaringen eller utlåtandet är ett rätt stort dokument omfattande 32 rader. Jag har beräknat tiden för afskrifningen och skulle den nog gå för sig på ett par timmar, om man skrifver utan afbrott. Men det torde visserligen gå fortare att skrifva på papper än på pergament; pikturen röjer ingen brådska, endast innehållet i slutklämmen kunde synas tyda på någon sådan. Otänkbart vore det emellertid väl icke, att hufvuddelen, d. v. s. ingressen och anklagelseskriften på förhand uppsatts och utfärdarnes namn varit på förhand bestämda.

Själfva beseglingen sammanhänger måhända härmed. Den är, såsom redan nämnts, ofullständig och för de återstående sex sigillen äro icke snitt i uppvecket gjorda. Man har gissat, att utfärdarna ej alla haft sigill eller signet med sig, och det är gifvetvis tänkbart. Men en annan möjlighet vore, att beseglingen afbrutits genom blodbadet.

Efter rådplägningen i stora salen återfördes de andliga till det trånga rummet. Något efter middagstid kom underrättelsen, att de fångne började ledas ut och så följde de andliges fruktlösa försök att genom föreställningar hos konungen rädda de båda biskoparne. De visades tillbaka och fingo tillbringa ännu omkring ett dygn på slottet. Först klockan 1 den 9 nov. lämnade de detsamma.

Jag kommer nu till frågan om skulden. Erslev synes mig till en början på ett öfvertygande sätt ha gendrifvit Paludan-Müllers hypotes, att blodbadet varit ett öfverilningens verk, framkalladt genom uppläsningen af det dittills okända föreningsbrefvet af 1517. Redan slottsportarnas stängande den 7 nov. hvarom berättelsen talar, visar, att en förutfattad plan fanns, och Gustaf Trolles uppträdande samma dag kan endast ha berott på aftal mellan honom och konungen. Trolle yrkade i främsta rummet skadeersättning och de af honom anklagades arrestering, men i klagoskriften yrkar han äfven straff på de anklagade såsom uppenbara kättare. Hvad straff han tänkt sig utsäges icke, men då det gällde Sten Sture och dennes anhängare, ligger det onekligen nära att den hämndgirige ärkebiskopen åsyftat dödsstraff. Däremot har Trolle tydligen tänkt sig någon slags rättegång med åtföljande rannsakning och dom. Till blodbadet, såsom det utfördes, har han knappast skulden, men en förevändning till detsamma har han beredt. Själf menade han sig vara oskyldig. När han ett par år senare sökte bereda sin återkomst

till Sverige, förklarade han sig kunna på ett tillfredsställande sätt försvara hvad han gjort.

En tvetydig ställning intager Jöns Beldenacke. Han har, åtminstone enligt berättelsen, morgonen den 8 nov. framställt den försåtliga frågan om kätteri. Huruvida hans uppträdande för att lugna de andlige vid första underrättelserna om blodbadet var fullt uppriktigt kan ju vara ovisst, men några beskyllningar synas ej under den följande tiden ha riktats mot honom.

Annorlunda förhåller det sig med Didrik Slagheck. De två biskoparnes i Strängnäs och Skara öde tyckes redan på kvällen den 7 nov. ha varit bestämdt. Någon anledning för Gustaf Trolle att åt dessa sina ämbetsbröder bereda dödsstraff synes icke föreligga; låt vara att biskop Mattias en gång låtit postulera sig till ärkebiskop under den senaste schismen, hade han ju i god tid dragit sig tillbaka. För Slagheck åter öppnade sig därigenom vägen till en biskopsstol. Bland besvären mot honom följande år, då han tillhörde regeringen i Stockholm, anfördes äfven yttrandet, att han väjde lika litet att taga en biskop från halsen som en hund. Det ser ut, som om hans kolleger hade gjort honom ansvarig för de båda biskoparnes död. Och den 8 nov. är det tydligen han som tagit ledningen vid blodbadet. Det var han, som mötte de utrusande biskoparne och prelaterna och dref dem tillbaka med hotande ord, och det expressiva uttryck, som förekommer i berättelsekonceptet men saknas i afskriften, att han kom dem till mötes, »liksom han velat springa upp i ansiktet på biskoparne», talar för detsamma. Att det är hans onda råd, som Kristian II i främsta rummet lyssnat till, är också Uppsalaprelaternas mening. Konungen själf slutligen har sökt och funnit en utväg att komma åt sina förnämsta motståndare af Sturepartiet, som han den 7 nov. genom portarnas stängande bragte i fällan, och att slippa ifrån de dyra försäkringar om amnesti, som han afgifvit den 5 september. Han har, i samförstånd måhända med Trolle, framkallat de direkta uttalandena om kätteri, han har, när kännedomen om föreningsbrefvet 1517 ställde honom inför en helt ny grupp af motståndare, icke brytt sig om någon verklig rättegång och dom och han har den 8 nov. lämnat Didrik Slagheck fria händer utan att i ringaste mån gripa in mot det tumultuariska sätt, hvarpå denne uppträdde. Han hoppades väl att på detta vis för alltid knäcka motståndet i Sverige.

E. Hildebrand.

Underrättelser.

Olof Palme †. När Olof Palme den 3 april 1918 stupade vid stormningen af Tammerfors, drabbades den svenska historiska vetenskapen af en förlust, hvars art och vidd icke helt förlora sig i det obestämda perspektivet af ett för alltid grusadt framtidshopp. De kunna redan skönjas i hvad han hunnit fullborda, och den, som blickar tillbaka på hans korta bana, skall förvåna sig öfver huru mycket och huru värdefullt detta är.

Född i Borgå 1884, blef han student i Uppsala 1901. Med historia som hufvudämne aflade han filosofie kandidatexamen 1905 och licentiatexamen 1908. Samma år offentliggjorde han sin första vetenskapliga undersökning, »*Les Anecdotes de Suède*» *och dess författare*, tryckt i den festskrift, som på prof. Harald Hjärnes sextioårsdag öfverlämnades till honom af hans lärjungar. Palme har i denna uppsats med stöd af nya fynd och genom en synnerligen skarpsinnig argumentering gifvit ökad sannolikhet åt den af G. Schauman framkastade hypotesen om Johan Paulin Olivekrans' författarskap till den märkliga och omstridda skriften. För sin licentiatafhandling, som behandlade uppkomsten af ett franskt parti i Sverige efter den stora svängningen i Karl XI:s utrikespolitik 1680 och dess kamp med Bengt Oxenstiernas system, hade han företagit omfattande forskningar i svenska, franska och österrikiska arkiv. Ett brottstycke ur nämnda afhandling offentliggjordes 1910 i denna tidskrift under titeln *Bazins beskickning till Sverige 1682.* Hans studier hade emellertid redan tidigare fört honom längre tillbaka i tiden, och han tillkännagaf i nämnda uppsats sin afsikt att göra Johan Gyllenstiernas politiska planer och verksamhet 1679—80 till föremål för sin gradualafhandling. De arkivundersökningar, som han i detta syfte företog, ledde bl. a. till att han åtog sig och utförde uppdraget att ordna det Mörnerska privatarkivet på Esplunda. Själfva utarbetandet af den tilltänkta afhandlingen kom emellertid att gång på gång uppskjutas till förmån för andra uppgifter, som fängslade hans intresse och hans rastlösa verksamhetslust.

Sedan 1910 bosatt i Sigtuna ägnade Palme ett lifligt intresse åt den gamla stadens häfder och minnen. Han tillvaratog talrika fornfynd, dels för statens samlingar, dels för ett af honom planeradt Sigtunamuseum, som 1915 bragtes närmare sitt förverkligande genom den på hans initiativ stiftade föreningen »Sigtuna fornhem». Med stöd af mecenater, som han lyckats intressera för saken, förvärfvades tomt för museet och igångsattes arkeologiska utgräfningar, hvilkas resultat synas komma att blifva af stort värde för stadens äldsta historia. En kort öfversikt af Sigtunas historia och fornminnen har Palme gifvit i sin lilla för resande afsedda

vägvisare *Sigtuna* (Uppsala 1912). Stadens öden under nyare tiden har han på grundval af egna forskningar behandlat i sammelverket *Gamla svenska städer* (h. 5, Sthlm 1916). Han påbörjade äfven publicerandet af en serie *Källor och urkunder till Sigtuna stads och Sigtunabygdens historia*, såsom hvars första band han utgaf *Sigtuna stads privilegier* (Uppsala 1914).

Året före sin tidiga bortgång hade Palme hunnit fullborda det arbete, som för framtiden skall stå som hans förnämsta vetenskapliga insats — det i allt väsentligt af honom utarbetade stora släkthistoriska verket *Släkten Palme intill år 1815* (Uppsala 1917). Detta arbete, som i en undertitel karakteriseras som »försök till en genomförd skildring af en skånsk borgare- och prästsläkts öden genom fem släktled», ger i själfva verket vida mer, än denna titel lofvar. Det speciellt personhistoriska och genealogiska intresset finner sig visserligen i rikt mått tillfredsställdt genom de med sällsynt ihärdighet, spårsinne och metodisk skärpa genomförda utredningarna af släktsammanhang och identifikationsfrågor. Men därutöfver vidgar sig framställningen till en historisk miljöskildring, som torde ha få motstycken i vår svenska litteratur. Närmast tänker man då på kapitel sådana som »Staden och hafvet» med dess bilder från 1600-talets Ystad eller »Kyrkorna och prästgårdarna» med dess teckning af det religiösa lifvet och det skånska prästerskapets sociala och ekonomiska villkor under den sista danska och den begynnande svenska tiden. Det torde ej vara för mycket sagdt, att dessa kapitel borde ha sin gifna plats i en svensk historisk krestomati. Hvarje detalj är här grundad på ofta mödosam forskning, men detaljerna ha ej mekaniskt fogats ihop till mosaik; en konstnärlig och syntetisk fantasi har slutit dem samman till helhetssyner, som emellanåt rent af kunna föra tanken till Macaulays berömda tvärsnitt genom Englands sociala lif vid tiden för Karl II:s död. Hvad Olof Palme här har gifvit vittnar om i huru hög grad han ägde den djupa och varma samkänsla med de gångna släktenas lif, som för honom kännetecknade den verklige historiske skildraren i motsats till den kåserande kuriositetsmånglaren.

Olof Palme hörde minst af allt till dem, som vilja skrifva historien uteslutande efter officiella dokumenter. Från början erfor han en stark dragning till hvad fransmännen kalla »*l'histoire secrète*». Han ville tränga in till det dunkla spelet af personliga lidelser och gåtfulla intriger, han ville frambesvärja människorna i deras konkreta individualitet och brokigt skiftande lifsförhållanden. Det var denna hans bland svenska historiker rätt ovanliga läggning, som låtit honom nå så högt som kulturhistorisk forskare, och säkert skulle den fört honom till betydande insatser äfven på den politiska biografiens fält, om en längre lefnad blifvit honom beskärd. Men han lockades äfven af andra uppgifter inom den historiska vetenskapen. Världskriget gjorde det omöjligt för honom att företaga de studier i särskildt franska arkiv, som han ansåg oundgängliga för det planerade arbetet om Johan Gyllenstierna. Omedelbart efter fullbordandet af släkt-

historien grep han sig i stället an med ett annat ämne, äfven det sedan gammalt föremål för hans intresse. Hans forskningar, hvilkas praktiska syfte denna gång var doktorsgraden, rörde sig nu om 1600 års riksdag och rättegången mot rådsherrarna. Han såg sitt ämne som den tragiska slutakten i ett stort historiskt drama af både personlig och principiell innebörd, kampen mellan hertigen och rådet och mellan de motsatta politiska åskådningar, som de företrädde. Man torde ej taga allt för mycket miste, om man menar, att det var det lidelsefulla allvar, hvarmed Olof Palme följde och i sin mån deltog i sin samtids principiellt utpräglade politiska brytningar, som mer och mer ökat hans intresse och skärpt hans blick äfven för idéernas kamp under förgångna skeden af vårt statsskicks historia.

Men den som alltid klart och skarpt fattade planen skulle ej komma att fullföljas. Redan på grund av sin härstamning och sina intryck från tidiga år — han var på mödernet af finländsk släkt — hyste Olof Palme för Finland en känsla, som genom hans historiska studier ytterligare fördjupades. I föreningen Heimdals småskriftsserie hade han för åtskilliga år sedan publicerat en varmt och sakrikt skrifven skildring af *Finland under ofärdsåren* (Uppsala 1909), och i artiklar och broschyrer af rent politisk karaktär gaf han uttryck åt sin öfvertygelse om det alltjämt förpliktande historiska sambandet mellan det gamla svenska rikets båda hufvuddelar. När i början af 1918 det finländska problemet tillspetsades i en våldsam kris, framstod det för hans ärliga, brinnande och handlingskraftiga natur som ett oafvisligt behof att åtminstone för sin personliga del söka fylla den plikt, som han ansåg åligga Sverige. Så gick han ut till den hjältedöd, som skulle omintetgöra hoppet om nya frukter af hans energiska forskning och liffulla framställningskonst.

(*E. Hje.*)

— Den 24 mars afled det moderna Tysklands främste statsrättslärare professor Paul Laband. Född den 24 maj 1838 i Breslau, blef L. 1864 professor i rättsvetenskap i Königsberg och förflyttades 1872 därifrån till Strassburg, där han sedan verkat. Sin förnämsta berömmelse har L. vunnit på statsrättens område, där hans forskning varit af banbrytande betydelse. Hans statsrättsliga hufvudverk *Das Staatsrecht des deutschen Reiches* (1876—82; 4 uppl. 1901) har äfven för historikern det största värde. Under sina tidigare år publicerade L. flera undersökningar på den germanska rättshistoriens område —*Beiträge zur Kunde des Schwabenspiegels* (1861) och *Die vermögensrechtlichen Klagen nach den sächsischen Rechtsquellen des Mittelalters* (1869).

— Med Albert Hauck, död i april d. å., bortgick en af samtidens främsta kyrkohistoriker. Född 1845 i Wassertrüdingen (Mittelfranken), blef H. 1878 e. o. och 1882 ordinarie professor i kyrkohistoria i Erlangen, hvarifrån han 1889 kallades till Leipzig.

Hans mest betydande arbete är en tyvärr ofullbordad *Kirchengeschichte Deutschlands* (5 bd 1887—1910), som räknas till de yppersta kyrkohistoriska verk som utkommit, lika utmärkt genom källforskningens omfattning och grundlighet som af skarp blick för utvecklingssammanhanget och stor förmåga af konstnärlig gestaltning. Ett omfattande arbete har H. nedlagt på redigeringen af tredje upplagan af *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* (fr. 1896), där han själf skrifvit åtskilliga af de bästa artiklarna. Bland hans arbeten f. ö. märkes ungdomsverket *Tertullians Leben und Schriften* (1877). H. underhöll lifliga förbindelser med svensk kyrkohistorisk vetenskap och publicerade för några år sedan (1911) i Kyrkohistorisk Årsskrift en studie om »Motsatser inom den senare medeltidens kyrkobegrepp».

Akademiska afhandlingar. Uppsala: N. Ahnlund, Gustaf Adolf inför tyska kriget; A. Forssell, Ministerier och kollegier, studier i departementalreformens förhistoria till 1812; S. Lindqvist, Studier över reformationstidens bibelsvenska, språket i Nya testamentet 1526 i belysning av de svenska reformatorernas språk. Lund: G. Brandt, C. O. Rosenii förkunnelse; K. Tynell, Studier angaende det svenska statsrådets politiska ansvarighet.

Af *Historisk Tidskrift för Skåneland*, redigerad af Lauritz Weibull, ha på senaste tiden en rad nya häften utkommit, näml. af femte bandet fjärde och femte häftena samt af sjunde bandet häftena 1—4, tillsammans utgörande tidskriftens årgångar för 1916 och 1917. Det femte bandet föreligger med de båda förstnämnda häftena afslutadt. Det inledes med ett personhistoriskt bidrag af utgifvarens hand: *Ärkebiskop Isarnus af Lund.* Den omtvistade frågan hvem och hvarifrån denne prelat var, får nu sin slutgiltiga lösning genom ett af förf. påträffadt och in extenso återgifvet dokument ur staden Brügges »gröna bok», dateradt den 18 aug. 1304. Däraf framgår, att ärkebiskopens namn varit Isarnus Morlane; genom sammanställningar med andra uppgifter uppvisas, att han är identisk med en likaledes i medeltida urkunder omnämnd Isarnus de Fontiano, prior i klostret Bénévent-l'Abbaye. Fontianum (Fontiès) är en ort i närheten af Carcassonne, förmodligen Isarnus' födelseort. Efter en uppsats af A. Roland om *Formtegel från Ystads kloster* aftrycker C. G. Weibull under rubriken *Skånska sätesgårdar 1682* en serie godsbeskrifningar, tillkomna på grundval af undersökningar, som verkställdes af den år 1681 för uppgörande af en tiondesättning för Skåne tillsatta kommissionen. Professor Jacques Borelius publicerar därefter det tal, han vid Fysiografiska sällskapets årsfest 1913 höll rörande *Institutum Clinicum i Lund.* Frånsedt en samling kritiska litteraturnotiser upptages återstoden af bandet af en serie källkritiska undersökningar till *Den skånska kyrkans älsta historia* af Lauritz Weibulls hand. I den första af dessa studier, hvilken behandlar skedet från 900-talets midt till 1000-talets slut,

återför förf., med undanskjutande af Roskildekrönikan och Saxo, vår kunskap till uppgifterna hos Adam, men understryker dennes ur lokalpatriotiska motiv uppvuxna, starkt antianglosaxiska tendens och kritiserar hans enligt medeltida schablon utförda teckningar af biskoparna Henrik och Egino. Med stöd af ett af Schmeidler publiceradt bref lemnas en del hittills obegagnade upplysningar om den tidigare blott till namnet kände biskop Ricwald. Slutligen fastslås Knut den heliges insats i arbetet på den skånska kyrkans organisation. Den andra studien är ägnad åt Sven Estridssons försök att upprätta ett danskt ärkebiskopsdöme, ett försök som af ärkebiskop Adalbert parerades med planer att skapa ett patriarkat i Hamburg. Båda försöken runno ut i sanden, det senare för alltid. Den därpå följande framställningen af det danska ärkesätets grundläggande vänder sig skarpt kritiskt mot tidigare forskare, som alltför mycket tagit hänsyn till de yngre källorna. Weibull låter de äldre källorna träda i förgrunden, skjuter undan kombinationen med 1098 års kyrkomöte i Bari och förlägger tidpunkten för ärkestolens grundande något år före 1103. Det följande afsnittet behandlar striden mellan Hamburg och Lund. Här utmönstras efter en kritisk analys af källmaterialet den rådande uppfattningen, att Adalbert efter framläggande af förfalskadt urkundsmaterial skulle vid sin konsekration af Calixtus II 1123 fått sitt ärkebiskopsdöme tillerkändt hela (eller i hvarje fall stora delar af) dess förutvarande område. Enligt förf:s mening hänför sig detta till 1133 års händelser. Äfven mot den gängse uppfattningen (t. ex. hos Curschmann) beträffande de sistnämnda år framlagda förfalskningarna uttalar förf. i vissa punkter en afvikande mening. Det följande afsnittet ger på grundval af primärmaterialet, särskildt »consuetudines canonicæ», en utförlig teckning af archiepiskopatets och kaniksamfundets inre utveckling under Asker. Därefter skildras Eskils archiepiskopat. Beträffande hans val ansluter sig förf. till Roskildekrönikans framställning. Teckningen af tronkampen efter Erik Emune formar sig till en ingående vidräkning med Saxos af den moderna forskningen godtagna framställning, och äfven beträffande ärkebiskopens mynträtt vänder sig Weibull mot tidigare forskares, närmast Haubergs, uppfattning. Resten af afsnittet är ägnad åt skildringen af Eskils verksamhet för kaniksamfundet och domkyrkan i Lund och för klosterväsendets utbredning. Den sista studien slutligen behandlar Eskils förhållande till Sven Grathe, upprättandet af ärkestolar i Uppsala och Trondhjem, primatet och legationen. Ur denna afdelning af undersökningen må särskildt framhållas de partier, som afhandla förhållandet till Sven Grathe och förhistorien till den svenska ärkestolens upprättande, hvilket senare enligt förf:s mening, i den form det skedde, för samtiden betecknade en betydande framgång för det lundensiska archiepiskopatet. Dessa undersökningar, om hvilkas hufvudpunkter här ofvan några antydningar gifvits, utföra ett grundligt och välbehöfligt rensningsarbete inom forskningen med bortskalande af yngre och mindervärdiga källor och framdragande af det primära materialet.

Det hela präglas af en ingående kännedom om tillgängligt käll- och litteraturmaterial och ett betydande kritiskt skarpsinne, samtidigt med att förf:s något negativa läggning och benägenhet att slå sig till ro med ett klarläggande af materialets beskaffenhet och sammanhang och ett non liquet där är mindre förhärskande än i vissa andra arbeten af hans hand. I vissa afseenden kan man visserligen ställa sig skeptisk mot förf:s resultat; särskildt har man ibland svårt att i samma utsträckning som han reducera källskrifternas vittnesbörd till den medeltida historieuppfattningens hypostaserade formler eller rent litterära lån från klassiska eller bibliska berättelser. Metoden är f. n. mycket en vogue (jfr Bernheims nyutgifna bok *Mittelalterliche Zeitanschauungen in ihrem Einfluss auf Politik und Geschichtschreibung*), men faran för hyperkritik ligger ej alltför aflägsen. I sin helhet utgöra emellertid de Weibullska undersökningarna ett mycket värdefullt bidrag till den nordiska kyrkohistorien.

Det sjunde bandet inledes med en skarpsinnig uppsats af Curt Weibull om *Den äldsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark*. Efter en i undertiteln antydd utredning af det med en mera primitiv kulturutveckling samhörande gräns*områdets* öfvergång till en ur bebyggelsens utbredning uppvuxen gräns*linje* uppvisar förf., att den bekanta, i ett antal laghandskrifter bevarade uppteckningen om den äldsta gränsen mellan Sverige och Danmark utgör en regelrätt »notitia», alltså en i vederbörlig form affattad bevisurkund rörande gränsläggningen, hvilken han, efter hvad det synes på goda skäl, förlägger till Emund Olofssons och Sven Estridsons tid. Han bestrider den uppfattning, som gjorts gällande, att denna gränsläggning skulle medfört någon territoriell förlust för Sverige, och finner i dess uppgift om gränsstenarna ett bevis för att »Skåne- och Blekingegränsen vid denna tid ännu i stort sedt legat som obruten ödemark, under det att bebyggelsen nått längre fram på Hallandsgränsen». Af samme forskares hand föreligga ock i anslutning till hans tidigare i denna tidskrift uppmärksammade gradualafhandling ett par *Saxostudier*, den ena afhandlande Valdemar I:s norska krig, den andra de skånska upproren 1180—1182. Där lämnas skarpsinniga bidrag till kännedomen om den danska kronistens allmänna trovärdighet äfvensom om den tendens — Absalon-förhärligandet — som genomgår hans verk. Särskildt den senare af de båda studierna erbjuder därvidlag synnerligen mycket af intresse. Där göres äfven — på öfvertygande skäl — gällande en från tidigare forskares afvikande uppfattning af det skånska upprorets karaktär: det har varit en ekonomisk konflikt mellan Absalon och skåningarna, ytterligare tillspetsad af de senares hat till de utländska ombudsmännen. Och upprorets följder sammanfattas så: den gamla skånska bondesjälfständigheten har krossats; kyrkan och aristokratien ha gripit makten och därmed ett stort steg tagits mot ett fastare enande af det danska riket. Bland uppsatserna märkes vidare en historisk-topografisk utredning af Stille om *Skånska kyrkors, borgars och herresätens läge*. Där uppvisas, att som regel de skånska kyrkorna äro belägna

vid flodlinjerna, under det att de ligga glesare inom vattenskillnadsområdena. Förklaringen finner förf. däri, att flodlinjerna beteckna de ursprungliga odlingsområdena, centralhärdarna för stammens och dess underafdelningars samhörighetslif. Vid kristendomens inträngande ha kyrkorna anlagts, där bygdens folk af gammalt haft sin centrala samlingsplats och gammal kult sin centralhärd. De skånska borgarnas och herresätenas läge åter finner förf. med stöd af en ingående topografisk analys bestämdt af militärgeografiska skäl, hvarvid han äfven vill spåra inflytande från det skånska ärkesätet, landskapets i viss mån centrala myndighet. Årgångens innehåll f. ö. utgöres af en af utgifvaren gjord *Utredning angående biskopens över Lunds stift löneförmåner*, en uppsats af Th. B. Bang om *Frederik II:s skaanske Godspolitik*, några *Anteckningar om Rutger Macleans verksamhet å Svaneholm*, efter kyrkoherde Jeuns Hjorts originalmanuskript meddelade af C. Sprinchorn, samt en rikhaltig litteraturöfversikt.

— Af *Karolinska Förbundets årsbok* föreligger nu 1917 års årgång (Lund 1918; 280 sid.; pr. (för medlemmar) 5 kr.), liksom samtliga föregående redigerad af professor Stille. Af det nya bandets innehåll har redan i ett föregående häfte (1918, sid. 63 ff.) uppmärksammats Wittrocks uppsats om förräderiprocessen mot Nils Bielke. Det mest betydande bidraget f. ö. i den föreliggande årsboken har tvifvelsutan lämnats af Jan Eric Almquist genom hans ingående och värdefulla afhandling *Om kontributionsränteriet. Dess organisation och första verksamhet med särskild hänsyn till 1713 års nya beskattningsmetod.* Här gifves först en redogörelse för bestämmelserna i 1713 års kontributionsplakat i deras sammanhang med Sveriges tidigare beskattningsförhållanden. Förf. anser sig kunna uppvisa deras inhemska ursprung — särskildt framhålles den betydelse 1619 års kontributionsstadga i sådant afseende har —, ehuru konungen och hans rådgifvare »bevisligen ej varit okunniga om de utländska skattesystemen», särskildt det holländska, hvadan en viss utländsk inverkan ej kan utan vidare afvisas. Därefter skildrar förf. i korthet tillkomsten af 1713 års förordning. Uppsatsens senare del inrymmer en utförlig redogörelse för det ämbetsverk, kontributionsränteriet, åt hvilket de nya skattebestämmelsernas utförande anförtroddes, dess organisation, personal och verksamhet, liksom för det sätt hvarpå skatteläggning och skatteuppbörd verkställdes. Såsom bilagor meddelas en förteckning öfver kontributionsränteriets personal, vidare tjänsteförteckningar samt slutligen upplysningar om begagnadt källmaterial. Afhandlingen bär vittnesbörd om sin författares gedigna kunskap på det kamerala området och utgör ett beaktansvärdt bidrag till det svenska skatteväsendets historia. Bring lämnar i en uppsats med titeln *Benjamin Düster — en falsk Karl XII* en underhållande och detaljerad redogörelse för en förut uppmärksammad, men blott ofullständigt utredd episod från åren 1724—1725, hvari en förmodligen sinnessjuk äfventyrare spelade hufvudrollen

Genom sitt tilltag att spela Karl XII uppväckte han en viss rörelse i åtskilliga landsorter, närmast Dalarne, och beredde de maktägande åtskillig oro. För en modern läsare ter sig hela historien ganska farsartad, men af samtiden har den otvifvelaktigt tillmätts en viss vikt, hvilket framgår både af de skyddsåtgärder som vidtogos och de straff som utmättes. Af rent krigshistorisk karaktär äro ett par utredningar af Kuylenstierna och K. Leijonhufvud; den förre behandlar *Det svenska artilleriet under Karl XII*, den senare *Södermanlands regementes mundering under senare delen af Konung Karl XII:s regering.* Som vanligt upptages en afsevärd del af årsbokens utrymme af meddelade aktstycken. Clemensson aftrycker den danske kunskaparen *Jens Sörensens relationer om svenska flottan och Karlskrona;* åtm. den ena af de båda relationerna härrör från 1686. Ur Älfska samlingen i Linköpings stiftsbibliotek meddelar Stille några *Fältkonsistorieprotokoll från Bender*, utan större historisk betydelse,, men af ett visst intresse för den belysning, de kasta öfver den svenska styrelseorganisation som fungerade äfven »i förskingringen». Den sista delen af Karl XII:s regering tillhöra äfven de båda aktstycken Sörensson offentliggjort. Det ena är *Ett bref från Jöran Nordberg till grefve Carl Piper*, dateradt Moskva den 15 dec. 1713; det utgör ett frimodigt och värdigt hållet bemötande af vissa från Pipers sida framställda anmärkningar af småaktigt personlig karaktär. Det andra är *En skrifvelse till Karl XII från prins Fredrik af Hessen om Sveriges utrikespolitik, dec. 1716.* Där framlägges hvad utg. kallar det hessiska programmet för Sveriges utrikespolitik: fortsatt krig med Ryssland efter fred, eventuellt förbund med öfriga motståndare. Såsom utg. anmärker, stod detta program i skarp motsättning mot det af Goertz anbefallda; efter Karl XII:s död lades det med kändt resultat till grund för den nya styrelsens politik. Quennerstedt har bidragit med en reproduktion af *En miniatyr af Karl XII*, hvilken, enligt hvad i den åtföljande beskrifvande kommentaren häfdas, gör »ett starkt intryck af att vara samtida». Den nya årgången prydes som vanligt af åtskilliga facsimilia, kartor och porträtt, däribland, såsom försättsplansch, en välgjord reproduktion af David Kraffts å Gripsholm förvarade porträtt af Carl Cronstedt.

— Den lilla uppsats om *Karoliner och soldatänkor. Stora ofredens minnen i Umeå socken 1759—85* (14 sid.), som Nils Ahnlund publicerat i »Arkiv för norrländsk hembygdsforskning» (Härnösand 1918), förtjänar för uppslagets skull ett särskildt påpekande. I Umeå sockens dödböcker införde prosten Nils Sund, som 1757—87 var församlingens kyrkoherde, sedan han återupptagit bruket af personalier vid tacksägelserna öfver de döda, stundom uppgifter om dessas lefnadsöden, och därur har förf. återgifvit hvad som angår karolinska soldater och deras änkor. Det har bl. a. sitt intresse att se, huru ännu in på Gustaf III:s tid lefde kvar ej

få deltagare i Karl XII:s krig. Notiserna hvar för sig äro ju ofta föga märkliga, men man träffar dock 1783 på en Jon Jonsson, om hvilken — med hur mycket fog, är ju svårt att veta — uppgifves, att han »varit åsyna vittne till, att kung Karl XII blef skuten i kriget». I hvarje fall utgör uppsatsen en erinran om, att våra kyrkoarkivalier kunna förtjäna att genomarbetas äfven ur andra synpunkter än de genealogiska och befolkningsstatistiska.

(*H. B—n.*)

— Det nya häftet af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* (Ny följd I: 42—44; 161 sid.) innehåller först och främst riksarkivariens årsberättelse för 1916, omfattande det sista halfåret af Emil Hildebrands och det första af Sam Clasons chefsperiod. Bland accessionerna märkas delar af serafimerordensgillets, hospitalsdeputationens och hospitalsöfverdirektionens handlingar, förut förvarade i domänstyrelsen; af serafimerordensgillets arkiv ha förut betydande delar öfverlemnats från medicinalstyrelsen. Den på riksarkivariens initiativ utfärdade kungl. förordningen af den 29 sept. 1916 angående kungl. kommittéers och liknande beredningars skyldighet att efter fullbordadt uppdrag aflemna sina handlingar till riksarkivet har under året burit sina första frukter. Ett efterföljansvärt exempel har bankir Alfred Berg gifvit, i det han som desposition öfverlemnat vissa delar af arkivet på Vijks slott, omfattande dels Hörningsholmssamlingen med papper tillhörande släkterna Sture, Grip, Leijonhufvud, Banér, Ribbing m. fl., dels den egentliga Vijksamlingen med arkiv från släkterna Bielke, Horn, von Liewen, von Essen etc. — Bland afslutade eller påbörjade arbeten kan annoteras, att den stora riksregistraturserien börjat underkastas en arkivteknisk och historisk utredning af samma slag, som förut af förste arkivarien Berghs hand kommit diarier och rådsprotokoll till del. Af kartsamlingar har afdelningen finska kartor blifvit slutordnad och registrerad. Samlingen af originalstampar till svenska riks- och myndigheters sigill har nyordnats. De mycket använda samlingarna »Städers akter» och »Städers skrifvelser och besvär» föreligga nu slutordnade och förtecknade. Förste arkivarien Sondén har fullbordat dels en omfattande alfabetisk förteckning öfver militära chefer med angifvande af befordringsdata och i riksarkivet befintliga samlingar af bref från dem, dels en regementsvis uppställd förteckning öfver regements- och kårchefer. Af beskickningsarkiven 1813—1860 har Londonarkivet genomgåtts och förtecknats. Den stora, af numera afgångne förste arkivarien Westrin utarbetade alfabetiska förteckningen öfver skrifvelser till svenska beskickningar i åtskilliga främmande länder föreligger renskrifven i form af lappkatalog. Om den ingående och vidtomfattande utredningen angående fögderiförvaltningen 1523—1630 kan hänvisas till E. Hildebrands recension af J. A. Almquists påbörjade redogörelse för dess resultat i förra hälften af denna tidskrift, liksom också årets öfriga publikationer från riksarkivet, alltefter det de utkommit, här omnämnts.

— Bland landsarkivens accessioner märkas en deposition från andra lifgrenadjärregementet i Vadstena landsarkiv samt Göteborgs järnvågs till landsarkivet därstädes öfverlemnade arkiv på öfver 4 000 volymer. — Frågan om en reservdepå för de centrala verkens nyare räkenskaper, hvaraf behofvet under de sista åren framträdt allt tydligare, särskildt hvad statskontoret och kammarrätten angår, har icke under året avancerat längre, än att dels en undersökning om möjligheten af arkivlokalernas i Vadstena användning för ändamålet igångsatts, dels förberedande åtgärder vidtagit för de i riksarkivet från kammarrätten deponerade kronoräkenskapernas förflyttning delvis till norra riksbankshuset. — Frågan om Kalmar stiftsarkivs öde efter stiftssammanslagningen har afgjorts så, att det med undantag af det sista halfseklets arkivalier t. v. får kvarstanna i Kalmar. — Riksarkivariens inspektioner af de lokala arkiven ha under året börjat omfatta äfven länslandtmäterikontorens arkiv. Landsarkivariernas inspektionsberättelser bekräfta i hufvudsak deras förut gjorda iakttagelser beträffande lokalernas beskaffenhet. Af i kyrkoarkiven anträffade äldre böcker märkas några icke obetydliga samlingar i Bärbo och Husby-Oppunda församlingar i Södermanlands län, skänkta af S. Rosenhane på 1650-talet och delvis angifna såsom krigsbyten från Polen.

Största intresset ur historisk synpunkt tilldrager sig den redogörelse för *Riksarkivets Stegeborgssamling* med åtföljande förteckningar, som förekommer i häftet. Den så benämnda samlingen omfattar som bekant de arkiv, som tillhört pfalzgrefven Johan Kasimir och hans söner Karl Gustaf (till 1651) och Adolf Johan. Per Sondén ger med ledning af bevarade samtida förteckningar en askådlig bild af det pfalzgrefliga arkivets placering och omfattning under Johan Kasimirs lifstid och redogör sedan för dess öden efter arfskiftet 1653 liksom för Adolf Johans under hans vexlande lefnad uppväxande arkiv, till dess bådadera, efter hertigens död 1689 öfverförda från Stegeborg till Oxenstiernska huset i Stockholm, år 1707 delvis införlifvades med riksarkivet. Karl Gustafs handlingar från ungdomsåren synas från olika håll ha sammanförts på Gripsholm, och förf. antager, att det var dessa — ej, såsom i kanslikollegii protokoll uppgifves, handlingar från Adolf Johans arkiv — som, efter hvad man vet, 1722 förenades med riksarkivet. Det skulle varit välkommet, om frågan om de med Stegeborgssamlingen sammanhörande zweibrückiska handlingarna samtidigt kunnat fullständigt utredas, men detta kräfver ännu vidare undersökningar. För läsaren skulle det också varit bekvämt, om en förteckning öfver Stegeborgssamlingens samtliga delar nu kunnat publiceras, men utan tvifvel ha praktiska utgifningshänsyn lagt hinder i vägen därför. I detta häfte meddelas nu till en början dels en af Bertil Boëthius uppgjord *Förteckning över pergamentsbrev i Stegeborgssamlingen* (testamenten, äktenskapskontrakt, arfskifteshandlingar, donationsbref etc. 1620—1660), dels Sondéns *Förteckning över pfalzgreven Johan Casimirs och hans gemåls arkiv i*

Stegeborgssamlingen, uppställd efter samma principer som exempelvis hans bekanta förteckning öfver Axel Oxenstiernas brefväxling och handlingar.

Till sist innehåller häftet en fortsättning af The Svedbergs och Ivar Nordlunds märkliga undersökningar *Om synliggörande af utplånad skrift* med jämförande reproduktioner i ljustryck, visande de vackra resultat, som vunnits genom ytterligare förbättrade fotograferingsmetoder.

(*H. B—n.*)

I en skrift betitlad *Poltava och Perevolotjna i modern svensk historieskrivning* (J. A. Lindblads förlag, Uppsala, 1917; 75 sid.; 1 kr. 25 öre) har D. Matteus Wadenstein velat gifva en redogörelse för Poltavaslaget och kapitulationen vid Perevolotjna, sådana dessa händelser te sig »i den moderna forskningens ljus». Förf. är en deciderad anhängare af hvad han kallar »den nya skolan» inom Karl XII:s-forskningen; denna bör man, som han uttrycker sig, tro på». Framställningen vittnar alltigenom om denna något dogmatiska syn på ämnet. Den utgör nämligen ett jämförande referat af Ernst Carlsons och Stilles åsikter, af hvilka de senare framföras med obetingadt gillande. Nya bidrag till diskussionen har förf. på ingen punkt afsett att lämna, och ingenstädes finner man spår af ett självständigt inträngande i eller bedömande af källmaterialet. Om materialets art och om de båda afhandlade författarnes ställning till detsamma lämnas läsaren i en för tvistefrågornas bedömande hinderlig okunnighet; det borde t. ex. hafva framhållits, att Stille, i öfverensstämmelse med sitt arbetes allmänna läggning, aldrig afsett att företaga en på uttömmande primärforskningar byggd undersökning af självfva slagets förlopp. Förf:s omdömen om Stilles forskning kunna f. ö. knappast sägas vittna om klar blick för dennas betydelse ur vetenskaplig synpunkt, liksom man öfver hufvud taget ej kan frigöra sig från ett allmänt intryck af bristande förtrogenhet med historisk metod och kritik. — Referatet synes emellertid vara korrekt (och något mera har förf. väl knappast eftersträfvat). Boken kan således anbefallas åt den som önskar en redig öfverblick öfver Carlsons och Stilles hufvudresultat i de speciella frågor, som boken afhandlar, och grunddragen af deras resonemang. För själfva den kritiska diskussionen och för ett studium af fälttåget i hela dess sammanhang har man naturligtvis att gå till ifrågavarande arbeten själfva. Det bör till sist betonas, att förf. icke tagit hänsyn till andra forskare än de nu nämnda. Särskildt anmärkningsvärdt är att Bennedichs uppsats om Poltavaslaget i Karolinska förbundets årsbok 1913 ej blifvit beaktad. Bennedich hyser i viktiga punkter en annan mening än Stille och har bland annat riktat en välgrundad kritik mot vissa afgörande moment i den förut vedertagna uppfattningen af slagets förlopp, hvilka förf. — vilseledd af samstämmigheten mellan Carlson och Stille — inflätat i sin redogörelse för det utom diskussion stående »faktiska förloppet af händelserna vid

Poltava». Kapitlet om Poltava måste därför betecknas såsom väsentligen förfeladt.

(*N. H—z*).

— Den tidigare serien af *Sverges Traktater med främmande makter* har nyligen tillökats med ett nytt häfte (D. 8: II i den fortlöpande numreringen), liksom det förra i samma del utgifvet af B. Boëthius och omfattande åren 1740—1751 (Stockholm, Norstedt 1918; sid. 293—620; pr. 10,50 kr.). Det nya häftet innehåller 24 nummer. I sin helhet domineras det af de närmare och fjärmare följderna af det olyckliga ryska kriget. Af de politiska traktater, som ingå i detsamma, äro främst att märka själfva fredstraktaten i Åbo 1743 med dithörande handlingar, 1744 års protokoll med Danmark rörande förlikning och afväpning samt 1751 års traktat med Danmark rörande gränsen mellan Sverige och Norge jämte dithörande båda kodiciller rörande flyttlapparna och gränsröjningens verkställande. Dithörande kartor ha, som i ett föregående häfte omnämnts, i facsimile redan utgifvits af Hallendorff. Vidare äro att anteckna en rad defensivallianser: med Ryssland 1745, Preussen 1747 och Danmark 1749, hvartill kommer Frankrikes accession till den nyssnämnda svensk-preussiska alliansen 1748. Härtill knyta sig äfven subsidieöfverenskommelser med Ryssland (1745) och Frankrike (1747, 1748 och 1749). Adolf Fredriks val till svensk tronföljare gaf naturligen upphof till öfverenskommelser med Danmark 1749 och 1750 rörande hans renunciation af alla anspråk på Schleswig; denna uppgörelse garanterades af Frankrike genom en särskild konvention den 14 nov. 1750. Af kommersiella öfverenskommelser äro att anteckna handelstraktater med Tripolis, Frankrike (båda 1741) och Båda Sicilierna (1742), en postkonvention med Danmark (1751) samt en öfverenskommelse mellan Sveriges och Englands ostindiska kompanier rörande de i Porto Nuovo år 1733 mot det förra föröfvade våldsamheter. Ur Sveriges ställning såsom tysk makt härflyta några af de aftryckta aktstyckena, hvaribland en konvention med Hannover 1747 rörande postgången mellan Wismar och Hamburg öfver Lauenburg. Med samlingen har jämväl införlifvats 1741 års kapareреglemente jämte däröfver afgifna förklaringar af den 14 augusti 1741 och den 20 januari 1743; härtill sluter sig en genom engelska reklamationer framkallad deklaration af den 22 april 1742, angående engelska undersåtars handel i Östersjön under pågående krig, afseende en förmildrad tillämpning af reglementets bestämmelser.

Utom själfva fördragstexterna har utgifvaren som vanligt jämväl aftryckt de under förhandlingarnas gång utväxlade förslag och fördragsutkast, vidare i afsevärd utsträckning instruktioner, konferensprotokoll o. s. v., liksom han äfven vidfogat sakrika och väldokumenterade redogörelser för förhandlingsresultatens tillkomst med rikliga hänvisningar till det förefintliga arkivmaterialet och, där så befunnits lämpligt, den föreliggande litteraturen. Textbe-

handlingen är omsorgsfull och korrekturläsningen god; i förbigående skall anmärkas ett tryckfel: 1748 års subsidiekonvention med Frankrike angifves i rubriken vara daterad den 18/27 mars; omedelbart inses, att detta måste vara 16/27 mars, hvilket ock uttryckligen står i den aftryckta texten. Utgifvaren är att lyckönska till den raskhet, hvarmed arbetet fortskrider, och ej mindre till den omsorg och precision, hvarmed detsamma utförts.

— Af *Svenska Riksdagsakter*, senare serien, som utgifves af förste arkivarien d:r Th. Westrin, har ett nytt digert band utkommit, utgörande tredje delens första afdelning (Stockholm, Norstedt 1917; XIX + 816 s.; pr. 26 kr.). Det omfattar riksdagens och sekreta utskottets skrifvelser till Kungl. Maj:t under riksdagarna 1731 och 1734, för den senare t. o. m. 20 november 1734. I ett bihang till 1731 års riksdag hafva medtagits några andra handlingar, som kunna jämställas med de föregående, såsom skrifvelser från banko- och sekreta deputationerna till Kungl. Maj:t och protokollsextrakter från expeditionsdeputationen till sekreta utskottet om arfvode till landtmarskalken och om ett par andra anslag. Liksom i föregående band har en stor del af skrifvelserna ej tryckts in extenso utan i utdrag. Inledningsvis lämnar utgifvaren redogörelser för riksdagens sammansättning och organisation. Af särskildt intresse är Westrins framhållande af beslutet om en viss publicitet af riksdagsbesluten, som fattades 1731, då man synes ha tänkt sig ett offentliggörande af besluten, förmodligen på liknande sätt som sedan tog form i riksdagstidningarna. Någon frukt bar ej 1731 års beslut, lika litet som tvenne stånds uttalande år 1734 till förmån för tryckning af utskottsinstruktionerna. En egendomlig episod med förfalskning af en riksdagsskrifvelse genom radering och flyttande af ett komma, som föranledde en utnämning af trenne i stället för tvenne ledamöter i kammarkollegium, är föremål för en särskild liten utredning. Registret har uppskjutits till delens senare halfband för att kunna omfatta både riksdagen 1731 och 1734. De handlingar, som meddelas, hafva naturligen mycket växlande värde och intresse. Viktiga statshandlingar förekomma, främst bland dem de af kanslirådet J. Nerès och C. G. Tessin författade svaren på sekreta propositionerna i utrikesärenden med deras exposéer af hela den utrikespolitiska situationen och sekreta utskottets olika skrifvelser rörande utrikespolitiska frågor 1734, om allianstraktaten med Danmark och om underhandlingarna med Frankrike. Svaret på sekreta propositionerna i inrikes- och krigsärenden sammanfördes 1731 i en akt och äfven denna var af så godt som uteslutande formell natur. De vidlyftiga svaren på dessa propositioner ha ersatts af skrifvelser i olika specialfrågor. Riksdagens ingripande inom alla delar af statslifvet framgår med synnerlig klarhet. Betydelsefulla och betydelselösa ämnen följa på hvarandra i raden af skrifvelser. Ett betydande antal skrifvelser ha intresse ur förvaltningshistorisk synpunkt. Ständerna uttalade sig såväl om formen för rådets arbete, t. ex. om

verksamheten inom justitierevisionen, som om kollegiernas arbetsformer, och instruktioner för ämbetsverk utarbetades. På olika sätt, bl. a. genom afskaffande af kollegiernas gemensamma sammanträden, sökte man verka för en ärendenas snabbare gång inom förvaltningen. För landträkenskapernas förkortande sökte man utfinna metoder. Bytesmålens afslutande var ett annat önskemål. Viktiga uttalanden om statsregleringen förekomma t. ex. i sekreta utskottets skrifvelse 1731 om riksstaten under detta och följande år. En rad skrifvelser röra speciella anslag eller begäran om dylika, t. ex. om inlösen af Cronstedts medaljkabinett och af Bromells myntsamling, om Celsings inköp af turkisk litteratur, om Nordencreutz' kartverk, om Jakob Benzelius' teologiska läroböcker. Öfverhufvud innehåller det nya bandet riksdagsakter ett rikt material till tidens ekonomiska, kamerala och sociala historia. (*E. N.*)

— Det fjärde bandet af *Amiral Carl Tersmedens memoarer* med undertiteln *Ur Frihetstidens lif*, utgifna af N. Erdmann (Stockholm, Wahlström & Widstrand 1917; 220 sid.; pr. 5,50 kr.), lämnar liksom de föregående hufvudsakligen ur kulturhistorisk synpunkt värdefulla skildringar. Umgängeslifvet i Helsingfors, där Tersmeden vistades 1749—1763, eller på hans närbelägna egendom Ahlberga, i Stockholm under riksdagarna och i Karlskrona behandlas mycket utförligt. Från hoflifvet under konung Fredriks sista tid lämnas några interiörer. I riksdagarna 1755—1756, 1760—62 och 1765—1766 deltog Tersmeden, tillhörde hattpartiet, men synes ej ha spelat någon egentlig roll, utom måhända i partikonklaverna. Vid 1760 års riksdag uttalade sig Tersmeden i partikonklaven i capitasaken emot de från kriget hemvändande officerarne och deltog i försvaret af hattrådet. Vid 1765 års riksdag stredo Tersmeden och hans forne chef Ehrensvärd på olika sidor i den då aktuella frågan om skärgårdsflottan och dess ställning till amiralitetet. Tidigare stod Tersmeden på mycket god fot med Ehrensvärd; under åren 1749—1763 var han sålunda kommenderad vid fästningsbyggningen på Sveaborg, och Ehrensvärd var t. o. m. betänkt på att göra honom till sin närmaste man. Tersmedens ogillande af Chapmans fartygstyper för skärgårdsflottan samt af sammansmältningen af galärflottan i Stockholm med arméns flotta synes ha åstadkommit en brytning. I memoarerna, åtminstone i den sammandragna form, vari de i tryck meddelats, får man ej på denna punkt någon verklig klarhet. Tersmeden sökte sig till amiralitetet i Karlskrona, där han till slut skulle nå ställningen som militär-amiral. De omdömen, som fällas, äro stundom rätt intressanta. Träffande är t. ex. uttalandet om tjänstebetänkandet. »Denna författning ödelägger i min tanke ambition att vinna förtjänster och därigenom göra sig meriterad.» I likhet med föregående band präglas ej heller denna del af memoarerna af någon större exakthet i detaljerna. Hattpartiet beräknas t. ex. 1760 vid riksdagens början till 800 utaf »1163 röster, som riddarehuset nu utgjorde», »hvilket öktes vid landtmarskalksvalet». I själfva verket blef Fersen landt-

marskalk med 571 röster, under det att 352 tillföllo Adam Horn. Frågan om rådets ställning hänsköts som bekant ej till sekreta utskottet, såsom Tersmeden uppgifver, utan till en stor särskild deputation. Höpken återkallades ej i midten af juni utan i juli 1761.

(*E. N.*)

— Af *C. A. Ehrensvärds Bref*, utgifna af fil. doktor Gunhild Bergh,, har andra delen utkommit (Stockholm, Bonnier 1917; 459 sid.; pris 24 kr.), inrymmande bref från åren 1795—1800. Utom bref till medlemmar af släkten, såsom den för sin kvickhet kända kusinen Jeanette von Törne och Carl Ehrensvärd, finnas bref till bl. a. vännerna statssekreteraren J. G. von Carlsson, kammarrättsrådet P. N. von Gedda och J. G. Oxenstierna. Brefven till den sistnämnde, Ehrensvärds »biskop», äro särskildt intima. Ehuru ej direkt hörande till kategorien af bref, har för de dråpliga teckningarnas skull medtagits en supplik till Sofia Albertina för en apotekare Törneqvist. Ett högst betydande antal af brefven äro illustrerade af Ehrensvärds teckningar; många bestå endast af några raders text till karrikatyrerna, hvilket är fallet framför allt med brefven till Sergel. Politiska frågor behandlas ej annat än i förbigående; en eller annan reflexion göres med anledning af någon märkligare in- eller utrikespolitisk tilldragelse. Pessimistiskt bedömde Ehrensvärd situationen vid 1800 års riksdag och ansåg omöjligt, »att en klok penninge- och hushållsplan allstras, när den nödvändigt fordrar sitt lif på en elak grund». Om oppositionens politik, utträdet ur hemliga utskottet, förklarade E., att det berodde på »felet mycket gjängse i norden att afsomna om ej förifras, och söka förifras för att ej afsomna, om man ej ruskas, snarka». Ehrensvärd redogör för sina sysselsättningar, såsom sina teckningar till svenska historien, den serie som af Oxenstierna kallats Snillets lek i svenska historien. Brefven till A. J. Retzius behandla naturvetenskapliga spörsmål. Några bref till Gedda innehålla vidlyftiga filosofiska resonemang. Ehrensvärd intresserade sig bl. a. äfven för klimatets inverkan på folkens kultur och seder. Af ett visst intresse är t. ex. Ehrensvärds iakttagelse, att ryska krigsfångar på varfven och vid fästningsbyggena arbetade mer ihärdigt och med mindre möda än svenskar. Ehrensvärds längtan till Italien framlyser af orden i ett bref till J. J. De Geer: »uti Italien är alt sält för ögat och lynnet». Utom af karrikatyrerna prydes den vackra volymen af porträtt af Ehrensvärd och en vy af Tosterup.

(*E. N.*)

— Förste arkivarien J. A. Almquist har i *Kontraktsprosten Abraham Almquists fäderne- och mödernehärstamning* (Stockholm 1916, 68 sid.), tryckt som manuskript i en liten upplaga, utgifvit ett i genealogiskt afseende intressant arbete. Dess allmänna värde torde ligga däri, att författaren uppvisar, att man genom systematiska studier af räkenskapsserierna i kammararkivet kan följa en allmogesläkt upp till midten af 1500-talet. Släktforskningen har

enligt författaren alltför ensidigt begagnat kyrkoböcker och därmed jämförliga källor, som i stort ej sträcka sig längre tillbaka än till 1700-talets början. Om den däremot i rikare utsträckning använder sig af sådant material, som här skett, kan släktledningen föras längre upp i tiden och äfven, hvilket här klart uppvisas, ej minst genom domböckerna rikare belysning vinnas åt en mängd förhållanden. Almquistsläkten har på fädernet sin stamfar i en i 1540 års jordebok befintlig Erik, senare med tillnamnet Matsson, innehafvare af Löfsta gård i Almunge socken. Släkten skildras i samband med gårdens och den ur denna uppvuxna byns öden. Ur räkenskaperna kan författaren lämna uppgifter om skatternas storlek, årsväxten, förhållandena inom byn. Man får en klar inblick i släktens ekonomiska villkor. På mödernet kan förf. följa släkten tillbaka till Erik Nilsson i Gränby på 1540-talet. Försäljandet af Löfsta bys skatteräntor och den prekära ställning, hvari hemmansägarne därigenom bragtes till ränteäganden, föranleder författaren till några reflektioner om köpegodsen och deras natur. Adelns försök att genomdrifva principen att »jorden skulle följa räntan åt», och alltså skattejorden förändra natur, kunde ej genomdrifvas förrän i 1723 års adelsprivilegium med dess bekanta stadgande, att skattehemman, af hvilka adeln ägde »frälserätten och räntan», skulle anses för »fullkomligt frälse». I bilagor lämnas genealogiska öfversikter och släkttabeller. *(E. N.)*

— Den bekante tyske historikern Friedrich Meinecke, hvilken förra året utsände fjärde upplagan af sitt berömda arbete *Weltbürgertum und Nationalstaat*, har nyligen utgifvit en samling historiska och politiska uppsatser under titeln *Preussen und Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert* (München & Berlin, R. Oldenbourg 1918; VI + 552 sid.; pr. 14 Mark). Med ett undantag ha essayerna tidigare varit offentliggjorda, de flesta och betydelsefullaste i den af förf. själf utgifna Historische Zeitschrift. Med undantag af de tre sista, som uppstått under och ur det pågående världskriget, ha de på sina ställen underkastats en öfverarbetning. Afhandlingarna ha efter inre samhörighet sammanförts i fem hufvudafdelningar. Den första inrymmer fem uppsatser till Preussens och Tysklands gemensamma historia. Främst bland dessa står ett 1906 hållet föredrag »Preussen und Deutschland im 19. Jahrhundert», hvilket sammanfattar grundtankarna i den historiska delen af det ofvan anförda, senare utkomna arbetet »Weltbürgertum und Nationalstaat». Efter ett 1913 hållet akademiskt festtal öfver ämnet »Deutsche Jahrhundertfeier und Kaiserfeier» följer så en synnerligen intressant jämförande studie öfver Boyen och Roon, hvartill helt naturligt ansluter sig en uppslagsrik öfversikt af den tyska härorganisationens utveckling under det sista seklet under titeln »Landwehr und Landsturm seit 1814». Dessa problem ha redan tidigare varit föremål för Meineckes intresse: redan för ett par decennier sedan (1896, 1899) publicerade han en lefnadsteckning öfver Boyen,

som räknas till den tyska historielitteraturens klassiska biografier. Afdelningen afslutas med en med förf:s vanliga fina blick för idéutvecklingen gjord historiografisk studie med titeln »Germanischer und romanischer Geist im Wandel der deutschen Geschichtsauffassung», anknuten till namnen Gervinus, Ficker, Sybel, Waitz och Ranke.

Den andra gruppen behandlar ämnen från den stora folkresningens och restaurationens tid. Vi finna där studier öfver »Stein und die Erhebung von 1813» och »Fichte als nationaler Prophet», vidare en starkt kritisk analys af ett parti af Brandenburgs bok om Tyska rikets grundläggning med titeln »Zur Geschichte des älteren deutschen Parteiwesens», en karakteristik af »Das Zeitalter der Restauration» samt slutligen en idéhistorisk studie »Aus der Entstehungsgeschichte des deutschen Nationalstaatsgedankens», karakteriserande den motsättning mellan liberal och konservativ nationalitetstanke, hvarur det nuvarande Tyskland framgått.

Inom den tredje gruppen finna vi måhända de värdefullaste afhandlingarna: en källkritisk undersökning »Zur Kritik der Radowitzschen Fragmente», en förberedande studie till förf:s stora bok om »Radowitz und die deutsche Revolution» (1913), därefter — under titeln »Friedrich Wilhelm IV und Deutschland» — en kritisk belysning af den nya teori om Fredrik Wilhelm IV:s tyska politik, som framlagts af Rachfahl i ett bekant arbete och som nyligen ytterligare nagelfarits i Brandenburgs tidigare omnämnda arbete »Untersuchungen und Aktenstücke zur Geschichte der Reichsgründung», vidare en studie öfver »Die Tagebücher des Generals von Gerlach» och en till samma publikation och den ungefär samtidigt utkomna första upplagan af Gerlachs brefväxling med Bismarck anknuten uppsats om »Gerlach und Bismarck», den utmärkta och ofta citerade studien »Bismarcks Eintritt in den Christlich-germanischen Kreis» samt slutligen en anmälan af första bandet af Erik Marcks' stora Bismarcksbiografi.

Den fjärde gruppen »Zur deutschen Geschichtsschreibung und -forschung» innesluter dels en kritisk värdering af Diethers år 1913 utkomna värdefulla arbete »Leopold von Ranke als Politiker» — »Zur Beurteilung Rankes» — dels karakteristiker af en rad mer eller mindre berömda tyska häfdaforskare, bland hvilka särskildt essayerna öfver Treitschke och Dove äro utmärkta prof på förf:s fint förstående och pregnanta karakteriseringskonst. Afdelningen afslutas med ett pro domo skrifvet programuttalande »Die deutsche Geschichtswissenschaft und die modernen Bedürfnisse», ett vältaligt försvar för en objektiv historieforskning med enda syfte att utreda »wie es eigentlich gewesen».

Den femte och sista afdelningen slutligen innehåller trenne uppsatser framsprungna ur det nuvarande tidsläget: en för det tidigare i denna tidskrift uppmärksammade sammelverket »Deutschland und der Weltkrieg» skrifvet kapitel om »Kultur, Machtpolitik und Militarismus», en essay om »Bismarck und das neue Deutschland», ursprungligen skrifven för den af Lenz och Marcks i Hamburg

utgifna festskriften »Das Bismarckjahr», samt slutligen ett år 1917 hållet politiskt föredrag »Die deutsche Freiheit», ur den af »Bund deutscher Gelehrter und Künstler» utgifna boken med samma namn (Gotha, F. A. Perthes 1917; 169 sid.; pr. 1,60 Mark), hvilken tilllika innehåller föredrag af Harnack, Sering, Troeltsch och Hintze.

Meinecke intager genom hela sin läggning och sitt däraf betingade ämnesval en särställning bland moderna tyska historiker. Han är idéhistorikern par préférence, med en utomordentlig förmåga att spåra och utsöndra de olika trådarna i en intrasslad idéutveckling, att finna växelverkningarna i ett inveckladt historiskt sammanhang; med en utpräglad känsla för skiftningarna i en tankegång och en lika utpräglad förmåga att klargöra dem; med en något konstruktivt filosofisk läggning och tillika med en välgörande frihet från en del nationalistiskt betonade förutsättningar, hvarutifrån den moderna häfdateckningen i Tyskland — och visst icke endast där — är benägen att operera. Ursprungligen var hans forsknings tyngdpunkt förlagd till befrielsekrigens period i början af förra seklet — hans första större verk var den ofvan nämnda lefnadsteckningen öfver Boyen —, men under senare år har han alltmera förts öfver till studier af det tyska enhetsverket och särskildt dess idéhistoriska förutsättningar. Boken om »Weltbürgertum und Nationalstaat» var på sitt område banbrytande, och hans sista stora arbete om Radowitz och den tyska revolutionen anknyter nära till dessa forskningar och forskningsresultat. Bland moderna historiker finnes knappast någon, som genom föregående studier och inre läggning skulle vara mera skickad att skrifva en verklig historia i Rankes anda öfver de moderna nationalitetsidéernas uppkomst och utveckling.

De studier, som sammanförts i det här föreliggande arbetet, röra sig ock till stor del på detta område och flera af dem lämna mycket värdefulla bidrag till kännedomen om denna sida af det sista seklets lif. Ehuru som nämndt snart sagdt alla tidigare varit publicerade, måste man med tillfredsställelse hälsa, att de nu gjorts lättare tillgängliga än i halft begrafna festskrifter och tidskriftsband. Man kan icke nog högt skatta deras värde för hvarje historiskt lagd iakttagare af samtidens tilldragelser.

— Ett mycket värdefullt bidrag till det sista halfseklets diplomatiska historia föreligger i den biografi lord Newton för några år sedan publicerade af *Lord Lyons* (London, Edwin Arnold 1913; 400 + 458 sid.; pr. 30 sh.), nyligen utgifven i en förkortad folkupplaga (London, Thomas Nelson & Sons u. å.; VI + 570 sid.; pr. 1 sh. 6 d.). Lyons, son af den bekante amiralen sir Edmond Lyons, senare lord Lyons, under en följd af år minister i Aten, tillhörde Englands mest ansedda och inflytelserika diplomater under 1800-talets senare hälft. Han företrädde under skickelsedigra år sitt land på så viktiga platser som Washington (1859—65), Konstantinopel (1865—67) och Paris (1867—87). Utan att äga någon

statsmannabegåfning i stor stil eller någon bländande förmåga som kåsör eller depeschförfattare hade han i högsta grad alla de egenskaper och färdigheter en regering kan önska hos sina representanter på vanskliga platser: fenomenal arbetsförmåga, osviklig takt, ovanlig förmåga att inge förtroende, klar och af inga förutfattade meningar grumlad politisk blick samt klokt och kallblodigt omdöme. Hans depescher äro mönster af objektiv och väl afvägd framställning; de fängsla ej genom iakttagelsens ovanliga skärpa, nya och öfverraskande politiska idéer eller djärfva kombinationer eller uppdrifven framställningskonst, men de ge ett dess starkare intryck af att brefskrifvaren aldrig skref om ting, som han ej tagit reda på, eller missledde sina uppdragsgifvare genom subjektiva omdömen eller löst grundade hugskott. Möjligen ge de ett visst intryck af medelmåttighet, men då af hvad Disraeli i ett ryktbart utfall mot sir Robert Peel kallade det »sublima» slaget. Alla dessa egenskaper ge Lyons' rapporter högt värde såsom historiska källskrifter. Betänker man därtill, att han representerade England i Washington under inbördeskriget, i Paris under andra kejsardömets sista år, under 1870-talets djupgående kriser och 1880-talets engelsk-franska förstämningar i egyptiska frågan, är det naturligt, att det rikliga urval ur hans diplomatiska brefväxling, som meddelas af hans lefnadstecknare, med skäl karakteriserats såsom ett af de senaste årens viktigaste bidrag till 1860-, 1870- och 1880-talens diplomatiska historia. Wertheimers digra Andrassy-biografi skulle väl vara snart sagdt det enda motstycket.

Af det nya, som i lord Newtons bok ges, må några af de viktigaste momenten i korthet framhållas. Från Washington-tiden komma särskildt i betraktande de många och intressanta brefven rörande den bekanta »Trent»-episoden, af hvars lyckliga lösning Lyons genom sin takt och kallblodighet tvifvelsutan i första rummet har äran. Synnerligen stort värde ha de bref, som meddelas rörande det på franskt initiativ af lord Clarendon gjorda, förolyckade försöket att åstadkomma en inskränkning i Frankrikes och Preussens rustningar, bref hvilka kasta ett nytt ljus öfver denna mycket omtalade och hittills ganska ofullständigt kända episod. Mindre gifvande är kapitlet om det fransk-tyska kriget — helt naturligt, då olika publikationer redan återgifvit en afsevärd del af depeschmaterialet, och särskildt den engelska blå boken meddelar ett mycket betydande antal depescher och telegram från lord Lyons. Åtskilligt af intresse erbjuda däremot brefven från kejsardömets fall till kommunens krossande. Från Mac Mahons presidenttid äro att anteckna åtskilliga intressanta dokument rörande den enligt hvad det vill synas hufvudsakligen af dåvarande franske utrikesministern Decazes skickligt igångsatta och utnyttjade krigspaniken på våren 1875, till hvars uppklarande Hanotaux i tredje bandet af sin »Histoire de la France contemporaine» lämnat värdefulla bidrag. Mindre betydelse har det aktmaterial, som meddelas rörande den orientaliska krisen på 1870-talet, helt naturligt med hänsyn till den mera tillbaka-

dragna hållning Frankrike då intog till dessa spörsmål. Under Grévys presidentskap är det Medelhafsfrågorna, som dominera, främst naturligtvis den egyptiska, och därom meddelas ett synnerligen rikhaltigt och värdefullt material. Klart är, att Lyons i dessa mellanhafvanden hade en mycket svår ställning med hänsyn till den friktion, som nämnda fråga, jämte den tunesiska, skapade; af de meddelade akterna framgår den betydelsefulla verksamhet han, stödd af sin utmärkta ställning i Paris, utvecklade för att mildra motsättningarna. Att han därvid måste haft full användning för sin bepröfvade takt och sin tålmodiga kallblodighet, ligger i öppen dag.

I det föregående ha i korthet angifvits några af de viktigaste frågor, till hvilkas belysning lord Newtons arbete erbjuder nytt och betydelsefullt material. Det är öfverflödigt att tillägga, att de Lyons'ka brefven också innehålla en mängd upplysningar af värde för kännedomen både om Frankrikes inre historia under de tjugu år han var ambassadör i Paris och om de engelska utrikesministrar — Clarendon, Granville, Derby, Rosebery och Salisbury — under hvilka han tjänade. Efter engelskt skick och bruk är lord Newtons bok i främsta rummet en urkundssamling; den förbindande text han lämnat erbjuder skäligen litet af intresse. Men det nu publicerade aktmaterialet gör boken till ett synnerligen värdefullt bidrag ej blott till Englands utan till Europas diplomatiska historia under tre årtionden, och den kan icke förbigås af någon, som sysslar med 60-, 70- och 80-talens internationella förhållanden.

Dansk-tyska krisen 1863—64.

En öfversikt öfver den nyaste litteraturen.

AF

EINAR HEDIN.

En af de oroshärdar, som 1800-talets nationalitetsrörelser skapat, var Schleswig-Holstein. En lång följd af år med ändlösa slitningar och tvistigheter kunde man blicka tillbaka på, när omsider år 1864 danskar och tyskar stodo beredda att låta vapnens makt fälla utslaget beträffande de båda omtvistade landsdelarnas öde. Meningsbrytningarna hade varit så skarpa, att de förorsakat den europeiska diplomatien afsevärda bekymmer. Redan förut en gång hade vapnen talat. Ledande diplomater från olika länder hade nedlagt mycken möda på att underteckna protokoll och traktater och i all synnerhet på att författa noter och depescher i hopp om att på fredlig väg afveckla frågan. Resultatet hade på sin höjd varit, att man lyckats uppskjuta krisens utbrott.

Det stora intresse, hvarmed Europas makter sedan länge betraktat denna sak, varade helt naturligt och i ökad grad öfver själfva kriget. Att de tyska makterna i ostörd ro skulle på egen hand få göra upp sin tvist med Danmark, syntes på förhand ingalunda säkert, och att det lyckades, berodde till stor del på Bismarcks statskonst och hans danska motspelares halsstarrighet. I Danmark hyste man förhoppningar om väpnad hjälp från Sverige och västmakterna. Sveriges utrikespolitik behärskades helt och hållet af den danska frågan, och starka krafter voro i gång både inom och utom landet för att förmå oss att ingripa till vårt grannlands bistånd. I England var deltagande i kriget till Danmarks

hjälp starkt ifrågasatt; där liksom i Sverge följdes Danmarks kamp mot den tyska öfvermakten med lifligt intresse och varm sympati. Den något öfverraskande passivitet, som den franska utrikesledningen iakttog, betyder ej, att kejsaren lefde utanför händelserna. Tvärtom byggde han på utgången af detta krig sina kanske allra djärfvaste planer och hoppades, att händelsernas egen utveckling skulle arbeta till hans fördel. Den napoleonska diplomatien befann sig vid de olika hofven i rastlös verksamhet.

Vid en öfverblick öfver den rikhaltiga litteratur, som nu, sedan öfver ett halft sekel förflutit, sett dagen, finner man, att denna härrör ej blott från de stridande parterna utan jämväl från öfriga i saken intresserade makter. Från skilda håll ha dokument af olika art framkommit, som från olika sidor belysa tidens historia. Den kritiska historieforskningen har tagit upp frågan till behandling och uppnått resultat af högt värde. De stridigheter, som varit förknippade med denna sak, afspegla sig i litteraturen; den är ofta nog färgad af någon viss tendens, beroende på från hvilket land resp. litteraturalster kommit, hvilken intressekrets de representera. Hvad som påståtts från ett håll, har understundom framkallat en gensaga från ett annat, och som stöd för bevisföringen har då nytt material dragits fram, bidragande till att komplettera det som förut varit kändt. Sålunda griper allt in i hvart annat, och man får först vid ett jämförande studium af hvad som från olika sidor blifvit offentliggjordt en någorlunda samlad bild af krisens förlopp.

Redan den litteratur, som under tidigare år kommit till allmänhetens kännedom, låter oss skåda händelsernas utveckling i mångsidig belysning. Diplomatiskt material, först publiceradt i blå etc. böcker,[1] finnes tillgängligt i de kända dokumentsamlingarna »Archives Diplomatiques»[2] och »Staatsarchiv»[3] samt i Dansk Historisk Tidsskrift.[4]

Preussens roll i striden skildrades på sin tid af Sybel i tredje delen af hans »Begründung des deutschen Reiches», Bismarck-forskningens officiösa verk och än i dag en primärkälla af största betydelse. Därutöfver har vår känne-

[1] Englands blå bok är den ryktbaraste.
[2] 1864, bd. I—IV.
[3] Bd. 5—7.
[4] 3 R., III—V.

dom om Bismarcks politik ökats genom utgifvandet af dennes minnen: »Gedanken und Erinnerungen» och af stora delar af hans brefväxling — flera samlingar »Bismarck-briefe», i »Bismarck-Jahrbuch», i »Anhang zu den Gedanken und Erinnerungen» och i »Politische Briefe Bismarcks», där viktiga upplysningar lämnas om de inre svårigheter, med hvilka den preussiske statsmannen hade att kämpa. Bland de hittills utkomna Bismarck-monografierna intas väl fortfarande första rummet af Max Lenz' »Geschichte Bismarcks», utmärkt genom kritikens skärpa, synpunkternas rikedom och framställningens glans.

Buret af en mot Bismarck fientlig tendens är det Jansen-Samwerska arbetet »Schleswig-Holsteins Befreiung». Det är här den af denne motarbetade prins Fredriks af Augustenburg sak som förfäktas, och de meddelade aktstycken, som behandla dennes förhållande till Preussens konung och ledande minister, skänka arbetet ett stort värde. Den kände liberale hertigen af Sachsen-Coburg-Gotha Ernst II skildrar i sina memoarer[1] sin verksamhet till förmån för sin vän prins Fredrik. Ett annat memoarverk, Beusts »Aus drei Vierteljahrhunderten», ger uttryck åt dåvarande sachsiske utrikesministerns och de tyska mellanstaternas ledande statsmans sträfvanden. Sachsiska sändebudet i London Vitzthum von Eckstädts »Denkwürdigkeiten»[2] innehåller en rik skatt af honom till Beust skrifna privatbref. Den bekante historikern Theodor von Bernhardi, som spelade en aktiv roll i dåtidens politiska lif, ger härom och om sina sammanträffanden med många af tidens mest bemärkta män detaljerade meddelanden i sina dagboksanteckningar.[3]

Österrikes andel i striden har i Friedjung funnit sin historieskrifvare,[4] låt vara att dennes skildring af den dansk-tyska krisen är relativt öfversiktlig, då dess tyngdpunkt är förlagd till själfva katastrofen år 1866.

Af hvad som utkommit från danskt håll är att nämna den under Londonkonferensen förda brefväxlingen mellan de danska politikerna Andræ och Krieger[5] samt den danske mellanlöparen Jules Hansens »Les coulisses de la diplomatie»,

[1] Aus meinem Leben und aus meiner Zeit.
[2] St. Petersburg und London i den Jahren 1852—1864.
[3] Aus dem Leben Theodor von Bernhardis.
[4] Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859—1866.
[5] Dansk Historisk Tidskrift 6 R, V.

där författaren redogör för sin verksamhet utomlands för opinionens bearbetande till Danmarks förmån. Thorsøes arbete om Fredrik VII:s regering ger en sammanfattande skildring af krisens förhistoria och utbrott.

Sverges ställningstagande till Danmarks kamp mot Tyskland är mest kändt genom den framställning, som de Geer häraf gifvit i sina »Minnen». De från Gripenstedt härrörande anteckningarna om Ulriksdalskonferensen komplettera på denna punkt den de Geerska redogörelsen.

Om Englands politik och de engelska statsmännens sträfvanden inhämtar man i den för detta land karakteristiska »life and letters»-litteraturen meddelanden af intim art. I Ashleys biografi öfver Palmerston och Spencer Walpoles öfver Russell lämnas sålunda belysande utdrag ur de engelska premiär- och utrikesministrarnas privata korrespondens.

Hvad slutligen Frankrike beträffar, ha de båda kända forskare, som tecknat andra kejsardömets historia, fäst stor uppmärksamhet vid den dansk-tyska striden, dock med diametralt motsatt uppfattning om dess innebörd för Frankrike. Under det att de la Gorce[1] i sitt temperamentfulla verk häftigt anklagar Napoleon och i dennes underlåtenhet att handla ser orsaken till sitt lands kommande olyckor, håller Ollivier[2] före, att denna fråga icke äger något som helst samband med hvad som sedan följde och att det ödesdigra året, »l'année fatale», fastmera var 1866.

Af den nya litteratur, som under senare år tillkommit, påkallar den stora franska aktpublikationen »Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871» en alldeles särskild uppmärksamhet. Den är utgifven af franska staten genom en för detta ändamål tillsatt kommission och började utkomma år 1910. Syftemålet med dess utgifvande är karakteristiskt och anges af dåvarande utrikesministern Pichon, som i en år 1907 till franska presidenten riktad rapport motiverar sitt förslag om publicering af allt material, som står i samband med 1870—71 års händelser. Franska folket — heter det där — har rätt att få veta hela sanningen om

[1] Histoire du second empire, bd. 4, Paris 1899.
[2] L'empire libéral, bd. 7, Paris 1903.

anledningen till Frankrikes nederlag, »för att kunna efter förtjänst döma de personer och förhållanden, hvilkas handlingssätt varit af så ödesdiger betydelse för dess framtid».[1] Det är nödvändigt att utreda orsaken till att Frankrike under sin kamp mot Tyskland stod isoleradt, beröfvadt allt understöd af de bundsförvanter, som det haft skäl att räkna på. Genom att allt detta i klara dokument framlägges, skall måhända äfven spridas ljus öfver hvad som för framtiden bör göras för landets försvar och till dess sanna intresse. Sålunda skall verket tjäna ett i hög grad patriotiskt syfte.[2]

Den med utgifningsuppdraget betrodda kommissionen, som följde de af utrikesministern utstakade riktlinjerna, fann det vara behöfligt att gå tillbaka till den schleswig-holsteinska frågan för att spåra det diplomatiska ursprunget till kriget 1870—71. I sin rapport öfver sitt nedlagda arbete fastslå utgifvarne, att året 1863 var »l'année fatale», då det ännu hade varit möjligt för Frankrike att förhindra, att den danska frågan blef en tysk fråga. Ett enigt och kraftfullt uppträdande från Englands och Frankrikes sida »hade varit tillräckligt att i många år upprätthålla fred och respekt för fördrag».

Enligt utgifvarnes mening ligger skulden för att denna olycksaliga politik följdes ingalunda hos andra kejsardömets diplomati, ty den var väl underrättad och iakttog med vaken blick personer och händelser och lyckades ofta utforska »de främmande statsmännens planer, lista ut deras baktankar».[3] Skulden ligger hos Napoleon III, hvars hemliga diplomati på ett ödesdigert sätt motarbetade den officiella och som i sina sträfvanden fullföljde rent personliga och dynastiska intressen och ej såg på Frankrikes sanna bästa. Det är den från de la Gorce bekanta tendensen, som behärskar utgifvandet af den nya aktsamlingen, om än här framlagd i något mera dämpad form. Kommissionen försäkrar, att franska folket skall få veta den del af sanningen, som finnes att hämta ur franska utrikesministeriets arkiv.

[1] ». . . une démocratie comme la nôtre . . . a le droit d'être instruite de toute la vérité, afin de juger équitablement les hommes et les choses dont l'action a été si profonde sur ses destinées . . .» I, s. II.

[2] »une oeuvre éminemment patriotique», I, s. III.

[3] I, s. VII: »Plus d'une fois, elle a su pénétrer à temps les desseins, surprendre les arrière-pensées des hommes d'Etat étrangers.»

Med utgångspunkt från frågan om Elbe-hertigdömena — det första af de meddelade aktstyckena är dateradt den 24 december 1863 — meddelas här i kronologisk följd en talrik samling depescher och telegram, växlade mellan den franske utrikesministern och Frankrikes sändebud i olika länder.[1] De fyra första volymerna äro ägnade åt 1863—64 års händelser och äro koncentrerade kring den dansk-tyska krisen. De ha i hög grad visat sig vara fruktbärande för forskningen, icke endast på grund af källvärdet af de däri meddelade dokumenten utan äfven tack vare den med utgifvandet förknippade tendensen, som framkallat en liflig diskussion. I de uppsatser, som på grundval af det nya materialet utarbetats från franskt håll, följes den kända tankegången.

Pierre Muret, en af det nämnda verkets utgifvare, har gjort en med minutiös noggrannhet genomförd undersökning af den franska politiken i den schleswig-holsteinska frågan under den korta tiden 25 dec. 1863—16 jan. 1864.[2] Den engelske utrikesministern och flitige medlaren lord Russell gjorde då elfte timmen ifriga försök att sammankalla en europeisk konferens för att på så sätt få en uppgörelse till stånd på fredlig väg. Denna plan omintetgjordes emellertid icke minst genom den afvisande hållning, kejsar Napoleon intog däremot. Denne, som bitit sig fast vid sin älsklingsidé, att alla Europas tvistefrågor borde afgöras på en samfälld kongress, ogillade alla andra förslag och lät sig ej lockas fram ur sin reserverade position. Författaren anser, att en gemensam démarche från Englands och Frankrikes sida hade måst göra intryck på de tyska makterna, och att dessa just därför, att de visste sig intet ha att frukta i den vägen, vågade gå så hänsynslöst fram mot Danmark, som de gjorde. På kejsaren hvilar härigenom ansvaret att ha beredt Bismarck tillfälle att handla och att sålunda illa ha iakttagit äfven sitt eget lands intresse.

E. Driault ger i en kort undersökning[3] några kommentarer till Frankrikes politik under kriget. Han påpekar

[1] Hittills ha nio volymer medhunnits, omfattande tiden 25 dec. 1863—1 juni 1866. Till följd af kriget har utgifvandet tillsvidare afstannat.

[2] La politique française dans l'affaire des Duchés et les premiers essais d'intervention européenne jusqu'à l'invasion du Slesvig i Revue d'histoire moderne et contemporaine, vol. 16 (1911), s. 137—169, 300—333.

[3] La diplomatie française pendant la guerre de Danemark i Revue historique, vol. 107 (1911), s. 79—94.

däri med rätta dunkelheten och bristen på sammanhang i en politik, som »på samma gång stödde skandinavismen och germanismen, detta på en tid, då dessa båda riktningar bekämpade hvarandra».[1] Den, som häraf drog nytta, var Bismarck.

Från tyskt håll, där man med intresse följt utgifvandet af den nya urkundsamlingen och ägnat densamma många undersökningar, har med skärpa en gensaga riktats mot den franska tendensen att på Napoleon III vältra öfver ansvaret för alla Frankrikes kommande olyckor. »Napoleon placeras på de anklagades bänk. Hans politik framställes som felaktig; utgifvarna tro sig veta, hur han skulle ha kunnat göra sin sak bättre.»[2] Så säger härom Felix Salomon i en impulsgifvande uppsats.[3] Han fäster uppmärksamheten på att Napoleons reserverade hållning var väl motiverad af den starka fruktan han hyste, att ett ingripande från hans sida skulle framkalla Tysklands enhet och att dess härskaror härigenom skulle med samlad kraft riktas mot Frankrike.

Tydligt är, att dessa invändningar äro fullt på sin plats. Redan metoden att på ofvan anfördt sätt sitta till doms öfver en gången tid öfverensstämmer ej med den historiska forskningens väsen. Tidigare — under sitt italienska företag 1859 — hade Napoleon känt den tyska enhetsrörelsens starka tryck, och med skäl kunde han vänta, att den nu å nyo skulle väckas till lif och med ökad kraft. Själf var han också medveten om att Frankrikes krigsberedskap lämnade åtskilligt öfrigt att önska.[4] Att den tilltänkta bundsförvanten Englands militära prestationsförmåga vid denna tid var särdeles ringa, är också kändt. Den enda i modern mening rustade makten i Europa var Preussen, som dessutom var i förbund med Österrike och genom den hjälp, det lämnat Ryssland under polska upproret, äfven stod i alliansförhållande till detta land. En militärisk intervention af västmakterna hade uppenbarligen kunnat för dem själfva få

[1] »Napoleon III soutenait donc ensemble le scandinavisme et le germanisme, dans le temps même où ils étaient aux prises . . .» (s. 84).

[2] »Napoleon wird in den Anklagestand erhoben. Seine Politik wird als fehlerhaft hingestellt; die Herausgeber meinen zu wissen, wie er es hätte besser machen sollen» (se nedan anf. arb., s. 397).

[3] Eine neue französische Aktenpublikation über den Ursprung des Krieges von 1870—71 i Historische Vierteljahrschrift 1911, s. 396—413.

[4] Se Neergaard, Under Juni-Grundloven, II, s. 1148—1149, not 2.

allvarliga konsekvenser, och Napoleons tillbakadragna hållning synes härför fullt berättigad.

Å andra sidan kan ej förnekas, att han genom det stöd, han faktiskt gaf åt den preussiska politiken, och som Sybels forskning ådagalagt, beredde väg för Bismarcks vidare framgångsrika bana. Häri handlade han ej i öfverensstämmelse med den franska allmänna meningen, som snarast sympatiserade med Danmark. I detta hänseende är sambandet klart mellan 1863 och 1870, och man är tacksam för, att ett nytt aktmaterial kommer i dagen, som häråt skänker ytterligare belysning. Dock måste framhållas — som från ett par håll också gjorts[1] — att det var redan genom sitt uppträdande under polska upproret, som Bismarck skapade förutsättningarna för sin följande politik. Härigenom hade han lyckats knyta Ryssland och Preussen till hvarandra och på samma gång afvärjt en fransk-rysk entente, hvartill ansatser förut ej saknats. En aktpublikation, som afser att belysa det diplomatiska ursprunget till 1870—71 års krig, hade sålunda bort ledas tillbaka till *början* af året 1863, i stället för att man nu helt oförmedladt försättes in medias res, när dansk-tyska krisen redan var akut.

Att Napoleon lät dupera sig af Bismarck, är obestridligt. Men fanns det väl någon, som vid denna tid hade blick för den enastående genialiteten hos dennes statskonst? Icke ens Roon, som i politiskt hänseende var den, som väl stod honom närmast, förstod honom till fullo. Öfverallt, icke minst i Preussen, möter man samma underskattande, och den franske kejsaren utgjorde förvisso härutinnan intet undantag. Äfven den franska diplomatien, som ju enligt den franska aktsamlingens utgifvares mening iakttog med skarpsynt blick, synes ingalunda ha trängt på djupet i Bismarcks väsen. Bekant är, att ambassadören i Berlin de la Tour d'Auvergne i en rapport af 1 april 1862 angaf denne såsom den ende preussiske statsman, som vore relativt gynnsamt stämd mot Frankrikes eröfringsplaner, då man eljest i Berlin visade sig fullkomligt oförstående härför.[2] Från den nya samlingens akter kan ett annat exempel anföras, ej heller vitt-

[1] G. Roloff i Preussische Jahrbücher 1911 (bd 145), s. 559—560. H. Koht i Norsk Hist. Tidsskr., 5 R, I, s. 431.

[2] Se Hallendorff, Illusioner och verklighet, s. 29—30.

nande om uppskattande af Bismarcks egenskaper. En depesch af den 1 januari 1864 afslutar dåvarande franska sändebudet i Berlin Talleyrand med följande karakteristik af den preussiske ministerpresidenten: »Vet han i själfva verket hvart han går? Jag för min del tviflar därpå, ty han synes mig lika mycket af ovilja mot stillasittande som af verksamhetslust vandra mot ett mål, hvars ovisshet icke misshagar hans äfventyrliga läggning.»[1] Det är betecknande, att den napoleonske ambassadören betraktar Bismarck som en orolig äfventyrare, då denne i själfva verket var en försiktigt beräknande politiker, som målmedvetet gick sin bana fram.

Är utgifvandet af den franska publikationen förknippadt med en viss tendens, så får man vid studiet af själfva det framlagda materialet ett mera objektivt intryck af händelsernas utveckling. Helt naturligt är det nästan uteslutande det *officiella* franska materialet, som man här få ta del af. Privata bref saknas så godt som helt och hållet. Värdet ligger dock icke så mycket i hvad utrikesministern Drouyn de Lhuys har att meddela om Frankrikes utrikespolitik, då den napoleonska politiken vid denna tid var i hög grad personlig och afgjordes af kejsaren själf i hans samtal med de utländska sändebuden. I detta hänseende är hvad Sybel haft att hämta ur den preussiske ambassadören i Paris Goltz' depescher af betydligt större vikt. Mycket mera gifvande äro de intressanta och med rikliga iakttagelser späckade rapporter, som de franska sändebuden vid olika hof afsändt, och som lämna viktiga bidrag till resp. länders historia, icke minst vårt eget lands.

Man följer däri med intresse Bismarcks tête-à-têter med Talleyrand och hör honom tala sitt karakteristiska språk. Öppet säger han ifrån, att han ämnar begagna sig af händelserna till förmån för sitt land, i det han lämnar alla möjligheter öppna, som kunna yppa sig för det.[2]

I stark kontrast häremot stå de ljusa luftslott, som den danske konseljpresidenten biskop Monrad byggde att få effektiv hjälp åt Danmark från de europeiska makternas

[1] »Sait-il en réalité où il va? J'en doute, quant à moi, car, autant par fatigue du repos que par amour du mouvement, il me semble marcher vers un but dont l'incertitude ne déplaît pas à son esprit aventureux» (I, s. 67.)

[2] Talleyrands rapport 1 jan. 1864 (I, s. 66).

sida. Härom lämna Dotézacs depescher från Köpenhamn flera talande vittnesbörd. Den 23 februari 1864 omtalas, att Monrad hoppas på revolution i Tyskland eller allmänt europeiskt krig på vårsidan. Han säger, att Danmark skall försvara sig till det yttersta; om Jylland intoges, skall man göra motstånd på öarna. Han drömmer om att konung Kristian skall spela Fredrik III:s roll. Han hoppas på att Frankrike oaktadt sin nuvarande tillbakadragenhet en vacker dag kommer till undsättning. »Kejsaren» — sade han — »skulle säkerligen ej kunna med likgiltiga blickar se Tyskland efter sitt godtycke förfoga öfver denna gamla monarki, Frankrikes traditionella bundsförvant, och bestämma öfver de nordiska förhållandena. Ingenting kan få ske i världen utan kejsarens vilja.» Oaktadt Dotézac på det bestämdaste dementerade dessa förhoppningar, sökte Monrad trösta sig med att genom förhållandenas utveckling Frankrike ändå till sist skulle komma till hjälp.[1] Man förstår, att den franske diplomaten med förundran betraktade denne politiske hasardspelare, och man förstår också, att, då det danska statsrodret befann sig i sådana händer, preussiska statsmän hade skäl att anse danskarnas oförnuft som sin bästa bundsförvant.[2]

Samma optimism framlyser ur Monrads uttalande till Dotézac så sent som den 13 juni, efter Danmarks redan då lidna motgångar och inför utsikterna till krigets förnyade utbrott, någonting, för hvilket franska sändebudet lifligt varnade. Monrad medgaf visserligen, att tyskarna komme att taga hela Jutland. Men, tillade han, »Wallenstein har hållit Jutland besatt i tre år, och man har återlämnat det till oss. Man skall taga Als, och kanske, fastän med största svårighet, Fyen, men på Seland äro vi osårbara. — — — Vi skola icke förlora hela Schleswig, hvad som än må hända.»[3] — Halfannan månad senare var Schleswigs förlust en verklighet.

I de senast (1916) utkomna häftena af Neergaards stora arbete[4] ha de franska aktstyckena från dansk synpunkt kommit till riklig användning.

Till den svenska historiska forskningen lämna franska sändebudet i Stockholm Fourniers innehållsrika rapporter

[1] II, s. 19—21.
[2] Aus dem Leben Theodor von Bernhardis, VI, s. 71.
[3] Dotézacs depesch 15 juni (III, s. 230).
[4] Härom se nedan!

värdefullt material. På grundval af detta ägnar Hallendorff i essaysamlingen »Illusioner och verklighet»[1] ett kapitel[2] åt Napoleons ansvarslösa försök att locka oss ut i kriget, »denna lek med våra intressen från en politik utan afsikter». Upprepade påtryckningar utöfvade Fournier på utrikesministern Manderström att ingripa för det gemensamma Skandinaviens sak, då enligt hans mening ett nederlag för Danmark lätt kunde få farliga konsekvenser äfven för Sverge. Manderström stod emellertid orubbligt fast vid sin laissez-aller-politik, som fransmannen föraktligt kallar den. Hos Karl XV och dåvarande prins Oskar vann han däremot fullkomligt gehör, hvilket beredde utrikesministern ganska stora svårigheter. Typiskt för dennes misstroende mot hufvet är, att, då prins Oskar fick befäl öfver den flotteskader, som skulle hållas i beredskap på våren, han vid sin sida som sekreterare fick en af Manderström högt betrodd man, Sandströmer, hvilken skulle vaka öfver hvad som förehades i prinsens omgifning.[3]

Hvad som bidrog att afhålla svenska regeringen från krig var fruktan, att Ryssland i så fall skulle begagna tillfället att öfverfalla oss. Fournier omtalar, att från svenska sändebud på olika håll framhållits nödvändigheten af att ha uppmärksamheten starkt riktad åt öster. Särskildt Wedel-Jarlsberg i Petersburg varnade för ryska rustningar och för befarad allians mellan de tre östmakterna samt åberopade rykten om att Ryssland vore beredt att gå med i kriget på Preussens och Österrikes sida. Huruvida dessa rykten ägde grund i verkligheten, är omöjligt att bestyrka utan kännedom om dokument, som härröra sig från de ryska statsmännen. Det är nog att konstatera, att de på svenska regeringen utöfvade en skrämmande inverkan. Då Fournier hänvisade till den säkerhet, som novembertraktaten innebure för Sverge, underlät ej Manderström att framhålla att han ej ansåg denna som tillräcklig garanti från västmakterna vid ett ryskt anfall.

Tack vare de franska aktstyckena är man i tillfälle att i ett fall konstatera otillförlitligheten i blåbokslitteraturen.

[1] Härom se nedan!
[2] S. 152—161.
[3] III, s. 42.

Halvdan Koht har i detalj jämfört dem med de akter, som på sin tid framlades i Frankrikes gula bok och hos dessa funnit icke blott feldateringar utan äfven i tendentiöst syfte företagna stympningar, ägnade att gifva läsaren en falsk mening om deras innehåll. Äfven hos Sybel har Koht funnit felaktigheter.[1]

Utöfver hvad som redan omtalats angående den litteratur, som med anledning af det franska aktverkets utgifvande sett dagen, må nämnas en dissertation af Karl Döhler med titeln »Napolen III und die deutsch-dänische Frage unter besonderer Berücksichtigung der französischen Politik während des Konfliktes von 1863—64».[2] Med tillbörlig hänsyn fästad vid den napoleonska politikens tidigare utveckling och samfällda utrikespolitiska system ger författaren en ingående framställning af kejsarens ställningstagande till denna fråga. I hemlighet understödde han Preussen och uppmuntrade äfven de tyska mellanstaterna i hopp om att härur förvecklingar af stora dimensioner skulle uppstå i Tyskland, hvilket skulle gifva honom tillfälle att i rätt tid uppträda som skiljedomare. Detta oaktadt var han icke alldeles okänslig för de närmanden, som från England ägde rum med syfte att ena de båda västmakterna till gemensamt uppträdande mot Tyskland. Författaren fäster också uppmärksamheten på att kejsaren till en viss tid orienterade sin politik i riktning åt England, nämligen vid tidpunkten för de tyska truppernas inmarsch i Jylland, då han starkt misstrodde de båda tyska makterna och fruktade, att Preussen gifvit Österrike garanti för dess italienska besittningar.

Förhållandet mellan Bismarck och Napoleon belyses ytterligare af Erich Brandenburg i hans stora arbete »Untersuchungen und Aktenstücke zur Geschichte der Reichsgründung» (kapitlet »Bismarck und Napoleon III», s. 391—478).[3] Utom det franska aktmaterialet har författaren varit i tillfälle att underkasta vissa delar af den af Sybel begagnade Bismarck-Goltz'ska korrespondensen en förnyad granskning och härigenom uppnått åtskilliga nya resultat. Goltz' roll som oppositionsman framstår härigenom i ännu starkare

[1] Politikken i 1864, Norsk Historisk Tidsskrift 5, R., I, s. 432—434.
[2] Halle 1913.
[3] Leipzig 1916. Se Historisk Tidskrift 1916, s. 214—216.

dager än förut, och Bismarck måste förbruka mycken tid med att hos konungen söka förtaga det intryck, de Goltz'ska depescherna gjort på denne. Författaren framhåller konung Wilhelms inflytande vid denna tid och de svårigheter, hans minister hade att kämpa med för att drifva sin vilja igenom, hvilket dessutom icke alltid lyckades. Så sökte han förgäfves utverka Goltz' afskedande.

En fråga, som varit föremål för meningsutbyte och som också Brandenburg ingår på, är den, huruvida Napoleon genom sin politik i denna fråga åsyftade territoriella förvärf vid Rhen på Tysklands bekostnad, något som samtiden starkt misstänkte honom för. Salomon vill i sin ofvan nämnda uppsats göra troligt, att han menade fullt ärligt med sina upprepade försäkringar till tyska statsmän, att han icke alls hyste dylika planer. I opposition häremot gör F. Frahm gällande, att man ingalunda bör taga Napoleon efter orden och att Bismarck hade fullt klart för sig hans verkliga afsikter.[1] Brandenburg anser — som det förefaller med fullt skäl — att denna sak visserligen för kejsaren själf var tämligen likgiltig men betydde desto mera för den franska folkopinionen, hvilken han måste vara angelägen om att tillfredsställa. Då de komplikationer inträffat, som han hoppades skola uppstå, kunde han därför träda fram ur sin reserv och som lön för sin välvilliga hållning mot Preussen betinga sig någon kompensation på Tysklands bekostnad.

Vid studiet af de franska aktstyckena inhämtar man, hur England upprepade gånger under krisens förlopp sökte komma till samförstånd med Frankrike i syfte att vinna dess medverkan till påtryckning mot de tyska makterna, något som vid hvarje tillfälle afvisades af den franska utrikesledningen. Den som inom kabinettet ifrade för aktiv politik var dess chef lord Palmerston, och i stort sedt delade utrikesministern lord Russell hans uppfattning. Hur långt de tänkt drifva sin aktivitet, i händelse Frankrike visat sig gynnsamt stämdt mot dessa planer, därom är intet med visshet bekant. Ett uppseendeväckande parlamentstal af Palmerston hade emellertid i Danmark uttolkats som löfte om militär hjälp. Dock var kabinettet inom sig ingalunda en-

[1] Die politische Lage beim Ausbruch des deutsch-dänischen Krieges. Historische Vierteljahrschrift 1913, s. 520—536.

hetligt. Åtskilliga af dess medlemmar, t. ex. Gladstone, voro oaktadt danska sympatier emot hvarje aktion. Rent tyskvänlig till sin uppfattning var dåvarande lordpresidenten lord Granville, sedermera bekant som utrikesminister under två Gladstone-ministärer. Känd som en försiktig politiker verkade G. inom kabinettet i fredsvänlig anda. Hans verksamhet fick ökad betydelse därigenom, att han, som personligen stod drottningen nära, bland sina kolleger gjorde sig till tolk för hennes uppfattning. Drottning Viktoria hyste till följd af sitt giftermål och genom sin dotters giftermål med den tyske kronprinsen utpräglade tyska sympatier, och hon nedlade ett energiskt arbete på att motarbeta allt, som kunde leda till krigiska förvecklingar med Tyskland.

Öfver detta drottningens i samförstånd med Granville bedrifna arbete kastas ett starkt ljus i lord Edmond Fitzmaurices biografiska verk: »The life of Granville George Leveson Gower, second earl Granville».[1] I talrika här meddelade, af drottningen själf eller genom en mellanhand skrifna bref till G. uttalar hon sina lifliga farhågor för att Palmerstons och Russells handlingssätt skall indraga landet i krig. Hon manar kabinettets medlemmar till försiktighet och att ej gifva Danmark någon uppmuntran, då detta lätt kunde få ödesdigra konsekvenser, och hon hoppas, att inom ministären vinna stöd för sin uppfattning. På Englands hållning utöfvade drottning Viktoria härigenom ett afsevärdt inflytande, och hennes bestämda uppträdande är att tillskrifva, att det vid parlamentets öppnande hållna trontalet fick en så neutral karaktär, som fallet var, i det hon vägrade att godkänna en däri ursprungligen befintlig mot Tyskland hotfull passus.

Morley lämnar i sin berömda Gladstone-biografi[2] några från dennes hand härrörande korta anteckningar och ett af denne 1897 skrifvet memorandum, i hvilket han rekapitulerar sin och öfriga kabinettsmedlemmars förhållande till 1863—64 års förvecklingar. Sträng, men fullt befogad är Morleys dom öfver de ledande männens planer att under dåvarande bedröfliga militära förhållanden drifva krigspolitik. »Det synes nästan otroligt» — säger han — »att ett

[1] Vol. I, London 1905.
[2] The life of William Ewart Gladstone, II, London 1903.

kabinett af förståndiga män kunde ens i tio minuter ha dryftat frågan om att gå i krig med Preussen och Österrike, då de visste, att 20,000 man var den största styrka, vi kunde ha skickat i fält, när kriget började — — —.»[1]

Af stor vikt var de ledande torymännens ställning till den danska affären, då den majoritet, som ministären hade att förfoga öfver, blott räknade ett fåtal röster och det föga framgångsrika sätt, hvarpå utrikesledningen skött dessa angelägenheter, lätt kunde tänkas bringa kabinettet på fall. På ett engelskt ministerskifte byggde också den danska regeringen stora förhoppningar, ty torypartiet ansågs mera benäget för interventionspolitik än de försiktigare whiggarna. De båda oppositionsledarne Derby och Disraeli riktade en stark kritik mot de ansvariga ministrarnes handlingssätt, hvilket bidragit att försvaga Englands anseende, samtidigt med att det lockat Danmark ut på hal is. För något aktivt ingripande voro de dock icke hågade — drottningens inflytande var äfven i detta fall af stor betydelse — och Disraelis känslor mot Danmark voro dessutom af synnerligen ljum beskaffenhet. Några i den senast utkomna, af Monypenny påbörjade och af Buckle fortsatta Disraelibiografien meddelade kortfattade notiser, bestående af utdrag ur dennes bref och samtida anteckningar, belysa hans uppfattning.[2] Disraeli, som ju i allmänhet var en skarpsynt iakttagare af sin samtids tilldragelser och på ett tidigt stadium haft blick för Bismarcks personlighet, visar sig hysa tidens gängse öfverdrifna föreställningssätt om Frankrikes styrka och Tysklands svaghet. Ett engelskt krig mot Tyskland skulle endast tjäna till att göra Frankrike allsmäktigt i Europa. Preussen, som vore i hög grad utsatt för den franska eröfringslystnaden, kunde enligt hans mening ej i sex månader utstå ett verkligt krig. Därför beundrade han Bismarcks skicklighet, som lyckats inom en så kort tidrymd begränsa det danska kriget.

En engelsk diplomat, som i de schleswig-holsteinska angelägenheterna besatt en erkänd sakkunskap, var Sir Robert Morier. Som ambassadör i Petersburg skulle han seder-

[1] A. a., s. 118.
[2] The life of Benjamin Disraeli, earl of Beaconsfield, IV (af George Earle Buckle), London 1916.

mera förvärfva sig mycken berömmelse. Vid tiden för den dansk-tyska krisens akuta stadium vistades han sedan tio år tillbaka i Tyskland och hade sålunda varit i tillfälle att på nära håll följa med krisens utveckling. Öfverhufvud taget hade han noga studerat sig in i landets nationella och liberala rörelser, med hvilka han sympatiserade, och han ifrade för att bringa vänskapligt förhållande till stånd mellan England och Tyskland.

Moriers dotter, Mrs Rosslyn Wemyss, har ägnat honom en biografi: »Memoirs and letters of the Right Hon. Sir Robert Morier»,[1] där många och vidlyftiga bref af hans hand influtit, i hvilka han framlägger sina synpunkter och skildrar den roll, han spelade. Oaktadt den relativt anspråkslösa tjänst, han då innehade vid beskickningen i Berlin och oaktadt hans uppfattning ej öfverensstämde med den engelska regeringens, utöfvade han ett visst inflytande på sitt lands politik. Så var han Russells privatsekreterare vid dennes besök i Coburg hösten 1862 och var »the moral author» till den bekanta Gotha-depeschen, i hvilken Russell i uppseendeväckande tyskvänlig anda föreslog en lösning af frågan om Elbehertigdömena. På uppmaning af R. och till försvar för det steg, denne tagit, författade han en pamflett: »The Dano-German Conflict and Lord Russell's Despatch of 24th September 1862». När denna skrift utkom, var emellertid situationen förändrad, i det den engelska utrikesledningen höll en starkt tyskfientlig kurs, och Moriers pamflett uppfattades med orätt som ett angrepp på Russells politik. Härigenom fördröjdes hans diplomatiska karriär — han säger själf, att Foreign Office bojkottade honom i åtta år. Detta hindrade dock ej, att han till Russell skref rapporter om de politiska förhållandena i Preussen och om stämningen i Schleswig-Holstein. Två sådana bref från slutet af år 1864 finnas införda i Mrs Wemyss' biografi. Morier visar sig häri hysa den misstanken, som af forskningen senare bestyrkts, att Napoleon uppmuntrade Bismarcks annexions-politik.

Af F. Cierpinskis hand föreligger en sammanfattande öfversikt: »Die Politik Englands in der schleswig-holsteinischen Frage — — —», tills dato ej framförd längre än till

[1] London 1911, 2 vol.

början af febr. 1864.[1] Arbetet är byggdt på ett omfångsrikt material, bestående af hvad som från skilda länder utkommit i tryck, såsom de engelska »life and letters», de tyska kända arbetena, Neergaards verk, de franska aktstyckena och en talrik samling engelska pressalster och pamfletter. Förf. ser med rätta den engelska politiken i samband med den allmänna opinionen. Denna, som eljest var sympatiskt stämd mot tidens nationella rörelser, t. ex. i Italien, var däremot fientligt sinnad mot Tysklands sträfvan efter nationell enhet, hvilket särskildt framträdde i den schleswig-holsteinska frågan. Detta hade sin grund i oviljan att se Kiel i tyska händer och härigenom möjlighet skapas till en framtida tysk örlogsflotta af stora dimensioner och till ett handelsvälde, konkurrerande med det engelska. Förf. ger en öfversikt öfver den rastlösa medlareverksamhet, som lord Russell, »etwas von oben herab», bedref, hvarvid »Danmarks integritet var den allt annat öfverstrålande ledstjärnan för hans politik». Hans hopp stod till Bismarck, som han bland alla tyska statsmän ansåg som den ende måttfulle, men slutligen skulle han finna, som så många andra, att han just af denne blifvit lurad.

Rikta vi blickarna på den från Tyskland härstammande litteraturen, så möter oss J. H. Gebauers monografi: »Herzog Friedrich VIII. von Schleswig-Holstein».[2] Samme författare har tidigare tecknat hertigens faders, Kristian Augusts, lefnadsöden. Det augustenburgska arkivet i Primkenau äfvensom den hertiglige »ministern» Samwers papper ha stått till hans förfogande. Det oaktadt kan arbetet i materialrikedom ingalunda täfla med det Jansen-Samwerska verket, hvilket fortfarande bibehåller sin plats som hufvudarbete på området i fråga, och som Gebauer också i stor utsträckning användt. Det nya, som dragits fram, kompletterar emellertid på åtskilliga punkter de i förstnämnda arbete meddelade aktstyckena. I den långa raden af försök, som prins Fredrik gjorde att hos konung Wilhelm och Bismarck vinna erkännande som regerande furste af Schleswig-Holstein, inflickas nu en af landtrådet von Ahlefeldt-Olpenitz

[1] Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1914, s. 220—297, 1915, s. 86—115.

[2] Stuttgart och Berlin 1912. En läsvärd recension i Dansk Historisk Tidsskr., 8 R., III, af Axel Hansen.

företagen beskickning till Berlin i mars 1864. Förf. refererar Ahlefeldts instruktion med de försiktigt hållna medgifvanden, som prinsen ärnade göra åt Preussen, i händelse hans kandidatur vunne understöd därifrån, samt sändebudets samtal med den preussiske ministern, hvilket icke ledde till något afgjordt resultat.[1] Som bekant var Bismarck ogynnsamt stämd mot furstens anspråk. Den som i ledande preussiska kretsar ännu ifrigare än han motarbetade prinsen var krigsministern Roon, förkämpen för Kreuz-zeitung-partiet.[2]

Gebauers arbete äger, jämfördt med Jansens, framförallt förtjänsten af vetenskaplig bearbetning och objektivitet. Händelserna äro framställda i sitt naturliga sammanhang, de på hertigens utsikter inverkande faktorerna, såsom de tyska segrarna i Schleswig och Jylland och Londonkonferensens förlopp i dess olika nyanser, äro klart betonade. Under det att i den föregående litteraturen en bitter polemik förts angående förhållandet mellan Bismarck och prins Fredrik och exempelvis Jansens verk burit prägel af anklagelse mot den förre och försvar för den senare, är det välgörande att här finna en rent saklig framställning, som sträfvar efter att göra båda parterna rättvisa. De karakteristiker, förf. gifvit af hertigen och hans främste rådgifvare, Francke och Samwer, äro väl afvägda. Ehuru han känner sig starkt tilltalad af prinsens vinnande egenskaper, äger han äfven sinne för dennes oförmåga att vara en svår situation vuxen, hans allt för långt gående betänksamhet och därmed sammanhängande brist på handlingskraft och på mod att våga något. Förf. anser, att något mera öppenhet gent emot Bismarck vid det ödesdigra samtalet med denne den 1 juni 1864 hade kunnat stämma honom blidare mot fursten. Å andra sidan framhålles, hur uppfylld af blindskär dennes väg var, hur han hade att taga hänsyn till Preussens och Österrikes stridiga intressen och till folkmeningen i Schleswig-Holstein. Framför allt hade han att kämpa mot en Bismarcks öfverlägsna begåfning och hänsynslösa handlingskraft.

I en akademisk afhandling, »Herzog Ernst II und die Schleswig-Holsteinische Frage 1863—1866»,[3] har F. Mager

[1] A. a., s. 98—99.
[2] A. a., s. 125.
[3] Greifswald 1910.

med stöd af aktmaterial från det hertigliga arkivet i Coburg underkastat den coburgske hertigens memoarverk en hårdhändt kritik. M. påvisar genom jämförelse mellan akterna sådana han funnit dem i arkivet och sådana hertigen återgifvit dem, att denne ofta nog stympat dem och att han t. o. m. företagit godtyckliga ändringar i afsikt att få fram ett annat intryck än det rätta. I memoarerna omtalas en beskickning till Wien, på uppdrag af hertigen företagen af von Löwenfels, i syfte att drifva propaganda för prinsen af Augustenburg. Sådan Löwenfels' berättelse här i stympadt skick återges, får man den uppfattningen, att L. mottagits påfallande ovänligt af utrikesministern Rechberg, däremot relativt tillmötesgående af Frans Josef själf. Mager beriktigar denna oförklarliga motsats mellan kejsarens och hans utrikesministers politik och visar, att mottagandet i själfva verket var likartadt på båda hållen. Hertig Ernst skildrar ock en resa, han själf i samma syfte företagit till Paris, där flera sammanträffanden ägde rum mellan honom och Napoleon III. Han tillskrifver sig själf äran af att ha inspirerat kejsaren till hans bekanta förslag om folkomröstning i Elbe-hertigdömena. Mager betviflar starkt, att Napoleon verkligen tagit så starkt intryck af hvad hertigen yttrade, att han utan vidare upptog det som sin politik. Ernst trodde orubbligt på en oemotståndlig inverkan af sin egen personlighet och lefde i den uppfattningen, att den europeiska politikens trådar löpte tillsamman hos honom själf.

Genom sin undersökning har Mager utan tvifvel starkt reducerat källvärdet hos det hertigliga memoarverket och skarpt framhäft den utmärkande svagheten hos hertigens person samt dessutom genom tillgång till primärmaterialet kunnat lämna en sannare framställning än den, Ernst själf bestått.

I Danmark ha under året 1914, efter jämt 50 års förlopp sedan olycksåret, några värdefulla dokument publicerats, härrörande från danska statsmän, som lefvat med i och haft ansvar för landets politiska utveckling. Detta år utgåfvos nämligen »C. N. Davids Optegnelser om Aarene 1863

—1865»,[1] »Chr. E. Reichs Dagbog fra 1864»[2] och »D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864». För redigeringen af dessa arbeten har Aage Friis svarat och dessutom försett dem med sakrika inledningar och noter.

David tillhörde helstatsmännens krets. På grund af denna sin uppfattning stod han konung Kristian personligen närmare än Ejder-männen. Då svårare afgöranden skulle träffas, vände konungen sig ofta till honom för att inhämta hans råd. I den 11 juli 1864 bildade ministären Bluhme ingick han som finansminister och var jämte B. dess starkaste namn. De uppteckningar, han gjort om sitt deltagande i det politiska lifvet, ha till största delen gått förlorade. Af hvad som finnes kvar meddelas i de nu utgifna papperen det väsentligaste. Till kvantiteten ej mycket, är dess innehåll likväl af stort värde. Delvis äro dessa uppteckningar nedskrifna kort efter de skildrade tilldragelserna, delvis äro de gjorda först så sent som 1874. Helt naturligt har den förra delen det säkraste källvärdet.

Om de oroliga tiderna efter Fredrik VII:s död, tiden för novemberförfattningens underskrifvande och ministerkrisen vid 1863 års slut lämnas här nya upplysningar. Omedelbart efter sin tronbestigning rådfrågade Kristian IX David, hur han borde ställa sig till författningen. Denne afrådde konungen från att vägra att skrifva under densamma och rådde honom i stället att söka förhala saken, tills man fick veta, hur utlandet betraktade hans tronbestigning.

Den med anledning af ministerkrisen af konungen sammankallade s. k. lilla riksrådssammankomsten den 26 dec. får genom Davids upplysningar klarare dager öfver sig. Själf föreslog David bildandet af en koalitionsministär som den bästa lösningen. I så fall skulle några medlemmar af den gamla ministären stanna kvar och återigen andra, »hvilkas namn hade en skorrande klang i utlandets öron»,[3] träda tillbaka. Då Hall förklarade, att ministären stode och fölle gemensamt, afgaf Monrad en protest däremot, hvilket David efteråt meddelade konungen med den påföljd, att Monrad anförtroddes bilda regering.

[1] Dansk Historisk Tidsskrift, 8 R., V, s. 45—99.
[2] Danske Magazin, 6 R., II, s. 152—181.
[3] Härmed torde särskildt Orla Lehmann ha åsyftats.

Angående tillkomsten af ministären Bluhme och det arbete, David därvid nedlade, ger han också några notiser.

Reich var krigsminister i ministären Monrad från 18 maj—11 juli 1864. Dessförinnan hade han varit stabschef hos kommendanten i Fredericia. Från 23 febr.—29 juli förde han dagboksanteckningar, hvilka nu utgifvits. Dessa handla först om Fredericias försvar och slutliga utrymning, därefter om Reichs krigsministertid och ha för denna tid utnyttjats af Neergaard. I motsats mot Monrad såg Reich pessimistiskt på situationen och sökte i regeringen dämpa dennes krigiska tillförsikt. Så skrifver han den 23 maj: » — — — gentemot Monrads upprepade yttranden om energisk krigföring fann (jag) mig föranlåten att fästa uppmärksamheten på att kriget blott kunde erbjuda små och enstaka energiska episoder, men i sin helhet måste föras defensivt — — —».[1] Så sent som den 17 juni lefde Monrad på hoppet, att torypartiet skulle störta Russell och med vapenmakt stödja Dannevirkelinjen som gräns, ev. t. o. m. fordra Londontraktatens upprätthållande.[2] Engelska ministern Paget synes ha stimulerat hans förhoppningar. — Af dagboken får man en liflig föreställning om den inom ministären rådande osäkerheten och om motsatsen mellan konungen och konseljpresidenten.

Den af Monrad i form af fingerade bref gjorda redogörelsen för 1864 års händelser härstammar från 1880. Sedan sitt fall hade han endast sällan uttalat sig offentligt om sin andel i dessa händelser. I riksrådet hade han dock några gånger under senare delen af 1864 tagit till orda i ämnet. I ett af sina berömda »Politiske Breve» hade han ock berört saken, likaså i en tidningsartikel, detta som svar på angrepp, som riktats mot honom. I den senast utkomna redogörelsen ger han en sammanhängande skildring af händelserna. Källvärdet häraf är ringa, då skildringen mestadels hvilar på redan offentliggjordt material. Hvad som däremot är af stort intresse, är den allmänna syn, han anlägger på det hela. Oförbehållsamt erkänner han, att det var ett fel, att novemberförfattningen blef lag och att det var oförståndigt att gå i krig med två stormakter mot de öfrigas

[1] A. a., s. 173.
[2] A. a., s. 177.

råd. En regering bör icke behärskas af utan leda en folkrörelse. Han medgifver också, att det redan hade inträdt början till ett omslag i den danska folkstämningen. Förklaringen till ministärens handlingssätt var, att den kände sig som jagade villebråd och i känslan häraf uppfylldes af ett förtviflans mod: »nu må det bära eller brista». Till sitt och sina kollegers försvar framhåller han de utomordentliga svårigheter, ministären hade att kämpa med, och man kan knappt misstaga sig på att bakom detta ligger känslan af att kanske ingen annan hade kunnat lyckas bättre.

Däremot försvarar Monrad sig mot de angrepp, som riktats mot honom därför att han tog på sig ansvaret att bilda ny ministär och lät Hall falla. Han vill ej erkänna det som något fel utan skulle tvärtom nu, sedan sexton år gått, handla på samma sätt. Just detta, att Monrad blef den som skulle leda Danmarks öden, förefaller väl efteråt som det för Danmark mest ödesdigra, ty bredvid honom var Hall utan tvifvel realpolitiker, under det Monrad själf med alla sina stora egenskaper för öfrigt i hög grad saknade verklighetssinne. Följer man framställningen vidare, får man en lefvande inblick i den stämning: allt eller intet, som behärskade honom vid branten af Londonkonferensens förolyckande och krigets förnyade utbrott.

Då Monrad skrifvit sin redogörelse afsevärdt långt efter händelserna, vet man ju icke, i hur hög grad han däri återgifver just den syn, han hade på händelseförloppet, när han själf lefde i detsamma. Trots den dämpade tonen, den sträfvan efter objektivitet och full rättvisa åt alla, som han ådagalägger, skiner likväl den Monradska lidelsefullheten igenom; man märker, hur upplefvelserna från 64 fortfarande gnaga på hans sinne. Af hans berättelse framgår ock, att optimismen ingalunda var den enda sidan af hans väsen, utan att han tvärtom ofta kände onda aningar och hade stark blick för svårigheterna. När de afgörande besluten skulle fattas, försiggick en svår själskamp i hans inre. Han vägde då skäl mot motskäl och slets mellan motsatta synpunkter, hvilket bidrog att förlama ministärens handlingskraft.

Arbetets största betydelse ligger onekligen i det starka blixtljus, det kastar öfver denne motsatsernas man. Fram-

ställningens glöd, dess färgrika bildspråk och dess varma patriotism utöfva på läsaren en gripande verkan.

Af all litteratur, som från danskt håll utkommit, tilldrar sig Niels Neergaards stora verk »Under Junigrundloven» det ojämförligt största intresset.[1] Redan mängden af det genomforskade materialet är imponerande. Utom allt af värde, som funnits i tryck, har författaren genomgått hvad som funnits i det danska utrikesministeriets arkiv, främst naturligtvis depeschmaterialet. Dessutom har han i stor utsträckning nyttjat otryckta källor af privat art. I detta hänseende ha särskildt landstingets ordförande M. P. Bruuns »Dagbøger» genom de däri återgifna samtalen med de ledande ministrarna lämnat rikhaltiga upplysningar. I de senast utkomna häftena har källmaterialet ytterligare ökats med innehållsrika brefväxlingar mellan män i ledande ställning såsom Monrad och Krieger eller Vedel och Krieger.

Neergaard skildrar händelsernas utveckling med en i samband med materialets tilltagande rikedom alltjämt tilltagande bredd, en bredd, som tillsammans med kapitlens väl omfattande storlek gör arbetet något svåröfverskådligt. Den danska frågan ser han mot bakgrunden af de allmänt europeiska förhållandena. Åt stormakternas och Sverge-Norges politik och dess betydelse för Danmark vid olika tidpunkter ägnar han en omfångsrik plats; härvid ha de danska sändebudens rapporter lämnat mycket af värde. Framställningssättet är lugnt, sakligt och nyktert. Den berömda Neergaardska objektiviteten framträder desto mera vid sidan af all den tendentiöst färgade litteratur, som på andra håll uppstått. Några bittra utfall mot Bismarck sådana som hos franska författare har Neergaard ej gjort sig skyldig till. Detta oaktadt han fullständigt förde bakom ljuset det danska sändebudet i Berlin, Quaade, hvilken in i det sista kände sig öfvertygad om att Bismarck i jämförelse med alla andra tyskar hyste välvilja mot Danmark. I sina rapporter till regeringen på hösten 1863 framställer han denne som tillmötesgående och berättar, att han talat om ett Ejder-Holstein och ett Ejder-Danmark. Detta bidrog i hög grad att skingra danskarnes farhågor för riskerna af den nya författningens antagande.

[1] Se Historisk Tidskrift 1916, s. 296—297.

Händelseförloppet, framställdt i sitt rätta sammanhang och i den mest mångsidiga belysning, för hos Neergaard sitt eget talande språk. Hans på den omsorgsfullaste motivering grundade slutsatser verka på läsaren i hög grad öfvertygande. Hans kritik af de ansvariga ministrarnas handlingssätt är just genom hans förmåga att förstå dem och bedöma dem efter deras egna förutsättningar och trots formens hofsamhet icke mindre skarp. Han förebrår dem deras benägenhet att se allting ljust i stället för att se den bittra sanningen i ögonen, att lita mera på allianser och utländsk hjälp än på egen försvarskraft. Regeringen hade »med en förunderlig inkonsekvens i lång tid fört en politik, som med öfvervägande sannolikhet borde leda till krig, samtidigt med att den så godt som helt och hållet försummade att träffa de militära förberedelser, som den dristiga politiken följdriktigt kräfde. Först då man efter Fredrik VII:s död hade knifven på strupen, började man på allvar bereda sig till kriget». Och i stället för att lyssna till de starka varningsrop, som hördes från de neutrala makterna, ansåg man sig böra lyda folkmeningens kraf. Intet positivt förslag hade man heller till frågans fredliga afveckling. Författaren tänker sig själf Schleswigs delning efter nationaliteter som den rätta lösningen och påpekar också, att enstaka röster i den riktningen hördes från olika håll, men att saken af den danska regeringen på det bestämdaste afböjdes.

Beträffande Londonkonferensen, som Neergaard underkastar en synnerligen ingående undersökning, beklagar han den ödesdigra bristen på endräkt hos de danska delegerade, hur de i sina bref till ledningen i hemlandet motarbetade hvarandra, hur den främste af dem, Krieger, ej allvarligt bemödade sig att nå till resultat och hur det sätt, på hvilket underhandlingarna från dansk sida bedrefs, var ägnadt att hos de neutrala makterna framställa Danmark i ofördelaktig dager, hvilket naturligen ej var Bismarck emot.

När omsider helstatsmännen med den Bluhmeska ministären fingo utreda det Monradska konkursboet, märker man, att män med helt annan blick för de utrikespolitiska möjligheterna kommit till ledningen, men det var då för sent att uträtta någonting. Man måste finna sig i att antaga fiendens fredsvillkor.

Liksom fallet var i Danmark, så bragte också i Sverge året 1914 källor i dagen, hvilka gifvit nya impulser åt forskningen om vår andel i de skandinaviska förvecklingarna ett halft sekel tillbaka.[1]

Den samling bref, skrifna till Henning Hamilton, som enligt H:s egen bestämmelse deponerats i Lunds universitetsbibliotek, öppnades detta år.[2] Med uteslutande af mindre väsentliga partier utgafs samlingen samma år af Gunnar Carlquist,[3] hvilken härtill bifogat en kort inledning och förklarande noter.

Bekant är den betydande roll, som Henning Hamilton spelade under sin ministertid i Köpenhamn 1861—febr. 1864. I öfverensstämmelse med Karl XV:s skandinaviska politik, som till en tid fullföljdes af utrikesministern Manderström, hade han med den danske konseljpresidenten Hall drifvit underhandlingar om en allians, hvarigenom Danmark i händelse af krig mot de tyska makterna skulle försäkras om svensk-norsk militär hjälp. När sedan betänksamheten segrade inom den svenska regeringen och man småningom drog sig tillbaka från sin starkt framskjutna position, kom Hamilton i en skef ställning, då han — som han själf ansåg i samförstånd med sin chef Manderström — vågat sig ganska långt i sina utfästelser till Danmark och ansåg konsekvensen fordra, att man fortsatte i den en gång inslagna riktningen. Han kom nu i oppositionsställning till regeringen och afgick inom kort från sin post.

De i andra delen af föreliggande samling meddelade brefven ha i stor utsträckning den danska frågan till ämne. Flera af dem härröra från Hamiltons sista tid i Köpenhamn och de närmaste månaderna därefter och ha bland andra till författare sådana i förhållandena initierade män som de Geer, C. A. Järta, J. M. och O. M. Björnstjerna och danskarna Hall, Monrad, Krieger och P. Vedel. Däremot finnas ej från denna tid några skrifvelser från Manderström, något som man speciellt saknar, då man skulle vänta sig

[1] Clasons uppsats Skodsborgsmötet och Ulriksdalskonferensen, blir här ej föremål för behandling, då den stått att läsa i Historisk Tidskrift 1914.

[2] Ett konvolut, innehållande bref från Oskar II, undantogs, då det enligt särskild påskrift ej får öppnas förrän 1930.

[3] Ur Henning Hamiltons brefsamling, 2 vol. Anmäld af H. Koht i Norsk Historisk Tidsskrift, 5 R., III, s. 331—335.

att där få närmare kännedom om Hamiltons förhållande till utrikesledningen. De utgifna brefven äro emellertid intressanta såsom dokument öfver de stämningar och sträfvanden, som utmärka resp. brefskrifvare, samtidigt med att de här och hvar gifva ny belysning åt händelserna. Här må uppmärksamheten fästas vid några enstaka punkter.

Saknar man bref från Manderström, så är i stället ett bref från de Geer af den 29 dec. 1863 af värde, då det utgör svar på en skrifvelse från Hamilton, som de Geer delvis återgifvit i sina »Minnen», och som å sin sida föranledt en svarsskrifvelse från Hamilton, likaledes bekant genom »Minnen».[1] De Geer söker här bemöta det häftiga klander, Hamilton riktat mot den svenska regeringens politik och mot att tidningsartiklar, ägnade att skada Danmarks sak, influtit i svenska pressen. Han vidgår, att han själf skrifvit en artikel i Posttidningen och förklarar anledningen till dess författande samt angifver som dess syfte att gagna, ej skada Danmark.[2]

Om de svåra förhållanden, under hvilka Manderström verkade, skrifver J. M. Björnstjerna den 28 dec. 1863, att Manderström under samtal med honom beklagat sig öfver omöjligheten att sköta svensk politik, då åtgärder, som han föreslagit och som blifvit gillade, stunden efteråt motarbetas eller annorlunda uttryckas. Flera gånger hade han begärt sitt entledigande, men konungen hade sagt sig ingen ha att ersätta honom med.[3]

Bland de många diplomater, som hösten 1863 lefde i tron på Bismarcks relativa välvilja mot Danmark, visar sig äfven vår minister i Berlin, Järta, vara. Den 29 okt. uttrycker han det önskemålet, att den danska frågan skall blifva löst, »medan ännu Bismarck är qwar wid styret, ty han är i denna fråga af alla preussiska statsmän den moderataste».[4] Äfven om man icke kan anse honom som ogynnsammare stämd mot Danmark än öfriga preussiska statsmän, så var det dock för detta land olyckligt, att frågan skulle nå sitt afgörande stadium just under den Bismarck-

[1] I, s. 255 ff.
[2] S. 133—137.
[3] S. 130.
[4] S. 118—119.

ska regimen. Säkerligen hade ingen annan preussisk politiker kunnat framtvinga en lösning på ett för Preussen tillnärmelsevis så fördelaktigt sätt, som nu skedde.

Präglad af resignationens ande vid hågkomsten af resultatlöst arbete och felslagna förhoppningar är ett innehållsrikt bref från Hall af den 12 aug. 1864.[1] Angående förhallandena vid hans afgång från ledningen vid 1863 års slut meddelar han, 'att han vid denna tid gjort allt hvad han kunnat för att en helstatsministär under Bluhme skulle efterträda de afgående Ejder-männen, men att detta strandat på helstatsmännens motvilja och Monrads beredvillighet att öfverta ansvaret. Att den Monradska ministären lät Londonkonferensen gå om intet, är föremål för Halls skarpa kritik. Han säger sig härför ha varnat både Monrad och Krieger, innan ännu beslutet var fattadt att afslå de engelska och franska medlingsförslagen.

I den utgifna samlingen ingå ock några enstaka bref, som Hamilton aflåtit såsom svar på de af honom mottagna skrifvelserna, och som utgifvaren på olika sätt lyckats komma öfver. I ett af dem, till Krieger, skiner starkt igenom Hamiltons missnöje med den svenska regeringens handlingssätt. Han skrifver bl. a.[2] »Det kan ej anstå mig att uttala ett klander öfver min regerings handlingssätt, men det må vara mig tillåtet säga, att over mig vill jag icke 'at allvorlige danske Mænd kunne have Noget at anke' — —».[3] Ett annat, skrifvet till medlemmen af danska riksrådet H. Carlsen, är betydelsefullt, då Hamilton här ordagrant angifver, hvad han få dagar före novemberförfattningens antagande yttrat som svar på dennes fråga, hur svenska regeringen skulle förhålla sig till ett eventuellt antagande af författningen. Hamiltons uttalande innehöll, »att då svenska regeringen under en följd af år tillstyrkt Holsteins utsöndring, kunde den icke ega skäl att för sin del och i grundsats ogilla en författning, hvars ändamål var att göra en styrelse af Danmark-Slesvig möjlig; att några anmärkningar mot förslagets detaljer icke blifvit mig af Grefve Mander-

[1] S. 170—174.
[2] Brefvet är odateradt, skrifvet ungefär vid tiden för H:s afgång från ministerposten.
[3] S. 143.

ström meddelade, och att, då förslagets framställande af *danska regeringen* icke rubbat det förhållande, som mellan de båda regeringarna egt rum, dess antagande af *representationen* svårligen kunde hafva denna verkan».[1] Onekligen var detta en långt gången förbindelse å svenska regeringens vägnar. En något egendomlig dager faller härigenom öfver det svenska tillvägagångssättet att sedan angifva den danska författningens antagande som orsak till alliansvägran.

Ett bref från Henning Hamilton, behandlande den danska frågan, finns intaget i den av G. Aulén utgifna samlingen »Bref till Henrik Reuterdahl».[2] Hamilton skrifver häri — den 26 september 1864 — några beska rader om Karl XV och Manderström, hvilkens »sig oupphörligt motsägande dépècher och bref» han under sin ministertid haft all möda att reda upp.

Motsatsen mellan Bismarck, den preussiske realpolitikern, och den svenska liberala opinionen med dess luftiga framtidsvyer visas på ett slående sätt af Carl Hallendorff i hans ofvan omtalade samling essayer.[3] Utom »Les origines» ha de i utrikesdepartementets arkiv nu tillgängliga depeschsamlingarna, vidare bref ur de Sohlmanska och Wieselgrenska papperen samt tidningar lämnat det viktigaste materialet.

Dåtidens svenskar beaktade ej den preussiska statens frammarsch och underskattade dess främste statsman. England och Frankrike betraktade man som de ledande makterna och Napoleon III som Europas mäktigaste man. Hängifvet svärmade man för Garibaldi och demonstrerade för Polens sak utan tanke på att vårt förhållande till Ryssland därigenom väsentligen försämrades.

Drömmande om skandinavisk enhet — nordens nationalitetsfråga — ville man, att Sverge aktivt skulle stödja Danmark, i hopp att blott och bart det faktum, att Danmark hade stöd af en svensk-norsk allians, skulle skrämma Tyskland från krig. Utan tanke på hvilka reella maktmedel Sverge hade till sitt förfogande, ville man, att det

[1] S. 177.
[2] Stockholm 1915. S. 127—128.
[3] Illusioner och verklighet. Stockholm 1914.

skulle taga risken af krig för ett Ejder-Danmark. Hade det berott på Karl XV själf, så hade också detta krig blifvit verklighet. Förtjänsten af att ha hindrat det tillkommer hans rådgifvare: den de Geer—Manderströmska ministären.

Men denna förtjänst är endast negativ. Sverges försvarsväsen befann sig i synnerligen dåligt skick, och det gjordes ingenting för att afhjälpa bristerna annat än ett beskedligt lappande på detaljer», detta oaktadt politiska stormväder blåst utanför knutarna och hotat att draga oss in i hvirfveln. Det hade under sådana förhållanden varit den största dårskap att våga sig på ett sådant företag.

Betecknande framhåller Hallendorff i slutkapitlet »Efter uppvaknandet» den djupa nedslagenhet, som genom de brustna illusionerna grep sinnena, en nedslagenhet som för lång framtid alstrade motvilja mot alla försvarsbördor.

Helt visst lefde dåtidens skandinavister i en värld af illusioner och saknade fullkomligt blick för de verkliga maktförhållandena i Europa. Emellertid kan det dock sägas vara ganska förklarligt, att man med den erfarenhet, man hade från Krimkriget och alla Napoleons stora framgångar, hyste för höga tankar om västmakternas styrka. Hvad man kände till om Preussens uppträdande inom och utom Tyskland under de sista decennierna hade å andra sidan icke vittnat om kraft. Denna uppfattning om staternas inbördes maktförhållande var på den tiden allmänt gängse; Napoleon-öfverskattandet var ett allmänt europeiskt drag. Bismarck-underskattandet likaså.

Efteråt, när man fått bevittna tyska rikets bildande under Preussens ledning efter segerrika strider mot både Österrike och Frankrike, har en fullständig omhvälfning skett i uppfattningen af dåtidens förhållanden och personligheter. Enligt vår uppfattning och med våra större möjligheter att öfverblicka händelsernas sammanhang är Bismarcks person den dominerande gestalten i vår världsdel alltifrån den första stund han öfvertog regeringsansvaret i Preussen. Hans schleswig-holsteinska företag var ett af hans första lyckade schackdrag, där han med skickligt utnytt-

jande af konjunkturerna var den, som åt sitt land inhöstade vinsten. Bland alla samtida, som mer eller mindre misstogo sig på tidsförhållandenas läge, var han snart sagdt den ende, som klart såg tingens verkliga innebörd.

Här har ofvan ett försök gjorts att uppdraga hufvudkonturerna af och karakterisera den litteraturinsats, som de senaste åren gjort till vår kännedom om kampen om Schleswig-Holstein. Mycket vore naturligtvis att tillägga; åtskilligt har förbigåtts, annat är endast flyktigt berördt, där ett inträngande på djupet vore önskvärdt. Någon fullständighet är emellertid omöjlig att uppnå inom ramen för en tidskriftsuppsats.

Trots den ökade klarhet, som den nyare litteraturen skänkt vår vetskap om hvad som tilldragit sig åren 1863—64, äro naturligen de problem, som återstå att lösa, många nog. Det är skäl att hoppas, att för framtiden liksom hittills nya källor skola komma fram, bidragande att utfylla luckorna i vår kunskap. Så motser man med intresse, hvad Kriegers Dagbøger och Vedels Livserindringer, hvilka båda källdokument ha bebådats snart skola utkomma, ha att tilllägga till hvad vi redan veta om Danmarks andel i striderna. Angående Sveriges deltagande i förvecklingarna råder ännu i många hänseenden ovisshet, oaktadt en sammanhängande skildring häraf finnes[1] och äfven sedan dess utgifvande nya bidrag till vår historia blifvit kända. Denna ovisshet kommer ej att bli häfd, förrän de papper vederbörligen kunnat utnyttjas, som härröra från de å svensk sida framför andra centrala personligheterna: Ludvig Manderström och Henning Hamilton.

[1] H. Koht, Die Stellung Norwegens und Schwedens im deutsch-dänischen Konflikt (Kristiania 1908), recenserad af V. Söderberg i denna tidskrift (1909, sidd. 25—34).

Strödda meddelanden och aktstycken.

Några anonyma bref om 1809 års revolution och Regeringsformens tillkomst.

I Skara stiftsbibliotek förvaras en volym i stort kvartformat, innehållande en hel del handlingar och anonyma bref rörande 1809 års revolution samt tillkomsten af regeringsformen. Den har enligt ackvisitionskatalogen skänkts till biblioteket den 3 okt. 1858 af boktryckaren Hedenius' stärbhus. Genom sammanställande af en del uppgifter, som förekomma i brefven, har det varit möjligt att identifiera de viktigaste brefskrifvarna och mottagaren. Den person, för hvilken brefven äro afsedda, är landshöfdingen i Gäfleborgs län, grefve Adolph Fredric Ulric Cronstedt (1744—1829), och afsikten med dem är att hålla honom underrättad om händelserna i Stockholm. Brefskrifvarna äro: landshöfding Cronstedts son, Carl Diedric Cronstedt (1778—1826), som var närvarande vid riksdagen. Vidare landshöfding Cronstedts broder, guvernören vid krigsakademien på Carlberg, sedermera generalmajoren Nils August Cronstedt (1753—1835). De flesta brefven äro skrifna af vice presidenten i krigskollegium, sedermera presidenten i kammarkollegium, baron Fredric Tersmeden (1752—1819), hvars framställning af förloppet vid konungens arrestering torde vara af ett visst värde, då han var närvarande på slottet vid tillfället. Bland brefskrifvarna finnas dessutom ett par personer, hvilkas anonymitet det ej varit möjligt att afslöja. Deras bref äro dock af så pass stort intresse, att de här medtagits.

Dessutom finnes i början af volymen ett bref, af stilen att döma skrifvet af landshöfding Cronstedt själf, i hvilket några upplysningar meddelas om revolutionens förlopp, på ett par ställen afvikande från de annars kända. Det förefaller vara en afskrift af ett bref, som landsh. C. mottagit. Intill detta bref finnes en af landshöfding Cronstedt gjord afskrift af en flygskrift, upphittad på Järntorget d. 12 mars 1809. Den torde vara af så stort intresse, att den förtjänar att här meddelas.

Brefskrifvarna ha i de flesta fall bifogat tryckta aktstycken samt brefafskrifter rörande revolutionen. Dessa äro inbundna tillsammans med brefven. För fullständighetens skull meddelas här de i volymen inbundna afskrifterna.

1) Kongl. Maj:ts nådiga kundgjörelse angående ett vid de i Wärmland förlagde trouppar utbrustit (!) uppror. Gifven Stock[holms] slott d. 12 mars 1809 (afskrift af landsh. Cronstedt).

2) Hertig Carls bref till Adlersparre af den 17 mars 1809 (afskrift i 2 ex., den ena af vice president Tersmeden).

3) Adlersparres bref till Lagerbjelke af den 20 (?) mars 1809.

4) » » hertig Carl » » 19 » »

5) Den af Clason och af Petersens i För hundra år sen, I, sid. 150 i utdrag publicerade satiriska subskriptionslistan till operans återöppnande i mars 1809.

6) Lettre de Bernadotte à son exc. le comte de Klingspor (odateradt; det som B. i Dresden öfverlämnade till major de la Grange).

7) Napoleons bref till hertig Carl, dateradt Paris den 19 april 1809 (två afskrifter, den andra daterad den 18:de).

8) Öfversättning af en artikel i London Chronicle 1 april 1809 rörande Gustaf IV Adolf (afskriften af C. D. Cronstedt).

9) Afskrift af Mannerheims tal den 10 maj på Riddarhuset, då Gustaf Adolf och hans arfvingar frånkändes all rätt till svenska tronen (afskrift af C. D. Cronstedt).

10) Gustaf IV Adolfs afsägelseskrift (afskrift af C. D. Cronstedt).

11) Travesti av »Dumboms lefverne» med syftning på Gustaf IV Adolf.

12) Dikt vid Adlersparres bröllop med Louise Lindroth samt en parodi på densamma.

Dessutom innehåller bunten ett bref, dat. Stockholm den 27 mars 1809, från generalmajor Tibell till landshöfding Cronstedt rörande Stockholms stads landtvärn samt ett från en obekant officer[1] till general Johan Adam Cronstedt, dateradt den 24 april 1809.

I fråga om brefvens proveniens skulle möjligen det antagandet kunna vågas, att de kommit i boktryckaren Hedenius' ägo genom Gunnar Wennerberg under dennes lektorstid i Skara. Gunnar Wennerberg var gift med en sondotter till en af brefskrifvarne, generalmajor Nils Cronstedt. Alldeles omöjligt är det ej, att han genom sin förbindelse med familjen Cronstedt kommit i besittning af brefven samt vid något tillfälle öfverlämnat dem till Hedenius, efter hvilkens död de skänkts till biblioteket. —

Vid publikationen af dessa bref ha vissa förkortningar upplösts, hvarjämte bruket af stor bokstaf samt interpunktionen normaliserats i öfverensstämmelse med modernt skrifsätt.

G. Lindstén.

[1] Detta bref har varit undertecknadt, men namnet är bortklippt. Brefvet innehåller ingenting af intresse.

Ankom d. 18 Mars.

Redogörelse för statshvälfningen.[1]

Söndags eftermiddag d. 12 tillslöts slottet och stängdes tullarna för utfarande, fogades anstalt, att drabanterna skulle med estandar följa honom på sin affärd, som skulle ske måndagen klock. 1 jämte hela hans familie, i hvilket ändamål hela natten påpackades på Haga, ock 12 hyrvagnar voro redan där klock. 9 för att afhämta. Bancofullmäktige samlades om natten för att i öfvervaro af Rosenblad besvara, om de med godo ville lämna penningar, på hvilket de svarade nej. Bland k[onungen]s inpackade saker är funnit 2 millioner. En sådan afresa, beredd med tydeliga följder af inbördes krig och pillering af nations redbarhet, determinerade en del af generalstaben att under deras vanliga samling till vacktparaden i pelarsalen afgjöra hemmablifvandet. Hertigen var inne med raport, men som han gick, ingeck Ex. Klingsporre, Adlercreutz, hofm[arskalken] Silfversparre, presid. Tersmeden,[2] Ulfsparre, De la Grange och en till genom A., B. till C.

	D	C	B	A	
Trappa till Drotningens Rum					trappa från pelarsalen

En del af dem voro redan samlade med droit uti B. Således fant Captenleut. ock gen. adjut. intet ovanligt, och de stodo uti A. Vid första declaration om resan &c blef kungen vred, men derpå förklarades, at han vore i arrest; då började han skrika; dörren slogo de igen. Silfversparre tog värjan af honom, Adlercreutz sprang emot Lewenhaupt, som kom efter ropet, röck värjan af honom, bad honom hålla sig stilla; derefter röck käppen af Melin, låt leda ner dem båda i general adj:s expedition och mötte drabanterna i en dörr, hvilka voro påkallade af en kammarhusar, visade dem kiäppen ock intimerade (!) dem. — Grefve Uglas var inne i rummet hos k: och såg altsammans. Man trodde honom vara fängslad, men under detta [gick] general Strömfeldt in ock öfverlämnade k. sin värja, med hvilken han sprang ut till D. och utföre trappan, Adlercreutz strakst efter. K. tog sin klocka ock kastade honom i syna, echaperade i obekanta rum och gångar, men af et par pigor blef Adlercreutz underrättad, hvad väg han tog. Likväl handt han ej fast (!) honom, men jägmäst. Greiff sprang en annan väg ock tog honom vid Leyonhvalfvet, ock han bars upp ock sattes i hvita rummet. Om slottets säkerhet anstaltades.

Hertigen, som gick upp till öfre rummen, hade vid passagen förbi öfra drabantsalen (hört), att drabanterna påkallades, men blef af en dess adjutant obligerad att continuera sin gång hem. Ugglas och Oldenbourg, som skulle ha militairbefälet i staden, samt några andra arresterades. Derpå ennonceerades alt af Adlercreutz till hertigen med propositioner. Alla em-

[1] Skrifven med landshöfding Cronstedts stil.
[2] Han nämnes ej i de kända redogörelserna för revolutionen.

betsmän påkallades, till ock med drotzen lät bära sig opp, ock beslutet togs på sätt den på eftermiddagen utgågne proclamationen innehåller. Densamma är contrasignerad af Lagerbring, emedan Rosenblad moste hämtas och hade undertecknat den af k. tillämnade tryckta. — I staden var ett allmänt lugn, väl folket i rörelse men alla med tillfredsstälta ansigten. Vid proclamation hurrades duktigt, ock på krogarna om aftonen dansades ock söngs. Klock. 2 om natten transporterades han till Drottningholm, där han ännu är under Silfversparres och 16 officerares vård. 120 Lifregements grenadeurer ock 50 cuirassierer; mer kommer efter. Han är stilla och lugn.

I dag lärer ett förordnande utkomma om upphörande af krigsgärden, till ständer förordna.

V. arméns proclamation är lång, väl skrefven, pretenderar andra grundlagar ock budskap till Napoleon om alliance.

Bror Cederström är arresterad af sin stab i Göteborg. Toll skulle aresteras af Hampus Mörner, men Toll[1] knep Mörner i ställe ock är med Skånska trouppernа i march hit, likväl i lika afsikt som de andra (sedan underrättelse, att han ligger stilla). v. Döbeln lärer vara aresterad på Åland.

Klingsporre är öfverståthållare i Stockh: Ugglas är knapt nog president. han tyckes ännu krångla. Edelcreutz tyckes gjöra, hvad han nu bör, med god mine. — Engelska ministern har varit uppe hos hertigen ock med höflighet afspisad. — Med första skall k. afföras till Gripsholm.

Vice Presidenten Fredrik Tersmeden till landshöfding Cronstedt.

1.

[Stockholm] den 16. mars.

Under påstående revolution skrifver man eij stort med posterne, hvilket är orsaken, att ni saknat bref från mig. För att nu gifva ett kort sammandrag af 8 dagars händelser, får jag begynna med att då kon: den 8:de om afton oväntat inkom till staden, var det för att undersöka sanningen af den tidning Stedingk gifvit honom om eftermiddagen, att Vestra armeen vore i marche till Stockholm. Man började med starka police förhör med de personer, som den dagen varit på societeten, från hvilket ställe man trodde rygtet kommit. Flere ansedde personer voro upkallade, som gen. Friesendorff, öfverstarne grefve Schwerin, Rosen (!), Suremain, Platen, Gyllenstorm, hofst:m gref Frölich, lagm. grefve Wachtmeister, kr: Lorichs, Carl De Geer m. fl.[2] Då nu ingen reda kunde fås på detta rygte, tog man det för falskt och attaquerade den som berättat det för Stedingk, som var che-

[1] Om Tolls ställning till revolutionen se Fältmarskalken grefve Johan Christopher Toll, I, sid 111 - 112.

[2] Dessa förhör omtalas också af Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och Minnen I, sid. 171, dock utan att de uppkallade personernas namn anges. Jfr. äfven Hauswolffs bref, Clason och af Petersens, För hundra år sen, sid. 54.

vailler Rodais, hvilken arresterades. Emedlertid utsändes courierer för att underrätta sig om Vestra armeens företag. I denna slummer förblef man till söndagsmårgon, då Edelcreutz feck åter sin påliteliga police gevaldiger, som medförde tidningen om Vestra armeens marche samt hade med sig deras proclam tion. Då uphörde alt vidare tvifvelsmål, och konungen kom om eftermiddagen till staden, tog det orådeliga beslut att följande dagen den 13de om middagen afresa med hela sin famille till Skåne, escorterad af alla i staden befinteliga troupper samt 12 canoner, alla högre embetsmän, hela generalitetet och gen:staben, banken med fullmägtige och betjäning m. m. Till alt detta hade fordrats åtminstone 5,000 hästar på hvarje ombyte, som varit omöjeligt anskaffa, äfven som fourage för cavalleriet och föda för trouppen. Man skref ordres och ändrade ordres hela natten, bancofullmäktige fingo ordres samlas kl. 5 om mårgonen, man ville hafva ett lån af 2 millioner Rdr. Den tilltänkta afresan väckte allmän consternation, och lärer om natten tagits det partiet att arrestera honom, i händelse han eij ville afstå från afresan: kl. 1/2 9 om mårgonen samlas vanligen alla måndagar generalitetet och gen: staben i konungens pelare sahl och följer honom ner på paraden. Man fant där alla physionomier se bestörta ut och feck veta, det flere generaler gådt upp till konungen, som var ovanligt. Klingspor, Adelcreutz (!), äfven hertigen hade varit inne hos konungen och giordt de kraftigaste föreställningar mot afresan, särdeles Klingspor, som tämmeligen rent sade honom, att det aldrig kunde gå honom väl, om han blottställde hufvudstaden för plundring och Riket sattes i inbördes krig; men då alla föreställningar voro förgäfves och han persisterade i sitt tagne partie, sände Adlercreutz en adjutant ner i pelaresalen, som endast högt sade: *om herrarne* nu vill komma upp, hvarpå alla därvarande circa 15, 16 personer skyndsamt begåfvo sig en liten trappa upp till konungens små rum, då konungen icke hade någon mera inne hos sig änn Klingspor. Adlercreutz i spetsen af 9 à 10 determinerade officerare rusade inn i kammaren, förklarade honom i arrest. Han hade hunnit draga sin värja, hvilken honom genast fråntogs. I detsamma kom tjänstgörande cap. lieuten. Lewenhaupt, som tillsades arrest, käppen ryckte Adlercreutz utur hand på Melin och sade: Nu är jag befälhafvare och öfversten uti arrest. Adlercreutz geck genast till hertigen för att berätta förloppet och aflämna käppen, hvilken hertigen återlämnade honom. Detta allt skedde kl: mellan 9 och 1/2 10. I confusion var konungen icke väl bevakad, och som han en moment var lämnad ensammen med ex. Ug las och Strömfeldt, begaf han sig ut genom en dörr, som geck till drottningens små rum, och hant ner på borggården med Strömfeldts värja i hand. En hel hop officerare började genast springa åt alla håll för att fånga honom, då hofjägm. Greiff tog honom men blef i detsamma lindrigt blesserad i sin arm af konungens värja. Flere officerare kommo till inom 1/2 minut, då de buro honom upp igän och satte genast 4 officerare i dess rum. Alla högre ämbetsmän infunno sig hos hertigen, dit äfven drotset som sink lätt bära sig. Hertigen utnämnde då sin conseil, som skulle bestå utaf förra kgl. beredningen samt excell:ne Fersen och Klingspor, hvilket eftermiddagen blef så vida ändrat, att Ugglas och Zibet blefvo uteslutne från conseillen och pr[esidenten] baron Lagerhejm samt am[iral] Lagerbjelke intagne. Kl: 3 eftermiddagen blef igenom riks-

härolden, escorterad af 2 esqvadroner lifreg:te, under trummete klang på alla torg och gator upläst den proclamation, hertigen lätt utfärda, hvaruti han förklarar sig för riksföreståndare. På de flesta ställena hurrade folket, hvilket äfven skedde på yttre borggården, då konungen sade: nu hurrar de rackrarne för Adlercreutz. Om natten kl. 12 afördes konungen till Drottningholms slott, hvarest öfv. Silfversparre är nämnd commendant och befälhafvare öfver de troupper, som bevaka honom. Han har ständigt 2 à 4 officerare i sitt rum, skall vara tämmeligen tranquil, men någodt förvirrad. En del af Vestra arméen väntas hit i afton. Courier är gången till Åland för att genom parlementaire gifva till känna hvad som skedt och begära stillestånd; likaså är major De la Grange afgången till Hamburg till Bernadotte för att annoncera detta och begära fred med Frankrike samt deras mediation för att kunna sluta fred med Ryssland och Dannemark. Inga arrestationer äro skedde utom Lewenhaupt och Melin i början; men som samma förmiddag återfingo sina värjor. Må väl och besörj riksdagsmannavahlen. Lämna inneliggande till sin ägare, om han är i staden, i annor händelse kastas det på elden.

2.

[Stockholm] den 23 mars.

Den högst vigtige tidning, att stillestånd är slutat med Ryssland, som varar, till dess freden hinner afslutas, måste vara välkommen. Gen. Armfeldt är nämnd till befälhafvare för den del af Vestra arméen, som är qvar där ner i landet, och Cederström endtledigad från sitt befäl. Detta synes mera giordt för att få bort Armfeldt än för att göra honom någon grace. General Wrede är befälhafvare för Norra arméen och lärer snart komma att lösa utaf Klercker i Hernösand. Här är ett starkt cabalerande och intriguerande, som sluteligen torde bli af ingen consequence, då kanske Napoleon säger: »Den skall bli eder regent, och sådan skall eder constitution bli.» Konungen är ganska tranquil, men då han fick veta, att ryssarne voro öfver på svänska sidan, har han blifvit rädd. Han talar mycket med officerarena, som hålla vagt om honom, spasserar mest hela dagen i de 3 rum, som äro honom lämnade, äter och dricker mera änn vanligt och sofver 10 à 12 timmar, ständigt klädd i uniform, läser aldrig i någon bok. Man tror, att Essen blir sänd till Paris, så snart Napoleons svar kommer. Toll skall vara illa sjuk. Grefven af Hedemora[1] synes endast i tullen och kam[mar]koll[egium]. Som han fådt tillsägelse att icke visa sig på slottet utan att vara kallad, så har han icke infunnit sig i beredningen. Det skall kosta otroligt på honom att vara utesluten från conseillen. Någodt missförstånd har varit mellan Adlersparre och härvarande högmögende, som likväl nu är aldeles bilagt. Biskopsvalet i Linnköpings(!) stift, hvarest probsten Rosenstein fådt mästa rösterne, inväntas i mårgon, och då är Rosenstein nämnd biskop om måndag samt i och med detsamma vice talman i ståndet.

[1] Förmodligen afses härmed excellensen S. af Ugglas.

3.

[Stockholm] den 8:de [maj].

Grefve Rosen är återkommen från Napoleon, med hvilken han eij fådt tillfälle tala förr änn i Donavert:(!) Han har beklagat vårt tillstånd, och att vi därför hade att tacka vår egän konungs obändighet och oförständiga envishet, att han i flera år sökt Sveriges vänskap, såsom dess naturliga bundsförvandt; men att då alt varit förgäfves, har han mot sin böjelse och sitt interesse måst öfverlämna det till sitt öde i Rysslands händer, att han för närvarande vore så sysselsatt med södra Europas affairer, och så i behof utaf att på alt sätt ménagera sin bundsförvant käijsaren i Ryssland, att han icke kunde göra oss någodt kraftigt bistånd, utan styrkte oss att, så godt vi kunde, uppgöra vår fred, dock utan att däri förhasta oss, samt att afvagta en framdeles bättre conjunctur, då han hoppades kunna bistå oss på ett kraftigare sätt att återställa Riket i sitt flor igän.[1] I bref till hertigen har han gratulerat honom till svänska thron samt tagit för afgiordt, att dynastien eller konungens afkomma blef excluderad. Han har sagt, det han innom få dagar vore nödsakad gifva bataille, oagtadt inferi[e]ure i styrka, emot österrikarena: battaillen är sedan gifven under dess egit befäl, hvarvid österrikarne förlorat 12,000 fångar. Hufvudstyrkan på franska sidan utgiordes af bäyerska troupper. Baron Schverin, som blef sänd till Ryssland, är äfven återkommen (med släda öfver Ålands haf). Han har icke fådt tala vid käijsaren, blifvit i allmänhet bemött med köld, man har icke velat höra talas om stillestånd, endast fred på sådane vilkor, som af käijsaren kan antagas. Activité har synts på deras varf och vid deras skärgårdsflottor. Efter min öfvertygelse vilja de forcera oss hastigt till fred för att nyttja sina troupper emot turkarne, äfven som i Polen emot Österike(!), hvarest de förbundit sig till Napoleon att sända 70,000 man. Efter gammal ricksdagsvana så grälas här. De som varit auteurer och älskare af säkerhets acten hafva hopsmordt en ny reg:form, åt hvilken de gifvit namn af hertigens, och som på klubbar blifvit upläst genom talemännens försorg. Det var säkerhets acten, klädd i ny råck; man plåckade sönder den bit för bit, och förmärktes ett allmänt missnöje både öfver saken och sättet, hvarpå man trodde, att den skulle förebringas ständen. Man ansåg ständerne berättigade att nu föreskrifva det sätt, hvarefter de ville blifva styrda hädanefter, då de antaga en ny konung utom den vanliga successions ordningen. Efter mycken jämkning å ömse sidor och flere resor i går eftermiddags af hofcanzlern emellan hertigen och den committé, som hos landtm. var samlad,[2] blef belefvat, att ständerne upprätta och öfverenskomma om en ny reg:form, som sedan presenteras till hertigens sanction, och på dessa vilkor, som genom protocoll är oss meddelt, blir konungen i mårgon upsagd tro och lydnad, dess afkomma likaledes,

[1] Jfr i fråga om Napoleons svar Hausswolffs bref, a. a., sid. 89.

[2] Denna uppgift lämnar full klarhet i frågan, huru ändringarna företogos i protokollet över det sammanträde, hertigen hade med uppkallade inflytelserika medlemmar af de olika stånden den 7 maj, då regeringens uppfattning i konstitutionsfrågan officiellt meddelades. Jfr Sandegren, Till historien om statshvälfningen i Sverige 1809 (Göteborg 1890), sid. 34—36 samt not 3, sid. 36.

och hertigen utropad konung på rickssalen. Hos landtmarskalken voro vi samlade i går eftermiddag circa 30 à 40 af adeln. De andra ståndens talemän tillika med 3 à 4 af hvart stånd. Klubbar äro inrättade för alla stånd, och där communiceras ledamöterne altid om hvad som i stånden skall komma för följande dagen, och ämnena discuteras. Det synes hvarken hos präster, borgare eller bönder någon håg att ens lämna kronan åt sohnen. Nu är fan lös. Kl. 12 i dag var plenum i alla stånden endast för att upläsa det protocollet, som i går blef landt.m. meddelt: därmed hade det bordt slutas utan deliberation, men igenom l[andt]m[arskalkens] maladresse började att uppläsa dictamina i ämnet, då landtm. erindrade, att detta protocoll från hertigen endast vore dem meddelt ad notitiam men icke ad deliberandum och proponerade dem att skiljas åt. Svarades häftigt och enständigt neij. Ändteligen feck öfv. Sköldebrand, som steg upp och talte några ord, dem att skiljas åt. Nu är så vida ändrat, att hertigen icke utropas, förränn reg: formen är giord.

4.

[Stockholm den 22 maj.]

Ordsaken till att jag på länge (!) varit tyst är dels siukdom, dels att jag förmodat, det Ni om det couranta borde vara underrättad genom Eder egän fullmägtig i lagstiftningen; men för att gifva en generel tafla af hvad hittils passerat, tager jag till pennan. Vestra arméns chef och battaillons befälhafvare hade straxt vid sin hitkomst velat afsätta konungen och genast utropa hertigen som konung; men då så väl hertigen sielf som flere af högre embetsmän förestälde dem, att detta steg vore ett ingrep i ständers rättigheter, hvilka de så högtideligen i sin proclamation låfvat skydda, afstods därifrån. Emedlertid utarbetades project till en constitution utaf de herrar och män, som dels varit verkmästare till säkerhetsacten, dels sedermera däraf ifvriga förfägtare. Förde af dessa principer, glömde de, att de nu sammankallade ständer skulle efter ett 20 åra despotiskt ok vara glada att igenom reg[eringsform] få binda händer på despotismen, så att den åtminstone hädanefter eij skulle få magt att förstöra Riket, hvarpå vi så nyligen haft ett bedröfveligt exempel. Adlersparre, som väl ej varit med i utarbetandet af projectet men rådfrågad därom, hade därtill gifvit sitt bifall, dock med det förbehåll, att man borde tillkalla 20 personer af de kunnigaste utaf R[iksens] ständer och med dem jämka och öfverenskomma om nödiga ändringar, hvarigenom projeetet sedan lätteligen i stånden kunde drifvas igenom. I dess ställe kallades vissa personer af alla stånd till landtmarskalken: dessa bestodo dock egänteligen af gamla gustavianska öfverlefvorne utom bar[on] Mannerhejm, hvars yttrande man begärde, sedan projectet var upläst och allmänt aplauderat. Mannerhejm med ett kort drag gaf projectet sin rätta stämpel, då han ansåg *det vara säkerhetsacten, klädd uti en ny råck.* Håkanson ansåg det böra kunna jämkas och förbättras; men Lagerbring lärer haft det despotiska, oförsigtiga uttryck, att antingen skulle ständer antaga detta project helt, eller ock skulle det förblifva vid det gamla, nämligen 1772 års regeringsform och säkerhetsacten. Detta var nog kort-

tänkt, och man behöfde eij vara klarsynt för att finna, det tiden vore inne, att eij ständer lätt påtruga sig regeringsform, utan att de ville sielfva föreskrifva sättet, hvarefter de ville styras. Emedlertid tog det eld i alla stånd, och sinnena blefvo upbragte, då de tydeligen gåfvo till känna, det de i 30 år varit filouterade, och att, då de borde förvänta sig att med redlighet bemötas, de ännu funno, att man ville bruka allahanda konster. De frikallade aldeles hertigen från någon beskyllning men antastade så mycket ifvrigare de, som honom omgåfvo. Man började på den despotiska sidan att slå vatten i sitt vin och fant, att det ostridigt tillhörde ständerne att om constitution öfverenskomma, samt att ett utskott borde sättas, som den skulle utarbeta; men som konungens afsättande icke borde upskiutas och thronen eij borde stå vacant, till dess constitution handt bli färdig, ville man gärna hafva hertigen straxt utropad till konung; det hade också säkert skedt, med ett skrifteligt löfte från hertigen att styra efter den reg[erings]f[orm], hvarom ständerne kunde öfverenskomma, men under det härom negotierades med flere af adel, präster och borgare, giorde de sednare eller borgareståndet slag i saken medelst at afgöra i ståndet, det constitution borde först vara färdig och sedan konungaval ske. Constitutions utskott är satt, bestående utaf sex af adel samt 8 från hvardera af de andra stånden — i det närmaste är det i alla stånd af de skickeligaste personer därtill valde. 1:sta classen hade den condescendencen för Mannerhejm att icke välja någon grefve, på det Mannerhejm skulle bli ordförande. Icke mera ännu 4 arbetsdagar har utskottet haft men redan hunnit så långt, att det tros bli färdigt den 25 eller 26 dennes. Det blir ganska liberalt i principerne för konungamagten, väl vetande, att i annor händelse det eij länge skulle hafva bestånd. Nu synes, som man äfven ifrån thronen vore nögd med hvad hittils är bekant af utskottets arbete. Det torde ändå bli svårighet få det antaget hos adeln, bland hvilka åtminstone hälften anse sig förstå lagstiftningsprinciper, men saken skall väl ändå gå igenom. Till regeringsärendernes skötande lärer bli 7 ministrar, 1 som chef för justicen, 1 för utrikes ärender, dessa två med högsta värdighet, dessutom 1 för militairärender, 1 för siöärenden, 1 för financer, 1 för inrikes, 1 för allmänna uplysningen, hvars göromål blir det cancellairegillet hittils haft tillika med tryckfriheten. Alla dessa fem bli i anseende som statssekreterare och komma, då de föredraga, att hafva säte i conseillen. Dessutom bli 6 statsråd, af hvilka minst 4 böra vara närvarande i konungens conseil, och öfver deras yttranden föras protokoll: konungen obetagit att följa eller förkasta deras råd, men så väl de som statssecreterarena ständerne ansvariga för deras råd samt böra på ständers begäran förlora konungens förtroende. Alla dessa tiänster äro förtroendeposter och kunna af- och tillsättas af konungen. Högsta domstolen förblifver som hittils, endast att personer icke kunna tillika bekläda andra embeten samt icke kunna afsättas utan föregången dom. Justitie cancellair blir en konungens, som förrättar den tiänst, som nu honom tillkommer, samt 1 ständernes, som egänteligen bevakar och åtalar ingrep emot grundlagar äfvensom undersåtares personliga våldföring. Detta är nu hufvudpuncterne. Engeström efterskrefven ifrån Pohlen, nyss hitkommen, är nämnd cancellie president. Man har genom en utskickad såväl till Pettersburg som Napoleon begärt pass för freds negociateurer. Med England äro vi ännu i bästa förstånd. Till Götheborg har

kommit så mycket americanare, att priset på colonialvahror ansenligen fallit, äfven göra engelsmän där stora uplag af vahror, förmodeligen i tanka att genom Östersiön smyga inn det på Ryssland och tyska orter. Håkanson, som var secreterare i bondeståndet, hade börjat att villja föra dem på samma sätt som vid de 3 förflutne riksdagar, nämligen genom surpriser, men som nu ståndets ledamöter voro tillgängelige för andra personer, samt äfven af de[m], som vilja gärna tända eld, så upbragtes ståndet därhän, att en stor pluralitet ville gå upp till hertigen för att begära en annan secreterare, hvilket, då det genom flera försök eij kunde afvändas, förekoms det (!) därigenom, att Håkanson begärte sielf bli endtledigad, då rev:secret: Agardh utnämndes till ståndets secreterare. Då Ni en gång får läsa R. och Ad. protocoller, skall Ni finna, hvad där varit för en stor talekläda. Om protocollerne icke trycktes, skulle eij så många tala, men nu önskar man från den landsort, man är, att hemmavarande skola få läsa nådig herrns namn och däraf sluta, att han varit betydande. Tidningarne från Vesterbotten äro alarmerande, sedan öfv. lieut: Furumark med 600 man samt Skellefteå med sine magaziner äro borttagne.

5.

[Stockholm den] 5 juni.

Fredagen lästes constitutionsprojectet i alla stånden tillika med det betänkande, som var en förberedelse till constitution. Det sednare var ett opus af utskottets secreterare Hans Järta, så mästerligen författat, att det väkte allmän förundran. Samma dag giordes en motion på Riddarehuset, att saken aldrasidst måndagen skulle sluteligen afgöras, hvilket bifölls, så att äfven söndagen borde bli plenum om den saken, i händelse det pröfvades nödigt. Lördagen börjades plenum kl: 8 med andra mål, till dess man feck tillsäga den mindre dugeliga och vahna landtm[ąrskalken], att intet annat finge företagas ännu constitutionsfrågan. Således började memorialer i detta stora ämne upläsas. Efter det 2 à 3 blifvit läste, som med och utan skäl proponerade vissa ändringar, steg cancellierådet Adlerbet upp och hölt ett tal, troligen det bäst författade, mäst öfvertygande och det vältaligaste, någonsin på Riddarehuset blifvit hållit, hvilket vant ett så allmänt bifall, att de flästas ögon vatnades af inre uprörda känslor, som äfven yttre manifesterade sig med en handklappning, som varade flera minuter. Det innehölt en förberedelse till antagandet af utskottets project, en historisk målning om statsförfattningar samt ordsakerne till deras obestånd i allmänhet och särdeles hos oss, där de altid varit följder af en statshvälfvning, som föregådt, och att om statshvälfvningen sk dt till monarkens fördel, han endast varit betänkt på att inrätta statsförfattningen till motande af mångväldet, altid glömmande de svåra följder af den obegränsade, despotiska magten. Likaså då folket gjort statshvälfvningen, har det altid varit en följd af de olyckor, despotismen störtat Riket uti, och de således endast tänkt på de bommar, däremot borde sättas, och att [de] altid glömt faran af anarchien, som sluteligen, då den blifvit för öfverdrifven, banat väg för despotismen; man afgiorde, att det genast borde tryckas. Efter detta kom det memorialer emot vissa §§ i constitution, som nästan uthvislades, och visserligen blefvo 20

memorialer qvarblifvande i fickorne, som de eij vågade fram med, sedan Adlerbets tal var hållit. Några memorialer blefvo väl sedan upläste, hvarefter l[andt]m[arskalken] frågade, om någon mera i detta ämne åstundade tala, [men då] ingen sig anmälte, ansågs plenum för söndagen vara onödigt, men att måndagen saken definitivt afgöres. Hos borgare och präster blef constitution antagen utom 2:ne §§, hvaraf den ena handlade om tillsättandet af en R[iksens] st[änders] ombudsman, som emellan riksdagarne skulle vaka öfver tryckfrihetens helgd, samt embetsmäns förtryck mot enskildta personer, den 2:dra om ett ständers utskott af 6 personer, som emellan riksdagarna under presidium af ombudsman borde vaka öfver tryckfriheten.

Lördags afton återkom major Spalding, som varit sänd till Pettersburg för att begära pass för en ambassadeur att afhandla om fred. De hafva låfvat, att alla fiendtligheter skola inställas på 14 dagar, räknat från den 7. Junii, låfvat pass för en ambassadeur, så snart han kommer till Åland, men att basis till freden skall bli Finlands afträdande. Ex. Stedingk reser med första som fredsnegotiateur till Åland. Uti Norige skall vara insurrection; de vilja skilja sig från Dannemark under prinsen af Augustenburgs befäl, hvilken tillbiudit oss förening samt bistånd emot Ryssland och öpnar norrska hamnar för engelsmän. Förmodeligen blir han här thronföljare efter hertig Carl. Wien har gådt öfver enligit tidningar från Schönbrunn af den 12. maij. Förmodeligen är fredspreliminairerne redan tecknade, där österrikiska monarchien får sin sidsta stöt. Ryssarne lärer lidit någon betydande förlust emot turkarne, som giordt dem mera traitable emot oss. Ryssland har declarerat Österike krig, sedan Napoleon stod för Wiens portar. Detta fega förhållande af Ryssland emot Napoleon lärer han väl icke glömma, då tid och tillfälle sig yppar. Den rygtbara öfverste Schill, som enligit avisorne för få veckor sedan ifrån Preusen rymde med ett helt dragonreg:te, har sedan under beständigt ströfvande och plundrande förökat sin armée till 4 à 5000 man, till det mästa hoprafsad af déserteurer från diverse tyska stater. Med dessa har han röfvat och plundrat Rostock och Vismar, samt då en fransk Corps från Westphalen började röra sig för att taga hr Schill, begaf han sig med sin Corps genom Meklenburg till Sv: Pomern, hvarest i Stralsund han lätt nedsabla den enda franska trouppe där fants, bestående circa af 70 personer. Svänska vapnet har han öfveralt låtit upsätta i Pomern, slagit embargo på alla där befinteliga fartyg, som nu för dess räkning ligga vid Perht(!), färdiga att intaga Schills trouppér, så snart någon betydeligare fransk corps kommer för att knipa honom. Dess resource blir väl att segla till engelska flottan i Sundet och erbjuda dem sin tiänst. Det hör till tidehvarvets besynnerligheter, att en privat person med en liten armée kan oberoende af alla europeiska magter uppehålla sig i flera veckor mitt i det befolkade Tyskland.

Måndags mårgon. Bondeståndet skola vara orimliga i sina prétentioner emot adeln, nämligen att de eij vilja ingå i någon constitution, innan säterierne åtaga sig enahanda onera med skatte. Man bedrager sig mycket, om man tror, att bönderne låta förmå sig till billighet därigenom, att man beständigt gör cessioner af rättigheter; neij, ju mera de få, ju mera pretendera de. Nu skall man gå ner till plenum, kl. 8 på mårgon.

Nu kl. 12 är constitution antagen på Riddarehuset med det tillägg, att de anmärkningar, som därvid äro giorde så väl hos R. och Ad: som uti de andra stånden skola remitteras till utskottets vidare granskning för att sedan vid nästkommande riksdag komma under pröfvning.(!) Om detta beslut afsändes deputation till de andra stånden med det tillägg, att vi äfven vilja hafva Carl den XIII. utropad för konung.

Kl. 5 hos riksföreståndaren har jag ätit middag, då kl: 8 bondeståndets secreterare upkom och annoncerade, det ståndet bifallit constitution med vilkor, att 114. §, som handlar om privilegier, vidare skall jämkas vid denna riksdag; vi drucko Carl den XIII.(!) skål vid bordet. Nu samlas alla stånden på Riddarehuset för att en corps gå upp och offerera hertigen kronan. Adieu.

6.

[Stockholm] den 29 Junii.

Under brinnande kröningsceremonie rafsar jag tillsammans dessa rader, ty som jag icke har någon annan fonction änn att gå ibland Ridd. och Adelen och jag tillförene sedt så månge ceremonier, jag åstundat, så har jag blifvit hemma, oagtadt det skönaste väder varit läckande att begifva sig ut, om jag kunnat visa mig utan ceremonie drägt. Lördag blir hyllning och måndag gratulationer. Lycka var, att kröningsdagen eij blef som först var ämnat till den 27:de, som varit att fira anniversaire af den för Sverige mäst olyckeliga dag, nämligen slaget vid Pultava för 100 år sedan; men se att så lång kundskap i svänska historien bör man billigt vis eij begära hos vårt statsråd. Ni är god, som endast tror, att det finnes af de nya statssecreterare den, som eij ännu var kommen uti tiänst, då ni erhölt den tiänst, ni ännu innehafver, ja, det finnes den, som då ännu icke sedt dagsliuset eller ens var påtänkt att bli människia. Grefve Hamilton lärer ännu eij fylt 25 år. Dock måste jag tillstå, att endast vahnan fattas honom att vara det han innom kort tid blir, en capabel statssecreterare. Ni torde äfven fådt det rygtet, att Bonaparte blifvit totalt slagen utaf erkehertig Carl i början af denna månad, men detta är nu avererat vara osant, ty major Peijron, som i går kom ifrån Hamburg, försäkrar, det ingen battaille ännu förefallit, men att de kände, det Napoleon fådt ansenlig förstärkning, samt att man förmodade, det han den 14 dennes skulle lefverera bataille för att fira anniversaire af Marengo och Friedland. En österikisk general med 12,000 man, som blifvit couperade och kommit bakom franska arméen, har tagit nästan hela Sachsen. Men slår Napoleon de öfriga, så får denna en hastig affärd. Om måndag skall exellence Stedingk resa till Pettersburg. Utom flere andra lärer öfv. Sköldebrand följa med som controlleur vid negotiationerne.

Nu om riksdagsärender litet. Sedan bondeståndet enständigt nekat deras taleman att underteckna constitution, innan som Ridd. och Ad. nöjaktigt afgiordt deras petita, (som icke voro mindre änn nästan uphäfvandet af alla adeliga privilegier på deras jord) blefvo, sedan konungen afslagit att från dem mottaga någon deputation, i förgår tisdagen hela ståndet upkallade på slottet i st. galleriet, då konungen i närvaro af statsrådet hölt ett ganska alfvarsamt och tillika patetiskt tal till dem om deras ofog att neka

sin taleman att underskrifva en constitution, som ståndet antagit, och hvilken de sollemniter till konungen på rikssalen öfverlämnat. Han slöt med att säga, det han ville på en kort stund lämna dem ensamme att öfverlägga och votera, hvartill han giorde sielf proposition, att den som bifaller, att talemannen undertecknar constitution, skrifver Ja, och voteringslappar med Ja och Neij framlades, hvarpå konungen sade, det utgången af denna votering skulle decidera, hvad parti han sedan ärnade taga, tog därpå sin hatt för att gå ut och befallte staterådet följa sig. Då upstod ett allmänt sorl, och några röster sade, det ingen votering skulle ske utan taleman genast underteckna, hvilket vant allmänt bifall, varpå konungen stadnade, och acten, som låg på bordet, undertecknades, då konungen med få ord yttrade sin lifliga fägnad att i bondeståndet igänkänna det ståndets urgamla tillgifvenhet för sine konungar, hvarpå Mats Person från Utsund i Folkierna socken steg fram och oberedder hölt ett oväntat vackert tal till konungen och anhölt, det han ville bli en medlare mellan dem och de öfvrige stånden, att förmå dem dela tyngden af den odrägeliga och tryckande börda, som nära till undergång nedtryckt bondeståndet under närvarande krig.[1] Neij detta blef nästan långt på en kröningsdag.

Tillägg med landsh. Cronstedts stil:

Om aftonen var mycket folk på bondeklubben, äfven f. d. drotzen, som de höjde upp; skålar druckos, och visor af bondefabrique afsöngos. — Bönderna säija nu, at herrar med band och stiernor af alla färjor blåsa under hos dem ock understödja oenigheten.

7.

[Stockholm] den 20 Julii.

Tisdagen plenum i alla stånd, då prinsen af Augustenburg blef på konungens proposition vald till thronföljare. Hos Ridd. och Adelen var därom starka debatter, icke om person men om tiden, som många ansågo vara för tidigt af frugtan, att det skulle ordsaka hinder för freden. Det slutades dock utan votering, som varit kanske mindre lämpeligt i denna fråga. Öfv. Sköldebrands dictamen var det bästa i denna sak, och hvilket tämmeligen förenade bägge partierne. Han ansåg, att då vi voro utan all kundskap om den politiska ställningen, famlade vi i ett fullkomligt mörker och voro nödsakade att snart sagt med förbundna ögon göra vårt vahl, i hvilken händelse vi hade mycket att förebrå oss, om vi emot konungens proposition, grundad på ett uplyst statsråds hörande och enhälliga tillstyrkan, äfvensom hemliga utskottets tillstyrkan, skulle taga ett beslut, som kunde grundlägga Sveriges framtida olycka. Däremot, om vi tryggade oss vid deras tillstyrkan, som haft tillfälle känna de hemligheter, som oss äro förborgade, äro våra samveten fredade, och må de inför en allvis Gud och en förorättad nation ansvara, om deras råd vållat Rikets förderf. Han slutade med den önskan, att då våra ben en gång i jorden skall gömmas, de då måtte få hvila i fri svänsk jord, som icke trampas af tyranner och slafvar. Härpå följde ett allmänt bravo och aplaudissement. Förledne lördag upläste en

[1] Jfr ifråga om detta sammanträde Alin, Konungamakten, bondeståndet och regeringsformen 1809, Ny Svensk Tidskrift 1885, sid. 408 ff.

baron Hjerta, som varit vid artilleri(!), ett dictamen, mycket skarpt och rigtat mot de embetsmän, som genom sina råd varit medbrottslige att hjelpa förra konungen förstöra detta rike. Ibland dessa var Rosenblad i synnerhet utpekad utan att vara nämnd. Engelska flottan har vid Porhala tagit 7 canonslupar och flera transportfartyg från ryssarne. I England är under utrustning 20 linieskepp med tillhörande fregatter och smärre fartyg äfvensom däckade kanonslupar samt 300 transportfartyg, som skola intaga 40,000 man landtroupper. Man vet väl eij destination af denna utrustning men tror i afseende till canonsluparne, att den ämnas till Östersiön, och då måtte väl antingen Seelands intagande eller landsättning i preusiska staterne vara föremålet. Cap[ten]lieut. grefve Claes Mörner afsändes i går till prinsen af Augustenburg med tidning om dess utnämnande. Utaf Västra arméen, som dageligen battaillonsvis aftågat, är nu eij stort qvar. Statsrådet Adlersparre reser efter om några dagar.

Just nu får jag den besynnerliga tidning, att öfveramiralen Puke är nämnd generalissimus öfver alt hvad som flyter samt hvad som till häst och fot kommer att nyttjas emot Ryssland i detta kriget, således äfven öfver Stockholms garnizon. Generaladjutant m. m. under honom är öfversten baron Posse, chef för dess gen[eral]stab, samt adjutanter grefve Ankarsvärd och capten Boij. Nu har ni nog.

Generalmajoren, grefve Nils Cronstedt till landshöfding Cronstedt.

1.

[Stockholm] d. 8/5 1809 förmiddagen.

Idag blir eij plenum plenorum men i morgon. Här har varit och ännu fortfarer stridiga meningar, vicktiga och bekymmersamma, hvarföre hertigen haft flere conclaver med personer af alla stånd och därvid starka saker sagde å ömse sidor. Och har hertigen visat humeur efter de avier, som blifvit honom förestafvade. Den regeringsform, som Håkanson projecteradt och igenomsedd(!) af Lagerbring, Adlersparre, Adlercreutz, Essen och kanske flere, antager eij ständerne, men igår författades hos landtmarskalken en ackt(?) öfver hertigens declarationer, bestående hufvudsakeligen däruti, at hertigen updrager ständerna at uprätta en constitution utan hinder af de grundlagar, hvilka hitils ägt kraft. At til en början all sort beskattningsrätt tilkommer dem och at dispositionen af medlen skall ske på det sätt, som de föreskrifva, at en stats conseille skall nu stöda(?) med ansvarighet och redovisning och några flera goda saker, och at då den är färdig, skall [den] presenteras för att af hertigen *sansioneras*. Alt är man nöijd med utom det sista ordet. Skielfva omrörde akt är af hertigen underskrifven och contrasignerad af håfvcanselairen. Den omtalte Håkansons regeringsform upsendes til hertigen med föreställning öfver densamma sednare på aftonen, och han teknade på den ungefär denna stroph: *At stenderne ägde rättighet att författa och giöra sig sådane regeringslagar, som de funno nyttigast.* Under det at jag skrifver detta, så är plenum för att gifva detta ad notitiam till kiänna(!), varvid man vil söka at förekomma alla ventilationer.

Utslaget skall komma här nedan, men sinnena äro i stor oro öfver detta ordet *sansionera*. — Motsvarande emot dessa hertigens redan visade uppofferingar skall bli i morgon på rikssalen, at sedan relationen och complimenteringar äro giorda, kungen och cronprinsen förklaras förlustiga sin rätt, at hertigen reclamerar sin och utropas för kung. Sverin(!) är hemkommen, feck eij audiens och til svar, at underhandlingar kan eij ske med en svensk regering, som Rysland eij är kiänd.

R. Rosen är hemma, råkte Napoleon vid Strasbourg och földe honom til Donavert(!). Dess bref til hertigen skickas af Carl Didrick i dag. Väl emotagen(!), med tilönskan, at hertigen blir kung, mycken välvilja, men at för det närvarande kan N. intet uträtta för oss, emedan han är sysselsatt. Har piskat österikarne och tagit 10 à 12,000 fångar, canoner &&&). Han har visat på fingrarne *Sverje op*, *Rysland ner*, *Påhlen op*, *Turken ner*. Af detta sluter man, at en kung bör utnämnas, innan constitutionen är giord, och ingen provisorisk regering sättas. Få nu se, huru det går i morgon.

Adlersparre ligger åt Håkansons reg[erings]form, är inbunden och synes osäker. Men han är alfvarsamt tillsagd om sina löften, och hans corpsers befälhafvare ha redan jemte underhafvande tydeligen tilkiännagifvit, at de gå eij et steg ifrån hvad de i sin proclamation låfvadt. (Stendernes försvar &&).

Eftermidd.

Ridderskapet och adelen och borgarne ha afslagit hertigens puncter, böndren upskutit dem, tils de andra stånden afgiort dem. Presterna vet jag eij, huru de giort. Detta skall landtmarchalken gifva hertigen tilkiänna. Man tror, at hertigen gifver efter och endast fortfarer at regera som riksföreståndare, tils regeringsform är giord och fa[st]ställd. Du ser, hvad alfvare är i saken.

Alla billetter för åskådare på riksaln äro inhiberade.

2.

[Stockholm] d. $^{15}/_{5}$ 1809.

Den 12:e var plenum och uplästes det(!) å riksalen holne 2:ne protocoll af d. 9 och 10:e, båda justerade af hertigen [och] talmännen, samt riksakten om kungahuset til följe af beslutet. Därvid anmälte sig amiral Naukhof(!) öfv[er]jägmästar Silfverhielm och professor Schulsenheim(!) at tala; den förste anoncerade sig ha något til[lä]gga vid riksakten, men de andra nemde intet. Därpå kom elden i blåna; man ville förbjuda dem at tala, men landtmarskalken kom emellan och förklarade, at anslaget til plenum vore efter dess inneholl för at velja electorer, men at under ventan på de andra ståndens svar igenom deputationer om antalet af constitutionsutskåttet, så hadde han låtit endast upläsa de justerade protocollerne och i följe af det sednares beslut expeditionen eller riksakten, som ståndet dagen efter blefve framlagd för at underskrifvas af varje ledamot. Därmed blef tyst, men en horribel jäsning, innan man viste, hvad desse herrar ville säga. Man recognoschärade(!), och de två första ville reservera sig emot cronprinsens uteslutande — — — post festum, ty de voro båda med på riksalen och tego. Dem

giordes så kraftiga föreställningar, så at de nu afstått i förhand at yppa detta tal, och Schulsenheim ville (likväl i obehörig tid) anmärka, at i riksdagsrelation vore en af kungens stora grieffer(?) glömd, n. b. (?) bevillningen stadgad och därefter realisationen påbuden, varigenom den förra blef ökad, och på detta lärer han således i dag komma at anmärka i plenum.

Man såg vid kungens detronissering(!) både gref Uglas, gref Ruth, gref De la Gardie, Jacob, närvarande och nu underskrifvit riksakten, ehuru de maneuvreradt grufveligen emot saken.

Håkanson giör det ena knepet efter det andra i bondståndet och har i går eftermiddag en adresse af en mengd bönder blifvit presenterad til hertigen för at bli af med honom til följe af det ofenteliga löfte, salig kungen gaf ståndet at eij få en adelsman til secterare, som sedan äfven i Norrkiöping fast[st]äldes(!). Håkanson kommer förmodeligen i dag bort, och Edman kommer i stället.

Håfvcanseleren(!) Engström(!) är hitkommen från Påhlen (efterskickad). Han blir canseliepresident.

I constitutions utskottet har Hans Hierta(!) blifvit secreterare — *en crèvecoeur* för Adlersparre, som är hans argesta fiende, och som skielf(!) blef därifrån utesluten.

Så snart constitutionen blir fast[st]äld(!) och kung vald, så få vi se, hvad norrbaggarne giöra. Vi äro [i] mycket gått förstånd med dem, äfven om vi eij skulle velja prinsen af Augustenburg til tronföljare. Ryssland moste då äfven visa tenderne eller emotaga vår nya kungabeskickning därom.

Öfverjägmästaren Napoleons jakt efter tyskarne ser du af avisorne; vi ha dem ifrån franska ministern i Hamburg. Nu inrätta vi en postbåt åt Wismar. Et franskt fartyg kom för några dagar sedan up på Strömmen från Frankrike med russin, olja &&.

I dag i Pleno.

Kånungaförsäkran, riksdagsordning, riddarhusordning, tilsättning af justitiecanselair, representationssättet af stånden, med inträde för bruksägare, possessionater && jemte domstolens inrättande remitterades til constitutions utskåttet, och alla hädanefter i dylika ämnen directe lemnas dit.

Schulsenheim deducerade sitt förr omnämnde och beviste, at realisationen var grundad på riksjäldssedlarnes bestämmande til $^1/_6$ mot banco men sattes til $^1/_8$, och därunder viste k[ungen] våldsamhet emot riksdagsbeslut m. m. Nauckhof hamsade och talte däremot.

Håkanson har nu skielf afsagt sig sec[reterare]plassen(!) i bondeståndet, men Edman,[1] som upspelt denna sak, lärer eij sucsedera.

---

[1] Edman, Johan Erik (1765—1814), kammarråd. Hans förhållande till bönderna omnämnes af Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och Minnen, I, sid. 222.

3.

[Stockholm] d. 18/3 [1809].

Håkanson är rest och remplasserad af Aggert Pettersson(!),[1] en lustig Tulur(?). Constitutions utskåttet arbetar flitigt och förtroligt samt har sitt betänkande färdigt, så snart helgedagarne äro förbi.

Banco utskottet skall genast upgifva, om banquen kan giöra förskott til närvarande rustningar (det förstår sig och alt kommer i gång), som redan i värkställigheten til siöss påskyndas. Af däckade canonslupar, bygde i Vestervik, och af stora flottans fregatter och cuttrar kommer, så snart isen skiuter undan, at upgå åt Bottenviken för at tranquilicera gen[eral] Wrede och giöra sin säkra verkan.

Af et bihang til avisorne i går ser du en lång raport från gen. Wrede. Hvarföre insätta sådant i avisor, då de mesta personer däraf skrämmas? Men det går alt löst på de högmöendes operationer för få nationen at nu göra fläskiga misstag. Sådane intriger otåliga. Ibland anedt(!) utspridde ryckten i Tyskland från Berlin och Königsberg hitkomne om fransosernas nederlag, och varföre en consul Ritter nu blifvit snubbad för policen här. Bruksosieteten kommer in til hertigen med en adress om at få del i constitutionen bland ständen. Denna frågan är ganska kinkig i borgare- och prästeståndet, och man tror, at denna nya organisation samt mycket annat upskiutes till hösten, då ständerna efter en yttre politiqs mognad återkomma. Et successionsvahl efter hertigen torde och upskiutas. Norrbaggarne ha då hunnit betrakta oss och taga sit partie.

Igenom M. Spalding bejäres nu pass åt Steding til Pettersbourg, och då et bestämdare svar kommer från Napoleon, afreser baron Essen till honom.

Okänd till landshöfding Cronstedt.

1.

[Stockholm den 16 mars.][2]

Förloppet med den timade revolutionen lär vara genom andras relationer så väl kändt, att öfverflödigt blir derom orda. En och annan particularitet torde derföre endast böra nämnas.

Excellensen Steding var af konungen opkallad måndagsmorgonen men visade sig sjuklig och modfält. Likaså förhöll sig med gen. Tibell, hvilka bägge efter crisis befunnos i fullkomlig inaction. Man frågar föga efter dem, och Steding har ej synats (!) altsen, hvaraf det ryktet utkommit, att han hemligen begifvit sig ur staden. När konungens arrestering var kungjord, sprang Tibell mycket consternerad utför slottstrappan, jämrande sig för en officer, han mötte, att det stod *vådligt* till. Och då *springer generaln!* fick

[1] Härmed åsyftas revisionssekreteraren Agardh.

[2] Brefvet är troligen skrifvet den 16 mars. De uppgifter i slutet af detsamma, af hvilka denna slutsats drages, äro dock motstridande. Enligt Hansswolffs bref af den 16 mars till grefve N. Posse (Clason, a. a., sid. 60), afgick kuriren med fanorna till Åland på kvällen den 13, brefven till Napoleon och Alexander den 15 mars.

han till svar. Den afsatte generaladjutanten Melin fördes afväpnad ur slottet men återfick straxt sin frihet och värja. Eftermiddan aborderades han af den officern, som frånrykt honom käppen och nu förklarade sig pligtig att lämna honom satisfaction för det ord, *han* i hettan af affairen kunnat fälla. Oh, min vän, svarade öfversten grinande med sin hvardags (?) breda mun, det betydde ingenting. (Han hade blifvit tittulerad för glop eller något värre). De brådskande anstalterna till kungens afresa voro så obetänkte, att om ej revolution mellankommit, hade ingenting kunnat verkställas. Sjelfva plundringen af banquen hade fordrat en tid af par dygn. Blott 30 par hästar voro till hands, som ej förslog för k. familiens transporterande. En mängd officerare af distinction befaltes följa med. Hvad skall jag med och göra? sade amiral Naukhoff till konungen. Här är ju ingen sjöexpedition? Öfverste Helvig befaltes inom fyra timar utrusta till kungens resas betäckning ett ridande batterie af 12 canoner 12 pundige. Det kan ej ske, svarade han, ty det finnas inga 12 pundige canoner. — Jag befaller det än engång, svarade konungen, gå och lyd! Innan dörren efter honom var tillsluten, sade Hellvigh så högt, att kungen det hörde, åt de utanför samlade officerarne: Jag har fått en artig commission, som inom fyra timmar skall gjuta 12 st. 12 pundige canoner. Kungen rusade ut, och skrek: vid Ert hufvuds förlust skola mina order utföras.[1]

Inom k. familien härskar den djupaste bedröfvelse. — Enkedrottningen viste af ingenting, förrän kungen var arresterad och hon derom underrättades af sin öfvermarskjalk.[2] Förskräckelsen var faslig, 2 gånger hastade hon till garderobstrappan att gå opp till sin son, men den var med vackt tillstängd. Hertigen infann sig hos den desolerade modren kl. 5, blef med ömhet emottagen, ansvarade för konungens personliga säkerhet men kunde hvarken tillåta besök eller correspondence med konungen. Till drottningen ägde fru modern fara när som hälst. Också for hon dit tisdagseftermiddan. Entrevuen har varit högst sensible. Konungen fördes om natten till tisdagen till Drottningholm; 20 officerare, 200 ryttare och 4 canoner utgjorde escorten. Den blesserade Greiffen körde vagnen.

Troligen blir kungen där tills vidare, ehuru något hvar tror hans transport till Gripsholm förestå.

Ståthållar Munck var sänd af konungen i *förbud*. Han skall vara under arrest på sin gård. Man tror honom haft om hand åtskilliga redbarheter. — Han är afsatt från både ståthållarskap och hofmarskjalck. Dessa embeten förestås tills vidare af Borgenstjerna och De besche. — Gulddragar brigadieren blef promt bortvisad utur ståthållarhuset, som skyndsamt skall iståndsättas till logement åt nya öfverståthållaren. Genom denna befordran mister herr Edelcreutz 1,000 Rds. appointement och torde snart mista mer. Sin betydenhet har han redan förlorat. Grefve Ugglas likaså. I början kallades han af hertigen till conseillerâd men blef vid ju(s)teringen utesluten, liksom Zibeth.[3] Också passar det väl icke, att den är conseillerâd, som har att redovisa millioner. Ingen synes missnöjd, men intet äro alla nöjda. —

[1] Jfr Clason och af Petersens, a. a., sid. 84, 87, 56.
[2] Carl Adam Wachtmeister.
[3] Samma uppgifter af Trolle Wachtmeister, a. a., I, s. 181; jfr äfven Hauswolffs ofvan citerade bref af d. 16 mars, sid. 59.

Adlersparres manifester äro flera anmärkningar underkastade. — Man lär få lof att göra mindre väsende af sin egen invertes styrka och betydenhet och mer af den utländska, som kanske bestämmer vårt öde. — Gen. Vegesack, som varit här för den mot honom anstälde action[1] och just ej på konungens sida, visar sig missnöjd, troligen efter han ej varit med. Mellan honom och gen[eral] Adlercreutz föreföll en ordväxling, som slöt med utmaning. Duellen skulle ske kl. 9 i går förmiddags men afböjdes genom hertigens föreställningar.

Excell. Essen är nämd till ambassadeur hos franska keysaren, om han dertill accepterar. Brefven till bägge keysarne afgingo i går.

Graman (?) hattar och hvita plumer synas nu åter igen på gatorna. I förgårs afgick expressen (?) till Åland med fanorna till lifguardien, som återkallas.

Enkedrottningen emottager i dag excellensen Klingsporre, presenterad såsom öfverståthållare. Hon menagerar alla, på det de må menagera hennes son.

2.

[Stockholm den 20 mars 1809.]

Västra arméen har sedan i förgårs legat inquarterad vid Spånga kyrka i byarne däromkring. Den skall nästa onsdag hafva ett lysande intåg i staden och inquarteras på Norra malmen, blifvandes högqvarteret på Monbijou. — Jag får 8 man i mitt lilla hus. Önskligt bara, att ej svårare inquartering förestår. Man farhågar ankomsten af en rysk armé, hvilken lika så lätt kunde passera Ålands haf som vår armée på Åland. Att det ej skedde eller sker, lär man få tillskrifva kännedomen hos öfverbefälet af den timade catastrophen. Men som ryska keysarens ordres innehållit en anmarche på Stockholm, väntar man med otålighet svaret från St. Petersburg i anledning af noticen om revolutionen. Möijligen kan det blifva ganska vilkorligt och fogligheten å vår sida vara en preliminaire för vapenhvilan. Man blir alt mer och mer öfvertygad derom, att sammanträdet i Erfurt bestämt både vår constitution och vår regerande famille. — Förtröstan på våra ständer och deras arrangement lär sålunda vara äfven så förgäfves hos oss som löijlig för våra utländska beskyddare. Adlersparres många handsträckningar (?) blifva troligen utan upfyllelse. — Hitils har alt gådt silla och utan någon utsigt till motarbetning. — Dock är man opmärksam på alla händelser. Borgarvagterne och patrouillerne äro fördubblade sedan i förgår. — I går åtskilgde policen några pojkar, som företagit sig att på öppen gata sjunga folcksången. Man dref dock den saken icke längre. — Att förbönen i kyrkorne ej var ändrad, gillas allmänt. Någon öfverläggning derom hade upstått, men att öfverheten på Haga ej får fara ut, ger anledning till många omdömen; antingen det nu är för att aflägsna det medlidande, som tyckes villa (!) väckas för denna delen af den inspärrade familien, eller det är en värklighet, så omtalas drottningens otålighet och oblida omdömen öfver nationen, aprostrophée detestable, que S. M. a toujour hait (!) et qu' elle viendra hair

[1] På grund af hans brott mot konungens order i fråga om platsen för landstigningen i Finland hösten 1808.

toute sa vie. — On ajoute que la reine trouve l'evenement nouvellement arrivée (!) plus pire qu'en France. Och kronprinsen skall äfven grondera öfver att han ej nu som förr får fara till Stockholm. Kungen omtalas föga. — Hertigen har befallt, att ingenting får uraktlåtas af égard och attentioner mot konungens person. — Här vimlar nu af generaler, brukade och obrukade, försökta och oförsökta. Gen. Sandels blef på spectaklet mottagen med starka applaudissement — Gen. Armfelt åker ikring och gör visiter. Gen. Tibell går tämeligen tankfull och gen. adjutanten Melin har återgått till sin förra fonction att köpa knappnålar och solfjädrar åt stadens fruntimmer. Nya öfverståthållaren skall hafva cederat sina taffelpengar, 1,000 Rd., åt Edelcreutz, som dem under vacancen åtnjutit. — Denna godhet var besynnerlig af en herre, som har ingenting att lefva af, sedan han fått förse sin judinnas taffel. Gref Ugglas skall redan hafva redovisat några millioner, som varit att genast tillgå. Det är nu visst, att pengar tryta ej till aflöningar åt armén och liquiderande af krigsskulder.

Gref Hedemora stiger nu i sin vagn ifrån porten i gränden, kör sen tvers öfver drottninggatan upp till Malmtorgsgatan, derifrån åt torget, som knapt intages, förr än laqueyerne ger tecken åt vagten att ej ropa ann. Intet längre tillbakas än för 8 dar sedan undvek hans equipage hvarken drottninggatan eller utropen. Så snart kan man bli modeste. Excellensen betalte i dag 90 Rd. i små sedlar. Till nästa post skall jag förbyta dem i en transport sd(?) och tillika med obligationen återsända. Jag har inga passande för momenten.

Kammarherren[1] mår väl. — Jag träffade honom nyss.

3.

[Stockholm den 23 mars.]

I går höll gr. Adlersparre sitt intåg framför 3,000 man af Västra arméen, hvilken just ej haft i afseende att möta ryssarne, emedan den till en del legat inquarterad 1 mihl från staden i flere dygn, under det bekymret varit här som högst för den påträngande ryska arméen, hvars ankomst till Grislehamn härstädes var bekant. Lyckligsaligt (!) för oss afböjdes detta åskväder genom fiendernes godvilliga benägenhet, sedan catastrophen var dem bekant. Glädjen i Stockholm var den högsta vid tidningen tisdagsaftonen om stilleståndet men bidrog kanske till någon icke omärkbar kallsinnighet vid V[estra] arméens intåg, den man misstänker mer hafva en inländsk än utländsk bestämmelse.

Intåget skedde kl. 12 från norra tullen, dit flere men ej många officerare af härvarande adjutanter sig till mötes begifvit, bland dem gulddragar brigadierens adjutant, en afdankad ostindje betjänt, benämnd Smedberg, som genast bortvistes af Adlersparre och utskrattades af gatpojkarne, som följde honom i en gränd, där han steg af hästen och inblandade sig bland folckhopen.

Tåget under det vanliga hurraropet af gatpojkarne, hvilka alt saluterades af Adlersparre, som tog det åt sig, geck förbi den gamla drottningens

[1] Möjligen Adolph Julius Cronstedt, son till landshöfding A. U. F. Cronstedt.

fönster, som altför väl kunnat undvikas. Med hvad känslor hon detta stoijet hörde, kan lätt dömas. På Skepsbron formerades paraden. Hertigen, åtföljd af exc. Klingsporre och gen. Adlercreutz samt en liten svite nedkom och hälsades af troupperne och folket af ett starkt hurra.

Adlersparre bemöttes mycket nådigt och med stab inviterades till hertigens bord, hvarest var grande concert i anseende till hertiginnans födelsedag. — Troupperne marcherade till Norra malmen och intogo sine anviste quarter. — Kl. 4 hade jag min cassern garnerad (!). — Kronprinsen viste sig gårdagen första gången i Stockholm men utan den stora train och dragonesablar, hvarmed han förr varit omgifven. — En förridare för hans 2 pars vagn, en cavailer och en page utgjorde hela ståten. Han for till hertiginnan att complimentera på födelsedagen. — Han var ej hos sin gamla farmor, som väl först bordt ske, men den damen är van att manqueras. Kanske är hon ej väl ansedd af unga hofvet, efter den kloka drottningen med sin vanliga omtanka fogar sig efter omständigheterna och söker menagera de magtägande. Åtminstone emottager unga drottningen icke änkedrottn[ingens] kammarherrar, som hvar dag å fru moderns vägnar efterfråga hennes hälsa, som är ingen fara med. Knät talas ej mer om. Hvar individu vet att omtala unga drottningens bittra och obetänkta utlåtelser om nation, hos hvilken dessa aldeles utsläcka det medlidande, som annars kunnat upvakna. Kungen har också infall, som utmärka ingen rörelse öfver begångna våldsamheter mot nationen, ehuru hans enda lecture är bibeln. — Med all respect bemötes han. Som han blott får ha utom kammartjenaren en huzar, nämnde han sjelf, hvilken han hälst åstundade. Man sökte honom i Stockholm och hade svårt få rätt på mannen. Hans hustru, under löije, svarade dem, som efterfrågade honom hos henne, att hon ej sett honom på ett år och vore lika nöjd att nånsin se honom. — Han söktes sen hos en mamselle, som under heta tårar förmälte, att han, som altid var så god och formerade hennes pennor och uträttade små commissioner intet varit hos henne på ett helt dygn. Änteligen anträffades han hos en gammal hoflaqueij, där han gömt sig, sedan han vid konungens arresterande synnerligen utmärkt sig till sin herres försvar. Han var den ende, som ville göra något dertill.

Bland drottningens hoffröknar var en dame högeligen bedröfvad första dagarne, när sådant var i modet på Haga. Beklagade sig också för läkaren morgon efter revolutionen, att hon hade en obeskriflig ömhet i pannan bara af gårdagens sorg. Lifmedicus fann dock, att ömheten kom af contusioner i huden af papillotter, hvartill kammarjungfrun i den allmänna förvirringen tagit kortpapper. Nu sedan modet är att vara tapper mot nationen, lär man intet mera irra sig om kort- och tryckpapper.

En besynnerlighet i går var den, att hvita armkläden voro för dagen aflagde. — I dag buros de åter vid den talrika levéen eller raporten hos hertigen.

Få se om alt framgent förhållandet blir så sagtmodigt som hitils mot de embetsmän, som varit i brädet. — Med hvar stund får man nya optäckter om anläggningarne den 13. och intet syftade på mindre än en förfärlig emueté (!) bland peupeln, som hade sig anvista åtskillige hus att plundra utom banquen. Den eller de, som kunnat ingå i så infernala complotter, borde

visst eloigneras ju förr dess häldre. De kasta sig blott åt en annan led (?) och äro lika tjenstfärdiga med sin malice. Nu väntas med otålighet keysarens svar på den officiella beskickningen. Är han i Åbo i anseende till landtdagen, kan svaret ej länge uteblifva. På Åland skall redan vara minister Alopæus och Prince de Coulencourt (!). — Troligen blir congressen därstädes och våra commissarier dit inviterade att emottaga propositionerne eller underrättelserne om Erfurtsarrangementen. Här finnas de, som äro så långt förutseende, att de anse det öpnade lånet till krigsrustningarne mindre anonceradt för att indrifva den ärforderliga summan än för att sen kunna skylla på bristande tillgångar, som föranlätit till ett ovilkorligt antagande af ryska fredsvilkoren. Emedlertid lära vissa personer hasta sig att med någon penningesumma relevera sin fallna credit. Grefve Hedemora tar väl litet af sin samlade discontskatt till detta behöfliga ändamål.

Riksens ständer, om de få sammanträda, lära få så öpna och tydliga propositioner, att deras gjöromål endast blifva att jaka och sen för altid oplösas. Deras sauvegardes väster ifrån blir troligen aflöst af någon talrikare arméecorps från öster. Aflöper dessa och flera ombyten utan motstånd och näpst derför, äro vi ganska lycklige. — Det passiva blir onekeligen det klokaste. Kungens manifest mot Adlersparren är ej att få, ehuru det varit flere exemplar utdelte åt avisprenumeranterne i Stockholm. — Baron Rosenblad hade mödan ospard att besörja om de öfriges confiscation par timmar efter sen han gaf sig högsta möda att intimidera bancofullmägtige och hota dem med militairisk execution.

Obligationen och intresset afgå med denna dagens post.

5.

[Stockholm den 8 maj 1809.]

För par dagar sedan rådde mycken ifver hos adeln att förmå de andra stånden deltaga med sig i complimenten åt Adlersparre för dess visade nit i den timade regementsförändringen. Han refuserade emottaga den endast af adeln, de andra stånden gjorde ingen svårighet dervid, sedan complimenten enligt deras önskan äfven skulle omfatta gen. Adlercreutz och excellensen Klingsporre. Den gick ock för sig lördagen, hvarpå stora riksdeputationen aftågade till hertigen kl. ½ 2. Ingen annan i k. familien upvagtades till mycken hugnad för den bedröfvade enkedrottningen. Kl. 2 hemkom baron Schwerin från Pettersburg och kl. 4 e. m. gref Rosen från Paris. Den förra inläts ej (i) Pettersburg eller till audience hos keysaren. Den sednare har haft en lång conference med Napoleon.

Från bägge tryta ej höflighetsbetygelser, och Napoleon lär meddelt vilkoren för freden. Dessa måtte vara mycket bestämda, emedan hertigen, som var mycket rörd (?) vid emottagandet af riksdeputationen, sen visat sig mycket ferme och misslynt med de särskilta deputationer, adeln och bondeståndet i går honom tillsände. — Orsaken för dessa var missnöjet mot den nya constitutionen, hvartill utkast lördagsaftonen officiellement tillställdes klubbarne. — Äfven farhågar man hertigens utropande till konung på rikssalen i morgon. —

Nu äro bekymren stälde endast därhän att få propositionerne till ständernes öfverläggande och alt bifall med acclamation förhindradt. Emot

ett sådant voteringssätt har en bonde redan ingifvit ett starkt memorial. Rosenblad och Håkanson anses förnämsta driffjädrarne till genomdrifvande af nya constitutionen. — Ingen åhörare får entrée på rikssalen. — Man börjar misstro sjelfva Adlersparren att göra sitt paquette, bäst han kan, och draga sig ur spelet.

Vinner oppositionen i morgon, hotar hertigen afsäga sig kronan. Troligen ärbjudes han (!) då åt prinsen af Holstein, enda sättet att hålla sig ryggen fri utifrån. K. familien skall afhämtas till Baden. Kungens afsäijelse för sig och son lär antagas tillräklig för deras excluderande. — Patrouiller af Västra arméen voro redan i natt förstärkte, men man vet ej egenteligen i hvad afsigt.

Sedan hertigen skickat till alla stånden sin proposition, har man börjat se litet klarare i planerne. Det är baron Rosenblad, som vill igen komma i brädet. Man hade straxt bort låta honom få hvila sig.

Borgarståndet kommer först i dag efter middagen att ventilera om propositionen. Möijligen kunna de många borgmästarna uträtta, att den går igenom.

6.

[Stockholm den 8 maj 1809.][1]

Jämte öfversändande af medföljande afskrift[2] bifogas några rader om händelserne i dag på riddarhuset. Med anledning af de omtalte deputationerne igår till hertigen medförde landtmarskjalken till ridderskapet ett hertigens bref, hvaruti förestäldes nyttan, att konungen först bestämdes, innan constisions(!)frågan afgjordes. Om kung G[ustaf] [Adolfs] abdication eller skiljande med sin famille från thronen var intet nämt. Ett lika bref hafver genom talemännen blifvit tillstält de öfrige stånden. Adeln afslog medelst stark acclamation propositionen. Constitution regleras, före troninnehafvarens utnämnande, som dessutom fordrar några vigtiga förutgående formaliteter.

Bondeståndet har blott tackat för communicationen utan att svara i saken; troligen gå de ej från första ståndets beslut. Deras sectér (kanske concipisten till hertigens bref) har förlorat sitt medhåll hos bönderne. Han har äfven infunnit sig i dag bland adeln, som väckt upmärksamhet. Troligen förekommer ej denna stora frågan i morgon.

Gref Lantingshusen(!) har begynt tala om riddarhusordningen men afbröts genom ett allmänt rop att utkastas genom fönstret. Meningen var dock riddarhusordningen, den grefven icke ville mycket försvara. Hvad förut är nämt om Adlersparre, tyckes flere förmärka.

Jag har haft äran i middag råka gref Carl hos gref Adolph, som jämte sin respects anmälan öfversänder inneliggande. Skrifver ej denna post, efter presidenten Tersmeden och gref Nils i sine bref meddela dagens händelser.

Friherrinnan Örnskiöld har lämnat detta timeliga mycket hastigt. Hennes syster sörjer henne mycket. Hon har ej något Broby, där hon kan skingra sin oro.

---

[1] Brefvet är tydligen skrifvet på eftermiddagen samma dag som föregående.

[2] Afskrift af Napoleons bref till hertig Carl, dat. d. 18 april 1809.

Okänd till landshöfding Cronstedt.

1.

[Stockholm] den 6 april [1809].

Omöijeligen kunde iag skrifva sista posten. Jag måste samla. C. von Otter var då kommen från Gripsholm. Af honom har jag berättelse om f. d. k:s lefnad. Han sofver och ligger till 11—12, 3, och en gång till 1/25 om dagarna. Äter ducktigt med en stor apetitsup, talar i mycket förtroende med Silfversparren och v. Otter om allt hvad passeradt och hela sin plan med resan, som var att stöta till Södra arméen och med den återtaga sin förlust; och då frågan blef om banqvens forcerande, sade han simplement: hvad skulle iag annat göra, ty penningar skulle iag hafva. 2:ne propositioner har han gordt(!), en att få drottn. till sig och den andra att få abdiquera straxt och resa ur landet före riksdagen. Båda äro afslagna. Han trodde, att det ej kunde sättas i fråga, att ej kronprintsen skulle straxt utropas till kung; men när de sade sig tvifla derom, gick han prompt från den idéen, och sadt sielf upp sin abdication, väl skrifven, helt simpel, utan all framtida prætention. Vill ej hafva någon styfver af landet, emedan [han] tror sig hafva pengar nog att lefva som particulier. Men hvar kan ej decideras; till Engeland ville han väl; men han kan ej språket och har der ej några bekanta. — Tyskland känner han, kan språket, har der bekanta: men det ligger så nära Frankrike. Ryssland vore väl ett land, der han kunde få lefva i fred och ro. Han har en indéchifrable caractere, talar om det framfarna såsom af obetydlighet. Påstår, att alldrig Finland kommer mera under Sveriget. Säger väl alldrig, att han styrdt illa; men beklagar sig, att han ej haft folck omkring sig, som sagdt honom så beskedligen saningen, som dessa göra. Är af en besynnerlig indifference och påstår, att han ifrån sin första ungdom haft en afsky för att emottaga kronan. Frågar ibland efter Ugglas och Ehrenheim som sin vän. Han gör ingenting annat än spasserar hela dagen och har på 3 veckor ej setadt mer än två gånger, utom då han äter. Kan ibland gå helt nära på vacktofficern, fixerar honom hela fjerndelstimmen utan att blincka och vänder sig med ett gapskratt ifrån honom. En hemlig journal hålles, hvaruti införes det mesta, som säges och passerar inom hans rum, dock honom ovetande. Han ville aldrig tro, att ryssarna voro på Åland, ty hans kloka anstalter der skulle nog hindra dem; men då de voro komne till Grisslehamn, blef han rädd och ville endteligen till Strömsholm.

Det påstås, att bisk[op] Waller gordt sig osynlig, sedan man uppsnappadt uppmaningsbref till allmogens resning, af honom skrefne. Hvad som passerar i Stockholm vet du lika väl som iag. Att fullkomlig enighet är emillan de högmögend^e, är en härlig sak. Önskeligit vore, om vi i stillhet med klokhet och nit för landet kunde ensamme få afgöra sakerna; men jag frucktar, det ej händer. Främmande komma säkert i spelet. Theras följder blir en ledsam punct. Du måste komma ned. — Många gamla komma från landsorterna af mina bekanta, som ej varit med på många år.

Grefve Carl Diedric Cronstedt till landshöfding Cronstedt.

1.

[Vesterås den 21:ste mars 1809.]

Söndagen d. 12:te på eftermiddagen samlades Westmanlands regemente i Vesterås för att enligt Tibells ordres afgå till Grisselhamnen. Om natten kom en courir ifrån Adlersparre med ordres att stanna; kl. 7 om morgon d. 13:e sattes poster utanför Bennet, Almgren, Eklund samt räntmästarn, och togs med detsamma ränteriet och kronomagazinet i besittning; vagter vid alla tullar utsattes äfven. D. 15:de på efftermiddagen kom en bataillon af Nerke och Vermlands regemente under Carl Cederströms befäl, och om afton kom Adlersparre sjelf med sine adjutanter. D. 16:de om morgon upskickades af borgmästarn medföljande proclamation tillika med H. K. H. hertigens kundgjörelse. Man läste på detta med all möjelig tranquilité utan minsta buller eller väsen, ehuru några 30 personer voro samlade i hvart gathörn, där proclamationerne voro upspikade. Middagstiden kom Värmlands fältjägare samt Nerke och Värmlands andra bataillon med regementets jägare, hvilka med hurra-rop och skrik passerade stan. En timme förut hade Vestmanlands regemente samt Cederströms bataillon tillika med 2:ne squadroner husarer (som dagen förut ankommit) äfven med hurra-rop afmarscherat. — Om afton kom en bataillon Dalregemente samt 3:dje Värmlands bataillon. D. 17:de ankom 2 esquadronor husarer, som medföljde canonerne, bestående af 4 st. 6 ℔ samt 2:ne haubizer. D. 18:de afgick Dalbataillon samt Värmlands 3:dje bataillon och d. 19:de afgjeck canonerne med 2 esquadroner husarer, som hela gatan skreko hurra &c. Nu är här blott quar tull-vagterne och vagt vid magazinet samt ränteriet, hvilket utgjöres af landtvärn. Utur ränteriet uttogs 24,000 rd. b:o. — Exelencen, Freytag, gubben Duwall &c tillbjödo sig att emottaga inquartering; och hade Freytag Adlersparre sjelf tillika med 20 man soldater. Skjutsningsbesväret för allmogen har varit ganska litet, emedan troupperne gådt och medhade tråsshästar för kanonerne och tråssvagnarne. — Hög-quarteret för denna arméen skall vara i Tible, dit Adlersparre reste i fredags; och säjs det, att intåget i Stockholm skall skje d. 23:dje. D. 15:de var assemblée och piquenique tillstäld af Vestmanlands officerscorps; men hr öfversten har ej visat sig under alt detta, utan förmeler historien, att han vändt om vid Nyqvarn, där han fått underrättelsen.

2.

Stockholm den 11:te may 1809.

Min nådige herr far!

Ordsaken, hvarföre jag ej med sista posten skref, var den, att jag viste, det president Tersmeden samt farbror Nils med dagens post underrättade min k. far om alt som skjett. Tisdagen samlades vi på riddarhuset kl. ½ 10 och gingo i kyrkan kl. 10, där biskop Rosenstein hölt en charmant predikan. Efter dess slut gingo vi upp i hertigens rum och sedan på rikssaln, där hela första classen af brist på rum feck stå under läcktarn. Hertigens tal var

vackert och berättelsen mycket väl skrifven. Talemännens hörde jag ej. — Igår samlades vi på riddarhuset kl. 1/2 11 och gingo kl. 11 på riks-saln. Där uplästes först Gustaf Adolfs egen afsägelse från svenska tronen, hvarefter baron Mannerhejm upstod och i ett skönt tal tollkade våra olyckor under denna *galnings* regering samt i kraft däraf upsade honom och alla hans arfvingar all rätt till svänska tronen. Slutel. vände han sig ikring till samtel. ständerne, säyande: Frie svänske män, gifven I mig härtill Edert bifall? Salfvor af Ja, blandade med hurrarop upfylde rummet, och bör man hafva sett detta sköna skådespel för att få ett rigtigt begrepp om den entusiasm, hvaraf alla lifvades. Om någon usling vågat upstå att emot baron Mannerhejms tal gjöra någon invändning, tror jag, att hans död skjett på stället. Ty sådan var allmänna rösten. Efter detta höll hertigen ett charmante tal, hvaruti han säger, det vi med skyndsamhet böra gjöra en ny constitution, hvilken han antager, så framt han därefter tror sig kunna regera. I annat fall ber han att få återgå till sitt lugn och där i stillhet få sluta sina dagar. — En tacksägelseadress kommer att afgå till herrtigen, som i förhand lämnar honom på nationens vägnar rättighet att sluta fred. — I morgon kl. 8 blifver plenum och electorsval. Jag har fått listor därpå af några kloka och hederliga karlar, och skall jag med omgående nämna, hvilka blifvit valde. Af hvart stånd blifver 6 ledamöter till constitutionsutskottet och således 3 af de andra. Dessa komma att väljas i morgon, på det constitution innom 8 dagar måtte vara färdig. — Officiel underrättelse är kommen, att Napoleon i spetsen för Renförbundets tropper i grund förstört Österrikes armée, som förlorat 30,000 man, 20 generaler, hvaribland 2:ne ärkehertigar, en mängd kanoner, flere magaziner &. Napoleon ärnar i början af junij vara i Wien, och då uphör Österrike at som stat existera. — Ett rykte förmäler, att en revolution skjett i Danmarck, samt att kungen blifvit mördad. — Farbror Nils skaffar sig i dessa dagar en fullmagt för att få sitta på riddarhuset, och tror jag, att han i dag fått en.

Jag ber om min compl. till faster Anna Beata och innesluter mig uti min hr fars grace samt framhärdar med djupaste vördnad.

Min nådige herr fars
lydigste son
C. D.

P. S. Paquetet med Carl XI:s dagbok &c har jag rigtigt bekommit.

Afskrift af en flygskrift, upphittad på Järntorget d. 12 mars, dagen före konungens arresterande.[1]

Med det 1808 slutade fälttåget har man genom konstiga operationer ock en förvånande missvård hunnit förstöra svänska armén, från staten afsöndra 1/3 af dess länder och i armod största(!) återstoden; för en ny armé brister folk, föda, kläder ock penningar. De styrandes hopp torde dock ännu engång lifvas genom tillgrepp af den förmögnes penning, bondens utsäde ock tiggarens trasor, men förnämligast af Englands bedrägliga löften och lysande

[1] Afskriften gjord af landshöfding Cronstedt.

metall. **Men med ett vidare vågat krigiskt företag lärer ock svänska folkets bana slutas. Fordom var svänska nationen frimodig, manlig och stolt; talade ock rådgjorde med värdighet om sitt väl ock sina angelägenheter vid de almänna riksmöten; nu är den trykt och försagd, lider ock med tålamod fördrager alla oförrätter och har förlorat all kiänsla af ära, af egit värde ock ändteligen nedfallit till slafvens lynne och liknöjdhet. Den kan utan kiänsla af blodsband afhända oss sina söner ock se dem säljas till galerslafvar åt Englands köpmän, och med en outgrundelig kiöld ärfara, huru de som sådana emottaga sitt hårda öde: antingen att falla under ryska våldet eller låta landet förvandlas till en colonie under Englands köpmän. Olyckeliga nation! Du är stängd från alla vänner, från all hielp och undsätning omgifven af fiender och bedragare, ledd och styrd af skurkar, kan du med din rätvisa men så olyckligt missledde konung endast beklagas — icke hielpas.**

Underättelser.

— Den 14 sept. afled professor Karl Warburg i en ålder af 66 år. Tyngdpunkten af hans verksamhetsfyllda lifsgärning faller inom litteraturhistoriens fält, och här är icke rätta platsen att bringa i erinring, hvad han där verkat. För historikern är hans namn, utom vid hans tillsammans med Schück utgifna stora verk öfver vår litteraturs historia, som alltid kommer att intaga en hedersplats i vår litteratur, närmast knutet till hans monografi öfver *Karl August Ehrensvärd* (1893) och framför allt till hans stora lefnadsteckning öfver *Johan Gabriel Richert* (2 bd., 1905), hvars betydelse på sin tid från olika synpunkter belystes i denna tidskrift. Äfven till den har han vid ett par tillfällen lämnat bidrag, bl. a. en uppsats om *Förbudet mot 1820 års »Talsällskap»* (årg. 1904, sidd. 31—64).

— Den 18 juli afled lektor J. F. Nyström. Född den 26 nov. 1855 i Härnösand, blef den aflidne 1875 student i Uppsala, promoverades 1884 till filosofie doktor och utnämndes samma år till docent i historia, hvilken docentur han fyra år senare utbytte mot den i statskunskap. 1890 utnämndes han till lektor i historia vid Uppsala högre allmänna läroverk, hvarifrån han 1902 transporterades till enahanda lektorat vid norra realläroverket i Stockholm. Åren 1892—1901 innehade han förordnande att upprätthålla undervisningen i geografi vid Uppsala universitet. Under de båda sista årtiondena af sitt lif tog han en mycket verksam del i det politiska och kommunala lifvet såsom riksdagsman, stadsfullmäktig och medlem af en rad kommittéer. Utom en mängd arbeten på statskunskapens och geografiens område — bl. a. bearbetningar af Sve-

delius' bekanta handbok i statskunskap, en *Handbok i Sveriges geografi* (1895), ett arbete om *Geografiens och de geografiska upptäckternas historia till början af 1800-talet* (1899) samt *Sveriges rike, handbok för svenska folket* (2 bd., 1900—1902) — har han under sin tidigare bana utgifvit ett par för sin tid värdefulla monografier på den ekonomiska historiens område: *De svenska ostindiska kompanierna* (1883, belönt med guldmedalj af Vetenskaps- och Vitterhetssamhället i Göteborg och intagen i dess handlingar, bd. 18) samt *Bidrag till svenska handelns och näringarnas historia under senare delen af 1700-talet* (ak. afh. 1884, belönad med Geijerska priset). I Historisk Tidskrift har han med utgångspunkt i Stråles bekanta monografi publicerat en uppsats om *Jonas Alströmer och hans verk* (årg. 1885, s. 1—20). Under medverkan af Styffe har han utgifvit de två band af Oxenstiernska brefväxlingen (Afd. 2, bd. 2 och 4) som innehålla Hugo Grotius' bref till rikskansleren — *Hugonis Grotii epistolæ ad Axelium Oxenstierna* (1889, 1891). En betydelsefull insats i det svenska bildningsarbetet är slutligen hans omfattande medarbetarskap i Nordisk Familjebok, särskildt dess andra upplaga, af hvars redaktionskommitté han till sin död var medlem.

— Till docent i historia vid Lunds universitet har utnämnts fil. dr. Sten Bonnesen.

— I den löpande årgången af *Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen* publicerar docenten G. Carlsson en uppsats om ett fynd i universitetsbiblioteket i Jena — *En stridsskrift af Berend von Melen mot Gustaf Vasa.* Tillvaron af en stridsskrift af den tyske kondottiären har förut varit känd genom en notis hos Messenius, återgifven af Warmholtz och närmare pröfvad af Klemming i ljuset af ett i riksarkivet förvaradt dokument från 1533, hvilket han anser vara självfva källan för uppgiften i Scondia illustrata. Genom en af Hildebrand i en i denna tidskrift (årg. 1901, s. 245—316) offentliggjord uppsats om »Gustaf Vasa och Berend von Melen» framdragen relation af den sistnämnde om hans mellanhafvanden med den svenske konungen fick man en aning om skriftens innehåll, och med stöd af de dittills obegagnade handlingarna från en 1537 mellan Melen och Gustaf Vasas sändebud i Köpenhamn förd rättegång kunde Hildebrand fastställa, att skriften nio eller tio år tidigare tryckts på sachsisk mark. Docenten Carlsson har nu efter fruktlösa efterforskningar på andra håll i Jenas universitetsbibliotek funnit ett exemplar af den så länge eftersökta skriften.

I sin uppsats lämnar förf. en detaljerad beskrifning på densamma. Ehuru den saknar tryckort och tryckår, kan den med fullkomlig säkerhet fastställas såsom utgången från Joseph Klugs officin i Wittenberg och tryckåret kan likaledes med visshet sättas till 1528. Däremot innehåller den icke, såsom Hildebrand med stöd af ett

manifest af Gustaf Vasa från 1546 förmodat, någon spebild af konungen.

Skriften anger sig själf såsom en svarsskrift mot ett manifest af Gustaf Vasa, efter hvad Hildebrand uppvisat identiskt med ett numera förloradt patent från 1525. Om detta tryckalsters hittills okända innehåll får man en god föreställning genom författarens referat af von Melens opus, som bemöter detsamma punkt för punkt. Det vidlyftiga referatet upptager ungefär en tredjedel af hela uppsatsen; i detsamma påpekas den på vissa punkter fullständiga öfverensstämmelsen mellan den tryckta skriften och den ofvannämnda, af Hildebrand begagnade otryckta relationen.

En analys af skriftens innehåll ger vid handen, att von Melen därmed icke enbart, kanske icke ens i första rummet afsett att försvara sig mot konungens anklagelser och att i möjligaste mån skandalisera honom, särskildt framställa honom såsom tyskhatare ex professo, utan att ett af de verkliga hufvudsyftena varit att vinna förtroende hos Kristian II och hans vänner. Ett ytterligare motiv vill förf. se i önskan att bana väg för en tilltänkt väpnad aktion mot konungen; detta framgår både af de smekande tonfall, hvarmed de svenska bönderna och grefven af Hoya omtalas, och af maningarna till hansestäderna, särskildt deras demokratiska element, att undandraga Gustaf Vasa sitt stöd.

Till belysning af dessa olika motiv lämnar förf. en teckning af von Melens verksamhet i Tyskland vid tiden före skriftens tillkomst. Han skildrar där hans stämplingar med Sören Norrby 1526 och hans försök att såväl då som senare ånyo närma sig Kristian II, hvars betrodde vapendragare han 1527 blef. Genom förbundet med konungen ville han skaffa sig möjlighet att återvinna den egendom Gustaf Vasa fråntagit honom. För dessa planer var läget under förra hälften af 1528 mycket gynnsamt. Detta bildar bakgrunden för von Melens stridsskrift och förklarar vissa af dess ofvan påpekade tendenser.

Hvad angår den Melenska stridsskriftens källvärde, kommer förf. efter en diskussion af de olika detaljerna till det slut, att den »i den mån vi nu kunna bedöma, är en blandning af tendentiösa lögner och mer eller mindre förvanskade sanningar, där emellertid den historiska kritiken kan utleta ett och annat af värde för kännedomen om Gustaf Vasas tidigare regeringsår.»

Till sist behandlas de åtgärder, som från Gustaf Vasas sida vidtogos i anledning af den Melenska pamfletten; särskilt analyseras tvenne i Riksarkivet förvarade odaterade vederläggningar af densamma, af hvilka förf. vill hänföra den ena till 1529, den andra till 1533 eller i hvarje fall till tiden före 1534.

Den intressanta undersökningen prydes af facsimilerade afbildningar af den Melenska libellens titelblad.

— I den i ett föregående häfte uppmärksammade uppsatsen om *Förräderipunkten i Nils Bielkes process 1704—1705* ställde

Wittrock i utsikt en specialundersökning om Bielkes brandenburgska underhandling. Detta löfte har nu infriats genom en i Karolinska förbundets årsbok för 1918 införd uppsats med titeln *Nils Bielkes underhandling i Brandenburg 1696*. Efter att inledningsvis ha framhållit, att »försöket att af förnyandet af 1686 års formella vänskaps- och försvarsförbund göra ett verkligt närmande» tydligen utgått från den ledande brandenburgske statsmannen Eberhard Danckelman och i Nils Bielke funnit en verksam befordrare, lämnar förf. en detaljerad redogörelse för de mellan dem förda underhandlingarnas förlopp. Dessa rörde utom naturligtvis själfva förnyandet af 1696 års fördrag dels vissa gränstvister, som redan tidigare behandlats af en blandad svensk-brandenburgsk kommission, dels vissa holsteinska ärenden, i det kurfursten bl. a. erbjöd sin garanti för Holsteins säkerhet och rättigheter gentemot nya danska anslag. Till betydande del blir denna redogörelse en skildring af motsättningen mellan de politiska system, som företräddes af Bielke, hvars synpunkter i rådet förfäktades af Nils Gyldenstolpe, och kanslipresidenten Bengt Oxenstierna. I sin slutanalys gör Wittrock gällande, att både Bielke och Oxenstierna, vissa personliga motiv till trots, i sitt ståndpunktstagande leddes af afgörande sakliga motiv. Därvidlag betingades motsättningen dem emellan af deras olika uppskattning af möjligheterna för ett verkligt, mera djupgående samförstånd mellan de båda kontrahenterna: Oxenstierna företräder där den misstroget skeptiska ståndpunkten gentemot Bielkes mera tillitsfulla optimism. Danckelman leddes enligt förf:s mening af verklig önskan om samförstånd, motiverad af hans respekt för den svenska stormakten och hans blick för gemensamma protestantiska och nordeuropeiska intressen. Karl XI:s egen politik präglas af hans vanliga motvilja mot att ens såsom bytesmedel i en politisk uppgörelse pruta någonting på den svenska kronans rättigheter, äfven de i verkligheten obetydliga eller rent betydelselösa. I sina slutord framhåller förf., att det försök Bielke ville företa knappast erbjöd utsikter till stora och säkra vinster för en lång framtid, men dock väl låter försvara sig. »Danckelman och Bielke», så sammanfattar han sin ståndpunkt, »arbetade i själfva verket för ett närmande af tillfällig art, som icke kunde undanrödja en stark sannolikhet för senare förnyade konflikter, men detta hindrar icke, att ett dylikt samförstånd dock i sin tid och för sin begränsade uppgift kunde vara värdt att vinna».

— Af *Karl Johans Förbundets Handlingar* har en ny volym utkommit, omfattande fyraårsperioden 1915—1918 (Uppsala 1918; 105 sid.; pr. 4 kr.). Den inledes med en af sekreteraren, docenten G. Jacobsson författad redogörelse för förbundets verksamhet under det angifna tidsrummet. Till denna redogörelse äro såsom bilagor fogade dels tvenne tal af professor S. J. Boëthius och landshöfding Hj. L. Hammarskjöld vid förbundets högtidsmiddagar 1916 och 1918, dels trenne vid dess hög-

tidssammankomster 1917 och 1918 hållna föredrag. Det första af dem, hållet af f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, bär titeln *Om Karl Johans beröring med Uppsala universitet och besök i Uppsala.* Förf. skildrar där med anförande af en mängd roande och karakteristiska detaljer konungens fyra besök i Uppsala 1811, 1819, 1834 och 1837. Utförligt dröjer han, som naturligt är, vid hans insats i lösningen af universitetsbibliotekets byggnadsfråga: det lyckliga valet af plats för »Carolina rediviva» är konungens eget. Mera i förbigående beröres Karl Johans förhållande till Geijer och hans behandling af ett par omstridda och på sin tid ryktbara utnämningsfrågor: tillsättandet af græcæ linguæ professuren efter J. O. Höijer och den filosofiska professuren efter Grubbe. Det andra af föredragen, hållet af docenten G. Jacobsson, ger en framställning af *Karl Johans tronbestigning 1818*, grundad hufvudsakligen på riksdagsprotokollen och samtida tidningar. Särskildt skildras de universitetshögtidligheter, som i samband därmed ägde rum. Det tredje föredraget slutligen utgöres af en af E. O. Löfgren författad öfversikt öfver den viktigaste nyare litteraturen om *Karl Johan i Tyskland t. o. m. slaget vid Leipzig.* Förf. redogör där för uppfattningen i Klaebers, Friederichs, Ulmanns, Clasons, Delbrücks och v. Pflugk-Harttungs bekanta undersökningar. Särskild uppmärksamhet ägnas de spörsmål, som anknyta till den med mötet i Trachenberg förknippade fälttågsplanen (jfr denna tidskrift 1915, sid. 110), 1813 års höstfälttåg och slaget vid Leipzig.

— De tyngst vägande bidragen i det senaste häftet af *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift* (n:is 29—30, hvarmed tredje bandet afslutas) ligga på det konsthistoriska området. Där återgifvas icke mindre än fyra rikt illustrerade undersökningar rörande Västergötlands äldre kyrkor och deras skulpturala utsmyckning (den utförligaste gällande *Västergötlands sandstenskyrkor, en typologi och datering*, en annan *Studier till Skara domkyrkas äldsta byggnadshistoria*) af d:r Ernst Fischer, hvari särskildt uppmärksammas det engelska inflytandet under slutet af 1000- och förra hälften af 1100-talet; i stor utsträckning har härvid kommit till användning det för den (delvis af författaren utgifna) pågående stora inventariepublikationen *Sveriges kyrkor* insamlade materialet. Af lektor Fridolf Ödberg, den för två år sedan aflidne nitiske västgötaforskaren, föreningens skattmästare, redaktör och intendent — åt hvars minne ett par artiklar i häftet äro ägnade, bl. a. en förteckning öfver *Skrifter utgifna af Fridolf Ödberg* af I. Wilcke — föreligger en posthum uppsats *Om riksrådet friherre Jöran Gera, den siste Geran (1520—1588).*

(*H. B—n.*)

— I det sist utkomna tjuguandra bandet af *Numismatiska meddelanden* (Stockholm 1918; 201 sid.; pr. 8 kr.) ha under hufvudrubriken *Sveriges mynt 1449—1917* sammanförts de viktiga, till

sin hufvudbeståndsdel tabellariska bidrag till vår mynthistoria, som meddelats i myntdirektören K. A. Wallroths ämbetsberättelser för åren 1911—1913, 1915—1917. Såsom bilaga aftryckes sist i bandet en i myntverkets arkiv förvarad, förmodligen strax efter 1720 tillkommen »under dån ödmiuk relation om myntet», hvars författare utgifvaren icke lyckats uppspåra.

— Ur sjätte häftet af *Svensk Tidskrift* är att anteckna en uppsats af professor E. Heckscher om *Naturahushållning.* I anknytning till J. A. Almquists i denna tidskrift anmälda grundläggande arbete om den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 ges där mot bakgrunden af allmänna europeiska förhållanden en synnerligen intressant analys af det på naturahushållningen fotade förvaltningssystem, som med stark hand grundlades af Gustaf Vasa och som besuttit sådan fasthet, att dess sista utlöpare, indelningsverket, först utmönstrades genom 1901 års härordning.

— Dansk *Historisk Tidsskrift* har nu — i nytt format och i öfrigt ny typografisk utstyrsel — begynt sin nionde serie under redaktion af professor E. Arup. Äfven uppställningen har ändrats: årligen utgifvas tvenne häften innehållande originaluppsatser, vidlyftigare anmälningar, som ha uppsatsens form, äfvensom öfversikter af den utländska forskningens framsteg. Omnämnandet af den nyaste litteraturen öfver Danmarks historia har tillsammans med årsbibliografien hänvisats till särskilda häften, och redaktionen ställer i utsikt en utvidgning af denna recensionsafdelning. Den nya seriens första häfte innehåller tvenne originaluppsatser: en af Th. B. Bang författad studie öfver *Kronens Mageskifter under Frederik 2.* (jfr en i »Historisk Tidskrift för Skåneland» publicerad uppsats af samme författare om *Frederik II:s skaanske Godspolitik*), samt en redogörelse för Danmarks handelstraktater med Spanien. Denna redogörelse sönderfaller i tvenne afdelningar: en afhandling om *De ældre Traktatforhandlinger* af arkivarien i utrikesministeriet F. Le Sage de Fontenay och en — i memoarform affattad — framställning af tillkomsten af Danmarks ännu gällande traktat med Spanien af 4 juli 1893, författad af den danske underhandlaren, den ännu lefvande framstående diplomaten J. Hegermann-Lindencrone, under åren 1889—1897 dansk minister i Stockholm. Häftet afslutas med en utförlig och synnerligen instruktiv uppsats af Aage Friis om »*Under Junigrundloven*» *og dens Forfatter.* Här lämnas mot bakgrunden af några allmänna reflektioner om modern dansk häfdaforskning en redogörelse för tillkomsten af Neergaards stora verk och dess källor tillika med en kritisk analys af författarens metod. Af det nya häftet får man ett lifligt intryck af den energi med hvilken den danska historieforskningen på den senaste tiden gripit sig an med Danmarks moderna historia, och den liberalitet, hvarmed danska vederbörande ställt i tiden jämförelsevis mycket närliggande material till förfogande. På detta område stå vi gifvetvis ännu tillbaka, om ock under de senaste åren företeelser framträdt, som synas häntyda

på en ändring till det bättre. Genom den diplomatiska korrespondensens öfverflyttning från utrikesdepartementets arkiv till riksarkivet för tiden ända fram till 1860 har ett betydande aktmaterial blifvit lättare tillgängligt. Äfvenså torde möjligheter alltmera yppa sig att begagna en del i enskildt förvar befintliga papper; innehafvaren af den stora Manderströmska samlingen, generaldirektör Lagerheim har därvid, som å annat ställe i detta häfte utförligare framhålles, gifvit ett efterföljansvärdt exempel. Det vore att önska, att forskningen ville i vidsträckt mån nyttja dessa nyvunna möjligheter för att skrida till en vetenskaplig bearbetning äfven af det sista seklets svenska historia. Arbetsfältet är mera gifvande än man vid första påseende måhända vore benägen att tro.

— I den af Lunds universitet till dess tvåhundrafemtioårsjubileum utgifna festskriften har professor Arthur Stille offentliggjort en omfattande studie öfver *De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570* (114 sid.; pr. 3,50 kr.). Undersökningen afser, såsom förf. i sitt företal framhåller, icke att ge en i enskildheter gående, uttömmande framställning af sjuårskrigets historia, utan afsikten har varit att »söka vinna klarhet öfver och därefter påvisa de vid krigföringen ledande idéerna, sådana dessa, betingade af den politiska och militära situationens kraf och af de handlande personernas läggning, te sig i sammanhanget mellan rörelser och fakta». Då vi i väsentlig grad sakna uttalanden eller redogörelser från de handlande och ledande personligheterna själfva rörande de bevekelsegrunder och syften, som bestämt deras handlingar, är, som förf. framhåller, forskaren berättigad, att icke säga hänvisad att af själfva sammanhanget söka hjälp vid utsofrandet och framläggandet af de idéer, som kunnat vara de ledande och bestämmande för de handlande personerna. Vid ett förfaringssätt sådant som det antydda rör man sig naturligtvis i vidsträckt mån på hypotesernas område och kommer ofta ej öfver sannolikheternas eller möjligheternas gräns, men historieforskningen har, trots materialets beskaffenhet, ingen förpliktelse att enbart inskränka sig till en naken exposé af kanske sinsemellan ej sammanhängande fakta och f. ö. till ett non liquet.

Grundtanken i den Stilleska undersökningen är den, att sjuårskriget utgör en den svenska statens självbevarelsestrid, ett försvarskrig mot den dansk-norska omfattning, som framgick ur det politiska och militärgeografiska läget, och som äfven i fredstid i sig inneslöt ett offensivt moment. Analysen af de olika krigsrörelserna ger vid handen, att konung Erik haft öppen blick för den numera självklara satsen, att »en fruktbärande defensiv måste förenas med offensiv», och att han med stor lifaktighet och målmedveten energi riktat sina anfall till genombrytning af den fientliga linjen (t. ex. 1565) eller till omfattning af densamma på flyglarna (t. ex. 1564). Det strategiska initiativet är gemenligen på den svenska sidan, och de ansträngningar som göras och de resultat, som vinnas vid krigsrustningarna, äro öfverraskande stora.

Svagheten på den svenska sidan låg dels i de dåliga operationsbaserna för offensiverna mot de danska landskapen östansunds, dels i den ringa duglighet, som genomgående utmärker de befälhafvare, som fingo krigsplanernas utförande sig anförtrodt — danskarne åter hade i Rantzau en härförare af rang. En olycklig omständighet var ock, att de vid krigets början ouppgjorda mellanhafvandena med hertig Johan gjorde det omöjligt för Erik att behörigen försvara Älfsborg och därigenom hindra, att den fientliga linjen genast slöt sig vid vår västra gräns.

Freden i Stettin innebar, att ingendera af parterna vunnit en afgjord seger. Sverige hade ej förmått bryta den dansk-norska inringningskedjan, men lika litet hade Danmark kunnat begagna de betingelser det politiskt-geografiska läget erbjöd att nå bestämdt öfvervälde i Norden och i Östersjöbäckenet. »Ett visst i hufvudsak af utmattning framkalladt, labilt jämviktsläge inträdde efter den väldiga kraftmätningen.» I sina slutord framhåller förf., att Sverige lyckades bryta Danmarks makt först sedan det vunnit en operationsbas på kontinenten och därmed möjliggjort en strategisk omfattning. Vägen till Brömsebro och Roskilde gick, kan man sålunda säga, i självfva verket öfver Holstein.

Ofvan har gifvits en kort sammanfattning af den Stilleska undersökningens allmänna resultat, som ju innebär en vidtgående omvärdering af Erik XIV:s kungagärning såsom öfverste krigsherre. Bevisföringen för dessa resultat lämnas genom en ingående analys af de sju krigsårens militära företag, därvid förf. söker att med hjälp af på grundval af tillgängligt material konstaterade fakta äfvensom genom studier af de topografiska förhållandena klargöra, hvad krigsrörelserna å ömse sidor verkligen afsett och inneburit. Förutsättningen för hela undersökningen är naturligtvis ytterst den, att till grund för de ledande personernas åtgärder i första hand måste antagas ligga vissa mer eller mindre klart och skarpt fattade syften, och att man först sedan en dylik förklaring försökts och af ett eller annat skäl måst uteslutas, bör taga sin tillflykt till sådana förklaringsgrunder som psykiska defekter, meningslösa nycker eller rena tillfälligheter. Från den angifna utgångspunkten har Stille i sin undersökning, frånsedt den nya totalvyn, äfven i enskildheterna vunnit intressanta resultat. De talrika härjningstågen, hvilka i äldre framställningar te sig som utslag af ett plan- och ändamålslöst barbari, synas vinna en sannolik förklaring såsom afsiktliga försök att förstöra motståndarens operationsbaser; fältslag, hvilka såsom t. ex. det vid Axtorna bruka uppfattas såsom afgörande eller förkrossande nederlag, visa sig i själfva verket vara för utgången i det hela mindre betydelsefulla taktiska motgångar; och klart framstår på de olika punkterna sammanhanget mellan krigsrörelserna och operationsområdenas militärgeografiska förhållanden. Det stränga genomförandet af sistnämnda synpunkt synes här som i andra arbeten vara en af den Stilleska forskningens största förtjänster. Af andra författares krigsskildringar

har man stundom det intryck, att de alldeles bortse från härledares och truppers beroende af krigsområdenas beskaffenhet.

Med tillfredsställelse har man, såsom af ofvanstående framgår, att hälsa detta nya krigshistoriska bidrag af Stilles hand. Det vore önskvärdt, att äfven andra delar af vår äldre krigshistoria gjordes till föremål för kritisk behandling från ofvan angifna och andra krigshistoriska synpunkter.

— I en volym med den alltför omfattande titeln *Storhetstidens gryning* (Stockholm, Hugo Geber 1918; 187 sid.; pr. 7 kr.) har d:r Nils Ahnlund sammanfört sex essayer behandlande »gestalter och händelser» från hertig Karls och Gustaf II Adolfs tid. Delvis ha dessa historiska skisser varit förut publicerade. Den vidlyftigaste och värdefullaste *Krigare, diplomat och statsfånge*, som behandlar den baltiske kondottiären Volmar Farensbachs växlingsrika lefnadssaga, har i väsentligen samma gestalt stått att läsa i förra årgången af »Personhistorisk tidskrift» och uppmärksammades på sin tid här (se ofvan sid. 65). I sin ursprungliga form publicerad på samma ställe (årg. 1913) är också uppsatsen *Rikskanslerns släkt och ungdom*, ehuru den nu framträder i betydligt utvidgad och omarbetad form. Vid undersökningens första framträdande påpekades i denna tidskrift (årg. 1913, sidd. 329, 330), att den i afsevärd grad beriktigade och utfyllde vår kännedom om Axel Oxenstiernas utbildningsår. Åtskilliga gamla traditioner utmönstrades eller reducerades; så den gamla uppgiften, att de båda bröderna Oxenstierna under sin resa besökt de tyska furstehofven, liksom att Isak Rothovius varit deras lärare. På grundval af en i Palmskiöldska samlingen befintlig berättelse af Gabriel Oxenstierna lämnas en liflig skildring af deras »peregrination». Värdefulla äro ock de sammanställningar förf. lyckats göra rörande den blifvande rikskanslerens studier, hvilka i väsentlig grad hade teologisk karaktär — i Wittenberg disputerade han sålunda ej mindre än fyra gånger öfver teologiska ämnen. Af det till dels spröda och mosaikartade materialet — universitetsmatriklar, gratulationsverser, disputationer m. m. — har förf. lyckats åstadkomma en synnerligen fängslande och lärorik bild af den utbildning, som bestods unga ädlingar vid öfvergången mellan femtonde och sextonde seklet. Samlingens första uppsats *Hertig Karls andra äktenskapshandel* har i mindre utförd form varit (under titeln »En furstlig brudfärd 1592») offentliggjord i »Ord och bild» (1917). Dess främsta intresse ligger i de skildringar af svenska förhållanden 1592, som förf. återger efter de berättelser, som finnas bevarade efter tvenne tyska deltagare i bröllopshögtidligheterna i Nyköping nämnda år. Den ena, författad af den heidelbergska kanslisten Mikael Heberer von Bretten, har redan 1610 offentliggjorts i »Aegyptiaca servitus»; den andra, enligt författarens mening möjligen härrörande från den holsteinske kansleren Gerhard Stedingk, finnes bevarad i Gottorpsarkivet i Köpenhamn. Den synes af referatet att döma väl värd ett offentliggörande. En fjärde af samlingens uppsatser, *Le soldat Suédois*, har i det

kortfattade utkastets form förelegat i en tidningsartikel (Sv. Dagbladet den 7 nov. 1915). Förf. uppvisar här, att det i Genève 1633 utkomna arbetet med ofvannämnda namn, sedermera omtryckt i en rad upplagor på franska, italienska och holländska och härrörande från Genèveprofessorn Fredrik Spanheim, tillkommit under medverkan af en bland dåtidens mera betydande svenska diplomater K. L. Rasche. Särskildt göres på plausibla grunder gällande, att den i flera afseende märkliga Gustaf-Adolfskarakteristik, hvarmed arbetet afslutas och som i sammandrag återgifves, flutit ur Rasches eleganta penna. Uppsatsen ger därbredvid en raskt skisserad teckning af den tysk-svenska diplomatens lefnadsbana. Samlingens sista uppsats *Der Löwe aus der Mitternacht* sammanställer mot bakgrunden af en sammanträngd karakteristik af hjältekonungen, sådan hans bild ter sig för den moderna uppfattningen, en rad visioner och profetior, som för den tyska folkfantasien förebådade hans ingripande i det trettiåriga kriget och som föranledde en man af Wallensteins vidskepliga läggning att i sina astrologiska grubblerier sysselsätta sig med hans öde, redan innan deras klingor korsats på slagfälten. Dessa uppgifter rörande de apokalyptiska föreställningarna om Gustaf Adolf åren före hans ingripande i Tyskland ha till större delen hopsamlats ur rapporter från dåtida svenska diplomater, hvilka frapperats af stämningarnas intesiva styrka. Den ofvannämnde Rasche skrifver sålunda hem (maj 1628), att befolkningen betraktade konungen «comme estant le Lyon Septentrionale et nul aultre pour défendre l'Église de Dieu contre les persecutans». För de om Wallensteins astrologiska kombinationer meddelade uppgifterna har materialet i främsta rummet hemtats ur Hallwichs bekanta Wallensteinpublikationer. Uppsatsen utgör ett värdefullt bidrag till det ännu rätt ofullständigt utforskade kapitlet om profetiornas och de apokalyptiska föreställningarnas roll i utvecklingen. Den obetydligaste af uppsatserna, *Regementsskrivarens irrfärder*, skildrar efter hans egen i fängelset författade »reseberättelse» en afdankad kansliämbetsman Erik Mårtenssons vagabonderande i Östersjöprovinserna, Danmark och Sverige åren 1621—23, sedan han uppenbarligen på grund af sin vana att blicka för djupt i ölstånkan lämnat sin befattning som regementsskrifvare hos den till polska kriget beordrade öfverste Samuel Cobron.

Den föreliggande samlingen lämnar som synes värdefulla bidrag till kännedomen om miljön och förutsättningarna för Sveriges största insats i världsutvecklingen. Författarens ingående förtrogenhet med den tid han skildrar framträder på hvarje sida; hans lediga stil och den vårdade utstyrseln göra boken till en angenäm läsning.

— Af *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling* föreligger åter ett nytt band — förra afdelningens sjätte — innehållande kanslerns bref från året 1631 (Stockholm, Norstedt

1918; XII + 664 sid.; pr. 18 kr.) och liksom de båda närmast föregående redigeradt af förste arkivarien dr. H. Brulin.

De viktigaste af de i denna del aftryckta aktstyckena äro, liksom i den närmast föregående, brefven till konungen, i det närmaste fullständigt bevarade, åtskilliga äfven i koncept. Särskildt från början af året (4—17 jan.) föreligger en hel rad af utomordentligt betydelsefulla betänkanden öfver viktiga diplomatiska och ekonomiska frågor. Brefven till konungen utgöra mer än en fjärdedel af alla i bandet meddelade. Af stor betydelse äro ock de bevarade brefven till Lars Grubbe, rådet, kammaren, pfalzgrefven Johan Casimir, brodern Gabriel Gustafsson Oxenstierna, mågen Gustaf Horn, Aert Spierinck m. fl. Däremot finnes för året 1631 icke bevaradt något generalguvernörsregistratur.

Under större delen af året dröjde Oxenstierna kvar i det svenska Preussen; först d. 26 nov. kunde han på konungens kallelse lämna Elbing för att öfvertaga nya och än mer betydelsefulla uppgifter i Tyskland; vid årsskiftet 1631/32 beger han sig från Stettin till det inre af Tyskland för att möta konungen.

Lejonparten af det i bandet meddelade brefmaterialet har också afseende på de delvis i samband med hans preussiska generalguvernörsämbete stående ekonomiska frågorna: den i hans händer anförtrodda direktionen af spannmålshandeln och förvaltningen af Östersjölicenterna, båda tillhörande den dåvarande kronan Sveriges hufvudinkomsttitlar. Framställningar beträffande dessa frågor intaga i brefven till konungen liksom till rådet och kammaren ett stort utrymme; särskildt omnämnande förtjänar det stora betänkandet om spannmålshandeln, dagtecknadt Elbing d. 4 jan. 1631. Därtill sluta sig vidlyftiga instruktioner för Aert Spierinck i hans egenskap af kronans spannmålshandlare och licentförvaltare i Livland, Estland och Ingermanland, för Henrik Reysser såsom kronans spannmålshandlare i Sverige, vidare licentordningar m. m. Äfven rörande kanslerns myntpolitiska planer finnas viktiga dokument; så en framställning till konungen rörande prägling af mindre skiljemynt af silfver och ett kontrakt med tvenne myntmästare i det svenska Preussen. Missräkningarna beträffande spannmålshandelns och licenternas afkastning beredde både kanslern och hans konungslige herre svåra bekymmer; af vissa bland Oxenstiernas bref framgår, att han ej blott tillskref dem ogynnsamma sjöfartsförhållanden och oberäknade förvecklingar på spannmålsmarknaden utan afsiktligt motstånd från Johan Skyttes och hans medhjälpares sida.

De diplomatiska förhållandena utgöra naturligtvis också ett i korrespondensen ständigt återkommande ämne. I brefven till konungen lämnar kanslärn oupphörligt redogörelser för pågående förhandlingar, från utlandet ingångna underrättelser m. m. eller ger sitt utlåtande rörande förhållandet till den ena eller andra makten (Danmark, Ryssland, Polen), afslutade eller erbjudna fördrag m. m. Mestadels afhandlas förhållandet till Preussens omedelbara grannar eller Östeuropas stater öfver hufvud: fördelarna af ett nytt polskt-ryskt krig,

fredsförhandlingarna med Polen, förvecklingar med Danzig i anledning af dess klädesstämpelprivilegium och monopol på spannmålshandeln i Polen, Roussels mission till Ryssland och Polen och Strasburgks till Siebenbürgen och Turkiet. Ofta återkomma ock förvecklingarna med England och generalstaterna med anledning af tulluppbörden i de preussiska hamnstäderna. I början af året finner man kanslern i samband med polska riksdagen söka anknytning till en hel rad polska stormän.

Rörande Preussens förvaltning innehåller det föreliggande bandet mindre än de föregående, beroende på att som nämndt intet generalguvernörsarkiv bevarats. Att anteckna äro ett förslag till instruktion för viceguvernören i svenska Preussen, en rättegångsordning för soldater och borgare i Elbing och en kvarter- och garnisonsordning i svenska Preussen.

Bland de som vanligt fåtaliga bref, som belysa kanslerns egna personliga förhållanden, märkes först och främst det storslagna, tidigare i utdrag tryckta »handbrefvet» till konungen d. 17 jan. 1631, utgörande svar på dennes bref den 4 dec. föregående år, äfvensom brefven till Gustaf Horn med anledning af hans makas, kanslerns dotter Christinas död.

Redaktionen är ombesörjd med utgifvarens vanliga omsorg och precision. Registret är ypperligt.

— I den af Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala utgifna skriftserien (21: 1) har professor Helge Almquist publicerat ett omfångsrikt arbete om *Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—1714* (Uppsala 1918; LII + 397 sid.; pr. 20 kr.).

— Det *Minne af Carl Reinhold Berch*, som Henrik Schück tecknat i tjuguåttonde delen af Svenska Akademiens Handlingar (Stockholm, Norstedt 1917, sid. 45—368), erbjuder vida mer af intresse än blott och bart en biografi öfver den redbare, lärde och mångsidigt litterärt intresserade frihetstidsnumismatikern. Förf., som själf förklarar sig i miljöskildringen se hufvudintresset i sin uppgift, har tydligen med glädje begagnat tillfället att med användning af sin lärdoms rika tillgångar ge en fyllig teckning af de många olika sidor af sjuttonhundratalets kulturlif, med hvilka Berch kom i beröring, hvarvid emellertid dennes egen person ingalunda träder i skuggan, bl. a. tack vare hans självbiografiska anteckningar, hvilka Schück tidigare publicerat efter den i Uppsala universitetsbibliotek befintliga handskriften (som installationsprogram, Uppsala 1916), och andra bevarade spår af hans fina och lifliga penna. Skol- och universitetsväsendet, de inre förhållandena i administrationens, vetenskapens och äfven den begynnande journalistikens världar, frihetstidens allt annat än uppbyggliga befordringspolitik, de under utrikes resor iakttagna förhållandena i främmande länder — särskildt Ryssland, hvarom han författade en reserelation (i handskrift i kungl. biblioteket), och Frankrike, där han någon tid

vistades som kommissionssekreterare — och framför allt antikvitetsarkivet, som han under tjugusju år såsom sekreterare förestod, dess organisation, personal och arbetsprestationer, allt detta jämte åtskilligt annat framträder här i konkret gestalt. Därigenom blir, hvilket man ju icke a priori har rätt att vänta, den i den akademiska publikationens högtidliga serie tyvärr alltför väl gömda minnesteckningen en verkligt populärvetenskaplig läsning.

(*H. B—n.*)

— Bland »Skrifter utgifna af Handelshögskolan» har professor Eli Heckscher publicerat en studie öfver *Kontinentalsystemet. Den stora handelsspärrningen för hundra år sedan* (Stockholm, Norstedt 1918; IV + 272 sid.; pr. 9 kr.). Vi hoppas i ett följande häfte kunna lämna en redogörelse för det intressanta arbetet.

— Af *Biografiskt lexikon* utgifvet af B. Boëthius föreligger nu tredje häftet (Stockholm, Albert Bonnier 1918; sid. 321—480; pr. 7 kr.). Det största intresset bland där införda biografier är knutet till S. J. Boëthius' sympatiska teckning af Oscar Alin, delvis grundad på otryckt material — förf:s egna dagboksanteckningar från 1890-talets riksdagar. Bland öfriga biografier må särskildt nämnas C. F. Akrells af Ludvig Munthe samt E. A. Almquists af sonsonen Joh. Ax. Almquist. På det nya häftets sista sidor påbörjas teckningen af C. J. L. Almquist.

— I det arbete om *Göteborgs donatorer från äldre tid intill våra dagar. Biografiska skildringar* (Göteborg, Zachrisson; 130 + 7, 131 + 4, 136 + 4 sid.; pris resp. 3, 3, 3,50 kr.), hvaraf första häftet utkom 1911 och det tredje 1916, har öfverstelöjtnant Hugo Fröding i anslutning till den officiella publikationen »Handlingar rörande donationer i Göteborg» gifvit en serie små biografier af stadens välgörare. Skildringarna, som väsentligen ha lokalhistoriskt intresse, gifva liffulla porträtt af en hel rad mer eller mindre kända Göteborgsgestalter. Af biografierna i det sist utkomna häftet torde framställningen af den betydande köpmannen och starkt svärmiskt religiöse Jonas Kjellberg vara den främsta. I öfrigt förefinnas där t. ex. äfven biografier af köpmän som S. Arfvidson och C. F. Kjellberg, af biskopen C. F. Wingård och läkaren P. K. Westring.

(*E. N.*)

— Af amanuensen i Stockholms stads arkiv Gunnar Hellström föreligger *Förteckning öfver S:t Jakobs och Johannes kyrkoarkiv* (Stockholm 1917; 101 sid.). Den omsorgsfullt uppgjorda förteckningen redogör för hvarje volym inom kyrkoarkivets olika serier. Måhända hade ett sammandrag för tryckningen kunnat lämna tillräcklig vägledning. Af de olika serierna förefinnas dop- och vigselböcker från 1643, dödböcker först från 1721, räkenskaper från 1658, kyrkoråds- och sockenstämmoprotokoll från 1691. En redogörelse för kyrkoarkiven i det öfriga Sverige efter mönster af L. Weibulls

»Vägledande förteckning vid person- och släktforskning i landsarkivet i Lund» eller den af norska riksarkivet genom Finne-Grønn utgifna »Fortegnelse over kirkebøker i stiftsarkiverne i Kristiania» (Kristiania 1915) utgör ett önskemål, hvars förverkligande skulle vara den numera så omfattande släkt- och personforskningen till stort gagn.

(*E. N.*)

— Af den af B. Erichsen och Alfr. Krarup utgifna *Dansk Historisk Bibliografi*, hvars tredje band tidigare här uppmärksammats (årg. 1917, sid. 143), har nu utkommit första bandets första häfte (Köpenhamn, G. E. C. Gad 1918; 192 sid.; pr. 2 kr.). Efter kortare afdelningar, omfattande bibliografi, arkivväsen, diplomatik och paleografi, kronologi och kalenderväsen, sfragistik och heraldik, medaljväsen och tidskrifter, följer en afdelning med rubriken »Danmarks Historie i Almindelighed eller større Tidsrum 1014—1830», uppställd under rubrikerna: källor af olika slag; aktstycken, bref och traktater; framställningar (årsböcker, krönikor, regentlistor etc.) från tiden före 1600 samt bearbetningar från tiden efter 1600. Den därpå följande afdelningen omfattar »Kilder til og Bearbejdelser af Danmarks Historie før 1014». Därpå kommer själfva hufvudafsnittet »Kilder til og Bearbejdelser af enkelte Kongers Historie 1014—1830». I det utkomna häftet når detta afsnitt in på Fredrik VI:s regering — fram till 1808. Det andra häftet, som utlofvas till början af nästa år, kommer att bringa nyssnämnda afsnitt till sitt slut och föra »tidshistorien» fram till 1912. Först därmed kan bibliografiens hufvudparti fullt öfverblickas och bedömas.

— Af det under d:r K. Hildebrands ledning utgifna sammelverket *Rysslands omdaning* ha ytterligare fyra häften utkommit (N:ris 6—9; bd. I, sidd. 193—379; pris för häfte 90 öre), med hvilka första bandet förts till sin afslutning. Från historisk synpunkt intressantast äro de af Karlgren författade kapitlen. I sjätte häftet bringas sålunda till afslutning den påbörjade framställningen af zemstwoinstitutionen och dess viktiga, men skiftande insats i Rysslands politiska och sociala utveckling. Därpå följer ett kapitel om folkrepresentation och riksregering, en jämförelsevis vidlyftig och mycket sakrik skildring af de ryska riksdumornas organisation och verksamhet. Af samma hand är ock bandets slutkapitel: »folkopinion och press», hvari med utpräglad sympati och stor sakkunskap lämnas en framställning af den ryska oppositionsrörelsen under årtiondet mellan rysk-japanska kriget och världskrigets utbrott. På vissa punkter kan man dock trots den måttfulla tonen icke undgå att känna en viss skepsis beträffande framställningens objektivitet, så t. ex. vid teckningen af Stolypins politiska gärning och dess största verk: agrarreformen. Det må ock vara tillåtet att ställa sig tviflande gentemot den generella giltigheten af förf:s karakteristik af den bildade ryska opinionens ställning till utrikespolitiken under tiden närmast före världskrigets utbrott. Mitrofanoffs

bekanta bref, publiceradt i »Preussische Jahrbücher» den 27 maj 1914, är dock ett symptom, som icke utan vidare kan bortförklaras, och hvad som säges om Miljukoffs fredsarbete i Retj äfven efter Sarajevomordet finner sitt komplement i vissa hans uttalanden under kriget. Emellertid utgöra Karlgrens klart och energiskt skrifna studier tvifvelsutan det värdefullaste af de nya häftenas innehåll. I öfrigt inrymmas där en redogörelse för den Stolypinska agrarreformen af R. Essén samt tämligen schematiska kapitel om Rysslands industri, samfärdsel, handel och handelspolitik af A. Meyer och om dess finanser af G. Hesselgren-Silverstolpe.

— Hundraårsminnet af Bismarcks födelse gaf, såsom på sin tid påpekades (årg. 1915, s. 275), uppslag till en rad nya arbeten, hvilka mestadels hade karaktären af festskrifter eller sammanfattande framställningar afsedda för en större publik. Äfven de senaste åren ha att uppvisa några arbeten, som af olika skäl förtjäna ett omnämnande.

Egelhaaf har sålunda utsändt en ny upplaga af sitt 1911 först publicerade arbete *Bismarck, sein Leben und sein Werk* (Stuttgart, Carl Krabbe 1918; 491 sid.; pr. 11,50 Mark). Den nya upplagan innebär en omarbetning och en utvidgning af det ursprungliga verket, hvarvid naturligtvis hänsyn tagits till senare utkommen litteratur. Särskildt har, såsom förf. i förordet betonar, hans uppfattning af tilldragelserna i Nikolsburg modifierats. Förf. har väl följt med och inarbetat de senaste årens forskningar, ej blott de mera omfattande och viktiga arbetena af Brandenburg, Fester, Oncken, Zingeler o. a., utan äfven mindre betydande specialmonografier. Att han fortfarande anser sig kunna taga hänsyn till Alters publikationer, är ägnadt att förvåna efter de uttömmande upplysningar Friedjung för några år sedan lämnade om denne sinnessjuke urkundsförfalskares manipulationer. Såsom bilagor aftryckas Bismarcks »Immediatbericht» af den 23 sept. 1888 rörande kronprins, sedermera kejsar Fredriks i »Deutsche Rundschau» offentliggjorda dagbok, äfvensom Bismarcks afskedsansökan 1890 jämte kejsar Wilhelms båda däraf föranledda svarsskrifvelser och den omstridda kabinettsordern af den 8 sept. 1852. I sin reviderade form har Egelhaafs arbete i förstärkt grad bibehållit sitt värde såsom en lättillgänglig och pålitlig orientering i Bismarcksforskningens hufvudproblem och den dithörande litteraturen.

I en särdeles vacker och vårdad utstyrsel föreligger sedan förra året en tvåbandig Bismarcksbok af Dietrich Schäfer med titeln *Bismarck. Ein Bild seines Lebens und Wirkens* (Berlin, Reimar Hobbing 1917; 282 + 240 sid.; pr 20 Mark). Schäfers arbete framträder icke med anspråk på att lämna nya bidrag till Bismarcksforskningen, icke ens såsom en vetenskaplig monografi. Förf. har icke användt nytt källmaterial eller verkställt nya förstahandsundersökningar och har afstått från all vetenskaplig apparat. Bredvid det populärvetenskapliga syftet att lämna en tillförlitlig teckning af

Bismarcks lif och verksamhet i öfverensstämmelse med forskningens nuvarande ståndpunkt framträder det patriotiskt-pedagogiska att under nuvarande tidsläge för det tyska folket framställa dess störste moderne statsman till väckelse och förebild. Boken har därför, såsom en framstående svensk historiker framhållit, snarast karaktären af ett patriotiskt och väckande minnestal. Självklart är, att det alltid måste ha sitt stora intresse att taga kännedom om den Bismarcksbild, som tecknats af en historiker med Schäfers omfattande lärdom och utpräglade individualitet.

I nära sammanhang med tidsförhållandena står äfven en i serien »Weltkultur und Weltpolitik» ingående monografi af Joh. Haller om *Bismarcks Friedenschlüsse* (München, F. Bruckman 1916; 102 sid.; pr. 2 Mark). Boken behandlar i tre afsnitt frederna i Wien 1864, Nikolsburg och Prag 1866 samt Versailles 1871 och ger dels en framställning af själfva förhandlingarnas gång, dels en kritisk analys af resultatens karaktär och innebörd. Framställningen är rent vetenskapligt hållen med rikliga hänvisningar till litteratur och källor; för teckningen af förhandlingarna i Nikolsburg har förf. liksom Brandenburg haft tillgång till det otryckta depeschmaterialet i Berlinarkivet. Det resultat, hvartill han genom sina forskningar kommer, öfverensstämmer i allt väsentligt med Brandenburgs. Mästerverket bland freder är för Haller Nikolsburg—Prag: den gaf en slutgiltig lösning åt de frågor, hvarom tvisten rörde sig, och lade grundvalen för stabila och tryggade förhållanden för framtiden. Freden i Wien åter kunde icke blifva annat än en etapp på vägen till schleswig-holsteinska frågans lösning. I Versailles lät Bismarck bluffa sig af Thiers, hvars skicklighet vid förhandlingarna Haller i motsats mot Hanotaux sätter högt, och skapade genom Belforts återlämnande ett otillfredsställande strategiskt läge, hvars nackdelar Tyskland fått röna under det nuvarande kriget. Det förtjänar att anmärkas, att förf. i militärgeografiska grunder vill finna orsaken till att Bismarck lät lösa sig från den i Prag åtagna förpliktelsen att efter folkomröstning afstå från norra Schleswig. I redogörelsen för freden med Frankrike understryker förf. med särskild skärpa, att den tyska opinionens kraf på Elsass-Lothringen framträdde redan vid krigsutbrottet och anknöt till gamla önskemål, som på grund af bristande stöd eller rent motstånd från bundsförvanternas sida ej uppfylldes efter Napoleons fall i andra Parisfreden. De tre Hallerska uppsatserna utgöra genom omsorgsfull analys af materialet och kritisk skärpa vid bedömandet af förhandlingsresultaten ett värdefullt bidrag till Bismarcklitteraturen.

1865—66 års representationsreform i idé-historisk belysning.

AF

S. J. BOËTHIUS.

Den svenska ståndsrepresentationens *politiska* blomstring inföll under halfseklet 1809—66. Ursprungligen och ända till Gustaf II Adolfs tid hade riksdagen mera varit ett revolutionärt maktmedel än ett normalt författningsinstitut. Efter sin första organisation som ett sådant (1617) spelade den en öfvervägande passiv eller negativ roll ända till Karl XI:s förmyndaretid, och den större självständighet, den då började vinna, utnyttjades till upprättandet af ett kungligt envälde, som till sist gjorde riksdagen fullständigt betydelselös. Därefter följde ett halfsekel — frihetstiden —, som, hvad riksdagens maktställning angår, kan kallas dess storhetstid, men som genom det sätt, hvarpå maktställningen brukades, blef dess förnedringstid. Till följd häraf ställdes riksdagen 1772 å nyo i skuggan eller fick (1789) tjäna såsom medel för en revolutionär omstörtning. Först 1809 års författning gaf åt riksdagen en betryggad och självständig ställning inom fasta gränser, och denna förmådde den också i stort sedt bevara och göra fruktbringande. Det egendomliga är emellertid, att samtidigt med att sålunda en *politisk* blomstring inföll för ståndsriksdagen, trädde allt mer i dagen, att dennas *sociala* grund ej längre var hållbar, och verkade idépolitiska strömningar för ett nytt representationssystem. Denna upplösnings- och omstörtningsprocess är ett af de viktigaste momenten i tidens författnings- och riksdagshistoria, och det är då naturligt, att, när denna, sedan det historiska perspektivet vunnits,

började bli föremål för ett lifligare forskningsintresse, detta framför allt inriktades på sagda moment. Banbrytande härvid var V. E. Svedelius' arbete Representationsreformens historia (1889), men det lämnade, som naturligt var, åtskilliga spörsmål outredda. Ett af dessa, frågan om de omstörtningen främjande eller motverkande idépolitiska strömningarna, har gjorts till föremål för behandlig af yngre författare. Rangplatsen inom den litteratur, som härigenom uppstått, intaga arbeten af docenten Axel Brusewitz och den nu tyvärr bortgångne unge forskaren Gunnar Rexius. Meningen med föreliggande uppsats är att kritiskt belysa de viktigaste uppslagen i dessa arbeten.

Först måste jag emellertid yttra något om det principiella underkännande af idéhistorisk (äfven författningshistorisk) forsknings värde för statsvetenskapen — eller åtminstone för statskunskapen —, som just med anledning af Brusewitz' och Rexius' arbeten kommit till synes i professorerna R. Kjelléns och C. A. Reuterskiölds i Handlingar rörande tillsättandet af professuren i statskunskap med statistik vid Göteborgs högskola (1917) tryckta sakkunnigutlåtanden. Jag afser härmed ingalunda att klandra utgången af den befordringsfråga, som då förelåg. Mitt i samma handlingar tryckta utlåtande visar, huru högt meriterad för platsen äfven jag ansåg den framstående vetenskapsman vara, som blef dess innehafvare. I allmänhet böra ej sakkunnigutlåtanden göras till föremål för offentlig diskussion, åtminstone ej af andra än i befordringsärendet direkt intresserade, men om i dem förekomma *principuttalanden*, som äro af betydelse för en vetenskaplig frågas utredning, kan det blifva ej blott befogadt utan ock nödvändigt att dessa uttalanden underkastas en *objektiv* granskning, och ett sådant undantagsfall synes mig här föreligga.

Enligt Kjellén äga »undersökningar af författningarnas och de politiska idéernas historiska utveckling» betydelse som »förutsättning och träning till det rent *statsvetenskapliga* (kurs. af mig) arbetet»; äro »en ypperlig förberedelse därtill».[1] Reuterskiöld erkänner, att undersöknin-

[1] Yttrandet fälldes i ett äldre sakkunnigutlåtande men upprepas i det ifrågavarande.

gar om de politiska idéerna och deras utveckling i och för sig måste anses utgöra »en viktig del af statskunskapen», men med villkor att det icke blir »fråga om dessa idéer såsom moment i subjektiva tankesystem utan såsom abstrakta, i det allmänna föreställningssättet lefvande och verksamma kategorier, hvilka påverkat eller kunna anses påverkat de politiskt handlande personerna»; d. v. s. de politiska doktrinerna måste här s. a. s. lösgöras från sina upphofsmän, så att det inflytande, dessas psyke (tankesystemets subjektiva moment) på dem utöfvat, alldeles bortelimineras. Utforskandet af sådant »tillhör», yttrar han, »så vidt som den politiska vetenskapens objekt är staten själf och statens eget lif, ej spekulationen däröfver, antingen filosofien eller litteraturhistorien, men icke statskunskapen» annat än som ett »biämne».[1] Den »viktiga» andel i statskunskapen, som Reuterskiöld inrymmer åt den på sådant sätt begränsade idéhistorien, blir dock i verkligheten skäligen oviktig, åtminstone hvad *svensk* statskunskap angår, ty på ett annat ställe förklaras, att »vid svensk grundlagstiftning det alltid varit de politiska maktfaktorerna och det faktiska maktläget som blifvit utslagsgifvande — doktrinen har hänvisats till de efteråt skrifna och påhängda motiven».

Enligt min mening ligger till grund för dessa uttalanden en för trång uppfattning både af statlig utveckling och af statskunskapens forskningsområde.

Den ofta använda analogien mellan stat och »naturlig organism» — växt- eller djurindivid — är berättigad, när den icke urgeras till att betyda identitet. Då blir den falsk, ty trots alla likheter förefinnes den grundväsentliga skillnaden, att de vid det helas utveckling och lifsyttringar verksamma primärdelarna *i staten* äro tänkande och viljande människor, *i den naturliga organismen* celler, hvilka sakna dessa egenskaper och hvilkas verksamhet därför helt och hållet beror af omedvetna krafter. I mycket, det är sant, bestämmes också statsmedlemmarnas inverkan på statslifvet af sådana — såväl fysiska (t. ex. geografiska) som politiska (Reuterskiölds »maktfaktorer», »faktiska makt-

[1] I Svensk humanistisk tidskrift, 1917, har Reuterskiöld gjort liknande uttalanden i en artikel Statsrätt, statskunskap, statsfilosofi, här med anspråk att definitivt utstaka dessa vetenskapers områden.

lägen») — men här finnes till följd af primärdelarnas personlighetskaraktär därjämte spelrum för en på uppfattning af rätt och orätt grundad öfvertygelse och vilja, och detta moment kommer till ett uttryck just i politiska idéer. Att frånkänna sådana all betydelse för statslifvet bottnar därför i en materialistisk fatalism eller i en maktlära »jenseit gutes und böses». Reuterskiöld förnekar nu visserligen ej, att idéer kunna (om ock blott på ett föga väsentligt sätt) utöfva inflytande på statslifvet, och han medger därför, att statskunskapen får taga notis af sådana, blott det sker utan hänsyn till deras subjektiva genesis och utformning. Detta förbehåll innebär emellertid, äfven det, ett underkännande af personlighetens roll i det mänskliga samhällslifvet. Initiativet till brytningarna inom detta är i allmänhet ej en *massföreteelse*, utan kommer till stånd genom framträdande af medryckande *personligheter*, som alltid i någon mån trycka sin prägel på de från dem utgångna och vid brytningen verksamma idéerna, och därför kunna dessa och deras verkningar ej nöjaktigt förstås, om det subjektiva elementet lämnas å sido. Huru vore t. ex. fruktbringande kunskap om reformationens, om den franska revolutionens, om socialdemokratiens idéer möjlig utan hänsyn till Luthers, Rousseaus och Marx' individualitet. Detta gäller likaväl om politiska idéer som om andra, och *om* eller *när* ett *subjektivt* moment i ett tankesystem sålunda *har* inverkat på »statens eget lif», så faller det också onekligen under den vetenskap, hvars objekt detta lif är, d. v. s. statskunskapen, och detta ej blott så, att sysslandet därmed innebär »en träning» eller »en ypperlig förberedelse» till arbetet inom nämnda vetenskap, utan så, att det tillgodoser en självständig, om också blott speciell, uppgift för sådant arbete. Ej ens en eventuell upptäckt af en slutgiltig statslära borde medföra, att de politiska idéernas historia förvisades ur statskunskapen eller till dess utkanter. Äfven under sin mest själftillräckliga tid inrymde Boströmianismen en central plats åt filosofiens *historia*, och teologien har aldrig varit blott dogmatik; den har också alltid varit dogm*historia*.

Naturligtvis vore det förfeladt att söka förklaringen till en författningskris *uteslutande* i vid denna verksamma doktriner. Till en *fullständig* förklaring hör också beak-

tandet af den miljö, hvari idéerna hade att söka göra sig gällande, och af de »maktfaktorer», som befrämjade eller hindrade deras seger. Men specialundersökningar äro också berättigade. Icke är ett bidrag till historien om franska revolutionens orsaker vetenskapligt mindervärdig därför, att det utan att inlåta sig på Rousseauismen begränsar sig till utredningen af de med denna samverkande agrariska missförhållandena under l'ancien régime — *eller tvärt om*. Men det samma bör också få gälla de af Brusewitz och Rexius gjorda försöken att idépolitiskt belysa den svenska författningsepok, som hade sin utgångspunkt i 1809—10 års ansatser till en representationsreform och sin afslutning i uppgiftens lösning 1865—66. Detta stycke författningshistoria kan ej rätt förstås utan kännedom om de däri verkande idéerna och dessas subjektiva moment, och att hafva sökt bringa klarhet häröfver måste därför anses såsom ett också för statskunskapen gagneligt företag, dock under förutsättning att själfva författningshistorien tillhör denna vetenskaps område. Nu tillerkänner emellertid Kjellén, såsom citatet här ofvan ger vid handen, ej heller författningshistorien någon annan betydelse för den vetenskap, som har statens lif till objekt, än att för dennas idkare vara ett förberedande, propedevtiskt träningsmedel, och i samma riktning uttalar sig Reuterskiöld. Brusewitz' författningshistoriska afhandling om representationsfrågan 1809—10 förklaras blott styrka »goda förutsättningar för en politiskt vetenskaplig forskning. Statskunskapen är lika litet till någon väsentligare del författningshistoria som det kan sägas, att den är politisk filosofi eller politisk litteraturhistoria». Men om statens lif innebär en *organisk utveckling*, hvilket ju äfven Kjellén och Reuterskiöld anse, så måste kännedom om författningslifvets *utveckling*, d. v. s. just författningshistoria, vara nödvändig för förståendet af det nuvarande författningslifvet och blir då, enär främjandet af dettas förståelse onekligen är en central uppgift för statskunskapen, själf en sådan. Om, såsom Kjellén och Reuterskiöld så kraftigt och med rätta urgera, »monarkisk tradition» och »reala maktfaktorer» haft stor betydelse för 1809 och 1866 års författningsverk och därmed för vårt hittills varande statsskicks karaktär, så styrker just detta den författningshistoriska

forskningens hemortsrätt inom statskunskapen, ty nämnda inflytelser kunna ej lösryckas från sina författningshistoriska förutsättningar. Efter P. Fahlbecks arbete Regeringsformen i historisk belysning (1910) borde, tyckes det, ej kunna förnekas, att svensk statskunskap verkligen till en ganska väsentlig del är författningshistoria. — Den liberala uppfattning af statskunskapens omfång som härmed förfäktats innebär ej ett uppgifvande af denna disciplins egenart eller själfständighet. Den ena vetenskapen *måste* stundom gripa in på en annans område (jfr t. ex. geografien och geologien), fast hvad därifrån hämtats inordnas under dess egenartade synpunkter, och det är så långt ifrån, att den härigenom degraderas till en tjänarinna åt den andra vetenskapen, att det tvärtom är denna, som för tillfället är tjänande. Ingen vetenskap vinner på doktrinär beskärning, och inom vetenskapens rike får ej skråväsende vara rådande.

Tillämpningen häraf på Brusewitz' och Rexius' bidrag till representationsreformens historia blir, att själfva ämnesvalet ej gör dessa bidrag värdelösa för den vetenskap, hvars objekt är statens eget lif — ett preliminärt resultat, som är af betydelse äfven för de nämnda bidragens värdesättning från reala synpunkter. När jag nu griper mig an med ett försök till en sådan, gör jag början med Brusewitz' afhandling från 1913 om Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag, som varit uppslagsgifvande inom forskningsområdet.[1] Hans 4 år senare utgifna arbete Studier öfver 1809 års författningskris är närmast inriktadt på »den idépolitiska motsättningen» med afseende på *regeringsformen*, men innehåller också en ytterligare utveckling af den i det förra arbetet framställda teorien om konstitutionsutskottets representationsförslag af den 24 mars 1810, hvarför hänsyn här också tages därtill.

De reformsträfvanden, som slutligen ledde till en lösning, anknöto sig visserligen ej direkt till nämnda representationsförslag, men med sina långt gående kraf utgjorde dock detta ett program, som för dem ej blef utan betydelse, och har därför gifvet en plats i reformrörelsens historia.

[1] Förut i denna tidskrifts årg. 33 granskad af Rexius men isolerad; här upptages den till behandling i sammanhang med nyare litteratur i ämnet.

Att 1809—10 års K. U. kunnat framlägga detta förslag, som innebar väsentliga rubbningar i själfva den föregående år på utskottets eget initiativ genom regeringsformen fastställda konstitutionella ordningen, har varit en historisk gåta. Brusewitz har gett en förklaring, som synes mig i hög grad beaktansvärd men dock ej i allo acceptabel. Då frågan är af stort författningshistoriskt intresse, anser jag mig böra upptaga den till behandling.

Brusewitz' förklaring är i korthet sagdt följande.

De konstitutionella verkmästarne 1809—10 hyllade franska maktfördelningsdoktriner. Dessa kunde de till följd af tidsförhållandena ej så som de önskat genomföra i regeringsformen. De sökte då göra det genom representationsförslaget.

Sådana doktriners inflytande — redan förut genom utskottets inledningsmemorial till R. F. lätt att konstatera hvad Montesquieu angår — har nu ytterligare styrkts genom hvad Brusewitz framdragit särskildt om A. G. Mörners lärjungeskap till Sieyès — en synnerligt viktig upptäckt. Hädanefter bör det bli fruktlöst att, såsom onekligen skett, förneka eller bagatellisera det franska idépolitiska inslaget i 1809—10 års författningsarbeten till förmån för det nationellt empiriska.[1] Första ledet i Brusewitz' tes: de franska doktrinernas inflytande, synes mig sålunda obestridligt. Däraf följer emellertid icke, att ej ett nationelltempiriskt äfven gjort sig gällande. Brusewitz förnekar det ej men synes mig dock tillerkänna det för liten vikt, då

[1] Försök härtill har dock nyligen gjorts af Grånström i Statsv. Tidskr. 1917, ss. 56 ff., där det säges, att sträfvandet vid 1809—10 års riksdag att utestänga »regementsorganen» från riksdagen synes »ingalunda hafva med Montesquieu eller någon annan teoretiker något att skaffa» utan »torde bottna helt och hållet i rent svenska förhållanden och uppfattningssätt». I sitt eljest så gifvande arbete Adresser och adressdebatter (1917), ss. 18 ff. erkänner han, att likheter förefinnas mellan vissa svenska politiska idéer 1809—10 och franska »statsfilosofers» och »konstitutionsmakares», men anser detta »fullväl kunna betecknas såsom i åtskilligt beroende därpå, att man öst ur samma visdomsbrunn — den klassiska kulturen» — således ej på direkt inverkan. Båda påståendena äro enligt min mening förfelade. (Se Handlingar r. tillsättandet af professuren i statskunskap vid Göteborgs högskola, ss. 28 ff.). Ett stöd för maktfördelning *i allmänhet* har visserligen i äldre svensk diskussion stundom hämtats direkt från en antik teori, nämligen Ciceros lära om det blandade styrelsesättet, men med denna kunde lika litet som med den augustiska dyarkien *den specifika form* af maktfördelning motiveras, som 1809 års män åsyftade. Detta kunde däremot ske medelst Montesquieuska och Sieyèska doktriner, och att så skedde, är uppenbart.

han i sitt senare arbete kritiserar Hans Järtas 1832 gjorda uttalanden om regeringsformens nationellt-historiska karaktär. Saken har betydelse för hufvudfrågan: på hvad sätt bristen på öfverensstämmelse i konstitutionellt hänseende mellan regeringsformen och 1810 års representationsförslag skall förklaras, och behöfver därför här något behandlas. Det franska inflytandet var ej enhetligt. Man måste skilja mellan Montesquieus och Sieyès'. Hvad som gjort sig gällande i 1809 års regeringsform var uteslutande *den förres* maktdelningslära. Men denna var, såsom Montesquieu själf skarpt betonat, ej en ideologisk konstruktion utan var grundad på en historisk realitet: den i germanskt statslif inneboende maktfördelningsprincipen, som af Montesquieus läromästare engelsmännen utvecklats,[1] och i samma princip hade, ehuru Montesquieu ej torde vetat det, också svensk statsutveckling sina rötter. Ett svenskt anammande af Montesquieus idéer var därför ägnadt ej att leda till åsidosättande af vår egen historiska erfarenhet utan tvärt om att väcka intresse för denna. Att så också skedde, därom vittnar redan 1772 års R. F., hvars maktfördelning alldeles tydligt röjde Montesquieuskt inflytande men på samma gång uttryckligt angafs vara en återgång till inhemska ideal. I ännu högre grad samverkade de båda inflytelserna vid 1809 års författningsarbete, och att Järta 1832 så skarpt framhöll den senare, innebar därför ej ett förnekande af den förra.[2] Vid denna samverkan hade den utländska doktrinen

[1] «C'est d'eux (germanerna) que les anglais ont tiré l'idée de leur gouvernement politique. Ce beau système a été trouvé dans les bois». De l'esprit des lois, XI, 6. Jfr XI, 8: »il est admirable, que la corruption du gouvernement d'un peuple conquérant (= förändringarna i det germanska samhällsskicket efter folkvandringarna) ait formé la meilleure espèce de gouvernement que les hommes aient pu imaginer».

[2] Hvad han förnekade var abstrakta statslärors (representerade af *tyskarne* Kant och Fichte) inflytande, men såsom en sådan nämner han ej Montesquieus, hvars inflytande det väl också skulle varit lönlöst för »inledningsmemorialets» författare att förneka. Brusewitz anser Järtas påstående 1832 bero på att han med orätt identifierat sin dåvarande, af den »historiska skolan» inspirerade uppfattning med sin uppfattning 1809, som var naturrättslig. Äfven om så förhåller sig, vore, trots anakronismen, misstaget ej så stort, som det kan synas, ty den historiska skolan hade hämtat mycket från Montesquieuismen, som väl var den form af naturrätt, som Järta 1809 hyllade. Underlig är emellertid Järtas stränga dom öfver Fichte, då denne genom sina senare arbeten så kraftigt främjat den förståelse af det nationellas betydelse, som utmärkte den historiska skolan (se härom Bööks stora arbete om Tegnér). Men förmodligen var det Fichtes äldre abstrakta statsteorier

ej betydelse af blott *efteråt* påhängda motiv (jfr ofvan s. 223), utan det var tvärtom den, som genom sin öfverensstämmelse med det historiska materialet gaf *impulsen* till dettas beaktande. Den var så att säga slagrutan, hvarigenom dess värden upptäcktes, men onekligen blef det förnämligast detta material, som kom till användning i R. F. Fråga blir då, och detta är hufvudfrågan, om R. F:s upphofsmän, såsom andra ledet i Brusewitz' tes går ut på, varit från början missnöjda härmed och genom representationsförslaget sökt åstadkomma rättelse. Svaret måste bli jakande beträffande Mörner. Sieyès' af honom så beundrade statslära skärpte den Montesquieuska maktfördelningen därhän, att de olika maktinnehafvarna ej finge ha någon som helst del i hvarandras speciella befogenheter, hvaraf förkastandet af den verkställande maktens lagstiftningsveto var *en* konsekvens, men en sådan absolut rollfördelning hade ej kommit till stånd i R. F., som var byggd på Montesquieusk med svensk historisk tradition ej helt oförenliga doktrin, icke på Sieyès' konsekvensrytteri. Däremot blef detta, om också ej alldeles fullständigt, tillgodosedt i K. U:s af Mörner författade representationsbetänkande, och Brusewitz' teori, att med detta afsågs främjande af doktriner, som ej blifvit genomförda i R. F., äger därför sin fulla giltighet — *hvad Mörner angår.* Brusewitz utsträcker den emellertid till samtliga konstitutionellt sinnade 1809 års män, hvilka han sammanför till en homogen grupp, men riktigheten af denna hans hufvudtes är hvad jag betviflar.

Helt visst sågo alla dessa 1809 års män blott en nödfallsutväg i det undanskjutande, som genom R. F. och 1810 års R. O. kommit *representationsfrågan* till del, och helt visst hoppades de i K. U. placerade kunna åstadkomma en rättelse *härutinnan* genom den nya behandling, hvartill remisserna från stånden öppnade möjlighet, men de särskilda yttranden, hvilka såsom bilagor åtföljde betänkandet, visa, att det ej var en rättelse enligt den Sieyèska makfördelningsradikalismens[1] recept, som de *alla* önskade. Af de

Järta åsyftade. Hans 1809 tryckta »Reden an die deutsche Nation» kunde nog ej ha hunnit inverka på 1809 års män i Sverige.

[1] Det är detta som här afses, ej frågan om riksdagens blifvande sammansättning, hvari utskottets reformvänner i allmänhet voro minst lika radikala som Mörner.

fyra adliga utskottsledamöter, som stodo Mörner närmast, i det de liksom han ifrade för fyrståndsrepresentationens utbytande mot ett väsentligen på samfällda val grundadt tvåkammarsystem, godtogo tre, Silfversparre, Silfverstolpe och Gahn (öfversten), ej den Sieyès-Mörnerska kompetensutskiftelsen — åtminstone *kamrarna emellan*,[1] och den sistnämnda afböjde uttryckligt den tillämpning däraf på förhållandet mellan kammare och *regering*, som borttagandet af det absoluta lagstiftningsvetot innebar.[2] Gahns yttrande är dessutom ägnadt att ge en ledning med afseende på den ställning en medlem af partiet *utom* utskottet, Hans Järta, intog till frågan. Det är nämligen skrifvet af Jakob Cederström. Då denne under förberedelserna till revolutionen haft Järta till statsrättslig auktoritet och allt fortfarande underhöll förbindelse med honom, ligger det antagandet nära, att Järta delat hans dåvarande med R. F. öfverensstämmande vetoteori (Cederström häfdade under hela sin följande politiska bana med orubblig konsekvens R. F:s principer). För att Järtas ståndpunkt var sådan talar också den af lektor N. Höjer i denna tidskrift 1910 publicerade kommentar till Håkansonska förslaget, som enligt en anteckning därpå härrörde från Järta. Brusewitz frånkänner visserligen anteckningen allt vitsord, men hans bevis: att handstilen i kommentaren ej är Järtas, synes mig ej tillfyllestgörande, då den möjligheten kvarstår, att det bevarade exemplaret kan vara en afskrift af Järtas originalexemplar. Vare härmed hur som helst, så återstår det nyss antydda stödet för att Järta var anhängare af den Montesquieuska maktfördelningen i 1809 års R. F., nämligen den Cederströmska gruppens under hans ledning före den 13 mars uppgjorda författningsprogram, som genom sin anslutning till 1772 års R. F. förebådar denna maktfördelning, och om, såsom ganska möjligt är, Järta ej stod främmande för sin svåger Poppius' äfvenledes till 1772 års R. F. anslutna författnings-

[1] Förut påpekadt af Rexius i Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär, s. 45.

[2] Detta betydde ett definitivt afståndstagande från Sieyès. Däremot var det möjligt att, såsom A. G. Silfverstolpe, vilja afskaffa en absolut veto-rätt utan att bryta med Montesquieu, trots att denne höll på en sådan. En förklaring häraf har jag sökt ge i Statsv. Tidskr. 1912, s. 75, ehuru jag därvid ej behörigen skilt mellan Silfverstolpes och Mörners förhållande till Montesquieu. Detta har nu tack vare Brusewitz' upptäckt blifvit möjligt.

projekt med dess uttryckliga kraf på absolut lagstiftningsveto, så pekar detta åt samma håll.[1] Nu förmenar visserligen Brusewitz, att Järtas andel i 1809 års R. F. egentligen blott var redigeringen, men enligt vittnesbörd af själfva ordföranden i K. U. under dess arbete på R. F. hade Järta vid detta uppvägt hela utskottet,[2] och ett aldrig så skickligt redigeringsarbete skulle sannerligen ej »räckt till att motivera» ett så ampelt loford. Järta har sålunda enligt min mening, visserligen ej författat 1809 års R. F., men tydligen utöfvat ett betydande inflytande på dess Montesquieuska innehåll, och när nu hans meningsvän Cederström (genom Gahn) den 21 mars 1810 förkastade en sådan kardinalpunkt i det Sieyès-Mörnerska systemet som den absoluta vetorättens slopande, är det ej antagligt, att Järta vare sig såsom sekreterare i K. U. eller nu efteråt omfattat detta system. På grund af allt detta synes mig ohållbart, att den Sieyèska doktrin, som behärskade K. U:s betänkande den 24 mars 1810, från början d. v. s. redan vid R. F:s utarbetande varit *hela* det konstitutionella partiets program. Mörners program har det varit, men han inträdde i K. U. först den 31 juli 1809, *efter* R. F:s fullbordande, och om han också förut utöfvat inflytande på sina vänner i utskottet,[3] så hade han dock ej direkt deltagit i arbetet på R. F., ett förhållande som ej torde ha varit utan betydelse för dennas osieyèska karaktär. Därför synes mig också Alins i Ny Svensk Tidskrift 1885 gifna, men af Brusewitz bestridda åsikt, att olikheterna mellan R. F. och nämnda betänkande sammanhängde med förändringarna i utskottets personal, verkligen *delvis* (särskildt hvad angår Järtas afgång från sekretariatet och Mörners inträde i utskottet) vara riktig. Brusewitz' hufvudtes blir då endast giltig med afseende på *en del* af det konstitutionella partiet, ja fullt bevislig endast med afseende på Mörner. Märkas må för öfrigt, att ej hel-

[1] Jfr. Brusewitz, Studier, s. 23 o. 29 samt H. T. 1896, ss. 338 ff.

[2] Omdömet fälldes den 9 juni 1809 (3 dagar efter RF:s sanktionering) och lydde: »Vi voro 30 i constitutionsutskottet — ledamöterna voro 15, men Hans Järta som sekreterare utgjorde också 15.» Lydia Wahlström, B. v. Hofstens bref från 1809 års riksdag, s. 136. Yttrandet refererades af v. Hofsten dagen efter sedan han själf hört det.

[3] Då Montesquieus maktfördelningslära var grundvalen äfven för Sieyès' teori, fanns naturligtvis i mycket möjlighet till samförstånd mellan Mörner och de rena Montesquieuanerna.

ler Mörners »radikalism» — såsom man kan frestas tro af Brusewitz' framställning[1] — var af samma slag, som den i åtskilliga af tidens ströskrifter framträdande. Denna gick ut på att återställa frihetstidens monism, Mörners på en till *ytterlighet* drifven maktfördelning, således raka motsatsen, och detta förklarar, att just författaren af 1810 års representationsbetänkande blef den mest hårdnackade motståndaren till den senare radikalismens sträfvanden i monistisk riktning.[2]

Jag anser sålunda: 1) att Mörners konstitutionella radikalism (som ej får förblandas med den samtida monistiska) först blef en aktuell faktor i författningsarbetet genom hans inträde i K. U., och 2) att den ej ens därefter delades vare sig af utskottets majoritet eller af utomstående konstitutionellt sinnade, enkannerligen ej af Järta.

Då måste emellertid kunna förklaras, dels att Mörner likväl fick i enlighet med sina teorier författa utskottets betänkande, dels att Järta, såsom ett arkivfynd af Brusewitz utvisar, betygat Mörner sitt gillande af detta hans verk. Det synes mig kunna ske på följande sätt. De här ofvan konstaterade meningsskiljaktigheterna hos utskottets adliga reformvänner i förening med obenägenheten hos dess präster och bönder mot själfva ståndsförfattningens afskaffande hade gjort det svårt, ja omöjligt att enas om ett genomförbart representationsförslag.[3] Till följd af ståndens remisser ansågs dock ett betänkande i frågan nödvändigt. Då har man anlitat Mörner, som satt inne med en utarbetad representationsteori. Hvad han presterade lämnade i idérikedom och grundlighet intet öfrigt att önska. Det tog visserligen alltför litet hänsyn till politiska realiteter för att, åtminstone tillsvidare, kunna bli annat än ett tankeferment,[4] men *just därför* kunde det såsom svar på remis-

[1] Se hans Studier, s. 66.

[2] Se härom Rexius' förträffliga arbete Studier rör. striden om finansmakten under Karl XIV Johan (1917).

[3] Mörner själf skref i sin 1811 till ledning för Karl Johan gjorda »exposé» af representationsfrågan, att *bilagorna* till utskottets betänkande bäst visade, »combien il étoit difficile de prendre des idées fixes sur cette matière ou de déterminer son choix entre des projêts de réforme, qui) n'étoient que les résultats de la méditation, non ceux de l'expérience». Brusewitz, Representationsfrågan, s. 177, n.

[4] Icke ens Mörner var främmande för denna uppfattning. I bref till sin grefvinna d. 18 apr. 1810 säger han sig skatta betänkandet högst af

serna — efter några jämkningar och med bilagda afvikande vota — godtagas äfven af utskottsledamöter, som ej kände sig solidariska med dess konstitutionella doktrin. De behöfde ej befara, att denna därigenom skulle få praktisk betydelse, men ett medel var funnet för utskottet att på ett hedersamt sätt *komma från* en uppgift som visat sig olöslig. Såsom ett sådant medel har också Järta uppfattat betänkandet, och detta är innebörden af hans gillande.[1]

Ett starkt stöd åt denna min *hypotes* synes mig betänkandets följande öden ge. Om en författningsrevision enligt dess riktlinjer varit en hjärtesak för hela det konstitutionella partiet, hvarför lät detta, som nu blifvit så mäktigt, betänkandet utan vidare hvila under två riksdagar och vid den tredje (1815) begrafvas i tysthet? Förklaringen kan icke vara, att betänkandet ej hade formen af ett utarbetadt lagförslag, ty med den ända till 1812 rådande uppfattningen af sättet för grundlagsändring skulle mycket väl en vidtgående sådan med anledning däraf kunnat åvägabringas, såsom bl. a. tryckfrihetsfrågans behandling 1810 och 1812 utvisar.[2] Däremot blir likgiltigheten förklarlig, om menin-

alla sina verk: »*non parcequ'il est executable* (kurs af mig), mais parcequ'il renferme peut être quelques bonnes idées». Ibid., s. 179, n. 2.

[1] A. G. Silfverstolpe, som säkerligen kraftigt bidragit till att Mörners verk accepterades såsom utskottets utlåtande, betygade för Karl Johan d. 7 mars 1811, att meningen med detta blott var att ange ämnen, som borde pröfvas, *innan* man skred till afgörande beslut (Schinkel, Bihang, II, s. 367), och d. 6 febr. 1812 skref han till Järta, att hans mening ej var, att man skulle nu arbeta på en representationsförändring, blott vara »beredd på ett bättre verk, *om* den inträffar». Det senare citatet från Hj. Franzén, Representationsfrågan 1810—30, s. 33, ett arbete, som väl ej ger sådana uppslag som Brusewitz' och Rexius', men dock äfven det är ett afsevärdt bidrag till representationsreformens historia. Dessa Silfverstolpes båda yttranden styrka, att accepterandet ej betydde hans ovilkorliga anslutning till den Mörnerska reformlinjen. Mot att Järtas gillande skulle inneburit ett bifall i sak, ger också brefväxlingen med S. ett argument, då däraf framgår, att han så kort tid därefter uttalat sig mot en genomgripande representationsreform. — Den 17 april 1823 förklarade sig Mörner på riddarhuset redan genom sitt arbete i K. U. 1810 ha fått betänkligheter mot en sådan. Förhöll det sig så — hvilket synes bestyrkas af hans i noterna 3 o. 4 s. 232 anförda uttalanden — bör han kunnat taga ganska lugnt, om andra i hans verk blott sågo en visserligen beundransvärd men opraktisk och därför ofarlig idédiskussion. Jfr Franzén, a. a., s. 140.

[2] Jfr Rexius' anmälan af Brusewitz' Representationsfrågan i H. T. 1913, samt Franzéns a. a., ss. 2 o. ff. Jag kan dock ej dela Franzéns mening, att uppskofvet sammanhängt med ett från Örebroriksdagen 1810 hvilande förslag, att grundlagsändringar först efter 5 år skulle få afgöras. Detta var ju blott ett *förslag*, ej en gällande norm för grundlagsfrågors behandling. Emellertid var utskottsbetänkandet i representationsfrågan enligt

gen med betänkandet blott var att för tillfället komma från en fråga, hvars lösning äfven af dem, som voro intresserade därför, ansågs omöjlig under dåvarande förhållanden. På sådant sätt användes också betänkandet 1812, då K. U. genom hänvisning därtill undertryckte ett försök af en riksdagsman i borgarståndet, E. Falhem, att väcka representationsfrågan till lif.[1]

Emellertid hade 1810 års konstitutionsutskottsutlåtande i representationsfrågan enligt Brusewitz ej blott till syfte en genomgripande författningsrevision utan ock hindrande af ståndsförfattningens *partiella* förbättring. Denna hans *senare* teori synes mig i allo vara acceptabel och ge en lycklig förklaring till den gåtlika resultatlösheten af de vid 1809—1810 års riksdag så starkt framträdande partiella reformsträfvandena. De sattes ur spelet genom att förslag om totalreform framlades. Om önsklighet af en sådan effekt häraf ha tydligen Mörner och de öfriga i representationsfrågan radikala utskottsledamöterna varit ense, ty på båda håll fruktade man, att partiella reformer skulle bli ett hinder för det fullständiga slopande af ståndsförfattningen, som var det gemensamma framtidsmålet.

Det var dock blott till en tid som den partiella reformlinjen härigenom stängdes. Sedan utlåtandet 1815 lagts ad acta, kom den till heders genom ett på initiativ och under ledning af Gustaf IV Adolfs f. d. kanslipresident friherre F. V. v. Ehrenheim vid 1817—18 års riksdag framlagdt konstitutionsutskottsutlåtande om vissa förändringar i ståndens sammansättning. Äfven vid denna reformrörelse var en allmän idéströmning impulsgifvande. Representationsfrågan 1810 hade på alla håll stått i den naturrättsliga individualismens tecken. Korporativa förmedlingar mellan stat och individ ansågos onödiga eller rent af skadliga, och princi-

---

Brusewitz ej ett hvilande formligt förslag, såsom dessa författare anse, utan endast ett principbetänkande, men äfven i sådant fall blir dess undanskjutande oförklarligt, om man haft allvar därmed. Dess omredigering till ett formligt förslag skulle väl då så snart som möjligt skett i K. U., hvari Mörner vid de båda Örebroriksdagarna var ordförande, A. G. Silfverstolpe ledamot och hans bror sekreterare. Jfr n. 1 s. 223.

[1] K. U:s memorialer vid riksdagarna 1810, 1812 och 1815 (1902), s. 558. Franzén, som a. a., ss. 3 o. 7 omtalat händelsen, anser, att hänvisningen innebar att 1812 års K. U. »höll fast vid revolutionsriksdagens principer». Den innebar blott, att K. U. höll fast vid 1810 års utdömande af *stånds*principen, hvarpå Falhems förslag var bygdt. Jfr nästa stycke i texten.

piellt gafs därför ståndsrepresentationen till spillo äfven af dem, som af opportunitetsskäl höllo fast därvid. Den reaktion mot naturrättslig individualism, som efter Napoleons fall växte sig stark under namn än af »romantik», än af den »historiska skolan»,[1] såg däremot i korporativa mellanmakter, såsom vårdare af högre intressen än de snabbt växlande individernas, själfva vilkoret för ett sundt statslif, och när nu denna idéströmning vann insteg hos oss, började vår nyss så ringaktade ståndsförfattning idealiseras. Det medgafs, att vissa detaljer däraf kunde tarfva förbättring, men själfva ståndsprincipen förklarades vara ett uttryck för statens sanna väsen och därför böra ovilkorligt bevaras. Båda syftena ville man tillgodose genom att inom ståndsförfattningens ram ge representationsrätt åt samhällsklasser, som dittills saknat sådan, ehuru bärare af viktiga samhällsintressen, och i enlighet härmed erhöllo de ofrälse stånden småningom åtskilliga förstärkningar. Detta af Ehrenheim 1818 inaugurerade reformarbete[2] fortgick ända till ståndsförfattningens sista tid, men t. o. m. 1828—30 års riksdag — hvilket skede behandlats af Franzén (se s. 233 n. 1) — var det praktiskt sedt utan medtäflare, och vid riksdagen 1834—35 nådde det sin s. a. s. teoretiska kulmen genom C. A. Agardhs af den historiska skolans åskådning präglade försvar för ståndsförfattningen. Hans härvid framlagda idéer skulle, om de fullföljts, kunnat medföra denna författnings utveckling till en mångsidigare intresserepresentation än den som fick sitt uttryck i de fyra stånden, och på uppfattningen af tvåkammareproblemet kommo de att utöfva ett ej ringa inflytande (hvarom mera nedan). Den roll Agardh härigenom spelade i representationsreformens

[1] Den historiska skolan kan anses som *en* art af politisk romantik. En annan var den v. Hallerska reaktionen. De båda riktningarna gingo absolut i sär med afseende på folk- och statsbegreppet, men öfverensstämde i hög uppskattning af korporationsväsendet. Däraf den terminologiska oklarheten. Jfr. mina arbeten Richerts politiska idéer i H. T. 1905 och Statslifvet, 1916, ss. 210 ff.

[2] De förnämsta propagandaskrifterna för den historiska skolans idéer (Geijers Nytt ett och annat, 1822, och Järtas bihang till Odalmannen 1824) utkommo visserligen senare, men Ehrenheims till grund för utskottets partiella reformförslag liggande utredning visar, att han redan tillägnat sig den politiska romantikens idéer. Han var af utpräglad vetenskaplig läggning, och tydligen ha hans naturvetenskapliga forskningar under det landtliga lugnet efter utträdet ur statstjänst 1809 (se Biogr. lex., IV, s. 179) ej hindrat honom att taga kännedom om utlandets idépolitiska strömningar.

historia har först blifvit behörigen framhållen i Rexius' arbete om Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär (1915), som framförallt spridt ljus öfver den De Geerska representationsreformens direkta idépolitiska förutsättningar.

Rexius har ej inlåtit sig på frågan om de behandlade idéernas objektiva sanningshalt och enligt min mening med rätta (ty en dylik värdesättning hör väl mera under filosofien eller dagspolitiken än under en utredning af sättet, *huru* en sida af 1866 års reform tillkom).[1] Däremot kan inom ramen af en sådan inrymmas undersökning af huruvida de med- eller motverkande doktrinerna varit berättigade *från sina egna förutsättningar sedt*, och en kritik af detta slag har också Rexius ägnat Agardhs och hans meningsvänners intressegruppsrepresentation, hvilken han anser leda tillbaka till den af Agardh principiellt förkastade naturrättsliga identifieringen af statens ändamål med dess medlemmars privata intressen, blott med den skillnaden att medlemmar i ena fallet vore intressegrupper, i det andra individer. Denna kritik synes mig dock ej fullt rättvis. Den kan vara befogad vis à vis utskottsutlåtandets ofullständiga referat af Agardhs idéer,[2] men hvad Agardh själf åsyftade var — såsom också Rexius' egen framställning ger vid handen —, att intressegrupperna skulle göras tjänstbara åt ett öfver deras privata intressen upphöjdt intresse, nämligen just statsintresset, och detta betonades ytterligare i prosten (sedermera biskopen) K. E. Hallströms reservation till utlåtandet (s. 90 och 94).

Hvad som förmådde 1834—35 års konstitutionsutskott att underkasta representationsfrågan ny principiell behandling var, att den partiella reformlinjen efter det Richert-Anckarsvärdska representationsförslagets framläggande 1830 fått att kämpa med ett reformsträfvande, som gick ut på ståndsprincipens fullständiga upphäfvande till förmån för samfällda val. Den nya rörelsens styrka var, att ståndsförfattningen ej genom partiella reformer tycktes kunna fås

[1] Är meningen med Hj. Haralds' i Statsv. Tidskr. 1916, s. 5 framställda anmärkning mot Rexius den, att en sådan värdesättning bort gifvas, kan jag ej instämma. Möjligen var dock Haralds' mening blott att reagera mot den misstolkning af Agardh, hvartill Rexius äfven enligt mitt förmenande i viss mån gjort sig skyldig (se nedan).

[2] Fullt tillämplig är den på v. Hallers representationsteori, men denna var ej den historiska skolans.

att motsvara samhällets struktur, men äfven till den hade impulsen gifvits genom en universell idéströmning, nämligen *1800-talets* nu hos oss frambrytande *liberalism*. Denna hade mycket gemensamt med den individualistiska åskådning, som vid revolutionsriksdagen uppburit intresset för en representationsreform, och man finner också, att den nya rörelsens män gärna beropade sig på konstitutionsutskottets betänkande af den 24 mars 1810. Öfverensstämmelsen var ej blott af social art utan ock, såsom Rexius öfvertygande visat, af realpolitisk, ehuru slutmålen i sistnämnda hänseende voro diametralt motsatta. Vid båda tillfällena åsyftades med reformkrafvet att öka riksdagens styrka gent emot regeringen, men 1810 för att betrygga och *främja maktdelningen*, efter 1830 för att *utplåna denna genom parlamentarism*. Olikheten sammanhänger med att de importerade idéerna 1810 voro präglade af Montesquieus och Sieyès' antiparlamentarism, nu af den beundran för engelsk parlamentarism, som efter Napoleons fall uppstått i Frankrike och Tyskland. Att Mörner 1834 bekämpade reformkraf, hvars ifrigaste förkämpe han 1810 varit, berodde därför nog ej blott på åldringens konservatism utan också på att reformkrafvet nu visat sig kunna bli farligt för hans gamla kärlek: maktdelningsprincipen, som han alltid blef trogen.[1]

I och med den nya reformrörelsens frammarsch blef också tvåkammarproblemet åter liksom 1810 aktuellt, men därigenom fördröjdes lösningen, ty problemet inneslöt en mångfald möjligheter, om hvilka meningarna gingo i sär. Rexius har typologiskt klassificerat dessa möjligheter med kamrarnas ursprung som indelningsgrund, men af hans undersökningar framgår, att äfven en indelning efter kamrarnas kompetens är af vikt för meningsbrytningarnas förstående. Jag uppställer därför följande två indelningschemata.

A) Indelningsgrund kamrarnas ursprung.

1) Kamrarna ha olika ursprung (»elementarolikhet»), den öfre ett aristokratiskt eller plutokratiskt, den undre ett demokratiskt — Rexius' »engelska system.»

2) Kamrarna ha samma ursprung (»elementarlikhet»), men böra

[1] Se Rexius, Representationsfrågan inför regeringen 1834, H. T. 1914.

förete en viss yttre olikhet (»karaktärsskillnad»), beroende t. ex. af olika valsätt och mandatlängd — Rexius' »amerikanska system».

B) Indelningsgrund kamrarnas kompetens.

1) Den öfre kammaren har hufvudsakligen eller uteslutande blott negativ kompetens (kassations- eller vetorätt).

2) Kamrarna ha samma positiva och negativa kompetens.

3) Kamrarna ha olika positiv och negativ kompetens (Sieyèsk kompetensdelning).[1]

Efter Napoleons fall behärskade en af A, 1 och B, 1 kombinerad typ allmänt den europeiska doktrinen, men dess accepterande i Sverige mötte svårigheter, emedan olikheten i ursprung vanligen faktiskt åstadkoms (och enligt den rådande doktrinen också borde åstadkommas) genom att i den öfre kammaren ingingo aristokratiska element, som hos oss ej funnos eller skulle ha måst hämtas från den för de liberala reformvännernas flertal förhatliga ståndsförfattningen. Följden blef, att inom detta läger benägenhet för ett maskeradt enkammarsystem efter norskt mönster vann insteg (se det Richert-Anckarsvärdska representationsförslaget), men liberala reformvänner funnos dock, som höllo fast vid ett verkligt tvåkammarsystem, äfven om det måste köpas genom eftergifter för det engelska systemet. Huru blef det möjligt att komma ur den stagnation, hvaraf reformsträfvandet härigenom hotades? Svaret anser Rexius vara, att man omkr. 1840 i Sverige fick syn på ett i Amerika rådande tvåkammarsystem, som utmärktes af kamrar med samma sociala ursprung, men dock karaktärsskilda (A, 2); därmed öppnades den väg, som ledde till 1866 års reform. Detta är själfva hufvudtesen i hans arbete, och därigenom har enligt mitt förmenande *nämnda reform ställts i en synnerligt värdefull* idéhistorisk belysning. En bifråga, hvarpå tesens riktighet ej hänger, är, om, såsom Rexius ansåg *troligt*, »upptäckten» skedde genom Tocquevilles 1835 utgifna arbete: »La démocratie en Amérique», som 1839 börjat utkomma i svensk öfversättning. Denna »hypotes» kan ej styrkas genom uttryckliga bevis, men för den samma talar, att Tocquevilles auktoritet åberopades, både när den amerikanska typen först

[1] Naturligtvis ha dessa typer ej alltid varit medvetet distinkta för politikerna, men vid analys af dessas meningar framträda de såsom grundformer.

1839—40 lancerades i svensk politisk diskussion — af V. F. A. Dalman, och när den 1865 fördes till principiell seger — af De Geer och Gripenstedt.[1]

Hvad som underlättade det amerikanska systemets genombrott var emellertid, att det både negativt och positivt förberedts genom äldre *svenskt* tankearbete. Detta framgår af Rexius' undersökningar, men synes mig ej af honom ha tillräckligt betonats, åtminstone ej beträffande den positiva förberedelsen. Det gemensamma ursprungets princip hade en gång gjort sig gällande också i Frankrike och hade hos oss i fransk dräkt bragts på tal 30 år tidigare än i amerikansk. Den hade nämligen genomförts i direktorialförfattningen och hade utgjort själfva grunden för Sieyès' kompetensdelningsprincip (hans tvåkammartyp, således A, 2 + B, 3). När Mörner 1810 gjorde propaganda för den senare principen (se ofvan s. 229), framställde han den förra som ett ideal i motsats till det engelska tvåkammarsystemet. I själfva verket blef det dock ett sådant, som förordades i hans verk: K. U:s betänkande,[2] men just genom denna inkonsekvens drog betänkandet, när det under den nya reformrörelsen blef citeradt, uppmärksamheten till det engelska systemets *motsats:* ett tvåkammarsystem på det gemensamma ursprungets grund. Anmärkningsvärdt är, att K. G. Spens, dettas blifvande förkämpe, 1834 (då till försvar för ståndsprincipen) skarpt klandrade 1810 års försök att skapa ett tvåkammarsystem med socialt olika kamrar. Sina idéer fick han härvid emellertid från Agardhs ofvan (s. 235) omtalade försvar för ståndsprincipen. I detta hade nämligen det engelska tvåkammarsystemet klandrats därför, att det till följd af kamrarnas olika ursprung gaf »preponderens» åt en samhällsklass öfver de andra, under det att den svenska ståndsför-

[1] Att De Geer själf ej läst Tocqueville, innan han skref sitt reformförslag, är betydelselöst, om hans lärofäder varit påverkade af honom. När jag fick del af Rexius' Tocqueville-hypotes, slog det mig, att det enda idépolitiska arbete, som jag kan erinra mig, att Svedelius rekommenderade oss sina lärjungar till studium, var Tocquevilles bok om Amerika. Svedelius var en öfvertygad anhängare af den De Geerska reformen.

[2] Se Rexius, Det svenska tvåkammaresystemets tillkomst, s. 47, n. 2, Några ord om anden i 1809 års grundlagstiftning i Statsv. Tidskr. 1914, s. 68 och hans anmälan af Brusewitz' Representationsfrågan i H. T. 1913, s. 101, n. 1. Då Mörner sålunda offrade Sieyès' ursprungsprincip, blef han dock trogen hans kompetensdelningsprincip. Hans tvåkammartyp var alltså A, 1 + B, 3.

delningen — trots att äfven den grundade sig på olika ursprung — ej gjorde det. Rexius anser med rätta, att denna Agardhs och Spens' kritik blef af stor betydelse för svensk politiks frigörelse från den engelska doktrinen, det förnämsta hindret för det amerikanska systemets genombrott. Men den verkade härför också på ett mera positivt sätt. Agardhs egen slutsats var och förblef visserligen en förkastelsedom öfver tvåkammarsystemet, men af hans premisser kunde följa, att, *om* ett tvåkammarsystem byggdes på grundvalen af gemensamt ursprung för båda kamrarna, så vore det acceptabelt, och den slutsatsen drogs i Hartmansdorffs af Agardhs idéer starkt påverkade tvåkammareförslag 1840, som oaktadt sitt ståndbestämda valsätt obestridligt, om också omedvetet, tillhörde den amerikanska typen, då dess båda kamrar skulle tillsatts af samma (i stånd fördelade) valmän. Detta förslag synes därför verkligen böra tillerkännas en plats bland de positiva förberedelserna till reformproblemets lösning 1865—66 i det amerikanska systemets tecken. Därför blir dock Rexius' teori om det amerikanska systemets »upptäckt» ej öfverflödig.[1] Själfva impulsen till De Geers liberala reform kunde ej ges af ett förslag, hvars elementarlikhetsprincip var grundad på ståndsval. Den gafs af Spens' reservationer i konstitutionsutskottet 1840 och 1841, hvilka grundade principen på samfällda val och tilllika (genom förslaget om länsnämnder som valkorporationer) anvisade ett praktiskt medel till åstadkommande af karaktärsskilda kamrar, och *dess* amerikanska ursprung är uppenbar. Spens' egen utsago (se Rexius, s. 212) visar emellertid, att reservationerna *äfven* hade rötter i Agardhs resonemang 1834. Han drog af detta — och väl af sitt eget 1834 — samma slutsats som Hartmansdorff, men kunde tack vare den amerikanska förebilden — kanske af honom upptäckt genom Dalmans påpekande (se ofvan s. 239) — göra det på ett sätt, som innebar helt andra framtidsmöjligheter.[2] Ett syn-

[1] Jfr. kontroversen mellan Haralds och Rexius i Statsv. Tidskr. 1916. Delvis är jag, som synes, af samma uppfattning som Haralds.

[2] Spens själf angaf Nordamerika som en förebild och likaså Richert i sin kritik. Se K. Warburgs biografi af J. G. Richert, II, s. 25. Spens' uppfattning hade undergått en väsentlig förändring sedan 1834. Visserligen hade han äfven då önskat länsnämnder som valkorporationer, *men till en enkammarrepresentation* enligt norskt mönster och bildade genom *ståndsval*; nu hade han frångått både enkammarsystemet och ståndsvalen och lät ur sam-

nerligt intressant resultat af Rexius' forskningar är, att ljus omsider spridts öfver den skuld Anckarsvärd — genom sitt osjälfständiga vacklande — hade i kompromissförsökets misslyckande 1840—41.[1] Jag kan emellertid ej dela Rexius' åsikt, att de representationsförslag af konstitutionsutskottet, som konstaterade misslyckandet, varit s. a. s. inkörsporten till den *amerikanska* reformväg som ledde fram till 1865. Mig synas de ha inneburit återgång till det *norska* enkammaresystemets återvändsgränd. Hvad som möjliggjorde det De Geerska förslagets framgång det var, att detta kunde bjuda på en för liberalernas flertal acceptabel första kammare, och idéen till en sådan hade det, såsom Rexius själf öfvertygande visat, *via* representationskommitténs förslag 1847 och 1848 års kungliga representationsförslag fått från Spens' af *amerikanska* förebilder influerade reservationer.

Men var då De Geers verk verkligen troget detta sitt ursprung, eller m. a. o. kan det verkligen inordnas under den amerikanska typen? Svaret synes böra bli nekande, efter som till grund för dess medelbara val till första kammaren låg en graderad rösträtt, som var främmande för Spens och ledde till en mot det amerikanska systemet stridande social intressemotsats kamrarna emellan. Och dock var det i detta systems tecken som hans förslag segrade, ty vid sin framkomst troddes det allmänt, och ej minst af De Geer själf, tillfullo realisera ursprungslikhetens princip, och härpå berodde väsentligen dess framgång. Upptäckten af den amerikanska typen har således haft den betydelse för representationsfrågans lösning 1865, som Rexius antog, *men genom en felkalkyl.* Äfven denna har Rexius påvisat och tillika dess sammanhang med den dåtida liberalismens sociala grundåskådning, hvars äkta barn den De Geerska reformen var. Till hans intressanta utredning häraf anknyter jag några synpunkter.

fällda val framgå dels en andra kammare, dels blott första kammaren väljande länsnämnder. Förändringen, som först behörigen framhållits af Rexius, berodde tydligen på att Spens efter 1834 blifvit påverkad af nya (amerikanska) idéer och därigenom frigjort sig å ena sidan från det norska inflytandet, å andra sidan — i olikhet med Hartmansdorff — från den Agardhska ståndsförkärleken.

[1] Jag måste därför bestämdt opponera mig mot Haralds' undervärdering af Rexius' forskningar rörande 1840 års riksdag, framställd i Statsv. Tidskr. 1916, s. 11 och vidhållen i stridsskriften Den historiska metodens självbesinning, s. å, s. 9.

A och O i 1800-talets liberala sträfvanden om också ej i dess radikala[1] var häfdandet af *medelklassens* politiska utslagsröst. Därtill behöfdes en dubbel front — den ena med samfällda val som *anfallsmedel* mot de hittillsvarande aristokratiska maktinnehafvarne, den andra mot demokratien med graderad rösträttskala, val i förmögenhetsklasser eller ett den lika rösträtten beskärande censusstreck såsom *försvarsmedel*. Verkade dessa medel tillfredställande, behöfdes ej elementarolika kamrar till skydd för olika sociala intressen, ty inom de båda fronterna funnos då i stort sedt inga sådana. Tvåkammaresystemet fick härigenom blott sekundära uppgifter, som godt kunde tillgodoses genom kamrarnas karaktärsolikhet. Därför blef det amerikanska systemet så tilltalande för 1800-talets liberalism. I denna belysning bör De Geers reform ses. När han grundade primärvalen till första kammaren på graderad röstskala men lät valen till andra kammaren ske enligt lika men nedåt genom censusstreck begränsad rösträtt, ville han blott och trodde han sig blott betrygga deras sociala likhet på medelklassväldets grund. Han antog — och det gjorde man i allmänhet, t. o. m. konservativa motståndare —, att de båda rösträttssystemen skulle ha ungefär samma verkningar. I dubbelt hänseende missräknade han sig. Den första kammaren fick genom den graderade skalan en aristokratisk-plutokratisk karaktär, som ej stämde med den amerikanska förebilden, och den andra kammaren blef trots censusstrecket mera demokratisk (bondedemokratisk) än meningen var. De Geers *afsikt* med sin reform kan därför ej tillerkännas normgifvande betydelse för vår tids representationsfråga. Den betingades af en viss förutsättning: att medelklassens politiska inflytande i hufvudsak upprätthölls och blefve det samma i båda kamrarna. Om denna förutsättning rubbades, hvilket just var hvad som skedde, betyder detta, att rösträttsproblemet åter upprullats *i sin helhet*, så att möjligheter i ena eller andra riktningen, som genom den De Geerska reformen för alltid synts afförda från dagordningen, åter kunna bli aktuella. En jämförelse mellan De Geers ställning till representationsproblemet och Mörners 1810 ligger härvid

[1] Äfven sådana kunde dock ha medelklassväldet till förutsättning och mål. Så särskildt Geijers radikalism. Se Rexius, s. 272, n. 2.

nära till hands. Bådas ideal var ett tvåkammaresystem på det lika ursprungets grund (A, 2). Men Mörner var ej en medelklassliberalismens man utan en (då ej ovanlig) kombination af aristokrat och demokrat. Till följd af dessa sina båda naturer måste han bli sitt ideal otrogen och öfvergå till ett engelskt system. De Geer blef idealet trogen i princip, men genom misskalkylering kom hans representationssystem att faktiskt verka engelskt. Fråga är emellertid, om ej detta — från De Geers utgångspunkter sedt — var riktigt, sedan misskalkyleringen också haft den följden, att medelklassintresset behöfde skyddas.

Utmärkande för 1866 års representationssystem är kamrarnas likhet i kompetens (B, 2). Enligt Rexius beror detta ej, åtminstone ej väsentligen, af tradition från ståndsriksdagen, men han har ej kunnat uppvisa någon annan ursprungskälla. De ofullgångna norska tvåkammarsystemsansatserna, hvarifrån han vill härleda den enda afvikelsen från likställigheten, vår gemensamma votering, äro alldeles främmande därför. I 1810 års representationsförslag ingick ej kompetens*likhet* utan kompetens*delning* (typen B, 3; i reservanternas B, 1. Se ofvan s. 230). Det amerikanska tvåkammaresystemet lämpar sig visserligen till grund också för kompetenslikställighet, men har i sitt hemland ej så tillämpats, då den öfre kammaren där frånkänts intiativ i finansfrågor. I Sverige däremot kombinerades ett amerikanskt system, allt sedan Spens gjorde det aktuellt, med kompetenslikställighetskraf, och antagligen berodde denna afvikelse från förebilden af att kompetenslikheten varit något för vår fyrståndsförfattning karakteristiskt och därigenom s. a. s. gått svenska politiker i blodet. Såsom ofvan är nämndt, var det just med bristen på sådan likhet i det engelska tvåkammaresystemet, som Agardh motiverade sin förkastelsedom öfver detta och sitt försvar för den svenska ståndsförfattningen, och Spens, som gaf upphofvet till kombinationen, har ju själf betygat, att det var under påverkan af Agardhs argumentering, som han framställde sitt förslag. Då nu De Geers princip var, att till den nya ordningen öfverflytta allt lifsdugligt i den gamla, som var förenligt därmed, hvarför skulle han ej tillämpat den i fråga om ett moment, hvarpå hans föregångare satt sådant värde? Att

Rexius ej kommit att se detta sammanhang mellan vår gamla ståndsförfattning och 1866 års R. O., torde bero af att han, som förut är anmärkt, ej tillräckligt uppskattat de förberedelser till den senare, som utgjordes af från den förra härstammande tankeriktningar.

Med frågan om ursprunget till kompetenslikheten i 1866 års R. O. sammanhänger frågan om ursprunget till det medel mot häraf föranledd stagnation, som de gemensamma omröstningarna utgöra. Behofvet af ett sådant medel under ståndstiden hade framkallat det förstärkta utskottsinstitutet i 1810 års R. O. Om nu den De Geerska R. O:s kompetenslikhet var ett arf från ståndstiden, så synes sannolikare, att dess korrektiv däremot haft sin direkta förebild i dennas korrektiv, förstärkt utskott, än, såsom Rexius antog, i det norska enkammaresystemet, om också detta via Richert-Anckarsvärds förslag och konstitutionsutskottsförslagen 1840—41 kunnat utöfva *något* inflytande.

Som vi sett, var det reformsträfvande, som direkt ledde fram till 1865, från början inriktadt på parlamentarism (s. 237). Har då äfven De Geer afsett detta syftes realiserande? Svaret kan bli både nej och ja. *Nej*, för såvidt med parlamentarism menas engelsk underhusparlamentarism, ty för en sådan utgjorde kamrarnas kompetenslikhet ett hinder. *Ja* åter, om med parlamentarism menas en större samverkan mellan regering och riksdag än fyrståndsförfattningen medgett, och härför utgjorde kompetenslikheten ej ett hinder, nämligen om det blef en tvåkammareparlamentarism. Förutsättningen för en sådan var emellertid kamrarnas elementarlikhet, och De Geers misskalkyl härutinnan blef därför ett hinder äfven för hans parlamentariska beräkningars förverkligande. (Jfr Rexius' uppsats: Parlamentarismen och svensk tradition, i Svensk Tidskr. 1917.)

Strödda meddelanden och aktstycken.

Johan Liljencrantz' memorial angående den centrala förvaltningens omorganisation den 19 aug. 1786.

Af Liljencrantz' tre bekanta memorial till Gustaf III angående förvaltningens omorganisation har ofvanstående, till tiden det mellersta, minst nöjaktigt återgivits, då det i en senare tid bragts till offentligheten. Det är i själfva verket endast en liten del af detsamma, som återfinnes i Geijers Konung Gustaf III:s efterlämnade papper (III: 2, s. 41 ff.), och den korta betoning af dess hufvudpunkter, som här göres, är alltigenom missvisande.[1] Då memorialet likväl i detta sitt stympade och ofullständiga skick städse synes ha lagts till grund för den historiska forskningen, ha misstag, stundom rätt betydande, blifvit en naturlig följd.[2] Under sådana förhållanden och med hänsyn till memorialets förvaltningshistoriska betydelse torde icke minst för en riktig uppfattning af dess ställning till de båda öfriga vara motiveradt att äfven det efter originalet[3] i sin helhet publiceras.

Underdånigste Memorial.

För någon tid sedan hade jag efter nådigste befallning tilfelle att yttra mine underdånige tankar om nödvändigheten af den ordning och det sammanhang, som de angelägnare eller riksvårdande ärenderne fordrade vid deras föredragning och afgörande, om rikssamhollets trefnad och sällhet, som är alla regeringars yppersta ändamål, skall kunna vinnas. Jag vågade dervid tillägga, att detta ändamål näppeligen kunde upfyllas, om sådane ärender vid deras slutelige afgörande förekomma på serskilte stellen, där personerne, som dervid nyttias, eller gå Eders Kongl. Maj:t tilhanda med deras underdånige råd, antingen följa olika principer eller ei äro i tilstånd at känna hvarken det hela, hvaruti de förekommande ärender, såsom länkar i en kedja, böra i tillämpningen sammanfogas, eller de öfrige delar af almänna administrationen.

---

[1] Själfva dateringen är vacklande. S. 32 anges det riktiga datum, 19 aug., s. 41 däremot 16 aug.

[2] Senaste exempel härpå i A. Forssells afhandling Ministerier och kollegier. Jfr min rec. af denna afh., nedan s. 266 ff.

[3] I Uppsala univ. bibl., Gust. papp., F. 425.

Jag har tyckt mig finna, att efter den lyckliga förändringen af regeringssättet saknas för Eders Kongl. Maj:t åtminstone i sielfva utöfningen et nog värksamt biträde af sådane ämbetsmän, som äro i den ställning, att de med behörig kännedom af rikets ypperste angelägenheter, serdeles i de delar, som måste hemlige hållas, kunna gå Eders Kongl. Maj:t i underdånighet tilhanda med fullständige uplysningar och råd til befrämjande af rikssamhellets trefnad och sällhet samt til undanrödjande af alt hvad deremot är stridande.

Det kan ei gerna förväntas, att detta skulle upfyllas af Eders Kongl. Maj:ts och rikets råd, considererade som en corps; ty, utom det att de ei äro berättigade att gifva något råd och yttrande med mindre sådant af dem äskas, så plägar til deras öfvervägande och beredning sällan andra saker komma än sådane, som til minsta delen innefatta rikets vigtigaste angelägenheter; hvaraf följer, at denne corp, som icke har tilfelle at se in i det hela eller följa de angelägnaste ärenderne i behörigt sammanhang, ei kan med fullkomlig kännedom döma om det, som väsenteligast rörer rikets bästa och sanskylliga interesse.

De serskilte conseiller, som efter ärendernes beskaffenhet och fördelning til visse departementer nu hållas uti Eders Kongl. Maj:ts höga öfvervaro med dertil utnämde riksens råd, hvilka äga att yttra deras underdåniga tankar öfver de ärender som ifrån rikets collegier inkomma och af vederbörande expeditioner föredragas, uppfylla väl til någon del sit ändamål, men utom det at de angelägnaste riksvårdande ärender, serdeles om de äro hemlige, sällan där förekomma, så är det svårt för et riksråd uti en sådan conseil, då det ei vet hvad uti en annan af serskilt föremål förehafves och således ei har sig bekant hvad rapport ärender af serskilte departementer hava til hvarandra och än mindre känner sammansättningen af det hela, kunna fälla et grundeligt och påliteligt omdöme, helst då han ei har annan handläggning och kännedom af ärendet än igenom blåtta upläsningen af et betänkande kan vinnas.

Jag har trodt, at denne brist, som synes göra regeringsbördan för Eders Kongl. Maj:t tyngre och besvärligare än den på något annat stelle finnes, kunde i hufvudsakelig måtto afhielpas derigenom, at Eders Kongl. Maj:t hade här, såsom i andre monarkiske regeringar brukeligt är, visse statsministrer, hvilka, jemte det de hade vården och inseendet hvar ock en öfver sit serskilte departement, samfält utgorde Eders Kongl. Maj:ts conseil uti alla riksvårdande och hemlige ärender, utan åtskilnad til hvad departement de höra kunde. Härigenom vunnes den ordning och det samband imellan de riksvårdande ärenderne, som utgör siälen af all publique administration.

En sådan stat-ministre, som i sit departement giorde sig underrättad om alt hvad dertil hörde och noga följde ärenderne, hade bästa tilfälle at känna rikets angelägenheter och vore därföre närmast i tilstånd att i sit ämne gå Eders Kongl. Maj:t tilhanda med nödige uplysningar och mogna råd, hvarvid Eders Kongl. Maj:t uti en conseil af sådane personer, som hvar på sit sätt hade kundskap och er-

farenhet, kunde med mera tilfredsställelse utöfva sin höga rätt at ibland skiljaktige meningar utvälja den, som säkrast finnes leda til ändamålet.

Denne conseil, som i Eders Kongl. Maj:ts höga närvaro skulle samlas en dag i hvarje vecka eller oftare om så behöfves, synes böra bestå af 5 eller högst 6 ledamöter, näml. cancellipresidenten, en ledamot för krigsärenderne, en för amiralitetsärenderne, en för cameral- och oeconomieärender, en för handels- finance-, och manufacturärender och, om så nödigt pröfvas, en, som egentel. kände bergs- och skogshushållningen i riket. Ibland desse skulle en hvar blifva referent i sit ämne och uti underdånigt memorial skrifteligen afgifva dess tankar uti sådane mål, som icke kommit til vederbörande collegiers kundskap eller där ei blifvit tilräckeligen utredde.

Ingen af desse conseillens ledamöter serskilt eller alla tilsammans kunde tilegna sig någon otillbörlig macht eller myndighet; ty dem tilhörde blått att bereda och tilstyrka, men sielfva beslutet ankomme altid på Eders Kongl. Maj:ts egit nådiga bifall.

Det dependerade helt och hållit af Eders Kongl. Maj:ts välbehag at, när så godt funnes, ombyta ledamöterne i denne conseil, och på det Eders Kongl. Maj:t ei måtte finna sig derutinnan i någor måtto generad, vore det bäst at de ei constitueradees för längre tid än et år i sender.

Jag tiltror mig ei kunna utreda den frågan, huruvida det kan förenas med regeringsformen at i denne conseil vore någon ledamot, som ei tillika är riksråd. Namnet gör visserligen ei något til saken. Men en af allmänna opinion och långvarig tid stadgad vana är ei gerna rådligt at ändra.

Det är af högsta angelägenhet för Eders Kongl. Maj:t at hafva kände och erkände rådgifvare. Utom det egentelige ändamålet deraf vinnes dermed et annat, at, när någon författning eller anstalt giordes, som ei så aldeles behagade menigheten eller någon viss del deraf, oviljan vändes på ministeren och ei på konungen; ty folkets lynne i almenhet både här och i andra länder är sådant, at det, lemnat åt sig sielf eller då ei besynnerliga omständigheter mellankomma, tilegnar konungen alt det goda, som sker, och ministeren alt det onda.

I både Frankrike och England har konungen en oinskränkt macht at antaga och removera sin ministère, att gilla eller förkasta dess rådslag. Men icke dess mindre höres sällan någon menighetens ovilja emot konungen, utan tillägges ministeren alt, som ei är tilnöijes, hvilket tänkesätt är nyttigt att underhålla och befästa för almänna tranquiliteten och samhellets bästa. Deremot pläga rådgifvare, som äro hemlige eller ei en place, gemenligen vara förhatelige och misstänkte, änskönt de hyste dygdige och patriotiske tänkesätt. Oviljan stadnar ei heller endast på dem, utan vänder sig tillika på konungen sielf just derföre at han valt sådane hemlige och i folkets tankar obehörige rådgifvare.

För at så mycket mera bibehålla et nödigt sammanhang i almänna ärender, så kunde ledamöterne i berörde conseil lämpeligast

efter hand då ledigheter existera tillika brukas til presidenter i de collegier, hvars göromål instämma med en hvars ämne och insicht. Och ehuru denne conseil bestode af 5 à 6 ledamöter, så dependerade det altid af Eders Kongl. Maj:t at i något vist ärende, som fordrade någon serdeles granlagenhet och hemlighet, hvaruti så många personer ei funnos böra deltaga, nyttia så många eller fåå, som Eders Kongl. Maj:t för godt funne.

Desse ledamöter i conseillen borde vara frikallade för alt deltagande i justitiæärender; och utom justitiæconseillen och det vanliga cabinettet för de ärender, som dit höra, tyckes på detta sätt alla öfrige conseiller för serskilte ämnen blifva onödige, emedan de mindre betydelige mål, som nu borttaga Eders Kongl. Maj:ts dyrbara tid, kunde lemnas til denne generelle conseillens beredning och afgörande någon viss dag i hvarje vecka, änskönt Eders Kongl. Maj:t ei vore sielf i egen hög person närvarande, på lika sätt som desse ärender nu föredragas på en diversion af rådet, dock så, at ei något finge expedieras innan alt med Eders Kongl. Maj:ts underskrift på protocollet vore gilladt och fastställt.

Om denne plan och utstakning til de almänna ärendernes skötsel, hvarigenom både ordning, redighet och säkerhet kunde erhållas, vinner Eders Kongl. Maj:ts nådige bifall, så fordras, att cancelliordningen och inrättningen af statsexpeditionerne i visse delar ändras och lämpas efter berörde plan.

Statssecreteraresysslorna bestå nu, enligt hvad i regeringsformen och cancelliordningen föreskrives, uti sådant, som ei svarar emot statssecreterarenamnet, hvilket i alle andra stater betecknar mycket vigtigare förrättningar med mera anseende och bettrè lön, än dem här tilhör. Således torde bäst vara, att desse sysslor, så fort de blifva ledige, ei vidare besättas under det namnet, utan bestridas af en, som i hvarje departement bure namn af förste expeditionssecreterare, hvilken tillika med cantzlipresidentssecreteraren synes böra få lika värdighet med cancelliråden och 1.000 specie riksdaler i årlig lön, hvartil statssecreterarelönerne, då de blifve ledige, utgörande nu för hvarthera 800 rdlr, kunde anslås och dertil läggas en tilökning af 200 rdlr specie för hvarthera af förste expeditionssecreterarne, hvilka under lika ansvar, som statssecreterarne äro underkastade, borde contrasignera expeditionerne och bestrida de öfrige efter regeringsformen och cancelliordningen statssecreterarne nu åliggande göromål samt dessutom gå statsministern, såsom hufvudman för sit departement, tilhanda uti det som til uplysning och beredning af ärenderne kan fordras.

I hvarje statsexpedition synes dessutom böra vara en, som bär namn af 2:dre expeditionssecreteraren, hvilken biträder förste expeditionssecreteraren vid expeditionernes författande, njuter 600 rdlrs lön och lika värdighet med assessor i hofrätterne, samt dessutom en, som med lika namn, lön och värdighet egenteligen är statsministerns eller departementschefens handsecreterare och af honom nyttias at samla materialer och uplysningar samt författa memorialer och betänkanden, som under chefens granskning kunna nödige finnas, 2:ne

protocollssecreterare för hvarje expedition med lika värdighet som de nu hafva men med 500 rdlrs årlig lön hvarthera, 2:ne cancellister med 300 rdlrs lön hvarthera, hvaraf den ena tillika gör registrators tienst, och 2:ne copister med 200 rdlrs årlig lön hvarthera.

Til hela denna inrättning och löneförbettring behöfver ei staten graveras med någon ny utgift, sedan alt efter hand kommit i sin ordning, om cancelligebuhren deremot får emot behörig redo och räkning upbäras af cancellibokhållaren eller någon annan serskilt upbördsman och til räntecammaren lika med andre cronoräntor inlemnas. Dessutom kunde den så kallade utrikes expedition efter hand indragas och de obetydelige göromål, som där förefalla, indelas på någonthera af de 2:dra 3:ne statsexpeditionerne.

Enär de angelägnare och riksvårdande ärendernes skötsel kommit på en mera värksam och ordentelig fot, saknas icke ämnen til öfverläggningar, huru rikets allmänna sällhet och trefnad i alla grenar skall vinnas, almänna förtroendet återställas, Eders Kongl. Maj:t lättas i Dess bekymmer igenom undersåtarnes kärlek, som utgör säkraste grunden af all verldslig mackt, och så fägna sig af en lycklig och ärofull regering, hvartil försynen Eders Kongl. Maj:t ämnat igenom de stora och ypperlige naturgåfvor, som Eders Kongl. Maj:t blifvit förlänte. Att den Högste Guden täcktes dertil gifva sin välsignelse är en upriktig önskan af en obetydelig men trogen tienare, som för sin konungs och fäderneslandets bästa bär det varmaste hierta och dertil gerna upofrar hälsa, lif och välfärd.

Stockholm den 19 augusti 1786.

J. Liljencrantz.

A. B—z.

Arvid Horns återinträde i rådet 1720 och kungaparets ställning härtill.

Förhållandet mellan Arvid Horn och kungaparet Ulrika Eleonora —Fredrik I var i allmänhet ej präglad af någon värme och antog tidvis karaktären af stark spänning, som någon gång öfvergick till öppen konflikt. Misstämningen mellan Horn och drottningen, hvartill ansatser kunnat spåras redan under de senare åren af Karl XII:s regering,[1] utbröt omedelbart vid det nya statsskickets tillämpning år 1719 i full oenighet, då det gällde att tolka grundlagens bestämmelser om konungens och rådets resp. maktbefogenheter. Denna brytning ledde till att Horn sökte och fick afsked från sin kanslipresidentbefattning samt dessutom af drottningen egenmäktigt licentierades från sitt riksrådsämbete.[2] När han följande år infann sig vid riksdagen och af adelsståndet med stor majoritet utsågs till

[1] Malmström, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, I², sid. 56.
[2] Malmström, a. a., I², sid. 101—103.

landtmarskalk, tyckte man sig märka, att Ulrika Eleonora illa upptog detta landtmarskalksval.[1]

Under riksdagens fortgång syntes förhållandet förbättras, i det att Horn tillmötesgick drottningens önskan att få sin gemål erkänd som konung. En samverkan kom till stånd mellan arfprinsen och landtmarskalken i denna fråga, hvilkens lyckligt genomförda lösning Fredrik i främsta rummet hade att tillskrifva det verksamma bistånd, han fått från adelsståndets inflytelserike ledare.[2]

Som ytterligare ett tecken på förbättring i förhållandet mellan Horn och hofvet skulle man måhända också vara benägen att se det faktum, att konungen en tid efteråt, den 26 april, tillkännagaf sin afsikt att kalla honom tillbaka i rådet. I sekreta utskottet hade denna dag uttalats en allmän önskan om att han åter borde intaga sin plats i senaten, och man stod just i begrepp att affärda en deputation till konungen med en underdånig framställning i denna sak, då denne skyndade sig att förekomma detta och genom statssekreteraren Bark lät underrätta utskottet, att han, »i betrachtande af Hans Excell:ces her landtmarskalckens långlige och trogne tienster», vore sinnad att »aldrahelst» gifva den vid grefve Nils Gyllenstiernas frånfälle vakanta platsen åt Horn.[3]

Detta tal om landtmarskalkens förtjänster och om önskvärdheten af hans återinträde i rådet var emellertid ej uppriktigt menadt. Tvärtom hyste kungaparet fortfarande det största misstroende mot denne och uppskattade ingalunda hans verksamhet vid riksdagen; hans medlemskap af regeringen sågs ej gärna men betraktades som ett nödvändigt ondt, och då det ändå måste ske, gällde det för konungen att i denna fråga taga initiativet. Om de tankar, som Fredrik I och Ulrika Eleonora i verkligheten hyste om Horn vid denna tid, ger följande utdrag ur en af Fredriks förtrogne, det hessiska sändebudet E. H. von Diemar till landtgrefven af Hessen skrifven depesch[4], daterad Stockholm den 27 april, ett vältaligt vittnesbörd:

Der Graff Horn wird beij Ende diese Reichtage wieder in den Senat genommen werden. Weil dieser Mann nicht aufrichtig in seinem L.-Marchals-ambt zu Werck gangen, sondern seine particuliere vues dem Interesse des Königs und des Reichs, so viel möglich gewesen, vorgezogen, so hette der Hoff gar gerne gesehen, dass er nimmer seine vormahls gehabte Würde wiederumb bekleiden möchte. Nachdem mahlen aber die Stände im Begrif waren iro König: Majest: durch ein unterthänigstes Memorial zu bitten, dass ermelter Graff Horn in seine vormahlige charge retabliret werden möchte, so haben hochermelte iro Majest: eh es darzu kommen und damit der Graff Horn es iro selber und nicht denen Ständen zu danken habe, beij dermahligen Umbständen vor gut gefunden, ihm solche Gnade aus eigener Bewegnus angedeihen zu lassen.

Einar Hedin.

[1] A. a., sid. 230.
[2] A. a., sid. 239—240.
[3] Sekreta utskottets protokoll den 26 april, RA.
[4] Kopia, hämtad ur Strâles afskriftssamling, RA, innehållande bl. a. Diemars depescher 1720—1725.

Underrättelser.

— Den 15 augusti 1918 afled docenten i statskunskap vid Uppsala universitet dr Gunnar Rexius i sin hemort Göteborg. Hans bana vittnar om en vacker hänförelse för de vittra idrotterna. Född den 27 febr. 1886, blef han student 1903, aflade fil. kand.-examen vid Göteborgs Högskola 1907, fil. lic.-examen vid Uppsala universitet 1910 samt förordnades — vid 24 års ålder — 1910 efter aflagda disputationsprof till docent därstädes. Sin vidtomspännande, fast behärskade insikt inom sitt ämne, hvilken dessutom träget utbyggdes under utländska studieresor (till Tyskland, Österrike och Frankrike), dokumenterade han såväl då han läsåret 1915—1916 uppehöll den skytteanska professuren, som i sina tungt vägande och med loford belönade ansökningar till professur i sitt ämne vid Uppsala och Lunds Universitet samt Göteborgs Högskola. Vid sin tidiga bortgång stod han i begrepp att tillträda motsvarande befattning vid den nyupprättade Åbo Akademi, därtill kallad af ett inom den lärda världen enhälligt omdöme om hans stora kompetens att där företräda den politiska vetenskapen. Öfver hans vetenskapliga författargärning kan det sällsynta vittnesbördet uttalas, att det på samma gång kan karakteriseras såsom ett i sitt slag fullbragt lifsverk, som det innebar rika, men nu i förtid svikna löften om en framtidsgärning inom vår politiska publicistik.

Hans vetenskapliga bana betecknar en regelbundet och målmedvetet fortskridande utvecklingsgång från ynglingaårens flitigt bedrifna orienteringsarbete inom den statsteoretiska litteraturhistorien under ett allt vaknare intresse för de positiva politiska problemen fram till ett skarpsinnigt studium af själfva härden för den moderna konstitutionalismen — budgeträtten. Första etappen på denna energiskt tillryggalagda väg var hans doktorsafhandling om *Stahls lära om den konstitutionella staten* (Uppsala Universitets Årsskrift 1912), som dokumenterar det sinne för principerna inom hans vetenskap, hvilket senare städse skulle hindra honom att i hans forskning för mycket skatta åt fakticiteten. Om vi i en snabb öfverblick gå vidare, komma vi till den stora, i sitt slag väl klassiska monografien af år 1915: *Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär. Med särskild hänsyn till principernas grundläggning 1840—44* (Skr. utg. af K. Hum. Vetsk. samf. i Uppsala), en skickligt gjord sammanfattning af ett hardt när öfverväldigande material, hvilken dock kanske ännu något präglas af de första studieårens teoretiska grundsyn. Af 1916 är hans: *Studier i Frankrikes författningsproblem*, som karakteriseras af på en gång problemens penetration och en lättflytande, elegant framställningskonst. Till sist och som frukten af årslånga tanke- och studiemödor framträder: *Studier rörande striden om finansmakten under Karl XIV Johan*

(i samma serie som D. sv. tvåk. syst.:s tillk. 1918), kanske en torso, men med den konkreta prägeln af en forskares hand.

Öfver hans lifsverk kan stå som motto, att han frikostigt tömde sin kraft i tjänsten hos sin uppgift. (*N. F—ll.*)

— En af den engelska häfdaforskningens ledande män bortgick med professorn i äldre historia vid Edinburghs universitet P. Hume Brown, död den 30 november i en ålder af 68 år. Hans mest bekanta arbete är en i Cambridge Historical Series och äfven i en fristående upplaga publicerad *History of Scotland* (3 bd, 1899—1909; går till 1843). Bland hans tidigare arbeten märkas *George Buchanan. Humanist and Reformer* (1890) samt en tvåbandig lefnadsteckning af *John Knox* (1895). Sedan 1898 ledde B. utgifningen af *The Register of the Privy Council of Scotland.*

— I april- och junihäftena af *Statsvetenskaplig Tidskrift* publicerar Nils Forssell en beaktansvärd »motivhistorisk» studie öfver *Statsministerämbetets genesis.* Han har koncentrerat densamma till det decennium, 1866—76, då frågan framfördes och löstes utan omedelbart samband med öfriga kraf på en departementalreform och närmast såsom en af representationsreformens praktiska konsekvenser för vårt statsskick. Efter att inledningsvis ha framhållit det moment i debatten, som betecknas af frågan, huruvida »den lagliga ordningens målsman inom regeringen borde träda tillbaka från sin innehafda rang och sidoordnas med öfriga departementschefer», öfvergår han till att skärskåda det argument, som från reformens anhängare framfördes, att den gamle justitieministern vid sidan af sin uppgift som departementschef haft en politisk mission inom konseljen och att man måste sörja för att, om han skulle likställas med öfriga departementschefer, dessa hans politiska uppgifter finge en särskild målsman inom konseljen. Såsom dessa justitieministerns politiska åligganden angåfvos dels ordförandeskapet i statsrådsberedningen, dels den roll af konseljpresident han spelade vid kabinettsbildningen. Med hänsyn till den förra frågan gör förf. med stöd af uttalanden från Henning Hamilton och Wennerberg gällande, att det måste anses mer än tvifvelaktigt, huruvida justitiestatsministern under tiden närmast före 1876 verkligen bildat medelpunkten inom statsrådsberedningen. Däremot hade under samma skede hans ämbete genom förhållandenas makt kommit att tjäna som kristallisationspunkt vid ministärbildningen och såtillvida prejudicerat det arbete, som måste tillfalla en konseljpresident. I det följande behandlas ett af de moment, som kraftigast medverkat till förändringens genomförande: riksdagens genom representationsreformen stegrade makt; statsministerämbetets inrättande kom som en konsekvens af och tillika en garanti mot detta representationens ökade inflytande. I detta sammanhang diskuteras ock hvad betydelse partiidén därvid kan ha haft. Enligt författarens mening innebar godtagandet af statsministertanken hos oss icke någon ens teoretisk reception af partiväldesprincipen;

till stöd härför anföras uttalanden af De Geer, Henning Hamilton och Rydin. De främsta förespråkarna för en statsminister, summerar förf., synas icke ha velat inaugurera ett partivälde, äfven om de af motståndarna göras till föremål för dylika anklagelser. Äfven frågan om statsministerinstitutionens förenlighet med vårt tvåkammarsystem beröres; därvid anföras uttalanden af Henning Hamilton, som med hänsyn till vårt nya representationsskicks sannolika utmynnande i ett faktiskt enkammarsystem förordade detsamma, samt af Oscar och Carl Göran Mörner, som åter i tron på en allt skarpare framträdande motsättning mellan kamrarna funno ett skäl emot. Emellertid vill förf. icke i statsministerämbetets tillkomst se någon självklar följdverkan af representationsreformen; fastmer anser han de författningspolitiska motiv, som i debatten frambäras, till väsentlig del vara formler för dagspolitiska tendenser eller personliga motsättningar. Den verkliga bakgrunden för reformens genomförande är att söka dels i »regeringslösheten», de olika ministärernas svaghet gentemot riksdagen, efter representationsförändringens genomförande, dels i de slitningar, som så ymnigt förekommit mellan konung Carl XV och hans ministrar. Från dessa båda synpunkter lämnas därefter en intressant analys af de omständigheter och de meningsutbyten, som föregingo frågans lösning. Krafvet på att Sverige borde begåfvas med en konseljpresident, så resumerar förf. denna del af sin undersökning, ha väsentligen förts till seger på tvenne linjer. Den ena synpunkten är den, att regeringen, den kollektiva konungamakten, borde stärkas, när representationen nyorganiserats. Skenbart förfäktar man därvid, att det dualistiska draget i vår författning måste upprätthållas; i själfva verket döljer sig därbakom den tron, att 1866 parlamentarism eo ipso införts: det vore blott en tidsfråga, när den förverkligades, och när den komme, borde allt vara redo, sålunda äfven formerna för en parlamentarisk premiärministers verksamhet. Den andra linjen är mera fördold för uppmärksamheten: det är reaktionen mot den personliga konungamakten, sådan den framträder särdeles under Carl XV:s dagar, det är krafvet på att inom statsrådet skulle finnas en person, som kunde sammanhålla de öfriga, i nödfall äfven gentemot monarken. Det undandrager sig visserligen allt bedömande, i hvad mån detta moment genetiskt inverkat till att genomdrifva reformen, men det har säkerligen icke varit betydelselöst, äfven om man väl får akta sig för att gå så långt, att man anser 1876 års grundlagsreform såsom någon konspiration mot konungamakten, såsom samtida konservativa af Wennerbergs och Carl Göran Mörners typ åflades att göra det.

— Femte häftet af *Meddelanden från Dalarnes Fornminnesförening* (Falun, Falu nya boktryckeri-aktiebolag 1918; 109 sid.; pr. 2 kr.) innehåller utom en kort uppsats af E. Billengren om *Borganäs* en utförlig undersökning af Herman Geijer om *Sägnen om prästdråpet i Rättvik*. Förf. söker där med minutiös noggrannhet och mycket skarpsinne utreda de olika sägenmotiv, som

han anser sammanväfts till den i Rättvik förekommande, äfven i 1700-tals-litteraturen återspeglade traditionen om ett med Gustaf Vasas frihetskrig sammanhängande dråp på en förrädisk präst i socknens kyrka, hvaraf en vid densamma befintlig gammal grafsten skulle utgöra ett minnesmärke. Uppsatsen erbjuder särskildt ur metodologisk synpunkt åtskilligt af intresse, då man där återfinner den arbetsmetod, som man är van att se använd vid undersökningar af de historiska problem, som forntidens och den äldre medeltidens sagor erbjuda, tillämpad på ett spörsmål af annan art och vida yngre datum. Det är särskildt den af Peder Svart omnämnda striden i Rättvik i jan. 1521 samt vissa händelser under Näftåget 1598 — af hvilka förf. för öfrigt efter Elof Terserus ger en utförlig och liflig skildring —, som han menar ligga bakom traditionen; därtill fogar han en på några egendomligheter hos grafstenen grundad hypotes, hvars djärfhet han dock ej själf bestrider, om ett faktiskt begånget mord på den Erik Niclisson, hvars namn återfinnes på stenen. Såsom biprodukt af undersökningen ges några korrigeringar af Rättviks och Moras äldre prästlängder.

(*H. B—n.*)

— I årets andra häfte af *Edda* (bd 9, sid. 278 ff.) ger N. Beckman i en uppsats om *Torgny lagman* »ett bidrag till karakteristiken af Snorres författarskap». Efter en inledande kontrollanalys af Snorres sätt att tillgodogöra sig svenskt material — en rad fall anföras, där andra uppgifter möjliggöra kontroll — gör förf. gällande, att ehuru det kan ha funnits en del historisk tradition bakom den bekanta Torgnyepisoden, den detaljerade skildringen säkerligen icke beror på tradition, utan är ett alster af Snorres idealisering af hvad hans skarpa och sakkunniga öga sett i Sverige. Beckman vill i skildringen se den af förhållandena på Island betingade vällofliga tendensen att för ett söndradt folk framställa en idealiserad bild af det svenska samhället, som för Snorre ter sig såsom ett demokratiskt samhälle, där man lyckats förena folkfrihet och sammanhållning. — I samma häfte finnes af R. Laaches hand en på ett omfattande material byggd, sakrik studie öfver *Cromwell og Puritanerne i Samtidens folkelige Satire.* Bland de satiriska skrifter, för hvilka där redogörelse lämnas, finnes äfven ett skådespel »Hell's higher court of justice», där bredvid Cromwell och Mazarin Carl X Gustaf utgör en af hufvudpersonerna. I denna pjäs förekommer bl. a. en dialog mellan protektorn och den svenska konungen, om hvem af dem som gjort helvetet de största tjänsterna. Konungen söker att börja med häfda sin rätt till första platsen men måste inför Cromwells bevisföring erkänna sig slagen. De tre statsmännen få därefter af Pluto sin dom. Egendomligt nog återfinna vi sammanställningen mellan Cromwell och Carl Gustaf äfven i en annan samtida satir, en berättelse med den långdragna titeln: »A parly between the ghosts of the late Protector and the King of Sweden at their meeting in Hell» (1660). Berättelsen, hållen i en mycket burlesk

ton, skildrar ett af Cromwell anstiftadt uppror i helvetet, i hvilket såsom hans medsammansvurna uppträda Carl X Gustaf och Gustaf II Adolf. Det hela ändas med upprorets misslyckande och deltagarnes grufliga bestraffning. Uppsatsen afslutas med en analys af den Cromwellbild, som framträder i den pamflett-litteratur, för hvilken redogjorts.

— I »Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik» (1918, N:ris 7 och 8) har professor H. Hjärne publicerat en innehållstung och uppslagsrik studie med titeln *Karl der Zwölfte. Einige Umrisse seiner Laufbahn*, afsedd att inför tysk publik åtminstone antyda några af Carl XII:s-forskningens hufvudproblem. Efter några inledande ord, som anknyta Carl XII:s-minnet till dagshändelserna, går förf. att, som han anspråkslöst säger, framhålla några kanske icke tillräckligt beaktade sidor af ämnet och antyda några problem för den kommande forskningen.

Uppsatsens första afdelning ger i knappa, sammanträngda drag en ypperlig bild af Carl XI:s svenska monarki, dess väsen och yttre problem och dess ställning inom Europas dåvarande statssystem under särskildt framhäfvande af den af västmakterna, särskildt England, underblåsta motsättningen mot Danmark samt det fredliga förhållandet till Ryssland. I synnerhet understrykes den Holstein-Gottorpska frågans ur flera synpunkter synnerligen viktiga plats i Sveriges dåvarande politiska system, likaså oriktigheten af den ofta upprepade satsen, att Sverige afstängde Ryssland från den fredliga samfärdseln västerut: fastmera kan sägas, att ryssarna själfva motsatte sig dessa förbindelsers utveckling och spärrade Europa från samfärdseln med Asien.

Mot denna bakgrund tecknas därefter den unge Carl XII:s första tid: den stora koalitionens tillkomst på danskt initiativ och utan att den svenska diplomatien anade hvad som förestod, danskarnas och ryssarnas öfverändakastande samt därefter kriget i Polen. Särskildt diskuteras problemet om de olika möjligheter, som för Carl XII erbjödo sig efter slaget vid Düna. Under afvisande af den traditionella uppfattning, som enbart i psykologiska egendomligheter hos konungen ser lösningen af detta problem, framhållas de politiska och militära förhallanden, som gifvit utslaget. Så betonas, att de rådgifvare, som förordade en fred i öster, ingalunda voro några »fredsvänner quand même», utan räknade med eller önskade ett ingripande, somliga på den franska, andra på den antifranska sidan i det spanska tronföljdskriget; vidare att ett fredsslut i öster ingalunda skulle betyda eller ens kunde antagas betyda en varaktig fred, då tsar Peter och konung August säkerligen stått redo att vid lämpligt tillfälle förnya anfallet, samt slutligen att den polske konungen måste framstå såsom den starkaste af de båda fienderna i öster och att ett fälttag mot Ryssland med Östersjöprovinserna såsom operationsbas erbjöd stora betänkligheter fran militär synpunkt. I den korta öfversikten öfver de fyra krigsåren i Polen karakteri-

seras med mästerlig korthet den svenske konungens roll i de inre polska förvecklingarna. Där fastslås ock den osäkra karaktären af tsar Peters eröfringar i Östersjöprovinserna, så länge Carl XII stod obesegrad i sydväst. Petersburg anlades sålunda ej såsom rikshufvudstad utan såsom bålverk mot svenskarna.

Den tredje afdelningen behandlar inbrottet i Sachsen, fördraget med kejsaren samt anfallet mot Ryssland. Konungens fälttågsplan skisseras i hufvudsaklig öfverensstämmelse med Stilles och andras nya forskningar på området och med afvisande af teorien om ett koncentriskt anfall. Med afseende å utgången framhålles den betydelse den kosackiska insurrektionens misslyckande och den osedvanligt stränga vintern haft. Poltava karakteriseras såsom en misslyckad stormning af ryssarnas läger: det verkliga nederlaget kom först vid Perevolotschna. Beträffande vistelsen i Turkiet framhålles denna episods ännu ouppklarade karaktär. Uppehållet där var ett mellanting mellan gästvänskap och fångenskap; det är därför oriktigt att vid dess bedömande utgå från att Carl XII efter behag kunde kvarstanna eller ge sig af. Det svenska lägret i Bender blef emellertid en maktcentral, som verkade långt utanför det turkiska riket; särskildt spåras verkningarna i Nordtyskland. Preussens och andra tyska staters bristande militära motståndskraft har nästan mer än Sveriges olyckor bidragit att förlänga det nordiska kriget och gynna den ryska maktens uppstigande. I korta drag antydes Carl XII:s ledande militära tanke under vistelsen i Turkiet: inryckande i Polen af en turkisk här söderifrån och en svensk här från Pommern. Såsom dess främste motståndare stodo västmakterna, som fruktade Turkiets ökade maktutveckling för dess återverkan på kejsarens läge och önskade draga de svenska trupperna i Pommern såsom hjälptrupper mot väster eller tvinga dem tillbaka till Sverige. Detta var den egentliga innebörden af 1710 års Haagkonsert. Beträffande kalabaliken i Bender hänvisas till den venetianske bailons rapport, att den snarare gagnat än skadat konungen i turkarnes ögon.

Vidare framhålles den växande fredsstämningen i Sverige; trots densamma fortsatte konungen kriget och folket följde honom. Efter att ha berört den engelska politiken och därvid framhållit Georg I:s betydande egenskaper såsom statsman äfvensom de snöpligt uppgifna planerna på en invasion i själfva Sverige 1716 karakteriserar förf. i korta drag den Görtz'ska politiken och betonar, att den, så outredd dessa års historia än är, dock måhända var mindre chimärisk och utsiktslös än den traditionella uppfattningen gjort den till i betraktande af den osäkra grund, hvarpå såväl tsar Peters som den Hannoveranska dynastiens ställning i själfva verket hvilade.

Ofvanstående korta och ofullständiga referat, där blott de mest framträdande punkterna medtagits, ger åtminstone någon föreställning om den Hjärneska uppsatsens, trots det ringa omfånget, förvånande innehållsrikedom. På samma gång den vittnar om sin författares enastående förtrogenhet med den moderna forskningen på området, berör den, såsom äfven en på området icke speciellt be-

vandrad läsare finner, åtminstone antydningsvis en hel rad af dess hufvudproblem under framkastande af nya och djärfva uppslag och kombinationer. Med tillfredsställelse har man därför att hälsa dess framträdande inför utlandets vetenskapliga värld; den bör där kunna bidraga till att i dess rätta världshistoriska sammanhang insätta en epok i vår historia, som alltför länge betraktats ur äfventyrsromanens synvinkel.

— Med. d:r Olof Hult har lämnat ett nytt värdefullt bidrag till medicinens historia i vårt land genom sin *Vilhelmus Lemnius och Benedictus Olai. Ett bidrag till svensk läkarhistoria under Vasatiden* (Stockholm, Bröderna Lagerström 1918; XI + 117 sid.; pr. 27 kr.). Arbetets förra del är hufvudsakligen ett omtryck af den kommenterande efterskriften till den af Hult 1917 på samma förlag utgifna bibliofilupplagan af Lemnius' skrift *Emoot pestilentzie*, hvaremot uppsatsen om Benedictus Olai är en nyhet. Inledningsvis meddelar förf. en del notiser om böldpestens uppträdande i äldre tider och om det allt annat än tillfredsställande läge, hvari det svenska läkarväsendet under medeltiden och nyare tidens början befann sig. Mot denna bakgrund framställer han, med stöd af mannens eget medicinska författarskap, Erik XIV:s bekante lifmedikus holländaren Vilhelmus Lemnius såsom en läkare med både för sin tid betydande kunskaper och. mer än då var vanligt, sundt omdöme om sjukdomarnas behandling. Han vill också gärna fritaga honom från den roll i Sturemordets förhistoria, som af ålder tilldelats honom. Öfvervägande om ock ej odeladt sympatiskt behandlas också hans samtida Benedictus Olai, äfvenledes läkare hos Erik XIV och sannolikt Sveriges förste infödde medicine doktor; hans enda kända medicinska arbete, *Een Nyttigh Läkere Book*, får dock ej ett lika högt betyg som Lemnius' skrifter. Beträffande Benedictus Olai har det tillgängliga materialet möjliggjort en mera färgrik skildring både af hans studielif i Wittenberg, hans verksamhet vid hofvet och hans öden efter den kunglige patientens fall. Från honom finnas några bref bevarade, bl. a. skrifna till hans vän från ungdomen Göran Persson, hvilka jämte några andra handlingar aftryckas som bilagor och med sin utpräglade personliga stil både ge en föreställning om umgängestonen i deras kamratlag och äfven lämna andra smådrag till tidens historia. De bevarade vinräkenskaperna från Erik XIV:s hof ha också gifvit förf. stoff till en liflig teckning af det gemytliga lifvet i den hofkrets, där doktor Bengt var en trägen gäst. Till de båda biograficrna fogar han slutligen några notiser om en tredje samtida läkare Vilhelmus Gortterus och dennes son, apotekaren Johannes, från hvilka också några bref finnas bevarade, som aftryckas bland bilagorna. (*H. B—n.*)

— Under titeln *Det svenska stormaktsväldets uppkomst* har professor L. Stavenow såsom inbjudningsskrift till den högtidlighet hvarmed Uppsala universitet firade 200-årsdagen av Carl XII:s död,

utgifvit en »konturteckning» af nämnda utvecklings »hufvudmoment och ledande politiska idéer» (Uppsala 1918; 48 sid.; pr. 2 kr.). Den historiska konstruktion af sammanhanget inom stormaktsskedet af vår historia, som i denna essay genomföres, är grundad på ett så noggrant genomtänkande af problemets olika faktorer — politiska, religiösa, militära, geografiska och ekonomiska — och är tillika så skarpsinnig och tankeväckande, att den väl motiverar en särskildt utförlig redogörelse, detta så mycket mer som det ju gäller ett af vår historias hufvudproblem.

Inledningsvis framhåller förf., att den episod ur vår historia, hvarom fråga är — den s. k. storhetstiden — visserligen ännu fyller oss med stolthet, men att dess sträfvanden och resultat dock synas oss mer och mer främmande, ja, att röster ej saknats, som velat göra oss helt och hållet urarfva från vår storhetstid. Med rätta framhålles häremot, att det är fåfäng möda att söka tänka bort så att säga en hel epok i ett folks lif. Lika litet kunna vi tänka bort den svenska stormakten ur Europas samfällda politiska historia, som då säkerligen skulle lämnat ett helt annat resultat, liksom hela den europeiska odlingen otvifvelaktigt skulle gestaltat sig annorlunda utan det mäktiga inslag däri, som en gång det svenska folket gjorde.

Utgångspunkten för den utveckling, som utgör undersökningens föremål, var 1561 års fördrag med staden Reval och adeln i några estländska provinser, hvarigenom Erik XIV tog dessa landsändar i svenska kronans skydd. Detta steg drog med obeveklig logik med sig nya steg på eröfringspolitikens väg och ledde till det svenska Östersjöväldets uppbyggande under oerhörda offer och ansträngningar för många följande släktled af Sveriges folk; det betingades, man kan väl säga ofrånkomligen, af den dåvarande svenska statens politiska och militära läge.

Den af förf. därefter gifna analysen af det svenska rikets dåvarande geografiska konfiguration ger vid handen; dels att den på skandinavisk mark liggande delen däraf var så godt som omringad af den danska monarkien, som därigenom hade möjligheter att till förverkligande af sina drömmar om en återupprättad skandinavisk storstat under dansk ledning rikta angrepp mot Sveriges hjärta och afskära dess förbindelser utåt, dels att i öster det svenska väldets läge äfvenledes var ogynnsamt på grund af de på Nöteborgstraktaten hvilande invecklade och osäkra gränsförhållandena, särskildt sedan den novgorodska republiken uppslukats af det moskovitiska tsardömet.

Genom den baltiska ordensstatens sönderfallande och ryssarnas framträngande i Östersjöprovinserna blef den svenska statens läge rent kritiskt. Motdraget kom genom 1561 års öfverenskommelse. Detta steg betingades, enligt hvad som uppvisas, af nödvändigheten att dels skydda Finland för ryska angrepp söder ifrån, för en rysk omringning, dels förekomma tsarrikets framträdande såsom Östersjömakt med åtföljande militärt och ekonomiskt hot mot Sverige, dels

hindra Danmark att genom Estlands eröfring konsolidera sin öfvermäktiga ställning i Östersjön och vinna omedelbar känning med sin gamla bundsförvant från konung Hans tid. »För visso var», slutar förf. sin analys, »den svenska konungens beslut att utsträcka sin makt och sitt ansvar öfver det herrelösa landet söder om Finska viken djupt motiveradt.»

Sveriges ingripande i Estland ledde till en ökad spänning med Danmark, som ett par år senare utlöste sig i det nordiska sjuårskriget. Den andra oundvikliga följden, kampen med Ryssland, lyckades Erik XIV genom ganska skickligt förda förhandlingar förhala under sin regering. Den kom med Johan III, dock först sedan denne genom Stettinfreden lyckats afveckla det danska kriget. Den effektiva samverkan med Polen, som kom till stånd först under Stefan Batory, sedan efter och genom Sigismunds val till polsk konung, möjliggjorde för de svenska vapnen stora framgångar och ledde slutligen till Teusina-freden, den första med det moskovitiska riket afslutade, hvarigenom Sverige för första gången fick en klar gräns mellan den finska riksdelen och Ryssland äfvensom Estlands besittning erkänd från rysk sida. I sin redogörelse för dessa förhållanden kommer professor Stavenow också in på frågan om unionen mellan Sverige och Polen och framhåller, att densamma ägde en verklig politisk mening och en betydelsefull uppgift: försvaret af den latinska kristenhetens östra gräns.

Hade den ofvan skisserade första akten af svensk krigspolitisk aktion en rent defensiv karaktär: häfdandet af den svenska statens bestånd mot danskt och ryskt tryck, så bildar Karl IX:s regering inledningen till ett nytt, mera vidtfamnande skede: eröfringens och den territoriella afrundningens. Inre motsättningar sprängde den svensk-polska unionen och lät antagonismen mellan de båda unionsbröderna träda i förgrunden såsom hufvudfaktorn i den följande tidens utveckling. Karl IX:s utrikespolitiska program, sådant Stavenow uppfattar det, åsyftade att genom Liflands eröfring framtvinga en betryggande fred med Polen, att genom ingripande i Ryssland hindra förstnämnda land från att bringa det moskovitiska riket under sitt inflytande och använda det såsom vapen i kampen mot Sverige, att genom eröfring af kustländerna kring den inre delen af finska viken bringa Finland och Estland i förbindelse med hvarandra och därigenom vinna en strategiskt mera tillfredsställande gräns, samt, slutligen, att i norr utsträcka den svensk-finska staten till Ishafvet och Atlanten. I sin kamp för realiserandet af detta program har Karl IX ock sett sig om efter stöd hos det protestantiska Europas hufvudmakter: han är, säger Stavenow, »den första universella svenska statsmannen, den som först och fullt medvetet sträfvat att bygga upp på den grundval som förefanns, organiskt och följdriktigt, en svensk stormakt och infoga densamma i ett stort europeiskt sammanhang».

De storslagna planerna på ett Storsverige intill Atlanten och Ishafvet måste den framsynte konungens efterträdare uppgifva, men

genom Stolbovafreden vanns den åtrådda landförbindelsen mellan Finland och Estland och en ny gräns i Ladoga för svenskt-finskt välde i öster. »Detta innebar visserligen en tillbakagång från Karl IX:s djärfva, storslagna program, men dock en naturlig och i folkliga, strategiska och ekonomiska grunder ganska djupt motiverad afrundning och utbyggning af den östra rikshalfvan af Sveriges rike.» »Frederna i Teusina och Stolbova beteckna tillsamman ett stort framsteg för svensk politik i öster, en logisk, ur svenska synpunkter gjord lösning af de svåra frågor, som den moskovitiska storstatens uppkomst och den gamla ordensstatens söndersprängning väckt till lif i denna del af Europa». Den andra åter af den unge Gustaf Adolfs freder, freden i Knäred, visade, att »en eröfring af Sverige trots gynnsamma strategiska positioner numera öfversteg den dansk-norska statens krafter och att äfven den mera begränsade uppgiften att territoriellt sammanknyta Norge med Danmark och utestänga Sverige alldeles från västkusten endast temporärt kunde lyckas.» Sålunda hade äfven på denna sida ett visst, om ock för Sverige föga gynnsamt jämviktsläge inträdt.

Analysen af stormaktstidens förberedande skede, af de tidigare Vasaregent rnas politiska planer utgör kanske den intressantaste delen af den Stavenowska essayen: författaren rör sig här med tilldragelser, som man hittills knappast ens sökt insätta i deras stora sammanhang.

I teckningen af Gustaf II Adolfs politik betonas först och främst, att angreppen mot Lifland och Preussen icke i och för sig hade aggressiva syften, utan ursprungligen afsågo att förvärfva panter för att framtvinga en uppgörelse med Polen på de linjer, Karl IX eftersträfvat. Då detta efter långvariga strider visade sig fåfängt, blef eröfringen af Lifland ett ändamål i och för sig. Alla möjliga förhållanden, geografiska, etnografiska, historiska, ekonomiska, religiösa och strategiska, talade för vårt baltiska väldes afrundning med Lifland. »Med logisk följdriktighet hade kriget ledt till nya eröfringar, närmast såsom medel att framtvinga en fred. När detta icke lyckades, blefvo dessa eröfringar själfva mål i sig, som icke vidare kunde släppas, och så hade Lifland fogats till Sveriges föregående eröfring Estland såsom ett naturligt komplement».

Men de preussiska fälttågen hade ock en annan sida. Valet af krigsskådeplats betingades ock af att Gustaf Adolf liksom fadern betraktade Sveriges krig med Polen såsom ett led i den stora kraftmätningen mellan Europas katolska och protestantiska makter. Sigismund hade sökt och funnit stöd hos det Habsburgska huset, och redan före afslutandet af stilleståndet i Altmark var sammanväxningen mellan det polska kriget och religionskriget i Tyskland ett fullbordadt faktum. Tanken på ett ingripande i Tyskland var Gustaf Adolf tidigt förtrogen; från Preussen var ett dylikt steg lättare att taga. Hvad som gaf kriget med Polen dess stora betydelse, anmärker förf. i detta sammanhang, var den principiella karaktär, som Sigismunds förnekande af Sveriges både religiösa och statliga

organisation förlänade detsamma. »Det var denna principiella motsats, som med nödvändighet framkallat anknytningen till de stora religionsmotsatserna i Europa. Kampen med Polen utmynnade logiskt i denna större konflikt.»

Men ingripandet i Tyskland innebar ett helt nytt moment i den svenska politiken: ehuru en akt af självförsvar, hade det dock såtillvida högre grad af offensiv karaktär än föregående angrepp mot Polen, som dess obetingade nödvändighet kan ifrågasättas. En eröfringspolitik var dock icke af konungen åsyftad i detta fall, lika litet som vid angreppen mot Lifland eller mot Preussen. »Det var ett återställande af tyskar ikets gamla politiska ordning han åsyftade, till ökad trygghet för hans egen stat och därjämte ett återkastande af katolicismens anlopp, på det att protestantisk tro och kyrka måtte räddas från undergång i reformationens hufvudland och därmed äfven i det skandinaviska Norden.»

I det följande framhåller förf., att det å andra sidan säkerligen för Gustaf Adolf stått såsom en gifven sak, att Sveriges insats i det stora verket fordrade sin rättmätiga ersättning. Därför fordrades reella besittningstaganden, som kunde trygga ej blott ekonomiska förmåner för Sverige, utan framför allt en ställning inom det tyska riket, hvarigenom det blefve i stånd att fortfarande stå i spetsen för ett enadt protestantiskt Tyskland, ett 'corpus evangelicorum', och häfda det stora verkets bestånd för framtiden. Men denna ställning kräfde med nödvändighet en svensk meddelaktighet i det tyska riket och den svenska kronans utrustande med furstemakt öfver tyska kustländer både vid Östersjön och Nordsjön, på det att sambandet mellan Sverige och Tyskland och därmed det stora protestantiska förbundets bestånd kunde garanteras. Till för sådant ändamål nödiga svenska besittningar på tysk mark voro säkerligen redan af Gustaf Adolf Pommern och ärkestiftet Bremen i första rummet utsedda.

Efter konungens död sträfvade de svenska statsmännen med utomordentlig seghet och skicklighet att förskaffa riket tillbörlig satisfaktion i land och penningar för dess stora uppoffringar. Hvad de uppnådde var till utseendet ett genomförande af Gustaf Adolfs ofvan antydda program. Innebörden var emellertid en helt annan. »Herraväldet öfver de stora nordtyska flodmynningarna och kustländerna är mera tänkt såsom ett stöd för en svensk suprematі öfver Östersjön än egentligen som en trygghet för förbindelsen mellan Sverige och det protestantiska Tyskland eller en garanti för beståndet af det evangeliska förbund, hvaraf äfven svenska kronan skulle vara en medlem och hufvudet.» Den föregående eröfringen af Estland, Lifland, Preussen och Pommern hade snart efter Gustaf Adolfs bortgång börjat uppfattas icke såsom defensiva åtgärder, framkallade af nödvändigheten att förhindra en farlig omringning af det svenska statsområdet och att framtvinga en för framtiden betryggande fred, utan »såsom led i en medveten Östersjöpolitik, syftande att underlägga Sveriges krona kustländerna rundt Östersjön

för att bygga upp en svensk suprematі öfver denna del af norra Europa». Efter denna norm utformades och genomfördes programmet för Sveriges satisfaktion.

I det följande framhålles, att detta satisfaktionsprogram ej gaf den svenska staten en naturligt afrundad och i längden lifsduglig form, utan att en fortsatt eröfringspolitik i själfva verket var en nära nog oundgänglig konsekvens för den nya svenska storstaten. En dylik expansion tedde sig i tvenne riktningar såsom naturlig, nödvändig och af läget betingad. Dels kunde man sträfva att fullborda det svenska väldet rundt Östersjön för att säkerställa den ekonomiska och maritima hegemonien öfver detta haf och att genom förvärf af inflytandet öfver det schleswig-holsteinska hertigdömet säkerställa förbindelsen mellan Pommern och Bremen-Verden. Den andra utvecklingslinjen var de sydsvenska landskapens, Gottlands och Ösels eröfring från Danmark.

Denna nya expansionspolitik fick sin företrädare i Karl X Gustaf. »Hos honom var eröfringspolitiken, Sveriges utvidgning efter rent politiska linjer fullt medveten. Östersjöpolitiken har blifvit ett system. Den skandinaviska omgestaltningen och hegemonitanken likaledes. Det är icke längre fråga om ett försvar, som till formen ter sig som ett angrepp, det är en aggressiv statskonst, men djupt berättigad äfven den, på grund af den geografiska figurationen hos den svenska staten sådan den efter hand utformats och sträfvande hän till afrundningen och fulländningen af denna samma stat efter politiska och ekonomiska principer, som åtminstone delvis vuxit fram helt naturligt ur äldre, annorlunda beskaffade förutsättningar.»

Första utslaget af denna statskonst var Karl Gustafs polska krig, som mot Sverige uppkallade andra krafter i det europeiska systemet — Brandenburg, Ryssland och framför allt Danmark — och som icke vann sitt syfte. Sistnämnda lands ingripande ledde åter till Roskildefreden, »som förverkligade de bästa och djupast grundade af alla gamla expansionsdrömmar, när den förde de sydsvenska och västsvenska landskap, som från urgammal tid tillhört Danmarks och Norges kronor, öfver i svenskt välde och gaf den svenska staten hafvets tryggare och naturligare gräns i söder och väster.» I det nya kriget mot Danmark växte målet till större, nästan obegränsade mått: hela den danska monarkiens förintande och infogande i den svenska storstaten, som därmed skulle vuxit ut öfver hela det skandinaviska folkområdet. Äfven denna expansion saknar icke, anmärker förf., historisk och folklig grund och ett inre berättigande. »Den skandinavisk-baltiska stormonarki, som Karl Gustaf åsyftade skulle sträckt sig från Weser till Ladoga, från Nordkap till mellersta Oder och Weichsel. Begränsad i väster och norr af Nordsjön, Atlanten och Ishafvet skulle denna monarki själf inom sig hafva fullständigt inneslutit Östersjöns haf med alla dess vikar och kuster. Med skandinavisk folkkärna skulle den framträdt såsom en än mer enhetligt bestämd folklig och kulturell helhet, en stor nordeuropeisk germansk och protestantisk stat, inom hvilken hete-

rogena folk- och kulturelement försvunno såsom obetydliga undantag.» Mot dessa sträfvanden reste sig, utom de krafter, som i öster sträfvade mot de svenska expansionsplanerna, äfven de stora västeuropeiska makterna, »hvilkas intresse af den europeiska jämviktens bestånd flöt samman med önskan att förhindra, att Östersjöns viktigaste handelsområde kom i en enda makts besittning». Karl Gustaf rycktes bort från ett ofullbordadt verk; hans efterföljare afvecklade kampen med bevarande af dess viktigaste vinst, de syd- och västsvenska provinsernas infogande i Sveriges rike. »Eröfringspolitiken hade gjort sin tjänst. Den svenska stormakten hade nått sin afslutning och sin definitiva gestalt och expansionens tid var förbi.»

I sina slutord antyder förf. de ändrade förhållanden i Nordeuropa, som slutligen ledde till den svenska stormaktens sammanstörtande. Han framhäfver ock det djupt grundade i den lösning, som 1600-talets statsmän gåfvo de problem, som voro knutna till den svenska statens östgräns, liksom ock varaktigheten af den utformning, den svenska rikshalfvan fått genom Brömsebro- och Roskildefrederna. Som moment af svaghet och något främmande te sig åter de tyska besittningarna, som från början utgjorde blott splittrade, afskilda bihang till storhetstidens svenska stat. De ha haft sin betydelse för det svenska rikets uppbyggande och för lösandet af dess världshistoriska uppgift. Men »Sverige drogs af denna besittning in i storpolitiska äfventyr, som innerst voro den svenska staten främmande, och lockades upprepade gånger att jaga efter mål, som icke längre voro aktuella utan gengångare af gamla politiska tankar. Man kan ifrågasätta, om dessa tyska besittningar icke redan då, när de efter oändlig möda folkrättsligt häfdades för Sveriges krona, saknade den djupare motiveringen af ett organiskt politiskt utvecklingsprogram. Det var också dessa tyska provinser, som väsentligen gifvit svenska stormakten dess ofärdiga prägel».

Det föregående referatet ger vid handen, med hvilken kraft förf. rest själfva problemställningen, huru omsorgsfullt han genomtänkt hela komplexen af i hvarandra gripande spörsmål, med hvilken skärpa han genomfört analysen af hvarandra aflösande politiska sträfvanden och program, med hvilken stilistisk finhet han sammanställt resultaten af sina forskningsmödor. Vår storhetstid, som för många ter sig så främmande eller tilläfventyrs som ett meningslöst och folkfördärfvande äfventyr, står inför oss icke såsom produkten af en mängd af förnuft otyglade viljor utan såsom framvuxen, i det väsentliga med nödvändighet framvuxen, ur ett inveckladt sammanhang af geografiska, politiska, ekonomiska och religiösa faktorer. Klart framgår ock, att det är denna med »blodsure travailler» sammanfogade svenska storstat, som bildar grunden icke blott för vår fria folkstat af i dag utan ock till den samhällsordning som finnes bevarad i vårt östra grannland. Professor Stavenows essay kan därför utan öfverdrift betecknas såsom ett osedvanligt värdefullt tillskott till den ej alltför rikhaltiga del af vår historiska litteratur, som under det Rankeska programordet »wie es eigentlich gewesen»

inbegriper icke blott sofrandet och sammanställandet af fakta utan utforskandet af företeelsernas inre sammanhang. Den hör till samma kategori af historiska skrifter som den tyske mästarens klassiska teckning af »Die grossen Mächte».

— *Carl XI:s Almanacksanteckningar*, förut kända genom Carl Gustaf Nordins upplaga (*Konung Carl den XI:tes Dag-Bok*) af år 1808, ha på nytt utgifvits af Sune Hildebrand (Stockholm, Norstedt 1918; XVII + 423 sid.; pr. kr. 17,50). Där originalen, hvilka tillhöra det Cronstedtska arkivet på Fullerö, finnas bevarade — för några år ha de tyvärr under tiden efter den Nordinska upplagans publicerande på ej med säkerhet kändt sätt försvunnit —, har utg. följt dem; medan Nordin godtyckligt moderniserat texten, har Hildebrand noggrant återgifvit dess ursprungliga form, endast med vissa i förordet angifna smärre modifikationer. Af intresse är i detta afseende hans påpekande af Karl XI:s benägenhet att stundom omkasta bokstäfverna i ett ord, i synnerhet som, hvilket i förordet framhålles, samma iakttagelse finnes antecknad redan vid en slags inspektion från rådets sida af det kungliga barnets undervisning år 1665. Hänsyn är också vid utgifningen tagen till de andra versioner af dagboksanteckningarna, hvilka i vissa fall föreligga, delvis i egenhändig form. I noter återgifvas här och hvar till komplettering och jämförelse anteckningar af andra samtida dagboksförfattare; dessutom gifvas där förklaringar af förekommande ortnamn och egendomliga ord i texten m. m., medan personnamnen med nödiga upplysningar finnas sammanförda i ett register i slutet af boken. Anteckningarna äro rika på faktiska uppgifter, men endast undantagsvis ega dessa mera allmänt historiskt intresse, och reflexioner eller uttryck af personliga känslor förekomma mycket sparsamt. Somliga händelseförlopp, såsom det skånska krigets tilldragelser, konungens norrländska resor eller firandet af Upsala mötes hundraårsminne, behandlas dock med en viss utförlighet, och af intresse är alltid att se, på hvad sätt de afgörande politiska och enskilda vexlingarna i konungens lif återspeglas i en på sådant sätt anlagd uppteckning; framkalla de någon gång ett känslouttryck, får detta ju en så mycket vederhäftigare prägel. Den förtjänsten som historisk källa ha anteckningarna bl. a., att de ej äro redigerade med tanke på ett offentliggörande. Icke minst i kronologiskt afseeende kunna de utan tvifvel genom notisernas talrikhet och deras hänförande till bestämda data vara till gagn. Just ur denna synpunkt kan det emellertid förtjäna påpekas, hvilken tjänst dagboksutgifvare öfver hufvud skulle göra forskningen genom att, där så kan ske, gifva upplysning, huruvida anteckningarna nedskrifvits dag för dag eller för flera dagar i taget; det torde icke vara uteslutet, då originalskriften föreligger, att man genom en ingående granskning af dess yttre beskaffenhet skall kunna draga slutsatser i detta afseende. Frågans betydelse med hänsyn till de särskilda anteckningarnas pålitlighet speciellt i kronologiskt afseende ligger i öppen dag, om man af egen erfarenhet besinnar

hur lätt man redan ett par dagar efter en händelse, allrahelst af hvardaglig art, kan känna sig osäker om dess datum.

(*H. B—n.*)

— Under titeln *Ur Carl XII:s lefnad. Skildringar* (2 delar, Stockholm; P. A. Norstedt & Söners förlag. 1916; 212 + 228 s., pris 5 + 5 kr.) har professor A. Quennerstedt samlat ett antal föredrag, som han tid efter annan inom en trängre krets hållit öfver ämnen ur Karl XII:s historia. De flesta hafva förut varit synliga i dagspressen (1903—1908), ett par i Karolinska förbundets årsbok (1910, 1912); några torde aldrig förut hafva varit offentliggjorda (»Belägringen af Thorn 1703», »I Altranstädt», »Ridten från Turkiet till Stralsund», »Sista dagarna»). — Förf:s afsikt har närmast varit att ge lif och färg åt vissa »episoder» ur Karl XII:s lif. Det har skett på två sätt. För det första komma naturforskarens, etnografens och topografens rön till användning, då det är fråga om att skildra den miljö, i hvilken Karl XII och hans karoliner skola framträda. Natur- och folklifsskildringen — från Litauen, Ukraina och Sibirien — träder särskildt fram i de tidigast tillkomna uppsatserna (»Karl XII i Litauen 1708», »En sagoberättare», »På steppen» och »Hos de fångna karolinerna i Sibirien»); omfattande topografiska undersökningar ligga också till grund för den uppsats, som är knuten till Karl XII:s vistelse »På slottet Lais» (1701), och då förf. sedermera följer sin hjälte till Lund (»Carl XII i Lund»), är det en gifven sak, att lundensarens förtrogenhet med sin stads topografi och historia skall komma till sin rätt. Den andra vägen, som förf. gått, är den historiska samlarens. Quennerstedts betydelsefulla insatser på detta område äro väl kända; uppsatserna bestyrka hans intima förtrogenhet med det material, som är ägnadt att belysa karolinernas lif och lefverne, och vittna dessutom om en ovanlig förmåga att begagna det och göra det lefvande, vare sig det gäller kåserande skildringar eller strängare komponerade redogörelser för mera begränsade händelseförlopp (till den senare typen höra t. ex. »På väg mot Narva», »Tåget mot Grodno 1706» och »Vid Prut»). Det kan utan öfverdrift sägas, att förf. står oöfverträffad i sin förmåga att på sådana vägar tränga den karolinska tiden och särskildt den karolinska armén in på lifvet. Ytterst har denna förmåga sin förklaring i den klara blick, för hvilken dagböcker, memoarer och bref aldrig blott äro gulnade papper, utan också, om än så torftiga, afslöja en lefvande verklighet. Det stämmer väl öfverens med den åskådlighetens kraft, som alltigenom präglar skildringen, att förf. en gång — medvetet naturligtvis — öfverskrider den gräns, som skiljer historisk dikt från historisk berättelse: den förtäljande historien kan ej, som han själf förklarar det, försmå fantasiens hjälp, ifall den vill skåda lefvande människor och ej bara skuggor (I, s. 200). — Förf. betonar själf starkt, att hans arbete är en samling episoder, ej en sammanhängande framställning af Karl XII:s lif. Men då man nu läser uppsatserna samlade och kronologiskt

ordnade, gifva de dock på sitt sätt en enhetlig bild af sitt gemensamma ämne. Detta därför att de ej blott och bart äro skildringar ur lifvet, tidsbilder, målningar eller hvad man nu vill kalla det. De hållas tillsammans af den helhetsuppfattning i fråga om Karl XII och hans verk, som de hvila på och som, i snart sagdt alla uppsatserna, kommer till uttryck i de allmänna reflexioner, som knytas till detaljskildringarna. I fråga om Q:s uppfattning af de olika skiftena i Karl XII:s historia må här blott nämnas, att den i hufvudsak öfverensstämmer med den s. k. »nya skolans»; jfr särskildt uppsatserna »Belägringen af Thorn» och »Tåget mot Grodno 1706» (om det polska kriget), »Carl XII i Litauen 1708» (om det ryska fälttåget), »Ridten från Turkiet till Stralsund» (om den turkiska tiden), »Sista dagarna» (om Sveriges läge 1718). Den allmänna grundsynen bär emellertid hans egen, starkt personliga prägel; särskildt framträder där motviljan mot den historiska åskådning, som låter utgången blifva afgörande för sitt omdöme om en förgången tids sträfvanden. Det går ej att skrifva historia, betonar han, om man ej tar hänsyn till »den irrationella — kanske överrationella — faktor som kallas lycka» (II, s. 106). Med denna grundsyn står förf. säkert nära sin hjältes egen åskådning, bygd som den var på religiös grund; hans antaganden i fråga om Karl XII:s sätt att bedöma ställningar och förhållanden bära också i hög grad sannolikhetens prägel. (*N. H—z.*)

— I ett akademiskt program har professor L. Stavenow påbörjat en serie *Bidrag till den Gustavianska tidens författningshistoria*. Den nu publicerade första undersökningen behandlar »Gustav III:s förarbeten och planer rörande riksdagens organisation vid begynnelsen av 1778 års riksdag samt återupplivandet av Gustav II Adolfs riddarhusordning» (Uppsala 1918; 67 sid.). Efter några inledande anmärkningar rörande den allmänna karaktären af 1772 års regeringsform såsom »det första försöket i vår historia till en verkligt konstitutionell författning», framhåller förf. den oklarhet, som efter den nya författningens införande rådde beträffande frågan, huruvida och i hvilken utsträckning den karolinska tidens och frihetstidens offentliga akter annullerats samt stadgar, som före 1680 gällt såsom grundlag, genom densamma återupplifvats.

Akut blef frågan vid sammankallandet af 1778 års riksdag. Att 1723 års RO var upphäfd, därom rådde intet tvifvel, men frågan var, om detsamma gällde 1762 års RHO och de speciella stadganden, förordningar, ståndsbeslut eller lokala valordningar, som bestämde de ofrälse ståndens sammansättning. Om så vore fallet, hvad skulle träda i stället och erbjöd därvid den äldre statsrätten före 1680 lämplig ersättning? Genom riksdagskallelsen sattes utan motivering 1626 års RHO i kraft; beträffande de ofrälse stånden åter kallas så många som öfligt varit, hvarmed den på grundval af 1723 års RO uppkomna rättsordningen rörande dessa ståndsval utan vidare stadfästes. Denna kungliga akt stärkte i väsentlig grad konunga-

maktens ställning gentemot riksdagen, och särskildt gjordes det första ståndet, adeln, i hög grad beroende af konungen.

Före riksdagen sysslade konungen med förarbeten till en konstitutionell lagstiftning, afsedd att genom riksdagsskickets normerande fullborda den nya författningen. Bland de gustavianska papperen förvaras åtskilliga af forskningen tidigare kända utkast till sådana konstitutionella stadgar, hvilka visserligen ej hunno öfver utkastets form, men dock blefvo af stor betydelse såsom normerande konungens uppträdande och resonnement under den följande tiden. Dessa utkast omfattade förslag till riksdagsordning, ordning vid plenum plenorum samt »kort underrättelse om landtmarskalkens göromål och skyldigheter». De aftryckas såsom bilagor till den föreliggande undersökningen.

Detta grundlagstiftningsarbete inleddes med ett uppdrag till arkivsekreteraren Strand att inkomma med utredning om de ordningar, författningar och riksseder, som vid riksdagars hållande i äldre tider varit stadgade. Af dessa för sin tid högst förtjänstfulla utredningar lämnas en fyllig sammanfattning. Därefter gifves en detaljerad redogörelse och analys af de ofvan uppräknade författningsutkasten. Riksdagsordningen är tänkt såsom ett tillägg och supplement till 1617 års RO. Härigenom skulle riksdagens ställning skrufvas tillbaka till 1600-talets. Förslaget till ordning vid plenum plenorum anknöts likaledes till 1617 års RO samt till sättet för antagandet af 1772 års RF. Den ofvannämnda landtmarskalksinstruktionen utfyller bestämmelserna i 1626 års RHO och betraktar landtmarskalken närmast såsom konungens förtroendeman, ja »öfverhufvudger instruktionen det intrycket, som om Gustaf III ansett sig själf såsom adelns verklige landtmarskalk och den af honom utnämnda landtmarskalken såsom sin företrädare». Viktigast är emellertid den redan förut tryckta propositionen om ändringar i och tillägg till 1626 års RHO, hvarigenom som bekant främst afsågs klassindelningens återinförande på riddarhuset. Äfven för denna proposition, som i allt väsentligt är konungens eget verk och hvars tillkomst i de bevarade koncepten kan följas, lämnas en redogörelse.

Undersökningens sista tredjedel ger en teckning af det nya parlamentariska skickets genomförande vid riksdagen och af de metoder konungen därvid använde, därvid naturligen hufvudintresset knyter sig till den nya riddarhusordningens genomdrifvande. Förslagen till RO och till ordning vid plenum plenorum ha ej för riksdagen framlagts. Men genom konungamaktens återtagande af rätten att utse landtmarskalk och de båda lägre ståndens talmän samt riddarhusordningens antagande var det väsentliga vunnet. I riksdagsbeslutet bekräftades såväl ett nytt formulär till konungaförsäkran som återupplifvandet af 1626 års RHO med tillägg, 1617 års RO, konungens befogenhet att utnämna samtliga talmän samt formulären till deras och bondeståndssekreterarens eder.

I sina slutord karakteriserar förf. hela den konstitutionella nydaningen 1778 såsom ett politiskt misstag af konungen. I RF fanns

ingen verklig eller otvetydig grund för återupplifvandet af de gamla riksdagsförfattningarna från 1600-talets början. Äfven det ensidiga afgörandet af hvilka stadgar från närmast föregående tidsskede som skulle betraktas såsom upphäfda eller ej, var i omstridliga fall icke en verkligt konstitutionell åtgärd i öfverensstämmelse med andan i den nya regeringsformen. Än mindre var detta fallet med sättet för vissa besluts genomdrifvande.

»Regeringsformen 1772 var», så sammanfattar Stavenow sitt omdöme, »trots vissa brister ingalunda i sig en oduglig grund för en verkligt konstitutionell författning. Den afvägde ganska väl konungens och ständens ömsesidiga rättigheter och gjorde hänsyn till den rika historiska erfarenhet, som Sveriges upprörda författningshistoria från det sista seklet lämnat. — — Konung Gustafs ensidiga afgöranden och hans utnyttjande af den faktiska öfvervikt, som reaktionen mot frihetstiden och konungadömets förtjänster om riket under de närmaste åren efter statshvälfningen förskaffat honom, inneburo i själfva verket ett öfvergrepp, ett rubbande af den ömtåliga jämvikten, som måste framkalla förstämning, misstro till konungens uppriktighet och konstitutionella sinne och känsla af att ständernas rätt trädts för nära. Genom den utbildning, som författningen fick vid riksdagen 1778, kom icke en lyckosam, organisk och på fri samverkan mellan konung och ständer hvilande utveckling af den Gustavianska statsrätten till stånd trots det till utseendet enhälliga gillandet af konungens åtgärder och förslag. Säkerligen ha dessa afgöranden i början af 1778 års riksdag långt ifrån att stärka den nya författningen varit en af anledningarna till dess svaghet och förtidiga undergång.» Professor Stavenows studie utgör ett mycket värdefullt bidrag till den Gustavianska epokens konstitutionella historia, och man afvaktar med intresse de följande undersökningar den betydelsefulla nummersiffran ställer i utsikt.

— Med tvenne nya häften — det fjärde och femte — föreligger det första bandet af *Svenskt biografiskt lexikon* numera afslutadt (Stockholm, Alb. Bonnier 1918; 803 sid.; pr. 35 kr.). Det fjärde häftet inledes med en rad biografier öfver medlemmar af släkterna Almquist och Almqvist. Vidare finna vi där biografier öfver Jonas Alströmer (af prof. E. Heckscher) och hans båda söner Patrik och Clas (af dr. E. Naumann), särskildt den första innehållande värdefulla bidrag till belysning af Alingsås manufakturverks historia (jfr förf:s uppsats i denna tidskrift årg. 1917, sid. 88). Dr. Naumann har i samma häfte äfven lämnat en lefnadsteckning af den gamle gustavianen J. F. Aminoff och professor Stavenow af J. J. Anckarström. I slutet af häftet och i början af det femte föreligga af dr. A. Grades hand ganska utförliga och intressanta biografier öfver Michael, Carl Henrik och Johan August Anckarsvärd. Bland de i sistnämnda häfte biograferade personer med namnet Andersson märkas åtskilliga framstående bonderiksdagsmän såsom Johan Andersson i Tenhult, Johan Andersson i Häckenäs, Ola Anders-

son, Peter Andersson i Högkil samt Hans Andersson i Nöbbelöf (sedermera i Skifarp), samtliga tecknade af dr. H. Rosengren.

— Problem af stor betydelse har magister Ragnar Numelin, Helsingfors, tagit upp till behandling i sin öfversiktliga framställning *Orsakerna till folkvandringarne på lägre kulturstadier* (Diss. Helsingfors 1918). Efter allmänt orienterande kapitel följa (S. 51 f.) undersökningar, genom hvilka förf. historiskt förklarar vandringsdriftens utbildning i ett flertal fall: här möta samlar-, jägar- och fiskarfolk; näringsdriften nödgar dem själffallet till utbyte af de fångstmarker, hvilkas afkastning de äro beroende af, men ej genom kultur öka. Ej någon aprioristisk vandringsinstinkt, näringsdriften är den tvingande orsaken till ett vandringslif, som, släktled efter släktled obrutet, blir till nedärfd vana. Likaså hos nomaderna. Hos herdenomaderna bestämmer hänsynen till boskapen vandringarna; åkerbruksnomadismen åter har sin grund i det nödtvång, som det primitiva åkerbruket med engångsodling af marken medfört. Härtill komma mera sekundära förhållanden: en stam, drifven ut till vandring, drifver lätt ut en annan o. s. v. I en följande afdelning (s. 83 ff.) sammanställer Numelin vandringar och vandringssed med religiösa orsaker. Vissa indianstammar lämna vid dödsfall gård och grund och söka sig miltals bort; från flere håll förtäljes om hela folk, som gifvit sig ut för att söka »landet med evigt lif», eller hur nu det förlofvade landet benämnes. — Författaren betonar uttryckligen i anslutning till den här refererade framställningen, att han ej tänker sig vandringsdriften som en färdigbildad urdrift. Olika förutsättningar nödiggöra ett vandringslif, som fortgår släktled efter släktled; genom samverkan af miljö och latenta dispositioner blir detta lif så småningom en andra natur, gör det sig understundom gällande långt efter sedan de ursprungliga orsakerna upphört att betinga det. — Härmed är Numelin inne på frågan om zigenarne. Andra folk ha på grund af nödtvång eller genom fredlig inverkan uppgifvit sitt kringströfvande lif; zigenarne ej. Möta vi här primär vandringsdrift? Också här blir Numelins svar nekande. Han ser i zigenarna ett folk, som liksom andra af skilda primära anledningar drifvits till vandringslif, detta redan före sin utvandring från urhemmet, Indien. Hvarför ha de ej liksom andra folk fortskridit till högre odling, frågar sig författaren. En särskild disposition drifver uppenbarligen zigenarna i högre grad än andra folk till vandringar utan ände. Betingelsen härför söker författaren i negativa anlag på det samhälleliga och religiösa området. De grunder som drifva andra folk att så snart tillfälle gifves sluta med sitt rotlösa, kringvandrande lefverne sakna zigenarna genom anlagstypisk konstitution. Numelin afslutar sin studie med en rad jämförelser från historiska vandringsföreteelser och berör därvid bl. a. emigrationen och vikingatågen. (*Ax. Bs.*)

— I Hist. Tidskr. 1913 (h. 1, s. 73 f.) redogjordes i all korthet för några uppsatser i Ymer 1912, i hvilka prof. M. P:n

Nilsson gifvit en själfständig, intressant teckning af den stora folkvandringen i andra årtusendet före Kr. De nämnda uppsatserna fullständigas nu (Ymer 1918, h. 1, s. 49 f.) genom en ny öfversikt af samme författare: *Nyare forskningar till Greklands förhistoriska kultur.* Här erbjudes ett tillfälle att utan större möda skaffa sig en öfverblick öfver senare arbete på området i fråga.

Vi tillåta oss framhäfva vissa delar af uppsatsen. Prof. Nilsson häfdade redan 1912, att bärarne af den mykenska kulturen voro greker: det var hellenska furstar, som vid fredlig eller krigisk beröring med Kreta lärt känna den minoiska kulturen. Kretensiska handtverkare fingo arbeta vid deras borgar, kretensisk smak vann insteg i deras palats, som i öfrigt bibehöllo sin megaron-typ; det uppstod en afglans af kretensisk odling i Grekland, buren af hellenska furstar, begränsad till deras borgar. Denna uppfattning ha nyare fynd och forskningar blott bekräftat. Freskerna från palatset i Tiryns äro sedan 1912 fullständigt publicerade (Tiryns II, Aten 1912). Man kan anställa en jämförelse mellan dem och motsvarande målningar på Kreta. En bestämd skillnad yppar sig här, liksom förut i fråga om mindre föremål. På Kreta är det processioner, bilder ur kulten, ur hoflifvet, som prunka på de sydländska palatsens väggar; i Hellas' megaronpalats möter en annan värld; här var det jakt och krig, krigsmän och stridsvagnar, som fröjdade en tydligtvis vapengladare ätt. Återigen alltså på ett nytt område en tydlig motsats mellan de mykenska borgherrarna och de öppna kretensiska palatsens furstar.

Synnerligen intressant är, att den s. k. palatsstilen och med den lineär skrift klass B. visar sig ha varit lokalt begränsade företeelser, båda bundna till Knossos' andra palats efter dess restauration (1550—1400 f. K.). Den mykenska stilen härstammar ej ur palatsstilen: båda stilarterna äro parallella utvecklingar ur den tredje mellanminoiska och första senminoiska periodens stil. Palatsen på Kreta förstördes med våldsam hand. Det var grekerna (achaier eller jonier), som kommo och med eld och svärd förhärjade Kretas obefästa bebyggelser. Efter 1550 iståndsättes blott palatset i Knossos, fulländas det till att blifva palatsstilens stort anlagda, starka furstehof. Efter några århundraden förstöres detta palats, försvinner palatsstilen. Då vakna ånyo öfriga kretensiska orter till lif för att snart alla duka under. Det är tydligt, att Knossos under den föregående tiden undergått en kraftig, egenartad utveckling, varit en ledande makt på Kreta. Staden tyckes hafva uppburit hela öns försvar mot de hellenska stammarne. — Prof. Nilsson lämnar i den refererade uppsatsen äfven en öfversiktlig framställning af Greklands förmykeniska kultur. (*Ax. Bs.*)

— Såsom universitetsprogram till den Lutherska reformationens 400-årsjubileum har Kristiania-universitetet genom A. Brandrud och O. Kolsrud utgifvit *To og Tredive Prædikener holdt i Aarene 1578—1586 av M. Jens Nilssøn* (Kristiania 1917; VIII + 151 +

IX + 514 sid. + facs.bil.) Den ståtliga volymen, som prydes af ett porträtt af predikningarnas författare samt en rad facsimile-bilagor, innehåller en af Brandrud författad omfångsrik studie öfver »Biskop Jens Nilssøn av Oslo» samt därefter den nämnda prediko-samlingen, utgifven af Kolsrud.

— Af *Danmarks Traktater og Aftaler med fremmede Magter efter 1814*, utgifna af F. Le Sage de Fontenay, har ett nytt häfte utkommit (bd. 4, h. 2), innehållande aktstyckena från tiden 1885—1890 (Köpenhamn 1918; sid. 289—539 + VI sid.; pr. 7,50 kr.). Med det nu utgifna häftet föreligger verkets fjärde band afslutadt.

Öfversikter och granskningar.

Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. Af JOH. AX. ALMQUIST. Första delen (början). VI + 400 sid. Tredje delen: Häft. 1. 48 sid. (Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. II: 6.) Stockholm, Norstedt 1917.

När riksarkivet i början af detta århundrade fick till uppgift att taga hand om de centrala ämbetsverkens äldre arkivalier för att bringa dem i en bättre ordning än den, hvari de till följd af århundradens likgiltighet, vanvård och dåliga lokaler befunno sig, visade det sig snart, att det icke var nog med den kortfattade plan till förteckning öfver vissa centrala ämbetsverks arkiv, som i den nåd. kungörelsen af den 22 maj 1903 fastställdes. Det befanns, att det kräfdes en mera ingående utredning af resp. ämbetsverks organisation och tidigare verksamhetsformer för att kunna tillgodose de kraf, som forskningar af olika slag kunde uppställa, och för att sätta arkivtjänstemännen i stånd att på ett tillfredställande sätt tillmötesgå dessa. En dylik utredning borde sålunda vara en förutsättning för eller gå jämsides med det definitiva ordningsarbetet. På så sätt ha tillkommit de af förste arkivarien Almquist tidigare utarbetade administrativa och biografiska anteckningarna rörande »Bergskollegium och Bergslagsstaterna 1637—1857» (1909) och rörande »Kommerskollegium och Riksens ständers manufakturkontor samt Konsulsstaten» (1912—1915), båda offentliggjorda i samma serie af Meddelanden från svenska riksarkivet, så äfven »Anteckningar om Svea Hofrätts arkiv» af d. v. amanuensen E. Malmsten i den första serien af samma publikation (1914). Till dessa utredningar sluter sig nu J. A. Almquists ifrågavarande arbete, som behandlar den viktigaste delen af kammararkivet. »Behofvet af en bättre kännedom om 1500-talets lokaladministration är omisskännligt», börjar författarens inledning, och efter att ha erinrat om att Forssells storslagna ansatser aldrig blefvo fullföljda och att Edéns arbeten om Centralregeringens organisation och utveckling endast i förbigående beröra lokalförvaltningen yttrar han: »Fortsatta forskningar inom tidehvarfvets inre historia skulle utan tvifvel befordras, om öfversikten af det ganska svårarbetade arkivmaterialet underlättades, och

ännu mera skulle de främjas, om det sistnämnda kunde på bättre sätt än hittills ordnas och tillhandahållas. För vinnande af båda dessa ändamål måste en i detalj genomförd undersökning af organisationen först göras, om ej ordnandet lätt skall åstadkomma ökad oordning och forskningsresultaten äfventyras. Det är insikten härom, som framkallat ifrågavarande arbete». Huruvida de åsyftade arkivtekniska resultaten skola vinnas torde ännu stå i vida fältet. Ett påtagligt och synnerligt värdefullt resultat, som vunnits, är däremot den ingående redogörelse för fögderiförvaltningen och därmed sammanhängade kamerala förhållanden, hvars början förf. nu lämnat. Han har därmed gifvit ett nytt prof på de egenskaper, som man lärt känna från hans föregående arbeten, den praktiska blicken, som visar sig i uppställning och anordning, det utvecklade sinnet för siffror och detaljer, som icke utesluter förmågan af sammanfattande framställning, och den af inga svårigheter afskräckta forskningsenergien. Det arbete, som af honom och hans nitiska medhjälpare arkivarien E. Malmsten nedlagts på dessa utredningar, förtjänar också det lifligaste erkännande.

Förf. redogör till en början för sina källor, i främsta rummet de trots förluster af olika slag ännu i tusental bevarade s. k. landskapshandlingarna i kammararkivet, och han påvisar, huru de i dem befintliga luckorna i många fall kunna fyllas genom registren till dessa handlingar, hvilka från afskrift till afskrift kunna följas tillbaka till början af 1600-talet, då den gamla organisationen ännu var i full verksamhet. Andra källor äro de på 1540-talet upplagda »summaria» öfver stiften, de mycket upplysande länsregistren, räntekammarböckerna samt de på olika håll uppletade kungl. eller furstl. brefven. För att få en fast utgångspunkt i det kamerala virrvarr, som 1500-talets lokalförvaltning i självfva verket företer, där vanliga fögderier, förläningar, arf- och egnagods, kyrko- och klostergods ingripa i hvarandra, har förf. utgått från landskapsindelningen och därinom bestämt sig för »en viss kameral typ» — och häri visar sig hans praktiska blick — som han funnit i den årliga räntan af skattehemmanen, så att det territoriella fögderiets omfattning bestämts efter de härad och socknar, från hvilka en viss fogde redovisat för denna uppbörd. Inom det sålunda begränsade fögderiets ram redogöres vidare för där befintliga gårdslän, liksom äfven för de större förläningarna, hvaremot dels arf- och egnagods, dels kyrko- och klostergods, hvilka hvar för sig tidvis hade egna fogdar, behandlas landskapsvis. Som ett bihang till denna text ha uppgjorts tabeller, som från och med 1540 redogöra för de olika förvaltningsenheternas omfattning. Fögderierna i tabellerna b tecknas med nummer, som hänvisa till motsvarande nummer för textens fogdelängder, och så långt det varit möjligt, har »hvarje administrativ enhet på tabellerna inramats af linjer, som begränsa områden med samma siffror». Genom typografiska anordningar har vidare angifvits, huruvida från dessa enheter räkenskaper finnas i behåll eller icke. De större förlänta områdena kan man likaledes genom särskilda

anordningar följa. Tabellerna äro sålunda afsedda att begagnas jämsides med texten.

I förevarande häften behandlas fögderiindelningen i Uppland, Södermanland, Närke och Östergötland, tabellerna omfatta äfven en del af Småland. Men den speciella delen föregås af en första afdelning, som rubriceras »Lokalförvaltningen i allmänhet» och omfattar tre kapitel: »Furstendömen och lifgeding. Förläningsväsendet», »Arf och eget» samt »Fögderiförvaltningen i allmänhet. Arrendeväsendet». För den, som vill ha en öfversikt af de kamerala förhållandena i allmänhet under det tidsskede, som är i fråga, erbjuda dessa kapitel ett stort intresse. Man får till en början en fullständig kameral redogörelse, hvilken hittills saknats, för furstendömen, lifgeding och prinsessors underhållsländer med de förändringar, som dessa under årens lopp undergingo. Gref- och friherreskapen ha kunnat behandlas helt kort, då förf. kunnat hänvisa till Gustaf Forsgréns bekanta undersökningar eller utredningar dels i en akademisk afhandling, dels i Nordisk familjebok.

Förf. kommer därefter i samma kapitel till »Ståthållaredömen, förläningar och beställningar». Vi skulle härvid vilja göra den erinran, att Gustaf Olsson Stenbocks ståthållarskap i Västergötland under de första åren icke var någon förläning i egentlig mening utan en administrativ syssla och att ståthållaredömena under Gustaf Vasas söner icke heller voro personliga förläningar utan åtminstone afsågo att blifva en mellaninstans mellan centralförvaltningen och lokalförvaltningen. Förf. framhåller detta själf (sid. 49) och han återkommer till ståthållardömena i det tredje kapitlet vid behandlingen af planerna på den kamerala kontrollens decentralisation. Det förefaller oss, som om det hade varit lyckligare att behandla ståthållaredömena i ett sammanhang i nyssnämnda tredje kapitel och vi återkomma därför längre fram med några ord till denna fråga. Af stort intresse är därefter förf:s redogörelse för det mindre förläningsväsendet under Gustaf Vasas söner och dess utveckling i ett rike med naturahushållning, sådant Sverige den tiden var, till ett alltmera anlitadt aflönings-, underhålls- eller pensionssystem alltifrån de friheter, som beviljades »gemene knektar» eller bönder, som träffats af någon olycka, graderna igenom upp till de härad eller socknar, som fortfarande anslogos åt stormännen, alltsammans sammanfattadt under termen förläning. Han betonar nämligen i sammanhang härmed »det oriktiga i den föreställning, som tilläfventyrs med förläningar menar endast dylika åt adeln eller de högre klasserna i allmänhet. De dispositioner af godsräntor, som förunnades dessa, voro icke artskilda från den skattefrihet, som beviljades den fattige bonden, som sett sin gård gå upp i rök, eller från det understöd i smörränta, som gafs en studiosus på väg till utländska läroanstalter, eller från de spannmålsanslag, som möjliggjorde kyrkobyggen och hospitalsvård». Han framhåller slutligen i korthet skillnaden mellan »förläningar» och »beställningar». De senare falla eljes icke inom ramen för hans framställning men han är tydligen förtrogen med båda de

för den inre förvaltningen mycket upplysande källor, som kallas förläningsregister och beställningsregister.

Nästa kapitel handlar om »Arf och eget» eller hvad som mera oegentligt brukat kallas de gustavianska arfgodsen. Man har ju länge haft blicken öppen för det föga nogräknade sätt, hvarpå Gustaf Vasa sammanbragte sin ofantliga jordegendom, men man fattas det oaktat då och då af en viss häpnad, när man följer förf. i hans detaljerade framställning, som för eftervärlden åtminstone bl. a. har sin roande sida i den roll, som konungens kusin hustru Brita Kristiernsdotter fick spela vid återbördandet af åtskilliga arfgods. Man har därjämte allt skäl att vara förf. tacksam för den tabell öfver arf- och egnagodsens proveniens, som han meddelar sid. 84—88, bakom hvilken ligger ett betydande forsknings- och sammanställningsarbete. Det är af intresse att se, huru den slutsiffra för arf- och egnagodsen, till hvilken förf. kommer, ej så särdeles mycket skiljer sig från den Forssell anger. Båda ha arbetat med samma besvärliga material och slutresultaten vittna om forskningarnas noggrannhet, men någon tabell kom Forssell som bekant aldrig att publicera. Förf. följer därefter arf- och egnagodsens öden under arfvingarna, får därvid tillfälle att behandla både reduktionen under Erik XIV och hertig Karls eller Karls IX:s »vederkännande» af en stor del af de fråndömda godsen och tager ställning icke blott till den framställda åsikten, att Erik XIV vid återgången drifvits af ett visst rättfärdighetskraf utan äfven till den uppfattningen att Gustaf Adolf på samma gång han gjorde sin stora donation till Uppsala universitet, skulle direkt ha öfverlåtit återstoden till kronan; båda åsikterna bestrider han. Förf:s eget omdöme om stamfaderns tillvägagångssätt i många fall kan gifvetvis ej blifva så särdeles mildt, ehuru han ger ett visst erkännande åt den »kungatanke», som låg bakom det hela. Han kunde möjligen ha tillagt, att hvad Gustaf Vasa gjorde i stor skala ej var något annat än hvad den tidens större och smärre frälsemän försökte hvar på sitt håll göra i mindre. Det är ingen ursäkt men en parallell.

I tredje kapitlet behandlas själfva fögderiförvaltningen. Förf. redogör för fogdarnas antal vid olika tidpunkter, för deras sociala ställning, delvis med modifikation af Forssells uppfattning, för deras uppgifter, för räkenskapernas uppställning och de genomgripande förändringar Gustaf Vasa i det afseendet vidtog m. m. och kommer så till det kraf, som med tiden allt starkare gjorde sig gällande, krafvet på kontrollens decentralisation. Här beröres åter ståthållardömenas betydelse. Det har ej ingått i förf:s plan att mera ingående behandla dessa och en rätt viktig uppgift i fråga om den lokala förvaltningen återstår sålunda att lösa, som här endast i korthet antydes. Måhända underskattar förf. de åtgärder, som vidtogos för att utveckla denna mellaninstans, och exempel finnas nog på försök att underordna fogdarne under ståthållarne. Hvad som fattades var konsekvens i organisationsåtgärderna, väl äfven tillgång på lämpliga organ. Regeringen tycks under Johan III:s tid vända sig än till

ståthållarne, än direkt till fogdarne i samma slags ärenden. Förf. berör i sammanhang härmed den rätt intressanta företeelsen af landshöfdingtitelns framträdande i slutet af Johan III:s regering. Hvarifrån uppslaget kommit känner man ej. Förmodligen var det från rådskretsen, och att syftet var en administrativ reform förefaller troligt, ehuru det stannade vid en ansats. Det blef Gustaf Adolf förbehållet att här, liksom på andra områden, genomföra reformen och förf:s redogörelse härför, liksom för den nya räkenskapsmetod, som nu infördes, är upplysande. Till sist behandlas det kortvariga experimentet med förpaktning eller utarrendering af kronans räntor.

Den andra och större afdelningen af föreliggande häfte är ägnad åt den detaljerade redogörelsen för fögderiindelningen i dess skiftande former jämte de större förläningarna i de ofvan angifna landskapen, fogdelängderna, arf- och egnagodsen samt kyrko- och klostergodsen, hvad de sistnämnda angår med här och hvar inströdda tabeller öfver de olika godskomplexerna. Det är en oerhörd mängd detaljuppgifter, som här äro sammanförda, och om läsningen af dessa kapitel ej kan räknas till det lättare slaget, är det organisationens eller desorganisationens och ej förf:s fel. Han har gjort det mesta möjliga för att lätta öfverskådligheten; det gör det oaktadt ett nästan kaotiskt intryck att följa dessa ständiga förändringar med fögderierna, sammanslagningar och utbrytningar af härad, socknar och gårdar, fogdeutnämningar och förflyttningar, gifna och återtagna förläningar, som utmärka den äldre vasatiden. Frånvaron af en organiserad centralregering, saknaden af en samhällsgrupp ur hvilken skolade förvaltningsorgan kunde rekryteras utgöra väl hufvudorsakerna. Så mycket större erkännande måste man därför ägna det storartade organisationsarbete på förvaltningens område, som utfördes af Gustaf II Adolf, Axel Oxenstierna och männen i deras omgifning eller ur deras skola. Gustaf Vasas förtjänst åter låg i häfdandet af statsmakten både mot läntagare och fogdar, i den nya metoden för räkenskapernas uppställning och i den skärpta kontrollen. Längre kom han icke.

Fortsättningen på förevarande utredningar lärer ej låta länge vänta på sig. Förf. hör till dem, som äga den ej allom gifna förmågan att bringa till slut ett påbörjadt arbete utan att låta locka sig af främmande uppgifter på sidan. Endast behandlingen af Finland torde vålla en tidsutdräkt, som ej för närvarande kan beräknas. Redan om hvad som nu föreligger kan man emellertid säga, att det beredt förf. en plats i främsta ledet bland Sveriges kamerala forskare, och han har äfven i öfrigt visat sig fullt hemma i den moderna arkivtekniken. Både för historici och arkivmän har det i åratal stått som ett önskemål att få planmässighet, ordning och reda bragt i kammarkollegiets stora samlingar af arkivalier, i främsta rummet bland dem det egentliga kammararkivet. Skall det falla på förf:ns lott att få öfvertaga ledningen af det vidlyftiga och ganska kräfvande arbete, som alltjämt erfordras för uppnående af detta mål, och af

den efterföljande vården? Vi kunna ej annat än uttala en önskan att så måtte ske och det inom en snar framtid.

Ehd.

Sverige och England under revolutionskrigens början. Bidrag till den reuterholmska regeringens historia. Af Lydia Wahlström. Sthlm 1917. P. A. Norstedt & Söners förlag. XV + 282 ss.

»Syftemålet med föreliggande arbete — säger förf. i företalet till detsamma — är att göra en på de otryckta källorna grundad, något så när uttömmande skildring af Sveriges diplomatiska förbindelser med England från Gustaf III:s död 1792 till Gustaf IV Adolfs tronbestigning 1796». Det är alltså ett bidrag till förmyndartidens yttre politiska historia, afsedt att särskildt belysa Sveriges förhållande till England. Naturligtvis får förf. härvid anledning att beröra förhållandet äfven till andra makter men endast öfversiktsvis och så vidt det är nödvändigt för att förstå de svensk-engelska förhandlingarna.

Förmyndartidens diplomati har lämnat ämnen till flera afhandlingar, som klarlagt densamma i några hufvuddrag. Särskildt gäller detta förhållandet till Frankrike och Ryssland. Den reuterholmska regimens utrikespolitik har i sin ständiga pendelsvängning mellan dessa två motsatta poler i samtidens europeiska statslif sitt mest karakteristiska drag. Denna svängning var dess mera betydelsefull, som dessa makter syntes representera de mest motsatta principer och ett bestämdt partitagande för endera af dem lätt kunde sätta rikets fred i fara. Väsentligen bestämdes dock den svenska politikens växlande ståndpunkter icke af principiella grunder utan af den inre kampen mellan de adelskotterier, som kämpade om makten öfver den svage hertigen-regenten, i viss mån därjämte af de styrandes ganska lumpna beräkningar på subsidier och egna förmåner utan verklig afsikt att åtaga sig några förpliktelser gentemot den makt, med hvilken de för tillfället trädt i förbindelse. Detta spel med tidens ledande europeiska makter, hvilka på samma gång voro de som af ålder betydt mest för Sverige och hade de djupaste förbindelserna i dess inre partilif, har framför allt fängslat forskarnes uppmärksamhet. Äfven Sveriges förhållande till Danmark och de båda makternas närmande till hvarandra för att skydda sin handel och sjöfart under sjökrigets stormar har varit föremål för utredning, särskildt från danskt håll.

Förhållandet till England däremot, ehuru djupt ingripande i vårt lands näringslif och en väsentlig anledning till förbundet med Danmark, har icke varit föremål för någon mera ingående forskning, förrän förf. ägnat sitt intresse och sin arbetskraft däråt. Uppgiften är lika tacksam som betydelsefull, och det nu föreliggande arbetet

utfyller otvifvelaktigt den främsta bristen i vår kännedom om förmyndartidens diplomatiska verksamhet. Till grund för detsamma ligga forskningar i Londons Record Office samt naturligtvis i svenska riksarkivet, hvarjämte kungl. bibliotekets och Uppsala universitetsbiblioteks samlingar lämnat åtskilligt material. Dessa forskningar lågo före världskrigets utbrott. Den aktualitet, som arbetet fått genom detsamma, var opåräknad.

Sveriges förhållande till England bestämdes efter det stora sjökrigets utbrott i februari 1793 i främsta rummet af Englands uppträdande mot den neutrala handeln och sjöfarten. Under de våldsamma krig mellan Frankrike och England, som redan i mer än ett sekel periodvis förekommit, hade Sverige gång på gång befunnit sig i liknande läge och af sina egna intressen tvungits att söka gemensamt med andra neutrala makter, främst Danmark, häfda sin neutralitet och vissa folkrättsliga principer till förmån för de neutralas handel under sjökrig. Mest betydande af dessa försök var den väpnade neutraliteten af år 1780 både på grund af de väl formulerade principer, som den proklamerade, och den anslutning som den vann bland tidens neutrala makter. England, hafvets härskarinna, hade emellertid icke erkänt dessa 1780 års berömda principer, särskildt icke den att fritt skepp gör fritt gods. För England var hufvudfrågan alltid hvem som var lastens verkliga ägare. I traktaten med Sverige af 1661 medgafs blott, att neutralt gods var säkert på fientligt fartyg, icke tvärtom. Med denna grundsats följde gifvetvis nödvändigheten af visitationer och en mångfald rättegångar. I ett fall var man visserligen ense, nämligen därom att neutrala fartyg icke ägde att till fientlig hamn införa kontraband. Men beträffande omfattningen af detta begrepp divergerade uppfattningen i hög grad. I 1661 års traktat nämndes bland kontraband, utom vapen och ammunition af alla slag, »commeatus» eller enligt den engelska texten »provisions». Från svensk sida ville man icke härunder inbegripa lifsmedel, hvilket engelsmännen gifvetvis och icke utan grund häfdade. Från engelskt håll åter ville man äfven under kontraband innesluta varfsförnödenheter (munitions navals eller naval stores) såsom trä, järn, tjära, hampa med flera af Sveriges förnämsta exportartiklar, hvilket man åter från svenskt håll icke kunde erkänna. Såsom grund för utsträckningen av kontrabandsnatur till varfsförnödenheter anfördes af England under 1790-talets diskussion härom, att sedan genom manufakturernas förkofran på alla ställen tillförseln af de i traktaten specificerade kontrabandsartiklarna (vapen och ammunition af alla slag) icke mer utgjorde ett behof för en krigande makt, hade sådana varor, hvaraf de tillverkades, i stället tagit deras natur och voro därför enligt espriten om ock ej enligt traktatens ordalydelse att betrakta såsom kontraband. I denna speciella fråga hade Sverige ej att vänta stöd af Danmark, hvars traktat med England af 1670 innehöll annorlunda formulerade bestämmelser och som samtidigt med 1780 års neutralitetsfördrag genom ett särskildt fördrag med England (af 4 juli 1780) öfverens-

kommit med denna makt, att spannmål och vissa matvaror (Danmarks förnämsta exportartiklar) icke skulle betraktas såsom kontraband, men däremot väl munitions navals. Förgäfves hade Gustaf III under åren 1787—88 sökt få till stånd en handelstraktat med gynnsammare bestämmelser. Man stod fortfarande kvar vid olika tolkning af 1661 års traktat, och genom den dansk-engelska öfverenskommelsen var möjligheten för Sverige att få till stånd en för sig gynnsam utläggning däraf ytterligare minskad. Men härtill kommo äfven andra motsatser. England erkände ingalunda de neutralas rätt till fri kustfart, ej heller deras fordran, att endast effektiv blockad skulle utgöra hinder för deras skepp att inlöpa i en hamn.

I det 1793 utbrytande sjökriget försvårades de nordiska makternas ställning väsentligen af Rysslands politik. Angelägen om att i frid få fullborda Polens delning, ingick Katarina i mars 1793 en öfverenskommelse med England, hvarigenom hon fullständigt offrade grundsatserna från 1780 mot det att engelska regeringen afstod från alla invändningar mot hennes polska politik. Katarina uppfordrade de skandinaviska makterna att afhålla sig från all handel med Frankrike och en rysk eskader seglade på sommaren till Möen för att demonstrera. Trygg från ryskt håll utfärdade den engelska regeringen den 4 april 1793 sin deklaration rörande handeln och sjöfarten under krigstid, enligt hvilken voro hemfallna till uppbringning fiendens skepp och varor, krigskontraband å neutrala fartyg, destinerade till fransk hamn, neutrala skepp och varor, som brukades i sådan handel med Frankrike som före kriget varit enligt fransk lag förbjuden, d. v. s. fransk kustfart och mellanhandel mellan Frankrike och dess kolonier, och slutligen (i något obestämda, svårtolkade ordalag) alla fartyg, som sökte inlöpa i franska hamnar inom eller utom Europa, som voro af England förklarade i blockad. Naturligtvis voro med Frankrike likställda dess allierade och af Frankrike beroende stater. Med denna deklaration, som öfverlämnades i Stockholm den 22 april af engelska ministern Wesley, underkändes samtliga punkter i 1780 års neutrala program. Den svenska regeringen förklarade sig naturligtvis fasthålla sina gamla sjörättsprinciper och 1661 års traktat. Den utfärdade sitt reglemente för sjöfarten den 5 maj (förordningen var dock antedaterad till 23 april) i öfverensstämmelse med äldre reglementen, och Nolcken fick i uppdrag att i London framföra kraftiga protester. Hvarken Danmarks eller Sveriges föreställningar gjorde någon annan ändring, än att engelska regeringen den 8 juni 1793 utfärdade några tilläggsinstruktioner, enligt hvilka till fransk hamn destinerad spannmål icke skulle förklaras konfiskerad utan köpas af engelska staten med tillägg af betalning för frakt och för den tidsspillan, som uppbringningen och processen inför engelska prisdomstolar föranledde, hvarjämte medgafs att skepp med spannmål, hvilka inlöpte i blockerad hamn, första gången skulle frigifvas och först andra gången konfiskeras. I viss mån voro dessa bestämmelser ett

medgifvande till Sverige, då ju enligt engelsk tolkning af 1661 års traktat spannmål var att betrakta såsom kontraband, hvilket man också icke försummade att framhålla från engelsk sida. För Danmark voro de åter en uppenbar kränkning af 1780 års traktat. Från dessa grundsatser viker England ej i det följande. Blott tillfälligtvis göres under 1794 en suspension af 8-junibestämmelserna angående tvångsinköp af spannmål, då på grund af den rika skörden detta år en tillförsel af spannmål till Frankrike var fullständigt onödig och därför snarare ansågs skada dess ekonomi.

Af största vikt blef det sätt, hvarpå dessa förordningar tillämpades. Enligt den tidens praxis var det icke blott den engelska kronans fartyg utan äfven och kanske i främsta rummet kaparna, som fingo om hand uppdraget att öfvervaka den neutrala handeln. Deras intressen voro genom stora ekonomiska fördelar bundna vid den strängast möjliga tolkning af förordningarna, och de uppbringade och införde inför engelsk prisdomstol praktiskt taget alla skandinaviska fartyg, som kommo i deras väg och på något sätt kunde misstänkas. De engelska amiralitetsrätterna, som naturligtvis endast dömde efter engelska instruktioner och förordningar, arbetade långsamt. Långvariga processer utspunno sig angående uppbringningarnas berättigande och angående ersättningen för lasten, då denna inköptes för engelsk räkning, för dröjsmål, för skada å skepp och last, åsamkad af kaparen eller i engelsk hamn, för våldsamheter mot besättningen från kaparnes sida m. m. Vanligen drogo processerna ut i månader, ibland till och med i år. Här fanns ämne för ständiga klagomål, och det blef de svenska diplomaternas främsta göra att framföra dessa, reklamera uppbringade fartyg, fordra ersättning eller frigifning. Det var naturligtvis en föga tacksam uppgift. De engelska sjöofficerarnes och kaparnes hänsynslösare eller mildare framfart och prisdomstolarnas större eller mindre skyndsamhet och tillmötesgående berodde väsentligen af engelska regeringens speciella order och af dess stämning gentemot en neutral makt, ofta beroende af dennas uppträdande i politiken i öfrigt, stundom äfven af de personliga kvalifikationerna hos dess statsmän och diplomater.

Med särskild misstro synes England hafva betraktat den svenska handeln på pyreneiska halfön och på Västindien. Den 7 mars 1794 befallde en amiralitetsorder till och med kapandet af alla neutrala fartyg, som förde kontraband, hvart de än voro destinerade, hvarvid dock ersättning skulle gifvas för varorna, om de bevisligen ej varit afsedda för Frankrikes räkning. Vida skonsammare synas de franska kaparna förfarit mot den neutrala handeln på England. Då engelskt skepp fråntog en fransk kapare ett uppbringadt neutralt fartyg, fordrades härför emellertid från sommaren 1794 en s. k. salvageafgift eller bärgarlön under åberopande af att den neutrala makten ej kunde lita på rättvisan hos de franska prisrätterna, emedan dessa voro förvildade.

Såsom svenskt sändebud i England fungerade vid sjökrigets utbrott sedan 30 år tillbaka den gamle Gustaf Adam von Nolcken. Genom sin långvariga vistelse i England och sitt äktenskap med en engelska hade han i mycket kommit att dela engelskt åskådningssätt och var knappt ägnad att med större kraft göra svenska kraf gällande. Mycket mot sin vilja och mot engelska regeringens önskan blef Nolcken afskedad på sommaren 1793. Beskickningen öfvertogs tillsvidare af Erik Bergstedt, som med större ifver förfäktade de svenska synpunkterna och beifrade kaperierna. I december 1793 öfvertogs den viktiga posten af Lars von Engeström, hvars sunda omdöme, rättframma och orädda väsen samt patriotism här kommo till sin fulla rätt och gjorde den svenska kronan stora tjänster. Efter hans förflyttning till Wien på hösten 1795 förestods ambassaden, tills efterträdaren v. Asp hann anlända, af den 24-årige legationssekreteraren Silfverhjelm, som, trots sin ungdom, visade mycken duglighet och oböjligt förfäktade svenska intressen. Goda tjänster synes äfven den svenske generalkonsuln i London Claës Grill hafva gjort den svenska affärsvärlden under dessa år.

De svenska diplomaternas arbete försvårades tydligen i hög grad af den hemmavarande regeringens nyckfullhet och oklokhet, men äfven af vinningslystnaden hos enskilda svenska affärsmän. Det visade sig ibland, att trots officiella certifikat och alla beskickningens på god tro afgifna förklaringar svenska skepp förde fientligt gods eller voro destinerade till fientlig hamn i stället för uppgifven neutral samt utrustade med falska eller dubbla papper. Äfven den svenska regeringen var invecklad i en misstänkt krutaffär till Frankrikes förmån. Å andra sidan sökte England skaffa sig nödig information om svenska affärsförhållanden genom ett utveckladt spioneriväsen. Den engelska beskickningen i Stockholm hade goda kanaler till tullverkets hemligheter och äfven i kommerskollegiet. I Göteborg sökte engelske konsuln Erskine skaffa underrättelser om de svenska handelshusens förbindelser med Frankrike och afgaf rapporter om afsändandet af handelskepp m. m.

Särskildt första tiden af sjökriget var förlustrikt för de nordiska makterna. Intill sommaren 1794 uppbringades 220 danska och norska skepp, 75 svenska. Trots den inbördes misstron afslöto Sverige och Danmark 27 mars 1794 sin bekanta konvention för att häfda traktaterna och af alla makter erkänd folkrätt. En svensk och en dansk örlogseskader seglade på sommaren och hösten under gemensamt kommando i Kattegatt, Skagerack och på Nordsjön för att trygga de nordiska farvattnen mot kaperier. Denna kraftåtgärd hade verkligen till följd en minskning af uppbringningarna, frigifning af en del kapade skepp och fortare afslutande af processerna. Med ifver sökte Engeström arbeta för att förmå den unga amerikanska fristaten att deltaga i förbundet. Det strandade på amerikanarnes likgiltighet för de svenska inviterna, som ej tillräckligt stöddes af Danmark, och planen förföll alldeles, sedan ett engelskt tillmötesgående mot Amerika för en tid undanröjt de svå-

raste tvisteämnena dem emellan. Äfven förhoppningarna om en närmare allians mellan Sverige och Danmark gingo om intet. Sveriges erkännande af franska republiken och nya närmande till Frankrike stred alldeles mot Bernstorffs sympatier och starka hänsyn till Ryssland. De båda förbundne gledo åter isär, och en fortsättning af samarbetet på sjöfartens tryggande syntes under våren och sommaren 1795 ganska utesluten.

I stället tilltogo denna sommar ånyo de engelska kaperierna i hänsynslöshet och omfattning, delvis föranledda af Englands behof att genom uppbringande och tvångsköp af spannmål minska den hotande brödbristen i England. Engeström fick göra synnerligen skarpa föreställningar och till och med hota med repressalier, en åtgärd, som var förutsatt såsom ett yttersta medel att häfda de nordiska staternas rätt i 1794 års konvention och som kunde vara betydelsefull nog på grund af den vikt spannmålsimporten från Riga ägde för England, men hvars verkställande gifvetvis skulle medfört krig. Engeström hade den 4 december att reklamera ej mindre än 34 kapade fartyg och den 8 september 18 fartyg. Utan dansk medverkan var dock utsiktslöst att förmå de engelska statsmännen taga större hänsyn till Sverige. Den gamle ambassadören Sprengtporten fick återvända till Köpenhamn efter en längre frånvaro för att med sina förbindelser och sin auktoritet söka förmå Danmark att ånyo göra gemensam sak med Sverige, och på senhösten kryssade i Kattegatt ånyo en mindre svensk-dansk eskader. Det medförde åter samma verkan att minska kaperierna. För år 1796 omtalar förf. ej några konflikter angående omstridda kaperier. Enligt Engeströms mening torde Sverige trots de förluster kaperierna vållade, särskildt i början af sjökriget, i det hela hafva förtjänat på detsamma, företrädesvis genom ökad frakthandel af spannmål från östersjöhamnar till nordeuropeiska hamnar.

En särskild roll spelade under dessa år den svenska besittningen ön S:t Barthélémy. Den blef anledning till att Sverige indrogs äfven i striderna i Västindien. England sökte helt naturligt omintetgöra all fransk handel med Västindien och därjämte sätta sig i besittning af de franska kolonierna därstädes. Amiral Jervis, chef för den engelska örlogsflottan i dessa farvatten, förfor därvid ganska hänsynslöst mot S:t Barthélémy, hvars befolkning icke utan skäl misstänktes för franska sympatier. Från engelskt håll klagades öfver att från ön smyghandel med franska öarna bedrefs, att franska kapare och från de franska besittningarna fördrifna invånare här fingo skydd, utrustade expeditioner och kaparfartyg och öfverförde förråd till franska västindiska hamnplatser samt att öns guvernör och befolkning på allt sätt gynnade fransmännen. Från svenskt håll hade man att klaga öfver ständiga uppbringningar af öbornas båtar, ibland äfven af svenska skepp, som gingo på S:t Barthélémy, öfver hotelser och våldsamheter af hvarjehanda slag. Dessa ömsesidiga klagomål försvårade ytterligare den redan förut ömtåliga diskussionen mellan de båda regeringarna. Därtill kom slutligen

tvist angående den engelska tvångsrekryteringen af matroser, som ganska hänsynslöst gick ut öfver främmande nationers båtsmän, som uppehöllo sig i engelsk hamn. Förf. omtalar under dessa få år ej mindre än 20 reklamationer angående pressning, som gått ut stundom öfver 10 personer i gången.

Nog fanns där således ämne tillräckligt till ständiga besvär, reklamationer och ersättningsanspråk. I dessa eviga, irriterande meningsutbyten angående hvarjehanda oförrätter och oförenliga anspråk bestodo egentligen de diplomatiska förhandlingarna mellan de båda rikena under dessa år. Den svenska regeringen, Reuterholm och rikskansleren Sparre i främsta rummet, imponerar icke genom fasthet och konsekvens. Det var icke längre fråga om att häfda några stora allmänna grundsatser för den neutrala handeln, såsom på Gustaf III:s och Ulrik Scheffers tid. Därtill saknade förmyndaretidens statsmän alltför mycket vidsynthet, energi och konsekvens. Men de gjorde hvad de kunde för att mildra de lidanden, förluster och svårigheter, som drabbade svenska handelshus och sjöfarande, och sökte för öfrigt göra gällande svenska intressen och synpunkter, så långt detta utan brytning kunde ske. Det måste också medgifvas, att förutsättningarna för ett mer principiellt häfdande af de neutralas rätt voro mycket ogynnsammare på 1790-talet än under amerikanska frihetskrigets dagar på grund af Rysslands hållning. Men tydligen ha de styrandes personliga brister och den reuterholmska politikens nyckfulla omkastningar och missgrepp i öfrigt bidragit att minska den svenska regeringens auktoritet och den hänsyn, som man från engelskt håll ansåg sig behöfva göra.

De engelska diplomaterna i Stockholm ha i regel icke bidragit att förbättra förhållandet. De voro till en god del nybörjare på den diplomatiska banan och ombyttes ofta, hvilket gjorde deras kännedom om de verkliga förhållandena i Sverige ganska ytlig. Förf. söker ur ministerdepescherna och andra källor karakterisera dem alla, Liston, Wesley, Keene, lord Spencer, Garlike, Arbuthnot, som efterträdde hvarandra under den korta förmyndarstyrelsen. Särskildt dröjer förf. vid den unge lord Henry Spencer, som kom till Stockholm såsom engelsk minister vid blott 22 års ålder och genom sin hetsighet, högdragenhet, okunnighet och sitt ytterliga förakt för Sverige och de styrande under vistelsen härstädes från sommaren 1793 till slutet af år 1794 icke litet bidrog till att öka slitningarna och klagomålen mellan de båda makterna. Den svenska regeringen hade till och med gifvit Engeström order att yrka hans rapellerande, då hans förflyttning till Berlin, där han för öfrigt inom kort afled, befriade Engeström från det föga angenäma uppdraget. Ung och oerfaren var äfven Arbuthnot, den engelska beskickningens i Stockholm chef från juli 1795 till januari 1797. Han visste emellertid att genom en nära personlig vänskapsförbindelse med danske ministern Christian Bernstorff samt förtroligt umgänge med de ryska sändebuden, baron Budberg och general Budberg, förskaffa sig goda underrättelser om Sveriges politik och dess inre och yttre

förhållanden särskildt under den farliga konflikt med Ryssland, som präglade förmyndarstyrelsens sista år. Förf. har förut ur Arbuthnots depescher gjort intressanta meddelanden i en särskild uppsats (tryckt i festskrift till Harald Hjärne och i Gustavianska studier). Arbuthnot synes hafva gjort hvad han kunde för att hindra ett krigsutbrott mellan Sverige och Ryssland på våren 1796, och denna politik gillades tydligen af engelska regeringen, som trots tillfällig vänskap med Ryssland tydligen ej ville offra Sverige åt detsamma eller stärka Rysslands maktställning i norra Europa.

Ur de engelska ministerdepescherna framdrager förf. äfven en mångfald intressanta och karakteriserande omdömen om de styrande i Sverige, främst hertigen, Reuterholm och Sparre, men äfven om den unge konungen, Rosenstein m. fl., samt uttalanden och rykten om de partier och strömningar. som förefunnos vid hofvet eller bland befolkningen, eller om de intriger och förhoppningar som från skilda håll knöto sig vid det stundande regeringsskiftet. Ur sitt rika material meddelar förf. också upplysningar om flera etiketts- och formtvister mellan de engelska sändebuden och de styrande i Stockholm särskildt under Spencers tid. De äro ganska målande och karakteristiska för båda parterna. Särskildt dröjer förf. vid den häftiga konflikten om diplomatklubbens rättigheter och dess försök att sätta sig öfver föreskrifterna i öfverflödsförordningen av 1794. Dylika konkreta drag bidraga att göra framställningen lättläst och underhållande.

I sin helhet kan fröken Wahlströms arbete karakteriseras såsom både solidt och intressefängslande. Det klargör förhållandet mellan de båda länderna i hela dess omfattning och skildrar ganska uttömmande förhandlingarna både om mera allmänna politiska spörsmål och om enskildheter. Åt det i sig ofta torra, småaktiga och enformiga meningsutbytet förstår förf. att gifva en mer lefvande prägel genom att låta de handlandes officiella uppträdande synas mot bakgrunden af deras personligheter, och läsaren förnimmer hela tiden, huru den tidens verkliga lif pulserar äfven i dessa diplomatiska konferenser och skrifverier. En fullständig utredning af den svenska handelns och sjöfartens historia under dessa år ger afhandlingen icke och har ej afsett det. Äfven den principiella kommentaren af de motsatta sjörättsdoktrinerna skulle kunna göras fylligare och skarpare, men äfven detta ligger något utanför arbetets plan. Till såväl svenska sjöfartens som till folkrättens historia under dessa år ger det emellertid intressanta och belysande bidrag.

L. S.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria. Redaktion: H. Cornell, Sig. Erixon, Sig. Wallin. **Vol. 1.** Joh. Hadorph, Avritningar af kyrkor och kyrkovapen i Upland 1676—1685. Utgivna av E. Vennberg. D. 1—2. — **Vol. 2.** L. Hallman, Blacksta och Wassbro socknar 1748—1759. Utg. af S. Wallén.

Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1917. C. F. de Ron, Ragunda gamla kyrka. Med 4 illustr. — L. Hoflin, Lidens gamla kyrka. Med 6 illustr. — Fr. Wimmercranz, Anteckningar ur Offerdals kyrkoarkiv om Offerdals församling.

Historiska handlingar. Utg. af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. **D. 25: Bihang.** S. Bergh, Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia under första århundradet af dess tillvaro. Med flera porträtt.

Julbok för Wästerås stift. Utgifven på föranstaltande af Västerås stiftsråd. **1907. Årg. 12.** O. Bolling, Stora Tuna kyrka. Med 15 illustr. — G. Andersson, Om Gagnefs kyrka. Med 4 illustr. — S. J. Boëthius, Fosterlandet. Föredrag vid hembygdsmöte.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1917. Årg. 12. J. Sundler, Från det katolska Sverige. Med 3 illustr. — J. A. Eklund, Från Västergötland under gångna krigstider.

Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift. 1916. (tr. 1917). Bd 6: H. 3. Kronofogdebostället Grytans i Brunflo äldre handlingar. [1391—1604.] Utg. af L. Bygdén.

Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens handlingar och tidskrift. 1917, H. 13 o. 14. C. W. K[leen], Karl XII:s planläggning av sommarfälttåget 1708. — L. G. Tidander, Anteckningar rörande Kungl. Jönköpings regementes historia, anm. af O. B[yströ]m. — **15 o. 16.** C. W. K[leen], Karl XII:s planläggning av sommarfälttåget 1708.

Landtbrukstidskrift för Dalarne jämte meddelanden från Dalarnes hembygdsförbund. 1916, Oktober. K. Trotzig, Bodde Engelbrekt vid Kopparberget? Med 1 planritning.

Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2:6. Joh. Ax. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630. Med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 1, 3:1.

Minnesskrift utgifven af Ystads fornminnesförening. 1907—1917. Hj. Lindroth, Om namnet Ystad. — N. Wimarson, Gråbröderklostret

i Ystad. Med 2 bilagor och 48 fig. — E. Wrangel, Altarskåpet från Ystads klosterkyrka. Med 36 fig. — Th. Wåhlin, Mariakyrkans i Ystad byggnadshistoria. Med 21 fig. — O. Rydbeck, Predikstolen i Ystads Mariakyrka. Med 13 fig.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. 1917, 4. O. Walde, Stephanii bibliotek och dess historia. 2. Med 1 faks. — A. Lindblom, Leo X:s bulla om aflaten för Peterskyrkans byggande. Med 2 fig. — Bref från Johan Eenberg till Bengt Oxenstierna. Meddelade af O. Wieselgren. — Recensioner: Edv. Rodhe, Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition, anm. af I. Collijn. — V. Gödel, Sveriges medeltidslitteratur. Proveniens. Tiden före Antikvitetskollegiet, anm. af I. Collijn.

Ord och Bild. Utgifven af K. Wåhlin. 1917, 7. H. Schück o. L. Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria. Bd 1—4:1—2, anm. af W. Söderhjelm. Med 2 portr. — 8. E. Hellberg, Porjus. Ett stycke svensk odlingshistoria. Med 11 illustr. — M. Lamm, Svedenborg, anm. af Alb. Nilsson. — 9. E. Wrangel, Lund för hundra år sedan. Ett apropos till de stundande jubelfesterna. 1. J. T. James om Lund och hans bilder af domkyrkan. 2. Domkyrkans kor som föreläsnings- och promotionssal. Med 8 illustr. — 10. A. Lindblom, Ett blad ur reformationstidens konsthistoria. Med 12 illustr. — E. Wrangel, Lund för hundra år sedan. Ett apropos till de stundande jubelfesterna. 3. Akademien och dess omgifningar. 4. Härbärget. Chr. Molbech om sällskapslifvet i Lund. Med 8 illustr. — 11. Minnen av och om Emil Key. Utg. af Ellen Key, anm. af T. Forssner. Med 1 portr. — 12. E. Meurling, P. Waldenström. Med 6 illustr. — G. Kallstenius, Gunnar Wennerberg. Några reflexioner med anledning af den nyutkomna Wennerbergslitteraturen. Med 1 portr.

Tidskrift i fortifikation. 1917, Bihang. Kungl. Fortifikationens historia. D. 6, 5. Biografiska anteckningar. Med 8 portr. o. 11 pl.

Tidskrift i sjöväsendet. 1917, 4. E. Holmberg, I rysk fångenskap. (1788—90).

Vecko-journalens praktupplaga. 1918, N:o 5. Ett Karl Johans nummer. Med bidrag af F. v. Essen o. O. Kuylenstierna med flera. En mängd porträtter och illustrationer.

Värmland förr och nu 1917. Erl. Hofsten, Beskrifning öfwer Wermeland. 1. Till 200-årsminnet af författarens död utgifven af E. Nygren. Med 1 slägttafla o. 1 portr.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgifven af P. O. v. Törne. 1917, 1. G. Nikander, Finländska herrgårdar under den gustavianska tiden. 1—2. — Meddelanden o. aktstycken: M. Stackelberg, Till frågan om begreppet uradel och gammal herrmästerlig släkt i våra genealogiska verk. — C. M. Schybergson, Till frågan om Per Brahes utnämning till kansler vid Åbo akademi. — J. Ramsay, Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden. H. 4, anm. af K. C. — 2. G. Nikander, Finländska herrgårdar under den gustavianska tiden. 3. — Meddelanden o. aktstycken: I. A. Heikel, Finländska städer i Olof Hermelins Hecatompolis Suionum. — U. T. Sirelius, Suomen kansanpukujen historia. [Finska folkdrägternas historia.], anm. af U. T. S. — 3. A. Simolin, Till reformationens 400-årsminne. — T. E. Karsten, De nordiska ortnamnen som historiska minnesmärken med särskild hänsyn till Finland. — A. Hackman, Om Nylands kolonisation under järnåldern och andra därmed sammanhängande frågor. 1. — Meddelanden och aktstycken: V. M. v. B[orn], Ett högadligt bo på 1600-talet. — H. Schulman, Till fältmar-

skalken, grefve Karl Nieroths biografi. — J. W. Ruuth, Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet. H. 3, anm. af P. O. v. Törne.

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 134. Förhandlingar och uppsatser. 30. 1916 (tr. 1917). C. M. Schybergson, Ett studenttumult i Åbo på 1650- talet. — A. Hultin, Åbo Tidningar under Porthan-Franzénska tiden.

Altpreussiche Monatsschrift. Herausg. v. A. Seraphim. 1916. Bd 53: H. 1—2. Hansisches Urkundenbuch. Bd 11. 1486—1500. Bearbeitet v. W. Stein, anm. af M. Perlbach.

Berliner Münzblätter. 1917, August u. September. T. G. Appelgren, Schwedische Münzmeisterzeichen 1522—1574. Med 1 pl.

Historische Vierteljahrschrift. Herausg. v. G. Seeliger. Jahrg. 18. 1916 (tr. 1917.) H. 1—2. R. Holtzman, Die treuen Weiber von Weinsberg. — P. van Dyke, Machiavelli und Katharina von Medici. — K. Brinkmann, Die ländliche Selbstverwaltung des russischen Nordens im 17. Jahrhundert. — G. B. Volz, Friedrich der Grosse und die orientalische Frage. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Personalien. — Todesfälle. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte. — 3. W. Soltau, Zur Verfassung der vorarischen Bewohner Europas. — W. Cohn, Heinrich von Malta. — P. Kalkoff, Luthers Verhältnis zur Reichsverfassung und die Rezeption des Wormser Edikts. — P. Wittichen, Friedrich v. Gentz' ungedruckte Werk über die Geschichte der französischen Nationalversammlung. — Kritiken. — Kommissionen. — Preisaufgaben. — Personalien. — Todesfälle. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. 1917. 3. Folge. Bd 22: H. 1. A. v. Martin, Motive und Tendenzen in Voltaires Geschichtschreibung. — Fr. Meinecke, Zur Geschichte des älteren deutschen Parteiwesens. — P. Herre, Rumäniens Vertragsverhältnis zum Dreibund. Eine zeitgeschichtliche Studie. — Literaturbericht (bl. a. D. Schäfer, Aufsätze, Vorträge und Reden, anm. af A. O. Meyer). — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. Haedecke, Die Schlacht bei Dennewitz — ein Sieg Bernadottes, anm. af H. U.). — H. 2. A. Hofmeister, Die Jahresversammlung der alten Sachsen zu Marklo. — K. A. v. Müller, Probleme der neusten bayerischen Geschichte (1799—1871). Probevorlesung. — Miszellen. — Literaturbericht (bl. a. C. Weibull, Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI, anm. af A. Hofmeister). — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Mitteilungen aus der historischen Litteratur. Herausg. v. Fr. Arnheim. 1917, 3. A. Neuber, Der schwedisch-polnische Krieg und die österreichische Politik (1655—1657), anm. af A. Levinson. — R. Kjellén, Die politischen Probleme des Weltkrieges. Übersetzt v. Fr. Stieve, anm. af G. Bonwetsch. — Fr. Arnheim, Schweden, anm. af G. Schuster.

Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins. 1917, N:o 1. O. Goerke, Spuren des Nordischen Krieges im Kreise Flatow.

Neues Lausitzisches Magazin 1917. Bd 93. R. Jecht, Kriegs- und Feuersnot und ihre Folgen für Görlitzer Bauten. Med 5 kartor o. 1 pl.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1916. Bd 46. R. Haupt, Lund und Schleswig. Med 7 pl. o. 14 Abb. i texten.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1917. Bd 19: H 1. G. Carlsson, Hemming Gadh, anm. af Fr Techen.

Archeologia or miscellaneous tracts relating to antiquity published by the Society of antiquaries of London 1916. Vol. 67. W. P. Baildon, The trousseau of princess Philippa, wife of Eric, King of Denmark, Norway, and Sweden.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1917, July.** C. Lattey, Diadochi and the rise of king-worship. — C. W. Previté Orton, Italy and Provence, 900—950. — A. P. Newton, The King's Chamber under the early Tudors. — St. J. D. Seymour, The storming of the Rock of Cashel by lord Inchiquin in 1647. — Notes and documents — Reviews of books. — Short notices. — **October.** R. L. Poole, The names and numbers of medieval popes. — R. R. Reid, The office of Warden of the Marches; its origin and early history. — D. A. Chart. The Irish levies during the great French war. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices. — Index.

Revue Historique. 1917, Juillet—Août. G. Desdevises du Dezert Vice-rois et capitaines généraux des Indes espagnoles à la fin du 18:e siècle. (1:re partie). — A. Mathiez, Un essai de réglementation pendant la première invasion (septembre—décembre 1792). — L. Halphen, Études critiques sur l'historie Charlemagne. 2. Les »Petites annales». —Bulletin historique: Historic d'Italie. Période moderne, par J. Luchaire et J. Alazard. (1:re partie). — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique. — **Septembre—Octobre.** J. Flach, Les nationalités régionales de l'ancienne France, dans leurs rapports avec la couronne. — G. Desdevises du Dezert, Vice-rois et capitaines généraux des Indes espagnoles à la fin du 18:e siecle. (2:e article). — C. de Cesari Rocca, Un ministre de Philippe II auteur d'une Histoire de la Corse: Matheo Vasquez de Leca. — Ledeuil d'Enquin, Mésaventures et arrestation de l'ambassadeur de Venise, le 20 août 1792. — Bulletin historique: Histoire d'Italie. Période moderne: fin du 15:e siècle à fin du 18:e siecle, par J. Luchaire et J. Alazard. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

Rättelse.

Årg. 1917: Öfversikter och granskningar, sid. 81 rad 10 uppifr.: Orden »finanspolitiska» utgå.

Öfversikter och granskningar.

Ur de stora skogarnas historia. Af BERTIL BOËTHIUS. 140 sid. Sthlm 1917. Alb. Bonniers förlag. 3,75 kr.

Den blomstring, som de historiska vetenskaperna under de sista årtiondena onekligen haft att uppvisa i Sverige, har hittills endast i ringa grad sträckt sig till den ekonomiska historien; intresset för detta forskningsområde har här varit betydligt mindre än exempelvis i Finland. Åtskilliga tecken tyda dock på, att en ändring härutinnan på sistone inträdt; bland de senare årens afhandlingslitteratur kan man t. ex. finna arbeten sådana som Åmarks »Om spannmålshandeln», Nelsons »En bergslagsbygd» och Wohlins »Den svenska jordstyckningspolitiken». Större delen af vår nyare näringshistoriska litteratur utgöres dock ännu af specialundersökningar, ofta föranledda af något större industriföretags eller penninginstituts vällofliga önskan att hugfästa en epok i sin tillvaro med en minnesskrift. För en mera vidtomfattande framställning af vår ekonomiska historia eller någon af dess viktigare sidor har måhända tiden ännu ej synts mogen.

Det är därför med största intresse man tar del af ett arbete som Boëthius' »Ur de stora skogarnas historia», hvilket i en sammanfattande framställning behandlar ett af vår ekonomiska historias intressantaste problem: de norrländska skogsviddernas historia allt ifrån medeltidens slut fram till våra dagar. Den ledande synpunkten för förf. har varit att skildra utvecklingen af allmogens lif från dess primitiva oberördhet, då det hufvudsakligen var fylldt af kampen mot en hård natur, fram till den tid, då den uppväxande industrien med sina kraf att få exploatera de stora skogsvidderna på ett revolutionerande sätt ingrep däri. Som redan af titeln framgår, åsyftar förf. icke någon fullständighet i utredningen af de många sidor, som detta problem äger, exempelvis den rättshistoriska. Han säger sig endast vilja »mot bakgrunden af bebyggelse- och kulturformerna i skogsbygderna diskutera åtminstone hufvudskiftena i utvecklingen samt de afgörande författnings- och förvaltningsåtgärderna».

Med stöd såväl af den bygdehistoriska litteraturen som af egna iakttagelser af här och hvar kvarblifna återstoder af de gamla brukningsmetoderna ger förf. en på belysande smådrag rik skildring af de bebyggelseformer, hvarunder de stora skogarna först blefvo föremål för odling. Åkerbruket kunde här aldrig bli grundvalen för

befolkningens existens; från början var det den rika jakten som lockade till invandring i de stora skogsmarkerna, och en ännu större roll spelade fisket i älfvarna; då detta utöfvades vid bestämda fiskeställen, ofta långt aflägsna från den odlade bygden, uppkommo särskilda fiskelägenheter, skilda från de strandfastigheter, som bildades vid odlingens fortskridande. Den näringsgren, som fick den ojämförligt största betydelsen och som väsentligen gaf äldre tiders jordbruk i skogsbygden dess prägel, var dock boskapsskötseln. Baserad på naturliga beten, som funnos spridda här och hvar i skogarna, gaf den upphof till fäbodbebyggelsen, en brukningsform, som förf. karakteriserar som halfnomadiserande; äfven vinterfodret hämtades från i skogen kringspridda, ofta från bygden långt aflägsna ströängar. Båda dessa omständigheter medförde, att hvarje brukningsenhet måste taga mycket stora vidder i anspråk för kreaturens uppehälle. Utrymme fanns det dock från början godt om, och åtkomsten till de marker, man behöfde, skedde genom det fång, som redan Hälsingelagen anvisat: ockupation. Så småningom öfverströddes sålunda den ofantliga allmänningen af ett visserligen mycket glest nät af enskilda intäkter. Själfva skogstillgången blef i ytterst ringa grad utnyttjad, och urskogskaraktären präglade alltjämt de stora skogsvidderna. Förf. kommer dock till det märkliga, men efter många tecken att döma riktiga resultatet, att all den mark, som kunde användas för boskapsskötselns behof, blef tagen i anspråk, och att bönderna verkligen behöfde de ofantliga utrymmen, de förfogade öfver — en synpunkt, som är af största betydelse för bedömande såväl af allmogens konflikter med de inkräktande finnarna som af statsmaktens verksamhet för reglerande af de norrländska jordbesittningsförhållandena.

Det var boskapsskötseln, som gjorde det möjligt för allmogen att i skogsbygden skapa sig en dräglig existens, och jakten och fisket, som alltjämt voro binäringar af stor betydelse, gåfvo tillika anledning till ett härdande friluftslif. Förf. framhåller dock äfven en del mörka sidor hos de gammaldags brukningsformerna. En sådan var den ständiga brödsädesbristen, som var en följd af det alltför obetydliga åkerbruket, och som framkallade en otrolig uppfinningsrikedom i fråga om åstadkommande af nödbröd af olika slag. En annan var svältfödandet af kreaturen vintertiden, då man af det rikliga sommarbetet på fäbodarna lockades att lägga sig till med långt flera kreatur än man kunde ens nödtorftigt underhålla om vintern.

Den kanske mest intresseväckande delen af förf:s framställning är den, som behandlar statsmaktens sätt att handskas med de problem, hvartill de stora skogsviddernas säregna natur- och odlingsförhållanden gåfvo upphof. — Sveriges kamerala historia har som bekant i alltför ringa grad blifvit föremål för utredning. På det här ifrågavarande området finnes ett par nyare arbeten af Mauritz Carlsson och C. Kuylenstierna, som förf. har kunnat begagna, men till stor del hvilar hans framställning dock på otryckt arkivmaterial och andra äldre källor. — I den statliga politiken i fråga

om den nordsvenska skogsbygden framträda dels de jämförelsevis sunda fiskaliska synpunkterna, dels de ofta betydligt mera tvifvelaktiga socialpolitiska. De förstnämnda representerades naturligtvis i främsta rummet af Gustaf Vasa. Vid hans sökande efter nya inkomstkällor låg det nära till hands för honom att slå ned på de norrländska älfvarnas rika fiske, hvilket, liksom i viss mån äfven jakten, underkastades statsmonopol. Det var också hufvudsakligen fiskaliska hänsyn, men delvis äfven sociala, som lågo till grund för hans sträfvanden att befordra skogsbygdens kolonisation genom grundande af nya jordbruksfastigheter — sträfvanden, som ville leda in exploateringen af den stora riksallmänningen på nya vägar, och som råkade i skarp konflikt med allmogens gamla föreställningar om dess rättigheter på densamma. Framgången för den nya kolonisationspolitiken synes ha varit ringa; man kan antaga, att kung Gösta, i likhet med sena tiders entusiaster för Norrlands jordbruk, ej tillräckligt behjärtade de svårigheter, som voro förknippade med den norrländska moränmarkens uppodling. Föga lycklig var också den från början af de styrande uppmuntrade kolonisation, som längre fram bedrefs af invandrande finnar, hvilkas svedjebruk innebar en oerhörd rofdrift å skogen, och som ständigt råkade i stridigheter med landets gamla bebyggare.

En revolution i de stora skogarnas historia måste naturligtvis komma i och med att dessa genom den framväxande industrien, i första rummet bergshandteringen, fingo ett själfständigt ekonomiskt värde. Härigenom måste också nya drag komma att framträda i statens politik. Till att börja med hejdades den skogsödande finninvasionen, och äfven den inhemska befolkningens förut tämligen ohejdade slösande med skogskapitalet blef föremål för stränga restriktioner. Bergshandteringen understöddes på olika sätt med skogsanslag, framför allt genom skogrika kronohemmans skatteförsäljande under bruk samt allmänningars upplåtande mot rekognitionsafgift. I samband härmed träddes skattebönderuas rätt till skogen i flera afseenden för nära. Den begynnande sågverksindustrien stöddes genom stockfångstprivilegier.

Förf. framhåller, att dessa skogsupplåtelser åt industrien läto sig ganska väl förena med allmogens fortsatta utnyttjande af skogen i enlighet med de häfdvunna brukningsformerna. Att bruken togo det rådande öfverflödet på skogsprodukter i anspråk behöfde ej skada bönderna, blott dessa fingo behålla sina ängar och betesrättigheter på skogen. Skogsupplåtelserna åt industrien måste emellertid innebära frön till mångahanda konflikter och ha lämnat i arf åt våra dagar åtskilliga svårlösta rättsliga och sociala frågor.

Det mest ödesdigra skedet i statens norrländska skogspolitik kom med afvittringen, sådan den utvecklade sig under 1700-talets senare hälft. Den innebar ett försök att på den norrländska skogsbygden tillämpa de skiftesprinciper, som man med stor framgång börjat genomföra i landets sydliga delar, och härmed förknippades planer på vildmarkens kolonisation, erinrande om Gustaf Vasas —

allt i bästa öfverensstämmelse med tidens upplysta fysiokratiska idéer. Detta ville man nu genomföra på ett schematiskt sätt, utan hänsyn till Norrlands natur och däraf framkallade säregna jordbruksförhållanden. Ett norrländskt hemman med sina öfver skogen spridda och på stora afstånd från gården liggande ströängar var för den rättrogna uppfattningen om ett tidsenligt jordbruks kraf en styggelse; i stället skulle nu ägorna sammanföras och hvarje hemman få en begränsad skogsareal, motsvarande husbehofvet, jämte möjligen någon skog till afsalu. Detta program var ägnadt att tillintetgöra själfva förutsättningarna för den norrländska boskapsskötseln, såsom den då bedrefs, och därmed äfven för den jordbrukande befolkningens existens. Det mötte också ett så starkt motstånd från ortsbefolkningens sida, att det ej kunde genomföras. I stället tillgrep man för att möjliggöra uppkomsten af samlade gårdsbruk den utvägen att öka arealanslaget. Men därvid befanns det alltjämt, att de för boskapsskötseln nödiga ägorna ej kunde rymmas inom den tillmätta arealen, hvarför denna genom senare författningar undan för undan utökades. Man tänkte ej på, att man därigenom tillika skänkte bönderna massor af för dem fullständigt öfverflödig skog. — Det var om dessa afvittringsförfattningar, som Norrlandskommittén uttalade, att de »naturligen tillkommit efter ett grundligt öfvervägande af det norrländska jordbrukets behof»! Det är att befara, att den bristfälliga kunskapen om vårt näringslifs historia understundom kan ha ödesdigra praktiska konsekvenser.

Vid afvittringen tillgick det som bekant i praktiken ofta så, att skogsanslagen tillmättes ännu frikostigare än författningarna afsågo. Äfven härvidlag torde, såsom förf. utvecklar, hänsyn till boskapsskötseln ha spelat in. I många fall kunde det nämligen bli omöjligt att tillgodose dess kraf ens med högsta medgifna arealanslag, om detta skulle koncentreras till ett visst sammanhängande område. — I de af förf. utredda förhållandena har man att se grunden till de stora afhändelserna af statens skogar till de enskilda hemmanen, hvarigenom dessa från 1800-talets midt blefvo eftersträfvansvärda byten för sågverksindustrien. Mot den ensidigt pessimistiska syn på dessa företeelser, som ju är den vanliga och som äfven förf. synes dela, kan måhända invändas, att därigenom dock en fast grundval skapats för den norrländska trävaruindustrien, och att, då stora sammanhängande skogsdomäner kunnat samlas i bolagshand, en rationell skogsvård kommit till stånd tidigare än annars skulle blifvit fallet. För den norrländska bondeklassen har emellertid fastkedjandet af stora skogsområden vid hemmanen, vare sig det skett genom afvittringen eller genom 1906 års lag, varit föga lyckligt. — D:r Boëthius' arbete lämnar onekligen många bidrag till belysande af den gamla frågan, »quantilla sapientia regnetur mundus».

Här har endast ett försök gjorts att antyda några hufvuddrag i förf:s framställning. Inom sitt jämförelsevis ringa omfång rymmer denna en förvånande rikedom på fakta och synpunkter rörande de frågor, som däri beröras. Då den dessutom är klädd i en myc-

ket tilltalande form — särskildt lägger man märke till mängden af väl valda citat —, borde arbetet vara väl ägnadt att rikta äfven en större allmänhets vetande i fråga om det både ur historisk och nutidspolitisk synpunkt betydelsefulla ämne, det behandlar.

Torsten Gihl.

Johan Hadorphs resor: Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Upland 1676—1685. 1—2. Utg. av ERIK WENNBERG. (Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria. Vol. 1. Redaktion: HENRIK CORNELL, SIGURD ERIXON, SIGURD WALLIN.) 49 + 6 sid., 155 pl. Sthm 1917. Bröderna Lagerström. 30 kr.

»Med den lifliga verksamhet, som i vår tid gör sig gällande inom den svenska konst- och kulturhistorien, har behofvet af i tryck tillgängliga källskrifter blifvit allt mera kännbart». Det är inledningsorden till ett prospekt, som åtföljer den här ofvan i rubriken omnämnda nyutkommande seriepublikationen. Det framhålles vidare, hurusom de nämnda båda grenarna inom vår historiska forskning, i den mån de vunnit själfständighet och medvetenhet, ej längre kunna undvara en dylik förmån, hvilken inom andra områden såsom den politiska historien och litteraturhistorien sedan långa tider varit lifligt beaktad. Förhållandet påkallar också uppmärksamheten så mycket mer, som ett rikt material för utgifning står till buds. »Den svenska konsthistorien och kulturhistorien äro ju intimt sammanflätade och beroende af hvarandra, och då källmaterialet ofta äger betydelse såväl för den ena som för den andra, har det synts riktigast att i en gemensam serie (Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria) tillgodose bådas behof.» Därmed har man ju också kunnat komma till en viss inriktning, när det gäller kulturhistoriens vida fält.

Vid urvalet af material har man vänt sig till de betydelsefulla arbeten och samlingar, de »reconditi labores», som våra arkiv och bibliotek bevara af 1600-talets och närmast därpå följande tidehvarfs antikvariskt-topografiska samt konsthistoriska forsknings- och samlarnit. Man har börjat med en gren af antikvitetskollegiets forskningsverksamhet, Johan Hadorphs resor, samt ett från flere synpunkter beaktansvärdt, topografiskt arbete: Lars Hallman, Blacksta och Vassbro socknar 1748 och 1759, det senare utgifvet af Sigurd Wallin. Andra äro under arbete och planläggning, såsom Tessin d. y:s förslag till Louvrens tillbyggnad, Erik Dahlbergs egenhändiga ritningar och arbetsbeskrifningar till hans grafkor, Ehrenstrahls traktat angående målarkonsten, Brocmans resa i Helsingland 1743, Hadorphs anteckningar om Karl XI:s eriksgata och Tilas' sockneskrifvare. Det är, såsom man ser och med utgifvarna kan säga: »ett utomordentligt rikt och betydelsefullt material».

Som första band har man ställt en samling afbildningar från Johan Hadorphs på 1670- och 1680-talen företagna antikvariska

resor i Sverige. Kungl. biblioteket bevarar bland sina handskrifter i fornkunskap tvenne foliovolymer, signerade från antikvitetsarkivets tid F. l. 3: a och b, hvilka innehålla laverade afbildningar af kyrkor och kyrkovapen i Uppland. Det är en samling på 131 planschblad i renritad och prydlig form, till hvilken sälla sig en del koncepteckningar, som delvis låta supplera sig från annat håll. Hela landskapet är här representeradt, om man undantar dess nordöstliga del, den som ligger norr om en linje Österåker—Kårsta—Husby Långhundra. De flesta af de förekommande afbildningarna ha utsatta namn och äro alla utförda i samma skala, i alnar. De äro upplagda med blyerts och med hjälp af linjal och passare. Teckningen är sedan ifylld med tusch. Många af afbildningarna äro yttest minutiöst utarbetade. I synnerhet gäller detta i arbetets början, då t. ex. skuggningen är åstadkommen genom parallellstreckning, som sedermera i vissa partier utbytts mot lavering. Vapnen äro målade i vattenfärg med troget återgifvande af originalen. Afritningarna äro, såsom utgifvaren framhåller, den förnämsta källan för kännedom om de kyrkliga byggnadsminnena i Uppland under äldre tid.

Reproduktionerna äro utförda på ett synnerligen förtjänstfullt sätt. Genom mycket känsliga metoder i kombinerad auto- och fototypi framträda äfven de finaste detaljer, och till komplettering af framställningen i svart och hvitt af vapnen har lämnats en noggrann beskrifning af originalets färger. Med endast få undantag äro dessutom samtliga bilder reproducerade i originalstorlek.

Men det är icke blott de gamla afritningarna i och för sig, som i en god reproducerad form härmed lämnas forskningen och en intresserad allmänhet, hela deras tillkomst och historia tydes och klarlägges af utgifvaren i en af honom affattad utförlig inledning. Visserligen hafva de här ifrågavarande afritningarna varit väl kända och esomoftast åberopade af forskningen, men de ha därvid i allmänhet citerats såsom ett anonymt och odateradt verk. De ha kallats för »äldre teckningar», de ha ansetts påminna om den och den, och de ha med afseende på tidsbestämningen förts till 1600-talet eller till omkring 1700.

Genom studium af 1600-talets antikvariska forskningsverksamhet och särskildt antikvitetskollegiets åtgöranden härutinnan har utgifvaren kunnat påvisa, huru dessa kyrkoafteckningar ingått i ett led af kollegiets mångfaldiga antikvariskt-topografiska arbetsverksamhet. Det har varit fornforskaren Hadorph, som haft arbetet om hand, och under hans ledning har det utförts af de vid kollegiet anställda ritarna. Genom arkivaliska uppgifter, hufvudsakligen hämtade ur Hadorphs resekladdar och koncept till skrifvelser, har det kunnat med all sannolikhet påvisas, att afbildningarna äro tillkomna under tiden 1676—1685, hvarvid själfva året för många bland dem kunnat fastslås. Och det har vidare framförts, att de personer, som utfört arbetet, varit antikvitetskollegiets ritare vid

denna tid, att vol. 2, som är den äldre, får tillskrifvas Johan Leitz och vol. 1 Petrus Helgonius.

Nu gifves emellertid bland antikvitetskollegiets tyvärr åt alla håll spridda papper en hel del arkivaliematerial, som utgifvaren tydligen icke haft tillfälle att se. Det är räkenskaper af Hadorph från denna tid, originalbref, kontrakt och arbetsberättelser m. m. De talrika uppgifter, som ur dessa kunna hämtas, vederlägga dock icke utgifvarens goda slutledningar. Det finns tvärtom en handling, som på det säkraste bestyrker dem. Det är en af antikvitetsarkivet den 6 maj 1695 afgifven arbetsberättelse i original, utskrifven med Lars Persson Edströms hand och vederbörligen undertecknad af arkivets sekreterare och assessorer, en »Förteckning på rijtares, kopparstickares och formsnidares arbete widh Kongl. antiqnitets archivum uthi framledne secreterarens H:r Johan Hadorphii tijdh förfärdigat och qwarlemnat».

I denna berättelse heter det, att »Johan Leitz, a:o 1671 om hösten antagen, hafwer lemnat effter sigh i antiquitets collegio föllijande rijtningar — — — — — — — — — — —

13. En book in folio sign. Lit. C. innehållandes 70 st. reenrijtade kyrkior i Upland.»

Om Petrus Helgonius säges det, att han »hafwer författat — — — — — — — — — — — — — — — —

7. En book in folio sign. Lit. D. uthi turkiskt papper inbunden medh 74 st. reenrijtade kyrkior och i dem befintelige wapner».

Tyvärr har det gamla omslaget till Leitz' bok, ett grått pappband, vid en nyligen företagen ombindning fått förkomma. Det finns ej, såsom utgifvaren uppgifver, bevaradt i den nybundna volymen, hvarför också möjligheten att i handskriften uppvisa den gamla signaturen därmed är utesluten. Men den angifna siffran för kyrkornas antal stämmer, såsom man ser. Rörande åter Helgonius' bok är man lyckligare. Här har man kvar det turkiska papperet, och på frampärmen läser man ritarens initialer: P. H. — såsom redan utgifvaren anmärkt — samt där bredvid: Lit. D., på hvilket en senare hand klottrat och ändrat. Det uppgifna antalet af »renritade kyrkor» stämmer också här. Det är sålunda härigenom dokumentaliter ådagalagdt, att de här ifrågavarande afritningarna härröra: vol. 2 från Johan Leitz och vol. 1 från Petrus Helgonius.

För öfrigt har utgifvaren sökt att riktigt insätta dessa arbeten i tidens antikvariska forskningsverksamhet. Det är med en god och fin blick han ser på tingen. Han är väl inläst i tidens lärdomshistoria, och hans inledning är snarast en god utredning. För anmälaren har det varit en glädje att få ta del af hans arbete.

Vilhelm Gödel.

Studier öfver 1809 års författningskris. Den idépolitiska motsättningen. Af Axel Brusewitz. (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 18: 5.) 113 sid. Uppsala 1917. 3 kr.

I den omfattande forskning, som de senare åren bedrifvits rörande tillkomsten af vårt nuvarande statsskick, har docenten Axel Brusewitz gjort en betydande insats och genom sin afhandling »Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag» samt publicerandet af en del dokument ställt hela frågan i ett nytt och klarare ljus. Det är framförallt förefintligheten af två hvarandra i författningsfrågan vidt motsatta partier, hvartdera med noga utformade och sinsemellan skarpt skiljaktiga program, som här påvisats. I föreliggande arbete har förf. så att säga dragit konklusionerna af de redan förut framlagda premisserna och påvisat själfva regeringsformens tillkomst under dessa stridiga intressens auspicier. Han har, som han själf säger, velat »upptaga till förnyad ompröfning frågan om författningskrisens verkliga innebörd och förlopp». Detta liksom själfva undertiteln anger, att det är den inre utvecklingen, som här afses. Källmaterialet är, som äfven inledningsvis påpekats, i hufvudsak detsamma, som tidigare förelegat, men då endast delvis kommit till användning.

Arbetet börjar med en granskning af Hans Järtas ställning till 1809 års idéer. Förf. fastslår först, att den traditionella uppfattningen om det nya statsskickets tillkomst bottnar i Järtas på äldre dagar nedskrifna berättelse härom.[1] Men här har han gifvit detsamma en innebörd och karaktär, som svarar mot hans dåvarande åsikter. Hvad veta vi däremot om Järta 1809? Den nyare vetenskapliga diskussionen om 1809 års författningsproblem har visserligen främst sysslat med frågan om Järtas insats och åsikter härvidlag men utan att egentligen kunna komma till några mera betydande positiva resultat. För sin egen del vill förf. som fullt odisputabelt endast fastslå, att Järta personligen har hufvudförtjänsten af regeringsformens redigerande. Som ett negativt men ej mindre viktigt resultat af denna diskussion framhålles, att man ej längre på häfdvunnet sätt utan närmare bevis får identifiera den gamle Järta med mannen från 1809. Beträffande den sistnämnde kan man egentligen endast draga mera allmänna slutsatser, att han på grund af vänskap och umgänge med Mörner, Silfverstolpe m. fl. omfattat samma åsikter som dessa, i detta fall en naturrättsligt färgad rättsuppfattning. För detta anser sig förf. äfven kunna åberopa ett positivt bevis, nämligen en notis i ett bref från Mörner om Järtas och Silfverstolpes instämmanden i hans representationsförslag (»qui l'ont fort approuvé», s. 9, 12). Det är dock att märka, att vi här få Järtas åsikt först i andra hand och, så att säga, sedd

[1] Hist. Tidskr. 1915, s. 263 f.

genom Mörners temperament, hvilket kanske i detta fall ej gjorde den sistnämnde så alldeles objektiv. Alltnog, källornas relativa tystnad kring Järtas person i detta sammanhang borde väl närmast vara ägnad att motverka ett otillbörligt öfverdrifvande af hans betydelse. Det kan då vara på tiden, att forskningen frigör sig från hans auktoritet och därmed sammanhängande tradition för att i stället låta de samtida källorna själfva tala.

Förf. öfvergår så till konstitutionsarbetet efter revolutionen och konstaterar, att den kompromisstaktik, som skulle blifva kännetecknande för detta, tog sin första början i regeringens anbud, Håkanssonska förslaget. Här var från början afsikten att låta olika meningsriktningar samverka, så att en gemensam plattform skulle kunna vinnas, men idén förfelades genom ett oklokt tillvägagångssätt. Den enda egentliga medverkan, man vann från liberalt håll, var lagman Poppius' promemoria i form af randanmärkningar till R. F. 1772. Förf. upptar den till närmare jämförelse med H. F., hvaraf framgår, att den inverkat betydligt på detsamma. Ehuru sålunda Poppius på grund af det rådande läget fann en revision af den bestående regeringsformen vara den acceptablaste utvägen, hade han dock helst velat en fullständig omstöpning af författningen. Denna tankegång skulle äfven framträda hos andra af hans läger. — Jämfördt med sin närmaste förebild, R. F. 1772, hade H. F. onekligen åtskilliga förtjänster, till hvilka särskildt hörde en bättre genomförd maktfördelning mellan konung och riksdag. Men på samma sätt som regeringen förut förfelat idén om ett samlingsprogram, förspillde den sedan sina öfriga möjligheter, och det blef oppositionen, som tog frågans lösning i sin hand.

Som ett typiskt uttryck för dess önskemål och sträfvanden har Silfverstolpes bekanta broschyr: »Hvad synes den allmänna opinionen önska etc.» länge, och med rätta, fått gälla. Några motstycken till densamma ha dock ej varit kända, förrän doc. Brusewitz nyligen upptäckte och publicerade tvenne andra samtida utkast till ett nytt statsskick, nämligen af Mörner och Mannerheim.[1] Liksom Silfverstolpe ha de mera skisserat än i detalj utformat sina tankar. Då dessa tre män utgjorde de ledande inom det konstitutionella partiet men på samma gång företrädde olika skiftningar af den liberala ståndpunkten, får man härigenom en klar och fyllig bild af partiet i fråga. Tidigast har Mörners utkast tillkommit, innan dess upphofsman ännu begifvit sig till riksdagen. Han har närmast velat sammanfatta de intyck och stämningar, det förestående arbetet på en ny författning framkallat i hans hembygd. De manade till försiktighet, ehuru han själf, liksom Poppius, var mest böjd för en radikal förändring. Det kompromissprogram, han ansåg sig kunna förorda, gick ut på ett återställande af jämvikten i författningen, så att en fullt genomförd maktfördelning uppstod. Detsamma hade Poppius, om ock ej så tydligt, låtit framskymta som sitt önskemål.

---

[1] Hist. handl., del 25: 1, s. 118 f. o. 2, s. 177 f.

Af särskildt intresse med hänsyn till Mörners kommande insats på detta område är hans utredning om behöfligheten af en representationsreform. Helst vill han ha ett tvåkammarsystem men nöjer sig dock med att förorda nya samhällsklassers upptagande i den bestående representationen. Ett annat önskemål var en konstitutionell jury, efter lärofadern Sieyès' mönster, som mellan riksdagarna ägde att öfvervaka författningens efterlefvande.

Silfverstolpes broschyr är troligen skrifven sedan författaren blifvit bekant med innehållet i H. F. samt i tydlig afsikt att vara en samlingsparoll för den liberala opinionen, så mycket mera som den var tillkommen i samarbete med några andra liktänkande. Här framträder fortfarande kompromisstanken: författaren skiljer noga mellan den upplysta och den allmänna opinionen och varnar för att genom doktrinär ytterlighetspolitik stöta den senare för hufvudet. Liksom de båda föregående önskar han en bättre genomförd maktfördelning, hvarvid han, om också utan att nämna Montesquieus namn, direkt framlägger dennes princip som högsta rättesnöre. I strid med sitt eget uttalande tillämpar han dock denna stundom väl doktrinärt, så t. ex. beträffande inskränkandet af konungens makt. I likhet med Mörner tillråder han temporära reformer i representationen och förordar äfven ett organ för allmänna opinionen, ehuru med vida mindre befogenhet än Mörners konstitutionella jury.

Ungefär samtidigt hade det tredje utkastet, Mannerheims, tillkommit. Det har kanske främst symptomatiskt intresse, genom den tydliga bild det ger af förefintliga meningsskiljaktigheter inom det konstitutionella partiet, där inflytelser från skilda tider gjorde sig gällande. Flertalet af 1809 års män hade mottagit sina verksammaste intryck från franska revolutionen och visade en nära andlig släktskap med oppositionen från riksdagen år 1800. Mannerheim, vida äldre än de andra förslagsställarna, hade fått sin politiska åskådning danad i adelsoppositionen mot Gustaf III. Detta blir bestämmande för hans program, som i många hänseenden är en återgång till frihetsparlamentarismen, dock ej utan ansatser till ett bättre särskiljande af statsmakterna.

En gemensam sträfvan hos alla är att uppbygga det nya statsskicket på inhemsk grund med utnyttjande af gångna tiders erfarenheter. Att så var fallet med H. F. och Poppius' promemoria är ju tämligen tydligt redan af hvad som förut nämnts här om dem. De tre sist relaterade förslagen ha hvart och ett en historisk tillbakablick på den gångna utvecklingen. Denna är dock obestridligen lagd efter en viss ensartad schablon med en jämviktsprincip till rättesnöre, hvilken mer eller mindre är betingad af Montesquieus läror. Mycket belysande är Silfverstolpes åsikt, att materialet till den nya författningen kunde hämtas ur de båda föregående regeringsformerna, från 1720 och 1772, och till dess befästande och förbättrande därjämte användas sådana medel »som nyare tiders erfarenhet påkallat och nyare tiders tankeförmåga uppväckt». Men samtidigt har man klart för sig, att det ej vore

möjligt att låta teoretiska ideal dominera öfver hvad erfarenheten angaf såsom uppnåeligt, och den fullt logiska konsekvensen häraf hos flera af de konstitutionella idéernas anhängare blir då ett framtidsprogram vid sidan af det aktuella handlingsprogrammet. Den moderation, som gör sig gällande vid den praktiska tillämpningen af de erkända samhällslärorna, förklaras såväl af hänsyn till den historiska utvecklingen och landets dåvarande svåra belägenhet som äfven af de lärdomar, franska revolutionens många omstörtningar gifvit. De hade skapat insikt om behofvet af en allmän folkmening att bära upp ett statsskick. Allt efter upplysningens stigande hoppades man emellertid kunna reformera författningen till större öfverensstämmelse med de erkända idealen. Häri ser man förklaringen till de vidtgående förändringar grundlagsstiftarna själfva inom kort voro färdiga att göra med sitt verk eller åtminstone för framtiden utstaka riktlinjer för.

Ett studium af dessa förutsättningar för konstitutionsutskottets arbete är af desto större vikt, som vår kunskap om själfva förhandlingarna är ytterst obetydlig på grund af frånvaron af protokoll eller samtida minnesanteckningar. Sedan kompromissen snart sagdt en gång gjorts till ledande princip, samtidigt med att viljan att åstadkomma ett raskt och enande beslut var allmän, är det begripligt, att en sammanjämkning kunde ske så snabbt trots alla meningsskiljaktigheter. Den af de ofvannämnda förslagsställarna inom det segrande liberala partiet, som i största utsträckning fick sitt program realiseradt, var obestridligen Silfverstolpe. K. U:s inledande memorial visar en slående öfverensstämmelse med hans broschyr, hvilket påvisas med en närmare jämförelse. På ett öfvertygande sätt har förf. också lyckats fastslå det starka inflytande från Montesquieu, som gör sig gällande i memorialet och sedan är genomgående i regeringsformen med dess utpräglade dualism mellan konung och riksdag. Detta är ingalunda oförenligt med den historiskt konservativa anda, som samtidigt är utmärkande för båda, och hvilken gjort, att man stundom velat betrakta de i memorialet uttalade montesquieuska tankarna som en blott löst påklistrad etikett. Likaså har ju äfven ibland framhållits, att regeringsformen företer så många faktiska afvikningar från dessa, att man ej skulle kunna tala om någon verklig inverkan från dem. I den förberedande diskussion, som de olika författningsutkasten utgöra, framträder ju hela tiden hos alla den åsikten, att författningen skulle byggas på den historiska erfarenheten, samtidigt med att den segrande riktningen på det kraftigaste häfdar Montesquieus läror. Att den förstnämndas facit ej var så tydligt tillrättalagdt från första början, framgår af de afgjorda motsatser, som representeras af å ena sidan H. F., å andra sidan Mannerheims utkast med deras starka inflytelser från resp. gustavianska tiden och frihetstiden. Å andra sidan har väl aldrig tillkommit en författning i Montesquieus anda utan några motsägelser mot dennes läror. I detta fall var det nog främst de nämnda inflytelserna från de båda föregående epokerna, som ställde

sig i vägen för en klart dualistisk lösning af frågan. Särskildt minnena från den gustavianska tiden ha satt tydliga spår. Det förklarar, hvarför konungens rättigheter blifvit så utförligt behandlade i jämförelse med riksdagens, något som stundom tar karaktären af ett försvar för dennes maktställning — gentemot den af Mannerheim representerade gamla adelsoppositionen från Gustaf III:s tid.

Otvifvelaktigt är denna »väl afvägda spänning» mellan de bägge statsmakterna en nyhet i svenskt statslif, men på samma gång är den dock resultatet af generationers sträfvanden. Själf påpekar förf., huru flera svenska konstitutionsmakare allt sedan frihetstiden haft Montesquieu som förebild. Den svenska ständerstaten öfverhufvudtaget var nog ett tacksamt fält för dennes läror: balansen mellan de olika statsmakterna hade här gamla traditioner, äldre än från hans dagar. Det är anmärkningsvärdt, huru förberedd marken faktiskt var för dessa läror 1809. Det konservativa H. F. kunde just genom sitt bättre tillgodoseende och väsentliga utveckling af den maktfördelningstanke, som redan låg till grund för R. F. 1772, vara så användbart för konstitutionsarbetet, som faktiskt blef fallet. Frågans lösning i Montesquieus anda måste nog därför i grunden sägas vara mera nationell, än man kanske från början är benägen att medgifva. Denna synpunkt, i någon mån stridande mot Silfverstolpes förut omnämnda uttalande, hade kanske något mera kunnat framhållas af förf. Det är tydligt, att Montesquieus läror då för tiden hade en helt annan hemortsrätt i Sverige än t. ex. Sieyès'.

Enligt häfdvunnen åsikt har regeringsformens stadfästande den 6 juni 1809 betecknat författningskrisens definitiva afslutning. I den senare afdelningen af sitt arbete påvisar emellertid förf., till stor del med tidigare framlagdt material, att den endast inträdde i ett nytt skede, utmärkt af hänsynslös och förbittrad partikamp. Den enighet, som åvägabragt den nya författningen, var mera tillfällig, betingad af stundens svåra läge än djupgående. Efter hand vidgas partimotsatserna ånyo, och från det gustavianska partiets sida följde en häftig reaktion. Detta hade tidigare varit i utsiktslös minoritet, först efter regeringsformens antagande började det mönstra större skaror och nådde under den påföljande hösten och vintern en maktställning, som ingaf det förhoppningar om att kunna återställa den gustavianska författningen genom en statskupp. Dess program för denna händelse har förf. förut publicerat;[1] det karakteriseras godt genom den ifrige gustavianen Jakob de la Gardies omdöme: »I det närmaste lik 1772 års (regeringsform) men utan rådskammare och med några tillägg af 1789 års säkerhetsact». När detta förslag kom till, var dock partiets stjärna redan i nedgående, och något omhvälfningsförsök gjordes aldrig. I alla händelser är det dock ett intressant bevis på, hvilket starkt fotfäste de rojalistiska traditionerna från Gustaf III:s dagar hade gentemot 1809 års konstitutionella idéer.

[1] Hist. Tidskrift 1911, s. 269 f.

Men ej heller det konstitutionella partiet ville betrakta den nyvunna ordningen som definitiv. Det är den förut nämnda motsättningen inom detta mellan handlings- och framtidsprogram, som ånyo gör sig gällande, men med den skillnaden mot förut, att det nu är det sistnämnda, som träder i förgrunden. Partiet hade fullgjort sina skyldigheter mot landet och skaffat det en författning. Obundet af tidigare hänsyn kunde det nu låta ideologiska synpunkter fritt dominera, då det företog sig att utstaka riktlinjerna för framtida reformer. Detta är förklaringen till att samma K. U. kunde gifva upphof till såväl 1809 års regeringsform som representationsbetänkandet af den 24 mars 1810, hvilka voro hvarandra i många afseenden så motsatta. Det senare har i detta sammanhang sitt stora intresse genom den förtydligande inblick det ger i den idékrets, som behärskade det konstitutionella partiet. I detta hänseende intar det med full rätt en plats vid sidan af K. U:s berömda memorial af den 2 juni 1809. Tack vare den nya belysning af frågan, som förf:s utredning gifvit, stå de ej alls längre så oförmedlade mot hvarandra som förut, sammanhanget mellan dem är nu tydligt och öfvertygande klarlagdt.

Den på regeringsformens antagande följande utvecklingen är sålunda af största vikt för bedömandet af den idepolitiska motsättningen. Den ger en väsentligt skarpare relief åt de olika partiståndpunkterna än de tidigare händelserna, och regeringsformens karaktär af kompromiss blir härigenom ännu tydligare belyst än förut.

Walfrid Enblom.

Om statslivet. Af S. J. Boëthius. 327 sid. Stockholm 1916. P. A. Norstedt & söner. 7 kr.

Det arbete af prof. Boëthius, som nedan skall anmälas, innehåller trenne afdelningar. I »grundläggande undersökningar», fördelade på tre kapitel, (ss. 3—58) upptager förf. till behandling, hvad statslifvet i och för sig innebär, dess förhållande till andra mänskliga lifsområden och till den oorganiska naturens lagar, samt uppställer spörsmålet om statskunskapens sanningsvärde och dess metodologiska egenart. En »öfversikt af statsteoriernas historia» på sex kapitel (s. 61—281), måhända verkets i alla afseenden tyngst vägande del, upptager till systematisk granskning åskådningen af staten under skilda tider: å ena sidan frågar förf. sig, hvilka drag af de gångna tidernas politiska tankebilder som hållit profvet inför den moderna vetenskapen, å andra sidan kommer den sistnämnda att tillsvidare framstå som slutpunkten i en serie försök att komma till rätta med statslifvets problem. Sammanfattningen af förf:s

doktrin gifves så i ett »utkast till allmän statslära», där i sex kapitel och en exkurs (ss. 235—320) klarläggas frågorna om statens begrepp och den enskildes samt korporationernas ställning inom staten, om rätten, statsorganen, statsformerna, förbindelser mellan staterna samt »staten som personlighet». Som man redan af denna exposé finner, har prof. Boëthius härmed i vidgad och fördjupad form tagit upp de spörsmål, som han förut i en rad uppmärksammade afhandlingar vidrört.[1] Det nu framlagda materialet har dessutom tidigare i ännu ett annat samband nått till offentligheten, i de föreläsningar och seminarieöfningar, hvarmed förf. uppehållit sin skytteanska professur. Och äfven frånsedt det intresse, som af sådana grunder måste komma arbetet »om statslifvet» till del, påkallar det uppmärksamhet, ej minst genom det perspektiv, det metodiskt anlägger, »att söka förstå de statliga företeelserna i deras historiska framträdande.[2]

Den »allmänna statslära», hvars konturer förf. sålunda uppdragit, har enligt hans egna ord till uppgift att fixera, »hvad de faktiska företeelserna innebära, det karakteristiska för dem: deras principer och lagbundenhet».[3] Frågar man efter den ställning, som en sådan disciplin intager till häfdaforskningen, blir svaret, att den förra behandlar det nuvarande statslifvet, men ur utvecklingens synpunkt, medan den senare tager sikte på utvecklingsmomentet självt. Det kan tilläggas, att förf. från denna motsatsställning utesluter »politikens» vetenskap, forskningen efter det ögonblickliga statslifvets praktiska ändamål, ehuruväl detta sistnämnda näppeligen kan fastställas utan skyldig hänsyn äfven till de historiska tendenserna.

Den, som menar sig nå empiriens krön genom att uteslutande och intensivt taga sikte på stundens politiska verklighet, han gör sig nämligen i sitt statsbegrepp urarfva från hela det erfarenhetsmaterial, som historien sammanhopat. Ty spörjer man, »hvad de faktiska företeelserna innebära», då måste man, såsom professor Boëthius betonat, eftersträfva fullständighet i deras kännedom; visserligen möta vi under hela civilisationens utveckling staten, men skilda politiska problemlägen ha under olika tider afslöjat olika sidor af dess väsen, och det vore lika principvidrigt att lämna den ena epoken ur sikte som den andra, när det gäller att sträfva efter en allmängiltig kunskap om statslifvets innebörd. Släpper man återigen den relativistiska synpunkten ur sikte, då hamnar man lätteligen i ytterligheten af ett fullständigt ohistoriskt betraktelsesätt, vare sig man nu isolerar den moderna perioden från de tidigare såsom något alldeles egenartadt eller man låter densamma a priori representera det väsent-

[1] Richerts politiska idéer. Ett bidrag till liberalismens och konservatismens historia under förra hälften af 1800-talet (Hist. Tidskr. 1905, s. 207 ff.): Olika uppfattningar af orden folk, nation, folkrepresentation och nationalrepresentation (Statsvetenskaplig Tidskr. 1908, s. 129 ff., s. 229 ff.); Det moderna statsbegreppet (Statsvetenskaplig Tidskr. 1912, s. 265 ff.); Rösträttsproblemet. 1904. 36 s. (I vår tids lifsfrågor. XXXVI.)

[2] Förord, s. III. (Sidhänvisningar åsyfta det recenserade arbetet.)

[3] S. 41.

ga och bärkraftiga momentet i den politiska utvecklingen, liksom ı fullbordan af densamma.[1]

Äfven ur andra synpunkter får det genetiska perspektivet icke limineras inom statskunskapen. Statsteorierna själfva bilda en inördes sammanhängande serie, den ena i logiskt samband, vare sig ontrast eller identitet, med den andra ända fram till dagens modeåsikt. ör att blott taga några exempel: hur oupplösligt förbundna äro icke ıonarkomakernas motståndsläror, med deras stödjepunkt i 1500-ılets ständerkorporationer, »eforatet», med sin antites, Bodinus' ärskarsuveränitet, med den sig konsoliderande franska enhetsstaten om ankarfäste! Och äfven om den förra riktningen synes identifiera ıs naturale med jus divinum[2], hur intimt sammanhänger dock icke ess doktrin med den senare, rena naturrättens! Och af hvilken ikt är icke kunskap om gångna tiders politiska historia för att örstå den moderna statsuppfattningen! Man tager t. ex. fasta å det moderna vetenskapliga begreppet »samhälle i inskränkt beıärkelse», ett sådant, som genom sin organisatoriska permanens aktiskt blifvit subjekt och objekt för rättsverkningar; man frågar fter detta begrepps ursprung och finner, att den moderna forskingen nått fram till detsamma genom att fördjupa sig i det fornger-ıanska samhällets byggnad. Därinom verkade ostridigt tingsförsamlin-ıen, alla vapenföra mäns förbund, som ett rättssubjekt, och dettas egenırt bestod däri, att det ägde förmåga att självt effektuera en organisaion, som gjorde det till en öfver de enskildes existens upphöjd, kolektiv enhet. Så har man kommit »Genossenschaft-principen» på spåren, och man har sedermera kunnat vidare identifiera densamma i dess ortplantning genom historien, i de »herredagar», som utkristalliserade ig ur medeltidskonungarnas följe och som mot monarkernas patriıoniella tendenser dristade att häfda publika synpunkter, slutligen den korporativrepublikanska organisation, som utbildas i de medelida städerna under det feodala samhällets upplösning och som omider fick en sådan utomordentlig betydelse genom det politiska uppılag, som därifrån gifvits: den representativa principen.[3]

Det genetiska momentets betydelse för statsbegreppets utdanande kan ytterligare angifvas ur ett annat perspektiv. Detta antydes redan af den måttstock, som prof. Boëthius ofta anlägger på de skilda tankeskapelserna, den om det *ansvar*, som det kan anses innebära

[1] Josef Kohler har i spetsen för sin handbok i rättsfilosofi ställt ett motto, som mutatis mutandis äfven torde äga tillämplighet inom statskunskapen: »Solange die Rechtswissenschaft sich nicht auf einen neuen Boden stellt, nämlich auf die Historien- und die Völker-Vergleichung, wird es bei dem unnützen Kampfe von grundfalschen Abstraktionen verbleiben, welche heute sich als 'Philosophie des Rechts' vorstellen und die sämtlich vom gegenwärtigen Menschen abgezogen sind». Citatet från Nietzsche, Wille zur Macht, 744 (Taschenausgabe X, s. 18). Kohler, Lehrbuch der Rechtsphilosophie. Berlin 1917.

[2] S. 142.

[3] S. 95.

att ha framställt dem för deras samtid. Så t. ex. skiftar han rätt[1] rörande Pufendorfs och Hobbes' och Lockes riktning;[2] han dröjer å ena sidan inför dess kredit: att ha markerat människans så att säga »opolitiska» sida, hennes naturliga kraf på en personlig integritet, att ha konstaterat den vikt, som ligger på, att en positiv rättsordning också stödjes af ett allmänt rättsmedvetande, att ha pekat på att folket icke får vara blott ett objekt för de maktägandes handlande, att slutligen ha häfdat, att de senare icke innehafva sin ställning uteslutande på grund af egen rätt, utan som mandatarier åt en högre, suverän uppdragsgifvare. Å andra sidan har förf. eftertryckligt betonat det snedvridna i själfva den naturrättsliga, teoretiska utgångspunkten, att individen existerat som en fri, suverän varelse före samhället, en mening, som i sina konsekvenser kan lända vare sig till anarki eller ett måttlöst statstvång, såvida nämligen individen uppger sin principiella oafhängighet åt staten. Den senare utsikten dokumenterades teoretiskt af Hobbes på ett ovedersägligt sätt, praktiskt af utvecklingen själf, då på den franska revolutionens individualistiska orgier följde det napoleonska världsväldet, »ett verklighetens eldprof, som omsider blottade den naturrättsliga tankebyggnadens falska grunder och framkallade dess fall».[3]

Statsteorierna kunna med andra ord äfven värdesättas såsom motiv, d. v. s. i deras samband med det praktiska politiska lifvet självt, utdanade under enskilda viljors uppgörelse med sitt personliga ansvar eller vädjande till det personliga ansvarsmedvetandet hos människorna i den tid, då de framträdt eller dominerat.[4] Därmed står så i intimt samband spörsmålet, huruvida individerna kunna tillmätas något självständigt inflytande på statslifvets allmänna gång.[5]

Det gifves en humanistisk åskådning, som innebär, att den historiska utvecklingens lagar ytterst äro af det mänskliga viljelifvet bestämda, mer eller mindre medvetet verkande normer. Staten själf bär i så måtto prägeln af individernas åskådning och initiativ, som den i sina olika institutioner och sin rättsordning är utdanad efter deras uppfattning under skilda tider. Öfver hufvud taget sker inom statslifvet ett pågående utbyte af individuella prestationer till statsmaktens upprätthållande och häfdande och å andra sidan vederlag från statsmakten till individerna, möjliggörande för dessa senare att fortfarande verka till statens gagn. Emellertid få icke begreppen

---

[1] S. 201 ff.

[2] Förf. har framhäft, att naturrätten bör fattas som en reaktion mot Machiavellis läror; den förra häfdar rättsmedvetandets betydelse, där de senare sätta rättsnormer och statsligt tvång såsom rättens konstitutiva innehåll. Jfr härom R. Stammler, Rechts- und Staatstheorien der Neuzeit (Leipzig 1917), s. 6.

[3] S. 200.

[4] Kohler har framhäft, att Aristoteles' sats, att människan vore en »statsvarelse», icke kunde godtagas af en tid, som ej hade blicken öppen för de sociala bildningar, som förmedla öfvergången från individ till stat. A. a., s. 253.

[5] Jfr W. Windelband, Preludier (Öfvers. Stockholm 1915), s. 160 ff.

stat och individ alldeles renodlas såsom skilda parter. Deltagandet i statslifvet äger för medborgarnas personliga utveckling betydelse, stålsättande dem genom pliktuppfyllelse, och staten bildar å andra sidan det moderna kulturlifvets nödvändiga stomme.

Man kan säga, att prof. Boëthius' undersökningar rörande »i hvilket förhållande det (statslifvet) står till andra mänskliga lifsområden»[1] just sammanhållas af denna synpunkt, att framhäfva det individuella momentets inom statslifvet allt genomträngande betydelse. Ett psykiskt fenomen låter sig, betonar han, till skillnad från ett oorganiskt icke upplösas i sina beståndsdelar utan att ett väsentligt ferment inom detsamma förintas. Själslifvet låter sig icke restlöst förklaras med kausalitetslagarna, ty ständigt rubba ändamålsbestämda viljeimpulser deras cirklar. Från denna utgångspunkt granskar förf. så de olika »lagar för statslifvet», som man uppställt, och fixerar deras sanningsvärde. Sålunda stannar förf. inför miljöns lag, att »det mottagna arfvet bestämmer i väsentlig mån hvarje generations känslo-, tanke- och viljelif».[2] Han konstaterar, att detta icke är en sanning utan prutmån, försåvidt som detta arf sedermera öfver hela linjen individuellt differentieras. Man skulle likväl kunna anmärka, att det näppeligen låter sig göra att på detta sätt schematiskt ställa individ och miljö såsom tvenne enheter mot hvarandra; man löper då måhända fara att, när det gäller att förklara det i nya formationer i utvecklingen framträdande, liksom öfverbelasta det individuella, personliga momentet såsom grund. Miljön är ju i och för sig differentierad, mera, ju rikare kulturutvecklingen gestaltat sig, lokalt och i skilda sociala kretsar, och ju intimare växelverkan blifvit mellan dessa olika centra. Man har också inom den allmänna miljöpåverkan, för hvilken individen är utsatt, velat utskilja trenne komponenter: en inre impuls, som bestämmer riktningen och grundprägeln, *la race*, en yttre, som bestämmer den individuella afvikningen från denna riktning och särarten, *le milieu* i trängre bemärkelse, slutligen den tradition, som finnes koncentrerad i hvarje individ och genom hvilken de tvenne förut nämnda tendenserna måste brytas, *le moment*.[3] Samtliga dessa kategorier äro uppenbarligen psykiskt bestämda, men de innestänga emellertid det fria individuella initiativet inom allt trängre gränser. Och huru dessa skola uppdragas, lämnas af förf. till verket »om statslifvet» oafgjordt, äfven när han på tal om de ekonomiska, statistiska, geopolitiska och organiska lagar, som formulerats, närmare preciserar sin ståndpunkt.

Därvid äro professor Boëthius' anmärkningar rörande geopolitiken af intresse, särskildt hans anmärkning mot framtidskonstruktioners värde.[4] Han anser dem icke a priori vara ovetenskapliga, blott de uppträda med anspråk på att endast utvisa det

[1] Förord, s. III.
[2] S. 11.
[3] Herman Jaeger, Taine. En tænkerprofil (Kristiania 1917), ss. 81—83.
[4] S. 21.

sannolika stundande förloppet. I det förflutna kunna nämligen de förbindande utvecklingslinjerna med visshet uppdragas, ty där är det personliga momentet liksom bundet, inkapsladt i afgöranden, som redan äro fakta, icke så i de kommande, där oberäkneliga viljeimpulser kunna spela in, äfven om de påtagliga premisserna i miljön aldrig så noga och fullständigt inregistrerats. I framställningen af statsteoriernas historia har förf. sedan metodiskt fullföljt sin undersökning om frihetsbegreppets framträdande i spekulationen fram till den åsikten, att det visserligen icke kan effektivt statueras någon statsrättslig gräns för den offentliga myndighetens framträngande på det personliga lifvets område, men att det bör göras en boskillnad mellan publikt och privat, både af respekt för det senares helgd och af omsorg om det förras bästa.

Prof. Boëthius' definition på den moderna staten lyder: »den är ett folk, rättsligt organiseradt såsom fortlefvande enhet genom en rättsordning, i kraft hvaraf det har ursprunglig härskarmakt öfver sina medlemmar och inom sitt område».[1] För det första märkes i denna karakteristik, att förf. betonar den absoluta tvångsmakt, som tillkommer staten.[2] Liksom andra kollektiva eller förbandsenheter är staten en juridisk person, d. v. s. subjekt för rätt, men till skillnad från dem är den originell till sin makt, hvilken grundar sig allenast på statens fakticitet.[3] För det andra är staten en enhet ofvan och genom de skiftande generationer, hvilka efter hvarandra fylla dess ram i ett jämnt flöde. »Det specifika statsintresset i motsats mot det privata intresset är just att vårda i detta sammanhang».[4] Utgår man nämligen från att hvarje generation äger oinskränkt förfoganderätt öfver statsmakten, innebär detta att kulturarfvet vid hvarje tidpunkt är ett *precarium* och att hvarje generation principiellt är urarfva från det gångna, medan den är absolut ansvarslös inför kommande släkten. Den öfverindividuella statliga gemenskap, som därför måste förutsättas, har som bekant i 1800-talets början af Adam Müller[5] betecknats som en »allians mellan de föregående och efterföljande generationerna och tvärtom». Denna

---

[1] S. 242.

[2] Man har ansett, att staten hvilar på en social faktor, »ett folks vilja att hålla en härskarmyndighet upprätt och vara den underdånig» (R. Redslob, Das Problem des Völkerrechts (Leipzig 1917), s. 64). Detta synes dock bero på en förväxling mellan statens principiella tvångsmakt med frågan, hur den för tillfället utöfvas. Den förra torde kunna betraktas som gifven i ett folksamhälle sådant som det moderna. Emellertid bör äfven det sociala momentet komma till sin rätt i en konstruktion af statsbegreppet. Prof. Boëthius har konstaterat tvenne skikt i utvecklingen: en period, då samhällsmyndigheten är fördelad på en mängd skilda sociala centra (såsom släkt, familj), en följande, då den principiellt koncentreras i en makt, som är en funktion hos samhället själft. Naturligtvis förefinnas äfven under denna senare period de sociala auktoriteterna, men som ett material, med stöd af hvilket statsmakten arbetar.

[3] Jfr Statsvetenskaplig Tidskrift 1912, s. 282.

[4] Ibidem 1908, s. 137.

[5] Ibidem, s. 140.

definition må nu ha bildat epok inom statsteoriernas utveckling, i den mån, som den *förnekar*, att staten får identifieras med det för tillfället inom densamma lefvande släktet — den konstitutiva villfarelsen i Rousseaus statslära. Men när denna definition positivt nämner hela räckan af generationer som statens rätte målsman, då synes det endast ersätta ett kvantitativt begrepp med ett annat — »alliansen» — hvilket senare i sin mekaniska utformning lika litet som det förra synes vara ägnadt att symbolisera den ideella, förpliktande makt, som innebor i statens väsen. Prof. Boëthius åberopar emellertid för närmare studium af detta viktiga element af det moderna statsbegreppet von Gerber,[1] hvilken också gifvit det adekvata uttrycket åt den tanke, som redan föresväfvade Müller och hans samtid. Gerber identifierar stat och folk; han konstaterar, att det senare icke är summan af de enstaka nu lefvande människorna, utan »gemenskapen af de människor, som äro medvetna därom, att de i tradition och verklighet äro rättsligt förbundna inom bestämda landgränser», ett »i historisk enhet andligen förbundet helt, som i den just nu lefvande generationen blott finner sin tillfälliga uppenbarelse».

Prof. Boëthius betonar, att den nyorientering inom statsbegreppet, som sålunda varit det nittonde århundradets stora insats inom forskningen, medfört de mest vidtgående teoretiska följdverkningar. Statsorganen beröfvas från denna synpunkt hvarje sken af att framstå såsom bärare af statens egen höghet, och en maktdelning dem emellan behöfver icke anses splittra statens egen suveränitet. Ej heller de enskilda kunna såsom sådana framträda som innehafvare af någon publik myndighet; denna kan endast komma dem till del såsom förlänad från den publika maktens inkarnation, staten själf.

[1] Carl Friedrich von Gerber, Grundzüge des deutschen Staatsrechts. Dritte Auflage (Leipzig 1880), ss. 225—6.

Nils Forssell.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Ny följd. Bd 30: H. 2. J. Bröndum-Nielsen, Danske lovhåndskrifter og dansk lovsprog i den ældre middelalder. — J. Palmér, Baldersbrå. — J. Jónsson, Athugasemd um Þorgný lögmann. — W. Wiget, Inskrifterna från Müncheberg och Övre Stabu. — N. Beckman, Våra medeltida domareregler. — S. A. Krijn, Nogle Bemærkninger om Jómsvíkingasaga. — A. Åkerblom, Bidrag till diskussionen om str. 77 i Havamal. ·Reson och alliteration. — M. Olsen, Fröi og Pellon-Pekko. — V. Dahlerup, Nekrolog över Folmer Dyrlund. — E. Hellquist, Anmälan av »Germanisch-finnische Lehnwortstudien. Ein Beitrag zu der ältesten Sprach- und Kulturgeschichte von T. E. Karsten». — K. Vrátný, Eine wissenschaftliche Revindikation. — H. 3—4. E. Wigforss, De långa vokalerna i forndanskan. — F. Jónsson, Sagnformen i Sigurðarkviða en skamma. — G. Neckel, Hamalt fylkia und svinfylkia. — B. Möller, Bibliografi för 1916. — A. Kock, En notis.

Det nya Sverige. Utgifven af A. Molin. **1918, 2.** C. A. Reuterskiöld, Ålandsfrågans återvändsgränd. — L. A. Jägerskiöld, Naturforskning och historiskt sinne. — N. Forssell, Studier i 1800-talets svenska riksdagshistoria. — Fr. Böök, Esaias Tegnér. D. 1, anm. af R. Sjöberg. — 3. O. M. Höglund, Krafven på författningsändring och den riktning, i hvilken den bör gå.

Fataburen. 1917: H. 4. S. Erixon, Några bidrag till det nordiska husets historia. 1—3. Med 47 fig.

Fornvännen. 1918: H. 1. T. J. Arne, Viktenheterna i Sverige under vikingatiden.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgifven af L. Weibull. **Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7: H. 2—4.** C. Weibull, Saxostudier. 1. Valdemar I:s norska krig. 2. De skånska upproren 1180—1182. — Thomas B. Bang, Frederik II:s skaanske Godspolitik. — Anteckningar om Rutger Macleans verksamhet å Svaneholm. Efter kyrkoherden Hjorts orig. mskr. medd. av C. Sprinchorn. Historisk litteratur: E. Ekhoff, S:ta Maria minor i Lund; E. Torslow, Kartor över Skanör och Falsterbo 1853 och 1660 — Fiddernas i Falsterbo läge; A. Hahr, Skånska borgar. H. 5—6; G. Thulin, Ordinarie prästerliga tjänster i privilegierade territoriella församlingar; O. Palme o. G. Palme, Släkten Palme intill år 1815, anm. af A. Stille; Minnesskrift utgifven af Ystads fornminnesförening 1907—1917.

Holmia. Historisk tidskrift för Stockholm. **1918. Årg. 1: H. 1.** N. Östman, Djäknespelet på Stortorget 1575 och 1586. — I. Simonsson, Gill-

stugan och Björngården, Stockholms äldsta komediantscener. 1—2. Med 2 fig. — G. Bolin, Petter Stenborgs teater i Kindstugatan 11. Med 4 fig.

Karolinska Förbundets Årsbok 1917 (tr. 1918). Porträtt af generalen friherre Carl Cronstedt (efter original af David Krafft, på Drottningholm) med facsimile af namnteckning. — O. Kuylenstierna, Det svenska artilleriet under Karl XII. Med 1 pl. o. 3 illustr. i texten. — Aug. Quennerstedt, En miniatyr af Karl XII. Med 1 portr. — Jens Sörensens relationer om svenska flottan och Karlskrona [1686]. [Medd.] af G. Clemensson. Med 1 karta o. 1 illustr. i texten. — G. Wittrock, Förräderipunkten i Nils Bielkes process 1704—1705. [Med 3 bilagor.] — Fältkonsistorieprotokoll från Bender. [1709—1712.] Medd af A. Stille. Med 1 portr. — J. E. Almquist, Om kontributionsränteriet. Dess organisation och första verksamhet med särskild hänsyn till 1713 års nya beskattningsmetod. — K. K:son Leijonhufvud, Södermanlands regementes munderingar under senare delen af konung Karl XII:s regering. — P. Sörensson, Ett bref från Jöran Nordberg till grefve Carl Piper. [1713 $^{15}/_{12}$]. — P. Sörensson, En skrifvelse till Karl XII från Fredrik af Hessen om Sveriges utrikespolitik, dec. 1716. — S. Tunberg, Ur Eric von Rolands litterära kvarlåtenskap. [1710, 1715, 1719.] — S. E. Bring, Benjamin Düster — en falsk Karl XII. Med 1 facs. o. 1 portr. i texten.

Kungl. Bibliotekets handlingar. 37. Årsberättelser för åren 1916 och 1917. — **Bilagor. Ny följd. 1.** Manuale Upsalense [Stockholm 1487]. Den svenska kyrkans äldsta tryckta handbok efter det nyrekonstruerade exemplaret i Kungl. Biblioteket. Med inledning utgifven af I. Collijn.

Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening. H. 10. F. Bæhrendtz o. Joh. Wickbom, Anteckningar om Kalmar domkyrka. 3. Tjänstemän. Med 12 portr.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. 1918, N:o 1. G. Carlson, En stridsskrift af Berend von Melen mot Gustaf Vasa. Ett fynd i universitetsbiblioteket i Jena. — L. Nielsen, Christian Pedersen og Bogtrykkerkunsten. Nogle boghistoriske Undersögelser. 1—3. — A. Kildal, Bergens offentlige bibliotek. Med 1 illustr. o. 2 planritningar i texten.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgifven af Letterstedtska föreningen. Redigerad af O. Montelius. H. 1. O. Montelius, Riksäpplet. Med 35 fig. — N. Erdmann, Tegnérs bild genom Bööks glasögon.

Personhistorisk Tidskrift 1917 (tr. 1918). Årg. 19: H. 3—4. N. Ahnlund, Krigare, diplomat och statsfånge. [Volmar Farensbach, grefve till Karkus.] — N. v. D[ardel], Stockholms öfverståthållare. 27. Friherre Herman Fleming. Med 1 portr. — Ur Michaël Gustaf Anckarsvärds papper. Interiörer från riksdagarna 1823, 1828—1830 och 1834—1835. [Medd.] af A. Grade. — G. Wrangell, Ätten Wrangels stamlinjer. Kritik och urkundsgranskning. På svenska efter författarens tyska manuskript af E. Wrgl. — A. Noreen, Personhistoriska data rörande en del förebilder till Selma Lagerlöfs Gösta Berlingsgestalter.

Samlaren 1907. Årg. 38. G. Lindstén, Visan om konung Gustaf och Dalkarlarna. — N. Gobom, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1916.

Statsvetenskaplig Tidskrift. Utgiven av P. Fahlbeck. **1918, 1.** P. Fahlbeck, Ålandsfrågan. — 2. C. A. Reuterskiöld, Vår rättsordnings omvandling. — 3. N. Forssell, Statsministerämbetets genesis. Ett bidrag till de konstitutionella idéernas historia i Sverige. — P. O. Gränström, Prästeståndets sista strid. Till kyrkomötets och kamrarnas femtioårsjubileum, anm. af E. F[ahlbeck].

Svenska Jägareförbundets Tidskrift 1918. Årg. 56: H. 1. Jakten under Vasa-tiden. Några anteckningar. Af P. J—n.

Svenska Turistföreningens Årsskrift 1918. G. Andersson, Bergslagen. Med 7 fig. — O. Lundberg, Ur Västmanlands forntid. 1. Västmanlands forntida bebyggande. 2. Kungshögarna vid Eriksgatan. Med 16 fig. — S. Erixon, Västmanländsk byggnadskultur. Med 32 fig. — G. Upmark, Ett par västmanländska slott. Ängsö och Tidö. Med 20 fig. — Fr. Fåhræus, Västerås såsom en bildningens stad. Med 23 fig. — E. Thorman, En bergsmansgård i Kopparbergs bergslag. Med 5 fig.

Svensk humanistisk tidskrift. Utgivare: V. Lundström. 1917, N:o 1. H. Almquist, Ryssland och Sverige på Erik XIV:s och Johan III:s tid. — Recensioner. O. Raab, Svenska minnen i Tyskland. Rügen, anm. af V. Lundström. — 3. C. A. Reuterskiöld, Statsrätt — statskunskap — statsfilosofi. — Två bref från Jacob Serenius' utlandssvenska tid. Medd. af V. Lundström. — 4. M. Nylund, G. A. Reuterholm under förmyndartiden 1792—1796, anm. af G. Iverus. — Gamla svenska städer. H. 5, anm. af V. Lundström. — A. Johnson, The Swedes in America 1638—1900. Vol. 1, anm. af V. Lundström. — 5. K. Reinhold, Reformsällskaperna och de allmänna reformmötena i Örebro år 1849, 1850, 1853, anm. af P. O. Granström. — E. Norelius, De svenska lutherska församlingarnas och svenskarnes historia i Amerika. Bd 2, anm. af V. Lundström. — 6. Th. Blomqvist, Den första unionskommittén (1839—1844), anm. af G. Wittrock. — 7. O. Palme o. G. Palme, Släkten Palme intill år 1815, anm. af J. Sahlgren.

Svensk Militär Tidskrift 1918, 2. [C. O.] N[ordensva]n, Åland. — [C. O.] N[ordensva]n, För hundra år sedan. — 4. Karolinska krigares dagböcker. Utg. af Aug. Quennerstedt, anm. af [C. O.] N[ordensva]n.

Svensk Tidskrift. 1918, 1. C. Hallendorff, Åland 1854. — 4. Litteratur: Fr. Böök, Esaias Tegnér. D. 1. Till 1814, anm. af Sv. Ek.

Tiden. Tidskrift för socialistisk kritik och politik. 1918, 3. Edg. Sjödahl, Riksdagens kamp för sin finansmakt i vårt statskicks barndom.

Tidskrift för konstvetenskap. Utgifven af E. Wrangel o. Fr. Hazelius. 1917, 3. A. L. Romdahl Kristofer Pahr och hans arbeten i Nyköping och Eskilstuna. Med 1 illustr. i texten.

Historisk Tidsskrift utgit av den norske historiske Forening. **Femte Række.** Bd 4: H. 2. A. Bugge, Tingsteder, gilder og andre gamle mittpunkter i de norske bygder. 1. — Litteratur: B. Erichsen og A. Krarup, Dansk historisk Bibliografi, anm. af Edv. Bull; Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. Aktstykker og Oplysninger udgivne ved H. Hansen. D. 1, anm. af H. Koht. — H. 3. Edv. Bull, Borgerkrigene i Norge og Haakon Haakonssons kongstanke. — A. Bugge, Tingsteder, gilder og andre gamle mittpunkter i de norske bygder. 2. — Smaastykker: Johan Sverdrups juridiske embedseksamen. Medd. av H. K[oht]. — W. Munthe, Norges historie. Bibliografi for 1916.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke und Fr. Vigener. **3. Folge. Bd 22:** H. 3. G. B. Volz, Die Krisis in der Jugend Friedrichs des Grossen. — P. Wentzcke, Thüringische Einheitsfragen in der deutschen Revolution von 1848. — L. Riess, Abekens politische Anteil an der Emser Depesche. — O. Hintze, Gustav v. Schmoller († 27 Juni 1917). Ein Gedenkwort. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Le Correspondant. 1917, 25 septembre. J. de Coussanges, La guerre et les pays scandinaves.

Revue Historique. 1917, Novembre—Décembre. G. Desdevises du Dezert, Vice-rois et capitaines généraux des Indes espagnoles à la fin du 18e siècle. (3e et dernier article.) — Mélanges et documents. — L. Halphen, Études critiques sur l'histoire de Charlemagne. — Histoire de France, de 1800 à 1914 et questions générales contemporaines, par R. Guyot. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

Öfversikter och granskningar.

Svenska historien för svenska folket. Af EMIL SVENSÉN. Uppsala, J. A. Lindblads förlag. D. 1. XVI + 677 sid. 1915. D. 2. XII + 661 sid. 1916. D. 3. XII + 763 sid. 1918.

Att kompendier i fäderneslandets historia — läroböcker eller populära läseböcker — utarbetas af en och samma författare, är helt naturligt, men när fråga är om mera *utförliga* helhetsframställningar däraf, har arbetsfördelningens princip, som är så utmärkande för vår tid, plägat medföra, att olika partier behandlas af olika författare, hvar och en i någon mån specialist inom sin afdelning. Den såsom lycklig historisk föreläsare och flitig och idérik skriftställare inom olika områden af historien kände Emil Svensén har emellertid börjat ensam utarbeta ett sådant verk: »Svenska historien för svenska folket.» Härigenom undgås olägenheter, som onekligen kunna vara förknippade med bolagsarbete, men å andra sidan kräfver företaget, att författaren tillgodogjort sig den vetenskapliga litteraturen — såväl bearbetningar som källpublikationer — rörande *hela* vår historia, och detta kraf är ej lätt att fylla. Det är därför ej förvånande, att Svensén vid sina på nämnda litteratur grundade skildringar ej alldeles gått fri för misstag eller förbiseenden. Några exempel må anföras. I tredje delen (s. 290) möter det förbluffande påståendet, att Erik Sparre i de båda *på svenska* affattade politiska skrifter, hvilka här liksom ofta annars sammanföras under den ena skriftens namn: »Postulata nobilium», och af hvilka för öfrigt endast den andra, »Orationen», helt var Sparres verk — »på klingande latin» utvecklat högadelns önskemål. Då det synes oantagligt, att förf. ej skulle tagit omedelbar kännedom om dessa viktiga urkunder, som äro tryckta i den för honom naturligtvis bekanta källpublikationen: »Svenska riksdagsakter», så beror emellertid kanske detta misstag af att han efteråt i minnet förblandat »Postulata nobilium» med de på latin skrifna »Kalmar stadgar» och vid redigeringen försummat att kontrollera sina reminiscenser. Karaktäristiken af Tyge Brahe (III, s. 294) synes innebära, att denne accepterat den copernicanska världsförklaringen. I verkligheten bestred han den. På ett ställe (III, s. 695) omtalas utskottsmötena såsom möten »i skilda landsändar». De voro dock

äfven de *riks*möten och skilde sig från riksdagarna ej genom att dessa voro »från hela landet», utan genom sin ofullständigare ståndsrepresentation. Att tre medlemmar af samma släkt (Oxenstierna) sutto i Kristinas förmyndareregering, stred ej mot 1634 års regeringsform (III, s. 696), som ej innehöll något förbud häremot; ett sådant gafs först genom 1660 års additament. Att adeln under 1600-talet »alltid förstod att med åberopande af sina särskilda privilegier fritaga sina frälsegårdar och säterier» från de nya skatterna (III, s. 698), är ej exakt. Det var endast säterierna (med rå- och rörshemman) som enligt regeln voro fria; de vanliga frälsegårdarna utgjorde dessa pålagor till hälften mot skattejorden intill 1644; då fritogos visserligen äfven de, men endast från en del: landtågsgärden, byggnings- och saltpeterhjälpen samt dagverkspenningarna, ej från boskaps- och skjutsfärdspenningarna, och befrielsen erhölls ej genom åberopande af privilegierna utan mot afstående från den i dessa garanterade tullfriheten. Egendomligt är, att förf., som har så skarp blick för de sociala följderna af 1600-talets abalienationer (III, s. 701; jfr dock s. 744), endast betonar den fara, som därigenom hotade *kronobönderna.* Den största faran var dock, att genom förläning, förpantning och försäljning af skatte(ränte)uppbördsrätten från *själfägande* bönders (*skattebönders*) gårdar dessas odalfrihet sattes på spel. — »Sed interdum dormitat Homerus.» Det *totalintryck* man får af hvad som hittills utkommit af Svenséns arbete är i alla fall, att det hvilar på omfattande och noggranna studier och därför i det stora hela kan ge pålitlig handledning med afseende på den svenska historieforskningens hittills nådda säkra resultat.

Såsom arbetets titel utvisar, vill Svensén nå en vidsträcktare läsekrets än de egentliga fackmännens. Äfven härtill har han goda förutsättningar. Man återfinner i hans »svenska historia för svenska folket» den berättartalang, som förskaffat honom ett välförtjänt anseende såsom folklig historisk föreläsare, och utan öfverdrift torde kunna sägas, att han här på ett ingalunda ovärdigt sätt fullföljt den plan att i en populär framställning, genom »utförliga biografier i en enkel berättande stil», verka för vårt folks historiska bildning, som föresväfvade Fryxell, när denne 1826 började utgifvandet af sina »Berättelser ur svenska historien». Planen vidhölls i de första delarna af dessa, men de följande erhöllo delvis en annan karaktär till följd af Fryxells alltmer växande forskarintresse i förening med hans sträfvan att vetenskapligt begrunda sin uppfattning af en del historiska frågor. I viss mån, ehuru i omvänd ordning, har det gått Svensén på samma sätt. I de två senare af de delar, som nu äro fullbordade (II och III, behandlande tiden från omkr. 1000 till och med Kristinas regering), har han hållit framställningen inom gränser, som måste anses naturligast för ett arbete sådant som detta; men i den första delen, behandlande den förhistoriska tiden och vikingatiden, har han utvecklat en mängd nya åsikter, hvilket haft till följd att framställningen här blifvit relativt vidlyftigare, utan att dock, af hänsyn till arbetets populära karaktär, nödigt bevisnings-

material till nyheternas styrkande kunnat beredas plats. Lämpligheten häraf kan ifrågasättas, och förf. själf har i förordet erkänt det. Men det har tydligen varit honom en hjärtesak att få ge offentlighet åt sina spekulationer, och han har därför, för att anföra hans egna ord, »gripit detta tillfälle i flykten, ty jag har trott mig hafva ett ord att säga till det folk, hvars ödens sammanhang jag sökt utspana, och den gamles tid är måhända kort». Då han så känt, bör man naturligtvis ej missunna honom att tillfället gifvits, och dock hade det enligt anmälarens mening varit bättre, om de nya teorierna framlagts i vetenskapliga specialundersökningar och ej i ett populärt arbete. Först och främst med hänsyn till dettas åsyftade spridning, som antagligen försvåras genom den prisförhöjning, som blifvit följden af den första delens utsvällning. Men ännu mer af inre skäl. Onekligen finnas nya uppslag, som ej behöfva annan motivering än som kan ges i ett populärt arbete, och då må de gärna få plats i ett sådant. Men de Svensénska uppslagen kräfva, då de ej äro rent af obevisbara tankeexperiment, i allmänhet vetenskapliga bevisningsförsök, som för en större allmänhet skulle vara föga njutbara. Då de nu, såsom förf. själf anmärker i sitt förord, »delvis måst undvara den mera vetenskapliga grundläggningen», kan följden bli, *antingen* att den icke-fackutbildade läsaren, hvars behof förf. ju närmast vill tillgodose, tillmäter dem samma visshet som andra uppgifter i arbetet, hvilka äfven meddelas utan vetenskaplig apparat men som, innan de här lämnats, bestått den vetenskapliga forskningens prof, *eller ock* att han, i fall de förra synts honom tvifvelaktiga, med orätt känner sig lika otrygg med afseende på de senare. Såsom korrektiv hänvisar förf. till en kommande kritik, som kan bortrensa hvad som ej består profvet. Men om denna kritik också kommer, så blir den nog obekant för det stora flertalet af bokens läsare och räddar således ej dessa från den osäkerhet i deras historiska uppfattning, som kan hafva vållats af att obevisade (och obevisbara) hypoteser ställts sida vid sida med relativt fasta forskningsresultat. För egen del kan anmälaren ej prestera en i detalj gående kritik af sådant slag. Han äger ej den arkeologiska och filologiska fackbildning, som härtill skulle kräfvas. Här må därför blott några synpunkter af allmän metodisk art framhållas och belysas med ett eller annat exempel.

Den nordiska arkeologiens och filologiens utveckling i vår tid har medfört, att ljus börjat spridas öfver hvad som förut ansetts höljdt i ogenomträngligt sagodunkel. Huru intressanta resultat denna moderna forskning än gett och lofvar att ge, så kan den dock, om ej nödig försiktighet iakttages, slå öfver i gissningar och konstruktioner, påminnande om Rudbeckianismen. På visst sätt hade denna större metodisk fasthet, ty den opererade med hvad som då ansågs vara orubbliga *fakta:* den klassiska litteraturens uppgifter, under det att dess moderna efterföljare ofta måste bygga på litterära utgångspunkter, som äro af erkändt problematisk art och som därför fresta till godtyckliga tolkningar. För en författare med Svenséns starka

historiska fantasi måste frestelsen vara synnerligt stor, och det synes mig, att han ej tillräckligt varit på sin vakt däremot. Särskildt gäller detta hans religionshistoriska och etnografiska hypoteser. Det må vara nog att nämna, att enligt hans mening de i förhållande till germanerna *småväxta* romarna varit sagornas *jättar*, att i följd häraf sagornas i *norr* belägna Jotunheim var det *i söder* belägna Rom, att de skandinaviska sagorna om bergtagning föranledts af inspärrningar i romerska borgar — något hvaraf de skandinaviska germanerna väl ej kunna haft stor erfarenhet — och att i Baldersmyten ingått drag från mordet på Cæsar, ty denne var flintskallig och »det är möjligt, att det (namnet Balder) sammanhänger med det engelska ordet bald (skallig).» Men ej heller på den förhistoriska tidens politiska område har förf. alltid lyckats gå klar för den med ifrågavarande tid sysslande forskningens blindskär. Ett af de anmärkningsvärdaste exemplet härpå synes mig vara den konstruktion, han uppfört på grundvalen af Snorres Ynglingasaga och Torgny lagmans apokryfiska tal: Sverige var ett slags feodalvälde med en öfverkonung (Uppsalakonungen) utan eget territoriellt område, endast rådande öfver Uppsala ödgodsen, men med territoriella vasallkonungar; dessa utrotades genom en monarkisk-demokratisk rörelse af Ingjald Illråde, men sättet var ej den innebränning, hvarom dennes saga mäler, utan dränkning, och detta stödes på Torgny lagmans uppgift om de fem på Mula ting dränkta konungarna!

Trots dessa erinringar är det emellertid ingalunda min åsikt, att arbetets första del saknar värde såsom populär läsning. Allmänheten erbjudes här en lättfattlig och intressant redogörelse för den svenska arkeologiens resultat, för hvars pålitlighet ett af Oskar Montelius gifvet fördelaktigt omdöme om arbetet utgör en borgen, och det måste anses lyckligt, att en modern svensk historia nu föreligger, i hvilken utförliga brottstycken ur sagolitteraturen fått plats.

Hufvudvikten vid arbetets värdesättning faller emellertid på de följande delarna. I de hittills utkomna har förf. i allmänhet afhållit sig från problematiska hypoteser[1] och i stället användt sina

[1] Mot en sådan eller kanske rättare sagdt ett tankeexperiment, som här förekommer, måste jag dock uttryckligen reservera mig, nämligen mot att St. Eriks lag, som Kristian II lät åberopa till stöd för sin påstådda arfsrätt till Sverige, skulle ha varit en gammal ärevördig lagbok från Erik den heliges tid. Det är orimligt, att verkliga lagböcker skulle utarbetats långt före landskapssedvänjornas kodifiering i landskapslagarna och att de innehållit stadganden om en ovillkorlig arfsrätt till riket, som saknas i dessa. Ej heller förekommer något spår af en sådan rätt från den följande Sverkerska och Erikska tiden, då tronföljdsfrågan var så brännande. I själfva verket borde striden om valrike eller arfrike under vår äldre historia nu kunna anses utagerad. Ett slags bördsrätt till kungadömet fanns af ålder för kungaättens medlemmar, men blott på grund af sedvanerätt, och hvilken af dem skulle få kunganamn, berodde af valet vid Morastenar eller faktiskt af den rådande stormannafaktionens vilja. Trots valrikets proklamerande i landslagen bibehöll denna i hufvudsak samma ordning, och därför kunde dess stadganden af Jens Beldenacke förtolkas till stöd för Kristians anspråk, *ty hvad biskop Jens och hans herre kallade St. Eriks lag, det var i*

betydande kunskaper och sin eminenta berättartalang till liffulla, lättfattliga och med intressanta detaljer kryddade skildringar från så att säga historiens fasta mark — skildringar såväl af personer som af händelser och af vårt folks utveckling. På det aktningsvärdaste har han därvid bemödat sig om rättvisa. De svenska häfdernas stora gestalter ha tecknats med varm sympati men utan ett skönmåleri, som söker dölja förefintliga skuggor, och med afseende på sådant, som förf. ej gillar, ha förmildrande eller förklarande synpunkter gärna framställts. Då härtill kommer, att det hela uppbäres af en varmt fosterländsk, men från all chauvinism fri ande, förtjänar detta nya alster af Svenséns författarskap i hög grad att verkligen blifva en »historia för svenska folket». Det har antagligen också bidragit till att hans långvariga och trägna arbete i den historiska vetenskapens tjänst nu omsider erhållit det rättvisa erkännande, som hedersdoktoratet vid det Karolinska universitetets jubelfäst innebär. Om så är fallet, så är äfven detta för anmälaren en anledning till glädje öfver att verket sett dagen.

S. J. B.

Militär statsmakt och individ, särskilt i Sverige under Gustav III:s tid. Militär rekrytering, straffrätt och disciplin. Ak. afh. af Gunnar Bohlin. XXIX + 525 sid. Uppsala 1917.

En studie öfver ett högintressant ämne, en bok fylld af dess författares entusiasm och buren af åratals träget arbete — och samtidigt ett verk, hvaraf intet är lyckadt och det allra mesta är miss lyckadt! En af orsakerna härtill kanske ligger i att förf. användt för kort tid till bearbetning af de samlingar, han åstadkommit, något som förordet dock icke antyder. Men till ojämförligt större delen ligga de icke i yttre förhållanden, utan äro att söka hos förf. själf. För att åstadkomma ett vetenskapligt arbete räcker det nog icke med entusiasm för ämnet; det fordras äfven i någon mån logisk reda och klarhet samt att verkligt förstå grunderna af det, som skall behandlas. På 500 sidor visar förf., att han läst mycket, men hart när aldrig är läsvärd. Han har samlat lagställe på lagställe, rättsfall

---

enlighet med den senare medeltidens språkbruk intet annat än just landslagen. Att konung Erik utöfvat någon slags lagstiftande verksamhet, kan ju, om man så vill, anses styrkt af det bekanta stället i Upplandslagens ärfdabalk, men just detta ställe visar då, att den ej varit af omfattande art, efter som den endast *i ett enstaka fall* åberopas. I sitt arbete »Från det forna Upsala» (1917) har Schück gifvit en synnerligen tilltalande förklaring af den stora roll St. Eriks namn kom att spela i folkfantasien såväl med afseende på lagstiftning som annat. Detta arbete var emellertid ej utkommet, när Svensén (II s. 616) framställde sin hypotes.

på rättsfall, uttalande på uttalande — men ur intet kan han draga slutsatser och föga kan han sätta under riktiga synvinklar. Hans bok är så diffus, att den undandrager sig hvarje behandling; en recensents uppgift blefve endast att fylla sida efter sida med förteckningar på de misstag, som förf. begått.

Anmälaren har därför tvekat, om han öfver hufvud taget borde efterkomma en uttryckt önskan att han skulle recensera arbetet. När han här ägnar det några rader, sker det endast därför att större delen af förf:s verk är af rättsligt innehåll och alltså i viss mån undandrager sig ett bedömande från hufvudparten af författarens läsare; anmälarens hufvudsyfte är att på några punkter, som tyvärr med största lätthet skulle kunna mångfaldigas, visa upp, att läsaren ej heller här får taga författarens uppgifter för goda utan att noggrant kontrollera dem.

Förf. bygger sitt verk hufvudsakligen på rättsfall. Mera än de torra lagparagraferna ägna de sig att gifva oss en skildring af det verkliga lifvet. I äldre tiders rättskipning finnes äfven en markant skillnad mellan skrifven och tillämpad rätt. Kan man i detalj fastställa denna skillnad, torde man kunna visa, huru djupt eller huru grundt nya humana idéer trängt in under de gamla lagarnas herradöme. Men för att rättsfallen skola blifva af intresse, måste de skildras så, att det verkligt intressanta kommer fram; för att man på dem skall kunna bygga något, måste den tolkning af dem, som man gifver, vara riktig.

Förf:s beskrifning på rättsfall äro till stor del af denna typ.

»Artilleriregementkrigerätt utsl. — Piga. — Nidingsstöld av 9 rdr:s värde. — Enl. MB. kap. 41 § 3, jämfört med kap. 42 § 2: dödsstraff (hängning). — Art. generalkrigsrätt ändrar $^{5}/_{12}$ 1789, enl. MB. kap. 41 § 3 kap. 40 § 1 samt Str.-B kap. 51 § 1, till: böter till belopp som motsvarar det gömdas värde, eller 5 par ris. Samtidigt dömes en hustru för delaktighet häri till samma straff» (sid. 437).

»Arméens flottas överrätt i Stockholm. — Kvinna och man. — Delaktiga i stölder av tågvirke vid stadens skeppsvarv och hamnar, med och utan inbrott: vid brist på böter 28 d. vbr. (= *28 dagars fängelse på vatten och bröd*) K. M. fastställer» (sid 445).

»Artilleriregementskrigsrätten [i Artsjö]. — Trumslagare — Inbrottsstöld, (värde 1: 22 rd. sp.) — Förut straffad för stöld. — Enl. MB, Kap. 40 § 3 och 6: 16 p. spö, 2 ukpl. (= *Två söndagars uppenbar kyrkoplikt*) (samt ersättning). — Artillerigeneralkrigsrätten fastställer» (sid. 445).

Hvad gifva oss dessa rättsfallsbeskrifningar, som äro så dåligt utförda, att två icke ens upptaga tidpunkten, då utslagen fällts? Att man på mycket enkla fall riktigt tillämpat lagarna. Men detta synes förf. vilja med eftertryck visa — större delen af de rättsfall, han samlat, går ut därpå. Det är icke utan förvåning han iakttager att när lagarna föreskrifva 10 dlrs bot, dömes till 10 dlrs bot. Och det är icke utan förvåning han på dessa rättsfall bygger sina allmänna slutsatser: Efter att hafva beskrifvit några rättsfall säger

han t. ex. (sid. 505): »Civilpersoner ha sålunda alldeles icke stått helt utan lagens äfven faktiskt tillämpade rättsskydd gentemot militärpersoners övergrepp å deras personliga säkerhet.» Är det egentligen någon, som någonsin hyst en annan uppfattning?

Den, som icke är jurist, måste emellertid i mångt stanna spörjande inför dessa rättsfall. Han måste fråga sig: hvad är i det första rättsfallet anledningen till att en domstol dömer till döden och en annan anser sig kunna gå ned till 5 par ris för samma brott? Ligger icke häri ett försök att mildra lagens bestämmelser? På intet sätt. Rättsfallet rör sig tydligen om en tjänarinna, som undandolt tjufgods, hvilket stulits, då »vådeld, vattunöd, skeppsbrott, våldsverkare eller fiende åkommer och tränger eller ock något undan sådan fara och nöd bärgadt är». Straffet för tjufven är hängning (MB. 42 § 2), den, som undandolt godset skall »stå tjufsrätt» (MB. 41 § 3). Betyder detta sistnämnda, att tjufgömmaren skall stå samma straff som tjufven, d. v. s. varda hängd, eller betyder det, att han skall straffas som om han själf begått en stöld, hvilken icke var kvalificerad genom att godset befann sig i fara? Underdomstolen ställer sig på den förra, öfverdomstolen på den senare ståndpunkten. Står man på öfverdomstolens ståndpunkt, måste man döma som den har gjordt.

Icke-juristen frågar sig vidare: är det helt och hållet godtyckligt, som domstolarna ålägga spö, ris eller fängelse vid vatten och bröd? Alldeles tvärtom! Lagen band i detta fall domstolarna så hårdt, att hardt när intet utrymme fanns för deras eget fria bedömande, men reglerna härom (straffbalken kap. 5) meddelar förf. icke.

De gjorda anmärkningarna skulle dock mindre betyda, om blott rättsfallen vore korrekt återgifna. I detta hänseende vill anmälaren anföra följande af förf:s rättsfallsbeskrifningar:

Å sid. 433—435 behandlar förf. »Ämbets- eller tjänstemans försnillning» samt anför därvid såsom exempel på tidens »verkliga rättstillämpning» följande rättsfall, i hvilket då skulle hafva fastslagits »straffrihet för försnillning».

»Artilleriregementskrigsrätten i Visby utslag 12/8 1782. — Major befrias från återbetalning av förskottsvis ur en kassa erhållna 100 rd. — Generalkrigsrätten ålägger 24/7 1783 honom återbetalning. — Den dömde begär ändring, ehuru generalkrigsrättens utslag redan vunnit laga kraft. — K. M. befriar i nåder från denna summas återgäldande samt tillåter, att den från räkenskaperna avskrives.»

Stackars gamle major! Han har fått en summa penningar i förskott af kronan; så kommer det ändamål, hvartill han fått penningarna, icke att fyllas, det blir fråga om återbetalning, en domstol anser, att han rättsligen icke är skyldig att betala tillbaka summan, en annan domstol har motsatt åsikt och till sist vinner han hos Konungen, trots att han försuttit fatalierna. Säkert skulle han vända sig i sin graf, om han visste, att doktor Bohlin efter 150 år anklagar honom för ett svårt brott, för förskingring! I lifstiden

var han nog hederligheten själf, i hvarje fall talar icke rättsfallet i annan riktning.

Å sid. 435—442 behandlar förf. »tjufnadsbrott i vanlig mening» i motsats till försnillning, inbrottsstöld och rån. Såsom exempel på tjufnadsbrott i vanlig mening anför han äfven en korpral, som »på svekligt sätt tillskansat sig penningar (därvid jämväl »begått vidskepelse»)» och »som enligt missgärningsbalken kap. 8 § 3, kap. 2 § 2 samt kyrkobalken(?) kap. 16(?) § 4 degraderas till gemen, dömes till 5 gatlopp samt ersättning». Slår man upp lagrummen, finner man, att han jämte för »vidskepelse» dömts icke för »tjufnad i vanlig mening» utan för förfalskning.

Å sid. 309—310 behandlar författaren åtalspreskription, enligt hvilket rättsinstitut enl. förf. »en annars brottslig och med straff belagd handling blir straffri, sedan en viss tid förflutit efter dess begående, utan att staten inskridit med sin reaktiva verksamhet». Förf. anför 4 exempel på åtalspreskription. De fyra exemplen innehålla åtskilligt — två gifva exempel på kungliga nådeakter — men i intet af dem förekommer någon som helst åtalspreskription.

Omöjligt är att inför dylika exempel våga tro, att förf. i sina undersökningar öfver det svåra problemet, i huru hög grad 1700-talets domare gingo ifrån skrifven rätt, skall lyckas träffa det rätta. Det bör utsägas, att det synes vida för hårdt, när förf. vid öfvergången till att behandla »disciplinära förhållanden och extra juridiciella (sic!) bestraffningssätt» yttrar: »Med hittills behandlade rent juridiciella (d. v. s. med formligt domstolsväsen samhöriga) rättsförhållanden ha, *i följd av äldre tiders kända, genomgående frånvaro i sin lagstiftning av skarpare precision* (kursiverat af anmälaren) liksom ock på grund av mera fritt vuxen rättssedvänja och traderad praxis, de däremot (sic!) till sin natur rent disciplinärt bestämda rättstillstånden, ofta företett anblicken av en till alla särgränser rätt obestämd samhörighet, vars brydsamma natur ej synes medgiva berörda två områdens så klara och noggranna isärhållande, som eljest önskligt hade varit». Naturligtvis faller det icke anmälaren in att bestrida, att 1700-talets rättssystem i vissa hänseenden var obestämdt och svårt att öfverblicka. Men af den oreda, i hvilken det framträder i förf:s bok, torde högst en hundradel härröra från rättssystemet. Anmälaren skulle vilja våga hvad som helst, att förf. trots sin 500 sidor stora afhandling skulle blifvit kuggad i tentamen i straffrätt enligt fordringarna för kansliexamen, om tentamen varit förlagd till 1700-talet.

Trots att de delar af arbetet, där förf. behandlar lagtext, lida af samma brister, är med det föregående icke sagdt, att arbetet i hvarje detalj skulle sakna förtjänst. I första afdelningen torde finnas ett eller annat drag, som är nytt; i andra afdelningen läser man icke ogärna förf:s framställning af 1700-talets straffarter. Men de tankefel, som man kan konstatera, äro af den art, att man icke vågar följa förf. i hans utläggningar, — man är aldrig lugn för att han riktigt återgifver sina källor. Därmed är äfven arbetets värde

om materialsamling angifven: man vet aldrig, om hvad förf. angifver ir relevant och om det icke finnes närliggande stadganden af ytterig relevans, som icke äro berörda. Anmälaren har i detta hänseende undersökt ett på måfå valdt stycke, nämligen sid. 289. Han ann då genast bl. a., att förf. såsom grundval för sitt uttalande, tt brott af krigsman, som i tjänsteärenden vistats utom regementets ller flottans stånd, skulle rannsakas *in foro delicti*, men dömas af rigsdomstol, anför k. br. 30/7 1755 och Svea hofrätts universale 1/8 s. å. Dessa författningar utsträcka emellertid endast en grundats, som genom k. br. 21/10 1690 uttryckligen proklamerats för rmén, till flottan. Gifvetvis hade för förf. varit vida viktigare att nedtaga 1690 än 1755 års bref, men det har han icke gjort, trots tt han i 1755 års bref kunnat finna brefvet från 1690 omnämndt.

Ibland höjer sig författaren från att skildra den konkreta verkigheten till att begrunda den. Dessa delar af förf:s arbete äro icke f juridiskt innehåll och då moral och metafysik i förening äro trågiga ting, hade det därför kanske kunnat förlåtas anmälaren, om an icke i allo läst igenom dessa partier af förf:s framställning. Han har emellertid gjort försöket, men från en granskning måste an afstå redan därför, att han icke till alla delar förstår förf. Har man läst igenom något hundratal sidor, begriper man visserigen i allmänhet förf:s stil, i hvilken man för öfrigt öfverallt beundrar hans tyska lärdom, men i de filosofiska tankegångarna är let ofta helt enkelt omöjligt. Ett exempel, öfver hvilket anmälaren änge har grubblat! Efter att hafva framhållit, att de senaste tjugu eklen karakteriseras af en alltmera fortgående »minskning av människosinnets och tidskynnets hårdhetsgrad», fortsätter förf. (sid. IV): »På en punkt i alldeles särskild grad är det, som denna det historiska totalförloppets i högsta mått betydelsefyllda och intressefängslande process förefaller att blottlägga statslivets ur framhävda synpunkt kvalificerade inre och egentligaste väsensart: nämligen i den så primärt konstitutiva motsatsrelation, på vars s. a. s. vändhakar i själva verket allt politiskt och socialt kollektivliv vridit sig under alla tider, och som företrätts av den vid varje tidpunkt mer eller mindre starka konfliktspänningen mellan statsmakt och individ.»

Anmälaren vill inför detta ställe gärna tro att bakom orden, som hafva en framträdande plats och äro ämnade att gifva bokens program, ligger en tanke af verkligt djup. Men anmälaren kan icke neka, att vid läsningen rann för honom Schopenhauers: »Ingenting är lättare än att skrifva så att ingen människa förstår det; liksom däremot ingenting är svårare än att uttrycka betydande tankar så att hvar och och en måste förstå dem.» Och han vill heller icke dölja, att han snarast är böjd att tro, att förf:s tanke icke är så stor: »Det oförståeliga är släkt med det oförståndiga» — för att nu åter citera Schopenhauer — »och det är oändligt mycket sannolikare, att mystifikation än att djupsinne döljes därunder».

Å. H—k.

Oscar I, Napoleon och Nikolaus. Ur diplomaternas privatbrev under Krimkriget. Af Carl Hallendorff. XII + 441 sid. Stockholm, Hugo Geber 1918.

I anmärkningsvärdt ringa utsträckning har den svenska historieforskningen utsträckt sitt arbetsfält till det senaste århundradets svenska historia, och blott jämförelsevis obetydliga delar däraf ha ännu gjorts till föremål för vetenskapligt genomforskande. Bäst ställd i sådant hänseende är tvifvelsutan, särskildt genom de senaste årens forskning, författningshistorien. Äfven på den ekonomiska historiens fält kunna förändringar till det bättre skönjas; särskildt till den svenska industriens historia under ifrågavarande tidsskede ha värdefulla bidrag lämnats. Men historien om Norrlands kolonisering, en koloniseringshistoria så intressant som någon, är dock i sina väsentliga delar ännu oskrifven. Sämst ställdt är det väl egentligen med vår yttre historia: frånsedt några specialundersökningar till de båda schleswig-holsteinska krisernas historia, är den så godt som alldeles obearbetad.

Orsakerna till detta förhållande äro flera, delvis lätta att förstå. Den svenska utrikespolitiken under 1800-talet har intet af den spännvidd eller glans, som utmärkt tidigare skedens. Dess ledande män ha, med få undantag t. ex. Löwenhielm och Manderström, öfver sig något slätstruket och ointressant, som icke lockar till biografiska försök. Härtill kommer materialets svårtillgänglighet. Tryckfrihetsförordningens bestämmelser, redan mer än sekelgamla, äro som bekant skäligen opraktiskt och schematiskt konstruerade: de skänka ett 50-årigt skydd åt handlingar, som utan ringaste olägenhet kunnat tidigare offentliggöras, och utestänga samtidigt möjligheten af att längre hemlighålla aktstycken, hvilkas publicering ännu efter ett halfsekel kan vålla skada. Den vederbörande tillkommande rätten att efter pröfning före skyddstidens utgång lämna ut eller låta publicera handlingar, som redan tillhöra historien, har i allmänhet utöfvats med en återhållsamhet, som utan hvarje tvifvel kan betecknas som en smula ängslig och allenast har sin förklaring i bristande vana att se utrikes ärenden dryftade inför offentligheten och i bristande sinne för den betydelse en vetenskaplig behandling af den yttre historien äger för nationens politiska fostran. I detta afseende har den danska utrikesledningen eller kanske snarare det danska utrikesministeriets verklige ledare under mer än en mansålder, Peter Vedel, visat långt större klarsynthet. En frukt häraf har ock blifvit ett arbete sådant som Neergaards nyligen fullbordade »Under Junigrundloven».[1]

Den något öfverdrifna försiktighet, som präglat myndigheternas handlingssätt i här ifrågavarande afseende, har som oftast äfven

[1] Jfr numera Friis i (Dansk) Hist. Tidsskrift, 9 R., I, s. 89 ff.

utmärkt enskilda innehafvare af diplomatiska — och f. ö. äfven andra — papper. Åtskilliga viktiga samlingar, t. ex. den Löwenhielmska, den Hartmansdorffska och den Hamiltonska, ha visserligen blifvit tillgängliga en mansålder eller mer efter vederbörandes bortgång. Men det lider nog intet tvifvel, att en mängd intressanta och viktiga akter från tidsskeden, som ej falla under tryckfrihetsförordningens bestämmelser, ännu hvila obegagnade i familjearkivens gömmor, där de icke blifvit förskingrade eller afsiktligt tillintetgjorda. Med rätta torde ock professor Hallendorff beträffande materialet för vår diplomatiska historia under Krimkriget antagit, att en orsak till tystnaden säkerligen är att söka i den besvikelse de handlande personerna känt öfver resultaten af sina insatser eller i önskan att draga tystnadens slöja öfver begångna missgrepp.

Med tillfredsställelse är, under sådana förhållanden, att anteckna, att innehafvaren af en bland de säkerligen intressantaste, sannolikt den intressantaste af dessa samlingar, den Manderströmska, generaldirektören Alfred Lagerheim, när tillbakaträdandet från en mer än vanligt mångsidig och kräfvande ämbetsverksamhet omsider gifvit honom ledighet att genomgå och ordna sitt privatarkivs skatter, visat öppen blick för vikten af att ställa dem i forskningens tjänst. Det är hans tillmötesgående, hans historiska intresse och enastående förtrogenhet med den svenska diplomatiens historia och ledande personer under de båda sista mansåldrarna, som öfverhufvud gjort det möjligt för professor Hallendorff att publicera det arbete, hvars titel läses härofvan och som utgör ett af de värdefullaste bland de hittills framkomna bidragen till vår yttre historia efter 1815.

Till sina hufvudlinjer är ju den svenska politiken under 1850-talets orientaliska kris och särskildt dess hufvudmoment, novembertraktatens och Ålandskonventionens tillkomst, någorlunda väl känd. Särskildt har Emil Hildebrand för ej länge sedan på grundval jämväl af det viktigaste otryckta materialet gifvit en kortfattad men klar och innehållsmättad teckning, som i hvarje fall hvad rör händelseförloppet till sina hufvuddrag torde vara slutgiltig.[1] Men en mera ingående framställning, som ger enskildheterna och nyanserna, har ännu icke sett dagen. Professor Hallendorffs nya bok utgör visserligen icke denna så önskvärda specialmonografi, men ett betydelsefullt förarbete för en sådan. I företalet antydes emellertid, att vi snart torde ha att vänta själfva hufvudverket.

Arbetet utgör till sin hufvuddel en aktsamling, men utgifvaren har försett densamma med en vidlyftig inledning, som upptager ungefär en tredjedel af arbetets hela omfång och som ger en skisserad teckning af den svenska politiken under Krimkriget, grundad utom på den tryckta litteraturen äfven på annat otryckt material än de brefsamlingar, som i bokens senare del aftryckas. Denna inledning, flott, ibland *sit venia verbo* kanske en smula nonchalant skrifven, ger delvis nya perspektiv på själfva händelsesammanhanget och nya

[1] Sveriges historia intill tjugonde seklet, IX: Oskar I, sidd. 79 ff.

utgångspunkter för bedömandet af den svenska politiken. Den genomtänkta följdriktigheten i konung Oscars politik under krisens tidigare skede får i Hallendorffs framställning långt starkare relief än i tidigare skildringar, likaså den till rädsla gränsande försiktigheten. En hufvudförtjänst är klargörandet af att den svängning, som förde till novembertraktatens afslutande och kunnat föra oss än längre, och som karaktäriserats såsom ett stycke äfventyrlig och ljusskygg kabinettspolitik i gammal stil, i själfva verket dels dikterats af en under förhållandena förklarlig misstro mot Ryssland, hvarom mera nedan, dels utgör en för en högröstad folkopinion alltför känslig lednings offer åt tidens liberala »aktivism», för att begagna ett modernt slagord. Fruktan att liksom Carl Johan framstå såsom ryssvän, alltför bunden vid själfhärskardömet, har på ett afgörande sätt bidragit att drifva Oscar I i armarna på Rysslands fiender.[1] Hvad till stöd för denna af Hildebrand mera tveksamt antydda[2] uppfattning anföres — demonstrationerna för Napier och Ålandsaktionen, den våldsamma kampanjen mot den i de Schinkelska minnenas år 1855 utkomna sjätte del afslöjade Åbopolitiken, folkyran vid Canroberts Stockholmsbesök — synes recensenten fullt öfvertygande, om ock utrymmesskäl hindrat författaren att utförligare framlägga sitt bevismaterial. Det vore för visso tacknämligt att erhålla en monografisk framställning af vår utrikespolitiska publicistik under krigsåren.

En annan af tidigare forskare antydd faktor har af Hallendorff utförligare och skarpare framhäfts och belysts: konungens och i allmänhet den svenska diplomatiens felbedömning af det allmänna läget. På grund af ofullständig och underhaltig information och bristande politisk skarpblick hemföll den svenska utrikesledningen åt en af den dåtida europeiska opinionens *idola theatri.* Man utgick från en i tingens natur grundad och därför ständig och oförsonlig motsats mellan den på folkopinionen städse ängsligt aktgifvande autokraten vid Seine med hans mystiska plebiscitära åthäfvor och den tyranniske själfhärskaren vid Nevan, hvars hänsynstagande till religiöst-nationalistiska strömningar i det ryska folket man ej hade öga för. För den allmänna uppfattningen blef detta motsatsen mellan västerländsk frihet och österländskt barbari. Och den egentliga krigsifvern ansåg man finnas hos den franska regeringen, som i själfva verket blott sökte gloire och en bundsförvant, i st. f. hos den engelska, som i realistisk intressepolitik sökte rikta ett dråpslag mot Rysslands hegemoni i den nära Orienten. Genom denna dubbla felbedömning förklaras å ena sidan den liberala hetsen mot Ryssland och mot den af Carl Johan förda politiken, å andra sidan den svenska ledningens felgrepp att i främsta rummet orientera sig åt Frankrike till och i krigets elfte timma afsluta ett fördrag, som för oss förstörde förhållandet till Ryssland och för den ene af våra nya bundsförvanter blott blef ett medel att påskynda fredens

[1] Se framför allt sid. 64 ff., 101, 121.
[2] A. a., s. 89.

afslutande.[1] Huru fullständigt desorienterad konung Oscar var i afseende på krigets varaktighet framgår af de efter Bapst skildrade förhandlingarna med Canrobert i Stockholm (nov. 1855) rörande Sveriges deltagande i kriget. Ännu i midten af januari 1856 dryftar konungen dessa planer med sin förtrogne vän general Löwenhielm — alltså samtidigt med att Ryssland »purement et simplement» antager de genom Österrikes förmedling framställda fredsvillkoren.

Det begångna missgreppet blef än mera ödesdigert genom traktatens obehändiga formulering med dess af västmakterna afsedda och genomdrifna direkta omnämnande af Ryssland, liksom genom det mindre lyckade sätt hvarpå densamma notificerades. Hvarken det ena eller det andra ger någon hög tanke om den dåtida svenska diplomatiens teknik. Anmärkas bör dock, att äfven en så medelmåttig diplomat som Stierneld hade blick för det betänkliga i traktatens formulering och sökte, ehuru fåfängt, få densamma ändrad. Parallellen med de meningsbrytningar, som föregingo afslutandet af 1879 års tysk-österrikiska förbund, ligger nära till hands.[2]

Under det ofvan antydda moment af förf. på ett öfvertygande sätt framhållits, vill det synas rec., som han ej nog kraftigt framhäft den roll, den f. ö. mycket förklarliga misstron till och rädslan för Ryssland verkligen spelade vid dessa förhandlingar. Fruktan för Ryssland och dess eröfringsplaner behärskade vid denna tid i allmänhet de europeiska kabinetten, och det svenska utgjorde därifrån intet undantag. Rysslands omotiveradt bryska, att ej säga rent ovänliga uppträdande få år före kriget vid de förhandlingar i lappfrågan, som slutade med 1852 års gränsspärrning, hade lämnat djupa märken efter sig, och misstron hade ytterligare ökats genom ryska regeringens öppet ådagalagda ovillighet att godtaga den af Sverige i slutet af 1853 utfärdade neutralitetsförklaringen, samtidigt med att man ej gjorde minsta svårighet med hänsyn till den i samgående med Sverige och efter alldeles lika grundsatser utfärdade danska.[3] Äfven en så passryssvänlig diplomat af den gamla skolan som general Nordin gör med öfvertygelse denna motivering till sin i ett bref till Manderström.[4] I samma bref säger f. ö. Nordin rent ut, att han endast med den kännedom han ägde om allmänna ställningen i Europa samt om sinnesstämningen och andra förhållanden i Sverige lätt nog kunnat fatta, att det viktiga steg som tagits var oundvikligt.[5]

---

[1] Till denna felbedömning af det allmänna läget kom också en felaktig uppskattning af stämningen i Finland, som i strid mot verkligheten ansågs vara för en återförening med Sverige.

[2] Wertheimer, Graf Julius Andrassy, III, sid. 299.

[3] Jfr Hallendorff, Förhandlingarna om de skandinaviska rikenas neutralitetsförklaring under Krimkriget, i Historiska studier, tillägnade professor Harald Hjärne (1908), s. 585 ff.

[4] Sid. 354.

[5] Sid. 357.

Intressant och i åtskilliga punkter ny är framställningen af västmakternas påtryckningsförsök på Sverige. Sålunda uppvisas, att 1854 års engelsk-franska Östersjöexpedition kanske mindre hade militära mål än det rent politiska syftet att kompromettera Sverige. Värdefullt är ock påpekandet af den skicklighet, hvarmed den franska diplomatien i det till Sverige gjorda anbudet om en garantitraktat kombinerade sitt behof af ett påtryckningsmedel till fredens påskyndande med Englands farhågor för ett ryskt framträngande till Varangerfjorden. Någon utredning af denna kombinations upphof har af naturliga skäl ej kunnat lämnas; att den emanerat från franskt håll, torde få anses klart.

Mindre betydelsefull än diskussionen af dessa stora problem, men synnerligen underhållande är den på grundval af nytt aktmaterial framlagda teckningen af en närmast burlesk episod ur dessa års förhandlingar, nämligen de tre privatdiplomaterna Barcks, Bondes och Lilliehööks intrigspel i Paris året 1855. Förf. har lyckats inpassa detta i dess rätta sammanhang äfvensom uppvisa, hvilken underordnad roll det i själfva verket spelat utom för pressagitationen för vår anslutning till västmakterna och senare som underlag för oppositionens misstänksamhet mot den äfventyrliga kabinettspolitik Oscar I förmenades hafva fört. Återljuden häraf ha hörts ända in i våra dagar.

Den nyss berörda episoden står f. ö. i nära sammanhang med de betänkliga bristerna i dåtidens svenska diplomati, ytterligare framhäfda genom den omhvälfning i diplomatiens arbetssätt, som förbättrade samfärdsmedel, särskildt telegrafens användning, just vid denna tid åstadkommo. Hvad förf. därom meddelar liksom om själfva diplomatpersonalen — därvid har han säkerligen kunnat få många värdefulla upplysningar af generaldirektör Lagerheim — hör gifvetvis till de mera underhållande, om ock ej mest upplyftande partierna i boken. Vår dåtida diplomati erbjöd i själfva verket i mycket en bild af ganska tröstlöst förfall — det bevisas ej minst af ett sådant smådrag som att utrikesdepartementets kabinettssekreterare ansåg sig böra särskildt loforda en ung diplomat därför att han hade, »hvad som nu är så sällsynt, intresse för tjensten». Flere af representanterna på de viktigaste platserna synas af olika anledningar icke ha varit vuxna sin uppgift; så ministern i Wien, norrmannen Mansbach, som brukar anföras såsom det klassiska exemplet på en undermålig rapportör, och den gamle Löwenhielm i Paris, fordom säkerligen karriärens dugligaste och högst förtjänte man, vid denna tid en skugga af sig själf. Ministern i London frih. Rehausen var allmänt känd för sin bekvämlighet, och hans temporäre efterträdare, den gamle sjöbjörnen amiral Virgin ådrog sig för sin handfallenhet i en viktig förhandling en skarp skrapa och avancerade f. ö. sedan ständigt bakåt. Åtskilliga förmågor funnos dock, främst Manderström, hvars temperamentsfulla och älskvärda personlighet, stora insikter och arbetsförmåga och högt uppdrifna formuleringskonst öfverallt ådrogo honom uppmärksamhet. Ministern i Peters-

burg general Nordin var visserligen något byråkratiskt och akademiskt anlagd, men en man med sundt omdöme, stor erfarenhet och mindre vanlig stilistisk förmåga; hans långvariga tjenstledighet hösten 1853 —våren 1854 ställer emellertid hans tjänstenit i en mindre smickrande dager. Äfven friherrarna Hochschild i London och Lagerheim i Köpenhamn, den senare Stiernelds efterträdare som utrikes statsminister, hade anseende som samvetsgranna och rutinerade diplomater; den förre, något kärf och knapp som rapportör, har äran af att ha gifvit det uppslag, som senare tog form i Ålandskonventionen. Bland den yngre uppsättningen åtnjöto Ehrensvärd, Carl Wachtmeister och Ch. E. Piper anseende för intelligens, kunskaper och duglighet. Den i sin helhet dock icke alltför lysande taflan fulländas af Nordins ständigt återkommande klagomål öfver kabinettets snålhet på kurirer, som bl. a. gjorde, att den under den 21 november 1855 afslutade novembertraktaten med därtill hörande notifikationscirkulär och förklarande depescher först den 16 dec. d. å. kom honom tillhanda öfver Hamburg.

* * *

De i boken publicerade aktstyckena härröra som redan nämndt till största delen från Manderströmska samlingen. Därutöfver föreligger ett mindre antal bref och telegram ur Knut Bondes papper äfvensom — efter afskrifter i Riksarkivet af original i den Löwenhielmska samlingen å Long — uppteckningar af generalen grefve C. G. Löwenhielm från hans utrikespolitiska samtal med konung Oscar I under åren 1854—1856.

Af de till Manderström riktade brefven härröra de flesta (ett 40-tal) från Nordin; härtill kommer ett afsevärdt antal (mer än ett dussin) från Ehrensvärd, dessutom ett par från Hochschild och Wachtmeister. Af bref från Manderström återges endast några få, samtliga till Nordin. Till Ehrensvärd finnes ett bref från Ch. E. Piper.

Ur den Bondeska samlingen meddelas några bref och telegram från Lilliehöök och Barck, några biljetter från kronprinsen och prins Oscar samt ett mindre antal bref från Knut Bonde själf och hans maka, af hvilka en rapport från den förre till konungen från tiden omkring 12 okt. 1855 erbjuder det största intresset.

De Löwenhielmska anteckningarna äro från den 4, 5, 7 och 9 juli 1854, den 26 och 27 juli samt 2 och 3 sept. 1855 och den 22 januari 1856.

Mest gifvande äro tvifvelsutan brefven från Nordin. Genom långvarig vistelse i Ryssland och nära förbindelser med den ryske aristokratien (han var gift med en furstinna Sjerbatov) kände han rätt väl den politiska atmosfären i Petersburg, men var både af personliga skäl, af uppriktig beundran för Nikolaus I och sympati för gamle Nesselrode och under inverkan af traditionen från Carl Johans diplomati tvifvelsutan böjd att betrakta sakerna genom ryska

glasögon, hvarför man under den nya kursen i Stockholm näppeligen alltid fäste det afseende vid hans uttalanden, som de förtjänade. Hans redbarhet, patriotism och erfarna omdöme förneka sig trots obestridlig miljöpåverkan dock aldrig. Genom hans bref kunna vi rätt noga följa stämningar, rykten och händelser i den ryska hufvudstaden från sommaren 1853 — hösten s. å. och de första månaderna af 1854 tillbragte han i Italien hos sin sjukliga hustru — samt från slutet af februari sistn. år till mars 1856, ehuru efter Manderströms öfverflyttning till Wien i juni 1855 brefven, väl till följd af bristande kurirlägenheter, blifva glesare.

Åtskilliga af brefven äro af synnerligen stort intresse och vittna högt om brefskrifvarens politiska omdöme. Så framlägger han redan i brefvet af den 24 juni 1853 sina riktlinjer för den neutralitetspolitik Sverige tillsammans med Danmark gentemot Ryssland borde följa, och dessa linjer sammanfalla i allt väsentligt med de gemensamma neutralitetsregler, som i dec. s. å. aftalades mellan de nordiska makterna. Äfven hans uttalanden om stämningen mot Sverige i Finland (jfr brefven den 16 juli 1854 och 20 mars 1855) vittna om en nykter och illusionsfri uppfattning, vida skild från opinionens och i viss mån kabinettets högtflygande förhoppningar. I sina långt drifna försäkringar om den ryska politikens genomgående fredliga och ofarliga karaktär står han gifvetvis under inflytande af de stämningar, som ofvan antydts, men hans svenska patriotism kommer till heders i hans jubel öfver förstöringen af Bomarsund och befästningarna på Hangö udd. Af synnerligt värde är hans långa redogörelse (se brefvet den 25 dec. 1855 med tillägg af den 27 s. m.) för novembertraktatens mottagande vid Sångarbron. Hans kloka ord om konungens sysslande med möjligheten att återfå Finland (bref af d. 20 mars 1855) och om novembertraktatens återverkan på vår ställning efter fredens afslutande (brefvet den 30 mars 1856) lära icke af eftervärlden jäfvas.

De Ehrensvärdska brefven, ehuru lifligt skrifna, ha i allmänhet mindre saklig tyngd och mindre intresse än Nordins. Några hänföra sig till konungens besök på Gottland i juni 1854, en annan grupp till konungens norska resa på eftersommaren följande år. Innehållsrikast äro som naturligt de bref, som tillkommit i sammanhang med eller efter Manderströms öfvertagande af den viktiga posten i Paris, särskildt brefvet af den 27 febr. 1856 med dess upplysningar och instruktioner rörande Ålandsfrågans behandling vid fredskongressen. En afsevärd plats i brefven intaga redogörelserna för excellensen Löwenhielms rappell och därmed i samband stående omständigheter, hvilka beredde såväl konungen själf som utrikesministern rätt mycket hufvudbry på grund af Löwenhielms tidigare utmärkta förtjänster om landet och dynastien och utpräglade motvilja mot att draga sig tillbaka. För att försötma det bittra pillret skref konung Oscar själf ett mycket nådigt handbref till den gamle excellensen; han tillerkändes en mycket afsevärd pension (3,000 rdr hamburger banco) och tilläts trots sina 85 år kvarstå såsom — in-

spektör för kavalleriet. I öfrigt öfverflöda brefven af upplysningar om den inre tjänsten, konsulatväsendets organisation, befordringar och förflyttningar inom karriären o. d. ofta med tämligen salta och nog icke alltid så rättvisa omdömen om de omskrifna personerna. Ehrensvärd, medveten om egen duglighet, för en skarp penna och tvekar icke att bruka den.

Det kapitel »Kulissintriger och franska stämningar», som inom en ram och med sammanbindande text återger större delen af skörden ur den Bondeska korrespondensen — en del dokument äro infogade i den tidigare karakteriserade inledningen — är synnerligen underhållande. De tre amatördiplomaternas bref göra i det hela ett tämligen groteskt intryck, och de furstliga biljetterna, icke minst hertigens af Östergötland, falla därvidlag ej ur tonen. Största värdet har Bondes ofvan omnämnda rapport till konungen rörande sitt samtal med kejsar Napoleon på St. Cloud i okt. 1855.

Hvad slutligen angår de Löwenhielmska uppteckningarna, så ha de gifvetvis ett högt källvärde. De ge ett intryck af noggrannhet och vederhäftighet, som man har rätt att vänta af en bepröfvad diplomat och som icke jäfvas af en kontrollerande sammanställning med annat material. De kungliga meddelandena i juli 1854 rörde de på våren och försommaren d. å. från västmakternas sida gjorda erbjudandena, och antecknaren meddelar utförligt de synpunkter han framlagt för monarken. Af särskildt intresse därvidlag äro hans upprepade och eftertryckliga varningar mot alla planer på Finlands återeröfring eller dess återförening med Sverige. Han säger f. ö. rent ut, att konungens »håg åt Finland» hade sin grund särskildt i »det populära däraf i Sverige». De på Long i juli och sept. 1855 af konungen lämnade upplysningarna avsågo det från västmakterna mottagna anbudet om en garantitraktat, och Löwenhielm uttalade därvid sitt gillande af den ståndpunkt konungen intagit. Ett egendomligt intryck gör det, att af redogörelsen för samtalet den 22 jan. 1856 finna, att såväl Löwenhielm som hans kungliga interlokutör betviflade uppriktigheten af Rysslands några dagar tidigare tillkännagifna antagande af västmakternas villkor och däri blott sågo ett försök att vinna tid. Med denna bräckliga utgångspunkt skisseras af Löwenhielm ett aktionsprogram, som allt fortfarande räknar med Sveriges deltagande i kriget. Och konungen meddelar, att han redan några dagar tidigare gjort kejsar Napoleon ett ganska vidtgående förslag om Östersjöfrågornas ordnande och erbjudit sig att, om det antogs, underteckna en offensivtraktat för att därigenom »gifva mera eftertryck åt fredsnegotiationerna.» De Löwenhielmska anteckningarna utgöra säkerligen den viktigaste tillgängliga källan för kännedomen om Oscar I:s politiska planer under dessa år.

Den föregående redogörelsen har endast kunnat framhäfva några särskildt viktiga och intressanta punkter i författarens inledning och därutöfver sökt ge en föreställning om karaktären och värdet af de aktstycken, som aftryckas. Redan däraf torde emellertid framgå,

hvilket betydelsefullt tillskott det anmälda verket tillför vår kunskap om den svenska utrikespolitiken under Krimkriget.

Hvad själfva editionsarbetet angår, hade läsaren tvifvelsutan varit tacksam för något rikligare förklaringar, t. ex. af särskildt i de Ehrensvärdska brefven ofta förekommande initialer och personliga anspelningar. Anmälaren har svårt att tro, att den i ett bref oupplösta (och därför vid tryckningen uteslutna) chiffern[1] skulle trotsat energiska tydningsförsök, t. o. m. om en annan nyckel skulle användts än i den chiffrerade passus i ett tidigare bref, hvartill den af Manderström utskrifna upplösningen vidligger.[2] Korrekturläsning och register lämna på sina ställen ett och annat öfrigt att önska, så t. ex. ifråga om egennamnens återgifvande. Vanprydande är, att drottning Victorias bref anföras efter den tyska upplagan;[3] det har varit rec. omöjligt att utgrunda anledningen härtill.

Bokens typografiska utstyrsel är vårdad utan att därigenom berättiga till det höga priset (20 kr.).

[1] S. 382.
[2] S. 352.
[3] S. 50.

T. H.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Forum. Redaktör: A. Blanck. **1918, N:o 33.** Gustav Vasa. Brev. Ett urval av N. Edén, anm. af E. Sjödahl.

Guldsmeds-Posten. **1918, Juli.** Vasaprinsessornas brudutstyrsel i guld och silver. Af Lars Bokpräntare.

Hela världen. **1918, Juli.** I. Oldevig, Bernadotte i Tyskland. Nya bidrag till Carl XIV Johans historia. — **November.** H. Lindblad, Den första svenska Amerikaemigrationen. Några samlade anteckningar, Med 2 illustr.

Lunds stifts julbok 1917. **Årg. 9.** Alb. Lysander, S:t Petri kyrkas minnen. Med 9 illustr.

Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1918. [H.] **5.** E. Billengren, Borganäs. — H. Geijer, Sägnen om prästdråpet i Rättvik. Med 4 fig. (Rör Gustaf Wasas befrielsekrig 1521.)

Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1917. E. Klein, Kung Sverkers stamgård återfunnen? — N. Beckman, Alvastra och Sverker. — C. M. Kjellberg, Kung Sverkers och drottning Ulvildas Östgöta-saga. — E. Klein, Sverkersgården: ett primärt undersökningsresultat. — V. Key, Gabriel Gyllenståhl. Med 1 portr.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgifven af Letterstedtska föreningen. Redigerad af O. Montelius. **1918, 3.** E. Björkman, Sköldungaättens mytiska stamfäder. — H. Petersen, Danske kongelige sigiller samt sönderjydske hertugers og andre til Danmark knyttede fyrsters sigiller 1085—1559. Udgivne af A. Thiset, anm. af H. Olrik. — **4.** O. Montelius, Ynglingaätten. Med 12 fig. — J. Steenstrup, Den danske kvindes historie fra Holbergs tid til vor, 1701—1917. 1—2, anm. af H. Olrik. — **5.** L. Stavenow, Friedrich Rühs' betydelse för svensk historieforskning.

Norrländska Samlingar. **2: 3.** J. Nordlander, Skolan i Hernösand till gymnasiets upprättande därstädes år 1649.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift utgiven af K. Wåhlin. **1918, 3.** T. J. Arne, Forntida förbindelser mellan Sverige och Åland. Med 10 illustr. — **5.** And. Lindblom, Birgittas minne. Med 8 illustr. — H. Schück, Från det forna Upsala, anm. af E. H[edé]n. — **6.** N. Söderblom, Luther och Erasmus. Det enda nödvändiga. Med 3 portr. o. 1 illustr. — **9.** L. Maury, Le nationalisme suédois et la guerre 1914—1918, anm. af C. Laurin. — L. Looström, I svenska konstnärskretsar för omkring hundrafemtio och hundra år sedan, anm. af A. Hahr.

Rig. Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift. **1918, N:r 1.** N. Lithberg, Till allmogekulturens geografi. Med 40 fig. — A. Billow, Birgittautställningen i Statens historiska museum våren 1918. Med 5 fig. — M. Olsson, Kistformer från Riddarkolmskyrkan i Stockholm. Med 10 fig. — J. L:son Samzelius, Några under Örebro faktori lydande gevärssmeders stämplar. Med ett tillägg af R. Cederström. — N. Östberg, Gustav Vasas hjälm i Livrustkammaren. Med 1 fig.

Skrifter utgivna av Ystads fornminnesförening. 2. N. Wimarson, Ystad mot slutet av danska tiden. Några anteckningar rörande Ystads administrativa, ekonomiska och merkantila förhållanden under förra hälvten av 1600-talet. Med 27 fig.

Svensk Humanistisk Tidskrift. Utgivare: V. Lundström. **1917, 8.** N. Herlitz, Från Thorn till Altranstädt, studier öfver Karl XII:s politik 1703—1706. 1 (1703—1704), anm. af A. Stille. — **9.** H. Schück, Från det forna Upsala, anm. af V. Lundström. — **10.** H. Almquist, Bidrag till kritiken av Karl Karlson Gyllenhielms memoarer. — **1918, 1.** Fr. Böök, Esaias Tegnér. D. 1, anm. af O. Sylwan. — Svenskt biografiskt lexikon. Redaktör: B. Boethius. H. 1—2, anm af Gottfr. Carlsson. — **5.** E. Heckscher, Kontinentalsystemet, anm. af G. Wittrock. — **8.** S. Drake, Västerbottenslapparne under förra hälften av 1700-talet, anm. af K. B. Wiklund.

Svensk Militär Tidskrift. 1918, 5. K. K:son Leijonhufvud, Karoliner. **4.** Abraham Abrahamsson Leijonhufvud. — **7.** C. O. Nordensvan, Karl XII:s krigföring.

Svenska Stadsförbundets Tidskrift 1918. Årg. 10: H. 5. Ett svenskt stadshistoriskt institut. Insamlingsupprop. Organisation och arbetsplan. — Y. Larsson, Svenska stadsförbundet 1908—1918. — K. J. D. Schlyter, De mindre städerna och den nya tingslagstiftningen. — Ett nytt bidrag till den svenska stadshistorien. — Stockholms rådhus och råd. Festskrift utgiven till minne af nya rådhusets invigning hösten 1915. D. 1—2, anm. af E. Kleberg.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet. **1918. Årg. 15.** A. v. Eckermann, Det stängda templet. [Spelviks ödekyrka.] Med 10 illustr. — Ant. Flentzberg, Från en försvunnen kyrka och en försvunnen församling. Svafvelbruks kyrka och församling i Närke. Med 9 illustr. — J. V. Jonsson, Örebro läns museum, särskilt dess kyrksal. Med 10 bild.

Veckojournalens praktupplaga. 1918, N:o 47. O. Kuylenstierna, Minnen och reliker från Karl XII. Med 9 illustr.

Vikarfvet. En bohuslänsk skrift av Fr. Nycander. **1918.** Bohus' vapen.

Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1918. Bd 3: H. 9/10. F. Ödberg, Om riksrådet friherre Jöran Gera, den siste Geran. (1520—1588.) — E. Fischer, Västergötlands sandstenskyrkor. En typologi och datering. Med 44 fig. — E. Fischer, Studier till Skara domkyrkas äldsta byggnadshistoria. Med 4 fig. — E. Fischer, Engelsk influens på den västgötiska skulpturen omkring år 1100. Med 14 fig. — E. Fischer, Stenmästaren Othelric och hans verk. Med 11 fig. — O. Mannerfelt, Grafstenar i Gudhems kyrka. Med 2 fig. — K. K:son Leijonhufvud, Nya bidrag till Västergötlands medeltida jordhistoria. — K. K:son Leijonhufvud, Drottning Margareta Leijonhufvuds och hennes syskons fäderne-arfvegods i Västergötland. — **Bilagor:** Förteckning på äldre handlingar angående Västergötland, införda i sin helhet eller i utdrag i D. 3: H. 1—10 af Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918.

Historisk Tidsskrift utgit av den norske historiske Forening. **Femte Række. Bd 4: H. 4.** Edv. Bull, Studier over Norges administrative inddeling i middelalderen. Tillæg av J. Petersen. — H. Koht, Kampen om magten i Norge i sagatiden. — Smaastykker: 7. H. Koht, De norske kongers lokale magt efter skaldekvædene. — P. Holmesland, Om Valdemar den stores tog til Norge i 1168. — Et brev fra Lofthus i fængslet. Ved G. Sverdrup. — **1918, Lev. 2.** Joh. Schweigaard, Norges topografi. Bibliografisk fortegnelse over topografisk og lokalhistorisk literatur.

Historisk Tidsskrift. Niende Række. Udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af E. Arup. **Bd 1: H. 1.** Th. B. Bang, Kronens Mageskifter under Frederik 2. — Danmarks Handelstraktater med Spanien. 1. Fr. le Sage de Fontenay, De ældre Traktatforhandlinger. — 2. J. H. Hegermann-Lindencrone, Den dansk-spanske Handelstraktat af 4. Juli 1893, med Noter af Fr. le Sage de Fontenay. — Aa. Friis, »Under Junigrundloven» og dens Forfatter.

Finsk Tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1918, Juli—augusti.** E. Schybergson, Kungafrågan. — A. W. Gadolin, Hundraårsminnet af Matthias Calonius. 1. — R. F. v. Willebrand, Valfrid Vasenius' Topelius-biografi. D. 3.

Das Bayerland. 1918, März. A. Mitterwieser, Der Schwed vorm Chiemgau. Med 6 illustr. — P. Ruf, Die Pest und der Schwed in München 1634 35. Med 3 illustr. — G. Schrötter, Der 30jährige Krieg im Bayer- und Böhmerwalde. Med 5 illustr. — A. Schröder, Die Schweden in Schwaben. Med 4 illustr.

Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1917. H. 2 (tr. 1918). E. Schröder, Zur Heimat des Adam von Bremen.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **3. Folge. Bd 23: H. 1.** M. Dvorák, Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei. — E. Brandenburg, Zum älteren deutschen Parteiwesen. Eine Erwiderung. — Literaturbericht (bl. a.: R. Kjellén, Der Staat als Lebensform, anm. af Frischeisen-Köhler). — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Internationale kirchliche Zeitschrift. 1918, Januar—März. J. H. Swinstead, Relations between the Anglican and Swedish churches.

Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik 1918, 7/8. H. Hjärne, Karl der zwölfte. Einige Umrisse seiner Laufbahn.

The Numismatist 1918. Vol. 31: No. 4. J. de Lagerberg, Copper and cannon plate coins struck in Sweden during the seventeenth and eighteenth centuries.

Annales de geographie. 1918, 15 mai. O. Nordenskjöld, Les chutes de Trollhättan: leur développement et leur histoire économique.

Revue Historique. 1918, Janvier—Février. M. Wilmotte, La patrie du Waltharius. — G. Weill, Le financier Ouvrard. — E. Griselle, Charles de Gonzague, duc de Nevers, et l'héritage de Clèves-Juliers (1604—1609). — Bulletin historique: Histoire d'Italie. Période moderne: fin du 15e siècle—fin du 18e, par J. Alazard et J. Luchaire (3e et dernier article). — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Mars—Avril.** L'Allemagne et nous. Lettre de l'impératrice Eugénie et réponse de Guillaume Ier, roi de Prusse, 26 octobre 1870. — V. L. Bourrilly,

Charles-Quint en Province. — G. Nestler Tricoche, Batailles oubliées: Bushy Run (5—6 août 1763). — Rod. Reuss, L'affaire des faussaires de Vienne arrêtés à Huningue, et l'Assemblée nationale (1790—1792), d'après quelques documents inédits. — Bulletin historique: Histoire de France. Époque moderne (1494—1661), par H. Hauser. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique. — **Mai—Juin.** J. Mathorez, Les Arméniens en France du 12e au 18e siècle. — H. Malo, Le corsaire François Thurot et l'expédition de Carrickfergus en Irlande (1759—1760). — J. Reinach, L'offensive de la Somme (juillet—novembre 1916) (1er article). — Doney-Lachambaudie, Mémoire justificatif de Barras. Fragments. 1. L'assassinat de Petitval. Séance secrète du Directoire (28 avril 1796). — E. Rodocanachi, La police secrète autrichienne et les Français dans les provinces lombardo-venitiennes de 1815 à 1819. — Bulletin historique: Histoire de Grande-Bretagne, par Charles Bemont. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Juillet—Août.** J. Reinach, L'offensive de la Somme (juillet—novembre 1916); suite et fin. — L. Halphen, Études critiques sur l'histoire de Charlemagne. 4. Le Moine de Saint-Gall. — Bulletin historique: Histoire byzantine. Publications des années 1914—1915, par L. Brehier. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique.

6 pl. — I. Simonsson, Bildhuggaren Christian Julius Döteber. Med 3 pl. o. 1 bild i texten. — G. Paulsson, Nya studier över det omvända perspektivet och principerna för rumsbildning i måleriet. Med 4 pl. o. 2 fig. i texten. — T. Olsson-Nordberg, Lebrun och Moeijaert i Östra Ryd. Studier i kyrkans tavelsamling. Med 4 pl. o. 1 fig. i texten. — And. Lindblom, Till kännedom om Lübecks 1400-talsskulptur. Med 9 pl. — G. Boëthius, Engelskt inflytande inom Västmanlands romanska konst. Ett bidrag. Med 3 fig. i texten.

Kyrklig tidskrift. Utg. af E. Berglund. 1918, 1. K. K:son Leijonhufvud, Bidrag till själavårdens vid de indelta regementena historia under frihetstiden och gustavianska tiden. — P. Wäinö, Carl Erik Læstadius. (Ett hundraårsminne). — 2. P. Wäinö, Carl Erik Læstadius. (Ett hundraårsminne.) — 3. P. Wäinö, Carl Erik Læstadius. (Ett hundraårsminne.)

Kyrkohistorisk Årsskrift 1918. Årg. 19. A. Gierow, Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia (forts.). — Y. Brilioth, Två svenska biskopsprovisioner på 1460-talet. — E. Nygren, Ericus Olais och andra svenskars studiebesök i Siena. — Litteraturöfversikter, granskningar och anmälningar. Joh. Rudbeck, Bibliotheca Rudbeckiana, anm. af B. Rud. Hall.

Mimer. Utg. af Joh. Bergman. 1918, 3. Skånska sockenstämmor mot dryckesseden. Uttalanden från början av 1830-talet, meddelade af Pehr Johnsson.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. 1918, 3—4. O. Wieselgren, Johann Siebenhirters breviarium. En af Kungl. bibliotekets miniatyrhandskrifter identifierad. Med 2 fig. — W. Norvin, Bidrag til Gottorperbibliothekets Historie. — A. Lindhagen, Kalendarium för Birgittinklostret i Mariager. — Gottf. Carlsson, Vårt största enskilda medeltidsbibliotek och dess ägare. — S. Bergh, Kungl. Samfundet för utgifvande av handskrifter rörande Skandinaviens historia under första århundradet af dess tillvaro, anm. af E. Naumann. — J. Rudbeck, Bibliotheca Rudbeckiana. anm. af G. Adde. — St. Wedkiewicz, La Suède et la Poloque, anm. af A. Holmberg.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, utgifven af Letterstedtska föreningen. Redigerad af O. Montelius. 1918, 6. E. Olson, Den isländska sagans ursprung. — Joh. Roosval, Dopfuntar i Statens Historiska museum, anm. af Gotth. Johansson. Med 4 fig. — T. J. Arne, Det stora Svitjod, anm. af Br. Schnittger. — 7. A. Hahr, Vasatidens borgar. Studier i nordisk renässanskonst. 3, anm. af G. M. Silverstolpe.

Numismatiska meddelanden 1918. H. 22. K. A. Wallroth, Sveriges mynt 1449—1917. Bidrag till en svensk mynthistoria. Meddelade i myntdirektörens underdåniga ämbetsberättelse.

Skrifter utgifna af Personhistoriska samfundet. 10. E. Leijonhufvud, Namnlistor över officerskårerna vid svenska s. k. männingsregementen till fot under stora nordiska kriget.

Svensk juristtidning. 1918, Oktober. C. W. U. Kuylenstierna, Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman med särskild hänsyn till å desamma förbehållna enskilda rättigheter, anm. af Å. Holmbäck.

Svensk Tidskrift. 1918, 6. E. F. Heckscher, Naturahushållning.

Tiden. Redaktion: Gustav Möller. 1918, Dec. K. Hedmansson, Den nya skandinavismen och Europa. — M. Oldevill, Svensk nutidshistoria genom franska glasögon.

Finsk tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1918, November.** R. F. v. Willebrand, Karl XII:s minne i Finland 1718 30/11 1918. — Hj. Haralds, Intresserepresentation. 1. Historiska och principiella förutsättningar. — **December.** Hj. Haralds, Intresserepresentation. 2. Den tekniska möjligheten.

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 140. Förhandlingar och uppsatser. 31. 1917 (tr. 1918). A. Hultin, Litteraturstudier i Åbo under Porthans tid. — **141.** C. v. Bonsdorff, Opinioner och stämningar i Finland 1808—1814.

Die Grenzboten. 1917, N:o 24. H. Knüfermann, Der Bund der bewaffneten Neutralität von 1780—1783.

Dresdener Anzeiger 1917, N:o 255. Rud. Bemmann, Dünamündes Eroberung durch die Sachsen 1700.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke und Fr. Vigener. **1918. 3. Folge. Bd 23: H. 2.** M. Dvořák, Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei. (Fortsetzung.) — A. Freitag, Entwicklung und Katastrophe Martin Luthers. — Miszelle. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den ›Notizen und Nachrichten› besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. Sveriges traktater med främmande magter. Gränskartor 1752—1766 och 1810. Utgifna af C. Hallendorff.)

Über Berg und Tal. 41 (1918). Herschel, Schwedennot in der Radeberger und Dresdner Gegend während des Nordischen Krieges.

Le Correspondant. 1918, 10 juin. O. Höijer, La société des nations.

Revue Historique. 1918, Septembre—Octobre. Fr. Puaux, Origines, causes et conséquences de la guerre des Camisards. (1er article.) — M. Marion, La question du papier-monnaie en 1790: les premières fautes. — P. Van Dycke, Les prétendus mémoires de Jeanne d'Albret. — Bulletin historique: Histoire de France. Le moyen âge jusqu'aux Valois, par L. Halphen. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

Öfversikter och granskningar.

Ministerier och kollegier. Studier i departementalreformens förhistoria till 1812. Ak. afh. af ARNE FORSSELL. VII + 250 + V sid. Sthlm 1918.

Föreliggande afhandling omfattar ett tidigare skede i departementalreformens historia, brytningstiden mellan gamla och nya idéer, då de förra ännu alltjämt behålla öfvertaget, t. o. m. synas befästa sitt välde (1809), under det de senare spira fram och finna form i en mängd uppslag och projekt af skiftande innehåll och värde, då och då äfven sättande spår i partiella reformer af längre eller kortare varaktighet. Förf. har haft att röra sig på jämförelsevis obruten mark, ett rikt material har stått honom till buds, och han har därför på flera viktiga punkter kunnat utöka vår kännedom om ledtrådarna i förvaltningsutvecklingen under 1700-talets sista decennier och början af följande århundrade. Den uppgift han ställt sig före preciserar han i förordet till »ett försök att påvisa och analysera några hufvudriktningar inom den debatt rörande förvaltningens organisation, som redan på ett mycket tidigt skede af den gustavianska epoken tog fart» och som sedermera fram på 1800-talet afsatte sina praktiska resultat. Framställningen afser »*icke* angifva en bild af administrativ praxis. Den inriktar sig i stället på att söka fixera de grundsatser, om hvilkas tjänlighet eller olämplighet för förvaltningen i dess totalitet diskussionen rört sig».

Naturligtvis är det i och för sig fullt berättigadt, och det bidrar till problemens skärpande, att se utvecklingen som en fortgående ständigt växlande idéstrid, en enda lång diskussion mellan olika riktningar — hvad man här med förf. skulle kunna kalla å ena sidan den »departementala», å andra sidan den »kollegiala» riktningen — där inläggen utgöras af mer eller mindre fullständiga utkast och uttalanden af målsmännen för de båda motsatta lägren. Allt beror likväl härvid på utförandet. Förvaltningspolitiska idéer och reformprojekt äro sällan enbart abstrakta maximer utan ha sitt gifna ankarfäste i den faktiska förvaltningsorganisationen, hvars brister de afse att bota. De kunna därför svårligen med verkligt utbyte analyseras och förklaras utan vederbörligt hänsynstagande till den praktiska verklighet, hvarur de utgå. Ofta nog är det ju för öfrigt så, att ett reformförslag växer fram som en sammanfatt-

ning och ett uttryck för tendenser och försök, som delvis, mera sporadiskt, redan slagit igenom i verkligheten, och man försummar en viktig källa till dess historiska begripande, om man undviker att taga hänsyn till dylika tidigare reformexperiment. Anmärkningar som dessa kunna ju synas självklara men göra sig icke så sällan påminta vid läsningen af här förevarande arbete. Det torde knappast kunna förnekas, att förf. äfven inom ramen för den metod han utstakat och med allt erkännande af dess berättigande i och för sig gjort sig skyldig till försummelser af antydda slag, hvarigenom hans skildring, och det gäller ganska viktiga partier, till men för en mera djupgående problembehandling alltför mycket kommit att sakna kontakt med den verkliga förvaltningshistoriska utvecklingen. Ett och annat exempel härpå får jag tillfälle att i det följande beröra.

Efter att inledningsvis ha skildrat tidigare svensk förvaltningsutveckling, hvarvid förf. i stor utsträckning kunnat stödja sig på A. B. Carlssons grundläggande öfversikt af centralförvaltningens historia (1521—1809), upptar han i första kapitlet till ingående behandling Johan Liljencrantz' kända memorial från midten af 1780-talet angående förvaltningens omorganisation. Utgångspunkten för den följande framställningen är härmed väl funnen. Det går en direkt förbindelselinje mellan de Liljencrantzska memorialen och 1840 års departementalreform. De stå i diskussionens centrum ett godt stycke in på 1800-talet. Deras upphofsman sörjde själf för att de ej skulle bli bortglömda. 1796 presenterade han det sist tillkomna (okt.-memorialet 1786) för Gustaf IV Adolf och 1809 för konstitutionsutskottet. I 1811—12 års stora kommitté fick han ytterligare tillfälle att personligen verka för sina idéer. Under hela tiden står sålunda Liljencrantz i förgrunden som den departementala linjens förkämpe, och det är motiveradt att ge hans reformplaner en bred plats i framställningen.

Liljencrantz' ryktbara memorial äro som bekant tre, alla varierande samma tema om centralförvaltningens omdaning, tillkomna i följd under knappast ett års tid, det första nov. 1785, det andra aug. 1786 och det tredje okt. s. å. De ha förut ofta behandlats och flitigt kommenterats. Man kunde väntat, då de nu ånyo göras till föremål för en ingående undersökning, att denna skulle vara något så när uttömmande. Detta kan dock långt ifrån sägas vara fallet. Hvad som gifves är ett referat af memorialens innehåll, en därpå grundad sammanställning och analys af deras grundtankar samt ett försök till påvisande af deras inbördes olikheter. Förf. har emellertid vid självfva källbehandlingen gjort sig skyldig till en uraktlåtenhet af ödesdiger beskaffenhet, då han försummat att gå till urkunderna självfva. Okt.-memorialet 1786 är in extenso tryckt i Hist. handl., del 8., de båda tidigare memorialen finnas återgifna af Geijer i Konung Gustaf III:s efterlämnade papper, del III: 2, nov.-memorialet 1785 tämligen fullständigt, ehuru med smärre luckor i texten här och hvar, aug.-memorialet 1786 däremot endast i

korta och dessutom godtyckligt stympade utdrag. De här på sina ställen förekommande transsumptionstecknen synas dock mana forskaren att för erhållande af verklig kännedom om detsamma gå till originalet självt. Den gifna följden af förf:s försummelse härutinnan har först och främst blifvit, att själfva referatet af aug.-memorialet är synnerligen ofullständigt och hvad värre är, analysen af de olika memorialens förhållande till hvarandra är missvisande och på väsentliga punkter oriktig. Sålunda stämmer t. ex. ej påståendet, att i aug.-memorialet »den direkta kritiken af de ditttillsvarande svenska institutionerna» (s. 23) blifvit utelämnad, med verkligheten. Den väsentliga frågan om statsministerinstitutionens organisation är missuppfattad, så tillvida som tvärt emot förf:s antagande (s. 26, 34) de föreslagna departementschefernas egenskap af föredragande redan i aug.-memorialet finnes klart utsagd (»ibland dessa skulle en hvar blifva referent i sitt ämne»). Den närmare bestämning af tid och sätt för konseljens verksamhet, som af förf. uppfattas som en nyhet för okt. memorialet (s. 27 f.), finns i det stora hela redan i aug.-memorialet. Öfver hufvud kan konstateras en nära öfvensstämmelse till både affattning och innehåll mellan de båda sist nedskrifna memorialen, och de modifikationer i Liljencrantz' ståndpunkt, som förf. vill spåra (s. 29), visa sig i hufvudsak obestyrkta.[1]

De Liljencrantzska memorialens uppgift att bringa ordning och reda i Gustaf III:s omgestaltande planer i afseende på den högsta förvaltningen för att om möjligt åstadkomma en definitiv nyordning på detta område har länge stått klar. Liljencrantz saknade ej heller i sina reformsträfvanden utgångspunkter i tidigare mer eller mindre provisoriska nyanordningar. Förf:s benägenhet att isolera ett reformförslag från dess historiska antecedentia har haft till följd, att den betydelsefulla frågan om memorialens närmaste förutsättningar icke alls eller i hvarje fall endast ytligt kommit att belysas. Man finner en anmärkning (s. 33) om det påfallande i Liljencrantz' intresse för krigs- och finansväsendet, och det påpekas att jämt ett sekel tidigare Karl XI gjorde dessa grenar till föremål för nyorganisation. Det hade dock legat nära till hands att påvisa förbindelseleden mellan de Liljencrantzska projekten och Gustaf III:s nygestaltningar inom nämnda grenar. Ser man till, skall man i själfva verket finna, att de båda departementschefer Liljencrantz i nov.-memorialet främst föreslår — en statsminister för finans- och en för krigsärendena — kunna återföras till de chefsposter inom dessa förvaltningsområden, som redan i verkligheten varit inrättade. Statssekreteraren för handels- och finansexpeditionen, som var Liljencrantz själf, hade ju faktiskt intagit ställningen af en finansminister, och riksrådet Karl Sparre hade länge fungerat som en verklig krigsminister. Uppslaget till de båda alternativ, hvarmed Liljencrantz

[1] För vidare jämförelse hänvisas till okt.-memorialet, som numera är tryckt in extenso ofvan s. 245 ff.

till en början opererar — statssekreterarnas eller riksrådens förvandling till statsministrar — torde därmed också få anses gifvet.

Som en brist i framställningen må äfven påpekas dess afsaknad af all närmare utredning af frågan om främmande förebilders inverkan på svensk förvaltningsutveckling. Liljencrantz har dock själf med styrka framhållit utländska mönster till stöd för sina ministerprojekt, och senare ådagalägger Gustaf III ett visst intresse för det preussiska »generaloberdirektorium». Direkt anledning saknas alltså icke att ägna uppmärksamhet åt berörda fråga. Den upplysta despotismens naturliga intresse för förvaltningsorganisatoriska spörsmål har satt djupa spår i Gustaf III:s Sverige, där konungens sträfvan att skapa sig smidiga och effektiva organ inom den högsta förvaltningen utlöste det ena förslaget och reformexperimentet efter det andra. Att impulser utifrån därvid kunnat spela en roll får icke utan vidare anses uteslutet. Både Frankrike och Preussen voro länder, som för Gustaf III och hans medhjälpare närmast tett sig som föregångsländer i här ifrågavarande afseende, och till båda lågo förbindelsevägarna nära. Möjligen har Liljencrantz i främsta rummet haft de franska statssekreterarna-statsministrarna för ögonen. Den preussiska centralregeringen är — liksom den svenska — under slutet af 1700- och början af 1800-talet stadd i en långsamt fortgående upplösningsprocess, och de förvaltningsorganisatoriska problemen förete i båda länderna i ett och annat afseende ett visst släkttycke med hvarandra. Det har sålunda sitt intresse att iakttaga, hurusom den reform, hvarigenom Stein i sin »Denkschrift» 1806 vill ersätta den godtyckligt ordnade kungliga kabinettsregeringen med ett statsråd af fem fackministrar under konungens ordförandeskap[1], till tendensen i mycket erinrar om Liljencrantz' svenska reformprojekt tjugu år tidigare.

Vid utläggningen af de Liljencrantzska memorialens innebörd är det särskilt två punkter, som af förf. starkt betonas och som i den följande framställningen ofta återkomma. Den ena rör sig därom att Liljencrantz, som på ett ställe i okt.-memorialet i samband med skisseringen af den nya ministerorganisationen uttalar: »till stora värfs utförande fordras oinskränkt förtroende men med publique ansvarighet», till slut skulle omfattat krafvet på en verkligt konstitutionell ansvarighet för rådgifvarna i form af protokollsgranskning af riksdagen, ett föregripande alltså redan nu i rak strid med 1772 års RF. af ett ansvarighetsinstitut, som först 1809 blef en verklighet. Den bevisföring som presteras för denna mening (s. 30 f., noten) är mycket litet öfvertygande. Något annat har Liljencrantz med all sannolikhet ej velat säga med de citerade orden än att det vore af vikt, som han på ett annat ställe yttrar, att konungen hade »kände och erkände rådgifvare», hvilka vore utsatta för den allmänna opinionens kritik. Mera än en offentlig kontroll af denna art har han ej åsyftat, och han står för öfrigt därvid i full öfverensstämmelse

[1] Se Bornhak, Preussische Staats- und Rechtsgeschichte, s. 304 f.

med de fysiokratismens politiska läror, som förf. förmodar, och säkerligen med en viss rätt, att han omfattat.

Den andra af de ofvannämnda punkterna som särskildt framhäfves — den göres rent af till kärnpunkten i memorialen — går ut därpå, att själfva driffjädern i Liljencrantz' organisationsplaner skulle varit de kollegiala rätts- och förvaltningsärendenas åtskiljande. Från. detta hufvudyrkande, synes förf. mena, skulle han ledts fram till sina departementala projekt, hvarigenom väl domarärendena kommit att bibehållas under kollegierna men förvaltningsärendena kommit att helt flyttas från dessa under departementschefernas omedelbara handläggning och uppsikt. Ett fullständigt raserande af den gamla kollegieorganisationen skulle, åtminstone i det första memorialet, varit Liljencrantz' ståndpunkt. Det finnes starka skäl att betvifla riktigheten af denna uppfattning. Till stöd för densamma kan endast åberopas en passus i nov.-memorialet, där Liljencrantz kritiserar kollegiernas lämplighet som högsta förvaltningsorgan, hvarvid han framhåller deras större användbarhet, »då det ankommer på pröfning af äganderätten och andra medborgerliga både skyldigheter och rättigheter». Att häri i likhet med förf. (se t. ex. s. 35) inlägga något *yrkande* på doms- och styrelseärendenas åtskiljande eller de gamla kollegiernas upphäfvande är fullständigt oberättigadt. Hvad Liljencrantz velat betona är intet annat än att kollegierna icke voro skickade att *ensamma* svara för de högsta förvaltningsuppgifterna, hvilket naturligtvis icke utesluter att han tänkt sig dem bibehållna som ett led i förvaltningsorganisationen, underordnade departementscheferna. Att detta varit meningen framgår uttryckligen af de senare memorialen; på ett ställe framkastas ju t. o. m. att statsministrarne tillika skulle vara presidenter i kollegierna. Frågan om den administrativa domsrätten synes öfverhufvud ej till den grad dominerat denna tids förvaltningspolitik, som förf. vill göra gällande, äfven om det kan sägas, att den redan nu spelat en viss roll och till och med hos en och annan, t. ex. Toll, framkallat rätt starkt betonade yttranden.

Den vidlyftiga historiska utredning förf. gifvit af denna fråga (ss. 35—74) förefaller stå i ett ganska löst sammanhang med framställningen i öfrigt i detta arbete — därmed icke förnekadt att den i och för sig kan vara motiverad med hänsyn till en senare tids förvaltningsdebatter. Han har emellertid därmed lämnat en i flere afseenden värdefull komplettering af Hammarskjölds bekanta utredning. Värdet skulle varit större, om skildringen icke alldeles undvikit att taga hänsyn till administrativ praxis. Som det nu är, med blott en sammanställning af normer och förordningar, känner man sig hela tiden vandra på osäker mark. En »konfrontering» af instruktion och verklighet åtminstone på en och annan enstaka punkt borde utan allt för stor svårighet låtit sig göra.[1]

[1] Hvart förf:s metod i förening med en stundom väl långt drifven auktoritetstro kan leda belyses genom ett exempel. Så anföres och godtages

Ur flere synpunkter mest gifvande är det andra kapitlet i afhandlingen, där de gustavianska förvaltningsreformerna och därmed i samband stående projekt från 1789 fram till 1809 års riksdag behandlas. Materialdispositionen har i viss mån kommit att följa ett slags personhistorisk linje, i det förf. låter upphofsmännen till de skiftande förvaltningsorganisatoriska förslagen framträda den ene efter den andre i tur och ordning. Bristen på en enande ledtråd i framställningen gör sig som en följd häraf stundom rätt märkbar. Som sådan skulle dock kunna betecknas den ställning som de olika förslagen allt efter deras mer eller mindre reformatoriska läggning intaga till kollegieväsendets bibehållande. Ibland har denna fråga kanske allt för mycket fått dominera, såsom i redogörelsen för Gustafs III:s förvaltningsåtgärder i samband med statskuppsriksdagen 1789. Det egentliga beviset för konungens förmenta afsikt att upphäfva kollegierna — ett uttalande af Adlerbeth i hans memoarer — kan ej sägas vara starkt, och den omständigheten, att kollegierna ej med ett ord äro nämnda i Gustafs III:s bekanta »plan till riksdagen» talar minst lika mycket för att deras bibehållande förutsattes, som för motsatsen. Den vidlyftiga konstruktionen till stöd för en förmodan om biskop Wallquists ihärdiga, till slut framgångsrika strid till förmån för status quo i fråga om kollegieväsendet synes föga välgrundad inför det faktum, att denna sak, som dock enligt förf. varit ett hufvudspörsmål, ej alls finnes berörd i Wallquists berättelse om 1789 års riksdag.

Utom Wallquists åsikter tecknas också den förvaltningspolitiska ståndpunkt, som intogs af öfriga konung Gustaf III:s högt betrodda män, såsom Nordin, Munck och Toll. Af den förstnämnde sammanföras en del spridda, i och för sig intressanta ehuru föga klargörande uttalanden, af Munck återgifves ett program ifråga om

s. 37 f. på tal om kammarkollegii domsrätt en uppgift af Geijer, att »rättegångar i kammarsaker, som i början (af Gustaf II Adolfs regering) afgjordes i hofrätten, drogos 1624 under kammarråden». Då emellertid kammarkoll. instr. 1618 uttryckligen, som förf. äfven anmärkt, förlägger revisionsmål till kollegiet, drar förf. af Geijers uttalande den slutsatsen att en konkurrens pågått åren 1614—24 mellan hofrätten och kammarkoll. 1624 ändrades »praxis» till kollegii förmån. Man kunde väntat, att förf. undersökt grunden för Geijers obestyrkta påstående, innan det utan vidare accepterades. Denna kan svårligen vara någon annan än Gustaf Adolfs f. o. om uppbörden och redovisning af räntor etc. af den 27 juni 1624, där det bl. a. heter (§ 22): »Finnes ock någon att taga Cronones räntor och dem bruka till sin eigin nytto, han skall af Cammersfiscalen citeras inför cammerrådet» etc. (Styffe, Saml. af instruktioner för landtregeringen, s. 183). Som synes innebär denna bestämmelse intet principiellt nytt utöfver hvad som redan var stadgadt i 1618 års instr., och hade Geijer observerat innehållet i denna, hade han tydligen ändrat sitt påstående till att rättegångar i kammarsakerna redan 1618 drogos under kollegiet. Det kan f. ö. ifrågasättas, om de ens dessförinnan varit under hofrätten. I hvarje fall kan förf:s antagande om den 1614—24 existerande praxis. och det resonemang, som därpå bygges (s. 38 ff.), ej upprätthållas. — Omnämnandet af »cammerfiscalen» i f. o. den 27 juni 1624 förtjänar observeras, då det bidrar att lösa den fråga, som af förf. diskuteras s. 39, n 3.

kammarrevisionens indragning, som denne i egenskap af detta verks president framlade vintern 1790—91.[1] Största intresset tilldrar sig dock Toll, hvilken framstår som den öfver hufvud vid denna tid radikalaste exponenten för motståndet mot kollegierna. Härom får man emellertid knappast den riktiga föreställningen i förf:s afhandling. Här refereras till att börja med ett utlåtande om försvarsverket från år 1775,[2] där Tolls åsikter redan skymta fram, men då hans ställning sedermera tages upp till särskild behandling, rör sig skildringen egentligen om ett förslag till reformering af krigskollegiet af hertig Karl, rörande hvilket Toll ingaf några, visserligen rätt upplysande, anmärkningar. Af både större principiell betydelse och vidsträcktare intresse är en underdånig P. M., som Toll i samband med begäran om afsked från sin beställning i krigskollegiet riktade till konungen, troligen år 1777.[3] Han ger här en ingående kritik af kollegiets ledning och arbetsmetoder, en kritik, som i sin obesvärade karakteristiska målning af den dåtida byråkratiens bristfälligheter och sin personligt satiriska detaljskildring växer ut till en bred, klassisk persiflage öfver det gamla svenska kollegieväsendet. Att detta egentligen spelt ut sin roll, är för Toll en klar sak, och han antyder nya förvaltningsprinciper, hvilka kunna sammanfattas i hans yrkande »på mera personellt än kollegialiskt ansvar». Den mening om de kollegiala formernas odueglighet Toll förvärfvat genom sin bekantskap med krigskollegiets metoder synes under årens lopp alltmera vinna i styrka att döma af senare uttalanden, där han med eftertryck häfdar sin moderna uppfattning om enrådighetsprincipens öfverlägsenhet i administrationen.[4]

---

[1] Källan utgöres af ett par odaterade och oundertecknade, hittills okända memorial, återfunna bland Tolls papper i Lunds universitetsbibliotek. Riktigheten af förf:s förmodan att dessa memorial härröra från M. bestyrkes af ett bref från denne till Gustaf III 14 maj 1791 (Gust. papp. i Uppsala univ. bibl.), hvilket tillika visar, att konungen i denna fråga varit den initiativtagande. M. söker framhålla, att konungen ej hade anledning att vara missnöjd med honom, hvarpå tilläggas: »Om icke för allt det grälet, som uppstått vid projectet jag ingifvit om redouceringen af mitt odugeliga kollegium, men som skedt på E. K. M:s nådiga befallning».

[2] Till rättelse af förf:s källhänvisning, s. 17, n. 1, må meddelas, att originalet till berörda utlåtande återfinnes i Lunds univ. bibl., Tolls saml. D. 8. c. Det finnes f. ö. omnämndt hos [Lilliecrona], Fältmarskalken grefve J. Chr. Toll, Biogr. teckning, I, s. 208, noten, ehuru här feldateradt till år 1795 i stället för 1775.

[3] Nämnda P. M. delvis cit. hos Lilliecrona, a. a., I, s. 19 f. Originalkonceptet i Lunds univ. bibl., Tolls saml.

[4] I ett bref till Karl Lagerbring 9 juni 1803 (Uppsala univ. bibl., F. 826 b) utvecklar T. med anledning af ifrågasatt omorganisation af magasinsinrättningsdirektionen den af honom proklamerade satsen: «En enda hufvudman för styrelsen är det rätta», i följande ordalag: »En enda person har responsabilité i effecten, collegiala sammansättningar ha den endast imaginairt. I domstolar kunna vara så många juri(!) som behagas, men i administrationer, som skola verkställa konungens vilja och hålla ihop dett som hörer till rikets styrka och säkerhet, fordras enheter. Hufvudstyrelsen är enhet, och man släpar sig dock likväl ännu med nästan alla värkställighetsgrenar såsom 1720 års regeringsform tillskapade dem.»

Vid sidan af en reformvänlig riktning urskiljer förf. som nämndt en konservativ, kollegievänlig. Som representativa uttryck härför skildras dels det bekanta v. Engeströmska författningsprojektet med dess utpräglade framhäfvande af »det kollegiala kungadömet», dels C. E. Lagerheims memorial och anteckningar angående nödvändigheten att bevara de »ekonomiska kollegiernas» rangplats, dels slutligen ett flertal utkast och betänkanden af olika upphofsmän gående ut på att häfda det gamla kanslikollegiets anspråk och ställning. Särskildt värdefull genom rikedomen på nytt framdraget material är framställningen af striden om kanslikollegii existens fram till dess definitiva upplösning 1801. Af Lars von Engströms hand föreligga från 1790 talets början ett par betänkanden rörande ny kansliordning, utmärkta af en tendens att befästa hofkanslerns maktställning. Från midten af 1790-talet framträda åter tecken till försök att konsolidera kollegiets ställning i en del utkast och betänkande angående förbättrad kansliordning (mars 1797).[1] Nya bidrag, bl. a. med ledning af Axel von Fersens i det Klinckowströmska arkivet på Stafsund förvarade »Journal», lämnas också rörande själfva frågan om kanslikollegii upphäfvande. Hvad beträffar den vidare utvecklingen af kansliet under Gustaf IV Adolf förtjänar omnämnas ett af förf. funnet memorial från 1804 af krigspresidenten Bror Cederström, som är intresseväckande på grund af sina långt gående planer på centralförvaltningens omorganisation.

Rörande revolutionsriksdagen 1809—10 har förf. kunnat hänvisa till en tidigare undersökning,[2] hvilket förklarar den något knapphändiga framställning, som ägnas detta kapitel. För 1811—12 års kommitté angående ämbetsverkens omreglering lämnas en utförlig referatmässigt hållen redogörelse. I slutkapitlet, som behandlar 1812 års kungl. proposition, saknar man en närmare utredning af förutsättningarna för och drifkrafterna vid det märkliga förslagets tillkomst.

I det föregående ha företrädesvis berörts några sidor och spörsmål i föreliggande arbete, som varit af beskaffenhet att inbjuda till kritik. Dess förtjänst är, som redan antydts, den rikedom på nytt material, som tillförts forskningen. Man skulle endast önskat, att grupperingen af detta material varit öfverskådligare till fromma för en klarare problemställning. Som det nu är — de egendomliga inventarieliknande kapitelrubrikerna äro signifikativa — får man ett bestående intryck af att förf. mera behärskats af än behärskat sitt källmaterial. En viss brådska vid affattningen gör sig märkbar och har tydligen haft menlig inverkan på hela ämnesbehandlingen. Något allvarligare försök till sammanfattning och precision spåras egentligen icke. Det synes annars som om det bort vara en tack-

[1] I Uppsala univ. bibl. (L. 241) finnes från denna tid ett »Project til instruction för konungens cabinet för utrikes brefväxlingen» af Schering Rosenhanes hand, hvilket visar, att det af förf. s. 142 omnämnda betänkandet ang. kabinettet gifvit till resultat ett formligt förslag.

[2] Ständsstriden inom centralförvaltningen och statsrådets organisation enligt 1809 års R.F. (denna tidskr. 1911, s. 69 ff.).

sam uppgift, exempelvis då skildringen förts fram till den gustavianska epokens slut, att med stöd af det framlagda materialet i ett sammanhang ge en öfversikt af de olika förvaltningspolitiska riktningar, som under denna epok stått emot hvarandra, hvarigenom också utgångspunkterna för den följande utvecklingen blifvit klarlagda. Men som nämndt, syntesen har ej varit förf:s starka sida. I ett visst naturligt samband med den brist på plan och öfverskådlighet, som ofvan anmärkts, står den öfverlastning med noter, som utmärker arbetet. Dr Forssell slår alla rekord i det afseendet, hvilket icke vill säga litet, när det gäller historiska förstlingsafhandlingar. Härom vore dock mindre att säga, om några principer för notbehandlingen läte sig skönja. Härefter letar man förgäfves. Det är som om författaren då och då helt plötsligt tröttnat att skrifva text. Ett referat, som börjar i texten, fortsätter efter en stund alldeles omotiveradt i en not, och stundom finner man hela kapitelrubriker (ex. kap. 4) uteslutande behandlade i noter.

Måhända förklaras emellertid, åtminstone delvis, den obenägenhet att tillfullo utnyttja källmaterialet, som utmärker afhandlingen, af den planläggning förf. ursprungligen tänkt sig för sitt arbete. Som i förordet omtalas, var afsikten från början »att låta framställningen nå sin tyngdpunkt i en teckning af de betydelsefulla kommitté- och utskottsarbeten, som under 1819—1823 utfördes» för att genom en analys af dessa nå fram till 1828 och 1840 års reformåtgärder. Som så ofta har äfven förf. sett sig nödsakad att t. v. stanna med ett förarbete till den uppgift han egentligen satt sig före, och det är i någon mån naturligt, om han under sådana förhållanden tagit lång sikt och varit sparsam med slutsatser. Man har all anledning att vara förf. tacksam för att han icke tvekat att föra sin undersökning tillbaka till dess yttersta utgångspunkter. Den har därigenom vunnit i historisk fördjupning, och det är endast att hoppas, att det skall förunnas förf. tid och krafter från andra trängande göromål att inom icke allt för lång framtid föra fram sitt arbete till den utstakade slutpunkten.

A. B—z.

Sveriges Riksbank 1668—1918. Bankens tillkomst och verksamhet. [I. Palmstruchska banken och Riksens Ständers Bank under den karolinska tiden. Av Sven Brisman.] (12) + 230 sid. text, 149 sid. bilagor. Stockholm, Kungl. Boktryckeriet, 1918.

Detta arbete utgör första bandet af Riksbankens stort anlagda historia, som är afsedd att omfatta sju afdelningar, hvaraf de två första ingå i det nu föreliggande bandet, utgifvet till bankens 250-årsjubileum i september 1918. Boken är ett mönster af värdig smak i utstyrsel, men vid nuvarande pappers- och trycknings-

kostnader skulle man ha varit än mer tacksam för en publikation, som till måttligt pris kunnat förvärfvas af historiskt och nationalekonomiskt intresserade, hvilket knappast är fallet med den nu utgifna volymen. För att genast afbörda mig alla dylika anmärkningar mot utvärtes ting tillägges också, att den bibliografiskt är ovanligt vanlottad, i det att titelbladet ej ens anger, att det föreliggande är enbart första bandet af verket, och än mindre upptar undertitel.

Behandlingen af Riksbankens historia före Frihetstiden ha bankofullmäktige uppdragit åt professor Brisman, och de kunde ej ha träffat ett bättre val. Redan hans gradualafhandling, »Realisationsfrågan 1808—1834» (I, Göteborg 1908), ägnades åt ett penninghistoriskt problem, och hans omfångsrikaste arbete, »De modärna affärsbankerna» (Skrifter utg. af Handelshögskolan, Stockholm 1915), inledes med en utförlig, på vidsträckta studier grundad framställning af privatbankväsendets uppkomst. Såvidt jag förmår bedöma, är det nya arbetet öfverlägset båda de nu nämnda tidigare och utgör sin författares hittills mognaste prestation. Bandets första afdelning om Palmstruchska banken, förefaller mig som föga mindre än en mönsterframställning, särskildt genom förmågan att fullt smälta samman det faktiska materialet till en helhet med mycket få luckor, utan att lämna något af nämnvärd vikt oförklaradt. Det är dessutom märkliga ting framställningen har att omförmäla, och författarens kännedom om den allmänna bankutvecklingen i världen sätter honom i stånd att ange hvad den svenska insatsen allmänhistoriskt betyder, en uppgift som kanske oftare än någon annan försummas af svenska historiker. Visserligen skall det ej bestridas, att värdesättningen såväl i detta hänseende som i några andra förefaller väl hög, men i stort sedt betviflar jag, att något väsentligt kan invändas mot uppskattningen af förloppet.

Genomgående framträder naturligt nog också gagnet af författarens nationalekonomiska bildning, som vanligt framför allt i förmågan att se själfva problemen. När Palmstruchska banken kommer i allvarliga svårigheter några år efter tillkomsten af kreditivsedlarna, världens första egentliga sedelmynt, är han sålunda icke blott i tillfälle att noggrant diagnosticera läget som ett typiskt fall af öfveremission — »för första gången i världshistorien hade pappersmyntfoten gjort sitt inträde» — utan kan också fastställa, att orsaken måste ha varit för låg räntefot, en fråga, som knappast skulle ställas och åtminstone ej besvaras af en historiker utan nationalekonomisk träning. På samma sätt förklaras stegringen i sedlarnas värde, då de därefter börja indragas, som en enkel konsekvens af den s. k. kvantitetsteorien. De underliga växlingarna mellan öfverflöd och brist på medel under Riksens Ständers Banks tid framstå slutligen som en följd af oförmågan att reglera in- och utlåningsräntorna, ehuru ej samma »restlösa» förklaring nås här som för den tidigare perioden. Arbetet är öfver hufvud taget lagdt som tämligen ren bankhistoria, med särskild vikt på problem som redan förut sysselsatt författaren. Detta gör, att en utförlig granskning

af eller redogörelse för arbetets detaljer knappast vore välkommen på detta ställe, ehuru det behandlade ämnet är af så stort intresse samt framställningen så lättfattlig och behaglig, att boken kan ge hvarje svensk historiker god behållning. I det följande skall jag främst hålla mig till hvad som har allmänt (ej enbart ekonomiskt) historiskt intresse äfvensom till frågan om den svenska utvecklingens originalitet i olika hänseenden.

Till utgångspunkt för framställningen tar förf. en plan af Axel Oxenstierna från december 1619 att upprätta en »bänk» i hvarje stad eller åtminstone i de viktigaste: planen — menar förf. — »måste utan tvifvel betecknas som det för sin tid betydelsefullaste uppslaget på bankväsendets område i hela Europa», på grund af att bankernas medel skulle skaffas genom räntebärande insättningar (sid. 5). Till denna tanke återkommer förf. äfven längre fram, såsom då han (sid. 149) talar om »institutioner med regelbunden in- och utlåning, baserad på räntebärande insättningar», och finner ett stöd härför t. o. m. i ett ofta återkommande uttryck om dylika anstalter, »bank af läning», som han anser peka på samma förutsättning. Det förefaller mig svårt att komma till en så hög värdesättning af Axel Oxenstiernas plan och nästan omöjligt att göra det med prof. Brismans motivering. Till en början är ett utkast af detta slag, som aldrig utformats och aldrig burit frukt, över hufvud en sak som man bör akta sig att ge större räckvidd; andra länders och särskildt Hollands bankhistoria är ej tillräckligt utforskad för att man skall veta, om likartade projekt saknas där. Hur pass osäker Axel Oxenstiernas tankegång var, kan man dessutom se af några alldeles samtidiga diskussionspunkter om hvad som borde införas i hvarje stads privilegier, (närmast i sin för Jönköping afsedda form) tryckta i Oxenstiernska brefväxlingen; där talas nämligen endast om konungens olika försträckningar äfvensom »kyrkiones penningar», men däremot icke om några enskildas insättningar, som rörelsemedel, ehuru visserligen Gustaf II Adolf här tillagt orden »hvad gagn de hafva skole, som där penningar vele insättia»[1]. Ser man närmare på prof. Brismans redogörelse, visar det sig t. o. m. af denna, att en regelbunden insättningsrörelse knappast var hvad man hade i tankarna. I ett af rikskanslerns koncept i frågan utformas planen nämligen därhän, att myndigheterna genom plakat borde *bjuda och befalla* enhvar »att försträcka sina pengar mot skälig ränta och stadens kaution», hvilket betydligt mer liknar ett (tvångs)lån än regelbunden insättningsrörelse. Den misstanke man slutligen af alla skäl måste hysa, att projektets tanke haft sitt upphof i Holland, förefaller mig bestyrkas just af det till stöd för prof. Brismans åsikt åberopade uttrycket »bank af läning» (eller »läningar»). Dels låter detta nämligen alldeles som en öfversättning från holländskan, dels och framför allt användes det längre fram af Palmstruch ordagrant om en holländsk institution, den

[1] A. O.s skrifter och brefväxling, Förra afd., s. I 322.

1614 skapade lånebank — väl att märka *utan* inlåningsrörelse — i Amsterdam, som officiellt hette Huys van Leeninghe och som skulle få stor betydelse för Palmstruchska bankens tillkomst.

I fråga om Palmstruchska banken visar framställningen med stöd af stiftarens egna, mycket intressanta redogörelser, att han fått hela idén, ända in i de minsta detaljer, utifrån, framför allt från Amsterdam men i någon mån också från Hamburg. Så vidt man kan se med rätta finner förf. det märkliga i saken ligga i den intima kännedom, Palmstruch visar i fråga om Amsterdams berömda girobank, nämligen så till vida, att han noga skildrar dess utlåning via Amsterdams stad till ett särskildt låneinstitut, det nyss nämnda Huys van Leeninghe (hvars statuter meddelas i en bilaga). Denna utlåning var föga mindre än ett bankpolitiskt majestätsbrott enligt tidens uppfattning. Ty de insatta medlen voro i ordets bokstafliga mening deponerade, mot afgift till banken, och en utlåning ansågs lika oförsvarlig, som det för en nutida bank vore att låna ut exempelvis en deponerad silfverservis. Att Amsterdams bank likväl i djupaste hemlighet gjort det, har visserligen varit kändt ganska länge, men så vidt man kan se ej att den gjort det så tidigt som Palmstruchs framställning visar — förf. antar, att det skett allt sedan Huys van Leeninghes uppkomst 1614 — eller att ett särskildt läneinstitut helt och hållet byggts på denna olofliga utlåning. Om Palmstruchs framställning besannar sig, och intet skäl finns att betvifla det, har den allmänna och enkannerligen den holländska bankhistorien fått ett viktigt bidrag ur svenska källor och ett som snarast möjligt borde nå utländsk publik. För vår egen utveckling fick detta uppslag sin betydelse genom att skapa tudelningen i växel- och lånebank, en skilsmässa som visserligen helt och hållet stannade på papperet i den Palmstruchska banken, där man tog det som den naturligaste sak i världen att de insatta medlen utlånades, men som i stället genomfördes åtminstone utvärtes i Riksens Ständers Bank och som fick betydligt inflytande på dess verksamhet.

Det viktigaste i den Palmstruchska bankens historia är självfallet kreditivsedlarnas uppkomst, liksom så många andra märkliga ting en nödfallsutväg i ett särskildt brydsamt ögonblick. Uppfinningen, en af de mest fruktbara på godt och ondt som den ekonomiska historien känner, tycks helt och hållit ha varit Palmstruchs egen; såsom hans enda förebild uppges des. k. kopparsedlar, hvilka sedan Gustaf Adolfs tid cirkulerat i bergslagen som enskildas till innehafvaren ställda sedlar. Det nya i dylika, af en bank utställda betalningsmedel ser prof. Brisman i att de ej på något sätt framträda som depositionsbevis, som anvisningar på något verkligt eller fingeradt tillgodohafvande, och framför allt i att de kunde skapas och skapades på bankens eget initiativ, hvilket tydligen är förutsättningen för en sedelutgifning som »outtömlig kreditkälla». De fingo en — säkerligen alldeles självständig — efterföljare i de engelska och skotska bankernas »promissory notes», hvarifrån de moderna banksedlarna härstamma.

Mycket läsvärd ehuru mindre ny än det öfriga i boken är redogörelsen för vårt myntväsen under 1600-talet, hvilket i mycket förklarar vår eljest obegripligt tidiga utveckling på bankväsendets område. De enastående tunga kopparmynten intogo nämligen enligt förf. (sid. 39) »med all säkerhet platsen som världens största mynt», och en summa motsvarande ett tusen kronor vägde 675 kilogram. Därigenom framkallades naturligtvis ett särskildt starkt behof af myntrepresentativ, och detta skäl åberopades äfven af Palmstruch för bankens tillkomst, ehuru det då gällde girorörelse; af samma orsak gingo sedlarna efteråt tidtals med öfverkurs i förhållande till myntet, hvilket tillräckligt visar, hur välkomna de voro. Däremot ligger det en viss öfverdrift i förf:s påstående (sid. 33), att Sverige först af alla länder skulle ha fått pröfva på den dubbla myntfotens svårigheter, ty tillvaron af guldmynt vid sidan af silfvermynten hade alltsedan midten af 1200-talet medfört exakt samma problem som kopparmyntningen vid sidan af silfvercirkulationen skapade hos oss, ehuru det visserligen är sant, att verkningarna ej grepo lika djupt ned i samhället, på grund af guldmyntens starkare lyxkaraktär, äfven i länder som Frankrike och England. Exempelvis följande sammanfattning af de engelska erfarenheterna kan med ändring enbart af första ordet öfverföras på vårt läge under 1600-talet: »Gold coins were always in use, but the tendency was for rated bimetallism to become unrated and then, owing to the inconvenience of this system, or want of system, to be again officially rated — and then to break down again into unrated».[1]

Orsakerna till Palmstruchska bankens undergång enligt förf:s framställning ha i någon mån redan antydts i det föregående, nämligen oförmåga att behärska det vidunder, pappersmyntet, som man halft omedvetet skapat. Framställningen ger dock närmast intrycket, att en fortsättning på den inslagna vägen utan större svårighet eller olägenhet hade kunnat gå för sig just då, och särskildt är förf. ifrig att framhålla Palmstruchs oskuld i fråga om flertalet af de mycket grava beskyllningar som lades till grund för hans fällande.

Rikseus Ständers Bank erbjuder i alla hänseenden mindre intresse än sin föregångare, och det är sålunda ett egendomligt faktum, att Riksbankens historia är märkligast innan denna bank kommit till. I verkligheten är sammanhanget med Palmstruchska banken nästan obrutet, och så till vida hade det varit mest berättigadt att fira 250-årsminnet redan år 1906. Författaren anmärker, att ändringen 1668 ej egentligen bestod i tillkomsten af en statsbank, ty det hade banken redan förut de facto varit, utan i att denna statsbank blef ständernas, den egendomlighet som ännu i dag gör Sveriges riksbank till ett unicum. Saken är ej svår att förklara med kännedom om tendensen hos ständerna under Karl XI:s förmyndare, då mycket som skulle slå ut i blom under Frihetstiden redan fanns i knopp. Det

[1] Nicholson, Principles of Political Economy, bok IV, kap. II, del III, s. 39.

närmaste motivet, som går igen ännu under 1800-talet, var den då för tiden ganska berättigade farhågan, att en bank i regeringens hand skulle föranleda K. M:t att nyttja de insatta medlen för egna syften. Planens upphofsman förefaller ha varit dåvarande bankokommissarien, sedermera landshöfding Eldstierna, men den upptogs af Gustaf Bonde, som varit Palmstruchska bankens »öfverinspektor», i hans stora plan för bankens reorganisation.

Nyheterna i fråga om Riksens Ständers Banks verksamhet äro jämförelsevis få. Alla försök att återinföra sedelutgifningen motstod bankledningen ståndaktigt; endast några svaga ersättningar för de gamla kreditivsedlarna förekommo, hufvudsakligen i strid med bankens vilja. Af vikt var däremot inlåningen mot ränta, i den afdelning som bar namnet lånebanken. Då samtidigt inlåning utan ränta ägde rum i »växelbanken», den andra afdelningen, intog banken den för sin tid enastående ställningen att ha två olika inlåningsräkningar. I motsats mot hvad fallet var under Palmstruchska bankens tid, lämnades nu stor kredit åt staten, särskildt under krigen, och åtskilliga drag belysa statens finansiella nödläge, som ej blott hos oss utan i de flesta länder under denna tid närmast påminner om en skuldsatt students i våra dagar. »Vid 1673 års ingång», heter det exempelvis (sid. 168 f.), »saknade konungen medel att gifva hofvets tjänare de sedvanliga nyårspengarna och fick därför hos banken anhålla om ett lån på 523 d. s. m.; då han kort därpå skulle företaga en resa, funnos ej heller pengar härtill, utan 1,200 d. s. m. måste lånas.» Det är ej svårt att förstå, att insättarnas medel ej ansågos vara i godt förvar hos en regering med dylik finansiell ställning. För öfrigt betecknas bankens verksamhet af den för våra begrepp orimliga metoden att än öppna och än stänga in- och utlåningen, allt eftersom man hade eller blott trodde sig ha öfverflöd eller brist på medel, såsom redan antydts en följd af oförmågan eller ovilligheten att variera räntesatserna efter växlingarna i tillgång och efterfrågan på kredit. Slutligen upphörde så godt som all rörelse efter en af nyheten om Pultava framkallad rusning på banken.

Därigenom, att fast egendom blef den enda lånesäkerhet som med gällande bestämmelser kunde godtagas i större utsträckning, blef banken endast i ringa grad förlagsgifvare åt affärslifvet, och dess viktigaste låntagare förblefvo under hela tiden, lika mycket efter som före reduktionen, adeln och framför allt högadeln. Redan i Palmstruchska banken hade Magnus Gabriel de la Gardie stått som störste låntagare, och hans sterbhus blef det ånyo under Riksens Ständers Banks tid, med ett belopp långt utöfver någon annan enskild persons. I fråga om räntebärande insättningar inträder däremot en karakteristisk omkastning genom reduktionen, i det att högadeln dominerar dessförinnan men sedan nästan alldeles försvinner till förmån för ofrälse. Äfven den allmänna osäkerhet särskildt i jordbesittningen, som reduktionen vållade, belyses intressant genom bankens historia.

Det saknas öfver hufvud taget i boken ej värdefulla och roliga

bidrag till samhällsförhållandenas och sedernas historia. Särskildt Palmstruchska bankstyrelsens relation till rådet efter svårigheternas början, meddelad i en bilaga, är här upplysande; man får bl. a. små glimtar af »privatdiskontörernas» verksamhet, som endast väcka längtan efter mer. Af tidens bankseder får man en drastisk bild genom Palmstruchs klagomål öfver kundernas »snork, pork, skällande och svärjande», som gjorde »som oftast mer än 3-dubbel militarisch vakt» nödvändig.

Misstag i detalj har jag ej kunnat upptäcka mer än helt få. Den flitiga användningen af ordet riksdagen om ständerna (t. o. m. i en rubrik sid. 102) kan ej anses historiskt korrekt. Sid. 69 och 70 står agio i stället för disagio. Editionsprinciperna för de aftryckta handlingarna förefalla ej lyckliga. I de från domstolsakterna i Palmstruchs mål hämtade, särskildt intressanta urkunderna förekommer en mängd tämligen omotiverade kursiveringar, om hvilka man möjligen skulle kunna gissa, att de härstamma från föredraganden af målet i hofrätten, men som i alla händelser borde ha varit borta. Vidare anges ej, om Palmstruchs förslag af 1652 är original, koncept eller afskrift; efter formuleringen att döma förefaller det nästan som om början däraf fattades, o. s. v.

Såväl Riksbanken som vår ekonomiskt historiska forskning äro att lyckönska till det arbete, som nu föreligger. Men det måste sägas vara en oafvislig plikt, att en utveckling, där Sverige intar en till den grad ledande ställning som här är fallet, blir känd också för utlandet, dock kanske hellre genom uppsatser som framlägga det från allmän bankhistorisk synpunkt märkliga än genom fullständig öfversättning af en redogörelse som i sin helhet främst vänder sig till svensk publik. Att ingen är så nära därtill som framställningens upphofsman, ligger i öppen dag.

Eli F. Heckscher.

hags 81-82 a'jar p... 64

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Utgifvet af A. Kock. **Ny följd. Bd 31: H. 1.** K. F. Johansson, Germ. Alcis (germ. Dioskurer). — E. A. Kock, Bidrag till eddatolkningen. — Hj. Lindroth, Äro Scadinavia och Skåne samma ord? Ett svar. — F. Jónsson, Hamalt. En kort replik. — L. Larsson, Skulle Gunnar Gröpe vara ett påfund av Messenius? Ett jenmäle. — A. Kock, Fornnordiska böjningsformer 1—3. — E. Olson, Anmälan av »Thule. Altnordische Dichtung und Prosa. Herausgegeben von F. Niedner». — C. W. von Sydow, Anmälan av »Jan de Vries, Studien over færösche balladen». — A. Kock, Vidare om tomtebo-lycka. — 2. W. v. Unwert, Eine schwedische Heldensage als deutsches Volksepos. — M. Olsen, Bemerkninger til Egils större digte. — R. Th. Christiansen, Finsk mytologi. — S. A. Krijn, Gislasaga Súrssonar. — J. Neuhaus, Om Skjold. — Kr. Kålund, Sönder Kirkeby-stenens Ku. — G. L:son Högsby, Äldre Västgötalagen A. B. 5. — H. Gering, Sensen als altnordische waffen. — E. Brate, Anmälan av »O. v. Friesen, Lister- och Listerby-stenarne i Blekinge.» — E. Hellquist, Anmälan av »Runii svenska rim. Rimförteckning och språkhistoriska studier av A. Åkerblom». — L. M. Hollander, Gjenmæle.

Det nya Sverige. Utgifven af A. Molin. **1918, 11.** A. Stille, Karl XII och svensk utrikespolitik. — **12.** R. Kjellén, Den 30 november.

Fataburen. **1918, 1—2.** N. Lithberg, Mortlar och pepparkrossare hos svensk allmoge. Med 22 fig. — S. Erixon, Bebyggelseundersökningar. Öfversikt. Periodiska bebyggelsetyper. Fäbodsväsen. Med 23 fig.

Fornvännen. Under redaktion af E. Ekhoff. **1918, 2.** B. Nerman, Kungshögarna på Adelsö och Sveriges äldsta konungalängder. Med 2 fig. — Fr. de Brun, Österåkerskåpet i Stockholms Storkyrka. — O. Frödin, Från det medeltida Alvastra. Med 12 fig.

Forum. **1918, N:o 42.** Leif Kihlberg, Ålands hemortsrätt. 1—2.

Karolinska förbundets årsbok 1918. Rutg. v. Ascheberg, Dagbok [1678]. En nyanträffad redaktion meddelad af G. Carlquist. — G. Wittrock, Nils Bielkes underhandling i Brandenburg 1696. — E. Holmberg, Sjöexpeditionen mot Arkangel 1701. — P. Sörensson, Svenska fångar i Ryssland 1700—1709. — S. E. Bring, Karl XII:s likfärd och begrafning. [Med 7 bilagor.] — Sig. Schartau, Kopparbergs län under det stora nordiska kriget. [Med 3 bilagor.] — K. K:son Leijonhufvud, Södermanländska soldatnamn under konung Karl XII:s tid.

Konsthistoriska sällskapets publikation 1918. Redigerad av Andr. Lindblom. A. Goldschmidt, Die Kreuzigung von Vadstena. Med

38.

Bibliografi 1917.[1]

(Upprättad af Kristian Setterwall.)

5942. **Historisk Tidskrift**, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *T. Höjer*. Årg. 37. 1917. 324 + 91 + VI s. + bilagor. Pr. för medlemmar 7 kr. 50 öre.
Westman, K. B., Kultreformproblemet i den svenska reformationen.
Valentin, H., Ett typiskt fall af adelsprivilegiernas raserande under frihetstiden.
Tunberg, S., Till den svenska ständerstatens äldsta historia. 1—2.
Heckscher, E. F., Ett bidrag till Alingsås manufakturverks historia.
Grade, A., Kronprins Oskar som vicekonung i Norge 1824.
Ahnlund, N., Gustaf II Adolf och tyska kriget 1620—25. Den preussiska diversionsplanen och den nordtyska fronten.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

5943. Historisk Tidsskrift, utgit af den norske historiske Forening. Femte Række. Bd 3: H. 8, 4: H. 1. S. 577—640 + XIII—XXII + (3) s. + 96 s. Kristiania.

5944. Historisk Tidsskrift, Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *Kr. Erslev*. Bd 6: H. 5—8. (3) s. + s. 285—577 + 128 L. Khvn.

5945. **Bergh, S.**, Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia under första århundradet af dess tillvaro. 177 + (1) s. + 1 portr. Med flera porträtter i texten. Sthlm. Pr. 7 kr. 50 öre.
Historiska handlingar. D. 25. Bihang.

5946. **Dalgren, L.**, Några ord om historisk objektivitet och historiska »omvärderingar».
Tiden 1917, s. 38—48.

5947. **Arne, T. J.**, Det stora Svitjod. Essayer om gångna tiders svensk—ryska kulturförbindelser. Med 28 figurer. XII + (2) + 222 s. Sthlm, Geber. Pr. 6 kr. 50 öre.

5948. **Grimberg, C.**, Svenska folkets underbara öden. D. 4. Karl XI:s och Karl XII:s tid t. o. m. år 1709. Med många illustrationer i texten. S. 385—719. Sthlm, Norstedt. Pr. för hela delen inb. 4 kr. 75 öre. En uppl. på bättre papper. Bd 1. Forntiden och medeltiden 484 s. 2. Äldre Vasatiden 592 s. Med många illustr. Sthlm, Norstedt 1916, 17. Pr. Bd 1: 5 kr., 2: 6 kr.

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1914, 1915 och 1916 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

5949. **Weibull, C.,** Den älsta gränsläggningen mellan Sverige och Danmark. Gränsområde och gränslinje.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1917. Bd 7, s. 1—18.

5950. **Kock, A.,** Är Skåne de gamles Scadinavia?
Arkiv för nordisk filologi 1917. Ny följd. Bd 30, s. 71—88.

5950½. **Fredborg, E. Å.,** Det första årtalet i Sveriges historia. Läroverksprogr. 29 s. 4:o. Malmö.

5951. **Montelius, O.,** Germanernas hem.
Nordisk Tidskr. 1917, s. 401—416. Med 1 karta.

5952. **Schück, H.,** Hur gammalt är Sveriges rike? 18 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 35 öre.

5953. **Schütte, G.,** Nordens ældste Indbyggernavne. 1—6.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1917. Femte Række. Bd 4, s. 1—41.

5954. **Nerman, B.,** Ynglingasagan i arkeologisk belysning.
Fornvännen 1917, s. 226—261.

5955. **Holmberg, U.,** Valhall och världsträdet.
Finsk Tidskr. 1917. T. 83, s. 337—349.

5956. **Nerman, B.,** Ottar Vendelkråka och Ottarshögen i Vendel.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1917. Bd 7, s. 309—334. Med 2 planscher.

5957. **Ekholm, G.,** Sveriges äldsta förbindelser med Östeuropa enligt forskningens senaste resultat.
Ord och Bild 1917, s. 129—136. Med 9 illustr. o. 1 karta.

5958. **Åkerblom, A.,** Olof den heliges äfventyr i Mälaren.
Hist. Tidskr. 1917, s. 85—87.

5959. **H[ansso]n, S.,** Sveriges nationalhelgon. Vad man verkligen vet om Erik den helige.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 222 B (22/9).

5960. **Weibull, L.,** Erik den helige.
Aarböger for nordisk Oldkyndighet og Historie 1917. 3 Række. Bd. 7, s. 99—130.

5961. **Tunberg, S.,** Till den svenska ständerstatens äldsta historia. 1. Det andliga frälsets införande i Sverige. 2. Några anmärkningar till svenska riksrådets äldsta historia.
Hist. Tidskr. 1917, s. 65—87, 151—168.

5962. **W[enner]sten, [O. V.],** Valdemarståget sägner. 16 s. Visby 1915. Tr. i 50 exemplar.

5963. **Baildon, W. P.,** The trousseaux of princess Philippa, wife of Eric, King of Denmark, Norway, and Sweden.
Archeologia or miscellaneous tracts relating to antiquity published by the Society of antiquaries of London 1916. Vol. 67, s. 163—188.

5964. **Söderqvist, O.,** Engelbrekt och dalkarlarna. Samtida tradition i belysning af modern kritik. Rimkrönikans uppgifter underskattade af forskningen?
Svenska Dagbladet 1917, N:r 208 (5/8).

5965. **Lagergren, H.,** Hvar låg Engelbrekts hemort? Ett försvar för Kopparberget. Identisk med Engelke Skinnare?
Svenska Dagbladet 1917, N:r 306 B (11/11).

5966. **Trotzig, K.,** Bodde Engelbrekt vid Kopparberget?
Landtbrukstidskrift för Dalarne jämte meddelanden från Dalarnes hembygdsförbund 1916, s. 169—178. Med 1 planritning.

5967. Stockholms stads tänkeböcker 1474—1483 samt burspråk. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af samfundet Sankt Erik genom *E. Hildebrand.* XIV + (1) + 573 s. Sthlm. Pr. 18 kr.
Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2. Tänkeböcker. 1.

5968. **Gustav Vasa,** Brev. Ett urval av *N. Edén.* X + 192 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 75 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1917, N:o 128 B (13/5) af *N. Herlitz.*

5969. **Annerstedt, Cl.,** Kung Göstas minne. Tal hållet vid Lindholmen den 14 maj 1896. 10 s. + 1 portr. Sthlm, Nord. Museet. Pr. 50 öre.

5970. **Linderholm, E.,** Gustaf Vasa och reformationen i Sverige. 62 s. Sthlm. Pr. 75 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. Ny serie, n:o 1.

5971. **Techen, Fr.,** Zu der Gefangennahme König Christians II. Mitteilungen aus dem Wismarschen Ratsarchive.
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1917, s. 237—252.

5972. **Ahnlund, N.,** Gustaf Vasas skänk till Luther. [1536.]
Svenska Dagbladet 1917, N:o 285 B (21/10).

5973. **Romdahl, A. L.,** Gustaf Vasas griftefärd och hans grafvård. I anledning af Lucas Uphalls berättelse. (Se N:o 5512.)
Personhistorisk Tidskr. 1917. Årg. 19, s. 1—8 + 1 pl.

5974. **Almquist, H.,** Ryssland och Sverige på Erik XIV:s och Johan III:s tid.
Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 7—10.

5975. **Ahnlund, N.,** En furstlig brudfärd år 1592.
Ord och Bild 1917, s. 177—188. Med 4 illustr.

5976. **Berga, A.,** Les sermont politiques (sermons de diète 1597) du *P. Skarga* prédicateur du roi Pologne Sigismond III. Traduits pour la première fois integralement du polonais en français et accompagnés d'une introduction et de notes critiques. Inaug. Diss. (2) + 188 + (1) s. Paris 1916.

5977. **Tunberg, S.,** Sigismund och Sverige 1597—1598. Före andra svenska resan. Samuel Laskis beskickningar. VII + 155 + (1) s. Med 8 bilagor. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 3 kr. 50 öre.
Arbeten utgifna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala. 18.

5978. **Carlsson, A. B.,** Riksrådsutnämningarna i januari 1617.
Hist. Tidskr. 1917, s. 37—48.

5979. **Krypjakevyč, I.,** Kozaččina v polityčnich kombinacijach 1620—1630 rokach. [En studie öfver de ukrainska kosackerna i de politiska kombinationerna 1620—1630.]
Zapiski naukovogo tovaristva imeni Ševčenka 1914. T. 117—118, s. 65—114.

5980. Danmark—Norges Traktater 1523—1750. Med dertil hörende Aktstykker. Paa Carlsbergfondets Bekostning udgivne af *L. Laursen.* Bd. 4. 1626—1649. (2) + 695 s. Khvn, Gad. Pr. 15 kr.

5981. **Ahnlund, N.,** Gustaf II Adolf och tyska kriget 1620—25. Den preussiska diversionsplanen och den nordtyska fronten.
Hist. Tidskr. 1917, s. 245—292.

5982. **Boëthius, B.,** Gustaf II Adolfs protestantiska politik.
Svensk Tidskr. 1917, s. 415—430.

5983. **Reimann, Arn.,** Deutsche Geschichte im Reformationszeitalter 1500—1648. Festgabe der Stadt Berlin zur vierten Säkularfeier der Reformation. XVI + 343 s. Berlin, G. Reimer.
Der Dreissigjährige Krieg: s. 267—331.

5984. **Stavenow, L.,** Världspolitik och svensk nationalpolitik på Gustaf II Adolfs tid.
Ord och Bild 1917, s. 1—7. Med 1 portr.

5985. **Boëthius, B.,** Filip Sadlers beskickning 1629—30. (Med 4 bil.)
Hist. Tidskr. 1917, s. 204—227.

5986. **Boëthius, B.,** Filip Reinhardt von Solms och Gustaf Adolf före Leipzigkonventet. Till Leipzigkonventets förhistoria. (Med 6 bil.)
Hist. Tidskr. 1917, s. 114—126.

5987. **Koser, R.,** Gustav Adolfs letzter Besuch in Berlin.
Schriften des Vereins f. d. Geschichte Berlins. H. 50. Festschrift zum 50 jährigen Jubiläum des Vereins für die Geschichte Berlins, s. 1—10.

5988. **Rettig, H.,** Die Stellung der Regierung und des Reichstages Schwedens zur polnischen Frage, April 1634 bis November 1635. Inaug. Diss. [Leipzig.] 111 s. Halle 1916.
Rec. i Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 218—219 af *H. Almquist.*

5989. **Pfaff,** Zum Tode Bernhards von Weimar.
Alemannia 1914. [Th.] 42, s. 189—191.

5990. **Jordan, J. W.,** A History of Delaware county Pennsylvania and its people. Under the editoral supervision of *J. W. Jordan.* Illustrated. Vol. 1—3. 4:o. New York 1914.
Vol. 1 innehåller ganska mycket om »Nya Sverige» s. 11—70.

5991. **Jecht, R.,** Kriegs- und Feuersnot und ihre Folgen für Görlitzer Bauten.
Neues Lausitzisches Magazin 1917. Bd 93, s. 144—158 + 5 kartor + 1 pl.

5992. **Haupt, E.,** Die Reichsstadt Mühlhausen in den Jahren 1641—1650. Inaug. Diss. 80 + (2) s. Halle 1914.

5993. Drottning Kristina och Ninon de Lenclos. Af *M. A. S—m.*
Hela världen 1917, s. 441—448. Med 4 portr.

5994. **Tornius, V.,** Salonger. Kulturskildringar från fem århundraden. Bemyndigad öfversättning af *E. Lundquist.* (2) + 316 s. + 23 illustr. Sthlm, Geber. Pr. 7 kr. 50 öre.
S. 137—154. Den nordiska Pallas i Rom. [Drottning Kristina.]

5995. **Gödel, V.,** och **Uddgren, H. E.,** Karl X Gustaf. Stockholmsstatyn. 40 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Fritze. Pr. 1 kr.

5996. Malmö stads urkundsbok utgifven af *L. Weibull.* Bd 1: Malmö stads privilegiebref. [H. 2.] Svensk tid. [1658—1807.] S. 150—328 + (1) s. 4:o. Malmö, På bekostnad af Malmö stad. Pr. för hela delen 10 kr.
Monumenta Scaniæ Historica.
Diplomatarium civitatis Malmogiensis.

5997. Protokolle und Relationen des Brandenburgischen geheimen Rates aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm. Herausgeb. v. *O. Meinardus.* Bd 6. Von Dezember 1659 bis Ende April 1663. XXX + 1013 + (1) s. Leipzig, S. Hirzel.
Publikationen aus den K. Preussischen Staatsarchiven. Bd 89.

5998. **Grape, A.,** Om Bengt Skyttes planerade universal-universitet.
Biblioteksbladet 1917. Årg. 2, s. 155—159.

5999. **Wittrock, G.,** Karl XI:s förmyndares finanspolitik från blå boken till franska förbundet 1668—1672. (Mit einem Resumé in deutscher Sprache.) XVII + 436 + XXIV + (1) s. Uppsala Pr. 10 kr.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala. 19:1. Rec. i Svenska Dagbladet 1917, N:o 58 (1/3) af *N. Herlitz*; i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 83—88 af *E. Naumann*.

6000. **Sörensson, P.,** Friskyttarna (snapphanarna) under skånska kriget (1676—79). Deras organisation och militära betydelse.
Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917), s. 1—75.

6001. Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917). (1) + 282 s. + 1 portr. o. 10 fig. i texten. Lund.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 119 (24/5) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n*.

6002. **Klingspor, C. Gustafson,** Charles the twelfth king of Sweden. Transl. by *J. A. Gade*. XIV + (1) + 370 + (1) s. + 17 portr. o. illustr. Boston and New York 1916.

6003. **Nyström, A.,** Ett intressant Carl XII-dokument.
Dagens Nyheter 1917, N:o 188 (Stockholmsuppl., n:o 16921 (19/7).

6004. **Clason, S.,** och **Stille, A.,** Carl XII hermafrodit? — En vederläggning. Dr. Nyströms teori granskad.
Dagens Nyheter 1917, N:o 208 (Stockholmsuppl., n:o 16941 (8/8).

6005. **Quennerstedt, Aug.,** Karl XII. (Med anledning af en rec. i Sv. Militär Tidskr. 1916, s. 385—386.)
Svensk Militär Tidskr. 1917. Årg. 6, s. 454—456.

6006. **Nordensvan, C. O.,** Svenska armén åren 1700—1709.
Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917), s. 120—180.

6007 **Lindskog, E.,** Från Narva till Fredrikshald. 89 + (1) s. + 2 portr. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 1 kr. 50 öre.

6008. **Almquist, J. E.,** Ett försök under Karl XII:s regering till grundskatternas förenkling i samband med ny jordeboksmetod.
Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917), s. 194—289.

6009. Dorpats belägring år 1704.
Meddelanden 21 från föreningen för Stockholms fasta försvar 1917, s. 33—43. Med 1 karta.

6010. **Goerke, O.,** Spuren des Nordisches Krieges im Kreise Flatow.
Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins 1917, s. 11—18.

6011. **K[leen], C. W.,** Karl XII:s planläggning av sommarfälttåget 1708.
Kungl. Krigsvetenskaps Akad. tidskr. 1917, s. 243—250, 280—286.

6012. **C[arlsso]n, A. B.,** Ett bref af Karl XII fullständigadt.
Hist. Tidskr. 1917, s. 127—128.

6013. **Wadenstein, M.,** Poltava och Perevolotjna i modern svensk historieskrivning. 75 s. Uppsala (tr i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 1 kr. 25 öre.

6014. **Grimberg, C.,** Hur landstormen redde sig på Karl XII:s tid.
Hela världen 1917, s. 1498—1501. Med 2 illustr.

6015. Bender—Stockholm. Ytterligare om Karl XII:s blessyrer och regementsfältskärn Neumans vidare öden.
Aftonbladet 1917, N:o 209 (5/8).

6016. **Bergman, E.,** Karl XII och Halvord Bryngelsson.
Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917), s. 181—189.

6017. **Kuylenstierna, O.,** Karl XII i Dalsland.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1917, s. 264—270. Med 2 illustr.

6018. **[Thorén, G.],** Ett tvåhundraårsminne. Slaget på Strömstadsfjorden den 8 juli 1717. Af *Karolin.*
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 156 ($^{7}/_{7}$).

6019. **[Thorén, G.],** Krigsminnena vid Hällesmörk. Ett nu fridlyst minne från Karl XII:s tid. Af *Karolin.*
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 110 ($^{12}/_{5}$).

6020. **Djurberg, V.,** Några handlingar och uppgifter om en besiktning af Karl XII:s lik år 1799.
Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917), s. 274—282.

6021. **Kuylenstierna, O.,** Karl XII:s ansiktsmask — ett verk af Hedlinger?
Svenska Dagbladet 1917, N:o 201 ($^{29}/_{7}$).

6022. **Kuylenstierna, O.,** Karl XII:s banesår och historien. Den medicinska vetenskapen lämnar gåtan olöst.
Svenska Dagbladet 1917, N:o 382 ($^{7}/_{12}$).

6023. Et norsk brev fra 1718 vedrörende Carl XII's fald [fra Kaptajn Anton Jacob Coucheron til Chr. Lente.]
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1916. 5:e Række. T. 5, s. 324—326.

6024. **Mannerfelt, O.,** Försvaret av Västkusten och Ny-Älvsborgs fästning år 1719.
Göteborgs försvar 1917, s. 35—41. Med 1 illustr.

6025. **Valentin, H.,** Ett typiskt fall af adelsprivilegiernas raserande under frihetstiden. 1—3.
Hist. Tidskr. 1917, s. 15—34.

6026 Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia. Ser. 2. Tidehvarfvet 1719—1800. Rikets ständers och sekreta utskottets skrifvelser till Kungl. Majestät. D. 3, Afd. 1. 1731—1734. Med understöd af statsmedel utgifven af Riksarkivet genom *Th. Westrin.* XIX + 816 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 26 kr.

6027. Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. Gränskartor 1752—1766 och 1810. Utgifna af *C. Hallendorff.* 30 s. + 66 kartor. Fol. Sthlm, Norstedt. Pr. 50 kr.

6028. **M[almberg], E.,** Den 13 augusti 1772.
Saisonen 1917, s. 393—394. Med 3 illustr.

6029. **Bohlin, G.,** Militär statsmakt och individ särskilt i Sverige under Gustaf III:s tid. Militär rekrytering, straffrätt och disciplin. Akad. avh. XXVII + (3) + 525 s. Uppsala, Förf. Pr. 7 kr. 50 öre.

6030. **Holmberg, E.,** I rysk fångenskap (1788—90).
Tidskr. i sjöväsendet 1917. Årg. 80, s. 225—233.

6031. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskjöld. D. 4. Senare delen af andra krigsåret. Slaget vid Svensksund den 24 augusti 1789. Teckningarna af *J. Hägg.* (Med 1 bilaga.) XI + 184 s. + 4 illustr. + 3 portr. + 3 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 11 kr.
Svenska sjöhjältar 7: 4.
Rec. i Sv. Dagbladet 1917, N:o 341 B ($^{16}/_{11}$) af *N. Herlitz* under titel: Carl August Ehrensvärd vid Svensksund.

6032. **B[lan]ck, A.,** »Med all höflighet och vänlighet». Gustaf III:s order till sin flotta om behandlingen af neutrala skepp.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1917, N:o 64 B ($^{17}/_{3}$).

6033. **Nylund, M.,** G. A. Reuterholm under förmyndaretiden 1792—1796. Akad. afh. [Uppsala.] XV + 285 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Förf. Pr. 5 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr, s. 84—87 af *G. Jacobson;* i Svensk humanistisk tidskr. 1917 Årg. 1, sp. 112—116 af *G. Iverus.*

6034. **Wahlström, L.,** Sverige och England under revolutionskrigens början. Bidrag till den Reuterholmska regeringens historia. XV + 282 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr. 50 öre.
S. 258—259: Bihang. Ur 1661 års traktat.
Rec. i Dagens Nyheter 1917, N:o 225 (Stockholmsuppl., n:o 16958) (22/8) af *-n;* i Forum 1917, s. 455—456 af *H. L.*

6035. **Schück, H.,** Ur Marianne Ehrenströms memoarer. Efter Svenska akademien tillhöriga anteckningar. 1. Personliga minnen om Magdalena Rudenschölds häktning och hennes schavottering på Riddarholmstorget. 2. Några episoder från Gustaf IV Adolfs ungdomstid och förmälningshögtidligheterna på Drottningholm. 3. Tvenne lyckliga tilldragelser i konungafamiljen.
Svenska Dagbladet 1917, N:o 26 B (28/1), 33 B (4/2), 40 B (11/2).

6036. **Wendt, E. v.,** Marginalanteckningar i en historisk paskill. [C. F. Nordenskjöld, Gustaf Mauritz, sitt fäderneslands förrädare. Anteckningarna äro af *J. A. Ehrenström.*]
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 175—184.

6037. **Grade, A.,** Gustaf IV Adolfs försök att inverka på Tilsitförhandlingarna. Läroverksprogr. [Södermalm.] S. III—XX. 4:o. Sthlm.

6037½. **Byström, O.,** Ett och annat om handelskriget kring Skandinaviens kuster 1807—1810.
Meddelanden 21 från föreningen för Stockholms fasta försvar 1917, s. 44—61.

6038. **Worm-Müller, J. S.,** Norge gjennem Nødsaarene. Den norske Regjeringskommission 1807—1810. H. 1—2. 32 s. + 1 portr. + 1 facs. tr. + 3 bilagor. 4:o. Kristiania, Steenske forlag. Pr. 70 øre häftet.

6039. **Byström, O.,** Sjukvårds- och kasernförhållanden inom svenska armén år 1809.
Svensk Militär Tidskr. 1917, s. 138—152.

6040. **Sjövall, B.,** Georg Adlersparre och tronfrågan 1809. Akad. afh. XXII + 405 s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. Pr. 8 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 63—66 af *P. Sörensson;* i Svenska Dagbladet 1917, N:o 278 B (14/10) af *N. Herlitz.*

6041. **Brusewitz, A.,** Studier öfver 1809 års författningskris. Den idépolitiska motsättningen. (1) + 113 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 3 kr.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. 18: 5.

6042. **Swahn, W.,** Vem var hon? Den sista Vasaprinsessan eller en vaktmästardotter?
Veckojournalen 1917, s. 870—871. Med 2 portr.

6043. **Andersson, Iv.,** »Oppositionen» och ministeransvarigheten. Parlamentariska strömningar i svensk politik 1809—1840. Akad. afh. [Uppsala.] XI + 198 + (1) s. Uppsala & Sthlm., Almqvist & Wiksell. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 241 A (15/10) af *E. Sjödahl.*

6044. **Hoffmann. G.,** Schillers Wohltäter als schwedischer Thronkandidat. [Fredrik Kristian af Augustenborg.]
Die Heimat 1915, s. 45—50.

6045. **Wrangel, F. U.,** På forskningsfärd efter Bernadotteminnen och andra resor. Med talrika bilder. (1) + 334 + (1) s. Sthlm, Bonnier. Pr. 14 kr.

6046. **S[am]z[elius], P. [P. M.],** Bernadotte i Indien.
Personhistorisk Tidskr. 1917. Årg. 19, s. 9—17.

6047. **Friederich, R. v.,** Nochmals: Bernadotte vor Grossbeeren.
Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1916. Bd 29, s. 480—489.

6048. **Schmeidler, B.,** Nochmals: Bernadotte vor Grossbeeren.
Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1917. Bd 30, s. 249—258.

6049. **Koht, H.,** Löitnant Bay og affæren ved Matrand 1814.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1916. Femte Række. Bd 3, s. 599—607.

6050. **Sverdrup, E.,** Et brev om 1814. [19/7 1860.]
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1916. Femte Række. Bd 3, s. 594—598.

6051. **Forsstrand, C.,** Ett sekel på Sveriges tron. Till 100-årsminnet af tronbestigningen. En återblick på ätten Bernadotte.
Iduns julnummer 1917, s. 18—21. Fol. Med 41 illustr.

6052. **Grade, A.,** Kronprins Oskar som vicekonung i Norge år 1824.
Hist. Tidskr. 1917, s. 169—198.

6053. **Rexius, G.,** Studier rörande striden om finansmakten under Karl XIV Johan. 106 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 3 kr. 25 öre.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala. 18: 1.
Rec. i Hist. Tidskr. 1917, s. 286—288.

6054. **Blomqvist, Th.,** Den första unionskommittén (1839—1844) jämte en öfversikt öfver unionsrevisionismens dittillsvarande utveckling. Akad. afh. [Uppsala.] (5) + 395 s. Uppsala (tr. i Lund), Akad. bokh. Pr. 5 kr.
Rec. i Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 188—190 af *G. Wittrock.*

6055. Bakom riksdagens kulisser. *C. W. Liljecronas* dagbok under riksdagen 1840—41. Med inledning, noter och personregister af *G. A. Aldén.* (1) + 580 s. Sthlm, Norstedt, Pr. 10 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1917, N:o 149 (29/6) af *K. Warburg;* i Dagens Nyheter 1917, N:o 225 (Stockholmsuppl., n:o 16958) (22/8) af *-n;* i Forum 1917, s. 476—477 af *H. L.*

6056. **Petersen, H. Chr.,** Av Staatsraad Hans Christian Petersens Dagböker (1840—1846). (Tryckt med Bidrag av Professor Dr. L. Daaes Legat). Utg. af *Edv. Bull.*
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1917. Femte Række. Bd 4, s. 42—82.

6057. **Reinhold, K.,** Reformsällskaperna och de allmänna reformmötena i Örebro år 1849, 1850, 1853. Akad. afh. [Uppsala.] XIII + 291 + (1) s. Göteborg, Förf. Pr. 5 kr.
Bilaga till Göteborgs latinläroverks årsredogörelse 1916—17.
Rec. i Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 129—134 af *P. O. Gränström.*

6058. Ett politiskt bref af prins Gustaf. Från riksdagsstriderna i representationsfrågan 1850. Medd. af *A. B. Carlsson.*
Personhistorisk Tidskr. 1917. Årg. 19, s. 18—26.

6059. **Nygård, L.,** Skandinavismen.
Gads Danske Magazin 1915. D. 10, s. 1—16.

6060. **Westman, K. G.,** Sverige inför Östersjöfrågan. Tal hållet i Uppsala den 7 dec. 1917 samt handlingar och uttalanden i Ålandsfrågan 1856—1917. Uppsala, L. Norblad. Pr. 1 kr.

6061. **Hierta, Lars,** Riksdagsmotioner och anföranden. Med understöd af stiftelsen Lars Hiertas Minne utgifna af *G. A. Aldén*. D. 4. Riksdagarna 1862—63, 1865—66 och 1867—1872. XXI + (1) + 618 s. Sthlm, Nordiska bokh. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 101 (³/₅) af *K. W[arbur]g*.

6062. **Aldén, G. A.,** Sveriges inre politik sedan 1866. Ministärer och riksdagspartier, rösträtts-, tull- och försvarsfrågorna. En historisk öfversikt. 100 s. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. kartonerad 1 kr.

6063. **Koht, H.,** Johan Sverdrup. H. 5—12. S. 129—384. Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.

6064. **Keilhau, W.,** Christian Michelsen.
Samtiden 1917, s. 69—80.

6065. **Stang, Fr.,** Christian Michelsen. 60 aar.
Samtiden 1917, s. 145—166. Med 1 portr.

6066. Minnesskrift utgifven med anledning af H. M. konung Gustaf V:s 10-åriga regering. 79 + (1) s. Med flera porträtter o. illustrationer. Fol. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr.
Bland bidragen märkas: *C. Hallendorff*, 1907—1917; *J. Böttiger*, Kungl. husgerådskammaren 1907—1917.

Biografi och genealogi.

6067. **Biografier,** Äldre svenska. Utg. af *H. Schück*. 6. Nils Grubbs självbiografi. (2) s. + s. 185—201. Uppsala, Akademiska bokh. Pr. 50 öre.
Uppsala Universitets Årsskr. 1917. Progr. 1.

6068. **Forsstrand, C.,** Svenska grandseigneurer. Magnus Gabriel De la Gardie. — Carl Gustaf Tessin. — Gustaf Gustafsson af Vasaborg.
Hela världen 1917, s. 273—288. Med 2 portr. o. 4 illustr.; s. 822—832. Med 2 portr. o. 5 illustr.; s. 1592—1597. Med 8 illustr.

6069. **Lagerbring, Gust.,** Guvernörer och landshöfdingar i Göteborgs & Bohus län 1658—1897. 194 s. + 21 portr. 4:o. Göteborg, W. Zachrisson. Pr. 15 kr.

6070. **Leijonhufvud, K. K:son,** Karoliner. 1. Karl Gustaf Leijonhufvud. 2. Erik och Nils Krister Leijonhufvud.
Svensk Militär Tidskr. 1917. Årg. 6, s. 43—46, 440—444.

6071. **Lexikon,** Svenskt biografiskt. Redaktionskommitté: *J. A. Almquist, S. J. Boëthius, E. Hildebrand, H. Schück, L. Stavenow*. Redaktör *B. Boëthius*. H. 1—2. 320 s. Abelin—Ahlsell. Med många portr. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. häftet.
Rec. i Svenska Dagbladet 1917, N:o 306 B (¹¹/₁₁) af *N. Ahnlund;* Svensk tidskr. 1917, s. 576—579 af *O. Wieselgren;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 35 B (¹¹/₂) af *K. W[arbur]g;* i Hist. Tidskr. 1917, s. 311—313.

6072. **Löfström, K.,** Personhistoriska minnestavlor i Stockholm.
Aftontidningen 1917, N:o 48 (¹⁸/₂), 55 (²⁶/₂).

6073. **Matriklar,** Växjö läroverks äldre. Växjö skolas matrikel för åren 1651-1751. Utgifven af *L. Larsson*. S. 21—28, 29—56. 4:o. Progr. Växjö 1913, 16.

6074. **Westerlund, J. A., och Setterdahl, J. A.**, Linköpings stifts herdaminne. D. 2: H. 2. S. 285—567. Linköping, Förf. Pr. 6 kr.

6075. **Saxon, J. L.**, *Georg Adlersparre*, revolutionsledaren fosterlandsvännen. Några bidrag till belysningen af hans storslagna personlighet och lifsgärning. 63 s. + 1 portr. o. flera illustr. i texten. Sthlm, Nutiden. Pr. 1 kr.

6076. **Almquist, Joh. Ax.**, Kontraktsprosten *Abraham Almquist* (f. 1699, † 1760) fäderne- och mödernehärstamning. Anteckningar. Med 6 bil. 67 + (1) s. Sthlm, Förf. 1916. Tr. som manuskript i ett hundra exemplar.

6077. **Almquist, Joh. Ax.**, *Eric Abraham Almquist* (1767—1830). Biografiska data. 16 s. Med 2 portr. i texten. Sthlm, Förf.
Särtryck i 50 ex. ur Svenskt biografiskt lexikon. Med några tillägg.

6078. **Lindqvist, Nat.**, Ett bidrag till kännedomen om *Laurentius Andreæs* härkomst och studier.
Hist. Tidskr. 1917, s. 299—302.

6079. **Schück, H.**, Minne af *Carl Reinhold Berch*.
Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 28. 1916 (tr 1917), s. 45—368.

6080. **Söderblom, N.**, *Birgitta* och reformationen. Föredrag i Vadstena kyrka den 24 oktober 1916. 32 s. Med 2 bilder i texten. Uppsala, L. Norblad. Pr. 50 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. N:o 64.
Särtryck ur Vår Lösens julnummer 1916.

6081. **Castrén, G.**, *Gustav Philip Creutz*. (3) + 443 s. + 3 portr. Sthlm, Bonnier & Borgå, H. Schildt (tr. i Helsingfors). Pr. 15 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 171 ($^{25}/_{7}$) af *K. Warburg* under titel: Skald och diplomat.

6082. **Ehrensvärd, C. A.**, Brev. Utgifna af *Gunhild Berg*. D. 2. 1795—1800. (1) + 459 s. + 1 portr. o. 1 pl. + bilaga. Sthlm, Bonnier. Pr. 24 kr.

6083. **Carlsson, G.**, *Ericus Olais* utrikesstudier.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1917, s. 353—354.

6084. **Nycander, O.**, Majoren *Magnus Hanson*. [Hanson var chef på fregatten Venus, som 1791 i Kristianiafjorden blef angripen af några ryska krigsfartyg och måste gifva sig.]
Personhistorisk Tidskr 1917. Årg. 19, s. 51—68 + 1 portr.

6085. **Järta, Hans**, Självbiografi. 1—2. [Medd.] af *A. B.*
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 160 ($^{12}/_{7}$), 164 ($^{17}/_{7}$).

6086. Minnen af och om *Emil Key*. Utgivna och utfyllda av *Ellen Key*. D. 3. (2) + 278 + (1) s. + 3 portr. + 1 illustr. Med flera portr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 10 kr.
D. 2 o. 3. rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 128 ($^{30}/_{5}$), 129 ($^{6}/_{6}$) af *K. W*[*arbur*]*g;* D. 1—3 i Ord och Bild 1917, s. 617—621 af *T. Forssner*. Med 1 portr.; D. 2 i Aftontidningen 1917, N:o 70 ($^{13}/_{3}$) af [*E.*] *Th*[*yseliu*]*s*.

6087. **Linné, C. v.**, Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné. Med understöd af svenska staten utgifna af Uppsala Universitet. Afd. 1. Bref till och från svenska enskilda personer. D. 7. Hasselgren—Kall-

ström Utgifna och med upplysande noter försedda af *J. M. Hulth.* (2) + 192 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 5 kr.

6088. **Wrangel, E.,** Rämen och Tegnérminnet. Ur den *Myhrman-Tegnérska* släktkrönikan. XI + (1) + 317 s. + 2 släkttabeller + 31 pl. Sthlm, Wahlstöm & Widstrand. Pr. 8 kr. 50 öre.

6089. **Schulman, H.,** Till fältmarskalken, grefve *Karl Nieroths* biografi. Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 217—219.

6090. **Noreen, Arv.,** Släkten *Noreen* från Värmland och andra ofrälse ättlingar af Erlandus Gudmundi. Biografiska anteckningar. XII + 584 s. + 1 geneal. tabell. Med många illustr. o. portr. i texten. Uppsala, Askerberg. Pr. 35 kr.

6091. **Palme, O.,** och **Palme, G.,** Släkten *Palme* intill år 1815. Försök till en genomförd skildring af en skånsk borgare och prästsläkts öden genom fem släktled. [D.] 1. Text. (10) + 579 + (3) s. + 6 facs. + 14 pl. 4:o. 2. Bilagor, släkttaflor, källor och noter. (4) + XCVI + 247 s. 4:o + 4 släkttaflor. Uppsala. Tr. i 265 exemplar. Ej i bokhandeln.
Rec. i Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 215—218 af *J. Sahlgren.*

6092. **Holm, R.,** *Olavus Petri.* Med 20 illustrationer. 159 s. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 3 kr.

6093. **Schück, H.,** Minne af *Petrus de Dacia.*
Svenska Akadmiens handlingar ifrån år 1886. D. 27 (tr. 1916), s. 17—246.

6094. **Lindwall, L.,** *Magdalena Rudenschöld.* Med 21 planscher i koppardjuptryck. 309 + (1) s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 7 kr. 50 öre.

6095. Teol. doktorn och kyrkoherden i Ladugårdslands församling *Anders Carl Rutströms* lefnadsteckning. 16 s. Sthlm, J. P. A. Muhrs förlag 1916. Pr. 30 öre.

6096. **N[ordensva]n, [C. O.],** *Magnus Stenbock* på tvåhundrade årsdagen af hans död.
Svensk Militär Tidskr. 1917, s. 65—78. Med 8 bilder.

6097. **Sture, Sigr.,** Anno 1573 när *Malin Sture* bortfördes från Hörningsholm. Sigrid Stures berättelse upptecknad af Anna Baner nu ånyo utgifven. [Med efterskrift af *C. M. Stenbock.*] 30 + (2) + XXX + (3) s. + 2 pl. Sthlm, Bröderna Lagerström 1916. Pr. 35 kr. 110 numrerade exemplar.
De 100 böckerna. Vol. 8.

6098. **Kleen, E. A. G.,** *Swedenborg.* En lefnadsskildring. D. 1. XL + 416 s. + 2 portr. Sthlm, Sandbergs bokh. Pr. 8 kr. 50 öre.

6099. Amiral *Carl Tersmedens* memoarer. Ur frihetstidens liv. I sammandrag utgivna av *N. Erdmann.* Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 291 B ($^{19}/_{12}$) af [*A*] *Å*[*hma*]*n.*

6100. **Leijonhufvud, S.,** Omkring *Carl Gustaf Tessin.* D. 1. Fru grefvinnan Ulla och fru grefvinnan Augusta. VI + 211 + (2) s. + 3 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1917, N:o 341 B ($^{16}/_{12}$) af *C. Forsstrand;* i Stockholms Dagblad 1917, N:o 341 B ($^{16}/_{12}$) af *Lyd. Wahlström.*

6101. Lektor *P. Waldenström.* Ett biografiskt samlingsverk om hans liv och verksamhet med bidrag af *K. Palmberg, S. Wisborg, P. Olsson, D. Nyvall, J. Lindholm, C. Boberg, E. Liljedahl, U. Leander, J. E. Lundahl* och *J. M. Ollén.* Under redaktion af *A. Ohldén.* 324 s.

+ 1 portr. Med talrika illustrationer i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 4 kr. 75 öre.

6102. **Nordenmark, N. V. E.,** *Pehr Wilhelm Wargentin.* Till 200-årsdagen af hans födelse.
Statsvetenskaplig tidskr. 1917. Årg. 20, s. 328—339.

6103. **Stolpe, P.,** Landshöfding *Örnsköld.* Några minnesord. 29 s. + 1 portr. Örnsköldsvik 1916.

Heraldik och Numismatik.

6104. **Appelgren, T. G.,** Schwedische Münzmeisterzeichen 1522—1574.
Berliner Münzblätter 1917. Jahrg. 38, s. 113—117 + 1 pl.

6105. **Fleetwood, H.,** Handbok i svensk heraldik. 105 s. Med 48 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.

6106. **Fleetwood, H.,** Sveriges kungavapen under medeltiden. 27 s. Med 47 fig. Sthlm, Förf. Pr. 5 kr. Tr. i 50 numrerade exemplar.
Ur Meddelanden från Svenska Heraldiska föreningen 1917.

Krigshistoria.

6107. **Bergenstråhle, C. G. A.,** Kungl. Västerbottens regementes krigshistoria. (3) + 725 s. + 25 kartor. Med 193 fig. o. många portr. i i texten. (Med 40 bilagor.) Umeå (tr. i Sthlm). Pr. 30 kr.

6108. **Braunerhjelm, C. A. G.,** Kungl. Lifregementets historia. Utarbetad efter samlingar af *O. M. F. Björnstjerna* och *C. A. Klingspor.* D. 5: Bd 1. Biografiska anteckningar om öfverofficerare vid Upplands och Södermanlandsfanorna åren 1561—1620, Upplands och Södermanlands ryttare åren 1621—1666 samt lifregementet till häst åren 1667—1791. 392 s. Med många portr. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 12 kr.

6109. **Fredberg, C. R. A.,** Lantvärnet. Några erinringar.
Göteborgs försvar 1917, s. 42—46. Med 2 illustr.

6110. **Jungstedt, H.,** Om Stockholms garnison och dess förläggning.
Meddelanden 21 från föreningen för Stockholms fasta försvar 1917, s. 12—32.

6111. **Krantz, Cl.,** Carlstens fästning. Ett tvåhundrafemtioårigt byggnadsverk.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 258 B (8/11).

6112. **Koren, Aug.,** Bidrag til Norges militære sanitetshistorie i det 19:de aarhundrede. Utgit med bidrag av forsvarsdepartementet og Nansenfondet. Med 5 portrætter. (5) + 523 s. Kristiania, T. O. Brögger 1916. Pr. 5 kr.

6113. **Kuylenstierna, O.,** Göteborgs försvar i äldre tider.
Göteborgs försvar 1917, s. 24—34. Med 2 illustr.

6114. **Munthe, L. W:son,** Kungl. Fortifikationens historia. D. 6: 5. Biografiska anteckningar. 224 s. + 8 portr. + 11 pl. Sthlm.
Bihang till Tidskr. i fortifikation.

6115. **Petrelli, T. J.,** Svenska statens troféssamling, dess öden och äfventyr.
Svensk Tidskr. 1917, s. 20—32. Med 11 illustr.

6116. **Rockstroh, K. C.,** Udviklingen af den nationele Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede. Bd 2. Tiden 1670—1708. Udarbejdet med Understöttelse af og trykt paa Carlsbergfondets Bekostning. 580 s. Khvn, Schönberg 1916. Pr. 7 kr.

Litteratur- och konsthistoria.

6117. **Asplund, K.,** Den svenska porträttminiatyrens historia. En skiss.
Konsthistoriska sällskapets publikation 1916, s. 49—99 + 32 portr. pl.

6118. **Böök, Fr.,** Esaias Tegnér. D. 1. Till 1814. IX + (1) + 532 s. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 18 kr.
Innehåller bl. a. en afdelning: Krigspoesi och patriotisk diktning, där Landtvärnssången och Svea utförligt behandlas.

6119. **Castrén, G.,** Beys och Laegor: två af drottning Kristinas franska balettförfattare.
Studier tillägnade Arvid Hultin på hans sextioårsdag 1915, s. 43—57.

6120. **Collijn, I.,** Iconographia Birgittina typographica. Birgitta & Katherina i medeltida bildtryck. Med reproduktioner i originalens storlek och färger. Utgifna och beskrifna. Facs. 1. X + 38 + (2) s. + 10 pl. 4:o. Sthlm (tr. i Upsala) 1915.

6121. **Curman, S.,** Svenska stafkyrkor.
Svensk Tidskr. 1917, s. 128—136. Med 12 fig. (Se N:o 5678.)

6122. **Flygare, N.,** Hvem har författat brefvet i Then Swänska Argus del 1 n:o 20? (1733). En litteraturhistorisk-nationalekonomisk studie. 16 s. Med 5 fig. Sthlm, Förf.
Särtryck ur Svensk Försäkrings-Årsbok af en därstädes under annan titel (Uppkomsten af vårt första försäkringsbolag) offentliggjord artikel.

6123. **Hadorph, Joh.,** Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Upland 1676—1685. Utgivna av *E. Wennberg.* D. 1—2. 48 + (6) s. + 155 pl. 4:o. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 30 kr. delen.
Arkiv för svensk konst och kulturhistoria. Vol. 1. Redaktion: *H. Cornell, Sig. Erixon, Sig. Wallin.*

6124. **Hahr, Aug.,** Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. H. 5. Författat av *A. Hahr.* 57 s. Med 35 fig. Fol. — 6. Uppmätningsritningar utförda av *P. A. Olsson* och *O. Björklund.* 10 s. Fol. Sthlm, Norstedt. Pr. för båda häftena 20 kr.

6125. **Hahr, Aug.,** Den äldre Vasatidens svenska borgar. Med 82 illustrationer. (4) + 163 s. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 15 kr.
Studier i nordisk renässanskonst. 3.

6126. **Haupt, R.,** Lund und Schleswig.
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1916. Bd 46, s. 202—221. Med 7 pl. o. 14 Abb. i texten.

6127. **Hederström, T.,** Fornsagor och eddakväden i geografisk belysning med inledande namnundersökningar. Utdrag ur ett efterlämnat arbete. [Med inledning af *B. Nerman.*] D. 1. X + (1) + 60 s. + 1 karta. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 49 ($^{27}/_{2}$) af *G. Cederschiöld.*

6128. **Neubaur, L.,** Spottgedicht auf die Schlacht bei Pultava.
Deutsche Geschichtsblätter 1917. Bd 18, s. 153—156.

6129. **Noreen, E.,** Giöta Kiämpa-Wisa som »folkvisa».
Nordisk Tidskr. 1917, s. 458—464.

6130. **Quennerstedt, Aug.,** Om Carl XII:s porträtten. — Till uppsatsen om Carl XII:s porträtten. Efterskrift.
Tidskr. för konstvetenskap 1917. Årg. 2, s. 1—17 + 1 portr. o. 7 portr. o. illustr. i texten; s. 71—74. Med 1 portr. i texten.

6131. **Romdahl, A. L.,** Kristofer Pahr och hans arbeten i Nyköping och Eskilstuna.
Tidskr. för konstvetenskap 1917. Årg. 2, s. 113—116. Med illustr. i texten.

6132. **Rydbeck, O.,** Predikstolen i Ystads Mariakyrka.
Minnesskrift utgifven af Ystads fornminnesförening 1907—1917, s. 177—189. Med 13 fig.

6133. **Rydbeck, O.,** Studier i Skånes renässans- och barockskulptur. 3.
Tidskr. för konstvetenskap 1917. Årg. 2, s. 64—70. Med 12 illustr. i texten.

6134. **Schück, H.,** Gustaf III:s Svenska akademi.
Svenska Dagbladet 1917, N:o 82 B (25/3), 89 B (1/4), 94 B (7/4).

6135. **Schürer von Waldheim, M.,** Karl XII:s porträtt i fästningskyrkan i Älfsborgs fästning.
Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917), s. 190—193.

6136. **Tynell, L.,** Ett försök till tolkning af skulpturerna på predikstolarna i Gärdstånga och Holmby.
Tidskr. för konstvetenskap 1917. Årg. 2. s. 56—63. Med 7 illustr. i texten.

6137. **Vising, J.,** Sverige i den franska litteraturen till Gustaf Adolfs dagar.
Nordisk Tidskr. 1917, s. 277—293.

6138. **Wrangel, E.,** Altarskåpet från Ystads klosterkyrka.
Minnesskrift utgifven af Ystads fornminnesförening 1907—1917, s. 121—148. Med 36 fig.

6139. **Wåhlin, Th.,** Mariakyrkans i Ystads byggnadshistoria.
Minnesskrift utgifven af Ystads fornminnesförening 1907—1917, s. 139—176. Med 21 fig.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

6140. **Almquist, Joh. Ax.,** Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630. Med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 1. VIII + 400 s. 3: H. 1. 48 s.
Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 6.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918 (5/1) af *B. Boëthius*.

6141. **Beckman, N.,** Ett bidrag till den svenska rikslagstiftningens historia.
Hist. Tidskr. 1917, s. 293—299.

6142. **Bergendal, S.,** Bidrag till de svenska rättsmedlens historia. Efter författarens död utgifvet af *H. Berglund*. VII + 167 s. Uppsala & Sthlm 1916. Tr. som manuskript. Pr. 4 kr. 50 öre.

6143. **Eldh, R.,** Några principfrågor angående ansvaret för tryckt skrifts innehåll enligt 1812 års TF. 1—4.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1917. Årg. 20, s. 38—55.

6144. **Enblom, W.,** Ett representationsförslag för adeln från början af frihetstiden.
Hist. Tidskr. 1917, s. 43—44.

6145. **Fahlbeck, E.,** 1809—10 års grundlagstiftning i ny belysning.
Statsvetenskaplig tidskr. 1917. Årg. 20, s. 342—354.

6146. **Frensdorff, F.,** Das Stadtrecht von Wisby.
Hansische Geschichtsblätter 1916, s. 1—85.

6147. **Gränström, P. O.,** Adresser och adressdebatter i den svenska parlamentarism. (2) + 300 s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 4 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 218 B ([12]/9) af *E. Sjödahl.*

6148. **Gränström, P. O.,** Kompromissen i 1809—10 års författning angående de högsta regementsorganens tillträde till riksdagens förhandlingar. Några ord om motiveringen.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1917. Årg. 20, s. 56—64.

6149. **Gränström, P. O.,** Om plenum plenorum i form af gemensam öfverläggning mellan de fyra riksstånden. Studier i svenskt författningslif. 125 s. Göteborg 1916.
Göteborgs högskolas Årsskr. Bd 22.

6150. **Grönstedt, J.,** Nuvarande svenska bankernas historia, deras tillkomst samt första och senaste (1916) verksamhetsårens resultat. [D.] 1. Sveriges riksbank, solidariska bankbolagen. 188 + (1) s. Sthlm, Förf. Pr. 10 kr. Tryckt i 200 numrerade exemplar.

6151. **Heckscher, E.,** Ett bidrag till Alingsås manufakturverks historia.
Hist. Tidskr. 1917, s. 88—118.

6152. **Kjellén, R.,** Politiska handböcker. [D.] 4. Sverige. (4) + 187 s. Sthlm, Geber. Pr. inb. 5 kr.

6153. **Kuylenstierna, C. W. U.,** Om häfd å äganderätt till jord enligt svensk rätt till och med 1734 års lag. En rättshistorisk undersökning.
Tidskr. utgiven av Juridiska föreningen i Finland. Årg. 53, s. 145—220.

6154. **Lagerroth, Fr.,** Konung och adel. Ett bidrag till Sveriges författningshistoria under Gustaf III. V + (1) + 125 + (2) s. Sthlm, Bonnier. Pr. 2 kr. 50 öre.
Rec. i Forum 1917, s. 812 af *K. Pn;* i Dagens Nyheter 1917, N:o 281 (Stockholmsuppl., n:o 16964) ([28]/8), 248 (Stockholmsuppl., n:o 16966) ([30]/8) af *L. M. Bååth;* i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 57—62 af *L. S[tavenow].*

6155. **Melander, G.,** Till frågan om yttranderätten inom riksdagen.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1917. Årg. 20, s. 65—80.

6156. **Pipping, R.,** Västgötalagens stadgande om svearna och konungavalet.
Hist. Tidskr. 1917, s. 199—204.

6157. **Reuterskiöld, C. Å.,** Den svenska grundlagens förutsättningar. 1—4.
Till Robert Hermansson vid fyllda 70 år 19[2]/8 16, s. 58—78.

6158. **Rexius, G.,** Anteckningar om praxis i fråga om gemensam votering efter 1900. 1. Statsregleringsfrågor (i inskränkt mening).
Statsvetenskaplig tidskr. 1917. Årg. 20, s. 164—195.

6159. **Rexius, G.,** Parlamentarismen och svensk tradition.
Svensk Tidskr. 1917, s. 181—193.

6160. **Sydow, H. v.,** Några handlingar rörande kungsådran i Mörrums å. S. 101—129. Sthlm, Förf.
Särtryck ur hyllningsskrift tillägnad J. Gust. Richert.

6161. **Törne, P. O. v.,** Inverkningar av förläningsväsendet på jordbesittningsförhållandena före och efter reduktionen. 2—3.
Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 154—174, 201—250.

Bibliografi.

6162. **Boëthius, B.,** Samlingar av handlingar rörande skrån och hantverkerier 1717—18 i kommerskollegiets arkiv.
Meddelanden från Svenska riksarkivet 1916. Ny följd. Bd 1, s. 385—388.

6163. **Bring, S. E.,** Trollhättan i litteraturen. Några bibliografiska anteckningar. S. 163—241. Med flera illustr. i texten. 4:o. Sthlm 1916.
Särtryck ur Trollhättan, dess kanal- och kraftverk. Utg. af Kungl. Vattenfallsstyrelsen. D. 2: 2.

6164. **Brolén, C. A.,** Om Alströmerska brefsamlingen i Upsala Universitets bibliotek. 47 s. Upsala. Pr. 1 kr 25 öre.

6165. **Collijn, I.,** Franciskanernas bibliotek på Gråmunkeholmen i Stockholm med särskild hänsyn till Kanutus Johannis' verksamhet.
Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1917, s. 101—171 + 5 pl.

6166. **Collijn, I.,** Smärre bidrag till de svenska klosterbibliotekens historia. 1—3.
Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1917, s. 66—72.

6167. **Eenberg, J.,** Bref från Johan Eenberg till Bengt Oxenstierna. Meddelade af *O. Wieselgren.* [1698—1701]. [Berör biblioteksförhållandena i Upsala.]
Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1917, s. 306—312.

6168. **Lagergren, H.,** Lignellska manuskriptsamlingarna i Kristinehamns realskolas bibliotek.
Hist. Tidskr. 1917, s. 303—307.

6169. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1916. 42 s. Sthlm.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1917. 50 separatexemplar.

6170. **Walde, O.,** Stephanii bibliotek och dess historia. 1—2.
Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1917, s. 29—65, 261—301. Med 1 faks.

6171. **Östman, N.,** Lambertska arfvet. Stockholms rådhusarkiv och Westinska samlingen i Upsala universitetsbibliotek. Ett stycke Stockholms arkivaliehistoria. Behöfliga upplysningar för lambertider och andra. 76 + (3) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 25 öre.

Topografi.

6172. **Ahnlund, N.,** Svenska stadshistorier och svensk stadshistoria.
Svenska stadsförbundets tidskr. 1917. Årg. 9, s. 57—61.

6173. **Andersson, G.,** Om Gagnefs kyrka.
Julbok för Wästerås stift 1917. Årg. 12, s. 78—86. Med 4 illustr.

6174. **Arnheim, Fr.,** Schweden. X + 208 s. Gotha, Perthes.
Perthes' kleine Völker- und Länderkunde zum Gebrauch im praktischen Leben. Bd. 8.
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Literatur 1917, s. 220—222 af *G. Schuster.*

6175. **Bæhrendtz, F. J.,** Kalmar slott. Beskrifning och historia i sammandrag. 4:e uppl. 71 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Kalmar, Hjalmar Appeltofft's bokh. Pr. 1 kr.

6176. **Bergh, S.,** Stockholms slotts brand 1697.
Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917), s. 76—119. Med 10 fig.

6177. **Beskrifningar,** Två gamla, öfver Norrköping. Efter originalhandskrifterna i Linköpings Stiftsbibliotek. Utgifna af *Hj. Lundgren.* 91 + (2) s. Norrköping, Utgifv. 1916.

6178. **Blomberg, Ass.,** Några anteckningar om Gudhems församling i Västergötland. Med teckningar af författaren. 67 s. Med flera illustr. i texten. Klefva (tr. i Falköping), Förf. 1916. Pr. 1 kr.

6179. **Blomberg, Ass.,** Bidrag till Vilske-Klefva pastorats historia och beskrifning. Med teckningar af författaren. D. 1. 95 + (1) s. Klefva (tr. i Falköping), Förf. Pr. 1 kr. 25 öre.

6180. **Bolling, O.,** Stora Tuna kyrka.
Julbok för Wästerås stift 1917. Årg. 12, s. 57—77. Med 15 illustr.

6181. **Brogren, A.,** Mjölby socken, dess forntid och nutid. Kulturhistoriska anteckningar efter skilda källor sammanförda. 58 s. + 1 pl. o. många illustr. i texten. Linköping 1915. Pr. 1 kr.

6182. **Broman, Ol. Joh.,** Glysisvallur. Utgifven af Gestrike-Helsinge nation i Upsala. H. 6—9. D. 1: 2—3, 2: 2, 3: 4. S. 81—240 + s. 81—160 + s. 241—320. Uppsala 1915, 17. Pr. 1 kr. 75 öre häftet. (Se N:o 5276).
Rec. i Svenska Dagbladet 1917, N:o 201 (20/7) af *O. Lundgren.*

6183. **Bygder,** Svenska, i äldre beskrifningar. Med anmärkningar och register utgivna av *J. Sahlgren.* Närke. 1. *Hedin, G.,* Beskrifning öfver Kräklinge socken i Neriket. 53 + (1) s. — Östergötland. 1. Näsby (Rystad) socken. *Hederström, H.,* Näsby socken i Östergötland, beskrifven år 1755. 64 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup 1916, 17. Pr. 1 kr. 25 öre häftet.

6184. **Bååth-Holmberg, C.,** I heta striders land. Skånska bilder och minnen. 329 + (1) s. Med flera portr. och illustr. i texten. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 5 kr. 75 öre.
Innehåller bl. a.: I danakungens stad. [Kristianstad.] — De tre excellenserna. [Louis de Geer, Johan Kristoffer Toll och Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister.]

6185. **Cornell, I.,** Lögdö bruks kapell 1717—1917. Beskrivning. 21 s. + 1 pl. + 12 illustr. i texten. 4:o. Uppsala, Cornell. Pr. 2 kr.

6186. **Damm, Ad.,** Bilder från det gångna Borås. Strödda anteckningar. Med ett flertal illustrationer efter fotografier samt teckningar af *A. Damm.* 167 + (4) s. Borås, Borås tidnings förlag. Pr. 4 kr.

6187. **Danielson, H.,** Stycken ur Norrköpings historia. Ett bidrag till kännedom om hembygden. [D.] 1. XI + 266 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.

6188. **De Ron, C. F.,** Ragunda gamla kyrka.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1917, s. 79—85. Med 4 illustr.

6189. **Eklund, J. A.,** Från Västergötland under gångna krigstider.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1917. Årg. 12, s. 65—78.

6190. **Enghoff, K.,** Trelleborg i forn tid och ny tid. Öfversikt af stadens utveckling. Utgifven i juli 1917 på föranstaltande af stadsfullmäktige i Trelleborg. VII + 336 s. + 3 kartor. Med många illustr. i texten. Trelleborg (tr. i Lund), Lundgreus bokhandel — — Esse Malmgren. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 178 (3/8) af *S. H[ansso]n*.

6191. **Fredberg, C. R. A.,** Till Masthuggskrönikan. 1—2.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 276 (24/10), 282 (1/12).

6192. **Grönstedt, J.,** Stockholm och stockholmarne för tjugofem år sedan (1892). 1. Officiella-kommunala-affärslifvet. 183 s. Med 4 portr. o. 18 illustr. i texten. 2. Nöjeslifvet. 135 s. Med 14 portr. i texten. Sthlm, Förf. Pr. för D. 1: 6 kr. 2: 8 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.

6193. **Göteborg.** 1. *S. Strömbom*, Natur och byggnadshistoria i Göteborg. Utblickar och strövtåg. 2. *I. Lilienberg*, Göteborg av i dag. 3. *A. Romdahl*, Göteborg som kulturstad. 4. *S. Hansson*, Göteborg som storhamn. Något om dess sjöfart, handel och industri.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1917, s. 1—66. Med 59 illustr. o. 2 kartor.

6194. **Hallerman, P.,** Tillståndet i Blekinge under det stora nordiska kriget. Med 8 bilagor.
Karolinska förbundets årsbok 1916 (tr. 1917), s. 240—278.

6195. **Hallman, L.,** Blacksta och Wassbro soknar 1748 och 1759. Utgivna av *S. Wallin*. XXVI + 186 + (2) s. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 10 kr.
Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria. Vol. 2. Redaktion: *H. Cornell, S. Erixon, S. Wallin.*

6196. **Hammarin, J.,** Beskrifning öfver Färglanda pastorat. [Utg. af *S. Gunnäs*]. 49 + (1) s. Åmål 1916.
Skrifter utg. af Dalslands folkhögskolas elevförbund. 1.
Rec. i Fataburen 1917, s. 47—48 af *E. Noreen*.

6197. **Handlingar,** Kronofogdebostället Grytans i Brunflo äldre. Utg. af *L. Bygdén*. [1391—1604].
Jämtlands läns fornminnesförenings tidskr. 1916 (tr. 1917). Bd 6, s. 155—176.

6198. **Hellberg, K.,** Eskilstuna stadsfullmäktige 1863—1914. Stadsfullmäktigebeslut, val, finansiella tablåer m. m. Sammanfattning enligt uppdrag. XIX + (2) + 1017 s. + 18 portr. + 3 pl. 4:o. Eskilstuna 1915. Pr. 10 kr.

6199. **Hellström, G.,** Var i Stockholm bodde Olavus Petri?
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1917, s. 93—95.

6200. **Historia,** Jönköpings. Utgifven genom en af Jönköpings stadsfullmäktige den 27 september tillsatt kommitté med bidrag af *O. v. Friesen, A. Hennig, C. O. v. Porat, N Åberg, R. Björkman* o. *G. Säve*. Med många illustr. D. 1. S. 321—461 + XV s. Jönköping, Richards A.-B:s förlag. Pr. för hela delen 8 kr.

Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 16 (19/1) af *Gotthard Johansson*; i Dagens Nyheter 1917, N:o 827 (Stockholmsuppl., n:o 17060) (9/12) af *S. Wallin*.

6201. **Hoflin, L.,** Lidens gamla kyrka. Anteckningar. 40 s. Med flera illustr. i texten. Sundsvall, J. Sunessons bokh. Pr. 75 öre.

6202. **H[ofstedt], L.,** Några krigsminnen på Hisingen. Minnesmärken som böra bevaras.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 92 (21/4).

6203. **Hofsten, Erl.,** Beskrifning öfwer Wermeland. 1. Till 200-årsminnet av författarens död utgiven av *E. Nygren*. XXIX + 135 s. + 1 slägttafla + 1 portr. Karlstad.
Värmland förr och nu 1917. Äldre Värmlandsbeskrivningar. 2.

6204. **Hulting, J.,** Då Norrköpings stad sysslade med egen brännvinsbränning.
Mimer 1917, s. 102—107.

6205. **Hörman, E.,** Örgryte gamla kyrka. Bidrag till hennes historia. 71 s. Med 26 bild. Göteborg, Elanders förlag 1915.

6206. **Ingstad, O.,** Bidrag till Ronneby stads historia. Efter tryckta och otryckta källor. D. 1. T. o. m. år 1658. 2. Fr. o. m. 1658. 216 s. + 46 illustr. Ronneby (tr. i Karlskrona), Berlings bokh. Pr. 2 kr. 75 öre.

6207. **Jacobowsky, V.,** Uddevalla med omnejd i svensk litteratur. 144 s. Med flera illustr. i texten. Uddevalla (tr. i Göteborg), Hallman. Pr. 4 kr.

6208. **Kjellberg, C. M.,** Norrköpings två äldsta privilegiebrev. 4 s. Linköping, Förf. 1916.
Särtryck ur Meddelanden från Östergötlands fornminnes- o. museiförening 1916.

6209. **Kjellberg, C. M.,** Vadstena i forntid och nutid. 220 + II + (1) s. + 2 kartor. Med 22 bilder i texten. Vadstena (tr. i Linköping), Axel Öhrströms förlag.

6210. **Lindroth, Hj.,** Om namnet Ystad.
Minnesskrift utgifven af Ystads fornminnesförening 1907—1917, s. 23—28.

6211. **Lithberg, N.,** Fartygsfyndet i kvarteret Näckström N:o 1, ett bidrag till Norrmalms äldre topografi.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1917, s. 1—33 + 8 pl. Med 19 fig. i texten.

6212. **Lämgren, L.,** Ölme 1916. Historik, biografier, bilder m. m. D. 1. 90 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Kristinehamn, Förf. 1916. Pr. 1 kr. 50 öre.

6213. **Olán, E.,** Ur Bohusläns hövdingakrönika. Några anteckningar till vaktombytet å residenset.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 104 B (5/5).

6214. **Olsson i Ättersta, Nils,** Strödda anteckningar om Österåkers socken. 20 s. Nyköping, Förf.

6215. **Rhezelius, I. H.,** Monumenta Uplandica. Utgifna af *C. M. Stenbock* o. *O. Lundberg*. Afd. 3 samt efterskrift. S. 119—197 + (3) s. Med 43 fig. i texten.
Bilaga till Upplands fornminnesf. tidskr. 1917.

6216. **Ridderstad, A.,** Östergötland. 2. Östergötlands beskrivning med dess städer samt landsbygdens socknar och alla egendomar. H. 1—16.

1024 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt 1915—17. Pr. för de första häftena 1 kr. 75 öre, nu 2 kr. 25 för häfte.

6217. **Ringborg, Edw.,** Till Norrköpingskrönikan. [D.] 1. (2) + 255 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Norrköping, Alfred Lundbergs bokh. Tr. i 300 numrerade exemplar.

6218. **Sahlberg, Th.,** Husby Rekarne kyrka.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1917. Årg. 14, s. 69—88. Med 6 illustr. i texten.

6219. **Sahlgren, J.,** Namnet Stockholm.
Dagens Nyheter 1917, N:o 174 (Stockholmsuppl., n:o 16907) (⁸/₇).

6220. **Sarauw, G. F. L.,** Det äldre Göteborg på Hisingen.
Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskr. 1916 (tr. 1917), s. 17—65. Med 9 fig.

6221. **Schück, H.,** Från det forna Upsala. Några kulturbilder. (4) + 232 s. Sthlm, Geber. Pr. 5 kr. 25 öre.
Innehåller:. St. Erik och hans reliker; Upsala på 1640-talet; En Upsalaroman från 1700-talet; Några förlofningar förr i världen; Akademiska dansmästare; Upsala för hundra år sedan.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 289 (¹⁰/₁₂) af *K. W[arbur]g;* i Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 280—283 af *V. Lundström.*

6222. **Stenbock, L.,** Hofsta från trettonhundratalets midt till år nittonhundrasjutton. 33 + (2) s. + 1 slägttabell. Med 28 illustr. i texten. Sthlm. Tr. i 200 numrerade exemplar.

6223. **Stille, A.,** Skånska kyrkors, borgars och herresätens läge. 1. Kyrkor och flodlinjer i Skåne. 2. Skånska borgars och herresätens läge.
Historisk Tidskr. för Skåneland 1917. Bd 7, s. 19—58. Med 2 kartor.

6224. **Städer,** Sveriges. H. 27—30. Bd 2: Stockholms och Uppsala län. H. 1. 10: Göteborg. H. 2. 15: Örebro län. H. 2. 16: Västmanlands län. H. 1. 32 s. + s. 33—64 + s. 33—64 + 32 s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt 1916, 17. Pr. 5 kr. häftet. 2: Uppsala av *Hj. Alving.* — 10: Göteborg. 3. *A. Lilienberg* o. *S. Strömbom.* Den nutida stadsbilden. — 15: Askersund av *H. Söderstéen.* — Nora av *Th. Bergström.* — Lindesberg av *H. Berglund.* — 16: Västerås av *Aug. Hahr.* — Sala av *J. Näsmark.*

6225. **Swan, O.,** Särna gamla kyrka. Föredrag vid Särna fornminnesförenings årsmöte den 25 mars 1916. 36. Falun, Förf. 1916.

6226. **Sverige.** Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *K Ahlenius, E. Aprelqvist A. Kempe* och *O. Sjögren.* Med många illustr. och planer. H. 70—73. S. 897—1073 + (1) s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. häftet.

6227. **Thorén, G.,** Strömstad med omgivningar. 28 s. Med 9 illustr. i texten. Strömstad, Förf. 1916. Pr. 75 öre.

6228. **Thorsell, P.,** Ur Boda församlings historia.
Karlstads stifts julbok 1917, s. 41—56. Med 8 illustr.

6229. **Tidner, A.,** Palats och kåkar. Anteckningar om gamla Stockholm i våra dagar med 40 illustrationer. 358 s. Sthlm, Bergvall. Pr. 12 kr. 50 öre.

6230. **Wallensteen, J. A.,** Rosenfeldtska husen i Stora Gråmunkegränden.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1917, s. 96—105.

6231. **Wennberg, E.,** Riala kyrka.

Upplands fornminnesf. tidskr. 1916. Bd 7, s. 271—276. Med 1 pl. o. 8 fig.

6232. **Wrangel, E.,** Lund för hundra år sedan. Ett apropos till de stundande jubelfesterna. 1. J. T. James om Lund och hans bilder av domkyrkan. 2. Domkyrkans kor som föreläsnings- och promotionssal. 3. Akademien och dess omgivningar. 4. Härberget. Chr. Molbech om sällskapslivet i Lund.
Ord och Bild 1917, s. 449—458, 509—520. Med 16 illustr.

6233. **Östman, N.,** Årtalet 1187 i Stockholms historia, en undersökning i medeltida annaler.
Samfundets S:t Eriks Årsbok 1917, s. 135—142.

6234. **Taube, N. E.,** Svenskarna på S:t Barthélémy. 1—3. 2 s. Fol. Uppsala 1916.
Studentföreningen Verdandis tidningsartiklar. N:o 320—322. Äfven i bokform. 80 + (1) s. Uppsala 1916.

6235. **Evjen, J. O.,** Scandinavian immigrants in New York 1630—1674. With appendices on Scandinavians in Mexico and South America, 1532—1640, Scandinavians i Canada, 1619—1620, some Scandinavians in New York in the eighteenth century German immigrants in New York, 1630—1674. XXIV + 438 s. + 14 pl. o. många illustr. i texten. Minneapolis 1916.

6236. **Fonkalsrud, A. O.,** The Scandinavian-American. With the collaboration of *B. Stevenson*. 167 s. Minneapolis 1915.

6237. **Skarstedt, E.,** Svensk-amerikanska folket i helg och söcken. Strödda blad ur svensk-amerikanernas historia, deras öden och bedrifter, nederlag och segrar, livsintressen och förströelser jämte biografiska uppgifter om ett antal märkesmän. Med 212 illustrationer. (1) + 450 s. Sthlm, Björck & Börjesson. Pr. 11 kr.

Kulturhistoria.

6238. **Ahnlund, N.,** Mo och Domsjö verken, deras ägare och utveckling intill 1873. (Med 3 bilagor.) VII + 138 + (1) s. + 12 pl. + 2 portr. + 1 karta o. 3 planer i texten. Uppsala. Tr. i 200 numrerade exemplar.
Rec. i Hist. Tidskr. 1917, s. 139—141 af *B. B[oëthiu]s*.

6239. **Andersson, S.,** Några anmärkningar till Gustaf Rosenhanes Respublica glacialis.
Fataburen 1917, s. 1—8.

6240. **Bæckström, Arv.,** Lorenzo Hammarsköld om högtidligheterna vid Gustav III-statyns avtäckande.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1917, s. 106—114. Med 4 fig.

6241. **Billow, And.,** Fogdö kyrkas brudskrud 1682—1768.
Fataburen 1917, s. 49—70. Med 2 fig.

6242. **Boëthius, B.,** Ur de stora skogarnas historia. 140 s. + 1 pl. o. flera illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 3 kr. 75 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1917, N:o 160 B (17/6) af *N. Ahnlund*.

6243. **B[äckma]n, A.,** Forntid och nutid. Småländskt församlingslif, kulturhistoriska teckningar från Östra härad i Jönköpings län. H. 5—6. 96 s. Hvetlanda (tr. i Jönköping), Förf. 1916. Pr. 1 kr. 50 öre.
Bilaga till Hvetlanda Tidning.

6244. **Bäckström, G.,** och **Lundh, P.,** Några blad ur Uppsala folkskoleseminariums historia. 45 s. Med flera illustr. i texten + 2 s. fol. Uppsala, Wretman. Pr. 1 kr.

6245. **Clason, S.,** Några huvuddrag av jernkontorets historia.
Minnesskrift med anledning av jernkontorets annalers 100-åriga tillvaro. På jernkontorets bekostnad utg. av redaktionskommittén. Sthlm 1917, s. 1—61. Med 4 portr. o. 2 illustr. i texten.

6246. **De Brun, Fr.,** Anteckningar rörande medeltida gillen i Stockholm: St. Gertruds gille, St. Knuts och St. Katarinas gillen, Helga kors och St. Olofs gillen, Vårfrugillet, Helga Lekamens gille, Karlagillet, St. Barbara gille, St. Laurentii gille, St. Nikolai gille.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1917, s. 84—79. Med 5 fig.

6247. **De Brun, Fr.,** Viktsenheterna i Sverige under Vikingatiden.
Fornvännen 1917, s. 56—66. Med 2 diagram.

6248. **Fehr, L.,** Strängnäs under 1500-talet. Ett kapitel till »Strängnäs i Strängnäsgymnasiets historieundervisning». 20 s. 4:o. Sthlm, Förf.
75 ex. tryckta som separat ur redogörelse för högre allm. läroverket i Strängnäs 1916—1917.

6249. **Forsell, M. L.,** I Stockholm och på sommarnöje 1849—1852. Sista dagboksanteckningar. I urval utgifna af *S. Heijkenskjöld*. Med 53 illustrationer samt namnregister till alla fyra samlingarna. XV + 225 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. 50 öre.

6250. **Forsstrand, C.,** Köpmanshus i gamla Stockholm. Nya bidrag till Skeppsbroadelns historia. VIII + 207 s. + 3 stamtaflor + 5 illustr. Med 20 portr. o. 5 illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 6 kr.

6251. **Forsstrand, C.,** Stockholms Lyceum, skolminnen från 1860-talet.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1917, s. 115—134. Med 5 fig.

6252. **Forsström, J. E.,** I Norrlandsstäder och Lapplandsbygd år 1800. Dagbok öfver resan i Norrland och Finnmarken 1800 och i Roslagen 1801. Med en inledning af *N. Ahnlund*. 159 s. + 1 pl. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 3 kr. 75 öre.

6253. **Fröding, H.,** Hvad en riksdagsfärd för 200 år sedan kostade. Några anteckningar efter trenne Göteborgsrepresentanters reseräkning.
Svenska Dagbladet 1907, N:o 33 (4/2).

6254. **Grimberg, C.,** Ett »hospital» där själasörjaren höll krog. Kulturbilder ur det gamla Danvikens historia.
Hela världen 1917, s. 861—868.

6255. **Grip, E.,** Några bidrag till kännedom om svenskt allmogeliv. Folksed, folktro och folkdiktning i Uppland. 264 s. Med 16 fig. Sthlm, Bergvall. Pr. 7 kr. 50 öre.

6256. **Grönstedt, J.,** Svenska hoffester. Sveriges historia under drottning Kristinas regering 1633—1654. 5. Drottning Kristinas kärlekshistoria med pfalzgrefven Carl Gustaf, frigörelsen, tronföljden och abdikationen. 128 s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Förf. Pr. 8 kr. Tr. i 400 numrerade illustrerade exemplar.

6257. **Grönstedt, J.,** Hälsovården i Wasakonungarnes tid. 87 + (1) s. Sthlm, Förf. Pr. 6 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.

6258. **Hagberg, L.,** Halländska jullekar.
Fataburen 1917, s. 9—14. Med 3 fig.

6259. **Hedendahl, J. A.,** Ett och annat drag ur Södermanlands läns landstings småskollärarinneseminariums historia.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1917. Årg. 14, s. 98—108. Med 2 illustr. i texten.

6260. **Historia,** Göteborgs latinläroverks. Minnesblad åren 1865—1900. Under redaktion af *A. E. Friedlander* och *P. Gunnarson.* 523 + (1) s. Med många portr. o. illustrationer o. 1 slägttafla. 4:o. Göteborg. Pr. 15 kr.

6261. **Hörman, E.,** Västkustens sjöfart för 3—400 år sedan.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 304 B (29/12).

6262. **Hörman, E.,** Ur Bohusfiskets historia. 1. Ett sillfiske som kom av sig. 2. Det »stora» sillfisket i Nordsjön. 3. När sillen kom som ymnigast. 4. När saltet tröt och sillen blev till tran. 5. Storsjöfisket i gamla gångor.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:r 40 B (17/2), 52 B (3/3), 58 B (10/3), 64 B (17/3), 70 B (24/3).

6163. **Kardell, S. J.,** Jämtlands läns kungl. hushållningssällskap 1817—1917. På grund af uppdrag och under medverkan af fackman. 274 s. + 1 portr. Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm.

6264. **Leijonhufvud, S.,** Om julklapp och julgran i Sverige på 1730- och 1740-talen.
Fataburen 1917, s. 31—34.

6265. **Lindhé, W.,** Från flydda tider. Barndoms- och ungdomsminnen. Med 51 illustr. 271 s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 7 kr.
Behandlar mest Norrköping i gamla tider.

6266. **Lorichs, L. L.,** Ur ett gammalt arkiv. 89 s. Köping 1916.

6267. **Möller, B.,** Stjärngossar och trettonsdagsspel. Några halländska julseder. Med illustrationer och musiknoter. 36 s. Malmö, Maiander. Pr. 85 öre.
Folkminnen och folktankars skriftserie. 4.

6268. **Möller, P.,** Allmogeliv i Göingebygden vid 1800-talets början. 13 + (1) s. Malmö, Maiander. Pr. 1 kr. 25 öre. Bibliofiluppl. Tr. i 150 numrerade exemplar.
Separattryck ur Folkminnen och folktankar.

6269. **Nordensvan, G.,** Svensk teater och svenska skådespelare från Gustav III till våra dagar. D. 1. 1772—1842. (5) + 370 + 5 pl. bilagor o. en mängd bilder i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 14 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 152 (3/7) af *K. W[arbur]g.*

6270. **När** Åselelapparna lefde i mörker och vidskepelse. En intressant urkund från 1700-talet skildrar lappfolkets hedniska sedvänjor.
Svenska Dagbladet 1917, N:o 187 (15/7).

6271. **Olán, E.,** Titel och värdighet. Småplock ur vår svenska rangordning.
Hela världen 1917, s. 342—347.

6272. **Resor,** En holländsk beskicknings, i Ryssland, Finland och Sverige 1615—1616. Trenne reseberättelser, från de tryckta och handskrivna holländska originalen. Översatta och utgivna av *S. Hildebrand.* XV + 274 + (1) s. Tv. 8:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 kr. Tr. i 300 numrerade exemplar.
Innehåller: Anthonis Goeteeris' journal över den holländska beskickningens resa till de svenska-ryska fredsunderhandlingarna i Diderina 1615—1616; Herr Joachims resor till Pleskov; Monsieur Andries van Wouw's resa.

Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 98 (28/3) af *A. Å[hman]n.*

6273. **Rosenhane, G.,** Respublica glacialis. Ett stycke svensk etnografi från vår stormaktstid. Öfv. af *O. v. Friesen.*
Fataburen 1914, s. 193—222. Med 4 fig.

•6274. **Sanne, G.,** Göteborgs och Bohus läns kungl. hushållningssällskaps historia 1814—1914. Enligt uppdrag. (4) + 278 + 16 s. + 25 pl. + 1 bilaga. Göteborg. Pr. 15 kr.

6275. **Simonsson, I.,** En skolinteriör från 1500-talet. Mäster Olofs djäknar och Nils Perssons dräng.
Svenska Dagbladet 1917, N:o 173 B (1/7).

6276. **Sommarin, E.,** Träldomen i Norden. Ett blad ur den svenska arbetsklassens äldsta historia. 2:a uppl. 28 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 30 öre.
Verdandis småskrifter. 104.

6277. **Sundblad, Joh.,** Gammaldags seder och bruk. 3:e uppl. 365 s. Sthlm, Fahlcrantz. Pr. 6 kr. 50 öre.

6278. **Swenne, E.,** Dagsnyheter förr och nu, dess vägar och utveckling genom tiderna. Några kapitel ur den internationella nyhetsförmedlingens historia. Företal av *H. Key.* XI + 126 + (2) s. Sthlm.
Äfven med titel: Minnesskrift på Svenska Telegrambyråns femtioårsdag 16 januari 1867—1917.

6279. **Turi, J.,** Muittalus samid birra. En bok om lapparnas liv. Utgiven av *E. D. Hatt.* Översatt till svenska av *S. Karlén* o. *K. B. Wiklund.* XV + (1) + 298 s. + 1 portr. + 1 facs. + 14 pl. var och en med 1 sida text. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr. 25 öre.
Lapparne och deras land skildringar och studier utgivna av *Hj. Lundbom.* 6.

6280. **Upmark, G.,** Guldsmedsämbetet i Jönköping.
Fataburen 1917, s. 97—124. Med 51 fig.

Kyrkohistoria.

6281. **Adam von Bremen,** Hamburgische Kirchengeschichte. 3:e Aufl. Herausgegeben von *B. Schmeidler.* LXVII + (1) + 353 + (1) s. Hannoveræ et Lipsiæ.
Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniæ historicis separatim editi.

6282. **Bygdén, L.,** Den gåtfulla inskriften vid S:t Karins kyrkruin i Visby.
Fornvännen 1917, s. 261—277. Med 3 fig.

6283. **Edquist, E.,** Läseriet i Skelleftebygden under 1800-talet. Konsistoriel afh. [Luleå]. 166 s. Sthlm, Sv. Kyrkans Diakonistyrelses förlag. Pr. 2 kr.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1917. Litteraturöfversikter, anmälningar och granskningar, s. 52—53 af *J. L—n.*

6284. **Eklund, J. A.,** Andelifvet i Sveriges kyrka. 4. Under den yttre kyrkokampens tid. 244 s. Uppsala, L. Norblad. Pr. 3 kr. 25 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. N:o 68.

1—4 rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1917. Litteraturöfversikter, anmälningar o. granskningar s. 49—51 af K. B. Westman.

6285. **Eklund, J. A.,** Vår kyrkopsalm. 175 s. Lund, C. W. K. Gleerup 1915. Pr. 2 kr. 50 öre.

6286. **Fehrman, D.,** Lunds domkapitel och prästbildningen under 1700-talet.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1917, s. 228—350.

6287. **Gierow, A.,** Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1917, s. 73—196.

6288. **Hall, B. R.,** Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Tidsbelysande urval ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628. 54 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr.
Särtryck ur Kyrkohistorisk Årsskrift 1915—1916. (Se N:o 5853.)
Senare afdelningen: Kyrkohistorisk Årsskr. 1916 (utg. 1917), s. 247—266.

6289. **Husförhörsbok,** Brunskogs sockens, åren 1760—1769. Afskrifven af *A. Tholén.* 33 s. Arvika 1916.

6290. **Liedgren, E.,** Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812. (Forts. från årg. 16.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1916 (utg. 1917), s. 1—83; 1917, s. 1—72.
Äfven utg. som akad. afh. XV + 247 s. Upsala 1916.

6291. **Lundström, H.,** Bidrag till tolkningen af Biskop Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1916 (utg. 1917), s. 84—87.

6292. **Nylund, D. F.,** Begravningsritualet och begravningsseder i den svensk lutherska kyrkan. Akad. afh. [Upsala.] (1) + 208 s. + 1 bil. (3) s. Eskilstuna, Förf. Pr. 3 kr.

6293. **Petri, Olaus,** Samlade skrifter. Utgifna af Sveriges kristliga studentrörelses förlag under redaktion af *B. Hesselman.* Med ett förord af *H. Hjärne* och litteraturhistoriska inledningar af *K. B. Westman.* Bd 4. XIX + IX + (1) + 566 + (1) s. Upsala, Norblads bokh. Pr. 10 kr.
Innehåller bl. a.: En Swensk Cröneka (med inledning af *Jöran Sahlgren*); Kommentar till stadslagen; Om runskrift: Anteckningar om städer och kyrkliga institutioner i Sverige; Självbiografiska anteckningar.

6294. **Protokoll** vid biskop Johannes Baazius d. ä:s visitation i Reftele 1647. Medd. af *Es. Bexell.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1917, s. 357—358.

6295. **Rodhe, Edv.,** Studier i den svenska reformationstidens liturgiska tradition. IV + 166 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 4 kr.
Uppsala Universitets Årsskr. 1917. Teologi. 1.
Rec. i Nordisk Tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1917, s. 339—343 af *I. Collijn.*

6296. **Sandblad, N., & Bergfelt, B. M.,** Några drag från reformationens införande i de landsändar som utgöra Göteborgs stift.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1917, s. 131—152. Med 2 illustr.

6297. **Schybergson, M. G.,** Kyrka och stat i den lutherska världen. Med anledning af reformationens fyrahundraårsminne.
Finsk Tidskr. 1917. T. 83, s. 238—253.

6298. **Schönecke, Walt.,** Personal- und Amtsdaten der Erzbischöfe von Hamburg-Bremen vom Jahre 831 bis 1511. Inaug. Diss. 91 s. Greifswald 1915.

6299. **Sundler, J.,** Från det katolska Sverige.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1917. Årg. 12, s. 60—64. Med 3 illustr.

6300. **Söderblom, N.,** On the character of the Swedish church.
The Constructive Quarterly 1915, s. 281—310.

6301. **Söderblom, N.,** On the soul of the church of Sweden.
The Constructive Quarterly 1915, s. 506—545.

6302. **Voss, M.,** o. **De Brun, Fr.,** Fundationsbreven för S:t Barbaras kor i Stockholms Storkyrka.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1917, s. 80—92.

6303. **Weibull, L.,** Den skånska kyrkans älsta historia. 5. Det lundensiska archiepiskopatets och kaniksamfundets inre utveckling under Asker. 6. Valet efter Asker. Eskil och konungarne Erik Lam och Olof Haraldsen. Hans verksamhet för S:t Laurentius i Lund och för klosterväsendet. 7. Eskil och Sven Grathe. Upprättandet av ärkebiskopsdömena i Throndhjem och Uppsala. Primatet över Sverige. Legationen (Forts.)
Hist. Tidskr. för Skåneland 1917. Bd 5, s. 155—246.

6304. **Weibull, L.,** Utredning angående biskopens över Lunds stifts löneförmåner.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1917. Bd 7, s. 59—70.

6305. **Westling, Fr.,** Några meddelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under åren 1645—1650. Med en efterskrift af *E. Hj. J. Lundström.* Ett genmäle mot efterskriften af *Fr. Westling.*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1916 (utg. 1917), s. 238—243.

6306. **Westling G.,** Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1916 (utg. 1917), s. 115—287.

6307. **Westman, K. B.,** Anteckningar till svensk senmedeltid och reformation. 1. Nicolaus Hermannis skrinläggning. 2 Magnus Magnis återkallelse. 3. Ur Lars Siggessons anteckningsbok.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1917, s. 359—368.

6308. **Westman, K. B.,** Kultreformproblemet i den svenska reformationen.
Hist. Tidskr. 1917, s. 1—14.

6309. **Wimarson, N.,** Gråbröderklostret i Ystad. Med 2 bilagor.
Minnesskrift utgiven af Ystads forminnesförening 1907—1917, s. 57—120. Med 48 fig.

6310. **Wimmercranz, Fr.,** Anteckningar ur Offerdals kyrkoarkiv om Offerdals församling.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1917, s. 95—105.

6311. **Wäinö, P.,** Till belysande af tillståndet i vår nordligaste församling vid tiden för Lars Levi Læstadii uppträdande såsom de nordiska lapparnas och finnarnas andlige och sedlige reformator.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1916 (utg. 1917), s. 88—114.

Finland och Östersjöprovinserna.

6312. **Aillo, J.,** Hämeenlinnan historia. [Tavastehus historia.] D. 1. 289 s. Tavastehus.

6313. **Bidrag** till Finlands historia. I tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom *R. Hausen.* D. 5. Spridda urkunder från tiden 1571—1589. (1) + 529 + (2) s. Helsingfors. Pr. 6 m. 75 p.

6314. **B[orn], V. M. v.,** Ett högadligt bo på 1600-talet.
Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 212—217.

6315. **Dalgren, L.,** Pommern und Schweden 1792—1806. Der Staatstreich 1806 und dessen Vorgeschichte. 191 s. Greifswald 1916.
Sonderabdruck aus: Pommersche Jahrbücher 1916. Bd 17.

6316. **Hackman, A.,** Om Nylands kolonisation under järnåldern och andra därmed sammanhängande frågor. 1.
Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 199—211.

6317. **Hausen, R.,** Ur Ålands forntid, kulturhistoriska skildringar. 120 s. Med illustr. Helsingfors 1916.
Åland. 4.

6318. **Heikel, J. A.,** Finländska städer i Olof Hermelins Hecatompolis Suionum.
Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 182—188.

6319. **Hultin, A.,** Åbo Tidningar under Porthan-Franzénska tiden.
Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland. 134. Förhandlingar och uppsatser. 30. 1916 (tr. 1917), s. 97—314.

6320. **Hultman, O. F.,** Socken- och kapellnamnen i svenska Nyland.
Kalender utgiven av Svenska Folkskolans vänner 1916. Årg. 31, s. 23—36.

6321. **Karsten, T. E.,** De nordiska ortnamnen som historiska minnesmärken med särskild hänsyn till Finland.
Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 153—198.

6322. **Kaukovalta, K.,** Uudenkaupungin historia [Nystads historia.] D. 1. (6) + 269 + XII s. Med illustrationer. Tammerfors.

6323. **Lesch, B.,** Gustaf III:s finländska jordbrukspolitik.
Finsk Tidskr. 1917. T. 82, s. 315—334.

6324. **Nikander, G.,** Byar och gårdar i Helsinge från 1750 till 1865. Bidrag till Helsinge sockens historia. Utgivna av »Svenska odlingens vänner i Helsinge». H. 1. VII + 157 + (2). Med 143 bild. Borgå 1916.
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1916. Årg. 1, s. 185—187 af *C. v. B[onsdorff]*; i Fataburen 1917, s. 90—96 af *S. Erixon*.

6325. **Nikander, G.,** Finländska herrgårdar under den gustavianska tiden.
Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 1—30, 67—87. Med flera illustr. i texten.

6326. **Nordmann, P.,** En fånges flykt från Olovsborg 1639.
Kalender utgiven av Svenska Folkskolans vänner 1916. Årg. 31, s. 37—50.

6327. **Ramsay, J.,** Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden. H. 4: Starck—Örnflycht. S. 421—592. 4:o. Helsingfors, Söderström 1916.
Rec. i Finsk Tidskr. 1917. T. 82, s. 117—124 af *G. Granfelt*; i Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 62—64 af *K. C.*

6328. **Ramsay, J.,** När Nils Rosenschmidt försvann.
Kalender utgiven av Svenska Folkskolans vänner 1916. Årg. 31, s. 37—42.

6329. **Schybergson, C. M.,** Ett studenttumult i Åbo på 1650-talet.
Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 134. Förhandlingar och uppsatser. 30. 1916 (tr. 1917), s. 80—96.

6330. **Schybergson, C. M.,** Till belysning av Per Brahes utnämning till kansler vid Åbo akademi.
Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 53—55.

6331. **Sirelius, U. T.,** Suomen kansanpukujen historia. [Finska folkdrägternas historia.] 329 s. Helsingissä 1916.
Journal de la Société finno-ougrienne. 21.
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 139—143 af *U. T. S.*

6332. **Stackelberg, M.,** Till frågan om begreppet uradel och gammal herrmästerlig släkt i våra genealogiska verk.
Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 50—52.

6333. **Tudeer, L. O. Th.,** Bibliotheca nationis Viburgensis 1796—1827.
Studier tillägnade Arvid Hultin på hans sextioårsdag 1915, s. 98—111.

6334. **Wrede, R. A.,** Matthias Calonius. Enligt uppdrag af Juridiska föreningen i Finland. VIII + 443 s. + 3 portr + 2 illustr. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 20 m.

6335. **Wrede, R. A.,** Processen vid Consistorium academicum i Åbo i midten af 1600-talet. Ett bidrag till den akademiska jurisdiktionens historia.
Till Robert Hermansson vid fyllda 70 år 19²/₂16, s. 1—84.

Allmän och utländsk historia.

6336. **Bergman, J. & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Den stora världsbrandens tid. H. 10—15. S. 289—480. Med många illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 45 öre häftet.

6337. **Historie,** Norges. Fremstillet for det norske folk af *A. Bugge, E. Hertzberg, O. A. Johnsen, Y. Nielsen, J. E. Sars* og *A. Taranger.* Med talrige illustrationer i teksten og paa bilag. H. 143—149. Bd 3: Halvb. 2: H. 3—9. *A. Taranger,* Tidsrummet 1319—1537. S. 65—288. Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.

———

Recensioner.

6338. **Svensén, E.,** Svenska historien för svenska folket. (Se N:o 5495.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1916, N:o 29 (³¹/₁) af *N. Ahnlund*

6339. **Nordenstreng, R.,** Vikingafärderna. (Se N:o 5499).
Rec. i Svensk Tidskr. 1917, s. 307—309 af *S. Tunberg.*

6340. Svenskt diplomatarium. Utgifvet af riksarkivet genom *S. Tunberg.* Bd 6: H. 2. [1351—52.] (Se N:o 5501.)
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1917. Litteraturöfversikter, anmälningar och granskningar, s. 30—34 af *Y. Brilioth.*

6341. Hansisches Urkundenbuch. Bd 11. 1486—1500. Bearbeitet v. *W. Stein.* (Se N:o 5503.)
Rec. i Altpreussische Monatsschrift 1916. Bd 53, s. 269—271 af *M. Perlbach.*

6342. **Carlsson, G.,** Hemming Gadh. En statsman och prelat från Sturetiden. Biografisk studie. (Se N:o 5183.)
Rec. i Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1917. Bd 19, s. 105—108 af *Fr. Techen.*

6343. **Wittrock, G.,** Karl XI:s förmyndares finanspolitik. Gustaf Bondes finansförvaltning och brytningen under bremiska kriget 1661—1667. (Se N:o 4604.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 80—83 af *E. Naumann.*

6344. **Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter.** Utg. af *Aug. Quennerstedt.* D. 6—11. (Se N:o 3602, 4093, 4611, 5552.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 24—34 af *S. E. B[rin]g.*

6345. **Quennerstedt, Aug.,** Ur Carl XII:s lefnad. Skildringar. D. 1—2. (Se N:o 5553.)
Rec. i Dagens Nyheter 1917, N:o 179 (Stockholmsuppl., n:o 16912) (7/7) af *Historiker [Hugo Larsson]* under titel: Också en Carl XII:s historiograf; härpå kom ett svar af *A. Quennerstedt* i Dagens Nyheter 1917, N:o 192 (Stockholmsuppl., n:o 16925) (20/7).

6346. **Herlitz, N.,** Från Thorn till Altranstädt. Studier över Carl XII:s politik 1703—1706. 1. (1703—1704.) (Se N:o 5559.)
Rec i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 1—8 af *G W[ittroc]k:* i Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, s. 225—228 af *A. Stille.*

6347. **Wahlström, L.,** Gustavianska studier. (Se N:o 4649.)
Rec. i Ord och Bild 1917, s. 284—286 af *H. Borelius.*

6348. **Munthe, Arn.,** Henrik af Trolle, Fredrik af Chapman, Otto Henrik Nordenskjöld. Gustaf III, politiken och flottan 1772—1784. — Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskjöld. D. 1—3. (Se N:o 3103, 4653, 5119 o. 5594.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 17—24 af *E. N[aumann];* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 9 (12/1) af *[A] Å[hma]n.*

6349. **Haedecke, R.,** Die Schlacht bei Dennewitz — ein Sieg Bernadottes. (Se N:o 5608.)
Rec. i Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1916. Bd 29, s. 543—546 af *J. v. Pflugk-Harttung.*

6350. **Ehrenheim. P.,** Några minnen. (Se N:o 5620.)
Rec i Ord och Bild 1917, s. 275—279 af *O. Rabenius.*

6351. **Wahlström, L.,** Svenskar från förra seklet. D. 1—2. (Se N:o 5177 o. 5632.)
Rec. i Ord och Bild 1917, s. 286—288 af *H. Borelius.*

6352. **Rydström, A.,** Armfeltarne på Hunnerstad. (Se N:o 5637.)
Rec. i Ord och Bild 1917, s. 58—61 af *E. Key.*

6353. **Borelius, H.,** C. G. von Brinkman. En ungdomsbiografi. (Se N:o 5640.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1917, N:o 18 B (20/1) af *W. Söderhjelm.*

6354. **Kämpe, A.,** En gustaviansk patriot och hans hustru. Generalen och generalskan greve Philip Schwerin. (Se N:o 5656.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 10—13 af *L. Dalgren.*

6355. ***Josephson, R.,** Borgarhus i Gamla Stockholm. 1. Byggnadshistoria. På grundval af samfundet S:t Eriks Stockholmsregister. (Se N:o 5682.)
Rec. i Nordisk Tidskr. 1917, s. 144—149.

6356. **Lamm, M.,** Svedenborg. (Se N:o 5197.)
Rec. i Ord och Bild 1917, s. 443—446 af *Alb. Nilsson.*

6357. **Tidander, L. G.,** Anteckningar rörande Kungl. Jönköpings regementes historia. (Se N:o 5672.)
Rec. i Kungl. Krigsvetenskaps Akad. tidskr. 1917, s. 252—254 af *O. B[yströ]m.*

6358. **Lindblom, Andr.,** La peinture gothique en Suède et en Norvège. Etude sur les relations entre l'Europe occidentale et les pays scandinaves. (Se N:o 5685.)
Rec. i Tidskr. för konstvetenskap 1917. Årg. 2, s. 75—78 af *O. Rydbeck.*

6359. **Romdahl, A. L.,** Gammal konst. (Se N:o 5689).
Rec. i Finsk Tidskr. 1917. T. 82, s. 231—233 af *Hj. Öhman.*

6360. **Rydbeck, O.,** Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria. (Se N:o 5224.)
Rec. i Fataburen 1917, s. 41—44 af *S. Erixon.*

6361. **Schück, H., & Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a omarbetade och utvidgade uppl. D. 4. Sveriges litteratur under realismens och efterhumanismens samt naturalismens tid. Bd 2: H. 13—25. (Se N:o 5692.)
Rec. i Dagens Nyheter 1917, N:o 69 (Stockholmsuppl., n:o 16802) (12/3) af *J. Landquist;* i Svenska Dagbladet 1917, N:o 79 B (22/3), 92 B (4/4) af *R. G:son Berg;* D. 1—4: 1—2 rec. i Nord. Tidskr. 1917, s. 219—222 af *S. Ek;* i Svensk Tidskr. 1917, s. 227—230 af *O. Wieselgren;* i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1917, N:o 9 (5/1) af *Sv. Ek;* D. 1—4 rec. i Ord och Bild 1917, s. 886—892 af *W. Söderhjelm.* Med 2 portr.

6362. Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar. Med understöd av statsmedel utgivna av riksarkivet genom *A. Brusewitz.* (Se N:o 5698.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 8—10 af *E. Naumann.*

6363. **Lagerroth, Fr.,** Frihetstiden författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia. (Se N:o 5241.)
Rec. i Dagens Nyheter 1917, N:o 281 (Stockholmsuppl., n:o 16964 (28/8), 288 (Stockholmsuppl., n:o 16966) (30/8) af *L. M. Bååth.*

6364. **Weibull, L.,** Liber census Daniæ. Kung Valdemars jordebok. (Se N:o 5713.)
Rec. i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1916. Ottende Række. Bd 6, s. 215—223 under titel: Valdemars Jordebog: Hallandslisten og »Hovedstykket» af *Kr. Erslev,* härpå svarade *L. Weibull* s. 223—238, hvarpå åter *Kr. Erslev* svarade, s. 228—224.

6365. **Bergh, S.,** Svenska riksarkivet 1618—1837. (Se N:o 5715.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1916. Öfv. o. gr., s. 91—96 af *V. Gödel.* Denna recension framkallade ett genmäle af *S. Bergh,* hvarpå *V. Gödel* åter svarade. Hist. Tidskr. 1917. H. 1. Bilaga. 4 s.

6366. **Gödel, V.,** Sveriges medeltidslitteratur. Proveniens. Tiden före antikvitetskollegiet. (Se N:o 5718.)
Rec. i Nordisk tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1917, s. 353—362 af *I. Collijn.*

6367. **Modin, E.,** Gamla Tåsjö. (Se N:o 5761.)
Rec. i Fataburen 1917, s. 81—82 af *N. E. H[ammarstedt].*

6368. Gamla svenska städer. H. 5. (Se N:o 5323.)
Rec. i Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 117—121 af *V. Lundström.*

6369. **Braem, Corf.,** Dagbok under en resa i Sverige åren 1671 och 1672. Utgifven af *B. Möller.* (Se N:o 5801.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1917, N:o 59 (12/3) af *[A.] Å[hman];* i Dagens Nyheter 1917, N:o 88 (Stockholmsupplagan, n:o 16816) (26/3) af *T. J. A[rne].*

6370. **Brilioth, Y.,** Den påfliga beskattningen af Sverige intill den stora schismen. (Se N:o 5383.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 41—57 af *G. Carlsson.*

6371. **Kolberg, J.,** Aus dem Leben der letzten katholischen Bischöfe Schwedens. 1. Johann Braske von Linköping und die Bischöfe Mauritius Faber und Johannes Dantiscus. 2. Johann Magnus von Uppsala und Herzog Albrecht von Preussen. — *Kolberg, J.,* Aus dem Briefwechsel

der Erzbischöfe Johann und Olaus Magnus von Uppsala mit Bischof **Johannes** Dantiscus von Kulm und Ermland. (Se N:o 5398, 5399.)
Rec. i Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 75—81 af *G. Carlsson.*

6372. **Raab, O.,** Svenska minnen i Tyskland. Rügen. (Se N:o 5878.)
Rec. i Svensk humanistisk tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 25—27 af *V. Lundström.*

6373. **Ruuth, J. W.,** Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet. H. 3. (Se N:o 5882.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1917. Årg. 2, s. 220—229 af *P. O. v. Törne.*

6374. **Weibull, Curt,** Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI. (Se N:o 5451.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1917. Öfv. o. gr., s. 73—80 af *A. S[tille].*

REGISTER.

Svenska Historiska Föreningens Årssammankomst den 6 april 1918.

Sedan sammankomsten öppnats af styrelsens ordförande, riksarkivarien E. Hildebrand, föredrog sekreteraren följande

Årsberättelse för 1917.

Svenska Historiska Föreningen har under det sist förflutna året räknat omkring 700 årsafgift betalande medlemmar inom och utom Sverige, till hvilka dessutom komma 14 postprenumeranter. Sedan sekreteraren O. Wibelius, Stockholm, bankdirektör U. Steinholtz, Västervik, fil. och jur. kand. G. Grönberg, Stockholm, bankir A. Rüder, Malmö, direktör G. Svensson, Malmö, konsul W. Ganslandt, Malmö, förste arkivarien S. Bergh, Stockholm, Stora Kopparbergs bergslag, Falun, och dr. H. Rettig, Stockholm, anmält sitt inträde såsom ständiga ledamöter i föreningen, har nu antalet dylika stigit till 108 och den jämlikt stadgarna af deras afgifter bildade fonden till kr. 8,200.

I styrelsens sammansättning har under året ingen förändring ägt rum, och har densamma sålunda bestått af f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, generallöjtnanten G. Björlin, riksarkivarien S. Clason, H. Exc. statsministern N. Edén, professoren C. Hallendorff, f. riksarkivarien E. Hildebrand, ordförande, kanslirådet T. Höjer, sekreterare, professoren L. Stavenow, f. förste arkivarien Th. Westrin, skattmästare, samt generallöjtnanten H. Wrangel.

Föreningen har under året utgifvit trettiosjunde årgången af sin tidskrift. Såsom bidrag till kostnaderna för dess utgifvande har föreningen åtnjutit det sedvanliga statsanslaget à 1,500 kr. samt dessutom liksom under en rad föregående år fått från Vitterhets-, historie- och antiqvitetsakademien mottaga ett anslag af 500 kr. Dessa anslag i förening med den tidigare beslutade höjningen af årsafgiften ha gjort det möjligt att, trots de ökade pappers- och tryckningskostnaderna, bibehålla tidskriften ungefär vid det hittills-

varande omfånget. Med tillfredsställelse kan konstateras, att någon af afgiftsförhöjningen vållad minskning af ledamotsantalet, såsom på vissa håll befarats, praktiskt taget ej förekommit. Önskvärdt vore emellertid, att anslutningen till föreningen blefve större än hvad som är fallet; och riktas till föreningens medlemmar en enträgen vädjan att hvar i sin stad verka härför.

Förarbeten äro af bibliotekarien K. Setterwall igångsatta för utgifvande i sinom tid af en fortsättning på den af honom för en del år sedan utgifna 25-årsbibliografien. Bibliotekarien Setterwall är dessutom sedan flera år tillbaka sysselsatt med förberedelserna för en historisk bibliografi, täckande den period, som ligger emellan Warmholtz' berömda mästerverk och 25-årsbibliografiens begynnelseår. Det är att hoppas, att Historiska föreningen en gång må blifva i tillfälle att lämna sin medverkan till dessa betydelsefulla arbetens utgifvande.

* * *

Med Herman Lundström, död den 17 febr. efter långvarigt lidande, bortgick en af vår kyrkohistoriska forsknings främste märkesmän. Icke blott genom en omfattande och solid vetenskaplig produktion har han rest sig en minnesvård hos eftervärlden. Genom grundläggande af Kyrkohistorisk Årsskrift har han åt den kyrkohistoriska vetenskapen i vårt land skapat en samlingspunkt och ett organ, och genom sin långa lärareverksamhet har han gjort en mycket betydelsefull insats i sin vetenskaps utveckling, särskildt genom ett energiskt häfdande af krafvet på modern historisk metod. Historiska Föreningen står till honom i tacksamhetsskuld för flera värdefulla bidrag till Historisk Tidskrift. C. Gustaf Edelstam, död den 2 jan. utan föregående sjukdom, var en sällspordt pliktrogen och kunnig arbetare i riksarkivets tjänst, en grundlig kännare af dess rika samlingar och en outtröttligt tillmötesgående vägvisare för de forskare, som funno vägen dit. Litet af de forskningar han själf bedrifvit hade kommit till offentligheten, och döden hindrade honom att fullfölja den honom anförtrodda utgifningen af frihetstidens adelsprotokoll. Det arbete Hampus Huldt, död den 2 okt., utfört i häfdaforskningens tjänst, var icke författarens, utan den flitige materialsamlarens. Hans omfångsrika samling af afskrifter ur Vatikanarkivet ställdes af honom redan under lifstiden till forskningens förfogande, och genom testamentariskt förordnande har han säkerställt dess framtida användning i dess tjänst. Otto Sjögren, död den 19 sept., hann utveckla en mångsidig och omfångsrik produktion såsom historisk författare, och särskildt genom sitt populärvetenskapliga skriftställeri har han bidragit att väcka och stärka kärleken till och intresset för våra häfder. I tidigare år var han en ej alltför sällsynt medarbetare i Historisk Tidskrift. Med Bernhard Taube, död den 10 november i den höga åldern af 83 år, bortgick en sannskyldig riksarkivets trotjänare; under nära ett halft sekel arbetade han i olika grader i dess tjänst, äfven efter sitt afskedstagande,

och en rad af dess serier, särskildt de diplomatiska, äro af honom med utomordentlig noggrannhet och ordningssinne ordnade och förtecknade. Äfven som urkundsutgifvare inom 1700-talets historia har han utvecklat en betydelsefull verksamhet.

* * *

Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia har under året firat sitt 100-årsjubileum. Till dess högtidssammankomst förelåg en af Severin Bergh utarbetad, återblickande redogörelse för dess verksamhet och dess frukter, tillika ett betydelsefullt bidrag till den svenska urkundsutgifningens historia under de senaste hundra åren.

* * *

Med tillfredsställelse är att hälsa framträdandet af en ny kritisk tidskrift för de humanistiska vetenskaperna; utgifvaren, professor Vilhelm Lundström, utfyller därmed en kännbar lucka i vår vetenskapliga litteratur. De olika historiska vetenskaperna ha visserligen länge haft sina fackorgan och äro såtillvida i föreliggande afseende jämförelsevis väl ställda. Men äfven för deras idkare blir det en fördel att äga tillgång till en publikation, som underlättar utsikten öfver den humanistiska forskningens hela arbetsområde.

* * *

Bland årets urkundspublikationer är först och främst att anteckna ett nytt, tredje band af den af Riksarkivet genom Theodor Westrin utgifna senare serien af Svenska Riksdagsakter; det nya bandet bringar förra hälften af materialet från 1731 och 1734 års riksdagar. I den genom Hallendorff utgifna serien af Sveriges traktater föreligger såsom ett särskildt tilläggsband samlingen af 1752—1766 och 1810 års gränskartor i å Generalstabens litografiska anstalt förträffligt utfördt faksimileaftryck. Ett par bidrag till 1800-talets riksdagshistoria, båda utgångna från den då varande Aftonbladskretsen, utgöra det nya bandet af Aldéns samlade edition af Hiertas motioner och riksdagsanföranden, omfattande åren 1862—72, samt den af samme utgifvare ombesörjda utgåfvan af den outtröttlige nyhetssamlaren Liljecronas dagbok från 1840—41 års riksdag, af forskningen tidigare använd men hittills outgifven. Nya delar ha utkommit af en rad i tidigare årsberättelser uppmärksammade arbeten: Tersmedens memoarer, liksom den närmast föregående utgifven af N. Erdmann, Linnés brefväxling, numera under redaktion af J. M. Hulth, Ehrensvärds bref, redigerade af Gunhild Bergh, de Forselliska familjeanteckningarna från seklets midt samt det af Ellen Key ombesörjda urvalet ur hennes faders papper. I ny och väsentligt utvidgad upplaga föreligger den af Edén ombe-

sörjda krestomatien ur Gustaf Vasas bref. Det fjärde bandet af Olaus Petris skrifter är för historikern af ett alldeles särskildt intresse, då det bringar en af Jöran Sahlgren efter moderna filologiska principer ombesörjd edition af hans krönika, hvilken f. ö. äfven utgifvits såsom fristående publikation. Af särskild betydelse är återupptagandet af arbetet på den af handskriftsamfundet för 40 år sedan påbörjade samlingen af Sveriges medeltida stadsböcker. Början har under året gjorts med en ny serie af Stockholms stadsböcker från äldre tid, innefattande dess af Clason på sin tid återfunna tänkeböcker från medeltiden. Den under året utgifna volymen, som redigerats af E. Hildebrand, inrymmer tänkeböckerna för åren 1474—83 jämte burspråken. L. Weibull har utsändt ett nytt häfte af Malmö stads urkundsbok, innehållande stadens privilegiebref från tiden 1658—1807. Ett särskildt omnämnande — jämväl på grund af den vackra utstyrseln — förtjänar slutligen den af S. Hildebrand ombesörjda öfversättningen af trenne berättelser från en holländsk beskicknings resor till Ryssland, Sverige och Finland under åren 1615—1616.

Ovanligt rikhaltig är årets akademiska afhandlings- och specimenslitteratur. De historiska gradualafhandlingarna, med ett undantag ventilerade i Uppsala, falla till sitt ämnesval till den vida öfvervägande delen inom 1800-talets historia. De återstående behandla ämnen från den Gustavianska epoken. Bohlin behandlar i en diger afhandling militär statsmakt och individ särskildt i Sverige under Gustaf III:s tid. Af M. Nylunds hand föreligger en förtjänstfull monografi öfver G. A. Reuterholm under förmyndaretiden. B. Sjöwall har i en förträfflig undersökning om Georg Adlersparre och tronföljden 1809 fullföljt de Adlersparrestudier han för ett årtionde sedan framgångsrikt inaugurerade med en uppmärksammad undersökning i Historisk Tidskrift. Bidrag till vår parlamentariska historia under 1800-talet lämna Andersson och Reinhold genom undersökningar om oppositionen och ministeransvarigheten under skedet 1809—1840 samt om reformsällskaperna och de allmänna reformmötena i Örebro 1849, 1850 och 1853. Blomqvist slutligen har lämnat en pålitlig monografi öfver den första unionskommittén och unionsrevisionismens dittillsvarande utveckling. Inom kyrkohistoriens område faller slutligen D. F. Nylunds afhandling om begrafningsritualen och begrafningsseder i den svensk-lutherska kyrkan.

Den akademiska litteraturen i öfrigt spänner öfver ett vidsträcktare fält. L. Weibull har sålunda publicerat dels en fortsättning på sina skarpsinniga undersökningar till den skånska kyrkans äldsta historia, dels en starkt destruktiv kritik af traditionen om Erik den helige. Likaledes inom medeltidshistoriens område falla Tunbergs ursprungligen som profföreläsningar tillkomna, sedan i Historisk Tidskrift publicerade uppslagsrika studier till den svenska ständerstatens äldsta historia. Sistnämnde forskare har dessutom lämnat ett värdefullt bidrag till den f. n. blomstrande litteraturen

om den konstitutionella och religiösa brytningen under Sigismund; hans undersökning behandlar åren 1597—98, särskildt Laskis beskickningar till Sverige. Wittrock har med ett omfångsrikt andra band fullfört sin massivt grundliga och innehållsrika teckning af Karl XI:s förmyndareregerings finanspolitik. I Karolinska förbundets årsbok har Sörensson publicerat en studie öfver Snapphanarna, hvari för första gången gifves en utredning af denna bonderörelses verkliga karaktär och organisation. — Konkurrensen om den statsvetenskapliga professuren i Göteborg har gifvit upphof till en uppmärksammad serie skrifter till vårt nuvarande statsskicks historia. Brusewitz har sålunda fullföljt de i hans gradualafhandling påbörjade undersökningarna genom en studie öfver den idépolitiska motsättningen i 1809 års författningskris. Rexius lämnar en framställning af striden om finansmakten under Karl XIV Johan, namneligen striden om statsrevisionen. Gränström slutligen har i en monografi behandlat adresser och adressdebatter i den svenska parlamentarismen. — Slutligen har årets reformationsminne gifvit upphof till ett par teologiska afhandlingar: dels en till reformationsfestens inbjudningsprogram fogad dogmhistorisk undersökning af E. Billing om Luthers religiösa och teologiska utvecklingsgång 1517—1521, dels en afhandling af E. Rodhe om den svenska reformationstidens liturgiska tradition.

Väsentligen mindre är årets skörd af allmän historisk litteratur i öfrigt. Arne har utsändt en samling essayer på ett af honom med framgång odladt specialområde: gångna tiders svensk-ryska förbindelser. Till Gustaf Adolfs historia föreligga — delvis i Historisk Tidskrift — åtskilliga studier af Ahnlund, Stavenow och B. Boëthius; af särskildt värde är den sistnämndes utmärkta essay öfver hjältekonungens protestantiska politik. I Karolinska förbundets årsbok har som vanligt publicerats ett betydande antal intressanta studier till den karolinska epokens historia. Inom Gustaf III:s tid falla några af de mest omfattande af hithörande arbeten. Lagerroth har sålunda till sin i en föregående berättelse uppmärksammade studie öfver frihetstidens författning fogat en från samma utgångspunkter tillrättalagd framställning af författningshistorien under Gustaf III. A. Munthe har utsändt en ny del af sitt stora marinhistoriska arbete öfver 1788—90 års ryska krig. Den nya volymen behandlar senare delen af andra krigsåret, inclusive slaget vid Svensksund. Af Lydia Wahlströms hand föreligger en monografi öfver vårt förhållande till England under revolutionskrigens början, hvilken särskildt med hänsyn till nutida erfarenheter af sjökriget erbjuder åtskilligt af intresse. Slutligen är att anteckna en af Aldén utarbetad sammanträngd öfversikt öfver Sveriges inre politiska historia sedan 1866 års representationsform.

Årets personhistoriska litteratur är öfverväldigande rik. Främst är att anteckna ett verk, som, af de hittills utgifna häftena att döma, kommer att blifva af mindre vanligt värde, det nya under B. Boëthius' ledning utgifna biografiska lexikonet. Alltför länge har

vår historiska litteratur saknat en dylik uppslagsbok i jämnhöjd med den moderna vetenskapens fordringar, motsvarande hvad som på området framkommit t. ex. i Danmark. Det nya arbetet synes både till anläggning och till utförande i sådant afseende motsvara mycket högt ställda anspråk; de medarbetare utgifvaren lyckats kring sig samla tillhöra våra främsta fackmän på skilda områden, och flera af de hittills offentligjorda monografierna beteckna verkliga nyvinningar för vetenskapen; en särskild éloge förtjäna de till de olika artiklarna knutna källförteckningarna och bibliografierna. — Schück fortsätter sin samling af äldre svenska biografier med ett nytt häfte innehållande Nils Grubbs självbiografi. Bland matrikellitteraturen må särskildt framhållas dels ett nytt häfte af Westerlunds och Setterdahls Linköpings herdaminne, dels Lagerbrings praktverk öfver Göteborgs och Bohus läns guvernörer och landshöfdingar från 1658 intill författarens egen tid. På det genealogiska området äro att anteckna ett par förtjänstfulla släkthistoriska arbeten: Noreens öfver Värmlandssläkten af samma namn samt O. Palmes öfver släkten Palme, ett arbete som genom hela sin anläggning ger betydligt mer än själfva titeln anger och vuxit ut till en synnerligen värdefull och väldokumenterad kultur- och miljöskildring. Af utkomna lefnadskildringar märkas ett par i Svenska Akademiens handlingar införda minnen af Schück, det ena öfver Petrus de Dacia, det andra öfver en frihetstidsman, numismatikern Berch, tillika ett förträffligt bidrag till epokens lärdomshistoria. Holm har utgifvit en utmärkt populär teckning af Olavus Petri. Första delen af en Svedenborgbiografi har utsändts af E. Kleen, som ej håller där förnekar sitt stridbara lynne. Slutligen må omnämnas, att Sigrid Leijonhufvud, hvilken vi ha att tacka för en upplaga af Tessins dagbok, påbörjat en skildring af miljön kring denne lysande företrädare för frihetstidens politiska och litterära bildning.

På heraldikens område böra omnämnas ett par arbeten af H. Fleetwood: en handbok i svensk heraldik och en studie öfver Sveriges medeltida konungavapen.

Vår krigshistoriska litteratur har — frånsedt nya band af Braunerhjelms Lifregementets historia och L. Munthes teckning af fortifikationens utveckling och öden — tillökats med ett af Bergenstråhle författadt vidlyftigt arbete öfver Västerbottens regementes krigshistoria.

På litteraturhistoriens fält möter först ett postumt verk af en autodidakt: Hederströms arbete om fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning, hvilket trots i ögonen fallande metodiska svagheter erbjuder åtskilligt af värde genom förf:s enastående topografiska kunskaper. Castrén har utsändt en monografi öfver Creutz, hvilken torde förtjäna plats såsom standardverk på området. Tegnérlitteraturen har tillökats med ett par betydande verk. Wrangel har lämnat ett bidrag till hans ungdomshistoria och hans förbindelse med familjen Myhrman, och Böök har påbörjat ett stort anlagdt litterärpsykologiskt verk, hvari särskildt framställningen af

krigspoesien och den patriotiska diktningen för historikern erbjuder ett synnerligen stort intresse. Nordensvan har utsändt första delen af ett stort arbete om svensk teater och svenska skådespelare från Gustaf III till våra dagar. Den konsthistoriska produktionen har varit mindre rikhaltig än vanligt. Hahr har, utom ett par nya häften af verket Skånska borgar, utgifvit en monografi öfver den äldre Vasatidens borgar. I Tidskrift för konstvetenskap förekommer som vanligt en mängd smärre konsthistoriska studier af intresse.

På statsrättens område ha de viktigaste verken redan i det föregående uppmärksammats. Därtill äro blott att lägga några mindre undersökningar i Statsvetenskaplig Tidskrift. Inom rättshistorien må, utom ett par uppsatser af Beckman och Pipping i Historisk Tidskrift, påpekas en postumt utgifven afhandling af Bergendal, innehållande bidrag till de svenska rättsmedlens historia, samt en undersökning af Kuylenstierna om häfd å äganderätt till jord enligt svensk rätt t. o. m. 1734 års lag. Ett mycket viktigt bidrag till vår förvaltningshistoria utgör den af Almquist påbörjade framställningen af den civila lokalförvaltningen 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. Arbetet, som ingår i Riksarkivsmeddelandenas andra serie, hvilar särskildt på en uttömmande bearbetning af Kammararkivets material och torde på sitt område blifva af grundläggande betydelse. En plats för sig intager slutligen Kjelléns politiska handbok öfver Sverige.

Inom afdelningen bibliografi samt biblioteks- och arkivväsen äro först och främst att anteckna några som vanligt grundliga bidrag af Collijn till de svenska klosterbibliotekens historia, särskildt en framställning af franciskanbiblioteket på Gråmunkeholmen. Af Waldes hand föreligger en undersökning om Stephanii bibliotek och dess historia. Brolén har publicerat en redogörelse för den till Uppsala universitetsbibliotek nyligen öfverlämnade stora Alströmerska brefsamlingen, hvilken redan börjat utnyttjas af forskningen. Utom Lagergrens i Hist. Tidskrift meddelade redogörelse för de Lignellska manuskriptsamlingarna i Kristinehamns. skolbibliotek äro på området f. ö. att anteckna några till den Lambertska arfshistorien anknutna anteckningar ur Stockholms bedröfliga arkivhistoria af Östman. På den rena bibliografiens område märkas, utom Setterwalls för Historiska Föreningens medlemmar välbekanta årsbibliografi, några bibliografiska anteckningar af Bring om Trollhättan i litteraturen.

Den topografiska litteraturen är som vanligt öfverflödande rik, ehuru af mycket växlande värde. Nya häften föreligga af den geografisk-topografisk-statistiska beskrifningen öfver Sverige liksom af det monumentala sammelverket öfver Sveriges städer. Af stor betydelse äro tvenne under året påbegynta serier af äldre topografisk litteratur, dels för första gången utgifven, dels omtryckt efter svåråtkomliga eller alldeles oåtkomliga äldre upplagor. Den ena af dessa serier, Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria, utgifven af H. Cornell, S. Erixon och S. Wallin, innesluter såsom andra band

Hallmans beskrifningar öfver Blacksta och Wassbro socknar 1748 och 1759. Den andra, Svenska bygder, utgifven af J. Sahlgren, påbörjades 1916 med ett omtryck af Hedins beskrifning öfver Kräklinge socken i Närike och har under året ökats med ett aftryck af Hederströms beskrifning af Näsby socken i Östergötland. båda frukter af det program för svensk bygdeforskning, som af Faggot 1741 framlagts i Vetenskapsakademiens handlingar. Det ligger i öppen dag, hvilken betydelse det samlade utgifvandet af denna äldre topografiska litteratur kan väntas få för utforskandet af vår inre utveckling, ej minst på det ekonomiska området. Utanför dessa serier må påpekas den af Nygren utgifna editionen af Hofstens beskrifning öfver Värmland, utgörande nummer två af en serie äldre Värmlandsbeskrifningar. Af moderna landskapsbeskrifningar är att anteckna Ridderstads Östergötlands beskrifning. Stadshistorien är som vanligt flitigt bearbetad. Hvad först Stockholm angår, må framhållas dels Tidners anteckningar om palats och kåkar i gamla Stockholm, dels flera smärre studier i samfundet St. Eriks årsbok, bland dem den flitige Stockholmsforskaren De Bruns anteckningar om medeltida gillen i hufvudstaden. Påfallande rikhaltig är litteraturen om Norrköping: här föreligga bl. a. utförliga arbeten af Danielson och Ringborg. En vidlyftig Jönköpingshistoria har påbörjats under ledning af en af stadsfullmäktige tillsatt kommitté; första bandet har under året sett dagen. Af öfriga monografiska arbeten rörande enskilda städer må nämnas Damms öfver Borås, Enghoffs öfver Trelleborg, Ingstads öfver Ronneby samt Kjellbergs öfver Vadstena. En rangplats intaga Schücks intressanta kulturbilder från det forna Uppsala. Slutligen är att nämna en af Arnheim utarbetad handbok öfver Sverige, hvari de partier, som behandla vår nyaste historia, kunna göras till föremål för berättigade invändningar.

Inom den s. k. kulturhistoriens område äro först att anteckna Grips bidrag till kännedomen om svenskt allmogelif. Af Turis bekanta bok om lapparnas lif ursprungligen publicerad i en dansk edition har en svensk öfversättning utkommit. Ett bidrag till kännedomen om norrländskt lif vid förra århundradets början utgöra Forsströms dagboksanteckningar, utgifna med en inledning af N. Ahnlund. Den ännu så länge ganska magra litteraturen om vår industris historia har erhållit åtskilliga värdefulla tillskott; dit höra, utom Heckschers i Historisk Tidskrift publicerade uppsats om Alingsås manufakturverk och Clasons skiss af järnkontorets historia, Ahnlunds monografi öfver Mo och Domsjöverken samt Boëthius' fängslande bok »Ur de stora skogarnas historia». I dessa båda arbeten möta oss grundlinjerna till den moderna svenska trävaruindustriens historia. Inom skolhistoriens område faller Friedländers och Gunnarssons omfångsrika bok om Göteborgs latinläroverk 1865—1900. Som vanligt under de sista åren möta ett par festskrifter till firande af hushållningssällskapens 100-årsminne: Kardells framställning af Jämtlands läns hushållningssällskap och

Sannes af Göteborgs och Bohus läns. Ett bidrag till tidningsväsendets historia, särskildt det svenska, föreligger i Swennes minnesskrift på Svenska Telegrambyråns femtioårsdag.

Af årets kyrkohistoriska litteratur ha några af de viktigaste bidragen redan i det föregående omnämnts. I de båda under året utgifna årgångarna af Kyrkohistorisk Årsskrift finna vi som vanligt en rad värdefulla undersökningar; bland dessa må nämnas Westlings afhandling om upplysningstidens svenska kyrka med särskildt afseende å Linköpings stift, vidare några bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia af Gierow samt slutligen en studie af Fehrman öfver Lunds domkapitel och prästbildningen i Sverige under 1700-talet. Af fristående kyrkohistoriska arbeten må framhållas fjärde bandet af Eklunds teckning af andelifvet i Sveriges kyrka, behandlande den yttre kyrkokampens tid, samt en konsistoriell afhandling af Edquist om läseriet i Skelleftebygden under 1800-talet.

Af den utländska litteraturen må som vanligt endast det viktigaste påpekas. Först urkundspublikationerna! Schmeidler har utgifvit en ny edition af Adam af Bremen, försedd med en inledning innehållande en ingående och uppslagsrik utredning af de bevarade handskrifternas inbördes förhållande. Af Hausens bidrag till Finlands historia föreligger ett femte band, innehållande spridda urkunder från tiden 1571—1582. Utgifningen af Laursens danska traktatverk har fortskridit med sådan raskhet, att under året kunnat utsändas fjärde bandet, hvilket innehåller materialet från tidsskedet 1628—1649. Ett viktigt bidrag till 1600-talets diplomatiska historia utgör det af preussiska statsarkivförvaltningen genom Meinardus utgifna sjätte bandet af brandenburgska geheimerådets protokoll och relationer under Fredrik Wilhelm den store kurfursten. Det nya bandet omsluter tiden dec. 1659 till och med april 1663. I Norsk Historisk Tidsskrift har Bull utgifvit statsrådet H. C. Petersens dagböcker för åren 1840—46. Stort intresse erbjuder den af Worm-Müller påbörjade skildringen af Norge under nödåren, grupperande sig kring den norska regeringskommissionens verksamhet 1807—1810, hvaraf de tvenne första häftena under året utkommit. Slutligen må omnämnas ett par biografiska arbeten: en rad nya häften af Kohts teckning af Johan Sverdrup samt Rabbe Wredes på uppdrag af Jur. föreningen i Finland författade monumentala biografi öfver Matthias Calonius.

Därpå upplästes följande

Revisionsberättelse.

Debet.

Saldo från 1916		8,259: 44
Inkomster:		
H. M. Konungens årsafgift	50: —	
586 årsafgifter à Kr. 7,50	4,395: —	
Transport	4,445: —	8,259: 44

	Transport	4,445: —	8,259: 44
14 postprenumeranter à kr. 8,01	. . . . .	112: 14	
1 årsafgift för 1918	. . . .	7: 50	
1 d:o af medlem i danska hist. föreningen	. .	4: —	
7 ständiga ledamotsafgifter à 75 kr. (sekreteraren O. Wibelius, Sthlm, bankir U. Steinholtz, Västervik, fil. och jur. kand. G. Grönberg, Sthlm, bankir A Rüder, Malmö, direktör G. Svensson, Malmö, konsul W. Ganslandt, Malmö, förste arkivarien S. Bergh, Sthlm)	. . . .	525: —	
2 d:o à 125 kr. (Stora Kopparbergs bergslag, doktor H. Rettig, Sthlm)	. . . . . .	250: —	
Lösa häften af Historisk Tidskrift	. . . . .	316: 74	
Innehållsförteckning öfver d:o	. . . .	30: 71	
9 exemplar af bibliografien	. . . .	45: —	
1 » » Anckarsvärds minnen	. . . .	1: 50	
Redovisning från Fritzes hofbokhandel	. . .	562: 35	
» » Nordiska bokhandeln	. . .	57: 38	
» » Danmark	. . . .	99: 45	
Ränta å obligationer	. . . .	275: —	
» » sparkassemedel	. . . .	206: 94	
Statsanslag	. . . .	1,500: —	
Anslag af vitt.-, hist- o. antikv.-akademien	.	500: —	8,938: 71
		Summa kronor	17,198: 15

Kredit.

Utgifter:			
Redaktionens konto	. . . .	2,925: —	
Boktryckeriets konto	. . . .	5,285: 82	
Distributionskonto	. . . .	201: 75	
Diversekonto	. . . .	526: 19	8,938: 76
Saldo till 1918	. . . .		8,259; 39
		Summa kronor	17,198: 15

Behållningen är på följande sätt placerad:		
5 svenska statens 5 % obl. à 1,000 kr.	. .	5,000: —
1 » » » » » » 500 »	. .	500: —
Å sparkasseräkning i Stockholms Handelsbank	. . . .	1,472: 53
Å sparkasseräkning i Skand. kredit A. B.	. .	1,213: 32
Kontant i kassan	. . . .	73: 54
	Summa kronor	8,259: 39

Historiska Föreningens räkenskaper för 1917, af hvilka ofvanstående är ett utdrag, äro af oss undertecknade revisorer granskade

och riktiga befunna. Inneliggande säkerhetshandlingar äro inventerade. Och få vi, med anledning af sålunda verkställd revision, tillstyrka full ansvarsfrihet åt styrelsen och skattmästaren för 1917 års förvaltning.

Stockholm den 3 april 1918.

Severin Bergh. *Verner Söderberg.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades åt skattmästaren och styrelsen full och tacksam ansvarsbefrielse för 1917 års förvaltning.

Till styrelsemedlemmar utsågos, sedan professor L. Stavenow ställt sin plats till föreningens förfogande, f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, generallöjtnanten G. Björlin, riksarkivarien S. Clason, Hans Excellens statsministern N. Edén, professoren C. Hallendorff, f. riksarkivarien E. Hildebrand, kansliradet T. Höjer, professoren A. Stille, f. förste arkivarien Th. Westrin samt generallöjtnanten H. Wrangel.

Till revisorer omvaldes förste arkivarien S. Bergh och nyvaldes efter krigsarkivarien J. Petrelli, som afsagt sig uppdraget, dr. V. Söderberg.

Till deras suppleanter valdes andre arkivarien E. Naumann och dr. B. Boëthius.

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Professor L. Stavenow höll föredrag om »Bismarcksforskningens nuvarande läge».

Stockholm 1918. P. A. Norstedt & Söner.

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

TORVALD HÖJER

UNDER MEDVERKAN AF

SAM. CLASON
STOCKHOLM

NILS EDÉN
UPPSALA

LUDVIG STAVENOW
UPPSALA

TRETTIONIONDE ÅRGÅNGEN

1919

STOCKHOLM 1920
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
190179

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Öfversikter och granskningar.

Bilagor.

I afdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter.

Bismarckforskningens nuvarande läge.

AF

LUDVIG STAVENOW.[1]

Bismarck fyller till den grad det tyska folkets historia under den långa epok däraf, då han var den ledande statsmannen, d. v. s. ända från sitt inträde i den preussiska regeringen på hösten 1862 intill sin afgång från makten i mars 1890, att hela denna epoks politiska historia på samma gång är Bismarcks historia och forskningen därom kan sägas höra med till forskningen om Bismarck och hans verk. I viss mån hör hela Europas politiska historia under samma period med härtill, då det tyska rikets skapande i väsentlig mån omgestaltade hela det europeiska statssystemet. I denna vidsträckta omfattning blir Bismarckforskningen forskningen om hela det moderna tyska rikets tillkomst och första historia i dess sammanhang med hela det europeiska statssystemets samtida öden, d. v. s. hela Bismarcksepokens historia.

Men Bismarckforskningen kan också i mer begränsad mening sägas utgöra den forskning, som söker följa Bismarcks personliga lefnadsöden och intränga i hans inre åskådning, personlighetsdaning och själsutveckling. Denna art af Bismarckforskningen får lefnadsteckningen och karaktäristiken af Bismarck till sitt egentliga mål, och samtidens tyska och europeiska historia blir härvid blott den nödvändiga bakgrunden och skildras direkt endast i den mån Bismarck är personligen engagerad i den historiska händelseutvecklingen.

---

[1] Uppsatsen utgör ett föredrag vid Svenska historiska föreningens årssammankomst den 6 april 1918 och åsyftar ingalunda någon fullständig redogörelse för litteraturen i ämnet.

Här kan egentligen blott blifva fråga om Bismarckforskningen i den mer personliga och begränsade meningen, ehuru jag finner nödigt äfven beröra den mer allmänna sidan däraf.

Med utomordentlig intensitet har den tyska vetenskapen kastat sig öfver uppgiften att historiskt utreda och skildra den centrala händelsen i tyska folkets moderna historia, rikets tillkomst, liksom också att belysa den stora ledande statsmannaande, som främst bär förtjänsten och ansvaret för denna epokgörande händelse. Ehuru ännu icke mer än ett halft sekel förgått efter de afgörande momenten däri och icke mer än tvänne årtionden efter Bismarcks bortgång har redan en enorm vetenskaplig litteratur egnats åt Bismarckstidens historia och åt honom själf. Med tysk grundlighet och energi har det tillgängliga materialet genomforskats och kritiskt bearbetats på ett sätt, som saknar motstycke i något annat folks moderna historia och rörande någon annan personlighet från så sen epok.

Redan under Bismarcks lifstid och under hans direkta eggelse kom forskningen om tyska rikets tillkomst att lägga en ytterst betydelsefull grund genom det sätt, på hvilket det preussiska utrikesarkivets akter ställdes till en forskares disposition. Än i dag bildar Sybels berömda verk »Die Begründung des deutschen Reichs» hufvudverket för vår kunskap därom, så långt källmaterialet hann att utnyttjas. Det var för den egentliga Bismarckstiden blott till och med år 1866. De båda senaste banden, som utkommo efter Bismarcks afgång och utan tillgång till det officiella materialet, äro redan något föråldrade. Sybels genomgång af det oerhörda aktmaterialet i de preussiska statsarkiven kunde naturligtvis ej vara uttömmande och i flera fall äro hans referat, i den mån de kunnat kontrolleras, icke tillräckligt noggranna. Äfven stod han helt naturligt i högre grad än senare forskare under inflytandet af Bismarcks öfverväldigande personlighet. Men icke desto mindre är arbetet ännu oöfverträffadt.

På denna grundval har forskningen fortsatt att bygga, ehuru ingen enskild forskare varit i tillfälle att på samma sätt taga kännedom om det mest betydande, mest centrala källmaterialet, de officiella preussiska statsakterna. Rikedomen af enskilda statsmäns minnen och bref, publikationer ur

andra offentliga arkiv, tyska, österrikiska, franska, italienska, danska m. m., och naturligtvis äfven i enstaka fall af preussiska akter, som bekantgjorts och bearbetats, har emellertid hunnit i åtskilligt supplera den Sybelska skildringen af den första Bismarcksepoken 1862—66 och än mer fullständiga och väsentligt omändra densamma för tiden 1867—70. Resultatet af denna intensiva, ännu med lika intresse bedrifna forskning, som för hvarje år har att framlägga en massa betydande och kritiskt värdefulla bidrag, föreligger ännu icke i något nytt verk, som i planläggningen och omfattningen, i den litterära formen och den vetenskapliga originaliteten på något sätt kan jämföras med den Sybelska framställningen. Väsentligen framträder denna vetenskapliga verksamhet såsom källpublikation och specialforskning, framlagd i ett otal monografier och spridda kritiska undersökningar och bidrag. Jämsides härmed föreligga dock försök till kortare sammanfattningar af forskningens ståndpunkt, hvarvid helt naturligt den period, hvarom här är fråga, tiden 1862—70, plägar ingå i sammanfattande betraktelser, egnade den tyska historien från 1815 till 1871.

Så kom tämligen snart efter Sybels verks afslutande och Bismarcks bortgång den trebandiga framställningen af hela denna period af Zwiedineck-Südenhorst (i Bibliotek Deutscher Geschichte) 1897—1905 och Georg Kaufmanns verk »Politische Geschichte Deutschlands im 19. Jahrhundert» (1900). Båda hade sina förtjänster, Zwiedineck-Südenhorst genom att mera allsidigt egna uppmärksamhet åt utvecklingen och åskådningarna inom olika delar af Tyskland, även småstaterna och Österrike, genom att draga in den politiska publicistiken för att belysa meningarnas strid samt i allmänhet genom ett rikt, ehuru något oordnadt stoff, Kaufmann genom att mer betona hufvudlinjerna i utvecklingen och följa de politiska programmens och teoriernas succession och strid, dock med ganska prononcerade nationalliberala sympatier och en något för abstrakt och konstruerande framställning. Båda ha fullständigt trängts undan såsom ej längre fyllande måttet. I deras ställe har det ganska nyligen (1916) utkomna arbetet »Die Reichsgründung» af Erich Brandenburg, som likaledes skildrar hela perioden 1815—1871, blifvit en dylik ganska bred och

dock öfversiktlig sammanställning af forskningens resultat, som synes mig synnerligen lyckad och vederhäftig. Professor Brandenburg, som äfven ägnat sig åt Moritz af Sachsens historia, har förut i flera smärre uppsatser gifvit kritiska bidrag till den nyaste tyska historien bland annat genom sin edition och kritik av de politiska partiernas program. Såsom förarbete till sin stora, sammanfattande skildring utgaf han ett stort arbete »Untersuchungen und Actenstücke zur Geschichte der Reichsgründung», hvari han dels, särskildt med stöd af Camphausens papper, belyste Preussens politik 1848 och därmed gjorde den näst Rachfahls och Meineckes forskningar på detta område mest betydande kritiska insatsen efter Sybel, dels behandlade ingående och med nytt material Preussens förhållande till Frankrike under danska och tyska krigen samt ursprunget till 1870 års krig. Brandenburgs främsta förtjänst är emellertid knappast hans egen specialforskning, ehuru denna är betydande, utmärkt af kritiskt skarpsinne och stödd på nytt källmaterial, utan den synnerligen grundliga kännedomen om hela forskningens nuvarande läge och sammanfattandet däraf i en enkelt och klart skrifven, lättläst och intressant framställning. Hela andra delen af hans stora verk är härvid egnad åt tiden 1862—71 och utgör således en förträfflig sammanfattning af Bismarckforskningen i vidsträckt bemärkelse på detta det mest betydande skedet af Bismarcks lif och af Tysklands moderna historia. Brandenburgs arbete har den rent litterära förtjänsten af kompositionens öfverskådlighet, stilens behag och måtta i meddelandet af faktiskt material. Han behärskas icke af stoffet såsom Zwiedineck-Südenhorst eller förlorar sig i relativt abstrakta skildringar som Kaufmann. Skildringen är rakt på sak. Dokumenteringen är förlagd till ett bihang af noter till hvarje del, med intressanta men korta kritiska reflexioner om de främsta bidragen till tidens historia. Öfverhufvud ger detta arbete ett förträffligt referat af forskningsarbetet, på samma gång det framlägger ganska rikt med nya synpunkter och egna undersökningsresultat, hvarvid författaren kan hänvisa till sina »Untersuchungen» eller kommande specialarbeten. I allmänhet bemödar sig Brandenburg om en opartiskhet, som förstår äfven andra synpunkter än de

preussiska och Bismarckska och låter honom trots all beundran äfven se brister i Bismarcks personlighet och tillvägagångssätt. Arbetet i sin helhet ger ett mäktigt intryck af hur långt den tyska forskningen redan hunnit för denna epok af sin historia, på samma gång den ganska öppet belyser de problem, som återstå och som för närvarande äro de mest aktuella.[1]

Jag skall här — delvis med stöd af Brandenburg — i korthet antyda några af de mest debatterade problemen. För dansk-tyska krigets historia har forskningen utom Sybel och tidigare publikationer fått sina viktigaste bidrag genom Jansen och Samwers »Schleswig-Holsteins Befreiung» 1897 (ur augustenburgska källor) och den stora franska publikationen »Origines diplomatiques de la guerre de 1870—71» (fullföljd till 1866). Beträffande särskildt Bismarcks förhållande till den augustenburgska pretendenten gå fortfarande meningarna i sär. För det afgörande samtalet mellan Bismarck och arfprinsen den 1 jan. 1864 föreligga såväl Bismarcks egna som arfprinsens icke alldeles förenliga berättelser, kommenterade af Wahl (i Hist. Zeitschr. 95), hvarjämte Gebauers biografier af arfprinsen och hans fader hertigen (1912 och 1910) ytterligare belysa den augustenburgska ståndpunkten. Frågan om och i hvad mån Bismarck verkligen varit beredd att acceptera en augustenburgsk kandidatur är oklar, liksom äfven den om hans skuld till att det så lofvande närmandet mellan arfprinsen och preussiska regeringen icke nådde ett resultat. Benägenheten hos tyska forskare att här såsom alltid försvara Bismarcks politik mot hvarje klander börjar dock vika för känslan af att hans fordringar ej blott voro utomordentligt hårda, utan äfven säkerligen från början beräknade på att omintetgöra ett antagande från arfprinsens sida, hvarjämte hans berättelse till konung Wilhelm tydligen framställer hertigens förhållande såsom mer afböjande än det verkligen var.

[1] Af den engelska historikern Sir A. W. Wards arbete »Germany 1815—1890» utkom under 1917 den andra delen, behandlande tiden 1852—1871. Den utmärker sig liksom första delen genom en förträfflig kännedom om litteraturen i ämnet och utgör en anmärkningsvärdt opartisk samt synnerligen välskrifven öfversikt öfver tyska historien under dessa händelserika årtionden Arbetets betydelse är väsentligen att till engelsk publik förmedla kännedomen om den tyska forskningen rörande det tyska enhetsverkets historia.

Till historien om det diplomatiska förspelet till 1866 års krig har Friedjungs bekanta arbete väl utgjort det främsta bidraget efter Sybel, liksom för själfva krigets förlopp samma arbete jämte Lettow-Vorbecks utförliga och pålitliga framställning (2:a upplagan 1910) nu ger den bästa ledningen. Bismarcks förhållande till Napoleon erbjuder här en mängd intressanta problem, berörda i en mångfald specialundersökningar, såsom Richard Festers uppsats »Biarritz» (D. Rundschau 113) och Brandenburgs »Untersuchungen». Huruvida Bismarck redan i Biarritz tänkt sig möjligheten af en lösning af hela tyska frågan eller beslutat sig för att begränsa denna till Nord-Tyskland, därom ha dessa författare olika meningar. Busch (i H. Z. 103) och Frahm (i Hist. Vierteljahrschr. 15, 1912) ta här med skäl ståndpunkt mot Festers uppfattning, att rikstanken uppstår hos Bismarck redan i Biarritz såsom enda möjligheten att hålla Frankrike i tygeln. Icke mindre omstridd är frågan om öppenheten och riktigheten af Bismarcks rapporter till konung Wilhelm från mötet med Napoleon, hans förhållande till det Gablenzska medlingsförsöket, hans kamp med konung Wilhelm och militärpartiet i Nikolsburg angående de österrikiska fredsvillkoren m. m.

Efter 1866 blifva de omstridda problemen flera och bidragen till deras lösning än rikare. En grupp af källpublikationer och kritiska uppsatser rör sig sålunda om tillkomsten af den nordtyska författningen, i sina grunddrag tydligen Bismarcks personliga verk. Om Bismarcks förhållande till den allmänna rösträttens princip talar Oncken i sitt arbete Lassalle (1904) m. fl. uppsatser, om förhållandet till det nya nationalliberala partiet samma författare i monografien öfver Rudolf v. Bennigsen (1908), Parisius, Spahn, Schunke, Mayer m. fl., angående Bismarck och de konservativa G. Ritter: »Die preussischen Konservativen u. B:s deutsche Politik» (1913). Utkasten och förarbetena till nordtyska författningen äro publicerade i Bindings stora edition af riksförfattningen. Bismarcks personliga andel däri berör v. Keudell i »Fürst und Fürstin Bismarck» (1901). Bergsträssers arbete »Die Geschichte der Reichsverfassung» sammanfattar och riktar forskningen på detta område. Intressanta frågor bli här fortfarande i hvad

mån de ändringar, som den nationalliberala oppositionen framdref i det ursprungliga, af furstarna antagna förslaget, i själfva verket stämde med Bismarcks hemliga önskningar (så särskildt i fråga om kanslerns helt ändrade ställning genom öfvertagandet af ansvaret för Bundespresidiets samtliga beslut) eller formulerades såsom kompromisser mellan Bismarckska idéer och liberala fordringar och önskemål. En mängd betydelsefulla bidrag äro för öfrigt egnade åt de inre striderna och reformerna under nordtyska förbundets korta historia, liksom åt de sydtyska förhållandena och den städse sväfvande frågan om dessa staters accession till Nordtyskland och deras inre politiska strider. Enskilda memoarer, brefpublikationer ur enskilda samlingar, de officiella parlamentariska förhandlingarnas offentliggörande i tryck, pressen, flygskrifterna m. m. ha lämnat material av stor betydelse.[1] Icke desto mindre torde Brandenburgs uttryck, att »Bismarcks politik ligger för tiden 1867—71 ännu för det mesta i dunkel, emedan Sybel här icke mer fick begagna akterna», vara riktigt.

Fransk-tyska krigets förhistoria har naturligtvis särskildt lockat forskningen, dess mer som här debatten om skulden för fredsbrottet aldrig afstannat mellan de tyska och franska historikerna. Helt naturligt är detta problem ännu allt för aktuellt, för att en verkligt opartisk historieskrifning skall vara möjlig. Den franska politikens arbete på en trippelallians mellan Frankrike, Österrike och Italien ha belysts redan 1900 av Busch på grund af äldre källor; de mest betydande kompletteringarna lämna Bourgeois-Clermont: »Rome et Napoléon III» (1907), där äfven Gramonts korrespondens med österrikiska sändebudet i Wien är meddelad, och Wertheimers bekanta Andrassybiografi (1910). Särskildt har naturligtvis diskussionen koncentrerats kring den omedelbara krigsanledningen, hohenzollerska tronkandidaturen i Spanien och Emserdepeschen. Här går i spetsen Richard Fester genom sina arbeten »Briefe, Aktenstücke und Regesten zur Geschichte der Hohenzollern Thronkandidatur in Spanien» (1913), »Neue Beiträge» etc. (1913) samt »Ueber die Genesis der Emserdepesche» (D. Rund-

[1] Åt Luxemburgsfrågan har särskildt Mattschoss egnat ett utförligt arbete, »Die Kriegsgefahr im 1867» (1908).

schau 1914 o. f., senare utgifven såsom särskild bok). Hesselbarths offentliggörande af Bismarcks hemliga korrespondens med preussiska beskickningen i Madrid och de invigda spanska förtroendemännen ger äfven ett betydande bidrag, liksom Brases undersökning »Olliviers Memoiren und die Entstehung des Krieges» (1912). Welschingers verk (1910) liksom Olliviers sakna vetenskapligt värde. En skarp och opartisk kritik af Olliviers berättelse har Pierre Muret lämnat i Revue d'histoire moderne (1909—10). Litteraturen från både franskt och tyskt håll är här redan mycket omfattande. Beträffande Bismarcks hållning i spanska tronföljdsfrågan torde den meningen mer och mer gå fram, att han ifrigt stödde och var den egentliga framdrifvaren af den hohenzollernska kandidaturen, men att han icke afsåg att direkt framkalla ett krig med Frankrike, utan närmast att vinna en diplomatisk framgång, som eventuellt skulle försämra Frankrikes läge i ett kommande krig och bilda liksom ett motdrag mot dess försök till trippelallians. Denna framgång måste han emellertid varit beredd att vinna äfven med äfventyret af ett krig. När därför franska diplomatien å sin sida upptog det hohenzollernska valet såsom en krigsanledning, är det intet tvifvel om att Bismarck, hällre än att taga förödmjukelsen af en reträtt, önskade kriget, som dock tedde sig såsom oundvikligt i längden. Konung Wilhelms fredsälskande natur, behandlingen af hela frågan såsom en dynastiangelägenhet och den hohenzollernska prinsens afsägelse gåfvo emellertid den franska regeringen härvid en framgång, som Bismarck otvifvelaktigt fått smälta, om ej franska regeringen begått felet att vilja göra denna framgång än mer eklatant och vända den till en öppen förödmjukelse för Preussen genom sin bekanta fordran, att konung Wilhelm skulle garantera att frågan om en hohenzollernsk kandidatur icke vidare för framtiden återkomme. Konung Wilhelms afböjande häraf visste åter Bismarck genom den bekanta Emsdepeschen utnyttja till en förödmjukelse för Frankrike, som direkt ledde in i kriget. Angående denna berömda depesch falla nu meningarna oförenligt i sär mellan i stort sedt fransk och tysk forskning, mellan Bismarcks försvarare och häcklare. Så mycket tycks emellertid omedelbart vara klart, att talet om förfalskning

saknar all grund, och att tillåtelse till ett offentliggörande af Wilhelms afböjande svar var på förhand gifven Bismarck. Det är tydligt, att det är själfva offentliggörandet, som förtog verkan af franska regeringens redan vunna fördel i själfva hufvudfrågan genom att blotta en efterföljande mindre motgång i en mer formell fråga, hvilken motgång franska regeringen eljest tydligen tänkt smälta i tysthet. Man torde dock mot det ensidiga Bismarckförsvaret böra med Brandenburg framhålla, att franska regeringen dock på grund af sättet för meddelandet af den hohenzollernska tronkandidatens afsägelse ej saknade all anledning för sin olyckliga fordran till konung Wilhelm och att från dess sida kriget icke var direkt önskadt såsom konsekvens däraf, äfven om möjligheten af en sådan konsekvens måste varit uppenbar. Det är alltmera tydligt, att i motsats till förhållandet vid den lika viktiga och brännbara Luxemburgsfrågan 1867, då hvarken Napoleon eller Bismarck ville kriget och det därföre lyckades att finna en utväg, denna gång båda sökte gå fram och vinna någon fördel äfven under äfventyret, att konsekvensen blef ett krig, ehuru icke med afsikt att direkt framkalla detsamma. Här saknades viljan att afböja kriget, hos Bismarck på grund af medvetandet om Preussens öfverlägsenhet och öfvertygelsen att ett dröjsmål kunde försämra utsikterna, hos franska regeringen på grund af dess beroende af franska folkopinionen.

För kriget 1870—71 liksom för tyska rikets uppkomst och fredsslutet föreligger naturligtvis en utomordentligt rik litteratur, delvis af officiell art. Inför en mängd inre afgöranden står forskningen fortfarande spörjande. Till viktigare nya bidrag till frågan om de sydtyska staternas anslutning till nordtyska förbundet hör v. Müllers lilla uppsats: »Bismarck u. Ludwig II im Sept. 1870» (H. Z. 111), stödd på grefve Tauffkirchens papper.

Om trots alla bidrag Bismarckforskningen för perioden 1867—71 är vida mindre långt kommen än för den föregående tiden, där Sybels forskning gaf en säkrare grund, måste dock erkännas, att vi äfven här befinna oss på en dock redan vetenskapligt häfdad grundval för vår kunskap och att forskningen trots saknaden af tillgång till en väsentlig del af arkivmaterialet med framgång och ifver gått

och går framåt. För den följande Bismarckstiden från 1871 till 1890 ställer sig förhållandet helt annorlunda. Visserligen saknas ingalunda officiella aktpublikationer, enskilda memoarer och brefsamlingar, biografier, en omfattande publicistik, monografier ägnade kulturkampen, den ekonomiska utvecklingen, kolonialpolitiken m. m. och icke minst ganska ingående kritiska undersökningar rörande Bismarcks konflikt med Wilhelm II och afgång från makten. I det hela står forskningen här ännu på det dagspolitiska, journalistiska skriftställeriets nivå. Det första samlandet och öfverskådandet af materialet är ännu ingalunda långt hunnet, förmågan och viljan till opartisk pröfning och kritik ännu icke tillräckligt energiska. Detta är påfallande, då utvecklingen här ju är af den mest utomordentliga betydelse och storslagenhet. Den rent politiska händelsehistorien under dessa årtionden af den åldrande Bismarcks ledning erbjuder kanske mindre af omedelbart intresse. Den inre partikampens ständiga skiften och den gamle statsmannens skickliga utspelande af växlande partikombinationer för att finna ett parlamentariskt stöd för sina inre reformplaner, hans våldsamma men i det hela resultatlösa konflikt med den katolska klerikalismen, hans lika resultatlösa försök att hejda socialismen ge ju icke samma näring åt det nationella medvetandet och involvera icke samma spännande och dramatiska händelseutveckling. De starka positiva inslagen af Bismarcks ande i det begynnande kolonigrundandet, i den sociala lagstiftningen och framför allt i det oaflåtliga yttre fredsarbetet genom trippelalliansens uppbyggande och förhindrandet af en fransk-rysk sammansättning mot Tyskland, bilda politiska prestationer af icke mindre vikt och storhet än 60-talets oerhörda segrar och nydaningsverk. Betydelsen häraf och af den personliga insats, som Bismarck härigenom gifvit utvecklingen, har blifvit icke minst uppenbar genom den följande tidens historia och särskildt världskriget, där frångåendet eller vidhållandet af Bismarckska traditioner i så påfallande grad förklarar svaghets- och styrkomoment i det tyska folkets lif. Säkerligen skall också forskningen med helt ny ifver och kraft kasta sig på 70—90-talets ännu väsentligen försummade historia. Här är för vetenskapen i själfva verket en ganska obruten mark. Äfven

försöken till en sammanfattande totalöfversikt med provisoriskt värde saknas i märklig grad. I detta fall är tysk historia för denna period sämre ställd än fransk eller österrikisk.

* * *

Härmed har jag blott velat antyda det allmänna läget af Bismarckforskningen i dess mer allmänna bemärkelse. Det finnes därjämte en mer speciell gren af Bismarckforskningen, ägnad hans personliga lif och öden, hans egen inre utveckling och åskådning och syftande — såsom nämndt — mot biografien. Det är Bismarckforskningen i dess egentliga mening.

Det främsta källmaterialet till kännedomen om Bismarcks person och lif lämna hans egna bref och skrifter, politiska tal och andra muntliga uttalanden och meddelanden. Publikationen häraf tillhör naturligtvis väsentligen tiden efter Bismarcks död, ehuru den delvis begynt dessförinnan. Den fortgår ännu och har redan fått en utomordentlig omfattning. Främsta platsen bland brefsamlingarna intaga »Bismarcks Briefe an seine Braut und Gattin», utgifna af sonen Herbert år 1900, på grund af den synnerligen rika belysning som därigenom faller öfver hans innersta väsen. Blott publikationen af Bismarcks politiska tal omfattar 14 band. Till dessa samlingar höra äfven Poschingers talrika och flitiga publikationer af Bismarcks officiella berättelser från sändebudstiden i Frankfurt, Bismarcks »Tischgespräche» m. m., Penzlers vidlyftiga materialsamlingar till Bismarcks historia, grupperade till »Einzeldarstellungen», Hofmanns 1913—14 utkomna trebandiga arbete om Bismark efter afskedet, som bland annat samlar hans i »Hamburger Nachrichten» anonymt publicerade artiklar, en mängd »Erinnerungen» om Bismarck, upptecknade af sådana som känt eller besökt honom, m. m. Denna redan utomordentligt omfattande publikation af källmaterial torde i framtiden, när enskilda och offentliga arkiv kunna fritt utnyttjas, ytterligare väsentligt ökas. Särskildt torde hvad som nu är kändt blott utgöra en liten bråkdel af de bref och officiella rapporter och uttalanden, som finnas kvar efter Bismarck. När en gång

Bismarcks korrespondens och skrifter samlas och ges ut efter rent vetenskapliga grunder — så som t. ex. Fredrik II:s korrespondens eller Axel Oxenstiernas för närvarande utges — torde denna brefsamling blifva af största betydelse för hela samtidens historia, liksom ett enastående minnesmärke öfver den sällsynt rikt utrustade ande, som här talar. Bismarck var en utomordentlig stilist och visste att gifva sina tankar ett ovanligt klart, koncist och elegant uttryck. Hans bref och hans statsskrifter ha i detta fall storhetens märke öfver sig, röjande en själsbildning, en intelligens, ett känslolif, som höja honom långt öfver vanliga mått. Det utpräglade personliga temperamentet, det starka inslaget af religiösa moment i själslifvet, humorn, gemytet, allt äro drag af äkta germansk karaktär, som skilja honom ganska bestämdt från en Napoleon, en Richelieu och föra honom närmare en Gustaf Adolf eller en Luther i själsanläggningen.

Till dessa personliga dokument höra också de berömda »Gedanken und Erinnerungen», som utkommo några månader efter Bismarcks död. Författandet häraf började först efter afskedet 1890 på Friedrichsruh med hjälp af hans trogna gamla medarbetare Lothar Bucher, för hvilken han dikterade kortare eller längre partier, när han var i stämning. Efter Buchers död 1892 råkade arbetet en tid i stockning och blef i flera partier en materialsamling, vid hvilken den slutliga handen ej lades, i andra en underbart fint utformad, rent af klassisk historisk-politisk framställning. Verket i sin helhet är en enastående källa till kunskap främst om mästaren själf, hans väsen, hans åskådning, men äfven till intim kännedom om de uppgifter, med hvilka han arbetade. För den historiska vetenskapen har det varit en betydande uppgift att fastställa värdet af denna memoarskrift i enskildheter. Det följer af hela arten af denna sorts författarskap, att mycket, som man väntar att finna där, är uteslutet, att en del uppgifter ej fullt kunna förenas med annat äkta material, att andra uppgifter, utan att kunna på detta sätt verifieras, bära någon inre prägel af osannolikhet eller af tendens eller blott af sin författares speciella temperament och för den skull måste underkastas en kritisk analys. Redan omedelbart efter verkets utkomst började denna värdesättning, och äfven härom har efter hand

uppstått en hel litteratur, som fortfarande riktas med nya bidrag. Vi finna här flera af Bismarckforskningens främsta namn: Marcks, Fester, Meinecke, för enstaka frågor Lenz, Ulman, Kämmel m. fl., alla med särskilda uppsatser, medan en fortgående detaljkritik är involverad i Bismarcklitteraturen eller den tyska historiska litteraturen på alla punkter, där Bismarcks »Gedanken und Erinnerungen» utgöra en källa för vår kunskap. Så finnas dylika kritiska bidrag ända ned till de senaste tyska författarna, Brandenburgs »Untersuchungen» eller Egelhaafs biografi, för att ej nämna de utländska arbetena om Bismarcktiden. Det torde väl därföre redan vara få källskrifter af denna art, som blifvit föremål för sådan uppmärksamhet af den kritiska forskningen. Öfver hufvud torde därvid erkännas, att källvärdet är utomordentligt betydelsefullt, att Bismarcks sanningskärlek är höjd öfver allt tvifvel och att de misstag och utelämnanden, äfven den tendens och subjektivitet i omdömet, som förekomma, äro helt naturliga och ha sin förklaringsgrund och sin ursäkt, där så behöfs, i Bismarcks hela väsen och de omständigheter, hvarunder det märkliga verket kom till. Det tillhör i alla händelser något af det yppersta och mest betydande i sitt slag, som den historiskt-politiska memoarlitteraturen har att uppvisa. Bismarckforskningen har ännu i lång tid framåt att taga hänsyn till detsamma och fortsätta det kritiska värdesättandet.

Den rent biografiska litteraturen om Bismarck, som vuxit upp på detta källmaterial och naturligtvis äfven på resultatet af forskningen rörande tidens historia i öfrigt, är redan svår att öfverskåda på grund af mängden af större och smärre bidrag. Redan under Bismarcks lifstid började samtidigt med samlandet och utgifvandet af bref, urkunder, memoarer etc. en sorts första bearbetning af materialet. I Hahns arbete och andra tidigare skrifter kom en dylik blandning af bearbetning, excerpter och urkunder helt naturligt jämsides fram. Det är den engelska formen af »Life and Letters», som är så vanlig i biografier af engelska statsmän — helt naturlig för en första mer utförlig minnesteckning. Under de två årtionden, som gått efter Bismarcks bortgång, ha redan flera biografier kommit till stånd, hvilka på samma gång

sammanfatta forskningsresultaten och själfva utgjort på originala källor hvilande bidrag därtill.

Af dessa, mer vetenskapligt genomarbetade biografier äro Marcks' och Lenz' korta framställningar de, som spelat största rollen och som väsentligen undanträngt andra och blifvit den egentliga läsningen om Bismarck för i alla händelser den bildade världen ej blott i Tyskland, utan äfven utanför. Marcks, om hvilken mera strax, utmärker sig för sin fina kommenterande skildring af Bismarcks själslif och inre personliga utveckling. Max Lenz' teckning, som utkom i första upplagan redan 1902, föreligger nu (sedan 1913) i en fjärde upplaga, där partiet 1866—70 undergått en fullständig omarbetning på grund af den utomordentligt vidgade forskningen öfver denna period. Tiden efter 1870 behandlar Lenz ganska kort. Förtjänsterna i denna teckning göra den fortfarande till kanske den mest betydande af de afslutade Bismarckbiografierna. Lenz har här särskildt velat betona förutsättningarna för och den historiska betydelsen af Bismarcks verk. Det är hans politiska åskådning och resonemang på hvarje viktig punkt, som författaren särskildt analyserar med stöd af Bismarcks egna uttalanden och andra samtida källor. Statsmannen Bismarck kommer här till sin fulla rätt. Lenz förutsätter till viss grad kännedom om händelseförloppet hos sina läsare. Hans resonerande framställning får därigenom ett ganska abstrakt drag, som nog gör densamma något mindre tillgänglig för större publik. För den, som bemödar sig följa Lenz' tankegång, är den en utomordentligt gifvande och intressant bok, den yppersta kommentar till den preussiska politikens världshistoriskt så betydelsefulla aktion under Bismarcks ledning fram till rikets färdigbildande. I sig är arbetet ett litet slutet konstverk, som skall behålla sin betydelse såsom vägledare till förståelse af den Bismarckska statskonstens genesis och skilda utvecklingsfaser. Att Lenz' bok hvilar på det mest ingående studium af det originala källmaterialet och på hvarje viktigare punkt utgör ett viktigt bidrag till uppfattningen af dess innebörd och betydelse, faller af sig själf, ehuru författaren icke framlägger någon kritisk apparat.

Ett annat syfte tjänar i viss mån Gottlob Egel-

haafs «Bismarck», som utkom 1911 och i omarbetadt skick 1917, hvadan denna andra upplaga kan kallas den nyaste Bismarckbiografien. Egelhaaf är känd såsom en flitig författare och sammanställare af forskningens resultat. Hans reformationstidens historia i Bibliotek deutscher Geschichte, hans skildring af den nyaste tidens historia efter 1871 och hans historiskt-politiska årsöfversikter från och med år 1908 äro de mest kända alstren af hans penna. Öfver hufvud är Egelhaaf en skicklig och pålitlig kompilatör af andras forskningsarbeten, på samma gång han äfven i den mån det är möjligt själf går till källorna och söker skaffa sig en egen uppfattning. Hans arbeten äro mycket nyttiga och bra, gifva rikt med stoff, redogöra för forskningens ståndpunkt och de skilda åskådningar, som göras gällande af olika författare, mellan hvilka han själf fäller sina egna domar med viss säkerhet. Kompositionen är öfverskådlig och stilen enkel och rakt på sak. Såsom införare i Bismarcks historia är Egelhaafs ganska breda biografi utmärkt. Han skildrar ingående såväl Bismarcks lefnad som hela den politiska utveckling, som knyter sig vid Bismarcks namn, och förutsätter icke kunskap härom. Arbetet blir härigenom på samma gång en sammanfattning af forskningen om tyska rikets tillkomst från 1862 och utveckling fram till Bismarcks afgång från makten. Med särskildt intresse dröjer Egelhaaf vid frågan om anledningarna till konflikten med Wilhelm II och Bismarcks afsked och har här åtskilligt eget att meddela. Någon beståndande och självständig betydelse sådan som Marcks' och Lenz' teckningar äga, har Egelhaafs verk icke, men som provisorisk sammanfattning af Bismarckforskningen, både den mer personliga och den allmännare, är arbetet synnerligt dugligt och användbart.

Ännu en Bismarckbiografi med anspråk att särskildt observeras är den kände historikern Dietrich Schäfers tvåbandiga arbete om Bismarck, som utkom 1917 i synnerligen vacker utstyrsel med några ovanligt fina bilder af Bismarck och de främsta medspelarna i hans lifs stora drama. Detta arbete afser ingalunda att ge några nya fakta eller andra insatser i forskningen. Det saknar därför i motsats mot Egelhaaf all vetenskaplig dokumentering och vill endast enkelt och tillgängligt för alla skildra Bismarcks lif

och verk med stöd af hvad som för närvarande därom är bekant. Schäfer förlorar sig här ej i detaljer, han gör esomoftast historiska återblickar eller ock små öfversikter öfver det politiska läget i Europa för att göra den historiska betydelsen af hvarje särskildt viktigare moment af Bismarcks lif och verksamhet klar. Det hela är synnerligen väl komponeradt och väl skrifvet och gör i viss mån intrycket af ett stort och mäktigt patriotiskt tal öfver Bismarck och hela hans lifsgärning. Några särskildt originella synpunkter har författaren ej; han ger helt den tyska nationella och redan traditionella uppfattningen. Verket har sitt intresse såsom författadt under världskriget, hvilket naturligtvis oupphörligt framträder, det är ett uttryck för tyska folkets behof att rikta blicken på sin främste statsman och sitt rikes grundare till styrka för sig själf under den förtviflade kamp, som det för närvarande för, för att häfda beståndet af Bismarcks verk och bryta väg för dess fortsatta utveckling. Det är för att gifva Tysklands folk en konkretare, lättfattligare och dock fullt vetenskapligt solid och allsidig skildring af den store statsmannen till näring för det patriotiska känslolifvet och för framtidshoppet, som Schäfer gripit till pennan, därmed fyllande en fosterländsk plikt för den nationella vetenskapen och dess målsmän. Hans stora historiska kunskaper, hans bepröfvade förmåga att ställa de historiska företeelserna i deras världshistoriska sammanhang, hans vana att komponera större arbeten och hans stilistiska förtjänster göra, att arbetet på ett utmärkt sätt fyller detta syfte. Egentlig folkbok är det icke redan på grund af sin bredd och sin dyrhet. Det är fortfarande till bildad allmänhet framställningen talar, men den är lättfattligare och går därför djupare ned än Lenz' på samma gång den har en mer personlig och förnämt utformad prägel än Egelhaafs. Såsom en provisorisk sammanfattning af Bismarckforskningens ståndpunkt står det närmast vid sidan af detta sistnämnda.

Af utländska framställningar af Bismarcks lif nämner jag här blott i förbigående Matters välskrifna arbete, »Bismarck et son temps». I synpunkterna afviker det ganska mycket från den tyska forskningen, men hvilar för öfrigt

i allt väsentligt på dess resultat. Något självständigt inslag i Bismarckforskningen är det knappt för öfrigt.

Med dylika kompendier och provisoriska sammanfattningar kan naturligtvis den mer personliga, egentliga Bismarckforskningen icke åtnöjas. Dess mål är den utförda vetenskapliga biografien. Det är Erich Marcks, som tagit till sin uppgift att här gå ett stort vetenskapligt och nationellt kraf till mötes och försöka framlägga en lefnadsteckning af Bismarck med den bredd, den forskningens gedigenhet och omfattning och den litterära karaktär, som äro det stora ämnet värdiga och kunna fylla de anspråk på monumentalitet, som Bismarckforskningen måste uppställa. Om tiden ännu var kommen härför, kan sättas i fråga. Den blick på den föregående forskningen om Bismarck och hans verk, som här gjorts, visar ju tydligt, huru oändligt mycket ännu återstår att göra och huru ofärdig kunskapen ännu är om särskildt den tid, som Bismarcks senare lefnad omfattar, huru de officiella och äfven privata arkiven ännu väsentligen gömma sina skatter för forskningen och huru omdömena om Bismarck ännu väsentligen stå oförenliga mot hvarandra allt efter olika nationella åskådningar eller ock efter politiska partilinjer. Men å andra sidan kan det vara ett fel att dröja för länge, tills alla personliga minnen, som ännu lefva men ej kommit att nedtecknas, försvunnit och enskilda papper skingrats eller förintats, eller kanske ock nya intressen och riktningar i nationens lif, nya ökade uppgifter för dess historiska vetenskap alstrat en viss likgiltighet för hvad som nu ter sig som en hufvuduppgift för den nationella forskningen. Särskildt vi svenskar, som så bedröfligt försummat den politiska biografien och låtit våra statsmän, äfven de största, blifva utan lefnadsteckningar, värdiga dem och deras verk, böra ju kunna inse olägenheten att vänta för länge på att tiden för opartisk, historisk dom skall komma och till dess lägga uppgifterna på hög så att säga. Därjämte kan sägas, att tiden alltid är kommen, när den personliga kraften, som är villig och duglig att göra verket, inställer sig.

En sådan kraft är just Erich Marcks. Redan förut har han visat, att fördjupandet i ett enskildt betydande lif och dess belysning ur hela samtidens andliga strömningar och

historiska uppgifter ligger för honom. Hans mästerliga, tyvärr afbrutna Colignybiografi, hans ungdoms hufvudarbete, bestyrker detta, hans korta teckningar af Bismarck själf och af kejsar Wilhelm I eller andra mindre karaktäristiker och profiler af betydande historiska gestalter vittna ytterligare om hans begåfning och intresse för den politiska lefnadsteckningen. Sedan han 1901 trädt i nära förbindelse med furst Herbert Bismarck och genom honom fått den intimaste tillgång till familjens arkiv och till alla med Bismarck besläktade och närstående familjers papper och äfven till den skatt af personliga minnen, som rörande Bismarcks ungdom lefde kvar hos hans närmaste och deras ättlingar, blef det möjligt för Marcks att tränga djupare in i den tid af Bismarks lif, som dittills helt naturligt mest undandragit sig belysning af forskningen, ungdomens tid och den första mannaåldern, innan Bismarck ännu trädt in i det politiska lifvet. 1909 utkom den första delen af en lefnadsteckning öfver Bismarck, följande hans öden fram till 1848. Det är ett utomordentligt intressant verk, som på ett ganska enastående inträngande sätt skildrar sin hjältes tidiga ungdomsår, hans ynglingaålder och hans första mannagärning och belyser hans andliga utveckling, hans bildnings gång och hans själslif under denna daningens epok, tills han med ens framträder såsom en förgrundsfigur i Preussens politiska lif under det stora revolutionsårets stormar. Marcks har förstått att göra denna skildring så fängslande genom att ställa den mot bakgrunden af hela det andliga, politiska och sociala lifvet i Tyskland, särskildt Preussen, under denna tid, romantikens och den förrevolutionära liberalismens dagar. Bismarcks beröring med tidens legitimistiskt-monarkiska åskådning, dess feodala samhällsidéer, dess idealistiska filosofi, dess protestantiskt-ortodoxa eller pietistiska religionsströmningar, men ock med den preussiska administrationens och arméns fasta traditioner, med den spirande borgerliga liberalismen och de demokratiska idéerna, öfverhufvud alla sidor af det jäsande lifvet i Tyskland under dessa år, förstår Marcks att på ett fint och förstående sätt kommentera. Lifvet på de brandenburgska och pommerska adelsgodsen och junkerkretsarnas hela sociala och politiska tradition möta här i åskådlig form. En full-

het af skarpt och individuellt tecknade gestalter rör sig kring Bismarck själf, hvars tidigt utvecklade förmåga och lust att i bref uttala sina meningar och innersta känslor möjliggör en sällsynt rikt dokumenterad och inträngande analys, redan från den tidiga mannaåldern, af hans själsliga tillstånd och utveckling. Särskildt dröjer författaren vid hans möte med den nordtyska pietismen, som inom de pommerska adelsfamiljerna i hans närhet kom att få så sympatiska representanter och som i samband med den vaknande böjelsen för hans blifvande maka och slutliga förening med henne kom att föranleda en inre religiös kris inom honom själf af beståndande betydelse för hela hans följande lefnad. Eller författaren dröjer vid hans begynnande sociala och kommunala verksamhet som ung godsägare, den direkta förberedelsen till hans inträde i det politiska lifvet. Det är grundläggningen till Bismarcks kommande stora gärning, förberedelsen däraf inom honom själf, som författaren härmed skildrat i en synnerligen fängslande och vetenskapligt vederhäftig framställning — en ståtlig begynnelse till en monumental skildring af den tyska nationens största statsmannagestalt och en af den germanska världens mest betydande och representativa personligheter. Men det är blott begynnelsen. Fortsättningen, som säkerligen bjuder än mer af intresse för läsaren, men ock af svårigheter för författaren genom materialets enorma tillväxt, har ännu icke kommit, och det ser redan ganska mörkt ut för verkets genomförande.

Man har anmärkt, icke utan skäl, att den bild, som Marcks här ger af den unga Bismarck, framhåller det veka och fina i hans själslif på ett sätt, som gör det till ett problem, huru författaren skall lyckas att logiskt och psykologiskt sammanknyta denna bild med den våldsamma, hänsynslösa och förslagna statsmannen och diplomaten från senare år. Marcks' korta teckning af Bismarck kan här ju gifva någon ledning, huru han tillsvidare tänker sig den personliga utvecklingen, men först den fortsatta ingående forskningen kan gifva det definitiva svaret på frågan. Såsom vetenskapsman har forskaren ej att föregripa detta, utan att för hvarje del af sin hjältes lif endast stödja sig på det äkta källmaterialets egna vittnesbörd.

I stort sedt är Bismarckforskningen stadd i en utomordentligt rik och hastig utveckling. Fattad i hela sitt sammanhang med forskningarna rörande tyska folkets statliga enande är den redan så godt som oöfverskådlig. Dess resultat utgöra ett utomordentligt vittnesbörd om den tyska vetenskapens kraftiga vård om de nationella minnena, det tyska folkets behof att förstå sig själf och sitt närvarande tillstånd genom kännedomen om det närmast föregående och dess tro på sig själf, sin sak, sin framtid. Dock är denna forskning blott i sin begynnelse. Den står inför en oändlighet af problem, och dess resultat är ännu i många hänseenden att anse såsom provisoriskt. Hur det gestaltar sig närmare för de olika epokerna och sidorna af den period, som kan sägas vara föremål för Bismarckforskningen, har det varit dessa korta anmärkningars syfte att i några hufvuddrag klargöra.

Jag kan till sist ej underlåta att göra en jämförelse med det sätt, på hvilket den svenska forskningen bearbetat den nyaste svenska historien. Att orsaken till försummelsen här i stort ligger däri, att dels de arbetande krafterna äro få, dels vår 1800-talshistoria icke bjuder på samma intressanta och eggande stoff, är ju en ursäkt, som gäller hvad den kan. Men nog borde mer kunna göras. En eggelse härtill torde den tyska forskningens arbete kunna blifva, om den blott blef mera bekant och förmådde i högre grad fängsla äfven vårt intresse, än den faktiskt lyckats göra. Utan tvifvel skall dock den klarnande insikten om den utomordentliga maktställning och den världshistoriska betydelse, hvartill tyska riket hastigt vuxit upp och som manifesterat sig under det nuvarande världskriget, med nödvändighet mer och mer rikta blickarna mot tyska rikets grundläggningshistoria, mot dess stora skapare, mot dess inre och yttre utvecklingskriser, helt enkelt därför att endast genom studiet däraf går vägen fram till förståendet af vår egen samtid, vårt eget politiska läge och de uppgifter och möjligheter detta bjuder.

Strödda meddelanden och aktstycken.

En brefväxling mellan Gustaf III och bondeståndets sekreterare vid 1789 års riksdag.

Lagman Pehr Zacharias Ahlman tillhörde under Gustaf III:s senaste år den trängre kretsen af konungens politiska medhjälpare. Det var som bondeståndets sekreterare vid den stormfyllda riksdagen 1789, som han först fick tillfälle att på en viktig post bevisa konungen sin användbarhet och tillvinna sig motståndarnes intensiva agg såsom en »Edens orm, som tillbjöd ett förtjusande syndaäpple åt människan stadd i okunnighetens tillstånd».[1] Samma år kallades han till ledamot af rikets allmänna ärenders beredning och i okt. 1790 blef han t. f. underståthållare. Vid 1792 års riksdag anlitades åter hans bepröfvade tjänster som bondeståndets sekreterare. Kort efter Gustaf III:s död fann han sig icke utan bitterhet aflägsnad från sin inflytelserika position genom sin befordran till den mera undanskymda ställningen som vice president i Vasa hofrätt i juli 1792; tio år senare afled han, 67 år gammal.[2]

Bland Ahlmans efterlämnade papper fanns ett litet konvolut med denna egenhändiga påskrift:

De här inneslutne Konung Gustaf III^dies till mig Nådigst i lifstiden aflåtne egenhändiga billeter och öfrige handlingar, vill jag, at min K. Son, efter min död, noga förvarar, för att mine efterkommande i senaste tider i ett vördnadsfult minne måge beundra denne store konungs djupa vishet och Hans utmärkta Nåd och förtroende för en redlig och tillgifven tjenare, hvilken efter Hans död blifvit glömd och misskänd.

P. Z. Ahlman.

Detta konvolut öfverlämnades 1918 af Ahlmans dotterons dotterson, hufvudkorrespondenten i lifförsäkringsaktiebolaget Thule Vilh. Nyström såsom gåfva till riksarkivet, där det nu förvaras bland enskilda samlingar.

[1] A. L. Hamilton, Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering (Svenska memoarer och bref, 4, Stockholm 1901), sid. 134.
[2] Jfr E. Naumanns biografi öfver Ahlman i Svenskt biografiskt lexikon. 1 (Stockholm 1918), sid. 308 ff.

Konvolutet innehåller tolf handlingar, de flesta härrörande från 1789 års riksdag.[1] Om den mest bekanta händelsen under dess förlopp, Förenings- och säkerhetsaktens tillkomst, ha de intet att förtälja — det enda här förvarade minnesmärket är en af Ahlman verkställd afskrift af Gustaf III:s koncept till akten, i allt väsentligt, om också ej alldeles ordagrant, öfverensstämmande med den af W. Tham[2] återgifna texten. Beträffande riksdagens sista skede, den icke mindre dramatiska striden om bevillningen, kunna däremot de bland dessa papper ingående egenhändiga biljetterna från konungen, insatta i sitt sammanhang och sammanställda med Ahlmans i Gustavianska samlingen befintliga bref till denne, meddela en och annan belysande detalj. De kungliga biljetterna äro endast daterade med veckodagens namn, men genom en jämförelse med Ahlmans skrifvelser och Thams utförliga skildring af riksdagens förlopp kan man med tämligen stor säkerhet fastställa deras data.[3]

Från tiden före april torde endast en biljett från konungen till Ahlman härröra, sannolikt skrifven söndagen d. 22 mars:[4]

Jag tror bäst at kalla bitti i morgon Bondeståndet tilhopa at vällia deputerade men at så begå at intett Bevillnings Utskottet blir hindratt i sinne giörâmål och därföre taga Bönder som eij sitta där uti til denna compliments deputation. Vad dett öfriga angår skal vi talla där om jag tror at er tanka värkeligen är den Bästa. Jag skal låta er veta om jag tar emot Ständernes deputation i morgon vilkett jag tror lär skie. Söndag kl. 10.

G.

[1] Utom de i det följande berörda handlingarna finnas i samlingen: 1) en egenhändig biljett från Gustaf III till Ahlman af d. 29 jan. 1790; 2) en med Ahlmans stil gjord afskrift af Gustaf III:s i Borgå d. 8 maj 1790 daterade resolution öfver de af krigskollegium d. 19 april till döden dömda Anjala-männens böneskrifter, hvilken enligt påskrift af Ahlman af konungen remitterats till utlåtande (»hvarförinnan med expedition skulle anstå») af riksdrotsen grefve K. A. Wachtmeister, generallöjtnanten frih. O. J. Zöge v. Manteuffel, öfverhofstallmästaren grefve A. F. Lewenhaupt, biskop O. Wallquist samt lagmännen Ahlman och A. Håkansson; 3) ett bref från Ahlman till konungen, dateradt Gäfle d. 25 febr. 1792, med påtecknadt svar af dennes hand.

[2] Konung Gustaf III och rikets ständer vid 1789 års riksdag (Stockholm 1866), sid. 158 ff. noten.

[3] Samtliga de här återgifna skrifvelserna från Gustaf III återfinnas bland Ahlmans papper i riksarkivet, dennes bref till konungen i Gustavianska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek, vol.F. 498.

[4] Detta framgår vid en närmare undersökning af biljettens innehåll. D. 23 mars är nämligen den enda måndag under riksdagen, då såväl bevillningsutskottet (jfr dess protokoll i Riksarkivet, Utskottshandlingar) som bondeståndet haft sammanträde, och bönderna utsågo därvid ledamöter i den deputation, som till konungen skulle framföra ständernas tacksägelse för hans »vård och omsorg om riket under sistledne års krigsoroligheter». Protocoller, hållne hos . . . Bonde-Ståndet . . . år 1789 (Stockholm 1789), sid. 139.

De första dagarna af april genomdrefs i de ofrälse stånden hemliga utskottets förslag om ständernas garanti för den väldiga statsskulden och deras öfvertagande af dess förvaltning genom riksgäldskontoret.[1] Om de svårigheter, som äfven i bondeståndet mötte, vittnar en biljett från Ahlman, adesserad till »Kongl. Maj^{t} underdånigst»:

d. 4. april 1789.

Omsider gick saken igenom i BondeStåndet ang^{de} Hemliga utskottet på lika sätt som i Präste och BorgareStånden. Der mötte mycken swårighet, och om voteringen skjedt med lyckte Sedlar, hade jag positift tappat, efter allt utseende. Nu måste Riddarhuset nödwändigt hållas wid saken.

underdånigst af

P. Z. Ahlman.

Sedan äfven adeln d. 8 april tvungits att i princip godtaga hemliga utskottets lösning af riksskuldfrågan, återstod frågan om bevillningen, hvars antagande med dess för dåtida förhållanden svindlande belopp var den nödvändiga förutsättningen för finansplanens utförande. Hufvudstriden gällde här, om bevillningen skulle fastställas på bestämd eller obestämd tid, hvilket sammanföll med den för konungens och riksdagens inbördes maktställning afgörande frågan, om konungen skulle kunna i praktiken häfda sin genom regeringsformens § 38 vunna rätt att bestämma om tiden för riksdagens sammankallande. Med afseende på förloppet af denna strid må hänvisas till Thams framställning; här kunna dess detaljer endast beröras i den mån de direkt sammanhänga med de bevarade spåren af konungens och »bond-secreterarens» samverkan.

D. 15 april var bondeståndet kalladt till plenum för realbehandling af bevillningsfrågan.[2] En antydan om de bekymmer, man hyste för utgången, liksom om de förberedelser, som vidtogos för att betrygga den, ger det bref, som sekreteraren morgonen samma dag tillsände konungen:

Allernådigste Konung.

Jag har mycken anledning, att frugta det Bondo Ståndets pluralité ej endast gör swårighet wid att åtaga sig bevillningen, utan ock enwisas med att utsätta tid till dess continuation. Jag bönfaller derföre allerunderdånigst, att Eder M^{t} nådigst täckes låta genom Hof-Cantzleren i dag kl. 11 gifwa Ståndet några så tröstande och kraftige försäkringar, att deras mod blir uplyftadt. Då Eder May^{t} nådigst eftersinnar allmogens i gemen swaga vilckor och de många beswär, som dem trycka, så torde lika nådigt pröfwas, att de hafwa

[1] Tham, a. a., sid. 365 ff.
[2] Tham, a. a., sid. 440 ff.

något skjäl till bekymmer. Det skulle gräma mig, om allmogens undergifwenhet och nit skulle minskas el^{r} kallna. På deras trohet och wälmåga wågar jag säga, att Eder M^{ts} trygghet och lugn beror. Om derföre Eder M^{t} i sin höga magt och wishet har någre moyens, som kunna sacrifieras till Folckets lättning och tillfredsställelse, så bönfaller jag, att de måtte nyttjas. En nöyd menighet skall wälsigna Eder May^{t} och bära Eder M^{t} på sine armar; men en tryckt och ruinerad knorrar och gör Eder M^{ts} Regering tung och bekymmersam.

Förlåt, nådigste Konung, desse underdånigste tanckar. De gå af det renaste hierta. Jag upoffrar Eder May^{t} alt, och skall aldrig brista i mine undersåtel. skyldigheter. Men hwad jag ej förmår, hoppas jag allerunderdånigst ej räknas mig till last.

underdånigst af
P. Z. Ahlman.

d. 15 apr. 1789.

Svaret på detta bref utgöres utan tvifvel af följande samma dag skrifna biljett af konungens hand:

Jag skickar nu efter Statssecreteraren Skröderheim för at ytterligare gie honom min befaldning til Bondeståndet: om Lagman tror at något bör tillägas så lätt mig vetatt. Jag tviflar eij på er zele och tilgifvenhett af den har jag havitt för många prof och derförre är jag och färdig at på alt sätt hi[e]lpa er under armarna. Saken är af en svår natur men dett angelägnaste är at hindra at tiden utsättes ty dett vorre at omkulkasta Regieringssättet. Onsdag. kl. 10.

G.

Schröderheim infann sig mycket riktigt midt under pågående debatt med nådiga hälsningar från konungen,[1] men utgången blef det oaktadt tämligen oafgjord, och man dröjde sedan en hel vecka med det afgörande sammanträdet.

Hur planen från början lades för detta bondeståndets plenum d. 22 april och dess stora sensationsnummer, konungens direkta framträdande inför ståndet, meddela ej de bevarade handlingarna. Däremot innehålla de åtskilligt från ögonblicken omedelbart före ridåöppningen. Bland Ahlmans papper finns ett egenhändigt koncept af Gustaf III till det tal, som han vid nämnda tillfälle höll till bönderna. Det öfverensstämmer (så när som på en del oväsentliga afvikelser i ordformer och dylikt) med de i bondeståndets protokoll[2] återgifna delarna däraf, så långt som till och med den passus, där konungen accepterar den af prästeståndet föreslagna utvägen att låta ett ständernas bevillningsutskott hvart tredje år revidera bevillningen; där slutar konceptet.[3] På en annan lapp finnes där-

[1] Tham, a. a., sid. 443.
[2] Sid. 259 ff.
[3] Med orden: »Dett vördiga Präste Ståndet har funnitt därtil en utväg som förenar alla dessa omständigheter.»

emot, likaledes med konungens egen stil, det löfte om lindring i bevillningen för bondeståndet, hvarmed talet slutade, samt ett utkast till proposition:

då inbetalning sker i Ständernes Contor vil jag särskilt för bonde ståndet så anstalta a[t] en plåt på varje mantal Crono och Crono Skatte heman må eftergifvas utom dett skal jag anstalta at vad som i hella summan af mig betalas til ständernes Contor och därigenom Lindrar den allmänna Bevildningen skal så uträknas at kop skatten minskas så mykett tilgångarne det tillåta.[1]

Proposition.

Bifaller icke ståndet Präste ståndet[s] extractum protocolli at Bevildningen utsättes til nästa Riksdag och vart tredie år et utskott vällies af 2^{ne} eller 3^{ne} af vart Län til giänka och öfverse Bevildningen.[2]

Att initiativet till detta konungens löfte utgick från Ahlman, framgår af ett bref från honom till Gustaf III, skrifvet på morgonen den viktiga dagen och äfven i öfrigt ganska belysande för situationen. Tydligen har konungen nedskrifvit den ofvan återgifna afslutningen af sitt tal först efter mottagandet af detta bref, som var af följande lydelse:

Allernådigste Konung.

Om de resourcer Eder M^{t} i penninge vägen har att vänta, skulle det tillåta, önskade jag underdånigst, att Eder M^{t} i dag för Bondeståndet täcktes förklara, att så fort omständigheterne medgifva någon inbetalning ifrån Eder M^{t} till Riksens Ständers Contoir, i afräkning å Riksgälden, vill Eder M^{t} i nåder *serskilt för Bondeståndet* inbetala omkring 1 T^{a} guld om året, eller som gör det samma, en plåt eller 16 sk. på hvarje mantal Crono- och Crono-skatte, (NB. desse äro 55172 mantal,) att gå i afräkning och minskning af den nu åtagne åbo afgiften 2 rd., hvaremot Eder M^{t} vill befalla, att hvad dessutom inbetalas till R^{s} St^{s} Contoir, skall minska den åtagne koppskatten. Skulle Eder M^{ts} tillgångar det tillåta, vore det ganska nyttigt, at de fingo löfte på en lika stor afbetalning om året i 3^{ne} år å rad; ty, då de vid 3^{ne} års förlopp hitsände Deputerade ankomo, skulle de finna Åbo afgiften till hälften minskad, och Capitation öfver alt mycket lättad; och den operation, som säkert skulle fasthålla BondeStåndet i alla tider, kostade Eder M^{t} inalles 55,000 rd.

Jag anhåller underdånigst, att Eder M^{t} nådigst täckes förlåta min Zêle, och tänka på detta expedient;

För ingen del får Ståndet släppas ifrån Ers Maj^{t}, innan de consenterat till Bevillningens utgörande till nästa Riksdag, med vilckor

[1] Jfr den härmed i det närmaste öfverensstämmande lydelsen i bondeståndets protokoll, sid. 262.

[2] Om propositionens slutliga, i formen rätt mycket förändrade lydelse se a. a., sid. 263 f.

af ett Bevillnings utskotts hitsändande efter 3^{ne} år; om ock några skulle våga att gräla, det jag icke vill förmoda; ty finge de nu slippa bort utan decision, tar man sedan aldrig mera rätt på dem.

Allernådigste konung! Gör för detta Stånd den största Sacrifice i dag, som möjel. är. Den bär 1000falt frugt åter.

Om Eder M^t befaller mig dröya quar, sedan Ståndet fådt gå bort, skall jag i diupaste underdånighet säga mine tanckar om v. LandtMarskalckens proposition i går aftons.

underdånigst af

P. Z. Ahlman.

d. 22. apr. 1789.[1]

Jag bönfaller, att få Eder M^{ts} nådige Billet, med befallning för Ståndet, att komma upp på Kongl. Slottet till Eder M^t kl. $^1/_2$ till 12 f. m., mig tillsänd innan kl. är 11. Betjeningen vet, hvar mine rum äro i Stora Kyrkobrinken. Kl. 11 har jag låtit anslå Plenum, och jag vill ej gerna företaga något mål förut; hvilcket den nådiga befallningen torde få innehålla. Eller kanske en Kgl. Cammar Junkare finge komma upp i Ståndet precise kl. 11 med befallningen.

Slutel. täktes Eder M^t tilsäja Ståndet att de i afseende på så många nåde välgerningar, i stillhet söka att så hopjemka Bevillningen med de andre Stånden, att summan må gå ut.

Resultatet af bondeståndets plenum blef som bekant efter önskan.[2] Men ännu återstod den svårare uppgiften att böja adelns styfva nackar. Äfven vid förberedelserna härtill var Ahlman konungens förtrogne. Med den »vice landtmarskalkens proposition i går aftons», hvarom han i slutet af sitt bref af d. 22 april lofvar säga sina tankar, åsyftas tydligen det uppdrag att till konungen framföra adelns muntligen yttrade mening om bevillningens fastställande på två år, som Lilliehorn vid dess plenum d. 21 april fått och åtagit sig.[3] Det gällde nu att afvisa detta försök. I Gustavianska samlingen finns också ett med Ahlmans stil skrifvet projekt till svar från konungen:

Uppå Riddersk. och adelens genom v. Landtmarskalcken giorde underdånige förfrågan, länder til nådigt svar: att eburu jag finner, det Riddersk. och Adelen lika med de öfrige Rikets undersåtare ega rätt, att emillan Riksdagarne öfverse, jemncka, rätta el^r förminska den bevillning, som de för Rikets skuld sig åtagit; samt följaktel. äfwen, att dertill sielfve utsätta tid; kan Jag dock icke tillåta, att Ridd. och Ad., mera än de öfrige Stånden, må under en sådan tids utsättande determinera Riksdags hållande; emedan denne rättighet, enl.

[1] Det följande är tillskrifvet på sned i kanterna af brefvet.
[2] Om förloppet jfr Tham, a. a., sid. 449 ff.
[3] A. a., sid. 471 ff.

38 §. i Regeringsformen, Konungen allena, men ingen annan, för hvad ordsak den vara må, är förbehållen.

Förmodligen är det detta projekt, som åsyftas af Ahlman i följande biljett:

Allernådigste Konung.

Det på nådigste befallning projecterade och i diupaste underdånighet medsände project till svar underkastas Eder Kongl. M:ts Nådigste pröfning.

Innan jag i BondeStåndet kan företaga någon jemkning af Bevillnings saken, måste jag med Baron Ruuth hafva en öfverläggning om summan, som felar, och bästa sättet, att af allmogen få den ut.

underdånigst af
P. Z. Ahlman.

Stockholm d. 22. apr.
1789.

Af förslagets vidare dryftande och utveckling föreligga några spår i tvenne biljetter från konungen till Ahlman af samma dag:

Om Er hälsa dett tillät skulle jag önska at Lagmannen i morgon Bitti kl: 9 kunde komma up i nedra våningen på slottet och taga med sig mitt tal i Dag til Bonde ståndet på det jag innan Adelens plenum kunde få några uplysningar öfver det projecterade svaret til adelen. Mig tykes at väl kunde där uti inrykas om utskottets formerande på sätt at Posessionnati två tri fyra af vart Län enligit Länen frälse och säterie storlek kunde til ett sådant utskot välljas detta satte dem som man säger au pied du mure och hindrade eller åtminståne generade deras delliberation. Onsdag kl. 4 ef. m.

Sedan jag talat med vice Lantmarskalken blir eij för R. och Adelen Plenum i morgon derförre kan Lagman komma kl: 10 i morgon i stället för k. 9 och Bondeståndets plenum utsättas til den timman Lagman finner Bäst. Onsdag kl. ½ 8.

G.

Konungens svar till adeln, sådant det slutligen afgafs genom Lilliehorn vid dess stormiga plenum d. 24 april,[1] var i jämförelse med Ahlmans projekt betydligt utvidgadt och förändradt — bl. a. ingår däri det i konungens nyss återgifna biljett förekommande förslaget om bevillningsutskottets sammansättning. Självfva ingressen, som med sitt uttryck om »ridderskapets och adelns genom vice

[1] Protocoller, hållne hos . . . Ridderskapet och Adeln . . . år 1789, bd 2 (Stockholm 1809), sid. 933 f. Om sammanträdet se Tham, a. a., sid. 473 ff.

landtmarskalken gjorde *förfrågan»* framkallade det första utbrottet af stormen, finnes emellertid redan i Ahlmans utkast.

Redan aftonen samma dag, sedan adelns sammanträde utan vunnen seger afslutats, finner man Gustaf III sysselsatt med att förbereda riksdagsbeslutets affattning. Äfven vid detta värf anlitades Ahlmans medverkan, såsom framgår af konungens bref till honom i ärendet:

Angelägit blir att ha Riksdags Beslutet så färdigt att dett kan hastigt föredragas och så kort at alla stånden. eij grälar där öfver derförre tycks mig at man giör Bäst at taga Ellers[1] Ingress. Copierar til 1 § litteralt ständernes adress om krigett; 2:do § Secreta Utskotte[t]s Betänkande och bifallet på deras Extractum protocolli. 3:o § copia af Banquens skrivelse. 4 § Cron Pr. Examen. 5 § Taksägelse til Hertigen för vundne Bataillien. 6 § Bevillningen vilken reffererar sig på Biafskedet. Då alla dessa acter äro litteralt copierade är dett endast et sammandrag af vad som blivit Beslutit och sålledes kan där öfver eij grälas. Och jag tror äfven Bäst at utesluta §§ af Cron. Pr. Examen och Hertigens taksägelse på dett at endast de tri huvudppuncterne af Riksdagens sammankallande krigett, krigshielpen och Banquen där uti finnes. Om Lagmannen med Håkansson och Lidberg samt Walquist[2] studade[!] detta kunde genast 4 exemplar copieras som vid avblåsningen genast medeltes stånden och således alt gräl undviktes. Skyndsamheten är angelägen ty Riksdags Trumpeten blir även så oförmodad som Yterstadoms basunen blir det en gång. Fredag kl: 10 om afton.

G.

Om de afgörande händelserna d. 27 april, då de ofrälse ståndens beslut i bevillningsfrågan sammanjämkades,[3] medan konungen genom sitt bekanta personliga uppträdande på riddarhuset i tämligen revolutionära former äfven där dref sin vilja igenom,[4] ha de här ifrågavarande handlingarna intet att meddela.

Däremot framträda där några spår af de eljest icke mycket kända förhandlingar om bevillningen, som ännu efter riksdagens afblåsning d. 27 april och högtidliga afslutning följande dag blefvo nödvändiga på grund af de afprutningar, som bondeståndet tillåtit sig. Man finner därvid Ahlman fortfarande energiskt göra sig till

[1] Kanslirådet Johan Elers.

[2] D. v. s. lagman Anders Håkansson, borgarståndets talman rådman Anders Bengtsson Liidbergh och biskop Olof Wallquist.

[3] Bland Ahlmans bref till Gustaf III förekommer, skrifven med den förres stil, texten till den konungens skrifvelse till bondeståndet i denna fråga, som finnes tryckt i bondeståndets protokoll, sid. 274. Den är likalydande med den tryckta (utom att den i motsats mot den senare innehåller de här kursiverade orden: »med *de* flere omständigheter» och »en *ordentelig* expedition»), men saknar dateringen, hvarigenom dess karaktär af koncept blir sannolik.

[4] Tham, a. a., sid. 482 ff.

taleman för ståndets intressen och äfven eljest icke utan frimodighet gifva konungen sina råd:

AllernNådigste Konung.

Et rygte sade mig nu på stunden, att Eder M^t^ skulle årna i morgon till Sig upkalla BondeStåndet, jemte hela Bevillnings utskottet. Om så är, tillåt mig allerunderdånigst nämna, att så Nådigt det var vid första apparation att skänka Bonde Ståndet 1 T^a^ guld, så svår sensation skulle det nu värcka, om deras Hulde Konung nu skulle vilja af dem prässa tillökte pålagor. Föreställningen i deras sinnen derom skulle ha ledsame följder. Dessutom torde de utvägar, att samla Bonde Ståndet infór Eder Maj^t^, sparsamt böra nyttias.

I min öfvertygelse är bristen, som upkomer af Böndernes åtagne bevillning, icke farlig. Jag tror, att om bevillnings projectet, som är bifallit i alla Stånden, kan realizeras, så skall summan, som fordras, gå fult ut, oagtadt Böndernes afprutning. Och det kan vist icke skada, om Bönderne få niuta någon lindring, emot hvad de dem ämnat. Men också bör en sådan lindring göras kunnog öfver hela Landet.

Täcktes Eder M^t^ nådigst taga desse considerationer i öfvervägande, och om Eder Maj^t^ så finner, inställa den projecterade kallelsen af Ståndet tills i morgon. Jag afvaktar Nådig befallning.

allerunderdånigst
P. Z. Ahlman.

Stockholm d. 29 apr. 1789.

Ett svar på detta bref har man förmodligen att finna i följande biljett från konungen, som i så fall är skrifven samma dag:

Jag finner edra skiäl rätt goda och skrifver nu där om til contraadmiralen Lilliehorn at han söcker at förena på vanligt ställe Bevildnings Utskottet[1] bäst vore dock at det fants en utväg at giörra et Beslut ty elliest kunde opposition hitta på den utvägen at eij expediera Biafskiedet och då vore sista villan verre än den första.

Kl. 10 onsdagsafton. G.

Af icke ringa personligt intresse är slutligen ett bland Ahlmans bref till Gustaf III befintligt bref från honom, skrifvet till en okänd adressat, men af förvaringsplatsen att döma tydligen af denne tillställdt konungen:

Min k. Bror.

Härhos sänder jag Dig project till en ingress å Säkerhets acten.[2] Se på den, ändra, borttag, tillägg och förändra, hvad Du finner tjenligit och nödigt.

---

[1] Bevillningsutskottet sammanträdde d. 30 april, såsom framgår af dess protokoll.

[2] Angående Ahlmans författarskap till Förenings- och säkerhetsaktens ingress och stadfästelse jfr Wallquists berättelse om 1789 års riksdag i Historiska Handlingar, del 5 (Stockholm 1866), sid. 367.

Jag har hos Kgl. M[t] i dag anhållit om befallning till samtel. cheferne för alla departementerne i Kgl. Cancelliet, att upgifva en detaillerad upgift och förtekning på alla ärender, som höra till en hvar expedition;[1] ty jag har trodt, att sådane instructioner, som i går befaltes projectera, torde blifva ofullkomlige, om ej desse upgifter, under veder[des] ansvar, förut framläggas.

Annan instruction ock fördelning emillan Regerings ärenderne, skall ej finnas. 8 § Regeringsformen utstakar resten. Förvara denne, att den må sin egare kunna återställas.

. Som jag har full ordsak tro Dig vara min vän, och jag innom mig känner, det jag icke gifvit Dig ordsak till annat, så torde Du tillåta, att jag så mycket snarare får yppa det som personl. kan angå mig, som Du sielf gifvit mig dertill anledning.

Att af konungen önska eller äska belöning, för hvad jag förmådt till hans Höga nöje göra, det anser jag vara lågt tänkt och mig ovärdigt. Jag har agerat efter öfvertygelse, som trogen undersåte, som laglydig medborgare, som hatare af all aristocratisk usurpation. Således om jag giordt det jag bordt och trott vara rätt, så bör jag derföre ej betalas. Men annan sak är, om kungen är så nådig, att Han vill regardera mine fattige vilckor, eller om jag eger de egenskaper, att jag på något ställe kan vara nyttig.

Jag bekänner Dig uprigtigt, att jag sielf misstror mine talents, och ingen är mera juge competent än jag. Kanskie i mindre detailler jag kunde göra någon tjenst; men i en högre sphêre är jag odugelig. Hvarcken naturen eller lyckan har slösat på mig, eller gifvit mig tillfälle, att ega nog skickelighet. Således tror jag mig ej ega de egenskaper, att jag til kungens fulla nöje kan upfylla ett rum ibland dem, som sku hantera Allm. ärenderne.

Hvad mine vilckor angå, så ha de altid varit svaga. Hvarcken jag sielf eller Hustru ha ärft ett runstycke; och min lycka har varit trög. Men alt det rår ej kungen för, eller ger mig minsta rätt att af honom önska hjelp.

Men då jag vet, att Han är Nådig, att Han vill visa mig deraf vedermäle, så vore det lika dåragtigt af mig, att ej emottaga en sådan nåd. Hvad som mäst convenerade mig, vore värkel. en summa pgr, att dermed rangera mig, och jag vore hulpen med mycket mindre än Palén[2] fick i sin tid för mindre besvär. Men det kan kungen ej gifva, och om Han än kunde och ville, så vore det en orättvisa af mig att emottaga; ty staten och medborgare ledo dervid.

Ett arrende af någon större kungsgård i min, Hustrus och barns lifstid, tycker jag skulle ej gravera staten, men jag vore hulpen och finge lefva i stillhet och lugn. Sådant är kanskie icke ledigt. Jag vet det åtminstone icke. Docklikväl; Strömsholms kungsgård tror

[1] Om denna fråga finnes sammastädes ett bref från Ahlman till konungen af d. 3 maj 1789.

[2] Lagman Erik Johan af Palén, bondeståndets sekreterare vid riksdagarna 1755—56, 1760—62 och 1769—70.

jag ej renderar kungen serdeles. Enfin, om idéen är förhastad eller för mycket tilltagsen, så glöm bort den, men kan Du i den eller annan väg bereda mig någon dylik förmon, vet jag Du gör det. Jag är och blir i alla händelser ändock mig lika, altid kungen oföränderl. undergifven och altid

Din ödmiukste tienare

P. Z. Ahlman.

d. 4 Maji 1789.

Något arrende af Strömsholms kungsgård synes icke ha blifvit af; till ledamot af rikets allmänna ärenders beredning utnämndes däremot Ahlman trots sina yttrade betänkligheter redan den 15 maj s. å.

Herman Brulin.

Underrättelser.

Severin Bergh †. Krigsarkivarien Severin Bergh, som helt oväntadt afled den 6 sistlidne mars, lämnar efter sig ett ganska svårfylldt rum i den svenska arkivvärlden. Efter afslutade studier i Uppsala blef han 1882 e. o. amanuens i riksarkivet och fortsatte sin verksamhet där som ordinarie amanuens, arkivarie och förste arkivarie ända till 1918, då han såsom krigsarkivarie öfvergick till krigsarkivet. Han hörde sålunda till den grupp af unga historici, som under senare hälften af 1870-talet och början af nästa årtionde införde en ny anda i det den tiden något förbenade verket. Redan efter ett par år fick han uppdraget att efter arkivarien Kullbergs död utgifva *Svenska riksrådets protokoll* och hade vid sin död med ständigt växande omsikt utgifvit banden 4—13. Därjämte öfvertog han efter frih. B. Taube utgifningen af den äldre serien af *Ridderskapets och adelns riksdagsprotokoll* med bandet 9 och afslutade densamma med sjuttonde delen (1902). I riksarkivet ägnade han sig företrädesvis åt den administrativa afdelningen och rent arkivtekniska frågor. Detta blef ännu mer förhållandet efter chefsskiftet 1901. Han fick nästan ensam om hand undersökningen af de centrala ämbetsverkens arkiv, deltog i arbetena med upprättande af planer till ordnande af alla slags offentliga arkiv, företog utredningar angående utgallring af värdelösa handlingar ur sådana och behandlade under de senare åren bl. a. frågor rörande landsarkiven. Han utarbetade därjämte de i »Meddelanden från svenska riksarkivet» tryckta rent arkivtekniska, sakrika utredningarna om *Kansliets diarier* och *Rådsprotokollen* samt deltog med intresse och framgång i de åt riksarkivet anförtrodda utred-

ningarna rörande *Statens mark och tomter i Stockholm*, af hvilka han bl. a. författade de detaljerade utredningarna rörande Kungsholmen och Humlegården. Hans viktigaste arbete af detta slag blef emellertid den förtjänstfulla publikationen *Svenska Riksarkivet 1618—1837* (1916), utmärkt genom sin grundliga forskning och sin, stundom kanske något öfverflödande, rikedom på upplysningar af alla slag rörande riksarkivets historia. Han var vid sin död sysselsatt bl. a. med en fortsättning af detta verk fram till närvarande tid. Sedan 1903 sekreterare i K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia utgaf han 1917 en skildring af *K. Samfundets tillkomst och historia* under det första århundradet af dess tillvaro, ett intressant bidrag till Sveriges lärdomshistoria under motsvarande tid. Han har därjämte offentliggjort smärre historiska uppsatser i Historisk tidskrift, Ord och Bild samt Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, likaså artiklar af arkivaliskt eller historiskt innehåll i tidningar. Personligen älskvärd, anspråkslös och mjuk i sitt uppträdande lämnar han efter sig många vänner.

(*Ehd.*)

— Andre arkivarien i riksarkivet Edward Kleberg afled 1 januari. Kleberg var född 1889, student 1908, aflade fil. kand.-examen och filosofisk ämbetsexamen vid Lunds universitet 1910 resp. 1911 och fil. licentiatexamen vid Uppsala universitet 1917. Vid landsarkivet i Lund tjänstgjorde han från juni till okt. 1911, då han blef amanuens vid det nyinrättade landsarkivet i Göteborg. Till registrator i riksarkivet utnämndes han 30 nov. 1917 och till andre arkivarie 15 november 1918. I riksarkivet hann Kleberg utom sin tjänstgöring såsom registrator att nyordna och förteckna borgarståndets arkiv. I samband härmed författade han en värdefull undersökning öfver Borgarståndets kansli och arkiv, som man må hoppas snart få se tryckt. Kleberg afsåg att för doktorsgraden disputera på en afhandling om riksdagsmannavalen till borgarståndet, för hvilken han företagit omfattande forskningar såväl i riksarkivet som lokala arkiv. I Historisk tidskrift för Skåneland offentliggjorde han 1916 en uppsats: *Till historien om 1771—1772 års riksdag*, hvari behandlades det halländska prästerskapets riksdagsmannaval och meddelades ett antal bref af kyrkoherden Hans Dahlgren med värdefulla skildringar från riksdagen. I ett visst samband med dessa studier rörande den äldre svenska riksdagen stod hans arbete *De danska ständermötena intill Kristian IV:s död* (1917). För lokalhistorisk forskning var Kleberg starkt intresserad. Af Göteborgs stadsfullmäktige hade han erhållit uppdrag att utgifva Nya Lödöse stads tänkeböcker 1586—1605, hvarmed han vid sin död var lifligt sysselsatt. Klebergs plötsliga bortgång innebär en betydande förlust för såväl arkivväsendet som historieforskningen, som af honom kunnat vänta sig betydelsefulla insatser.

(*E. N.*)

— Den 8 sept. 1918 afled en af det danska arkivväsendets och den danska historieforskningens främste, förre riksarkivarien juris doktor V. A. Secher. Född den 17 aug. 1851 anställdes Secher 1875 i kongerigets arkiv, blef 1889 arkivsekreterare i riksarkivet och 1892 provinsarkivarie för Själland, hvilken tjänst han 1897 lämnade för att öfvertaga ställningen såsom »herredsfoged» på Laaland. Efter Bricka blef S. 1903 riksarkivarie; 1915 erhöll han på grund af sjukdom afsked. Såsom rättshistoriker — S. hade bl. a. studerat för Maurer — har S. gjort sig känd genom afhandlingen *Om Vitterlighed og Vidnebevis i den ældre danske Proces* (1885) samt genom en rad uppsatser, bl. a. starkt kritiska recensioner af tysken P. Hasses arbeten om Ribes och Slesvigs stadsrätt. Som urkundsutgifvare utvecklade S. en synnerligen betydelsefull verksamhet genom editionen af *Kongens Retterthings Domme 1595—1604* (2 bd 1881—1883), *Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558—1660* (6 bd 1887—1918), *Forarbejderne til Kong Christian V:s danske Lov* (2 bd 1891—1894) och en edition af denna lag *Danske Lov* (1891, ny uppl. 1911) med hänvisning till lagtextens historia. För utvecklande och genomförande af moderna utgifningsprinciper var Secher starkt intresserad. Sina normeringsregler framställde han i sin edition af Kongens Rettertings Domme. På svenska filolog- och historikermötet i Göteborg var S. en af inledarna vid diskussionen om publikation af historiska urkunder och fick härvid tillfälle att redogöra för sina kraf beträffande textkritik, normalisering, uppgifter om textens historia, sakregister o. s. v. I det nyorganiseringsarbete på arkivväsendets område, som A. D. Jörgensen igångsatte, tog S. del. Af *Vejledende Arkivregistraturer*, som fingo plats i arkivets Meddelelser, skref Secher framställningen *Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner 1513—1848*, en framställning af den danska centralförvaltningens hufvudgren. För proveniensprincipens genomförande i arkiven verkade Secher. Hit hänförde sig hans sakrika och af skarpa omdömen präglade uppsats *Om Proveniens- (Hjemmehørs-) principet som Ordningsregel i de danske Statsarkiver og om andre der gældende Ordningsregler* i Meddelelser fra det danske Rigarkiv (1907). Öfver arkivväsendet i Norden författade Secher dels öfversikten *Das Archivwesen im skandinavischen Norden* i Archivalische Zeitschrift 1879—1881 (jfr denna tidskr. 1882, s. 171 o. ff.) samt föredraget på den tyska arkivdagen i Bamberg 1905 *Om Organisationen af Arkivvæsenet i Norden*. Vid ombyggnaden af kungl. biblioteket till en modern arkivlokal för riksarkivet inlade Secher stor förtjänst. Secher var ledamot af vitterhetsakademien.

(*E. N.*)

— Såsom ett bidrag till högtidlighållandet af tvåhundraårsminnet af Karl XII:s död utgaf *Karolinska Förbundet* till minnesdagen sin *Årsbok* för 1918, efter att på våren ha publicerat volymen för före-

gående år (jfr denna tidskrift 1918, sid. 135). Bandet inledes med en af G. Carlquist utgifven nyanträffad redaktion af ett fragment af *Rutger von Aschebergs dagbok*. Den förut kända redaktionen, hvilken i egenhändigt original befinner sig i Göteborgs högre latinläroverks ego, är affattad på tyska; den nu publicerade är en i Lunds universitetsbibliotek förvarad svensk öfversättning (från början af 1700-talet) af okänd proveniens, omfattande händelserna i skånska kriget 8 juni—30 okt. 1678. Utg. aftrycker jämväl motsvarande parti af den tyska redaktionen och ger därigenom tillfälle till en jämförelse mellan dem båda, hvaraf framgår en betydande olikhet i anläggningen. Lundaredaktionen är en dagbok i ordets egentliga bemärkelse, och det till grund därför liggande originalet har tydligen utgjort Aschebergs ursprungliga uppteckning; Göteborgsredaktionen däremot har karaktären af en mera utarbetad självbiografi. Många af de detaljerade anteckningarna i den förra saknas i den senare, men å andra sidan är den utförligare i skildringen af vissa mera betydelsefulla händelseförlopp. — Efter G. Wittrocks undersökning om *Nils Bielkes underhandling i Brandenburg 1696*, hvilken redan uppmärksammats i denna tidskrifts förra årgång (sid. 208), följer en redogörelse af E. Holmberg för *Sjöexpeditionen mot Arkangel 1701*, försöket att med några i Sverige utrustade fartyg afskära den öfver nämnda hamn pågående tillförseln till den ryske fienden. Med användning af bl. a. den under expeditionen förda skeppsjournalen och skeppschefernas rapporter ger förf. en liflig bild af det djärfva men på grund af vidriga omständigheter misslyckade företaget. — P. Sörensson, som förut gjort de fångna karolinernas öden efter 1709 till föremål för ingående forskningar, lämnar nu en framställning af *Svenska fångar i Ryssland 1700—1709*. — Volymens vidlyftigaste uppsats är S. E. Brings redogörelse för *Karl XII:s likfärd och begrafning* (sid 157—275). Byggd på en ingående undersökning af allt tillgängligt material, följer den i detalj det kungliga likets öden alltifrån löpgrafven vid Fredrikshald till dess högtidliga nedsättning i Riddarholmskyrkan d. 26 febr. 1719. Ur allmänt historisk synpunkt ha ju de härmed förknippade ceremonierna knappast någon stor betydelse, men genom sin anknytning till det aktuella minnet intresserar utan tvifvel den vackert illustrerade uppsatsen många af årsbokens läsare. — S. Schartau fortsätter de påbörjade undersökningarna om de inre förhållandena i Sveriges olika landsdelar med en utredning om *Kopparbergs län under det stora nordiska kriget*; äfven här anser han Axelson ha målat tillståndet mörkare, än en ingående undersökning af källmaterialet, under jämförelse med förhållandena före krigsutbrottet, ger vid handen. — Volymen afslutas med några notiser af K. K:son Leijonhufvud om *Södermanländska soldatnamn under konung Karl XII:s tid*.

(*H. B—n.*)

— Af *Meddelanden från Gestriklands fornminnesförening* föreligger nu 1918 års årgång (Gefle 1918; 50 sid.) Ur densamma är att anteckna en uppsats af fil. mag. Einar Hedin om *Gefle i kristid för 200 år sedan*, skildrande de svårigheter stadens näringslif hade att kämpa med åren 1719 och 1720. Fornminnesföreningens sekreterare, lektor W. Carlgren ger i en uppsats med titeln *Hos en köpmansfurste i Gävle för 100 år sedan* en skildring af Pehr Ennes' hem och hushåll. I närmast föregående årgång har W. Lindeberg meddelat den märklige köpmannens självbiografi. I sist nämnda årgång publicerar dessutom dr. G. Bohlin en serie bidrag *Ur Gestriklands kulturhistoria*, bland hvilka ett par landshöfdingeberättelser från åren 1763 och 1765 om skördeförhållandena i Gestrikland jämte Hälsingland och Medelpad.

— I sjätte häftet af *Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening* har dr. Arnold Bratt påbörjat en upplaga af *Dalalagen i gammal språkdräkt och i ny*, därvid originaltexten och öfversättningen äro tryckta jämsides. Det nu utgifna häftet inrymmer kristnu- och edsöresbalkarne jämte en orienterande inledning, som jämväl redogör för de väsentligaste momenten i striden om svaret å frågan: Dalalag eller äldre Vestmannalag?

— Af *Meddelelser fra det danske Rigsarkiv* har efter långvarigt uppehåll åter ett nytt häfte utkommit (I: 9—13), innehållande en rad uppsatser af numera aflidne riksarkivarien V. A. Secher. Af arkivhistoriskt innehåll är *Opdagelsen og Erhvervelsen af Kong Kristiern II:s Arkiv fra hans Ophold i Nederlandene 1523—31.* Stödd på ett rikt material, som meddelas som bilagor, upptager Secher ur dansk synpunkt här till behandling det med egendomliga förhållanden förknippade förvärfvet och fördelningen af Kristian II:s arkiv, som från svensk sida skildrades af R. M. Bowallius i Meddelanden från svenska riksarkivet 1879. Sechers omdömen såväl öfver den norske professor Lundhs metoder att utfå arkivalierna från Bayern som fördelningen äro synnerligen skarpa. Klart uppvisar Secher, hurusom ingen af de i fördelningen deltagande ur arkivalisk synpunkt förstod sin sak, utan sammanhörande akter fördelades i sina beståndsdelar och man af ett arkiv gjorde ett betydande antal lösa bref. Delar af samma akt äro numera till finnandes i de tre nordiska riksarkiven. I den likaledes på aktbilagor hvilande uppsatsen *Om Byttet med Hensyn til Kong Kristiern II:s Arkiv m. m. vedtaget 1851 af det norske Rigsarkiv og den Arnamagnæanske Stiftelse under Københavns Universitets Konsistorium* behandlas en öfverenskommelse om ett byte, som dock strandade på norska undervisningsdepartementets motvilja mot att stadfästa densamma. Bytet innebar ett öfverlämnande till Danmark af hufvuddelarna af Kristian II:s arkiv mot afstående af medeltidsbref, som tillhört de norska stiften. Häftet inrymmer dessutom en namnhistorisk uppsats *Om Forholdet mellem*

Slægtsnavnene Egidius og Egedius och en redogörelse för *Opkaldelseskikke i østjyske Bondeslægter fra 17:de och 18:de Århundrede. Bidrag till genealogisk Metodelære.* Med utgångspunkt från G. Storms uppsats »Vore Forfædres Tro på Sjælevandring og deres Opkaldelsesystem» och de af honom uppställda teorierna om namngifningen påvisar Secher, att seden att uppkalla barn endast efter aflidna förfäder ännu under 1600- och 1700-talet gällde i jylländska bondesläkter. Uppsatsen har stort intresse ur genealogisk synpunkt, då om de principer vid namngifningen, som Secher söker häfda, haft en mera allmängiltig betydelse, man sålunda skulle t. ex. när ett barn döpes med en släktings namn, ha rätt att sluta till, att denne var död. För hufvudsakligen kamerala utredningar, som riksarkivet afgifvit, redogöres i *Erklæringer afgivne av Rigsarkivet til Besvarelse af forskellige af Ministerierne stillede Spörgsmål.* (*E. N.*)

— Af *Historisk Tidskrift för Finland* ha, sedan den senast omnämndes i denna tidskrift (1917, sid. 230 ff.), utkommit de två sista häftena för 1917 samt hela årgången 1918. På den allmänna historiens mark röra sig två uppsatser: några sammanfattande reflexioner *Till reformationens 400-års minne* af A. Simolin (1917: 3) och en säkert och klart skrifven framställning af *Theoderik den stores inrikespolitik* af J. Sundwall (1918: 3—4). Frågor tillhörande den förhistoriska problemkretsen och berörande Finlands bebyggelsehistoria diskuteras i längre uppsatser af A. Hackman *Om Nylands kolonisation under järnåldern* (1917: 3—4) och T. E. Karsten om *De nordiska ortnamnen som historiska minnesmärken med särskild hänsyn till Finland;* ett ortnamnshistoriskt bidrag med material från yngre tid lämnar tidskriftens utgifvare P. O. v. Törne i ett meddelande angående *Några östnyländska ort- och sockennamns ålder* (1917: 4). C. M. Schybergson återupptager till diskussion *Frågan om kvänerna* (1918: 1), hvilka han, särskildt med belägg från 1500-talets språkbruk, vill identifiera med (finska) birkarlar. — Bidrag rörande tiden för Finlands och Sveriges gemensamma historia äro eljest mycket få; de inskränka sig till dels några kortare meddelanden af C. M. Schybergson: *Ett bref af Terserus från hans visitationsresa till Österbotten 1660* (1918: 3—4), af V. M. v. Born — afslutadt blott några veckor före hans död — om *Ett högadligt bo från 1600-talet* (1917: 3), gällande bouppteckningarna efter den i sjöslaget vid Öland 1676 stupade Lorentz Creutz, en af Finlands rikaste jorddrotter, och af H. Schulman: *Till fältmarskalken K. Nieroths biografi* (1917: 3), dels en uppsats af B. Lesch: *Ur den gustavianska diskussionen om de finländska jordbrukarnes villkor* (1918: 1). Han redogör här för innehållet i det värdefulla agrarhistoriska material, som finnes sammanfördt i landshöfdingrelationerna och diskussionsprotokollen (med bilagor) rörande de möten med »kunnige landthushållare» af skilda stånd, som på regeringens uppfordran anordnades i de olika finska länen i och för

åkerbrukets och näringarnas förkofran under slutet af 1792 och början af 1793. — Med särskildt intresse behandlas däremot ämnen från omorienteringens och nyorganisationens tidsskede närmast efter skilsmässan från Sverige och föreningen med Ryssland, »den politiska underkastelsens historia», såsom K. Antell rubricerar sin utförliga recension (1918: 3—4) af hufvudarbetet på området, C. v. Bonsdorffs *Opinioner och stämningar i Finland 1808—1814*. Af v. Bonsdorffs hand föreligga två uppsatser rörande nämnda period: dels *G. M. Armfelt och R. H. Rehbinder* (1918: 2), behandlande deras samarbete som ordförande och statssekreterare i den 1811 nyinrättade kommittén för finska ärenden i Petersburg till Armfelts död 1814, dels *Värnpliktsplaner vid ryska tidens början* (1918: 3—4), där han redogör för de förslag till ordnande af Finlands militärväsen, som från olika håll framställdes under åren 1810—12, särskildt landshöfding G. Fr. Stjernvalls på allmän värnplikt baserade projekt och diskussionen om detta framsynta, af Armfelt stödda, men af andra finnar ifrigt bekämpade och till intet resultat ledande uppslag. Vidare fortsättas i årgången 1918 (med afslutning i dess sista häfte) de 1917 påbörjade, af v. Törne utgifna utdragen ur brefväxlingen mellan hofrättspresidenten C. F. Rotkirch och landshöfdingen i Uleåborg S. F. v. Born 1819—25, innehållande åtskilliga ganska ingående uttalanden om personer och förhållanden i Finland från ifrågavarande tid. Af rätt stort intresse, särskildt såsom belysande den misstänksamhet, hvarmed fennomanin i sin ungdom betraktades på ledande håll, äro några af G. Schauman (1918: 3—4) meddelade samtida bref rörande den akademiska skandal, som August Ahlqvist såsom ung student 1847 framkallade genom ett mot ryska språket fientligt skåltal, med ett halfårs relegation som resultat för egen del. — Bland recensionerna märkas utom den förutnämnda anmälan af det Bonsdorffska arbetet utförliga sådana af den nya delen af J. W. Ruuths Åbohistoria (af v. Törne, 1917: 3) och Hallendorffs bok om Krimkriget (af Bonsdorff, 1918: 3—4). I underrättelse-afdelningen fortsätta de nyttiga redogörelserna för innehållet i finskspråkiga historiska publikationer, Historiallinen Aikakauskirja etc.

(*H. B—n.*)

— Universitetsbiblioteket i Helsingfors har upplagt en skriftserie, afsedd att innehålla redogörelser för bibliotekets olika samlingar. Hittills hafva utkommit två häften, af hvilka det ena utgör en instruktiv och klart affattad historisk öfversikt, författad af Holger Nohrström, öfver den finska inhemska litteraturens öden ur samlingssynpunkt eller med andra ord ursprunget till den »fennica»-samling, som bildats i Helsingfors i likhet med motsvarande suecica-kollektion i Stockholm. Det andra häftet rör sig om ett ämne, som för denna tidskrifts läsare har ett mera direkt intresse. Amanuensen Arne Jörgensen har nämligen häri sammanställt ett ytterligare supplement till Klemmings bekanta förteckningar öfver samtida

skrifter rörande Sveriges förhållanden till främmande makter och rörande Sveriges krig. Som bekant utgafs det första supplementet (74 s.) år 1892 af C. Snoilsky och det andra i två delar (tills. 248 s.) af J. A. Almquist 1901—03. Herr Jörgensens bidrag omfattar 43 sidor, men skulle icke på långt när upptaga ett så stort utrymme, om detsamma utarbetats efter samma grunder som hufvudarbetet, ett anspråk som ju lämpligen bör ställas på ett supplement. Nu förhåller det sig så, att icke allt hvad detta nya supplement bjuder är nytt och att det nya delvis med fog kan sägas icke höra dit. Herr J. beklagar sig visserligen i företalet öfver svårigheten att följa de principer, enligt hvilka de tidigare bibliografierna uppgjorts, emedan dessas omfattning och begränsning endast angifvas af titeln. Då han emellertid trott sig hafva öfvervunnit denna svårighet genom att i sitt arbete medtaga endast sådana skrifter, som ex analogia bort där hafva en plats, måste man med beklagande konstatera, att denna lofvärda princip alldeles icke följts, förmodligen emedan förf. ej, trots sin uttryckta föresats, förstått hufvudarbetets planläggning, hvarom det väl dock ej varit omöjligt att genom förfrågningar förskaffa sig visshet. Saken är nämligen, att Klemmings förteckningar grunda sig på tvenne i Kungl. biblioteket befintliga samlingar och upptaga blott sådana skrifter, som antingen redan finnas där eller ansetts önskvärda att förvärfva för desamma (de senare försedda med särskildt tecken), men vid sidan af dessa finnas åtminstone två andra, som onekligen också röra dels Sverige till främmande makter, nämligen »Freder och traktater», dels Sveriges krig, hvilka ofta mer eller mindre talangfullt besjungits i »Historiska och politiska verser». När således en skrift varit affattad i bunden form, har den icke ansetts hithöra och ingår därför ej heller i ofvannämda bibliografier. Om lämpligheten häraf kunna ju olika meningar hysas, eftersom onekligen gränsfall finnas, där den yttre språkformen icke anger någon reell åtskillnad. Men i allmänhet förhåller det sig nog så, att prosarelationerna hafva ett större värde som historiska källskrifter, och att en uppdelning mellan historia å ena och vitterhet å andra sidan kan anses fullt berättigad. Hufvudsaken är emellertid, att Klemmings monografier faktiskt ingen hänsyn tagit till de vittra alstren. Att då, som herr Jörgensen gjort, i ett supplement upptaga ett antal dylika nummer utan att på minsta sätt hafva nått (och väl knappast åsyftat?) någon fullständighet (ett otal andra historiska visor skulle med samma skäl kunnat anföras) är gifvetvis ett fel, i all synnerhet som förhållandet icke alltid framgår af titelkopiorna och tillvägagångssättet därför lätt kan ge anledning till missförstånd. Men äfven i öfrigt saknas ej anledning till anmärkningar på herr Jörgensens broschyr. Däri finnas notoriskt ej så få skrifter införda, som redan förekomma i hufvudarbetet, utan att detta angifvits,[1]

[1] Se t. ex. s. 6 Expeditio Svedica, som redan finnes i Sveriges krig, s. 328; s. 17 Animorum Motus, för hvars flera uppl. redogöres i Sv. fr. m., s. 126; s. 40 Aufgedeckte Schande, rör. hvilken edition se Suppl. II, s. 106;

och beträffande de varianter, som beskrifvas, är det tillåtet att i vissa fall betvifla deras nyhet. Att supplementet till sist för att taga ett exempel upptager prins Carls af Hessen bekanta arbeten om 1788 års fälttåg, torde icke öfvertyga någon, att dessa varit föregångarne obekanta. I likhet med åtskilliga af herr J. medtagna bearbetningar (se s. 22 Sedes et origo och s. 42 Relation exacte) hafva de uteslutits i hufvudarbetet och de tidigare supplementen icke därför att de skulle varit okända eller saknas i Stockholmsbiblioteket, utan därför att de icke tillhöra den kategori af konjunkturskrifter och aviseliknande relationer, som det här gällt att förteckna.

(—*x*—)

— I januarihäftet af Finsk Tidskrift har professor M. G. Schybergson publicerat en uppsats om *Ålands ställning i historisk tid*, hvari han genom sammanställande af ett f. ö. ganska ofullständigt och godtyckligt utvaldt material söker ådagalägga, »att Åland rättsligt varit och är likställdt med Finlands öfriga landskap».

Det af professor Schybergson ställda problemet har i anknytning till hans uppsats upptagits till en mera ingående behandling af docenten S. Tunberg i en nyligen utkommen undersökning med samma titel *Ålands ställning i historisk tid* (Stockholm, Norstedt 1919; 32 sid.; pr. 1,25 kr.).

Efter att inledningsvis ha uppvisat, att begreppet Finland ej låter sig för medeltidens vidkommande läggas till grund för en konstruktion af de svenska östprovinsernas enhet, lämnar förf. därefter på grundval af ett rikhaltigt, i Riksarkivet förvaradt material en framställning af Ålands ställning under medeltiden. Han framhåller där den likhet vissa dominerande drag i dess samfundsskick förete med de rikssvenska landskapens, liksom den själfständighet ögruppen intog i rättsligt och administrativt afseende. Han fullföljer därefter sin undersökning genom hela nyare tiden fram till 1809. Särskild uppmärksamhet ägnar han därvid bl. a. åt innebörden i upprättandet af Johan III:s finska hertigdöme och i 1634 års regeringsforms bestämmelser om länsindelningen, åt en mängd samtida uttalanden från olika perioder rörande Ålands ställning samt åt kartmaterialet. Han erkänner, att under 1700-talet vid vissa tillfällen »storfurstendömet Finland» uppträder med anspråk på att vara ej blott ett geografiskt begrepp såsom Svealand, Götaland o. s. v., och finner förklaringen härtill i det gemensamma olyckliga öde, som öfvergick samtliga Sveriges östliga provinser alltså äfven inklusive Åland under krigen 1714—1721 och 1742—43. Slutligen redogöres för den ändring i ögruppens administrativa ställning, som inträdde genom ett kungligt beslut den 18 mars

---

s. 12 Vortrab und Deduction, som hör till 1644 och igenfinnes i Sv. fr. m., s. 81 f.; s. 16 Der Königl. Mayest. in Schweden Schreiben finnes i Sv. fr. m., s. 131; o. s v.

1808, då densamma lades under Stockholms landshöfdingedöme, Uppsala domkapitel och Svea hofrätt. Äfvenså beröres den uppfattning af Ålands gamla ställning, som kommer till synes i instruktionen för de svenska underhandlarna i Fredrikshamn.

Resultatet af denna undersökningens hufvuddel sammanfattas på följande sätt. Under hela Sveriges historia fram till år 1809 har någon administrativ uppdelning af riket i tvenne hufvuddelar, Sverige och Finland, ej förefunnits. »Finland», i rättslig mening, har aldrig existerat före skilsmässan från Sverige. Det ena jämförelseledet i professor Schybergsons tes har sålunda bortfallit. Men undersökningen har samtidigt gifvit positiva upplysningar angående Ålands ställning. Åland har visat sig såsom ett gammalt svenskt »land», landskap, med tydlig karaktär af ursprunglig samhällelig enhet. Dess relativa sjäfständighet gentemot närliggande provinser har af samtiden i allmänhet blifvit erkänd, och i landets förvaltning har den under olika tider och på olika sätt satt tydliga spår.

I sista tredjedelen af sin undersökning söker förf. gifva den inre motiveringen för den Ålandsögruppens särställning, han uppvisat. På Borgå landtdag förklarade man, anmärker förf., att Åland vore »af särskild beskaffenhet med det öfriga af Åbo län», och ett studium af Ålands historia ger mångfaldiga bevis för riktigheten af detta omdöme.

I sådant afseende framhålles först och främst — i anslutning till Voionmaas förträffliga undersökningar i Ålands medeltidshistoria — det äldsta åländska samfundsskickets säregna förhållanden på ett flertal olika områden (tredingsinstitutionen, som saknas i Finland, men återfinnes på Gottland och förelegat i Nerike, Dalarne och Helsingland; landsdomareämbetet, de åländska hemmans- och jordmåtten, skattindelningen). Han framhåller vidare, att beträffande själfva skatterna och därmed sammanhängande kamerala förhållanden Åland företedde väsentliga olikheter med Finland, liksom att detsamma är fallet med mått och vikt, hvilka ha att uppvisa likheter med de i Svealand använda. Af stort intresse är hvad som återges ur en af civil- och ekonomiutskottet å Borgå landtdag utarbetad redogörelse rörande olikheterna mellan jordeboken för Åland och den för Åbo och Björneborgs län. Dylika olikheter kunna ock konstateras beträffande mantalspenningar, tiondesättning samt jordrefning. Ur riksdagsbesvären sammanställas flerfaldiga bevis för att Ålandsbefolkningen bevarat känslan af sitt lands egenartade ställning och inför statsmakterna vid olika tider beslutsamt häfdat dess speciella intressen, detta äfven under 1700-talets senare del, då eljes den förvaltningsrättsliga förbindelsen med Åbo län bort hinna att göra sina verkningar gällande. Af särskildt intresse såsom bevis för Ålands orientering åt Sverige till är allmogens begäran vid 1765—1766 års riksdag att läggas under Svea hofrätt. Liknande uttryck för åländingarnes sträfvan att häfda sin särställning gör sig gällande på det kyrkliga området, särskildt krafvet på att till

riksdagen sända ett eget ombud till prästeståndet. Slutligen omtalas en episod från 1808 års krig, som på ett rörande sätt visar, hur befolkningen fasthängde vid det gamla moderlandet. I samma riktning pekar ett utdrag ur den af justitiekanslärsembetets speciella kommissarie lagman Poppius den 17 juni 1808 afgifna redogörelsen för stämningen bland Ålandsallmogen.

»Öfver ett sekel», så slutar förf. sin framställning, »har Ålands svenska stam lydt under främmande spira. Ur världsstridens upprörda folkhaf sträcker den sökande sina händer mot det gamla Sveariket, dess fäders och förfäders land sedan längst aflägsna tider. Med ovedersäglig historisk rätt kräfver den inför världen sin fulla frihet att själf bestämma öfver sitt och sitt lands framtida öde.»

För enhvar, som söker kunskap om Ålands ställning under dess svenska tid, erbjuder docenten Tunbergs på ett omfattande aktmaterial byggda, sakligt och lidelsefritt skrifna framställning en säker vägledning.

— I en del antika mellanegyptiska småstäder, som vid medeltidens början öfvergåfvos och höljdes af drifvande ökensand, ha beryktade engelska, tyska, franska och italienska utgräfningar, som allmänt bekant, gifvit glänsande resultat: i husen, på sophögarna, på begrafningsplatserna ha tusentals texter på skilda språk påträffats. Omkring 10,000 *grekiska* texter från Egypten, bevarade på papyrusblad, i fragment af bokrullar af papyrus eller i papyrusböcker af vår boktyp, förvaras f. n. i skilda lärda institutioner världen rundt. Det är litterära alster likaväl som ämbetsskrifvelser och privata urkunder af allehanda slag. En öfversikt af de olika områden, som bearbetare af detta rika material måste känna, ger direktorn för Berlinmuseernas papyruskabinett W. Schubart, genom sin sällspordt mångsidiga och lärda bok *Einführung in die Papyruskunde* (Berlin 1918). Den första hälften af Schubarts omfångsrika framställning bjuder, hvad bokens titel närmast låter förmoda, gräfningarnas historia, redogörelse för skrift, för skriftmaterial och böcker, för deras fabrikation, för de olika boktypernas uppkomst; den rymmer vidare en i flere kapitel indelad dryftande öfversikt öfver de litterära papyrerna. Till denna sluter sig (s. 472 ff.) en förteckning öfver samtliga grekiska och latinska litteraturfynd. Att här ens gifva en föreställning om den lockande mångfalden alltifrån de nya Sappho- och Alkaiosdikterna ända till den hellenistiska facklitteraturen och den kristna tidens religiösa texter med de berömda Jesusorden, evangeliefragment och andra för kristendomens urhistoria ovärderliga dokument, det låter sig ej göra. Vi hänvisa till Schubarts lättlästa, klart sammanfattade redogörelser för innehåll och för vetenskapliga forskningar och till de uttömmande litteraturöfversikter, som här — liksom öfverallt eljest i hans bok — följa de skilda afdelningarna åt.

Schubart har ej inskränt sig till en öfversiktlig behandling af materialet ur skilda synpunkter. De tio sista kapitlen i hans »Ein-

führung» gälla mera allmänna ämnen, ge, så att säga, en utgångspunkt för papyrusforskaren. Ett intressant kapitel följer koinegrekiskans bildning ur attiska rikets samfärdselspråk och dess vidare historia som folkspråk i de skilda hellenistiska rikena, särskildt i Egypten. Egyptens historia från Ptolomäernas till arabernas tid skildras ganska utförligt — en framställning, som förbunden med ett senare kapitel »die Bevölkerung» har sitt alldeles särskilda intresse genom framhäfvandet af motsättningen mellan de härskande grekerna och de undertryckta egyptierna. Under den senare Ptolomäertiden lyckades egyptierna vinna en ansenlig maktställning — Rosettestenen är ett talande bevis härför. Ptolomäernas välde försvagades framförallt af motsättningen mellan landets två nationaliteter, som ej kunde förenas, ej heller bringas i stadgadt maktläge gentemot hvarandra. Först romartiden gjorde slut på striden; romarne togo grekernas parti, egyptierna nedsjönko under deras styrelse helt i underkufvad ställning. — Egyptens författning, förvaltning och domstolsväsen behandlas; dess religionshistoria under ptolomäisk, romersk och byzantinsk tid tecknas öfversiktligt i ett kapitel, som kanske äger sitt största intresse för kejsarkulten och genom sin skildring af kristet egyptiskt klosterlif från och med tiden omkring 300 e. Kr. Bokens sista afdelningar beskrifva skolor och universitet, läkekonst, jordbruket och näringarna i öfrigt, samfärdsel, kort sagdt gemene mans lif i Nildalen under de omkring 1000 år, som belysas af de grekiska papyrerna och af de arkeologiska rönen vid gräfningarna efter dem.

(*Ax. Bs.*)

— Af sir A. W. Wards tidigare (årg. 1917, sid. 60, och 1918, sid. 70) omnämnda framställning af Tysklands historia från Wienkongressen till 1800-talets utgång — *Germany 1815—1890* — har nu tredje och sista bandet utkommit (Cambridge, University Press 1918; XVI + 437 sid.; pr. 12 s. 6 d.). Det nya bandet afser egentligen att skildra tiden från det nya rikets grundläggning till Bismarcks fall (1871—1890), men har försetts med tvenne öfversiktliga slutkapitel, behandlande den nya kursen fram till 1907. Inledningskapitlet tecknar själfva öfvergångsåren närmast efter Frankfurtfreden: utrymmandet af Frankrikes jord, organisationen af det nya tyska riket. I andra kapitlet inrymmes framställningen af »kulturkampen», dess förhistoria och afslutning. Därefter följer i tredje kapitlet en teckning af det tyska rikets inre politik under Bismarck, fördelad på tvenne afdelningar. Den första, inledd med en öfversikt öfver partigrupperingen, är ägnad åt tiden fram till 1877, den andra åt det följande decenniet fram till Wilhelm I:s död. Det därpå följande korta kapitlet ger en — f. ö. påfallande knapphändig — framställning af utrikespolitiken 1873—1887. Ett särskildt kapitel upptages af framställningen af Bismarcks fall, väsentligen byggd på Egelhaafs undersökning, dock med allt för stor hänsyn tagen till Hans Delbrücks bekanta hypotes. Den egentliga framställ-

ningen slutar därefter med en allmän öfversikt öfver socialt och intellektuellt lif i Tyskland under halfseklet 1850--1900, som vittnar om en hos en icke-tysk författare förvånande kännedom om tysk kultur och tyskt samhällslif på olika områden. Slutkapitlet — det sjunde — ger därefter på inemot 100 sidor en öfversikt öfver utvecklingen under den nya eran fram till 1907, fördelad på tvenne afsnitt, det ena behandlande inre förhållanden, det andra kolonial- och utrikespolitiken. I vissa punkter t. ex. beträffande Elsass-Lothringen sträcker sig skildringen emellertid än närmare nutiden, i det den upptager både 1911 års konstitution och Zabernaffären. Det hela afslutas med mycket utförliga bibliografier samt ett register. Bilagda äro tvenne kartor, utvisande utsträckningen af Tysklands kolonialvälde.

Liksom de båda föregående delarne bär äfven den sista vittnesbörd om sin författares enastående beläsenhet inom litteraturen å området, om också — naturligt nog — åtskilliga under kriget utkomna eller fullbordade arbeten undgått hans uppmärksamhet eller i hvarje fall icke kunnat af honom begagnas. Dit hör egendomligt nog Kisslings trebandiga verk om kulturkampen, den nyaste katolska framställningen af ämnet, hvars båda första band dock förelågo före kriget. Dit höra också åtskilliga undersökningar rörande den Bismarckska utrikespolitiken under hans rikskanslärstid, däribland så viktiga bidrag som vidkommande delar af Onckens skarpsinniga och lärorika *Das alte und das neue Mitteleuropa* (om detta arbete se nedan) och Raschdaus uppsats i *Die Grenzboten* om det tysk-ryska återförsäkringsfördraget. Påfallande är ock, att förf. icke synes ha haft tillgång till de aktstycken ur ryska kejsar- och utrikesarkiven, som det revolutionära Rysslands afslöjarenit — visserligen i planlösa och bristfälliga editioner — skänkt forskningen och som bland mycket mer eller mindre värdelöst innehåller så viktiga och hittills ej publicerade dokument som 1881 års trekejsarfördrag och 1905 års ofullbordade Björköuppgörelse. Öfverhufvud måste sägas, att den framställning, som ges af Bismarcks utrikespolitik under hans rikskanslärstid, är alltför summarisk och äfven med hänsyn tagen till materialets ofullständighet och sprödhet icke når upp t. ex. till den i föregående band lämnade framställningen af utrikesförhållandena under decenniet 1862—1871. Genom på senare år utkomna arbeten, särskildt Onckens nyss anförda bok, äro dock vissa förarbeten gjorda för en klarare uppfattning af sammanhanget.

I föregående omnämnanden af Wards verk har särskildt framhållits dess sant vetenskapliga sträfvan efter objektivitet och den prägel af rättvisa och billighet, som hvilar öfver detsamma och ger det en särställning bland under kriget utgifna arbeten i modern historia. Det sista bandet bildar i sådant afseende intet undantag, om man ock i slutkapitlet ibland icke kan undgå att förnimma påfrestningen af dagens tilldragelser äfven på författarens förnämt kyliga temperament. I arbetets slutord framlyser ock den känsla

för betydelsen af Tysklands insats i den europeiska odlingens utveckling, hvarförutan ett verk sådant som det Wardska aldrig, allra minst vid den nuvarande tidpunkten, skulle kommit till. Sådant det nu omsider i sin helhet föreligger, utgör det en heder för sin författare och för den engelska historievetenskapen, som räknar honom såsom en af sina hängifnaste och högst förtjänta idkare.

— I ett för snart ett par år sedan utgifvet arbete med titeln *Das alte und das neue Mitteleuropa* (Gotha, F. A. Perthes 1917; XII + 150 sid.; pr. 2,60 mark) har den bekante tyske historikern Hermann Oncken sammanfört en serie historisk-politiska betraktelser öfver den tyska allianspolitiken under Bismarcks tid och under världskriget. Bokens senare del, »Das neue Mitteleuropa», är i allt väsentligt af rent dagspolitisk karaktär och skall därför här förbigås; blott skall anmärkas, huru föråldradt dess innehåll ter sig nu efter de senaste sex månadernas händelser.

Den första afdelningen åter, »Das alte Mitteleuropa», innehåller en delvis mycket värdefull och skarpsinnig undersökning, särskildt af Bismarcks förbundspolitik efter 1871. Det första kapitlet, »Das Problem der deutschen Auslandspolitik nach 1871», behandlar den utveckling, som efter åtskilliga växlingar ledde fram till 1879 års tysk-österrikiska förbund, med särskildt framhäfvande af hufvudmomenten: den rysk-österrikiska spänningen i den nära Orienten och tendensen till ett franskt-ryskt närmande. Förf. framhåller där i motsats mot åtskilliga andra forskare det s. k. trekejsarförbundets karaktär af en provisorisk nödfallsutväg, ett försök att uppskjuta ett ställningstagande mellan Ryssland och Österrike. Han betonar vidare, att Bismarck, när ett afgörande var oundvikligt — han har själf dramatiskt skildrat det i »Gedanken und Erinnerungen» — klart insåg, att ett förbund med Ryssland skulle så godt som omedelbart framkalla en allians mellan Österrike och Västmakterna och att denna konstellation med de vådor den innebar skulle beröfvat Tyskland hvarje handlingsfrihet gentemot tsarriket. Bismarck valde därför att genom samgående med Donaumonarkin sätta ett stärkt Mellaneuropa mot det eventuellt genom fransk samverkan ökade ryska trycket. Den mångomtvistade krisen år 1875 synes Oncken närmast böjd att anse som framkallad af Bismarck för att sondera samtliga stormakters innersta eller kanske rättare yttersta afsikter. Resultatet af denna sondering bidrog tvifvelsutan att bestämma honom att, när valet ej längre kunde uppskjutas, optera för Österrike.

Det kortfattade andra kapitlet behandlar 1879 års förbund och erbjuder jämförelsevis mindre af intresse. Likadant är förhållandet med det tredje kapitlet, som är ägnadt åt förbunden med Italien och Rumänien. Af största värde åter är det följande kapitlet »Die Mitteleuropapolitik Bismarcks und der russisch-englische Weltgegensatz (1884—1890)». Förf. framhåller där, att Tyska rikets inträde i kolonialmakternas led skapade ett nytt problem i

förhållandet till England, och han vill se förklaringen till Bismarcks ryska politik under ofvan angifna tidsskede, sådan den tog sig uttryck i 1884 års trekejsarentente och framförallt i 1887 års återförsäkringsfördrag, i önskan att genom eftergifter åt Ryssland såväl tillbakahålla detta land från offensiva åtgärder och samgående med Frankrike som äfven öfva tryck på England, hvars politik då behärskades af motsatsen mot Ryssland. Det var sålunda, såsom Oncken uttrycker saken, en politik med dubbla poler. Hvad speciellt angår 1887 års mycket omdebatterade fördrag, understrykes skarpt, att detta icke innebar någon verklig kursändring utan »en nödfallsutväg för begränsad tid och med baktankar». Med full rätt häfdas i kapitlets slutord, att det icke är vissa ad hoc skrifna kapitel ur »Gedanken und Erinnerungen» utan Bismarcks politik 1871—1890, tagen i dess helhet och bedömd efter sina innersta grundtankar, som utgör Bismarcks verkliga testamente till det tyska folket.

Äfven det femte kapitlet »Der neue Kurs und das Erbe Bismarcks» innehåller en mängd intressanta synpunkter och anmärkningar rörande den tyska politiken under årtiondet efter Bismarcks fall; i sin helhet utgör det närmast ett försvar för den politik, som fördes af Bismarcks båda närmaste efterträdare. Det kortfattade slutkapitlet »Die Einkreisung Mitteleuropas (1902—14)» utgör i det väsentliga en sammanfattning af grundtankarna i den framställning af världskrigets förhistoria, Oncken lämnat i det tidigare (årg. 1915, sid. 280) omnämnda sammelverket *Deutschland und der Weltkrieg*. De framförda synpunkterna kunna icke fritagas från åtskillig — af tidsomständigheterna delvis förklarlig — skematisk dogmatism.

Den här ifrågavarande Onckenska framställningens förtjänster ligga på tvenne områden. Förf. har först och främst från en mängd nya arbeten sammanfört ett betydande och delvis mycket värdefullt material för klargörande och bedömande af särskildt den Bismarckska politiken. Och han har vidare på ett i det hela skarpsinnigt och öfvertygande sätt analyserat sammanhanget och grundtankarna i denna politik. Trots sitt obetydliga omfång och sin däraf betingade summariska karaktär lämnar därför Onckens bok en rad värdefulla bidrag till uppredande af den till synes mycket intrasslade härfva, den tyska och för den del hela den europeiska storpolitiken under 1800-talets tre sista årtionden allt fortfarande utgör för den, som vill vinna en vetenskapligt hållbar uppfattning af densamma. Man behöfver blott läsa framställningen af denna tids historia i de vanliga öfversikterna — äfven i en så vederhäftig bok som Wards ofvan omnämnda *Germany* — för att finna, huru mycket nytt af värde, Onckens essay eller rättare essaysamling verkligen erbjuder.

— Ett intressant urkundligt bidrag till den sista tyska kejsarregeringens historia erbjuder den brefväxling mellan kejsar Wilhelm och kejsar Frans Josef om Bismarcks tillbakaträdande — *Briefe Kaiser Franz Josephs I. und Kaiser Wilhelms II. über Bismarcks Rücktritt* — som det österrikiska statsarkivets ledare d:r Hanns Schlitter

offentliggjort i det första februarihäftet af Österreichische Rundschau (bd 58, sidd. 97—110). De sålunda publicerade brefven äro till antalet sju. De två första utgöras af en handskrifvelse från kejsar Frans Josef till Bismarck i anledning af hans afgång, dagtecknad den 22 mars 1890, och Bismarcks svar därå af den 26 samma månad. De tre följande röra de förhållanden, som framkallade Bismarcks fall: det första är ett mycket utförligt bref från kejsar Wilhelm till kejsar Frans Josef, dagtecknadt den 3 april 1890 — det egentligen viktiga aktstycket i samlingen —, vidare kejsar Frans Josefs kortfattade svar härpå af den 12 april samt en kort svarsbiljett af kejsar Wilhelm den 14 samma månad. De båda sista brefven i samlingen, växlade mellan kejsar Wilhelm och kejsar Frans Josef, röra Bismarcks besök i Wien 1892 och hans begärda och omsider vägrade audiens i Hofburg; den tyska kejsarens bref bär datum den 12 juni 1892, svarsbrefvet den 15 samma månad. Den österrikiske kejsarens bref aftryckas efter konceptcn, kejsar Wilhelms och Bismarcks efter originalen.

De mellan Frans Josef och Bismarck växlade höflighetsskrifvelserna erbjuda intet af större intresse. Kejsaren har i ett par punkter tonat ned det af Kalnoky uppsatta konceptet. I Bismarcks svar understrykes på tre ställen, att hans afgång icke varit frivillig eller förestafvad af hälsoskäl, såsom i den kejserliga handskrifvelsen antydts, utan framtvingats af kejsar Wilhelm. Den afgångne rikskanslerns erinran om, att han vid sitt anträde till makten i september 1862 funnit »sin högtsalige herre framför den af honom undertecknade abdikationsurkunden», liksom om hvad han gjort för den monarkiska auktoritetens höjande i Tyskland, talar ock högt om den lidelse, som ligger bakom brefvets snirklade höflighetsfraser.

Kejsar Wilhelms bref af den 3 april 1890 lämnar en mycket utförlig och personligt hållen framställning af det händelseförlopp, som ledde till Bismarcks afgång, och bär alltigenom prägeln af sin tillkomst under det friska intrycket af de närmast föregående månadernas händelser. Inledningsvis betonas — och detta är i viss mån öfverraskande — att det icke varit på utrikespolitikens område meningsskiljaktigheterna förelegat, utan att de gällt inrikespolitiska, mest taktiska synpunkter. Såsom ett hufvudmoment i schismen mellan den unge kejsaren och hans främste rådgifvare angifvas arbetarfrågorna. Bismarck hade, enligt den kejserliga framställningen, i motsats mot kejsaren själf ställt sig rent afvisande mot arbetarnas kraf redan vid kolarbetarestrejken i maj 1889; han hade senare motsatt sig den utsträckta arbetareskyddslagstiftning, kejsaren ansåg nödvändig att genomföra, och särskildt motarbetat sammankallandet af en internationell konferens i Berlin rörande denna fråga. I detta sammanhang framställes utförligt i kejsarbrefvet samma beskyllning mot Bismarck, som år 1904 framkom i en schweizisk tidning, nämligen att han sökt förmå Schweiz' sändebud i Berlin att bearbeta sin regering att bringa den i Berlin be-

ramade konferensen på fall genom att ej återkalla en tidigare schweizisk inbjudan till internationella öfverläggningar i arbetarefrågan. Ett andra gravamen mot Bismarck är hans förhållande till socialistlagen. Han hade först bragt förslaget på fall genom sin enständiga vägran att enligt majoritetspartiernas önskan taga den af riksdagen strukna utvisningsparagrafen i förnyadt öfvervägande. Han hade senare föreslagit framläggandet af socialistlagen i skärpt form i förväntan att densamma af riksdagen skulle afslås. Därpå skulle följa riksdagsupplösning och oroligheter, hvilka med våld skulle nedslås. Detta hade kejsaren emellertid med känd motivering motsatt sig. Såsom ytterligare moment framhäfvas tvisten om 1852 års kabinettsorder samt det bekanta på Bleichröders bedrifvande tillkomna samtalet mellan Bismarck och Windthorst. Såsom ett hufvudmoment, som sammanväfver sig med alla de andra, betonas omöjligheten att samarbeta med Bismarck; hans med åldern tilltagande härsklystnad, hans om öfverretning vittnande alltmera otyglade lynne, hans tvära kastningar från den ena ståndpunkten till den andra, tills hans vägran att medverka till upphäfvandet af den ofvannämnda kabinettsordern framkallade det kejserliga beslutet att låta honom gå. »Då efter två dagar», heter det i den karakteristiska afslutningen af skildringen, »kassationsordern ej insändes af fursten, lät jag fråga honom, om han ej ville sända den. Han svarade, att det ej fölle honom in, han behöfde den gentemot sina ministrar. Då brast mitt tålamod; min gamla Hohenzollernska familjestolthet flammade upp; nu gällde det att tvinga det gamla tjurhufvudet till lydnad eller framkalla en skilsmässa; ty nu var frågan, om kejsaren eller kansleren skulle få öfvertaget. Jag lät än en gång bedja honom att insända förfogandet om orderns upphäfvande och att foga sig efter vissa till honom tidigare uttalade önskningar och böner, hvilket han utan vidare vägrade. Därmed var sorgespelet slut; resten är Dig bekant».

Den kejserliga framställningen innehåller måhända i sak ej så mycket nytt — det mesta har varit kändt genom furst Hohenlohes uppteckning af kejsarens personliga meddelande till honom några veckor efteråt —, om den ock föranleder vissa modifikationer i den vanliga, väsentligen på Egelhaafs forskningar hvilande framställningen. Nytt är gifvetvis det utomordentligt starka framhäfvandet af den roll, de Bismarckska lynnesegendomligheterna, öfverhufvud känslomomenten, spelat; därvidlag få säkerligen de kejserliga utgjutelserna tagas cum grano salis. Det mest påfallande är emellertid det kategoriska förnekandet af att utrikespolitiska motsättningar spelat in; det står i bestämd strid med Bismarcks egna uppgifter i hans af Busch offentliggjorda afskedsansökan. Till förmån för trovärdigheten af kejsarbrefvets uppgift talar emellertid det förhållande, att den utrikespolitiska ståndpunkt, kejsaren gentemot Bismarck skulle ha intagit, måste anses ha varit för Österrike behaglig och att därför ingen anledning för brefskrifvaren funnits att fördölja densamma. Däremot ger kejsarbrefvet icke stöd för Hans

Delbrücks teori, att Bismarck velat på revolutionär väg inskränka valrätten till tyska riksdagen, lika litet som åt beskyllningarna, att han velat för Rysslands skull uppoffra vänskapen med Österrike.

Den subjektiva sanningsenligheten af kejsarens version af 1890 års kanslerskris kan knappast betviflas. Dess objektiva sanningshalt kan däremot nog i vissa punkter omtvistas. Ovedersägligt synes, att den icke ställer kejsar Wilhelms statsmanna- och karaktärsegenskaper i någon alltför smickrande belysning. Skarpt framstår under alla förhållanden det för Tysklands framtid ödesdigra i de kejserliga viljeyttringar, som ledde till Bismarcks afgång.

Kejsar Frans Josefs svar på dessa något påträngande utgjutelser är påfallande kyligt och konventionellt; det innehåller intet utöfver hvad högligheten bundsförvanter emellan kunde anses kräfva — ett förhållande, som får ytterligare relief genom en af utgifvaren påpekad egenhändig strykning i konceptet.

I brefvet af den 12 juni 1892, hvari kejsar Wilhelm anhåller, att Bismarcks audiensanhållan måtte afböjas, är det anmärkningsvärdaste hänvisningen till återförsäkringsfördragets upphörande och Bismarcks angrepp mot trippelalliansen. I kejsar Frans Josefs kortfattade, nästan knappa svar fäster man sig vid uttalandet, att han, trots Bismarcks hållning mot Österrike, icke ansett sig böra vägra den fallne rikskanslern den begärda audiensen, men att han skulle tillmötesgå sin kejserlige bundsförvants önskan att ej mottaga honom. Det lider intet tvifvel, att i denna angelägenhet den österrikiske härskaren spelat den värdigare rollen.

Såsom af ofvanstående synes, utgöra de af den österrikiske arkivchefen offentliggjorda dokumenten icke minst såsom documents humains intressanta bidrag till vår kännedom om den nya tyska kursen. Någon i det väsentliga ändrad bild af det händelsesammanhang, som ledde till Bismarcks afgång, gifva de näppeligen.

Emil Hildebrand.

F. d. riksarkivarien Emil Hildebrand afled i Stockholm den 24 augusti i en ålder af nära 71 år. Detta dödsbud, som för dem som stodo honom närmare icke kom oväntadt, var för den nationella häfdateckningens vänner desto smärtsammare, som Hildebrand ännu stod midt uppe i sin vetenskapliga verksamhet och hade fullt af betydande arbetsuppgifter, med hvilka han ända till kort före sin bortgång sysslade under träget arbete.

Emil Hildebrand ägnade sin kraft så godt som helt och hållet åt den historiska vetenskapen, såsom lärare, ämbetsman, forskare, författare, urkundsutgifvare eller redaktör af tidskrifter och lärda verk. I alla dessa egenskaper är det historien, framför allt den nationella historien, som han tjänat hängifvet och träget som få och med en framgång, som mer och mer beredde honom en central plats bland vetenskapsidkarne af facket. Mångsidigheten af hans i stort så sällsynt enhetliga lifsgärning gaf honom till och med en ganska enastående ställning i kretsen af samtida svenska historiker, och hans bortgång kännes af dem alla såsom en oersättlig förlust, icke minst därför att hans kunskaper, erfarenhet och säkra omdöme fortfarande utgjorde ett verkligt stöd för det fortgående arbetet på olika områden af det stora arbetsfältet.

Det är svårt att bestämma hvilken sida af Emil Hildebrands verksamhet varit den mest betydelsefulla. Hans offentliga verksamhet tillhörde i första rummet det svenska riksarkivet. Ända sedan 1875, då hans akademiska studier afslutades med doktorsdisputation, har han tillhört denna

institution och arbetat inom densamma. Ehuru han i mer än tvenne årtionden, från 1880 till 1901, samtidigt var lektor i historia och geografi vid högre realläroverket å Norrmalm och här nedlade ett högt skattadt arbete, till hvilket äfven författandet af flera synnerligen förtjänstfulla läroböcker i historia och statskunskap kan räknas, fann han tid öfrig till en oafbruten tjänstgöring såsom e. o. amanuens inom arkivet och till ett forskningsarbete, som efterhand gjorde honom till en den grundligaste kännare af hela det rika arkivmaterialet. När han 1901 efter Odhner kallades till chef för riksarkivet, kom denna hans kännedom i förening med en mindre vanlig organisatorisk förmåga att göra hans chefstid intill afgången med pension 1916 till en af de mest betydande epokerna i riksarkivets hela senare historia. Under densamma faller sålunda exempelvis landsarkivinstitutionens fortgående utveckling med upprättandet af tre af våra fyra landsarkiv — i Uppsala, Lund och Göteborg — samt arkivdepån i Visby och med organiserandet af landsarkivariernas årliga inspektioner af lokala arkiv inom sina arkivområden. På omhändertagandet af de centrala ämbetsverkens äldre arkiv nedlades ock en ifrig verksamhet, som bland annat resulterat i öfverflyttande till riksarkivet af åtskilliga bland dessa och i värdefulla publikationer rörande dithörande förvaltningsgrenar. Af synnerlig vikt för hela arkivväsendet i vårt land blefvo jämväl de författningar angående arkivs ordnande och förtecknande, som tillkommo på hans initiativ och som genom fastställande af ursprungsprincipen såsom på detta område normgifvande skapat en enhetlig och rationell grundval för planmässigt ordnande af våra offentliga arkiv. Jämväl åt frågan om arkivaliers gallring ägnade han ett ingående arbete. Efter hand utvecklades på detta sätt under hans ledning riksarkivarieämbetet till ett högsta chefskap för Sveriges hela arkivväsen, hvilket med ständigt växande uppgifter oaflåtligt ställde nya anspråk på hans outtröttliga organisationsförmåga. Därjämte kännetecknas hans chefstid af en ovanligt kraftig, planmässig och fruktbringande ledning af det ordinarie, dagliga arbetet i riksarkivet.

I samband med arkivtjänsten stod den verksamhet som urkundsutgifvare, som tog en mycket stor del af Hilde-

brands arbetskraft i anspråk. Han har åstadkommit en följd af aktpublikationer, som med hänsyn till strängt genomförande af moderna kritiska utgifningsgrundsatser torde tillhöra det yppersta, som dittills åstadkommits inom vårt land, och stå såsom mönster för kommande vetenskapliga editioner af historiskt källmaterial. Till de förnämsta af dessa editioner höra »Brefvexlingen mellan konung Carl XII och Rådet» i Historiska Handlingar, ett digert häfte af Svenskt diplomatarium, omfattande åren 1348—1350, samt framför andra Svenska Riksdagsakter, hvars trenne första stora band, af hvilka det första halfbandet utgafs af Hildebrand i förening med Oscar Alin, omfatta tiden 1521—1596 och med hänsyn såväl till editionsteknik som till den vetenskapliga betydelsen af det meddelade källmaterialet med rätta räknas såsom en af våra yppersta aktserier. Efter afskedet från riksarkivarieposten återupptog Hildebrand sin utgifvareverksamhet och hann att publicera den första delen af Stockholms Stads tänkeböcker 1474—1483, en ståtlig volym, imponerande genom den utomordentliga noggrannheten och omsorgen i handskrifttextens återgifvande och de innehållsrika, af utgifvaren själf utarbetade sak- och personregistren.

Emil Hildebrand tillhörde stiftarne af Svensk historisk förening och redigerade under ett kvarts sekel, 1881—1906, föreningens främsta publikation, Svensk Historisk Tidskrift. Den betydelse denna tidskrift ända från början haft för vårt lands historiska vetenskap, icke blott såsom samlingsställe för större och mindre afhandlingar och andra bidrag till vår historia och såsom förmedlare af kännedomen om forskningsarbetet inom- och utomlands rörande Nordens historia, utan äfven genom det stränga upprätthållandet af vetenskapens kraf på kritisk skärpa, objektivitet och grundlighet, är till väsentligaste del Emil Hildebrands verk. Det är han som främst skapat tidskriftens fasta traditioner och främst bär förtjänsten af dess höga vetenskapliga nivå. Äfven efter afgången som redaktör fick Hildebrand såsom Svenska historiska föreningens ordförande tillfälle att vaka öfver sitt verk. Inom kungl. samfundet för utgifvandet af handskrifter rörande Skandinaviens historia nedlade Hil-

debrand likaledes ett betydande arbete först såsom samfundets sekreterare, sedan såsom dess ordförande.

Med rätta har det sagts, att Emil Hildebrand var organisatorn inom den svenska historiska vetenskapen. Men han var mer än så, han var äfven en historiker af hög rang, och några af hans arbeten tillhöra det bästa som den moderna svenska vetenskapen åstadkommit. Dit hör framför allt hans skildring af perioden 1521—1611 i det af honom själf redigerade verket Sveriges historia intill tjugonde seklet. Särskildt teckningen af Gustaf Vasa är förträfflig och låter på det mest åskådliga sätt den gamle konungens verksamhet framstå i hela dess epokgörande betydelse och hans personlighet i all dess kraft och kärfva landsfaderlighet — utan tvifvel den bästa skildring af det stora ämnet som ännu gifvits. Men äfven Gustafs söners tid är föremål för en synnerligen innehållsrik och välgjord skildring, som vittnar om den eminenta sakkunskap, hvarmed författaren satt inne och hans stora förmåga af klar och objektiv framställningskonst. Äfven de andra partier af samma stora samlingsverk som författats af Emil Hildebrand, Kristinas och Oskar I:s tid, utmärka sig för samma gedigna forskning och väldisponerade och objektivt hållna framställning. Särskildt partiet om Oskar I är betydelsefullt, i det att det för första gången ger en på omsorgsfull originalforskning hvilande framställning af denna epok af det senaste århundradets ännu så föga bearbetade svenska historia.

Till Hildebrands främsta arbeten hör vidare den stora framställningen af den svenska statsförfattningens historia. Detta verk afsåg väsentligen att vara en bred sammanfattning af forskningens dåvarande ståndpunkt, hvilket ej hindrar, att det var fullt af självständiga iakttagelser och bidrag till vår författningshistoria. Det är på samma gång en öfversikt af hela författningsutvecklingen och en ingående handbok i ämnet. Arbetet äger också en modern vetenskaplig handboks alla förtjänster, pålitlighet, materialrikedom, systematisk uppställning och ingående käll- och litteraturhänvisningar.

Vid sidan af dessa större sammanfattande verk har Hildebrand författat ett stort antal smärre afhandlingar och

uppsatser på skilda områden af svensk historia, från medeltiden fram till det sistförflutna seklet. Främst bland dessa står hans viktiga bidrag till det omstridda Wallensteinsproblemet, den betydelsefulla, äfven på tyska i utvidgad form publicerade uppsatsen om Wallensteins förbindelser med svenskarne, som på ett uttömmande sätt behandlade denna dunkla episod af den berömde fältherrens lefnad. Till de mer betydande höra äfven den svenska kolonien i Rom under medeltiden, den svenska diplomatiens organisation i Tyskland under 1600-talet och brytningen i Sveriges historia 1594, samtliga offentliggjorda i denna tidskrift. I själfva verket torde denna form af historiskt författarskap varit den som bäst passade Hildebrands särskilda begåfning. Dessa detaljundersökningar äro alla mönstergilla i anseende till uttömmande och kritisk behandling af källmaterialet. Det är den moderna specialforskningen, hvars insatser i den historiska vetenskapens utveckling äro kanske det mest utmärkande och betydelsefulla för det sista halfva seklets arbete. Emil Hildebrand var en af de främsta representanterna i vårt land för denna specialforskning. Men det hindrade ej, att han städse bevarade öfversikten i stort öfver den nationella historiska utvecklingen och att han i karakteristiken af en hel period eller af ledande politiska personligheter uppnådde en mycket hög nivå, vittnande om hans förmåga att se det väsentliga bland enskildheterna och om en djup reflexion öfver det historiska stoffet.

Emil Hildebrand var den mest plikttrogne och hängifne arbetaren i den svenska häfdaforskningens tjänst. Han gick upp i detta arbete, och han unnade sig sällan någon hvila därifrån. Tyst och stilla gick han sin väg fram. Fåordig och något kärf i sättet och i sina omdömen var han icke lätt att komma nära. Under den något torra och sträfva ytan fanns emellertid ett varmt och känsligt sinne, en rik fond af humor, som framträdde i kretsen af nära förtrogne, och ett lefvande intresse för mycket af det som rörde sig i tiden, icke minst för de politiska frågorna. Men han hörde icke till dem som röjde sina känslor, och han älskade ej att offentligen uttala sin öfvertygelse utanför ramen af hvad han betraktade såsom sin uppgift eller sin plikt. Han gaf sig ej heller tid därtill. Hans lif var

som en enda lång arbetsdag. Ännu syntes den ej så nära sitt slut, då sjukdomen bröt hans kraft och hastigt gjorde ända på hans verksamhet och hans lif. Den svenska häfdaforskningen skall städse räkna honom till sina bästa och nyttigaste arbetare och vörda hans minne.

Sveriges förhållande till Danmark från freden i Stettin till Fredrik II:s död (1571—1588).[1]

AF

FREDRIK WESTLING.

I.

Med sorg mottog Johan III underrättelsen om bestämmelserna i Stettinfreden 1570. »Ändock Gud vet», skrifver han till sin broder Karl, »det vi icke gärna hade sett, att det till sådana olidliga fredsvillkor skulle hafva kommit, så kunna vi dock nu intet annat göra till saken eller något i samma fredstraktat förändra, så framt att sakerna med de danske icke på nytt skola förorsakas till oenighet och oss sedan samt alla Sveriges ständer därigenom ske all som största vanheder och förvitelse.»[2] Hans bedröfvelse är förklarlig. Det är väl sant, att Sverige ej genom freden förlorat något af sitt egentliga område eller blifvit alldeles undertryckt, men fredsvillkoren måste ändock anses såsom hårda. Det var förödmjukande att återlämna de från fien-

[1] Då jag i uppsatsen citerar de källor, jag användt, vill jag här endast nämna, att jag af riksarkivets samlingar företrädesvis begagnat riksregistraturet (R.reg.), Fredrik II:s och Kristian IV:s bref till svenska konungar 1572—1632, Danska Handlingar 1568—72 och Förhandlingar mellan Sverige och Danmark 1568—92. Af tryckta aktsamlingar, som för mig varit af vikt, vill jag särskildt framhålla Kancelliets brevböger och Danmark—Norges traktater, båda verken utgifna af Laursen. Det sistnämnda innehåller emellertid icke endast texten till traktaterna utan fogar äfven till dessa utmärkta inledningar, af hvilka jag haft den största nytta. Bland andra arbeten, som varit mig till gagn, nämner jag här endast Resens krönika, Lind, Fra kong Frederik den andens tid samt kända afhandlingar af K. Hildebrand, Pira, Söderqvist och Ödberg.

[2] Johan t. hertig Karl d. 10 febr. 1571. R. reg.

den eröfrade krigsskeppen, det var betungande att betala dryga penningesummor till Danmark och Lybeck, och det var på grund af brytningen med Ryssland farligt att lämna Narvahandeln fri. Synnerligen svårt har det väl också förefallit Johan att afstå från största delen af de livländska besittningarna, hvilkas förvärfvande och försvar hade kostat så mycket penningar och blod. Emellertid vågade han icke kassera det uppgjorda fredsfördraget, såsom han förfarit med traktaten i Roskilde 1568, ty Sverige kunde ej längre fortsätta kampen. Flere provinser voro förhärjade, och hela riket hade lidit oerhördt. På några bundsförvandter var ej att räkna. Det hade man fått erfara på kongressen i Stettin, där de svenska sändebuden stått ganska isolerade. Till råga på allt höll man på att komma i krig med Ryssland. Man måste alltså foga sig i det oundvikliga. Befallning utfärdades till alla biskopar, att de skulle låta prästerna förkunna freden.[1] Fördraget underskrefs af konungen m. fl., och ratifikationerna utväxlades sedan vid ett gränsmöte i midten af mars 1571, till hvilket vi längre fram skola återkomma.

Fred skulle nu råda mellan Sverige och Danmark, men innan vi öfvergå till en framställning af de båda rikenas förhållande till hvarandra under den tid, med hvilken vi ämna sysselsätta oss, d. v. s. åren mellan fredsslutet 1570 och Fredrik II:s död 1588, torde det vara lämpligt att först nämna några ord om ifrågavarande staters inre tillstånd och politiska läge under samma tid.

Hvad då angår det inre tillståndet i Sverige, var det utan tvifvel mycket betänkligt. Den redan genom sjuårskriget utarmade befolkningen trycktes fortfarande af dryga skatter, hvilket förhållande vållades dels af konungens misshushållning, dels af nödvändigheten att lösa igen Elfsborg och dels af det ryska kriget, som uppslukade väldiga penningesummor. Den kunde så mycket mindre repa sig igen, som pest och hungersnöd förvärrade dess belägenhet och den ryska fejden kräfde stora offer af människolif. Det är därför ej underligt, att en stark jäsning rådde i sinnena. Särskildt före Erik XIV:s död antog missnöjet med styrelsen

[1] Johan t. alla biskopar d. 10 febr. 1571. R. reg.

farliga former. Under denna tid omtalas i flere städer brandanläggningar, och i åtskilliga landskap framträdde upproriska rörelser. Och det var ej allenast bland allmogen, som man ville afsätta Johan III, utan äfven bland de högt uppsatte i samhället förekommo stämplingar med sådant syfte. Ja, äfven hertig Karl har blifvit beskylld för planer på att störta sin broder från tronen.[1] Efter Erik XIV:s död blef väl tillståndet i landet så till vida bättre, att de upproriska stämplingarna togo slut, men nöden fortfor och likaledes missnöjet med styrelsen. Till och med så sent som 1580 kom ett rykte ut i Danmark, att ett uppror brutit ut i Sverige och att en del af invånarna begärde hertig Karl till konung.[2] Naturligtvis erhöllo sådana rykten näring af den mellan de furstliga bröderna ofta rådande ovänskapen.

Äfven Sveriges förhållande till främmande makter under ifrågavarande skede må väl kallas bekymmersamt.

Liksom vid fredsslutet stod riket utan bundsförvandter och vänner, af hvilka det kunde erhålla någon hjälp. För att komma ur denna farliga belägenhet sökte Johan en tid knyta en närmare förbindelse med några katolska makter. Pontus De la Gardie skall på den beskickning, som han 1576 anträdde, haft i uppdrag att söka utverka påfvens hjälp till att åstadkomma en sådan, och i Neapel anförtrodde han den spanske vicekonungen Johans önskan att med Spanien, kejsaren och påfven ingå ett anfalls- och försvarsförbund.[3] Denna De la Gardies beskickning hade till följd, att kort därefter ankommo till vårt land ett påfligt och ett spanskt sändebud — Possevino 1577 och Eraso 1578 — med hvilka underhandlingar fördes om ett förbund mellan Sverige och Spanien.[4] Förslag till ett sådant uppgjordes också, men något förbund kom aldrig till stånd, och efter Johans brytning med påfven svalnade nog såväl dennes som Filip II:s intresse för Sverige.

Hvad de öfriga västmakterna angår, må nämnas, att Dançay, det franska sändebudet i Danmark, sökte befordra

[1] Se t. ex. flere bref från 1572 och 1573 af den franske ministern Dançay. Dançays Indberetninger 1567—1573, utg. af Bricka.
[2] Fredrik II t. J. Taube d. 13 jan 1580. Kancelliets brevböger.
[3] E. Hildebrand, Sveriges hist., IV, s. 147.
[4] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 288 ff.

ett närmande mellan Sverige och Frankrike, men någon vänskap mellan de båda staterna kunde icke uppstå på grund af stridiga handelsintressen. Svenskarne uppbringade ständigt franska fartyg på vägen till och från Narva, och till vedergällning affordrade man i Frankrike de svenska köpmännen dryga tullar och hamnafgifter.[1] Af samma orsak blef det ock omöjligt för Johan att knyta några närmare förbindelser med England, Skottland och Nederländerna. En tid var förhållandet till England rent af oroande. Drottning Elisabeth protesterade så kraftigt mot de svenska kaperierna, att riksrådet 1574 tillrådde Johan, att han skulle lofva Elisabeth, att de engelska köpmän, som mycket fråntagits, skulle få betalning, när det blef lägligt, hvaremot drottningen borde afhålla sina undersåtar från seglationen på Narva, så länge Sverige befann sig i krig med Ryssland. Äfven hertig Karl var den tiden orolig och fruktade, att Elisabeth skulle upphetsa danskarne och de kejserlige m. fl. mot Sverige.[2] Rykten om ett stort anfallsförbund mot vårt land voro denna tid i omlopp. Elisabeth sades vara med i detta, och äfven 1575 omtalas det mellan henne och Johan rådande missförståndet.[3] Det var en lycka för Sverige, att rikena vid västerhafvet voro så upptagna af inre strider och strider med hvarandra, att de icke voro i stånd att kraftigt uppträda mot den makt, som störde deras inbringande handel med Ryssland.

Ej bättre stod det till med Sveriges tyska förbindelser. Då man i början af 1573 i vårt land fruktade för ett danskt anfall, tillrådde riksrådet Johan III att ingå förbund med några främmande furstar och städer för att i händelse af behof erhålla någon hjälp från utlandet, och ställdes till konungen den uppmaningen, att han genom biskopen af Osnabrück — Gustaf Vasas systerson Johan af Hoja — skulle höra sig för hos kurfursten af Brandenburg, hertig Julius af Braunschweig, hertigarne af Pommern, hertig Hans af Mecklenburg, hertig Adolf af Holstein och furstarne af

[1] Sprinchorn, Om Sveriges politiska förbind. med Frankrike, i Hist. Bibliotek, VII, s. 29; Ahlén, Bidrag t. d. ryska krigets hist., 2, s. 20.
[2] Odberg, Stämplingarna mot Johan III, ss. 164, 174.
[3] Söderqvist, Johan III och hertig Karl 1568—75, s. 132 och Rådslag d. 8 mars 1575 i Sv. riksdagsakter, II, s. 510 ff.

Cleve, om de kunde vara benägna till förbund med Sverige.[1] Kort efteråt fann konungen också för godt att till Tyskland utsända Per Brahe och Sten Banér, hvilka hade i uppdrag att förhandla om förbund med några furstar, så att man af dem finge bistånd, »om danskarne företoge sig något»,[2] men säkerligen kunde hvarken sändebuden eller biskopen något uträtta. Såsom K. Hildebrand anmärker i sitt arbete om Johan III och Europas katolska makter,[3] voro af de nu nämnda furstarne flere troligen danskt sinnade och alla böjda för fred, och än mindre förefunnos utsikter att förvärfva några bundsförvandter bland de öfriga tyska furstarne, utom möjligen bland de allra betydelselösaste. Sveriges ställning i Tyskland fortfor att vara isolerad. En bestämd ovän ägde vårt land därute i Lybeck, som gång efter annan klagade inför kejsaren och riksständerna öfver Johan III:s uraktlåtenhet att uppfylla Stettinfredens bestämmelser. Såsom en motståndare måste man väl ock räkna Fredrik II:s gode vän och svåger kurfursten August i Sachsen, hvilken öfvade ett för Sverige farligt inflytande på kejsaren.

Vända vi härefter blicken till det östra Europa, så kan man efter Stettinfreden iakttaga en tillfällig förbättring i Sveriges förhållande till Polen. Sigismund August aflägsnade sig från Danmark och förklarade sig villig att ingå förbund med Johan III mot Ryssland,[4] men tyvärr afled han redan 1572, och därigenom afbrötos underhandlingarna. Vi finna visserligen Johan år 1574 söka få det tillämnade förbundet till stånd, men han lyckades lika litet däruti som i sina försök att blifva konung i Polen och att utfå sina stora fordringar därstädes.[5] Ej ens sedan hans svåger Stefan Batori blifvit konung i Polen, ville detta land gifva Sverige något stöd. Stefan undandrog sig till och med betalningen af Johans fordringar i Polen, ehuru denne i sin penningenöd tidt och ofta kräfde honom. Underhandlingar ägde väl rum mellan de båda svågrarne om gemensamt upp-

---

[1] Rådslag d. 12 febr. 1573 i Sv. riksdagsakter, II, s. 449 ff.
[2] Johan III t. P. Brahe d. 20 mars 1573. R. reg.
[3] Sid. 145.
[4] E. Hildebrand, Sveriges hist., IV, s. 125.
[5] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 243.

trädande mot ryssarne, men något verkligt närmande dem emellan kom icke till stånd, hvilket förnämligast berodde på den polske konungens begäran, att Johan skulle till honom afträda sina besittningar i Livland, en begäran, som Johan ingalunda var villig att tillmötesgå. Allraminst var detta fallet efter Pontus De la Gardies stora framgångar 1581, ty då finna vi honom skrifva till sin fältherre, att denne »skulle platt intet akta, om konungen i Polen och hans undersåtar voro vreda eller glada, utan beflita sig om att intaga allt det, som möjligt kunde vara både i Livland och i Ryssland». Ännu sämre än förut blef förhållandet till Polen, sedan Stefan 1582 slutit separatfred med tsaren utan att bekymra sig om Sverige och sedan han ytterligare retat den svenske konungen genom Alamannis beskickning.[1] Johan fruktade denna tid krig med svågern, och förhållandet till Polen blef nog icke bättre under den senares lifstid.

Värre än denna från så många håll visade kallsinnighet eller ovänlighet var det dock, att krig med Ryssland faktiskt utbröt 1570. Detta krig, som icke slutade under Johan III:s regering, har i hög grad utsugit Sveriges krafter och gjort dess politiska ställning farlig. Man måste komma ihåg, att Danmark och Ryssland sedan 1562 voro i förbund med hvarandra och att tsaren gärna skulle sett, om Fredrik II åter gripit till vapen mot Sverige. För vårt utmattade, illa styrda land skulle ett samtidigt krig med de båda grannarna kunnat medföra ödesdigra följder.

Bättre än Sveriges inre tillstånd var utan all fråga Danmarks. Äfven detta land hade lidit betydligt genom sjuårskriget, men i olikhet med Sverige fick det efter 1570 åtnjuta inre lugn och yttre fred. Det hämtade därför krafter långt bättre och fortare än vårt fädernesland. Dess skulder voro vid Fredrik II:s död till fullo betalda,[2] och ändock hade stora summor kunnat nedläggas på flottans förökande. Den danska sjömakten, som äfven tillväxte genom återvinnandet af de skepp, hvilka svenskarne under sjuårskriget eröfrat, blef efter freden starkare än den svenska,

[1] Om denna se Almquist, Johan III och Stefan Batori 1582, Hist. Tidskr. 1909, s. 72 ff.
[2] Mollerup i Danmarks riges hist., III: II, s. 229.

som i stället försvagades, och kunde med större utsikt till framgång än under Erik XIV:s regering göra anspråk på herraväldet öfver Östersjön.

Hvad angår Danmarks politiska läge, hade detta under nordiska sjuårskriget varit synnerligen fördelaktigt. Danmark stod då i förbund med såväl Ryssland som med Lybeck och Polen. Men med sistnämnda makt tog vänskapen slut redan på kongressen i Stettin och förbyttes därefter till en bitter fiendskap, hvilken varade ända till 1579, då ett närmande åter ägde rum.[1] På samma sätt gick det icke långt efter fredsslutet med det goda förhållandet till Lybeck, och detta var ganska fördelaktigt för Sverige, emedan Fredrik II sedermera upphörde att fästa sig vid de svenska kaperierna af lybska fartyg. Ja, icke ens med Ryssland blef förtroligheten bestående, ehuru den danske konungen på densamma satte det största värde. Han hoppades nämligen på grund af förbundet kunna få i lugn och ro besitta de områden i Livland, som Sverige enligt Stettinfreden skulle till honom afstå. Förgäfves sökte han genom täta beskickningar underhålla vänskapen med den oberäknelige tsaren. Förbundet fick en svår stöt, då ryssarne 1576 bemäktigade sig de pantslott i Wiek, som kommit i danskarnes våld, och bröts 1578, då Ivan IV illa mottog en dansk legation, vägrade att återgifva nyssnämnda fästen och i stället för en evig fred endast beviljade ett femtonårigt vapenstillestånd.[2] Ehuru det icke kom till krig, inträdde dock en brytning mellan de båda bundsförvandterna, och såsom vi längre fram skola påpeka, medförde densamma mycket gagneliga följder för Sverige.

En försämring inträdde sålunda på 1570-talet i Danmarks politiska belägenhet, men det oaktadt fortfor nämnda rike alltjämt att vara den mäktigaste staten i Norden. Det ägde nämligen framför allt en betydligt större inre styrka än Sverige. Här insåg man mycket väl detta förhållande och visade sig därför gärna eftergifven, när danskarne med bestämdhet framställde några yrkanden. Så finna vi t. ex., att då de svenska kommissarierna vid gränsmötet 1580

[1] Bang, Till Narvahandelns hist., i Dansk hist. tidskr. R. II, s. 546.
[2] Mollerup i Danmarks riges hist., III: II, s. 219,

sedan klandrades för sin medgörlighet, yttrade de till sitt försvar, att de gifvit efter »i betraktande af de farliga praktiker, som varit på färde, om mötet aflupit utan frukt eller om tvisterna hänskjutits till rättegång, och med hänsyn till Sveriges behof af fred och rikets oförmåga att utföra något krig med danskarne, som en lång tid suttit i fred och med förmögenhet, förbund och vänskap vore nog försäkrade».[1] Äfven Johan III delade nog denna åsikt, om han än stundom klandrade sina sändebud för visad eftergifvenhet. I själfva verket lefde han, såsom det tyckes, under hela 1570-talet och början af 1580-talet i en så godt som ständig fruktan för att blifva angripen af sin granne. Faran däraf insåg han, och därför vågade han icke trots sitt högmod uppträda utmanande. Utan tvifvel var han synnerligen angelägen om bevarandet af freden med Danmark.

Men hvilka voro väl Fredrik II:s afsikter gent emot Sverige? Förhöll det sig verkligen så, som Dançay, den franske ministern i Danmark, synes hafva föreställt sig, att han städse lurade på tillfälle att angripa vårt land? Efter min mening var detta ingalunda förhållandet, utan önskade Fredrik verkligen uppehålla freden med sin granne, ty dels ville han, att hans eget rike skulle hämta sig från de sår, som sjuårskriget tillfogat det, och dels älskade han efter den svåra striden »rolighed», såsom det med rätta sagts om honom. I fredlig riktning påverkades han äfven af sitt riksråd och sin svåger, den försiktige kurfursten August i Sachsen.[2] Att hans sträfvan varit den nu angifna, synes mig framgå af åtskilliga omständigheter. Om hans fredliga tänkesätt vittnar bl. a. hans brefväxling med Johan. Det är nog sant, att han stundom kan i denna visa sig missnöjd med sin granne och kan finna ett förslag af denne »sällsamt» och förtjänt af en anhållan »att en gång för alla blifva med slik vidlyftighet förskonad», men endast vid några få tillfällen förefaller han retad, såsom i brefven d. 8 mars 1573 och d. 26 juli 1576 och kanske allra mest i ett par skrifvelser från senare delen af 1579, i hvilka han uttalar sin förtrytelse öfver borttagandet af ett par med

[1] E. Sparre och E. Mattsson t. hertig Karl den 9 nov. 1580. Pira, Svensk-danska förhandlingar 1593—1600, s. 17.
[2] Troels Lund, Peder Oxe, s. 285.

sill lastade fartyg, som tillhörde honom själf, en förseelse, som dock ej gärna kunde straffas med en krigsförklaring. På det hela taget är tonen i hans bref — äfven från 1570-talet — vänlig. Så medgifver han t. ex. en gång uppskof med betalningen af Elfsborgs lösen, »för att Johan skulle förnimma, att han alltid ville göra det, som kunde befordra god grannsämja», och en annan gång går han in på ett Johans förslag rörande underhandlingen om tre kronor, emedan han var benägen att på allt sätt göra det, som kunde vara Johan till välbehag». Så önskar han åtskilliga gånger den senare ett »lycksaligt» och fredligt regemente och talar ofta om sin vänskap för honom. Med det fredliga talet öfverensstämma ock hans handlingar. Hade han på 1570-talet, då många tvister förekommo mellan de nordiska rikena, verkligen önskat angripa Sverige, hade han nog slagit till, då utsikterna till framgång måste hafva förefallit honom synnerligen stora, eftersom vårt land den tiden syntes honom vara stadt i inre upplösning och det tillika befann sig i krig med Ryssland, som gärna skulle sett, om Danmark vid dess sida deltagit i striden mot Sverige. Men i stället för att så göra underrättade Fredrik redan i april 1571 sin vän Ivan IV, att han visserligen ämnade hålla det 1562 dem emellan ingångna förbundet, men att han ej kunde utlofva någon hjälp mot Sverige, Polen eller andra makter, och vid denna ständpunkt höll han sedan ständigt fast.[1] Ett talande bevis på hans fredliga tänkesätt är också det förhållandet, att medan utgifterna för den danska flottan efter freden 1570 ökades, reducerades de för landthären till en obetydlighet,[2] ty klart är, att utan en landthär af betydande storlek kunde icke ett anfall på Sverige företagas med utsikt till framgång.

Men om den danske konungen således hade för afsikt att förhålla sig fredligt gent emot Sverige, var han å andra sidan icke benägen för ett sådant närmande, som kunde inverka ofördelaktigt på Danmarks ekonomiska intressen eller indraga honom i politiska svårigheter. Framför allt lät han icke öfvertala sig att bryta förbindelsen med Ryssland

[1] Laursen. Danmark-Norges trakt., II, s. 389.
[2] Mollerup i Danmarks riges hist., III: II, s. 230.

och bistå Sverige i kriget mot denna makt. Försök i sådan riktning gjordes nämligen upprepade gånger af Johan. Så begärde denne 1572 hans understöd mot tsaren, då kriget enligt Johans påstående var förorsakadt af hans vägran att afstå till Ivan de områden i Livland, som enligt freden 1570 skulle lämnas åt kejsaren och af denne förlänas åt Danmark,[1] men förslaget afböjdes. På samma sätt gick det ock 1575, då en liknande maning framställdes af Erik Sparre vid dennes beskickning till Fredrik.[2] Efter det ryska anfallet 1576 på de danska besittningarna i Wiek och på Ösel hoppades Johan röna större tillmötesgående och gjorde både 1576 och 1577 nya framställningar i samma syfte som förut men erhöll blott undvikande svar,[3] ty i Danmark trodde man sig kunna återfå de förlorade slotten genom underhandling och ville fortfarande ej stöta sig med Ryssland.

Denna ståndpunkt som neutral i striden mellan Sverige och Ryssland bibehöll Fredrik alltjämt. Däremot förklarade han sig ofta villig att söka åstadkomma förlikning mellan de kämpande. Så erbjöd han sin medling 1573, då han affärdade Jörgen Rosenkrantz och Jakob Ulfeldt till Sverige,[4] och så gjorde han både 1575 genom sina sändebud vid gränsmötet och 1578, innan Jakob Ulfeldt anträdde sin bekanta ambassad till Ryssland.[5] Vid sistnämnda tillfälle visade sig emellertid Johan föga tacksam för anbudet, ehuru han 1577 genom Åke Bengtsson (Ferla) uttalat en önskan, att om den danske konungen inginge något ytterligare fördrag med tsaren, Sverige då måtte i detsamma intagas.[6] Han svarade nämligen, att det flere gånger varit tal om fred eller stillestånd mellan Sverige och Ryssland, men att tsaren alltid framställt oantagliga villkor och aldrig hållit, hvad han lofvat, så att Johan kunde ej inse nyttan af un-

[1] Johan III t. Fredrik II d. 21 aug. 1572. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 269.
[2] Resen, Frederichs den Andens krönicke, s. 285.
[3] Fredr. t. Johan d. 2 maj 1576 och d. 28 april 1577. Bref fr. Fr. II och Krist. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A. Instruktion f. Åke Bengtsson d. 18 juni 1577 i Förh. mellan Sv. och Danm. 1568—92. Resen, s. 300.
[4] Kreditiv för sändebuden d. 30 aug. 1573 i Br. fr. Fr. II o. Kr. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[5] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 351 och 500.
[6] Instruktion f. Åke Bengtsson d. 18 juni 1577 i Förhandl. mellan Sv. o. Danm. 1568—92. R. A. Resen, s. 300 f.

derhandling med en sådan man. Efter hans mening vore det mera skäl för Fredrik att angripa Ryssland än söka åstadkomma en fredlig uppgörelse. Johan ville dock mottaga det gjorda anbudet, blott framställningen skedde på ett sådant sätt, att tsaren ej trodde, att den framfördes af fruktan för honom utan af hänsyn för Fredrik.[1] Som bekant misslyckades den danska beskickningen fullständigt. Bland annat afvisades medlingsförslaget, och så vidt jag vet, upprepades det icke senare.

I själfva verket synes Fredriks ståndpunkt sålunda hafva varit, att freden med Sverige borde bevaras, ja, äfven vänskapen, om detta kunde ske genom mindre medgifvanden, såsom t. ex. genom beviljande af uppskof med erläggande af lösesummorna för Elfsborg, men att större uppoffringar för sagda ändamål icke borde göras. Han bevakade väl sina intressen gent emot Sverige och höll noga på uppfyllandet af Stettinfredens stadganden. »Vi hemställa till Gud», skrifver han en gång, »att vi med största flit och uppriktighet traktat därefter, att den evigvarande freden må på vår sida fast och oryggligen blifva efterkommen, liksom hvad annat å våra vägnar tillsäges, och vilja vi därom fortfarande beflita oss, om detsamma vederfares oss».[2] Att han så gjorde, kan icke väcka förundran, då fredsvillkoren voro så fördelaktiga för Danmark och syntes trygga dess öfvervälde i Norden, hvilket han säkerligen ville upprätthålla. Hans intresse för fredens återställande mellan Sverige och Ryssland låter lätt förena sig med förenämnda ståndpunkt. Vidsträckta områden i Livland skulle ju åt honom af Sverige öfverlåtas, och dem önskade han få besitta i lugn. Något erkännande för sina medlingsförsök torde han ingalunda hafva skördat i Sverige, där man hyste djup misstro till hans afsikter, en misstro, till hvilken hans vägran att bryta med Ryssland säkerligen ej litet bidragit.

Af det anförda framgår, att man både i Sverige och Danmark önskade bibehålla freden i Norden, och freden därstädes blef också bevarad under ifrågavarande skede, men

[1] Johan t. Fredrik d. 15 april 1578. Laursen, Danmark-Norges trakt.» II, s. 500.

[2] Fredrik t. Johan d. 26 juli 1575. Bref fr. Fr. II o. Krist. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

då Fredrik II yrkade, att man skulle noga efterlefva bestämmelserna i Stettinfreden, och Johan III dels icke kunde och dels icke ville göra detta, uppstodo tvister, som störde förhållandet dem emellan och stundom voro ganska häftiga. Stridigheterna togo sin början kort efter nyssnämnda fred och upphörde först efter omkring tio år. Under denna tid blefvo emellertid tvistefrågorna på olika sätt bragta ur världen eller ock uppskjutna till framtiden, så att efter Narvas eröfring 1581 kunde en verkligt god grannsämja inträda. Under den tid, som i denna uppsats behandlas, urskilja vi sålunda tvenne perioder, den förra utmärkt af slitningar mellan de båda rikena, den senare präglad af endräkt. Åt den tidigare perioden vilja vi först ägna vår uppmärksamhet.

Att det grymma sätt, hvarpå det nordiska sjuårskriget fördes, alstrat ett verkligt nationalhat mellan Nordens folk, torde icke kunna betviflas. Emellertid synes Fredrik II redan omedelbart efter fredsslutet hafva önskat ett närmande till Sverige. Han umgicks nämligen då med planer på ett möte vid gränsen ej blott mellan några riksråd utan ock mellan självfva konungarna i Sverige och Danmark. Han önskade ock ett gemensamt uppträdande mot de på Östersjön huserande fribytarne. Om dessa angelägenheter skulle öfverläggas, då ratifikationerna å freden utväxlades vid gränsen.[1] För verkställandet af denna utväxling afsändes från Danmark Peder Bilde och sekreteraren Nils Kaas och från Sverige Hogenskild Bjelke, Anders Persson (Lilliehök) till Fårdala och sekreteraren Erik Mattsson.[2] Mötet ägde rum på gränsen mellan Knäred och Farhult d. 12 mars 1571,[3] och förekom vid detsamma ej blott utbyte af fångar och fredsratifikationer utan äfven vissa öfverläggningar. Bland annat begärdes från svensk sida, att Fredrik skulle förbjuda handeln på Narva och tillförseln till Ryssland, och uttalades en önskan, att det icke måtte illa upptagas, om det dröjde något med den första afbetalningen å Elfsborgs lösen. För öfrigt anhöllo svenskarne, att Johan måtte få veta, om Fred-

[1] Fredrik II d. 28 jan. 1571. Kancelliets brevböger.
[2] Kreditiv f dessa svenskar d. 28 febr. 1571. R. reg.
[3] Egentligen skulle utväxlingen skett d. 24 febr., men på Johans begäran uppsköts den t. d. 12 mars. Danska handl. 1568—72. R. A.

rik tänkte utsända några skepp mot de många fribytarne i Östersjön, ty han ville gärna hjälpa till vid farvattnens rensande. Med anledning af dessa uttalanden yttrade danskarne, att deras konung verkligen ämnade skicka ut några krigsfartyg mot fribytarne och att det skulle vara honom kärt, om Johan förfore på samma sätt. Om öfriga artiklar lofvade de att skaffa svar från Fredrik, ty själfva hade de ej uppdrag att något besluta. Därpå skildes de, säger Resen i sin krönika, »med stor glädje och vänskap».[1]

I själfva verket befordrade dock mötet alls icke vänskapen mellan de båda grannrikena. Det uppenbarade blott, huru svårförenliga deras intressen voro. För Sverige var stängningen af tillförseln till Ryssland under det påbörjade kriget en synnerligen viktig sak och uppskof med penningebetalningen väl behöflig på grund af den rådande fattigdomen. Men från Fredriks sida visades vid detta tillfälle intet tillmötesgående. Angående erläggandet af lösesumman förklarade han, att han i den punkten såsom i allt annat ville rätta sig efter freden,[2] och förslaget beträffande Narvahandeln afslog han alldeles, såsom vi längre fram få berätta. Vi kunna förstå skälen till hans handlingssätt. Narvahandeln ville han icke förhindra, ty det skulle illa upptagits af tsaren, och dessutom var denna handel en god inkomstkälla för Danmark. Att han ej ville gifva något anstånd med den första afbetalningen på Elfsborgs lösen, berodde väl på hans stora behof af penningar till det utländska krigsfolkets betalning. Emellertid stötte han genom sin hållning genast ifrån sig Johan III, hvars kassa var så klen och som med rätta ansåg Narvahandelns upphörande såsom utomordentligt viktig för Sverige. Efter denna tid blef Fredrik under tio år i vårt land betraktad som en hemlig, med Ryssland förbunden fiende, hvars afsikter man misstrodde och hvars åtgöranden man med nervös oro bevakade. Misstämningen mellan de båda rikena blef sålunda icke undanröjd, och snart voro åter tvisterna dem emellan i full gång. För de viktigaste frågorna — alla sammanhängande med Stettinfreden — och för de af dessa framkallade underhandlingarna och förvecklingarna skola vi i

[1] Resen, s. 256 f.
[2] Johan III t. Hog. Bjelke d. 4 maj 1571. R. reg.

det följande redogöra, och vilja vi då först sysselsätta oss med tiden före gränsmötet 1575. För klarhetens skull anse vi oss böra skildra hvarje tvistefrågas öden för sig och börja då med *tvisten om tre kronor*.

Angående denna var det i Stettinfreden bestämdt, att den helst borde slitas genom underhandling mellan de båda nordiska regenterna, men att, om dessa ej kommit öfverens före d. 1 jan. 1572, skulle de framlägga sina bevis i Rostock för en nämnd af fem personer, hvilka utsetts dels af dem själfva och dels af kejsaren. Processen skulle begynna d. 1 juni 1572 och vara afslutad d. 1 juni 1575. Därefter skulle skiljedom fällas af kejsaren och fyra tyska furstar. Tills vidare skulle konungarne hafva rätt att båda föra de tre kronorna.

Man gjorde sig dock icke så brådt med frågans upptagande. Något efter början af 1572 skrefvo emellertid tvenne svenska riksråd — Nils Gyllenstjerna och Hog. Bjelke — till Peder Oxe i Danmark och meddelade honom, att Johan III hellre ville, att tvisten afgjordes af sändebud från båda rikena än af främlingar och att han därför önskade ett gränsmöte. Det föreslogs, att detta skulle sammanträda vid Brömsebro d. 1 maj 1572. Fredrik II gick in på förslaget, men på Johans begäran uppsköts sammankomsten till d. 15 maj. Till plats för densamma bestämdes Avaskär. Från dansk sida utsågos till ombud Peder Bilde, Jörgen Rosenkrantz och sekreteraren Nils Kaas, hvilka ålades bevisa den danske konungens rätt till det omtvistade vapnet och bestämdt yrka, att antingen skulle båda konungarne hafva rätt att bruka detsamma eller ock skulle båda lägga bort det.[1] Från svensk sida kommo Nils Gyllenstjerna, Hog. Bjelke och Gustaf Banér samt sekreterarne Erik Mattsson och Rasmus Ludvigsson. Redan efter första sammanträdet, som hölls d. 19 maj, inberättade de svenska ombuden till Johan, att de kände sig »för få och för svaga att uträtta något nyttigt», och följande dag läto de honom veta, att hvad skäl de än frambure, afstode danskarne ej från de tre kronornas förande, utan hellre ginge de in på kompromisshandeln i

[1] Fredrik II t. P. Oxe d. 29 febr. 1572. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 227. Johan III t. N. Gyllenstjerna d. 25 mars 1572 och t. hertig Karl d. 24 mars 1572. R. reg.

Tyskland.[1] Efter några dagars tvister afslutades mötet d. 27 maj, då afskedet undertecknades. Då man ej blifvit ense, beslöts det, att man skulle förfara enligt bestämmelserna i Stettinfreden. Något sammanträde i Rostock d. 1 juni 1572 ansågo svenskarne dock icke kunna komma ifråga, då denna dag strax vore inne, utan skulle Johan skrifva till Fredrik och begära uppskof.[2] Han gjorde äfven detta och föreslog, att processen i Rostock skulle uppskjutas till d. 1 juni 1573. Härtill samtyckte den danske konungen, men alltid angelägen om att iakttaga Stettinfredens föreskrifter hade han före mottagandet af Johans bref afsändt en legat till Rostock, hvilken dock snart återvände, då inga sändebud ankommo från andra regenter.[3]

Om det till 1573 beramade mötet påstås Johan hafva skrifvit påminnelser till åtskilliga furstar,[4] men huru litet angelägen han var om dess hållande, synes däraf, att när tiden för detsamma var kommen, infunno sig endast sändebud från Danmark.[5] Följande år aflopp lika resultatlöst, ej minst genom Johans förvållande. Redan i aug. 1573 hade kejsar Maximilian förordnat, att det påtänkta mötet skulle sammanträda i Rostock under fastan 1574, och då skulle både frågan om tre kronor behandlas och öfverlämnandet af de svenska besittningarna i Livland till kejsaren och Danmark äga rum. Sedan hade emellertid den svenske konungen hos kejsaren gjort framställning om uppskof till början af juni, men märkvärdigt nog säger Johan sig så sent som d. 27 maj icke ännu hafva fått svar. Han ämnade dock vid denna tidpunkt affärda sina sändebud snarast möjligt, såsom man kan se af ett bref från honom till de danska gesandterna, hvari han ber dem hafva tålamod, om svenskarne dröjde 14 dagar eller något mera.[6] Enligt hvad han senare förtäljer, voro ock hans ombud färdiga att resa något före Trefaldighet, men just då erhöll han med-

[1] Svenska ombuden t. Johan III d. 19 och 20 maj 1572. Danska handl. 1568—72. R. A.
[2] Rydberg, Sverges trakt, V: I, s. 5.
[3] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 297.
[4] Dalin, Svea rikes hist., III: II, s. 39.
[5] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 348.
[6] Johan till de danska gesandterna i Rostock d. 27 maj 1574. R. reg. Redan d. 28 april 1574 skrifver Fred. II till P. Oxe, att förhandlingarna om tre kronor skulle börja d. 8 juni. Kanc. brevböger.

delande, att kejsaren uppskjutit underhandlingarna till d. 25 juli. Till denna dag åtminstone tycker man, att svenskarne bort hinna fram, men så blef visst icke förhållandet. Till sina fullmäktige hade Johan utsett de båda riksråden Jöran Gera och Åke Bengtsson (Ferla) hvilka skulle åtföljas af sekreteraren Herman Bruser, men först i midten af juli omtalas de af konungen såsom afsända,[1] och endast den förstnämnde skickades direkt till Rostock. Åke Bengtsson skulle i förbifarten besöka Fredrik II och hos honom uträtta åtskilliga uppdrag.[2] Huru länge han uppehållit sig hos konungen, är mig obekant, men ej förr än d. 31 aug. anlände sändebuden till Warnemünde. Sitt långa dröjsmål skyllde de på motvind.

Några danskar att underhandla med funno de då icke i Rostock. Till sina sändebud hade Fredrik II utsett Albert Oxe och sekreteraren Elias Eisenberg, men misstänkande svenskarne för obenägenhet att infinna sig hade han låtit den sistnämnde resa ensam till mötesplatsen. Det gick äfven, såsom väntadt var. Hvarken svenskar eller kejserlige hördes af, hvarför Eisenberg efter en tids väntan åter reste sin väg.[3] Enligt Fredrik II:s uppgift skola emellertid de danska legaterna upphållit sig vid Giedsör och vid underrättelsen om svenskarnes ankomst till Rostock uppmanat dessa att stanna, för att underhandlingarna måtte kunna taga sin början, men skall denna begäran blifvit afslagen.[4] Någon förhandling kom således icke till stånd. Till denna utgång hade såväl Johan bidragit som kejsar Maximilian, hvars understöd i den omtvistade vapenfrågan den förre ifrigt velat vinna. Han hade till och med genom påfvens förmedling sökt inverka på kejsaren. Ej långt efter mötestiden finna vi nämligen påfven på Katarina Jagellonicas »ödmjuka anhållan» rikta en uppmaning till Maximilian att, om rätt och billighet det medgåfve, afgöra tvisten till Sveriges

[1] Johan III t. Botvid Nericius d. 15 juli 1574. R. reg. Fullmakten f. de svenska sändebuden utfärdades d. 4 juli 1574. Tit. reg. 1522—92. R. A.

[2] Johan t. J. Gera d. 25 juli 1574. R.reg.

[3] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 272.

[4] Fredr. II t. Johan III d. 1 mars 1576. Fr. II:s o. Krist. IV:s bref t. sv. reg. 1572—1632. R. A. Den 16 sept. (ej 16 aug.) 1574 lämnade de sv. sändebuden en inlaga t. syndicus i Rostock att tillställas de danska gesandterna. Inv. på bref o. akter i Johans skåp. R. A. Äfven ett kejserligt sändebud ankom efter Eisenbergs afresa.

fördel.[1] Efter denna tid upphörde emellertid kejsaren att hafva något inflytande på frågans behandling. Nästa gång den bragtes å bane var vid gränsmötet 1575.

Mera tvist vållade frågan om *återställandet af de eröfrade danska krigsskeppen* och de på dessa tagna kanonerna. I fredsfördraget 1570 var det bestämdt, att svenskarne skulle d. 19 april 1571 till danskarne återlämna 8 under kriget tagna krigsfartyg med de kanoner, som på dem funnits, då de eröfrades. Med anledning häraf skickade Fredrik II amiralen Jörgen Daa med en hop sjöfolk till Sverige, och till honom öfverlämnades också sju af de utlofvade fartygen i maj 1571. Det åttonde — Hektor — kunde danskarne ej få igen, emedan det 1570 sjunkit vid Skeppsholmen i Stockholm.[2] Med skeppen kunde emellertid icke alla deras kanoner återgifvas, ty de voro skingrade på många håll. Så hade t. ex. köpmannen Wilh. de Wiik af konungen, hertigen och andra såsom betalning erhållit en hop järnskytt, som han nu fick återställa mot löfte om senare ersättning.[3] Hvad man kunde hopskaffa, utgjordes af 31 koppar- och 193 järnkanoner,[4] men en betydande del af skyttet såg man sig ej istånd att lämna tillbaka. Detta förhållande gaf anledning till en långvarig skriftväxling mellan Johan III och Fredrik II, en skriftväxling för hvilken vi dock icke anse oss behöfva redogöra. Det torde vara tillräckligt att nämna, det slutuppgörelsen i denna ersättningsfråga först träffades 1578, då danskarne i likvid för kanonerna fingo mottaga 8 skeppund koppar och 180 skeppund stångjärn.[5] Det dröjde sålunda i nära åtta år, innan detta obetydliga tvisteämne var skaffadt ur världen.

Lätteligen kunde emellertid detsamma hafva fördröjt *Elfsborgs återlämnande* till Sverige. I freden var det nämligen stadgadt, att svenskarne d. 7 juni 1571 skulle få tillbaka nämnda fästning, såvida Jämtland och Härjedalen samtidigt af dem utrymdes, 75,000 daler af lösesumman er-

---

[1] Den 20 nov. 1574. K. Hildebrands anf. arb., s. 225.

[2] Zetterstén, Sv. flottans historia, I, s. 361. Daas kvitto är dat. d. 20 maj 1571. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 348.

[3] Johan III t. de Wiik d. 12 maj 1571 och t. E. Håkansson d. 25 maj 1571. R.reg.

[4] Lind, Fra kong Frederik den andens tid, s. 169.

[5] Lind, anf. arb., s. 196.

lades och återställandet af de åtta skeppen och dessas kanoner förut ägt rum. På grund häraf skulle Fredrik II kunnat vägra att återlämna slottet, förrän alla de åsyftade kanonerna blifvit riktigt återlevererade, men detta gjorde han icke. Han skref d. 27 juni till de danska kommissarier, som hade i uppdrag att öfverlämna fästningen till svenskarne och att tillse, det villkoren därför blefvo uppfyllda, att han vore nöjd med att ersättning gåfves för de felande kanonerna.[1] Vid denna tid hade de svenska kommissarierna ännu icke anländt till gränsen, ty det hade mött de största svårigheter att anskaffa de 75,000 daler, som Sverige måste erlägga för att åter komma i besittning af sin värdefulla fästning vid Västerhafvet. Vid en riksdag i Stockholm hade visserligen ständerna för detta ändamål påtagit sig en synnerligen tung bevillning, men att drifva in densamma i det af mångåriga krig utarmade landet var ingen lätt sak. Då Fredrik II ej ville medgifva något uppskof med betalningen, måste emellertid indrifningen ske, och den 22 juni kunde Johan verkligen meddela sin broder Karl, att den behöfliga summan vore med stor möda samlad.[2] Den sändes öfver Mälaren till Arboga och sedan landsvägen ned till gränsen under bevakning af en fänika knektar och en fana ryttare. I midten af juli anlände Bengt Gylta och andra svenska kommissarier med densamma till Gullberg. De medförde hufvudsakligen silfver, men de hade äfven med sig omkr. 8,000 daler i svenska myntade ungerska gyllen och kronor, och gjorde danskarne ingen invändning mot guldets beskaffenhet.

Vid underrättelsen härom befallde Fredrik II, att slottet skulle öfverlämnas med det skytt, som fanns på detsamma, eftersom Johan III skrifvit, att danskarne skulle senare få igen de kanoner, hvilka fattades på de återställda skeppen,[3] och till följd häraf kvitterade de danska kommissarierna d. 25 juli 1571 den första afbetalningen på lösesumman, hvarpå Elfsborg återgafs åt svenskarne.[4] Huruvida den

[1] Fredrik II t. Björn Anderssen och Jens Kaas d. 27 juni 1571. Kanc. brevböger.
[2] Johan t. Karl d. 22 juni 1571. R.reg.
[3] Fredr. II t. B. Anderssen o. J. Kaas d. 16 juli 1571. Kanc. brevb.
[4] Kristian IV:s hufvudkvittens d. 27 mars 1603. Laursen, Danmark-Norges trakt., III, s. 197.

danske konungen och hans kommissarier då kände, att åtgärder vidtagits för utrymmande af Jämtland och Härjedalen, kan synas något osäkert, ty visserligen hade Johan d. 22 juni låtit sin granne veta, att han affärdat några män för att öfverlämna nyssnämnda landskap,[1] men å andra sidan finna vi honom så sent som d. 27 juli som svar på en förfrågan af de danska kommissarierna underrätta Bengt Gylta, att Johan Siggesson och Lage Posse fått i uppdrag att verkställa utrymningen.[2] I alla händelser har Fredrik II i fråga om Elfsborgs återställande ådagalagt ett visst tillmötesgående.

Ej heller lärer det kunna förnekas, att Fredrik II visat ett ovanligt tålamod i fråga om de återstående inbetalningarna å Elfsborgs lösen, ty ej mindre än åtta år dröjde det, innan den tämligen obetydliga lösesumman kunde till fullo erläggas. Så utarmadt var Sverige på grund af krig och dålig hushållning. Berättelsen om denna likvid utgör verkligen ett sorgligt kapitel i vår historia. Enligt fredsfördraget skulle den andra afbetalningen äga rum d. 7 juni 1572, och Johan skulle nog velat betala vid denna tid, ty rådet hade uppmanat honom att framför allt ställa danskarna till freds, och själf fruktade han att i annat fall blifva utsatt för fientligheter, men han förmådde icke skrapa ihop det behöfliga beloppet. Han måste begära uppskof och utverkade äfven ett sådant till fastlagen 1573.[3] Det gällde att till dess skaffa medel, men den frågan erbjöd de största svårigheter.

I juli 1572 säger konungen sig ej veta annat råd att få penningar än att sälja några krigsskepp, men denna tanke blef snart öfvergifven,[4] emedan han hoppades kunna på annat sätt hopbringa de nödiga medlen. Han lade beslag på all koppar, som fanns vid Kopparberget, och pålade en hjälpgärd.[5] Genom att till en nederländsk köpman i Stock-

[1] Johan t. Fredrik d. 22 juni 1571. Danska handl. 1568—72. R. A Fullmakten för Joh. Siggesson och Lage Posse är emellertid af d. 6 juli 1571. R.reg.
[2] Johan t. B. Gylta d. 27 juli 1571. R.reg.
[3] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 349.
[4] Johan t. systern Sofia d. 25 juli 1572 och till Klas Fleming d. 21 sept. 1572. R.reg.
[5] Söderqvist, Johan III och hertig Karl 1568—75, s. 41 f.

holm vid namn Walter Lorentz och hans bolag försälja koppar och smör trodde han sig nu kunna erhålla hvad som behöfdes till afbetalningen,[1] men då han misslyckades häruti, måste han slutligen i dec. 1572 taga sin tillflykt till en stor köpesilfverskatt, d. v. s. han köpte silfver för underhaltigt mynt enligt bestämd värdering.[2] Men med uppbörden af detta köpesilfver gick det icke så hastigt, hvarför Johan också trots anmaningar från Danmark såg sig ur stånd att vid fastlagstiden fullgöra sin förbindelse. Ännu i slutet af april hade ej hälften af köpesilfret inkommit och fattades det 10,000 daler i de 30,000, som konungen tänkte leverera. Johan bad därför sin broder Karl att få låna det silfver, som denne hade på myntet i Stockholm och hvaraf beräknades blifva 5 à 6,000 daler. Härtill gaf hertigen sitt samtycke, och härigenom lyckades konungen verkligen skrapa ihop de 30,000 daler, han ansåg sig behöfva.[3]

En del af lösesumman hade redan i april blifvit nedsänd till Elfsborg. Resten kunde nu skickas efter i juni 1573. Med det erbjudna beloppet voro emellertid danskarna icke belåtna. Länsmannen på Varberg Anders Bing, som fått sig ålagdt att uppbära den andra afbetalningen, nekade att taga emot detsamma, då han enligt sin fullmakt skulle kvittera 37,500 daler. Med skäl ansåg nämligen Fredrik II, att ehuru det i fredstraktaten ej stod angifvet, huru mycket som skulle erläggas vid hvar och en af de båda sista afbetalningarna, utan blott att sista hälften af lösesumman skulle betalas i två terminer, vore dock meningen, att 37,500 daler skulle lämnas hvarje gång. Som han emellertid tänkte, att det vore klokast att taga, hvad han kunde få, gaf han d. 11 juli Bing befallning att uppbära den erbjudna summan, hvilket denne också gjorde d. 24 juli 1573.[4] Att Johan blott skickat 30,000 daler, berodde naturligtvis på att han ej varit i stånd att anskaffa mera, men försvarades af honom med fredsfördragets obestämda ordalag.

---

[1] Johan t. ståth. i Stockholm d. 10 och 24 sept. 1572. R.reg.
[2] Om köpesilfverskatten se Bergfalk. Om utomordentliga penninghjälper t. kronan etc., s. 42 ff.
[3] Söderqvist, anf. arb., s. 82.
[4] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 350.

Ännu återstod emellertid den tredje och sista afbetalningen, och den var ännu svårare att åstadkomma än de båda föregående. Det dröjde så länge, innan Sverige kunde fullgöra densamma, att Fredrik II blef otålig och stämningen på ömse sidor om gränsen irriterad. Enligt fredsfördraget skulle den äga rum d. 7 juni 1573, men då denna tidpunkt kom, hade, såsom vi sett, den andra afbetalningen icke ännu kunnat verkställas. Man måste därför tillgripa den vanliga utvägen att begära uppskof för den tredje. Efter att hafva erhållit ett sådant skickade Johan hösten 1573 riksrådet Bengt Gylta ned till Danmark för att utverka förlängning på detsamma, framhållande som skäl, att han hade så stora utgifter för kriget mot Ryssland och att konungen i Polen hvarken betalt det lån, han af Johan erhållit, eller Katarina Jagellonicas brudskatt. Angelägen var nog Fredrik II icke att träffa det svenska sändebudet, ty Peder Oxe fick i uppdrag att låta Bengt Gylta förstå, att P. Oxe ej visste, hvar konungen fanns, och att det väntades några främmande herrar till honom, men att han skulle gifva audiens längre fram.[1] Mottagandet blef emellertid välvilligt, i det att Fredrik gaf anstånd med betalningen till Bartolomei (= 24 aug.) 1574.[2] Men när den tiden nalkades, var man i Sverige lika fattig som förut och visste alls icke, huru medel skulle kunna anskaffas. Rådet menade, att skulden borde betalas med de varor — koppar, järn, smör — som därtill anslagits och hvilka skulle omsättas i reda penningar.[3] Johan åter kom fram med det egendomliga förslaget, att hertig Karl, som var så god vän med konungen i Danmark, skulle låna penningar af denne och att Johan sedan skulle öfvertaga det erhållna beloppet och använda det till skuldens betalning. Med skäl förkastade emellertid hertigen den naiva planen,[4] hvarpå Johan d. 26 juli 1574 åter måste bedja om uppskof, och erbjöd han nu pant för penningarna.

Nu tyckes dock Fredriks tålamod varit uttömdt, ty i svaret d. 16 aug. anhöll han att genast få betaldt, emedan han hade stora utgifter, och vore det ej möjligt, ville han hafva pant

[1] Fredr. II t. P. Oxe d. 2 okt. 1573. Kanc. brevb.

[2] Fredriks svar t. B. Gylta o. E. Mattsson d. 14 okt. 1573. Förh. mellan Sv. och Danm. 1568—92. R. A.

[3] Rådslag d. 23 juni 1574. Odberg, Stämplingar etc., s. 164.

[4] Söderqvist, anf. arb., s. 114 f.

och föreslog därtill Elfsborgs eller Kronobergs län.[1] Ungefär samtidigt med detta brefs afskickande eller möjligen något senare gjordes emellertid ett nytt uppslag i betalningsfrågan. Fredrik fick nämligen meddelande från Peder Oxe, att några svenska rådsherrar skrifvit till borgmästaren i Köpenhamn Marcus Hess och föreslagit honom att lägga ut återstoden af Elfsborgslösen mot att i stället få det gods, som under de sista åren fråntagits lybeckarne på farvattnet vid Narva, samt några skeppund koppar och allt det smör, som Johan kunde umbära 1574. Anbudet måste hafva förefallit Fredrik lockande, ty på detta sätt skulle han icke blott få ut sin fordran, utan han skulle ock enligt Hess' mening förtjäna 15,000 daler, om han bekomme godset före vintern. Affären hade dock en obehaglig sida. Skulle han låta sin förre fiende betala sin skuld med hvad denne röfvat från hans förre bundsförvandt? Han öfvervann dock de betänkligheter, han möjligen hyste, och underrättade Peder Oxe, att han ej hade något emot affären, om Hess ville inlåta sig på den i eget namn och utan att låta märka, att Fredrik visste något om sammanhanget.[2] Emellertid minskades snart åter hans utsikter att få betaldt. Affären med Hess kom ej till stånd, och d. 3 sept. skref Johan, att hans mening ej varit att erbjuda slott eller län som pant. Han ville blott gifva några klenoder eller ädelstenar, som han tänkte inlösa om några månader. Senare gaf han tillkänna, att han överenskommit med några köpmän om att de skulle lägga ut den resterande summan. Den 10 sept. 1574 afslöt han nämligen med köpmannen Arent Hofslager från Antwerpen ett kontrakt, hvarigenom Arent förband sig att bilda ett bolag för att skaffa konungen 27,000 daler, hvaremot han af uppbörden skulle erhalla 150 läster smör vid de olika varuhusen.[3] Kontraktet blef dock icke uppfylldt, ty smöret sjönk i pris. I februari 1575 skrifver Johan, att smörräntan ej ville förslå till den danska skuldens betalning och att han ej visste, huru man skulle bära sig åt.[4] Ställningen var obehaglig, ty samtidigt erhöll han en ny anmaning att betala, och han måste då ursäkta sig med att Arent Hofslager och hans kompanjoner, som lofvat

[1] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 351.
[2] Fredrik II t. P. Oxe d. 28 aug. 1574. Kanc. brevb.
[3] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 140.
[4] Johan t. hertig Karl d. 16 febr. 1575. R.reg.

åtaga sig likviden, ej kunnat fullgöra sin förbindelse. Tilllika anhöll han om ett gränsmöte för att underhandla såväl om denna affär som om andra tvistiga angelägenheter.[1]

Till dessa hörde också *frågan om Livland.* Som bekant skulle enligt freden i Stettin ett möte sammanträda i Rostock d. 24 maj 1571, vid hvilket Johan skulle till kejsaren afstå sina besittningar i Livland, dock mot ersättning för sina krigskostnader, och därefter skulle den senare till Fredrik II såsom förläning öfverlämna det, som en gång tillhört den danske prinsen Magnus. Såsom skäl uppgafs, att emedan den danske konungen stod på vänskaplig fot med tsaren, skulle han lättast kunna förskaffa dessa landsdelar fred. Beträffande återstoden af det svenska området var meningen, att Sverige skulle behålla den såsom län af kejsaren. Bestämmelserna voro hårda för Sverige, men lyckligtvis gingo de aldrig i verkställighet. För orsakerna därtill få vi i det följande redogöra.

Utförandet af fredstraktatens stadganden rörande Livland stötte genast på svårigheter, i det att kejsaren begärde af Fredrik II, att han skulle förmå sin broder Magnus till ett fredligt uppträdande och att han skulle skaffa lejd från tsaren för en kejserlig beskickning, som enligt ständernas beslut på riksdagen i Speyer 1570 skulle till honom afgå för att utverka inställandet af fientligheterna mot Livland. Först sedan kunde kejsaren ratificera traktaten om detta land och bringa den till verkställighet. Härpå svarade den danske konungen, att han skulle försöka utverka lejden, men med tsarens och Magnus' företag ville han ej hafva något att göra. På den bestämda tiden skulle hans sändebud infinna sig i Rostock för att mottaga de områden, som enligt freden skulle till honom överlämnas.[2]

I enlighet härmed affärdades också danska ombud, hvilka anlände till Rostock d. 20 maj 1571, men då hade inga andra legater ankommit. I Sverige blef man först senare färdig. Den 2 juni erhöllo Anders Persson (Lilliehök) och Sten Banér sin instruktion som gesandter, men ännu i midten af månaden måste de manas till affärd. Slutligen infunno de sig

[1] Detta i bref d. 14 mars 1575. Se Fredrik II:s bref t. Johan d. 3 april 1575. Fr. II:s och Krist. IV:s bref t. sv. konungar 1572—1632. R. A.
[2] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 268 f.

också på mötesplatsen liksom det kejserliga sändebudet von Soto, men då hade danskarne efter trenne veckors väntan begifvit sig hem, hvarför inga beslut kunde fattas. Svenskarne återkallades af Johan d. 27 juli genom ett bref, hvilket tilllika upplyste, att kejsaren uppskjutit förhandlingarna till okt. samma år.[1] Sedermera lät kejsaren i nov. meddela Fredrik II, att han ej kunnat skicka några ombud till Rostock till den fastställda tiden, emedan riksständerna först skulle på deputationsdagen i Frankfurt ratificera traktaten mellan Danmark och Tyska riket af d. 13 dec. 1570. Detta hade skett genom ständernas afsked d. 1 okt. 1571, och kejsaren vore därför villig att sammankalla ett nytt möte, när de nordiska regenterna önskade det.[2] Det var emellertid framför allt genom kejsarens förvållande, som det beramade mötet ej kom till stånd.

Ungefär samtidigt med att Soto affärdades till Rostock, synes ett annat kejserligt sändebud, Offenbürger, hafva afskickats till Livland — efter Resens uppgift för att »anamme landet under det romerske Rige». Hans beskickning misslyckades emellertid fullständigt. Invånarne i Reval svarade, att de aflagt trohetsed till konungen i Sverige och ej af honom underrättats, att landet skulle öfverlämnas till någon annan. Hvad Johan åter angår, lät han kejsaren veta, att Livland ej skulle afträdas, utan att Sveriges utgifter för dess försvar blefve till fullo godtgjorda. Vid detta villkor höll han fast äfven de följande åren, under hvilka han många gånger upprepade, att han ej ville afstå Livland åt någon, om ej Sveriges omkostnader för landets försvar ersattes, och dessa omkostnader beräknade han till »några millioner i guld».[3] Redan 1572 blef det emellertid klart för honom, att af kejsaren och det romerska riket hade han ingenting att hoppas. Han vände sig då till Fredrik II och frågade denne upprepade gånger, om han ville antaga sig de områden, som enligt fredsfördraget skulle gifvas honom i förläning, men Johan sade honom också, att han kräfde ersättning af honom för det, som afstods, emedan

[1] Om mötet se Laursen, anf. arb., II, s. 269. Dalin, Svea rikes hist., III: II, s. 23 samt Johans bref t. sina legater d. 15 juni och 27 juli 1571. R. reg.
[2] Laursen, anf. arb., II, s. 269.
[3] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 132.

ingenting kunde erhållas af kejsaren.[1] I början svarade den danske konungen undvikande, men d. 13 jan. 1573 aflät han en skrifvelse, hvari han framhöll, att enligt Stettinfreden skulle ingen ersättning gifvas af danskarne för de besittningar i Livland, som Sverige skulle lämna i deras händer. Han yttrade äfven, att Johan hade så mycket mindre orsak att göra anspråk på någon betalning, som han också efter freden uppburit inkomsterna af dessa områden, hvilka Fredrik enligt fördraget skulle mottagit redan d. 24 maj 1571. Han uppmanade tillika Johan att med det snaraste till honom öfverlämna de ifrågavarande områdena, så skulle han själf senare ordna saken med kejsaren.[2]

Tydligt är, att detta förslag ej skulle tilltala den svenske konungen, ty mer än väl insåg denne, att om han ginge in på detsamma, skulle han förlora sina livländska besittningar utan att erhålla någon ersättning, under det att han kanske kunde bevara dem åt Sverige, om han noga hölle sig till bestämmelserna i freden. Äfvenledes väcktes hans misshag af Fredriks yttrande om inkomsterna af de livländska områdena under de sista åren, ty han fattade detsamma, som om Fredrik gjorde anspråk på dessa inkomster. Hans missnöje framlyser klart af hans svar till den danske konungen d. 8 febr. 1573. Han förklarade där, att han ej vore skyldig att lämna de svenska besittningarna i Livland till någon annan än kejsaren och till denne blott mot ersättning för de utgifter, de vållat honom. Som han i verkligheten blott haft utgifter för dem, vore Fredriks anspråk på de sista årens inkomster alldeles obefogade. Under dessa förhållanden sade han sig hafva betänkligheter såväl mot att anförtro de ifrågavarande områdena till Danmark, hvilket slutit förbund med Ryssland, som ock mot att betala återstoden af Elfsborgslösen, förrän han och Fredrik kommit öfverens i den livländska frågan. Sedan vore han nog villig att betala, och kunde då lösepenningarna för Elfsborg afdragas från det belopp, som skulle uppbäras för Livland.[3]

Äfven det svenska riksrådet delade sin konungs uppfattning och meningar, såsom synes af ett rådslag d. 12 febr.

[1] Laursen, Danmark-Norges trakt, II, s. 269 ff.; Fr. II:s o. Krist. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632 R. A.
[2] Laursen, anf. arb., II, s. 271 o. 349.
[3] Laursen, anf. arb., II, s. 349.

1573. I detta yttras nämligen, att då Fredrik ej ville ersätta Sverige dess kostnader för Livlands försvar och dessutom begärde uppbörden af landet under de tre år, som förflutit efter freden, så borde Johan innehålla återstoden af Elfsborgslösen, till dess han finge veta, om Fredrik ej ville afräkna denna summa i den ersättning, som han vore skyldig Sverige för de orter, som det innehade i Livland, »så vida de skulle honom öfverlämnas och kejsaren det ville samtycka». Man kunde nämligen icke veta, hvad danskarne skulle företaga sig med penningarna, då de kunde komma fram med sådana fordringar.[1]

Samma verkan, som Fredriks skrifvelse haft i Sverige, åstadkom Johans i Danmark. Indignerad genmälte Fredrik, att han visst icke gjorde anspråk på de tre sista årens uppbörd af de svenska områden, som skulle öfverlåtas åt Danmark. Hans förbund med Ryssland borde ej kunna betraktas som hinder för detta öfverlåtande, då det var äldre än Stettinfreden och då ett af de viktigaste skälen till bestämmelsen om dem just varit, att man på grund af nämnda förbund trott sig kunna rädda dem undan ryssarnes härjningar. Hvad lösesumman för Elfsborg angick, sade Fredrik sig ej förstå, hvarför Johan ej ville utbetala densamma, då den ej hade något med Livland att skaffa. Vägrade Johan att fullgöra sin förbindelse, måste Fredrik klaga för de furstar, som varit medlare i Stettin.[2] Förmodligen förmådde det något hotande brefvet och ryktet om danska rustningar Johan att stämma ned den höga tonen, så mycket mer som kriget med Ryssland fortfarande gick dåligt och tillståndet i Sverige var betänkligt. Ursäktande skref han d. 30 mars 1573 till sin granne, att han uppfattat dennes skrifvelse, som om han fordrade de tre sista årens uppbörd af svenska Livland.[3]

Det goda förhållandet mellan de båda konungarna var emellertid allvarligt rubbadt, sasom man kan se däraf, att Fredrik d. 1 juli 1573 skref till kejsaren, att han ej ville föreslå något nytt möte rörande Livland, emedan det då kunde befaras, att Johan ej skulle samtycka till det-

[1] Rådslag d. 12 febr. 1573. Sv. riksdagsakter, II, s. 449 ff.
[2] Fredr. t. Johan d. 8 mars 1573. Laursen, Danmark-Norges trakt. II, s. 350.
[3] Laursen, anf. arb., II, s. 350.

samma, utan bad han kejsaren göra det och laga, att mötet sammanträdde så snart som möjligt, då man kunde befara, att Livland eljest skulle blifva af ryssarne intaget.[1] Efter denna uppfordran började kejsaren, som efter det misslyckade mötet i Rostock 1571 förhållit sig passiv, åter visa någon lifaktighet och utlyste till fastan 1574 ett nytt möte, som äfvenledes skulle hållas i Rostock. Huru det gick med den så beramade kongressen, vid hvilken beslut skulle fattas såväl om tre kronor som om Livland, hafva vi i det föregående redan omtalat. Vi vilja här blott erinra om att den liksom dess föregångare 1571 blef ett sorgligt fiasko. Inga förhandlingar kommo till stånd, men troligen vållades ej därigenom någon skada, ty svårligen hade enighet kunnat uppnås i de omstridda frågorna. Med stöd af Stettinfreden ville t. ex. svenskarne icke afstå något i Livland utan ersättning, under det att de danska sändebuden voro förbjudna att utlofva sådan och kejsaren redan visat sig oförmögen att fullgöra den ersättningsskyldighet, som hvilade på honom. Att Johan ej var villig att skänka bort sina besittningar i Livland, därom vittnar en skrifvelse, som de svenska legaterna d. 15 sept. 1574 afsände till kejsaren, en skrifvelse hvari det hette, att konungen var redo att öfverlämna sina områden i Livland, så snart han finge sina omkostnader ersatta. Då emellertid det tyska riket näppeligen ville öfvertaga och beskydda Livland, ansåge han det bäst att behålla, hvad han hade. Till Danmark ville han icke afstå något, om han icke finge sina utgifter godtgjorda af detta land, och därtill funnes ingen utsikt, då Fredrik II begärt, att besittningarna i Livland skulle till honom öfverlämnas utan betalning.» Sedan Fredrik II fått del af denna skrifvelse, frånsade han sig i bref till kejsaren d. 16 mars 1575 allt ansvar för att fredsfördraget ej blifvit åtlydt i fråga om Livland, då hans legater alltid infunnit sig till mötena i rätt tid.[2]

Redan långt före detta brefs afsändande hade det förmodligen blifvit klart för Fredrik II, att han aldrig genom kejserlig bemedling skulle ernå besittningen af de svenska områdena i Livland. Kejsarens tröghet syntes oöfvervinnelig, och hvar skulle denne taga de väldiga summor, som Johan III ford-

[1] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 271.
[2] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 272.

rade för afståendet af sina besittningar? Ej underligt då, att den danske konungen såg sig om efter andra, mera verksamma medel att förvärfva dem. Plötsligen yppade sig ock ett gynnsamt tillfälle för honom att åtminstone delvis nå det mål, han åsyftade. Han underlät ej att begagna sig däraf.

Åter var det penningbristen i Sverige, som visade sina fördärfliga verkningar. Johan förmådde ej ordentligt betala solden till sina legotrupper i Livland, och på hösten 1573 blef därför stämningen bland dem så farlig, att konungen måste skicka ut några betrodda män för att tillfredsställa dem. Han offrade för målets vinnande till och med sin förgyllda »skänkeskifva» samt Erik den heliges och Birgittas relikskrin, men hvad som kunde skrapas ihop, räckte ändock icke till skuldens fullständiga betalning. För återstoden af de tyska ryttarnes fordran, hvilken uppgick till 194,108 daler, måste sändebuden till dem såsom pant öfverlåta slotten Lode, Leal och Hapsal med underlydande områden samt ön Moon. Det betänkligaste i uppgörelsen, som ägde rum d. 1 dec. 1573,[1] var bestämmelsen, att om legotrupperna icke före midsommar 1574 fått till fullo betaldt, skulle de hafva rätt att öfverlämna sina panter åt hvilken kristen furste som helst utom åt tsaren och hertig Magnus. Med fruktan såg nog Johan tiden nalkas för slottens återlösande, ty i skattkammaren rådde som vanligt den största brist. I sin förlägenhet vände han sig till sin broder Karl, som var en bättre hushållare än han själf, och anmodade honom att inlösa slotten, på det att de måtte bevaras åt riket.[2] Härtill var hertigen likväl icke benägen utan föreslog i stället, att man skulle uppbringa alla handelsfartyg, som seglade på Narva. Enligt hans tro skulle man härigenom få så mycket varor och dyrbarheter, att man skulle kunna betala de tyska ryttarne.[3] Johan III instämde i broderns åsikt och lyckades denna sommar med ovanlig framgång drifva kaperier i Finska viken. Han erhöll härigenom ett tillfälligt öfverflöd, som han än tänkte använda till det ena, än till det andra behofvets fyllande. Den 4 sept. 1574 meddelade han Pontus De la

[1] Johan III:s ingående diarium. R. A. Ödberg. Stämplingar, s. 119.
[2] Johan t. Karl d. 4 maj 1574. Söderqvist, anf. arb., s. 105.
[3] Karls betänkande d. 8 juni 1574. Söderqvist, anf. arb., s. 107 f.

Gardie, att de tyska ryttarne skulle af det tagna godset få fyra månaders sold och att, om något mera under hösten uppbringades å farvattnen vid Narva, skulle de ytterligare bekomma aflöning för en eller två månader.[1] Också ankom verkligen Henrik Klasson Horn i okt. 1574 till Reval med varor från de uppbringade skeppen till 75,000 dalers värde för att därmed betala krigsfolkets lön och förmå de tyska ryttarna att ej öfverlämna panthusen i Wiek till någon främmande makt.[2] Flera af befälhafvarne vägrade emellertid att mottaga något af Horn, så framt Sverige ej förskaffade sig stillestånd med Ryssland. Då detta ej kunde utlofvas, förklarade de, att de stodo i underhandling med Danmark.[3] Endast sex togo emot afbetalning och sade sig vilja vara Sverige trogna. Uppgiften om underhandlingar med Danmark var blott alltför riktig. I sept. 1574 meddelade den danske konungen sin mycket betrodde rådgifvare Peder Oxe, att man tillskrifvit honom från Ösel, att då de tyska ryttarne ej i tid erhållit betalning, hade några af dem inlåtit sig i underhandling med tsaren, men att det förmodades, att i fall Fredrik i tid förhandlade med dem, skulle han kunna förvärfva slotten med ringa uppoffring. Som konungen gärna ville få ifrågavarande fästen i sina händer, följde han den gifna vinken och bemyndigade sin befälhafvare på Ösel Klas von Ungern att i hemlighet underhandla med ryttarne.[4] Denne gjorde så och förmådde flera ryttmästare att vid jultiden resa öfver till Danmark, hvarifrån de i början af jan. 1575 återvände i sällskap med några danska kommissarier.[5] Sedan lyckades Ungern med flertalet af de tyska ryttmästarne d. 25 jan. 1575 afsluta en öfverenskommelse, hvarigenom tyskarne förbundo sig att öfverlämna de till dem pantsatta slotten till Danmark och att träda i dansk tjänst, hvaremot Fredrik lofvade betala dem deras resterande sold — däraf 40,000 daler till d. 24 nästpåföljande juni — och att under tiden utverka dem fred med ryssarne.[6] Ungern öfverskred härvid sin instruktion, som ej medgaf betalning af en så

[1] Ödberg, Stämplingar, s. 225.
[2] Ödberg, Stämplingar, s. 239.
[3] Rüssow, Lievl. Chronik., s. 207.
[4] Fredrik t. P. Oxe d. 12 sept. 1574. Kanc. brevb.
[5] Resen, anf. arb., s. 279.
[6] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 273.

stor summa, men han anförde till sitt försvar, att legotrupperna eljes hade sålt slotten till tsaren, konungen i Polen eller hertig Magnus, som alla tre önskade få dem i sitt våld. Äfven landtständerna i Wiek hade varit angelägna om öfverenskommelsen och lofvat betala, hvad Fredrik ej ville erlägga, då de eljest skulle utsättas för anfall af ryssarne.[1] Fredrik gick också in på det gjorda aftalet, som tillfogade Sveriges välde på andra sidan Östersjön ett svårt afbräck.

Men icke nöjd med denna framgång ville den danske konungen äfven komma i besittning af Sveriges öfriga områden i Livland. År 1574 infann sig enligt Resens berättelse landtrådet på Ösel Johan Yxkull hos Fredrik II och anhöll på hela landets vägnar om råd och undsättning, »och efter konungen stod i evigt förbund med ryssarne, tillbjöd han sig vilja dämpa kriget genom god förlikning».[2] Sedermera finna vi Yxkull vara verksam såsom dansk agent och ifrig att åstadkomma ett närmande mellan Reval och Fredrik.[3] De danska försöken att vinna estländarne blefvo icke heller utan framgång, ty det syntes dessa, som om svenskarne icke vore i stånd att afvärja ryssarnes härjningar, och stort missnöje väckte det hos både adel och borgerskap i Estland, att deras land ej inbegripits i det 1575 ingångna stilleståndet med Ryssland.[4] När detta stillestånd ingicks, hade emellertid tecken till affall redan börjat framträda. Vi hafva redan omtalat, huru landtständerna i Wiek förhöllo sig, och pålitligare voro icke tänkesätten på andra håll. Den 19 mars 1575 skrefvo borgmästare och råd i Reval till den danske konungen en anhållan, att han ville uppträda som medlare, så att man genom en fred kunde befrias från det af ryssarne vållade eländet.[5] Ja, äfven ridderskapet i Harrien, hvars »motvillighet» redan tidigare omtalas,[6] knöt

[1] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 273.
[2] Resen, anf. arb., s. 276.
[3] Rüssow, anf. arb., s. 206.
[4] P. De la Gardie t. Johan III d. 27 juli 1575. Lossius, Die Urkunden der Grafen de Lagardie, s. 26.
[5] Hansen, Belagerung Revals 1570—71, s. 318.
[6] P. De la Gardie t. Joh. Henriksson d. 23 mars 1574. Lossius, anf. arb., s. 14.

förbindelser med Fredrik II, som icke visade sig obenägen att tillmötesgå estländarnes önskningar.[1]

Säkerligen var det icke med blida känslor, som Johan III mottog underrättelsen om dessa stämplingar. Han började frukta, att han skulle förlora — och utan ersättning förlora — återstoden af sina besittningar i Livland alldeles som slotten i Wiek. Upprepade gånger gaf han i bref luft åt sin oro. Så klagade han i aug. 1574, att ej blott krigsfolket i Livland utan äfven adeln och borgerskapet därstädes förhöllo sig »sällsamt», och till staden Revals trohet satte han ej längre någon lit. Han bekom därifrån tidningar, som honom »intet behagade».[2] Därför fick också Pontus De la Gardie, då han den 16 juni 1575 erhöll fullmakt som ståthållare och fältöfverste i Livland, sig ålagdt att tillse, det konungen i Revals stad hade trogna undersåtar,[3] och när De la Gardie bekräftat berättelserna om danskarnas listiga planer, uppmanades han att vara på sin vakt »mot de revelskes anslag och stämplingar», och företoge de »något uppenbart», skulle han, när krigsfolket kom öfver, förhålla sig mot dem såsom mot Sveriges fiender.[4]

Tydligt är således, att Sveriges ställning i Livland var betydligt försvagad vid midten af 1570-talet. En god del af dess besittningar därstädes hade råkat i danskarnes våld, och dessa fikade efter återstoden, som visade tendenser till affall. På grund häraf blef Johan benägen för en uppgörelse med Danmark rörande de livländska områdena. Ett af skälen, hvarför han 1575 begärde ett gränsmöte, var just hans önskan att där få en uppgörelse till stånd. Hurudan han ville hafva denna, skola vi längre fram berätta.

En annan fråga, som också vid denna tid påkallade en öfverenskommelse, var frågan om *handeln på Narva.*

Sedan Narva 1558 eröfrats af ryssarna, började handeln mellan det västra Europa och Ryssland genast draga sig dit. Häraf väcktes stor afundsjuka hos invånarne i

[1] Fredrik II t. P. Oxe d. 8 maj 1575. Kanc. brevb. Om estländarnes förbindelser med Fredrik talar även Dançay i bref d. 23 jan. o. 24 mars 1575. Handl. rör. Skand. hist., II, s. 7 o. 39.

[2] Se Johans bref t. Henrik Klasson d. 18 aug. 1574, till P. De la Gardie d. 17 nov. 1574 och t. J. Bjelke d. 20 april 1575. R.reg.

[3] Fullmakt f. P. De la Gardie d. 16 juni 1575. R.reg.

[4] Johan III t. P. De la Gardie d. 18 sept. 1575. R.reg.

Reval, hvilka vid stadens anslutning till Sverige utverkade af Erik XIV, det han efter bästa förmåga skulle hindra Narvahandeln. Konungens bemödanden att hålla detta löfte bidrog i sin mån till det nordiska sjuårskrigets utbrott. Ett synnerligen stort intresse att stoppa nämnda handel fick Sverige, sedan det år 1570 kommit i ett fientligt förhållande till Ryssland, ty nu gällde det att beröfva fienden tillförseln af krigsförnödenheter. Med stort missnöje förnam därför Johan bestämmelserna i Stettinfreden angående Narvahandeln. Där föreskrefs nämligen, att densamma skulle vara fri, kejsaren dock obetaget att med kurfurstar och andra ständer fastställa »vissa förordningar för handeln med Ryssland eller att öfverenskomma därom med andra kristliga potentater, herrskap och kommuner, så att handeln icke blefve till skada för det heliga romerska riket och den allmänna kristenheten». Sedermera stadgades af kejsaren och det tyska rikets ständer på en deputationsdag i Frankfurt am Main 1571, att lybeckarne och andra romerska rikets undersåtar vid förlust af lif och gods ej skulle till Narva få föra några förbjudna varor, såsom vapen, ammunition, salt, metaller och spanmål, och därjämte uppmanades kejsaren att inleda förhandlingar med Spanien, Frankrike, England och Skottland om iakttagande av samma bestämmelser.[1]

I Sverige ansågos emellertid dessa inskränkningar otillräckliga. Ivan IV var enligt Johans åsikt en kristenhetens arffiende, hvars krafter icke borde stärkas genom den minsta tillförsel. Redan 1571 försökte konungen därför i åtskilliga stater förmå de makthafvande att godvilligt inställa Narvahandeln tills vidare. Först vände han sig i sådant syfte till Fredrik II, hvars undersåtar genom fredsfördraget voro uttryckligen tillförsäkrade rättighet att drifva ifrågavarande handel »wie von Alters». Vid gränsmötet i mars 1571, då ratifikationerna på fredstraktaten utväxlades, lät han sina sändebud anhålla, att danskarne icke måtte begagna det gjorda medgifvandet, men ehuru de sökte stödja denna begäran med en erinran om att det i freden hette, »att båda parterna skulle veta hvarandras bästa», visade Fredrik ej något tillmötesgående. I en skrifvelse d. 3 april 1571 för-

[1] K. Hildebrand, Johan III och Europas kat. makter, s. 125 o. 151.

klarade han, att han ej kunde förbjuda Narvahandeln, utom med krigskontraband, eller förgripa sig på någon, som ville göra Ryssland tillförsel, dels därför att han stod i förbund med Ryssland och andra makter och dels därför att han, kejsaren och kurfurstarna ämnade genom en beskickning till Ryssland göra slut på den livländska fejden.

Att Johan skulle taga illa vid sig öfver detta svar, kan man förstå. Han protesterade enligt Resen mot Narvahandeln. Bestämmelsen om dess frihet förutsatte, sade han, att det i Livland skulle råda fred med grannfolken.[1] Emellertid synes han i början varit benägen att foga sig. Han skref till hertig Karl, att han kunde intet göra åt saken, om ej oenighet ånyo skulle uppstå. Han tillsade sin broder att skicka tillbaka de kaparebref, som han gifvit honom. För egen del hade han igenkallat alla de fribytarebeställningar, som han utdelat.[2] Han ämnade saledes icke ingripa mot Narvafärderna genom fribytare, och sin amiral Erik Bertilsson (Slang), som kryssade i Finska viken, befallde han den 2 juni 1571 att icke hindra Narvahandeln, men inkomst ville han skaffa sig af densamma. Amiralen ålades att taga tull af dem, som seglade till Narva, — af hvar märs på hvart skepp en rosenobel, »såsom alltid varit plägsed i Östersjön». Fredrik II:s undersåtar skulle emellertid passera fritt. Dock fingo de naturligtvis ej medföra krigskontraband. Amiralen förmanades att ej gifva anledning till »obestånd.»[3]

Länge vidhöll dock icke konungen sin ståndpunkt. I juli 1571 skrifver Dançay, att ehuru Johan nämnda år ej lagt hinder i vägen för Narvafärderna, gick det ett rykte, att han ämnade förbjuda dessa för alla andra än danska och lybska undersåtar,[4] och ryktet saknade icke grund. I instruktionen d. 30 juli 1571 för Henrik Arfvidsson (Gyllenankar), hvilken efterträdde Erik Bertilsson som amiral i Finska viken, heter det, att alla skepp, som gingo till och från Narva, skulle upptagas. De, som hörde till hans vänner, skulle oplundrade skickas till Stockholm och där stanna i

[1] Resen, Frederichs den Andens krönicke, s. 259.
[2] Johan t. hertig Karl d. 21 april 1571. R.reg.
[3] Johan t. Erik Bertilsson d. 2 juni 1571. R.reg.
[4] Dançay t. Karl IX d. 15 juli 1571. Bricka, Indberetninger fra Ch. Dançay 1567—73, s. 130.

arrest, tills besked komme från konungen, och på samma sätt skulle förfaras med dem, som hörde till hans fiender.[1] Några undantag från regeln anföras icke, men sedan måtte konungen besinnat, att det icke gick an att på detta sätt behandla alla, ty d. 13 sept. skrifver han till amiralen: »På det att obestånd ej må förorsakas mellan oss och lybeckarne — ty det är mot freden att hindra dem — därför bjuda vi dig, att du ej skall göra dem eller några våra vänner hinder på skepp och gods, synnerligen på resan från Narva. Men kan du förhindra dem på färden till Narva, synnerligen dem, som hafva krigsförnödenheter, så förfar enligt instruktionen.» I fråga om tull skulle han rätta sig efter den till Erik Bertilsson gifna föreskriften.[2] Konungens befallning är oklar, och Henrik Arfvidsson upptog verkligen under sin kommendering flera danska och lybska fartyg, till och med sådana, som begåfvo sig från Narva, och utan att fästa sig vid, att de ej hade krigsförnödenheter ombord. Detta förfarande ogillades sedan af Johan, som alldeles oriktigt påstod, att enligt instruktionen skulle endast de fartyg upptagas, som hade med sig förråd af nyss angifna slag.[3] Tydligt är, att Johan utfärdade mot hvarandra stridande befallningar.

Ännu under hösten 1571 hyste Johan förhoppningar, att han skulle kunna öfvertala styrelserna i Lybeck, Nederländerna och Frankrike att inställa sjöfarten på Narva, men han hade ingen framgång. Man ville aldrig — hvarken där eller i England och Skottland — för det svensk-ryska krigets skull afstå från den indräktiga handeln. Johan fick sålunda rätt tidigt klart för sig, att om Narvahandeln skulle hämmas, hvilket han ansåg nödvändigt, vore tvångsåtgärder de enda möjliga medlen. Frågan var allenast, huru långt man skulle våga gå. Då hertig Karl 1572 skulle öfvertaga Livland, föreslog han, att Johan skulle alldeles förbjuda nämnda handel och att ingen skulle hafva rätt att färdas till eller från Narva utom den, som hade konungens eller hertigens pass, och med ungdomlig häftighet förklarade han, att så borde man förfara, »antingen det var mer kej-

[1] Instruktion f. H. Arfvidsson d. 30 juli 1571. R.reg. Fiender voro ryssarne och hertig Magnus' folk.
[2] Johan t. H. Arfvidsson d. 13 sept. 1571. R.reg.
[3] Johans bref den 29 nov. och 6 dec, 1571. R.reg.

saren eller andra med eller mot».[1] Något allmänt förbud vågade dock Johan icke utfärda, ty det skulle varit att allt för groft kränka fördraget i Stettin. Däremot sökte han efter denna tid, så mycket han tordes, praktiskt försvåra sjöfarten på Narva. I detta syfte anställde han enskilda kapare i sin tjänst och utsände årligen på Finska viken en flotta, som skulle bevaka farvattnen. Meningen med hans åtgärder var emellertid ej blott att skada den ryska fienden utan kanske än mer att förbättra egna, alltid dåliga finanser. Såsom bevis kan anföras, att medan han för andra förkunnade, huru nödvändigt för Sverige inställandet af Narvahandeln var, sålde han utan tvekan pass åt personer, som ville drifva denna handel. Dessa pass voro för honom en god inkomstkälla, ur hvilken han icke gärna tillät andra att ösa. Så blef han 1575 mycket förgrymmad öfver att hertig Karl och systern Cecilia »af lösa människors tillskyndelse» utfärdat dylika pass och befallde, att de icke skulle aktas. Endast konungen i Danmark skulle hafva rätt att jämte honom själf utfärda pass, men detta blott för sina egna undersåtar. Äfven genom upptagandet af tull, försäljandet af »beställningsbref» åt enskilda kapare och på andra sätt skaffade han sig goda inkomster. Mest förtjänade han väl dock genom de beslag, hans egna flottor gjorde i Finska viken. På dessas plundringar räknade han för sin hushållning och var därför angelägen om att skeppen skulle komma ut i tid och amiralerna visa sig verksamma. Sa fick år 1574 amiralen Herman Fleming förmaningen att ej ligga och »bancketere» i sjön, »såsom skett i förlidne år».[2] Det måtte denne icke heller hafva gjort, ty på sommaren lyckades han efter en häftig strid bemäktiga sig ej mindre än 16 lybska fartyg med synnerligen dyrbara varor.[3] Det var en glädjande tilldragelse för konungen, som därigenom hoppades hafva fått medel till ryska kriget, till sold åt de opålitliga trupperna i Livland och dessutom till mycket annat.[4] Äfven senare fortsattes kaperierna med god framgång.

[1] Karl t. Johan den 21 juli och 7 aug. 1572. Söderqvist, anf. arb., s. 38.
[2] Johan t. H. Fleming d. 4 maj 1574. R.reg.
[3] Girs, Johan den tredjes krönika, s. 47.
[4] Se t. ex. Johans bref t. And. Sigfridsson d. 6 maj 1573. R.reg.

En ledsam följd af Johans hänsynslösa förfarande var emellertid, att han råkade i ovänskap med många stater, såsom England, Frankrike, Nederländerna, Lybeck och Danmark. Vid västmakterna fäste han dock ringa afseende, emedan han visste dem vara upptagna med andra angelägenheter. Ej heller bekymrade han sig mycket om lybeckarnes besvär, ehuru de understöddes af kejsaren och de tyska riksständerna och ehuru den fria handeln på Narva var dem tillförsäkrad i Stettinfreden. Efter år 1574 upphörde nämligen Fredrik II att stödja deras intressen i Sverige.[1] Långt farligare voro de danska klagomålen. Mot den mäktige grannen måste man uppträda mera hänsynsfullt än mot andra.

Som danskarne enligt freden i Stettin skulle fritt få handla på Narva, kan man nog förmoda, att de ej så ogärna sågo, det svenskarne sökte afhålla andra staters undersåtar från nämnda stad, ty därigenom befriades de från besvärliga konkurrenter, men för egen del ville de naturligtvis icke blifva underkastade samma behandling, som kom andra till del. Fri blef emellertid deras Narvahandel ingalunda, om också Johan icke vågade förbjuda densamma. Såsom vi förut omtalat, började man redan 1571 från svensk sida förgripa sig på danska fartyg och deras laster, och det fortfor man att göra äfven de följande åren, men behandlingssättet var ojämnt. Så befalldes i maj 1573 amiralen Herman Fleming att upptaga alla fartyg, som voro på väg till Narva, och sända de danska »oplundrade» för undersökning till Åbo eller Helsingfors, där de skulle stanna, tills besked komme från konungen[2]). Något senare heter det, att de danska skeppen skulle lösges men ej finge gå till Narva, och kort därefter, att intet hinder skulle tillfogas Fredrik II:s undersåtar, om de ej förde krigsförnödenheter.[3] Såväl detta år som senare föreskrefs olika förfaringssätt mot fartyg från Danmark-Norge och från andra riken. Det heter t. ex. i skrifvelser till amiralen Herman Fleming 1574, att som svenskarnes mening var att angripa Narva, skulle Fredrik II:s undersåtar förmanas att

[1] Sista gången jag funnit Fredrik II göra detta är i bref t. Johan d. 28 juli 1574 i Förhandl. mellan Sv. och Dan. 1568—92. R. A.
[2] Instruktion f. H. Fleming d. 19 maj 1573. R. reg.
[3] Johan t. Henr. Arfvidsson d. 4 och 24 aug. 1573. R. reg.

ej bege sig dit, emedan de kunde utsätta sig för fara. Alla andra skepp skulle däremot upptagas och »oplundrade» skickas öfver till Sverige.[1] Likaledes får amiralen Henrik Arfvidsson sig ålagt i instruktionen d. 21 juni 1575, att han skulle upptaga alla skepp, som seglade till och från Narva, i synnerhet franska, engelska, skotska och rigiska, men att de skulle framsläppas, som hade den svenske eller danske konungens egna underskrifna pass och bevis. Dock skulle den senare endast få utfärda pass för sina egna undersåtar och alla de fartyg naturligtvis uppbringas, som förde krigsförnödenheter, hvem än som utfärdat passen.[2]

Men ehuru danskarne behandlades som den mest gynnade nationen, voro de likväl ej nöjda. Enligt freden skulle ju deras Narvahandel vara fri, men i friheten fattades mycket. Än blefvo fartygen och lasterna sålda, än kunde det hända, att de förra blefvo skickade till svenska hamnar och där fingo ligga kvar, om än »oplundrade». Följden af detta förfarande blefvo ständiga klagomål. Stundom måste svenskarne medgifva, att dessa voro befogade, och synas i denna händelse skepp och gods hafva återgifvits,[3] men ibland kunde det ock bevisas, att man i Danmark gifvit pass åt främmande undersåtar eller att en dansk skeppare i lasten undangömt vapen och andra krigsförnödenheter åt ryssarne.[4] Fredrik II erkände, att detta vore straffvärdt, men å andra sidan fann han sig föranlåten att redan 1572 och sedermera 1573 uppmana Johan, att han skulle hålla fredsfördraget och allvarligen förordna, »det andra Fredriks undersåtar, som ej förde någon misstänkt vara, måtte blifva oförhindrade»[5]. Som emellertid ingen ändring härigenom framkallades, affärdade han hösten 1573 Jörgen Rosenkrantz och Jakob Ulfeldt till Sverige för att åstadkomma en uppgörelse. Med anledning af deras andragande lofvade då Johan efter samråd med sin broder Karl, att ersättning skulle gif-

[1] Johan t. Herman Fleming d. 4 o. 5 maj 1574. R. reg.

[2] Instr. f. H. Arvidsson d. 21 juni 1575; Johan t. Henr. Arfvidsson d. 18 juli 1575 och t. P. De la Gardie d. 18 sept. 1575. R. reg.

[3] Så försäkrades d. 28 jan. 1575 danska köpmän om betalning för gods och skepp, som upptagits 1571, 1572 och 1574. R. reg.

[4] Girs, anf. arb., sid. 40.

[5] Fredr. II t. Johan III den 13 jan. 1573. Fr. II:s o. Kr. IV:s bref t. sv. kon. 1572—1632. R. A. Se äfven Dansk H. Tidsskr. R., II. s. 543.

vas åt dem, som utan eget förvållande lidit förluster, att kaparebrefven skulle återkallas samt att blott den svenske amiralen skulle hafva rätt att undersöka de till och från Narva gående skeppen. Själfva spärrningen sade han sig däremot icke kunna upphäfva, och alldenstund tsaren vore att betrakta som hela kristenhetens arffiende, anhöll han ännu en gång, att Fredrik ville till en tid inställa den danska handeln på Narva.[1] Alldeles utan frukt blef således icke beskickningen. Till löftet om de s. k. beställningsbrefvens indragande bidrog utan tvifvel, att Johan var högligen missnöjd med deras innehafvare. Dessa antastade fartyg, uppgifver han, ej blott i närheten af Narva utan öfverallt i Östersjön och ådrogo honom därigenom stor ovilja.[2] Han hade därför redan före danskarnes ankomst vidtagit åtgärder för kaperiets inskränkning[3], och efter deras afresa utgick verkligen befallning om återställande af alla beställningsbref. I början synes väl föga därigenom hafva uträttats[4], men 1575 uppges påbudet hafva gjort verkan och oväsendet hafva mycket aftagit.[5]

Hvad beträffar Johans förslag om den danska Narvahandelns inställande, ville man icke släppa det i Sverige. Hertig Karl upptog detsamma 1574 och erbjöd sig att själf föra de nödiga underhandlingarna i ärendet,[6] men han blef icke anmodad därom, ty Johan hade ånyo framställt en anhållan hos Fredrik II, att denne med anledning af de beslutade kaperierna ville för sommaren 1574 förbjuda sina undersåtar att handla på Narva. Denna begäran afslogs likväl, emedan dess uppfyllande skulle alltför mycket skada hans köpmän[7]. Troligen var det kännedomen om svenskarnes planer, som förmådde Fredrik II att detta år utrusta en större flotta, som skulle gå till Narva för att skydda de danska intressena. Till dess amiral Peder Munk, som

[1] Instr. f. sändebuden d. 30 aug. 1573. Johans svar d. 21 okt. 1573. Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A. Dansk H. Tidsskr., 7 R., II. s. 543 f.
[2] Johan t. Klas Åkesson och P. De la Gardie d. 20 mars 1574. R. reg.
[3] Johan t. H. Arfvidsson d. 7 nov. 1573. R. reg.
[4] Johan t. H. Fleming d. 4 maj 1574. R. reg.
[5] Lind, Fra kong Frederik den andens tid, s. 167.
[6] Rådslaget d. 8 juni 1574. Söderqvist, anf. arb., s. 109.
[7] Johan t. Fredrik d. 5 mars 1574 och den senares svar d. 10 april 1574: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

anmält, att konungen i Polen sades hafva utdelat kaparebref åt svenskar, skref han d. 9 maj 1574, att han på utresan ej skulle företaga något mot svenska fribytare, då Johan ofta lofvat, att Narvahandeln skulle vara fri enligt Stettinfreden, och då han ej trodde, att danskarne skulle plundras. Men när amiralen på återvägen kommit ur farvattnen vid Narva, skulle han, om han mötte några, som röfvat från konungens undersåtar, gripa dem. Han skulle ock taga reda på om svenskar verkligen, såsom det uppgiffvits, mottagit polska kaparebref och uppbringat danska fartyg på Narvafärder. I amiralens sjöbref från slutet af samma månad heter det, att han ej skulle förorätta någon på färden och att han ej skulle »förgripa sig» mot Sveriges amiral och flotta, om han mötte dem i farvattnet vid Narva.[1] Meningen var sålunda icke att öfva några fientligheter mot Sverige, men frågan om Narvahandeln fortfor äfven under den följande tiden att förorsaka tvister, och därför ville man 1575, att den skulle upptagas till behandling vid det då beramade gränsmötet.

Såsom af det föregående framgår, var det af flere skäl, som man i Sverige år 1575 önskade ett gränsmöte. Ett sådant kom ock till stånd. Men innan vi öfvergå till en redogörelse för detsamma, vilja vi först något utförligare än hittills skett redogöra för de båda *grannkonungarnas känslor för hvarandra* under tiden mellan freden och bemälda möte.

Åren 1571 och 1572 förflöto på det hela taget lugnt, åtminstone utan svårare brytningar. I Fredrik II:s skrifvelser denna tid råder en vänskaplig ton, och äfven i vissa af hans handlingar röjer sig välvilja. Ej nog med att han skickade sin granne en »skjuthäst», två vindthundar och fyra koppel stöfvare, eftersom han hört, »att denne till skjutande och jagande hade stor lust»,[2] utan han ådagalade också något tillmötesgående såväl vid Elfsborgs återlämnande som därefter genom beviljade uppskof i fråga om betalningen af lösesumman för denna fästning. Hvad Johan angick, kände han sig ännu stå på så god fot med sin förre fiende, att han af honom kunde begära några dofhjortar till sina

[1] Kanc:s brevböger, d. 9 maj 1574 o. sjöbrefvet omkr. d. 25 maj 1574.
[2] Möller, Bidrag t. Hallands hist., s. 265.

djurgårdar.[1] Emellertid hvilade icke ens denna tid misstankarna i Sverige mot Danmark. Så uppstod t. ex. under våren 1572 stor oro vid ryktet, att Fredrik utrustade krigsskepp och antog en hop folk.[2] Johan lugnade sig likväl på sommaren och skrifver, att han nu väntade endast vänskap från Danmark.[3]

I början af 1573 försämrades åter förhållandet mellan de båda rikena och det af flere anledningar. Sådana voro Johans underlåtenhet att vid fastlagstiden erlägga den andra afbetalningen på Elfsborgs lösen, den redan omtalade skriftväxlingen mellan de båda konungarne rörande ersättning för Livlands öfverlämnande och det infall, som en Johans ryttmästare 1572 gjort i Arensburgs län på Ösel, då han äfven uppfordrat besättningen på slottet att öfverlämna detta till den svenske hertigen Karl,[4] ett tilltag öfver hvilket Fredrik II högeligen förtörnades. På hans klagomål svarade emellertid Johan, att då hertig Magnus af Ösel slagit sig till ryssarne, borde anfallet ej förundra. Äfven hertig Karl skref och tillbakavisade de framställda besvären, förmenande, att om någon konflikt uppstått mellan de svenske och öselske befälhafvarne, hade det berott på de senares ränker. Ännu långt senare klagade dock danskarne öfver detta infall.[5]

På grund af dessa tvister började man å nyo i Sverige misstänka danskarne för onda afsikter. I febr. 1573 uppfordrade därföre några rådsherrar Johan så väl att söka förbund med främmande makter som att vidtaga försvarsanstalter till lands och till sjöss, hvarjämte man uppmanade honom att i sin sold antaga någon främmande krigsöfverste, »som ej vore de danske bevågen». Man sade sig väl ej kunna tro, att danskarne skulle företaga något fientligt, men de borde förnimma, att man hade sina saker i akt.[6] Än mera uppskrämd blef man nog, då man fick veta, att rustningar

---

[1] Johan t. Fredr. d. 28 nov. 1571. Han erhöll ock, hvad han begärde. Fredr. t. Johan d. 10 dec. 1571. Danska handl. 1568–72. R. A.

[2] Johan t. hertig Karl d. 17 april 1572. R. reg.

[3] Johan t. Knut Posse d. 5 juli 1572. R. reg.

[4] Danska klagomål vid gränsmötet 1580. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 504.

[5] Resens krönika, s. 272. Hertig Karl t. Fredr. II d. 1 febr. 1573. Söderqvists anf. arb., s. 80.

[6] Rådslag d. 12 febr. 1573. Sv. riksdagsakter, II, s. 449 ff,

verkligen anställdes i Danmark och Norge.[1] Hvem de gällde, visste man ej, men hertig Karl rådde sin broder att utan dröjsmål vidtaga nödiga försiktighetsåtgärder, såsom att utrusta skeppsflottan, hålla vapensyn med adeln och utse några personer, som kunde följa hertigen till Tyskland för att underhandla med tyska furstar om förbund och hjälp.[2] Vissa mått och steg blefvo också vidtagna. Så påbjöd konungen en allmän vapensyn med adeln, skickade Per Brahe och Sten Banér som legater till Tyskland och befallde sina befälhafvare vid gränsen att vara uppmärksamma.[3] Ännu i slutet af april fortforo ryktena om Fredrik II:s rustningar, och Johan befarade då, att han tillämnade ett företag mot Reval,[4] men sedan böra de hysta misstankarna snart hafva aftagit, ty d. 3 maj återkallade Fredrik »på grund af den dyra tiden» det utfärdade påbudet om utrustning af hvar tionde bonde, och äfvenledes inställde han det förut tilltänkta utsändandet af 25 krigsskepp, alldenstund »han stod i godt förhållande till alla grannarne».[5] Dançay, som förut gjort stor affär af dessa rustningar, skrifver d. 5 juni 1573: »Hvarför man låtit anställa detta oväsen, vet jag ej.»[6] Själf har Fredrik II såsom orsak till detsamma anfört, att »utomlands företogos åtskilliga krigsrustningar», och då man tänker t. ex. på den oro, som uppstod genom de samtida händelserna i Nederländerna, synes man ej böra betvifla sanningsenligheten af denna uppgift.

Att han skulle haft för afsikt att angripa Sverige, kan man alls icke förmoda, ty dels voro hans rustningar på det hela taget obetydliga,[7] och dels får man väl sätta någon lit till hans ord, att han ej hyste fiendskap mot någon. På sommaren 1573 var Johan III också lugn igen och motsåg endast vänskap från Danmarks sida, ty nu hade han betalt en ny del af Elfsborgs lösen.[8] Detta lugn tyckes han äfven

[1] Se t. ex. Kancelliets brevböger d. 27 mars och d. 4 april 1573.
[2] Karl t. Johan d. 5 mars 1573. Söderqvist, anf. arb., s. 80 f.
[3] Johan t. Mornay m. fl. d. 3 mars, t. Joh. Siggeson m. fl. d. 9 mars och t. P. Brahe d. 20 mars 1573. R. reg.
[4] Söderqvist, anf. arb., s. 81.
[5] Kanc:s brevb. d. 3 maj 1573. Lind, Fra Frederik den andens dage. s. 175.
[6] Dançay t. Karl IX i Frankrike d. 5 juni 1573. Bricka, Indberetninger etc., s. 192.
[7] Lind, anf. arb., s. 175.
[8] Promemoria t. riksdagen 1573. Sv. riksdagsakter, II, s. 1088.

hafva bibehållit under hösten trots Rosenkrantz' och Ulfeldts beskickning och trots nya rustningar i grannlandet.

Ännu i början af 1574 kände han sig någorlunda öfvertygad om Danmarks välvilja[1], men längre fram på året ändrades förhållandet. Då Fredrik II, såsom omtalats, år 1574 utsände en rätt betydande flotta till de östra delarna af Östersjön, väckte detta stor uppmärksamhet och fruktan i Sverige. Som vi redan känna, hade amiralen fått befallning att ej öfva fientligheter mot vårt land, men Johan undrade, om han icke affärdats för att försvara några engelsmän, hvilka efter hvad han förnummit hade för afsikt att med våld framtränga till Narva.[2] Huru uppskrämd han var, synes däraf, att han befallde ståthållarne på Elfsborg att »för denne svinne tids skull» skicka pålitliga kunskapare in i Danmark och Norge och att gifva honom underrättelser hvarje vecka eller hvar fjortonde dag.[3] Äfven hertig Karl var orolig. Efter hvad han trodde sig veta, afsåge den danska flottan, som enligt ett »allmänt anskri» i Öresund och Tyskland ej vore mindre än 32 skepp stark, att hjälpa tsaren och hertig Magnus att intaga Reval. Han tillrådde därför, att man i tid skulle undsätta nämnda stad och hos den danske konungen anhålla om ett gränsmöte, vid hvilket han var benägen att själf infinna sig som en af gesandterna.[4]

Att hertigen sålunda föreslog sig själf till underhandlare, berodde nog därpå, att han trodde sig kunna vara fäderneslandet till nytta, emedan han denna tid stod i ett synnerligen godt förhållande till Fredrik II, hvilken han t. o. m. sade sig räkna »med de förnämsta bland sina vänner».[5] För egen del angelägen om att bibehålla den danske konungens tillgifvenhet rådde han äfven Johan att visa denne förtroende. Han uppmanade t. ex. brodern under hösten 1574, att han skulle söka få fredsunderhandlingar med Ryssland till stånd genom Fredriks bemedling, för att denne

[1] Johan t. Kl. Åkesson o. P. De la Gardie d. 28 febr. 1574. R. reg.
[2] Johan t. Herm. Fleming d. 10 juli 1574. R. reg.
[3] Joh. t. ståth. på Elfsborg d. 16 aug. 1574. R. reg.
[4] Karl t. Johan d. 21 juli 1574. Odberg, Stämplingar, s. 175.
[5] Memorial f. Gisle Nilsson d. 19 jan. 1575. Söderqvist, anf. arb., s. 130.

skulle se, »det man här i Sverige menade honom något godt».[1] Men konungen fäste ej stort afseende vid hertigens råd. Dennes budskickningar till Danmark 1574 och de täta skrifvelserna mellan honom och Fredrik väckte till den grad Johans misstankar, att han i febr. 1575 fann sig föranlåten att varna Karl för självständiga underhandlingar med främmande makter.[2] Misstankarna mot Karl för förrädiska stämplingar med danskarne sakna emellertid, så vidt man kan se, all grund.

Något närmande mellan de båda grannregenterna ägde sålunda icke rum under åren 1573—74, utan snarare aflägsnade de sig från hvarandra och i följd däraf äfven deras riken. Än mera tilltogo misshälligheterna 1575, framför allt genom de danska försöken att komma i besittning af de svenska områdena i Livland på andra vägar, än fredsfördraget kände till. Försöken väckte förtrytelse i Sverige, och till förtrytelsen sällade sig farhågor för ett anfall från Danmark. Dançay talar oupphörligt under den tidigare delen af året om rustningarna i detta land och om bristen på vänskap mellan Fredrik och Johan. Han ansåg Sverige sväfva i största fara, ty Fredrik hade satt sig före, påstod han, att antingen genom underhandlingar eller genom våld lägga under sig dess besittningar i Livland, och Elisabeth i England uppmanade honom ifrigt att ingå förbund med sig. Med hänsyn till de inre förhållandena i Sverige, där det rådde nöd och söndring, trodde han det icke blifva möjligt för Johan, som var föga älskad, att behålla de eftersträfvade områdena.[3] Rustningar förekommo också verkligen i Danmark, ehuru de ej hade någon synnerligen stor omfattning.[4] Det oaktadt väckte underrättelsen därom fruktan i Sverige.

Den 10 mars 1575 skref hertig Karl till rådet, att den franska legaten Pinart i förtroende meddelat honom, det han nyligen fått bref från konungen i Frankrike, att nämn-

[1] Memorial f. Sv. Elofsson t. Johan d. 23 nov. 1574. Söderqvist, anf. arb., s. 130.
[2] Se Söderqvist, anf. arb., s. 131.
[3] Br. fr. Dançay d. 23 jan., 24 mars, 12 o. 20 april, 31 maj 1575. Handl. r. Skand. hist., II, s. 7, 39, 58, 88, 97.
[4] 1575 års utgift för sjömakten — 41,000 daler — var dock större än vanligt. Lind, anf. arb., s. 180.

da rustningar voro riktade mot Sverige och att Fredrik II stämplade med ryssarne i afsikt att bemäktiga sig Reval.[1] Tydligen är det Dançays antaganden, som på denna omväg kommo till Sverige. Men redan förut hade man där fått varningar från annat håll. Detta kan man bland annat se däraf, att ett rådslag d. 8 mars 1575 uppmanade till god vakthållning vid gränsen, »om, såsom tidenderna voro, Danmarks rustningar åsyftade Sverige». Därjämte inskärptes nödvändigheten af enighet mellan Karl och Johan, eftersom fara syntes hota ej blott från Danmark utan ock från andra stater.[2] Man åsyftade England, Skottland och Lybeck. Denna förmaning till endräkt var väl befogad, ty bröderna tvistade gång efter annan med hvarandra och konungen fruktade till och med uppror af hertigen. Därutinnan voro emellertid de båda bröderna ense, att de ansågo det vara av största vikt, att freden med Danmark blefve bibehållen och att uppgörelse komme till stånd angående de frågor, om hvilka man tvistade.

Så beslöt då Johan att taga initiativet till ett gränsmöte. I en skrifvelse d. 14 mars 1575 föreslog han Fredrik, att ett sådant skulle hållas mellan Knäred och Ulfsbäck, och härtill gaf den danske konungen sitt samtycke. Tillika meddelade han, att han såsom sina ombud skulle sända Peder Oxe och Nils Kaas och att dessa skulle infinna sig på platsen d. 15 nästföljande maj.[3] Denna dag kunde förhandlingarna emellertid icke börja, emedan svenskarne efter sin vana kommo för sent. Till svenska ombud hade först utsetts Nils Gyllenstjerna, Erik Sparre och Hog. Bjelke, men som den sistnämnde på grund af ögonsjukdom blef hindrad att resa, förordnades d. 18 maj i hans ställe Gustaf Banér.[4] Sedan svenskarne anländt, hölls första sammanträdet i Sjöryd d. 24 maj. Enighet uppnåddes redan d. 29 maj, sedan Fredrik II närmare instruerat sina legater om hvad han fordrade, och d. 1 juni uppsattes ett »afsked» rö-

[1] Ödberg, Stämplingar, s. 257.
[2] Sv. riksdagsakter, II, s. 510 ff.
[3] Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 351.
[4] Kreditiv d. 16 mars 1575 för N. Gyllenstjerna och d. 27 april 1575 f. Hog. Bjelke att vara med N. Gyllenstjerna och E. Sparre. Johan III t. N. Gyllenstjerna d. 18 maj 1575. R. reg. Instrukt. d. 6 maj 1575. Ödberg, Stämpl., s. 260.

rande de fattade besluten, men svenskar och danskar utfärdade särskilda skrifvelser.[1]

De *underhandlingar*, som vid mötet förekommo, rörde 1) tre kronor, 2) Elfsborgs lösen, 3) de svenska besittningarna i Livland, 4) seglationen på Narva, 5) dansk medling mellan Sverige och Ryssland samt 6) ingående af ett närmare förbund mellan de båda nordiska rikena till inbördes hjälp i händelse af angrepp.

I den första frågan synes man utan svårighet blifvit enig. Svenskarne föreslogo, att antingen skulle processen i Rostock uppskjutas några år eller ock en tillfällig öfverenskommelse om de tre kronorna träffas genom en förändring af vapnet. Derefter beslöts, att rättegången skulle uppskjutas i 10 år. Svenskarne höllo dock starkt på att Danmark skulle föra de tre kronorna i annan färg och annat fält än förut. Tvisteämnet sköts sålunda åt sidan och upphörde för en tid att sätta sinnena i svallning.

Mera upprörda blefvo säkert känslorna genom frågorna om Elfsborgs lösen, om de svenska besittningarna i Livland och om Narvahandeln. Som vi i det föregående framhållit, hade Johan synnerligen svårt att få medel till den sista inbetalningen på Elfsborgs lösen. Han lät därför sina sändebud föreslå, att Fredrik II skulle efterskänka återstoden af nämnda lösen mot det att Johan i stället afstode från de panthus i Livland, hvilka hans tyska legotrupper i början af året lämnat i danskarnes händer och om hvilka sedan tvistats. Det vore obilligt, sade svenskarne, om Sverige ej finge något för dessa slott, då det gifvit efter så mycket i Stettin och då de tyska legotrupperna uttryckligen lofvat att vänta på betalningen till d. 10 aug. 1575. De svenska ombuden förklarade dock, att de kunde nöja sig med att halfva återstoden af Elfsborgs lösen eftergåfves eller i nödfall med att betalningen ej behöfde erläggas förrän efter 2 eller 3 års förlopp. Härtill genmälte danskarne, att Ungern inlåtit sig i underhandling med de tyska ryttarne, emedan det varit att befara, att dessa fästen eljes hade fallit i storfurstens våld, och någon ersättning för dem till Sverige kunde icke komma ifråga, då Danmark enligt freden borde

[1] Om mötet se Laursen, Danmark-Norges trakt, II, s. 351 ff.

hafva erhållit dem för intet, men nu måst betala ryttarne en icke liten summa. De begärde, att i afskedet skulle insättas en formlig afträdelse af ifrågavarande slott.

Svenskarne vägrade dock att gifva en sådan, såsom de sade af hänsyn till kejsaren och romerska riket, hvilka gjorde anspråk på direkt öfverhöghet öfver Livland. Slutligen afstodo danskarne äfven från sin fordran och nöjde sig med, att det i afskedet insattes, att Fredrik skulle obehindradt och utan all anfordran af Johan behålla ifrågavarande hus och tillhörande län, »dock Stettinfördraget i all måtto oförkränkt». I hufvudsak hade de dock drifvit sin vilja igenom. De hade fått dessa fästningar i sina händer och fått dem utan att behöfva lämna Sverige någon ersättning. Allt hvad Johans sändebud kunde utverka var, att danskarne ingåfvo förhoppningar om att med återstoden af Elfsborgs lösen skulle få anstå till Mårtensdagen 1575 eller påsken 1576.

Vid mötet förekommo äfven underhandlingar om de öfriga svenska besittningarna i Livland. Motgångarna, som där träffat svenskarne, hade vid denna tid gjort Johan benägen att till Danmark afstå såväl Reval som hvad han eljes innehade söder om Finska viken, om han blott erhölle skälig ersättning, men ej i penningar utan i landområden. Han lät därför sina legater föreslå, att Sverige skulle till Danmark öfverlämna alla dessa besittningar — både dem, som Fredrik skulle erhålla enligt freden, och de öfriga — om Johan i stället finge Jämtland eller Gottland. Underrättad härom svarade emellertid den danske konungen, att han ej ville gifva något landområde såsom vederlag för hvad som bjöds honom, men ville Sverige nöja sig med en penningsumma, ville han taga saken i öfvervägande, när han finge veta det fordrade beloppet. Angående Reval sade han sig dock icke kunna ingå någon öfverenskommelse utan med förbehåll af den ryske tsarens samtycke, ty enligt det dansk-ryska förbundet 1562 skulle Reval tillfalla Ryssland, men han hade intet emot, att Reval uppläts åt honom med nämnda villkor. Följaktligen kunde man ej i denna punkt uppnå enighet. Svenskarne förklarade, att de enligt sin instruktion ej kunde gå in på nämnda besittningars afstående, utan att andra områden gåfves i ersättning, danskarne åter bjödo blott penningar. Ville Johan till Danmark öfver-

lämna alla sina besittningar i Livland — Reval under förbehåll af storfurstens samtycke — lofvade de, att återstoden af Elfsborgs lösen skulle efterskänkas. Härtill skulle Johan aldrig samtycka, menade svenskarne. De åtogo sig dock att vid sin hemkomst taga reda på hvad Johan begärde för hvad han hade kvar i Livland och därom underrätta de danska råden, så att underhandlingarna kunde fortsättas i denna fråga.

Angående seglationen på Narva föreslogo svenskarne, att den endast skulle vara tillåten för undersåtarne i de båda nordiska rikena, men de förmådde ej drifva igenom denna önskan. Danskarne sade sig nämligen icke kunna villfara densamma på grund af Fredrik II:s traktater med andra regenter. I afskedet insattes därför, att med nämnda handel skulle förfaras enligt Stettinfredens bestämmelser. Den skulle således vara fri.

Om det af svenskarne föreslagna defensivförbundet yttrades blott, att Fredrik skulle framdeles ge sin vilja tillkänna. Till medling förklarade danskarne sin konung alltid benägen.

På det tydligaste uppenbarade mötet Danmarks öfverlägsenhet öfver Sverige. I allt väsentligt drefvo danskarne sin vilja igenom, så i fråga om Narvahandeln och de tre panthusen. Äfven det öfriga innehållet i afskedet vittnar om Sveriges svaghet. De svenska sändebudens förslag om ett förbund afvisades på höfligt sätt. Ej heller förmådde de utverka något längre uppskof med betalningen af lösesumman för Elfsborg. Att deras yrkande på uppskof med kompromisshandeln om tre kronor och på medling i kriget mellan Sverige och Ryssland ej förkastades, berodde naturligtvis därpå, att danskarne ingen orsak hade att påskynda processen, medan det däremot måste ligga i deras intresse, att lugnet återställdes snarast möjligt i Livland.

Synnerligen betänkligt var beslutet om Narvahandeln, och ej mindre det om panthusen, hvilket senare åt danskarne öfverlämnade en stor del af de svenska områdena i Livland. Utan tvifvel hoppades Fredrik II denna tid, att äfven den återstående delen snart skulle komma i hans händer genom de inledda underhandlingarna med Revals stad och ridderskapet i Harrien, ty kort efter gränsmötet skref han

till kurfursten August i Sachsen, att nu behöfdes ej någon sammankomst med kejsaren angående Livland.[1] Hade hans förhoppningar uppfyllts, skulle han hafva vunnit en dubbel fördel. Han skulle hafva hindrat Sverige att höja sig ur sin obetydlighet genom att vinna inflytande på andra sidan Östersjön, och han skulle hafva ansenligt förstorat sitt eget rike. Några veckor efter mötet skulle han komma ännu närmare målet, men sedan inträffade händelser, som korsade alla hans beräkningar.

[1] Fredrik II t. kurf. August d. 24 juni 1575. Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 273.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Om »saxeskottet» till Uppsala skola.

På 1550-talet var en finländare vid namn Hans Fordel en tid fogde öfver Ångermanland. Han hörde till en burgen släkt i Österbotten, och om han äfven själf hade mycket af denna världens goda, så kan man med kännedom om hans sätt att förvalta sitt ämbete i detta landskap ej undra därpå.

Efter föregångna klagomål skickade konung Gustaf I en kommission till Ångermanland för att undersöka hans förvaltning. Denna bestod af tre personer, däribland den bekante Ture Persson (Bielke) på Salsta i Uppland. Deras berättelse af år 1552 om den hållna rannsakningen[1] vittnar nogsamt om att de dåliga tankar, som kung Gustaf i allmänhet hade om sina fogdar, i detta fall alls icke voro utan grund. Fordel framstår nämligen där som en mycket otrogen fogde, den där på allehanda sätt hade riktat sig på de underlydandes och konungens bekostnad. Efter att det i rannsakningen omtalats, hurusom han öfver hela Ångermanland uppburit 2 öre af hvar man till uppförande af sågekvarnar, ålhus och laxebyggningar, tillhopa $551^{1}/_{2}$ mark, som resterade, finner man följande anteckning: »Item så hafver skolmästaren i Uppsala haft till ränta 4 penningar af hvar man öfver allt Ångermanland, som kallas *saxe skåtett*: och samma 4 penningar hafver Hans Fordel uppburit öfver allt landet, och vet den menige man intet, om de komme Kungl. Maj:t till gode.»

Vid slutet af berättelsen finnes summan på det uppburna, som saknades i fogdens räkenskap, och bland de många posterna finnes en af följande lydelse: »Af hvar man 4 penning *saxeskott* öfver allt Ångermanland 45 mark 7 öre 16 pgr.»

Till hvad ändamål skolmästaren i Uppsala uppburit detta belopp, är ej kändt. Man kunde tänka, att det utgjort en del af hans aflöning; men då räntan, som tydligen utgått årligen, har ett namn, som alls icke tyder på något sådant, måste man antaga, att därmed afsetts något annat. Den enda ledning, som man härvid har att hålla sig till, ligger i ordet *saxeskott*. Att dettas senare led är subst. *skott* i betydelsen af tillfällig afgift, är tydligt; men

[1] Finnes i original i Sandbergska samlingarna, Y Y. s. 23 961. K. A.

den förra leden är dunkel. Enklast synes oss vara att här se folknamnet *sachsare*, då saxeskott skulle utmärka en afgift, som erlagts för att underlätta studerande teologers besök vid sachsiska läroanstalter. I första rummet får man då tänka på universitetet i Wittenberg. Att detta åtnjutit särskildt stort anseende i Ångermanland, synes däraf, att många mycket litet boksynta män därstädes ännu i författarens ungdom talade därom. Ehuru utan allt tvifvel alldeles okunniga om Wittenberg och dess betydelse, sade många om forna präster, att de voro »wittenbergslärda» eller »gått i Wittenbergsskolan». Därmed betecknade man, att vederbörande voro under af lärdom och icke minst — i trolldomskonsten. Att minnet af teologers studieresor till Wittenberg lefvat kvar så länge bland allmogen kan vara ägnadt att väcka förvåning; men har en årlig pålaga utgått för ändamålet, så är detta alls icke underligt.

Det skulle vara af stort intresse att erfara, om något sådant resestipendium utgått äfven i andra landskap. Skulle det visa sig, att detta varit något egendomligt för Ångermanland eller kanske Norrland i allmänhet, då kan man förstå, hvarför den lutherska reformationen hade så många och hängifna försvarare just i denna del af ärkestiftet.

J. Nordlander.

En svensk arméorder af den 19 september 1708.

Rörande ingen af det stora nordiska krigets epoker gör sig bristen på svenskt arkivmaterial så kännbart gällande som i fråga om fälttåget i Severien och Ukraina 1708—1709. Den omständigheten, att hufvudarméns fältkansli och de denna tillhörande regementenas handlingar gingo förlorade under och efter Poltavaslaget, har åstadkommit en oersättlig lucka i våra från denna tid bevarade arkivalier, och gjort, att vi, alla de samtida dagböckerna och memoarerna till trots, i många betydelsefulla detaljer stå frågande inför sagda fälttågs händelserika förlopp. Med så mycket större intresse kunna vi därför hälsa hvarje nytt arkivfynd, som är ägnadt att belysa någon af dessa detaljer, och det är med hänsyn härtill, som vi tacksamt begagnat oss af det tillfälle, som erbjudits att i tryck återgifva nedanstående i original bevarade aktstycke. Detsamma tillhör friherre Otto Taube von der Issen och har från familjearkivet i Estland vid den ryska revolutionens utbrott jämte andra detta arkiv tillhörande handlingar förts till Tyskland och sålunda räddats undan den förstörelse, som beklagligt nog öfvergått talrika, ja antagligen flertalet af den baltiska adelns familjearkiv.

Vi stå här inför en kunglig order närmast jämförlig med hvad man i modern terminologi menar med arméorder. Den är daterad

den 19 september 1708 i Lobse (skall vara Lobza) och innehåller som synes en del detaljföreskrifter för den förestående inmarschen i Severien. Efter att fyra dagar tidigare ha lämnat Tatarsk beläget ungefär 7 mil söder om den befästa ryska staden Smolensk och lika långt norr om Soz-floden, befann sig svenska högkvarteret som sagdt nu i Lobza strax söder om nämnda flod vid ingången till de 10 mil breda och synnerligen svårframkomliga skogs- och sumpmarker, som uppfylla området mellan floderna Soz och Iput. Viktiga och brådskande uppgifter väntade på andra sidan sistnämnda flod Karl XII och hans armé och redan af detta skäl torde skyndsamhet varit af nöden.[1] Passerandet af det ifrågavarande svårframkomliga terrängområdet kräfde emellertid redan i och för sig såväl ur underhållssynpunkt som med hänsyn till den fara, de olika kolonnerna löpte att hvar för sig bli anfallna och upprifna, ökad marschhastighet och stridsberedskap. Att Karl XII insåg behofvet häraf och gjorde hvad i hans makt stod för att utan tidsförlust och med minsta möjliga marschförluster nå sitt närmaste mål. Severiens bördiga nejder, därom får man visshet i sagda »arméorder» den 19 september 1708, som lyder:

1:o. Såssom marchen bör gå det skyndesammeste man kan igenom denne skogzmarcken, hvarföre måste öfversten jempte regementzofficerarne sielfve öfversee alla com(p)agniers pagagie, att inttet onödigt bagage är vijd regementet, och sedan tillse enär bagaget är lättat att för de siuka må skaffas god förspan, tillseendes för all ting att bussarne eij hafva i sine R . . . d (?) seckar eller hafre seckar nogot onödigt mehr än dess skor och strumpor.

2:o. Hvad angår dhe dödas gevär och monderingar, så delas ett gevär på hvar vagn för den karl, trosspoike, cronkusk eller officeraredreng att föra den på sin vagn, der med att försvara sig med för nogot fienteligit anfall.

3:o. När alt bagagie är lätt gjort och minskat sampt förspan förbättradt, commenderas nödig manskapp med öfver officer sampt under officer som gifva noga acktning att bagage ingalunda stannar, om någon vagn går sönder eller upttröttnar så måste den skaffas på sijdan, emedlertijd måste den bagagen som kan gå skyndes fort och eij ophållas af den som opttröttnar eller söndergången är, då arriergardié har omsorg med det commenderade manskapet att fortskaffa den efterblefne.

4:o. Som igenom de dödas afgång en hop munderingar af liverie och annat lerer vara i förvar, hvarföre måste för alt liverie som bussarne hafva förbettras och gifvas det besta åth dem. Det bussarne och (!) kunna nyttia, gifves åth tråssdrengar, cronkutskar; sadlarne låter man leggia på hestarne som draga vagnar, om det låter giöra sig, tviflandes eij att icke hvart regemente lerer sökia i acht

[1] Se härom Stille, Karl XII:s fälttågsplaner 1707—1709, s. 100 o. ff.

taga hvad giörligit är lätta all bagage och derjempte conservera alt hvad möijeligit är.

Datum Hufvudqvart. Lobse d^n 19 Sept: 1708.

Carolus.

H. Uddgren.

Arvid Posses efterlämnade papper.

Till Lunds Universitetsbibliotek har pa grund af testamentariskt förordnande öfverlämnats en samling bref och handlingar utgörande den enda förefintliga återstoden af framlidne f. d. statsministern Arvid Posses privata arkiv. Enligt uppgift af de efterlefvande var denna — kvantitativt föga betydande — samling den del af Posses papper, vid hvilken han själf fäste särskild vikt; den förvarades i en blecklåda, som han alltid förde med sig. Att hans öfriga papper blifvit tillintetgjorda, vare sig af honom själf eller hans efterlefvande änka, sedermera Lady Gosling, lider intet tvifvel. Under den tid, de nu till L. U. B. öfverlämnade papperen voro i Lady Goslings vård, har samlingen genomgåtts och ordnats af publicisten J. G. Renholm, som af henne fått sig anförtrodt uppdraget att på grundvalen af denna författa en biografi öfver Posse. En förteckning öfver samlingen jämte en kort promemoria för huru Renholm tänkt sig arbetet utfördt är det enda synbara resultatet af hans verksamhet

Sådan samlingen nu föreligger, innebär den naturligtvis för forskningen en stor besvikelse. Af det rikhaltiga material till kännedomen om 1870- och 80-talens politiska historia, som ett fullständigt bevaradt Possearkiv skulle ha erbjudit, finnas här endast enstaka partier i behåll, och det man kunde ha väntat att finna, handlingar till landtmannapartiets och den Posseska ministärens »hemliga historia», saknas så godt som fullständigt. Det som Posse funnit anledning att lämna åt eftervärlden berör hufvudsakligen episoder af hans lif, då hans roll varit särskildt betydelsefull; tyvärr är det självfallet också de tillfällen, då uppmärksamheten varit så starkt riktad på honom, att vi ur andra källor ganska väl kunna följa händelseförloppet. Dessutom är att märka, att samlingens utan tvifvel intressantaste del, de till ett 50-tal uppgående brefven från Oskar II, ännu icke äro för forskningen tillgängliga; deras försegling får först brytas på 30-årsdagen af Posses död d. 24 april 1931.

Äfven i sitt nuvarande ringa omfång erbjuda emellertid Arvid Posses papper tillräckligt af intresse för att förtjäna en kortfattad redogörelse.

De handlingar af historiskt värde, som samlingen innehåller — därjämte finnes en så vidt man kan se fullständig samling af Posses betyg och fullmakter samt kallelser till ledamotskap i föreningar och sällskap — gruppera sig i hufvudsak kring förhandlingarna om

Posses kallelse till andra kammarens talman hösten 1874, det misslyckade försöket till ministärbildning 1875 och den Posseska ministären 1880—83. Från tidigare år finnes knappast annat anmärkningsvärdt än ett längre bref från J. Holmbergsson 1840 angående hans betygsättningsprinciper, ett intressant bref från K. F. A. B. von Blixen-Finecke 1865 om dennes syn på representationsreformen och ett för sin författare synnerligen typiskt bref från Bj. Björnson af okt. 1871. Bj. föreslår ett närmande mellan Sveriges och Norges »folkepartier», så att unionspolitiken måtte »blive samarbejde mellem Nordens store folkepartier til frigörelse af folkeånden og ikke alskens foreningslove eller strid om slige lapperier som en statholderpost på papiret».

I talmansförhandlingarna 1874 föreligga såväl brefven från de kungliga ombuden, V. Ankarcrona och O. M. Björnstjerna, som Posses svarskoncept och en hans egenhändiga »species facti». Det var endast »under vissa förutsättningar», som platsen erbjöds åt Posse. Med hänsyftning på landtmannapartiets bekanta försök vid 1872 års riksdag att genom gemensam votering genomdrifva mantalspenningarnas afskaffande, hvilket strandade på talmännens propositionsvägran, önskade man göra sig förvissad om att »den tradition, som vunnit häfd på talmansstolen alltsedan år 1809, komme att följas». Posse afböjde bestämdt, någon kompromiss med spillrorna af 1871 års ministär ville han ej vara med om, och f. ö. ansåg han »nödigt att ett så ansvarsfullt uppdrag icke lemnas åt någon annan än den, som åtnjuter och äfven förtjänar K. M:ts förtroende». Största intresset vid dessa förhandlingar knyter sig emellertid till trenne vidlyftiga bref från Albert Ehrensvärd, hvari hela den politiska situationen grundligt genomdiskuteras. Posse har begärt Ehrensvärds råd i den ömtåliga situationen, och denne har nästan verbalt dikterat afslaget.

Om det energiska, men till slut misslyckade försöket till ministärbildning mars—april 1875 föreligger en egenhändig dagboksartad P. M. sträckande sig från d. 7 mars, då Posse emottog konungens program för den nya ministären, intill d. 13 april, då Posse definitivt uppgaf ansträngningarna och L. De Geer tog vid. Promemorian kompletterar på vissa punkter den framställning, De Geer lämnat i sina Minnen (II, s. 181—184), och fullständigas ytterligare af bref från några af de patänkta ministerkandidaterna, L. Almqvist, G. J. Edelstam och C. Ekman. Äfven vid detta tillfälle erhöll Posse ingående råd af sin vän A. Ehrensvärd.

Från åren 1875—80 finnes f. ö. icke mycket. Det viktigaste torde vara en serie bref från H. Forssell (jämte svarskoncept) angående Posses inträde i den stora skatteregleringskommittén 1875 och tvenne bref från S. A. Hedlund 1878 med ett äfventyrligt förslag till en privat sammankomst i Karlstad mellan svenska och norska riksdagsmän för uppgörande af en gemensam plan till försvarsfrågornas ordnande. Hedlund var entusiastisk för planen, som utgått från Sverdrup; som svenska delegerade tänktes framförallt

Posse och E. Key. Den senare afböjde i ett grundligt motiveradt svar, som föreligger i afskrift och synbarligen äfven accepterats af Posse.

Om den Posseska ministärens tillkomst i april 1880 finnes en egenhändig promemoria af intresse; några skriftliga förhandlingar med ministerkandidaterna föreligga däremot icke. De bevarade papperen från statsministertiden — af särskild vikt en samling koncept — röra framförallt de norska frågorna; som brefskrifvare återfinnas L. M. Bentzen, R. Kierulf och C. A. Selmer. Till denna period hör också hufvudmassan af Oskar II:s redan omnämnda bref.

Gunnar Carlquist.

Underrättelser.

— Den 10 juni afled archdeacon William Cunningham i Cambridge (f. i Edinburgh 1849). Hans yttre verksamhet förefaller vid första påseendet ha haft föga gemensamt med det forskningsområde han ej blott gjort till sitt utan nästan skapat, ty alltifrån slutet af sina universitetsstudier ända till sin död var han vid sidan af sin akademiska och vetenskapliga verksamhet en som både predikant, kyrkopolitiker, kyrkohistoriker och religiös författare verksam och nitisk präst. Öfvergången härifrån till den ekonomiska historien är emellertid i verkligheten ej svår att förklara, ty studiet af de ekonomiska företeelserna i deras historiska sammanhang hade sin utgångspunkt främst i de kristligt socialas reaktion emot den på en gång oetiska och ohistoriska klassiska nationalekonomien (se uppsatsen Ekonomisk historia i denna tidskrift 1904, sid. 177 f.). På detta sätt blef Cunningham föga mindre än grundläggaren af en ny vetenskaplig disciplin i England, den ekonomiska historien. Han tillförde det nya studiet främst ett mycket starkt sinne för växelverkan mellan samhällslifvets alla olika sidor, i synnerhet statens betydelse för det ekonomiska lifvet men äfven inverkan därpå från allmänna tidsströmningar och samhällsbildningar på andra områden. Hans behandling af det ekonomiska lifvets utveckling blef därför i grund och botten densamma som Schmollers, så främmande dessa båda vetenskapsmän än voro för hvarandra; och mer än några andra enskilda forskare ha de två gifvit den senaste mansålderns ekonomisk-historiska studier deras prägel. Naturligt nog gick detta studium för båda parallelt med politiska intressen, som hos Cunningham voro mycket positiva, i imperialistiskt och tariffreform- (d. v. s. tullskydds)vänlig riktning. Men i

motsats till Schmoller lyckades Cunningham redan mycket tidigt (1882) samla sitt och andras vetande till en på primärkällor grundad öfversikt af hela den engelska ekonomiska historien; och sedan detta arbete svällt ut och formellt delats i två (*The Growth of English Industry and Commerce during the Early and Middle Ages.* 1890, 1896, 1905, 1910, *The Growth etc. in Modern Times* 1892, i två band 1903, 1907) har det i en rad upplagor blifvit en af utgångspunkterna för flertalet senare forskningar på området. Arbetet lider visserligen af stora ojämnheter, som framträda starkare ju längre fram i tiden man kommer, men för studiet af Englands ekonomiska historia kan intet annat verk ens närmelsevis täfla därmed; för Frankrike föreligger däremot ett motstycke i Levasseurs bekanta fyra band öfver *Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en France*, visserligen behärskade af en helt annan anda än Cunninghams. Den senares produktion inskränker sig emellertid ej på långt när till hans magnum opus utan har varit ytterst mångsidig; för en större krets intresserade utgör hans öfversikt af den allmänt ekonomiska historien, *An Essay on Western Civilization in its Economic Aspects* (*Ancient Times*, 1898, *Mediaeval and Modern Times*, 1900), en ovanligt fängslande läsning, som har få medtäflare, och i den senare af de två små volymerna framträda författarens förtjänster ovanligt väl. Gemensam för allt hvad Cunningham skrifvit liksom för det mesta af den ekonomiskt historiska litteraturen är den starka begränsning, som ligger i att de ekonomiska företeelserna behandlas så att säga utifrån, utan tillräcklig kännedom om ekonomisk teori och följaktligen utan egentligt intresse för de rent ekonomiska orsakssammanhangen. Men detta hindrar ej, att hela disciplinen till stor del skulle ha varit obefintlig utan hans insats. (*E. Hkr.*)

— I Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie för 1917 publicerar Lauritz Weibull en undersökning om *Erik den helige*. Efter en kort, kanske något mycket förenklad öfversikt öfver hufvudlinjerna af den diskussion i frågan, hvartill Stjernas bekanta undersökning på sin tid gaf uppslaget, sammanställer förf. det äldsta materialet för vår kunskap om konung Erik. Dit räknar han tvenne bref från Knut Erikssons tid, det ena, odateradt, från konungen själf, det andra en bulla af Coelestinus III (1191—1192), vidare uppgiften i Vallentunakalendariets helgonlista, ett bref af Erik Knutsson (1210—16) rörande en af Erik den helige för Nydala kloster gjord donation, den från 1100-talets sista eller 1200-talets första år härstammande cisterciensuppteckningen om grundläggningen af klostret Vita Scholæ. Vestgötalagens konungalängd, tvenne indulgensbref (af 23 okt. 1256 och 21 okt. 1266) samt slutligen notiser i Sverre- och Knytlingasagorna. Däremot häfdas, att det bekanta brefvet af Alexander III från 1171—1172 eller 1180 icke kan läggas till grund för vår kunskap om Erik, då det »hvarken nämner honom vid namn eller har ett enda honom tillagdt drag gemensamt med andra källor».

Hvad som kan pressas ur detta äldre material summerar förf. så, att »Erik omkring 1200 såsom ett ännu ranglöst helgon uppförts i ett kalendarium från Mälarlandskapen och att järtecken ett halvt århundrade senare berättades ske vid hans graf i Uppsala, att vid samma tid, mitten av det trettonde århundradet, hans dag firades såsom festdag därstädes, och att hans helgonrykte då trängde även ut över landets gränser, till Norge och Danmark».

Därefter öfvergår förf. till Erikslegenden: tidigast förekommer densamma i Registrum Upsalense, senare mer eller mindre fullständigt i olika nordiska breviarier, uppdelad på de i Eriksofficierna ingående lektierna. Efter en sammanträngd redogörelse för legendens innehåll ger förf. därefter en allmän karakteristik af den medeltida legenden: den afser icke att ge autentiska skildringar af de händelser och personer som där tecknas, utan att enligt vissa traditionella schemata och i enlighet med den härskande världs- och historieuppfattningen framställa helgonen såsom upphöjda och uppbyggliga föredömen för folket. Därvid skydde man ingalunda lån från de bibliska berättelserna eller från äldre legender. I det följande göres sedan i detalj gällande, hurusom legendens teckning af Erik nära ansluter sig till den alltsedan Augustinus och Pseudo-Cyprianus traditionella bilden af en helgonkonung. Vidare betonas den i vissa punkter rent verbala öfverensstämmelsen med Olof den heliges och Knuts legender; förf. anser dessa ha legat till grund för »utpenslingen af detaljerna» beträffande Eriks död. Af sin granskning drager förf. den slutsats, att hufvuddelen af Erikslegenden icke blott hvad framställningssättet utan ock hvad innehållet angår är ett konglomerat af från olika håll hopplockade, mer eller mindre gängse motiv, af hvilka icke få helt enkelt öfverflyttats på Erik från legenderna om de båda andra nordiska nationalhelgonen Olof och Knut. Slutligen upptagas till pröfning vissa i legenden förekommande specificerade uppgifter, af förf. resumerade på följande sätt: Erik har efter att vid en tronledighet valts till konung bestigit den af honom sedan obestridt innehafda svenska tronen, företagit ett framgångsrikt korståg till Finland och i sitt tionde regeringsår den 18 maj 1160 blifvit dödad i Uppsala af den danske prinsen Magnus Henriksson. Beträffande dessa uppgifter göres gällande, att Erik icke varit allmänt erkänd konung i Sverige, att legendens kronologi är gripen ur luften, att historien om Eriks korståg icke har annan hemul än legenden själf. Äfven uppgifterna om Eriks förhållande till Uppsala kyrka dragas i tvifvelsmål och förklaras af önskan att knyta honom till kyrkan i Uppsala, liksom Olof var knuten till Trondhjems domkyrka och Knut till S:t Albans kyrka i Odense. Hvad som med någon visshet kan konstateras om Erik sammanfattas så, att denne redan af sin son Knut Eriksson omtalas såsom svenskarnes konung, att han dock ej varit allmänt erkänd såsom sådan, att han blef dödad af sina ovänner och omsider fann sin graf i kyrkan i Uppsala, att han redan omkring 1200 hölls för helgon och vid 1200-talets midt, då hans dag, den 18 maj, firades

såsom stor festdag i Uppsala, var allmänt erkänd såsom sådan. Legenden kan för Eriks historia ej tillerkännas något som helst vitsord; den visar, att man, då den skrefs, så godt som intet visste om Erik: dess historiska värde ligger i första hand däri, att den visar, hur bilden af detta tredje och sista nordiska nationalhelgon diktades.

Weibulls uppsats är som vanligt präglad af lärdom och kritiskt skarpsinne. Särskildt intresse förtjänar analysen af den medeltida helgonlegendens allmänna karaktär och den från denna utgångspunkt företagna bortskalningen af de typiska eller annorstädes ifrån lånade dragen i Erikslegenden. Men man kan å andra sidan ej värja sig för det intryck, att förf. i vissa fall gjort sig kritiken något för lätt. Det kategoriska afvisandet af vissa uppgifter motsvaras ej alltid af öfvertygande sakskäl, och från rent principiella grunder kunna vägande invändningar riktas mot det konsekventa förnekandet af att legenden gömmer en tradition, därför att dess bevarade litterära utformning ligger på ett afsevärdt tidsafstånd från händelserna och rör sig med genrens häfdvunna uttryckssätt. I kritiken af legendens kronologi synas bindande skäl icke presteras för det låt vara tveksamma utmönstrandet af Magnus Henriksson ur Eriks historia Likaledes är det svårt att fatta, att det förhållande, att Erik ej varit obestridd härskare öfver hela Sverige, skulle bortrycka grunden för traditionen om hans finska korståg, och bevisföringen för att det bekanta påfvebrefvet af 1171—72 ej kan åberopas till stöd för uppgiften, torde näppeligen vara så öfvertygande, som förf. anser. Kritiken af uppgifterna om Eriks förbindelse med kyrkan i Uppsala saknar ej en viss anstrykning af upplysningstidsrationalism. Det är ej utan, att när man slutar studiet af Weibulls eleganta och skarpsinniga undersökning, man frågar sig, huru författaren vill förklara, hur det kom sig, att just denne Erik redan så tidigt som omkring 1200 obestridligen fått helgonglorian kring sitt hufvud. Den frågan är näppeligen besvarad med Stjernas hänvisning till mäster Adams Hericus eller till den svenska nationalguden Frö.

— I *Statsvetenskaplig Tidskrifts* två första häften för 1919 — de första under redaktion af Fahlbeckska stiftelsen — har professor Martin P:n Nilsson under titeln *Dyrtid och dyrtidsorganisation i forntiden* lämnat en fyllig och fängslande redogörelse för särskildt sådana bland hithörande antika företeelser, som ha analogier med förhållandena under världskriget, och han har därvid nyttjat tillfället att äfven uttala många uddigt formulerade omdömen om vår nyligen afsomnade lifsmedelspolitik. För Grekland flyta källorna tydligen sparsamt, och ej heller republikens tid i Rom tillåter någon detaljerad behandling, utan framställningens tyngdpunkt koncentreras på den romerska kejsartiden. Här föreligger i främsta rummet jätteproblemet att finna förklaring till hela den antika materiella kulturens undergång, och i den mån en ickekännare af antikens historia kan döma ligger det viktigaste vetenskapligt nya i förf:s grepp att sätta tvångskorporationerna — yrkes-

föreningarna, de ärftliga ämbetsuppifterna, kolonatet o. s v. — i samband med »dyrtiden». Författarens stora anseende som kännare af antikens historia utgör en tillräcklig borgen för riktigheten och värdet af det material han här framdragit. Och eftersom hithörande viktiga företeelser till stor del förbigås i vanliga framställningar samt i hvarje fall mycket sällan där ses ur de ifrågavarande synpunkterna, har man att med tacksamhet mottaga alla de faktiska upplysningar förf:s studie innehåller.

Tyvärr kan detta icke sägas om tolkningen af materialet. Äfven frånsedt att förf. gifvit sig in på frågor, som ligga alldeles utanför hans ämne och där insikter i antik historia icke skydda mot misstag, har förklaringen af själfva de antika fenomenen blifvit otillfredsställande på grund af brist på kännedom om de ekonomiska företeelsernas sammanhang. Denna svaghet genomgår nästan hela framställningen, af naturliga skäl, eftersom förf. ej gjort klart för sig hvad han vill inlägga i själfva det grundläggande begreppet »dyrtid». Däri ingå nu två alldeles olikartade företeelser, å ena sidan en genom ökning af penningmängden skapad försämring af penningvärdet eller stegring af den allmänna prisnivån, å andra sidan en ökad knapphet på vissa särskilda varor, närmast lifsmedel, och en däraf vållad prisstegring på dessa varor — väl att märka — i förhållande till andra varor. De två företeelserna behandlas genomgående som alldeles identiska, t. ex. sid. 87 f., där »en katastrofartad försämring af penningen och ökning af penningmängden» anses framkalla »leveransplikt och fördelning af lifsmedeln, som aldrig ger tillräckligt för alla», medan »den enda verkliga hjälpen mot dyrtiden är att skaffa fler varor, fler lifsmedel». Hvarken historiskt eller teoretiskt äro de två fenomen förenade som här sammanblandats, de skilja sig fundamentalt till både orsaker och verkningar. Följden är att det i och för sig intressanta försöket till ny förklaring af den antika kulturens undergång i hvarje fall ej får erforderlig klarhet och knappast ens får sannolikhet. I detaljer framträda samma slags svagheter, såsom då fallet i myntmetallens värde relativt till varorna anses bevisa varubrist (sid. 79 f.), medan det i verkligheten är en följd just af den ökade penningmängden, o. s. v. Analogierna med nutiden äro ofta mer hårdragna än man kunnat önska, på grund af att den regel »distinguendum est», som nästan är den viktigaste vid jämförelser mellan skilda tider, knappast har följts tillräckligt; så t. ex. likställas ofta det senaste krigets blockadåtgärder mot fienden med antika försök att framtvinga tillförsel till eget land. Slutligen har förf:s lifliga stil ofta tagit makten ifrån honom, såsom när det heter: »Sedan romarstaten slaktat hönan, som värpte guldäggen, fick den lefva på naturalia». Man undrar hvad förf. anser att den lefde på förut. (*E. Hkr.*)

— I femte häftet av *Ekonomisk Tidskrift* har professor David Davidson ägnat en längre uppsats (»Sveriges Riksbank 1668—

1918[1]) åt de nationalekonomiskt intressanta sidorna af Palmstruchska bankens och Riksbankens historia under storhetstiden, med anledning af prof. Brismans här anmälda arbete (Öfvers. o. Granskn. 1918, sid. 73 ff.). Genom denna skarpsinniga framställning har prof. D. kunnat ge nationalekonomisk förklaring till många förut dunkla punkter i bankens historia under 1600-talets sista fjärdedel och öfver hufvud taget betydligt fördjupat uppfattningen af hithörande sammanhang. För historiker i allmänhet är kanske framställningen af vårt myntsystem före 1776 års realisation särskildt värdefull. (*E. Hkr.*)

— De la Motrayes vidlyftiga och innehållsrika skildringar af sina resor i Orienten och Norden under 1700-talets andra och tredje decennier, redan på 1720-talet utgifna på engelska och franska, äro visserligen välbekanta för den svenska forskningen, men ha först nu i sina för oss viktigaste delar genom öfversättning gjorts tillgängliga för en bredare publik. Urvalet och öfversättningen af *Seigneur A. de la Motrayes resor 1711—1725* (Stockholm, Norstedt & S. 1918; XVI + 352 sid.; pr. kr. 12,50) har verkställts af lektor H. Hultenbergs vana hand, hvarjämte S. Bring och — hvad partiet om Lappland beträffar — K. B. Wiklund bifogat sakkunniga anmärkningar. Urvalet har skett med hänsyn till de två synpunkter, ur hvilka verket för svenska läsare har sitt största intresse. Först och främst innehåller det ju en omdömesgill samtidas, stundom ett ögonvittnes, meddelanden om vissa betydelsefulla faser af Karl XII:s historia. Som bekant kom de la Motraye under sin långvariga vistelse i de orientaliska länderna (med vissa afbrott sträckande sig öfver tiden 1697—1714) i tillfälle att besöka Karl XII vid Bender och hade den enastående turen att på nära håll få bevittna två sådana sensationer som händelserna vid Prut och kalabaliken, hvaraf han lämnat utförliga skildringar; äfven under sitt uppehåll i Sverige 1715—20 följde han vid ett par tillfällen konungen i spåren, särskildt under norska fälttåget 1716, då han också har att förtälja om ett personligt sammanträffande med denne. Vidare intar hans arbete såsom historisk resebeskrifning ett mycket framstående rum; det fortsätter i sin försvenskade form på ett lyckligt sätt raden af de under de senare åren på samma förlag utgifna öfversättningarna af dylika skildringar från 1600-talet: Ogiers och Magalottis. Hans femåriga vistelse i Sverige var uppfylld af vidsträckta resor härs och tvärs genom landet, berörande snart sagdt alla dess trakter från Ystad till Kemiträsk, från Åland till norska gränsen. Det är också en erfaren resenär, som skildrar dem, med lika nykter som vaken blick både för allehanda sevärdheter och för folkegendomligheterna, och äfven om hans beskrifningar af städer, bruk och andra orter, som väckt hans intresse, kanske ej kunna bjuda den specielle stads- eller bygdehistorikern många eljes okända detaljer, så finns gifvetvis mycket att taga fasta på bland reseintrycken hos en man

med så god iakttagelseförmåga och så rika möjligheter till jämförelse med förhållandena både annorstädes inom landet och i fjärran trakter. En plats för sig intar hans utförliga och på intresserade observationer särskildt rika skildring af Lappland och lapparne, enligt Wiklunds omdöme »en af de bästa källorna för kunskapen om lapparne i äldre tid».

(*H. B—n.*)

— Af kommendörkapten Arnold Munthes stora sjökrigshistoriska arbete *Svenska sjöhjältar* ägnas senaste delen (VII: 4) *Flottan och ryska kriget 1788—1790, Otto Henrik Nordenskjöld* (Stockholm 1917; 184 s.; pr 11 kr.) åt en skildring af örlogsflottan hösten 1789 men framförallt åt skärgårdsflottan och slaget vid Svensksund den 24 augusti s. å. Arbetet ger i själfva verket den första moderna på omfattande källstudier grundade skildring af en fackman af detta slag, kring hvilket en rätt rik legendbildning spunnit sig. Den svenska flottans läge vid Svensksund var sådant, att den kunde angripas såväl söder- som österifrån. Genom att medelst försänkningar hindra ryssarnas framryckning österifrån tänkte Ehrensvärd använda tillfället och slå den eskader, som ämnade anfalla honom i ryggen. Denna Ehrensvärds plan har högt uppskattats af den ryske krigshistorikern Golovatjev, hvilkens omdöme Munthe delar. Trots framgång i kampen mot den ryska eskader, som anföll söderifrån, kunde Ehrensvärds stridsplan ej genomföras dels därför att försänkningarna — alldenstund de för sent vidtogos — i den största, östra infartsleden, Kungsporten, ej blefvo tillräckligt starka för att i längden kunna hindra ryssarnas framryckning, dels därigenom att de, främst den skicklige Giulio Litta, lyckades att taga sig fram genom ett nordligare sund, som man ej försänkt, emedan denna väg ansetts oframkomlig. Ehrensvärds ledning under slaget verkar egendomlig. Någon förklaringsgrund till att han ej lät sina kraftigaste fartyg, sedan den s. k. Aspöeskadern slagits, angripa den ryska hufvudstyrkan, när den sökte tränga sig fram i Kungsporten, synes vara svår att angifva. Munthe tillskrifver denna overksamhet Ehrensvärds väntan, att Gustaf III, som åsåg slaget, skulle anbefalla reträtt. Afslutningen af slaget är ej mindre egenartad. Den högste befälhafvaren afskars från sin flotta, under det han lät ro sig i en slup för att själf påbjuda reträtt. Ehrensvärd begaf sig då till konungens högkvarter i den tanke att flottan förlorats. Flottan räddades visserligen till större delen, förtjänsten häraf tillskrifver Munthe främst öfverstelöjtnant Danckwardt. Munthes skildring af det viktiga Svensksundslaget utmärker sig för stor skärpa och klarhet. Trots sin vidlyftighet är den synnerligen öfverskådlig. Hans omdömen om öfveramiralen Ehrensvärd äro skarpa men väl motiverade.

(*E. N.*)

— Under redaktion af N. Erdmann har utgifvits femte bandet af *Amiral Carl Tersmedens Memoarer* med undertitel *Gustaf III*

och flottan (Stockholm, Wahlström och Widstrand 1918; 252 sid.; pr. 6,50 kr.). I likhet med föregående band är äfven föreliggande af stort kulturhistoriskt intresse. Ur allmän historisk synpunkt är detta värdefullare än de föregående. Från 1769 års riksdag föreligga några ej alltför betydande skildringar. Af större värde är berättelsen om 1772 års revolution, hvarvid Tersmeden för öfrigt deltog genom att för konungen vinna Skeppsholmen. Memoarernas skildring öfverensstämmer i hufvudsak med den, som Tersmeden meddelade Sinclair i ett bref af d. 15 september 1772, hvilket Ridderstad publicerade i »Gömdt är icke glömdt» 1849. Memoarernas skildring är vidlyftigare. Det berättas bl. a. om huru Tersmeden lyckades genom Fredrik Horn få inblick i hvad som förehades, och huru han meddelade konungen sekreta utskottets afsikter. I detaljerna, t. ex. om Tersmedens audienser och konungens uttalanden till honom, öfverensstämma ej de båda skildringarna. Tersmeden befordrades efter statshvälfningen till varfsamiral. För Gustaf III:s flottpolitik redogöres rätt utförligt. Tersmeden var deciderad motståndare till Chapman och underkände dennes fartygstyper. Tersmedens försök att t. ex. i 1780 års certkommission genom en vidlyftig deduktion stödja Sheldon mot Chapman misslyckades. Utnämningen af Trolle till generalamiral kom som en obehaglig öfverraskning för Tersmeden, ej minst därför att denne stödde Chapman. Tersmeden såg ej den senares befordran med blida ögon: att »artister upphäfvas till karaktärer uti deras stånd ovanliga», fann han skadligt. Tersmedens memoarer få ett visst värde genom den ståndpunkt af rätt illvillig kritiker som han intog till reorganisationen af flottan. Af intresse är t. ex., huru han ser generalamiralsämbetets tillkomst i planer, som hystes af Sinclaire, men ej hunnit förverkligas på grund af dennes bortgång.

Beträffande detaljerna förefinnas ej få onöjaktigheter. Dateringarna äro ej exakta. Namnformerna äro stundom oriktiga. Preussiska envoyén Dönhoff benämnes Dainhoff, spanske ministern Il Liano i stället för Llano. Sekreta utskottet och sekreta deputationen sammanblandas. Vid redogörelsen för den nya rådkammaren 1772 synes författaren tänka sig en förslagsrätt från ständernas sida. I fråga om adelns beslut 1762 om begränsning af riddarhuset uppges antalet ätter, som fixerats innan introduktion skulle beviljas, till 900 i stället för 800. Som ett önskemål, om ej förr vid verkets afslutande, vill anm. framhålla behöfligheten af personregister. Arbetets förseende med någon kommentar skulle säkerligen öka dess värde.

(*E. N.*)

— Som första del af en ny serie »Svenska memoarer och bref» har af fru Augusta Katarina Bergh utgifvits Kjell Christopher Barnekows *Dagboksanteckningar under fälttågen 1806 och 1813—1814* (Stockholm, Bonnier 1918; 160 s.; pr. 7,50 kr.). Anteckningarna från de olika fälttågen synas vara af olika natur.

De från 1806 torde på grundval af dagbok ha nedskrifvits betydligt senare att döma t. ex. af ett citat af Lilliecronas biografi öfver Toll. De omdömen, för öfrigt starkt nedsättande, som gifvas om Gustaf IV Adolf, äro därför ej med säkerhet uttryck för den unge kavalleriofficerens uppfattning 1806. Dagboksanteckningarna från kriget 1813—14 erinra i rätt hög grad om fänriken S. F. Siösteens Minnen från tyska fälttåget 1813. Båda skildra lifligt lifvet i fält och de tyska kvarteren. Barnekow ger några situationsbilder från Grossbeeren, Dennewitz och Leipzig efter det stora slaget. Förf. uppskattar högt Carl Johans fältherreskicklighet och uttalar stark förtrytelse öfver de preussiska generalerna, som tillskrefvo sig förtjänsten och framgångarna. Barnekows sinne för naturskönhet framlyser äfven ur de laveringar, som pryda arbetet. Utgifningen är något valhändt. Ett personregister finnes med ofta onödigt rikhaltiga uppgifter om vederbörande, med omdömen såsom om Hans Henrik von Essen: »en af Sveriges ädlaste män, om hvilken kan sägas att han förtjänade att äras» o. s. v. Däremot upptager registret ej sidhänvisning.

(*E. N.*)

— Bibliotekarien Carl Magnus Stenbock har i arbetet *Strövtåg i Linköpings stiftsbibliotek* (Linköping 1918; 84 sid.; pr. 2,25 kr.) sammanfört ett antal tidningsartiklar rörande detta vårt främsta stiftsbibliotek. Stenbocks syftemål med arbetet synes vara att framlägga för en större allmänhet, hvilka skatter biblioteket förfogar öfver, och verka för att det måtte utrustas med rikligare medel till såväl bokinköp som böckernas vård. Biblioteket har alltid lefvat på gåfvor. För några af de märkligaste redogöres, så t. ex. för Axel Banérs af böcker från ett kloster i Pelplin nära Danzig och Erik Benzelius' storartade bibliotek och manuskriptsamling. Stenbock uttalar sig i samband härmed för utgifvande af Benzelius' ur lärdomshistorisk synpunkt utomordentligt viktiga brefsamling. Beträffande bibliotekets betydande samling af Elsevierer och Visingsborgstryck lämnas intressanta upplysningar. Om Johannes Bureus' filologiska studier är Stenbock i tillfälle att lämna några nya uppgifter. För manuskriptsamlingen lämnas ej någon redogörelse; endast i förbigående beröras några manuskript såsom vid skildring af konst- och kuriositetskabinettet.

(*E. N.*)

— Under titeln *Ur skomakareyrkets historia. En studie över skråväsendet* har Sigfrid Hansson utgifvit en skrift, som enligt hans egen uppgift i förordet söker sin läsekrets närmast bland »värnare af yrkets traditioner», d. v. s. skomakarmästare och gesäller, men också bland andra, främst den moderna skoindustriens arbetare (Sthlm, Tidens förlag 1919; 218 sid.; illustr.; 6,50 kr.). Efter några korta kapitel om skomakeriets tekniska historia ägnas hufvuddelen af framställningen åt yrkesorganisationerna, med sär-

skild uppmärksamhet åt gesällernas ställning och föreningslif. Förf. söker i allmänhet anknytning till skråväsendets allmänna utveckling, särskildt med stöd i Gunnar Hazelius' afhandling om handtverksämbetena under medeltiden, men någon i egentlig mening planmässig framställning tycks ej ha varit åsyftad. Tidstypiska handlingar aftryckas här och där, bl. a. 1638 års gesällartiklar in extenso, och belysande detaljer meddelas; hvad man förvånar sig öfver är närmast, att tillfällena till analogier och kontraster med nutiden ej nyttjats i större utsträckning, men det har kanske varit till fördel för framställningens objektivitet. Att misstag i detalj ej alldeles fattas, ligger i sakens natur; de gälla särskildt den allmänna utvecklingen af skråväsende och näringslagstiftning, men äfven textcitat äro på sina ställen mindre exakta. Källor äro den vanliga, hufvudsakligen svenska, litteraturen; men särskildt i fråga om gesällskapen har otryckt urkundsmaterial kommit till användning närmast ur Nordiska Museets och Skomakaremästareföreningens samlingar. Skriften vittnar i sin helhet om ett glädjande intresse för yrkesorganisationernas historia hos en representant för den nutida arbetarrörelsen.

(*E. Hkr.*)

— Af föreningen för svensk kulturhistoria har en bokserie börjat utgifvas, hvaraf som första del utkommit *Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige*, utgifna af Sune Ambrosiani (Stockholm, Svenska teknologföreningens förlag 1919; 80 s.; pr. 7,50 kr. för föreningsmedlemmar). Om ett antal äldre pappersbruk såsom i Uppsala, Arboga, Uddby i Tyresö socken, Östanå i Njutångers socken, Korndahl i Fässbergs socken meddelas ett antal aktstycken bestående af privilegier, ansökningar, arrendekontrakt, syner m. m. hämtade från olika håll, privilegierna ur riksregistraturen. För att anskaffa lump till pappersbruket i Uppsala utgick 1612—1613 en rad med kungl. bref, däri undersåtarna uppmanades att leverera en viss kvantitet slitet linne per gård. Regeringen sökte i privilegierna genom lättnader i tullen, frihet från utskrifning o. s. v. understödja företagens tillkomst och utveckling. En viss indelning af landet i olika distrikt, inom hvilka ett bruk hade uteslutande rätt till insamling af den behöfliga lumpen, synes ha företagits. I några af handlingarna beröres den helt naturliga strid om drifkraften i vattnet, hvari pappersbruken kunde råka med andra industrigrenar. Af intresse äro de redogörelser för pappersbruken och deras tillverkning under åren 1755—1757 och omkring 1790, som meddelas. Ett helt program rörande pappersindustrien afgaf bankokommissarien, ägaren af Hargs pappersbruk Peter Momma 1766 till kommerskollegium. Momma gör stark skillnad mellan tvenne slag af pappersbruk efter holländsk och tysk metod, af hvilka de förra borde gynnas. Belysande för de enkla former, under hvilka papperstillverkningen bedrefs, är en skildring af ett 1884 nedlagdt pappersbruk Gullsby i

Värmland. Afsikten är att låta nu ifrågavarande häfte följas af flera, förmodligen mera direkt belysande ett visst företags öden.

(*E. N.*)

— För en del år sedan utgafs i svensk och dansk upplaga under redaktion af numera professor Aage Friis och med biträde af ett betydande antal nordiska vetenskapsmän ett sexbandigt arbete med titeln *Världskulturen*, afsedt att i populär form gifva en öfversikt öfver hufvudlinjerna och hufvudfaserna i den mänskliga odlingens allmänna utveckling, särskildt på det politiska och ekonomiska området.

Såsom en själfständig ny edition af detta verk har nu under samma ledning och fortfarande i svensk och dansk upplaga börjat utgifvas ett arbete med serietiteln *Det nittonde århundradet*. Detta nya arbete är inskränkt att allenast omfatta utvecklingen under 1800-talet, men det är å andra sidan lagdt på en bredare bas än sin föregångare. Det kommer icke att hufvudsakligen inskränka sig till behandlingen af de politiska och ekonomiska företeelserna, utan är afsedt att innefatta framställningar af utvecklingen öfverhufvud på kulturens viktigaste områden: af naturvetenskaperna, den religiösa och kyrkliga utvecklingen, uppfostran och undervisning, rättskipningens och läkarvetenskapens inflytande på samhällsutvecklingen, filantropiens former och utveckling, språkvetenskapens och historieforskningens metoder och resultat, krigsväsendets tekniska utveckling, kolonialpolitiken, den sceniska konsten, musiken o. s. v. Fullständighet är icke åsyftad och meningen är ej att belysa enstaka företeelser eller mindre väsentliga utvecklingsled utan att framhålla hufvudfaserna, uppdraga hufvudlinjerna, fastslå utvecklingsgången och skildra de väsentliga metoderna och resultaten. I de flesta afdelningarna skola försök göras att låta skildringen utmynna i en framställning af hvad som inom vidkommande område uppnåtts före världskrigets utbrott för att därigenom skapa en grundval för uppfattningen af de förändringar, den nu pågående omhvälfningen medfört.

I motsats till det äldre verkets uppställning är framställningen i det nya arbetet uppdelad på ett tjugutal fristående mindre band, med omfång växlande från sex till ett tjugutal ark och möjliga att förvärfva hvart för sig. Verket kommer att afslutas med ett registerband, innehållande ett utförligt sak- och personregister.

Medarbetareförteckningen upptager ett stort antal nordiska vetenskapsmän; bland svenskar märkas docenten G. Bagge, prof. A. G. Högbom, d:r Alfr. Jensen, general H. Jungstedt, professorerna B. Karlgren, O. Nordenskjöld och C. Sundberg samt d:r K. Åmark. Dessutom torde ytterligare ett antal svenska vetenskapsmän, däribland flera historiker, ha varit vidtalade men af olika anledningar lämnat afböjande svar.

Af serien ha hittills tvenne band utkommit. I slutet af förra året förelåg en rikt illustrerad nybearbetning af museumdirektör E. Hannovers för det äldre verket skrifna framställning af *Det nittonde århundradets konst* (Stockholm, Norstedt 1918; VII + 352 sid.; pr. 20 kr.). Numera föreligger dessutom i ny upplaga framlidne professor J. A. Fridericia's äfvenledes för det gamla verket författade öfversikt öfver *Franska revolutionen och Napoleonstiden* (Stockholm, Norstedt 1919; VII + 148 sid.; pr. 8 kr.). Med hänsyn till författarens frånfälle har ingen omarbetning kunnat företagas; utgifvaren har emellertid i betraktande af öfversiktens höga värde ansett sig kunna omtrycka densamma, hälst de sedan förf:s död förflutna åren endast obetydligt riktat litteraturen i ämnet eller medfört någon väsentlig förändring i den historiska uppfattningen af perioden i fråga. Professor Fridericias eminenta förtrogenhet med tidsskedets historia torde vara tidskriftens läsare väl bekant genom hans 1912 i omarbetad upplaga utgifna handbok *Revolutionen og Napoleon.*

— Öfverrabbinen d:r M. Ehrenpreis och d:r Alfred Jensen ha startat serien *Nationernas bibliotek* (Stockholm, Norstedts förlag), hvaraf under 1918 utkommit volymerna *Bulgarerna* (302 sid.; pr. kr. 9,50) och *Polackerna* (256 sid.; pr. kr. 9,50) och snart äro att vänta *Judarna* och *Ukrainarna*. Företaget afser att låta i främsta rummet författare tillhörande resp. nationer själfva gifva en framställning af deras förgångna och nuvarande lif. Redaktionens intresse har härvid tydligen varit mera allmänt kulturellt än politiskt-historiskt. Inom ett begränsadt utrymme ger emellertid i boken om bulgarerna prof. V. N. Zlatarski en mycket god och innehållsrik sammanfattning af Bulgariens historia intill dess nyskapelse som stat 1879; dess senare skiftande öden skildras öfversiktligt af diplomaten A. Grekov. I den polska volymen utfylles prof. W. Konopczynskis särskildt för tiden före Polens delningar tämligen summariska historik på ett förträffligt sätt af professorn i slavisk filologi i Berlin A. Brückners öfvervägande historiska framställning af »den polska kulturen», där inom den begränsade ramen ges en både fyllig och lättläst framställning af de olika främmande inflytelser och själfständiga bildningar, som den polska kulturutvecklingen under sin genom seklerna starkt växlande bana har att framvisa.

(*H. B—n.*)

— Ett bibliografiskt arbete af mera ovanlig typ föreligger i polacken d:r Stanislas Wedkiewicz' *La Suède et la Pologne. Essai d'une bibliographie des publications suédoises concernant la Pologne* (Stockholm, Iduns tryckeriaktiebol. 1918; 112 sid.; pr. 3 kr.). Boken utgör en frukt af förf:s under hans vistelse i Sverige såsom delegerad från det nyskapade Polen i våra bibliotek bedrifna studier i svensk litteratur af alla slag, i den mån den kun-

nat äga intresse ur synpunkten af Sveriges och Polens inbördes relationer. Den är indelad i två hufvudafdelningar, en historisk med kronologiskt uppställda underafdelningar, en gällande den moderna tiden, hvilken i sin ordning sönderfaller i ett antal specialkapitel. Förf. har sammanfattat sina anteckningar i form af resonerande text med hänvisningar till den af honom förtecknade litteraturen i noter, uppgående till ett antal af nära 500; författarnamnen äro dessutom sammanförda i ett alfabetiskt register. Skriften vittnar om en synnerligen omfattande och mångsidig läsning. Visserligen kan man erinra sig ett eller annat specialarbete, som saknas, men å andra sidan måste man konstatera en förvånansvärdt vaken blick för hvar något varit att uppspana ur den valda synpunkten, äfven i verk eller inom periodiska publikationer förstuckna uppsatser, där själfva rubrikerna knappast kunnat leda förf. på spåren; mycket har därigenom framdragits, som eljest lätt skulle kunnat undfalla den för ämnet intresserade särskildt bland förf:s landsmän, till hvilkas tjänst arbetet i främsta rummet är afsedt.

(*H. B—n.*)

— I första delen af *Olympen. En framställning af den klassiska mytologien* (Sthlm, H. Geber 1918—19; pris 24 kr.) har professor M. P:n Nilsson gifvit alla, som inom antik och modern litteratur möta den grekiska och romerska gudasagan, en värdefull handledning. Andra delen behandlar hjältesagorna. Det är självfallet och säges redan i bokens titel, att det ej är ett i första hand religionshistoriskt arbete, som föreligger. Hufvudsaken däri är sagan, såsom den, med tiden allt friare från sin religiösa grund, lefde ett eget lif berättad i ord, med pensel och i sten. Kapitel efter kapitel skildra de klassisk vordna sagokretsarne, olympierna hvar och en med sin krets, vidare romerska gudar, främmande gudar och religioner. I kapitlen om olympierna behandlas ock deras identifikation med mer och mindre opersonliga romerska gudaväsen, den oss bekanta sammanställning alltså, som gifvit en Mars, en Venus grekiska gudars personligt präglade drag. Men — och däri ligger något nytt för Nilssons framställning — i anslutning till sagan hänvisas till dess grund i kulten och dess gudar, framhäfves dess mångskiftande proveniens ur skilda byars gudavärld och dess sammansmältning genom den stora gudadiktningen. Denna historiska syn på mytologien, som samlad kommer fram dels i inledningen om källorna, dels i kapitel som Dionysosskildringen, ger jämte framställningens bredd och sakliga styrka Nilssons bok ett själfständigt intresse och gör den till något helt annat än ett mytologiskt repertorium af äldre typ.

(*Ax. Bs.*)

— I Festskrift utgifven af Lunds universitet vid dess tvåhundrafemtioårsjubileum 1918 har professor M. P:n Nilsson publicerat en synnerligen klargörande öfversikt öfver den grekiska kalenderns

uppkomst och utveckling, *Die Entstehung und religiöse Bedeutung des griechischen Kalenders*. I samma publikation ägnar doc. Axel W. Persson de s. k. exegeterna i de hellenska städerna under klassisk tid, främst i Athen under 5 och 4 årh. f. Kr., en ingående undersökning, *Die Exegeten und Delphi*, första delen i en planerad serie: *Vorstudien zu einer Geschichte der attischen Sakralgesetzgebung*. De här åsyftade exegeterna voro statliga ämbetsmän, tolkare af gudaspråk och gammal sed, rådgifvare i det enskilda och offentliga lifvets sakrala och allmänt religiösa angelägenheter. De uppburo, som förf. uttrycker saken, en god del af det delphiska oraklets arbetsbörda i skilda städer. Också stodo de athenska exegeterna i nära förbindelse med Delphi. Doc. Persson ger, som sagdt, företrädesvis en skildring af exegetämbetet i Athen och fastställer yttre bestämmelser och ämbetsåliggganden därför. Därjämte lämnas emellertid äfven en öfversikt af exegeter utom Athen, en redogörelse för det delphiska oraklets verksamhet inom de områden, som också voro exegeternas, och för exegeternas ställning till Delphi.

(*Ar. Bs.*)

— I det tjugosjunde häftet af Svenska humanistiska förbundets skrifter publicerade docenten Gunnar Rudberg en populärt hållen sammanfattning af undersökningar, som han ägnat den senklassiske polyhistorn Poseidonios. I Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala (20:3) föreligger nu *Forschungen zu Poseidonios* (Uppsala och Leipzig 1918) af samme författare. Läsaren återfinner här de resultat och uppfattningar, som den populära skriften gaf, utökade, ställda i en rikare belysning och vetenskapligt diskuterade. Af största *allmänna* intresse är måhända det första kapitlet; här har Rudberg samlat och sofrat materialet till kännedomen om Poseidonios' personlighet, han behandlar hans uppfattning om universalforskning och specialforskning, hans förhållande till empirisk metod, han skildrar honom som kritiker och polemiker o. s. v. De följande fyra kapitlen om urtid och utveckling hos Poseidonios, om Poseidonios som filolog och litteraturhistoriker, om hans bildspråk, om jämförelser, som han gör med naturföreteelser, med konst, samhällsförhållanden o. s. v., om Poseidonios som teknisk konstruktör, som etnograf, om hans uppfattning af konsten — alla dessa undersökningar ge en märklig rekonstruktion af denne mans lärdom, dubbelt intressant därför att Poseidonios i så hög grad verkade bestämmande för följande tiders utveckling. — Jfr Rudbergs uppsats i Svensk Humanistisk tidskrift III (1919): 1: »Ett led i platonismens historia» (med anledning af Albert Nilssons »Svensk romantik»). — Ett sista kapitel sammanställer observationer angående Poseidonios' språk och ordförråd.

(*Ar. Bs.*)

Sveriges förhållande till Danmark från freden i Stettin till Fredrik II:s död (1571—1588).

AF

FREDRIK WESTLING.

II.

Gränsmötet 1575 gjorde ingalunda slut på stridigheterna mellan Sverige och Danmark. Snarare blefvo dessa bittrare än förut på grund af händelser, som inträffade efter mötet, och emedan Johan ej ville underkasta sig besluten i fråga om panthusen och handeln på Narva. Vi måste alltså fortsätta vår redogörelse för tvisterna mellan de båda grannrikena, och alldenstund striden om tre kronor uppskjutits på 10 år, återupptaga vi berättelsen om betalningen af *Elfsborgs lösen.*

Strax efter gränsmötet medgaf Fredrik II verkligen uppskof med erläggandet af de 45,000 daler, som återstodo på lösesumman, men ej längre än till Mårtensdagen 1575. När den tiden kom, var dock skulden fortfarande obetald. Fredrik II erbjöd då i början af 1576, att om Johan ville till honom öfverlämna Padis kloster och det, som för öfrigt tillkom honom enligt Stettinfreden, skulle han efterskänka nämnda belopp. Trots sin stora penningebrist ville Johan dock icke offra så mycket för nämnda förmån. Endast Padis kloster förklarade han sig benägen att afstå för densamma, men då detta anbud gjordes d. 30 mars 1576, hade ryssarne redan intagit slottet, hvarföre anbudet icke erhöll någon betydelse.[1] I stället började Fredrik ifrigt fordra,

[1] Fredrik t. Johan d. 1 mars o. 18 april 1576. Johan t. Fredr. d. 30 mars 1576: Laursen, Danmark-Norges trakt., II, s. 498 f.

att den resterande summan skulle genast erläggas, »för att vänskapen ej måtte försvagas».[1] Johan erkände ock sin skyldighet att betala med penningar, da Padis kloster ej längre kunde användas som betalningsmedel, men först, sade han, måste han ha någon ersättning för de tre pantslotten i Wieck, som han förlorat. De tyska ryttarne hade efter hans mening ej haft rätt att lämna dessa slott till Ungern, då tiden, inom hvilken de skulle få betalning, ej var utlupen vid öfverlämnandet. Vid gränsmötet 1575 hade väl svenskarne gått in på att afsta slotten till Danmark, men det hade ej varit Johans mening, att det skulle ske utan vederlag. Fredrik kunde ej med större rätt än kejsaren begära att få slotten fritt. Vidare hade Johan försträckt nämnde ryttare 75,000 daler, och dem hade de danske kommissarierna afkortat i den summa, ryttarne skulle få af Danmark. Också för Sonnenburg, som gått förloradt efter gränsmötet, borde Johan erhålla ersättning. Med hänsyn till allt detta bad han Fredrik upphöra med kraf på den resterande summan. På Johans yrkanden ville dock Fredrik ingalunda gå in. Frågan om pantslotten, sade han, vore afgjord genom öfverenskommelsen vid gränsmötet. Att ej någon ersättning för dessa slott kunde fordras, hade de svenska legaterna då erkänt genom att samtidigt begära uppskof med betalningen af det, som återstod af lösesumman för Elfsborg.[2] Fredrik var nu högst missbelåten och fordrade häftigt att få sina penningar, och då måste man som alltid visa sig eftergifven i Sverige.

I ett rådslag d. 14 maj 1577 yttrades det, att ehuru man väl kunde framställa berättigade invändningar mot den danske konungens kraf, borde Johan handla vänskapligt och antingen till honom öfverlämna Dagö, hvarpå han enligt Stettinfreden ansåg sig hafva rättsanspråk, eller ock till honom afstå arfsrätten efter Katarina Jagellonicas syster, änkehertiginnan Sofia af Braunschweig-Lüneburg, som aflidit 1575.[3] Som konungen ej gärna ville förminska sitt rikes område, tilltalade det senare alternativet honom mest.

---

[1] Fredr. t. Johan d. 12 aug. 1576: Resen, anf. arb., s. 296.

[2] Det föregående ur Laursen, anf. arb., II, s. 499. Där citeras Johans bref d. 16 sept 1576 o. Fredriks d. 17 mars 1577.

[3] Meddel. fr. svenska riksarkivet, V, s. 105.

Då han sommaren 1577 skickade Åke Bengtsson (Ferla) till Danmark med åtskilliga uppdrag, ålade han därföre sitt sändebud att föreslå, det Fredrik skulle af nämnda arf taga det resterande beloppet å Elfsborgs lösen. Emedan Sofia utlånat stora summor till Leipzig, Magdeburg och andra städer, medskickade han en af drottning Katarina utfärdad fullmakt för den danske konungen att lyfta penningarna. Af flera skäl fann emellertid Fredrik det föreslagna betalningssättet mindre tilltalande, ja »sällsamt», hvarföre han förkastade detsamma, och det hjälpte ej, att Johan något senare lofvade, att han själf skulle infordra penningarna och förära Fredrik 20,000 daler öfver det, han var skyldig, eller ock lämna Dagö i pant.[1]

År 1578 blef emellertid tvisten om Elfsborgs lösen ändtligen bragt till slut och samtidigt därmed tvisten om skeppskanonerna. Som Fredrik II väl misstänkte, att han aldrig skulle kunna få sin fordran betald med silfver, föreslog han d. 18 nov. 1577, att likviden skulle kunna ske med koppar eller kopparskytt, och ville han gifva 24 daler för skeppundet, ehuru kopparn kunde på annat håll fås billigare. Härpå gick Johan in men sökte få betala i flera terminer under tre år, hvilket dock afslogs. Fredrik fordrade att få allt på en gång vid Mikaelistiden 1578, då han så ofta medgifvit uppskof och Sverige vore så rikligt försedt med koppar, att Johan utan svårighet borde kunna skaffa det erforderliga förrådet. Johan utfäste sig ock d. 28 febr. 1578 till att betala skulden vid den begärda tiden och att då också leverera koppar och järn för de skeppskanoner, som man ej förut återställt. Denna gång blef löftet verkligen hållet. I Kalmar mottog Jörgen Daa d. 9. okt. 1578 koppar till ett värde af 15,213 daler och silfver till ett värde af 14,349 daler samt därjämte 15,437 daler i silfvermynt.[2] Då betalning samtidigt gafs för de kanoner, på hvilka danskarne gjorde anspråk, behöfde grannsämjan ej längre störas af dessa ersättningsfrågor, hvilkas bedröfliga historia till fullo ådagalägger, huru fattigt Sverige den tiden var.

[1] Fredrik t. Johan d. 18 nov. 1577: Bref fr Fr. II o. Krist. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[2] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 499 f. Lind, Fra kong Frederik den andens tid, s. 196.

Samtidigt med att underhandlingarna om nämnda ersättningar pågingo, fortsattes äfven tvisterna om *de svenska besittningarna i Livland.*

Efter gränsmötet blefvo dessa tvister till och med bittrare än förut, och därtill bidrog i icke ringa mån Johan III:s sorgligt ryktbare svåger, hertig Magnus af Sachsen, som man i Sverige gärna ville blifva af med men måste på något sätt försörja. Förmodligen var det för att vinna båda dessa syften, som konungen d. 18 juni 1575 åt sin syster Sofia, Magnus' gemål, förlänade Sonnenburgs slott och län på Ösel med all årlig ränta.[1] Enligt hertigens egen uppgift var området afsedt att blifva lifgeding,[2] men därom nämnes intet i förläningsbrefvet. Magnus skickades oférdröjligen åstad till ön för att å sin gemåls vägnar öfvertaga slottet och länet, och som han skulle »där någon tid förhålla sig», uppmanades slottslofven och krigsfolket att i allt vara honom lydige. Vid denna tid hoppades Johan också, att svågern skulle få tillbyta sig Arensburgs slott och län på Ösel, ty d. 17 juni 1575 gaf hertigen honom fullmakt att i stället till Fredrik II öfverlämna sina andelar af Sachsen.[3]

För att utverka Fredrik II:s bifall härtill sändes Erik Sparre till Danmark. Enligt instruktionen för honom d. 7 aug. skulle han äfven söka utverka åtskilligt annat rörande Livland, såsom att de tyska ryttare, som haft del i panthusen och förblifvit trogna mot Sverige, måtte antingen erhålla betalning för sin återstående fordran eller ock få behålla något af sin pant samt att Fredrik ville tillhålla sina ämbetsmän att ej drifva stämplingar för att inbekomma flere af Johans orter i landet.[4]

Förflyttningen af hertig Magnus till Sonnenburg var synnerligen olämplig och förorsakade Johan ej blott förargelse utan också stor skada. För den danske konungen var denne Magnus en mycket misshaglig person, ty då han 1572 förklädd reste genom Danmark, hade han farit så våld-

---

[1] Öppet bref för furstinnan af Sachsen d. 18 juni 1575. R. reg.

[2] Fredr. t. Johan d. 26 juli 1575. Br. fr. Fredr. II o. Krist. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A. D. 23 jan. 1578 befallde Johan, att Magnus skulle lämna ifrån sig de förskrifningar han hade af Johan på Sonnenburg. R. reg.

[3] Erik Sparres instr. d. 7 aug. 1575: Förhandl. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A. Johan III:s ingående diarium. R. A.

[4] Ödberg, Stämplingar mot Johan III, s. 263 f.

samt fram, att man fängslat honom, och då han sedan befriats, hade det skett mot förbindelse, att han aldrig skulle företaga något mot Danmark och att han vid anfordran skulle åter inställa sig i fängelse.[1] Ehuru man tycker, att han därefter bort taga sig till vara, åtminstone gentemot danskarne, gjorde han detta visst icke. Efter sin ankomst till Ösel inlät han sig genast i tvister med dessa, tog befälhafvaren på Arensburg Klas von Ungern till fånga, bemäktigade sig ön Moon, som de tyska legotrupperna fått i pant jämte slotten i Wieck och lämnat till Danmark, uppfordrade besättningen på Hapsal att till sig öfverlämna denna fästning och brukade därjämte enligt danskarnes påstående »många hanliga, skändliga och försmädliga ord» om Fredrik II.[2] Detta handlingssätt ådrog honom genast fientligheter från motpartens sida. Ungern, som snart frigifvits, bemäktigade sig i aug. 1575 Sonnenburg, hvarifrån Magnus förut flytt, och begick därmed en uppenbart fientlig handling mot Sverige. Men icke nöjd därmed sökte Ungern äfven få Padis kloster och Reval i sitt våld. Vid ett möte mellan honom och Pontus de la Gardie, vid hvilket äfven ett par rådsherrar från Reval voro närvarande, ställde han till svenskarne uppmaningen att ej därefter befatta sig med Padis. »Men», säger Resen, »fastän Fredrik II var så nådig, förmente de sig ej kunna ge besked.» Mötet aflopp utan resultat, men antagligen fortsatte danskarne äfven därefter att i hemlighet bearbeta opinionen i Reval och framhålla, att staden ej vidare kunde få någon hjälp från Sverige.[3]

På grund af de nu omtalade händelserna inträdde en stark spänning mellan de nordiska rikenas både regenter. Fredrik blef vid underrättelsen om hertig Magnus' uppträdande högligen förbittrad. Hans vrede ökades därigenom, att man från Livland skickade honom kopia af ett bref, som Johan d. 29 maj — således blott ett par dagar före öfverenskommelsen på årets gränsmöte — skrifvit till de affallna tyska ryttarne, ett bref, hvari dessa dels fingo veta, att Johan tänkte med det första skicka till dem en summa

[1] Magnus' obligation d. 6 okt. 1572: Dalin, Svea rikes hist., III, s. 64. Fredr. II t. sv. riksrådet d. 5 okt. 1575: Br. fr. Fr. II o. Kr. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[2] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 497. Resen, s. 283.

[3] Rüssow, Liefl. Chronik, s. 215.

penningar, och dels uppmanades att återgifva pantslotten till Sverige. Då den danske konungen ansåg detta okloka handlingssätt »mer än sällsynt» och stridande ej blott mot Stettinfreden utan ock mot beslutet vid gränsmötet, begärde han att få ett bestämdt besked af Johan, så att han kunde veta, hvad han hade att vänta.[1] Med anledning af dessa klagomål skref Johan till Fredrik och framförde sin ursäkt. Han bad den senare hafva öfverseende med hertigens obetänksamhet. Denne hade före sin afresa från Sverige förbundit sig att ej företaga något i Livland, som kunde vålla oenighet med Danmark, och hade däremot handlats, så hade det skett utan Johans vetskap och vilja. Vidare påstods, att förläningen af Sonnenburg ej, såsom Fredrik antydt, strede mot fredsfördraget, då densamma gifvits på behaglig tid och skulle återgå, så snart Johan utan någon annans tillskyndelse begärde det. Hvad angick skrifvelsen till de tyska ryttarne, skyllde konungen sig undan med att den affattats före aftalet på gränsen.[2]

Efter affattandet af detta bref och Sparres afresa ankom emellertid till Johan underrättelsen om Ungerns anfall på Sonnenburg. Nu var det Johans tur att blifva förgrymmad. Han skref då genast till Fredrik II och yrkade, att slottet samt ön Moon, som Ungern också bemäktigat sig, skulle återlämnas liksom äfven kanonerna på de förlorade fästena i Wieck. Sonnenburg tillhörde nämligen svenska kronan och icke Magnus, och hvad Moon angick, lydde ön under Sonnenburg. Sparre fick sig ålagdt, att om han vore hos den danske konungen, när detta bref ankomme, skulle han upptaga äfven dessa ärenden till förhandling och ej blott de angelägenheter, hvarom han förut fått befallning.[3] Att han så gjort, kan man se af Fredrik II:s d. 25 sept. 1575 afgifna svar »på Erik Sparres värf, som han med märklig flit och största beskedenhet andragit». Trots dessa berömmande ord var dock konungens hållning i allmänhet afvisande. Han lät väl nöja sig med den gjorda ursäkten för det förut omtalade

[1] Fredrik t. Johan d. 26 juli 1575: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[2] Resen, s. 284. Pira, Sv.- danska förh. 1593—1600, s. 11.
[3] Johan t. E. Sparre d. 13 sept 1575. R. reg. Den 23 sept. omtalas ett svenskt sändebud — säkerligen Sparre — såsom kommet t. Köpenhamn. Kanc. brevb.

brefvet, men förläningen af Sonnenburg förklarade han otillåten, då enligt fredsfördraget Sveriges livländska besittningar ej finge lämnas till någon annan än först till kejsaren och sedan till Danmark. Han erkände, att han befallt Ungern angripa Magnus på grund af dennes uppträdande. Moon, sade han, hade Ungern haft rätt att bemäktiga sig, då ön var uttryckligen upptagen i pantförskrifningen till de tyska ryttarne och dessa till Danmark öfverlämnat allt, hvad de hade i pant.[1]

Härmed upphörde emellertid icke den obehagliga brefväxlingen mellan de båda monarkerna rörande hertig Magnus af Sachsen och de af honom vållade förvecklingarna i Livland, utan fortfor densamma länge. Framför allt yrkade Johan på Sonnenburgs återlämnande, framhållande, att Sverige ej för Magnus' skull borde förlora sina fästen och att, då kejsaren ej betalt honom hvad som var utlofvadt, hade Sonnenburg bort förblifva under hans skydd, tills kejsaren uppfyllt sina förpliktelser.[2] Om något återgifvande af slottet ville Fredrik dock icke höra talas, men anfallet, sade han, finge icke fattas som en fientlighet mot Johan. Det vore ej företaget för att med svärdet kräfva hvad som med tiden borde vänligen efterlåtas Fredrik utan för att afskaffa en skadlig granne.[3] Men fastän denne granne nu var »afskaffad», aktade sig den danske konungen väl för att lämna tillbaka hvad ett lyckligt tillfälle skänkt honom. Han hade åter tagit ett steg framåt mot sitt mål — förvärfvandet af de svenska områdena i Livland och upprättandet af ett betydande danskt välde därstädes — ett välde, som han trodde sig kunna få besitta i lugn på grund af sin förbindelse med den ryske tsaren. Men plötsligt förmörkades de lofvande utsikterna just genom hans gode vän Ivan IV, som var en snarstucken och alldeles oberäknelig herre.

Förhållandet var följande. År 1574 hade Fredrik sändt en sekreterare till Ivan för att anmoda honom att ej angripa de områden i Livland, som enligt Stettinfreden skulle öfverlåtas åt Danmark, och han hade också erhållit försäkran om

[1] Resen, s. 285. Fredr. t. Johan d. 25 sept. 1575: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[2] Resen, s. 286.
[3] Resen, s. 292.

att ryssarne ej skulle göra det, då dessa områden komme i danskarnes våld. Följande år skref han d. 1 juni till tsaren i syfte att medla fred mellan Sverige och Ryssland, men nu var denne förargad på Fredrik, påstod, att den sistnämnde spelade under täcke med Johan, och yrkade, att de tre pantslotten skulle öfverlämnas till konung Magnus, hvarefter tsaren ville betala hvad de kostat den danske konungen. Om någon medling mellan Sverige och Ryssland ville han ej höra talas. Han ville icke ens erkänna Johan som en riktig konung.[1] Dançay berättar visserligen i sept. 1575, att ett förut under året till Ryssland affärdadt sändebud från Danmark nyligen återkommit med det hugnesamma budskapet, att Ivan lofvat fortsätta förbundet med Fredrik och ville låta honom i ro besitta hvad han ägde i Livland,[2] men om denna uppgift är riktig, visar den blott, huru opålitlig Ivan var. Under påstående, att Ungern understödde Rysslands fiender,[3] lät han sina trupper i början af 1576 infalla i Wieck och på Ösel. Nästan utan motstånd bemäktigade de sig ej blott Padis kloster utan äfven de tre panthusen, hvilkas besättningar gåfvo sig godvilligt, retade genom det sätt, varpå Ungern betalat dem den penningsumma å 45,000 daler, som enligt öfverenskommelsen skulle lämnas dem vid midsommartiden 1575. De hade nämligen beräknat att utfå sin fordran i klingande mynt, men däruti bedrogo de sig. Likviden verkställdes hufvudsakligen med deras gamla skuldebref och förskrifningar till Revals borgare, och därjämte afdrogos ersättningar för hvad de på ett eller annat sätt förskaffat sig från bönderna, så att de kände sig helt besvikna.[4] Vid det ryska infallet togo de sin hämnd.

Den brytning mellan Danmark och Ryssland, som blef en följd af detta infall, fördärfvade i hög grad utsikterna för Fredrik att kunna förvandla Estland till en dansk provins. Såsom vi berättat, hade han förut känt sig så säker på att

[1] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 390.
[2] Dançay t. Henrik III d. 27 sept. 1575: Handl. rör. Skand. hist., 11, s. 107.
[3] Hvad som föranledt detta påstående, är mig obekant, men enligt bref från P. de la Gardie t. Johan hade Ungern på Fredr. II:s vägnar begärt att vara i förbund med honom mot ryssen. Johan ansåg, att P. de la Gardie ej skulle alldeles afslå, men då skulle Sonnenburg återges. Joh. t. P. de la Gardie d. 28 nov. 1575. R. reg. Ungern blev kort därefter afsatt.
[4] Laursen, anf. arb., II, s. 274.

lyckas därmed, att han efter gränsmötet 1575 skrifvit till kurfursten August i Sachsen, att nu behöfdes ej längre den i fredsfördraget föreskrifna kongressen. Som emellertid kejsaren fortfarande velat, att densamma skulle komma till stånd, hade det beramats, att mötet skulle hållas i Rostock vid pingsttiden 1576, men den ryska eröfringen gjorde denna öfverenskommelse om intet. Kejsaren föreslog väl, att sammankomsten i stället skulle äga rum i sept. 1576, men de båda konungarne afböjde förslaget. Fredrik II ansåg äfven nu ett möte öfverflödigt, dock af andra skäl än förut,[1] och i Sverige tänkte man på samma sätt. Redan i febr. 1576 uttalade rådet därstädes den meningen, att det tillämnade mötet ej vore synnerligen af nöden, helst som kompromisshandeln om tre kronor uppskjutits några år.[2] Efter denna tid hör man ej heller af några förhandlingar om en sammankomst mellan sändebud från kejsaren och de nordiska regenterna för den livländska frågans skull. Kejsaren gjorde icke längre något försök att upprätthålla Stettinfredens bestämmelser i detta fall och lika litet Fredrik II. Ej heller sökte den sistnämnde genom våldsamma åtgärder upprätta ett danskt välde i Estland, ty därigenom skulle svåra förvecklingar uppstått såväl med Sverige som med Ryssland, ja, kanske äfven med Polen, och i några farligheter hade han ej lust att kasta sig. En tid hoppades han väl genom fredlig underhandling med tsaren kunna återfå sina fästningar i Wieck, men hans förhoppningar slogo fel. Efter Ulfeldts beskickning 1578 ville Ivan endast unna danskarne Ösel.[3] Så afstod Fredrik från tanken att skaffa sig områden på fastlandet och beslöt att nöja sig med nämnda ö, som lättare kunde försvaras genom hans starka flotta och som hade stor betydelse, emedan dess besittning mycket bidrog till att trygga Danmarks herravälde i södra delen af Östersjön.

Att Fredrik på detta sätt drog sig tillbaka från Estland, var utan tvifvel en stor fördel för Sverige, ty Johan ansåg sig ej längre behöfva taga någon hänsyn till fredsfördragets bestämmelser rörande detta område. Nu förklarade han 1577 de svenska besittningarna därstädes för en omedelbar del

[1] Laursen. Dan.-Norges trakt., II, s. 273 f.
[2] Rådslag d. 6 febr. 1576: Sv. riksdagsakter, II, s. 532 ff.
[3] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 394.

af Sverige, eftersom kejsaren och tyska riket hvarken gjorde något för den olyckliga provinsen eller visade benägenhet att betala de svenska utgifterna. Och två år senare sade han sig vara trött på att försvara landet så att säga för tyska rikets räkning och lät sina legater hos kejsaren upprepa nyssnämnda förklaring.[1] Än mindre föll det kejsaren och Fredrik II in att yrka på verkställighet av Stettinfredens stadganden, sedan ryssarne utdrifvits ur Estland genom de svenska vapnens framgångar. Att slutet blef för Sverige så fördelaktigt, att af dess besittningar endast Sonnenburg gick förloradt, får man förnämligast tillskrifva ryssarnes uppträdande och den däraf vållade brytningen mellan Danmark och Ryssland.

Som vi finna, bortdog redan under 1570-talet den ena efter den andra af de tvister, som efter Stettinfreden åstadkommit söndring mellan de nordiska rikena. Frågan om tre kronor sköts 1575 åt sidan och spelade sedan ingen roll under det skede, vi behandla. Lösesumman för Elfsborg slutbetalades 1578, och samma år fingo danskarne ersättning för de icke återlämnade kanonerna. Ungefär samtidigt begrofs i tysthet det livländska stridsämnet. Den angelägenhet, som allra längst upprörde sinnena, var *frågan om Narvahandeln*, och till den vilja vi nu återkomma.

Med det på gränsmötet 1575 fattade beslutet om denna handels frihet var Johan III synnerligen missbelåten, och det dröjde ej många dagar, innan sjöfarten på Narva åter föranledde meningsutbyten mellan honom och Fredrik II. Johan III påstod sig nämligen hafva med förvåning förnummit, att den danske konungen erbjudit lybeckarne pass för segling till förenämnda stad mot erläggande af tull för det gods, som de förde därifrån, och att han lofvat försvara detsamma.[2] Fredrik II å sin sida förklarade denna beskyllning vara osann. Någon sådan öfverenskommelse hade aldrig begärts af lybeckarne, »och han vore ej heller sinnad att inlåta sig i någon

[1] K. Hildebrand, Johan III och Europas katolska makter, s. 271. 275, 314 ff. År 1577 föreslog Johan t. o. m., att han skulle få byta till sig Ösel och hvad mera Fredrik innehade i Livland mot det stora arfvet i Braunschweig. Instr. f. Åke Bengtsson d. 18 juni 1577: Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A.

[2] Johans instruktion f. E. Sparre d. 7 aug. 1575. Ödberg, Stämplingar. s. 264.

handel, som kunde vara hans käre nabo till hinder eller skada».[1] Säkerligen var hans uppgift också riktig, ty vänskapen mellan Danmark och Lybeck hade vid denna tid redan upphört. Något förbud för Fredriks egna undersåtar att handla på Narva kunde Johan däremot aldrig utverka, men hvad han ej förmådde åstadkomma, det åstadkom i stället tsaren själf, då han i början af 1576 bemäktigade sig de tre pantslotten i Wieck. Förbittrad häröfver påbjöd nämligen den danske konungen, att hans undersåtar ej längre finge segla till nämnda stad.[2] Naturligtvis måste underrättelsen härom hafva mycket fröjdat Johan, som på sitt håll förság sin amiral Henrik Arvidsson med en lika sträng instruktion[3] som den, hvilken han för honom utfärdat föregående år. Blockaden borde sålunda hafva blifvit synnerligen fördärflig för ryssarne, men beklagligtvis blef den hvarken långvarig eller noga uppehållen.

Johan III kunde nämligen icke afstå från sin vana att sälja pass, och detta förhållande stötte ej litet konung Fredrik, som af sina borgare öfverhopades både med klagomål öfver stängningen och med berättelser om huru Johan utfärdade pass, hvilka såldes af den ene köpmannen till den andre. Redan d. 12 aug. 1576 gaf Fredrik tillkänna för sin granne, att han fann det synnerligen egendomligt, att denne sålunda understödde sin egen fiende, medan Fredrik förbjöd sina undersåtar att drifva samma handel, och d. 8 juni 1577 förklarade han, att han ej längre tänkte upprätthålla förbudet. Hvad Johan angår, förnekade han ej sitt handlingssätt men försäkrade, att han endast gifvit några enskilda tillåtelse att föra medgifna varor till Narva. Såldes hans pass, vore det emot hans vilja.[4] Sedermera påstodo svenskarne, att förfarandet 1576 berodde på att man först uppsnappat tre danska pass i sjön och först långt efteråt upptäckt, att de voro falska. Äfven föregafs, att man så handlat, emedan Johan ville skaffa

[1] Resen, s. 284 f. Fredrik II:s res. d. 25 sept. 1575 på E. Sparres vårf: Br. fr. Fr. II o. Kr. IV t. sv. kon. 1572—1632. R.A.

[2] Fredr. t. Johan d. 2 maj 1576: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[3] Instr. f. Henr. Arvidsson d. 16 juni 1576. R. reg.

[4] Fredr. t. Johan d. 12 aug. 1576 o. d. 8 juni 1577 o. Johan t. Fredr. d. 16 sept. 1576 o. d. 1 okt. 1577. Dansk Hist. Tidsskr., R. VII, B. II, s. 546, och Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 501.

sig underrättelser om fienden och häfda sin kungliga öfverhöghet på sina egna farvatten.[1] Huru olämpligt Johan än förhållit sig, är det dock icke troligt, att Fredrik blott för den orsakens skull upphäfde sin handelsspärrning, utan därtill bidrog väl också, att ryssarne, hvilkas vänskap han i det längsta ville bevara, skola hafva bett om ursäkt för det af dem företagna anfallet.[2]

Antagligen var det väl denna fråga om passen, som i juni 1577 kom Johan att skrifva till Henrik Arvidsson, som äfven detta år förde befälet på hans flotta, att därefter skulle alla Narvafarare uppbringas — äfven de, som hade hans eller Fredrik II:s pass — och oplundrade skickas öfver till Sverige. Han ville nämligen själf hålla förhör om tillståndsbevisen, ty både hans och den danske konungens pass missbrukades, och flere seglare släpptes fram, hvilka icke voro försedda med föreskrifna handlingar.[3] Sedermera medgåfvos ett par undantag från denna regel, nämligen för de skepp, som tillhörde Fredrik II personligen, och för dem, som hade Johan III:s pass och därtill bevis af köpmannen Arent Hofslager, med hvilken konungen stod i handelsförbindelse. Dessa skepp skulle få komma fram utan hinder, men alla andra — äfven de danska fartygen — skulle skickas till Stockholm, hvilka tillståndsbevis de än stödde sig på.[4]

Tydligt är, att dylika påbud skulle åter rifva upp den gamla tvistefrågan om danskarnes fria segelfart på Narva. När Åke Bengtsson (Ferla) i aug. 1577 skickades till Danmark med hvarjehanda uppdrag, möttes han af klagomål öfver svenskarnes förfarande i Finska viken. I sin resolution på hans ärenden d. 16 aug. yttrade Fredrik, att han väl kunde lida, att de danska skeppen blefvo undersökta, men ej att de uppehöllos eller arresterades, och som flere danska fartyg blifvit under året kvarhållna, begärde han, att »dylik arrest måtte en gång för alla afskaffas».[5] Härpå genmälte Johan, att han befallt sina utliggare undersöka dem, som färdades

[1] Yttrande vid gränsmötet 1580: Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 505.
[2] Dansk Hist. Tidsskr., R. VII, B. II, s. 546.
[3] Johan t. H. Arvidsson d. 10 juni 1577. R. reg.
[4] Johan t. Henr. Arvidsson d. 3 o. 7 juli 1577. R. reg. Naturligtvis framsläpptes icke alls något fartyg, som förde krigsförnödenheter.
[5] Resen, s. 300 f. Fred:s resol. t. Åke Bengtsson d. 16 aug. 1577: Fredr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

till Narva och bese deras bevis, men hans mening hade icke varit, att Fredriks undersåtar skulle utan orsak uppehållas,[1] en uppgift, som ingalunda öfverensstämmer med de befallningar, som han förut under året utfärdat och som vi nyss anfört. Den 1577 gifna föreskriften, att Narvaseglare skulle skickas öfver till Sverige för undersökning, torde emellertid ej sedan hafva upprepats. Åtminstone finner man det 1579 vara föreskrifvet för den då kommenderande amiralen Bengt Söfringsson, att han af Narvafararne skulle upptaga tull, alldeles som Fredrik II i Öresund. Sen skulle de få obehindradt passera, såvida de ej medförde förbjudna varor. Dock skulle tull ej fordras af dem, som vore Fredriks II:s undersåtar och hade hans pass, men de, som ej vore hans undersåtar och dock hade hans pass, »skulle snarare betala dubbelt».[2]

Om andra nationers handel på ett eller annat sätt försvårades, bekymrade det den danske konungen icke mycket, blott de danska och norska skeppen fingo fritt passera och ej besvärades med tull eller annan pålaga. Sedan Ulfeldt återkommit från sin misslyckade beskickning till tsaren, blef han emellertid mindre angelägen om Narvahandelns uppehållande och befallde slutligen d. 13 dec. 1579 för andra gången sina undersåtar att afhålla sig från densamma.[3] Såsom skäl uppgaf han för Dançay, att fursten af Siebenbürgen, konungarne i Polen och Sverige, hertigarne af Preussen och Kurland m. fl. låtit honom höra så mycket om ryssarnes grymheter, att han känt sig tvungen att vidtaga nämnda åtgärd.[4] Säkerligen lät dock icke konungen sitt handlingssätt bestämmas af hänsyn till de ryska grymheterna, ty dem hade han nog länge känt till, utan snarare af tsarens mindre vänskapliga hållning. För Johan var naturligtvis denna ändring af Fredriks ståndpunkt i frågan om Narvahandeln synnerligen välkommen, så mycket mer som England och Lybeck följde

---

[1] Johan t. Fredr. d. 1 okt. 1577: Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A.

[2] Johan t. B. Söfringsson d. 5 o. 16 juni 1579. R. reg. De danska fartygen skulle naturligtvis alltid vara tullfria, när de innehade Fredrik II:s pass. Hade de någon gång fått betala, fingo svenskarne erlägga tull i Öresund. Se afskedet till Åke Bengtsson (Ferla) d. 16 aug. 1577: Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A.

[3] Fr. II. t. borgm. o. råd i Köpenhamn o. 9 andra städer. Kanc. brevb.

[4] Dancay t. Henrik III d. 8 dec. 1580: Handl. rör. Skand. hist., 11, s. 127 ff.

Danmarks exempel,[1] men detta oaktadt uppstod icke ett bättre förhållande mellan de båda konungarne, ty kort före stängningen hade nämnda handel uppväckt en strid, som alstrade mycken bitterhet å ömse sidor.

Under sommaren 1579 hade nämligen den svenske amiralen Bengt Söfringsson vid Narva »hardt under fästningen» uppbringat två med sill lastade skepp, som tillhörde Fredrik II personligen, ehuru skepparen företedde dennes eget pass och intyg, att sillen var konungens.[2] Båda skeppen togos och fördes till Sverige, medan lasten användes till det svenska krigsfolkets bespisning. Öfver denna tilldragelse tog Fredrik mycket illa vid sig, ty han såg däri en stor ringaktning för sin kungliga värdighet. Han begärde, att skeppen skulle lösgifvas och sillen betalas. Skedde ej detta, skref han hotande, kunde Johan förlita sig på, att han ej skulle finna sig i sådant hån utan söka sin ersättning på annat vis. Han ville ej vara den förste konung, som teg stilla till sådant. Som alltid måste Johan nu uppträda undfallande. Efter att hafva inhämtat amiralens förklaring svarade han, att denne ej handlat alldeles orätt i att taga skeppen, då de påträffats i hamnen vid Narva, där största delen af lasten redan var urlastad och såld. Han hade dock alltid tänkt återgifva dem och hade ej väntat, att Fredrik skulle bli så häftig för en så ringa sak. Sådana skrifvelser kunde ej uträtta något godt. När danskar eljest anhållits på det narviska farvattnet, hade det varit god grund därtill, emedan de förde krigsförnödenheter till ryssarne. I många fall hade dock Johan på grund af Fredriks anhållan återgifvit det konfiskerade godset eller lämnat betalning. Johan måste emellertid nu förbinda sig att på egen omkostnad skaffa de båda skeppen tillbaka till Danmark och därjämte att betala Fredrik 4.740 daler för den sill, som fråntagits honom dels 1579, dels vid ett tillfälle 1573, då förlusten tyckes hafva bifvit buren med största jämnmod.[4] I Sverige föranledde de skarpa skrifvelserna och ryktena om danska rustningar stor uppståndelse. Men för att fullt förstå detta för-

[1] Lind, Fra kong Frederik den andens tid, s. 198.
[2] Amiralen t. Johan d. 28 juli 1579: Handl. rör. Skand. hist., 36, s. 173.
[3] Fredr. t. Johan d. 28 sept. o. 8 dec. 1579; Johan t. Fredr. d. 29 okt. 1579 o. 5 febr. 1580: Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 501.
[4] Johan t. ståth. i Stockholm d. 11 febr. 1580 o. t. Erik Gustafsson d. 30 aug. 1580. R. reg.

hållande måste vi åter ägna någon uppmärksamhet åt *stämningen* inom de båda grannrikena, men denna gång hålla vi oss till tiden efter 1575.

I Sverige lämnade gränsmötet nämnda år ej efter sig någon vänlig sinnesstämning mot Danmark, och under de följande åren kunde någon sådan ej uppkomma, då Fredrik II hvarken ville medgifva ändringar i mötets bestämmelser eller inlåta sig med Sverige i förbund mot Ryssland, ehuru framställningar med dylika syften gång efter annan gjordes af Johan genom bref eller genom beskickningar. Så kunde Erik Sparre ingenting uträtta, då han 1575 affärdades till den danske konungen, och bättre framgång hade ej heller Åke Bengtsson (Ferla) på sin sändning 1577. Härigenom underhölls misstron i Sverige, hvilken ökades genom uppkomsten af nya tvisteämnen, såsom om Sonnenburg och om de danska fogdarnes uppträdande i Lappmarken, öfver hvilket Åke Bengtsson hade att 1577 anföra klagomål.

Ett sådant tvisteämne blef ock Johans bedröflige svåger hertig Magnus af Sachsen, om hvilken vi redan berättat, att han genom sin framfart 1572 och 1575 ådragit sig kung Fredriks bittra fiendskap och att han 1572 måst lofva att vid anfordran infinna sig som fånge i Danmark. Nu kräfde Fredrik hösten 1575 detta löftes uppfyllelse och lät enligt Resens berättelse äfven ett öppet bref utgå till Sveriges riksråd, adel och menige innebyggare om hertigens förpliktelse därtill, bifogande, att han vore ärelös, om han ej komme. Likaledes skref han till Johan en uppmaning att tillhålla svågern att resa. Åtlyddes ej tillsägelsen, borde Johan »akta honom för en skälm och bösewicht».[1] Det var en obehaglig sak att röra i för den svenske konungen. Säkerligen kände denne sig djupt generad öfver släktskapen med Magnus, men å andra sidan ville han väl icke tvinga en frände att kasta sig i fördärfvet, ty Fredrik var ursinnig och skulle utan tvifvel låtit Magnus hårdt umgälla sina försyndelser, om denne kommit i hans våld. Om tvistens följande förlopp veta vi, att hertigen uppsatte ett förslag till svar på den danske konungens skrifvelser, men att detta kasserades af Johan, som fordrade, att svaret skulle utgå efter ett koncept, som

[1] Resen, s. 285 f. Fredr. t. Johan d. 6 okt. 1575 o. t. sv. rådet d. 5 okt. 1575: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

han själf låtit författa. Missbelåten skref han till sin svåger: »Vill Ni svara på annat sätt, så vilja vi intet ha att beställa med samma handel, och Eders Kärlighet skall sedan hvarken åtnjuta protektion eller underhåll i Sverige».[1] Af dessa stränga ordalag kan man föranledas att tro, det hertigens förslag till skrifvelse var föga lämpligt. Följden af det onådiga brefvet synes emellertid hafva blifvit, att hertigen alldeles uraktlät att till Fredrik framföra någon ursäkt för sitt handlingssätt eller någon förklaring. Än mindre begaf han sig personligen till Danmark. Äfven häraf hade Johan obehag, ty från Fredrik fick han flere gånger höra, att Magnus »sökte besmycka sin brist på ordhållighet med att Johan förbjudit honom att resa och att svara», hvilket påstående var alldeles osant. Lyckligtvis lämnade hertigen Sverige 1578. Vid denna tidpunkt hade Fredrik förklarat, att han i hertigens sak ursäktade Johan.[2]

Af det föregående hafva vi kunnat inhämta, att tvisterna mellan Sverige och Danmark stundom antogo en ganska bitter prägel under de senare åren på 1570—talet. Också var Johan dessa år föga vänligt stämd mot sin granne[3] och lefde i snart sagdt ständig fruktan för att anfallas af denne ej blott för de förut omtalade tvisternas skull utan ock för sina katoliseringsplaner. Frekrik II sades hafva yttrat, att han ej ville tåla Johans öfvergång till katolicismen,[4] och detta trodde tydligen den svenske konungen, ty enligt det spanska sändebudet Erasos berättelse 1578 förklarade denne vid första audiensen, att det bedröfvade honom, att han ej kunde låta den sanna religionen iakttagas i sina stater af fruktan för Danmark, som ej skulle dröja 8 dagar med krigsförklaring, om en ändring skedde i religionen.[5]

Andra vittnesbörd om denna fruktan för Danmark möter man mycket ofta i handlingar från ifrågavarande år.

[1] Johan t. Magnus af Sachsen d. 8 nov. 1575. R. reg.

[2] Fredr. t. Johan d. 28 april o. 16 aug 1577: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A. Instr. f. Åke Bengtsson d. 18 juni 1577: Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—72. R. A. Resen, s. 300.

[3] Se t. ex. Eraso t. Filip II d. 30 sept. 1578: Hist. Tidskr. 1886, s. 31.

[4] Kloster-Lasse t. ordensgeneralen Mercurianus d. 26 mars 1577: Ödberg, Lorich, s. 47.

[5] Eraso t. Filip II d. 23 juni 1578: Hist. Tidskr. 1886, s. 14.

Så skrifver Johan i början af 1576, medan diskussionen om de livländska mellanhafvandena var som hetast och innan ännu underrättelse framkommit om det ryska anfallet på de danska besittningarna:[1] »Vi hålla fullkomligt före, att om ej Gud allsmäktig hindrar danskarnes onda uppsåt, så ämna de anfalla oss med det krigsfolk, som de samlat.» På hösten samma år hör han dagligen berättas om deras stämplingar,[2] och så är äfven fallet 1577. I mars detta år omtalar han danska rustningar till både lands och vatten och att Fredrik II ämnade med det snaraste skicka ut sin krigsflotta, som han under vintern med all flit i hemlighet utrustat. Han fruktar, att den danske konungen stod i samförstånd med ryssarne och hade för afsikt att antingen förhindra undsättning till det då belägrade Reval eller ock att bemäktiga sig samma fästning.[3] Ännu större mått får faran i ett samtidigt bref från Kloster-Lasse, i hvilket det säges, att Johan vore orolig, ty dansken stode rustad med en stor här för att möjligen göra ett infall i Sverige, och med honom befarades hertig Karl stå i förbindelse. Därjämte troddes kejsaren skola ingå förbund med ryssen mot Polen och Sverige och dansken vara med i samma förbund.[4] Äfven senare på året ansågs ställningen till Danmark vara osäker, hvarför Åke Bengtsson (Ferla) på sommaren ditskickades med åtskilliga uppdrag, af hvilka vi i det föregående omtalat flere, men han återkom med otillfredsställande svar på nästan alla de propositioner, han framburit. Fredrik ville ej ens taga likviden för Elfsborg ur det stora braunschweigska arfvet, som hörde till Johans många osäkra tillgångar, mycket mindre mot detsamma byta bort Ösel. Men då menade också Johan, att man ej hade att vänta något godt af honom.[5] Samma nervösa ängslan hos konungen iakttager man under åren 1578 och 1579. Redan af öfverskrifter och hälsningar i ett par bref från Fredrik, hvilka han mottog i början af 1578,

[1] Enligt Johans bref t. Fr. II d. 12 april 1576 hade han nyss fått kännedom om detta anfall. Förh. mellan Sv. o. Dan. 1568—92. R. A.

[2] Johan t. Kr. Gabrielsson (Oxenstjerna) d. 2 mars o. 26 sept. 1576. R. reg.

[3] Johan t. Klas Åkesson o. Herm. Fleming d. 24 mars 1577, t. E. Stenbock d. 27 mars 1577. R. reg. Att belägringen nyss upphäfts, visste Johan ej ännu.

[4] Kloster-Lasse t. ordensgeneralen Mercurianus d. 26 mars 1577: Ödberg, Lorich, s. 47.

[5] Johan t. E. Stenbock d. 20 sept. 1757. R. reg.

märker han, att denne icke var så till sinnes mot honom som förut.[1] Gång efter annan förnimmer han »underliga tidningar» om rustningar i Danmark, och 1579 får han äfven höra det Fredrik skulle yttrat, att han mycket ångrade återlämnandet af Elfsborg.[2] Han var alltid benägen att sätta tro till de täta ryktena om stora, mot Sverige riktade rustningar i Danmark, och ofta utfärdades därför befallningar om spejares utskickande och försvarsanstalters vidtagande, framförallt vid gränsfästena i Småland och Västergötland.[3]

Hvad angår Fredrik II:s känslor mot Johan, voro de förmodligen denna tid ej så välvilliga, som man af uttryckssättet i hans bref skulle kunna tro. Den senares katoliseringsplaner väckte hos den förre en ovilja, som han ej dolde. Vid gränsmötet 1580 klagade svenskarne, att Fredrik brukat »spotskt tal» om Johan och uppfört ett »spotskt spektakel» i Köpenhamn, i det att han där tillställt ett fyrverkeri, hvilket framställde ett kloster med abbot och munkar i. Äfven lät han på de kanoner, som stöptes af den från Sverige 1578 erhållna kopparen, sätta följande försmädliga rim:

»Als dem andern kunich Friderich
kunig Johann aus Schwedenreich
anstadt des resten friedesgeldt
fur silber kupfer zugesteldt,
Wardt draus diss gemacht
in weniger zal siebenzig und acht.»

Men om än Fredrik på sådant sätt gaf luft åt sitt missnöje med Johan personligen, får man icke därföre hos honom antaga några planer att anfalla Sverige. De rustningar, som i detta land framkallade så stor oro, synas ingalunda varit riktade mot detsamma. År 1576 skickades t. ex. en mängd fartyg till Ösel för att hindra ryssarne gå öfver till ön, och vid andra tillfällen affärdades af skilda orsaker sjöexpeditioner till Danzig eller till Nordsjön.

Som vi hafva sett, var man emellertid lätt uppskrämd i Sverige, och därför väckte de hotande brefven från Fredrik

[1] Johan t. Kr. Gabrielsson d. 1 mars 1578 o. t. P. Brahe d. 2 mars 1578. R. reg.
[2] Johan t. E. Stenbock d. 24 aug. 1579. R. reg.
[3] Alla åren 1576—79 ägde befästningsarbeten rum vid gränsfästena i nämnda provinser.

angående de borttagna sillskeppen och de utspridda ryktena om rustningar i Danmark så stor oro. Man trodde, att grannen sökte efter orsaker att begynna ett nytt krig.[1] Man fruktade, att han möjligen tänkte öfverraska Åbo.[2] I början af 1580 utfärdades därför ånyo befallningar om gränsfästenas förstärkande och höllos ifriga öfverläggningar. Att man i Danmark tänkte på krig, yttrar hertig Karl i ett utlåtande från denna tid, därom vittnade ej blott tonen i Fredrik II:s bref utan äfven danskarnes uppträdande för öfrigt. Därpå tydde ock de underhandlingar mellan Danmark och Polen, om hvilka hertigen fått kännedom och hvilka enligt hans antagande afsågo att medla fred eller stillestånd mellan Polen och Ryssland, så att Sverige skulle stå isoleradt gentemot Ryssland och Danmark hafva så mycket större utsikter till framgång, om det angrepe. Man borde därför enligt Karls mening söka hindra fred mellan Polen och Ryssland samt söka stärka Sveriges ställning genom underhandlingar om förbund med Polen samt med tyska furstendömen och hansestäderna. Kunde man åstadkomma förbund med dessa makter, skulle danskarne nog icke våga angripa. Gärna ville hertigen söka hindra ett krig med Danmark, och därför ville han också, att ett möte mellan svenska och danska ombud skulla anställas, vid hvilket alla tvistepunkter skulle diskuteras och överenskommelse träffas, så att fast vänskap sedan blefve rådande mellan rikena. Han trodde ej, att undanröjandet af misshälligheterna vore omöjligt. Skulden för dessa låge ej hos svenskarne utan i hufvudsak hos danskarne, som under svensk-ryska kriget drifvit handel på Narva. Därom borde man kunna öfvertyga de senare, och när detta skett, komme de väl att förhålla sig vänskapligt.[3]

Af ett i Vadstena d. 19 febr. 1580 afgifvet rådslag se vi, att också rådet delade hertig Karls meningar. Bland tyska furstar, som man skulle söka vinna, nämnas kurfursten af Pfalz och landtgrefven. I fråga om Narvahandeln heter det, att »eftersom konungen haft föga nytta af kaperierna, men riket genom dessa ådragit sig många ovänner,

[1] Johan t. hertig Karl d. 2 nov. 1579. R. reg.
[2] Johan t. Kl. Åkesson d. 27 mars 1580. R. reg.
[3] Bref fr. hertig Karl i jan. o. febr. 1580: Söderqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 11 ff.

borde alla sjöbeställningar igenkallas och inga narviska pass vidare utdelas».[1] Trots hvad som tidigare passerat, hade Johan således icke upphört att anställa kapare.

Innan konungen fattade något beslut angående de i rådslaget behandlade frågorna, skickade han till hertigen Hog. Bjelke och Erik Gyllenstjerna för att ännu en gång inhämta hans åsikter. Karl lade då särskildt vikt vid att det af honom föreslagna gränsmötet komme till stånd och vid att alla tvistefrågorna där blefve lösta, ty eljest skulle krig komma att utbryta. Tillika betonade han, att de svenska legaterna borde tidigt utses, så att de hunne grundligt sätta sig in i frågorna, och att man måste försöka att vinna lybeckarne på sin sida, ty eljest skulle dessa snart sluta sig till danskarne.[2] Icke utan orsak fruktade han ett sådant steg, ty kort förut hade lybeckarne anfört klagomål öfver alla de oförrätter, som de af svenskarne lidit.

Mycket af hvad hertigen och rådet föreslagit vann ej Johans bifall. Så brydde han sig ej om att få till stånd ett förbund med Polen mot Rysland eller att förskaffa sig bundsförvanter i Tyskland.[3] Däremot var han med om gränsmötet och föreslog d. 23 april 1580 konung Fredrik, att sex riksråd från hvardera sidan skulle i juli eller augusti sammanträffa vid gränsen för att undersöka de ömsesidiga klagomålen, och då, menade han, skulle det nog blifva uppenbart, att Johan haft mest orsak att beklaga sig. Den danske konungen hade nämligen förut hos andra furstar klagat öfver sin grannes uppförande. Fredrik II:s svar, hvilket afgafs d. 15 maj, bär vittne om hans fortfarande misstämning. Han erinrade bl. a. om huru han ofta begärt, att de ständiga röfverier, för hvilka hans undersåtar voro utsatta, måtte förbjudas, men han hade ingenting kunnat uträtta. Han antoge därför, att ett möte skulle blifva till föga nytta, men för att icke blifva beskylld för att handla mot fördraget i Stettin vore han villig att vid Mikaelis skicka trenne råd till gränsen mellan Knäred och Ulfsbäck. På detta förslag gick Johan in, ehuru han påstod, att hvarken tiden eller

[1] Rådslag d. 19 febr. 1580: Sv. Riksdagsakter, II, s. 572 ff.
[2] Hog. Bjelkes o. E. Gyllenstjernas berättelse d. 26 mars 1580: Sv. Riksdagsakter, II, s. 580 ff. Söderqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 14 f.
[3] Söderqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 16 ff.

platsen passade honom. Äfven han sade sig nu vilja skicka trenne riksråd.[1]

Efter denna tid kände sig väl Johan åter lugn för ett anfall, men helt visst hade han äfven förut gjort sig onödiga bekymmer. Sant är nog, att vissa krigiska anstalter ägt rum i Danmark, i det att man där antagit en hop båtsmän och hakskyttar och som vanligt utsändt krigsfartyg i Östersjön, hvarest man ville vara lika stark som svenskarne, men rustningarna hade icke alls haft den omfattning, som varit af nöden, om man tänkt på ett angrepp mot Sverige. Konung Fredrik försäkrar också uttryckligen i ett bref d. 24 mars 1580 till sin mycket anlitade rådsherre Kristoffer Valckendorff, för hvilken han väl icke dolde sina afsikter, att sådana planer hade han ej i sinnet.[2] Snarare voro rustningarna riktade mot hans gamle bundsförvant Ryssland, ty de danska skeppen hade i uppdrag att hålla strömmarna rena och särskildt hindra seglationen till Pernau, Narva och andra ställen, som ryssarne innehade.[3]

Sedan man väl blifvit enig om ett möte, beredde man sig å ömse sidor till detsamma. I Sverige sökte man efter bästa förmåga samla bevis för rättmätigheten af svenskarnes fordringar, och synnerligen verksam därvid synes hertig Karl hafva varit. Redan d. 20 febr. hade han författat en framställning af de orsaker, för hvilka handeln på Narva ej kunde medgifvas under kriget med Ryssland. Därefter hade han efter konungens önskan utarbetat ett utlåtande angående de ärenden, om hvilka man skulle underhandla vid gränsen, och slutligen diskuterade han frågorna med sekreteraren Erik Mattson. Detta oaktadt fruktade han, att de svenska sändebuden ej voro »fast underviste» om de argument, som de skulle frambära, och föreslog därföre, att mötet skulle uppskjutas.[4] Något uppskof blef dock icke ifrågasatt. För de svenska sändebuden, som blefvo Nils Gyllenstjerna, Hogenskild Bjelke och Erik Sparre samt sekreteraren Erik Mattsson, utfärdades d. 29 aug. fullmakt och kreditiv, och på det att de skulle hafva några flera af rådet

---

[1] Laursen, Dan.-Norges trakt, II, s. 501 f.
[2] Kanc. brevb.
[3] Beställningsbref d. 9 aug. 1580: Kanc. brevb.
[4] Söderqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 18 f.

i närheten och med dem kunna rådgöra, medan underhandlingarna pågingo, befalldes Per Brahe begifva sig nedåt gränsen, så att legaterna kunde få bud till honom en eller två gånger om dagen.[1]

Äfven i Danmark sysselsatte man sig med förberedelser till mötet. Särskildt var Fredrik II besluten att göra en ände på ingreppen i den danska handelns frihet. Narvafrågan sköts därföre fram i förgrunden. Från städerna infordrades en del upplysningar, ty konungen ville vid gränsmötet framlägga en redogörelse för alla de förluster, svenskarne tillfogat hans undersåtar efter freden i Stettin.[2] Den 20 sept. utfärdade han fullmakt och instruktion för kanslern Nils Kaas, räntmästaren Kristoffer Valckendorff och riksrådet Mandrup Parsberg. De skulle begära, att svenskarne först framlade sina besvär, då Johan påstått. att skulden till misshälligheterna mera låg på dansk än på svensk sida. Sedan skulle de framställa de danska klagomålen, särskildt hindren för Narvahandeln. De skulle erinra om att man t. o. m. »uppbringat Fredrik II:s egna skepp, plundrat dem i utlänningars närvaro och med stor pomp och triumf fört dem till Stockholm, där främmande gesanter sett dem till stor spott för konungen»[3] — detta, under det att Johan ständigt utfärdade pass för dem, som seglade till Narva. Naturligtvis skulle de för alla lidna förluster kräfva ersättning.

Förhandlingarna öppnades d. 1 okt. i Sjöröd, och d. 8 okt. aflämnade de svenska ombuden sina besvär, hvilka voro af ganska växlande beskaffenhet. Bland annat beskyllde man Fredrik II för grofva förnärmelser mot det svenska konungahuset och anförde som bevis. att han hånat Johan III och vägrat hertig Kristoffer af Mecklenburg lejd genom Danmark för att hindra hans giftermål med prinsessan Elisabeth. För öfrigt klagade man öfver tullar och krigskontrabands befordrande samt begärde ersättning för Sonnenburg, för kanonerna på de tre pantslotten i Wieck och för den penningesum-

[1] Fullmakt o. kreditiv d. 29 aug. 1580, Johan t. N. Gyllenstjerna d. 28 juli 1580, t. E. Sparre d. 26 juli 1580. R. reg.

[2] Fredr. II t. borgm. o. råd i åtskilliga städer d. 20 maj 1580: Kanc. brevb. Enligt uppgift fr. 5 städer hade svenskarne under åren 1571—75 och 1577 tagit 10 skepp.

[3] Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 502.

ma, som Johan gifvit de opålitliga besättningarna på dessa. En fråga, som svenskarne nu framdrogo och som längre fram skulle blifva brännande, var Finnmarksfrågan, om hvilken må nämnas, att Johan 1577 meddelat sin granne, att norska lappfogdar under några år förbjudit de lappar, hvilka från urminnes tid utgjort sin skatt såväl till Sverige som till Norge, att betala något till Sverige. Härpå hade Fredrik då svarat, att han vore okunnig härom, men att han ville afskaffa möjligen befintliga missförhållanden.[1] Emellertid har säkerligen ingenting gjorts åt saken, ty vid gränsmötet 1580 framkommo svenskarne med klagomål mot fogden öfver Saltens län, som förbjöd lapparna i Ofoten och Selanger att till Sverige utgöra sin årliga skatt och som sökte tränga bort dem genom norska bönder.

Danskarne å sin sida aflämnade sina besvär d. 9. okt. Äfven de beskärmade sig öfver hvarjehanda hinder för sin handel, och för öfrigt refvo de upp en mängd gamla tvister, såsom om infallet på Ösel 1572, om brefvet till de tyska ryttarne d. 29 maj 1575, om öfverlämnandet af Sonnenburg till Magnus af Sachsen, om den långsamma betalningen af Elfsborgs lösen och det sena återställandet af de felande kanonerna på krigsskeppen samt framför allt om hindren för deras handel på Narva.[2]

Många frågor blefvo sålunda föremål för öfverläggningar, men mest tvistade man om den sistnämnda. Då freden hade föreskrifvit, att Narvahandeln skulle vara fri för båda rikena »wie von Alters», påstodo svenskarne, att dessa ord inneburo, att Narvafärderna icke skulle vara fria under krig med ryssarne utan blott under fredstid, emedan så varit brukligt under äldre tider. Detta förnekades af deras motpart, som till stöd för sin åsikt bland annat anförde, att vid tiden för fredsslutet hade kriget mellan Sverige och Ryssland redan brutit ut, hvarför det vore klart, att hänsyn tagits till förhållandena i krigstid.[3] Danskarne höllo hårdt på sin mening och sade, att om ej sjöfarten till Narva lämnades dem fri och ersättning gåfves för det gods,

---

[1] Laursen, Dan.-Norges trakt, II, s. 499 ff. Pira, Svensk-danska förhandlingar 1593—1600, s. 25 f.
[2] Laursen, anf. arb., II, s. 503 f.
[3] Pira, anf. arb., s. 16. Söderqvist i Hist. Tidskrift 1904, s. 19.

som fråntagits dem, kunde de ej gå in på någon vänlig öfverenskommelse. Gåfve svenskarne återigen med sig, skulle man lätt blifva enig om de andra tvistepunkterna.[1] Slutligen följde också svenskarne denna uppmaning, och sedan blefvo danskarna litet mera medgörliga, åtminstone i mindre betydande frågor. Man sökte verkligen bringa ur världen de många tvisterna mellan rikena, men nog synes det, att danskarne i nästan allt bestämde besluten. D. 12 okt. 1580 uppsattes och undertecknades af kommissarierna ett afsked och ett biafsked, för hvilkas viktigare punkter vi nu vilja redogöra.

Först och främst bestämdes angående seglationen på Narva, att den skulle vara fri för båda rikenas undersåtar, »så vidt det Stettinska fördraget innehölle och förmådde», men någon förklaring af hvad dessa ord innebure blef icke gifven, ehuru danskarne yrkade därpå. Tydligen ville icke svenskarne binda sig genom fullt klara bestämmelser. Från dansk sida åter försäkrades, att om någon främmande eller utländsk man af Fredrik II begärde pass till Narva, ville denne så förhålla sig, att Johan ej skulle hafva anledning att klaga öfver någon af honom lämnad tillåtelse.[2] Äfven lofvade de danska sändebuden, att de skulle söka förmå sin konung att gifva ett välvilligt svar, om Johan anhölle om seglationens stängning, ett löfte, hvilket väl ej hade mycket att betyda, då nämnda sjöfart den tiden var förbjuden i Danmark.[3]

Hvad det från danskarne under åren 1571—79 tagna godset angick, bestämdes, att det skulle betalas efter en viss prislista. Däremot underkändes alla anspråk för frakt, täring, omkostnader och skada, hvilka utgjorde en stor del af de danska fordringarna. För hvad som upptogs 1580, skulle ingen ersättning gifvas, efter all tillförsel till Narva var det året förbjuden, och lika litet skulle de personer få något, som brukat falska pass eller mot Fredriks förbud seglat åstad till nämnda ort men uppbringats af svenskarne. De hade förverkat sitt gods såsom de, hvilka fört främmande varor under danskt namn, och de, som fört krigsförnödenheter till

---

[1] Girs, s. 80.
[2] Afskedet d. 12. okt 1580 i Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 505 ff.
[3] Bang i Dansk Hist. Tidsskr., R. VII, B. II, s. 553.

ryssarne, sedan Fredrik några år förut förbjudit sina undersåtar detta. Med dem, med hvilka förut gjorts afräkning, skulle ingen ny afräkning göras. Betalningen skulle ske före Mikaelis 1581.[1]

Beträffande andra tvistefrågor må nämnas, att medan somliga klagomål förklarades oberättigade[2] eller blott framkallade en ursäkt, föranledde andra viktiga bestämmelser. Så öfverenskoms, att alla tullar och afgifter, som blifvit pålagda grannstatens undersåtar efter Stettinfreden, skulle afskaffas, att besvär rörande gränserna — väl äfven i Finnmarken — skulle afgöras af fogden i förening med goda dannemän och att svenskar och danskar skulle utan hinder få resa genom hvarandras länder. För att hindra sådana tvister, som förekommit och som lätt kunde uppstå, när svenska och danska krigsskepp mötte hvarandra, fastställdes, huru då skulle tillgå. Mötte enskilda svenska krigsskepp enskilda danska krigsskepp på danska strömmar, skulle svenskarne skjuta svensk lösen, visa sina sjöbref och underrätta om sitt förehafvande men ej fälla något segel. Träffade ett enstaka svenskt krigsskepp en hel dansk flotta på danskt farvatten, då skulle det stryka toppsegel och förhålla sig, som brukligt varit. På samma sätt skulle danskarne skicka sig på svenskt farvatten. Ville någon af konungarne sända en hel krigsflotta genom den andres strömmar, då skulle anmälan därom först göras, såsom af ålder brukats, dock Stettinfreden oförkränkt. Samma höghetsrättigheter, som Danmark skulle äga på sina strömmar, tillerkändes således uttryckligen Sverige på sina, men hvilka farvatten som skulle räknas till den ena eller den andra maktens intressesfär, nämnes icke och var väl icke heller noga bestämdt.[3]

För öfrigt bekräftades Stettinfreden och intogs i afskedet den allmänna bestämmelsen, att alla tvister, som efter densamma uppkommit mellan Sverige och Danmark, skulle betraktas såsom fullkomligt förlikta och aldrig få rifvas upp igen.[4]

---

[1] Biafsked d. 12 okt. 1580: Laursen, Dan.-Norges trakt., II, s. 510. D. 6 dec. 1581 skrifver danska riksrådet t. det svenska, att efter hvad det senare meddelat hade danskarne t. största delen nu fått ersättning. Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

[2] Beträffande hånet mot Johan var danskarnes förklaring ganska skrufvad.

[3] Se härom Fridericia, Danmarks ydre pol. hist. 1629—60, s. 23.

[4] Afskedet d. 12 okt 1580: Laursen, anf. arb., II., s. 505 f.

Lätt är att finna, att besluten vid mötet hufvudsakligen lände till danskarnes förmån. De drefvo igenom sin vilja i fråga om Narvahandeln, och det betydde för dem litet att afstå från sina öfriga klagomål. Sonnenburg hade de ju i sina händer, och för Elfsborg och skeppskanonerna hade de redan uppburit sin betalning. För svenskarne åter innebar medgifvandet angående Narvahandeln en svår uppoffring, och den öfverenskomna nedläggelsen af besvär, att de uppgåfvo sina anspråk på ersättning för Sonnenburg och andra lidna förluster. Ej underligt då, att de svenska sändebuden vid sin hemkomst blefvo utsatta för hårdt klander. De beskylldes ej blott för efterlåtenhet utan äfven för öfverträdelse af instruktionen, men såsom vi förut framhållit, kunde de till sitt försvar anföra, att Sverige var för svagt för att upptaga en strid med Danmark, men de synas äfven varit underlägsna i diskussionen.[1]

Störst var naturligtvis missbelåtenheten med stadgandet om Narvahandeln. Hertig Karl fruktade, att när frihet att drifva denna handel beviljats danskarne, skulle äfven andra nationer fordra att få åtnjuta samma rättighet. Han föreslog därför, att Johan skulle hos Fredrik anhålla, att denne »såsom en god vän och nabo» icke skulle begära fri seglation på Narva under kriget med Ryssland, och därjämte uppmanade han sin broder att söka utverka, det äfven den tyska sjöfarten på nämnda stad blefve för samma tid förbjuden.[2]

Hvad Johan III angår, höll han naturligtvis i teorien fast vid handelsspärrningens behöflighet. I juni 1580 hade han förklarat, att han det året ej ville meddela ett enda pass samt att hans amiral skulle uppbringa alla, som seglade till eller från denna stad, och behålla skepp och gods i godt förvar.[3] Gärna framställde han därför i bref den 24 mars 1581 en anhållan till Fredrik II, att denne måtte fortfarande förbjuda sjöfarten på Narva. Säkerligen hyste han också godt hopp om bifall till denna begäran, ty under 1580 hade den danske konungen noga sett till att förbudet blef iakttaget. Gång efter annan hade han befallt, att man skulle väl passa på de

[1] Söderqvist i Hist. Tidskr. 1904, s. 20 f.
[2] Ibidem.
[3] Johan t. Klas Åkesson (Tott) d. 30 juni 1580. R. reg.

lybska skeppen,[1] och ännu i mars 1581 ålade han sin amiral att uppbringa alla fartyg, som gingo till och från Narva,[2] Svaret på Johans skrifvelse blef emellertid ett afslag, och därtill synes Johan själf till god del varit skulden. Ofta nog stämde icke hans handlingar så noga med hans teorier. Dançay försäkrar, att han under år 1580 för betalning utfärdade pass i sin gemåls och sons namn med villkor, att befälhafvarne på skeppen skulle återvända till Stockholm, återge passen, betala tull och få intyg, att varorna voro köpta i Sverige.[3] Att denna uppgift icke kan vara gripen ur luften, framgår af Fredrik II:s svar d. 20 april på Johans förut omtalade begäran. I detta heter det nämligen, att den danske konungen ej varit obenägen att lyssna till Johans önskan, om densamma framställts i tid och han ej förnummit, att hans granne hade själf utdelat pass. Några af de danska städerna hade tillskrifvit honom, att i dem funnes till salu pass, som Johan utfärdat, och Fredriks egna undersåtar ville ej vara sämre ställda än andra. Han hade därför redan meddelat några pass och kunde således ej villfara den gjorda framställningen.[4] I början af april synes Fredriks förbud för Narvafärder blifvit återkalladt.[5]

När detta skett, dröjde det ej länge, förrän dessa färder åter gåfvo anledning till oenighet. Ehuru det vid gränsmötet hade föreskrifvits, att kung Fredriks undersåtar ej skulle få föra utländska köpmäns varor till Narva, åtlydde dock ej alla denna bestämmelse. Ja, det hände äfven, att utlänningar förskaffade sig konungens pass. Dessa förhållanden blefvo snart från svensk sida observerade och gjorda till föremål för anmärkning. De skyldiga danskarnes förfarande väckte då så stor vrede hos Fredrik, som alltid noga höll på traktaternas efterlefnad, att han ifrågasatte, att de skyldiga skulle dömas som menedare och deras skepp och gods hemfalla till kronan.[6] Hvad åter angick de åt utlänningar gifna passen,

---

[1] Fredr. II t. Kr. Valckendorff d. 25 o. 30 okt. 1580 o. d. 7 jan. 1581. Kanc. brevb.
[2] Fredr. II t. amiralen A. Durham d. 12 mars 1581. Kanc. brevb.
[3] Dançay t. Henrik III d. 8 dec. 1580: Handl. rör. Skand. hist., 11, s. 127 ff.
[4] Fredr. II t. Johan III d. 20 april 1581: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[5] Fredr. II t. Hans Mogensen d. 2 april 1581. Kanc. brevb.
[6] Fredr. II t. borgm. o. råd i flera städer d. 19 juli 1581. Kanc. brevb.

sökte man i Danmark göra gällande, att de endast afsågo de danska farvattnen,[1] och efter denna tolkning blefvo innehafvarne äfven efter en tid behandlade i Sverige. Amiralen Erik Bertilsson, som i början hade framsläppt alla, hvilka kunde förete Fredrik II:s pass, fick nämligen d. 1 juli 1581 befallning af Johan, att alla Narvafarare skulle undersökas. De, som då befunnos innehafva den danske konungens pass men ej voro hans undersåtar, skulle oplundrade skickas till Sverige, ty passen afsågo endast Danmarks strömmar. Danskarne skulle däremot blott undersökas, för att man skulle förvissa sig om att de på sina fartyg ej medförde främmande varor.[2]

Äfven efter gränsmötet 1580 fortfor sålunda frågan om Narvahandeln att inverka störande på förhållandet mellan Sverige och Danmark, och allt mer och mer blef det klart i Sverige, att enda medlet att få bort ur världen detta ämne till ständiga tvister vore Narvas eröfring. Redan d. 9 dec. 1580 skref Johan till Pontus de la Gardie med tanke på hvad som lofvats danskarne vid gränsmötet: »Så, efter vi ej kunna taga tillbaka, hvad de danska är tillsagdt, finnes intet annat sätt att beröfva fienden tillförsel än att angripa Narva på allvar eller, om lägenheten det ej nu medgifver, att ett fast blockhus slås därutanför, så att seglationen hindras.»[3] Lyckligtvis såg sig Pontus de la Gardie också i stånd att intaga staden i sept. 1581. Därmed upphörde tillsvidare striden med Danmark om handeln i Narva, där danskarne sedan hade samma rätt att handla som i andra svenska städer, men där de ej längre voro utan konkurrens.

Alldenstund tvisten om tre kronor förut skjutits åt sidan, Sverige betalat sina skulder till Danmark och Fredrik II upphört att fika efter de svenska besittningarna i Estland, fanns det efter Narvas eröfring icke längre någon större fråga, som söndrade de båda nordiska rikena från hvarandra. Också började en förbättring i förhållandet dem emellan snart visa sig, om än den gamla misstänksamheten, som underhölls genom prat och skvaller, ej genast försvann. Redan i slutet

[1] Danska rådet t. det svenska juli 1581 o. 26 sept. 1581: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. Sv. rådet t. d. danska i aug. 1581. R. reg.
[2] Johan t. Erik Bertilsson d 1 juli 1581. R. reg. 1581—83.
[3] Lossius, Die Urkunden der Grafen De la Gardie, s. 49.

af 1581 kan man iakttaga denna förbättring, i det att de båda regenterna då åter började att byta gåfvor med hvarandra, något, som de ej gjort på 10 år. Vi finna nämligen Fredrik II, som var en ifrig jägare, då anhålla »hos sin synnerligen gode vän» om en eller två »jaktklippare». Och då Johan med anledning häraf förärade honom »många sköna hästar», kände han sig djupt tacksam och försäkrade sig däraf förmärka sin grannes »benägenhet och godvillighet».[1] Han besvarade gåfvan med två buffeldjur[2] och sökte på åtskilliga sätt ådagalägga sitt vänskapliga sinnelag. Så förbjöd han t. ex. 1582 bönderna i Skåne, Halland och Blekinge att bruka skällsord mot de svenska bönder, som kommo ned till dem med sina varor, eller att besvära dem med olagliga afgifter, såsom en del af dem förut gjort, ty sådant kunde förorsaka strid och vore ej nabovänligt.[3]

Äfven i viktigare frågor uppenbarade sig 1582 en mera vänskaplig hållning hos de båda regenterna, än man förut kunnat iakttaga. På grund af Polens ovänliga uppträdande och Rysslands fortfarande fiendskap gjorde nämligen Johan detta år ett nytt försök att anknyta närmare politiska förbindelser med Danmark och ditsände i sådant syfte Klas Bjelke. Denne skulle söka utverka dels att tillförseln till Ryssland norr om Norge måtte förhindras och dels att Fredrik skulle neka konungen i Polen hjälp mot Sverige, om sådan begärdes. Beträffande Johans första begäran svarade den danske konungen tillmötesgående, att han enligt Johans önskan ville nästa sommar liksom den innevarande utsända fartyg till Västersjön för att hindra seglationen till Ryssland, ehuru företaget både var besvärligt och förbundet med stor kostnad. För öfrigt vore han fortfarande benägen att söka medla mellan Sverige och Ryssland. I fråga om Polens afsikter rådde full öfverensstämmelse mellan de båda konungarna. Johan hade framhållit, att dess syfte tydligen var att skaffa sig en hamn vid Östersjön för att kunna utrusta krigsskepp därstädes och blifva herre öfver nämnda farvatten. Det borde emellertid hvarken Johan eller Fredrik finna sig uti,

[1] Fredr. II t. Johan III d. 4 dec. 1581; Fredr. II t. Johan d. 28 maj 1582: Fr. II o. Kr. IV t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[2] Linköpings Bibl. handl., II, s. 263.
[3] Fredr.:s skrifvelse d. 28 sept. 1582: Kanc. brevb.

då ingen annan potentat än de hade någon rättighet i Östersjön. Häri instämde Fredrik och lofvade, att om någon annan makt ville tillvälla sig sådan rätt, skulle han hjälpa till att afvärja det. Han hade länge märkt, hvad Polen hade för mål, och skulle därför, om detta rike föreslog ett förbund eller begärde hjälp och tillförsel, förhålla sig afvisande.

Johans planer gingo emellertid än längre. Efter att hafva mottagit den danske konungens svar inlämnade Klas Bjelke ett nytt memorial, hvari han föreslog ett förbund mellan rikena till skydd för deras besittningar i Livland, särskildt med hänsyn till den från Polen hotande faran. Att Johan dock icke afsåg blott försvar, synes däraf, att i förslaget äfven talas om de eröfringar, som de båda vännerna kunde göra, i händelse att de angrepos. Af dessa eröfringar ville Johan ädelmodigt afstå $^2/_3$ åt Danmark och endast behålla $^1/_3$ för egen räkning. Han tänkte sig till och med möjligheten af att hela Livland blefve intaget af de förbundna.[1]

Omedelbart efter denna skrifvelses inlämnande synes Klas Bjelke hafva återvändt till Sverige, ty d. 29. aug. affattade Fredrik ett bref till Johan, i hvilket han sade sig hafva »ett synnerligen nådigt behag» till Klas Bjelke »för hans tro och flit i legation och umgängelse», och hvari han äfven ordar ej blott om vänskap utan äfven om broderskap mellan sig och Johan.[2] Han hade nämligen genom Klas Bjelke tillsagt sin förre fiende broderskap för lifvet, och härför hembar Johan honom sin tacksägelse d. 6 jan. 1583.[3]

Hvad angår det genom Bjelke framburna förbundsförslaget, säger sig Fredrik hafva med rörelse erfarit sin grannes tvist med den polske konungen. Han skref ock genast till denne och erbjöd sin medling men kunde intet uträtta. För öfrigt medförde förbundsplanen ej några följder. Fredrik lofvade gifva Johan besked, när han till våren haft möte med riksrådet,[4] men om svar någonsin gifvits, är mig obekant. Har ett sådant aflåtits, har det utan tvifvel varit

[1] Fredr. II:s resol. t. Klas Bjelke d. 20 aug. 1582: Fr. II:s o. Kr. IV:s bref t. sv. kon. 1572—1632. Laursen, Dan.-Norges trakt., III, s. 53.
[2] Fredr. II. t. Johan III d. 29 aug. 1582: Fr. II:s o. Kr. IV:s br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[3] Link:s Bibl. handl., II, s. 263.
[4] Fredr. t. Johan d. 18 jan. 1583: Br. t. sv. kon. 1572—1632. Laursen, anf. arb., III, s. 54.

afböjande, ty säkert hade hvarken Fredrik eller hans riksråd lust att inlåta sig på några äfventyr i Livland. Tanken på att förvärfva besittningar därstädes hade danskarne ju redan öfvergifvit.

Trots denna tillbakadragenhet och trots de ännu förekommande krafven på ersättning för förluster, som svenskarne förorsakat Narvafarare, fortfor dock den nya vänskapen mellan de båda rikenas regenter. Den stördes ej ens genom det gamla tvisteämnet tre kronor, om hvilket nu åter blef tal. Det hade ju icke begrafts genom beslutet vid gränsmötet 1575. Två år därefter anhöll Johan hos kejsaren, på hvilken han fortfarande tänkte som skiljedomare, att denne ej skulle gifva svenskarne mindre rätt, därföre att frågan uppskjutits, men denna begäran framkallade endast svaret, att på grund af den mellan de båda konungarne träffade öfverenskommelsen fann kejsaren ej anledning att vidtaga någon åtgärd rörande nämnda ärende.[1] Sedan hvilade detsamma, tills de 10 åren voro nära slut. Då var man i Sverige benägen för ytterligare uppskof. Ett rådsmöte i Västerås i mars 1585 tillstyrkte ett sådant,[2] och Johan delade dess mening. I dec. 1585 föreslog han Fredrik, att man skulle vänta ännu 6 à 8 år med frågans återupptagande och att man under den tiden skulle försöka blifva enig utan utländsk rättegång. Häri förklarade sig den danske konungen instämma, och man kom öfverens om ett uppskof på ytterligare 8 år.[3] Men när dessa år voro ute, hade både Johan och Fredrik gått ur tiden.

Huruvida enighet skulle vunnits genom ett nytt möte under de båda konungarnes lefnad, måste ju anses mycket tvifvelaktigt, men säkert voro förutsättningarna för en öfverenskommelse då bättre, än de vanligen voro. Fredrik II:s välvilja förefaller att hafva varit fullt uppriktig. När något för »hans gode nabo och broder» angenämt inträffat, lyckönskar han; efter Katarina Jagellonicas död kondolerar han i de vänskapligaste uttryck. Tilltalande är verkligen hans i ett bref till Johan d. 11 jan. 1586 uttalade försäkran, att han skulle gärna se, att alla irringar mellan de nordiska

[1] K. Hildebrand, Johan III o. Europas kat. makter, s. 271 och 276.
[2] Sv. riksdagsakter, II, s. 659 ff.
[3] Laursen, Dan.-Norges trakt., III, s. 54.

rikena blefve afskaffade i de båda konungarnas lifstid liksom allt, som möjligen gåfve anledning till missförstånd, så att deras efterkommande och undersåtar kunde lefva i god endräkt.[1] Skada, att så icke skedde. På tänkesätten i Sverige inverkade emellertid denna välvilja lugnande. I svenska rådet framkommo nu planer på en giftermålsförbindelse mellan de svenska och danska furstehusen. Man tänkte då antingen få en sådan till stånd mellan Johans dotter Anna och Fredriks son Kristian[2] eller ock mellan Sigismund och den äldre af Fredrik II:s döttrar, »hvilken sades vara en däjlig fröken».[3] Till och med Johan ändrade sinnelag. Vi finna honom nu tillönska sin granne »ett långvarigt, lyckosamt, roligt och fredsamt regemente samt all annan evig och timlig välfärd», och då det i början af 1587 utspriddes, att Fredrik II samlat en stor hop folk och låg på gränsen, yttrade den förr så misstänksamme konungen till rikets i Vadstena samlade ständer, att det var »löng, kärlinga skvaller, och hofmän, som rida öfver land, föra sådant ut.» De båda regenterna hade nu gjort broderskap sig emellan, och hoppades Johan, att så länge de lefde, skulle fred råda mellan deras riken.[4] Det var ett annat tal, än man fordom hade hört från konungens läppar.

Tyvärr blef Fredrik II:s lefnad efter denna tid ej lång. Han afled d. 4. april 1588. I den skrifvelse, hvari det danska riksrådet för Johan tillkännagaf dödsfallet, gafs åt den döde det eftermälet, att efter freden hade Johan i honom haft en trogen vän, broder och granne.[5] Dessa ord äro sanna åtminstone om åren 1582—1588, om hvilka det kan sägas, att endast få år under 1500-talet kunna uppvisa ett så godt förhållande mellan Sverige och Danmark som dessa. Snart skulle åter afund och misstänksamhet skilja de båda rikena åt.

---

[1] Anf. br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.
[2] Ahlén, Ryska krigets hist., II, s. 11.
[3] Rådslag i mars 1585: Sv. riksdagsakter, II, s. 659 ff.
[4] Redogörelse f. förhandl. i Vadstena d. 2. febr. 1587: Sv. riksdagsakter, II, s. 743 ff.
[5] Skrifvelse d. 11 apr. 1588: Anf. br. t. sv. kon. 1572—1632. R. A.

Julius Andrássy och Österrike-Ungerns utrikespolitik.

AF

GEORG WITTROCK.

Eduard von Wertheimer, *Graf Julius Andrássy. Sein Leben und seine Zeit. Nach ungedruckten Quellen. I. Bis zur Ernennung zum Minister des Äussern.* Stuttgart 1910. XXII + 650 s. — *II. Bis zur geheimen Konvention vom 15. Januar 1877.* Stuttgart 1913. XX + 420 s. — *III. Letzte Lebensjahre. Charakteristik Andrássys.* Stuttgart 1913. XIV + 373 s.

Föreliggande öfversikt grundar sig i främsta rummet på Eduard von Wertheimers stora tyska biografi öfver grefve Julius Andrássy, hvars första band utkom 1910, det andra och tredje 1913. Man har skäl att lyckönska den historiska vetenskapen till att detta den ungerske historikerns grundliga och värdefulla verk kom till stånd och nådde sin fullbordan före världskrigets utbrott. Hvem vet, huru länge det eljest dröjt, innan det kommit till utförande, om detta öfver hufvud skett, och i hvarje fall hade det efter 1918 knappast kunnat skrifvas så, som det nu är skrifvet — ensidigt visserligen, men på samma gång tilltalande och imponerande som ett fullödigt uttryck af magyarisk nationalstolthet öfver Ungerns vunna maktställning och dess statsmäns lysande insatser i den habsburgska dubbelmonarkiens utveckling under nära ett halfsekel. Framställningar, som fylla luckorna och belysa händelserna ur andra synpunkter, torde väl däremot icke komma att saknas, sedan alla de folk fått själfständighet, på hvilkas tillbakahållande den magyariska välmakten hvilade.

Utmärkta källor hafva stått till buds för Wertheimer, som utfört sitt arbete på den ungerska vetenskapsakademiens uppdrag. Han har icke blott fått rätt att nyttja familjen Andrássys papper; han har därjämte till det österrikisk-

ungerska utrikesministeriets hela verksamhet både under Beust och under Julius Andrássy ägt en särdeles gifvande kommentar i baron Béla Orczys dagbok och i samme mans bref till sin mor. Orczy var tjänsteman i departementet, där han under Beusts tid intog en säregen ställning som den ungerska regeringens förtroendeman, som ett slags kunskapare och öfvervakare af den ledande statsmannens åtgöranden. Wertheimer borgar för att hans uppgifter äro fullt tillförlitliga, och bokens citat ge heller ingen orsak att tvifla därpå, hvilket ju icke hindrar, att man ändå gärna skulle vilja veta litet mera om saken, särskildt om brefven till modern, som måtte hafva varit en dam med ovanlig politisk bildning och intresse, så framt de till henne ställda skrifvelserna icke i verkligheten hafva haft en vidsträcktare adress. — Men ej nog med detta. Wertheimer har haft synnerligen fritt tillträde till de officiella arkiven både i Wien och Budapest — ett tydligt tecken till att hans arbete sågs med blida ögon af därvarande makthafvare före världskriget med utrikesministern grefve Aehrenthal, ministerpresidenterna Wekerle och Beck och kejsaren själf i spetsen. Allt detta hade tillsammans varit tillräckligt som grundläggning för en märklig bok, men en ovärderlig kontroll och komplettering har ytterligare bjudits därigenom, att äfven tyske rikskanslern furst Bülow funnit ändamålsenligt att understödja Andrássys biograf i hans utredning af trippelalliansens förhistoria med öppnad tillgång till det preussiska statsarkivets diplomatiska akter rörande Österrike, i främsta rummet tyska sändebudens bref från Wien och Bismarcks svar.

Om sålunda Wertheimers bok äger ett mycket stort sakligt intresse, är däremot kanske någon invändning att göra i fråga om dess form. Jämför man hans trebandiga verk med Heinrich Friedjungs mest kända arbeten, får man nog vidgå, att ungrarens nyktra redogörelse hvarken äger den ungdomliga friskhet, som utmärker *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland* och som där gör äfven vidlyftiga krigshistoriska utredningar fullständigt njutbara, icke heller den mogna stil, hvarmed österrikaren i sin bok om *Österreich von 1848 bis 1860* kommer tillrätta med ett material, som han själf till god del har känt som jämförel-

sevis torrt och motsträfvigt. Wertheimers skildring har onekligen en ej ringa bredd och tyngd. För den som blott har knapp tid att ägna studiet af hans ämne, blir den därför oundvikligen svårtillgänglig; för den åter, som önskar grundligt tränga in i det gamla habsburgska rikets egendomliga yttre och inre förhållanden, bjuder den en ovärderlig hjälp. Intresset ökas gifvetvis i de senare delarna, då synkretsen vidgas från Österrike-Ungern till den europeiska politikens skådebana i sin helhet.

Det vore omöjligt att i en kort uppsats gifva en tillfredsställande redovisning för hela det kunskapsmaterial, som rymmes i föreliggande lefnadsteckning, som för öfrigt medvetet är lagd mera som en tidshistoria, samlad kring Andrássys insats, än som en verklig biografi. Det vore äfven olämpligt därför, att innehållet då skulle blifva alltför splittradt och vidtomfattande. Det är nödvändigt att taga ut ett större parti till granskning, och det ligger ju då för en utländsk läsare afgjordt närmast till hands att samla uppmärksamheten på höjdpunkten af Andrássys bana — hans utrikespolitiska insats, början då han ännu var ungersk ministerpresident i 1870 års kris, fullföljd under en nära tioårig bana som utrikesminister. Hufvudämnena för framställningen blifva då Österrikes nyorientering vid Frankrikes nederlag, trippelalliansens förberedelse och icke minst de för rikets hela ställning i mycket afgörande Balkanfrågorna.

* * *

Det var som Deáks förtrogne och närmaste man inom det moderata nationella partiet, som Andrássy i februari 1867 trädde i spetsen för det ungerska kabinettet, då Deák, nationens erkände ledare, icke önskade påtaga sig bördan. Andrássy hade själf på ungersk sida ledt de sista afgörande underhandlingarna i Wien och icke utan svårighet vunnit »den gamle herrns» samtycke till resultatet. Som ministerpresident hade han med framgång häfdat sin ställning och bragt till lycklig lösning efter ungerska kraf de stora frågorna om försvarets organisation med en viss själfständighet för det magyariska landtvärnet (honvéd), Kroatiens anslutning och Fiumes införlifvande, militärgränsens upphäfvande och slutligen — på formernas och titlarnas område — »kej-

sardömet Österrikes» aflösning genom den österrikisk-ungerska dubbelmonarkien. Med full auktoritet kunde han således gripa in i den utrikespolitiska krisen 1870, då det gällde om Österrike-Ungern, troget det gamla kejsardömets minnen och traditioner, skulle gå med Frankrike mot Preussen eller söka en ny väg genom tidens brytningar.

Grefve Julius Andrássy var icke diplomat af facket; hans enda rön på denna bana var hans färd till Turkiet 1849 som Kossuthregeringens utsände till Serbien och den ottomanska Porten. Men under sin följande åttaåriga landsflykt hade han i Paris lefvat i god ställning i en af den europeiska politikens brännpunkter, och hans magyariska patriotism var ingalunda ensidigt inriktad på de inre tvistefrågorna; tvärtom hvilar redan hans verksamhet för »utjämningen» 1867 på hans uppfattning af Österrike-Ungerns europeiska uppgift, på hans öfvertygelse om nödvändigheten att för Ungerns egen skull värna rikets stormaktsställning. Mot allmänna meningen i landet och till och med mot Deák, som blott ville tala om »gemensam trygghet», hade han redan 1861 understödt kronans kraf på dess upprätthållande. Och hans program var från början i sina grunddrag klart: Rysslands uppträdande mot Ungern 1849, Preussens indirekta medverkan till den ungerska själfständighetens skapande, som ju närmast var en frukt af det habsburgska nederlaget vid Königgrätz — detta var erfarenheter, som afgörande påverkat utvecklingen af hans och många magyarers åsikter. Den ryska agitationen på Balkanhalfön, de ryska rublernas vandring till själfva Ungern och tsarkulten bland kroaterna voro företeelser, som ständigt höllo känslan af den ryska faran lefvande, och endast i *ett* fall kunde han finna det påkalladt att som fiende vända sig mot Preussen: om Bismarck i Orienten velat understödja Ryssland mot Österrike-Ungern. Här skulle monarkiens makt sättas in för att dämpa farliga rörelser, för att trygga dess inflytande och inre styrka både mot slaviska grannar och undersåtar; hämnd för nederlaget 1866, återvinning af Österrikes ställning i Tyskland var däremot intet mål för en nationell ungersk politik. Hvad det framför allt gällde att hindra var ett förbund mellan Ryssland och Preussen.

Det är sålunda lätt att inse, att rikskanslern Beusts

revanchetörstande och franskvänliga statskonst icke vann Andrássys gillande. Om blott Alexander II afhöll sig från att bistå Preussen med väpnad hand mot Napoleon, då ju den fruktade fullständiga sammanslutningen mellan de båda nordiska hofven hade varit en verklighet, fanns det för den magyariske statsmannen intet skäl att låta Frans Josefs härar draga i fält till fransmännens hjälp. När Beust på en tysk skyttefest i Wien i augusti 1868 talade om »Österreichs Fühlung mit Deutschland», ådrog honom redan detta en skarp tillrättavisning i Deákpartiets hufvudorgan (»Pesti Napló»), som icke yttrade sig utan känning med ministerpresidenten. Här häfdades med kärf öppenhet, att i den österrikisk-ungerska statens yttre och inre politik tyngd- och medelpunkten numera måste ligga i Ungern, hvarför alla sträfvanden i annan riktning måste kraftigt afvisas. I januari 1869 fick Andrássy tillfälle att personligen inför monarken utveckla sin mening; han fann det icke lätt att rubba Frans Josefs stortyska åskådningar, men han trodde sig dock hafva öfvertygat honom om nödvändigheten af en ren neutralitetspolitik, i synnerhet så länge dubbelmonarkiens krigsmakt genomgick den efter sista kriget nödvändiga reorganisationen. Denna framgång var dock i hvarje fall icke afgörande; och öfver hufvud var Ungerns gifna öfvervikt i utrikespolitiken ett anspråk, hvars genomdrifvande ännu hängde på händelsernas utveckling. Ett starkt parti med stöd vid hofvet och inom själfva dynastien verkade fortfarande för ett nytt vapenskifte med Preussen i förbund med Frankrike och Italien; det är nog att blott påminna om utbytet af handbref mellan monarkerna i Wien, Paris och Florens i september 1869 och ärkehertig Albrekts resa till Paris i mars 1870. Men då man icke kom till full enighet och bindande aftal, stod möjligheten öppen för Andrássy att lägga sitt ord i vågskålen, då den hohenzollernska tronkandidaturen i Spanien utlöste spänningen mellan Paris och Berlin i krig och för Napoleons tilltänkta bundsförvanter ställde saken på sin spets.

Af stor vikt blef därför kronrådet i Wien 18 juli 1870.[1]

[1] Skildringen af kronrådet hvilar hos Wertheimer på »fullkomligt tillförlitliga otryckta samtida uppteckningar», om hvilkas ursprung dock intet fått meddelas.

I detta deltogo jämte kejsaren ärkehertig Albrekt, Beust, ministerpresidenterna Andrássy och Potocki, krigsministern Kuhn, som i ett utförligt memorial uttalat sig för krigisk aktion, samt den gemensamme finansministern Lónyay. Andrásssy talade här för en neutralitet, som icke fick heta »väpnad» för att icke oroa grannarne, men som dock skulle vara åtföljd af nödtorftiga rustningar: tills vidare skulle mobiliseras 300,000 man. Omedelbart inträde i kriget kunde komma i fråga blott om Ryssland inblandade sig, och i så fall *måste* det ske. Mot denna framställning yttrade sig ärkehertigen, Kuhn och äfven kejsaren, som trodde läget och arméns organisation kräfva fullständig mobilisering eller ren passivitet, och rikskanslern kämpade till det yttersta mot en förklaring, som skulle binda Österrikes handlingsfrihet. Då Beust icke dess mindre slutligen måste vika och Frans Josef sålunda godtog den ungerske ministerpresidentens linje, är grunden uppenbarligen att söka dels i ovissheten om Frankrikes utsikter i kriget, dels däri att i ett så osäkert läge ett afgörande mot Ungern tedde sig omöjligt. Men neutralitetsförklaringen afgafs icke på det sätt som Andrássy önskat: den kungjordes på öfligt vis genom en cirkulärnot till beskickningarna i utlandet, men det direkta förtroliga meddelande till Berlinhofvet, som ministerpresidenten yrkat och hvarmed han ville hos preussiska regeringen väcka verklig tillit, uteblef.

I själfva verket stodo ju också Beust och Frans Josef i själ och hjärta alltjämt afvaktande. Först de stora tyska framgångarna i augusti och september stängde fullständigt de gamla vägarna och gjorde Andrássys program på fullt allvar till riksledningens. Det vägde mindre, om denne därvid blef i viss mån bönhörd öfver höfvan — hans innersta önskan lär hafva varit, att Preussen och Frankrike skulle ömsesidigt kväsa hvarandra och därigenom Österrikes ställning stärkas. I hufvudsak hade han fått rätt i sin uppskattning af lägets kraf, och det blef en naturlig följd, att just han blef Beusts efterträdare, om också något senare än han själf både väntat och önskat. Först i november 1871 föll denne på sitt misslyckande både i den yttre politiken och i den inre, där han miste sin härskares förtroende, då han vände sig mot Hohenwarts federalistiska ministär,

sedan han från början själf bidragit att rikta kejsarens tankar på en uppgörelse med tjeckerna.

Andrássys inträde i utrikesministeriet vid Ballplatz mottogs naturligtvis af det cisleithanska Österrikes partier med blandade känslor. Tysk-österrikarne kunde ej undgå att däri se ett slags förödmjukelse och sade sig med allt skäl, att de magyariska synpunkterna därmed uppnått ett tryggadt inflytande på den yttre politiken. Tjeckerna och de feodala — alltså Hohenwarts anhängare — hälsade »mongolen» med förbittring som »Österrikes dödgräfvare». Han hade varit deras motståndare i den inre striden; han var det äfven på sitt nya arbetsfält, ty deras önskan var — som Hohenwarts inflytelserike handelsminister Schäffle uttryckte saken — att »öfvervintra» Österrike, tills Frankrike åter vunnit nog styrka för att fylla sin plats i Europa; icke i Ryssland utan i Preussen sågo de den aggressiva makt, som Österrike hade att frukta. Men Hohenwarts afgång var en redan uppfylld förutsättning för Andrássys öfverflyttning till Wien; med de liberala tyskarne åter var samarbete möjligt, och bakom Andrássys ledning af utrikesärendena stodo under de följande åren två nationellt frisinnade ministärer: en ungersk af Deákpartiet, som först 1876 lämnade plats för Koloman Tisza, och en konstitutionell tysk med furst Adolf Auersperg i spetsen.

I det yttre gällde det nu att genomföra den nödvändiga nyorienteringen. I ett samtal med den engelske ambassadören Lytton Bulwer i slutet af december 1871 yppade Andrássy sina tankar på en sammanslutning mellan England, Tyskland, Österrike-Ungern och Italien, riktad mot ryska eller franska angrepp och först och främst ägnad att hindra en allians mellan Preussen och Ryssland. Häri ligger redan, som man finner, en uppränning till den utveckling, som i sinom tid ledde till trippelalliansen och äfven dess relativa sämja med England under Salisburys dagar. Men visserligen kunde planen hvarken genomföras med ens eller utan ändring, ty den österrikiska politiken bröt sig med en annan, som var stödd af starkare makt och ledd af ett öfverlägset statsmannasnille. Bismarck lät från början den nye ambassadören i Berlin grefve Károlyi veta, att han icke hyllade sig till furst Felix Schwarzenbergs lära

om otacksamhet i politiken, om ock å andra sidan Preussens erkänsla för Rysslands stöd mot Österrike 1870 icke ginge så långt, att man kunde tåla ett ryskt anfall på denna stat. Emellertid hoppades han, att det skulle lyckas tsaren att tygla den panslavistiska strömningen och på detta sätt göra det möjligt för Preussen att återställa den forna hjärtligheten mellan Petersburg och Wien. Det var denna tanke, som närmast nådde sin fullbordan i trekejsarförbundet af 1872. Frans Josefs magyariske utrikesminister måste afstå från att skilja de ryska och tyska härskarne åt; han fick nöja sig med att i möjligaste mån neutralisera deras vänskap genom att låta sin egen kejsare inträda som tredje man. Det är onekligen den tyske rikskanslerns statskonst, som är den ledande i dessa års centralmaktspolitik; men för Andrássy återstår alltid förtjänsten att klart hafva fattat sitt mål, att hafva sträfvat därefter med klok hänsyn tagen till omständigheternas kraf och att hafva uppnått det i den utsträckning, att åtminstone det habsburgska dubbelrikets lifsintressen skyddades för fara.

Möjlighet att uppnå endräkt både med Bismarck och med Gortjakov hade Andrássy öppnat redan genom sin rundskrifvelse 23 november 1871, då han däri starkt framhöll Österrikes fredskärlek och t. o. m. häfdade, att hvarje utvidgning i område endast kunde göra monarkien svagare — uttalanden, som vunno de båda kanslerernas fulla gillande. Man misstänkte eljest i Petersburg redan nu afsikter på Bosnien och oroade sig lifligt öfver Österrikes polska politik i Galizien, som följdes med stor uppmärksamhet äfven i Berlin; skarpt stötte också de ryska och österrikiska intressena tillsammans i Serbien; öfver hufvud var ju Orienten alltid den mörkaste punkten vid synranden. Det kan vara ovisst, om Andrássy under dessa förhållanden i själ och hjärta med nöje såg Alexander II:s inbjudande till Frans Josefs besök i Berlin 1872, som skedde på Alexanders egen hemställan; officiellt visade han sig å sin kejsares vägnar fullkomligt tillfredsställd. Och så långt som tsarens resa var en missräkning och en motgång för det gammalryska, panslavistiska partiet, liksom för ryssvännerna i Österrike-Ungern, kunde den ju anses gagnelig för den andrássyska politiken. Mötets vikt intygades ytterligare däraf, att

de tre regenterna alla voro åtföljda af sina utrikesministrar, ehuru ingen skriftligt uppsatt öfverenskommelse där träffades och man till och med lär hafva undvikit konferenser på tre man hand. Det samförstånd, som eftersträfvades, gällde fred och status quo, äfven i fråga om Turkiet, i hvars öden stormakterna i alla händelser icke borde inblanda sig; därmed trodde man sig å rysk sida vinna bland annat ett undanskjutande af ungerska planer på landvinning i Donaufurstendömena.[1] Tillika röjer sig nu en ändring i Gortjakovs sinnesstämning mot Rysslands grannar i väster: missnöjet med Tysklands makttillväxt och väl äfven personlig afund mot Bismarck kom honom att mer och mer öfverflytta på denne sin förra misstro till Österrike-Ungern; det var nu, som han och tsaren läto höra det uttalande om Europas behof af ett starkt Frankrike, som för Bismarck var en opåräknad och föga välkommen frukt af mötet i Berlin. För regeringen i Wien var naturligtvis denna första upprinnelse till en framtida söndring mellan de båda kanslererna och deras hof intet skäl till ledsnad. Tills vidare låg emellertid en tillräcklig borgen för enighet i den gemensamma önskan om fred och samverkan mot den revolutionära internationalens agitation. Om Andrássys hållning yttrade sig ryssarne mycket gynnsamt; de funno hans språk öppet, ärligt och förtroendeväckande; samma intryck hade Bismarck, som lyckönskade kejsar Frans Josef till att ha fått en rådgifvare med sådana egenskaper — i kanslerns ögon så olika föregångaren Beust.

De i Berlin knutna förbindelserna upprätthöllos och utvidgades vid monarkernas följande sammanträffanden särskildt genom den tysk-ryska öfverenskommelsen i Petersburg maj 1873, undertecknad af Moltke och marskalk Barjatinskij — Schamyls besegrare — och den rysk-österrikiska i Wien juni s. å., hvarigenom parterna å ömse håll lofvade hvarandra bistånd mot angrepp från tredje makt. Dessa båda aftal motsvara ögonskenligen hvarandra, och om man i maj ännu kunde tänka på Österrike-Ungern som en stat, mot hvilken vissa skyddsåtgärder trots den officiella vänskapen borde vidtagas, så blir denna tolkning omöjlig,

[1] Jfr Goriainow, Le Bosphore et les Dardanelles, s. 307 f. (Paris 1910).

när man ser bägge i sammanhang: endast Orienten, Frankrike och internationalen kunna komma i åtanke. Med afseende på de inre franska utsikterna afvek eljest Andrássys uppfattning rätt skarpt från Bismarcks: medan denne fann en restauration af monarkien hotande för Tyskland, hyste den förre inga farhågor för grefven af Chambord, som sannolikt af inre oro skulle hindras att vända sig utåt; mer misstrodde han de orléanska prinsarne, men farligast och revanchelystnast syntes honom Gambetta, som i ett nytt krig kunde vara man att taga revolutionen till hjälp.

Att vänskapen mellan Petersburg och Wien hvilade på ett undanskjutande af i grunden icke öfvervunna motsatser är utan vidare klart. Fullständig var naturligtvis icke heller endräkten mellan Wien och Berlin. Till den bismarckska kulturkampen stod Andrássy skäligen likgiltig; läget i Österrike och Ungern var ju helt annorlunda än inom det nya Tyska riket, och Bismarcks farhågor för en koalition mot den tyska enheten mellan alla ultramontana element i Tyskland, Rom, Frankrike och Polen rörde ej hans kollega. Kanslerns försök att på detta område vinna förmånen af österrikiskt understöd misslyckades, ehuru Andrássy som liberal statsman och afgjord häfdare af statens rättigheter lika litet var sinnad att kapitulera för Roms kraf och tillåta en återgång till 1855 års konkordat eller medverka till återställande af påfvens världsliga makt.

Ett närmande mellan Tyskland och Österrike och en i motsvarande mån ökad kyla mellan Bismarck och Gortjakov medförde däremot den kända krigsrykteskrisen 1875. Hvad Wertheimer har att meddela om denna uppseendeväckande episod i decenniets utrikespolitiska förvecklingar är snarast ägnadt att styrka den uppfattningen, att ett verkligt krigsuppsåt hos den tyska riksledningen icke förelåg och att fastmer den franske utrikesministern, hertig Decazes, och den ryske kanslern hafva skickligt nyttjat ett gifvet tillfälle för att bereda Bismarck ett diplomatiskt nederlag. Grefve Károlyis åsikt var den, att Bismarcks skuld endast låg däri, att han genom ovarsamma och lidelsefulla yttranden gifvit upphof till alarmrykten och inspirerat varningar till Frankrike i de regeringstrogna tidningarna, icke ämnade att inleda ett tyskt fredsbrott, utan att afvärja ett franskt,

som tycktes honom förebådadt framför allt genom beslutet om franska härens stärkande med 144,000 man (12 mars).[1] Andrássy trodde aldrig på någon öfverhängande krigsfara; han hade emellertid tydligen ingenting emot att Rysslands och Englands föreställningar afkylde stämningen i Berlin, utan såg däri en fredsgaranti. Själf ställde han sig fullständigt utanför och lyckades därmed vara bägge parter till lags; men den sida af saken, som intresserade honom mest, var den genom Gortjakovs bryska uppträdande stegrade osämjan mellan honom och Tyska rikets kansler; med pojkaktigt uppsluppen glädje lär han ha hälsat ett telegram från Petersburg, som gaf underrättelse om den ryske furstens uttalanden till franska sändebudet, general le Flô: »Detta», utbrast han, »kommer Bismarck aldrig att förlåta honom.»

* * *

Sådan var alltså ställningen, då den orientaliska frågan än en gång seglade upp och för den återstående delen af Andrássys verksamhet som utrikesminister tog hufvudparten af hans uppmärksamhet i anspråk. Det är den magyariske aristokratens mästerprof som diplomat och statsman, och han arbetar under dessa år med problem, som stått kvar aktuella intill den stora omstörtningen genom det gångna världskriget. Här är det således framför allt, som det gäller att granska hans åtgärder och planer, om man vill komma till ett omdöme om hans framsynthet liksom om hans förmåga att genomföra sina önskemål — eller åtminstone göra det bästa möjliga af tingens läge.

Resningen i Hercegovina och Bosnien sommaren 1875 tedde sig för Andrássy till en början som en inre turkisk fråga, som Turkiet alltså på egen hand borde få ordna, men denna ståndpunkt kunde icke länge vidhållas. Det framgick, att upproret var af allvarlig natur och Porten icke i stånd att hastigt komma till rätta med det; och särskildt oroande var den snart vunna insikten, att orsaken icke blott låg i tunga skatter och muhammedanska jordägares hårda

[1] Oncken, Das alte und das neue Mitteleuropa (Gotha 1917), s. 12, sätter i fråga, att Bismarck framkallat krisen »zum Zwecke einer Sondierung aller europäischen Grossmächte auf ihre letzten Absichten».

framfart mot kristna »kmeter», utan också i revolutionär slavisk agitation. En f. d. serbisk öfverste Oresković och den pensionerade österrikiske generalmajoren Stratimirović, som först hade framträdt som kejsartrogen folkledare för serberna i Banatet 1848, men numera enligt ungersk uppfattning spelade en misstänkt dubbelroll — män som dessa båda voro visserligen i och för sig föga att frukta; men bakom den slaviska propagandan stod det stormäktiga Ryssland.[1] Om tsarens egen ärliga goda vilja trodde sig visserligen Andrássy viss, men denna borgade ju icke för tillräcklig motståndskraft mot det »moskovitiska» partiets påtryckningar. Icke heller Gortjakovs hållning var lugnande; han hyste redan nu tankar på att inrymma de bosniska provinserna en autonom ställning, motsvarande Rumäniens — ett förslag, som Andrássy fann fullständigt orimligt, emedan det för en furste med välde endast öfver Bosnien näppeligen skulle vara möjligt att hålla fred och jämvikt mellan 600,000 muhammedaner och 500,000 kristna, och framför allt därför, att en sådan lösning af frågan måste uppmuntra bulgarerna till samma sträfvan och äfven verka eggande å andra håll.

Det fanns emellertid inom själfva Österrike en stark strömning, som önskade en ändring i Bosniens och Hercegovinas yttre läge, men en ändring af helt annat slag: man ville helt och hållet införlifva dem med dubbelmonarkien. Redan Radetzky (1856) och senare Tegetthoff, segraren vid Lissa, hade till Istriens och Dalmatiens tryggande pekat på en sådan åtgärd som önskvärd, och krigsministeriet hade grundligt låtit studera och kartlägga landet.[2] Frans Josef själf blef vunnen för planen och företog närmast på framställning af ståthållaren i Dalmatien, fälttygmästaren baron Rodić, en resa till hans ståthållaredöme

[1] Stratimirović verksamhet under revolutionsåret, som beredde honom inträde i hären, omtalas lofordande i Friedjungs Österreich von 1848 bis 1860.

[2] Radetzky hade äfven nämnt Belgrad — detta liksom Bosnien dock endast i förbigående, ty hans memorial rör egentligen Italien. Det är aftryckt hos Sosnosky, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866, I, s. 289 ff. (Stuttgart 1913) — ett värdefullt arbete, men fylldt af stark krigisk patriotism (»Jeder historische Erfolg ist letzten Endes doch nur der blutige Wiederschein des Glanzes siegreicher Bajonette und Schwerter») och omildt i omdömena om de österrikiska statsmännen.

samma sommar, som de bosniska oroligheterna började; han mottogs där af Hercegovinas katolska biskopar som räddare ur träldomen och återvände med den öfvertygelsen, att man icke kunde dröja länge med de bägge provinsernas ockupation. Denna uppfattning delades *icke* af den österrikisk-ungerske utrikesministern. Ockupationen kunde genom omständigheternas tvång blifva en nödvändighet för att förebygga landets förening med Serbien och Montenegro; men eftersträfvansvärd var den för honom icke; Österrike-Ungern hade ju enligt Andrássy egentligen icke bruk för något nytt land, och i alla händelser kunde fördelen för det habsburgska riket knappast uppväga den förlust, som låg i ett däraf vålladt försvagande af Turkiet. Turkiet, så länge det själft kunde kvarhålla och sköta sina slaviska länder, var en oskadlig, ja i grunden en nyttig granne, emedan det höll den slaviska rörelsen nere och därmed också hindrade europeiska förvecklingar. I främsta rummet gällde det därför enligt Andrássys öfvertygelse att understödja turkarne, att med goda råd och reformförslag söka upprätthålla deras välde; först om detta misslyckades, gällde det att i rätt tid träda i deras ställe, ty i hvarje fall måste man hindra uppkomsten af ett Storserbien och ett Stormontenegro. Denna åskådning är nyckeln till hela Andrássys politik i den följande Balkankrisen; så stark var nämligen alltjämt hans ställning under de yttre förhållandenas tryck, att det var hans råd som kejsaren i det yttre följde, ehuru hans sympatier från början tillhört militärpartiets program.

För att förekomma Ryssland skyndade Andrássy att bringa å bane en medlingsaktion i Konstantinopel genom samtidiga noter från alla stormakter (augusti 1875), hvarvid Wien gjordes till utgångspunkt så till vida, som där höllos inledande öfverläggningar mellan Österrike-Ungerns utrikesminister samt ryska och tyska ambassadörerna. Därmed underströks, att dubbelmonarkien i dessa orientaliska förvecklingar tillmätte sig rätt att tala som närmast intresserad part, som icke ville lämna en annan makt företrädet, äfven om denna kunde vädja till ras- och trosgemenskap med sultanens kristna undersåtar. Porten godtog efter någon gensträfvighet de framställda förslagen och utnämnde en kommissarie i de upproriska områdena (Server pascha).

Andrássy hade vunnit en dubbel framgång; Rodićs tilltänkta företag var afstyrdt, och å andra sidan voro likaledes Rysslands planer tills vidare tillbakavisade. Men detta var endast ett första steg till problemets lösning. De kristna bosniakernas förtröstan till tsaren kunde endast öfvervinnas genom verksamma åtgärder till deras båtnad. Därtill syftade Andrássys berömda reformnot af 30 december 1875. Sultanen hade å sin sida sökt förebygga dylika åtgärder genom en ferman af 12 december med de vanliga löftena om allahanda önskliga förbättringar, men med den ringa tilltro, som detta slags utfästelser af gammalt åtnjöto, kunde de icke vara något hinder för uppställandet af ett österrikiskt program. Häri ingingo kraf på full religiös och borgerlig frihet för de kristna, omläggning af skatteväsendet, lättande af böndernas ekonomiska läge och utväljande af en blandad kommission af muhammedaner och kristne till reformverkets öfvervakande. Wertheimer vill hålla före, att med dessa på verklig sakkunskap byggda förslag också en verklig bättring af de kristnas lott kunnat uppnås — om nämligen Ryssland varit sinnadt att lämna sin ärliga medverkan. Då detta icke var fallet, har det aldrig på erfarenhetens väg blifvit utrönt, hvad planen dugde till. Att den icke för någon lång framtid skulle mäktat lösa eller undanskjuta de stora Balkanfrågorna bör väl dock för eftervärlden stå skäligen klart; men det vore också för mycket begärdt, och däri ligger ej ovillkorligen en dom öfver Andrássy. Endast sällan har ju en statsman möjlighet att i ett slag gå till botten med svåra och sammansatta uppgifter; i regel måste hans verksamhet inskränka sig till det närmast trängande.

Den ryska politiken leddes af Gortjakov, men under stark påverkan af den ifrigt nationella och slavofila riktning, som hade en fullblodig representant i general Ignatiev, sändebudet i Konstantinopel, med de orientaliskt färgade binamnen »Lögnens fader» eller »Menteur pascha» — en energisk och icke öfver höfvan samvetsgrann diplomat af i Rysslands historia icke okänd typ. Om man ännu icke ville krig, så hade man dock redan fattat i sikte en rörelse i Bulgarien; och ryskt inflytande spårade man däri, att de bosniska insurgenterna icke nedlade vapen, emedan de sade

sig icke kunna lita på löften, som de eljest funno i och för sig tillfredsställande — en misstro, som ju visserligen var välgrundad, om borgen skulle ligga blott i Portens goda vilja. Hvad Gortjakov åsyftade torde hafva varit att låta Wienregeringens bemödanden leda till ett negativt resultat för att sedan kunna säga, att dessa strandat utan hans åtgörande och att det nu allenast återstode att fresta mera genomgripande medel efter ryskt recept.

För öfverläggningar i detta ämne åvägabragtes ett möte i Berlin mellan Bismarck, Andrássy och Gortjakov, som dit följde sin kejsare (maj 1876). Ett ombyte på den tyska sändebudsposten i Wien hade någon tid förut undanröjt vissa svårigheter för fullgodt samförstånd mellan den österrikiska utrikesledningen och Berlin. General Schweinitz, som dittills representerat kejsar Wilhelm, var icke blott genom sitt strama och »tillknäppta» väsen mindre lämplig för umgänge med den liflige och impulsive Andrássy; han var öfver hufvud böjd för att se de österrikiska förhållandena väl mycket i svart, att öfverskatta deryssvänliga strömningar, som härskade i vissa höga militärkretsar, att tyda slitningarna mellan nationaliteterna och andra dylika företeelser som hotande sjukdomstecken. Han aflöstes nu af det preussiska herrehusets president grefve Otto Stolberg-Wernigerode, ett val som allmänt ansågs lyckligt, och som också tilltalade Frans Josefs minister. — Om de ledande statsmännens samtal i kejsarstaden vid Spree äger man inga direkta uppgifter, men hvad Bismarck tänkte kan kanske slutas af en artikel i Norddeutsche Allgemeine Zeitung, som öppet förordade en österrikisk ockupation af Bosnien och Hercegovina. Gortjakov åter lär (enligt baron Orczys bref och anteckningar) nu öppet hafva framträdt med yrkande på en uppgörelse om Turkiets öde för det fall, att dess upplösning visade sig oundviklig — enklare sagdt alltså om delning af sultanens länder; i detta ämne framlade han ett fullt utarbetadt memorandum. Det lyckades Andrássy att väsentligt omdana detta genom ihärdigt motstånd, blandadt med det rikligt tilltagna smicker, som Gortjakov älskade. Resultatet blef en hemställan till sultanen om ett två månaders vapenstillestånd, som skulle nyttjas till underhandlingar mellan Porten och de upproriske. De

nödvändiga reformernas öfvervakande skulle öfverlämnas åt makternas konsuler, och skulle fristen förgå, utan att lugn och frid inträdde, ställde de tvenne kejsarhofven i utsikt verksammare mått och steg.

Man har en gång i denna utgång sett ett afgjordt nederlag för Andrássy.[1] Ostridigt är, att han tvangs att jämka sina planer, att han måste pruta af på Österrikes anspråk och tillåta, att den ryske statskanslern nu framträdde som fredsarbetets ledare. Men det hade dock lyckats att därmed någorlunda binda dennes händer, och var Österrike-Ungerns maktställning sådan, att den egentligen tillät dess företrädare att göra mer? Det är en fråga, som snart skall återkomma.

Närmast hängde emellertid utsikterna för fredsmäkling på Englands mer eller mindre villiga och dådkraftiga medverkan. Och nu röjde sig med full klarhet fortvaron af den gamla motsatsen mellan engelska och ryska intressen i Orienten: Disraelis toryministär afböjde (19 maj) att tillsammans med de andra stormakterna frambära de nya krafven i Konstantinopel, emedan detta skulle innebära ett ingrepp i sultanens myndighet. Hela denna brittiska politik blir i ljuset af den senare utvecklingen skarpt klandrad af nyare engelska författare; men i hvarje fall är det icke nödigt att söka grunden till premierministerns handlingssätt i fientlighet mot kristen frihet och planer på Egyptens förvärf.[2] Det var uppenbarligen nog för denne, att han genom ett annat uppträdande kunde frukta att stärka Rysslands inflytande vid Bosporen och tillika nedsätta Portens höghet och makt inför en stor mängd af dess undersåtar — ett sådant förfarande stred alltför skarpt mot en redan af den yngre Pitt grundlagd tradition, som senast gjort sig gällande med full styrka i Krimkriget, och som snart skulle visa sig alltjämt råda ej blott öfver premierministerns uppfattning, utan också öfver

[1] Beer, Die orientalische Politik Österreichs seit 1774 (Wien 1883), s. 643 ff. — ett arbete, som för öfrigt i denna del numera endast är af värde som vittnesbörd om samtida stämningar. En god sammanfattning af hvad man visste före Wertheimer gifver däremot Fournier, Wie wir zu Bosnien kamen (Wien 1909).

[2] Morley, The life of William Ewart Gladstone, II (London 1903), s. 551 (Gladstone till hertigen af Argyll). Jfr Rose, The development of the European nations 1870—1900, s. 155 ff. (London 1905), Walpole, The history of twenty-five years 1856—1880. IV, s. 1 ff. (London 1908).

allmänna meningen i England. Med Serbien och Montenegro, som nu hotade med brytning, trodde man väl turkarne ännu starka nog att reda sig på egen hand.

Inre hvälfningar i Konstantinopel kommo emellertid att gifva händelsernas gång en ny vändning. Abdul-Asis' ryssvänliga ministär störtades (10 maj); ett ungturkiskt kabinett bildades, i hvilket Midhat pascha snart intog en inflytelserik ställning; ej långt därefter måste Abdul-Asis själf lämna plats för Murad V (30 maj) och vardt få dagar senare röjd ur vägen. Frågan blef alltså, huru man skulle ställa sig till den nya turkiska regeringen. Andrássy fann skäligt att gifva denna tid att visa, hvad den gick för, och motsatte sig därför öfverlämnandet af de tillämnade identiska noterna, och Gortjakov måste, ehuru med starkt missnöje, foga sig. Om motsatsen mellan Ryssland och Österrike härigenom kunde sägas mildrad för ögonblicket, var detta dock endast tillfälligt och skenbart. De båda staternas intressen voro alltför vidt skilda och tillika alltför närliggande, medan de tyska statsmännen kunde se med ganska stor likgiltighet, om bosniaker och hercegoviner styrdes en smula bättre eller sämre och i grunden endast voro måna att hindra brandens utbredning. Serbiens och Montenegros krigshot satte genast den ytliga enigheten på prof. Gortjakov gaf Ignatiev i uppdrag att varna Höga Porten för att ofreda Serbien; Andrássy däremot ville rikta interventionen mot den verklige fridstöraren, regeringen i Belgrad, och när statskanslern för den förestående kampen mellan sultanen och hans vasallstater åstundade Österrikes godkännande af non-interventionsprincipen, förklarade sig Andrássy villig därtill endast under förutsättning, att makternas beslut hölles hemligt, emedan det i annat fall måste verka som en uppmuntran för de stridslystna småstaterna. Ett sådant tillvägagående stämplades åter å rysk sida som stormakterna ovärdigt. Det egentliga syftet var härvid gifvetvis att afhålla Österrike från ingripande i områden, som voro ämnade som lön åt Montenegro och Serbien: furst Milan kräfde i juni 1876 af Porten Bosniens afträdelse, och de upproriske hyllade dels honom, dels fursten i Cettinje.

I detta läge hade Österrikes ställning varit starkare, om det varit möjligt att åstadkomma en effektiv samverkan

med England. Förutsättningar för en dylik saknades icke: gemensamt var ju intresset för Turkiets upprätthållande mot Ryssland, och äfven en österrikisk inryckning i Bosnien störde icke nödvändigt sämjan, ty för de engelska statsmännen stod det från början klart, att det osmanska rikets integritet för dem var af mindre vikt än Konstantinopels frihet. Denna synpunkt gjorde sig till och med gällande med så öfvervägande styrka, att den å andra sidan utgjorde ett hinder för samarbetet, emedan brittiska regeringen ställde sig alltför likgiltig till alla andra frågor och därmed uppmuntrade turkarnes motsträfvighet mot hvarje reform. Därtill kom ytterligare, att man i England vid denna tid hyste ganska låga tankar om grefve Andrássy själf och hans statskonst. Disraeli, som senare genom personlig kännedom under Berlinkongressen kom till en annan mening om denne, gjorde honom ansvarig för kejsarens dalmatiska resa 1875, som ju i verkligheten skett mot ministerns önskan, såg i hans reformnot endast ett slag i vattnet och fann äfven hans följande mått och steg olämpliga; Derby och Salisbury uttalade likaledes sin åsikt, att han alltför mycket skötte sin syssla efter ungerska synpunkter och därmed dref Österrikes slaver i Rysslands armar. Dessa ogynnsamma föreställningar närdes otvifvelaktigt af ingen mindre än österrikiska sändebudet i London, grefve Beust, som hade fått denna tjänst som reträttpost vid sin afgång från rikskanslersämbetet och hvars föregående tjänster, trots den ringa framgång som krönt dem, tyckas hafva skyddat honom för efterräkning.[1]

I saknad af engelskt stöd var sålunda ledaren af Österrike-Ungerns orientpolitik hänvisad till att på bästa sätt vårda den skröpliga endräkten med Ryssland. Häraf förklaras öfverenskommelserna vid mötet i Reichstadt (juli 1876), där tsar Alexander och Gortjakov, kanske på tysk tillskyndan, sammanträffade med Frans Josef och hans minister. Öfver de punkter, hvarom man här uppnådde enighet, uppsattes en résumé, efter Andrássys egen diktamen nedskrifven af ryske ambassadören Novikov och meddelad ryska kabinettet. Man utgick i denna från ett dubbelt antagande:

[1] Om Beusts verksamhet i London jfr Sjuvalovs vittnesbörd hos Hanotaux, Histoire de la France contemporaine, IV, s. 314 (Paris 1908).

Turkiets seger eller nederlag. I det förra fallet var man ense om att skydda Serbien och Montenegro för inskränkning i sina friheter, som, hvad den senare staten vidkom, till och med borde vidgas till fullt oberoende; därjämte borde reformerna i Bosnien i alla händelser genomföras. I det senare syntes för vinnande af samförstånd ingen annan utväg stå öppen än en uppdelning af vidsträckta osmanska områden. Serbien skulle sålunda få en tillökning i Bosnien och Novi Bazar, Montenegro i Hercegovina, men återstoden af den bosniska enklaven mellan Dalmatien, Kroatien och Slavonien skulle till Österrikes tryggande öfverlämnas åt denna makt.[1] Ryssland skulle som ekvivalent mottaga vissa i omskrifvande ordalag nämnda gränsförbättringar, som åsyftade Bessarabien och Batum med omgifning vid Svarta hafvet. Bulgarien, Rumelien och Albanien skulle äga att inrätta sig som självstyrande stater, Thessalien och Kreta slås till Grekland, Konstantinopel med omgifning förklaras för fristat. Öfverenskommelsen skulle enligt rysk önskan tills vidare hållas helt och hållet hemlig, till och med för Bismarck, som först någon tid senare fick mera ingående kunskap därom. Det gafs blott tillkänna, att man beslutit fasthålla vid noninterventionsprincipen och om så kräfdes träda i förtrolig öfverläggning med andra kristna stormakter — onekligen upplysningar, som icke gåfvo någon synnerligen noggrann föreställning om aftalets sannskyldiga innebörd.

Sammanställer man Reichstadtmötets vidtutseende planer, som ställa i utsikt en fullständig styckning af det europeiska Turkiet, med grefve Julius Andrássys ursprungliga sträfvan: Turkiets orubbade tillvaro som värn mot tsarismen och borgen för Europas fred, så är ovedersägligen motsatsen så stark som gärna möjligt. Man ser den ungerske statsmannen villig att skrida till en radikaloperation, mer genomgripande än till och med San Stefanofreden och vida öfverskridande Berlinkongressens senare föreskrifter. Det är lätt att med sådana fakta för ögonen formulera en ogynnsam dom öfver den andrássyska politiken; men det vore tydligen icke dess mindre orättvist. Ty det kan knap-

[1] »Le reste de la Bosnie et de l'Hercegovine serait annecté à l'Autriche-Hongrie». Wertheimer, Andrássy, II, s. 324 not 1. Annorlunda Goriainow, Le Bosphore et les Dardanelles, s. 318 ff.

past på allvar göras honom en förebråelse däraf, att han från början uppställde som mål, hvad han trodde för Österrike förmånligast, och lika litet däraf, att han ändrade sina tankar, när han fann den första omöjlig att genomföra. Det må så vara, att han från början dömde alltför optimistiskt om läget; han kom i så fall snart till en riktigare insikt. Österrike-Ungern intog faktiskt icke den maktställning i Europa, att det kunde sätta sin vilja som lag eller sina önskningar som ledstjärna för samtliga makter. Hvarken Tyskland eller England var redo att stödja en sådan politik, som ett parti i Österrike visserligen kräfde. Lika farligt och omöjligt var uppenbarligen det uppträdande, som yrkades af en annan riktning, nämligen ett fullständigt samgående med Ryssland. Det återstod således blott att genom kompromisser efter måttet af de verkliga maktförhållandenas kraf söka trygga dubbelrikets mest närliggande intressen. Om därvid en annexion af Bosnien och Hercegovina — i Reichstadt talades endast om en »annexion», icke om den senare genomförda »ockupationen» — om en sådan annexion visade sig oundviklig för att hålla obekväma grannar på afstånd, var det ju en gifven sak, att allmänna meningen i Ryssland icke kunde afspisas utan kompensationer. Men det får visserligen medges, att denna motivering icke täcker Reichstadtprogrammet i hela dess omfång, icke den ifrågasatta upplösningen af Portens hela välde på västra sidan om Sunden. Här måste den tanken ligga bakom, att i händelse af ett fullständigt turkiskt nederlag en dylik lösning vore lika lätt att genomföra och ägde större utsikt till varaktighet än en, som stannade vid halfva mått och steg. Och var detta tanken, hvilket äfven med hänsyn till Andrássys orädda karaktär förefaller rimligt, så torde det numera kunna vidgås, att det i själfva verket fanns åtskilligt, som talade till dess förmån.

* * *

Den 2 juli 1876 afgaf furst Milan Obrenović sin krigsförklaring mot sultanen. Illa ledda, hade hans 110,000 soldater ingen framgång vare sig under hans eget eller under den ryske generalen Tjernajevs befäl: seraskeren Abdul-Kerim slog denne 1 september i en tolf timmars drabbning

vid Alexinac och kastade honom tillbaka norrut. Dagen förut hade i hufvudstaden vid Gyllene Hornet den sinnessvage Murad V öfverlämnat tronen åt sin broder Abdul-Hamid II, hvars sluga och sega uppskofspolitik väl icke fullt ut hann göra sig gällande i den då pågående krisen, men som dock genast röjde sin motståndskraft i fråga om ett vapenstillestånd med de slagna serberna, hvilket han, eggad af de vunna segrarna, ville medgifva endast på förödmjukande villkor. Men samtidigt växte krigsstämningen i Ryssland: trosfrändernas fara blef en ytterligare maning till kraftig handling. Tsaren intog i det yttre alltjämt en fredsvänlig hållning, men den panslavistiska rörelsen ägde nitiska främjare i de högsta kretsarna och en beskyddarinna i hans gemål; man samlade sjukvårdsartiklar och penningar och värfvade frivilliga till tjänst på Balkanhalfön. Gortjakov var vunnen; det misshagade honom, när hans medhjälpare och senare efterföljare Giers trodde sig böra dämpa tidningarnas ifver. Det var icke att vänta, att kejsaren skulle kunna motstå dessa inflytelser från alla håll; hans öfvergång till samma läger var på sin höjd en tidsfråga

Utvecklingens gång markeras under de sista månaderna af året 1876 af generaladjutanten grefve Sumarokov-Elstons sändning till Wien och den därtill knutna brefväxlingen. I den handskrifvelse från Alexander II, som han hade i uppdrag att framlämna till Frans Josef, föreslog tsaren rent ut en samtidig inmarsch af österrikiska trupper i Bosnien och ryska i Bulgarien, dit de kunde föras vare sig land- eller sjövägen. Kunde man tillika förmå stormakterna att låta sina flottor inlöpa i Bosporen, så borde denna demonstration vara tillräcklig för att tvinga turkarne att böja sig. I strid med gängse bruk blef innehållet i detta bref omedelbart från Petersburg telegrafiskt meddeladt alla kabinett. Af dessa förslag godkände Frans Josef endast ett: flottdemonstrationen i Bosporen; för en intervention i de turkiska provinserna vore tiden icke mogen, innan sultanen omisskännligt för hela Europa visat sin motvillighet mot en uppgörelse i godo. Svaret var således afvisande; hvad man i Reichstadt gått med på som en yttersta enventualitet — Turkiets upplösning — ville man åtminstone icke utan nödtvång pådrifva. I Petersburg

låtsade man emellertid, som om man icke fattat detta: i ett nytt bref afhandlade Alexander redan förutsättningarna för ett samfälldt krig med Porten instundande vår. Denna tolkning blef emellertid med fasthet tillbakavisad; och ehuru Porten sökte förekomma Ryssland genom att gifva furst Milan en två månaders vapenhvila (1 november), tillkännagaf nu tsar Alexander, att det ej längre var honom möjligt att afvakta händelsernas gång, att han utan uppskof måste skynda till sina kristna trosbröders bistånd (3 november).

Först vid denna tidpunkt fann man i Ryssland skäligt att meddela kejsar Wilhelm full kännedom om sina öfverenskommelser med Österrike; huruvida man i Wien möjligen tidigare gifvit Bismarck någon förtrolig upplysning, lämnar Wertheimer oafgjordt. Ehuru Ryssland och Österrike stodo elden närmast, kunde det ju icke förbises, att särskildt med hänsyn till spänningen mellan dessa båda förbundna makter Tysklands hållning var af största vikt, och detta ej minst för Österrike. Den ryska regeringen hade visserligen gifvit Frans Josef vissa löften; men till hvem skulle man lita, om hon till äfventyrs bröte sitt ord?

Från båda sidor vände man sig till Bismarck. Känd ur dennes »Gedanken und Erinnerungen» är den episod, då tsaren lät till honom ställa ett direkt spörsmål, om Tyskland ärnade hålla sig neutralt vid krig mellan Ryssland och Österrike-Ungern. Sedan kanslern till en början sökt undvika den ogrannlaga frågan, lät han genom sändebudet general Schweinitz gifva kejsaren till svar, att Tysklands första behof vore upprätthållandet af vänskap mellan grannarne, som båda hade mer att mista genom en eventuell revolution än att vinna genom inbördes kamp — ett uttalande, som onekligen kan förefalla ganska aktuellt i närvarande stund. Skulle emellertid detta icke lyckas, kunde Tyskland visserligen tillåta, att dess vänner vunne och förlorade drabbningar, men icke att någondera lede sådan skada, att dess oberoende stormaktsställning sattes på spel. Det var, som Bismarck yttrade till lord Salisbury, hans egentliga syftemål att genomgå krisen utan att råka i ett sämre förhållande till grannmakterna i öster och sydöst än förut, och att det icke var rådligt att därvid lägga för

mycken vikt vid *Rysslands* välvilja, framgick tydligt af det nekande svaret på Bismarcks motfråga till Gortjakov: om han ville köpa understöd i Orienten med en garanti för Elsass-Lothringen.[1] Samma upplysning lät han gifva sin kollega vid Donau, hvarvid han tillika lät säga honom, att han hvarken hade bundit sina händer genom löften till Ryssland eller ärnade göra det, och för öfrigt afsade sig hvarje förmynderskap öfver andra makter med den förklaring, att han aldrig kunde tänka på att för Tyskland taga i anspråk den öfvermäktiga ställning i Europa, som en gång för tsar Nikolaus burit så bitter frukt. Grefve Károlyi fann sig genom samtal med kanslern öfvertygad om att denne aldrig skulle tåla något ryskt anfall på Österrike-Ungern, men att han ville undvika att genom ett alltför tydligt språk drifva Ryssland i Frankrikes armar. Och Bismarck stannade ej vid detta: genom ett af sina stora bordstal vid en särskildt tillställd parlamentarisk middag och genom ett yttrande i riksdagen — mindre frispråkigt men likväl klart nog genom den förut gifna kommentaren — framlade han för offentligheten sin uppfattning af hela läget på ett sätt, som särskildt innebar en tydlig varning med adress till Petersburg. Österrike-Ungerns integritet finge icke röras, och kanslern gaf uttryck åt sin fasta tro, att de tvistande folkens lojalitet icke skulle svika, när kejsaren vädjade till hvart och ett på dess språk och efter dess sedvänjor: i Ungern i husaruniform, i Tyrolen som gemsjägare, i Prag på tjeckiskt tungomål. I riksdagen kom han visserligen i polemik mot Eugen Richter att skenbart framträda som advokat för Rysslands politik, som han tog i hägn mot tillvitelsen för eröfringslystnad. Men man kunde näppeligen tveka om meningen i hans ord, att Tysklands goda sämja med Ryssland, Österrike-Ungern och England endast kunde störas, om någon af dessa vänner kräfde bevis på rådande vänskap i fientligt uppträdande mot en af de andra två.

Andrássy kunde alltså vid sina fortsatta underhandlingar med tsarens regering trygga sig till vissheten om ett fast stöd i händelse af verklig våda. Det var påkalladt, ty

[1] Wertheimer, Andrássy, III, s. 249. Jfr Oncken, Das alte und das neue Mitteleuropa, s. 13 f.

stormaktsambassadörernas konferens i Konstantinopel vid årsskiftet 1876—77 visade sig vara bortkastad möda, då Porten, som vid de officiella konferensernas början (23 december) låtit under kanonsalut förkunna en konstitutionell författning, afvisade sändebudens hufvudyrkanden, guvernörer tillsatta för fem år med makternas samtycke dels i Bosnien med Hercegovina, dels i västra och östra Bulgarien, som borde delas i två provinser, samt europeisk kontroll genom öfvervakande kommissioner.[1] Det hjälpte föga, att ambassadörerna som protest lämnade Stambul. Minst orsak till missnöje hade general Ignatiev, som såg krigsutbrottet uppskjutet och ändock freden hindrad, hvarigenom hans regering fick tid att fullborda sina rustningar.

För det förestående fälttåget tarfvades emellertid efter afvisandet i Berlin ovillkorligen en närmare öfverenskommelse med Österrike — det blef den hemliga konventionen af 15 januari 1877. Ryssland hade där fått slå af väsentligt på sina ursprungliga anspråk. Gortjakovs önskan att få nyttja Serbien och Montenegro som operationsbas för de ryska trupperna hade Andrássy utan tvekan afvisat; han kräfde ovillkorligen en neutral zon mellan Österrike-Ungern och krigsskådeplatsen; han ville också hindra en direkt och öppen samverkan mellan ryssar, serber och montenegriner, ägnad att gifva den slaviska propagandan i det hela ny fart. Härutinnan måste ryssarne gifva vika; och en ny framgång för Andrássy innebar den tilläggskonvention, som kom till stånd två månader senare (18 mars) och närmare fastställde de redan tidigare diskuterade framtida landvinningarna. Af särskild vikt var det, att de båda makterna utfäste sig att understödja hvarandra i de territoriella spörsmål, som kunde komma att framläggas vid en gemensam rådplägning mellan stormakterna. Det kunde visserligen alltid tänkas, att Ryssland kunde komma att bryta äfven dessa löften; men i så fall skulle det sätta sig själft i ett så ogynnsamt läge, att Österrike och England borde kunna stäfja dess kraf.

[1] Ambassadörernas förslag modifierades under konferensens lopp, men det må påpekas, att den jämförelsevis utförliga framställningen hos Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe 1814—1878, II, s. 499 f. (Paris 1891), icke stämmer med handlingarna i den engelska blå boken (Correspondence respecting the conference at Constantinople and the affairs of Turkey: 1876—77).

Vi skola ej här uppehålla oss vid Londonprotokollet af 31 mars och dess tillbakavisande från sultanens sida, hvarpå följde den ryska krigsförklaringen i Konstantinopel den 24 april (1877). Det torde icke vara nödvändigt för vårt ändamål att i enskildheter följa den diplomatiska stridens fortsatta skiften under det rysk-turkiska kriget eller att närmare gå in på Berlinkongressens förhandlingar. Här åsyftas blott ett klarläggande af den österrikiska politikens hufvudsyften och en värdesättning af Andrássys förmåga; för en genomförd teckning af hans verksamhet och andra därmed sammanhängande förvecklingar finnes ej utrymme Problemen äro dessutom ständigt, om ock i nya skiftningar, i stort sedt desamma. Den officiella vänskapen med Ryssland sättes på allt starkare prof i den mån som ryssarnes mod växer med de visserligen senvunna krigiska framgångarna; stöden i den under ytan dolda konflikten äro alltjämt på olika vis Tyskland och England, hvilket icke hindrar, att den engelska särpolitiken skarpt klandrades af Andrássy, som på denna lade hufvudskulden till att fredssträfvandena strandat. Å andra sidan är det naturligt, att man i London önskade full klarhet om Österrikes ingångna förbindelser; men utrikesministern lord Derby sökte fåfängt upplysning om den hemliga januarikonventionen. Ett offentliggörande var omöjligt äfven med hänsyn till den allmänna meningen i dubbelmonarkien, som var afgjordt turkvänlig — en stämning, som turkarne icke voro sena att underblåsa särskildt i Ungern genom att sända osmanska softas till Budapest och genom att högtidligt återställa handskrifter, bortröfvade fyra hundra år tidigare ur Mattias Corvinus' bibliotek. Äfven ett formligt aftal (ett undertecknadt protokoll) om gemensam aktion mot Ryssland, när så kräfdes, stridde mot Andrássys åtaganden å andra sidan; men han föreslog och genomdref en annan utväg att i hufvudsak uppnå samma syftemål, nämligen ömsesidiga deklarationer, som fastställde de eventualiteter, som England och Österrike-Ungern voro ense om att hindra. Hit hörde självklart Sundens öppnande och ett ryskt välde i Konstantinopel, men också danandet af en stor slavisk stat på Balkanhalfön — en möjlighet, som äfven januariaftalets tilläggskonvention velat förebygga såväl genom direkt förbud som genom sina

föreskrifter om det europeiska Turkiets eventuella styckning provinsvis i mindre delar.[1] Man hade därmed åtminstone uppnått en entente eller hvad Disraeli kallade »a moral understanding» — så mycket värdefullare för honom, som han hyste en stark misstro till Bismarck och misstänkte denne för att uppmuntra Ryssland i syfte att själf få fria händer mot Frankrike.

San Stefanofreden (3 mars 1878) och redan dess preliminärer sannade fullständigt farhågan, att ett segerrikt Ryssland icke skulle låta binda sig af tidigare gjorda utfästelser. Det nya Bulgarien var just den slaviska storstat, som man i Wien räddes för, och Österrikes intresse i Bosnien och Hercegovina sattes kallblodigt åsido; ej heller ville man tåla, att ryska trupper i ända till två års tid skulle stå kvar i den nya bulgariska staten. Med full klarhet hade Frans Josef strax vid årets början gifvit till känna, att den uppdelning af Portens länder, som tsaren nu med sina vapens öfvermakt framtvang, ingalunda enligt hans åsikt hvilade på den grundval, som i januarikonventionen enligt österrikisk tolkning var förutsättningen för en dylik operation: det osmanska väldets sönderfallande på grund af egen svaghet och bristande lifskraft — att alltså Österrike-Ungern på intet vis kunde tro sig bundet vid den lösning af Balkanfrågorna, som Ryssland på detta sätt ensidigt framdrefve.

Med tanke på folkstämningen i dubbelmonarkien skulle man tycka, att Andrássy åtminstone nu, när det gällde att med kraft uppträda mot ryska öfvergrepp, skulle hafva åtnjutit förmånen af enhälligt understöd inom landet. Det var dock icke så. Man hade i Wien på många håll trots allt icke förstått Bismarcks ofta citerade riksdagstal den 19 februari, där han påtog sig den ärlige mäklarens roll; de ledande parlamentarikerna togo fastmer för gifvet, att Tyskland i händelse af krig skulle stödja Ryssland. Mot de ryska planerna hade man enligt dessa kretsars upp-

[1] Tredje artikeln i tilläggskonventionen af 18 mars 1877 lydde: »En cas d'un remaniement territorial ou d'une dissolution de l'empire ottoman l'établissement d'un grand état compact slave ou autre est exclu; en revanche la Bulgarie, l'Albanie et le reste de la Roumelie pourraient être constituées en états indépendants». Wertheimer, Andrássy, III, s. 91 noten (jfr II s. 390 ff.).

fattning bort med större kraft uppträda redan från början; nu vore det för sent. Af andra skäl hade kejsaren själf och hans närmaste militära omgifning svårt att finna sig i tanken på ett eventuellt vapenskifte med tsarens härar; särskildt verkade på Frans Josef i ryssvänlig riktning militärattachén i Petersburg, baron Bechtolsheim. Andrássy såg sig till och med nödsakad att ställa sin portfölj till förfogande. Men konsekvenserna af den dittills följda politiken gjorde sig med styrka gällande; kejsaren intygade ånyo sitt fulla förtroende, och de flesta högre militärer, till och med ärkehertig Albrekt, ställde sig på samma sida (februari). Af delegationerna — Andrássys egen skapelse[1] — erhöll denne en krigskredit af 60 millioner gulden, och på hans ställning vid Berlinkongressen inverkade det också gynnsamt, att den länge omstridda förnyade finansuppgörelsen mellan Österrike och Ungern (»Ausgleich») ändtligen kom till stånd i juni 1878.[2]

Vi veta, att Andrássy från början *icke* hade önskat Bosniens och Hercegovinas förening med Österrike-Ungern. Så hade emellertid ställningen ändrat sig, att dessa provinsers förvärf vid Berlinkongressen kom att te sig som en pröfvosten på hans skicklighet och på den österrikisk-ungerska monarkiens lifsduglighet. Kongressens hufvuduppgift var afvärjandet af ett ryskt förmynderskap öfver Balkanhalfön, återställandet af den europeiska jämvikten vid nedre Donau och Bosporen, och äfven för Österrike var denna uppgifts lösning framför allt annat ett lifsvillkor. Men

[1] Wertheimer, Andrássy, I, s. 171 ff., 311 ff. Andrássys insats låg däri, att han frigjorde de af Deák föreslagna deputationerna från beroendet af instruktioner från riksdag och riksråd: Deák genomdref återigen mot Andrássy, att meningsskiljaktigheter i sista hand skulle kunna lösas genom gemensam omröstning. Jfr Louis Eisenmann, Le compromis austro-hongrois de 1867 (Paris 1904), s. 605 f., 629 f. Detta förtjänstfulla arbete, som går tillbaka ända till 1848 och är byggdt på både tjeckisk och ungersk litteratur i ämnet jämte den tyska, förtjänar att nämnas här särskildt på grund af dess värdefulla redogörelse för det dualistiska systemets tillämpning och utveckling efter 1867.

[2] I fråga om de kraf, som Andrássy framställde vid Ignatievs besök i Wien i slutet af mars 1878, lämnar Wertheimer, III, s. 93, viktiga rättelser till den framställning, som man finner hos Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe 1814—1878, II, s. 515, och hos Hanotaux, Histoire de la France contemporaine, IV, s. 341. Om ett österrikiskt tullförbund med de västliga Balkanländerna ända ned till Saloniki var sålunda enligt hans framställning intet tal.

skulle Frans Josef hafva nöjt sig med detta, skulle han, som ryssarne ville, hafva öfverlåtit de mellan hans ärfda gränsländer inskjutna områdena åt Serbien och Montenegro eller till äfventyrs mot löfte om självförvaltning lämnat dem och 200,000 flyktingar i osmanernas händer, så skulle detta nu af Europa fattats som ett svaghetstecken, som genast blifvit ödesdigert för hans utrikesminister och hvars återverkan äfven skulle träffat monarkien hårdt.[1] Visserligen var den allmänna meningen i Österrike-Ungern emot en inryckning med väpnad makt. Liksom man förut äskat af Andrássy, att han skulle stäfja Rysslands framfärd utan att själf gripa till vapen, så kräfde man också nu, att han skulle stänga Serbien och Montenegro från de omtvistade provinserna utan att ockupera dessa. Detta var uppenbarligen ogörligt. Kongressen öfverlämnade skenbart enhälligt åt Österrike-Ungern Bosniens och Hercegovinas förvaltning; i stället för den ursprungligen tilltänkta annexionen sattes dock en ockupation, som lämnade sultanen i åtnjutande af den formella suveräniteten. I sak var skillnaden ringa; Österrike tog makten med oinskränkt handlingsfrihet och visade sig på det ekonomiska och äfven det kulturella området sitt uppdrag till fullo vuxet genom en fyrtioårig energisk och framgångsrik verksamhet för landets och folkets förkofran.

Med den serbisk-österrikiska motsatsens slutliga upplösning för ögonen kan man ju likväl äfven nu sätta i fråga, om det icke trots allt varit klokare att från första början frivilligt gå serbernas nationella önskningar till mötes. Men man måste då i hvarje fall minnas, att det serbiska spörsmålet icke hade varit löst med *Bosniens* utlämnande. Detta hade allenast varit en uppmuntran för den storserbiska patriotism, som redan grydde, att sträcka sina kraf längre och att äska afträdelser af Österrikes gamla område sedan sekler, Kroatien, Banatet och som utgången lär till och med det slovenska Krain. Men sådana eftergifter har ännu

[1] De bosnisk-hercegovinska flyktingarna uppgifvas till nära 200,000 af von Sax, Geschichte des Machtverfalls der Türkei, s. 447 noten (Wien 1908), omkring 200,000 af Sosnosky, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866, I, s. 182 not 1. Wertheimer har en något högre siffra eller 230,000.

ingen mäktig stat gjort utan tvånget af lidna nederlag. För statsmän, som trodde på Österrike-Ungerns framtid, voro de uppenbarligen otänkbara.

* * *

Det återstår egentligen endast att nämna tvenne data ur Andrássys öfriga politiska bana: hans afgång från utrikesministerposten 1879 och hans medverkan till afslutandet af det tysk-österrikiska förbundet s. å. Den förra hade icke sin grund i ett personligt politiskt nederlag; den berodde icke heller därpå, att Andrássy mist sin härskares förtroende; tvärtom gaf denne endast motvilligt sitt samtycke och tänkte sig till en början afskedet endast som en kortvarig tjänstledighet. Förklaringen är alltså främst att söka hos grefve Julius Andrássy själf. Trots en i många hänseenden lysande statsmannabegåfning var denne icke en alltigenom politisk personlighet af det slag som t. ex. Bismarck, för hvilken det i grunden var otänkbart att frivilligt lämna en framskjuten och mäktig ställning i det offentliga lifvet. Grefve Andrássy var fastmer den politiskt intresserade aristokraten, med tillräcklig patriotism och ärelystnad för att vilja spela en roll och göra en stor insats, men på samma gång plågad och tröttad af det tvång och de strider, hans kall medförde, och af ämbetsgöromålens tryck, huru litet han än skötte dem på gängse byråkratiskt manér. Efter en trettonårig verksamhet på den österrikisk-ungerska monarkiens högsta poster och vid en ålder mellan femtio och sextio — han var född 1823 — kände han sig tarfva hvila och tog den utan att akta på vänners afrådanden.

Påtagligt bidrog det dock i väsentlig mån till hans beslut, att det hade kostat hård strid att vinna parlamentens och delegationernas godkännande af Berlintraktaten och den bosniska ockupationen, och framför allt var det af vikt, att de inre förhållandena i den västra rikshalfvan sedan någon tid voro stadda i en utveckling, som Andrássy icke kunde gilla.[1] Hans politiska system var byggdt på magyarernas och tyskarnes ledande ställning i hvar sin af de båda

[1] Det konstitutionella förloppet i hela den bosniska krisen kritiseras träffande af Eisenmann, Le compromis austro-hongrois, s. 635 f.

rikshälfterna öster och väster om Leitha. Men den författningstrogna tyska ministären Adolf Auersperg störtades i början af 1879 genom söndring inom det egna lägret: dess främste män i österrikiska riksrådet med Herbst och Giskra i spetsen ställde sig oförsonligt fientliga mot utrikesministerns skötsel af ärendena, som tycktes dem äfventyrlig och kostsam, och därmed också mot monarkens politik. Oppositionen blef slagen i den afgörande omröstningen, men ministären hade mist sin parlamentariska grundval, och Frans Josef såg sig nödgad att vända sig till sin ungdomsvän grefve Taaffe, som efter åtskilliga svårigheter slutligen bildade ett nytt varaktigt kabinett. Detta bådade tillmötesgående mot tjeckerna, och därmed börjar en ny epok i Österrikes inre historia — en vändning, vid hvilken Andrássy icke var hågad att medverka.[1] — Däremot nekar Wertheimer, att den militära oppositionen mot hans bosniska politik med sina yrkanden på en framryckning ända till Saloniki på allvar vunnit kejsarens öra eller ägt direkt inflytande på ministerns beslut. Det europeiska läget tillät icke ett dylikt företag; det hade eljest möjligen kunnat bringa en säkrare lösning af den serbiska frågan än Berlinkongressens, ifall det nämligen förr eller senare ledt till en samling af *alla* serbiska stammar under Habsburg, då ju åtminstone enheten varit uppnådd.

Att Andrássy gick af fri vilja och ännu vid sitt tillbakaträde var i full ägo både af sin härskares tilltro och af den tyske rikskanslerens tillit, framgår tydligt af förloppet vid tillkomsten af försvarsförbundet med Tyskland 7 oktober 1879. Det var Andrássy, som på Österrike-Ungerns sida ledde underhandlingarna, delvis i personligt meningsutbyte med Bismarck, och det var han, som jämte prins Reuss undertecknade fördraget — den sista urkund, som han i tjänsten underskref. I själfva verket var ju detta förbundsaftal, till hvilket för öfrigt kejsar Wilhelm på grund af sina ryska sympatier först efter långvarigt motstånd gaf sitt samtycke, en naturlig följd af den föregående

[1] Det må lämnas därhän, om man vid hofvet oberoende af tyskarnes opposition skulle funnit ett närmande till tjeckerna påkalladt af expansionspolitiken bland slaverna i sydost. Jfr Eisenmann, Le compromis austro-hongrois, s. 677 f., som tror detta moment afgörande.

utvecklingen under Balkankrisen.[1] Mer och mer hade denna aflägsnat icke blott Österrike, utan äfven Tyska riket ifrån tsar Alexander, ådragit kejsar Wilhelm och Bismarck förebråelser af denne och därmed gjort en närmare inbördes förbindelse till en nära liggande skyddsåtgärd. Senare utvidgad genom Italiens tillträde, är denna förbindelse i sin ordning upphofvet till trippelalliansen, som därpå i decennier förblef en hufvudfaktor i den internationella politiken, och till dennas grundläggare bör således med allt skäl näst Bismarck framför andra räknas Julius Andrássy.

Andrássys historiska gärning tål sålunda att mätas med ganska stora mått.[2] Med järnkanslerens är den visserligen icke jämförlig; så som denne mäktade han icke styra händelsernas gång och gifva tidens sträfvanden och riktningar sin personlighets prägel. Men det bör ej förbises, att han som Frans Josefs utrikesminister ej heller hade bakom sig den fasta militära och nationella makt, som var eller blef Bismarcks stöd i kampen med från början större vanskligheter. Mer kanske än denne måste Andrássy jämka sina planer efter omständigheternas tvång; mindre än han förmådde han utåt och inåt genomdrifva sin vilja. Men grundlinjerna i hans åskådning och verksamhet ligga tydliga och visa trots skiftande medel en klar och konsekvent uppfattning af den österrikisk-ungerska dubbelmonarkiens utsikter och problem. Den lösning, han bidrog att gifva Balkankrisen, hade visserligen ingen lång framtid för sig, men om detta skall räknas som en svaghet, delade han ansvaret med hela det samtida Europa; den var en kompromiss mellan stridiga intressen, hvarmed i hvarje fall vanns, att Ryssland trängdes tillbaka, och dess stora misstag, Bulgariens styckning, tvekade icke Andrássy själf att beteckna som en rent provisorisk åtgärd, när det visade sig, att bulgarerna ägde en egen vilja och icke voro hågade att blifva verktyg för ryska syften. Den statsbyggnad, Andrássy bidrog att uppföra och genom sin för-

[1] Jfr Oncken, Das alte und das neue Mitteleuropa, särskildt s. 18 f. Onckens kritik af Wertheimer, s. 16 not 2 och s. 18 not 2, tager knappast tillräcklig hänsyn till att dennes hufvuduppgift dock är att skildra Andrássys politik, icke Bismarcks.

[2] Detta framhålles med rätta af Seton-Watson, The rise of nationality in the Balkans, s. 103 (London 1917) — en författare, som på intet vis kan kallas partisk för centralmakterna.

bundspolitik stadga, har efter en mansålder störtat samman, ytterst på grund af den spänning mellan nationaliteterna, som dualismen icke kunde undanrödja och endast till en viss grad förmådde att kufva. Den har dock i femtio år fyllt sin uppgift, och den hade efter allt utseende kunnat fylla den längre, om ock i ändrade former, om den icke fått dråpslaget som det vill synas af allierade tyska krigares bristande förmåga af begränsning som statsmän. Det dualistiska systemet hade utan tvifvel sina brister; för att vinna fred, samverkan och makt måste det trots alla eftergifter och kompromisser mångenstädes lägga hinder i vägen för en obunden nationell utveckling hos slaviska och rumäniska folkstammar, och det är kändt, att magyarerna därvid visat en ganska hård hand. Men det återstår att se, om den nya lösning, som nu skall genomföras på grundval af nationaliteternas fullständiga frigörelse och oinskränkta maktutöfning — om denna förmår att skänka en rikare nationell blomstring utan att i sin ordning leda till samma tvång mot de förut gynnade och utan att i det hela upplifva de gamla slitningarna i nya och törhända icke mildare former.[1]

[1] Uppsatsen återgifver ett föredrag, hållet i april 1919.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Vadstena klosters jordebok.

Som del 16:1 af »Historiska handlingar» utgaf C. Silfverstolpe 1897—98 Vadstena klosters sista jordebok jämte utdrag ur klostrets äldre jordeböcker (af 1447, 1466, 1480). I sitt förord till upplagan framhåller den högtförtjänte utgifvaren att tidsbestämning af den sista jordeboken saknas, men att ledning för tidens bestämmande icke saknas. Med stöd av vissa data kommer Silfverstolpe till det resultatet att man bör benämna den: 1500 års jordebok, och årtalet 1500 har följaktligen också införts i titeln på arbetet. På vissa grunder som nedan skola anföras har jag kommit till den uppfattningen att jordebokens tillkomst måste skjutas ett par år fram i tiden.[1] Skillnaden kan synas obetydlig, men ett bidrag till en exakt datering af den viktiga urkunden torde likväl kunna påräkna intresse.

Utgifvarens hållpunkter för sin datering äro följande:

1. Jordeboken upptar gården Joarstorp i Hällestads socken, Bråbo härad, som skänktes till klostret 15 okt. 1498.

2. Den »brodher Niels screffware» som skrifvit boken är enligt S. utan tvifvel identisk med Nils Laurensson, som invigdes 28 dec. 1498 och dog 23 april 1509. — Om denna identifikation är riktig, hvarpå jag ingen grund har att tvifla, skulle alltså jordeboken ha tillkommit något af åren 1499—1508.

3. Jordeboken omtalar herr Nils Erikssons (Gyllenstierna) gods; han dog 1495, men då anteckningen är ordagrant återgifven efter 1480 års jordebok kan herr Nils ha varit död då den senare jordeboken skrefs.

4. Jordeboken omnämner »herr Anders i Skedvi», hvilken dog 1501. — Utgifvaren drar tydligen häraf den slutsatsen att jordeboken bör vara tillkommen före 1501 och kommer så till året 1500 (ehuru efter ofvanstående väl år 1499 ej heller borde vara uteslutet). Detta omnämnande återfinnes i upplagan s. 230, där vi finna: »hustrv Margit, her Anderssa forsia ['hushållerska'] i Skædwi, haffver ena tæliojordh aaker oc ængh i Qwistada; thet köppthe hon aff Niels Benctsson oc haffuer the jordh giffwith tiil clostrid epther sin dödh.» Såvidt jag förstår kan häraf ingen slutsats dras om herr Anders lefde eller var död då jordeboken upplades.

---

[1] I Silfverstolpes Klosterfolket i Vadstena (1899) s. 147 heter det att jordeboken »härleder sig från år 1500, möjligen något år senare.»

Hittills ha vi alltså kommit till något af åren 1499—1508 som bokens tillkomsttid. Nu innehåller emellertid jordeboken (uppl. s. 213) följande uppgift: »tiil Noordhankær [=Nordkärr i Holms socken, Nordals härad, Dalsland] ligger oc tessin ödhatorp: Vaglen, Snarastiigh, Smedboodh; hær tiil liggia godh fiskewarp i Vænir; thetta gaff Arne Biörnsson til clostrid.» Dessa tre ödetorp skänktes ej förrän 20 juli 1502 till klostret — något som också utg. (i not till s. 212) nämner. Gåfvobrefvet finnes aftryckt efter orig. i Riksarkivet hos Lignell, Grefskapet Dal, 1, s. 247, not 1.

Häraf framgår väl otvetydigt att jordeboken icke kan ha varit färdig före 20 juli 1502. Något som talar emot detta kan jag icke finna. Å sid. 280 f. har utg. gjort en sammanställning af gårdar som efter 1500 kommit i klostrets besittning. Den första af dessa är en gård i Vallerstads kyrkoby, Bobergs härad, skänkt 23 juli 1502. Då denna gård är belägen väster om Stångån — »westan Stang(abro)» — har det emellertid ingenting att betyda att den saknas i jordeboken, enär, såsom utg. (s. 265) framhåller (jfr äfven s. II), en mängd där belägna gårdar (alltså i klostrets omedelbara närhet) ej upptagits i jordeboken trots att de säkert tillhört klostret. »Anledningen, hvarföre de uteslutits ur 1500 års jordebok, torde vara, att de stått särskildt under gårdsmästarens uppsigt och förvaltning, såsom ursprungligen varit föreskrifvet om alla gårdar i häradena vester om Stångån.» Nästa på s. 280 anförda gårdar äro de ofvan omnämnda i Nordals härad. Härefter följer: Krogen i Törnevalla socken, Åkerbo härad, jämte en gård i Söderköping, skänkta 29 juli 1502 af Nils Krögare. Nu ligger Törnevalla socken »östan Stanggabro» (s. 48) och denna donation af 29 juli bör följaktligen ej ha kommit klostret tillhanda då ifrågavarande parti af jordeboken nedskrefs. I den omständigheten att en donation af 20 juli 1502 är upptagen men en donation af 29 samma månad och år icke är upptagen ligger i själfva verket ingenting besynnerligt, eftersom boken börjar med Östergötland (klostrets egendomar i Törnevalla stå i uppl. på s. 48 f.) under det att Dal kommer först långt fram (Arne Biörnssons donation står i uppl. på s. 213). Vi torde alltså våga dra den slutsatsen att jordebokens första parti (åtminstone så långt som till Törnevalla socken i Östergötland) varit färdigskrifvet 29 juli 1502, men att partiet om Dal icke varit skrifvet 20 juli samma år. Under förutsättning att nedskrifvandet af boken icke dragit allt för lång tid (ett år eller mera) torde vi följaktligen vara berättigade att benämna den icke 1500 års utan *»1502 års jordebok.»*

Erik Noreen.

---

[1] Märkligt är jordebokens: »hær tiil liggia godh fiskewarp i Vænir,» då Arne Biörnsson uttryckligen bestämmer: »min fiske wand takir jak wndan, swa mang som ther tiil ligher.»

De nordiska regeringarna och studentmötet 1843.

Det har varit en gängse uppfattning, att de skandinaviska studentmötena rönt starkt motstånd från regeringarna, hvilka också därför fingo uppbära mycket klander. Man har vetat, att Ryssland varit intresseradt i denna angelägenhet, men arten af dess ingripande har hittills ej varit närmare undersökt. Efterföljande utredning torde visa, att förhållandena ligga något annorlunda, än man hittills varit benägen antaga.

När 1843 den stora danska resan till Uppsala planerades, synes den till en början ej väckt någon större uppmärksamhet på högsta ort, åtminstone såvidt man kan döma af den diplomatiska skriftväxlingen. Den omnämnes första gången så sent som d. 19 maj. En viss betydelse fick det, att det ordinarie svenska sändebudet i Köpenhamn, Lagerheim, just då hade tagit tjänstledighet. Hans vikarie, grefve Mörner, visade sig benägen att tillmäta företaget större betydelse än hvad fallet var med regeringarna. Han berättar i sin nyssnämnda rapport, att han »comme une réflexion individuelle de ma part» framhållit för danske utrikesministern Reventlow-Criminil, att det måhända vore lämpligt, att några professorer öfvertoge ledningen. Det berättas ej, att Reventlow svarat något som helst på denna invit. Ännu mera belysande är det, när han i rapporten framhäfver möjligheten af att resan ej komme till stånd. Han tillägger nämligen: »Je ne me sais permis d'énoncer quelque désir à cet égard, ni pour, ni contre.» Detta torde tämligen tydligt bevisa, att svenska regeringen för sin del ej a priori tagit ställning mot studentmötena. Ett sådant hade ju gått af stapeln året förut, och det var ingen hemlighet, att man redan då tänkte på ett nytt i Uppsala.

I sin nästa rapport, d. 25 maj, har Mörner alldeles öfvergifvit denna neutrala ståndpunkt. Ehuru han ej fått några instruktioner, förklarar han sig i ett följande samtal med Reventlow öppet ha poängterat »le peu d'opportunité de l'invasion». I stark motsats mot tveksamheten förut angående svenska regeringens hållning heter det nu: »Je crois ne pas me tromper sur les principes si constamment suivis par le Gouvernement du Roi.» Uppenbarligen ha cirkulären 1837 och 1842 fallit honom i tankarna. Han hade t. o. m. vidtagit den åtgärden att anmoda svenske konsuln i Köpenhamn att förehålla resenärerna olägenheterna och kostnaderna af en sådan resa. Han ansåg det nu säkert, att resan ej öfverensstämde med danska regeringens önskningar, och hoppades, att det skulle bli möjligt afstyra densamma. I detta fall gick han emellertid händelserna något i förväg, liksom äfven hans framställning af danska regeringens hållning synes något färgad af hans egen uppfattning. I en senare redogörelse[1] för detta samtal berättar han, att Revent-

[1] Mörners rapport d. 14 juli.

low visserligen i allmänhet godtagit hans invändningar, men att denne undvikit att uttala någon bestämd mening och framhållit saken som en bagatell. Sedan beslöts faktiskt i danska statsrådet att låta expeditionen försiggå, »comme n'offrant rien d'illégal et ayant peu d'importance», för att använda Mörners referat (ibid.). Det torde sålunda vara alldeles klart, att danska regeringen ej velat lägga några hinder i vägen utan att motståndet uteslutande emanerat från Mörner, hvilken också sedan, när förvecklingar inställde sig, belåtet kunde framhäfva sin skarpsynthet i motsats mot danska regeringens (ibid.).

Under hela denna tid kommo inga förhållningsregler af något slag från utrikesdepartementet, trots Mörners ofvannämnda uttryckliga påpekande, att han saknade sådana och trots hans sedermera på eget bevåg igångsatta aktion.[1] Detta ger anledning misstänka, att »les principes si constamment suivis», som Mörner åberopar, ej längre så orubbligt vidhöllos. Mörner synes själf ha blifvit något betänksam inför den fortsatta tystnaden, ty i en rapport d. 12 juni efter studenternas återkomst, innan ännu konsekvenserna af färden blifvit bekanta, har han intet förklenande att förmäla; tvärtom berättar han, med en viss belåtenhet, hurusom deltagarna »ne cessent d'exprimer leur admiration enthousiaste pour Notre Auguste Maison regnante» äfvensom »les sympathies les plus vives pour la Suède».

Vid denna tidpunkt var aktionen från rysk sida redan satt i gång. Rysslands chargé d'affaires i Stockholm, Glinka, afgaf i omedelbart samband med mötet två rapporter, $\frac{27 \text{ maj}}{8 \text{ juni}}$ och $\frac{31 \text{ maj}}{21 \text{ juni}}$, hvilka ställde detsamma i en för svenska regeringen allt annat än behaglig dager. Ungefär samtidigt alarmerades den äfven af ståthållarskapet i Finland, hvilket land haft två representanter vid mötet. Så kom det sig, att svenska sändebudet i Petersburg, Palmstierna, d. 27 juni öfverraskades af en kallelse till kejsaren, som frågade honom efter notiser från studentmötet, under framhållande af att hans (kejsarens) underrättelser vore mycket ogynnsamma. Palmstierna kunde blott svara, att han ingenting ondt hade sig bekant, hvarpå kejsaren genmälde, att han särskildt fäst sig »au ton qui avait regné et à l'esprit qui s'était manifesté à l'égard de l'union Scandinave», tillfogande att han skulle önskat, att svenska regeringen ej uraktlåtit att ingripa vid detta tillfälle. Palmstierna menade, att enhetssträfvandet blott hade kulturell innebörd, men kejsaren förklarade detta blott vara en förevändning.[2] Efter detta

[1] U. D:s enda åtgärd bestod i två cirkulärskrifvelser af d. 6 och 9 juni, hvari helt objektivt redogöres för resans förlopp med tillfogande, att rapporterna om ungdomens uppträdande i allmänhet vore tillfredsställande. Denna färglösa ståndpunkt måste sägas vara ganska signifikativ vid jämförelse med de stora åthäfvorna i cirkuläret 1837, som egentligen hade mycket mindre reellt underlag. Redan i cirkuläret 1842 var tonen betydligt mildare: man nöjde sig med en blott hänvisning till det förra, och nu hade man kommit därhän, att regeringens sinnelag närmast synes vara neutralt.

[2] Palmstiernas rapport d. 29 juni.

samtal begärde Palmstierna audiens hos Nesselrode, hvilken framhöll som sin åsikt, att de nordiska regeringarna borde enas om att afstyra vidare företag af denna art. Palmstierna hänvisade till Sveriges egenskap af konstitutionell stat och försökte göra gällande, att de offentliggjorda talen i allmänhet hade en rätt oskyldig prägel. Han hade då ej reda på Plougs Kalmartal, hvilket i hans ögon i hög grad bidrog till att rättfärdiga Rysslands uppträdande.[1]

Redan samma dag, som detta samtal ägde rum, d. 3 juli, utfärdade ryska regeringen i hufvudsak likalydande depescher till beskickningarna i Stockholm och Köpenhamn, hvilka ålades underrätta resp. regeringar om innehållet. Detta återgifves delvis ordagrant i U. D:s skrifvelse till Palmstierna d. 18 juli och efter denna källa må några utdrag här citeras.

»— — D'abord la jeunesse universitaire, quoique jouant ostensiblement le principal rôle, ne semble avoir été que l'instrument docile d'individus connues pour leurs principes et leur tendance révolutionnaire. Les veritables Coryphées de cette réunion — c'etait des journalistes, des folliculaires qui depuis longtems font métier de prêcher le bouleversement de l'ordre des choses existant. Ce qui s'est passé ne saurait donc être envisagé comme provenant simplement de l'effervescence momentanée d'une jeunesse inconsiderée et plus ou moins présomptueuse. C'est bien au contraire l'effet prémédité d'une intrigue ourdie et executée par des hommes versés dans l'art d'intrigues. Elle ne semble avoir eu d'autre but pour le moment que de semer des germes de troublis, non seulement dans les trois Royaumes, mais même dans une des provinces de l'Empire et de commettre les Gouvernemens entr'eux, sauf à exploiter en tems et lieu, ce qui aura été si habilement preparé. Cette tactique s'est trahie par les discours qui ont été prononcés. Ils offrent en quelque sorte le programme de ce qu'il faut attendre de l'activité malfaisante de ces démagogues.»

Efter denna svartmålning af studentmötena följde ett stycke, »la plus pénible pour le Gouvenement du Roi» enligt utrikesministerns förklaring. Det lydde som följer:

»Que ces machinations aient pu se dévélopper sous les yeux du Gouvernement Suédois; que les plus violentes diatribes aient pu être lancées contre la Russie et contre le Danemarc en présence des hauts fonctionnaires, sans qu'un seul mot de leur part, sans qu'une seule manifestation de la part du Gouvernement eut annoncé l'intention de réprimer ces excès, ou les eut subséquemment, au moins, frappés de la reprobation qu'ils méritent, voilà ce qui a dû surprendre le Cabinet Impérial et ce qu'il déplore sincèrement.» I fortsättningen erinrades om Wartburgfesten 1817 och Hambachmötet 1832 och om de tyska furstarnas däraf föranledda åtgärder med tillfogande, att kejsaren trodde sig uppfylla »un devoir d'amitié, en appelant la plus sérieuse attention du Cabinet de Stockholm sur les menées, dont la

[1] Palmstiernas rapport den 6 juli.

réunion des étudians Danois et Suédois a révélé l'existance et sur les graves conséquences qui peuvent en résulter».

Denna kraftiga läxa, hvars innehåll, som nämndt, i allt väsentligt torde återfinnas i den för danska regeringen afsedda skrifvelsen, slog ned nästan som en bomb både i Köpenhamn och Stockholm. Mörner fick så godt som genast reda därpå och kunde nu triumfera gentemot de båda nordiska regeringarna, hvilka ej skänkt hans varningar något beaktande. Danska regeringen tog rätt rundlig tid på sig för svaret, hvilket afläts först d. 4 aug. Dess innehåll är ej kändt men torde till stor del ha öfverensstämt med de synpunkter, som den svenska utrikesledningen utvecklade i sin korrespondens med Palmstierna.[1] Under tiden hann danska regeringen med åtskilligt annat: förbud mot »Skandinavisk Samfund», inskridande mot pressen m. m., hvilka åtgärder synas vara att tillskrifva direkt rysk påtryckning.[2] Just nu var stämningen mot Ryssland ytterligare uppjagad på grund af den nyss bekantgjorda förlofningen mellan prins Fredrik af Hessen och den ryska storhertiginnan Alexandra.[3] Sådana missnöjesutbrott voro naturligtvis ur regeringens synpunkt högst malplacerade och måste nedtystas. Man tyckes t. o. m. ha fruktat oroligheter och ökade med anledning däraf Köpenhamns garnison rätt betydligt.[4]

I detta sammanhang blef emellertid Mörner benägen att tillägna sig en ny syn på den skandinaviska rörelsen. I en tidigare rapport (d. 10 juli) hade han uttalat sin förvåning öfver den ringa sympati, som den danska allmänheten visade sin konung. Han uttryckte t. o. m. naivt nog den förmodan, att detta vore att tillskrifva konungens egen önskan. Den nyss nämnda förlofningens komplikationer gåfvo honom hastigt en riktigare bild af läget. Han omtalar nu,[5] hurusom flera ansedda personer för honom framställt sina bekymmer rörande Danmarks framtid, därvid särskildt påpekande Danmarks ofördelaktiga ställning gentemot Sverige i fråga om regentfamiljen. Något senare[6] har han fått klart för sig de spirande konsekvenserna af dessa stämningar. Han försäkrar, »qu'il existe nombre de personnes réflechies qui verraient volontiers un rapprochement vers la Suède; mais tel qu'il pourrait se faire sans crime et sans bouleversement, en laissant les choses aller leur train, non tachant de les dévancer». Strax efteråt talar han om »les sympathies Scandinaves loyales et honorables». En sådan moderat och konventionell skandinavism innebar i hans ögon ej längre något förkastligt; det var endast den politiska radikalismen hos de unga studenterna, som dittills gjort själfva rörelsen misstänkt i hans

[1] Utrikesministerns skrifvelse till Lagerheim d. 6 okt. 1843.
[2] Enligt Lagerheims rapport d. 8 sept. utöfvade Ryssland sedan någon tid tillbaka »une surveillance toute particulière sur les affaires du Danemarc».
[3] Mörners rapport d. 24 juli apost. 1.
[4] D:o d. 18 aug.
[5] D:o d. 24 juli apost. 1.
[6] D:o d. 7 aug.

ögon. Med detta uttryckte han säkerligen tämligen noggrant sin regerings åsikt.

Låt oss nu se, hur man i Stockholm red ut stormen från Petersburg! Redan innan Nesselrodes skrifvelse meddelats den svenska regeringen, var den genom Palmstiernas berättelse om sitt samtal med kejsaren förberedd på hvad som komma skulle. Den utvecklade genast en anmärkningsvärd aktivitet och lät på samma dag, d. 7 juli, skrifvelser afgå både till Köpenhamn och Petersburg. I hänvändelsen till Mörner möter för första gången ett gensvar af alla hans uttalanden om studentmötet. Man förteg omsorgsfullt, hvad som var å färde, och uttryckte blott den önskan att nu omsider, mer än en månad därefter, få veta, hvad den danska regeringen yttrat för mening om studentmötet vid de samtal, Mörner haft med Reventlow i slutet af maj. Mörner hade nämligen, tydligen på grund af det bristande intresse, hans förmän i Stockholm visade för hela angelägenheten, underlåtit att rapportera mer än början af dessa öfverläggningar, bestående i de förut refererade påpekanden han själf riktade till Reventlow. Detta bref till Mörner var tillkommet endast och allenast för att Sverige skulle kunna uppträda med mera pondus gentemot den förestående attacken från Petersburg. Instruktionerna till Palmstierna denna samma dag, d. 7 juli, äro i detta afseende synnerligen betecknande. Han skulle meddela den kejserliga regeringen bl. a. följande:

»— — du moment où le Chargé d'affaires de Suède et de Norvège à Copenhague eut acquis la certitude du projet de voyage des étudians Danois, il s'empressa de témoigner confidentiellement et à deux reprises à M. le Comte de Reventlow-Criminil, combien leur expedition paraissait peu opportune et combien il serait à désirer qu'un empêchement quelconque les rendit a leurs études au lieu de se livrer à des démonstrations dont ils ne pouvaient eux-mêmes déterminer ni la portée ni les résultats. Voyant néanmoins se diriger vers les côtes de la Suède une foule de jeunes étrangers avec l'intention manifestée d'avance de faire en corps une visite aux étudians d'Upsal, le Gouvernement de Sa Majesté, justement étonné de ce qu'il y avait d'insolite dans une pareille entreprise, mais ne voulant pas dévier des préceptes du droit des gens, et reflechissant que le Gouvernement Voisin pourrait trouver peu amical qu'on élévât la moindre difficulté à leur débarquement, se borna à ordonner aux autorités locales de s'assurer scrupuleusement de la régularité de leurs passeports. Ceux-ci ayant été trouvés en bonne et due forme et aucune communication préalable ne nous ayant été faite par le Cabinet de Copenhague ni directement par la Mission Danoise à Stockholm qui disait n'en avoir reçu aucun avis de Sa Cour, ni à la Mission du Roi en Danemarc, sur la manière du dit Cabinet d'envisager l'importation susmentionnée, on ne refusa point aux visiteurs, dont le point de départ était précisement la Capitale de leur patrie, l'accueil accordé aux sujets des Puissances amies, duement légitimés et voyageant ainsi du consentement de leurs Gouvernemens respectifs.»

Efter denna intressanta framställning af resans antecedentia betonas det, att man hållit noga uppsikt öfver hvad som tilldragit sig på svensk mark och varit särskildt angelägen om att allt måtte ske i den största offentlighet, så att inga hemliga manifestationer vore möjliga. Denna metod hade varit af stort värde och mera tillförlitlig än undertryckningsåtgärder, som blott skulle uppeggat den ungdomliga entusiasmen. Då nu ledsamma konsekvenser visat sig, vore det att önska, »qu'on parvint à séparer de ces réunions littéraires l'élément politique». Om detta vore omöjligt, borde Danmark, hvars styrelseform i det fallet erbjöde större möjligheter, för framtiden afstyra sådana expeditioner till de svenska universiteten. Det är ganska remarkabelt, att studentmötena, för så vidt de vore »litterära», sålunda uttryckligen tillerkännas existensrätt. Afsvärjandet af all politisk skandinavism torde ej heller böra tagas alltför allvarligt, då man vet, att den svenska regeringen redan långt förut var underrättad om stämningen inom vissa kretsar för en skandinavisk union.[1] Det har därför föga betydelse, att cirkuläret 1837 för säkerhets skull ännu en gång åberopas som den orubbliga grundvalen för svensk politik i detta stycke.

I en ny skrifvelse till Palmstierna d. 18 juli, föranledd af att utrikesministern nu fått taga kännedom om Nesselrodes depesch med dess delvis rätt kraftiga uttalanden, uppehåller han sig utförligare vid saken. Synpunkterna äro emellertid i allt väsentligt desamma som i den förstnämnda skrifvelsen. Anmärkningsvärdt är dock, att svenska regeringen öppet bestrider riktigheten af den ryska uppfattningen om talen under resan, hvilka ingalunda varit så farliga som påståtts. Det framhålles uttryckligen, att detta måste bero på oriktiga, kanske t. o. m. medvetet falskt färgade framställningar.

Samma dag, som detta aktstycke affärdades, talade Palmstierna med kejsaren om Ihres första skrifvelse.[2] Palmstierna fick det intrycket, att man nu önskade låta det förflutna vara glömdt men att man lade stor vikt på att förebygga ett upprepande. Det svenska sändebudets vidare utläggningar i denna rapport äro af stort intresse, i det de låta skina igenom, att den traditionella rysk-svenska vänskapen här riskerade att få en törn. Han framhåller, att kejsarens mottagande af honom »ne me laisse rien à désirer» och att Nesselrode visat »toute sa bienveillance habituelle». Han fortsätter sedan:

»Je n'en tire aucune induction; mais cela suffit pour éloigner celles qu'on aurait pu être tenté de tirer du contraire. Mais, sans avoir aussi à regretter le moindre refroidissement, occasionné par l'incident en question, j'ôse me permettre, Monsieur le Baron, d'énoncer, quant à l'avenir, une opinion identique avec celle de Monsieur

[1] Lagerheims rapport d. 21 april 1837. Hist. Tidskr. 1914, sid. 208.
[2] Palmstiernas rapport d. 20 juli.

le Comte de Nesselrode et sans la moindre doute avec celle de Votre Excellence. Il importe, dans les intérêts communs que cela ne soit plus. Il importe, que les rues ne rétentissent de déclamations politiques qui n'en sont pas moins indues, si la Russie peut les mépriser. Il importe surtout, et le Comte de Nesselrode s'est entièrement associé à cette observation de ma part, que la jeunesse, dont la vocation est encore l'étude, ne prenne l'habitude de l'abandonner pour s'occuper d'intérêts au-dessus de sa portée, pour s'échauffer par le bavardage politique et finir par s'entrainer et entrainer les autres à des trâmes, nécessairement possibles de la vindicte des lois.»

Det är alldeles tydligt, att Palmstierna trots sin försäkran i motsatt riktning ej var öfvertygad om att detta betraktelsesätt äfven var svenska regeringens. Hvarför eljest denna föreläsning om den politiska klokhetens fordringar, med dess kategoriska betoningar, hvilka snarare liknade instruktioner till en underordnad än motsatsen? Palmstierna hade ej för ro skull suttit i Petersburg i många år. Han var en ifrig anhängare af de svensk-ryska förbindelserna, hvari han såg ett stöd för Sverige gentemot den framträngande »rabulismen», och han såg nu ett tillfälle att slå ett slag för denna politik, hvars bestånd han trodde vara hotadt. Följaktligen synes han utan någon större förtjusning ha mottagit utrikesministerns andra bref af d. 18 juli. Han meddelade det enligt order men utan tillfogande af några som helst egna reflexioner och framhöll i sitt svar d. 27 juli ifrigt, att den kejserliga regeringen endast tänkte på framtiden och att man därför borde låta det förflutna vara. Det fanns f. ö. en annan omständighet, som vid denna tidpunkt störde stämningen mellan Sverige och Ryssland. Man var i Stockholm förstämd öfver att den ryska sändebudsposten därstädes stod obesatt sedan nära två år tillbaka. I ett anmärkningsvärdt bref d. 30 maj till Palmstierna förklarar utrikesministern, att detta kunde uppfattas som tecken på en mindre vänlig stämning mellan de båda hofven (»un refroidissement entre les deux Cours»). Man synes också i Stockholm ha varit mindre belåten med ställföreträdaren, chargé d'affaires Glinka, som lämnat de enligt svensk mening öfverdrifna och missledande rapporterna om studentmötet. Först fram i november blef ryska regeringen efter ytterligare påstötningar färdig att besätta posten med ordinarie innehafvare, baron Krüdener.

För denna gång var den ryska aktionen till ända, men det kan ju ej i minsta mån betviflas, att den spelat en afsevärd roll vid förhindrandet af den påtänkta svarsvisiten i Köpenhamn 1844 liksom att den äfven varit verksam i fortsättningen. Det anmärkningsvärda ligger nu i att svenska regeringens politik gentemot skandinavismen redan under Karl Johans sista år synes ha undergått en förändring. Olikheten mot 1837 är alltför påfallande för att utan vidare kunna affärdas. Då hade svenska regeringen blott alltför villigt efterkommit de ryska önskningarna, ehuru ingen-

ting annat förgripligt förekommit än ett par pressuttalanden.[1] Nu däremot, vid studentmötena, som ovillkorligen måste betraktas som långt mera betydelsefulla och respektingifvande skandinaviska demonstrationer, undviker svenska regeringen i det längsta att ta ställning, försöker så mycket som möjligt släta öfver hvad som förekommit och framhäfver svårigheten för Sverige att vidtaga några restriktiva åtgärder. Anledningen till denna växling må t. v. lämnas därhän. Kanhända var Karl Johan intresserad af de allt ljusare utsikterna till en skandinavisk dynastisk union, hvarom hans sändebud i Köpenhamn hade att förtälja. Sådana intentioner måste nödvändigt ställa Sverige i motsats till Ryssland och nödga det till orientering åt annat håll. Möjligen var Karl Johan — tecken saknas ej alldeles därtill — ej främmande för tanken på den omsvängning, som sonen i sinom tid fullbordade genom — novembertraktaten.

Theodor Blomqvist.

Underrättelser.

— Den 4 dec. 1919 afled en af den finska historieforskningens främste, f. d. professorn vid universitetet i Helsingfors, friherre Ernst Gustaf Palmén. Född den 26 nov. 1849, blef Palmén 1877 docent i nordisk historia och utnämndes 1884 till professor i finsk, rysk och nordisk historia, från hvilken professur han 1911 erhöll afsked. Palméns doktorsafhandling utgjordes af det gedigna arbetet *Historisk framställning af den svensk-finska handelslagstiftningen från Gustaf Vasas regering till 1766* (1876). I *Sten Stures strid med konung Hans. Kritisk öfversikt* (1883) gaf han en framställning af och intog ståndpunkt till de olika uppfattningar, som uttalats af svenska och danska forskare. *Anders Chydenius' Politiska skrifter* utgåfvos 1880 af Palmén och försågos med en vidlyftig och värdefull inledning, vittnande om författarens stora intresse för frihetstidens historia. Att anteckna äro dessutom flera uppsatser och smärre urkundspublikationer i Historiallinen Arkisto, behandlande ämnen från nämnda tid, såsom *Anteckningar ur inrikes rådsprotokollen om finska tjänstemäns tillsättning på 1740-talet* (1878) samt de på finska skrifna uppsatserna om landtbrukets tillstånd under midten af 1700-talet (1886), om Sinclairska mordet (1908) och om prästerskapets växande politiska inflytande under 1700-talet, den sistnämnda tryckt (1910) i kyr-

---

[1] Hist. Tidskr. 1914, s. 198 o. ff.

kohistoriska samfundets publikation. Om hans intresse för 1808—09 års krig vittnar editionen af *G. Hauswolffs Journal öfver Sveaborgs belägring* (1881) och af Jägerhorns förslag till regeringsform (1884). I texten till *Atlas öfver Finland* (1910) behandlade Palmén såväl den administrativa och juridiska indelningen som kommunikationerna. I det på historisk grund hvilande uppslagsverket *Oma Maa*, som han bragte till stånd, finnas många artiklar af hans hand. Finska litteratursällskapets utveckling 1831—1881 skildrade han 1881 på finska. Palméns mest omfattande arbete är biografien öfver hans fader, senatorn och vice kanslern, ingående i publikationen *Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén 1811* $^{3}/_{10}$ *1911* (Helsingfors 1915—1917; 1174 + 39 s.). Arbetet, som torde vara en af de utförligaste skildringarna af någon finsk personlighet, hvilar på autentiskt material, som i ej ringa grad meddelas i verket. På grund af den insats, som J. Ph. Palmén gjorde som professor och ledamot i olika kommittéer, som senator, prokurator och vice kansler, vidgar sig framställningen till en skildring af stora delar af Finlands nyaste historia. I viss mån i samband med detta stora arbete stodo de i Historiallinen Aikakauskirja 1914 och Historiallinen Arkisto 1915 publicerade uppsatserna om planen på en finsk lagkodifiering på 1830- och 1840-talen och om tillkomsten af 1852 års universitetsstatuter. På svenska historiker- och filologmötet i Göteborg 1912 höll Palmén ett föredrag om tillgodogörandet af kameralpolitiska urkunder från Vasatiden, i hvilket han redogjorde för sina studier rörande 1500-talets och det tidigare 1600-talets ekonomiska förhållanden och framlade ett program för bearbetning af det storartade urkundsmaterialet. Tyvärr synas de studier, som Palmén drifvit på ifrågavarande område, ej ha burit någon litterär frukt. Palmén hedrades på sin 60-årsdag af sina kolleger och lärjungar med en festskrift. I Finlands politiska lif tog Palmén en synnerligen liflig del såsom landtdagsman och ledamot af flera kommittéer.

(E. N.)

— En centralhärd för den alltmer omfattande stadshistoriska forskningen har 1919 kommit till stånd i det *Svenska stadshistoriska institutet*, som utgör en afdelning i det Svenska Stadsförbundet. D:r Nils Ahnlund framkastade i uppsatsen *Svenska stadshistorier och svensk stadshistoria* i Stadsförbundets tidskrift 1917 tanken på bildandet af en särskild organisation för utforskande af de svenska städernas historia. Vid närmare öfverväga nde befanns det vara lämpligast att inrätta ett institut inom Svenska Stadsförbundet. För institutets tillkomst torde man i väsentlig grad ha att tacka fil. d:r Yngve Larsson och de mecenater, som ställde afsevärda penningmedel till buds. Det konstituerande sammanträdet hölls d. 7 juni 1919 (jfr Svenska stads-

historiska institutet i Stadsförbundets tidskrift 1919), hvarvid stadgar antogos. Institutets uppgift angafs vara åstadkommandet af ett »målmedvetet, vetenskapligt forskningsarbete med svensk stadshistoria som föremål», grundadt på förtecknande och i lämplig mån edition af källmaterial. Syftet vore att verka för en bearbetning af den svenska stadshistoriens hufvudproblem. En stadshistorisk nämnd utsågs, bestående af såväl historiker som arkiv- och kommunalmän med riksarkivarien S. Clason som ordförande och justitierådet A. Borgström som v. ordförande. Till institutets sekreterare valdes docent N. Herlitz. Vid det konstituerande sammanträdet höll d:r Herlitz ett föredrag: »Några ord om den stadshistoriska forskningens närmaste uppgifter» (tr. i Stadsförbundets tidskrift 1919). Klart framhölls här, huru stadshistorien för att få verkligt vetenskapliga uppgifter ej kunde endast begränsas till behandlingen af en stad och dess öden och institutioner, utan att man måste i väsentligt högre grad än hittills behålla sambandet med den allmänna utvecklingen. Öfversiktligt redogjordes för Odhners banbrytande insats på området liksom för den följande litteraturen. En mångfald viktiga problem hade ännu knappast behandlats. Efter Gustaf Adolfs tid är t. ex. de svenska städernas författning och förvaltning ej närmare utredd. Inom den ekonomiska och sociala historien vänta stora olösta uppgifter, såsom t. ex. om den inre handelns öden eller om borgarståndets tillkomst och utveckling. Ett arbetsprogram för 1920 fastställdes vid sammanträde 15 dec. 1919. Den närmaste uppgiften är åstadkommande af en allmän öfversikt öfver källor och litteratur för den svenska stadshistorien genom en inventering af arkivmaterialet och påbörjande af en bibliografi öfver hithörande litteratur. Öfver ett antal viktigare arkivserier ha specialförteckningar planerats. Institutet äger ännu ingen möjlighet att skrida till urkundspublikationer. Som närmaste önskemål har angifvits en edition af borgarståndets protokoll och af städernas besvär och resolutionerna därpå. Vid sammanträdet höll d:r Herlitz föredrag om »Ett förslag om stadsförvaltning under landsrätt från Gustaf III:s tid», därmed belysande från äldre tid en nu aktuell organisationsfråga. Efter allt att döma kommer institutet att göra en betydande insats för utforskande af en viktig del af vår inre historia.

(E. N.)

— Amanuensen vid statsarkivet i Helsingfors fil. mag. Gunnar Sohlberg har öppnat en byrå under namn af Helsingfors arkivbyrå (adress Bergsgatan 20 E), som åtager sig utförande af alla slags arkivforskningar såväl i Finland som i utlandet.

— Af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* föreligger ett nytt häfte (Ny följd I: 45—47), främst innehållande riksarki-

variens årsberättelse för 1917. Årets märkligaste uppslag på arkivväsendets område var tillsättningen af den s. k. kammararkivkommittén, hvars betänkande som bekant numera föreligger — man ville hoppas förberedande en snar och tillfredsställande lösning af den viktiga och segslitna arkivpolitiska fråga, som de sakkunniga haft sig förelagd. — Bland riksarkivets accessioner märkes en ny leverans af arkivalier från flottans arkiv i Stockholm, mestadels från åren 1789—1815. Vidare har, hufvudsakligen genom utomstående mäcenaters välvilliga understöd, förvärfvats den Rosenstein-Tersmedenska samlingen, innehållande bref och handlingar förbundna dels med Nils von Rosenstein och hans systersöner af släkten Tersmeden, dels med den förstnämndes systerdotterson kammarherre Nils Tersmeden. En ökad möjlighet att på dylikt sätt åt en statens samling och därmed för all framtid åt forskningen rädda i enskild ägo eller på den under de senare åren endast alltför lifliga autografmarknaden förekommande arkivalier innebär den donation af 10,000 kronor från direktör Gunnar Svensson i Malmö, hvarom årsberättelsen också har att förmäla. — Arbetena i riksarkivet under året utgöra till stor del fortsättning af förut påbörjade. Bland slutordnade och förtecknade samlingar äro att nämna justitiekanslersämbetets omfattande arkiv samt vissa grupper af handlingar rörande militära ämnen. En betydande mängd kommitté- och sakkunnighandlingar, som infordrats genom den kungl. kungörelsen från 1916, har förtecknats och inordnats. En välkommen hjälpreda för forskningen utgör den tabellariska öfversikt, som utarbetats till underlättande af studier i rådsprotokollen 1660—1718, hvilka för denna tid lida af en viss oöfverskådlighet, förda som de äro af olika sekreterare i jämnlöpande serier. Påbörjadt är ett annat, omfattande registreringsarbete af största vikt för den rättshistoriska forskningen, nämligen utarbetandet af ett detaljeradt kortregister öfver Svea hofrätts domar från 1600-talet; arbetet, som bekostas genom särskildt anslag från statens sida, utföres af jur. d:r C. W. U. Kuylenstierna. Resultat af riksarkivets verksamhet föreligga vidare i de under året utgifna publikationer, som annorstädes omnämnts i denna tidskrift: del 3:1 af andra serien af Svenska riksdagsakter samt början af Almquists uttömmande redogörelse för den civila lokalförvaltningen 1523—1630. Utanför riksarkivets ordinarie arbetsuppgifter ligga såväl riksarkivariens genom kungl. uppdrag föreskrifna deltagande i förberedandet och verkställandet af 1917 års undersökning af Karl XII:s kvarlefvor som det biträde, hvilket på hemställan från utrikesdepartementet och med Kungl. Maj:ts medgifvande lämnats från riksarkivets sida till ordnande af departementets arkivalier från krigstiden — handlingar hvilka ju emellertid i sinom tid komma att utgöra en del af riksarkivets samlingar.

Som bekant medförde den opinionsstorm, som föreskrifter-

na om de äldre kyrkoarkivaliernas aflämnande till landsarkiven på sin tid väckte i Dalasocknarna, att landsarkivorganisationen på denna punkt icke fullständigt genomfördes, utan åtskilliga församlingar på särskild framställning fått behålla sina arkiv mot vidtagande af vissa säkerhetsåtgärder för deras förvaring. I sistnämnda afseende har man på olika håll förfarit olika: antingen ha arkivlokaler anordnats i kyrkorna eller andra jämförelsevis eldfasta byggnader eller ha brandfria hvalf inbyggts i eller tillbyggts till prästgårdarna eller också ha fristående arkivbyggnader uppförts. För första gången hafva nu dessa behållna kyrkoarkiv, hvad Kopparbergs län beträffar, underkastats inspektion från riksarkivets sida. Denna förklaras i årsberättelsen ha bidragit att stärka tvifvelsmålen om det lyckliga i anordningen. Åt den på de kostsamma byggnadsåtgärderna och arkivaliernas ordnande och vård nedlagda omsorgen lämnas visserligen erkännande, men fuktfaran har icke öfverallt undanröjts och ordnings- och förteckningsarbetena voro i vissa fall icke fullt tillfredsställande, hvarför på några håll biträde från sakkunniga arkivmän skulle anlitas. — De från landsarkivens sida utöfvade inspektionerna af de yngre kyrkoarkiven ha fortgått och i stort sedt gifvit samma resultat som förut. Mest tillfredsställd med förhållandena i sitt distrikt synes landsarkivarien i Lund vara; i både Uppsala och Vadstena arkivdistrikt framhålles leverans af arkivalierna ända fram till 1860 såsom i allo eller i stor utsträckning önskvärd.

Bland landsarkivens nyförvärf märkas skånska hofrättens arkiv för tiden 1821—1850, hvilket i samband med hofrättens förflyttning till Malmö på dess eget initiativ öfverförts till landsarkivet i Lund, samt några gårdsarkiv eller dylika samlingar: från Krusenberg och Bjelkesta till Uppsala, från Löberöd och Häckeberga till Lunds landsarkiv. — Det sistnämnda slaget af accessioner är särskildt att med tillfredsställelse annotera; i dessa tider, då egendomar i så stor utsträckning byta ägare, vore det utan tvifvel betryggande, om deras arkiv, i den mån de ej längre äga betydelse för gårdens skötsel, vare sig som gåfva eller deposition eller i nödfall genom försäljning öfverflyttades i de offentliga arkivens förvar.

Häftet innehåller dessutom en för forskare i ifrågavarande tids historia säkerligen ytterst välkommen fortsättning på den i föregående häfte påbörjade publikationen af förste arkivarien P. Sondéns detaljerade förteckning öfver den s. k. Stegeborgssamlingen i riksarkivet, gällande *arfprinsen Carl Gustafs arkiv* — alltså Carl Gustafs arkiv under perioden intill tronbestigningen — och på sina 125 sidor bl. a. upptagande bref från en mångfald af denna tids mera framträdande personligheter.

(H. B—n.)

— *Af den norske historiske Kildeskriftkommissions* publikationer äro för de senare åren att anteckna: *Eirspennil* — *AM 47*

fol. — *Nóregs Konunga Sogur. Magnús góð.* — *Hákon gamli,* h. 4—5, udg. ved Finnur Jónsson, Kristiania 1916; *Akerhusregisteret af 1622. Fortegnelse optaget af Gregers Krabbe og Mogens Høg paa Akershus slot over de derværende breve,* udg. ved G. Tank, Kristiania 1916; *Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548—1661,* h. 2, udg. ved Oscar Albert Johnsen, Kristiania 1917.

— I det Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1916 (Trondhjem 1917) har af professor Alexander Bugge och stiftsarkivarie Fredrik Scheel utgifvits *Liste over dem som betalte Leding i Trondhjems By i aaret 1548* (20 + 15 s.) och *Regnskab over Skibsskatten aar 1563* (24 + 26 s.). Editionerna af de båda skattelängderna äro försedda med värdefulla inledningar och anmärkningar, de förra innehålla i själfva verket bearbetningar af de utgifna urkunderna. Bugges inledning till ledingsregistret sammanställer dess uppgifter med en mantalslängd från 1520, hvaraf framgår en tydlig utveckling af staden. Folkmängdsökningen har vållats genom inflyttningar. Ur svensk synpunkt är af intresse den rätt starka inflyttningen icke blott från Jämtland utan äfven från Helsingland. Jämtlands ekonomiska uppsving under 1500:talets tidigare hälft framhålles. Registret öfver skeppsskatten, som utgick under 1560: och början af 1570:talet, har betydelse främst genom den bild det ger af handeln med fisk i det nordliga Norge. Denna handels utomordentliga betydelse för Bergen och Trondhjem framgår af skatteregistrets uppgifter. I inledningen redogöres härför äfven med stöd af annat material liksom för Nordlands och Finnmarkens egen sjöfart. De båda editionerna ådagalägga tydligt, hvilket värdefullt och hittills i stort sedt ganska ringa utnyttjadt material, som de norska äldre länsräkenskaperna innehålla.

(*E. N.*)

— I »Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung» (bd 37: hft 4, 1916) har professor Oswald Redlich publicerat en uppsats *Das Tagebuch Esaias Pufendorfs, schwedischen Residenten am Kaiserhofe von 1671 bis 1674.* I inledningen till sin uppsats ger förf. en kortfattad biografi af Esaias Pufendorf. På grund af obekantskap med svenska framställningar, t. ex. Tegnérs biografi i Biografiskt lexikon och Riksarkivets Meddelanden, äro uppgifterna om Pufendorfs diplomatiska karriär ej fullt exakta. Den dagbok, som Pufendorf 1668—1669 förde i Paris och hvilken Grauert kunde i Wien använda för sin uppsats »Über die Thronentsagung des Königs Johann Casimir von Polen und die Wahl seines Nachfolgers» (1851), har senare försvunnit. Efter sin beskickning till Wien affattade Pufendorf en slutrelation, som efter en afskrift utgafs af Helbig under titeln »Esaias Pufendorfs Bericht über Kaiser Leopold, seinen Hof und die österreichische Politik 1671—1674» (1862). Den i statsarkivet i Wien förvarade omfångs-

rika dagbok på öfver tusen sidor, i hvilken Pufendorf dag för dag införde sina intryck, har ej i högre grad tidigare beaktats. Ehuru Pufendorf ej erhållit i uppdrag att söka genomföra den allians mellan Sverige och kejsaren, som slutits 1668 men ej ratificerats, kom hans politik dock att få ett dylikt syfte. De gamla svårigheterna om subsidierna gjorde sig åter gällande. Kejsarens främste minister Lobkowitz var nu liksom 1668 motståndare till ett förbund mellan de båda staterna. Mellan kejsaren och Frankrike hade genom det hemliga fördraget 1671 åter ett nära förhållande knutits. Förgäfves sökte Pufendorf framhålla, att en svensk-österrikisk förbindelse kunde blifva af särskild betydelse, om Polen anknöts härtill, hvarigenom den kejserliga orientaliska politiken kunde stärkas. Sveriges förbund med Frankrike 1672 vållade nya svårigheter, så mycket mer som det franska sändebudet i Wien motarbetade Pufendorfs politik. Öfverhufvud ringaktade man vid denna tid i Wien den svenska förmyndarregeringen och dess växlande politik. För Pufendorfs omdömen om de ledande politikerna såsom den franskvänlige furst Lobkowitz, hofkansleren Hocher, Lisola, militärerna Montecuccoli och Karl af Lothringen redogöres utförligt. Några lärdomshistoriska notiser meddela bl. a. om tillkomsten af den bekanta under pseudonymen Severinus de Monzambano utgifna skriften De statu Imperii Germanici. Något tvifvel att Samuel Pufendorf är arbetets författare kan numera ej finnas. Esaias Pufendorf biträdde blott vid utgifningen. Af intresse är att lära känna, huru kurfursten Karl Ludvig af Pfalz låtit sin kansler kritisera arbetet före dess utgifning. (*E. N.*)

— Af kommendörkapten Arnold Munthes stora sjökrigshistoriska arbete *Svenska sjöhjältar* föreligger en ny del med något ändrad titel, *Flottan och ryska kriget 1790. Otto Henrik Nordenskjöld* (Stockholm, Mariningenjörsföreningen 1919; 240 s.; pr 15 kr.). Arbetet ger inledningsvis en intresseväckande skildring af örlogsflottans utrustning, hvilken ombesörjdes af en i Karlskrona verksam utredningskommitté, bestående af Munck. Toll, Chapman och Nordenskjöld. Trots de stora svårigheterna. som vållades särskildt af bristen på medel, och hvarom några af förf. vidlyftigt refererade skrifvelser af Toll bära vittne, lyckades kommittén att snabbt fullgöra sin uppgift. En operationsplan framlades af Nordenskjöld för Gustaf III, hvari framhölls önskvärdheten af, att den svenska flottan kunde ingripa, innan de ryska eskadrarna i Reval och Kronstadt förenats. Om detta ej lyckades, skulle man i stället för att följa efter den ryska flottan in i Finska viken söka draga denna utåt. Nordenskjölds uppfattning gillades ej af Gustaf III. I instruktionen för hertig Karl föreskrefs bl. a., att flottan skulle tränga så långt som möjligt in i Finska viken. Befälsförhållandet på flottan var rätt egendomligt. På flaggkaptenen Nordenskjöld lades genom ett särskildt kungl. bref ansvaret, för den händelse instruk-

tionen ej följdes. Han hade sålunda rätt att självständigt ingripa oberoende af högste befälhafvaren. Nordenskjölds protest föranledde ingen förändring. De märkliga skrifvelserna trycktes 1906 af G. Unger i Tidskrift för sjöväsendet. Anfallet på Baltischport, som enligt Munthes framställning förorsakades genom ett ingripande från Gustaf III, ogillas af förf., emedan det kungjorde för ryssarna, att den svenska flottan tidigt skulle gå till sjöss. Redogörelserna för de olika sjöslagen vid Reval, Fredrikshamn och vid Styrsudden i bukten utanför Kronstadt äro klara och öfverskådliga. Misslyckandet vid Reval förorsakades enligt förf:s uppfattning af, att det svenska angreppet ägde rum för sent och att man ej förnyade försöket. Flottans seglande långt in i Finska viken efter Reval betraktas af förf. som ett strategiskt missgrepp, så mycket större som man ej lyckades att göra gällande sin öfvermakt öfver Kronstadteskadern. Däremot försvaras inseglingen i Viborgska viken såsom betingad af situationen sådan den utvecklat sig. Sidney Smiths försök att ingripa såsom rådgifvare till konungen och hertigen vållade de svenska militärerna vissa svårigheter. Arbetet afslutas med följande del.

(E. N.)

— *Lewenhauptska arkivet på Sjöholm. Bref och handlingar* (Stockholm, Norstedt 1919; 128 s.; pr. 25 kr.) är titeln på en nystartad publikation, utgifven af grefve Adam Lewenhaupt, i hvilken utgifvaren afser att meddela viktigare brefserier ur de rika samlingarna på Sjöholm. I ett kåserande förord gifves en intressant skildring af, huru samlingarna åstadkommos af öfverkammarherren grefve Adam Lewenhaupt. En viktig beståndsdel af autografsamlingen utgöres af den Bourbon-Clermontska samlingen, bestående af bref till den såsom fältherre under sjuåriga kriget kände prinsen af Bourbon-Clermont. Samlingen, som bl. a. innehåller bref från Ludvig XIV, marskalken af Luxembourg och marskalk Villars, medfördes af Karl Johan till Sverige och öfverlämnades af Karl XV till Sjöholm i utbyte mot gyllenläderstapeter. Från Näsby skänktes af general Fredrik af Klercker vid ett tillfälle trenne tunnsäckar, bl. a. innehållande bref till riksrådet Otto Fleming. Af excellensen Stiernelds änka sändes i slutet af 1860:talet tvenne sälskinnskoffertar, hvilka innehöllo såväl Anders Johan von Höpkens papper som stora delar af det Gyldenstolpeska släktarkivet, däribland bref till kungl. rådet Nils, hans söner Edvard och Carl samt till Nils Philip Gyldenstolpe. Andra Gyldenstolpepapper ha genom arf kommit till Sjöholm. Af landshöfdingen Johan Magnus af Nordins papper öfverlämnades en mycket betydande del från Forsbacka af en broder till samlaren. Den Nordinska brefväxlingen torde särskildt genom det stora antalet bref från biskop Carl Gustaf Nordin till brodern vara af stort historiskt värde. Från Fogelvik förskrifver sig en mindre Possesam-

ling. Den Lewenhauptska samlingen åter utgöres till stor del af ur Svea hofrätts arkiv gallrade akter.

Det föreliggande första bandet innehåller de på Sjöholm befintliga brefven från skalden Johan Gabriel Oxenstierna till Nils Philip Gyldenstolpe. Utgifvaren har på ett elegant sätt till svenska öfversatt de på franska skrifna brefven med bevarande af tidsstämningen. Brefväxlingen, som sträcker sig öfver perioden 1780—1796, innehåller hufvudsakligen bref t. o. m. 1791. Oxenstiernas bref till Gyldenstolpe, hvilka hafva användts såväl af Odhner som senast af Martin Lamm, äro af betydande intresse. Hoflifvet, icke minst det särskildt vid vissa tillfällen, såsom 1783 på Gripsholm, starkt grasserande teaterintresset, får en rik belysning. Ur rent politiskt-historisk synpunkt hafva brefven ej lika stor betydelse. Det utomordentligt viktiga bref, som Oxenstierna skref från Lovisa d. 14 aug. 1788 till Gyldenstolpe och hvilket utförligt refererats af Odhner och utgifvits i denna tidskrift 1906, s. 49 o. f. af Emil Hildebrand, har ej medtagits, då det ej tillhör Sjöholmsamlingen. Intressanta omdömen om personer lämnas ofta. Om Liljencrantz t. ex. meddelas i dec. 1782, att han står illa till boks, därför att han velat härma Necker med en compte rendu. Om Ulrik Scheffers längtan att draga sig tillbaka talas såväl i samma bref som i jan. 1783. Scheffer fann sina råd öfverflödiga. Gustaf III var trött på hans kritik och på den hänsyn, som måste visas honom. Creutz' bortgång kändes mycket smärtsam för Oxenstierna. Han begrät »hans snille och hans godhet», »hans själ, hans utmärkta karaktär». Om J. M. af Nordin uttalar sig Oxenstierna mycket vänligt. Ryktena om att amiral Lilliehorn var förrädare synes Oxenstierna ha trott på. Han meddelar t. ex. en sådan uppgift, som att den österrikiske ministern Stadion skulle ha betalt honom för att uppgifva hela flottan. Flera bref lämna bevis på det kända förhållandet, att Oxenstierna, trots sin ställning som chef för kansliet, ej var invigd i utrikespolitiken. Han kan sålunda den 27 juli 1788 meddela, att Danmark på grund af engelsk påtryckning skulle hålla sig stilla. Det vidlyftiga brefvet d. 26—27 juli 1788 ger en liflig skildring af missnöjet inom armén, hvilket Oxenstierna synes tänka sig kunna vara framkalladt från ryskt håll. Slaget vid Hogland kunde, enligt Oxenstiernas mening, blifvit afgörande, om skärgårdsflottan fått ingripa. Brefven från 1789 äro starkt patriotiskt och rojalistiskt stämda. Beklämmande äro uppgifterna om den svåra ställning, som brefskrifvaren intog, särskildt svår ej minst på grund af hans usla ekonomi. Landtlifvet och dess behag aflocka honom ständigt känslofulla uttryck. Ett förträffligt personregister och ett fåtal noter af utgifvaren underlätta arbetets användning. Den vackra boken prydes af ett porträtt af Gyldenstolpe efter en pastell på Sjöholm och ett af Oxenstierna. Nästa del af arbetet torde afse att omfatta början af C. G. Nordins bref till brodern.

(E. N.)

— *Israelitiska ynglingaföreningen, en historik till 100-årsdagen,* är titeln på en liten, af lektor Hugo Valentin utarbetad skrift (Sthlm, Isaac Marcus' tr. 1919, 117 sid.), som visserligen närmast är afsedd att för en trängre krets hugfästa minnet af en liten judisk understödsförening med redan respektabel ålder, men som förtjänar uppmärksamhet äfven af andra, såsom belysning af den förvandling det svenska samhället undergått sedan förra århundradets början. Framställningens bakgrund utgör de svenska judarnas ställning vid tiden för föreningens tillkomst 1819. Enligt 1782 års judereglemente var då ej blott handtverket i stort sedt stängdt för judar, utan äfven judiska handlande, som ej voro grosshandlare, begränsades till en särskild stadsdel, där de enligt lag både måste bo och drifva sin handel; medborgerliga uppgifter liksom statstjänster lågo naturligtvis alldeles utanför deras tillåtna verksamhetsområde. Genom lektor Valentins följande framställning kan man iakttaga den tysk-judiska koloni, som lagstiftningen på detta sätt bidrog till att isolera, i en sida af dess utveckling till en integrerande del af den svenska samhällskroppen. Förf. påpekar den mer allmänbildade prägel, som utmärkte redan föreningens ungdomliga stiftare i förhållande till Stockholms mosaiska församlings dåvarande föreståndare, och föreningens verksamhet betecknar sedan en ständig sträfvan att närma de svenska judarna till landsmännen af inhemsk härstamning. Sålunda öfvergick man 1840 från tyskt till svenskt språk, och själfva understödsverksamheten inriktades från början på att söka uppmuntra judiska ungdomar att ägna sig åt handtverk, visserligen som regel med ganska klent resultat. Hur ifrig man varit att råda bot på de svenska judarnas ensidiga inriktning på handel framgår af ett sådant drag som att föreningen till det sista har afböjt att understödja alumner för den egentliga handelsutbildningen. Så mycket ifrigare har den judiska ungdomens högre bildning eljest uppmuntrats i alla riktningar, och här med både kvantitativt och kvalitativt betydelsefulla resultat. Den respekt för kunskaper och intellektuella värden, som genomgår hela den skildrade verksamheten, är liksom mycket annat däri äfven ett typiskt och traditionellt judiskt drag, hvilket säkert spelat sin roll vid sidan af tanken på att trygga de svenska judarnas andliga likställighet med det svenska samhället i öfrigt.

Lektor Valentins nu ifrågavarande skrift kan delvis anses såsom förarbete till en större undersökning af de svenska judarnas historia, så långt tillbaka den kan följas, hvilken för närvarande sysselsätter honom; och tillfället må begagnas att ge offentlighet åt en anmodan från honom till dem, som äga eller känna till material för denna historia, att välvilligt gifva honom del däraf (under adress Odensgatan 12, Upsala).

(E. Hkr.)

— Den af numera aflidne danske riksarkivarien V. A.

Secher utgifna urkundspublikationen *Corpus constitutionum Daniæ. Forordningar, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558—1660* har afslutats med sjätte bandets tredje häfte (s. 321—514, Köpenhamn, Gad 1918). Häftet, hvars redaktion på grund af Sechers sjukdom uppdragits åt rådhusarkivarien Villads Christensen, innehåller författningar för åren 1657—1660 äfvensom ett supplement till föregående band för åren 1619—1655. Många författningar ha ett eller annat samband med kriget med Sverige, såsom kaperiordningen 1657, stadgandet i febr. 1658 om ödeläggande af kvarnarna och att invånarne på Själland skulle föra sin lösegendom till Köpenhamn, Frederiksborg eller Kronborg, de kungliga brefven af 24 febr. 1658 och 20 mars s. å. om Skånes, Bohusläns, Trondhjems län och Bornholms öfverlämnande till Sverige. Det senare kriget beröres t. ex. i ett patent af sept. 1658 till den svenska soldatesken i Danmark om att den svenske konungen utan orsak brutit freden, och i uppmaningen i nov. s. å. till Bornholms invånare att befria sig från den svenska öfverhögheten. Privilegiebrefvet för Köpenhamn 1659, för att ej tala om missivet till biskop Svane följande år om tacksägelse från predikstolarne för »arveregeringens» införande, utgöra uttryck för den nya tid, som inbrutit. Arbetets afslutning under år 1660 är betingad äfven af rent formella skäl: upphörandet af kansliets gamla »brevbøger» och ersättandet med enväldets serier. Ett som vanligt förträffligt register till det nu afslutade sista bandet underlättar arbetets begagnande. (*E. N.*)

— Af den viktiga urkundspublikationen *Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772* (jfr denna tidskr. 1917, s. 316), som utgifves af danska riksarkivet genom arkivsekreteraren Holger Hansen, har andra bandet utkommit (Köpenhamn, Reitzel 1919; 648 sid.; pr. 5 kr.). I föreliggande band meddelas kabinettsorder affattade på tyska, ställda till rentekammeret, toldkammeret och kommerskollegiet, finanskollegiet och ett stort antal öfriga finansiella myndigheter äfvensom till Köpenhamns magistrat. Frågor af de mest skilda slag behandlas, såväl vanliga förvaltningsärenden af ringa betydelse som utnämningar och afslag, stundom äfven rena remisser, men äfven viktiga organisationsfrågor såsom om geheimekonseljens upplösning och om finanskollegiets omdaning. I noter lämnas ingående upplysningar rörande de olika ärendena. Som bilagor till kabinettsordern 29 maj 1771 om finanskollegiets omdaning meddelas förslag till dess organisation. Svenska förhållanden beröras blott i ett par skrifvelser, såsom 1771 rörande import af svensk boskap och en plan att vid inrättandet af statslotteriet söka få inkomster från Sverige. (*E. N.*)

— Tvenne arkeologiska afhandlingar föreligga, som för antik historia äga det största värde: den ena af B. Schweitzer bär titeln *Untersuchungen zur Chronologie der geometrischen Stile in Grie-*

chenland, *I* (Diss. Heidelberg, Karlsruhe 1917), den andra af K. Friis Johansen bär titeln *Sikyoniske Vaser* (Köpenhamn 1918). För båda är det metodiskt sedt utmärkande, att den typologiska undersökningen så långt som möjligt underordnats — korrigerad och fullständigande — under absoluta kronologiska hållpunkter. Sådana stå äfven för de behandlade områdena att erhålla (genom grafvar i Palästina, Italien o. a.) och de vunna tidsbestämningarna måste alltså anses som särskildt noga grundade. Sammanställda ge de båda afhandlingarne följande kronologiska schema: Mykenska tidens slut omkr. 1200. Protogeometrisk stil 1200—900. Geometrisk stil till omkr. 800. Protokorinthisk (sengeometrisk) öfvergångsstil omkr. 800—725. Protokorinthisk stil omkr. 725—650. Efter 650: Protokorinthisk och korinthisk keramik.

För den, som ej sysslat med denna den grekiska sagans och sångens stora tid och hvad nyare forskning kan sprida af ljus öfver den, torde några förklarande ord vara af nöden. De må på samma gång gifva en föreställning om de anförda afhandlingarnas *historiska* innehåll. — Homeros' tal om en gången stor och guldrik sagoålder är ej allenast berömmet öfver den gamla, goda tiden, som ljudit så länge världen stått. När hellenerna kommo till Hellas, funno de söderut, på Kreta, ett högtstående kulturfolk. Där bestod en sjömakt, som sagan talar om under Minos' namn, och som varit en af de viktigare faktorerna i statssystemet kring östra medelhafvet under andra årtusendet före Kristus. Kretensisk kultur mötte och vann grekerna, när de under andra årtusendet f. K. fingo fast fot i Hellas. I byarna rundt kring herreborgarna har man fortsatt med nedärfd *geometrisk* slöjd och nedärfdt lefnadssätt, men i palatsen, som Homeros besjungit, i Mykene, Tiryns o. s. v. ha öfverallt påträffats ojäfviga och rika vittnesbörd om kulturinflytandet söderifrån. Östra medelhafvets kuster ha sammanhållits af en stark, enhetlig odling — den kretensisk-mykenska — och af lifliga handelsförbindelser så som senare först långt fram i tiden. Århundradena före år 1000 rasa våldsamma strider och folkvandringar. Omkring 1200 har förödelsen gått ut öfver de gamla kulturorterna. Det yttre sammanhanget inom den kretensiska odlingens område består ännu några hundra år — så som det senare skedde vid romerska rikets fall — fastän det inre, lifgifvande kulturinflytandet förarmas och dör ut. Detta kan man följa genom fynden av krukmakarvara. Öfver hela den äldre kulturens område påträffas i skikten från omkr. 1200—900 en enhetlig typ av keramik, som ärft mycket af teknik och något af ornamentik från den kretensisk-mykenska industrien. Stilistiskt sedt betyder den emellertid ett tvärt afbrott. Den kretensisk-mykenska stilen som sådan är uppgifven, i stället ha vasmålarna gripit tillbaka efter äldre folklig dekoration och måla geometriskt. Det kretensisk-mykenska kulturinflytandet försvann tydligen i och med herreborgarnes fall på viktiga lån när.

Omkring 900 f. K. är denna öfvergångstid efter den kreten-

sisk-mykenska odlingens utdöende till ända. Den har af prof. Sam Wide erhållit det allmänt vedertagna namnet: den *protogeometriska* tiden. Benämningen gafs i samband med att den nämnda framstående forskaren fixerade epokens geometriska stil (på hvilken f. ö. prof finnas i Nationalmuseum, inv. 1262, 1270). Protogeometrisk är emellertid, som Schweitzer framhåller, ej denna stil i den meningen, att de rika hellenska geometriska stilarna organiskt kunna härledas därur. I dem lefver en annan, en större anda, rikare stilsträfvanden. Denna senare stora geometriska stil behandlas nu af Schweitzer i ett större arbete (Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts. Athenische Abteilung 33, 1918, Berlin 1919, sid. 1 ff.). Läsaren finner här äfven en grundlig utredning af den antika traditionen om de grekiska koloniernas grundande i Syditalien och på Sicilien. — Grekland sönderföll så småningom efter 1000-talets slut språkligt, statligt, konstnärligt sedt efter nästan lika många kulturgränser, som landet har skiljande bergland. Så ana vi Hellas, när vi först möta landet i historisk tid. Den gamla kulturenheten är borta: där lefves ett mångfaldigt skiftande lif allt efter folkets och landets art, i hela sin starka växling återspeglad äfven i krukmakarnes enkla gods. I Attika, i Beotien, på Thera, Sydargolis — öfver allt målar man på sitt eget vis. Fabrikationen af lerkärl på en dylik ort är det, som Friis Johansen velat påvisa och följa i sin ofvan nämnda bok. Med sikyoniska vaser menar han dels en viktig, begränsad grupp geometriska vaser (äldre än c:a 800, jfr hans planscher I—III), dels hvad som vanligen kallas *protokorinthiska* vaser (arkaiska kärl och småkärl af gröngul lera med enkla band och linjer, då och då omslutande vårdslöst tecknade djurfriser, ex. Nationalmuseum, inv. 838, 1,360, 868 B) samt till sist en grupp, som till tiden otvifvelaktigt stod mellan de båda nämnda (protokorinthisk öfvergångsstil). Hela detta krukmakarœuvre antager han ha härstammat från Sikyon. Den saken synes emellertid ej bevisad (jfr sid. 18), och så tillvida är måhända benämningen förhastad. Från trakten af nordöstra Argolis, troligast från *en* ort, synes i alla fall keramiken ifråga stamma och utvecklingen inom de nämnda stilperioderna utredes af Johansen på ett glänsande sätt på samma gång som kronologien fixeras. Detta sistnämnda blir historikerns säkra vinst af arbetet. Och den är desto större, som den protokorinthiska stilen var en viktig exportvara. Tack vare undersökningarna af den kunna vi redan under åttonde och sjunde århundradena följa hellenerna från Italien i väster, till Mindre Asien i öster och Cypern, Kreta i söder (jfr kartan i Johansens arbete). Genom studierna angående det protokorinthiska krukmakargodset röjes den grekiska handelns allt fastare grepp kring länder, som efter den kretensisk-mykenska tidens slut länge måste ha tett sig som sannskyldigt Odysseiska sagotrakter.

(*Ax. Bs.*)

—

Öfversikter och granskningar.

Gustaf Philip Creutz. Af Gunnar Castrén. Helsingfors 1917. 443 s.

Gustaf Philip Creutz, Atis och Camillas skald och Sveriges uppburne ambassadör i Paris, har länge saknat en biograf, som med samma intresse skildrat såväl hans litterära som diplomatiska verksamhet. I vår fosterländska odling är hans litterära insats stor och beståndande .Att även diplomatens verksamhet förtjänade en närmare undersökning, påpekades först af friherre R. F. von Willebrand i ett föredrag vid Svenska Litteratursällskapets i Finland årsmöte 1900. Han hyser höga tankar om Creutz äfven som statsman, fäster uppmärksamheten på att hans diplomatiska korrespondens till stor del låg outnyttjad, och betonar det stora kulturhistoriska värdet af Creutz' stilistiskt mästerliga depescher.

Willebrands föredrag gaf också uppslaget till den första större levnadsteckningen af Creutz: Arvid Hultins.[1] Byggd på grundligare källforskning och mer kritisk till sin anläggning är emellertid docenten Gunnar Castréns nya bok om Creutz, den första fullständigt genomarbetade skildringen af den betydande gustavianska kulturpersonligheten. Castréns arbete ger ej blott nya bidrag till Creutz' biografi, det lämnar äfven en följd lifliga miljöskildringar på grundvalen af hans diplomatiska korrespondens, och det är ej minst märkligt genom författarens förmåga att genom ett skickligt grupperande af stoffet låta huvudpersonen framträda.

Här skola endast beröras de partier, som direkt röra den historiska forskningen.

Till sin politiska åskådning var Creutz utpräglad hatt, och genom sina släktingar stod han partiledningen nära. Morbrodern, Henrik Wrede, var ordförande i rannsakningskommissionen efter hofvets revolutionsförsök, och af 1756 års ständer utsågs Gustaf Philip att såsom det härskande partiets förtroendeman vara guvernör hos prins Fredrik Adolf. De politiska förhållandena bli afgörande för Creutz' framtid. Ursprungligen hade han tänkt ägna sig åt den civila ämbetsmannabanan. Men på 1760-talet lutade hattarnas välde mot sitt fall. Creutz misströstade om partiets framtid. Men med hattarnas öde var hans eget förbundet. Hans tjänstgöring vid hofvet närmade sig sitt slut; hans ekonomi var dålig, med en partihvälfning

---

[1] Skrifter utg. av Sv. litt. sällskapet i Finland, CXI (1913).

i Sverige kunde framtiden vara stängd. I denna situation är det han mottager Ekeblads anbud om ministerposten i Madrid. Med lätt hjärta lämnade han ej sina vänner och sina litterära intressen, men han hade intet annat val att slippa ifrån de nästan förtviflade förhållandena i hemlandet.

I Spanien stannade Creutz ej länge. Redan 1765 utnämnes han till Ulrik Scheffers efterträdare i Paris. Valet måste synas öfverraskande. Ministerposten i Frankrike var ju Sveriges viktigaste, och under sin korta diplomatiska bana hade Creutz ej blifvit i tillfälle att visa några mera betydande diplomatiska talanger. Det har väckt förvåning äfven därför, att utnämningen sker af mössrådet, och Creutz hade ingalunda stuckit under stol med sina hattsympatier. Castrén har klarlagt förhållandena vid hans utnämning. Sannolikt redan före Creutz' afresa hade Ekeblad gifvit honom förhoppning på ministerposten i Paris. Äfven på Ulrik Scheffer gjorde Creutz ett godt intryck och förtjänade — enligt Scheffers depesch till Ekeblad — måhända någon mera betydande post än den i Madrid. 1765 skedde partihvälfningen i Sverige. Mössorna genomdrefvo såsom en demonstration mot Frankrike och mot Scheffer, som rest hem till riksdagen, att Sveriges minister i Frankrike ej längre skulle ha ambassadörs titel och lön, samt bestämde dessutom, att alla ministrar i utlandet, som kommit hem till riksdagen, genast skulle återvända. För Scheffer, som redan förut funderat på att afgå, blef detta avgörande: hellre än att degraderas tog han afsked. Så länge Ekeblad kvarstod som kanslipresident, gjorde han allt för Creutz' utnämning. När mössorna segrat, syntes utsikterna mörka, så lierad med hattledningen som Creutz hade varit. Men den nye kanslipresidenten, Löwenhjelm, lofvade att understödja hans kandidatur, och när Creutz' ansökan att bli förflyttad till Paris, föredrogs, blef den bifallen. Orsaken ser Castrén — liksom Malmström — ligga däri, att Löwenhjelm icke hörde till dem, som afgjordt ville bryta med Frankrike, och att posten i Paris ej var begärlig för mössorna, som där endast kunde vänta obehag.

Gynnsamma konjunkturer hade alltså fört den 34-årige diplomaten till Sveriges ansvarsfullaste ministerpost. De närmast följande åren med deras genomgripande hvälfningar äro kanske de för Creutz' politiska utveckling mest händelserika.

För hans harmoniska natur lågo de stora kriserna och de stora afgörandena fjärran. Nu tvingas han att taga position och drifves så småningom att med öfvergifvande af sina gamla åsikter bli en förkämpe för en stark konungamakt. Öfvergången underlättas visserligen därigenom att den sker parallellt med hattledningens hemma i Sverige.

Castréns framställning af åren 1766—71 hör till bokens intressantaste partier. Förf. söker där, i den mån det är görligt, fixera Creutz' hållning vid olika tidpunkter. Det är hans dubbeltillvaro som diplomat, formellt mössregeringens representant, i verkligheten hattpartiets och konungens. I samförstånd med Choiseul ocb hattled-

ningen motarbetar han sin mössregerings planer och var troligen fullt inne i de underhandlingar, som ledde till Adolf Fredriks tronafsägelse i dec. 1768. Efter mössornas seger 1771 framträdde Creutz mer såsom Gustaf III:s särskilda ombud än såsom sin regerings officielle representant. Hans dubbeltillvaro såsom diplomat är under Dübens tid skarpare accentuerad än någonsin, och under det han officiellt i enlighet med kanslipresidentens skrifvelser sökte lugna d'Aiguillons farhågor för den planerade alliansen med Ryssland, voro han och d'Aiguillon i själfva verket ense om att den skulle begagnas såsom förevändning att inställa utbetalningen af de svenska subsidierna, tills den revolution ägt rum, som de båda väntade på.

Under 17 år, 1766—83, var Creutz svensk ambassadör i Paris. Odhner har i sitt arbete om Gustaf III gifvit en framställning af den allmänna politiken under dessa år, Sveriges relationer till Frankrike och de inre förhållandena i detta land. Med denna skildring som bakgrund har Castrén närmare tecknat Creutz' diplomatiska verksamhet, hans ställning till de skiftande konjunkturerna, hans eventuella uppslag och insatser, hans egenskaper som diplomat.

Några synpunkter skola framhäfvas, främst Creutz' förhållande till Gustaf III. Han var under sin långa Paris-tid sin konungs specielle förtroendeman. Såsom sådan fattar han som sin främsta uppgift att göra Gustaf III uppburen i Frankrike och skapa en gynnsam opinion för honom och Sveriges sak. Han begagnar alla tillfällen att på andra öfverföra sin egen hänförda beundran för konungen såsom den snillrike och upplyste fursten. Med förkärlek dref han denna propaganda i de filosofiska kretsarna och i damernas salonger. Han brukade bära på sig något bref eller tal af Gustaf III, lämpligt att läsa upp och hade konungens bragder ingraverade i sitt bordssilfver. Otvifvelaktigt bidrog han härigenom till att skapa en gynnsam stämning för Gustaf III. Honom har konungen till stor del att tacka för den hänförelse, hvarmed Frankrike hälsade revolutionen. Så t. ex. var Creutz ej främmande för tillkomsten af Voltaires bekanta hyllningsdikt till konungen. Creutz' förstod också att göra Gustaf III:s besök i Paris till verkliga upplefvelser. Beundran för konungen kom äfven Sverige medelbart till godo. Härigenom och genom sina hänförda skildringar från Sverige fullgjorde han otvifvelaktigt en af diplomatiens främsta uppgifter: att skapa välvilligt intresse och sympati för det land han representerade.

Men å andra sidan försummar han heller intet tillfälle att sända konungen och ledande kretsar här hemma nyheter från Frankrike. Utom vanliga depescher finnas en massa enskilda bref och apostiller (inalles 2,000 skrifvelser), behandlande allt af intresse; nyheter rörande hofvet, äfven de intimaste skildringar i den välgrundade uppfattningen, att allt, äfven bagatellerna, kunde få en viss betydelse; skildringar från diplomatien, societeten, litterära och konstnärliga kretsar, allt serveradt med en elegans och ett stilistiskt behag, som enbart det göra dem läsvärda. Creutz' rapporter voro

tydligen i Gustaf III:s smak, men de gingo inte alls i den vanliga diplomatiska stilen. Gamle Höpken skref vid ett tillfälle till G. J. Ehrensvärd, utnämnd minister i Holland: »Skrif roliga depescher, de äro välkomnare än nyttiga och väl utarbetade ... skaffa er roliga underrättelser om hvad vid ståthållarens hof händer, intriger och trakasserier inberäknade, gör målningar på hofmän och damer, dela detta på alla depescherna, så blir ni en lycklig och berömd man.» Syftningen på Creutz är omisskännelig. I sin helhet äro Creutz' rapporter en värdefull, särskildt kulturhistorisk, källa. Ja Castrén anser, att de näst den österrikiske ambassadören de Mercys depescher gifva den mångsidigaste bilden af det franska hofvet. De vittna äfven om Creutz' olika intressen och framför allt om de mångsidiga förbindelser, han skaffat sig inom de ledande kretsarna. Och därmed äro vi inne på den mest omtalade af Creutz' egenskaper som världsman och diplomat: hans virtuositet i konsten att göra sig uppburen öfverallt. Detta torde väl delvis kunna förklaras af hans förmåga att naivt och okritiskt beundra dem han mötte. Men att den lille svenske ambassadören ofta gjorde sig en smula löjlig, därpå finnas bevis i spirituella damers elaka anteckningar. Exemplen på hans tjusningsförmåga äro dock många och ofta anförda. Nog af, mästerligt loverar han mellan hofvets sinsemellan täflande kotterier. Sin stora popularitet och ovanliga smidighet utnyttjar han äfven diplomatiskt. »Hans taktik blir den att ha förbindelser på alla håll, att vara vän med dem, som äro vid makten, och med dem, som kunna komma till makten. Den taktiken lämpade sig utmärkt för hans mjuka, artiga och afslipade personlighet.» I början går det ej alldeles lätt: det var, när den beundrade Choiseul måste lämna rum för d'Aiguillon. Men snart prisar Creutz den förut så föraktade d'Aiguillon lika varmt, som han förut prisat Choiseul: »d'Aiguillon är den man Frankrike behöfde och Europa väntat på för att återskänka Frankrike dess förtroende», skrifver han till Gustaf III. Lika god vän blir han med d'Aiguillons efterträdare Vergennes, den forne, föga omtyckte ministern i Stockholm, och de diplomatiska slitningar, som uppstodo mellan Sverige och Frankrike under Vergennes' ministertid, grumlade aldrig deras personliga goda förhållande. Och dock: samtidigt som Creutz skryter med att Vergennes skänker honom sitt innersta förtroende, räknar han ut, hvilken som skall bli hans efterträdare. Castrén framhåller, att i detta finnes intet dubbelspel i egentlig mening, det är blott ett ypperligt sätt att tillgodogöra sig sin för alla afpassade natur

Crutz är i början af sin ministertid mer hänförd upplysningsfilosof än realpolitiker. Hans bedömande t. ex. af de inre spanska förhållandena utgår helt och hållet från upplysningens synpunkt och filosofernas ovilja mot »fördomar» I sitt näst sista bref från Spanien till kanslikollegium prisar han varmt det förbud att bära den vida spanska manteln och runda hatten, som den ledande ministern, italienaren Squilace, utfärdat. Det vore, säger han, ett tecken på konungens vilja »att utrota de såväl fördärfweliga som löjliga miss-

bruk, hvilka ännu skilja denna nation från de öfriga europeiska folkslag.» Han insåg ej förbudets verkningar: spanjorernas nationalkänsla sårades djupt, och inom en månad utbröt det uppror, som ledde till Squilaces fördrivande.

Äfven under de första åren i Frankrike behärskas han fullt af tidens moderna upplysningsidéer. Han betraktar jesuiternas fördrivande som ett tecken, att en ny tid stundar, och han konstaterar utan misshag, att religionen synes vara i utdöende i Frankrike. Han delar tidens modeåsikt inom nationalekonomien och korresponderar med C. F. Scheffer om fysiokraternas läror. Han svärmar som sin tid för friheten, d. v. s. den frihet, som är förenlig med den upplysta despotismen. Men Creutz var ytterst känslig för personliga och litterära inflytelser och ryckes småningom med af den allmänna reaktionen mot filosofernas läror.[1]

Han är upprörd öfver parlamentens kamp mot konungamakten och beklagar djupt, att Ludvig XVI icke med tillräcklig kraft häfdar sin myndighet gentemot dem. Öfverhufvudtaget klandrar han nu allt, som kan verka upplösande på auktoriteten, och han är ej längre den obetingade vän af tryckfriheten, han förut varit. I ett bref till Gustaf III 1780 gör Creutz en reflexion om det märkvärdiga i att alla talangfulla franska författare nödvändigt skulle angripa religionen eller administrationen. Nu inser han agitationens faror för staten.

Hindrade honom hans exklusiva upplysningssynpunkter under de första åren att se klart, så leddes han äfven af sin medfödda optimism och naivitet till felbedömning af personer och händelser. Creutz har en viss barnsligt självbelåten tro på sitt eget inflytande. Missräkningar i den vägen inverkade dock ej på honom, och i viss mån var det Creutz' styrka, påpekar Castrén, att han aldrig visade sitt missnöje genom bitter kritik. Man förvånar sig också öfver att Creutz ej visar större skepsis emot vissa diplomatiska projekt, t. ex. mot d'Aiguillons förmenta planer på ett förbund mellan de bourbonska makterna, England, Sverige och Ryssland. Målet vore att återupprätta Polen. Skulle Ryssland verkligen gå med på det?

Litterär skolning mer än diplomatisk blick gör sig äfven ofta gällande, när Creutz tecknar personligheter. Det sker efter mönstret af den franska litterära genren «porträttet» med hufudvikten lagd på att ge en bild af den moraliska individen. Han beräknar, huru de regelrätt analyserade personligheterna under gifna omständigheter skulle reagera. Människorna betraktas således af honom såsom krafter i intrigspelet. Men Creutz saknade förmågan af rask och intuitiv uppfattning. Han fyller långsamt i drag efter drag, allt efter hvad hans psykologiska studier af personerna i fråga ge vid handen. Hans älskvärda optimism gör, att han i början målar idel

[1] Se härom Lamms framställning i Upplysningstidens Romantik, I, ss. 23—25.

ljusgestalter. Först så småningom kommer han underfund med deras begränsning.

Ofta får hans psykologiska analys formen af allmänna sentenser och slutsatser. Så t. ex. i en karakteristisk skildring af Ludvig XV:s kärlek till M:me du Barry: »Den kärlek, som konungen hyser till henne, tillväxer om möjligt dag för dag, ty konungen är i den ålder då de lifligare njutningarna, les plaisirs vifs, vika för en enda känsla, då denna känsla kan ytterligare stärkas genom skicklighet hos den person, som lägger oss under sitt välde, och då man så mycket mer uppskattar det man äger, som man har allt att förlora och intet att vinna. Då ville man ytterligare stärka de band, som tyckas dess ljufvare, emedan de äro de enda, genom vilka vi knytas vid lifvet, som håller på att glida undan oss. Blott ungdomen, hos hvilken lifvet öfverflödar, är flyktig och obeständig, man känner som äldre, att man sjönke i det tomma intet, om dessa band brötes. Man kan därför antaga, att konungens passion för M:me du Barry skall bestå, så länge hans hälsa är oförändrad; men skulle han sjukna, så är det all sannolikhet för, att gudligheten trädde i stället för kärleken.» Ofta äro — framhåller Castrén — dessa analyser nog så träffande, men man kan dock ej annat än finna genren väl mycket litterär.

Creutz' största talang som diplomat var hans förmåga att försona och utjämna motsatser. Den kom särskildt till sin rätt under den spänning, som uppstod, då Vergennes ej ville understödja Gustaf III:s storpolitiska planer. Castrén anser, »att det till stor del berodde på Creutz, att Gustaf III:s missnöje med Frankrike under 1770-talets senare del icke fick sådana uttryck, som skulle ha ledt till en ohjälplig brytning mellan Sverige och Frankrike». Det torde dock vara öfverdrift, om han därmed menar, att det var Creutz' förtjänst, att alliansen mellan de båda rikena ej brast. Efter 1772 års händelser i Polen hade Frankrike ett alltför ögonskenligt intresse af att upprätthålla ett starkt Sverige. Förbundet hvilade därför på politiska realiteter, som ej kunde upphäfvas genom starka ord i en diplomatisk depeschväxling.

Stora svagheter, närmast framträdande såsom bristande sinne för realiteter och allt för stor osjälfständighet, vidlådde Creutz som diplomat. De få sin förklaring genom hans poetiska natur. Men skalden Creutz hade äfven egenskaper, som kommo diplomaten till godo. Dit hörde den fantasi, hvarmed han lätt tänkte sig nya kombinationer och lefde in i andras tankegång, den smidighet, hvarmed han sökte utnyttja konjunkturer, när han ej hade kraft att skapa sådana. Allt detta gjorde honom sällsynt skickad att representera en konung som Gustaf III vid det franska hofvet under l'ancien régime.

G. Iverus.

Norge gjennem nødsaarene. Den norske regjeringskommission 1807—1810. Med illustrationer og bilag, oplysninger og anmerkninger. Af JACOB S. WORM-MÜLLER. (8) + 565 sid. text, 55 sid. anmärkningar. Kristiania, Steenske forlag (1917—) 1918.

Svenska historikers uppmärksamhet måste riktas på detta omfångsrika debutarbete af en yngre norsk historiker. Det bygger på — såvidt man kan döma utan tillgång till materialet — ovanligt djupgående och grundliga studier i ett stort norskt och ett betydligt danskt arkivmaterial, som till hufvudsaklig del hittills synes ha fått förbli obearbetadt, nämligen främst handlingarna för den »interimistiska regeringskommission», som med mycket sväfvande befogenhet sattes att närmast leda Norges öden under den tid kriget med Sverige och den engelska blockaden i högsta grad försvårade förbindelsen med de danska regeringsmyndigheterna. Materialets beskaffenhet tycks i första hand ha varit afgörande för framställningens terminus ad quem, som eljest förefaller något godtycklig, men detta minskar ej värdet af hvad som bjudes. Primärkällor ha ej kommit till användning utanför de nordiska förhållandena, men däremot behärskar författaren äfven såväl den svenska som den allmänt europeiska litteraturen, i den mån hans ämne kräfver det, åtminstone så långt man rimligtvis kan vänta och i den mån undertecknad känner.

Hvad författaren afsett med sitt arbete är tydligen att behandla den ifrågavarande brytningstiden i Norges utveckling som en historisk helhet, ej att skildra de särskilda sidorna hvar för sig. Sannolikt afsiktligt har detta gifvit dispositionen något af själfva lifvets formlöshet, hvilket kanske varit oundvikligt. Man skulle möjligen kunna gissa, att den tillägnan till J. A. Fridericias minne, som inleder boken, så till vida utgör äfven något af ett vetenskapligt program.

Emellertid får metoden sin särskilda prägel genom att tillämpas på ett land, som vid denna tid ej egentligen hade någon egen utrikespolitik; det inre har därigenom oundgängligen kommit att bli hufvudsaken åtminstone rent kvantitativt. För den materiella utvecklingens historia lämpar sig emellertid detta behandlingssätt ej fullt lika bra som för för politiska historien, emedan det där som regel är fråga mer om tillstånd än om skarpt afgränsade och individualiserade händelser. En viss enformighet vid metodens tillämpning blir då svår att undvika, såsom när man exempelvis för hvarje särskildt år skall skildra nöden i hvarje särskild landsdel, och åtskilliga trådar skulle dessutom vara lättare att följa, om man finge dem i ett sammanhang. Därtill kommer att materialets rikedom frestat författaren till en bredd, som ibland saklöst kunnat inskränkas något. Arbetet är lika stort som Rubins »1807—14», men omfattar ej hälften så lång tid och blott en del af den dansk-norska staten; visserligen ingå å andra sidan också rent allmänpolitiska partier af långt större bredd än hos Rubin, men däremot icke de social- och

sedehistoriska ämnen, som behandlas af denne. Emellertid har framställningen obestridligen genom denna bredd också fått en färgrikedom och ett lif, som öka dess intresse.

Tyvärr är undertecknad alldeles inkompetent att behandla de delar af boken, som i främsta rummet måste väntas intressera svenska historiker, nämligen de rent politiskt-historiska, som dessutom, äfven om de ej utgöra mer än omkring en fjärdedel af boken, förefalla ha mer af författarens hjärta än något af det öfriga. Svenska historiker ha här i stor utsträckning tagits till råd, och svenska tryckta källor äfven flitigt nyttjats, såsom helt naturligt är i detta sammanhang. I stort sedt befinner sig författaren i god öfverensstämmelse med såväl Clason, Grade och Sjövall som Nils Höjer, och han ställer sig särskildt på den senares sida emot Yngvar Nielsen. Detta sammanhänger med den alltigenom förmånliga uppfattning han har af prins Christian Augusts politik utåt under dessa år; prinsen, som på en gång var regeringskommissionens ordförande och öfverbefälhafvare i sunnanfjällska Norge, är afgjord medelpunkt i denna del af framställningen.

Hufvuduppgift på den politiska framställningens område har förf. tydligen ansett vara att visa, i hvad mån dessa år, då Norge genom nödtvång i stor utsträckning blef hänvisadt till sig självft, banade väg för den fulla själfständigheten. I fråga om förhållandet till Danmark är han därvid synbart ifrig att skipa full rättvisa. Han framhåller ständigt, hur regeringskommissionens ängslighet att besluta på egen hand mer än de danska kollegiernas eller Frederik VI:s maktbegär hindrade snabba åtgärder och vållade de allvarligaste förvecklingar, när de norska förslagen eller svaren på dem fördröjdes eller uppsnappades på vägen och därigenom uteblefvo, på grund af den engelska blockadens eller hafvets egna härjningar. Vissa själfständighetstendenser skildras visserligen också, men slutsatsen är, att landet ej varit moget för själfständigheten. Långt starkare betonas emellertid, att några sympatier för en union med Sverige ej funnos, och behandlingen af Wedel-Jarlsbergs samarbete med Adlersparre och Platen i detta syfte är hvad som förefaller ha minst af författarens sympatier. Men i hvad mån framställningen härvid är träffande, saknar jag som sagdt möjlighet att bedöma.

Skildringen af de inre förhållandena — allvaret, nöden, villrådigheten inför ett läge som man saknade alla möjligheter att ändra, de ständiga bekymren för att spannmål, salt och andra lifvets oumbärligaste förnödenheter skulle ta slut under den allra närmaste tiden, hur man skulle ha tillräckligt att kläda och föda armén och dess hästar — detta är de delar af boken som i första hand vädja till våra dagars läsare, och arbetet vänder sig tydligen trots sin vetenskapliga prägel just därigenom till en vidsträckt läsekrets. I själfva verket företedde Norge nära nog ensamt i Europa under kontinentalsystemet en ställning likartad den som det europeiska fastlandet nästan som helhet intagit under världskriget; och trots att Norge denna senare gång undgått kriget, finns det säkert intet land

som i lika hög grad sett historien på det materiella området upprepa sig. Nära nog ensamt var Norge nämligen redan under Napoleonskrigen vitalt beroende af spannmålsimport; förf. beräknar, att en fjärdedel af konsumtionen, äfven frånsedt behofvet af brännvin, hvilade på import, hvilket ungefärligen var Sveriges läge vid krigsutbrottet 1914. Och därtill kom sedan, att England ganska länge med sin blockad verkade i riktning af Norges »uthungring». Alla förutsättningar för ett läge sådant som det nuvarande voro därför till finnandes. Medan kontinentalsystemet (såsom jag sökt visa i min 1918 utgifna bok med denna titel) eljest ej träffade dessa vitala delar af ländernas näringslif, var detta alltså fallet just i fråga om Norge, och i ovanligt hög grad har man därför här tillfälle att liksom smedsfamiljen i Hostrups »Genboerne» se sina egna fönster. Detta gäller dock mer själfva uppgiften och vissa detaljer än åtgärderna i allmänhet. Redan det att hufvudmedlet bestod i att med spannmålsfartygen genombryta den engelska blockaden visar olikheten mot nu, ty blockadbrytare ha ju under det senaste kriget varit alltför sällsynta att kunna sörja för något lands proviantering — en belysning jämte många andra till statsmaktens och närmast den militära maktens ökade effektivitet. Särskildt på detta område utfördes emellertid i Norge, framför allt af Wedel-Jarlsberg, storverk, som icke egentligen ställa det senaste krigets åtgärder i något smickrande ljus. Åtgärderna inåt förete ej heller många gemensamma drag, ty den reglering (eller det försök till reglering) af konsumtionen, som väl varit den senaste kristidens mest intressanta drag på lifsmedelsförhållandenas område, hör till den ekonomiska nutidspolitikens märkligaste nyheter och hade inga egentliga motsvarigheter för hundra år sedan, då man hufvudsakligen inskränkte sig att sörja för tillförsel, magasinering och utdelning åt de behöfvande.[1]

Det som framför allt påminner om våra egna erfarenheter i den bild förf. tecknar af de inre förhållandena är själfva stämningen, den andliga atmosfären. Äfven många smådrag förete dock stora likheter, främst surrogat-ifvern, som fått en mycket drastisk behandling i boken, men vidare sådant som förbittringen öfver slöseriet med födoämnen, och — bland åtgärderna — exempelvis maximipriserna. I fråga om de sistnämnda möter äfven den för vår tids människor välkända erfarenheten, att »siden maksimalpris (på salt) blev fastsat, hadde det ikke været salt at faa» (sid. 184).

I sin framställning af kontinentalsystemet och licensväsendet bygger förf., som redan antydts, på den nyare litteraturen, utan att ha haft anledning till egna primärstudier. Den alldeles oreserverade anslutningen till Miss Audrey Cunninghams försök att rationellt motivera systemet såsom ett djuptänkt angrepp på Englands kredit-

[1] De »brödmärken» från 1816, hvartill exempelvis von Below hänvisar (Mittelalterliche Stadtwirtschaft und gegenwärtige Kriegeswirtschaft, Tübingen 1717, sid. 45), voro en vanlig välgörenhetsåtgärd, utan någon principiell likhet med den senaste tidens allmänna ransonering.

väsen hör därvid till det enligt min mening mindre lyckliga i framställningen, och det beror utom på frånvaro af egna forskningar inom ett område, där detta ej med skäl kunnat begäras, äfven på en annan sak, som strax skall nämnas. I fråga om Danmark-Norges partitagande i världskonflikten, med hänsyn till Norges möjlighet att få sitt lifsmedelsbehof täckt, har emellertid förf. den så vidt jag vet nya synpunkten, att lifsmedelstillförseln till Norge skulle ha varit ungefär lika svår, på hvilkendera sidan staten än hade ställt sig, men snarast ännu svårare, om den tagit Englands parti, än som nu blef fallet. Motiveringen (sid. 82) är, att i händelse af krig med Napoleon danska kronans länder på fastlandet skulle ha varit i dennes händer och dessutom såväl Östersjöhamnarna som Arkangelsk stängda för engelska fartyg, d. v. s. alla Norges vanliga tillförselskällor tillstoppade. En något farlig problemförenkling föreligger dock här, ty det faktum, att Norges vanliga kornbodar blifvit oanvändbara, hade påtagligen ej utgjort något hinder för den makt som var herre på hafvet att skaffa tillförsel annorstädes ifrån. Möjligen menar förf. detsamma genom sin reservation, att Napoleon hade kunnat tillintetgöra tillförseln »ialfald for en stund». En annan fråga, som förf. ej alls berör, är emellertid huruvida Napoleon skulle ha *önskat* spärra ett fientligt land från lifsmedelstillförsel. I fråga om kejsarens ståndpunkt gent emot England i detta hänseende föreligga några af den ryske historikern Tarle framdragna yttranden (jämte det öfriga materialet citerade i min nyss omtalade bok), som närmast synas tyda på, att det varit svårigheten att genomföra en effektiv blockad från landsidan, som afhöll Napoleon från att söka uthungra England. Huruvida samma synpunkter skulle ha gjort sig gällande äfven i händelse af ett krig med Danmark-Norge, låter sig sannolikt ej afgöras nu, ehuru man torde kunna gå ut ifrån, att Napoleon ej hade kunnat hungra ut ett Norge som var Englands bundsförvant, utan att samtidigt hungra ut England själft. Under alla förhållanden vill det synas, som om synpunkten hade behöft diskuteras.

Detsamma gäller i ännu högre grad beträffande de verkliga motiven till den blockad, som England faktiskt nu utöfvade gent emot Norge under vissa stadier af kriget men som å andra sidan lika faktiskt genombröts under en annan fas af kriget genom vidsträckta engelska licenser för spannmålsfartyg till Norge, mot reciprocitet från dansk-norsk sida i fråga om trävaruexport till England. Hela detta sammanhang är ju händelseförloppets förutsättning, och licensfarten belyses med ett delvis ypperligt material — särskildt fartygsinstruktioner med förfalskade skeppspapper — i förf:s bok; men alla försök att belysa saken från den engelska sidan fattas. Att här föreligger ett problem, kan dock svårligen bestridas, ty verklig blockad i anda och sanning förekom eljest knappast från någondera sidan under Napoleonskrigen, såsom jag också haft tillfälle att belysa i den nämnda boken. Det är fullt möjligt, att syftet närmast bestod i att framtvinga trävaruexport till England, men tänkbart är

å andra sidan också, att de engelska statsmännen ansågo en »uthungringsplan» lämplig mot det enda land, där den hade stora utsikter att lyckas.[1] I hvilketdera fallet som helst hade öfvergången från blockad till licenssystem kräft ganska ingående undersökning, som väl kunnat ansetts tillhöra förf:s ämne.

Hvad skildringen i öfrigt angår, framträder bristen på nationalekonomiska synpunkter ganska ofta. Den förklarar bl. a., hvarför Miss Cunninghams tes godtagits så som nu skett, och behandlingen af mer invecklade ekonomiska sammanhang äfven inom Norge har därigenom ibland kommit att hålla sig väl mycket vid det som för ögonen är. När det exempelvis skildras, hur enormt olikartade lifsmedelsförhållandena voro i olika delar af landet, hade orsakerna härtill väl förtjänat en undersökning; utan sammanhang med själfva faktum omtalas amtmännens lokalegoistiska sträfvanden, men de bidragande faktorerna till läget undersökas ej. Starkare gör sig bristen på nationalekonomiska synpunkter dock gällande på bank- och penningväsendets åtskilligt svårare områden. När förf. exempelvis redogör för saknaden af en norsk bank, hvarigenom stora förluster vid exporten af landets stapelvaror skulle ha uppstått före kriget liksom äfven spannmålsbristen skärpts (sid. 44, 89 m. fl. st.), så saknas alla svar på frågan, hur en bank skulle ha afhjälpt dessa svårigheter. För att göra det behöfde den uppenbarligen kapital, men hvarifrån skulle banken skaffa dem? Funnos de inom landet, ehuru blott ej hos exportörer och importörer, eller skulle en rent norsk bank bättre än den befintliga danska-norska ha kunnat underlätta deras indragning utifrån? Därom får man ej klarhet, utan ordet bank blir ett slags kliché, som befriar från behandling af själfva saken. Än tydligare framträder den nu exemplifierade svagheten, när det gäller sedelutgifningen, valutaförsämringen och stegringen i den utländska växelkursen; här rör sig förf. med rätt oklara föreställningar. Det är t. ex. minst sagdt ägnadt att missförstås, då det heter, att »den generelle aarsak till denne værdiforringelse var selvfølgelig (sic) sedlernes uindløselighed» (sid. 516). Exempelvis de franska sedlarna under och efter fransk-tyska kriget kunde bevara sitt värde oförminskadt i en hel rad år utan inlöslighet; och intet som helst nödvändigt sammanhang råder mellan depreciation och oinlöslighet, lika litet som mellan det förra och det ena eller andra slaget af sedeltäckning. Det är därför också förklarligt, att förf. finner det »meget vanskelig at svare paa», om en täckning af sedlarna med statsegendom, sådan som regeringskommissionen nu åsyftade, skulle ha skyddat dem från värdefall (sid. 80). Hans förklaring (ib.), att detta varit möjligt, om blott ej sedelmängden blef *för* stor och sedlarna ej nyttjades som betalningsmedel utom landet, är allt annat än lycklig; det förra kriteriet saknar all bestämdhet, så länge sedelmängden ej sättes i relation till någon annat storhet, och det senare

[1] Jfr Grade, Sverige och Tilsit-alliansen (1807—1810), sid. 438 f.

skulle endast ha skapat en möjlighet att dölja värdefallet, ej i minsta mån att förekomma det.

Å andra sidan innebär det som nu sagts ingalunda, att ej författarens bok skulle erbjuda behållning äfven på det ekonomiska området, blott att läsaren i rätt hög grad får draga ut denna behållning själf. Ett utmärkt exempel härpå erbjuder moratorielagstiftningen, hvars karaktär skulle ha framträdt med helt annan klarhet, om förf. velat göra sig förtrogen med samma fråga nu under världskriget, men som i alla fall visar läsaren, hur nya kreditmöjligheter kunnat göra behofvet af sådana åtgärder som moratorium obehöfliga. Öfver hufvud taget äro de anmärkningar jag nu framställt sådana som den ekonomiske historikern sällan kan återhålla vid andra historikers behandling af ekonomiska sammanhang, och de afse alltså ingalunda att dölja det myckna värdefulla boken ger.

Arbetet innehåller ett tjugutal utmärkta illustrationsbilagor, hvaribland de från vetenskaplig synpunkt värdefullaste äro licenser, sjöpass och kaparbref från olika länder. Språket är något abrupt, med korta meningar, som ej formellt hopbundits till någon logisk enhet, men saknar ej träffande vändningar, såsom när den rätta formen för anslutning till kontinentalsystemet säges ha varit »suaviter in re, fortiter in modo». De många citaten från svenska äro dock kanske ännu mer korrumperade än samtliga nordiska länders författare pläga låta komma sig till last i fråga om hvarandras språk; stora svårigheter vid tryckningen ha likväl i fråga om bokens senare del utgjort en mer legitim ursäkt än som kan åberopas i motsvarande fall.

Eli F. Heckscher.

Geschichte der deutschen Seeschiffahrt. Von WALTHER VOGEL. Gekrönte Preisschrift. I. Band. Von der Urzeit bis zum Ende des XV. Jahrhunderts. XVII + 560 sid. Berlin, Georg Reimer 1915.

Författaren till ofvanstående arbete har på olika sätt visat sin förtrogenhet med de ämnen, som sammanhänga med den tyska sjöfartshistorien. Efter att han från början sysslat med den tidiga Medeltidens historia, tycks ett af Hansischer Geschichtsverein 1904 uppsatt prisämne ha ledt honom in på den uppgift, hvars första del lösts genom det band, som här skall anmälas. Men vid sidan däraf ha studierna resulterat i flere andra skrifter, hvaribland en liten öfversikt af Hansans historia (»Kurze Geschichte der Deutschen Hanse», Pfingstblätter des Hansischen Geschichtsvereins, Blatt XI, 1915, 99 sid.) här må nämnas som en ovanligt väl afvägd och intelligent teckning af det stora ämnet. Utöfver sin historiska skolning förfogar författaren tydligen öfver två värdefulla rekvisita, dels filologisk bildning och dels vissa nautiska insikter, som ge en endast alltför ovanlig verklighetsprägel åt äfven de tekniska delarna af

framställningen. Ekonomisk träning saknar han däremot efter allt att döma, och den bristen framträder särskildt i att ämnet egentligen icke alls sättes in i den ekonomiska utvecklingens allmänna sammanhang; men å andra sidan har förf. obestridligen ett godt omdöme äfven in oeconomicis, och det sätter honom ofta i stånd att träffande bedöma den ekonomiska innebörden af meddelade fakta äfven på ställen, där denna ej utan vidare ligger i dagen.

Själfva uppgiftens formulering kan visserligen ej anses vidare lycklig, men ansvaret härför ligger tydligen hos andra än författaren. Sjöfart är nämligen mångt och mycket, som svårligen kan sammanföras till en organisk enhet. Redan på det ekonomiska området omfattar det så pass skilda saker som sjöhandel, transportverksamhet till sjöss och företagsorganisation i fråga om sjöfart; men därtill komma sedan sådana icke ekonomiska områden som sjömaktens militära och politiska, sjöfärdernas geografiska och nautikens tekniska historia. Alla dessa uppgifter hänga visserligen ihop, men den första och, åtminstone från recensentens synpunkt, viktigaste hänger också på det närmaste ihop med den landväga handelns historia och blir mycket fragmentarisk utan denna. Under alla förhållanden synes en enhetlig behandling af ämnet förutsätta, att en af de stora uppgifterna sättes i medelpunkten och de öfriga grupperas däromkring. Det har emellertid d:r Vogel knappast gjort utan sökt göra dem alla rättvisa i ungefär lika hög grad. Följden har blifvit mycket tvära öfvergångar samt en rätt stor brist på ledande tråd och öfverskådlighet. Särskildt förefaller det, som om författaren saklöst borde ha kunnat afstå från den öfversikt af Hansans politiska historia, som nu fyller stora delar af tre långa kapitel (4—6 i andra boken), med det öfriga materialet tämligen oorganiskt insprängdt däri. Emellertid är det ingen anledning att längre uppehålla sig vid hvad man fått utöfver det som varit önskvärdt, då hvad som bjudes nästan på alla områden är läsvärdt. Minst gäller detta dock kanske det rent politiska, nämligen för den som är förtrogen med de tidigare hufvudarbetena på området, exempelvis Daenells »Die Blütezeit der deutschen Hanse» (I—II, Berlin 1905—06), utöfver hvars framställning det föreliggande arbetet, åtminstone ej i huvudpunkterna af den politiska utvecklingen, har något väsentligt nytt att erbjuda.

Det nu föreliggande bandet är afsedt att följas af två andra, af hvilka det förra skall gå ungefär till franska revolutionen och det senare stanna vid Nordtyska förbundets tillkomst. Första bandet går så långt tillbaka som öfver hufvud taget är möjligt, och i den arkeologiska delen söker författaren leda i bevis, att germanerna stått i längre beröring med hafvet än något annat europeiskt folk, möjligen med undantag af grekerna. För rena historiker erbjuder den därpå följande framställningen af sjöfarten under den tidiga Medeltiden större intresse, i synnerhet som den är rik på goda synpunkter. De stora roddbåtar från folkvandringstiden, hvilkas typ är den för ett femtiotal år sedan utgräfda Nydam-båten, hade enligt förf:s framställning en utprägladt kollektiv karaktär, det var en ätt-

eller byalagsbåt, afsedd att föra folket till ting, offerplatser och med båda förenade marknader; en sammanställning med kyrkbåtarna på Siljan, hvilka också afbildas, förefaller därvid mycket slående. Kanske väl hastigt konstaterar förf. i motsats härtill segelfartyget som individualfartyg och därmed som stadsväsendets fartyg. Det är bekant och framgår äfven af den följande framställningen, i hur stor utsträckning just Medeltidsstädernas ekonomiska organisation kringskar de särskilda köpmännens självständighet och inbördes konkurrens, liksom äfven osäkerheten på hafvet tvang till de »amiralskap», konvojeringar och samseglingar, som i stor utsträckning upphäfde de särskilda köpmännens ekonomiska autonomi lika mycket som om de haft gemensamma fartyg.

Ganska utförligt behandlas sjöfarten under folkvandringarna, som kallas den västgermanska vikingatiden (fram till omkr. år 500), med betoning af att förvirringen ej lyckades kväfva denna samfärdselsgren. Den följande perioden, den karolingiska eller, som förf. från sjöfartssynpunkt uttrycker det, den frisiska tiden, hade sin varaktiga betydelse genom att skapa ett sammanhängande sjöfartsområde från det inre af Östersjön till Medelhafvet, i stället för de korta transporterna mellan tätt belägna stapelorter under den föregående tiden, och banade därmed väg för hafvets ställning som trafikleden framför andra, den led man främst och längst följde. Nordmannatågens stora betydelse i sjöfartshänseende framhålles också tillbörligt, medan förf:s skepsis i fråga om deras handelsbetydelse synes ha goda skäl för sig. Det förtjänar också erkännande, att sammanhanget mellan vikingatågen och korstågen ovanligt väl kommer till sin rätt; betecknande är exempelvis ett sådant drag som understödet åt korsfararna (år 1097) från ett sjöröfvarband. Det mest förtjänstfulla i hela denna del af boken är dock kanske, att den ytterst starka begränsningen i handelns betydelse och utsträckning särskildt tydligt framhålles. Det ovanligt förvirrande begreppet »världshandel» afvisas eftertryckligt för hela denna tid, levanthandeln skjutes alldeles tillbaka till förmån för handeln med ländernas egna produkter, och det framhålles som ett stort steg framåt, när Utrecht på 1100-talet befinnes handla med annat än lyxvaror och njutningsmedel, nämligen med spanmål (jämte vin) nedför Rhen, med sill som återfrakt och med frisisk tillförsel af salt.

Emellertid ligger delens tyngdpunkt helt naturligt på Hansatiden. Hvad som här framför allt har intresse och i stor utsträckning tar upp obruten mark är framställningen af den hanseatiska sjöfartens karaktär och inre organisation. Genomgående söker förf. därvid finna kvantitativa uttryck för beskaffenheten, men materialet är ofta så osäkert, att man nästan sätter mer lit till förf:s goda omdöme om det rimliga än till de siffror han framlägger och underkastar en ibland något hårdhändt kalfatring.

Den hanseatiska handelns allmänna prägel är visserligen väl bekant, uppköpen af råvaror och lifsmedel i Östersjön och deras afsättning i Nordsjön samt utbytet mot där framställda industriprodukter äfvensom — såsom enda massgods i den senare riktningen —

»baj-salt» från franska kusten; betydelsen för Norden af den sistnämnda trafiken framgår af de ofta framställda lidanden, som salthandelns spärrning under hansestädernas krig med Erik af Pommern vållade. Men åtskilliga andra viktiga drag komma dessutom fram i dr Vogels framställning. Ett af dem är den slutna karaktären af det hanseatiska handelsområdet, i det att ganska litet därifrån gick till andra områden och ej mer kom därifrån; det är här ånyo levanthandelns faktiska betydelse, i motsats till dess roll i allmänna föreställningssättet, som reduceras, kanske närmast i anslutning till Häpke (bl. a. i »Brügges Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt», i Schäfers serie »Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte», 1908). Nytt är såvidt mig bekant det drag i sammanhanget, att sjöfarten till alldeles förvånande stor del omfattade städernas egna produkter och bedrefs mellan närliggande städer. Af Hamburgs export ett visst år (1369) utgjorde sålunda stadens ryktbara öl väsentligt mer än hälften, och inemot 8/9 anses härstamma från staden själf eller den närmaste omgifningen, detta trots att Hamburg som bekant var Nordsjö-etappen i den genom Hansan främst trafikerade Nord-Östersjöförbindelsen öfver Trave. En parallell härtill är, att efter antalet nära 60% af Lübecks fartyg året förut gingo till städerna på tyska nordkusten samt ytterligare 22 % på Skåne; men detta faktum har dock mindre betydelse, då fartygen antagligen togo last västerut i dessa olika hamnar. Af den bekanta rörelsen på Skanör och Falsterbo lämnas en liflig bild, efter Schäfers välkända publikationer; denna sjöfart anses som den största i det atlantiska Europa under 1300-talet.

På verkligt ny mark kommer förf. först när han i andra bokens sjunde till nionde kapitel så att säga inifrån behandlar rederirörelsen, sjöfolket, fartygen och sjöfarten. Det är då också ganska förklarligt, att åtskilliga slutsatser bli något osäkra och sväfvande. Materialets ganska begränsade konkretion har också hindrat en så lefvande bild af verkligheten som man får af Medelhafshandeln under 1100- och 1200-talen i Schaubes beundransvärda bok »Handelsgeschichte der Romanischen Völker des Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge» (i Belows och Meineckes »Handbuch der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte», 1906) med stöd af notarieprotokoll (s. k. notularier) från Genua och Marseille, eller för Nord-Östersjöområdet, men först i slutet af 1500-talet, i Hagedorns studier öfver Emdens sjöhandel (i »Hansische Geschichtsblätter» 1909 och 1910). Hvad som undersökes i det nu ifrågavarande arbetet är först och främst förhållandet mellan de olika i sjöfartsföretaget medverkande, befraktare, redare, skeppare och manskap. Identiteten mellan de två förstnämnda framhålles som det ursprungliga, och det lider heller intet tvifvel, att uppkomsten af fristående transportföretag öfver hufvud taget är en sen och långsamt framträngande tendens. Med skäl påpekas likväl, att »självbefraktningen» nödvändigt måste gå tillbaka, i det att exempelvis en varuägare i Westfalen svårligen kunde befrakta ett eget fartyg i Lübeck. I fråga

om skepparens ställning betonas mycket starkt hans egenskap af medredare, hvilket bestyrkes särskildt af att man aldrig hör talas om någon hyra för honom. Författaren anser att förhållandet mellan skepparen och (de öfriga) redarna var ett verkligt bolag (societas), för hvars räkning *en* delägare utan ersättning utöfvade ledningen, ej commenda, hvari en delägare endast tillskjuter sin arbetskraft och en annan endast kapital, mot inbördes vinstfördelning efter en viss norm. Det kan emellertid anmärkas härtill, att frånvaro af särskild lön åt skepparen lika väl kan förklaras under förutsättning af commenda som under förutsättning af societas; och man har kanske också lof att uttala ett stilla tvifvel om riktigheten af antagandet att en af redarna skulle ha lämnat sin arbetskraft gratis, i fall då medredarnas andel var af nämnvärd betydelse. I fråga om förhållandet mellan manskapet å ena sidan samt skeppare, redare och befraktare å den andra framhålles den mycket intressanta synpunkten om ett ursprungligt bolagsförhållande mellan såväl manskapet inbördes och skepparen som redare samt befraktare. Här konstrueras detta bolag som commenda, hvarvid manskapet fick sin andel i fraktvinsten i utbyte mot sin arbetsprestation genom sin rätt till »förning», en viss mängd last, på hvars försäljning vinst skulle uppstå. Full klarhet i detta bolagsförhållande, som man har mycket svårt att tänka sig allsidigt, ger visserligen ej bokens framställning, och den är kanske omöjlig att vinna.

Stor möda har förf. nedlagt på att utröna frakternas och fraktvinstens storlek vid olika tidpunkter, och de så att säga intermediära resultaten äro därvid delvis af stort intresse; någon detaljerad granskning af beräkningarna har jag visserligen ej verkställt, men de äga en prägel af så pass stor tillförlitlighet som rimligtvis kan väntas. Af intresse äro exempelvis sådana uppgifter som att en last hvete eller salt från Preussen till Flandern i frakt kostade en tredjedel af en vanlig daglönares årslön och i genomsnitt motsvarade hälften à två tredjedelar af inköpspriset, medan det i afseende på trävaror förekom fraktsatser upp till tre gånger inköpspriset; nationalekonomiskt intressant är den ringa variationen efter hvad »trafiken tål», d. v. s. i hufvudsak samma fraktsatser oberoende af varans värde. Allt detta är som sagdt mycket läsvärdt, liksom det meddelade materialet har sitt värde redan i sig själft. Men när förf. öfvergår till att på grundval häraf draga slutsatser om nettoräntabiliteten, så förlora resultaten det mesta af sitt intresse, ej blott på grund af den nästan fullständiga ovissheten om driftkostnaderna, utan kanske än mer emedan intet är bekant om hur stor del af lastutrymmet som var taget i anspråk och hur stora förlusterna voro. När resultaten konfronteras med de faktiskt kända vinsterna i Vicko von Geldersens s. k. handelsbok, stämma de därför icke alls, och förf. påpekar därvid själf just de nyss nämnda faktorerna; men gagnet af de vidlyftiga beräkningarna blir då ej stort.

I fråga om sjömanslifvets och människornas allmänna karaktär innehåller boken många upplysande anmärkningar och detaljer.

Det är sålunda i ovanligt hög grad »medeltidsmässigt», då vid stor sjönöd besättningen lofvar en vallfärd, för hvilken sedan upptages en särskild afgift, som fördelas såsom gemensamt haveri. Med allt skäl framhålles det afundsvärda tålamod, som visades inför hur oefterrättliga förhållanden som helst, och den goda tid man alltid gaf sig, det senare åtminstone tills holländarna satte någon fart i konkurrensen. Hamnförhållandena voro efter våra begrepp så olidliga, att fartygen exempelvis i Brügge kunde få vänta en à två veckor på att lossa; och den uppgrundning af hamnarna, som gjorde slut på den ena Medeltidshamnen efter den andra, tvang vanligen till omlastning utanför hamnen i pråmar, medan i Skanör ej ens dessa kunde nå land, utan en andra omlastning på kärror 1/4 eller 1/2 km. från land ytterligare blef nödvändig.

Hvad arbetets källor beträffar, äro de nästan alla tryckta, men ett mycket rikt material i alla de hanseatiska urkundsserierna har naturligtvis stått till buds, för sjöfartsorganisationen dessutom sjörättskällorna, Rôles d'Oléron och Dammes sjörätt. I fråga om litteraturkännedom bör särskildt påpekas den ovanligt rikliga användningen af nordisk litteratur. I afseende på skandinaviska fakta förekomma visserligen ibland något öfverraskande misstag. Att Erik af Pommern flerstädes kallas Margaretas son, har förf. själf anmärkt, men däremot ej, att Valdemar Sejr kallas Erik Menveds farfar i st. f. hans farfarsfar (sid. 220). Varberg har blifvit »Warburg» (sid. 245). Osmund är som bekant ej järnmalm, såsom förf. säger både här (sid. 205) och i den lilla skriften om Hansan (sid. 50), utan smidbart järn framställdt med blästersmide, o. s. v.

Boken är försedd med flere värdefulla afbildningar och kartor, men en förteckning på dem saknar man i hög grad, liksom en detaljerad innehållsförteckning och underrubriker i de långa kapitlen. Ett register till hela verket kunde endast delvis fylla denna brist, men blir gifvetvis behöfligt i ett öfversiktsarbete sådant som en allmän tysk sjöfartshistoria.

Emellertid är detta uppenbarligen obetydligheter, och tillräckligt torde nu ha sagts för att visa det stora intresse och den mångsidiga lärdom arbetet erbjuder.

Eli F. Heckscher.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för norrländsk hembygdsforskning utgivet av Föreningen för norrländsk hembygdsforskning **1918.** N. Ahnlund, Karoliner och soldatänkor. Stora ofredens minnen i Umeå socken 1759—85.

Fataburen. 1918, 3. Sv. Ekman, Några ålderdomliga fiskemetoder med risbyggnader. — L. Hagberg, Fäbodslif i Medelpad. — A. Lindhagen. Den hel. Julitta och spår af hennes dyrkan i Sverige.

Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. **D. 12.** Utg. af Aug. Quennerstedt. N. Gyllenstierna, Journal öfver Nils Gyllenstiernas marsch med pommerska armén till Polen 1702. — G. H. v. Siegroth, Relationer 1702—1704. — A. Sparre. Rapporter 1702. — M. Stenbock, Journal öfver expeditionen 1702—1703. Med en deduktion och bilagor. — M. Stenbock, Bref och skrifvelser till Carl XII 1702—1705. — Berättelser om generalkrigskommissariatets viktigaste åtgöranden 1702—1704. — G. Lilliehöök, Relationer 1703—1705. — Fyra tjänsteförteckningar af A. Roos, W. L. Taube, S. D. Barohl och C. M. de Lavall. — A. Sparre, Ett bref från Bender 1710. — C. v. Leutrum, Journal från fälttåget i Norge 1718. — G. W. Marcks v. Würtemberg, Berättelse om kriget 1718. — Br. Rålamb. Talhållet i Tobolsk på Carl XII:s födelsedag d. 17 juni 1712. — Ett tilläggsblad. — Personregister. — Innehållsförteckning till 1—11.

Läsning för svenska folket. 1918, 1. V. Södergren, Västkustens kristendomstyp och Henrik Schartau. Ett bidrag till svensk kyrkogeografi. — **2.** T. Holmberg, Några ord om vår svenska flotta. — **3.** S. Welin, Det första järnvägsförslaget i Sverige och dess behandling i riksdagen.

Meddelanden av Gestriklands fornminnesförening 1918. Ein. Hedin. Gefle i kristid för 200 år sedan. Med 2 bil. — [W.] C[arl]g[re]n. Hos en köpmansfurste i Gefle för 100 år sedan. Pehr Ennes' hem och hushåll. Med 1 portr.

Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 1: 42—44. P. Sondén, Riksarkivets Stegeborgssamling. — B. Boëthius, Förteckning över pergamentsbrev i Stegeborgssamlingen. — P. Sondén. Förteckning över pfalzgreven Johan Casimirs ooh hans gemåls arkiv i Stegeborgssamlingen. 1—4.

Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1918. O. Frödin, Alvastra under medeltiden. Undersökningar år 1917. Med 38 fig.

Meddelanden 22 från föreningen för Stockholms fasta försvar. E. Zech, Striden vid Strömstad den 8 juli 1717 och dess minne.

Ord och Bild. 1918, 11. C. Grimberg, Karl XII:s-minnet. Med 17 illustr. — E. Lindberg, Karl XII i svensk vitterhet. En översikt. Med 7 illustr.

Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918. Utgiven genom G. Upmark. G. Bolin, Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen. 2. 1583—1592. — K. K:son Leijonhufvud, Bidrag till Stockholms gators, gränders och torgs historia och livet där tiden 1720—1771. Med 1 bilaga: Förteckning på de hufvudsakligaste förordningarna rörande hufvudstadens gator, gränder och torg och lifvet där 1720—1771. — L. Looström, Johan Tobias Sergels föräldrahem. Med 6 fig. — J. Flodmark, Omkring Köpmantorget — och ett stycke därifrån. Topografiskt-kulturhistoriska anteckningar samt barndomsintryck från 1840-talet. Med 12 fig. — J. Konow, Fältmarskalken greve Erik Dahlbergs stamträd på mödernet. Hans mödernearv. Med 3 fig. o. 1 stamtafla. — Fr. De Brun, Guldsmeder i Stockholm åren 1420—1560.

Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 29. 1917 (tr. 1918). Sv. Hedin, Minne av Bengt Bengtsson Oxenstierna. Med 1 portr. — Bihang: Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utgiven av H. Schück. 1. [—maj 1771.]

Svensk Intendentur-Tidskrift. 1918, H. 8 o. 9. K. K:son Leijonhufvud, Bidrag till Kungl. Södermanlands och övriga indelta infanteriregementens tross' historia under förra delen av 1700-talet.

Svensk Kustartilleritidskrift. 1918, 1. Alb. Gyllencreutz, Några data ur Älvsborgs fästnings historia. 1—3. Med 11 fig. o. 3 bilagor.

Tidskrift i sjöväsendet. 1918, 3. E. Holmberg, Sjökrigsrustningen mot Danmark 1689. — **9.** Det andra Svensksundsslaget, sett genom sekreteraren J. A. Ehrenströms glasögon. Medd. av G. Unger. — A. Cyrus, Svenska marinens signalbref från 1700-talet och 1808—1809 års krig. — **10.** E. Holmberg, Några blad ur kadettskolans i Karlskrona historia.

Vårt Försvar. Skrifter utgifna af Allmänna försvarsföreningen 1918. 1. Åland. Innehåll: Åland — öriket: Ålands befolkning; Kleen, W., Ålands befrielse från den ryska invasionen 1808; Örnberg, A., Ålandsfrågan från marinpolitisk synpunkt.

Meddelelser fra det danske Rigsarkiv 1918. 1, 9—13. V. A. Secher, Opdagelsen og Erhvervelsen af Kong Kristiern II:s Arkiv fra hans Ophold i Nederlandene 1523—31.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. v. Törne. **1918, 1.** B. Lesch, Ur den gustavianska diskussionen om de finländska jordbrukarnas villkor. — C. M. Schybergson, Frågan om kvänerna. — Översikter och granskningar: A. Rydström, Armfeltarne på Hunnerstad och deras närmaste, anm. af C. v. Bonsdorff. — **2.** C. v. Bonsdorff, G. M. Armfelt och R. H. Rehbinder. — Översikter och granskningar: Birgittautställningen 1918, anm. af K. K. Meinander.

Historiallinen Arkisto 1918. D. 27. K. Grotenfelt, Paikannimistöaineksia Suomen kansallisuus- ja kaupankäyntiolojen valaisemiseksi keskiajalla. — J. M. Salenius, Lutherilaiset seurakunnat Käkisalmen läänissä ennen isoa Pohjan sotaa. — K. Blomstedt, Horn-suvun alkuhistoria Piirteitä Suomen aateliston oloista keskiajan loppupuolella. — H. Huntuvuori, Piirteitä keskiajan Nousiaisista. — V. Voionmaa, Stolbovan rauha historiallis—maantieteelliseltä kannalta. Suomen

Historiallisen seuran: A. G. Fontell, Borgå stads återuppbyggande efter branden 1708.

Åbo akademis årsskrift 1918. 1655 års universitetskonstitutioner. Utg. af C. M. Schybergson.

Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte 1918. Bd 22. W. M. Peitz, Rimberts Vita Anskarii in ihrer ursprünglichen Gestalt.

The Numismatist. 1918, January. W. M. Rosen, Mottoes on Swedish coins.

Öfversikter och granskningar.

Karl XII från europeisk synpunkt. Af HARALD HJÄRNE. I föreningen Heimdals folkskrifter. 13 sid. Nationalförlaget, Stockholm 1919.

..rl XII. Till 200-årsdagen af hans död. Utgifven af SAMUEL E. BRING. 10 opag. + 720 sid. P. A. Norstedt & Söner, St.. ..holm 1918.

Karl .. på slagfältet. Karolinsk slagledning sedd mot bakgrunden af taktikens utveckling från äldsta tider. Utgifven af Generalstaben. I—IV. 1136 sid. samt en portfölj kartor. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1918—19.

Konung Karl XII:s banesår. 1917 års undersökning och i samband därmed gjorda iakttagelser. Utg. af ALGOT KEY-ÅBERG och ARTHUR STILLE. X + 180 sid. samt 34 planschbilagor. P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1918.

Ur den rika flod af Karl XII:s-publikationer, som fjolårets 200-årsjubileum framkallade, äro egentligen trenne större arbeten att ihågkomma: den af bibliotekarien Samuel E. Bring redigerade kollegiala skriften *Karl XII. Till 200-årsdagen af hans död*, vidare Generalstabens stora verk *Karl XII på slagfältet* samt den af professorerna A. Key-Åberg och Arthur Stille gemensamt utgifna undersökningen om *Konung Karl XII:s banesår*. Jämte dessa bör som varaktig behållning äfven nämnas en skrift, hvilken i omfång är deras raka motsats men på sitt dussin små sidor lämnar det rikaste innehåll, Harald Hjärnes på Karolinska förbundets minnesfest d. 30 november 1918 hållna föredrag *Karl XII från europeisk synpunkt*.

Vid åhörandet af sistnämnda föredrag och än mera vid studiet af den tryckta skriften kommo ovillkorligen i minnet tvenne andra anföranden af den svenska häfdaforskningens mästare: hans Gustaf Adolfs-tal d. 6 november 1892 och hans tal över Renässans och reformation d. 7 september 1893. Skiljaktiga till föremål och ut-

formning bilda de tillsammans en ganska märklig enhet, ett triptykon af sällsynt styrka. Upsala möte, Gustaf Adolf vid Lützen och Karl XII:s östeuropeiska kamp — hvar och en af dessa för Sveriges öden så betydelsefulla situationer har varit utgångspunkt för ett bland de tre föredragen; i samtliga ha förgrundsfigurerna knappast mer än skisserats, i stället har den universalhistoriska bakgrunden utformats med en perspektivets vidd, en detaljernas rikedom och tillika ett de härskande linjernas klara framhäfvande, som äro besläktade med målarekonstens store från renässansens dagar. Hvad väl mest fängslar, är Hjärnes egenartade konst att från det flydda kasta ett skarpt klargörande ljus äfven öfver nutidens problem. Att hos gångna sekler söka precedensfall till våra egna dagar — för varning eller som eggande exempel — är en prisbillig och flitigt odlad lärdomsöfning, hvilken i längden blott ger en förflackad åskådning af det förflutna. Med den sällsynt djupa vetenskapliga uppfattning, som präglar snart sagt hvarje rad af Hjärnes hand, har han aldrig kunnat förfalla till dylik populär ytlighet, men när han ger oss sammanhanget i de fordomtima händelserna, blottlägger han slående de i historien verksamma krafternas spel, hvilket trots förändringar i skådeplats, agerande och kostymer dock alltid och allestädes erbjuder så mycket af beståndande giltighet.

I föredraget om Karl XII betonar Hjärne, huru Europa efter universalismens bankrutt befann sig i fullständig upplösningsprocess. Medan tanken på en allmän, freden och kulturen häfdande »monarki ännu kvarlefde allenast som ett i mer och mer aflägset fjärran bortträngdt ideal, fylles historien af täflande statsmakters sträfvan att hvar och en i sitt enskilda intresse och till sin förmån skapa ett faktiskt dominerande öfvervälde, en ny monarki om man så vill. Då den eftertrådda hegemoniställningen ej längre kunde pretenderas i kraft af någon sorts verkligt eller påstådt beskyddarskap för gemensam rätt, tro och odling, blef det under anlitande af styrkans och den förslagna statskonstens mera brutala maktmedel, som de täflande sökte tränga igenom med sina anspråk. Kampen mynnade ut i det spanska successionskriget, som »öppnade det värsta skedet af kabinettens schackrande statskonst i form af hänsynslösa delningsplaner och ringaktande behandling af äfven de erkända staternas själfständighet. — — — Statsresonens diplomati snärjde sig själf i sina mästerligaste, men oöfverskådligt utspunna ränker». I detta virrvarr »fanns för rätten intet annat val än att utan förkonstling och förklädnad taga makten i sin tjänst», och »såsom målsman för denna rättstanke (den suveräna statsmaktens rätt att häfda sig själf) bröt Karl XII fram i det förvanskade statssystemet». Härigenom stod han visserligen med sin rätklufna konsekvens underligt främmande för det vid helt andra tanke- och handlingssätt vanda tidehvarfvet, men lämnade i stället genom sitt exempel ett arf af beståndande betydelse: »för så vidt som rättens värnande till det yttersta är en lifssak äfven för staterna och stats-

systemen, äger Karl XII:s föredöme, oberoende af utgången, sin självständiga och fruktbringande betydelse i Europas häfder».

Även i ett annat hänseende, framhåller Hjärne, står Karl XII i denna dag som ett föredöme af sällsynt aktualitet. De rivaliserande makternas redan förut pröfvade konstgrepp att i sin inbördes kamp besolda österns barbariska välden till medtäflares förlamande utvecklades från och med denna tid till en fast politisk praxis. Klarare än någon, vare sig förut eller efteråt, såg Karl den för hela Europa hotande vådan häraf, han och hans Sverige blefvo därför den europeiska odlingens värn mot detta främmande och farliga intrång. Sviken och förrådd af de grannar, hvilka i denna del ytterst hade identiskt intresse med honom, förde han kampen — till sist visserligen olyckligt men ej därför fruktlöst. Ty hans hjältestrid försvagade så segraren, att dennes krafter under lång tid ej tilläto eröfringstågens fortsättning västerut. Men för världsdelens framtid var Karls nederlag ödesdigert, ty »Europas politiska utveckling fick genom Rysslands brådstörtade inträde i dess statssystem en skef riktning, som förebådade kommande nya sammandrabbningar och revolutioner i ständigt växande omfång».

De fjärrblickande tankar, som Hjärne i koncentrerad form framlagt i det korta föredraget, har han från en annan sida vidare utvecklat i inledningen till det af Bring utgifna stora Karl XII:s-verket. Synpunkten är på detta senare ställe, som det framgår af rubriken »Karl XII och riksförsvaret», den rent svenska, Sveriges ställning i makternas inbördes täflan. Hjärne framhäfver här, hurusom det begynnande 1700-talets svenska välde lika litet som öfverhufvud något annat dåtida rike utgjorde en färdig afslutad statsbildning, allra minst någon nationalstat efter långt yngre mönster. Kärnlandets efterblifvenhet i materiella resurser kräfde ovillkorligen fullkomnandet af *dominium maris Baltici*, hvilken form sedan man därför lämpligen kunde välja. Sjömakternas fruktan för en verklig storstat i Norden, hvilken hotade att blifva dem en besvärlig rival, försvårade och förhindrade vid hvarje tidpunkt de lösningar af problemet, som syntes möjliga. Den urgamla svensk-danska motsättningen fick sålunda ständig eggelse genom de utanförståendes egoistiska ingripande. Om Nederländerna och England år 1700 af hänsyn till den stundande spanska krisen voro ifriga att snabbt bilägga den öppna konflikt, som närmast utbrutit kring frågan om Holstein-Gottorps ställning, så bjödo deras intressen dem ett decennium senare att i stället öppet gynna Danmark mot Sverige, och till väsentlig del var det deras politik i sådant syfte, som korsade de planer och åtgärder, hvarmed Karl XII sökte vända krigslyckan.

Onekligen gifver denna västeuropeiska sida af det stora nordiska kriget betydelsefulla uppslag särskildt för förklarandet af de sista krigsskedena. Hjärne understryker emellertid, huru nära de östeuropeiska problemen därmed sammanhängde. I Ryssland, Polen och Sachsen, i Konstantinopel och Wien skuro den engelsk-

nederländska och den svenska diplomatien som oftast hvarandras banor. Karls ansträngningar att rekonstruera ett lifsdugligt Polen som bålverk mot den moskovitiska eröfrarstaten rönte ingen sympati hos de makter, som funno sin uträkning i söndringens fortbestånd och, efter hvad redan sagts, kalkylerade med Ryssland som ett lämpligt verktyg i obekväma rivalers rygg.

Inom den ram, som denna allmänna åskådning af det politiska läget uppdrager, gifver Hjärne en i all dess ordknapphet mycket konkret bild af Karl XII:s verk och planer — allt präggladt af den sats, hvarmed han inleder sin studie: »att söka begripa, ej att lofprisa eller fördöma, är den uppgift, som häfdaforskningen har att lösa, när det gäller Karl XII liksom hvarje annan historisk personlighet.»

* * *

Man kan med fog säga, att nyss citerade äkta Hjärneska ord angifva själfva programmet för det omfattande af bibliotekarien Bring redigerade arbetet. Detta åsyftar att gifva en allsidig sammanställning af forskningens nuvarande resultat rörande Karl XII. Utgifvaren har för detta arbete lyckats samla en rad förträffliga kännare af tidehvarfvets historia, både den inre och den yttre samt den militära. Den omfattande volymen är snarast att betrakta som ett handbibliotek, en sammanställning af själfständiga afhandlingar eller uppsatser, hvilka ur väsentligen ensartad synpunkt behandla skilda viktigare skeden. Ehuru bidragen äro till sin valör något olika, lämna de hvart och ett samt ej minst alla tillsammantagna mycket betydelsefulla tillskott till det historiska vetandet. I ett hänseende borde likväl ovillkorligen deras värde ha höjts — och det kunde ha skett utan egentligen ökad författaremöda: genom meddelanden om nyttjadt källmaterial. Då svenska förläggares oresonliga och outrotliga förskräckelse för noter naturligtvis hindrade sådanas anbringande, hade väl efter hvarje textafdelning kunnat lämnas en öfversikt, hvilken äfven under all möjlig knapphet skulle varit vägledande nog för andra forskare. Starkast torde man känna afsaknaden vid professor Stilles afhandling om Karl XII och Porten samt vid utgifvarens undersökning om Karls död. Den förstnämnda bjuder på så mycket värderikt nytt, att en exposé öfver studerade arkiv och deras viktigaste rådfrågade serier vore högst önsklig. Vid Brings diskussion om mordteorierna är frånvaron af källhänvisningar en verklig brist: allenast den, som på förhand satt sig in i de på alla möjliga håll förspridda berättelserna om d. 30 november, kan nu utan svårighet följa med författarens framställning och rätt uppskatta hans vidsträckta beläsenhet och nyktra kritik.

Efter Hjärnes redan berörda öfversiktliga skildring följer i det Bringska arbetet en teckning af »Karl XII:s ungdom och första regeringsår», sakkunnigt gjord af bibliotekarien Gunnar Carlquist.

Den ställda uppgiften är rätt besvärlig att behandla såsom en enda helhet. Låt vara, att äfven de båda första regeringsåren äro att betrakta som en fortsättning af den unge furstens utbildningstid, det blir dock helt andra intressen, som därunder träda i förgrunden, än de som behärskat hans egentliga skolår. Tyngdpunkten i Carlquists framställning ligger också helt och hållet inom skildringen af de sistnämnda. Redogörelsen för Lindschölds och Andreas Nordenhjelms uppfostringsmetod bibringar en bestämd respekt för det system och den målmedvetenhet, som tillämpades vid prinsens undervisning, och som gaf vackra resultat, märkbara hela lifvet igenom i Karls vakna intresse för studier och lärd odling. Beträffande Karls fostran för krigaryrket är förf. dock något knapphändig, men hans korta meddelanden där fullständigas värdefullt genom generalstabsverkets upplysningar om Karl Magnus Stuarts grundliga didaktiska arbete. Måhända hade det varit på sin plats, om författaren utdragit de slutsatser om den vunna allmänbildningens halt, som Karls egna bref möjliggöra; det råder intet tvifvel, att dessa röja icke blott klart hufvud och handlingskraftigt kynne utan äfven en betydande förmåga att skriftligen uttrycka tankarna, vida skild från Karl XI:s otympliga skrifverier. Berättelsen om förmyndarstyrelsen och Karls egen regering fram till krigstiden är vederhäftig men, som oundgängligt måste vara, något krönikeartad, då dessa års betydelsefullaste angelägenheter, förhållandet till främmande makter, behandlats för sig af annan författare.

I tvenne särskilda afhandlingar om tillsammans mer än 120 sidor har docenten Nils Herlitz skildrat först »Det stora nordiska krigets förhistoria och första år» samt därefter »Karl XII:s polska politik». Det måste anses i hög grad ändamålsenligt, att samma hand behandlat bägge dessa uppgifter och någon därför mera lämpad kunde väl svårligen vunnits än Herlitz', hvilken genom sin grundliga gradualafhandling dokumenterat sig som framstående forskare rörande Karls förhållande till August den starke och polackerna. Om Sveriges ställning till sina grannar denna tid kan med någon förändring af ett under de senaste krigsåren fälldt uttryck sägas, att Danmark var hufvudfienden men den omedelbara faran kom från annat håll, först från August, sedan från tsar Peter. Berättelsen om våra yttre förvecklingar 1697—1707 blir därför en historia om, huru den gamla svensk-danska konflikten mognar kriget, huru August och Patkul låta detta bryta löst, samt huru därmed upprullas Östeuropas eviga problem med det aggressiva moskovitiska väldet alltmera ryckande i förgrunden. Att i detta läge skilja de samverkande fienderna och till väsentlig del isolera den östereuropeiska konflikten, var en betydelsefull prestation, som ingalunda blott löstes med djärfva och lyckliga svärdshugg utan äfven kräfde klarsynt diplomatisk ledning. Sant är, att den samtidiga västeuropeiska krisen i viss utsträckning gynnade

detta den svenska politikens sträfvande, men ett mindre mått af fasthet och konsekvens från Karls sida hade lätt nog medfört de båda konflikternas sammanflytande med oöfverskådliga följder.

Den framställning, som Herlitz gifvit af krigets förhistoria, är sakrik, pålitlig och klar, blott vållar förf:s något reserverade uttryckssätt, att han knappast tillräckligt accentuerar den sachsiska politikens insats för krigsutbrottet. Helt och hållet på sin egen mark är han vid skildringen af åren 1701—07. Såväl det egenartade läget i Östereuropa som det nordiska krigets växelverkan med det spanska belyses lyckligt. Med all rätt ägnas en betydande uppmärksamhet åt Preussens hållning — denna krigföring utan politik i väster, politik utan trupper i öster, som J. G. Droysen karakteriserat den, ett varnande exempel för dem, som i sin klokskap helst sett Karl XII trampa liknande stigar. Främst har naturligtvis författaren dröjt vid den polska upplösningen samt vid Rysslands växande betydelse, han klargör de invecklade underhandlingarna med och mellan adelsfaktionerna och framhäfver med eftertryck, huru härunder Karls tanke att rekonstruera ett livsdugligt och självständigt Polen tar allt fastare gestalt samt i Stanislaus' konungadöme når den utformning, tidsförhållandena tilläto. Trots de betydande förtjänsterna är det likväl ett visst overklighetsdrag öfver skildringen, dock ej genom förf:s fel utan vålladt af verkets allmänna plan att lägga krigshistorien i militära händer. Under nu berörda år hörde krigföring och politik så intimt samman, att försöket till en boskillnad helt enkelt är oütförbart utan skada för bägge områdena.

Detta sista säges, utan att därmed åsyfta något förklenligande mot vare sig Herlitz' afhandling eller mot den goda och upplysande redogörelse, som kapten H. E. Uddgren lämnat för »Fälttågen 1701—1706». Förf. har gifvit en mycket läsvärd öfversikt af det krigshistoriska förloppet, sakrik utan tyngande detaljer samt förtjänstfull i synnerhet genom det lyckligt betonade sammanhanget mellan operationerna på olika delar af krigsskådeplatsen. Uppgiftens antydda begränsning vållar emellertid honom samma svårighet, som förut berördes: det blir något ofullständigt, halfgånget, i denna berättelse, där det politiska momentet är bortskuret eller rättare förutsättes så pass kändt, att det knappast beröres; som exempel kan pekas på berättelsen om operationerna före och efter slaget vid Kliszow (s. 237). Där självfva sammanhanget nödgat författaren till en diskussion jämväl af de politiska faktorerna, såsom förhållandet varit vid undersökningen om Karl XII:s ställning och planer 1701 (s. 230 f.), är det helt annan bredd och styrka i hans framställning.

Lyckligtvis har denna klyfning af uppgiften icke på något sätt kunnat upprätthållas för de år, hvilka äro de centralaste i Karl XII:s historia eller åtminstone innesluta de viktigaste för när-

varande omstridda problemen, åren 1707—14. Professor Stille har, som naturligt var, öfvertagit detta skede; resultaten föreligga i tvenne högst intressanta afhandlingar, »Tåget mot Ryssland 1707—1709» samt »Karl XII och Porten 1709—1714», hvilka med hänsyn till detaljundersökning nog utgöra det stora verkets märkligaste parti. Omdömet gäller kanske företrädesvis den senare afhandlingen, där Stille framlagt förut ej publicerade upplysningar, den förra åter bygger i allt hufvudsakligt på författarens kända större arbete »Carl XII:s fälttågsplaner 1707—1709». Den nya öfversikt af Karls ryska operationer, som nu gjorts, utvecklar i sammanträngd form författarens väl grundade uppfattning, att Karl målmedvetet och med vaken påpasslighet för alla användbara faktorer syftade till ett förkrossande slag emot Peters militära resurser; att han därvid med öfverlägsen manövreringskonst nödgade den ryska krigsledningen att nästan utan svärdslag uppgifva de förmånliga ställningar, som den tidigare lyckats intaga i Polen och Littauen; att Karls rörelser på Rysslands mark visa en konsekvent sträfvan att gripa de strategiskt viktiga förbindelselinjer, där ett afgörande säkrast kunde framtvingas, samt att härvid ända till sista stund segerns vågskålar stodo ungefär lika trots en lång rad af ogunstiga tillfälligheter, som, länge öfvervunna, slutligen skulle gifva utslaget till Peters förmån. I det väsentliga torde denna uppfattning hafva framtiden för sig, men tydligt är, att den behöfver kontrolleras genom ännu ej föreliggande detaljundersökningar på viktiga punkter: däribland kan främst nämnas en verklig utredning af det politiska läget på den vidsträckta östra krigsteatern, i Polen och Littauen, i Lill-Ryssland, bland Don-kosackerna och hos de Krimska tatarerna. Härigenom samt genom en fullständigad kännedom af de ryska operationerna skall det blifva möjligt att säkrare än nu döma om de verkliga förutsättningarna för Karls företag. Väl synas dessa, så långt vårt vetande sträcker sig, icke blott förklarliga utan äfven i det mesta ändamålsenliga, men det bjuder emot att, såsom författaren ofta gör, lägga skulden för utgången rätt och slätt på olycklig krigshasard. Anm. lutar snarast till den uppfattningen, att Karl XII här gifvit sig i kast med en uppgift, som väl strategiskt-matematiskt kunde lösas, n. b. därest alla behöfliga faktorer läto kommendera sig af krigsledningens vilja, men som i verkligheten icke ställde sig lika förenklad. Det är oundgängligt, att man rensar bort hela den Ragnaröksuppfattning, som efterlefvande deltagare diktat in till själfförsvar och deras eftersägare sedan okritiskt eller af medveten tadelsjuka upprepat, men det göres ej mindre behof att eftertryckligt påvisa de punkter, där beräkningarna sveko. Fråga är, om icke Stille i sistnämnda hänseende är något apologetisk, väl skonsamt vidrör, hvad som måste betraktas som misstag eller förbiseende. Karls afmarsch söderut från Tatarsk utan att invänta Lewenhaupt betecknas af honom med rätta som »en för den svenska saken olycklig åtgärd», därför »att beslutet om denna afmarsch var

fattadt under en med de verkliga förhållandena icke öfverensstämmande förutsättning» (nämligen att L. då hunnit fram till Dnjepr och vore skyddad för öfverlägsna ryska anfall). Det förefaller väl mildt att här icke vilja uttala ett bestämt klander (s. 299), ty att ha handlat under väsentligen falska betingelser måste betecknas som ett allvarligt gravamen för hvarje ansvarig ledning. Men samtidigt får erkännas, att vi sakna viktiga upplysningar, som skulle kunna förklara beslutet: gjorde provianteringsskäl ett längre dröjsmål omöjligt för den kungliga armén? Eller förelågo andra omständigheter, som brådstörtade beslutet?

Under vintern 1708—09 lät tsar Peter general von Goltz med en afsevärd styrka fatta posto i trakten af Kiew för att försvåra förbindelsen mellan Karl och Stanislaus i Polen, stärka den senares polska motparti samt om möjligt förhindra den förstärkning från detta håll, hvarmed det svenska högkvarteret räknade. Ernst Carlson har ansett Karl XII härigenom afskuren från världen och hans ställning faktiskt kringränd, en pessimistisk betraktelse, hvars öfverdrift blott och bart granskningen af kartan ådagalägger. Likväl förefaller det ha varit ett förbiseende, som nästan liknar lättsinnighet, att låta Goltz stå kvar oantastad. En polsk succurs ingick ovedersägligen i Karls beräkningar, och på våren 1709 hade den betydt ett ovärderligt krafttillskott; mycket talar för, att den oppositionsrörelse inom Polen, som Goltz' närhet befordrade, knappast mindre än Stanislaus' och general Krassows bristande förmåga till samverkan förhindrade dess ifrigt motsedda ankomst. Det är emellertid blott med mycket lätt hand, som författaren (s. 319) snuddar vid detta, man vore böjd att säga felgrepp. Låt vara, att Karl hade god rätt att lita på sin bepröfvade taktiska konst, så som situationen utvecklat sig, blef det nu för mycket, som sattes på en enda värjspets.

Öfverhufvud tvingas man vid studiet af nu ifrågavarande år att mer än väl någon annorstädes i Sveriges historia reflektera öfver vanskligheten af ett rent militäriskt betraktelsesätt. Äfven den förträffligaste armé kräfver som hvarje inveckladt maskineri en viss skonsamhet vid behandlingen, om ej nerverna skola frestas öfver bristningsgränsen. Det må ha varit naturligt för Karl XII:s stålhårda viljekraft att vänta samma sinnets spänstighet af andra som af sig själf, för mycket begärdt blef det i alla fall. Ty förutsättningen för att lyckas blef då, att Karl personligen eller någon med honom i själsstyrka likställd städse var till hands att gripa tyglarne. Hur riktigt det än är att betrakta nederlaget vid Poltava såsom »rent taktiskt — — — endast ett misslyckadt anfall mot den ryska ställningen» eller, som karolinen Peter Schönström först gjorde, jämföra det med Gustaf Adolfs attack mot Alte Veste (*Karl XII i Ukraina*, s. 31), så kvarstår, att där öfverfylldes de psykiska ansträngningarnas mått till den grad, att det åtminstone skulle erfordrats konungens hela auktoritet för den aftågande härens rekonstruktion och räddning. Häri ligger intet försvar för den eller

de chefer, som tappade hufvudet vid Dnjepr och gjorde katastrofen irreparabel: Karls skarpa dom öfver Lewenhaupt (i brefvet till Ulrika Eleonora d. 14 dec. 1712) kan, så vidt anm. ser, ej af någon befogad kritik rubbas. Icke heller afprutas något på Karls personliga berömmelse som slagledare, ifall man nödgas diskutera klokheten, kanske ock nödvändigheten, af att såsom skett taga ut truppens motståndskraft till det yttersta. De närmaste parallellerna erbjuda väl Napoleons krigföring vintern 1814 efter Leipzig samt den tyska år 1918.

De randanmärkningar, som här gjorts, åsyfta naturligtvis endast att påpeka, huru långt vi ännu äro från en i hufvuddragen slutgiltig dom öfver förloppet af Karl XII:s ryska fälttåg. Att vi i alla fall stå, där vi stå, och kunna diskutera problemen utan hindersamma förutfattade meningar om utsiktslös kamp mot ett oundvikligt öde, därför tillkommer förtjänsten i sällsynt grad Stilles forskning. Till denna lager kan författaren lägga en annan, att först af alla ha röjt upp med den massa af meningslösa historier, som hittills omspunnit Karl XII:s vistelse i Turkiet.

För denna episod ha holsteinaren Fabrices bref utgjort den väsentliga källan, senare också kompletterade genom engelsmannen Jefferyes'; ingendera af dessa främmande diplomatiska agenter synes ägt någon verklig blick för läget inom det ottomanska riket, därför hafva ock deras relationer gifvit ett skenbart stöd för de senare skribenter, hvilka ej nog kunnat förargas öfver Karls envishet att icke snarast möjligt gifva sig af hem från Turkiet. Stilles undersökningar, som fotas på vidsträckta arkivforskningar, uppvisa till full evidens, att läget aldrig varit så enkelt, att hemfärden rätt och slätt berodde på konungens vilja. I första hand ha varit afgörande Karls ytterst naturliga och väl motiverade förhoppningar att med den österländska stormakten schacka tsar Peter och upprätthålla sitt verk i Östeuropa. Att sådana möjligheter förefunnos och ej fingo försittas, kan numera ingen vederhäftig forskare bestrida. Att de likväl icke rätt kunde begagnas, berodde på en rad sammanhängande faktorer, bland hvilka icke minst afgörande var de svenska styrandes oförmåga att gripa sig an och genom aktiv krigsrustning sträcka till mötes den hand, som konungen och Porten begärde. Så återverkade den västerländska politiken, då sjömakterna icke ville veta af konfliktens nya utvidgning till de södra Östersjötrakterna, samt kejsarens farhågor för den kroniska oron i Ungern, allt som allt ett ypperligt fält för August den starkes skrupelfria diplomati. När de gynnsamma chanserna glidit förbi — den yppersta af alla erbjöd Prutfälttåget, som hotade Peter med en katastrof utan historiskt motstycke — återstod för Karl att skydda sig mot en påtvungen hemfärd, hvilken faktiskt skulle inneburit ett försåtligt öfverlämnande af hans person i fiendernas händer.

Stilles redogörelse för ställningen hos höga Porten, seraljintrigerna och storvizirskiftena samt dessas återverkningar på Karls

utsikter och förhoppningar är af mindre vanligt intresse. Äfven det knapphändigaste referat skulle här bli för vidlyftigt; som slutresultat står, att Karls så illa beryktade turkiska äfventyr hade en allt igenom politisk-militärisk innebörd, och att minst af allt man äger rätt förebrå konungen att därunder hafva försummat några af de möjligheter, som kunnat lända hans rike till gagn. Det är att hoppas, att författaren snart får tillfälle att i mera utförlig och dokumentariskt bestyrkt form redogöra för de högst märkliga diplomatiska fejder, hvilka utspunno sig kring Karls person under hans turkiska vistelse. I fråga om den slutliga hemfärden vore det måhända skäl att observera de farhågor och förhoppningar, som — att döma af samtidiga korrespondenser — anknötos tilll ryktena om en stark kurhessisk krigsrustning till Karls tjänst.

Såsom en direkt fortsättning till Stilles senare afhandling följer en af numera krigsarkivarien Per Sörensson författad teckning af »Karl XII:s utrikespolitik efter hemkomsten från Turkiet». Äfven denne författare rör sig på sitt specialgebit, från hvilket han i sina kända båda afhandlingar om Sverige och Frankrike 1715—1718 meddelat märkliga upplysningar om tidens intrigfyllda hemliga diplomati. I den nu publicerade mera öfversiktliga redogörelsen samlar sig intresset företrädesvis kring den af Görtz ledda diplomatiska aktion, som skickligt spelade ut mot hvarandra de båda rivaliserande forna bundsförvanterna Georg af Hannover-England och Peter af Ryssland, så sökte söndra koalitionen mot Sverige och framtvinga dräglig fredsuppgörelse åt ettdera hållet. Spelet var helt och hållet i tidens stil och hade ej dåliga utsikter att lyckas, så länge ledningen låg i Görtz' virtuoshänder och där bakom stod Karl med all sin militära auktoritet och med den högst betydande krigsmakt, som undan för undan samlades kring hans fanor. En detalj af mycket stort reellt intresse blefvo därvid den svenska ledningens hemliga förbindelser med de fördrifna Stuartarne och med det hannoverska husets rebelliska undersåtar i Storbrittanien. Att dessa planer voro allt annat än fantastiska, ådagalägga S:s undersökningar till fullo.

Till dessa diplomatiska skildringar sluta sig tvenne militära specialafhandlingar, nämligen af kapten Uddgren om »Magnus Stenbocks fälttåg» samt af lektor J. A. Lagermark om »Krigshändelserna i västra Sverige och Norge 1709—1718», båda sakkunnigt gjorda och klargörande, båda jämväl en bekräftelse på Hjärnes en gång fällda omdöme, att konungen under sitt vistande i fält och i främmande land hade behöft en Karl XII hemma i Stockholm också. Det är ögonskenligt, särskildt af Uddgrens redogörelse, huru äfven vid förefintlig god vilja — och den var dessvärre icke alltid tillstädes — den rätta andan och farten i rustningar och ledning saknades, när Karl var utom närmaste räckhåll. Icke ens den pålitligaste af hans souschefer Magnus Sten-

bock går helt fri från en befogad kritik, hvilken emellertid ojämförligt tyngre drabbar de styrande i rådet samt flottans ledning, när Stenbocks försenade expedition till Tyskland ändtligen på hösten 1712 kom till stånd (Wittmundkatastrofen, s. 492 f.). Hvad som uträttades, sedan konungen ändtligen själf befann sig på svensk mark — härom berättar framförallt Lagermark — står i skarp kontrast till all långsamheten förut.

Det har blifvit en trossats, att dessa Karl XII:s sista rustningar betydde en bottenskrapning, en åskådning som i poetisk form fått sitt klassiska uttryck i Snoilskys »Värnamo marknad.» Lyckligtvis kunna vi fullt njuta af skaldens vackra dikt utan att acceptera dess dystra historiska bakgrund. Redan länge hafva tvifvelsmål hysts mot pålitligheten i Fryxells och G. E. Axelsons skildringar af nödtillståndet inom landet. I en mycket intressant, blott alltför kortfattad öfversikt »Om Sveriges inre tillstånd under Karl XII:s tid» upptager lektor Sigurd Schartau denna fråga till pröfning. Hans resultat, som väsentligen stödja sig på uppgifter om skördarnas storlek, om folkminskning och ödehemman, samt genomgående karakteriseras af kritisk noggrannhet, sammanfattas så, att väl »ställningen i Sverige vid Karl XII:s död i flera afseenden var mycket dålig, men man måste dock anse det som glädjande, att den ej var ännu sämre. Blott en obetydlig del af jorden låg öde, och någon större brist på arbetskraft var det icke. När freden kom, skördarna blefvo goda och handelsförbindelserna med utlandet kunde fortgå utan störande afbrott, repade sig landet rätt snart». Det har, i förbigående sagdt, ett ganska stort dagsintresse att skönja, både huru Karl XII:s sista skede framtvingade en hel del reglerande folkhushållningsåtgärder af rätt snarlik art med de från senast genomlefda år kända, och huru effekten jämväl då i många fall blef våldsamma men därför ej alltid berättigade klagomål. Våra nyaste erfarenheter gifva god anledning att icke lägga den sortens bevarade vittnesbörd till grund för omdömet om det verkliga tidsläget.

Det redan strängt anlitade utrymmet förbjuder mera än ett kort omnämnande af arkivarien Erik Naumanns studie »Om centralförvaltningen under Karl XIIs tid», och krigsarkivarien Sörenssons berättelse om »De karolinska krigsfångarna». Den sista är en utvidgning af samma författares uppsats i Karolinska förbundets årsbok 1912. Naumann ger på knappa två tryckark en synnerligen god och upplysande exposé af de administrativa nyheterna, hvarvid den förfarne arkivmannen icke försummat att hänvisa såväl på äldre förebilder som ock på följdföreteelser, hvilka blifvit kvar till senare tider.

Sist i raden kommer en af verkets utgifvare författad redogörelse för »Karl XII:s död, likfärd och begrafning». Dess bärande parti är en objektivt hållen, kritisk undersökning om hvad vi för

närvarande kunna veta rörande konungens död. En anmärkning om frånvaron af källhänvisningar har ofvan gjorts; i öfrigt är det lämpligast att behandla detta betydelsefulla historiska bidrag i ett sammanhang med Key-Åbergs och Stilles verk om den senaste besiktningen af Karl XII:s döda kvarlefvor.

Det återstår blott att som ett slags slutomdöme betyga samtliga i det stora arbetet medverkande ett varmt tack för den grundliga, alltid upplysande, på många punkter vägröjande forskningsmöda, som här nedlagts. Verket skall stå som ett värdigt minnesmärke af svensk historisk vetenskaplighet, äfven sedan många af dess resultat genom förnyade undersökningar reviderats. Den vackra och rikhaltiga illustrativa utstyrseln förtjänar jämväl uppriktigt erkännande.

* * *

Arkivarien Brings och hans kollegers arbete fullständigas på ett lyckligt sätt genom generalstabens stora verk »Karl XII på slagfältet». I omfång och yttre skick slår detta alla medtäflare. Färdigt omfattar det fyra delar om tillsammans mer än 1,100 sidor (imperialkvart) samt en diger portfölj med ypperliga kartor och bataljplaner. Arbetet har utgifvits dels i en vanlig s. k. studieupplaga, dels i en bibliofilupplaga (275 ex.): redan den förra fyller mycket högt ställda anspråk med hänsyn till monumentalitet, den senare är i illustrativt hänseende genom sina talrika kartskisser och konstfulla reproduktioner af äldre slagbilder någonting enastående — man kunde nästan tala om en öfverflödande rikedom.

För att kunna i någon mån riktigt värdesätta detta verk måste man på samma gång vara historiker af facket med synnerlig ingående kännedom af urkunder samt litteratur öfver tidehvarfvet och mångsidigt bildad militär, särskildt väl bevandrad inom taktik och topografi. Ett står emellertid tydligt äfven för enhvar, som stödd på vanligt historiskt vetande söker studera detsamma: att här föreligger en med sällsynt konsekvens häfdad självständig uppfattning af Karl XII som härförare, samt att denna uppfattning dokumenterats genom ett med jätteflit hopsamladt samt noggrant kritiskt sofradt bevismaterial. Ej minst har det sörjts för, att den intresserade läsaren skall själf kunna kontrollera argumenteringen: källhänvisningarna äro nästan öfverväldigande rika, hvilket likväl för ett så omstridt men hittills så ofullständigt genomforskadt område uteslutande är en fördel. Och denna lärda apparat tynger icke. Boken är bestickande genom framställningens fart och friska åskådlighet men framförallt genom den klarhet, som kastas öfver slagoperationernas sammanhang, och som låter många förut svårtolkade enskildheter framstå i helt nytt ljus. För kännedomen af Karl XII:s krigföring är den utan fråga epokgörande: detta icke så att fatta, att dess omdömen skola bestå oantastade, men så att

dessa icke skola kunna affärdas med den lättvindiga bevisning, som hittills allt för ofta tagits som god. Generalstabsverket har flyttat diskussionen i dessa frågor från de lösa konjekturernas och det okritiska eftersägandets gungfly upp på fast, fullt vetenskaplig mark. Detta allena är en vinning, som icke kan skattas nog högt.

Förf. af verket har, som titeln anger, tagit till sin uppgift att skildra Karl XII såsom slagtaktikens mästare och undersöker från denna synpunkt de särskilda viktigare fältslagens förlopp. I de tre första delarne har han sålunda behandlat operationerna från och med landstigningen vid Humlebæk till och med Poltavaslaget. Den fjärde delen lämnar en kort öfversikt af senare operationer, egentligen de vid Prut och på Rügen, samt en sammanfattning af krigskonstens senare utveckling till Napoleon. Det är batalj-historia, icke en löpande krigshistoria, men den bakgrundsteckning, hvarigenom hvarje särskild aktion sättes in i sitt rätta sammanhang, fyller i det väsentliga ut luckorna. För hvarje här behandladt fältslag har förf. i öfverensstämmelse med den historiska teknik, som först utbildats af den tyska generalstaben och senare självständigt utvecklats af andra motsvarande institutioner, sökt i detalj rekonstruera händelseförloppet, en rekonstruktion, som utförts med utomordentlig noggrannhet samt präglas af sällsynt kombinationsförmåga. Till grund ligger öfverallt den tränade topografens minutiösa kännedom af terräng, förbindelselinier och transportmöjligheter äfvensom en med skarp kritik gjord värdering af operationshärarnas resurser. Härtill kommer en åtminstone hos oss hittills icke motsvarad bekantskap med krigstjänstens former. Från dessa säkra förutsättningar följes så, under väl siktadt anlitande af skilda berättares upplysningar, stridsrörelsernas successiva gång med starkt framhäfvande af de enligt förf:s åsikt afgörande momenten. Är nu denna rekonstruktion lika pålitlig, som den verkar lefvande och enhetlig? Anmälaren är icke beredd att besvara spörsmålet, hvilket kräfver en ytterst ingående detaljpröfning, men måste erkänna, att förf. som regel ger mycket vederhäftiga skäl för sina slutsatser. Utan hvarje tvifvel står, att han gifvit en väsentligen ny belysning öfver flertalet af de skildrade fältslagen.

De partier af verket, som väl med all säkerhet blifva de mest omstridda, falla utanför den egentliga Karl XII:s-historien. Förf. har icke nöjt sig med att uppvisa Karls slagtaktik, han har äfven och med fog velat ställa denna på sin rätta plats i krigskonstens annaler. I detta syfte har han gifvit en öfversikt af slagledningens utveckling ända från Miltiades och Epaminondas; han fullständigar jämväl bilden af Karl XII:s konst genom utförliga jämförelser med de yppersta prestationer, som samtiden eljest uppvisade, från Luxemburg, Eugen af Savoyen och Marlborough, och han har fullföljt dessa paralleller fram till Napoleon. Han häfdar härvid, att Karl XII står som slagkonstens mästare och fullkomnare i nyare tid, jämnbördig med antikens mest frejdade namn, en Hannibal och Cæsar. Tillika söker han uppvisa, att Karls strids-

ledning byggde självständigt på nationell svensk tradition, hvars rötter förbi de närmaste stora namnen Karl X Gustaf och Gustaf Adolf kunna följas ända tillbaka till slaget på Brunkeberg. Riktigheten af dessa här allenast som hastigast antydda satser torde i mer än ett hänseende bli ifrågasatt. Att förf. gifvit särdeles intressanta uppslag och äfven förstår att talangfullt motivera dem, skall ej kunna bestridas.

* * *

Jubileumsårets viktigaste historiografiska bidrag är kanske, trots allt värdefullt och märkligt i redan berörda arbeten, ändå Key-Åbergs och Stilles publikation af akterna från undersökningen sommaren 1917 af Karl XII:s kvarlefvor. Liksom själfva likundersökningen d. 18—27 juli var något veterligen enastående genom den minutiösa noggrannhet, hvarmed alla detaljer pröfvades, protokollfördes eller fästes på den fotografiska plåten, så kan ock den i tryck framlagda redogörelsen betraktas som ett i sitt slag unikt verk. Den återgifver först de vidlyftiga och mycket sakrika förhandlingar, hvilka föregingo beslutet om ny undersökning af det kungliga liket: härigenom har problemets läge, i den mån detsamma med rätta kunde underställas den medicinska vetenskapen, klart fixerats. Därefter följa de med synnerlig precision affattade protokollen öfver undersökningens förlopp samt specialredogörelserna för därunder gjorda iakttagelser, belysta och kompletterade genom ett rikt urval fotografiska reproduktioner; det för allmänheten lättast tillgängliga och mest vägledande af dessa samlade dokument är det af fackmännen Key-Åberg, Artur Vestberg, J. Åkerman och Gösta Forssell d. 15 september 1917 undertecknade sammanfattande utlåtandet (s. 106—07). Slutligen meddelas Key-Åbergs på Karl XII:s-dagen 1917 hos Karolinska förbundet hållna föredrag »Öfver konung Karl XII:s banesår» (jämte en utförlig resumé på tyska språket)[1]. *In toto* finnes här framlagdt ett fullständigt alltigenom objektivt material, och därigenom är för första gången diskussionen om Karl XII:s dödssätt bragt på säker grund, så vidt på den naturvetenskapliga forskningen ankommer.

Resultaten, sådana de i det citerade utlåtandet sammanställts, äro i korthet: dödsskottet har varit ögonblickligt dödande; projektilen har varit en enda, rund samt af kaliber 18—20 mm.; kulan har passerat genom hjärnskålen från vänstra tinningstrakten till den högra, i sannolikt rak bana med förlopp något riktadt bakåt; projektilbanan inom hufvudet har »under förutsättning, att hufvudet, då projektilen passerade därigenom, intagit vanlig upprätt ställning, icke företett någon afsevärd lutning mot rummets horisontala plan»; inga särskilda stöd hafva gifvits för ett närskott i egentlig mening; projektilen har med stor lefvande kraft (spräng-

[1]) Key-Åbergs föredrag har ock särskildt utgifvits.

verkan) passerat genom hufvudet. För dem, som tilläfventyrs hoppades på ett otvetydigt besked i frågan »lönnmord eller icke?», innebära dessa resultat säkerligen en besvikelse, men å andra sidan innesluta de så många viktiga upplysningar, att åskådningen, det intet vore att vinna genom denna nya besiktning, blifvit fullständigt vederlagd. Både dödsskadans art och skottets riktning äro fullt fastställda, och med en sannolikhet, som når vissheten mycket nära, kan sägas, att skottet icke kommit från fästningen eller dess utanverk. Problemet om Karls dödssätt är sålunda nu väsentligen afgränsadt, och det är icke längre för djärft att hoppas, att fortsatta undersökningar, dels ballistiska och dels historiskt kritiska, skola bringa den definitiva lösningen afsevärdt närmare.

Här är icke platsen att ens i största allmänhet diskutera de för ögonblicket möjliga lösningarna. Huru långt i detta nu en förutsättningslös kritik mäktar tränga, synes bäst af Brings ofvan citerade undersökning. Denna har framför allt värde som den första tillfredsställande resumén af det hittills förda meningsutbytet Hvad förut har framhäfts om nämnda arbetes art, vållar dessvärre att blott specialisten har fullt gagn af författarens nedlagda möda. Redan härigenom anbefaller det sig i högsta grad, att någon forskare ville öfvertaga uppgiften att i en edition sammanställa och kritiskt granska berättelsematerialet om Karls död. Detta vore desto mera nödvändigt, som den sista tidens forskningar på närliggande områden kastat åtskilliga ljusglimtar, hvilka äfven för denna fråga äro af betydande intresse. Tack vare en riktad kännedom om tjänstereglerna i fält bör förloppet vid Fredrikstens belägring ganska nära kunna rekonstrueras; därigenom blir måhända möjligheten för en utom de svenska bevakningslinjerna befintlig person att med sitt skott åstadkomma nu känd verkan ställd i ny belysning. Icke minst äro att observera de upplysningar, som vunnits rörande Karls sista planer (jfr. Sörenssons förut omnämnda undersökning samt generalen Filip Bogisl. v. Schwerins i Historisk Tidskrift 1895 tryckta bref från år 1728). Det kan ej förbises, att Karl XII hösten 1718 stod i centrum för ett vidtförgrenadt internationellt intrigspel, hvilket lät möjligheten af förrädiska anslag från nyttjade verktygs sida åtminstone rycka afsevärdt närmare. Vi böra i vår tro på gammaldags hederlighet icke glömma, att tidehvarfvet var rikt på skumraskkupper: de svenska undersåtar berörande kända dåden Filip Kristoffer v. Königsmarcks gåtfulla försvinnande och mordet på Malcolm Sinclaire voro inga enastående episoder, och ej minst det furstehus, som vid nämnda tid kände sig speciellt hotadt, det hannoverska, bevarade i sin hemliga krönika berättelser om åtskilliga tilldragelser af dylikt slag. Den lätthet, hvarmed efter Karls bortgång uppgörelse under hessisk-fransk bemedling träffades med Hannover-England — för öfrigt till föga fromma för Sveriges realintressen — är måhända värd att också noteras. I hvarje fall återstå här många omständigheter att ännu pröfva, och det slår knappast fel, att såväl svenska bref- och aktsamlingar

som utländska arkiv hafva åtskilligt mera att meddela. [1]). Nödvändigt är emellertid, att en fortsatt och fördjupad granskning får samma strängt sakliga och från förutfattade meningar fria karaktär, som i så hög grad präglar det stora likbesiktningsverket samt jämväl Brings redogörelse. De talrika försöken att på kortare väg besvara frågan om Karls dödssätt hafva genom sitt ovetenskapliga inblandande af åtskilliga dels saken ej vidkommande, dels ofullständigt kända faktorer allenast åstadkommit förvirring.

* * *

De arbeten, hvilka här berörts, utgöra tillsammans en mycket betydande vinst för den historiska vetenskapen. Huru stor kan blott mätas genom en jämförelse med de verk, som ännu för tjugu år sedan allmänneligen uppfattades såsom forskningens sista ord, Fryxells och F. F. Carlsons. Af dessa har utan fråga den förstnämndes varit det mest tongifvande. Fryxell var i hela sin åskådning till väsentlig grad frihetstidmännens och närmare bestämdt de senare mössornas legitime arftagare. Hans syn på Sveriges öden blef därför åtminstone för de båda sista seklen snäft inrepolitisk. Hela Karl XII:s-skedet syntes honom främmande och obegripligt; han accepterade med nöje de härskande ständernas partiska förkastelsedom öfver den Görtzska politiken och generaliserade detta domslut att gälla hela den regering, hvari Görtz, sådan han af sina anklagare tecknats, för honom framträdde som den följdriktiga afslutaren. Den lärdomsapparat, han under sin trägna forskning sammanbragte, valdes därför alldeles öfvervägande ur synpunkten att ådagalägga meningslösheten i Karls politik och krigföring, sanningen att säga en lätt uppgift, då samtidens diplomater och politiska skribenter med sin traditionella helt västerländska uppfattning mestadels stått så fullständigt oförstående gentemot dessa. När F. F. Carlson på ålderns dagar tog upp Karl XII:s historia till behandling, resignerade han alltför lätt inför Fryxells skenbart imponerande bevisning och nöjde sig öfvervägande med att rensa bort okritiska öfverdrifter; hans båda band om Karl XII blefvo därför en ganska svag produkt, som på intet vis uthärdar jämförelsen med de tidigare delarna af det stora arbetet om de Pfalziska konungarne. Det tredje band, hvarmed Ernst Carlson afslutade sin egen och faderns historiografiska gär-

[1]) Kyrkoherden vid Kristine kyrka (tyska församlingen) i Göteborg G. F. Niehenck hade hösten 1718 en högmålsprocess, som förtjänar beaktande. Därom skrifver en korrespondent (Zacharias Esberg) till Erik Benzelius d. y. d. 29 okt. 1718: »Med Dr. Niehenck fares nu mycket sachta, hans formulaires voro i sanning förgripeliga. Han sade det folcket i Göteborg önska den första kula i Norige måtte träffa hans Maj:t och det han berättade sig hafva hördt med sina egna öron. Det tyckes effter all apparance att saken så småningom lärer begrafvas, ehuru hon i förstone lefde nog» —.— — (Linköpings stiftsbibliotek.)

ning var trots mycken därpå nedlagd förtjänstfull forskning blott ett försök att dokumentera en i grunddragen på förhand fastslagen åskådning.

Att ha bestämts af en förutfattad mening har just utgjort den Fryxell-Carlsonska riktningens principiella svaghet. Hjärne, som på så vidsträckta områden af vår häfdaforskning ingripit afgörande med sin skarpsinniga och upplysta kritik, berörde veterligen första gången offentligen dessa problem i sina akademiska föreläsningar höstterminen 1889, men då allenast summariskt. I sin epokgörande essay »Karl XII, en uppgift för svensk häfdaforskning» (publicerad jultiden 1897 i Vintergatan) pekade han på den stora uppgiften att söka »en mångsidig kännedom om Karl XII:s hela samtid med hjälp af hittills obegagnade källor och deras granskning från så olika synpunkter som möjligt». Forskningens frigörande från de snäfva inrikespolitiska måtten och bortkastandet af såväl åklagare- som defensorsynpunkterna var den viktigaste innebörden i det program, som han uppdrog, och som senare han själf jämte en lång rad af yngre vetenskapsmän nitiskt fullföljt. Hvad som genom denna forskning redan förvärfvats, visa bäst de arbeten, hvilkas namn läsas öfver denna anmälan. Hvilka inkast än framtida undersökningar skola rikta mot dem, ett skall alltid erkännas: Karl XII:s-problemet har här fattats i helt annan vidd än tidigare, målet vid behandlingen har just varit att objektivt förstå tiden, och vetandet har så riktats med ett upplysande material, som definitivt omöjliggör återvändandet till äldre dagars ensidiga betraktelsesätt.

Carl Hallendorff.

Norwegens Volkswirtschaft vom Ausgang der Hansaperiode bis zur Gegenwart, mit besonderer Berücksichtigung der internationalen Handelsbeziehungen. Von EWALD BOSSE. (Probleme der Weltwirtschaft. Schriften des Königlichen Instituts für Seeverkehr und Weltwirtschaft an der Universität Kiel, Kaiser Wilhelm Stiftung, hrsg. v. Bernhard Harms. 22.) Jena, Verlag von Gustav Fischer 1916. Erster Teil, IX + 458 sid. Zweiter Teil, V + 783 sid.

Ett arbete om Norges ekonomiska utveckling sedan Hansatidens slut, författadt af en enda man och på sammanlagdt 1.250 sidor, är onekligen ägnadt att inge stora förhoppningar, icke minst hos svenska historiker, som ännu sakna ett motsvarande verk för sitt eget land. Det mod, som kräfves för att gripa sig an med en dylik uppgift, förtjänar också oreserverade loford, och intet vore mer glädjande än om försöket åtminstone tillnärmelsevis hade lyckats.

Tyvärr måste man nästan från början konstatera, att ej ens en vidsträckt latitud för uppgiftens nyhet och svårighet är tillräcklig att i detta fall tillåta ett gynnsamt omdöme. Vare sig man

bedömer arbetet såsom den materialsamling det är eller som den sammanhängande framställning det borde vara, har man svårt att finna någon större vinst för vetenskapen genom dess tillkomst. Det är beklagligt, att ett så långvarigt studium som dess författare, Dr. sc. pol. i Kiel men norrman till börden, bör ha nedlagt på uppgiften, skall ha burit sådan frukt. Man har svårt att i publiceringen af detta rikhaltiga, men osmälta, osofrade och okontrollerade material se annat än den svaga sidan af tysk vetenskaplig massproduktion, visserligen i detta fall sannolikt förstärkt af individuella egenskaper.

Omfattningen af författarens forskningar är svår att fastställa, då ej ens en antydan lämnas om det arkivmaterial han genomgått och äfven det tryckta materialet redovisas på ett mycket otillfredsställande sätt. Af texten, som endast högst ofullständigt är försedd med källhänvisningar, kan man dock sluta, att arkivforskningarna hufvudsakligen gälla tullstatistiskt material, och i publiceringen häraf ligger det väsentliga af hvad som ger boken värde. Studierna i tryckt material borde framgå af litteraturförteckningen. Men denna är föga användbar för ändamålet, ty där saknas sådana grundläggande arbeten som t. ex. Rubins »1807—14» och Holms »Danmark-Norges indre Historie fra 1660 til 1720», medan nutida broschyrer utan all vetenskaplig karaktär upptagas.

Många hundra sidor af särskildt andra bandet äro knappast annat än officiell statistik, omtryckt med ungefär så mycket bearbetning som numera plägar bestås i de statistiska ämbetsverkens egna textafdelningar till publikationerna. I första bandet är materialet svårtillgängligare men bearbetningen knappast mer genomförd. Tabellerna framträda i samma slags enheter som i originalen, såvidt man kan se med till stor del samma uppställning och utan den bearbetning som skulle kunnat lämna upplysningar utöfver hvad uppgifterna i och för sig ge. Samtidigt går materialet till den grad i detalj, att exempelvis fartygen för vissa tider uppräknas med namn och uppgifter för hvart och ett bland dem. Det mest utmärkande för arbetet är dock, att hvarje slags problemställning med helt få undantag saknas. Materialet får tala för sig själft, vare sig det gäller siffror eller fråga är om fakta i annan form, och författaren (eller kanske ett riktigare uttryck vore utgifvaren) har ej bemödat sig att ens mycket förbättra dess artikulation. Fakta upptas i den ordning materialet föranleder, synteser och öfverblickar saknas lika mycket som problemställningar.

Att döma af förordet har författaren ej alldeles saknat blick härför, men ansett upplysningarna äga värde som sådana. I den mån de ej förut varit tillgängliga, kunde detta också påtagligen ha sin riktighet, om de nämligen vore väl ordnade, fullständiga och exakta. Det är emellertid svårt att tillerkänna dem dylika förtjänster. Början på en sifferserie kan utan påvislig anledning förekomma mycket senare i texten än slutet däraf (t. ex. I, s. 413 och 402 samt kap. 25), utan motivering kan en serie afbrytas eller

publiceras med luckor o. s. v. (t. ex. kap. 24: 2). Förf. är så litet hemmastadd i sin bok, att han ibland hänvisar tillbaka för hvad som kommer flere hundra sidor längre fram (t. ex. II, s. 139), medan i andra fall saker omtalas såsom bekanta, ehuru de först komma långt efteråt (t. ex. I, s. 106). Tabeller och kapitelindelningar äro lika planlösa, så att en mängd hänvisningar — äfven utöfver dem som omtalas i rättelserna — visar miste. Oordningen i boken är sådan, att äfven den minst uppmärksamme läsare efter helt kort stund lägger märke därtill. I fråga om fullständighet äro bristerna ej mycket mindre. Ett af diagrammen (»Tabelle 2 b») saknar all upplysning om skala, så att man ej ens vet om basen är noll, medan en stor tablå öfver tullsatser enligt olika tulltaxor (vid I, s. 134) lämnar läsaren i ovisshet om den gäller import- eller exporttullar eller en blandning af båda, hvarjämte både tablån och den föregående texten underlåta att förklara hvad slags daler som åsyftas med uttrycken »Taler», »dr.» o. s. v.

Det betänkligaste med arbetet från synpunkten af materialsamling är dock inexaktheten, som öfverträffar allt hvad som rimligtvis kunde ha väntats, ända därhän att den delvis gör sammanhanget obegripligt. Blott några exempel må anföras. Regentnummren äro till den grad förvirrade, att Karl IX blifvit Karl XIV (I, s. 129), Edvard VI Edvard IV (två gånger I, s. 187, medan den rätte Edvard IV förekommer under detta namn två sidor längre fram), Karl II Karl III (I, s. 435), Fredrik III Fredrik I (I, s. 191), Kristian V Kristian IV (I, s. 258) o. s. v. På ett ställe (I, s. 178) talas om Kristian IV:s förordning af 1508, och att ej 1608 menas kan man anse åtminstone möjligt, eftersom en händelse under Fredrik II uppgifves som senare i tiden; men verkliga sammanhanget är omöjligt att upptäcka. J. H. E. Bernstorff och A. P. Bernstorff behandlas gemensamt under samlingsnamnet »Bernstorff» (I, s. 425 f., 432 f.). Årtalen äro föremål för likartad behandling. Ett visst betänkande af Gyldenlöve och Bjelke dateras på tre olika ställen resp. 1670, 1672 och 1770 (I, s. 154, 367, 300), en händelse af 1547 får sin fortsättning 1546 (I, s. 174), en annan af 1854 återupptages 1850 (II, s. 720) o. s. v., o. s. v. Genom större delen af andra bandet talas på hundratals ställen om »tredje», »fjärde» o. s. v. årtiondet, då i verkligheten fjärde resp. femte o. s. v. årtiondet eller kanske snarare 30- resp. 40-talet åsyftas. Sifferbehandlingen i öfrigt är af samma slag, och t. ex. i en reduktionstabell (II, s. 772) har decimalkommat bortfallit i flertalet fall men ej i alla, så att exempelvis en tunna spannmål säges motsvara 1158 hl. i stället för 1,158 hl. De delvis ganska utförliga, i texten intagna urkundsutdragen på olika språk äro i de fall jag granskat dem språkligt eller eljest grammatiskt omöjliga. Litteraturförteckningen fullkomligt vimlar af fel. Efter en bok af Baden står t. ex.: »Derselbe. Den politiska Ekonomiens Historia. Stockholm 1869.» Någon dylik svensk bok är åtminstone mig alldeles okänd, men omedelbart därpå förekommer exakt samma boktitel ehuru nu med författarnamnet Balchen;

och det lider därför intet tvifvel, att den förra är en egendomlig dubbelgångare häraf. Icke har man heller lätt att identifiera ett arbete sådant som »Forsell, H. H., Bidrag till Sveriges officiella Statistik. Stockholm 1883»; men med någon fantasi kan man dock i detta fall gissa, att därmed åsyftas: Hans Forssells Äldre bidrag till Sveriges officiella statistik. I. Sverige 1571. Andra häftet. Stockholm 1883.

Under dessa förhållanden är det tyvärr ej stora utsikter, att en något så när kritisk forskare skall kunna bygga på bokens uppgifter i sådant som han ej förmår kontrollera, då det som kan kontrolleras är till den grad felaktigt.

Hvad själfva uppgiftens behandling angår, saknas nästan all anknytning till den allmänna ekonomiska eller handelshistorien, liksom inga hänvisningar till dylik litteratur förekomma. En sådan behandling af uppgiften förefaller mer än vanligt egendomlig i ett arbete, som redan i titeln säger sig ta särskild hänsyn till de internationella handelsförbindelserna och som därjämte utkommer i en serie med titeln »Probleme der Weltwirtschaft». Egendomliga misstag förekomma också här, såsom då merkantilismen tros se folkens rikedom i klingande mynt (I, s. 389); den nya yttre handelspolitiken uppges på två olika ställen ha sitt upphof i Colberts »berömda tulltariff af 1664» (I, s. 200, 390), medan 1667 års tariff är dess utgångspunkt o. s. v. Språkbehandlingen röjer också en egendomlig obekantskap med den ekonomiska historiens tyska terminologi. Höjdpunkten i detta hänseenden torde nås, där tegskifte, detta för all germansk jordfördelning grundläggande uttryck, öfversättes med det för ändamålet skapade, nästan otroliga »Teigetausch» (II, s. 317), ehuru hvilken handbok som helst kunde ha upplyst förf. om något af dess rätta namn (exempelvis Gemengelage).

Hvad som direkt förekommer om Sverige i arbetet är ej mycket; det finns hufvudsakligen i det sista kapitlet af första och de två sista kapitlen af andra bandet, allt ägnadt åt traktat- och tullpolitiken. I fråga om traktatpolitiken under 1540-talet återges en rad bestämmelser ur 1540 års fördrag (I, s. 156), utan att förf. känt till 1534 års fördrag, hvarifrån alla bestämmelserna med ett undantag ordagrant öfvergått. Produktplakatet dateras 1726 i st. f. 1724, och om den efter dess omnämnande insatta satsen skall återge innehållet (I, s. 364) — hvilket dock ej är fullt klart — så befinner sig framställningen mycket långt från verkligheten. En karakteristisk passus (I, s. 60) börjar: »Der Professor Jakob Ziegler Matthesos in Upsala erwähnt in 'Skandia', gedruckt in Strassburg 1536 . . .». Det såvidt jag vet eljest okända tillnamnet kanske kan bero på obekantskap med ordet »matheseos» (t. ex. professor); och om felaktigheten i påståendet om Z:s vistelse i Upsala, hvars universitet ej ens existerade år 1536, kunde redan Nordisk Familjebok ha lämnat besked.

Man synes mig därför ej kunna komma ifrån det faktum, att d:r Bosses bok i mindre vanlig grad misslyckats. Hvad som kan komma till nytta däri är dels hänvisningar, i den ringa mån de förekomma, dels också en del af det nya materialet, närmast tullstatistiken, ehuru det uppenbarligen får nyttjas med stor kritik. Det är emellertid högst önskvärdt, att detta första arbete ej må afskräcka från nya försök, ty uppgiftens stora betydelse är oförneklig.

Eli F. Heckscher.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Fornvännen. Under redaktion af E. Eckhoff. **1919, 1.** I. Collijn, Stockholms Storkyrkas återfunna reliker jämte några arkivaliska bidrag till S:t Göransstatyns datering. Med 4 fig. — O. Frödin, Från det medeltida Alvastra. Forts. Med 8 fig. — C. M. Kjellberg, Flyttningen av ärkebiskopssätet och Erik den heliges reliker 1273 från Uppsala till Östra Aros.

Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker. N:o 1: 1. Dokument rörande de äldre pappersbruken i Sverige. Utgivna av S. Ambrosiani.

Holmia. Historisk tidskrift för Stockholm 1918. Bd 1: H. 2. N. Östman, Stockholmsstudier i Snorre Sturlasons Konungasagor. 1. Kastellet vid Norrström omkring år 1000. Med 2 fig. — Fr. De Brun, Mellanmursgatan. — N. Östman, Stockholms stadsmurar och Olavus Petris uppgift om Svartbrödraklostrets läge. Med 3 fig. — Stockholms stads tänkeböcker 1474—1483 samt burspråk, anm. af N. Ö[stma]n.

Karl Johans förbundets handlingar för åren 1915—1918. Cl. Annerstedt, Om Karl Johans beröring med Uppsala universitet ochb esök i Uppsala. — G. Jacobson, Karl Johans tronbestigning 1818. Ett hundraårsminne. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1918. — E. O. Löfgren, Karl Johan i Tyskland t. o. m. slaget vid Leipzig. Några meddelanden ur den nyare litteraturen. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1917.

Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening. 6. Dalalagen i gammal språkdräkt och i ny. Utgiven av Arn. Bratt. 1. Inledning. Kristnu- och edsöresbalkarna.

Midsommartidningen Blåklinten 1918. W. Anderson, En blekingsk klosterstad [Sölvesborg].

Mimer. Utgiven av Joh. Bergman. **1919, 1.** P. Johnsson, Småländska åtgärder för nykterhetens befrämjande i äldre tider. Några erinringar.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgifven af Letterstedtska föreningen. Redigerad af O. Montelius. **1919, 1.** H. Schück o. K. Warburg, Huvuddragen av Sveriges litteratur. Afd. 1—3, anm. af O. Sylwan. — S. Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin. D. 1—2, anm. af O. Montelius.

Ord och Bild. Utgiven av K. Wåhlin. **1919, 2.** Br. Schnittger, Våra kulturförbindelser med östra Medelhavet under den äldre brons-

åldern. Några synpunkter. Med 18 fig. — A. Blanck, Leopold och Anjala-förräderiet. Med 2 illustr.

Personhistorisk Tidskrift 1918—1919. Årg. 20. H. 1—2. Gottfr. Carlsson, Gustaf Vasas äldste tjänare [Eskil Mikaelis.] Med 1 facs.-tr. — Klas Horn, Släktanteckningar. Meddelade af O. Walde. — O. Wieselgren, Till Andreas Arvidis biografi. — S. Tunberg, Riksrådet Erik Brahes chifferkalendarium. Ett nytt bidrag till 1500-talets och det begynnande 1600-talets memoarlitteratur. 1. Med 3 fig. — Th. Tufvesson, Adlersparre och Fersenska mordet. Ur några bref till utgifvaren af de Schinkelska »Minnena». — C. A. Odelberg, Förteckning öfver guldsmeder m. fl. konsthandtverkare i Sverige under 1500- och 1600-talen. B. Sjövall, Adlersparre och tronfrågan 1809, anm. af A. Grade.

Rig. Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift. 1918, 2. Tvänne dokument från porslinsfabriken Rörstrands äldre historia. Utgivna av S. Ambrosiani. — 3. N. Lithberg, Svensk folklivsforskning under sista halvseklet. — O. Montelius, Mynt och sedlar, referat efter ett föredrag. — 4. B. Nerman, En svensk bosättning i östra Ryssland omkring år 1000 före Kristus (A. M. Tallgren, Forskningar om förbindelserna mellan Sverige och Ryssland under yngre bronsåldern.) Med 6 fig. — P. Johnsson, En skånsk klok och hans svartkonstbok. — M. Olsson, Restaureringen av konung Karl XII:s sarkofag i Riddarholmskyrkan. Med 14 fig.

Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Litteratursällskapets arbetsutskott. 1918 (tr. 1919). Årg. 39. Sv. Ek, Våra första psalmböcker. — H. Schück, Ur gamla anteckningar. 9. Stadfästelsebrefven till Uplands- och Södermannalagarna. 10. De spinea corona. — I. Simonsson, Biografiska bidrag om Lars Wivallius (efter fängelsetiden). — H. Cornell, En birgittinsk revelation och dess litterära förebilder. — N. Gobom, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1917.

Samlingar utgivna av Svenska fornskrift-sällskapet. H. 154. Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C. 20. Utg. af E. Neuman. H. 2. — 155. R. Geete, Fornsvensk bibliografi. Supplement.

Statsvetenskaplig Tidskrift för politik, statistik, ekonomi. Ny följd. 1919, 2. S. Wallengren, Förstakammarreformen.

Svenska Turistföreningens Årsskrift 1919. Aug. Hahr, Skånska slott och borgar. Med 25 illustr. — N. Lithberg, Den skånska gården. Med 16 illustr. — L. Zickermann, Skånes hemslöjd. Med 18 illustr. — E. Wrangel, Lund genom nio sekler. 1—3. Med 22 illustr. — V. v. Feilitzen, Karolinerminnet i Jämtlandsfjällen. Med 2 illustr. — G. Westerlund, Krigsminnen vid Dalälven och Ljusnan. 1. Rotens skans (Älvdals skans). 2. Kårböle skans. 3. Långå skans. Med kartor o. 1 illustr.

Svensk Tidskrift. 1919, 2. H. Cornell, Vaksalaskåpets hemlighet. Med 6 fig. — C. Hallendorff, Ur fjolårets historiska produktion. (L. Stavenow, Det svenska stormaktsväldets uppkomst; N. Ahnlund, Storhetstidens gryning; Carl XI, Almanacksanteckningar; S. Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin. D. 2. Drottningen; C. Tersmeden, Memoarer. D. 5. — Gustavianska brev. Utg. af H. Schück.)

Edda. Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning. Redaktör: G. Gran. Redaktionssekretær: Fr. Bull. 1918, 2. R. Laache, Cromwell og puritanerne i samtidens folkelige satire. — Nat. Beckman, Torgny Lagman. Ett bidrag till karakteristiken av Snorres författarskap.

Personalhistorisk Tidsskrift 1919. Syvende Række. Bd 4: H. 1. E. A. Thomle, Hvem var hun? En svensk Eventyrerske i Norge.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1919, Januari.** E. Estlander, Den svenska befolkningens i Finland kraf och det nuvarande sakläget. — M. G. Schybergson, Ålands ställning i historisk tid. [1]. — **Mars.** E. Schybergson, Landtdagen. — M. G. Schybergson, Ålands ställning i historisk tid. 2. — **April.** E. Schybergson, Regeringsfrågan. Vårt förhållande till socialismen. Ålandsfrågan. — **Maj.** R. A. Wrede, Finland och det skandinaviska lagarbetet. — E. Schybergson, Politiska bekymmer. 2. Englands erkännande af vår själfständighet. De ryska flyktingarna. Förbudslagfrågan. President eller riksföreståndare?

Historische Vierteljahrschrift. **Jahrg. 1916—1918. H. 4.** M. Buchner, Zum Briefwechsel Einhards und des hl. Ansegis von Fontanelle (St. Wandrille). Zugleich ein Beitrag zur Entstehung der sog. »Formularsammlung von St. Denis». — Kleine Mitteilungen. O. Clemen, Kaiser Joseph II von Österreich und Kronprinz Friedrich Wilhelm von Preussen 1780 in Mitau. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Preisaufgaben. — Erwiderungen. — Titel und Register zu Jahrg. 18. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte 1916—18.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke u. Fr. Vigener. **3. Folge. Bd 23: H. 3.** E. Troeltsch, Über den Begriff einer historischen Dialektik. Windelband-Rickert und Hegel. — A. Elkan, Die Entdeckung Machiavellis in Deutschland zu Beginn des 19. Jahrhunderts. — Miszellen. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1919. January.** R. L. Poole, St. Wilfrid and the see of Ripon. — G. Lapsley, Knights of the Shire in the parliaments of Edward II. — M. Christy, Queen Elisabeth's visit to Tilbury in 1588. — Notes and documents. — Reviews of books (bl. a. E. F. Heckscher, Kontinentalsystemet, anm. af W. F. Reddaway). — Short notices. — **April.** J. P. Whitney, Gregory VII. — G. Lapsley, Knights of the Shire in the parliaments of Edward II. — E. R. Turner, Parliament and foreign affairs, 1603—1760. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

Le Correspondant. **1918, 25 décembre.** J. de Coussanges, La Finlande et la Baltique.

Revue des sciences politiques. **1918, 15 octobre.** G. Blondel, L'évolution de la Suède, d'après un ouvrage récent. — **1919, 15 février.** O. Höijer, Les rapports Suédo-Russes et la Finlande dans le passé et dans le présent.

Revue Historique. **1919, Janvier-Février.** Ch. Bemont et Chr. Pfister, A nos lecteurs. — P. Cloché. L'affaire des Arginuses (406 avant J.-C.). — P. Marmottan, La mission de J. de Lucchésini à Paris en 1811 (1:re partie). — Bulletin historique. Antiquités romaines, 1915—1918 (1:re partie), par J. Toutain. — Histoire de France. Révolution, par R. Reuss. — Comptes rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Correspondance. Lettre de Ch. Petit-Dutaillis. — Chronique. — **Mars—Avril.** M. Courant, La Sibérie colonie russe jusqu'à la construction du Transsibérien (1:er article). — L. Halphen, Études critiques sur l'histoire de Charlemagne. 5. La conquête de la Saxe (1:er article, avec une carte). — Bulletin historique. Antiquités romaines, 1915—1918 (suite et fin), par J. Toutain. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique.

Öfversikter och granskningar.

Jönköpings stads tänkebok 1456—1548. Utg. af CARL M. KJELLBERG. XII + 164 + 38 sid. Jönköping 1919.

I Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening, II—V, har landsarkivarien Carl M. Kjellberg publicerat Jönköpings stads tänkebok. Första häftet utkom redan år 1910, och det ligger alltså 9 år mellan detta och det sista. Utom tänkeboken finns det ett stort material af urkunder rörande den gamla Vätterstaden i arkiven i Stockholm och Jönköping, som man får hoppas att samma fornminnesförening äfven offentliggör, så att vi så småningom få till stånd ett Jönköpings diplomatarium af samma art som det vi redan äga för Dalarne. Genom en sådan publikation, utsträckt att omfatta tiden framemot midten af 1500-talet och upptagande äfven förut på spridda håll tryckta urkunder, skulle man få en god hjälp i och för skrifvande af stadens medeltida historia. I afvaktan härpå kan det måhända vara af intresse att redan nu göra klart för sig, hvad den utgifna tänkeboken i självfva verket innehåller, och de slutsatser man kan draga ur densamma. Jag vill därför meddela, hvad jag funnit vid genomläsandet.

Tänkeboken börjar med en *förteckning öfver stadens borgare*. Först kommer Brofjärdingen med 75 namn, så Munkafjärdingen med 89 och sist Mofjärdingen med 118, hvaremot stadens fjärde fjärding saknas. På sidorna 108 och 109 återgifves en lista omfattande 30 namn, tydligen ett fragment af en borgarelängd. Vid jämförelse mellan namnen i de båda förteckningarne finner man i den första flertalet af dem, som i den sista upptagas som borgensmän; vidare ser man, att ingen af borgarna i den sistnämnda står som borgare i den första. Då dessutom ingen dylik borgareförteckning förekommer i tänkeboken före 1501, torde man vara berättigad anse, att de båda förteckningarna en gång hört ihop. Utgifvaren af tänkeboken meddelar, att bladet till den sista listan, som nu ligger löst mellan sidorna 110 och 113, har gammal foliering 56 (motsvarande sidorna 111 och 112), men att det är ovisst, om det hört hit, emedan pikturen synes vara äldre. För min del tror jag, att man kan vara fullt viss på att man i stället för 56 bör läsa 5 och 6 samt att bladet ursprungligen hängt ihop med

det, hvarpå stå siffrorna 5 och 6; i sådant fall skulle längden afse Munkafjärdingen, som alltså finge 119 namn. Arkivarien Kjellberg upplyser å sid. 3, not 1, att tänkebokens blad 5/6 utgöres af ett halft på längden skuret blad; vidare är det lösa bladet »56» också ett halft folioblad. Det förtjänar äfven bemärkas, att siffran 6 på första stället (å det fasta bladet) är tillskrifven efteråt.

Några af Långafjärdingens borgare kunna vi komma åt ur en annan förteckning, daterad 1458. De återfinnas i tänkeboken på sid. 49; raden börjar med Hokon Jönsson och slutar med AEsbjörn Flamung. Vidare ha vi på sid. 52: Bänkt Azursson, Jönis Sunamagh, Tordh Koperslaghare, tillsammans med den föregående gruppen 20 personer.

Redaktör R. Björkman har i Jönköpings Historia (I, sid. 96). en *karta öfver staden*, daterad 1652, hvilken stadsplan då nog ännu i det stora hela var densamma som under medeltiden. På sid. 107 uppger han, att Långafj. motsvarade kvarteren 1, 2, 3, 4; Munkefj. kv. 5, 6, 10, 12 samt Mofj. kv. 7, 8, 9, 11 och sannolikt också 13. Brofj., som icke upptagits å stadsplanen, skulle ha sträckt sig »öster om kyrkogården till Vättern och ån mellan sjöarne». Som motivering åberopas »Notarum explicatio» till 1652 års karta samt skattelängden för 1609 och 1610. Bevisningen finns i detalj å sid. 79 i Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening, III, i hvilket häfte å sid. 75 jämväl nyssnämnda »Notarum explicatio» (i det följande citerad NE) finns aftryckt. Enl. hvad Björkman uppger, skattades det enl. 1610 års längd för 22 hus (på annat ställe har han talet 21) belägna i Långafjärdingen, för 11 hus i Brofj., för 20 i Slottsfj. (Munkefj.) samt för 28 i Mofj. Läsaren torde själf bäst kunna öfvertyga sig om att den föreslagna indelningen ej går ihop med 1610 års uppgift, och Björkman erkänner också, att han ej kan förklara, hur det kommer sig, att Mofj. skulle få färre gårdar enl. kartskissen och NE än enl. längden af 1610, hvilket dock ej hindrar, att han vidhåller sin hypotes om indelningen. Saken är naturligtvis den, att han alldeles misstagit sig om kombineringen af kvarteren.

Af bref i Jönköpings rådhusarkiv framgår, att Ambjörn skräddare bodde västan torget och »sunnarsth», d. v. s. sannolikt i kv. 3; han återfinnes ej i borgarelängden för 1460, ehuru han omtalas i tänkeboken ännu 1461 och då var i lifvet, hvarför han måste ha tillhört Långefjärdingen. Häraf följer, att kv. 3 sannolikt ingick i Långefj., och af namnet är klart, att i sådant fall också kv. 7 hört dit. Af ett arfskifte 6/7 1418 framgår, att Brofj. låg närmast Vättern, och till denna fjärding måste således ha hört endera eller båda kv. 1 och 2. Att i Munkefj. ingått kv. 4 och 5, torde få anses självklart. Ehuru ett definitivt bestämmande af gränserna för de 4 fjärdingarna nog ej är möjligt utan ingående granskning af skattelängder och annat material, hvartill jag f. n. saknar tillgång, vill jag här, i afvaktan på frågans utredande, framlägga följande hypotes:

Långefj.	kv. 3, 7,	med 17	tomter enl. NE. mot	21 (22)	år 1610;
Brofj.	» 2	» 9	»	11	» »
Munkefj.	» 1, 4, 5, 6	» 20	» » »	20	» »
Mofj.	» 8—13	» 28	» »	28	»

Här torde anmärkas, att för Munkefj. (kv. 4 och 5) frånräknats två kyrkans tomter, som väl voro skattefria, och likaledes en kronans tomt i Mofj. Med denna uppställning skulle summan af kvadraterna på afvikelserna bli 20 (eller 29, om man räknar med 22 tomter i Långefj. år 1610). Björkmans hypotes ger 57 à 62. Att man ej kan få fullständig öfverensstämmelse, är tydligt, eftersom totalsummorna differera.

Jämförelse med siffrorna för borgarna år 1460 visar, att Mofj. ökat proportionsvis mest på de 150 åren, hvilket måhända har berott på att de tre kvarteren 11—13 kanske tillkommit under tiden. Om dessa kvarters 8 tomter frånräknas, får man samma tal (20) som för Munkefj., hvilken också 1460 hade ungefär lika många borgare.

Nu blir frågan: Från hvilken tid härrör NE? Att den ej är samtidig med kartskissen, ser man genast af att kv. 5, som på NE har 8 namn, på kartan omfattar ett jämförelsevis litet område; det borde vara ungefär lika stort som kv. 10, hvilket också är uppdeladt i 8 gårdar. Utan tvifvel har kv. 5 blifvit afskuret under tiden mellan datum för NE och för kartan. Se vi på namnen, finna vi tre guldsmeder: Evert, Måns och Bengt. Enl. Upmark (Fataburen 1917, sid. 93 o. följ.) fanns det två med namnet Bengt, den äldre omtalad 1571—1609, den yngre 1595 och död senast 1597. Vidare omtalas, enl. samma källa, Evert guldsmed 1596—1607 och Måns guldsmed 1572—1603. Man skulle således vara berättigad påstå, att årtalet bör sättas till senast 1603, och sannolikt före 1596, eftersom blott en Bengt guldsmed upptages, och det väl får anses som sannolikt, att stadens guldsmeder innehaft egna fastigheter. Detta stämmer äfven med Björkmans uppgift, att borgmästare Augustinius Hansson, hvilkens tre fastigheter upptagas å NE, dog 1602. Enl. Björkman hade Nils Håkansson $^{14}/_{7}$ 1595 köpt tomt af herr Håkan i Linderås, och på NE stå båda upptagna i kv. 3 intill hvarandra. Häraf kan man dock ej sluta, att tidpunkten bör vara senare än denna dag, då det ju kan hända, att Nils Håkansson förut ägt tomt där. Hvad slutligen beträffar wälb. Pär Strömberg», blef denne adlad $^{7}/_{10}$ 1646, hvilket visar, att förteckningen blifvit renskrifven efter nämnda tid och sedan bifogad den lilla kartskissen af år 1652.

I Jönköpings tänkebok talas stundom om »*stakkot*» *mark*. Herr Björkman har gjort ett försök att beräkna storleken och därvid trott sig finna, att 1 stakkot mark motsvarade $^{1}/_{6}$ svensk mark i värde. Han citerar ur tänkeboken för 1456, huru 8 svenska mark redovisas: »Ther är af gifwit xx march stakkota Jon Spät fik for sil och x march Magnus Jonsson for miödh, ii march sta i gen ther oc twa march for andra saak.» och tolkar detta som om de två sista

marken ej alls skola vara med, de närmast före dem drager han ifrån de 8 svenska marken och får sålunda 6 svenska mark lika med 30 stackota. Enl. min mening är denna uppfattning oriktig. Man bör utan tvifvel läsa: Där är gifvet 20 m. st. som Jon Spät fick för sill, 10 m. st. som Magnus Jonsson fick för mjöd (han har nu blott 2 mark att fordra) och 2 m. st. som gått åt för andra utgifter. Då skulle 8 mark svenska motsvara 32 stackota, d. v. s. 1 m. stackot 1/4 m. svensk. Emellertid finns det ännu ett ställe i tänkeboken, som kan vara till nytta för bestämmandet af sambandet mellan de båda markerna. På sidorna 21 och 22 redovisas 20 svenska mark, som Torsten Bark lämnade i sakören, såsom 12 m. stack. + 10 m. stack. + 6 1/2 m. stack. + 6 1/4 m. svenska (egentligen står här 6, men av det följande framgår, att de båda örena afglömts), och därpå heter det: »Item fik Jon Biörnsson ena bradz, swa godh som vi march, iii d. minus, som Michel gaf stadhenom for Torsten Bark sakörer.» Den sista meningen torde innehålla, att resten så när som på 3 d., hvilka Mickel gaf staden, åtgick till inköp af en »bradz» för 6 svenska mark. Beloppet staden fick öfver skulle således utgöra 20 m. svenska—28 1/2 m. stack. — 12 1/4 m. svenska = 7 3/4 m. svenska — 28 1/2 m. stackota. Om vi räkna med 1 stackot mark lika med 1/4 svensk, skulle saledes resten bli 5 svenska ören. Detta stämmer visserligen ej helt och hållet med tänkebokens 3 d. men dock bättre än om man hade räknat med herr Björkmans resultat, att en svensk mark vore lika med 5 stackota, eller annan multipel. Att räkningen ej gar alldeles ihop här lika litet som på andra ställen, t. ex. i det följande stycket i tänkeboken, där 100 mark redovisas, beror helt säkert endast på skrifvarens slarf. Förmodligen har han det tredje beloppet felaktigt, i vij kommit att draga ett tvärstreck över j, d. v. s. han har skrifvit 6 1/2 m. i stället för 7. Med iakttagande häraf skulle resten bli 1 öre, d. v. s. tre örtugar; d. brukar beteckna penning men förekommer för öfrigt ej i Jönköpings tänkebok, hvarför man väl får antaga, att felskrifning ägt rum (försåvidt nu utgifvaren verkligen läst rätt, hvarom jag ej kan uttala mig).

Hur mycket motsvarade då en *svensk mark i nuvarande mynt?* Härvid är det icke själfva metallvärdet, som intresserar, utan köpvärdet. Hur mycket af den och den varan kunde man få köpa för en mark? I tänkeboken finner man många upplysningar härom.

Samtidigt med den stackota marken uppträder i tänkeboken en annan myntenhet, »*grossa*». Det kunde då vara lämpligt att utforska dess storlek. De räntor, som 1458 erlades för 75 lyckor (af hvilka dock en står utan belopp), utgjorde 307 1/2 »grossa» + 3 penningar; år 1516 utgjorde räntorna för 65 lyckor utom gropen inalles 549 penningar, hvartill komma för 9 lyckor inom gropen 71 penningar, alltså inalles för 74 lyckor 620 penningar. Hakon Mansson samt de sist upptagna efter Jon bältare, undantagandes Aron guldsmed, Lars skinnare och Måns Nilsson, lämnade

år 1516 tillsammans 9 örtugar och svara tämligen mot de tre sista 1458, som hade 10 örtugors ränta. De ha därför här lämnats utom räkningen. Likaså har gjorts med de 4 s., som herr Hans betalade 1516 för prästlyckan, eftersom ingen motsvarighet till denna förekommer 1458. En af lyckorna 1458 står utan belopp, så att nämnda år erlades för 74 lyckor 307 1/2 »grossa» + 3 penningar och år 1516 för 74 lyckor 620 penningar. Om vi då fordra, att sammanlagda räntan skall vara densamma i båda fallen, finna vi, att en »grossa» skulle vara lika med 2,007 penningar. Men då själffallet reduktionstalet måste ha varit ett enkelt tal, kan man tryggt påstå, att en »grossa» motsvarade i värde 2 penningar, d. v. s. 1/4 örtug. Man skulle alltså kunna säga, att en »grossa» var en stackot örtug. Af bref i Jönköpings rådhusarkiv 1/5 1445 framgår, att »grossa» var samma som gutniskt foröre.

Jämför man räntetabellen från år 1458 med borgareförteckningen från år 1460, finner man i den förstnämnda *lyckornas innehafvare* ordnade efter fjärdingarna. Först kommer Långefjärdingen och går till och med AEsbjörn Flammung, så Brofjärdingen till Thore Amundsson, vidare Munkfjärdingen till Jon AEsbjörnsson och slutligen Mofjärdingen till och med Jon Kruse. Lyckornas innehafvare och deras räntor i »grossa» fördela sig på de olika fjärdingarna sålunda:

	Antal	Ränta
Långefjärdingen	17	59 1/2 gr.
Brofjärdingen	22	85 1/2 »
Munkefjärdingen	13	64 » + 3 pen.
Mofjärdingen	23	98 »

Som vi sågo, motsvarade dessa de 1516 uppgifna *lyckorna inom och utom gropen.* 4 gator och gatumotit omtalas utom gropen. Hvad ordet gropen egentligen betecknat, är ovisst. Man har gissat på en graf, som fordom funnits rundt stadsområdet, men också tagit ordet i dess egentliga bemärkelse. Att här med visshet yttra sig om hur terrängen en gång varit beskaffad, är ogörligt, i synnerhet för den, som likt undertecknad är obekant äfven med nutida förhållanden. Nära till hands ligger emellertid följande hypotes.

Stadsområdet har fordom omfattat endast de 7 kvarteren rundt torget (motsvarande alla fjärdingarna utom Mofjärdingen). Området inom gropen bestod af detta jämte det öster därom belägna och skyddades i öster af Munksjön, i söder af träsk och gungfly, i norr af Vättern och i väster antingen af något nu försvunnet vattendrag eller annat naturhinder. Detta senare skydd förstärktes ytterligare genom gropen, som således skulle ha tillkommit genom människohänder. Själfva stadsplanen tycks äfven ge stöd häråt. För att gropen tillkommit på konstlad väg talar också, att olika ränta räknades för tomter utom och inom gropen. Den dubbla afgiften skulle då vara motiverad af arbetskostnaden för gropen. I Åbo Domkyrkas Svartbok omtalas 1423 och 1515 gropen.

som löper från Kupitza. På flera andra ställen i samma arbete omtalas också gropen, stundom står i stället: grapen, kropen (på ett ställe rättat till gropen), dykith, foueam. Av dessa är grapen det intressantaste, ty det visar tydligt härledningen från det tyska Grab. Att gropen i Åbo varit en grav, d. v. s. ett större dike, torde få anses säkert. I Stockholm omtalas vid ett tillfälle gropen vid slottet, varmed knappast kunde ha menats något annat än slottsgrafven. Med tanke härpå får man kanske antaga, att gropen i Jönköping var ett större dike, som från Munksjön ledde västerut och sedan norrut mot Vättern, till hvilken sjö det måhända ej nådde fullt fram. Anledningen till grafvens tillkomst var väl hänsyn till försvaret.

Björkman påpekar, att ingenstädes omtalas någon stadsmur, och drager däraf den slutsatsen, att sådan aldrig funnits, en slutsats som jag tillåter mig betvifla vara riktig. Emellertid, om ingen mur funnits, har man måst skydda staden på annat sätt, och då har man kanske tänkt på vallgraf eller grop, där ej det naturliga vattendraget var tillräckligt.

De båda gatorna Spånggatan och Nybrodsgatan ha väl fått sina namn af någon spång eller bro, som ledt öfver gropen. På sidan 81 i tänkeboken omtalas en öfverenskommelse mellan Hakon Siuitsson och hans dotter rörande en egendom vid Stora gatan. Att Hakon, som fick den sydliga delen, tillförsäkrades fri vattenväg till sjön, och att dottern, som erhöll den norra delen, skulle få fri väg till Stora gatan, visar, att den sistnämnda gatan befann sig närmast söder om kv. 2. (På en af intendent Axel Nilsson. Göteborg, uppgjord skiss i Jönköpings Historia, I, sid. 105, är rekonstruktionen af gården felaktig.) Då en tomt omtalas såsom belägen mellan Stora gatan och Spånggatan, är klart, att dessa båda gator legat nära hvarandra och sannolikt varit parallella; förmodligen gick Spånggatan mellan kv. 3 och 7 samt var identisk med den, som äfven anges som gående från torget till gropen. Att »Sturegatan» var samma som Stora gatan, kan förtjäna påpekas, eftersom den af äldre forskare uppgifves ha fått sitt namn efter Sturen.

Hr Björkman tror, att gropen gått rundt staden. Förmodligen syftar han på att bland lyckorna utom gropen innehades en af Per Andersson vid kyrkogården. Detta innebär dock ej alls, att lyckan låg vid kyrkogården, utan endast att Per Andersson ägde sin bostad där. Raden ofvanför står Per Andersson i Roslet; och det är alldeles uppenbart, att man på detta sätt skilde de båda männen från hvarandra. Det hade för öfrigt varit meningslöst att ha en vallgraf på norra och östra sidorna.

S:t Görans kapell låg österut från stadens portar, enl. bref i Jönköpings rådhusarkiv. Då blir frågan: Kan man tala om en port, om ingen mur fanns? Björkman kan ej förklara motsägelsen. Man skulle kunna tänka sig en yttre port med korta mursträckor at sidorna närmast intill, vid vindbryggan öfver afloppet från

Munksjön; måhända fanns äfven en inre port, som ledde till själfva stadsområdet.

I sammanhang med stadens topografi kan det förtjäna nämnas, att »gillesgården» förekommer vid några tillfällen. Hvilket gille som afses, uppges ej, och man har ingen rätt att, som Björkman gör, utan vidare taga för gifvet, att fråga är om S:t Gertruds. Än mindre får man identifiera gilles*gården* med S:t Gertruds *kapell*, hvilket Björkman också gör.

På sid. 52 upptagas *räntor af ström, kålgårdar, o. d.* Äfven här äro namnen ordnade fjärdingsvis. Först Långefjärdingen, som går till Nighels Gudmunsson, med hvilken Brofjärdingen börjar; denna sistnämnda räcker till och med Jon Gunnarsson. Sedan kommer Munkefjärdingen, som fortsätter till Peder Jute, med hvilken Mofjärdingen börjar; dess sista namn är Karl skräddare eller möjligen Jon Toresson. Så ha vi 5 afglömda poster på slutet. Af en få vi veta, att stadens hus vid torget inbringade 12 öre i hyra, och af nästa, att där fanns 6 bodar under rådstugan. Af 1652 års karta och NE tycks framgå, att rådstugan legat i kv. 4. Den sista uppgiften: »Pedher Morthinsson iii grossa för stalrom» skall tydligen ersätta den öfverstrukna: »Gotskalk iii gross for stalrum» (sid. 52, rad 15).

Som vi ofvan sågo, erlades ungefär 120 penningar för lyckorna inom gropen, om nämligen prästelyckan räknas med. Då man vidare vet, att afgiften för hvarje skäppland var 2 penningar samt att i allmänhet 6 skäppor räknades på tunnan, skulle området inom gropen, för hvilket ränta utgick till staden, ha omfattat cirka 10 småländska tunnland.

Eftersom räntan för tomterna utom gropen, det stora flertalet alltså, utgjorde en penning pr skäppland, förefaller det troligt, att ett skäppland just utgjorde 1 penningland, och att ett markland således skulle ha omfattat 32 tunnland åkerjord.

Rörande stadens *guldsmeder* finnas många uppgifter. År 1517 blef Jachem, Hans Guduastessons son, gripen med 4 skedar, som han själf falskeligen gjort, i hvarje sked väl hälften koppar. Han rannsakades af Jakob guldsmed, Klaus guldsmed och Per guldsmed i Linköping, hvilket tycks tyda på något samband mellan de båda städernas guldsmeder. Man får väl antaga, att denne Jachem också var guldsmed, ehuru han ej tituleras så. Hr Björkman säger sig ha påträffat 14 guldsmeder före 1520, den förste redan år 1428;[1] tråkigt nog uppger han ej namnen. För tiden efter 1456 har d:r G. Upmark, såsom jag förut nämnt, en förteckning i Fataburen, uppgjord för 1400- och 1500-talen af fru Hanna Friberg, Jönköping. Då emellertid några guldsmeder saknas och årtal äro felaktiga för flera, etc., vill jag här efter tänkeboken lämna en lista för tiden 1456—1548.

[1] Förmodligen den Azzor guldsmed, som förekommer i ett rådhusarkivets bref från detta år.

Stadens guldsmeder synas under medeltiden ha bott i Långefjärdingen, eftersom ingen af dem återfinnes på förteckningen af år 1460 öfver de andra fjärdingarna; dock är det ej omöjligt (ehuru föga sannolikt), att en eller annan af dem kan finnas där utan utsatt yrkestitel. Förmodligen hade de sina bodar vid Stora torget. (I den ofvan omtalade NE upptagas tre guldsmeder, boende i kvarteren 3, 6, 10.) Säkert är, att Aron guldsmed ägde 2:a huset från Sjögatan, som från torget ledde norrut till Vättern, på norra sidan af torget. — Innan jag lämnar min förteckning, vill jag påpeka, det herr Björkman omtalar, att 7 guldsmeder betalade tionde år 1566, medan fru Friberg för samma tidpunkt endast har 2. Det skulle nog inte skada, om hela förteckningen, speciellt afseende tiden före 1456 och efter 1548, ännu en gång reviderades, och att därvid alla tillgängliga källor anlitades.

Guldsmederna i Jönköping 1456—1548 voro:

Magnus, 1456, satt i nämnd då;

Lenar, 1456—1481, förekommer ofta vid processer; år 1460 blef han gripen inne med en gift kona och gjordes nåd med honom, eftersom hennes bonde hade öfvergifvit henne långt förut, så att Lenar slapp undan med 2 marks böter; 1473 måste han böta för slagsmål o. s. v.; satt i nämnd 1468;

Mattis, 1457;

Germund, 1465;

Hans, 1474;

Kristiern, 1481;

Aron, 1481—1519; 11 personer gingo ed med honom 1505 »for i piko, som han war skylth fore, thet han skulle haffwa legreth»; rådman 1502; borgmästare 1511—19;

Björn, 1490—1512; åtalades 1512 af Anders verkmästare för att ha brutit sönder dennes dörr och dömdes till 40 m. i böter, som dock af nåd nedsattes till 5; satt i nämnd 1490;

Per, 1501—26; rådman 1510—14;

Jakob, 1505—38; det första årtalet finns ej i tänkeboken, utan där står i stället M°CD 5°, hvilket enl. min mening måste tolkas som 1505, likasom felskrifningen strax efteråt, MCDXXVI, bör läsas 1526, så mycket mera som dels årtalet står omedelbart efter 1505, dels Jakob guldsmed, ifall man läser 1495, ej skulle ha blifvit omtalad på mycket länge efteråt (nämligen ej förrän 1510); satt i nämnd 1510, 12, 27, 32;

Anders, 1510—13; måste 1510 böta 3 m. svenska »for ene piko han laa met»; satt i nämnd 1513; (fru Friberg, som har slutåret 1560 för Anders, antager denne, som nämnes 1510—13, identisk med nedanstående, hvilken lefde ännu i slutet af år 1563, något som ej kan vara berättigadt);

Jachem, 1517; se ofvan;

Klaus, 1517—32, satt i nämnd 1532—35; omtalas som död 1533;

Hans, 1525—46, satt i nämnd 1532, 35; dömdes år 1525 att böta 2 m., emedan han huggit Tore guldsmed;

Tore, 1525—60, satt i nämnd 1532, 35; rådman 1536; svåger till prästen Bengt i Svartetorp;

Anders, 1532—63, satt i nämnd 1532; gjorde 1563 16/10 inventarieförteckning på slottet tillsammans med borgmästarna Sven Månsson och Måns Håkansson; satt som rådman 1538, 40, 42, 44; var borgmästare 1563;

Håkan, 1538—47, änkan skall enl. fru Friberg ha omtalats 1577;

Jöns, 1538—71; kyrkovärd 1544; enl. fru Friberg gift med Anna Håkansdotter, död 1563; enl. Björkman var Jöns guldsmed död senast 1575, då änkan, hustru Kerstin, nämnes;

Olof, 1545, var broder till hustru Elin, Sven Svenssons hustru.

Det ligger nära till hands att jämföra arbetet med det endast några månader tidigare utkomna af riksarkivarien E. Hildebrand redigerade. Den sistnämnde har i sin Stockholms stads tänkeboks första volym lämnat ett särdeles gediget verk, och man har ingen anledning befara, att ej fortsättningen skall blifva lika god. Trots det väldiga materialet förekommer där endast ett helt litet antal tryckfel, medan hos arkivarien Kjellberg en hel sida är anslagen till rättelser, och ändock många fel blifvit förbisedda.

På sid. IV redogör arkiv. Kjellberg för de olika pappersstämplarna men glömmer därvid totalt bort det intressantaste, nämligen de lösa bladens. Påståendet, att den lösa lapp, som publicerats på sid. 161 och 162, skulle härröra från 1400-talet, tillåter jag mig att betvifla, emedan de förekommande borgarenamnen snarare tyckas tillhöra början af det följande seklet.

Uppgifterna å sid. X äro hvarken fullt korrekta eller fullständiga. Det 1:sta stycket å den skrifna tänkeboken sid. 31 (i den tryckta uppl. sid. 28) skall ej ha årtalet 1438, hvilket uppges, utan i stället 1488. Om utgifvaren hade observerat detta, hade han nog ej sökt misstänkliggöra den följande uppgiften om årtalet 1488, som naturligtvis är riktig. Att anteckningarna i tänkeboken sid. 52—53 (i tryck sid. 49—53) böra hänföras till 1458, synes omedelbart vid jämförelse med borgarelängden från år 1460; alltså är äfven här tänkebokens datering i sin ordning. För att årtalet 1473 å sid. 40 (38) för saköreslängden, där bl. a. nämnes herr Sten, skulle vara skriffel för 1463, finnes intet som helst skäl, ty att det följande årtalet är 1463, är naturligtvis ej afgörande.

Betrakta vi ort- och personregistret och jämföra det med motsvarande hos riksarkivarien Hildebrand, finna vi äfven här en betydande öfverlägsenhet hos den sistnämnde, hvarpå ej ens torde behöfvas i detalj pekas. Vid några småsaker vill jag dock dröja. Arkivarien Kjellberg slår ihop namnen Jan, Jens, Joghan, Johannes, Jon, Jonn, Joon, Jonssa, Jænis, Jønis, Jöns till ett enda, som han kallar Johan, medan samtidigt Hans föres för sig utan hänvis-

ning till Johannes, oaktadt sistnämnda namn är den latinska formen till såväl Hans som Jöns. Å andra sidan äro utan tvifvel Jon, Joghan, Joan, etc. endast olika former af ett och samma namn; däremot kunna aldrig Jöns och Jon ha betecknat samma namn.

Stor begynnelsebokstaf använder arkivarien Kjellberg i motsats mot riksarkivarien Hildebrand för yrkesnamn, »emedan man ej alltid kan afgöra, om det *efter* förnamnet satta epitetet anger personens yrke eller bör fattas som benämning». Om det också i något enstaka fall skulle kunna påvisas, att t. ex. en Laurens skulle kallas L. guldsmed, ehuru han ej var guldsmed, så torde det väl sannolikt bero antingen på ett ytterst sällsynt undantag eller ett rent misstag af skrifvaren. I registret ha personerna ordnats efter yrkesnamnen, som om de varit verkliga släktnamn, och likaså efter namnen på -son (d. v. s. efter faderns namn). Att detta är på tok, är uppenbart; det naturliga är att, som också riksarkivarien Hildebrand gör, låta förnamnet vara bestämmande, ty detta är ju det egna namnet. En fördel är dock, att man på arkiv. Kjellbergs sätt får personerna ordnade efter yrken. Som ett önskemål vid dylika register skulle jag vilja framhålla, att de utarbetades så fullständigt som möjligt. Per Nilsson grytstöpare registreras af arkivarien Kjellberg som Grytstöpare, Per Nilsson, först på G och sedan på P (Per, ej Nilsson). Skulle man vilja vara riktigt pedantisk, borde han föras på 15 olika sätt: Per, Per grytstöpare, Per Nilsson, Per Nilsson grytstöpare, Per grytstöpare Nilsson etc.

Anders på Backen föres i personregistret på tre ställen, sid. 34, 41, 48. Backen åter registreras i ortregistret en gång (på Backen), i sakregistret en gång (på Backen), medan sidan 48 alls ej förekommer här. — Per Gjordsson faber förekommer i personregistret på F som Faber, Peder Gjordsson (endast sid. 54), och på Gjordsson, Peder (faber), också blott en gång, nämligen sid. 27. Dessutom förekommer Gjordsson, Peder (utan faber) på G med flera sidouppgifter, där dock talen 27 och 54 saknas. Äfven finnes på registret Smed, Peder, utan att hänvisning gjorts mellan dem. — Att de latinska yrkesnamnen ej öfversatts, synes af att Sartor, Jäppe; Sartor, Karl; Sartor, Ulf, föras på sartor och ej på skräddare; inte heller här har hänvisning gjorts från det ena yrkesnamnet till det andra. Detsamma gäller om sutor (surtor,[1] sutare) och det svenska ordet skomakare. Detta gör, att man lätt förbiser en del ställen. Att Esbjörn m. fl. omväxlande föras på Ä och E utan hänvisningar, är också en olägenhet.

I det andra registret, yrkesregistret, upptagas bl. a. 40 »Borgare i Jönköping», hvilket naturligtvis är alldeles för litet, då som jag förut påpekat, flera längder med dylika finnas i behåll i tänkeboken. Angående borgmästarna säger arkiv. Kjellberg på sid. 22 (rad. 1 och 2), att deras antal synes ha varit två. Om han hade

[1] Kanske detta dock skall vara sartor, skräddare?

ägnat aldrig så liten uppmärksamhet åt saken, hade han ej kunnat undgå att finna, att de voro 4, som turade om att sitta, så att två och två sutto hvartannat år. På samma sätt voro rådmännen 8, af hvilka hälften sutto ena året och andra hälften året därpå. Åren 1458, 60, 62 sutto sålunda Trotte Jonsson, Håkan Jonsson, Magnus Gunnarsson, Mickel skinnare och åren 1459, 61 sutto Jönis Sunamag, Jon Björnsson, Lasse Grape, Hans bältare.

Ehuru utgifvaren måhända nedlagt mycket arbete på ord- och sakregistret, kan man ej säga, att resultatet är lyckligt. Af stafningen, hvilken som hvarje medeltidsforskare vet, är utan all betydelse, göres ett stort nummer, åtminstone i början af registret. Detta gör det svårt att använda. Ordet år t. ex. förekommer på 10 olika ställen, nämligen:
aar, aaret, aariith, aarith, ar, aret, ariith (ariitt), arith, arom, år, utan att hänvisning skett från det ena till det andra stället. — Litet underligt förefaller, att ordet skäppland saknas på registret, medan skeppund finnes där. Ordet timber på sid. 6 (»tymber til brona») har en helt annan betydelse än på sid. 8 (»iii timber graskin»), men orden betraktas som samma och föras ihop. — »Grossa», hvarom se ofvan, tolkas som öre, och angående stackot mark saknas hvarje förklaring. — Ordet »oppehelle» (uppehälle) förekommer på o men »opbyrd» (uppbörd) på u. — Nyårsdagen återfinnes under dag, och samtidigt föres midsommardag på förleden, på m alltså. En liknande inkonsekvens är, att fastlagssöndag står under söndag, men såväl palmsöndag som trefaldighetssöndag på sina begynnelsebokstäfver. — Att »allmenninghx gathu» skulle beteckna *hufvudgata*, är ett misstag.

De olika helgondagarna stå på registret utan angifvande af hvilket datum som afses. Härmed är jag inne på den svagaste punkten i arbetet, bristen på datering. Såväl i de utgifna stadsböckerna för Stockholm som andra dylika publikationer ha alla dateringar återgifvits på modernt sätt. Det synes väl mycket begärdt, att läsaren själf skall utföra detta tidsödande arbete. Det är för öfrigt svårare att datera rätt, då man endast söker ett enstaka datum. Tänkeboken sid. 94 (i tryck 90 och 91) rör ämbetsåret 1511, som började vid Valborgsmässan, då det nya rådet konstituerade sig. Att måndagen näst efter S:t Knuts dag var den 11 jan. 1512, kan lätt förbises och man i stället tro, att fråga är om kalenderåret 1511.

Man har svårt att förstå, hvad denna vidlyftiga apparat egentligen skall tjäna till; det förefaller som om en liten ordlista af samma slag, som användes af riksarkivarien Emil Hildebrand skulle göra mera nytta.

Emellertid är det glädjande, att nu sent omsider Jönköpings tänkebok blifvit utgifven i tryck. Publiceringen af Stockholms går säkert framåt, och det återstår således endast Kalmars och Arbogas tänkeböcker. Vi få hoppas, att det ej dröjer alltför länge, innan

äfven dessa blifva tillgängliga för forskningen på ett litet bekvämare sätt än nu är fallet.

Frans de Brun.

Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. XII. Lund, Gleerupska universitetsbokhandeln i distribution, 1918. LXVIII + 467 sidor.

Den tolfte delen af Karolinska krigares dagböcker har till allra största delen ägnats åt det polska kriget. Utgifvaren motiverar detta därmed, att de polska fälttågen i föregående delar i någon mån trädt åt sidan för andra ämnen. En liten gensaga på denna punkt kunde nog ha skäl för sig: vi ha dock professor Quennerstedt att tacka för offentliggörandet ej blott af Rehnskölds bref och journaler samt Visocki-Hochmuths dagbok (dem han själf nämner såsom undantag) utan äfven af J. Stålhammars bref och af flere militära rapporter och journaler (af C. G. Mörner, A. A. Marderfelt och N. Stromberg). I hvarje fall äro de nya bidragen särdeles tacknämliga.

De »journaler» och »relationer», som utg. denna gång meddelar, skilja sig högst väsentligt från det källmaterial, som framlades i »dagböckernas» första delar. Där dominerade det biografiska inslaget: det var mest fråga om dagböcker, i ordets egentliga mening, med de personliga upplefvelserna i förgrunden. Där fördes man direkt in i den karolinska hjältesagans bragder och äfventyr. I den nu föreliggande volymen — liksom för öfrigt i flere af de föregående — möta företrädesvis dokument af mer eller mindre officiell natur, tillkomna å tjänstens vägnar i syfte att antingen tjäna högkvarteret till upplysning om hvad som vid det ena eller andra truppförbandet försiggått eller läggas till grund för den officiella publicistikens redogörelser för fälttågen. Man skall i dessa källor (af hvilka flertalet f. ö. redan äro kända för forskningen) merendels förgäfves söka efter romantiska moment. Så mycket värdefullare äro de däremot ur den synpunkten, att de klarligen lägga i dagen den logik och det sammanhang, som in i minsta detaljer behärskar de militära operationerna i Karl XII:s krig. Intet kan för den populära föreställningen om de polska fälttågen som idel fantastiska äfventyr vara hälsosammare än att på allvar konfronteras med officiella militära handlingar från dessa år. I dem framträder åskådligt den stränga ordning, som härskade inom Karl XII:s armé: den noggranna organisationen af arbetet i högkvarteret och inom de mindre enheterna, de väl reglerade befälsförhållandena och den grundliga planläggningen af alla företag — med klar uppfattning af mål och medel, klar ordergifning, rikt utveckladt underrättelseväsen och omsorgsfull rapportföring. Ett inslag af äfventyr.

af djärfhet och hasard fanns där också, liksom f. ö. — starkare eller svagare — i hvarje krig, som höjt sig öfver manöverstrategiens nivå, men det hela sammanhölls af logiskt handlande viljor, som vant sig att alltid först och främst planmässigt och sakkunnigt utnyttja förefintliga möjligheter och icke litade på att nå sina syften på måfå och i blindt förlitande på lyckans ovissa gunst.

Samlingen börjar, om de olika dokumenten nämnas i kronologisk ordning, med en kort relation af kapten G. H. von Siegerooth (så skref han sig själf, ej Siegroth!) om ett af honom utfördt uppdrag under framryckningen i Litauen på våren 1702. — Därnäst följer en journal förd i general Nils Gyllenstiernas arméakvarter på sommaren samma år: en skenbart rätt intresselös redogörelse för den pommerska arméns marsch från Pommern till Krakau, som emellertid äger ett betydande intresse för studiet af 1702 års fälttåg. Det spelade nämligen som bekant för Karl XII en afgörande roll, att hans förening med Gyllenstierna icke hann åvägabringas förrän långt senare, än han beräknat. Journalen klarlägger en hel del för denna frågas bedömande viktiga faktorer. Vid sidan af de krigshistoriska upplysningarna lämnar den också notiser af politiskt intresse: så t. ex. om de förhoppningar, som man inom kardinal Radziejowski närstående kretsar hyste om att Karl XII skulle gifva prins Conti, tronpretendenten från 1697, sitt stöd: det troddes rentaf att denne åtföljde den pommerska armén. Dessa upplysningar ge förstärkt bakgrund åt de bekymmer, som prins Jakob Sobieski vid denna tid hyste för att blifva övergifven af den svenske konungen.[1] — Två rapporter af öfverste Axel Sparre behandla episoder från krigsrörelserna vid öfre Weichsel i augusti och september 1702. De läsas med nöje, ty Sparre hörde till de karoliner, som ledigt hanterade äfven pennan. — Med öfverste Gabriel Lilliehööks två relationer förflyttas vi till den storpolska krigsskådeplatsen under åren 1703—1704. I den första redogöres för en kommendering, hvars syfte var att betäcka ett för den svenska armén vid tiden för Thorns inneslutning upprättadt magasin i Wloclawek. Den andra, den intressantare af de två, gäller ett uppdrag af större räckvidd: Lilliehöök intog på hösten 1703 Posen och blef sedan kommendant i fästningen. Han kom sålunda att på nära håll följa det växlingsrika kriget i Storpolen på sommaren och hösten 1704: Schulenburgs misslyckade angrepp, kraftmätningarna mellan denne och Meijerfelt och slutligen Patkuls beryktade belägring, som hastigt afbröts efter Karl XII:s Weichselöfvergång. Om dessa händelser finnas redan två från fästningens försvarare härrörande redogörelser tryckta: Gyllenstiernas och Marderfelts (den senare hos Adlerfeld, ett sammandrag af det i Riksarkivet befintliga originalet.) Lilliehööks af Quennerstedt meddelade rela-

[1] Se t. ex. hans bref 17 aug. 1702 (referat i Betänkanden i utrikes ärenden, RA).

tion, som sträcker sig från sept. 1703 till nov. 1704, är emellertid pålitligare än dessa och dessutom mera omfattande och rikare på detaljer. — Samma tid som Lilliehööks senare relation tillhör en af Siegerooth undertecknad redogörelse för hvad som under 1704 års fälttåg försiggick vid det under hans befäl stående Dalregementet: den tillhör samma typ af kortfattade regementsrelationer, på hvilken Strombergs i dagböckernas elfte del publicerade relation utgör ett prof, och erbjuder intresse hufvudsakligen för en specialundersökning af detta års fälttåg.[1]

Större intresse än alla de nu nämnda dokumenten äga de handlingar, som belysa Magnus Stenbocks mångskiftande och betydelsefulla insatser i de polska fälttågen. Mer eller mindre direkt sammanhänga dessa med hans ställning som chef för generalkrigskommissariatet. Generalkrigskommissariatets verksamhet är för det första ur rent krigshistorisk synpunkt af stort intresse: man kan exempelvis icke rätt förstå Karl XII:s polska fälttåg utan att taga hänsyn till de metoder, som tillämpades vid anskaffningen af underhåll åt armén. Men denna verksamhet fick också en politisk innebörd, de spörsmål om kontributioner och underhåll, som generalkrigskommissariatet hade att handlägga, voro nämligen af grundläggande betydelse för gestaltningen af Karl XII:s mellanhafvanden med de polska ständerna, landtdagar, konfederationer, enskilda magnater och simpla adelsmän. Det var på denna punkt mer än på någon annan, som den polska självkänslan reagerade mot hårdhändtheten i Karl XII:s politik. De svenska »utpressningarna» uppfattades som den blodigaste skymf, som kunde drabba det fria adelsfolket, och som det afgörande hindret för den anslutning från dess sida, som Karl XII eftersträfvade. I stort sedt är nog detta riktigt, men med konstaterandet häraf upphör icke det intresse, som knyter sig till generalkrigskommissariatets verksamhet. Det är gifvet, att »utpressningarna», som i polska klagoskrifter få en rätt monoton och onyanserad karaktär, kunna hafva ägt rum i allehanda olika syften. Ibland är det frågan om att helt enkelt underhålla armén, ibland gäller det att skrämma, vedergälla eller skaffa respekt för de svenska trupperna. Kanske är det också stundom meningen att resolut utsuga en viss landsända för att försvåra dess begagnande af fientliga arméer.[2] Ett närmare studium af generalkrigskommissariatets verksamhet bör kunna klargöra, i hvad mån dessa olika syften vid olika tillfällen gjort sig gällande. Det bör vidare lägga i dagen, hur långt Karl XII var villig att åsidosätta dessa sina syften för att därmed vinna förtroende och stöd från polskt

[1] En episod från Weichselöfvergången i okt. 1704 — den enda, som behandlas med större utförlighet — har redan efter Siegerooths relation återgifvits i Pihlström, Kungl. Dalregementets historia, III, s. 143.

[2] Det låter kanske barbariskt, men tillämpades stundom medvetet af August själf. Se min afhandling Från Thorn till Altranstädt, I, s. 247 n. 8

håll. Det ger kanske tillika exempel på att han just genom sina utpressningar velat tvinga fram den anslutning, som eljest förvägrades honom. Med ett ord sagdt: ett dylikt studium skulle vara ägnadt att på viktiga punkter gifva den klarhet beträffande Karl XII:s verkliga syften i det polska kriget, som annat material svårligen kan åstadkomma. Det väsentliga spörsmålet är här, hvilken roll förhoppningarna på polskt understöd spelade för Karl XII:s planer och hvilken betydelse det hade för hans politik, att dessa förhoppningar slogo fel. Först sedan sådan klarhet vunnits, kan man nå fram till en fastare grundad värdesättning af syftena i och för sig och i förhållande till resultaten.

Tyvärr är emellertid det material, som för forskning af nu antydd art står till buds, af ganska bristfällig art. Vid generalkrigskommissariatet äfvensom vid regementena fördes gifvetvis vidlyftiga räkenskaper. På hösten 1705 anmälde emellertid kammarkollegium att sedan oktober 1700 inga dylika räkenskaper inlevererats till dess generalmilitieafräkningskontor, och anhöll om order i sådan riktning. Härpå följde en order till generalkrigskommissariatet att tillhålla »vederbörande, som här i fält hafva haft någon administration med våre medel och magasiner eller eljest någon uppbörd om händer» att insända sina räkenskaper (15 nov. 1705). Det ser ut, som om ordern ej ledt till någon påföljd: i ett tjänstememorial af den 10 juli 1707 redogjorde fältkamreraren Psilander för de orsaker, som föranledt att räkenskaperna ej kunnat i vederbörlig ordning afslutas och begärde förhållningsorder, »hvarest man skall lämna alla de många räkenskapshandlingar och dokumenter, som ifrån regementerne, officerarne och kommissarierne allaredan för förflutne åren äro inkomne»; skulle de »vidare äfventyras uppå marscherne eller . . till någon säker ort . . avsändas»?[1] Huruvida påminnelsen föranledt någon åtgärd känner jag ej. I krigsarkivet förvaras en samling räkenskaper från det polska krigets tid (hvaribland åtskilliga, som härröra från generalkrigskommissariatet), men en hastig blick på denna visar, att man där ej har framför sig mer än på sin höjd en ringa bråkdel af de »vidlyftiga» dokumenter som Psilander afser.

Man är således hänvisad till material af annan art. Riksarkivets samlingar äro öfverflödande på framställningar från polacker, som begära befrielse från kontributioner och andra pålagor;[2] däremot är det svårt att få reda på, i hvad mån de beaktats.[3] Till belysning af generalkrigskommissariatets verksamhet kunna åtskilliga

[1] Kammarkollegium till Kungl. Maj:t 4 okt. 1705 (Kammarkollegii skrifvelser till K. M:t, RA), K. M:t till generalkrigskommissariatet 15 nov. 1705 (RR, RA), Psilander till K. M:t 10 juli 1707 (Skrifvelser till konungen: Karl XII:s tid, RA).

[2] Skrifvelser till konungen, Kanslipresidentens arkiv, Handlingar ang. nordiska kriget, Öfverstars skrifvelser, Polonica.

[3] Jfr dock de koncept till och listor öfver utfärdade »libertationer» som finnas bland koncepten i utrikes ärenden, RA.

upplysningar hämtas ur Erik Rolands, Stenbocks sekreterares, papper.[1] Men framför allt har man naturligen att hålla sig till de från vederbörande officerare och civilbetjänte härrörande handlingar, som ingått till det kungliga kansliet. Först och främst Stenbocks; han blef på hösten 1702 »direktör»[2] för generalkrigskommissariatet och behöll denna befattning, tills han 1707 lämnade den kungliga armén och tillträdde generalguvernörskapet i Skåne.

Dessa antydningar torde tillräckligt visa betydelsen af de Stenbockspapper, som Quennerstedt meddelar: hufvudparten utgöres af ett antal bref från åren 1702—05, hämtade ur serien »Skrifvelser till konungen». Brefskrifvarens namn borgar för att brefven ej endast för fackmannen äro af intresse. Det är naturligtvis tack vare denna omständighet de öfver hufvud taget kommit att publiceras i en samling afsedd för en större allmänhet, och man får ej undra på, att utg. uteslutit vissa skrifvelser som helt opersonligt afhandla kommissariatets affärer af större eller mindre betydenhet.[3] Däremot kan man diskutera ändamålsenligheten att stanna vid åren 1702—05. Naturligare hade väl varit att sträcka sig ända fram till Altranstädtfreden; brefven från 1706 äro icke utan intresse och fullständiga bilden af Stenbocks insatser i det polska kriget.

Början göres — om man bortser från några bref af augusti 1702 — med den bekanta expedition till Rödryssland vintern 1702—03, hvarunder Stenbock grundlade sitt rykte bland polackerna för grymhet och hänsynslöshet; indirekt blef den därigenom också af afgörande betydelse för polackernas uppfattning af Karl XII och hans politik. Det har sitt stora intresse att genom ett närmare studium af källmaterialet (förut hafva endast konungens egenhändiga[4] bref till Stenbock varit i tryck tillgängliga) kunna bilda sig en något säkrare uppfattning om syftena för expeditionen och om det sätt, hvarpå Stenbock fullgjorde sitt uppdrag. Quennerstedt meddelar utom brefven till konungen äfven en i Stenbocks kvarter förd journal jämte en del af de därtill hörande bilagorna (särskildt korrespondens med polska magnater) samt två kortare framställningar af expeditionen, båda härrörande från Stenbocks kansli.[5] Studiet af handlingarna ger till resultat, att expeditionens hufvud-

---

[1] Bunten »Handlingar angående krigskommissariatet» (Nordiska kriget, vol. 151, RA) är däremot föga gifvande.

[2] Titeln är anmärkningsvärd. Om den tidigare förekommit i vår förvaltningshistoria känner jag ej; däremot har Karl XII åtminstone vid ett senare tillfälle (Liewen 1714) användt den, då en person på ett mera tillfälligt sätt ombetroddes med öfverinseendet öfver en förvaltningsgren, inom hvilken han själf ej gjort sin karriär.

[3] Uppgifterna å sid. XXIX om de uteslutningar, som skett, äro ej fullständiga; de få kompletteras från s. 279 noten.

[4] En del bref uppsattes af kansliet (se koncepten i utrikes ärenden, RA), så t. ex. de bref af 11 (21) och 18 (28) jan. 1703, hvilka Stenbock 23 jan. (2 febr.) besvarade (s. 153).

[5] Berättelsen s. 283—295 slutar med sommaren 1703, ej 1704, som utg., vilseledd af en felskrifning i originalet, i rubriken angifvit.

syfte obestridligen var rent militärt: att indrifva underhåll åt armén och att injaga respekt för de svenska vapnen. Stenbock gick därvid tvifvelsutan minst sagdt summariskt till väga, men handlingarna gifva också ett mycket starkt intryck af de svårigheter, hvari han skulle ha råkat, om han förlitat sig på polackernas goda vilja; särskildt belysande är den utförliga redogörelsen för hans mellanhafvanden med den inflytelserike, men ytterligt opålitlige kronsekreteraren Potocki, starost af Krasnosław (af utg. felaktigt identifierad med den bekante vojvoden af Kiew). Af det politiska syftemål — genomdrifvandet af kung Augusts afsättning —, vid hvilket F. F. Carlson menar att Karl XII fäst synnerlig vikt, märkes däremot i handlingarna icke mycket. Man observerar bl. a. Stenbocks upplysningar om tillkomsten af två manifest till den i Wisnia församlade lillpolska adeln, vid hvilka samtid och eftervärld fäst stor vikt, emedan i dem afsättningskrafvet framställdes i påfallande direkt form; nu får man veta, att dessa manifest tillkommit i Stenbocks kansli, efter polskt initiativ och efter allt att döma utan kommunikation med det kungliga kansliet, och mellan raderna i den till Stenbocks rättfärdigande uppsatta »deduktionen» tycker man sig kunna läsa det klander, som han fått uppbära för att han med dessa skrifter rubbat den kungliga politikens cirklar.

Från vintern 1702—1703 härrör också ett odateradt memorial af Stenbock angående generalkrigskommissariatets organisation. För den som känner den instruktion, som den 4 juni 1703 utfärdades för generalkrigskommissariatet (tryckt hos Gahm-Persson), erbjuder den icke mycket nytt; i allt väsentligt ansluter sig nämligen instruktionen till det stenbockska memorialet,[1] till stor del med användning af dettas ordasätt. Detta förhållande är icke utan intresse, ty det visar att de invändningar, som generalkrigskommissarien Jöran Adlersten i sina vidlyftiga och för tjänsten i generalkrigskommissariatet mycket belysande påminnelser mot Stenbocks förslag (af utg. omnämnda s. 176 noten) riktat emot detta, i intet hänseende gjort intryck på högsta ort.[2]

Efter några bref från den tid, då Stenbock efter vinterexpeditionens afslutning uppehöll sig vid högkvarteret (mars—maj 1703),

[1] En förändring, som af konungen företagits, torde böra omnämnas, emedan utg. på denna punkt ej fullt uttömmande återgifvit originalets innehåll. Stenbock hade för generalkrigskommissariatets kommissarier beräknat det dagtraktamente, som skulle utgå under kommendering på »partier», till 4 tymf om dagen och sålunda jämställt dem med kaptener. Här har emellertid i memorialets original med konungens egen hand gjorts en ändring, enligt hvilken kommissarierna endast skulle erhålla en tymf och sålunda jämställts med underofficerare. Detta innebär gifvetvis en rätt betydande förändring i fråga om de tjänstemäns ställning, som utgjorde hörnstenen i Stenbocks organisation af generalkrigskommissariatet.

[2] Adlersten har tydligen med stort missnöje sett det intrång, som gjordes på hans förvaltningsområde af den militäre »direktören» och hans enligt A:s mening ej tillräckligt sakkunniga kansli. Anmärkningarna gå till stor del ut på att uppvisa olägenheterna af dualismen mellan generalkrigskommissariens och direktörens expeditioner.

följer ett stort antal bref angående Stenbocks beskickning till Danzig sommaren 1703. Betydelsen af denna beskickning ligger i öppen dag: det var egentligen första gången som Karl XII:s politik kom att beröra Weichselfrågan, frågan om herraväldet öfver den polska handelns pulsåder, och sålunda bidraga till att ånyo göra Östersjöfrågan, med dess från tidigare svenska krig välbekanta problemställningar, aktuell. Återigen var det Stenbock, som på en viktig punkt kom att förkroppsliga den svenska politiken; för lång tid framåt gällde han sedan bland sjömakternas statsmän och diplomater som den främste exponenten för en fruktad svensk imperialism. Denna intressanta episod i Karl XII:s politik har emellertid aldrig blifvit så grundligt undersökt, som den förtjänar; några ord med anledning af det material, som Quennerstedt meddelar, torde därför vara på sin plats.

Serien inledes med ett bref dateradt Danzig den 10(20) maj, där Stenbock redogör för vissa framställningar, som han enligt uppdrag gjort hos stadens myndigheter: om erläggande af en kontribution, om lån eller köp af kanonlavetter och om förskott af kulor och krut ur Danzigs arsenal. Utg. antager med stöd af detta bref, att Stenbock redan i maj 1703 aflagt ett hittills obeaktadt besök i Danzig. Antagandet är i och för sig osannolikt. I midten af maj voro svenskarne ännu herrar vid nedre Weichsel och i Danzig underhandlades som bäst om vissa fordringar, som kung August just vid denna tid hade framställt. Den svenske residenten Cuypercrona, som utförligt berättar härom,[1] vet icke heller af något besök af Stenbock förrän den 6(16) juni: »So eben arriviret der Hr Graff Stenbock aus der Armée bey mir, hat eine schwere Commission zu verrichten, Gott gebe dass es reussiren möge». Hvad han i sina följande bref hade att berätta om Stenbocks »kommission» stämmer påfallande väl öfverens med dennes uppgifter i brefvet af 10(20) maj, och det torde i självfva verket icke kunna råda tvifvel om att detta helt enkelt är feldateradt (maj i st. f. juni).[2] Brefvet är således säkerligen identiskt med det bref till Kungl. Maj:t, som enligt ett bref från Stenbock till Piper 10(20) juni[3] åtföljde detta; det kan anmärkas att, om Stenbocks uppgifter i de båda brefven sammanställas, öfverensstämmelsen med Cuypercronas meddelanden blir fullständig.

Det kan således tagas för gifvet, att Stenbock första gången anlände till Danzig den 6(16) juni, och att brefvet af »10/20 maj» lämnar besked om de uppdrag han då medförde. Detta förhållande är värdt att taga fasta på. Det finnes nämligen i den äldre litteraturen, bl. a. hos Nordberg, uppgifter om allehanda vidtgående fordringar, som Stenbock i juni 1703 skulle ha framställt (om fri passage för svenska skepp, om erläggande af en årlig kontribution till

---

[1] Polonica, RA, passim.

[2] Så har äfven Annerstedt uppfattat saken: Fältmarskalken grefve Magnus Stenbock, s. 89.

[3] Kanslipresidentens arkiv, RA.

Sverige till samma belopp som den till August erlagda, om klarerande af en gammal fordran på 400 000 riksdaler, om intagande af svensk garnison i Weichselmünde m. m.). Redan Loenbom, som sett konungens instruktion af 1(11) juni,[1] och efter honom Carlson, som tagit del af riksarkivets akter, betviflade dessa uppgifter, hvaremot t. ex. Hjärne godtagit dem. Quennerstedt är i sina kommentarer till brefvet af »10/20 maj» tveksam: »detta är ej detsamma i allo som Nordbergs 6 punkter, men visar i alla fall orådligheten i att alldeles betvifla, att dylika kunna ha förekommit». I hvarje fall räknar han, utöfver vad brefvet innehåller, »fri passage för de svenska transportskeppen» som »tydlig förutsättning» för Stenbocks underhandling. Då nu det ifrågavarande brefvet befinnes utgöra det första, som Stenbock efter sin första ankomst till staden afsände, och således hafva afseende på de underhandlingar, som inleddes med afresan från högkvarteret 3/13 juni, synes emellertid möjligheten att antaga förefintligheten af fordringar, hvarom bevarade bref tiga, starkt kringskuren. Det finnes ingen anledning, hvarför Stenbock icke i sitt bref till konungen skulle vidrört dem. Man kunde ju möjligen tänka sig, att de bref, som enligt hvad utg. riktigt anmärker, saknas bland de af honom utgifna, innehölle upplysningar af sådan art. Dessa luckor torde emellertid, åtminstone i hufvudsak, kunna fyllas: hänvisningen i brefvet 13(23) juni gäller troligen dels brefvet af 10(20) juni (»maj»), dels det likalydande bref, som[2] afgick dagen förut, och de två i brefvet 25 juni omnämnda bref, som utg. anser förlorade, torde båda finnas bevarade. Det ena (i samlingen Öfverstars skrifvelser: Dalregementet) är dateradt den 14 (24) juni och öfverensstämmer till sitt innehåll med det tryckta egenhändiga af samma dag, originalet till det andra, som skrefs den 19/29 juni, synes vara förkommet, men en kopia, som dagen därpå skickades till Piper, förvaras bland Stenbocks skrifvelser till denne (RA, Kanslipresidentens arkiv). Det sistnämnda, ett karakteristiskt Stenbocksbref, redogör utförligt för förhandlingarnas gång, men om andra föremål för dem än de redan bestyrkta är det ej tal. Därjämte är det fråga om åtgärder för de från Sverige väntade truppernas debarkering, men det var en sak hvarom t. v. intet yppades för stadens myndigheter. Icke heller i Stenbocks bref till Piper eller i magistratens till denne och konungen[3] förekommer någon antydan om fordringar till staden utöfver dem, som Stenbock redan den 10(20) juni omnämnt. Det kan tilläggas, att, om några dylika fordringar framställts, de säkerligen icke skulle förblifvit så okända, att man måst leta efter dem i hemlig korrespendens; de goda danzigarna brukade aldrig försumma att gentemot svenska anspråk vädja till offentligheten.

De af Quennerstedt meddelade brefven från juli synas bilda

[1] Finnes ej i riksarkivet.
[2] Enligt Stenbocks bref till Piper 10(20) juni.
[3] Polonica, RA.

en nästan fullständig serie [1] och ge en rätt god bild af de resultatlösa underhandlingarna. Först trupptransportens ankomst från Sverige till Danzigs omedelbara grannskap (slutet af juli) gaf Stenbock något af hvad han förut saknat: »de medel, som jag hade i wintras i Ryssland», och gjorde för en tid danzigarna medgörliga. Härom ge emellertid de Quennerstedtska brefven endast ofullständiga antydningar. Det bref, hvari Stenbock rapporterar om förhandlingarnas återupptagande [4 (14) augusti], saknas nämligen bland dessa, emedan det hamnat i serien »Öfverstars skrifvelser», och om sakens vidare utveckling får man söka besked på annat håll. [2] Ett ögonblick såg det ut som om enighet skulle nås om den från svenskt håll fordrade kontributionen[3], men kort efteråt blefvo förhandlingarna ånyo afbrutna — det svenska manskapet var då under Stenbocks befäl på väg mot Thorn. Den ofta upprepade uppgiften, att Danzig gaf efter för den svenska trupptransportens tryck, är således ej riktig. Öfverenskommelsen om kontributionen träffades först, sedan Thorn fallit och den svenska armén nått obestridt herravälde vid nedre Weichsel. [4]

Stenbock var då ånyo utsänd från högkvarteret till Danzig och trakterna däromkring. Kommenderingen erbjuder denna gång intresse företrädesvis ur rent militär synpunkt (det gällde fångtransport, upphandlingar för armén, upprättande af magasin, förberedelser för vinterkvarteren o. s. v.), men äger på samma gång, särskildt mot bakgrunden af det sväfvande förhållandet till Preussen, anknytning äfven till de politiska frågorna. Quennerstedts samling är för denna tid mycket ofullständig. Af de bref från kommenderingen, som bevaras i riksarkivet, daterade Tychnow (?) 20 (30) okt., Marienburg 21 (31) okt. och 22 okt. (1 nov.), Danzig 6 (16) nov., Dirschau 9 (19) nov. (två bref), Marienburg 11 (21) nov., Danzig 14 (24) och 15 (25) nov. samt Marienburg 21 nov. (1 dec.), hafva nämligen alla utom två kommit att förvaras i ser. Öfverstars skrifvelser; de hafva därför ej blifvit återgifna i »dagböckerna». På denna punkt ge således de tryckta brefven en ytterst fragmentarisk bild af det delvis rätt intressanta händelseförloppet, men utrymmet tillåter ej att här fullständiga bilden.

För år 1704 synes åter den af Quennerstedt meddelade samlingen icke förete några luckor, i hvarje fall inga af större betydelse.[5] Stenbocks märkliga, nästan dramatiskt spännande förhandlingar med Danzig får man således följa steg för steg.

Brefven från 1705 äro icke af samma betydelse som de föregående. Af större intresse äro — om man bortser från de för-

---

[1] Brefvet 24 juli (3 aug.) borde ha placerats i sitt rätta kronologiska sammanhang.

[2] Stenbocks bref till Piper (jfr hänvisningen K. K. D. XII, s. 211) och magistratens i Danzig bref till densamme.

[3] Efter sitt vanliga maner sparade S. ej på hotelser, men i grund och botten tog han saken lugnare: »Iag motte (måste) synas grym och lijkwähl twingas wara blijdh».

[4] Stenbocks kvitto å kontributionen (kopia bland magistratens bref, Polonica, RA) är dat. 6 (16) nov. 1703.

vecklingar med det preussiska militärbefälet, som indrifningen af kontributioner i Ermeland vållade[1] — egentligen endast Stenbocks mellanhafvanden med generalmajor Meijerfelt, hvarom ett bref af den 15 (25) juli förmäler. En något fylligare bild hade man fått, om utg. äfven återgifvit de bref från denna tid, som förvaras i samlingen Öfverstars skrifvelser (nu ej i Dalregementets bref, utan under Stenbocks eget värfvade regemente, WR 126). »Tag inte sin milda hand ifrån mig», skrifver han till Karl XII 6 (16) april i bekymmer öfver sina »många otaliga fienders» förtal; »Gud gifve den fyrk brenne på min siäl, som jag ifrån Eders Maj:t undan haft». Till belysning af kontroversen med Meijerfelt skulle fyra bref från maj och juni ha kunnat tjäna; särskildt saknar man den utförliga rapporten om den mönstring med Meijerfelts regemente, som kom sinnena att å ömse håll sjuda öfver.

Volymen utfylles af fyra tjänsteförteckningar af karolinska officerare (A. Roos, W. L. Taube, S. D. Barohn, C. M. de Lavall), ett bref från Axel Sparre dat. Bender 1710, generalmajor C. von Leutrums journal från fälttåget i Norge 1718,[2] en berättelse af generaladjutanten G. W. Marcks von Würtemberg, belysande Karl XII:s ställning till det armfeldtska fälttåget 1718, och slutligen ett tal hållet på Karl XII:s födelsedag 1712 för fångarna i Tobolsk af drabantkorpralen B. Rålamb — ett egenartadt och gripande aktstycke.

I sin helhet är den tolfte delen af Karolinska krigares dagböcker en vacker afslutning på ett ståtligt verk, för hvilket vännerna af karolinsk forskning måste stanna i djup tacksamhetsskuld till utgifvaren. Det är med verkligt vemod man hör honom förklara, att det afsked han tar från sin läsekrets är »för beständigt».

---

[1] Saken var ej så bagatellartad som Quennerstedt s. 268 n. 1 antager, utan gaf anledning till åtskilligt meningsutbyte mellan de svenska och preussiska hofven.

[2] Leutrum, en tysk officer i svensk tjänst, kom 1715 i preussisk fångenskap. Frigifven kom han till Sverige 1718. Det kan ha sitt intresse att nämna, att han på resan passerade Cassel (L. till Preis 18 febr. 1718, Hollandica, RA), och till Sverige medförde vissa diplomatiska uppdrag. Ett af honom undertecknadt memorial dat. 3 juni 1718 (Germanica: Hessiska sändebuds memorial och noter, RA), ger uttryck åt den hessiske landtgrefvens bekymmer öfver sin isolering och sin bristande kännedom om Sveriges politik samt utvecklar vådorna (både för armén och för konungen personligen) af det fälttåg mot Norge, hvarom ett allmänt rykte redan talade.

Nils Herlitz.

Kanslersgillet och 1807 års skolordning. Akad. afh. af O. TH. SJÖFORS. Karlskrona 1919. 218 + XVI s.

Den gamla striden om skolans frigörelse från det kyrkliga förmynderskapet, hvars första utbrott kan spåras redan så tidigt som på 1500-talet och som först i våra dagar — efter ett förlopp af fyra sekler — slutat med emancipationssträfvandenas seger, inträdde på 1700-talet i nytt skede. Dittills hade alla försök att sekularisera skolan och frigöra det världsliga vetandet från beroendet af teologien strandat på ortodoxismens hårdnackade motstånd; icke ens en så kraftfull och populär härskare som Gustaf II Adolf hade lyckats bryta detta motstånd. 1649 års skolordning söker visserligen, påverkad som den var af den berömde pedagogen Amos Comenius, i någon mån tillgodose krafvet på nya metoder inom undervisningen och bereda plats äfven för de reala vetenskaperna, men den reaktion, som under Karl XI:s regering inträdde på det kyrkliga området, sträckte sina verkningar äfven till undervisningsväsendet. Om ock något mildrad av pietismens och den cartesianska filosofiens inflytande, trycker denna reaktion sin prägel äfven på 1693 års skolordning, hvilken, äfven om den röjer en viss böjelse för det praktiska och reala, dock i hufvudsak sätter den prästerliga utbildningen som skolans mål.

1724 års skolordning betecknar icke något afsteg från de häfdvunna åsikterna rörande ofvannämnda mål. Men tiden är inne för en grundlig omdaning af de andliga värdena; Locke's empirism banade vägen, och i dess spår följde upplysningsfilosofien, som fran midten af 1700-talet behärskade det allmänna tänkesättet i Europa. Ej heller teologien kunde undandraga sig dess inflytande; en ny radikal åskådning, neologien, som i andliga frågor stod på upplysningsfilosofiens grund, spred sig öfver Europa och vann äfven i vårt land åtskilliga anhängare bland kyrkans mest framskjutna personligheter. En oundviklig följd häraf var, att kyrkans maktställning rubbades, och det är mot bakgrunden af detta sakförhållande som man får betrakta de försök, som i början af 1800-talet gjordes att omdana vårt skolväsen.

I föreliggande afhandling har läroverksadjunkten Sjöfors gjort till sin uppgift att skildra de reformsträfvanden inom vårt undervisningsväsen, som togo sin början i och med inrättandet af det s. k. kanslersgillet. Författaren kan stödja sig på ett ganska omfångsrikt material af både tryckta och otryckta källor; bland de sistnämnda har han utom de i riksarkivet befintliga samlingarna äfven begagnat sig af de i Linköpings stiftsbibliotek förvarade Lindblomska papperen och brefven. Författaren har gått till sitt verk väl förberedd genom omsorgsfulla studier och har äfven visat prof på kritisk förmåga vid behandlingen af källmaterialet.

Kanslersgillet, som i stället för det år 1801 upplösta kanslikollegium skulle öfvertaga ledningen af hela det svenska undervisningsväsendet (instr. af d. 27 okt. 1801) fick sitt namn däraf, att

medlemmarna utgjordes af kanslererna vid tre af rikets universitet, riksdrotsen grefve Carl Axel Wachtmeister, riksmarskalken grefve Axel von Fersen samt öfverstemarskalken grefve Carl Adam Wachtmeister. Men genom en kungl. skrifvelse af samma datum som instruktionen insattes fem nya medlemmar i gillet: ärkebiskopen Uno von Troil, kansliråden Gudm. Jöran Adlerbeth och Schering Rosenhane samt sedermera biskop Magnus Lehnberg, af hvilka de tre sistnämnda skulle bilda ett arbetsutskott med biskopen som ordförande.

Kanslersgillet skulle emellertid ej blott fungera som ett slags öfverstyrelse för våra undervisningsanstalter, det fick äfven i uppdrag att utarbeta en ny skolordning. Inrättandet af det nya ämbetsverket motiveras tillräckligt af det förfall, för att icke säga anarki, som rådde inom vårt undervisningsväsen. Både lärare och metoder voro underhaltiga, hvarför ock de bildade klasserna i allmänhet föredrogo att låta sina barn undervisas i hemmen hellre än att skicka dem till statsskolorna. Läroböckerna, i allmänhet författade på latin, voro mycket bristfälliga; i somliga discipliner saknades de alldeles och måste ersättas med skrifna anteckningar. En stor förbistring vållades däraf, att olika läroböcker användes vid de olika läroverken och akademierna. Särskildt gällde detta teologien; i ett stift kunde man använda en »renlärig», i ett annat en neologiskt färgad dogmatik.

I betraktande af den mångfald rent pedagogiska uppgifter, som sålunda förelåg gillet, förefaller det egendomligt, att man icke vid gillets upprättande tagit hänsyn till behofvet af pedagogisk sakkunskap. Ingen skolman hade fått plats däri. Denna brist sökte man emellertid afhjälpa genom att förordna en framstående skolman, f. d. rektorn Johan Murberg i Stockholm, till ledamot af arbetsutskottet. Samtidigt kallades domprosten, sedermera biskopen i Västerås Erik Waller till korresponderande ledamot. På goda grunder anser förf., att Waller, som var känd för sina konservativa och ortodoxa tänkesätt, blifvit invald på konungens önskan för att bilda en motvikt mot de öfriga medlemmarna i utskottet, hvilka ansågos mer eller mindre anstuckna af de moderna idéerna.

Det var Murberg, som fick på sin lott att utarbeta den nya skolordningen. Då han i mars 1805 afled, voro inalles sju kapitel färdiga. Waller skulle nu taga vid där Murberg slutat. Men han fann snart, att skillnaden mellan hans och Murbergs uppfattning var så stor, att han måste utarbeta ett helt nytt projekt. Detta är af intresse så till vida som det tydligen visar sig vara påverkadt från högre ort. Så t. ex. föreslår W., att undervisningen i moderna språk skulle anförtros åt de två lärarna i teologi och anordnas så, att den kunde »befästa gymnasisterna i deras aktning för bibelordet och tro på bibelns auktoritet.» Ännu tydligare röjer sig denna påverkan ifråga om historieundervisningen. Denna borde börja med och lägga hufvudvikten vid den gustavianska ättens historia för att därifrån öfvergå till fäderneslandets äldre häfder; lära-

ren borde inplanta hos lärjungarna, »huru liten trovärdighet de akter och skrifter förtjäna, som utkomma efter en revolution, emedan ännu hvar och en söker bemantla sina revolutionsbrott» o. s. v.

Utskottet uttalade sig enhälligt för det Murbergska förslaget. I förbigående må anmärkas, att detta ingalunda upptog några »vådliga» nyheter; tvärtom byggde det på den gamla stadgans grund och föreslog endast sådana förändringar, som voro absolut nödvändiga. Men Murbergs skolordning var icke färdig, och därför beslöt man på förslag af Adlerbeth att hänskjuta ärendet till biskop Jakob Lindblom. Denne, som lär hafva haft en märklig förmåga att låta andra utföra det arbete han åtagit sig, hänvisade utskottet till den anonyme författaren af ett memorial, som han (biskopen) genomläst och af hvilket han dragit den slutsatsen, att nämnde författare skulle blifva en lämplig medarbetare. Enligt hvad adj. Sjöfors tror sig kunna konstatera, var denne anonyme medarbetare identisk med en af gillets korrespondenter, akademisekreteraren i Lund, O. C. Wåhlin.

Emellertid började man på högsta ort blifva otålig öfver dröjsmålet med skolordningens fullbordande. I början af året 1807 fick biskop Lindblom ett förständigande från riksdrotsen att inkomma med ett utlåtande. I början af mars var detta färdigt och blef ett fullständigt ogillande af det Wallerska förslaget. Själf kom Lindblom i midten af april till Stockholm för att deltaga i utskottets arbete, hvilket nu bedrefs med den raskhet, att Lindbloms projekt efter förloppet af en månad kunde underställas Kungl. Maj:ts pröfning.

Waller hade emellertid gjort ännu ett försök att lämpa skolordningen efter sitt — och höga vederbörandes — sinne. Han ville genomdrifva en sådan ändring af den första artikeln i det Lindblomska projektet, att den blefve ett kraftigare värn mot de religiösa och filosofiska nyheter, som hotade att omstörta samhället. Särskildt ville han fastslå en vetenskaplig terminologi, som var hämtad från den gamla ortodoxien. Häremot höjdes kraftiga gensagor i utskottet, särskildt från Adlerbeths sida. Waller nödgades då modifiera sina yrkanden och föreslog, att ett tillägg skulle göras till ingressen i det redan antagna projektet. Detta tillägg är egentligen märkvärdigt, därför att det visar den fruktan man på sina håll hyste för den kantska filosofien, som vid denna tid förelästes vid akademierna och äfven vid ett och annat gymnasium. Filosoferna finge ej, heter det, »införa något annat begrepp om ordet lag än det Gud själf därmed i sitt ord förenat och hvartill allt folk i alla tider detta ordet nyttjat, att icke befrämja de villor, öfver hvilkas bedröfliga verkan världen ännu suckar.» Äfven detta tillägg afvisades. Men riksdrotsen tog parti för Waller, och dennes memorial och utlåtanden bifogades det till Kungl. Maj:t öfversända skolordningsprojektet, dat. d. 7 maj 1807.

*

Förf. öfvergår därefter till en närmare redogörelse för det Murbergska förslaget. Detta gick ut på att dela den lägre skolan på två linjer, en latinsk och en svensk, hvardera med två klasser. I den sistnämnda linjen, som hade till syfte att meddela medborgerlig bildning, skulle ingå jämväl något af moderna språk och naturlära. Mot detta förslag riktade Wåhlin, som var en anhängare af filantropinismen och mera reformvänlig än Murberg, en skarp kritik. Särskildt ville han gifva de moderna språken i den svenska skolan en ställning fullt jämförlig med latinets inom den lärda. Till Murberg anslöt sig Lindblom ehuru med vissa formella jämkningar.

Frågan om latinska språkets ställning var föremål för ingående diskussioner både inom och utom gillet. Utanför fördes diskussionen hufvudsakligen i Stockholmsposten, där somliga gingo så långt, att de fordrade latinets fullständiga uteslutande ur skolan. Konsistorierna däremot uttalade sina stora bekymmer öfver de angrepp, för hvilka latinet var utsatt. Lindblom sökte rädda situationen genom ett medlingsförslag, som skulle tillgodose både den lärda och den medborgerliga bildningen, hvilket skulle ske genom att bereda lärjungarna i apologistklassen tillfälle till gemensam läsning med vissa klasser i den lärda skolan. Utrymmet tillåter oss icke att referera författarens framställning af det Lindblomska projektet och de meningsyttringar inom gillet, till hvilka det gaf upphof; det kan vara nog att nämna, att plats bereddes äfven för de profana vetenskaperna och att den lägre skolan icke längre blef uteslutande ett prästseminarium.

När det gällde att ordna kristendomsundervisningen, kunde kanslersgillet ännu mindre undandraga sig inflytandet af upplysningstidens idéer. Äfven de, som stodo mera främmande för neologiens förståndsodling, yrkade på kristendomsundervisningens omläggning i mera praktjsk riktning, på utanläsningens inskränkande, bättre läroböcker och metoder m. m. Neologien kom också att trycka sin prägel på skolordningens bestämmelser rörande kristendomsundervisningen, dock mera i den lägre skolan än på gymnasiet; i den förra borttogs latinet från kristendomsundervisningen, hvarjämte läraren förständigades att framhålla kristendomens etiska innehåll.

Kanslersgillet hade för öfrigt en hel mängd skolfrågor af större eller mindre vikt att behandla. Murbergs förslag till en gymnasiereform, som gick ut på att åstadkomma likformighet mellan rikets gymnasier godkändes. Men hans förslag att uppdela gymnasierna i två linjer, läroafdelningen och civilafdelningen, af hvilka den senare på sitt schema upptog moderna språk på de timmar, då den förra läste grekiska och hebreiska, blef ej i allo godkänd. I stället stadgades, att tyska och franska väl skulle förekomma på den civila linjen, men därjämte den klassiska grekiskan på båda linjerna. Hvad de naturvetenskapliga ämnena beträffar, uteslöt man visserligen Murbergs förslag om en i neologisk anda drifven under-

visning, men ett inflytande från filantropinismen kan spåras i bestämmelsen om föreläsningar i hälsovård.

*

1807 års skolordning betecknar ett afgjordt framsteg i flera riktningar. Vi hafva redan påpekat dess sträfvan att sekularisera skolan och göra undervisningen mera fruktbärande för det praktiska lifvet. Bland andra förtjänstfulla nyheter, som 1807 års skolordning införde, var äfven bestämmelsen om kroppsövningar i skolorna, och detta skedde på en tid, då Ling ännu ej synes ha tänkt på att införa ett gymnastiskt system. Äfven för den nu brännande frågan om en specialisering af undervisningen röjer skolordningen en viss förståelse. Att den ej blef hvad de mera framsynta bildningsvännerna, bland dem Adlerbeth, åsyftade, berodde mycket på den skuggrädsla, som regeringen hyste för alla reformsträfvanden och som kom den att äfven i de obetydligaste nyheter spåra revolutionära anslag. I Waller hade, såsom förf. visar, de konservativa tendenserna en kraftig och inflytelserik förespråkare.

Från kanslersgillet remitterades skolordningsförslaget till Rikets allmänna ärendens beredning och godkändes efter en af landshöfding Nils v. Rosenstein verkställd omarbetning af ingressen. Det stadfästes af konungen d. 7 dec. 1807, sedan det, med anledning af de anmärkningar, som framställts af biskop Tingstadius i Strängnäs, undergått förnyad behandling i beredningen. Det antogs, men endast på försök och för en tid af fem år.

Enligt det kungl. brefvet af den 17 febr. 1801 angående inrättandet af kanslersgillet skulle detta äga ledningen af och öfverinseendet öfver skolväsendet i det hela, inclusive skolor och gymnasier. Man blir därför förvånad, när man finner, att Kungl. Maj:t två år efter skolordningens antagande förklarar gillet upplöst (kungl. skrifvelse af d. 23 okt. 1809). Detta var emellertid helt enkelt en konsekvens däraf, att gillet i den skolordning, som det själft utarbetat, afhändt sig all befogenhet i till skolväsendet hörande frågor och därigenom gjort sig själft öfverflödigt. Tanken på en enhetlig ledning af vårt skolväsen genom upprättandet af en central öfverstyrelse blef sålunda ej förverkligad — den behöfde ännu ett århundrade att mogna, innan den kunde omsättas i handling.

Förf. är värd allt erkännande för det omsorgsfulla och gedigna forskningsarbete, hvarom denna afhandling bär vittne. Den lämnar oss åtskilliga nya och värdefulla upplysningar om tillkomsten af 1807 års skolordning och den andel, som flera af den tidens framstående män, Adlerbeth, Lindblom, Waller och icke minst den erfarne skolmannen Murberg, haft däri. Hvad särskildt Adlerbeth beträffar, lära vi känna honom, den gustavianske skalden, den utmärkte tolkaren af antikens mästerverk, från en ny sida; han framstår här som en varmt intresserad och nitisk befrämjare af vårt undervisningsväsen. Det är också en förtjänstfull sak, att förf.

aldrig släpper ur sikte det inflytande, som upplysningstidens idéer i andra riktningar utöfvat på den nya skolordningen. Afhandlingen blir på detta sätt af kulturhistoriskt intresse och ett värdefullt bidrag till vår ej synnerligen rika pedagogiska litteratur.

H. L—n.

Öfversikter af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Utgivet genom A. Kock. **Ny följd. Bd 31: H. 2.** W. v. Unwerth, Eine schwedische Heldensage als deutsches Volksepos. — M. Olsen, Bemerkninger til Egils större digte. — R. Th. Christiansen, Finsk mytologi. — S. A. Krijn, Gíslasaga Súrssonar. — J. Neuhaus, Om Skjold. — Kr. Kålund, Sönder Kirkebystenens Ku. — G. L:son Högsby, Äldre Västgötalagen A. B. 5. — H. Gering, Sensen als altnordische waffen? — E. Brate, Anmälan av »O. v. Friesen, Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge.» — E. Hellquist, Anmälan av »Runii svenska rim. Rimförteckning och språkhistoriska studier av Axel Åkerblom.» — L. M. Hollander, Gjenmæle. — **H. 3—4.** E. Wigforss, Efterledens behandling i namnen på -stad. — J. Loewenthal, Zur germanischen Wortkunde. — S. Feist, Runen und Zauberwesen im germanischen Altertum. — E. Brate, Andra Merseburgbesvärjelsen. — F. Jónsson, Sturlunga-prologen. — F. Jónsson, Maskuline substantiver på nir. — F. Jónsson, Gudenavne — dyrenavne. — F. Jónsson, Overgangen ǫ—ö (ø) i islandsk. — N. Carlsson, Utvecklingen av urg. auh. Gotländska bidrag. — J. Neuhaus, Om -lev. Kom det fra Sverrig eller fra Danmark? — N. Hänninger, Sydsvenska jorda (lördag). — Kr. Kålund, Nekrolog över Björn Magnússon Ólsen. — F. Jónsson, Nekrolog över Dr. phil. Jakob Jakobsen. — E. Brate. Besvärjelsen på Björketorp- och Stentoften-stenarne. — S. G. Broberg, Bibliografi för 1917. — Meddelande.

Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1919. B. Boëthius. Lappar och nybyggare i äldre tid. Ur gränskommissarien Lorens Kristoffer Stobées relation till 1746—47 års riksdag.

Ekonomisk Tidskrift. Utgifven af D. Davidson. **1919, 5.** D. Davidson, Sveriges riksbank 1668—1918. 1. Brisman, Sv., Den Palmstruchska banken och riksens ständers bank under karolinska tiden.

Fornvännen. Under redaktion av E. Eckhoff. **1919, 2.** H. Jungner. Uppsala- och Vendel-konungarnes mytiska ättefäder. Med 5 fig.

Forum. Redaktör: Anton Blanck. **1919, N:o 27.** A. Brusewitz. Frihetstiden som avskräckande exempel. — **29.** A. Brusewitz, Historisk teckentydarkonst. — **34.** K. Staaff, Politiska tal. D. 1—2. Utg. af Kristian Setterwall och Erik Staaff, anm. af K. P[etersson] under titel: Karl Staaff som parlamentariker och talare.

Göteborgs Försvar. Redigerad af M. Mannerfelt. **1919.** O. Mannerfelt, Guvernörer och landshövdingar med residens på Älvsborgs slott och i Göteborg 1619—1680. Med 3 illustr. — O. Kuylenstierna, Ur Göteborgs garnisons historia. Med 2 illustr. — C. R. A. Fredberg, I neutralitetens tecken. Anteckningar från slutet af 1700- och början af 1800-talets Göteborg. Med 1 illustr.

Göteborgs Högskolas Årsskrift 1919, 1. Nat. Beckman, Två finländska gårdsrättsredaktioner. Med anledning av Åbo akademis öppnande.

Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1918 (tr. 1919). L. Hofstedt, Fornborgar inom Götaälvsområde. 1. Södra Bohuslän (Hisingen och Inland). Med 24 fig.

Historiska Handlingar till trycket befordrade af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Register till D. 1—20, redigeradt af E. Naumann.

Julhälsningar till församlingar från prästerna i Göteborgs stift 1919. Årg. 9. C. H. Töhlén, Kyrkohistorisk hembygdskunskap. 2. Reformationen. — R. Cervin, Halmstads kyrka. Med 3 illustr. i texten.

Jämten. Föreningen Jämtslöjds årsbok 1919. Årg. 13. J. Bromé, När Jämtland och Härjedalen avträddes till Sverige 1645. — P. Johnsson, Jordbruket i Jämtland och Härjedalen för femtio år sedan. Några erinringar. (Efter Hus.-Sällsk. källskrifter.) — E. Festin, Östersunds nya kyrka. Med 3 bilder. — E. Festin, Alsens kyrka. Ett apropos till kyrkbranden. Med 9 bilder.

Karlstads stifts julbok 1919. E. Hj. J. Lundström, Guvernören Anders Erichsson Hästehufvud. En märklig prästson från Dalsland. — J. Nyrin, En intressant bildgravsten i Alsters kyrka. Ett märkligt minne från Karlstads första kyrkogård. Med 1 illustr.

Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens handlingar och tidskrift 1919, H. 3—4. A. Kindberg, Anteckningar om Värmlands fältjägare. D. 1, anm. af —de. — 7—8. C. O. Nordensvan, Carolus XII, anm. af W. Kleen.

Kyrkohistorisk Årsskrift. Utgifven av Hj. Holmquist. 1919. Årg. 20. B. R. Hall, Johannes Rudbeckii katekesutveckling och dess samband med tidigare andakts- och läroböcker. Bilaga: Nytryck af »Enfaldiga frågor» (Västerås 1643). — B. R. Hall, Den kyrkliga folkuppfostran i Joh. Rudbeckii stift. Med 1 portr. — O. S. Holmdahl, Karl IX:s förmenta kalvinism. — R. Holm, Den svenska missionen bland lapparne och dess möte med lapparnes religion. — Gottfr. Carlsson, Anteckningar om ett par svenska helgon. 1. När skedde Nicolaus Hermannis skrinläggning? 2. Sankt Karlung i Roden. — K. B. Westman, Ett par fynd i Strängnäs domkapitels arkiv. 1. Gustaf Vasas valförsäkran 1523. 2. Strängnensiska prästmötesfördrag från tiden 1585—1601. — E. Linderholm, De stora häxprocesserna i Sverige. D. 1, anm. af Hj. H[olmquis]t. — K. B. Westman, Reformationens genombrottsår i Sverige, anm. av Hj. H[olmquis]t. — Hj. H[olmquis]t, En diplomatisk-kartografisk omstörtning av härskande meningar?

Liber librariorum Bokhandlarnas bok. Minnesskrift utgiven med anledning av Svenska sortimentsbokhandlareföreningens 25-åriga tillvaro under redaktion av Aug. Hånell. D. 1. A. Sjögren, Något om äldre tiders bokhandel. Med 24 fig. — I. Collijn, Samtida utsagor om boktryckarkonstens uppfinning. — J. Mortensen, Stockholmsliv på 1820-talet. — Ch. Norelius, Sveriges äldsta ännu existerande bokhandel. [Lundbladska nu Lindstedtska universitetsbokhandeln i Lund.] Med 11 illustr.

Läsning för svenska folket. 1919, 1. W. Samuelsson, En medeltida kyrkofurste. [Konrad Rogge]. — P. Johnsson, De skånska snapphanefejderna. — 3. L. Ribbing, Bondeupproret i Skåne 1811. — 4. T. Holmberg, Tankar inför Gustaf-Adolfsminnet. (Högtidstal i Uppsala universitets aula den 6 nov. 1919.)

Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1919. W. C[arl]g[re]n. Forna historielektorer i Gävle. — P. E[lfstra]nd, En gammal Gefleslåkt och litet om dess ursprung och verksamhet. Med 3

illustr. — E. Fant, Konsthistoriska anteckningar från några herrgårdar i Gästrikland. Med 2 illustr.

Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening 1919. [D.] 5. P. G. Vejde, Om Smålands herrgårdar. En översikt. — P. G. Vejde. Hovmantorps herregård. Korta anteckningar. Med 1 illustr. — H. Friberg, Stensholm. Några anteckningar ur en småländsk herrgårds saga och historia. Med 5 fig. — Alg. Friberg, Sankt Valborgs kapell. — **Bilaga:** Jönköpings stads tänkebok 1456—1548. Utgiven av C. M. Kjellberg. Inledning, register och profsida från originalet.

Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 2: 6. Joh. Ax. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 2: H. 1, 3: H. 2. — **1: 45 —47.** P. Sondén, Förteckning över arvprinsen Carl Gustafs arkiv i Stegeborgssamlingen.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. Utgifven af I. Collijn. **1919, N:o 3.** I. Collijn, De äldsta i Amerika tryckta upplagorna af Luthers lilla katekes på engelska Philadelphia 1749 och 1761. — S E. Bring, Till den svenska slavistikens äldsta historia. — E. Nygren, Ännu en handskrift från Stockholms dominikanerkloster. — I. Collijn, Ett dominikanskt confraternitetsbref för provinsen Dacia från år 1501. Med faks. — G. Lindstén, Ett unikt svenskt 1700-talstryck i Skara stiftsbibliotek.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgifven af Letterstedtska föreningen. Redigerad af O. Montelius. **1919, 3.** J. Mortensen, Från Röda Rummet till sekelskiftet, anm. af N. Hansson. — **5.** A. Stille, De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570, anm. af B. Steckzén under titel: Ett blad ur Sveriges krigshistoria.

Personhistorisk Tidskrift 1918—1919. Årg. 20: H. 3 o. 4. B. Boëthius, Emil Hildebrand. — H. Toll, Folkungastudier. 1. En abbedissa i Gudhem. 2. Ätten Engel. 3. Wålungaätten. — J. Nordlander, Ericus Nicodemi, studiosus Upsaliæ. — N. v. Dardel, Stockholms öfverståthållare. 28. Grefve Carl Mörner. — C. Forsstrand, Storborgare och stadsmajorer, anm. af B. B[oëthiu]s.

Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1919. N. Östman, Förteckning över Stockholmsbilder. 3. Inledning till Stockholmsbilderna i Erik Dahlberghs Suecia antiqua et hodierna. [Med bilagor.] Med 7 fig. — E. W. Dahlgren, Louis De Geers hus i Stockholm. Historisk utredning. Med 11 fig. — Fr. De Brun, Bland gator, gränder och brinkar i det gamla Stockholm. Med 1 fig.

Statsvetenskaplig Tidskrift. 1919, 3. K. Tynell, Studier angående det svenska statsrådets politiska ansvarighet. Protokollsgranskning. Anmärkningsanledningar. Dechargebetänkandets allmänna karaktär, anm. af S. Wallengren.

Stockholms-Gillet 1914—1919. Några minnesblad ur Stockholms stads och Stockholms-Gillets historia. N. Östman, »Lax, lax, lerbak». En Stockholmsk grundläggningssaga, som rör biskop Hans Brask. — A. Kerfve, En Stockholms julmarknads krönika. — C. Forsstrand, Ladugårdslandet på 1860-talet. — E. Norlander, En försvunnen gata.

Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 30. 1918 (tr. 1919). Bihang: Gustav III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling utgiven av H. Schück. D. 2. — Register över Akademiens handlingar från år 1786 till närvarande tid.

Svensk Militär Tidskrift. 1919, 2. K. K:son Leijonhufvud, En af konung Karl X Gustafs regementschefer. Erik Leijonhufvud. — **6.** [C. O.] N[ordensva]n, För tvåhundra år sedan. Krigshändelserna 1719. —

7. Karakteristik af krigsledningen under våra krig efter Karl XII:s död. Af W.—K. K:son Leijonhufvud. Karoliner. 5. Abraham och Gustaf Leijonhufvud. — 8. Karl XII på slagfältet. D. 3, 4, anm. af C. O. N[ordensva]n.

Svensk Tidskrift. 1919, 5—6. N. Ahnlund, Sankt Olof och trollet. — 7. S. Clason, Åbo och dess pånyttfödda akademi. — 8. B. Boëthius, Historiska principfrågor. — G. Wallquist, Den svenska järnhanteringens uppkomst och utveckling. Med 9 illustr. o. 1 karta.

Tidskrift för konstvetenskap. Utgifven af E. Wrangel och Fr. Hazelius. 1919, 2. O. Rydbeck, Skånsk skulptur och gottländska stenmästare. Med 10 fig. — C. R. af Ugglas, Studier i svensk medeltidsskulptur. Marginalanteckningar i ett par utställningskataloger. 1. — 3. C. R. af Ugglas, Studier i svensk medeltidsskulptur. Marginalanteckningar i ett par utställningskataloger. 2. Sverige—England 1200-talet.

Tidskrift i fortifikation 1919. Bihang. L. W:son Munthe, Kungl. Fortifikationens historia. D. 6: 7. Med 13 portr., 2 pl. o. 12 facs. tr.

Tidskrift i sjöväsendet. 1919, 3. E. Holmberg, Karl XII:s amiraler. 8. E. Holmberg, Örlogsflottans bemanning och rekrytering i äldre tider.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet. 1919. Årg. 16. Ant. Flentzberg, Från en försvunnen kyrka och församling — Årja i Södermanland. 1. — O. Norberg, Ett arf från reformationstiden. Föredrag vid stiftsmöte i Strängnäs den 11 augusti 1919.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. 1919. Jahrg. 19: H. 1. O. Schiff, Forschungen zur Vorgeschichte des Bauernkriges. — H. Herre, Das Reichskriegssteuergesetz vom Jahre 1422. — R. Schmitt, Der angebliche österreichiche General von Meyer in der Schlacht bei Freiberg 1762. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Preisaufgaben. —Personalien. — Todesfälle. — Th. Grünbauer, Bibliographie zur deutschen Geschichte 1919.

39.

Bibliografi 1918.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

6375. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *T. Höjer*. Årg. 38. 1918. 271 + 82 + VI s. + bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 7 kr. 50 öre.
Almquist, H., August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana. 2.
Ahnlund, N., Gustaf II Adolfs första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626.
Hedin, Ein., Dansk-tyska krisen 1863—64. En öfversikt öfver den nyaste litteraturen.
Boëthius, S. J., 1865—1866 års representationsreform i idéhistorisk belysning.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

6376. Historisk Tidsskrift, utgit af den norske historiske Forening. Femte Række. Bd 4: H. 2—4. S. 97—336. Kristiania.

6377. Historisk Tidsskrift, Niende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *E. Arup*. Bd 5: H. 1. 128 s. Khvn.

6378. **Stavenow, L.,** Friedrich Rühs' betydelse för svensk historieskrifning. Nord. Tidskr. 1918, s. 315—328.

6379. **Weibull L.,** Historisk-kritisk metod och nutida svensk historieforskning. (2) + 85 + (1) s. Lund, Gleerups Universitetets bokh. Pr. 3 kr. 75 öre.

6380. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 5. (Karl XII:s tid efter 1709 och äldre frihetstiden). H. 1. Nils Ehrenskölds bragd. 2. Svenskar och turkar. 96 s. Med många illustrationer i texten. Pr. 25 öre häftet. En uppl. på bättre papper. Bd. 3: Gustaf II Adolfs, Kristinas och Karl X Gustafs tid. 639 s. Med många illustrationer i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 14 kr.

6381. **Kämpe, Alfr.,** Svenska allmogens frihetsstrider från äldsta tider till våra dagar. En krönika. D. 1. 206 + (2) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Frams förlag. Pr. 7 kr. 25 öre.

---

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1916 och 1917 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

6382. **Svensén, E.,** Svenska historien för svenska folket. H. 58—97. Bd 3. 763 + XII s. Med 275 fig. 4. 192 s. Med 66 fig. Uppsala (tr. i Sthlm). J. A. Lindblad 1917, 18. Pr. 30 öre häftet.

6383. **Källskrifter,** Latinska, till Sveriges äldsta historia. Några antika och medeltida texter av svenskt-kulturhistoriskt intresse. Med förklaringar av *J. Bergman.* VI + (1) + 64 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 75 öre.

6384. **Montelius, O.,** Ynglingaätten.
Nord. Tidskr. 1918, s. 213—238.

6385. **Svensson, J. V.,** De nordiska folknamnen hos Jordanes.
Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. 1917, s. 109—157.

6386. **Söderqvist, O.,** Några anmärkningar rörande användningen af folknamnen svear och uppsvear.
Hist. Tidskr. 1918, s. 50—52.

6387. **Lindroth, Hj.,** Är Scadinavia och Skåne samma ord? Ett svar.
Arkiv för nordisk filologi 1918. Ny följd. Bd. 31, s. 29—47.

6388. **Söderqvist, O.,** Det svenska namnet. När möter det första gången i historien?
Svenska Dagbladet 1918, N:o 338 A (14/12).

6389. **Nerman, B.,** Kungshögarna på Adelsö och Sveriges äldsta konungalängder.
Fornvännen 1918, s. 65—77. Med 2 fig.

6390. **Beckman, Nat.,** Torgny Lagman. Ett bidrag till karakteristiken av Snorres författarskap.
Edda 1918. Aarg. 5, s. 278—286.

6391. **Jonsson, J.,** Athugasemd um Þorgný lögmann.
Arkiv för nordisk filologi 1917. Ny följd. Bd. 30, s. 148—153.

6392. **Lindroth, Hj.,** Värmdön och Bråvallaslaget. Några anmärkningar till en af Hederströms namnbestämningar. (Se N:o 6127.)
Svenska Dagbladet 1918, N:o 18 B (20/1).

6393. **Beckman, Nat.,** Alvastra och Sverker. Vad skriftliga källor och muntlig tradition förtälja.
Meddelanden från Östergötlands forminnes- och museiförening 1917, s. 7—11.

6394. **Frödin, O.,** Från det medeltida Alvastra. Undersökningarna åren 1916 och 1917.
Fornvännen 1918, s. 105—124. Med 12 fig.

6395. **Frödin, O.,** Alvastra under medeltiden. Undersökningar år 1917.
Meddelanden från Östorgötlands fornminnes- och museiförening 1918, s. 43—114. Med 38 fig.

6396. **Kjellberg, C. M.,** Kung Sverkers och drottning Ulvildas östgöta-saga. Belyst af fynd, sägner och urkunder.
Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1917, s. 11—18.
Äfven i Östgöta Correspondenten 1916, N:o 217 (19/9).

6397. **Klein, E.,** Kung Sverkers stamgård återfunnen? En märklig serie fornfynd vid Alvastra. — Sverkergården: ett primärt undersökningsresultat.

Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1917, s. 3—7. Med 4 pl. och 1 illustr. i texten, 19—21. Med 1 fig.
Äfven i Svenska Dagbladet 1916, N:o 281 B ($^{27}/_{8}$), 298 ($^{2}/_{11}$).

6398. **Kjellberg, C. M.,** Traditionen om striderna vid Danmarks kyrka emellan danskar och svenskar efter Erik den heliges död.
Kjellberg, C. M., Från Fyris slätter, s. 32—40.

6399. **Holmdahl, O. S.,** Sverige 1517 och 1617. Tal den 6 november 1917 i Lunds universitets aula. 29 s. Uppsala, Norblads bokh. 1917. Pr. 50 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. N:o 78.

6400. **Hildebrand, E.,** Dokumenten till Stockholms blodbads förhistoria. Hist. Tidskr. 1918, s. 116—128.

6401. **Nihlén, A.,** Kristina Gyllenstierna och Sören Norby. En kärlekshistoria med politisk bakgrund, som efter fyra seklers glömska dragits fram inför offentligheten.
Svenska Dagbladet 1918, N:o 304 B ($^{10}/_{11}$).

6402. **Bom, C. E.,** Ornässtugans minnen. Några anteckningar om Gustaf Eriksson Vasas irrfärder i Dalarna 1520—21. 22 s. Falun, Förf. 1916.

6403. **Geijer, H.,** Sägnen om prästdråpet i Rättvik.
Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1918. [H.] 5, s. 10—105. Med 4 fig. Rör Gustaf Wasas befrielsekrig 1521.

6404. **Carlsson, Gottfr.,** En stridsskrift af Berend von Melen mot Gustaf Vasa. Ett fynd i universitetsbiblioteket i Jena.
Nordisk Tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 1—44.

6405. När dalkarlarna blevo missnöjda med kung Gösta.
Roos, A. M., Dalarna, s. 327—332.
Innehåller bl. a. Ur dalkarlarnas bref till kung Gösta [1524].

6406. **Bull, Edv.,** Vincens Lunge. 125 s. Kristiania, Steenske Forlag 1917.
Nordmænd. Biografier av norske mænd og kvinder utgit ved *Edv. Bull* og *Anders Krogvig.*
Ett kap. har till öfverskrift »Svenske saker» och handlar om Peder Sunnanväder och Daljunkaren.

6407. **Leijonhufvud, K. K:son,** Drottning Margareta Leijonhufvuds och hennes syskons fäderne-arfvegods i Västergötland.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. B. 3: H. $^{9}/_{10}$, s. 103—109.

6408. **Stille, A.,** De ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—1570. V + 114 s. Lund. Pr. 3 kr. 50 öre.
I »Festskrift utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundrafemtiårsjubileum 1918». Lunds universitets årsskr. N. F. Avd. 1. Bd. 14. N:o 11.

6409. **Ahnlund, N.,** Storhetstidens gryning. Gestalter och händelser. (3) + 187 s. Sthlm, Geber. Pr. 7 kr.
Innehåller. Hertig Karls andra äktenskapshandel; Rikskanslerns släkt och ungdom; Regementsskrivarens irrfäder; Krigare, diplomat och statsfånge; Le soldat suedois; Der Löwe aus der Mitternacht.
Rec. i Hist. Tidskr. 1918, s. 213—214.

6410. **Tunberg, S.,** Sigismund och Sverige 1597—1598. [D.] 2. Andra resan till Sverige. VIII + 222 + (1) s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 9 kr.
Arbeten utgifna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala. 23.

6411. **Almquist, H.,** Bidrag till kritiken av Karl Karlsson Gyllenhielms memoarer.
Svensk Humanistisk Tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 289—295.

6412. **Block, Herd.,** Karl IX som teolog och religiös personlighet. Studier öfver utvecklingen af hans åskådning. Akad. afh. XXII + 349 s. Lund (tr. i Göteborg), Gleerupska Univ. bokh. Pr. 8 kr.

6413. **Johnston, J. T. M.,** World patriots. XIII + 319 s. + 14 portr. o. 1 pl. New York 1917.
S. 187—196: Gustavus Adolphus. The hero of Sweden 1594—1632. Med 1 portr.

6414. **Voionmaa, V.,** Stolbovan rauha historiallis- maantieteelli seltä kannalta. Suomen Historiallisen Seuran kokouksessa 26 p. helmikuuta 1917. 8 s.
Historiallinen Arkisto 1918. 27, 7.

6415. **Ahnlund, N.,** Gustaf II Adolfs första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626.
Hist. Tidskr. 1918, s. 75—115.

6416. **Ahnlund, N.,** Gustaf Adolf inför tyska kriget. Akad. afh. [Uppsala.] XXVII + 430 s. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 10 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:r 192 B (21/7) af *B. Boëthius.*

6417. **Stavenow, L.,** Det svenska stormaktsväldets uppkomst. En konturteckning av huvudmoment och ledande politiska idéer. 48 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 2 kr.
Uppsala universitets årsskr. 1918. Progr. 5.

6418. Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Utgifna af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitetsakademien. Afd. 1: Bd. 6. Bref. 1631. [Utg. af *H. Brulin.*] XII + 664 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 18 kr.

6419. **Schröder, A.,** Die Schweden in Schwaben.
Das Bayerland 1918. Jahrg. 29, s. 218—221. Med 4 illustr.

6420. **Schrötter, G.,** Der 30-jährige Krieg im Bayer- und Böhmerwalde.
Das Bayerland 1918. Jahrg. 29, s. 215—218. Med 5 illustr.

6421. **Mitterwieser, A.,** Der Schwed vorm Chiemgau.
Das Bayerland 1918. Jahrg. 29, s. 210—213. Med 6 illustr.

6422. **Ruf, P.,** Die Pest und der Schwed in München 1634/35.
Das Bayerland 1918. Jahrg. 29, s. 213—215. Med 3 illustr.

6423. **Wrangel, F. U.,** Voyage en France d'Oxenstiern (1635). 74 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Paris 1917.
1:a uppl. ingick i L'Amitié Franco Suédoise. Compte rendu de l'assemblée générale tenue le 20 février 1916 suivi conférence par *F. U. Wrangel* sur le voyage en France d'Oxenstiern. S. 37—103. Med flera illustr. i texten. Paris 1916.

6424. **Lindblad, H.,** Den första svenska Amerikaemigrationen. Några samlade anteckningar.
Hela världen 1918, s. 1296—1302. Med 2 illustr.

6425. Corpus constitutionum Daniæ. Förordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, 1558—1660. Udgivnk ved *V. A. Secher* af Selskabet for udgivelse af Kilder til dansk Historie. Bd 6: H. 3. S. 321—514 + (2) + II + (1) s. Khvn Gad.

6426. **Karl XI,** Almanacksanteckningar. [1672—1697.] Från originalen ånyo utgivna av *S. Hildebrand.* XVII + 423 s. Med 2 facs. tr. Sthlm, Norstedt. Pr. 17 kr. 50 öre.
Rec. i Aftontidningen 1918, N:o 343 B (16/12) af *K. Nordlund.*

6427. **Japikse, N.,** Johann de Witt, der Hüter des freien Meeres. Illustriert nach alten Kupferstichen und Gemälden. Deutsch von *W. Heggen.* XV + 327 s. Leipzig, Meulenhoff 1917.

6428. **Stille, A.,** En vandring öfver slagfältet vid Lund.
Under Lundagårds kronor (1918), s. 252—269. Med 10 illustr. i texten.

6429. **Ascheberg, Rutg. v.,** Dagbok. [1678.] En nyanträffad redaktion meddelad af *G. Carlquist.*
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 1—45.

6430. **Holmberg, E.,** Sjökrigsutrustningen mot Danmark 1689.
Tidskr. i sjöväsendet 1918. Årg. 81, s. 185—193.

6431. **Wittrock, G.,** Nils Bielkes underhandling i Brandenburg 1696.
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 46—105.

6432. Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918). (1) + 280 s. + 1 pl. + 3 portr. + 1 karta o. 6 illustr. o. 1 karta i texten. — 1918. (1) + 320 s. + 1 portr. o. 2 kartor o. 12 illustr. i texten. Lund.

6433. Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. D. 12. Utg. af *Aug. Quennerstedt.* LXVIII + 467 s. + 6 portr. + 7 pl + 1 karta o. 3 illustr. i texten. Lund, Gleerupska Univ. Bok. Pr. 15 kr. Tr. i 300 exemplar.
Innehåller bl. a.: Förord; Fyra tjänsteförteckningar af *A. Roos, W. L. Taube, S. D. Barohn* och *C. M. de Lavall;* Ett tilläggs-blad: Personregister; Innehållsförteckning till 1—11 o. 6459—6465.

6434. **Aldén, G. A.,** Karl XII i nyare forskningens ljus och i folkminnet. 107 + (1) s. + 1 portr. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 2 kr. 25 öre.

6435. **Bergman, J.,** Den siste kämpen. Några ord om orsakerna till Karl XII:s dragningskraft på folkfantasien. Tal hållet vid svensk-norska folkfesten å Klevemarken vid avtäckningen av minnesmärket över Karl XII:s vistelse därstädes under hans norska fälttåg. 19 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 50 öre.

6436. **Grimberg, C.,** Kung Karl den unge hjälte. (1) + 96 s. + 8 portr. o. illustr. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 50 öre.

6437. **Grimberg, C.,** Karl XII:s minnet.
Ord och Bild 1918, s. 561—78. Med 17 illustr.

6438. **Hjelmqvist, Fr.,** Karl XII:s minnet.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 280 A (30/11).

6439. **Hjärne, H.,** Karl XII. Hans livsverk från riksförsvarets synpunkt.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring,* s. 1—40. Med 5 avbildningar.

6440. **Hjärne, H.,** Karl der Zwölfte. Einige Umrisse seiner Laufbahn.
Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik 1918. Jahrg. 12, sp. 641—668, 737—752.

6441. Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Under medverkan av *H. Hjärne, G. Carlquist, N. Herlitz, H. E. Uddgren, A. Stille, P. Sörensson, S. Schartau, E. Naumann, J. A. Lagermark.* Utgiven av *S. E. Bring.* X + 720 s. + 3 kartor o. 2 pl. Med 120 avbildningar i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 kr.
Rec. i Göteborg Handels- o. Sjöfartstidning 1919, N:o 8 B (4/1) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n.*

6442. **Karl XII på slagfältet. Karolinsk slagledning sedd mot bakgrunden af teknikens utveckling från äldsta tider. Udg. af Generalstabens krigshistoriska afdelning. D. 1. (5) + 241 s. + 1 portr. 2. S. 242—513 + 1 portr. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. för 3 delar 50 kr. En bibliofiluppl. i 275 numrerade exemplar. Med 150 slagbilder jämte en portfölj innehållande 65 planscher och kartor. Pr. 400 kr.**
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 324 (30/11) af *C. Hallendorff*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 286 B (7/12) af *B. S.* [*B. Steckzén*].

6443. **Kuylenstierna, O.,** Kring Karl XII. Karolinska studier. 162 s. + 6 portr. + 1 pl. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr.
Innehåller bl. a. Karl XII:s yttre. 1. Vad sade Karl XII:s stoft om hans yttre? 2. Vad säga porträtten om Karl XII:s utseende: Konung Augusts ambassadör 1699 och hans kanoner; Narva; Karl XII:s drabanter; Mazepa: Karl XII i Dalsland 1716 och 1718; Karl XII:s död.

6444. **Kuylenstierna, O.,** Minnen och reliker från Karl XII.
Veckojournalens praktupplaga 1918, s. 740—741. Med 9 illustr.

6445. **Nordensvan, C. O.,** Karl XII. Synpunkter och betraktelser. Med talrika porträtt, figurtavlor och kartor. 341 s. + 1 karta. Sthlm. Åhlén & Åkerlund. Pr. 18 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1918, N:o 847 (Stockholmsuppl., n:o 17434) (23/12) af *Arn. Munthe* under titel: Karl XII som fältherre: i Stockholms Dagblad 1919, N:o 66 B (9/3) af *A. Stille*.

6446. **Nordensvan, C. O.,** Karl XII:s krigföring.
Svensk Militär Tidskr. 1918. Årg. 7, s. 291—315.

6447. **Stille, A.,** Karl XII och svensk utrikespolitik.
Det nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 532—547.

6448. **Voltaire, F. M. A. de,** Karl den tolftes historia. Översättning av *E. Lundquist*. (2) + 308 + (2) s. + 1 portr. Med 49 illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 10 kr.

6449. **Voltaire, F. M. A. de,** Carl XII:s historia. Med inledning av *C. Hallendorff*. Översättning av *G. Örnulf*. Till tvåhundraårsminnet av Carl XII:s, Sveriges konung, död den 30 november 1718. XVI + (2) + 303 + VII s. + 15 pl. Sthlm, Lars Hökerbergs förlag. Pr. inb. 125 kr. Tr. i 200 numrerade exemplar.

6450. **Willebrand, R. F. v.,** Karl XII:s minne i Finland. 1718 30/11 1918.
Finsk Tidskr. 1918. T. 85, s. 273—281.

6451. **Carlquist, G.,** Karl XII:s ungdom och första regeringsår.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 41—86. Med 11 avbildningar.

6452. **Herlitz, N.,** Det stora nordiska krigets förhistoria och första år (1697—1700).
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 87—188. Med 8 avbildningar o. 1 karta.

6453. **Bring, S. E.,** Narvafestligheten i Stockholm. För Aftonbladet. 9 s. Med 7 illustr. i texten. Sthlm.

6454. **Sörensson, P.,** Svenska fångar i Ryssland 1700—1709.
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 148—156.

6455. **Bemmann, Rud.,** Dünamündes Eroberung durch die Sachsen 1700.
Dresdener Anzeiger 1917, N:o 255.

6456. **Holmberg, E.,** Sjöexpeditionen mot Arkangel 1701.
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 106—142.

6457. **Uddgren, H. E.,** Fälttågen 1701—1706.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 213—282. Med 6 avbildningar o. 2 kartor.

6458. **Herlitz, N.,** Karl XII:s polska politik 1701—1707.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 189—212. Med 8 avbildningar.

6459. **Gyllenstierna, N.,** Journal öfver generalguvernören, friherre Nils Gyllenstiernas marsch med pommerska armén till Polen 1702.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 1—25 + 1 portr.

6460. **Siegroth, G. H. v.,** Gardeskaptenen och senare öfverstelöjtnanten vid Dalregementet Gustaf Henrik v. Siegroths relationer 11—15 mars 1702 och 17 dec. 1703—14 nov. 1704.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 27—41.

6461. **Sparre, A.,** Rapporter af öfversten vid Westmanlands regemente frih. Axel Sparre öfver utförda förrättningar. Juli och sept. 1702.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 43—55 + 1 portr.

6462. **Stenbock, M.,** Journal öfver expeditionen 1702—1703. Med en deduktion och bilagor.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 57—122 + 2 portr.

6463. **Stenbock, M.,** Bref och skrifvelser till Carl XII 1702—1705.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 123—280 + 1 pl. o. 1 karta.

6464. Berättelse om general-krigskommissariatets viktigaste åtgöranden 1702—1704.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 281—295.

6465. **Lilliehöök, G.,** Relationer af öfversten vid Kronobergs regemente Gabriel Lilliehöök d. 2 maj 1703—1 jan. 1705.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 297—359 + 1 pl.

6466. **Wittrock, G.,** Förräderipunkten i Nils Bielkes process 1704—1705. [Med 3 bilagor.]
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 40—80.

6467. **Behm, A.,** När Karl XII var kung Augusts gäst. Ett äventyr som kunnat kosta honom friheten.
Svenska Dagbladet 1918, N:r 60 B (³/₃).

6468. **Herschel,** Schwedennot in der Radeberger und Dresdner Gegend während des Nordischen Krieges.
Über Berg und Tal. 41 (1918), s. 30—32.

6469. **Stille, A.,** Tåget mot Ryssland 1707—1709.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 283—338. Med 8 avbildningar o. 1 karta.

6470. **Sörensson, P.,** De karolinska krigsfångarna.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. af *S. E. Bring*, s. 567—606. Med 10 avbildningar.

6471. Fältkonsistorieprotokoll från Bender. [1709—1712.] Meddelade af *A. Stille.*
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 81—93 + 1 portr.

6472. **Stille, A.,** Karl XII och Porten 1709—1714.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 339—412. Med 9 avbildningar.

6473. **Aurivillius, Magn.,** En svensk julpredikan i Turkiet olycksåret 1709 och ett skriftetal inför Karl XII. Utgifna af *E. Hj. J. Lundström.* 44 s. + 1 portr. Sthlm, Sv. kyrkans diakonistyrelses bokförlag 1916. Pr. 1 kr.

6474. **Lagermark, J. A.,** Krigshändelserna i västra Sverige och Norge 1709—1718.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. af *S. E. Bring*, s. 607—652. Med 8 avbildningar o. 1 karta.

6475. **Uddgren, H. E.,** Magnus Stenbocks fälttåg.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 473—498. Med 6 avbildningar.

6476. **Sparre, A.,** Ett bref från Bender 1710 [till Johan Rosenhane].
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 399—407 + 1 pl.

6477. **Tunberg, S.,** Ur Eric von Rolands litterära kvarlåtenskap [1710, 1715, 1719].
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 213—234.

6478. **Motrayes, A. de la,** Resor 1711—1725, i vilka man finner en stor mängd geografiska, historiska och politiska forskningar öfver . . . . Turkiet . . . Sverige, Lappland, etc. jämte lärorika iakttagelser angående seder, bruk, åskådningar m. m. hos de folk och i de länder, författaren besökt, samt intressanta detaljer om framstående personer . . . ävensom tillförlitliga berättelser om de beaktansvärda händelser, som inträffat under de år, författaren vistats på resande fot, såsom . . . om freden vid Prut, vid vilken han var närvarande, om konungens av Sverige förhållanden, uppträdande i Bender och under de fyra år, han tillbragte i Turkiet, om hans återkomst till Sverige, hans fälttåg mot Norge, hans död och de därpå följande händelserna. Urval och översättning av *H. Hultenberg*. Anmärkningar af *S. E. Bring* och *K. B. Wiklund*. (1) + XVI + 352 s. + 15 pl. och kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr. 50 öre.
En bibliofilupplaga tr. i 120 exemplar 35 kr.

6479. **Bonnesen, St.,** Studier över August II:s utrikespolitik 1712—1715. 1. Akad. afh. XXIV + 306 s. Lund, Lindstedts Univ. bokh. Pr. 12 kr.

6480. **Rålamb, Br.,** Tal hållet i Tobolsk på Carl XII:s födelsedag d. 17 juni 1712.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 427—446.

6481. **Almquist, J. E.,** Om kontributionsränteriet. Dess organisation och första verksamhet med särskild hänsyn till 1713 års nya beskattningsmetod.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 94—177.

6482. **Sörensson, P.,** Ett bref från Jöran Nordberg till grefve Carl Piper. [1713 15/12.]
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 192—201.

6483. **Almquist, H.,** Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—1714. LII + 397 + (1) s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 20 kr.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. 21: 1

6484. **Sörensson, P.,** Karl XII:s utrikespolitik efter hemkomsten från Turkiet.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 413—472. Med 8 avbildningar.

6485. **Sörensson, P.,** En skrivelse till Karl XII från prins Fredrik af Hessen om Sveriges utrikespolitik, dec. 1716.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 202—212.

6486. **Naumann, E.,** Om centralförvaltningen under Karl XII:s tid.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. af *S. E. Bring*, s. 531—566. Med 7 avbildningar.

6487. **Schartau, S.,** Om Sveriges inre tillstånd under Karl XII:s tid.
Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 499—530. Med 8 avbildningar.

6488. **O[lán], E.,** Carl XII:s plan att erövra England. En mystisk Göteborgsaffär för 200 år sedan.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 85 (13/4).

6489. **[Thorén, G.],** Karl XII i folksägnen. Plock bland allmogeminnena från »den stora ofreden». Af *Carolin*.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 280 B (30/11).

6490. **Z[eeh], E.,** Striden vid Strömstad den 8 juli 1717 och dess minne.
Meddelanden 22 från föreningen för Stockholms fasta försvar , s. 127—141. Med 4 illustr.

6491. **Thorén, G.,** Krigsminnen från Svinesund. Sundsborg, Karl XII:s bålverk.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 184 A (10/8).

6492. **Leutrum, C. v.,** Generalmajoren, friherre Carl v. Leutrums journal från fälttåget i Norge 1718.
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 409—421.

6493. **Marcks v. Würtemberg, G. W.,** Generaladjutanten vid jämtländska armén Gotthard Wilhelm Marcks v. Würtembergs berättelse [om kriget 1718].
Karolinska krigares dagböcker. D. 12, s. 422—425.

6494. Konung Karl XII:s banesår. 1917 års undersökning och i samband därmed gjorda iakttagelser. [Med förord af *A. Stille*.] X + 180 s. + 87 pl. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 50 kr.
Innehåller bl. a. s. 136—165: *Key-Åberg, Alg.*, Om konung Karl XII:s banesår. (Se N:o 6495).

6495. **Key-Åberg, Alg.,** Om konung Karl XII:s banesår. Föredrag med 18 ljustrycksplanscher på Karolinska förbundets sammankomst den 30 november 1917. 36 + (1) s. + 19 pl. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr.

6496. **Bring, S. E.,** Karl XII:s död, likfärd och begravning.
Karl XII. Till 200-årsminnet av hans död. Utg. av *S. E. Bring*, s. 653—711. Med 17 avbildningar o. 1 pl. Även separat.

6497. **Kjellén, R.,** Den 30 november.
Det nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 570—581.

6498. **[Thorén, G.],** Där Karl XII:s krigarsaga lyktades. Ett strövtåg bland Fredriksstens Karl XII-minnen. Af *Carolin*.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 274 B (23/11).

6499. Carl XII:s död. Et 200-aars minde idag.
Lördagsavisen, Tillægsblad til »Tidens Tegn», 1918, N:o 47 (30/11).

6500. **Bring, S. E.,** Karl XII:s likfärd och begrafning. [Med 7 bilagor.]
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 157—275. Med 2 kartor o. 12 illustr. i texten. Äfven särtryck i 50 numrerade exemplar.

6501. **Bring, S. E.,** Benjamin Düster — en falsk Karl XII.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 235—280. Med 1 facs. tr. o. 1 portr. i texten.
Äfven separat. 46 s. Lund.

6502. **Schenström, F.,** Armfeltska karolinernas sista tåg. Gamla minnen från jämtländska och norska fjällbygder. Uppl. 2. 128 s. + 1 portr. o. 1 pl. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3 kr. 75 öre.

6503. **Grandinson, K. G.,** När ryssarna härjade i vårt landskap.
Svedelius, J., Södermanland, s. 108—114. Med 2 illustr.

6504. **Westerin, G. A.,** När faran stod för dörren. Historisk skildring. [Ryssarnas härjningar i Stockholms skärgård 1719.] 15 s. Sthlm 1916. Pr. 10 öre.

6505. **Hedin, Ein.,** Arvid Horns återinträde i rådet 1720 och kungaparets ställning härtill.
Hist. Tidskr. 1918, s. 249—250.

6506. Sverges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. D. 8: 2. 1740—1751. Utgifven af *B. Boëthius*. S. 293—620. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr. 50 öre.

6507. Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utgifven af *H. Schück*. 1. [—maj 1771.] XVIII + 306 s.
Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 29. 1917 (tr. 1918). Bihang.

6508. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd 37. [Mai 1775 bis März 1776.] Redigiert von *G. B. Volz*. (2) + 617 s. Berlin, R. Hobbing.

6509. **Stavenow, L.,** Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria. 1. Gustav III:s förarbeten och planer rörande riksdagens organisation vid begynnelsen av 1778 års riksdag samt återupplivandet av Gustav II Adolfs riddarhusordning. [Med 3 bilagor.] 66 + (1) s. Uppsala.
Uppsala universitets årsskr. Progr.

6510. **Knüfermann, H.,** Der Bund der bewaffneten Neutralität von 1780—1783.
Die Grenzboten 1917. Jahrg. 76, N:o 24.

6511. **B[rusewit]z, A.,** Johan Liljencrantz' memorial angående den centrala förvaltningens omorganisation d. 19 aug. 1786.
Hist. Tidskr. 1918, s. 245—249.

6512. **L[arsson], H.,** Förfalskade dokument och världshistorien. En kunglig förfalskare.
Dagens Nyheter 1918, N:o 133 (Stockholmsuppl., n:r 17220) ($^{21}/_{5}$).
Angående Gustaf III:s förfalskning af Nolckens depesch 1788.

6513. **Ehrenström, J. A.,** Det andra Svensksundsslaget sett genom sekreteraren J. A. Ehrenströms glasögon. Meddelat af *G. Unger*.
Tidskr. i sjöväsendet 1918. Årg. 81, s. 565—587.

6514. **Barnekow, Kj. Chr.,** Dagboksanteckningar under fälttågen 1806 och 1813—1814. Utgivna med inledning och personförteckning av *Aug. Katar. Bergh*. 160 s. + 1 portr. Med 19 illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. 50 öre.
Svenska memoarer och bref. Ny serie. 1.

6515. **Worm-Müller, J. S.,** Norge gjennem Nödsaarene. Den norske Regjeringskommission 1807—1810. H. 3—21. S. 33—336 + 8 facs. tr. 4:o. Kristiania, Steenske forlag. Pr. H. 3—8: 70 öre, 9—13: 80 öre, 14—21: 90 öre.

6516. **Lindblom, Alg.,** Ålands sista strid. Ett blad ur Ålands senare historia. Jämte en karta över Åland. 23 s. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 60 öre.

6517. Några anonyma bref om 1809 års revolution och regeringsformens tillkomst. Medd. af *G. Lindstén*.
Hist. Tidskr. 1918, s. 179—205.
Brefven äro skrifna till landshöfdingen grefve *A. F. U. Cronstedt*. Brefskrifvarna äro: *C. D. Cronstedt*, *N. A. Cronstedt* och *Fr. Tersmeden*.

6518. **Sjövall, B.,** När har Christian August af Augustenburg lofvat att mottaga ett eventuellt val till svensk tronföljare?
Hist. Tidskr. 1918, s. 58—59.

6519. **Heckscher, E.,** Kontinentalsystemet. Den stora handelsspärrningen för hundra år sedan. En ekonomisk-historisk studie. 272 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr.
Skrifter utgifna af Handelshögskolan. 8.
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1918. Årg. 2, sp. 117—124 af *G. Wittrock*; i Svenska Dagbladet 1918, N:o 185 B (14/7) af *S. Clason.*

6520. **Löfgren, E. O.,** Karl Johan i Tyskland t. o. m. slaget vid Leipzig. Några meddelanden ur den nyare litteraturen. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1917.
Karl Johans förbundets handlingar från åren 1915—1918, s. 57—79.

6521. **Oldevig, I.,** Bernadotte i Tyskland. Nya bidrag till Carl XIV Johans historia.
Hela världen 1918, s. 810—814.

6522. **Jacobs, O. C. A.,** 1' Feltartilleriregiment 1764—1842—1917. Udgivet av Feltartilleriforeningen. 302 + (1) s. + 7 pl. Med många illustr. i texten Khvn 1917. Pr. 15 kr.
S. 90—96 innehåller en skildring af slaget vid Sehested 1813.

6523. **Michelsen, P. U.,** 21. Bataillons Historie 1788—1918. 231 + (1) s. + 3 kartor + 4 pl. Med många illustr. i texten. Khvn, St. Hasselbalch förlag. Pr. 15 kr.
S. 93—100 innehåller en skildring af slaget vid Sehested 1813.

6524. **F[orsstrand], C.,** När den forne marskalk Bernadotte blef kung. Några erinringar med anledning af att i dagarna ett hundra år förflutit sedan den store stamfadern för vår konungaätt besteg den svenska tronen.
Svenska Dagbladet 1918, N:o 25 B (27/1).

6525. **Jacobson, G.,** Karl Johans tronbestigning 1818. Ett hundraårsminne. Föredrag vid Karl Johans förbundets högtidssammankomst den 11 maj 1918.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1915—1918, s. 45—56.

6526. **Annerstedt, Cl.,** Om Karl Johans beröring med Uppsala universitet och besök i Uppsala.
Karl Johans förbundets handlingar för åren 1915—1918, s. 17—44.

6527. Ur Michael Gustaf Anckarsvärds papper. Interiörer från riksdagarna 1823, 1825—1830 och 1834—1835. [Medd.] af *A. Grade.*
Personhistorisk Tidskr. 1917 (tr. 1918), s. 122—161.

6528. **Sjödahl, Edg.,** Riksdagens kamp för sin finansmakt i vårt statsskicks barndom.
Tiden 1918, s. 114—117.

6529. **Emmelin, O.,** Indragningsmakt och tryckfrihet i Sverige under den s. k. rabulistperioden. 14 s. 4:o. Eskilstuna, Förf. 1917.
Särtryck ur Eskilstuna allm. läroverks årsredogörelse.

6530. **Hallendorff, C.,** Oscar I, Napoleon och Nikolaus. Ur diplomaternas privatbrev under Krimkriget. Med 15 planscher. XII + 446 s. + 3 släkttavlor. Sthlm, Geber. Pr. 20 kr.
Rec. i Göteborgs Aftonblad 1918, N:o 265 (13/11) af *H. Almquist*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 273 (22/11) af *A. A[hma]n*: i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 52—61 af *T. H[öjer]*; i Stockholms Dagblad 1918, N:r 339 B (15/12) af *V. Söderberg.*

6531. **Hallendorff, C.,** Åland 1854.
Svensk Tidskr. 1918, s. 9—18.

6532. **Hedin, Ein.,** Dansk-tyska krisen 1863—64. En öfversikt öfver den nyaste litteraturen.
Hist. Tidskr. 1918, s. 149—178.

6533. **Boëthius, S. J.,** 1865—1866 års representationsreform i idéhistorisk belysning.
Hist. Tidskr. 1918, s. 221—244.

6534. **Koht, H.,** Johan Sverdrup. H. 13—18. S. 385—522 + VIII s. (Slut på Bd 1 som omfattar perioden 1816—1869.) Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.

6535. **Dardel, Fr. v.,** Dagboksanteckningar 1877—1880. (2) + 236 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr.

6536. **Staaff, K.,** Politiska tal samt några tal och inlägg vid skilda tillfällen. Utgivna af *K. Setterwall* och *E. Staaff*. D. 1. XIII + 361 s. + 1 portr. 2. (3) + 334 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. för båda delarna 30 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 298 A ($^{21}/_{12}$) af *S. H*[*ansso*]*n*.

6537. **Böttiger, J.,** Konung Oscar II in memoriam. 15 s. + 2 portr. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 100 numrerade exemplar. Pr. 20 kr.

6538. **Åsbrink, G.,** Konung Gustaf V sextio år. En förteckning i tidsföljd öfver de viktigaste händelserna i konungens personliga lif 1858 – 1918. Med tvenne fotogravyrer och talrika illustrationer i texten samt bilaga med fem etsningar. 288 + (6) s. 4:o. Sthlm, Hasse Tullbergs förlag. Pr. inb. 250 kr. Numrerad uppl. i 500 exemplar. Nationaluppl. 289 + (1) s. + 1 portr. och talrika illustrationer i texten. Pr. inb. 60 kr.

6539. **Björsted, P. Th.,** Minnesskrift med anledning av Bernadotteska konungaättens hundraåriga regering $^{5}/_{2}$ 1818—$^{5}/_{2}$ 1918. 33 + (1) s. Med 15 portr. i texten. Sthlm, Wennergrens bokh. Tr. i 250 numrerade exemplar. Pr. 10 kr.

6540. **Maury, Luc.,** Les problèmes scandinaves. Le nationalisme suédois et la guerre 1914—1918. (3) + VII + 469 + (1) s. Paris, Perrin & C:ie.
Rec. i Ord och Bild 1918, s. 497—501 af *C. Laurin*.

6541. **Maury, Luc.,** Den svenska nationalismen och kriget. Till svenska av *K. Michaëlsson*. 440 + (3) s. Sthlm, Svenska Andelsförlaget. Pr. 8 kr.

6542. Ålandsuppgörelsen. Redogörelse över den under februari månad år 1918 under svensk förmedling överenskomna utrymningen av Åland från finska och ryska trupper jämte tillhörande aktstycken. Utarbetad inom kungl. sjöförsvarsdepartementet. Utkom från trycket den 6 mars 1918. [Med 53 bilagor.] 39 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 90 öre.

6543. Ålandsfrågan av en tysk. 126 s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 2 kr. 50 öre.

6544. Ålandsfrågan belyst i pressen. Originaltexten till Ålandsservitutet och fredsfördraget av 1856. 24 s. Sthlm, Hj. Lundberg & G. Olson. Pr. 40 öre.

6545. **Didriksson, P.,** Åland. Drag ur dess historia, folkliv och natur 88 s. Med flera illustr. i texten. Karlskrona, Krooks bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.

6546. **Fahlbeck, P.,** Finland och Ålandsfrågan.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1918. Årg. 21, s. 1—8.

6547. **Kihlberg, Leif,** Ålands hemortsrätt. 1—2.
Forum 1918, s. 500—508.

6548. **Lesch, Br.,** och **Mörne, A.,** Finlandssvenska synpunkter i Ålandsfrågan. 48 s. Sthlm, Nationalförlaget. Pr. 1 kr.

6549. **Reuterskiöld, C. A.,** Ålandsfrågans återvändsgränd.
Det nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 69—76.

6550. **Westman, K. G.,** Sverige, Finland och Åland vid slutuppgörelsen i Östersjöfrågan. Tal hållet i Uppsala den 8 mars 1918. 32 s. Uppsala, Norblads bokh. Pr. 75 öre.

Biografi och Genealogi.

6551. **D[ardel], N. v.,** Stockholms öfverståthållare. 27. Friherre Herman Fleming.
Personhistorisk Tidskr. 1917 (tr. 1918), s. 114—121. Med 1 portr.

6552. **De Brun, Fr.,** Guldsmeder i Stockholm åren 1420—1560.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 164—179.

6553. **Grönstedt, J.,** Mina minnen. D. 1. 175 s. + 71 portr. 2. 174 + (1) s. + 56 portr. Sthlm, Förf. Pr. 15 kr. delen. Tr. i 500 numrerade exemplar.
Innehåller bl. a.: Konung Oscar II, E. G. Boström, Liss Olof Larsson och S. A. Hedlund.

6554. **Leijonhufvud, E.,** Namnlistor över officerskårerna vid svenska s. k. männingsregementen till fot under stora nordiska kriget. (1) + 173 s. Sthlm.
Skrifter utgifna af Personhistoriska samfundet. 10.

6555. **Leijonhufvud, K. K:son,** Karoliner. 3. Karl Leonard Leijonhufvud. 4. Abraham Abrahamsson Leijonhufvud.
Svensk Militär tidskr. 1918. Årg. 7, s. 36—41, 225—232.

6556. **Leijonhufvud, K. K:son,** Södermanländska soldatnamn under konung Karl XII:s tid.
Karolinska förbundets årsbok 1918, s. 317—320.

6557. **Lexikon,** Svenskt biografiskt. Redaktionskommitté: *J. A. Almquist, S. J. Boëthius, E. Hildebrand, H. Schück, L. Stavenow.* Redaktör *B. Boëthius.* H. 3—5. S. 320—803. Ahlstrand—Anjou. Med många portr. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. häftet.
H. 1—2 rec. i Svensk Humanistisk tidskr. 1918. Årg. 2, sp. 23—26 af *Gottfr. Carlsson*; H. 3 rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1918, N:o 134 ($^{19}/_{6}$) af *K.* W[*arbur*]*g*; 4 rec. i Aftontidningen 1918, N:o 329 ($^{2}/_{12}$) af *E. Th*[*yseliu*]*s*.

6558. **Matriklar,** Växjö läroverks äldre. Växjö skolas matrikel för åren 1651—1751. Utgifven af *L. Larsson.* Läroverksprogr. S. 57—64. 4:o. Växjö.

6559. **Sidenbladh, E.,** Urmakare i Sverige under äldre tider. Anteckningar. 259 s. Med 83 fig. o. 2 bil. Sthlm, Norstedt. Pr. 8 kr.

6560. **Släkter,** Värmländska. 1. *P. A. Geijer,* Släkten Geijer. 2. *A. Schagerström,* Släkten Fryxell. 3. *A. Hj. Uggla,* Släkten Uggla.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 2, s. 301—344. Med 10 fig.

6561. **Westerlund, J. A.,** och **Setterdahl, J. A.,** Linköpings stifts herdaminne. D. 3: H. 2. S. 345—492. Linköping, Förf. Pr. 4 kr.

6562. **Schröder, E.,** Zur Heimat des *Adam von Bremen.*
Hansische Geschichtsblätter 1917, s. 351—365.

6563. **Peitz, W. M.,** Rimberts Vita *Anskarii* in ihrer ursprünglichen Gestalt.
Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte 1918. Bd 22, s. 135—167.

6564. **Arndt, E. M.,** Levnadsminnen. Översättning och inledning av *M. Beijerstein.* 295 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr. 75 öre.

6565. **Borelius, H.,** *Carl Gustaf von Brinckman.* D. 2. Under diplomatåren 1792—1810. (3) + 294 s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 13 kr. 50 öre.

6566. **Konow, J.,** Fältmarskalken greve *Erik Dahlberghs* stamträd på mödernet. Hans mödernearv.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 153—168. Med 3 fig. o. 1 stamtafla.

6567. **Nygren, E.,** *Ericus Olais* och andra svenskars studiebesök i Siena.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1918, s. 118—126.

6568. **Ahnlund, N.,** Krigare, diplomat och statsfånge. [*Volmar Farensbach,* grefve till Karkus].
Personhistorisk Tidskr. 1917. (tr. 1918), s. 77—118.

6569. **F[röding], [H.],** *Lars Gathenhjelm.* Ett 200-årsminne. 1—2.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 85 (18/4), 91 B (20/4).

6570. **Ödberg, F.,** Om riksrådet friherre *Jöran Gera,* den sista Geran. (1520—1588.)
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd 3: H. 9/10, s. 16—29.

6571. **Almquist, H.,** *August von Hartmansdorffs* personlighet och tidigare politiska bana. 2.
Hist. Tidskr. 1918, s. 1—49.

6572. **Heurgren, P.,** *Lars Levi Læstadius.* En religiös fanatiker i Torne lappmark vid början och midten af förra århundradet. Föredrag i sällskapet Concordia den 17 mars 1916. 25 s. Örebro, Förf. 1916. Ej i bokh.

6573. **Lindeberg, Hj.,** *Anders Lindeberg,* hans liv och verksamhet. Biografisk studie. VII + (1) + 256 + (1) s. + 1 portr. Med flera illustrationer och porträtter i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr. Af denna bok är tryckt en bibliofilupplaga å linnelumppapper i 60 ex., varav 50 numrerade för bokhandeln. Pr. 20 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1918, N:o 333 (Stockholmsuppl., n:o 17420) (9/12) af *B. B[ergma]n.*

6574. **Mannerfelt, O.,** *Mannerfeltska* släktboken. D. 1. XIV + 249 s. + 1 pl. + 51 pl. i texten. Flera stamtaflor. Borås, Förf. Tr. i 150 numrerade exemplar.

6575. **Donner, Har.,** Greve *Adolf Fredrik Munck* och de Fahnchjelmska sedlarna. 148 s. + 4 portr. + 1 facs. pl. Helsingfors. Pr. 6 kr.

6576. **Hedin, Sv.,** Minne av *Bengt Bengtsson Oxenstierna.*
Svenska akademiens handlingar ifrån år 1886. D. 29. 1917 (tr. 1918), s. 63—306 + 1 portr.

6577. **Dahlgren, E. W.,** *Elias Pilgren.* En karolin, språkman, bokvän och patriot. 59 s. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Förf. Pr. 25 kr. Tr. i 100 numrerade exemplar.

6578. **Brandt, Gust.,** *C. O. Rosenii* förkunnelse. En studie i svensk lekmannapredikan. Akad. afh. [Lund.] VIII + 231 + (1) s. Sthlm, Sv. kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 5 kr.

6579. **Tufvesson, Th.,** De sista bladen i *Magdalena Rudenschölds* levnadsroman.
Tufvesson, Th., Ur sekretärer och kistelädikor (1918), s 6—53. Med 1 portr. o. 6 pl.

6580. **Scheffer, H.,** *Johannes Schefferus*, en storman från 1600-talets Uppsala. Med fyra planscher. 171 + (1) s. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 4 kr. 25 öre.

6581. Amiral *Carl Tersmedens* memoarer. Gustaf III och flottan. I sammandrag utgifna af *N. Erdmann.* 252 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 301 (27/12) af [*A*] *Å*[*hma*]*n*.

6582. **Leijonhufvud, S.,** Omkring *Carl Gustaf Tessin.* D. 2. Drottningen. (3) + 247 + (1) s. + 6 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 336 B (12/12) af *C. F*[*orsstrand*]; i Stockholms Dagblad 1918, N:o 339 B (15/12) af *L. Wahlström.*

6583. **Schück, H.,** En äventyrare [*Lars Wivallius*]. Värklighetsroman från det trettiåriga krigets slut. 217 + (1) s. Sthlm, Geber. Pr. 9 kr. 50 öre.
Rec. i Aftontidningen 1918, N:o 328 B (1/12) af *E. K*[*lein*]; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 297 (20/12) af *A. Å*[*hma*]*n*.

6584. **Wrangell, G.,** Ätten Wrangels stamlinjer. Kritik och urkundsgranskning. På svenska efter författarens tyska manuskript af *E. Wrgl.*
Personhistorisk Tidskr. 1917 (tr. 1918), s. 162—173.

Heraldik och Numismatik.

6585. **Appelgren, T. G.,** Numismatiska meddelanden. 1. Svenska myntgravörsmärken. 2. Mynt med utländsk prägel tillverkat för svenska statens räkning vid svenskt myntverk. 20 s. + 1 pl. Sthlm.
Ur myntdirektörens berättelse för år 1916.

6586. **Appelgren, T. G.,** Svenska myntmästare- och myntskrivaremärken. 12 s. + 1 facs. pl. Sthlm 1916.

6587. **Lagerberg, J. de,** Copper and cannon plate coins struck in Sweden during the seventeenth and eighteenth centuries.
The Numismatist (Philadelphia) 1918. Vol 31, s. 159—163. Med 10 fig.

6588. **Rosen, W. M.,** Mottoes on Swedish coins.
The Numismatist (Philadelphia) 1918. Vol. 31, s. 14—15.

6589. **Wallroth, K. A.,** Sveriges mynt 1449—1917. Bidrag till en svensk mynthistoria. Meddelade i myntdirektörens underdåniga ämbetsberättelse. 201 s.
Numismatiska meddelanden 1918. H. 22.

Krigshistoria.

6590. **Björlin, G.,** Sveriges krigshistoria i bilder. Utg. af *J. M. Påhlman.* Bd 2: H. 9—12. 3: H. 1—8. S. 97—146 + 8 s. + 17 pl.; 88 s. + 28 pl. med många illustr. i texten. Tv-fol. Sthlm, Bröderna Påhlman 1917—18. Pr. 2 kr. 50 öre häftet.

6591. **Cyrus, A.,** Svenska marinens signalbref från 1700-talet och 1808—1809 års krig.
Tidskr. i sjöväsendet 1918. Årg. 81, s. 604—621.

6592. **Gyllencreutz, Alb.,** Några data ur Älvsborgs fästnings historia. 1—3.
Svensk kustartilleritidskrift 1918. Årg. 5, s. 1—30. Med 11 fig. o. 3 bilagor.

6593. **Heijne, Erl. v.,** I kronans tjänst. Anteckningar ur Sörmlands regementes historia.
Svedelius, J., Södermanland, s. 115—121. Med 1 illustr.

6594. **Holmberg, E.,** Några blad ur kadettskolans i Karlskrona historia.
Tidskr. i sjöväsendet 1918. Årg. 81, s. 688—697.

6595. **Kindberg, A.,** Anteckningar om Värmlands fältjägare. D. 1: Åren 1788—1814. (5) + 380 + (1) s. + 4 portr. + 12 kartor. Sthlm. Pr. 18 kr.

6596. **Kuylenstierna, O.,** Det svenska artilleriet under Karl XII.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 1—25 + 1 pl. o. 3 illustr. i texten.

6597. **Leijonhufvud, K. K:son,** Bidrag till Kungl. Södermanlands och övriga indelta infanteriregementens tross'historia under förra delen af 1700-talet.
Svensk intendentur-tidskr. 1918. Årg. 9, s. 143—155, 178—184.

6598. **Leijonhufvud, K. K:son,** Södermanlands regementes mundering under senare delen af konung Karl XII:s regering.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 178—191.

6599. **Malmberg, H.,** Krigsväsendet.
Flodström, I., Sverges folk, s 542—564.

6600. **Minnesskrift** med anledning av K. Högre artilleriläroverkets och krigshögskolans å Marieberg samt Artilleri- och ingenjörhögskolans etthundraåriga tillvaro. Med inledning av *H. Jungstedt.* Utgiven av *P. Sylvan* och *O. Kuylenstierna.* 168 s. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Fritze. Pr. 15 kr.

6601. **Nygren, C. E.,** Om Värmlands krigsfolk.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 2, s. 71—112. Med 2 fig.

6602. **Stenhammar, Wald.,** Östgöta kavalleriregemente i Karl XII:s krig. 217 s. + 14 pl. o. 5 kartor. Linköping, H. Carlsons bokh. Pr. 10 kr. Bibliofiluppl. 30 kr.

6603. **Sörensen, J.,** Relationer om svenska flottan och Karlskrona [1686.] Medd. af *G. Clemensson.*
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 29—89. Med 1 karta o. 1 illustr. i texten.

Litteratur- och konsthistoria.

6604. **Böök, Fr.,** Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur. (3) + 339 s. + 15 portr. + 2 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 13 kr. 50 öre.

6605. **Collijn, I.,** Iconographia Birgittina typographica. Birgitta och Katherina i medeltida bildtryck. Med reproduktioner i originalens storlek och färger. Utgifna och beskrifna. Fasc. 2. S. 39—82 + (2) s. + 10 pl. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala). Tr. i 210 numrerade exemplar.

6606. **Cornell, H.,** Norrlands kyrkliga konst under medeltiden. XII + 280 + (1) s. + 17 pl. Med 206 fig. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 10 kr.
Norrländskt handbibliotek. 8.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 232 B ($^5/_{10}$) af *A. L. Romdahl.*

6607. **Cornell, H.,** Studier i Upplands kyrkliga konst. Utgifna af utställningens nämnd. D. 1. XVII + 190 s. Med 115 fig. Sthlm (tr. i Uppsala), Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Tr. i 800 exemplar. Pr. 20 kr.
Utställningen af äldre kyrklig konst i Uppsala 1918.

6608. **Erixon, S.,** Västmanländsk byggnadskultur.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 49—76. Med 32 fig.

6609. **Erixon, S.,** och **Kjellberg, Sv. T.,** Ronneby byggnadshistoria under 1700- och början av 1800-talet. 221 + (1) s. + 2 kartor. Med 82 fig. i texten. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 15 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 152 B ($^9/_6$) af *S. Wallin.*

6610. **Fischer, E.,** Västergötlands romanska stenkonst. Arkitektur- och skulpturstudier inom Kinnekulletraktens kulturområde. D. 1—2. IX + (1) + 112 s. Med 102 fig. i texten. Göteborg, Förf. Pr. 20 kr. Tr. i 300 numrerade exemplar.
Röhsska konstslöjdmuseet. Göteborg.

6611. **Fischer, E.,** Studier till Skara domkyrkas äldsta byggnadshistoria
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd. 3: H. $^9/_{10}$. s. 69—74. Med 4 fig.

6612. **Hahr, Aug.,** Skånska borgar i uppmätningsritningar, fotografiska avbildningar samt beskrivande text. H. 7. Författat af *Aug. Hahr,* o. *P. A. Olsson.* Svaneholm och Torup. Avbildningar och text. 49 s. Med 31 fig. Fol. — 8. Uppmätningsritningar utförda av *P. A. Olsson, O. Lindqvist* o. *E. Lundberg.* Svaneholm och Torup. 23 s. Fol. Sthlm, Norstedt. Pr. för båda häftena 25 kr.

6613. **Josephson, R.,** Stadsbyggnadskonst i Stockholm intill år 1800. XII + 355 + (1) s. Med 188 fig. [Akad. afh. Uppsala.] Sthlm (tr. i Uppsala), Nordiska bokh. Pr. 30 kr. Arbetet utkommer med understöd af Samfundet Sankt Erik.

Rec. i Dagens Nyheter 1919, Nr 18 (Stockholmsuppl. n:o 17458) ([20]/1) af *Sv. Wallander*; i Stockholms Dagblad 1918, N:r 339 B ([15]/12) af *Gr. Paulsson.*

6614. **Kyrkor,** Svenska. Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. Vitt.-, Hist.- o. Ant.-Akad. Utgivet av *S. Curman* och *J. Roosval.* Uppland. Bd. 1: H. 1. Danderyds skeppslag. Mellersta delen bearbet. av *Sv. Brandell.* (5) + 170 + (1) s. + 1 bilaga. Med 201 fig. Bd. 2: H. 1. Häverö och Väddö skeppslag bearb. av *K. Asplund* och *M. Olsson.* (2) + 115 + (1) s. Med 90 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 1: 1: 6 kr. 60 öre. 2: 1: 4 kr. 40 öre.

6615. **Laache, R.,** Cromwell og puritanerne i samtidens folkelige satire.
Edda 1918. Aarg. 5, s. 175—227.
Berör bl. a. äfven Karl X Gustaf.

6616. **Lindberg, E.,** Karl XII i svensk vitterhet. En översikt.
Ord och Bild 1918, s. 579—596. Med 7 illustr.

6617. **Lindblom, And.,** Den heliga Birgitta. Bildverk i skulptur och måleri från Sveriges medeltid. 56 + (5) s. + 30 pl. 4:o. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 60 kr. Tr. i 310 exemplar, hvaraf 300 numrerade exemplar.
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1918, N:o 112 ([16]/5) af *A. L. Romdahl.*

6618. **Lindblom, And.,** Birgittas minne.
Ord och Bild 1918, s. 241—250. Med 8 illustr.

6619. **Lindstén, G.,** Visan om konung Gustaf och dalkarlarna.
Samlaren 1917. Årg. 38, s. 193—198.

6620. **Olsson, M.,** Riddarholmskyrkan. Konsthistoriska studier. XII + 159 s. + 67 pl. Med 74 fig. i texten. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 160 kr. Tr. i 340 exemplar hvaraf 300 numrerade exemplar
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 333 ([9]/12) af *S. Wallin*; i Aftontidningen 1918, N:o 343 ([16]/12) af *E. K[lei]n*; i Dagens Nyheter 1918, N:o 346 (Stockholmsuppl. n:r 17433) ([22]/12) af *K. Asplund.*

6621. **Protokoll,** Bokwetts gillets. [1714—1731.] Utgifna af *H. Schück.* 1—2. 189 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 5 kr. 50 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1918. Progr. 1, 2.

6622. **Quennerstedt, Aug.,** En miniatyr af Karl XII.
Karolinska förbundets årsbok 1917 (tr. 1918), s. 26—28 + 1 portr.

6623. **Roosval, J.,** Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätter des schwedischen Mittelalters ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen. Veröffentlicht von Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademien. X + (1) + 242 + (2) s. + 66 Taf. Med 270 Abb. i texten. 4:o. Sthlm, Fritze. Pr. 125 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.

6624. **Schück, H.,** och **Warburg, K.,** Huvuddragen av Sveriges litteratur. Afd. 1. XII + 164 s. 2. (2) + VII + 272 s. 3. (2) + VIII—IX + 312 + (1) s. Sthlm, Geber. Pr. 22 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1919, N:o 20 ([25]/1) af *Alb. Nilsson.*

6625. **Simonsson, I.,** Bildhuggaren Christian Julius Döteber.
Konsthistoriska sällskapets publikation 1918, s. 12—80. Med 3 pl. o. 1 bild i texten.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

6626. **Beckman, Nat.,** Våra medeltida domareregler.
Arkiv för nordisk filologi 1917. Ny följd. Bd 30, s. 156—166.

6627. **Bergman, C. G.,** Rättsutvecklingen i Sverige.
Flodström, I., Sveriges folk, s. 446—542.
Rec. i Dagens Nyheter 1918, N:o 194 (Stockholmsupplagan n:o 17281) (23/7) af *J. Tjerneld.*

6628. **Bergman, C. G.,** Testamentet i 1600-talets rättsbildning. V + 131 s. Lund. Pr. 3 kr. 75 öre.
I »Festskrift utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundrafemtioårsjubileum 1918.» Lunds universitets årsskr. N. F. Avd. 1. Bd 14. N:o 8.

6629. **Dalalagen** i gammal språkdräkt och i ny. Utgiven av *Arn. Bratt.* 1. Inledning. Kristnu- och edsöresbalkarna. XVII + 24 s. + 1 portr. Falun.
Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening. [H.] 6.

6630. **Dyrssen, G.,** Värmlands civilförvaltning och jurisdiktion.
En bok om Värmland av värmländingar. D. 2, s. 1—20.

6631. **Ernberg, Alb.,** Om fullmaktsröstning vid val till riksdagens andra kammare. 40 s. Lund. Pr. 1 kr. 25 öre.
I »Festskrift utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundafemtioårsjubileum 1918». Lunds universitets årsskr. N. F. Avd. 1. Bd 14. N:o 9.

6632. **Essén, Rütg.,** Den svenska riksdagens tillfälliga utskott.
Akad. avh. [Uppsala.] (1) + 221 + (1) s. Sthlm, Förf.

6633. **Forssell, Arne,** Ministerier och kollegier. Studier i departementalreformens förhistoria till 1812. Akad. afh. [Uppsala.] VII + 250 + V + (1) s. Sthlm, Förf.
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 65—73 af *A. B[rusewit]z.*

6634. **Forssell, N.,** Statsministerämbetets genesis. Ett bidrag till de konstitutionella idéernas historia.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1918. Årg. 21, s. 129—142, 190—209.

6635. **Forssell, N.,** Studier i 1800-talets svenska riksdagshistoria.
Det nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 104—109.
Rec. öfver P. O. Gränströms arbeten: Adresser och adressdebatter i den svenska parlamentarismen; Om plenum plenorum i form af gemensam öfverläggning mellan de fyra riksstånden; Om riksdagssession under pest och örlig. Grundlagstvång, anpassning och projekt 1810—1914.

6636. **Heckscher, E. F.,** Naturahushållning.
Svensk Tidskr. 1918, s. 407—416.

6637. **Lind, I.,** Stats- och kommunorganisationens historia.
Flodström, I., Sverges folk, s. 564—572.

6637½. **Riksbank,** Sveriges, 1668—1918. Bankens tillkomst och verksamhet. D. 1. *Brisman. Sv.*, Den Palmstruchska banken och riksens ständers bank under den karolinska tiden. (8) + 230 s. + 10 bilagor 149 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 30 kr.
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 73—79 af *E. F. Heckscher.*

6638. **Thulin, G.,** Ordinarie prästerliga tjänster i privilegierade territoriella församlingar. (4) + 224 s. Sthlm 1916.
Rec. i Hist. Tidskr för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7, s. 170—173.

6639. **Tynell, K.,** Studier angående det svenska statsrådets politiska ansvarighet. Protokollsgranskning. — Anmärkningsanledningar. — De-

chargebetänkandets allmänna karaktär. Akad. afh. IV + 335 s. Lund. C. W. K. Gleerup. Pr. 7 kr. 50 öre.

6640. **Ugglas, S. af,** Husqvarna 1689—1917. Historisk öfversikt af gevärsfaktoriets uppkomst och utveckling från äldsta tider till år 1917. Med anledning af Husqvarna vapenfabriks 50-åriga tillvaro såsom aktiebolag. Enligt uppdrag utarbetad. 156 + (2) s. Jönköping 1917 men ej utlämnad förrän 1918 (omsl. tr. Sthlm 1918). Uppl. tr. som manuskript i 500 numrerade exemplar.

6641. **Utveckling,** Den svenska cellulosaindustriens, och nationalekonomiska betydelse Festskrift utgiven av Svenska Cellulosaföreningen till firande av dess tjugofemåriga tillvaro. (1) + 188 + (2) s. + 27 portr. + 7 diagram + 42 pl. + 1 karta. 4:o. Sthlm, Rietz. Pr. 22 kr. 50 öre.

— — -

Bibliografi.

6642. **Boëthius, B.,** Förteckning över pergamentsbrev i Stegeborgssamlingen.
Meddelanden från svenska riksarkivet 1918. Ny följd. 1: 42—44, s. 96—102.

6643. **Carlsson, Gottfr.,** Vårt största enskilda medeltidsbibliotek och dess ägare.
Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 228—238.

6644. **Collijn, I.,** Handskrifter, urkunder och böcker rörande Birgitta och Vadstena.
Birgitta-utställningen 1918, s. 121—174 + 5 pl.

6645. **Erichsen, B.,** og **Krarup, Alfr.,** Dansk historisk Bibliografi. Udgivet paa Carlsbergfondets Bekostning. Bd 1: H. 1 [Tiden til 1808.] 192 s. Khvn, Gad. Pr. 2 kr.

6646. **Förteckning** på äldre handlingar angående Västergötland, införda i sin helhet eller i utdrag i D. 3: H. 1—10 af Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd 3. H. 9/10. Bilaga, s. 6—20.

6647. **Hellström, G.,** Förteckning öfver S:t Jakobs och Johannes kyrkoarkiv. På uppdrag af Jakobs församlings kyrkoråd. 101 s. Sthlm 1917.

6648. **Rudbeck, Joh.,** Bibliotheca Rudbeckiana. Beskrivande förteckning över tryckta arbeten, vilka författats eller utgivits av medlemmar av släkten Rudbeckius-Rudbeck samt handla om dem eller deras skrifter. En släkthistoria i elva led från 1600—1900-talen. Bibliografi. XII + 539 + (1) s. + 1 släkttavla. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 30 kr. Tryckt i 300 numrerade exemplar.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 127 (4/6) af *S. Aberstén*; i Nordisk tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 270—275 af *G. Adde*; i Kyrkohistorisk Årsskr. 1918. Litteraturöfversikter, anmälningar o. granskningar, s. 48—53 af *B. R. Hall*.

6649. **S[amzelius], P.,** Felix Biernackis svenska resa. En episod ur historien om de arkivaliska förbindelserna mellan Sverige och Polen. 1—3. (1) s. Pat. Fol. Upsala, Förf. 1919.
Särtryck ur tidningen Upsala 1918, N:o 294 (17/12), 300 (24/12), 301 (27/12).

6650. **Secher, V. A.,** Opdagelsen og Erhvervelsen af Kong Kristiern II:s Arkiv fra hans Ophold i Nederlandene 1523—31.
Meddelelser fra det danske Krigsarkiv 1918. 1, 9—13, s. 335—383.

6651. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1917. 38 s.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1918. 50 separatexemplar.

6652. **Sondén, P.,** Förteckning över pfalzgreven Johan Casimirs och hans gemåls arkiv i Stegeborgssamlingen. 1—4.
Meddelanden från Svenska riksarkivet 1918. Ny följd. 1: 42—44, s. 103—156.

6653. **Sondén, P.,** Riksarkivets Stegeborgssamling.
Meddelanden från Svenska riksarkivet 1918. Ny följd. 1: 42—44, s. 83—95.

6654. **Stenbock, C. M.,** Strövtåg i Linköpings stiftsbibliotek. 84 s. Linköping, Henric Carlssons bokh. Pr. 2 kr. 25 öre.
Innehåller bl. a.: Domkyrkans librarium; Äldsta förrådet; Eric Benzelius d. y.; Stegeborgsminnen; Visingsborgstryck.

6655. **Wedkiewicz, St.,** La Suède et la Pologne. Essai d'une bibliographie des publications suédoises concernant la Pologne. (1) + 112 s. Sthlm. Pr. 3 kr.
Rec. i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 275—277 af *A. Holmberg.*

Topografi.

6656. **Ahnlund, N.,** Karoliner och soldatänkor. Stora ofredens minnen i Umeå socken 1759—85. 14 s. Härnösand, Förf.
Särtryck ur Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1918.

6657. **Alving, Hj.,** Uppsala. En rundtur genom dess minnen och sevärdheter. 2:a genomsedda uppl. med 36 illustrationer och en karta. 63 + (1) s. Uppsala, J. A. Lindblads förlag. Pr. 1 kr. 75 öre.

6658. **Arne, T. J.,** Forntida förbindelser mellan Sverige och Åland.
Ord och Bild 1918, s. 146—152. Med 10 illustr.

6659. **Bæhrendtz, F.,** och **Wickbom, Joh.,** Anteckningar om Kalmar domkyrka. 3. Tjänstemän. 80 s. + 12 portr. Kalmar.
Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening. [H.] 10.

6660. **Bianchini, Amadeus,** Sörmländska socknar. Gårdar, byar, herresäten, kyrkor och deras minnen. Bygdeskildringar. Med många illustrationer i texten av förf. Sthlm, Gullberg 1917, 18.
H. 1. Gnesta. Ytter-Enhörna. Björkvik. 128 s. Pr. 2 kr. 50 öre.
H. 2. Gåsinge. Gryt. S. 129—289. Pr. 3 kr.

6661. **Billengren, E.,** Borganäs.
Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1918. [H.] 5, s. 8—9.

6662. **Björlin, G.,** Från en gammal svensk småstad. [Åmål.] Strödda minnen och anteckningar. Med 17 illustrationer. 248 + (1) s. + 1 karta. Sthlm, Fahlcrantz & C:i. Pr. 9 kr. 75 öre.

6663. **Bok,** En, om Värmland av värmlänningar. Redigerad av *H. H. Hildebrandsson och S. Samuelsson.* D. 1. VII + 398 s. + 1 karta o. 2 pl. o. 95 fig. i texten. 2. (1) + 354 s. + 1 pl. o. 49 fig. i texten. Uppsala & Sthlm. Almqvist & Wiksell. Pr. 12 kr. delen.
D. 1 innehåller bl. a.: *E. Nygren,* Värmlands fornminnen; *S. Samuelsson,* Värmlands historia; *E. G. Lilljebjörn,* Det litterära Värmland; *T. Säve,* Den kyrkliga utvecklingen i Värmland i äldre tider; *J. E. Berggren,* Till frågan om läseriet i sydvästra Värmland under 1850-talet; *H. Kjellin,* Kyrkliga minnesmärken i Värmland. D. 2: *G. Dyrssen,* Värmlands civilförvaltning och jurisdiktion; *K. Linroth,* Sjukdomar samt sjuk- och hälsovård

förr och nu: *C. E. Nygren*, Om Värmlands krigsfolk; *V. Vendel*, Skolväsendet; *A. F. Sandwall*, Bankväsendet; *K. A. Fryxell*, Industri; *Fr. Lovén*, Skogsväsendet; *A. Ingeström*, Jordbruket; *R. Geijer*, Den värmländska järnhanteringen i forntid och nutid; Värmländska släkter. 1—3. 1. *P. A. Geijer*, Släkten Geijer. 2. *A. Schagerström*, Släkten Fryxell. 3. *A. Hj. Uggla*, Släkten Uggla.

6664. **Bååth, L. M.,** Helgeandsholmen och Norrström från älsta tid till våra dagar. D. 2. Tiden från 1719. X + 323 s. + 1 pl. Med 112 fig. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 20 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 280 B (30/10) af *A. L. Romdahl*; i Aftontidningen 1918, N:o 335 B (8/12) af [*E.*] *Th[yselius]s*; i Svenska Dagbladet 1918, N:o 334 A (10/12) af *S. Curman*; i Dagens Nyheter 1918, N:o 346 (Stockholmsuppl. n:o 17433) (23/12) af *I. Simonsson*.

6665. **Böttiger, J.,** En krönika om den Tessinska slottskyrkan 1693—1697. (5) + 48 + (3) s. + 15 pl. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 30 kr. Tr. i 300 exemplar.
Studier rörande Stockholms slott. 2.

6666. **Eckermann, A. v.,** Det stängda templet. [Spelviks ödekyrka.]
Till hembygden. En julhälsning från församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1918. Årg. 15, s. 57—67. Med 10 illustr.

6667. **Elander, Rud.,** Snorres Stocksund. Ett bidrag till frågan om Stockholms uppkomst. 29 s. Sthlm (tr. i Göteborg), Förf. 1917. Pr. 1 kr.

6668. **Fehr, I.,** Gustav Vasa och Strängnäsbygden.
Svedelius. J., Södermanland, s. 68—75. Med 5 illustr.

6669. **Flentzberg, Ant.,** Från en försvunnen kyrka och en försvunnen församling. Svafvelbruks kyrka och församling i Närke.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1918. Årg. 15, s. 68—87. Med 9 illustr.

6670. **Flodmark, J.,** Omkring Köpmantorget — och ett stycke därifrån. Topografiskt-kulturhistoriska anteckningar samt barndomsintryck från 1840-talet.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 109—148. Med 12 fig.

6671. **Flodström, S.,** Sveriges folk. En utbildnings-, odlings- och samhällshistorisk skildring. Under medverkan av ett flertal fackmän utarbetad och utgiven. XI + (1) + 621 s. + 1 karta o. flera illustr. i texten. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 14 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 125 B (12/5) af *N. Ahnlund*.

6672. **Franzén, F. M.,** Beskrifning öfver Kumla och Hallsbergs socknar. Medd. af *Eug. Lewenhaupt*.
Meddelanden från föreningen Örebro läns museum 1916. [H.] 6, s. 80—92.

6673. **Fåhræus, Fr.,** Västerås såsom en bildningens stad.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 98—118. Med 23 fig.

6674. **Hedlund, K.,** Från 1700-talets Malung. Några bidrag till Malungs historia sammanställda efter samtidiga källor. 19 + (1) s. Falun 1916.
Separattryck ur Malungs folkhögskolas elevförbunds årsbok 1916. 25 ex.

6675. **Historia,** Jönköpings. Utgifven genom en af Jönköpings stadsfullmäktige den 27 september 1913 tillsatt kommitté med bidrag af *O. v. Friesen*, *A. Hennig*, *C. O. v. Porat*, *N. Åberg*, *R. Björkman* o. *G. Säve*. Med många illustr. D. 2. 327 + XIII s. 3: H. 1—4. 128 s. Jönköping, Richards A.-B:s förlag. Pr. för 2 delen 8 kr.; för häft. till 3 bandet 1 kr. häftet.
D. 2: *Björkman, R.*, Det nya Jönköping från stadens flyttning till slutet af sjuttonde seklet.

6676. **Hult, K.,** Ljusnarsbergs krönika. Andra öfversedda, förbättrade och tillökade upplagan. Med en karta. XVI + 634 s. Med många illustr. i texten. Säter (tr. i Falun), Utgifvaren. Pr. 10 kr.

6677. **Kjellberg, C. M.,** Från Fyris slätter. Några kulturhistoriska studier. (2) + 59 s. + 3 kartor. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 3 kr.
Innehåller: Fyrisån, Föret och Förisängar (Fyrisvallar); Förisängar som plats för konungavalet på Morasten; Forntida vägar över Förisängar; Gamla byar på slätten; Traditionen om striderna vid Danmarks kyrka emellan danskar och svenskar efter Erik den heliges död; Gamla Uppsala biskopssäte och dess föregångare.

6678. **Leijonhufvud, K. K:son,** Bidrag till Stockholms gators, gränders och torgs historia och livet där tiden 1720—1771. Med 1 bilaga: Förteckning på de hufvudsakligaste förordningarna rörande hufvudstadens gator, gränder och torg och lifvet där 1720—1771.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 60—88.

6679. **Leijonhufvud, K. K:son,** Några bidrag till Västergötlands medeltida jordhistoria.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd 3: H. 9/10, s. 100—102.

6680. **Lithberg, N.,** Till allmogekulturens geografi.
Rig 1918, s. 1—27. Med 40 fig.

6681. **Lundberg, O.,** Ur Västmanlands forntid. 1. Västmanlands forntida bebyggande. 2. Kungshögarna vid Eriksgatan.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1917, s. 22—48. Med 16 fig.

6682. **Lysander, Alb.,** S:t Petri kyrkas minnen.
Lunds stifts julbok 1917. Årg. 9, s. 81—99. Med 9 illustr.

6683. [**Malmgren, Stig**], Varbergs fästning. Bisp Eskils slott, som kanske blir fängelse. Kockenburg, Runde Taarns förebild. Ett enastående historiskt byggnadsverk, som måste räddas undan förgängelsen. Af *Raimer*.
Dagens Nyheter 1918, N:o 206 (Stockholmsuppl. n:o 17293). Bihang till söndagsnumret (4/8).

6684. **Mannerfelt, O.,** Gravstenar i Gudhems kyrka.
Västergötlands fornminnesförenings tidskr. 1918. Bd: II. 9/10, s. 95—99. Med 2 fig.

6685. **Nordén, Arth.,** Norrköpings medeltid. Ett diplomatarium norcopense omfattande bevarade medeltidsbrev rörande staden Norrköping med Ö. Eneby, S. Johannis samt Borg och Löts socknar från tiden 1180—1521; samlat, kommenterat o. utg. (14) + 312 s. Norrköping (tr. i Sthlm), A. B. Lundbergs bokh. Bokhandelsuppl. tr. i 200 numrerade exemplar. Pr. 11 kr. Enskilda uppl. (numr. I—C). Pr. 15 kr.

6686. **Ridderstad, A.,** Östergötland. 2. Östergötlands beskrivning med dess städer samt landsbygdens socknar och alla egendomar.
H. 17—18. Innehåller slutet af Linköping samt Motala, Norrköping, Skänninge, Söderköping och Vadstena jämte tillägg och rättelser. S. 1025—1184 + VIII s. 3. Fornsägner och kulturbilder från Östergötland. H. 1. 48 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. häftet.

6687. **Roos, A. M.,** Dalarna. 444 s. + 1 karta o. många illustrationer i texten. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 11 kr.

6688. **Rådhus,** Stockholms, och råd. Festskrift innehållande magistratens och rådhusrättens samt de äldre rådsbyggnadernas historia. Beskrifning af det nya rådhuset i kvarteret Fruktkorgen jämte byggets historia. Förteckning över borgmästare och rådmän samt stads- och magistratssekreterare från äldsta till nuvarande tid. Utgifven till minne af nya rådhusets invigning hösten 1915. D. 2. *Fr. de Brun, G. Elgen-*

stierna, *I. Simonsson*, *N. Östman*, Matrikel öfver borgmästare och rådmän samt stads- och magistratssekreterare i Stockholms stad och norra förstaden. XV + (1) + 361 + (1) s. + 14 portr. o. 10 illustr. i texten. Sthlm, Fritze. Pr 7 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1918, N:o 112 B (28/4) af *B. Boëthius*. 1—2 rec. i Svenska Statsförbundets tidskr. 1918. Årg. 10, s. 317—320 af *E. Kleberg*.

6689. **Salvén, Arv.**, Boken om Högsjö. En norrländsk sockenkrönika. Kulturbilder, sägner och minnen. Med förord af *O. Högberg*. 248 + (2) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 5 kr. 50 öre.

6690. **Samuelsson, S.**, Värmlands historia.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 1, s. 177—268. Med 4 fig.

6691. **Schartau, Sig.**, Kopparbergs län under det stora nordiska kriget. (Med 3 bilagor.)
Karolinska förbundets årsbok 1918. s. 276—316 + 1 hopvikt blad.

6692. **Slott**, Svenska, och herresäten vid 1900-talets början. Ny följd. H. 1. Östergötland 1. 32 s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm. F. Lundquist. Pr. 7 kr. häftet.
H. 1: Fridhem och Björnsnäs af *E. Malmberg*.

6693. **Stenström, H.**, Staden inom broarna. En vägledning för vandraren i gamla Stockholm. 90 + (1) s. + 14 pl. + 1 karta. Sthlm, Hj. Lundberg & G. Olzon. Pr. 2 kr. En bibliofiluppl. i 250 exemplar. Pr. 9 kr.

6694. **Städer**, Sveriges. H. 31—33. Bd 8: Kristianstads och Malmöhus län. H. 2—4. S. 33—128 + (2) s. 4:o. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. för alla tre häftena 24 kr.
Ängelholm och Hässleholm af *K. Engkoff*. — Malmö. 1. Historisk återblick af *K. Hj. Lundgren*. 2. Malmö just nu af *G. Löwegren*.

6695. **Svedelius, J.**, Södermanland. 239 + (2) s. Med många illustr. i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 6 kr. 50 öre.
Hembygdsböckerna. Läseböcker för skola och hem.

6696. **Sverige.** Geografisk, topografisk statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *O Sjögren*. Med många illustr. och planer. H. 74 & 75. S. 577—672. [Skaraborgs län.] Sthlm. Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. häftet.

6697. **Thorman, E.**, En bergsmansgård i Kopparbergs bergslag.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 119—127. Med 5 fig.

6698. **Torslow, E.**, Kartor över Skanör och Falsterbo 1853 och 1660. — Fiddernas i Falsterbo läge. 15 s. + 3 kartor. Malmö.
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7. s. 162—166.

6699. **Upmark, G.**, Ett par västmanländska slott. Ängsö och Tidö.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 77—97. Med 20 fig.

6700. **Wahledow, A.**, Kalmar under ett årtusende. 29 s. Med flera illustr. i texten. tv. fol. Sthlm, Th. Wahledow. Pr. 12 kr. Tr. i 700 exemplar, däraf 200 numrerade å handgjort papper.

6701. **Wimarson, N.**, Ystad mot slutet av danska tiden. Några anteckningar rörande Ystads administrativa, ekonomiska och merkantila förhållanden under förra hälften av 1600-talet. 83 s. Med 27 fig. 4:o.
Skrifter utgivna av Ystads fornminnesförening. 2.
Festskrift utgiven av Ystads fornminnesförening. Den 7 augusti 1918. Ystad. Pr. 10 kr. Tryckt i 200 exemplar däraf 35 numrerade.

6702. **Åsbrink, G.**, Dalslands kanal. 57 + (1) s. + 1 karta. Med flera portr. o. illustrationer i texten. Göteborg (tr. i Sthlm), Wettergren & Kerber. Pr. 3 kr.

Kulturhistoria.

6703. **Andersson, Gun.,** Bergslagen.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1918, s. 1—21. Med 7 fig.

6704. **Arne, T. J.,** Viktenheterna i Sverige under vikingatiden.
Fornvännen 1918, s. 61—64.

6705. **Beckman, K.,** Ett borgmästareval i Linköping på 1680-talet. Säljes till förmån för Linköpings stifts- och läroverksbibliotek. 36 s. Linköping, Henric Carlsons bokh. Pr. 2 kr.

6706. **Boëthius, B.,** Pite stora nybygge och dess förste upphovsman. Ett blad ur den inre kolonisationens i Norrland historia. 1—2.
Svenska Dagbladet 1918, N:o 206 B (4/8), 220 (18/8).
2. G. V. Palmstruchs långa kamp för Pite-privilegiet. Fabriken koncessionerad 1760, nybyggesurkunden utfärdad först femton år senare.

6707. **Bolin, G.,** Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen. 2. 1583—1592.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, s. 1—59.

6708. **Bolin, G.,** Petter Stenborgs teater i Kindstugatan 11.
Holmia 1918. Årg. 1, s. 22—35. Med 4 fig.

6709. **Brudutstyrsel,** Vasaprinsessornas, i guld och silver. Af *Lars Bokpräntare.*
Guldsmeds-Posten 1918. Årg. 6, s. 101—103.

6710. **Bucht, G.,** Härnösands skolförhållanden 1638—1650. Läroverksprogr. 17 s. 4:o. Härnösand.

6711. **Bülow, Wald.,** 80- och 90-talen. Litet om studentlivet i Lund.
Sacrum almæ matri Carolinæ societas civium academiæ Lundensis (1918), s. 113—126.

6712. **C[arl]g[re]n, [W.],** Hos en köpmansfurste i Gävle för 100 år sedan. Pehr Ennes' hem och hushåll.
Meddelanden av Gestriklands fornminnesförening 1918, s. 30—40. Med 1 portr.

6713. **Carlsson, Gotth.,** och **Johnsson, U.,** Smålands nation i Lund 1668—1918, dess öden och personligheter. Till Lunds universitets tvåhundrafemtioårsjubileum. VIII + 173 + (1) s. Med flera illustr. och portr. i texten. Lund, Smålands nation. Pr. 6 kr. 50 öre.

6714. **Domböcker,** Örebro härads äldsta kända. Medd. af *G. Berg.*
Meddelanden från föreningen Örebro läns museum 1916. [H.] 6, s. 93—106.

6715. **Drake, S.,** Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet. Etnografiska studier. Akad. afh. [Uppsala.] IV + XVI + 368 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 10 kr.
Lapparna och deras land. Skildringar och studier utgivna av Hj. Lundbohm. 7.
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1918. Årg. 2, sp. 193—201 af *K. B. Wiklund.*

6716. **Erixon, S.,** Bebyggelseundersökningar. Öfversikt. Periodiska bebyggelsetyper. Fäbodsväsen.
Fataburen 1918, s. 21—57. Med 23 fig.

6717. **Erixon, S.,** Några bidrag till det nordiska husets historia. 1—3.
Fataburen 1917, s. 145—198. Med 47 fig.

6718. **Forsstrand, C.,** Storborgare och stadsmajorer. Minnen och anteckningar från Gustaf III:s Stockholm. (5) + 198 s. + 4 portr. + 2 pl.

+ 2 stamtaflor. Med 12 portr. o. illustrationer i texten. Sthlm, Geber. Pr. 10 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 291 (31/12) af [*A.*] *Å*[*hma*]*n*; i Svenska Dagbladet 1918, N:o 325 B (1/12) af *H. Schück* under titel: Från det gustavianska Stockholm.

6719. **Gagnér, And.,** Gammal folktro från Gagnef i Dalarne. 111 + (1) s. Malmö, Maiander. Pr. 1 kr. 75 öre. Tryckt i 500 exemplar.

6720. **Geijer, R.,** Den värmländska järnhanteringen i forntid och nutid.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 2, s. 277—300. Med 1 pl. o. 3 fig. i texten.

6721. **Hedin, Ein.,** Gefle i kristid för 200 år sedan. Med 2 bil.
Meddelanden av Gestriklands fornminnesförening 1918, s. 19—29.

6722. **Helsingborgsstudier,** Kulturhistoriska. Till minne av Oscar Trapp. Utgivna av Helsingborgs museum genom *T. Mårtensson.* 210 + (2) s. + 1 portr. Med 78 fig. o. 47 pl. i texten. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 25 kr.
Innehåller bl. a.: *O. Trapp,* Kalkmålningarna i Ronneby kyrka; *T. Mårtensson,* Helsingborgs Mariakyrkas medeltida byggnadshistoria, några synpunkter; *S. Ewald,* Gamla »Munthe» vid Stora torget; *T. Mårtensson,* Det Trappska flaggförslaget; *S. Wallin,* Fajanstillverkningen vid Pålsjö enligt utgrävning å tillverkningsplatsen.

6723. **Hjort, J.,** Anteckningar om Rutger Macleans verksamhet å Svaneholm. Efter kyrkoherden Jeuns Hjorts originalmanuskript meddelade av *C. Sprinchorn.*
Hist. Tidskr. för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7, s. 140—149.

6724. **Hult, O.,** Vilhelmus Lemnius och Benedictus Olai lifmedici hos Erik XIV och Johan III. Ett bidrag till svensk läkarhistoria under Vasatiden. XI + 117 + (1) s. + 2 facs. tr. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 27 kr. 50 öre. Tr. i 350 numrerade exemplar.

6725. **Jakten** under Vasatiden. Några anteckningar. Af *P. J—n.*
Svenska Jägareförbundets tidskr. 1918. Årg. 56, s. 20—27.

6726. **Jonsson, J. V.,** Örebro läns museum, särskildt dess kyrksal.
Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet 1918. Årg. 15, s. 88—109. Med 10 bild.

6727. **Karlin, G. J:son,** Kulturhistoriska museet i Lund. En handbok för besök och självstudium. Med plan, 16 planscher och 280 illustrationer. 352 + (1) s. Lund, Kulturhistoriska föreningen för Södra Sverige. Pr. 9 kr. En billigare uppl. 352 + (2) s. Med plan och 280 illustrationer. Pr. 3 kr. 50 öre.

6728. **Linder, Hj.,** Örebro skeppare embetes årskrönika åren 1689—1872.
Meddelanden från föreningen Örebro läns museum 1916. [H.] 6, s. 1 79 + 1 karta o. 1 illustr. i texten.

6729. **Linderholm, E.,** De stora häxprocesserna i Sverige. Bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria. D. 1. Inledning. Bohuslän. XII + 272 s. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 7 kr. 50 öre.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 268 B (16/11) af [*A.*] [*A*[*hma*]*n*; i Dagens Nyheter 1918, N:o 311 (Stockholmsuppl. n:o 17398) (17/11).

6730. **Lithberg, N.,** Gamla svenska julseder i kulturhistorisk belysning.
Aftontidningen 1918, N:o 349 (23/12).

6731. **Lithberg, N.,** Mortlar och pepparkrossare hos svensk allmoge.
Fataburen 1918, s. 1—20. Med 22 fig.

6732. **Löfgren, Em.,** Folktro, sed och sägen från Njurunda socken i Medelpad. 88 + (3) s. Malmö, Maiander. Pr. 1 kr. 50 öre.

6733. **Mannerfelt, O.,** Älfsborgs läns landsting 1863—1913. Minnesskrift på förvaltningsutskottets uppdrag författad. D. 1. Organisation, personförteckningar, ekonomi. 114 + (1) s. Med 11 helsidespl. o. många portr. i texten. 2. Verksamhet. (1) + 132 s. Göteborg 1913, 17.

6734. **Montelius, O.,** Riksäpplet.
Nordisk Tidskr. 1918, s. 1—17 Med 35 fig.

6735. **Nordensvan, G.,** Svensk teater och svenska skådespelare från Gustaf III till våra dagar. D. 2. 1842—1918. 504 + (10) s. + 5 pl. bilagor o. en mängd bilder i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 16 kr.

6736. **Nordlander, J.,** Katolsk propaganda inom en svensk skola. Ett blad ur Gävle skolas historia. 66 s. Gävle.
Medföljer som bilaga Gävle allmänna läroverks årsredogörelse för läsåret 1917—1918.

6737. **Nordlander, J.,** Skolan i Härnösand till gymnasiets upprättande därstädes år 1649. Läroverksprogr. [Södermalm.] XXVIII s. Med 1 karta. 4:o. Sthlm.
Äfven separat. XXVIII s. Med 1 karta. 4:o. Sthlm. Fritze. Pr. 2 kr. Norrländska samlingar. 2: 3.

6738. **Olán, E.,** Hunger och missväxt. Huru nödtiden fordom bekämpades i Sverige.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 262 B (9/11).

6739. **Olán, E.,** Pestilentia och quarantaine. Huru farsoterna fordom bekämpades i Sverige.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 232 B (5/10).

6740. **Simonsson, I.,** Det Stockholmska Blåkulla. Huru häxprocesserna grasserade i den svenska huvudstaden och hur klockspelaren vid tyska kyrkan Krull höll på att falla offer för dem.
Svenska Dagbladet 1918, N:o 85 B (30/3).

6741. **Simonsson, I.,** Gillstugan och Björngården. Stockholms äldsta komediantscener. 1—2.
Holmia 1918. Årg. 1, s. 5—21. Med 2 fig.

6742. **Sockenstämmor,** Skånska, mot dryckesseden. Uttalanden från början av 1830-talet, meddelade av *Pehr Johnsson.*
Mimer 1918. Årg. 16, s. 84—95.

6743. **Sommarin, E.,** Det skånska jordbrukets ekonomiska utveckling 1801 —1914. 1. (2) + 247 s. + 1 portr. Med 16 diagram och flera illustr. i texten. Med 9 bilagor. Lund 1917. Pr. 8 kr.
Skrifter utgivna av de Skånska Hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum år 1914 under redaktion av *L. Weibull.*

6744. **Under** Lundagårds kronor. En minneskrans vid tvåhundrafemtioårsfesten af gamla studenter. (1) + 500 s. + 1 pl. Med många portr. o. illustr. i texten. Lund, Gleerupska Univ.-bok. Pr. 20 kr.
Innehåller bl. a.: *G. Billing.* Några studentminnen; *C. M. Fürst,* Kilian Stobæus och hans lärjungar; *L. Holmström.* Hågkomster från 1860-talets studentlif; *O. Ingstad.* Några minnen från 1860-talets studentlif: *A. Stille,* En vandring öfver slagfältet vid Lund; *E. Tegnér.* För femtio år sedan. Jubelfestminnen.

6745. **Universitetskonstitutioner,** 1655 års. Utg. af *C. M. Schybergson.* 76 s. Åbo.
Öfvertryck ur Åbo akademis årsskrift 1918.

6746. **Velin, Sanfr.,** Det första järnvägsförslaget i Sverige och dess behandling i riksdagen.
Läsning för svenska folket 1918, s. 188—196.

6747. **Weibull, M.,** Lunds universitets historia. D. 1. 1668—1825. 2:a uppl. (1) + 338 + (1) s. + 23 portr. + 4 pl. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 15 kr.
1:a uppl. utk. 1868.

6748. **Wrangel, E.,** Gamla studentminnen från Lund. Samlade och utgivna. 224 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 7 kr.
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 232 B (5/10) af *S[t]. S[jö]g[re]n.*

6749. **Ödmann, Sam.,** Hågkomster från hembygden och skolan. 1. Ett presthus i Småland från förra århundradet. 2. Skolan i Wexiö, för sextio år sedan. (3) + 147 + (1) s. Upsala, Palmblad & C:o 1830. Omtr. Lund, Gleerups förl. Pr. 2 kr. 50 öre.
Svenska bygder i äldre beskrivningar med anmärkningar och register utgivna av *J. Sahlgren.* Småland. 1.

6750. **Östberg, N.,** Gustav Vasas hjälm i Livrustkammaren.
Rig 1918, s. 52—54. Med 1 fig.

6751. **Östman, N.,** Djäknespelet på Stortorget 1575 och 1586.
Holmia 1918. Årg. 1, s. 1—4.

— — —

Kyrkohistoria.

5752. **Aulén, G.,** Martin Erik Ahlman och Ebbe Gustaf Bring. En teologisk strid i Lund på 1840-talet. 67 s. Lund. Pr. 1 kr. 75 öre.
I »Festskrift utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundrafemtioårsjubileum 1918». Lunds universitets årsskr. N. F. Avd. 1. Bd. 14. N:o 5.

6753. **Berggren, J. E.,** Till frågan om läseriet i sydvästra Värmland under 1850-talet.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 1, s. 331—356. Med 2 portr.

6754. **Billow, A.,** Birgittautställningen i Statens historiska museum våren 1918.
Rig 1918, s. 28—36. Med 5 fig.

6755. **Birgittautställningen** 1918. Beskrifvande förteckning öfver utställda föremål med bidrag af *C. M. Fürst, A. Branting, Andr. Lindblom, Sv. Brandel, G. Lagerheim, I. Collijn, H. Fleetwood, O. Janse.* Redigerad af *I. Collijn* och *Andr. Lindblom.* XI + 201 + (1) s. + 13 pl. o. flera illustr. i texten. Sthlm (tr. i Uppsala). Pr. 20 kr.
Innehåller: *C. M. Fürst,* Birgittas reliker; *A. Branting* o. *Andr. Lindblom,* Heliga Birgittas och Katharinas skrin samt andra helgedomakar; *Andr. Lindblom,* Altarkärl: *Andr. Lindblom,* Bildverk i skulptur och måleri: *A. Branting,* Väfnader och broderier; *S. Brandel,* Birgittas kista och bår. Ulf Gudmarssons grafsten. Pilgrimsmärken. Fyra föremål funna i Vadstena klosterkyrka; *G. Lagerheim,* Mikroskopisk undersökning av den heliga Birgittas kista; *I. Collijn,* Handskrifter, urkunder och böcker rörande Birgitta och Vadstena; *H. Fleetwood,* Sigill.
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 126—128 af *K. K. Meinander.*

6756. **Brilioth, Y.,** Två svenska biskopsprovisioner på 1460-talet.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1918, s. 101—117.

6757. **Gierow, A.,** Bidrag till det svenska militärkyrkoväsendets historia (forts.) (Med 1 bilaga.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1918, s. 1—98.

6758. **Kjellin, H.,** Kyrkliga minnesmärken i Värmland.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 1, s, 857—378. Med 6 fig.

6759. **Leijonhufvud, K. K:son,** Bidrag till själavården vid de indelta regementenas historia under frihetstiden och Gustavianska tiden.
Kyrklig tidskr. 1918. Årg. 24, s. 14—28.

6760. **Lindhagen, Arv.,** Den hel. Julitta och spår af hennes dyrkan i Sverige.
Fataburen 1918, s. 118—122.

6761. **Manuale** Upsalense [Stockholm 1487]. Den svenska kyrkans äldsta tryckta handbok efter det nyrekonstruerade exemplaret i Kungl. Biblioteket. Med inledning utgifven af *I. Collijn.* VIII + XXXVI + 128 s. + 3 facs. pl. Sthlm (tr. i Uppsala).
Kungl. Bibliotekets handlingar. Bilagor. Ny följd. 1.

6762. **Minnesbok,** Vadstena klosters. »Diarium Vazstenense». [Översättningen har verkställts af *A. W. Lundberg.* Den språkliga granskningen har utförts av *E. Brate* och *E. Wessén.* De kalendariska uppgifternas återgivande i modernt uttryckssätt har ombesörjts av *E. Brate.* Arbetet har utgivits av Birgittamuseiföreningen i Vadstena och redigerats av *Andr. Lindblom.*] X + 357 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 22 kr. Tr. i 500 numrerade exemplar.

6763. **Swinstead, J. H.,** Relations between the Anglican and Swedish churches.
Internationale kirchliche Zeitschrift 1918. Jahrg. 8, s. 64—77.

6764. **Säve, T.,** Den kyrkliga utvecklingen i Värmland i äldre tider.
En bok om Värmland av värmlänningar. D. 1, s. 317 330. Med 1 portr.

6765. **Södergren, J.,** Västkustens kristendomstyp och Henrik Schartau. Ett bidrag till svensk kyrkogeografi. 1. På Västkusten.
Läsning för svenska folket 1918, s. 1—32.

6766. **Westman, K. B.,** Reformationens genombrottsår i Sverige. XV + 462 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 12 kr.

Finland och Östersjöprovinserna.

6767. **Bonsdorff, C. v.,** G. M. Armfelt och R. H. Rehbinder.
Hist. Tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 73—112.

6768. **Bonsdorff, C. v.,** Opinioner och stämningar i Finland 1808 -1814. VI + 240 + (1) s. Helsingfors.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 141.

6769. **Fontell, A. G.,** Borgå stads återuppbyggande efter branden 1708.
Suomen Historiallisen seuran 1916—1917 (tr. 1918), s. 74 -99.

6770. **Hultin, Arv.,** Litteraturstudier i Åbo under Porthans tid.
Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 140. Förhandlingar och uppsatser. 31. 1917 (tr. 1918), s. 1—84.

6771. **Hultin, Arv.,** Litteraturstudier i Åbo under svenska tiden 1640—1809. Anteckningar. (1) + 236 s. Helsingfors.

6772. **Lesch, Br.,** Ur den gustavianska diskussionen om de finländska jordbrukarnas villkor.
Hist. tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 1—20.

6773. **Schybergson, C. M.,** Frågan om kvänerna.
Hist. Tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 21—42.

6774. **Åland.** 47 s. Med flera illustrationer och en karta i texten. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. 25 öre.
Vårt Försvar. Skrifter utgifna af Allmänna försvarsföreningen 1918, 1. Af innehållet märkes: *W. Kleen*, Ålands befrielse från den ryska invasionen 1808; *A. Örnberg*, Ålandsfrågan från marinpolitisk synpunkt.

Allmän och utländsk historia.

6775. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Fjärde upplagan. D. 1: *Bergman, J.*, Den äldsta forntiden och Hellas. H. 1—7. 448 s. Med många illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 1 kr. 50 öre häftet.

6776. **Historie,** Norges. Fremstillet for det norske folk af *A. Bugge, E. Hertzberg, O. A. Johnsen, Y. Nielsen, J. E. Sars* og *A. Taranger*. Med talrige illustrationer i teksten og paa bilag. Bd 3: Halv. 2. *A. Taranger*, Tidsrummet 1319—1537. S. 289—431 + (1) + (2) s. Kristiania, Aschehoug 1917.

Recensioner.

6777. **Gustav Vasa,** Brev. Ett urval av *N. Edén.* (Se N:o 5968.)
Rec. i Forum 1918, s. 399—400 af *E. Sjödahl.*

6778. **Herlitz, N.,** Från Thorn till Altranstädt, studier över Karl XII:s politik 1703—1706. 1. (1703—1704). (Se N:o 5559.)
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 225—228 af *A. Stille.*

6779. **Bohlin, G.,** Militär statsmakt och individ särskilt i Sverige under Gustaf III:s tid. (Se N:o 6029.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 47—51 af *Å. H[olmbäc]k.*

6780. **Wahlström, L.,** Sverige och England under revolutionskrigens början. Bidrag till den Reuterholmska regeringens historia. (Se N:o 6034.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 6—13 af *L. S[tavenow].*

6781. **Brusewitz, A.,** Studier öfver 1809 års författningskris. Den idépolitiska motsättningen. (Se N:o 6041.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1918, N:o 145 (26/6) af [*K. Petterso*]*n*; i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 26—31 af *W. Enblom.*

6782. **Granström, P. O.,** Prästeståndets sista strid. Till kyrkomötets och kamrarnas femtioårsjubileum. (Se N:o 5158.)
Rec. i Statsvetenskaplig Tidskr. 1918. Årg. 21, s. 210—212 af *E. Fahlbeck.*

6783. **Rydström, A.,** Armfeltarne på Hunnerstad och deras närmaste. (Se N:o 5637.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Finland 1918. Årg. 3, s. 58—63 af *C. v. Bonsdorff.*

6784. **Palme, O.,** o. **Palme, G.,** Släkten Palme intill år 1815. D. 1—2. (Se N:o 6091.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7, s. 175—179 af *A. Stille.*

6785. **Böök, Fr.,** Esaias Tegnér. D. 1. (Se N:o 6118.)
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1918. Årg. 2, sp. 1—7 af *O. Sylwan*; i Det Nya Sverige 1918. Årg. 12, s. 109—113 af *R. Sjöberg*; i Svensk tidskr.. 1918, s. 266—271 af *Sv. Ek*; i Nord. tidskr. 1918, s. 60—66.

6786. **Hadorph, Joh.,** Resor. Afritningar af kyrkor och kyrkovapen i Upland 1676—1685. Utgifna af E. Wennberg. (Se N:o 6123.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 23—25 af *V. Gödel.*

6787. **Hahr, Aug.,** Den äldre Vasatidens svenska borgar. Studier i nordisk renässanskonst. 3. (Se N:o 6125.)
Rec. i Nord. tidskr. 1918, s. 527—530 af *G. M. Silfverstolpe.*

6788. **Hahr, Aug.,** Skånska borgar. H. 5—6. (Se N:o 6124.)
Rec. i Hist. Tidskr. för Skåneland. Årg. 1917 (tr. 1918). Bd 7, s. 166—170.

6789. **Looström, L.,** I svenska konstnärskretsar för omkring hundrafemtio och hundra år sedan. (Se N:o 5827.)
Rec. i Ord och Bild 1918, s. 505—508. Med 1 portr.

6790. **Wåhlin, Th.,** Ystads S:ta Maria kyrka. (Se N:o 5694.)
Palme, O., Mariakyrkan i Ystad. Granskning af Th. Wåhlin, S:ta Maria kyrka i Ystad. Kyrkans och dess fasta inventariers historia. Två artiklar i Stockholms Dagblad i januari 1917. 8 s. 4:o. Sigtuna (tr. i Sthlm), Förf. Pr. 25 öre.

6791. **Almquist, Joh. Ax.,** Den civivila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen. D. 1, 3: H. 1. (Se N:o 6140.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 1—6 af *Ehd.* [*E. Hildebrand.*]

6792. **Kuylenstierna, C. W. U.,** Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman med särskild hänsyn till å desamma förbehållna enskilda rättigheter. (Se N:o 5702.)
Rec. i Svensk juristtidning 1918. Årg. 3, s. 280—287 af *Å. Holmbäck.*

6793. **Bergh, S.,** Svenska riksarkivet 1618—1837. (Se N:o 5715.)
Rec. i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1918. Årg. 5, s. 267—269 af *E. Naumann.*

6794. **Gödel, V.,** Sveriges medeltidslitteratur. Proveniens. Tiden före antikvitetskollegiet. (Se N:o 5718.)
Rec. i Nord. tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1917, s. 353—362 af *I. Collijn*; härpå svarade Gödel med en broschyr: Svar till Isak Collijn. 19 s. Sthlm. Pr. 2 kr.

6795. **Schück, H.,** Från det forna Upsala. (Se N:o 6221.)
Rec. i Svensk Humanistisk Tidskr. 1917. Årg. 1, sp. 280—288 af *V. Lundström*; i Ord och Bild 1918, s. 283—284 af *Erik H*[*edén*].

6796. **Boëthius, B.,** Ur de stora skogarnas historia. (Se N:o 6242.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1918. Öfv. o. gr., s. 19—23 af *T. Gihl.*

REGISTER.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 30 april 1919.

Sedan sammankomsten öppnats af styrelsens ordförande, riksarkivarien Hildebrand, föredrog sekreteraren följande

Årsberättelse för år 1918.

Svenska Historiska Föreningen har under det sistförflutna året räknat omkring 700 årsafgiftbetalande medlemmar inom och utom Sverige, till hvilka dessutom komma femton postprenumeranter. Sedan professor E. Heckscher, amanuensen W. Enblom och advokaten S. Lagerlöf anmält sitt inträde såsom ständiga ledamöter i föreningen, uppgår numera antalet dylika till 111 och den jämlikt stadgarna af deras afgifter bildade fonden till kr. 8,575.

I styrelsens sammansättning har under året den förändring ägt rum, att professor L. Stavenow på egen begäran utträdt ur densamma och i hans ställe invalts professor A. Stille. I öfrigt har styrelsen liksom tidigare bestått af herrar f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, f. generallöjtnanten G. Björlin, riksarkivarien S. Clason, H. Exc. statsministern N. Edén, professoren C. Hallendorff, f. riksarkivarien E. Hildebrand, ordförande, kanslirådet T. Höjer, sekreterare, f. förste arkivarien Th. Westrin, skattmästare, samt generallöjtnanten H. Wrangel.

Föreningen har under året utgifvit trettioåttonde årgången af sin tidskrift. Såsom bidrag till täckande af kostnaderna för dess utgifvande har föreningen åtnjutit det sedvanliga statsanslaget å 1,500 kronor samt dessutom fått från Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien mottaga ett anslag af 500 kronor. Med hänsyn till de utomordentligt uppdrifna tryckningskostnaderna är emellertid föreningens ekonomiska ställning i hög grad ansträngd och torde detta, såvida ej särskilda åtgärder däremot kunna vidtagas, med all sannolikhet komma att medföra svårigheter att upprätthålla Historisk Tidskrift vid dess nuvarande omfång. Historiska Föreningens styrelse finner sig därför föranlåten att till en och hvar af föreningens medlemmar rikta en allvarlig och enträgen vädjan att

arbeta för en ökad anslutning till föreningen. Med det ökade intresse för fäderneslandets historia och i allmänhet för historisk forskning, som under senare år framträdt inom vårt land, borde utan större svårighet kunna vinnas en ökning i föreningens medlemsantal, tillräcklig att säkerställa dess verksamhet i den nuvarande omfattningen.

* * *

Rika framtidsförhoppningar stäcktes genom Olof Palmes död vid Tammerfors den 3 april 1918. Med sitt brinnande intresse för vetenskaplig forskning, sitt utpräglade spårsinne, sin goda metodiska skolning och sin uppslagsrikedom, hade han — trots det mångfrestande i sin läggning — hunnit utföra arbeten — särskildt må framhållas den i vår personhistoriska litteratur enastående monografien öfver hans fädernesläkt — som gåfvo ovanligt rika löften om en verkligt betydande insats i vår häfdaforskning.

Med J. F. Nyström, död den 18 juli 1918, bortgick en trägen arbetare inom statsvetenskapernas område. I yngre år förvärfvade han vetenskapligt anseende genom för sin tid förtjänstfulla arbeten inom Sveriges ekonomiska historia, en då ännu mer än nu af forskningen obruten mark, liksom han ock medarbetat vid ett af våra betydelsefullaste historiska editionsarbeten, den Oxenstiernska brefväxlingen, där han utgifvit Grotii bref till den svenska rikskanslern. Under hans senare år faller hans vetenskapliga verksamhet så godt som uteslutande inom statskunskapens och geografiens område.

Väsentligen åt litteraturhistorien var Karl Warburgs lifsverk ägnadt. Genom sin stora monografi öfver J. G. Richert har han emellertid lämnat ett betydelsefullt bidrag till kännedomen om vår politiska utveckling under 1800-talet. Liksom till Nyström står Historisk Tidskrift till honom i tacksamhetsskuld för värdefulla bidrag.

I förtid afbruten af döden blef Gunnar Rexius' forskarebana, och dock torde med fog kunna sägas om honom, att han inom få års rymd hann utföra en mindre vanlig insats i vårt statsvetenskapliga forskningsarbete. Hans vetenskapliga förstlingsverk, gradualafhandlingen om Stahls statslära, faller inom statsteoriernas historia. Hans stora monografi öfver det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär liksom hans sista afhandling om striden om finansmakten under Karl XIV Johan utgöra mycket gedigna och förtjänstfulla bidrag till kännedomen om Sveriges konstitutionella utveckling under 1800-talet. Hans båda arbeten inom den utländska statsrätten, det ena om presidentmakten i Förenta Staterna, det andra om Frankrikes författningsproblem, vittna om en sällsynt förtrogenhet med främmande länders konstitutionella förhållanden och tillika om en mindre vanlig förmåga att klarlägga hufvudlinjerna af invecklade författningsproblem.

Man kan endast beklaga, att yttre omständigheter och vacklande hälsa försvårade hans forskning och en förtidig död hindrade honom att infria de rika löftena om en ännu mera omfattande och helgjuten insats i vår författningshistoriska och statsrättsliga litteratur.

* * *

Bland under året utgifna urkundspublikationer är främst att uppmärksamma ett nytt band af den Oxenstiernska brefväxlingen, liksom de närmast föregående redigeradt af Brulin. Det inrymmer materialet från 1631 och innehåller — bland brefven till konungen — en hel rad utomordentligt betydelsefulla betänkanden öfver viktiga diplomatiska och ekonomiska frågor. Af Karolinska krigares dagböcker, den af Quennerstedt utgifna, viktiga urkundssamlingen till Karl XII:s historia, föreligger jämväl ett nytt band. Utom en del relationer af Gyllenstierna, Siegroth, Sparre, Lilliehöök m. fl. innehåller bandet Magnus Stenbocks journal öfver expeditionen 1702—03 och hans bref till konungen från tiden 1702—05. Bland fortsättningar å tidigare omnämnda urkundspublikationer äro ytterligare att anteckna ett nytt häfte af Sveriges traktater, omfattande materialet för åren 1740—51 och redigeradt af B. Boëthius, vidare ett nytt af N. Erdmann ombesörjdt band af Tersmedens memoarer, denna gång anknutet till Gustaf III:s arbete för svenska flottan, samt en ny, från historisk synpunkt obetydlig, men genom de meddelade teckningarna underhållande del af Dardels Dagboksanteckningar, omfattande åren 1887—90. En ny serie af samlingen »Svenska memoarer» har påbörjats med en edition af Kj. Chr. Barnekows dagboksanteckningar från fälttågen 1806 och 1813—14, utgifna af A. K. Bergh.

Af öfriga under berättelseåret utgifna urkundseditioner är först att nämna den af J. Bergman utgifna krestomatien af latinska källskrifter till Sveriges äldsta historia. Under titeln Norrköpings medeltid har Nordén utgifvit ett Diplomatarium Norcopense, omfattande bevarade medeltidsbref rörande själfva staden Norrköping med Ö. Eneby, S. Johannis samt Borgs och Löts socknar från tiden 1180—1521. Collijn har efter det nyrekonstruerade exemplaret i Kungl. Biblioteket utgifvit Manuale Upsaliense, vår kyrkas första tryckta handbok. Vadstena klosters af Benzelius först utgifna tänkebok har i svensk öfversättning af Lundberg under medverkan af Brate och Wessén utgifvits af Lindblom. I Historisk Tidskrift har E. Hildebrand för första gången i en modern edition publicerat de bevarade dokumenten till Stockholms blodbads förhistoria. S. Hildebrand har efter originalen på Fullerö, så långt de äro bevarade, utgifvit en ny upplaga af Carl XI:s på allmänt historiskt intresse fattiga men på faktiska detaljuppgifter så mycket rikare almanacksanteckningar. Inom den karolinska tiden faller också den version af Rutger Aschebergs dagbok, som af Carlquist aftryckts i Karolinska förbundets årsbok.

Schück har i bihanget till Svenska Akademiens handlingar påbörjat publiceringen af Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brefväxling. Det hittills utgifna första bandet sträcker sig till maj 1771. För Historisk Tidskrifts läsare väl bekanta äro de mestadels till eller från medlemmar af Cronstedtska familjen skrifna bref rörande 1809 års statshvälfning, som där aftryckts af G. Lindstén. Ett urkundligt bidrag till den allra senaste tidens svenska historia föreligger i den af Setterwall och E. Staaff utgifna samlingen af K. Staaffs tal. Slutligen må uppmärksamheten fästas å några under året utgifna öfversättningningsarbeten på hithörande område. Voltaires beryktade bok om Karl XII har sålunda utkommit i icke mindre än tvenne svenska upplagor. Väsentligen inom Karl XII:s regeringstid faller ock den af Hultenberg utgifna öfversättningen af de partier af De la Motrayes' resebeskrifningar, som beröra Sverige.

Den under 1918 utgifna akademiska afhandlings-, program- och specimenlitteraturen är både rikhaltig och värdefull. Inom densamma är först att nämna Ahnlunds på synnerligen omfattande forskningar hvilande, grundliga och lifligt skrifna framställning af den närmaste förhistorien till Gustaf Adolfs deltagande i trettioåriga kriget. Ett annat betydelsefullt arbete på den diplomatiska historiens område är Bonnesens med docentur belönade afhandling om August den starkes utrikespolitik åren 1712—15. På förvaltningshistoriens område falla Forssells studier i departementalreformens förhistoria till 1812, värdefulla särskildt genom det nya material, som däri tillföres forskningen. Att anteckna äro vidare tvenne statsrättsliga afhandlingar: Tynells omfattande och ingående undersökning om det svenska statsrådets politiska ansvarighet och Esséns om den svenska riksdagens tillfälliga utskott. Josephson har såsom akademisk afhandling offentliggjort en omfångsrik framställning af stadsbyggnadskonsten i Stockholm intill år 1800. En etnografisk studie af intresse jämväl för historikern är Drakes afhandling om Västerbottenlapparna under förra hälften af 1800-talet. Bland årets teologiska afhandlingar äro slutligen att anteckna Blocks om Karl IX såsom teolog och religiös personlighet och Brandts homiletiska monografi om Rosenii förkunnelse.

Såsom inbjudningsskrift till den högtidlighet, hvarmed Uppsala universitet firade 200-årsdagen af Karl XII:s död, har Stavenow utsändt en konturteckning af det svenska stormaktsväldets uppkomst, hvari gifves en skiss af nämnda utvecklings hufvudmoment och ledande politiska idéer. På grund af den kraft, hvarmed författaren rest själfva problemställningen, den omsorg, hvarmed han genomtänkt hela komplexen af i hvarandra gripande spörsmål, den skärpa, hvarmed han genomfört analysen af hvarandra aflösande politiska sträfvanden och program, och den stilistiska elegans, hvarmed han sammanställt resultaten af sina forskningar, utgör denna essay ett osedvanligt värdefullt tillskott till den syntetiska delen af vår historiska litteratur. I ett annat universitetsprogram

har Stavenow lämnat det första af en i utsikt ställd serie af bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria; där behandlas konungens förarbeten och planer rörande riksdagens organisation 1778, och författaren aftrycker de af konungen utarbetade utkasten till konstitutionella stadgar i ofvan berörda ämne. — Såsom akademiskt specimen har tillkommit andra delen af Tunbergs omsorgsfulla och uttömmande monografi öfver Sigismunds förhållande till Sverige åren 1597—98. Den behandlar på grundval af omfattande arkivstudier konungens andra resa till sitt hemland och Stångebro slag. Till samma kategori af akademiska arbeten hör äfven H. Almquists afhandling om Holstein-Gottorp, Sverige och den nordiska ligan i den politiska krisen 1713—14. Med begagnande af ett mycket omfattande, hittills outnyttjadt arkivmaterial har författaren här lämnat ett grundläggande bidrag till kännedomen om Görtz' diplomati. I detta sammanhang må slutligen beröras den af Lunds universitet till 250-årsjubiléet utgifna festskriften. Stille har där lämnat en klar och skarpsinnig framställning af de ledande idéerna i krigföringen i Norden 1563—70, hvari han lyckats bringa reda och sammanhang i det tämligen kaotiska virrvarret i föregående teckningar af nordiska sjuårskriget. I samma publikation ingå äfven en rättshistorisk afhandling af C. G. Bergman om testamentet i 1600-talets rättsbildning, en undersökning af Ernberg om fullmaktsröstning vid val till riksdagens andra kammare samt en teologisk afhandling af Aulén om striden mellan M. E. Ahlman och E. G. Bring på 1840-talet.

Beträffande sammanfattande och monografiska arbeten i öfrigt utanför den i egentlig mening akademiska litteraturen må följande framhållas. Af Grimbergs populära framställning af svenska folkets underbara öden har ytterligare ett par häften utkommit, behandlande episoder ur Karl XII:s historia efter 1709. Svensén har afslutat sin likaledes i populariserande syfte skrifna framställning af svenska historien för svenska folket. Till den äldsta svenska historien föreligga i olika tidskrifter en rad bidrag af Beckman, Frödin, Kjellberg, Nerman, Svenson m. fl. Ahnlund har i bokform sammanfört en serie mestadels tidigare publicerade smärre undersökningar inom Gustaf Adolfs-tidens historia; särskildt beaktansvärd är bilden af Wolmar Farensbach, en af tidens ej alltför fåtaliga kondottiertyper. Den tidigare så omfångsrika tyska litteraturen till 30-åriga krigets historia har af naturliga skäl äfven under det gångna året varit mycket blygsam. Synnerligen rikhaltig, ehuru af mycket växlande värde, är naturligtvis den till 200-årsminnet sig anknytande Karl-XII:s-litteraturen. Ur allmänt historisk synpunkt främst bland denna står det sammelverk, som af S. E. Bring utgifvits under medverkan af de flesta bland våra specialister på området. Arbetet innehåller en serie monografiska framställningar af olika sidor eller skeden af epoken, tillsammans bildande en tämligen fullständig framställning af hjältekonungens lefnad och lifsverk. I sin helhet förtjänstfulla,

delvis ypperliga, utgöra de ett synnerligen viktigt tillskott till litteraturen på området. Af rent krigshistorisk karaktär är det stora af Generalstabens krigshistoriska afdelning utgifna verket Karl XII på slagfältet, hvilket torde få tillerkännas grundläggande betydelse för uppfattningen af konungen såsom fältherre. Bland öfriga från militärt håll i samband med 200-årsminnet framkomna arbeten må nämnas Kuylenstiernas och C. O. Nordensvans. Slutligen må påpekas, att de båda under året utgifna årgångarna af Karolinska förbundets årsbok som vanligt innehålla värdefulla bidrag till kännedomen om det karolinska skedet af vår historia. En plats för sig — äfven med hänsyn till den magnifika utstyrseln — intager den af Key-Åberg och Stille utgifna redogörelsen för den under året 1917 företagna undersökningen af Karl XII:s lik, bl. a. innehållande Key-Åbergs afhandling om konungens banesår. Ett bland de mest betydande af årets historiska arbeten utgör Heckschers framställning af kontinentalsystemet. Sitt främsta värde har arbetet däri, att kontinentalsystemet insättes i sitt allmänna ekonomisk-historiska sammanhang samt att författaren — man torde kunna säga för första gången — lyckats bringa reda i det kaos af åtgärder och motåtgärder, förordningar och motförordningar, som bilda dess yttre förlopp. Af stort intresse äro ock författarens utredningar rörande systemets ekonomiska verkningar. Den Heckscherska sammanfattningen borde kunna blifva en förträfflig utgångspunkt för monografiska undersökningar rörande vårt eget lands förhållande till och under systemet. Karaktären af urkundssamling har i väsentlig grad Hallendorffs bok om Oscar I, Napoleon och Alexander. Där meddelas ett intressant urval ur Manderströms brefväxling under Krimkriget, särskildt brefven från Nordin och Ehrensvärd, äfvensom anteckningar af general Löwenhielm. Den utförliga inledning och den förbindande text, hvarmed författaren försett sin urkundsedition, lämna, äfven de, värdefulla bidrag till den svenska politikens och icke minst den svenska diplomatiens historia under de händelsefyllda åren 1853—1856.

Inom biografiens och genealogiens område äro främst att anteckna tvenne nya häften af det af B. Boëthius utgifna Biografiskt lexikon, samtliga präglade af samma sakrikedom och noggrannhet som de båda första. Ett nytt häfte föreligger ock af det af Westerlund och Setterdahl utgifna Linköpings stifts herdaminne. Af annan under året utkommen matrikellitteratur märkes en ny afdelning af Växjö läroverks äldre matriklar, utgifna af L. Larsson, samt af de af E. Leijonhufvud uppgjorda namnlistor öfver officerare vid svenska s. k. männingsregementen till fots under stora nordiska kriget. Såsom ett andra band af den till minne af Stockholms rådhus' invigning utgifna festskriften har under året utkommit en af F. de Brun, G. Elgenstierna, I. Simonsson och N. Östman utarbetad matrikel öfver borgmästare, rådmän samt stads- och magistratssekreterare i Stockholm. Härtill kunna

läggas Sidenbladhs anteckningar om urmakare i Sverige under äldre tider. I ett sammelverk om Värmland, hvarom mera nedan, föreligga släktutredningar rörande de tre bekanta Värmlandssläkterna Fryxell, Geijer och Uggla. Af en Mannerfeltsk släktbok har första delen utgifvits af O. Mannerfelt.

Bland den personhistoriska litteraturen, i den mån densamma icke i det föregående blifvit berörd, äro att anteckna nya delar af Borelius' monografi öfver Brinckman, behandlande hans verksamhet såsom diplomat 1792—1810, samt af Sigrid Leijonhufvuds i en föregående berättelse omnämnda intressanta Tessin-bok. I Svenska akademiens handlingar föreligger numera Hedins minne af Resare-Bengt, och Schück har, väsentligen på grundval af tidigare undersökningar, publicerat en bok om Lars Wivallius. Öfver en af 1600-talets vetenskapliga stormän, Johannes Schefferus, föreligger en lefnadsteckning af H. Scheffer. Ett bidrag till Adolf Fredrik Muncks biografi lämnar Donner i en utredning om hans förhållande till en beryktad episod ur Gustaf III:s historia, »de Fahnehielmska sedlarna». Slutligen må nämnas Lindebergs studie öfver Anders Lindebergs lif och verksamhet.

Under en följd af år har myntdirektören Wallroth i sina ämbetsberättelser meddelat en serie mycket värdefulla bidrag till Sveriges mynthistoria från 1449. Desssa undersökningar ha nu sammanförts till en fortlöpande följd i det under året utgifna tjugoandra bandet af Numismatiska Meddelanden.

Det mest betydande arbete bland årets krigshistoriska litteratur, generalstabens verk om Karl XII, har redan tidigare anförts. Utom några nya häften af Björlins Sveriges krigshistoria i bilder äro härtill att lägga ett par regementshistoriska arbeten: Kindbergs anteckningar om Värmlands fältjägare, Stenhammars skildring af Östgöta kavalleriregemente i Karl XII:s krig samt en af Sylwan och Kuylenstierna utgifven minnesskrift i anledning af artilleri- och ingenjörshögskolans 100-åriga tillvaro.

På litteraturhistoriens område föreligger ett betydande arbete i Bööks förträffliga, i vissa delar alldeles nya framställning af den romantiska tidsåldern i vår litteratur. Nordensvan har numera fullbordat sin skildring af svensk teater och svenska skådespelare från Gustaf III till våra dagar med en andra del, behandlande tiden 1842—1918. Att omnämna äro vidare den af Schück verkställda editionen af Bokvettsgillets protokoll 1714—31 samt den af honom och Warburg på grundval af deras stora verk utarbetade öfversikten öfver hufvuddragen af Sveriges litteratur.

Den konsthistoriska bokskörden under året är liksom öfverhufvud under de senaste åren synnerligen rikhaltig. Fyra häften föreligga således af det af Curman och Roosval utgifna inventariet öfver Sveriges kyrkor; årets häften äro ägnade åt Danderyds, Häfverö och Väddö skeppslag. Det af Hahr utgifna arbetet öfver skånska borgar har jämväl tillökats med ett par nya häften, och Collijn har utsändt en ny afdelning af sin Icono-

graphia Birgittina typographica. Större delen af årets konsthistoriska arbeten behandlar vår medeltida konst. Cornell har publicerat dels en monografi öfver Norrlands kyrkliga konst under medeltiden dels en samling studier i Upplands kyrkliga konst, anknuten till den utställning af äldre kyrklig konst, som under året ägt rum i Uppsala. Af Fischers hand föreligger en undersökning om Västergötlands romanska stenkonst, närmast arkitektur och skulptur inom Kinnekulle-traktens kulturområde. Lindblom har utgifvit ett ikonografiskt verk öfver den heliga Birgitta, upptagande bildverk i skulptur och måleri från Sveriges medeltid. Den svenska dopfuntskulpturen under medeltiden har gjorts till föremål för ett arbete af Roosval. Ur den pågående restaureringen af Riddarholmskyrkan har framgått ett stort arbete af M. Olson. Slutligen är att anteckna en af S. Erixon och Kjellberg författad framställning af Ronneby byggnadshistoria under 1700- och början af 1800-talet.

På statsrättens och juridikens område ha de viktigaste arbetena redan förut uppmärksammats. Till det anförda må blott läggas den af C. G. Bergman för Flodströms stora sammelverk rörande Sveriges folk utarbetade öfversikten öfver rättsutvecklingen i Sverige.

Ett synnerligen värdefullt bidrag till kännedomen om vår ekonomiska historia lofvar den af och öfver riksbanken utgifna festskriften att blifva. Dess under året utgifna första band — Brismans framställning af den Palmstruchska banken och Riksens ständers bank under den karolinska tiden — har af sakkunniga granskare fått erkännande såsom en mönsterframställning i sitt slag. På området äro f. ö. att anteckna en af Ugglas författad öfversikt öfver Huskvarnas gevärsfaktoris uppkomst och utveckling från äldsta tider till 1917 samt en såsom festskrift till firande af Svenska Cellulosaföreningens 25-åriga tillvaro utgifven framställning af den svenska cellulosaindustriens utveckling och nationalekonomiska betydelse.

På arkivväsendets område märkes B. Boëthius' och Sondéns i Riksarkivets meddelanden införda redogörelser för Riksarkivets Stegeborgssamling. Att anteckna är ytterligare Sechers i Danska riksarkivets meddelanden publicerade afhandling om upptäckten och förvärfvet af Kristian II:s arkiv.

Inom bibliografiens gebit äro — utom Setterwalls årsbibliografi och några andra mindre bidrag — att nämna Rudbecks ståtligt utstyrda Bibliotheca Rudbeckiana, Stenbocks meddelanden från Linköpings stiftsbibliotek samt Wedkiewicz' förteckning öfver svenska publikationer rörande Polen. Af stort värde äfven för svenska historiker är gifvetvis Erichsens och Krarups danska historiska bibliografi, hvaraf under året andra bandets första häfte utkommit, täckande tiden till 1808.

Topographica-afdelningen är som vanligt synnerligen rikhaltig. Utom nya häften af de tre från föregående berättelser kända sammelverken: Sveriges städer, Svenska slott och herresäten samt den

geografisk-topografisk-statistiska beskrifningen öfver Sverige är främst att nämna ett nytt verk af allmän karaktär: Flodströms ofvan omnämnda i samverkan med en del fackmän utgifna arbete Sveriges folk, en utbildnings-, odlings- och samhällshistorisk skildring, enligt hvad i företalet angifves afsedd att framlägga grundvalarna för vår nutidskultur och de vägar, på hvilka vi nått fram till densamma. Af Ridderstads stora verk om Östergötland föreligger nu andra afdelningen afslutad och tredje afdelningen, som är ägnad åt fornsägner och kulturbilder, har påbörjats. Ett värdefullt arbete på landskapshistoriens och landskapsbeskrifningens område utgör ock en af H. Hildebrandsson och S. Samuelsson redigerad bok om Värmland af värmlänningar: i en rad kortare uppsatser ges där en framställning af landskapets historia och nuvarande förhållanden på olika områden. Äfven om Dalarne och Södermanland ha populärt hållna arbeten utkommit. Af ortsbeskrifningar må utom i olika tidskrifter publicerade smärre bidrag framhållas Salwéns bok om Högsjö. Stadshistorien är som vanligt rikt representerad, främst naturligtvis hufvudstadens. Sålunda har Bååth utsändt andra delen af sin monografi öfver Helgeandsholmen och Norrström. Af Böttiger har offentliggjorts en krönika om den Tessinska slottskyrkan, och i samfundet S:t Eriks årsbok återfinnas som vanligt värdefulla detaljundersökningar. Bland öfrig stadshistorisk litteratur förtjäna omnämnas Björlins Åmålsminnen, Kjellbergs Uppsalastudier, den af Jönköpings stadsfullmäktige utgifna Jönköpingshistorien, hvars andra del nu sett dagen, samt Wimarsons undersökningar rörande Ystads administrativa, ekonomiska och merkantila förhållanden under förra hälften af 1600-talet.

Äfven på den s. k. kulturhistoriens fält har årets skörd varit rik. Från Hälsingborgs museum har publicerats ett band kulturhistoriska Hälsingborgsstudier, och Karlin har såsom en handbok för besök och självstudier utgifvit en omfångsrik redogörelse för kulturhistoriska muséet i Lund. Till den svenska vetenskapens och det svenska undervisningsväsendets historia föreligga åtskilliga nya bidrag. Det sydsvenska universitetets 250-årsfest har sålunda gifvit upphof till ett ej obetydligt antal publikationer. Främst bland dessa är att anteckna en ny upplaga af M. Weibulls universitetshistoria. Den af universitetet utgifna festskriften har tidigare i annat sammanhang berörts. Dessutom föreligga åtskilliga bidrag till kännedomen om studie- och studentlifvet i Lund i äldre och nyare tid, dels i ett sammelband med titeln Under Lundagårds kronor, dels i en af G. Carlsson och U. Johansson utgifven skildring af Smålands nation, dels slutligen i en af E. Wrangel utgifven samling gamla studentminnen. På skolhistoriens område må uppmärksamheten riktas å ett par afhandlingar af Nordlander till ett par norrländska skolors historia. Slutligen har Hult i en afhandling om Wilhelmus Lemnius och Benedictus Olai, lifmedici hos Erik XIV och Johan III, lämnat ett värdefullt bidrag till vår hittills så föga

bearbetade medicinalhistoria. Af stor betydelse för kännedomen om folkföreställningarnas historia i vårt land är det af Linderholm påbörjade bredt anlagda arbetet om de stora häxprocesserna, hvaraf första bandet utkommit, innehållande inledningen samt framställningen af förhållandena i Bohuslän. På samma område faller Gagnérs lilla bok om gammal folktro från Gagnefs socken i Dalarna.

Inom den kyrkohistoriska litteraturen är främst att anteckna K. B. Westmans förträffliga teckning af reformationens genombrottsår i Sverige, byggd icke blott på en ingående förtrogenhet med det svenska materialet utan ock på en omfattande kännndom om den kyrkliga utvecklingen öfver hufvud. Ett nytt vittnesbörd om intresset för vår medeltida kultur och dess stora personligheter är den af Collijn och Lindblom redigerade förteckningen öfver de vid Birgittautställningen i Statens historiska museum utställda föremål. I den under året utgifna årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift finnas som vanligt intagna åtskilliga värdefulla specialundersökningar.

Rörande utländska arbeten af betydelse för Sveriges historia är, utöfver hvad ofvan redan sagts, ytterligare följande att anteckna. Af den stora editionen af Fredrik den stores politiska korrespondens föreligger det trettiosjunde bandet, omfattande materialet för tiden maj 1775—mars 1776. Koht har fullbordat första bandet af sin lefnadsteckning öfver Johan Sverdrup; det når fram till 1809. Af finsk historisk litteratur äro slutligen att nämna Bonsdorffs framställning af opinioner och stämningar i Finland 1808—14 samt Hultins litteraturstudier i Åbo under svenska tiden 1640—1809.

Därefter upplästes följande

Revisionsberättelse.

Historiska Föreningens ekonomiska ställning framgår av bifogade översikt.

Föreningens räkenskaper, ur vilka den ekonomiska översikten är ett utdrag, ha av oss undertecknade revisorer blivit granskade och riktiga befunna. Inneliggande säkerhetshandlingar ha inventerats och befunnits i behörigt skick. Med anledning av sålunda verkställd revision få vi tillstyrka full ansvarsfrihet åt styrelsen och skattmästaren för 1918 års förvaltning.

Stockholm den 15 april 1919.

Verner Söderberg. *Erik Naumann.*

Debet.

Saldo från 1917	8,259: 39
H. M. Konungens årsafgift	50: 00
235 afgifter från Stockholm	1,762: 50
14 » Lund	105: 00
331 » genom posten	2,482: 50
15 postprenumeranter à 8: 01	120: 15
3 årsafgifter för 1917	22: 50
3 ständiga ledamotsafgifter (advokaten S. Lagerlöf, professor E. Heckscher och amanuensen W. Enblom, alla i Stockholm)	375: 00
Lösa häften af Historisk tidskrift	285: 70
Innehållsförteckningar öfver Historisk tidskrift	16: 50
3 ex. af Svensk historisk bibliografi	15: 00
Redovisning från Fritze	439: 88
» » Nordiska bokhandeln	37: 50
» » Danmark	140: 80
» » Norge	105: 00
Ränta på obligationer	275: 00
» » sparkassemedel	260: 21
Statsanslag	1,500: 00
Anslag af Vitt.-, hist.- o. ant.-akad.	500: 00
Summa kronor	16,752: 63

Kredit.

Å Redaktionens konto	2,435: 00
» Boktryckeriets konto	4.588: 47
» Distributionskonto	210: 99
» Diversekonto	708: 45
Summa kronor	7,942: 91
Saldo till 1919	8,809: 72
Summa kronor	16,752: 63

Behållningen är på följande sätt placerad:

5 svenska statens 5 % obl. à 1,000 kr.	5,000: 00
1 » » » » 500 kr.	500: 00
Å sparkasseräkning i Stockholms handelsbank	322: 03
» » » Skand. kredit a.-b.	1,500: 00
» » » Kopparbergs ensk. b.	1,210: 00
Kontant i kassan	277: 61
Summa kronor	8,809: 64

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsbefrielse för 1918 års förvaltning.

Den förutvarande styrelsen omvaldes.

Till revisorer omvaldes d:r V. Söderberg samt nyvaldes efter krigsarkivarien S. Bergh, som aflidit, andre arkivarien E. Naumann.

Till deras suppleanter omvaldes d:r B. Boëthius samt nyvaldes andre arkivarien T. Gihl.

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Riksbibliotekarien E. W. Dahlgren höll föredrag om »Gustaf II Adolfs utrikeslån och Älfsborgs lösen.»

Genmäle.

Hos redaktionen af Historisk Tidskrift anhålles vördsamt om plats för nedanstående välvilliga kritik öfver en välvillig kritiker. Att det kommit att dröja något därmed beror på, att jag först efter hemkomsten från en längre föreläsningsresa inemot påsktiden fått tillfälle att taga kännedom om den anmälan af min Svensk Historia af det välkända märket S. J. B., som finnes intagen i senaste mig tillhandakomna häfte af Historisk Tidskrift.

Den omisskännliga prägel af personlig vänskap — välvilja vore här för litet sagdt —, som utmärker denna anmälan, utesluter icke en stark känsla af förvåning öfver det sätt, hvarpå dess ärade författare förväxlat den uppgift, som åligger en anmälare i en vetenskaplig tidskrift, med motsvarande uppgift för en anmälare i en pedagogisk tidskrift.

I en anmälan af sistnämnda slag är det fullkomligt på sin plats, att anmälaren först och främst tar till den kriarättande magisterns blåpenna och sätter diverse kråknäbbar i kanten, till nytta för bokens användning som stöd för det historiska studiet vid universitet och läroverk. Men i en publikation af den rangen som Historisk Tidskrift, som ju vill anses äga en vetenskaplig karaktär, har man skäl att vänta, att anmälaren först och främst skall lägga på minnet den uppmaning, som den unge Thomas Thorild en gång riktade till en tenterande professor, att hålla sig till »mera doctorala ämnen».

Samma Thorild säger i sin Kritik öfver kritiker, att ett verk bör mätas efter hvad det är och icke efter hvad det icke är. I enlighet med denna grundregel för all kritik borde det här varit anmälarens förnämsta uppgift att fråga sig, om det anmälda verket innehåller någonting nytt, som är sant, och någonting sant, som är nytt. Det kan näppeligen sägas, att hans anmälan uppfyller detta billiga kraf. En historiker, som icke är okänd för anmälaren, har en gång sagt, att häfdaforskningens förnämsta uppgift är att söka uppvisa, *hvad som sker i det som sker.* I min bok har jag försökt mig därmed efter måttet af mina krafter, och det hade varit mera välbetänkt, om S. J. B. först och främst sett efter, i hvad mån jag lyckats därmed.

Sedan detta skett, är han gifvetvis i sin goda rätt, om han söker uppvisa, i hvad mån jag icke lyckats, vare sig i nya uppslag eller historiska detaljer. Det är fullkomligt riktigt, att en anmälare bör det ena göra och det andra icke låta. Vid sådant förhållande

lär det icke kunna undvikas, när författaren råkar ut för en professor i Karl den nionde, för att tala i Strindbergs stil, — detta vare sagdt S. J. B. till heder och ingen skam, — att han råkar illa köra fast på *postulata nobilium* eller något i den vägen. Men när sådant händer, kan författaren dess bättre till sin förmån anföra förmildrande omständigheter. En sådan är, att honom veterligen intet historiskt arbete af större betydenhet någonsin gått fritt från faktiska fel och misstag. Icke Geijer, icke Fryxell, icke ens Hammarstrand, detaljernas man framför alla, har lyckats hålla sina arbeten fria från fel af detta slag. Skulle ett verk af den omfattning som mitt först och sist vinnlägga sig om korrekthet i alla detaljer, blefve det aldrig färdigt, och detta stämde icke rätt väl öfverens med en välvillig förläggares billiga kraf att kunna hålla sina läsare de utlofvade häftena tillhanda inom någorlunda rimlig tid.

En annan dylik omständighet, som må gälla vad den kan, är att söka i det lyte, med hvilket författaren genom hela sitt lif haft att kämpa, och hvars följder han i all synnerhet såsom historiker får uppbära. Den till blindhet gränsande närsynthet, hvaraf jag lidit alltifrån vaggan, gör mig i allt mitt författarskap slafviskt beroende af växlande skrifbiträden af olika kapacitet. Det är genom deras förmedling, som jag har att gå till de historiska källorna och söka, hvad där står att finna, och det är igenom dem, som jag sedan har att så godt sig göra låter framlägga detta sökandes frukter. Om det ena som det andra då råkar blifva behäftadt med åtskilliga bristfälligheter, bör detta anses mera förklarligt och kanske äfven mera förlåtligt än hos en författare, som går till sitt verk med sin fulla syn i behåll. Detta är icke obekant vare sig för vännen S. J. B. eller för en del af mina läsare. Men många torde finnas, som icke känna till denna förmildrande omständighet, och det hade varit ännu mera vänligt af anmälaren, om han till deras tjänst påpekat dess tillvaro.

Det skulle föra mig för långt och upptaga för mycket af tidskriftens dyrbara utrymme, om jag ville inlåta mig på att utbyta meningar med S. J. B. om de fall, där vår uppfattning går isär. Rörande mina uppslag i första bandet må dock sägas, att jag har den tillfredsställelsen att veta, att personer, som blickat rätt så djupt in i vår forntid som han, se på dem med en annan syn än han. Rörande de enskilda påpekade detaljerna vill jag blott stanna vid en enda, nämligen den om Tyge Brahe. Om anmälaren haft tillfälle att se hvad som står i Bergman-Svenséns Världshistoria, band IV, sid. 530 om den stora astronomen, skulle han funnit, att dennes ställning till det kopernikanska världssystemet icke varit mig obekant. I min Svenska Historia har jag icke funnit skäligt att närmare utveckla Tyge Brahes ståndpunkt i detta fall, och det ej minst af det skäl, att den äfven kan förklaras på ett annat sätt. I de dagar, då röken af de kättarbål, där Copernici anhängare brändes, svepte fram öfver världen, och då äfven protestanterna visade sig förstå konsten att tända dylika bål, var det kanske råd-

ligast att ej för öppet gifva tillkänna sin hyllning för dylika farliga kätterier och därmed utsätta sig för obehagliga följder. Den man, som i Prag tog till hjälp den unge Kepler, vilken med ett redan grundadt världsrykte öppet anslöt sig till Copernici system, kan med skäl förmodas hafva sett på detta system med samma ögon som sin unge medhjälpare, ehuru han af lätt förklarlig omtanke för egen säkerhet icke ansåg sig kunna öppet uttala det.

De varma och hjärtliga ord, hvarmed S. J. B. afslutar sin anmälan, och för hvilka jag här vill säga honom ett lika varmt och hjärtligt tack, visa till fullo, att han gått till sitt verk som en vän. Denne vän har alltid visat, att han unnar rätt åt alla och orätt åt ingen, och allra minst lär han med vett och vilja unna det senare åt mig. Men med sin stora samvetsgrannhet har han nu som alltid låtit sig ledas af regeln *amicus Plato, magis amica veritas*, och äfven här har han sökt säga sanning efter bästa förstånd. Det skulle då aldrig ett ögonblick falla honom in att undandölja något, som kunde vara till nackdel äfven för hans allra bästa vän. Men det kan icke den stora läsande allmänheten så noga veta, och när den läser hans anmälan, där de kritiska anmärkningarna gå först och den välvilliga sammanfattningen kommer på slutet, kan denna allmänhet i strid med hans goda afsikt lätteligen inbilla sig, att hans goda hjärta förleder honom till en alltför mild dom öfver ett i själfva verket underhaltigt arbete. Detta har ju ingalunda varit hans mening, och här som annorstädes har han endast velat säga sanningen, vare sig på godt eller ondt, men det kan lätt blifva följden af hans sätt att yttra sig, och det vore icke lyckligt.

Emil Svensén.

Svar till doktor Svensén.

Det skulle i hög grad smärta mig, om de anmärkningar, jag ansett mig skyldig framställa i min anmälan (H. T. 1918, h. 3) af dr Svenséns »Svenska historien för svenska folket» skulle leda till att »den stora läsande allmänheten» komme att betrakta denna bok som ett »underhaltigt arbete». Jag kan dock ej tro något sådant, då jag uttryckligt framhållit dess stora förtjänster ej blott i »den välvilliga sammanfattningen på slutet» utan ock i det föregående, där t. ex. författaren genom hvad han i arbetet är på väg ett ge »svenska folket» säges »på ett ingalunda ovärdigt sätt» ha trädt i Fryxells fotspår. Men just därför att arbetet i stort sedt är värderikt och egnadt att utöfva stort inflytande på vårt folks historiska bildning, var det nödvändigt, att, när det upptogs till behandling i Sveriges förnämsta organ för historisk kritik, reservationer gjordes med afseende på sådant däri, som syntes anmälaren kunna verka vilseledande eller förvirrande, och att komma med reservationer utan några som helst försök till bevis kunde åtminstone jag ej

besluta mig för. Detaljanmärkningarnas framställande har därför icke berott på begär att uppträda som kriarättande magister utan på afståndstagande från alla pretentioner på att vare sig författaren eller allmänheten skulle jurare in verba magistri. Just af en »publikation af den rangen som Historisk Tidskrift» kan det kräfvas, att kritiska inlägg verkligen styrkas. — Sannt är, att misstag kunna uppvisas hos alla historiker, äfven de förtjänstfullaste, men ju större förtjänsterna äro, dess viktigare, att de ej få auktorisera misstag (eller fantasier). — De svårigheter, med hvilka dr Svensén till följd af sin svaga syn haft att kämpa vid sina historiska forskningar, senterar jag till fullo. Att han trots dem kunnat nå så vackra resultat, har alltid varit föremål för min beundran, och hade det gällt att teckna hans biografi, skulle jag ej underlåtit att framhålla denna synpunkt, men här gällde det *sak*, icke *person*. Efter som dr Svensén i viss mån gett sitt »genmäle» en personlig prägel, vill jag emellertid sluta mitt »svar» med något personligt, nämligen att uttala min tacksamhet för det nobla sätt, hvarpå han upptagit min kritik, och min förhoppning, att denna ej må störande inverka vare sig på hans lust att fullfölja sin för vårt folks historiska bildning så gagneliga författareverksamhet eller — på vår gamla vänskap.

S. J. Boëthius.

